

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

OSIYO XALQARO UNIVERSITETI

**O'ZBEKISTONDA TA'LIMNI
RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI
TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN
FOYDALANISHNING ISTIQBOLLARI
VA MUAMMOLARI**

**RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA TO'PLAMI**

Buxoro - 2025

O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning istiqbollari va muammolari [Matn] / Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami S.S. Dexkanov .-Buxoro: Sadriddin Salim Buxoriy, 2025. - 700 b.

Ilmiy-amaliy anjuman dasturiy qo'mita a'zolari

1.	S.S. Dexkanov	–	Osiyo xalqaro universiteti rektori, rais;
2.	A.A. Ikramov	–	Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, rais muovini;
3.	M.N. Nurullayev	–	O'quv ishlari bo'yicha prorektor, a'zo;
4.	Sh.F.Davronova	–	Yoshlar siyosati va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha birinchi prorektor
5.	Sh.Sh.Shoyimov	–	Iqtisodiyot va pedagogika fakulteti dekani, t.f.f.d. (PhD) dots., a'zo;
6.	M.Y.Ro'ziyeva	–	Pedagogika va psixologiya kafedrası mudiri, f.f.f.d.(PhD) dots., a'zo;
7.	Sh.N. Axmedova	–	Pedagogika va psixologiya kafedrası professori, f.f.d., a'zo;
8.	Z.S. Elov	–	Pedagogika va psixologiya kafedrası professori, p.f.d.(Dsc), a'zo;
9.	O.R.Avezov	–	Pedagogika va psixologiya kafedrası professori, p.f.d.(PhD), a'zo;
10.	T.H.Olimov	–	Pedagogika va psixologiya kafedrası professori, p.f.d.(PhD), a'zo;
11.	S.A.Ikromova	–	Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, p.f.d.(PhD), a'zo;
12.	D.N.Omonova	–	Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, p.f.d.(PhD), kotib;

Anjuman o'z ishini 2025-yil 28-may kuni soat 10:00 da boshlaydi.

Anjuman o'tkaziladigan joy manzili:

Buxoro shahar G'ijduvon ko'chasi 74-uy

O'tkazilish joyi: OXU 4- bino, Konferens-zal

Anjuman tashkilotchisi Osiyo xalqaro universiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrası

Murojaat uchun: tel 914061129;

e-mail: ruziyevamohichexra557@gmail.com

© Dexkanov, S.S

© «DURDONA» nashriyoti

1-SHO'BA O'ZBEKISTONDA FAN VA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Xona: Asosiy bino 3/1-xona

<https://us06web.zoom.us/j/8674475727?pwd=nGtEqkx21spP2byRd8mdsJfAv37ac8.1&omn=82808396161>

Zoom: Identifikatsiya: 867 447 5727

Kod: 12345

PEDAGOGIK TADQIQOTLARDA RAQAMLI KOMPETENTSIYALARNI SHAKLLANTIRISH: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Davronova Shaxlo Farmonovna

Osiyo xalqaro universiteti

Yoshlar siyosati va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha Birinchi prorektori

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli kompetentsiyalar zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda qanday o'rin tutayotgani tahlil qilinadi. Ayniqsa, raqamli savodxonlikning yetishmasligi, raqamli vositalardan foydalana olishdagi qiyinchiliklar, infratuzilma va metodik qo'llanmalarining cheklanganligi kabi muammolar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, raqamli kompetentsiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik, texnologik va tashkiliy yechimlar taklif qilinadi.

Kalit so'zlar: Raqamli kompetentsiya, pedagogik tadqiqot, raqamli savodxonlik, ta'lim texnologiyalari, innovatsion metodika.

XXI asrda ta'lim sohasi raqamli transformatsiya jarayoniga faol ravishda kirib keldi. Raqamli kompetentsiyalar — bu nafaqat texnologiyalar bilan ishlash qobiliyati, balki ularni pedagogik maqsadlarda samarali va tanqidiy qo'llay olishdir. Shu sababli, raqamli kompetentsiyalarni shakllantirish nafaqat o'qituvchilar va talabalar uchun, balki ilmiy-pedagogik tadqiqotlar olib boruvchi olimlar uchun ham dolzarb masalaga aylanmoqda. Bu maqola ana shu dolzarb muammolar va ularni bartaraf etish yo'llariga bag'ishlangan.

Raqamli kompetentsiya deganda, raqamli texnologiyalar yordamida axborotni topish, baholash, yaratish, almashish va saqlash, shuningdek, ularni tanqidiy, etik va samarali ishlata olish ko'nikmalari tushuniladi. Pedagogik tadqiqotlarda bu kompetentsiyalar ilmiy axborotlarni raqamli muhitda yig'ish, tahlil qilish, natijalarni vizualizatsiya qilish va ommalashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda pedagogik tadqiqotlar an'anaviy uslublardan tashqari, raqamli platformalar — onlayn so'rovnomalar, statistik tahlil dasturlari, sun'iy intellekt vositalari, vizualizatsiya xizmatlari bilan boyitilmoqda. Shunga mos ravishda, tadqiqotchining raqamli texnologiyalarni puxta egallagan bo'lishi ilmiy ishlarda innovatsionlik va aniqlik darajasini oshiradi.

Bugungi raqamli davrda pedagogik tadqiqotlar faqat an'anaviy metodlar bilan cheklanib qolmasligi lozim. Raqamli kompetentsiyalarni shakllantirish zarurati nafaqat o'quvchilarga, balki tadqiqot olib borayotgan pedagoglarga ham bevosita taalluqlidir. Muhokama qilinayotgan mavzu doirasida aniqlanishicha, hozirgi zamon tadqiqotchisi nafaqat o'z ilmiy sohasi bo'yicha yetuk bilimga, balki texnologik savodxonlikka ham ega bo'lishi kerak. Ammo amaldagi vaziyat shuni ko'rsatadiki, bu borada muayyan muammolar mavjud: texnik vositalar bilan ishlashda qiyinchiliklar, statistik va analitik dasturlarni to'liq o'zlashtirmaganlik, axborot xavfsizligi masalalariga e'tibor yetishmasligi kabi holatlar pedagogik tadqiqotlar sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu bilan birga, muhokama jarayonida aniqlanishicha, mavjud muammolarning aksariyati tizimli yondashuv orqali hal etilishi mumkin. Raqamli kompetentsiyalarni shakllantirishga qaratilgan treninglar, onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar va amaliy metodik qo'llanmalar bu boradagi eng samarali yechimlardan biri bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, raqamli vositalarni metodologik jihatdan to'g'ri integratsiya qilish — ya'ni texnologiyani faqat yordamchi vosita sifatida emas, balki ilmiy tahlil va ijodiy yondashuv vositasi sifatida qabul qilish zarurati alohida ta'kidlanadi.

Muhokama davomida shuni aytish mumkinki, raqamli kompetentsiyalarning shakllanishi va mustahkamlanishi pedagogik tadqiqotlarni faqat tezlashtiribgina qolmay, balki ularning sifat darajasini oshiradi. Bu esa natijada ta'lim tizimining umumiy raqamli rivojlanishiga, innovatsion loyihalarning paydo bo'lishiga va zamonaviy muammolarga ilmiy asoslangan yondashuvlar bilan yechim topilishiga xizmat qiladi. Shu bois, pedagogik tadqiqotlarda raqamli kompetentsiyalarni shakllantirish masalasi nafaqat dolzarb, balki strategik ahamiyatga ega bo'lgan muammolardan biridir.

Raqamli savodxonlikning yetarli emasligi. Ko'plab pedagog-tadqiqotchilar raqamli vositalardan foydalanish malakasiga ega emas. Natijada, ular zamonaviy tadqiqot imkoniyatlaridan to'liq foydalana olmaydilar.

Texnologik infratuzilmaning cheklanganligi. Ba'zi oliy ta'lim muassasalarida raqamli tadqiqotlarni olib borish uchun zarur texnik vositalar va dasturiy ta'minot yetishmaydi.

Metodik qo'llanmalar va o'quv kurslarining yetishmasligi Raqamli kompetentsiyalarni o'rgatuvchi metodik materiallar soni kam va ularning sifati ham bir xil emas.

Akademik an'analarga bog'lanib qolish. An'anaviy yondashuvlarga qattiq tayanish innovatsion vositalarni sinovdan o'tkazish va qo'llashga nisbatan ehtiyotkorlik bilan qarashga olib keladi.

Yechimlar

Raqamli kompetentsiyalar bo'yicha maxsus trening va kurslar tashkil etish Oliy ta'lim muassasalari va ilmiy tashkilotlar doirasida o'qituvchilar va tadqiqotchilar uchun doimiy raqamli kompetentsiya kurslari yo'lga qo'yilishi kerak.

Zamonaviy vositalarni tadqiqot jarayoniga integratsiya qilish SPSS, MAXQDA, NVivo, Mendeley, Zotero kabi dasturlar bilan ishlash bo'yicha amaliy mashg'ulotlar tashkil qilish foydalidir.

Raqamli infratuzilmani rivojlantirish. Tadqiqotchilar uchun yuqori tezlikdagi internet, litsenzion dasturiy ta'minot va zamonaviy kompyuterlar taqdim etilishi lozim.

Raqamli pedagogik laboratoriyalarni tashkil etish. Har bir pedagogik universitet yoki institutda raqamli tadqiqot markazlari tashkil etilishi raqamli kompetentsiyalarni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Akademik jurnallarda raqamli tadqiqot metodlariga e'tibor qaratish. Ilmiy maqolalarda raqamli yondashuvlar va ularning natijalariga alohida urg'u berish kerak.

Pedagogik tadqiqotlarda raqamli kompetentsiyalarni shakllantirish zamonaviy ilm-fan va ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Bu boradagi muammolar — texnik, metodik va psixologik bo'lishi mumkin, ammo ularning barchasini tizimli yondashuv orqali bartaraf etish mumkin. Raqamli kompetentsiyalarning rivoji pedagogik tadqiqotlar sifatini oshirish bilan birga, ta'lim tizimini global innovatsiyalar bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Исломов, Х. А. (2022). *Педагогик фаолиятда рақамли компетентлик: назарий ва амалий асослар*. Тошкент: ИLM-зиё.
2. Jonassen, D. H., Howland, J., Marra, R. M., & Crismond, D. (2008). *Meaningful learning with technology* (3rd ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
3. European Commission. (2019). *Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu)*. Publications Office of the European Union. <https://ec.europa.eu/jrc/en/digcompedu>
4. Ergashev, S. T. (2021). "Ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etishning dolzarb masalalari." *Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar*, 2(3), 45–52.
5. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). "Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge." *Teachers College Record*, 108(6), 1017–1054.
6. UNESCO. (2020). *ICT Competency Framework for Teachers (ICT-CFT)*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371027>

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI JARAYONIDA O'ZBEKISTONDA FAN VA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Dilova Nargiza Gaybullayevna

Buxoro davlat universiteti professori, p.f.d. (DSc)

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan transformatsiya jarayonlari hamda fan va ta'limni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar, xalqaro integratsiya va ilmiy salohiyatni oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar o'rganilib, istiqbolli yo'nalishlar belgilab berilgan. Maqolada zamonaviy ta'limning mazmuni, metodlari va texnologiyalari asosida shakllanayotgan yangi pedagogik muhit yoritiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim transformatsiyasi, pedagogik sharoitlar, innovatsiya, raqamli ta'lim, fan va ta'lim integratsiyasi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ta'lim tizimida tub islohotlar bosqichma-bosqich amalga oshirila boshlandi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, har qanday jamiyatning taraqqiyoti, avvalo, uning ta'lim tizimiga bog'liqdir. Shuning uchun ta'lim sohasida olib borilayotgan transformatsiya jarayonlari mamlakatning kelajak taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etiladi. Bugungi globallashuv sharoitida raqobatbardosh va barqaror jamiyatni shakllantirish uchun zamonaviy bilimlarga ega, mustaqil fikrlaydigan, yangiliklarga ochiq va ijtimoiy mas'uliyatni his qiladigan avlodni tarbiyalash muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Bu esa o'z navbatida O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini chuqur isloh qilish, uni ilg'or xorijiy tajribalarga tayangan holda yangilash, fan va ta'lim integratsiyasini kuchaytirish, ilmiy-innovatsion yondashuvlarni qo'llashni taqozo etadi.

Ta'lim transformatsiyasi deganda, faqatgina yangi texnologiyalarni joriy etish emas, balki ta'lim mazmunini, metodologiyasini, tashkil etish shakllarini, unga bo'lgan ijtimoiy ehtiyoj va yondashuvlarni ham tubdan yangilash tushuniladi. O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan yangilanishlar — uzluksiz ta'lim konsepsiyasining joriy etilishi, davlat ta'lim standartlarining qayta ko'rib chiqilishi, o'qituvchi kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo'yicha tizimli chora-tadbirlarning belgilanishi — bu boradagi keng qamrovli transformatsiyaning bir qismidir. Ayniqsa, ta'lim tizimini zamonaviy ilm-fan bilan uyg'unlashtirish orqali yangi pedagogik shart-sharoitlar yaratish muhim vazifa sifatida ko'rilmoqda. Fan va ta'lim o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni kuchaytirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylantirish orqali, nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga erishish mumkin.

Bugungi kunda O'zbekistonda ta'lim transformatsiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri — bu raqamli ta'lim muhitini yaratish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, zamonaviy laboratoriyalar va ilmiy markazlar faoliyatini yo'lga qo'yishdir. Bu esa o'z navbatida fan va ta'limni yanada yaqinlashtirish, o'quvchi va talabalar ongida tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Ta'lim muassasalarida ilmiy-ijodiy muhitni kuchaytirish, talabalarda mustaqil izlanish ko'nikmalarini rivojlantirish, ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida dars berish orqali ta'lim samaradorligini oshirish mumkin. Shu bilan birga, pedagogik jarayonda xalqaro reyting mezonlari, ta'lim sifatini baholash indikatorlari, pedagoglarning ilmiy salohiyatini oshirishga qaratilgan dasturlar faol qo'llanilmoqda. O'zbekistonda fan va ta'limni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar nafaqat ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga, balki ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga, inson kapitalini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Bu jarayonda pedagogik shart-sharoitlarni takomillashtirish, zamonaviy yondashuvlar asosida o'quv dasturlarini ishlab chiqish va ularni amalga oshirish eng muhim ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida olib borilayotgan tub islohotlar, ayniqsa, fan va ta'lim integratsiyasini ta'minlash orqali ilg'or pedagogik shart-sharoitlarni yaratish bilan bevosita bog'liq. Mamlakatimizda ta'lim transformatsiyasi — bu shunchaki tizimni yangilash emas, balki global tendensiyalarni hisobga olgan holda zamonaviy ta'lim falsafasini shakllantirishdir. Bu jarayonda ilm-fan taraqqiyotini ta'minlovchi omillardan biri bu — o'quv jarayonida innovatsion

texnologiyalarni qo'llash, ta'lim mazmunini integrativ yondashuv asosida qayta ko'rib chiqish hamda zamonaviy pedagogik sharoitlarni shakllantirishdir [Baybayeva va Imomov, 2023: 82]. Bu o'zgarishlar ta'lim muassasalarining infratuzilmasini rivojlantirish, elektron ta'lim resurslarini keng joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va talabalarni faol o'quvchilarga aylantirish orqali yuzaga chiqmoqda.

Bugungi kunda pedagogik shart-sharoitlar deganda faqatgina moddiy-texnik baza emas, balki o'qituvchi va talaba o'rtasidagi kommunikativ hamkorlik, ta'lim jarayonining zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilishi, interaktiv metodlardan foydalanish va o'qituvchining yangilikka ochiqligi kabi omillar ham tushuniladi [Hamdamova, 2023: 59]. Ayniqsa, ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan bog'liq bo'lgan ta'lim muassasalarida talabalar nafaqat bilim oluvchilar, balki o'z ustida izlanadigan mustaqil subyektlar sifatida shakllanmoqda. Bu esa ularning kelgusidagi fan va ishlab chiqarish integratsiyasidagi ishtirokini ta'minlaydi.

Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimi transformatsiyasi jarayonida pedagogik sharoitlarni takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri bu — didaktik materiallar, o'quv dasturlari va fanlararo integratsiyalashuv asosida zamonaviy o'quv muhitini yaratishdir. Bu holatda fanlar o'rtasida chegaralar emas, balki bog'liqliklar yuzaga chiqadi. Bunday yondashuv orqali ta'lim oluvchilarning bilimlarni turli nuqtai nazardan tahlil qilish, tizimli fikrlash, tahlil qilish va xulosalar chiqarish ko'nikmalari shakllanadi [Axmadjonova, 2023: 104]. Ayniqsa, STEM yondashuvi asosida o'tkazilayotgan mashg'ulotlar bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Talabalarni amaliyotga yo'naltirilgan loyihalar orqali o'qitish ularning nazariy bilimlarini real hayotdagi muammolarga tatbiq etish salohiyatini oshiradi [Sharifzoda va boshq., 2023: 77].

Ta'lim transformatsiyasi jarayonida eng muhim vazifalardan biri — o'qituvchilarning o'z ustida ishlash motivatsiyasini oshirish va ularni uzluksiz kasbiy rivojlanishga yo'naltirishdan iboratdir. Bugungi o'zgaruvchan sharoitlarda o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki metodolog, fasilitator, innovator bo'lishi kerak [Xayitov, 2023: 42]. Shu sababli o'qituvchilarni qayta tayyorlash va ularning kasbiy salohiyatini muntazam ravishda oshirish uchun maxsus platformalar, malaka oshirish kurslari, vebinarlar tashkil etilmoqda. Bu esa pedagogik faoliyatga yangicha qarash, yangiliklarni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik shart-sharoitlarni yaratishda raqamli texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Masofaviy ta'lim, raqamli darsliklar, sun'iy intellektga asoslangan ta'lim tizimlari, o'quv jarayonini monitoring qilish uchun zamonaviy dasturiy vositalar — bularning barchasi ta'lim transformatsiyasining tarkibiy qismlaridir [Maxkambayeva, 2023: 95]. Ayniqsa, pandemiyadan so'ng ta'lim muassasalarida raqamli ta'limning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinib, ularni takomillashtirish borasida ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu esa pedagogik shart-sharoitlarning virtual va fizik komponentlarining uyg'unligini ta'minlaydi.

Ilmiy salohiyatni oshirish, fan va ta'limni integratsiyalashuvini ta'minlashda ilmiy loyihalarning kengaytirilgan tarmog'i, yosh olimlar harakati, startap tashabbuslari, grant asosida moliyalashtiriladigan dasturlar alohida rol o'ynaydi. Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy maqolalar yozish ko'nikmasini rivojlantirish, talabalar va yosh tadqiqotchilarning ilmiy konferensiyalarda ishtirok etishini rag'batlantirish orqali fan va ta'lim o'rtasidagi aloqalar mustahkamlanmoqda [Hakimova, 2023: 61]. Bu holat nafaqat ilm-fanning rivojiga, balki ta'lim sifatining oshishiga ham xizmat qilmoqda. Zero, zamonaviy ta'lim — bu faqat axborotni yetkazish emas, balki bilim yaratish va u orqali taraqqiyotni ta'minlashdir.

Shuningdek, xalqaro hamkorliklar, xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan qo'shma dasturlar, ikki diplomli ta'lim yo'nalishlari ham fan va ta'lim integratsiyasini kuchaytirishda muhim omil bo'lmoqda. Bunday hamkorliklar orqali o'zbek talabalari nafaqat xorij tajribasini o'rganadi, balki o'z bilim va g'oyalarini xalqaro miqyosda ilgari surish imkoniyatiga ega bo'ladi [Shodiyeva, 2023: 88]. Bu esa nafaqat ta'lim sifati, balki milliy ilmiy maktablarning xalqaro reytinglarda e'tirof etilishiga ham turtki beradi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda ta'lim transformatsiyasi jarayonida fan va ta'limni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari keng qamrovli, tizimli va bosqichma-bosqich tarzda amalga oshirilmoqda. Bu jarayon ta'lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash,

innovatsion g'oyalarni amaliyotga joriy etish orqali respublikamizni zamonaviy bilimlar iqtisodiyoti sari yo'naltirishga xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Axmadjonova, D. (2023). *Fanlararo integratsiyalashuv asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari*. O'zMU Ilmiy axboroti, 4(1), 102–108.
2. Baybayeva, M., & Imomov, F. (2023). *Ta'lim transformatsiyasi: zamonaviy yondashuvlar va istiqbollari*. Pedagogik innovatsiyalar jurnali, 2(3), 78–85.
3. Hamdamova, Z. (2023). *Pedagogik shart-sharoitlar va o'quv muhiti: zamonaviy yondashuvlar*. Ta'lim va taraqqiyot, 1(2), 55–62.
4. Hakimova, M. (2023). *Yosh tadqiqotchilar ilmiy salohiyatini rivojlantirishda zamonaviy yondashuvlar*. Ilm-fan va innovatsiyalar, 3(1), 60–64.
5. Maxkambayeva, N. (2023). *Raqamli ta'lim: imkoniyatlar, muammolar va istiqbollari*. Raqamli transformatsiya va ta'lim, 5(4), 92–98.
6. Sharifzoda, M., Yusupova, N., & Qodirova, G. (2023). *STEM-ta'limda innovatsion metodlar orqali o'quvchilarning faoliyatini rivojlantirish*. Innovatsion ta'lim jurnali, 2(2), 75–81.
7. Shodiyeva, D. (2023). *Xalqaro hamkorlikda fan va ta'lim integratsiyasi: imkoniyat va muammolar*. Global ta'lim va taraqqiyot, 1(3), 86–90.

RAQAMLI TA'LIM JARAYONINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH OMILLARI

Ro'ziyeva M.Y.,

Pedagogika va psixologiya kafedrasi mudiri, f.f.f.d. (PhD), dotsent

Jon Dyui.

Agar biz kecha o'qitganimiz kabi bolalarimizni o'qitsak, biz ularni kelajagini o'g'rilagan bo'lamiz.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi asosida ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan raqamli islohotlar, raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimidagi o'rni, “raqamli o'quvchi” va “raqamli talaba” tushunchalari tahlil qilinadi. Raqamli sinfxona, raqamli kutubxona, raqamli laboratoriya kabi tushunchalarning mazmuni yoritilib, ularning o'quv jarayoniga ijobiy ta'siri ko'rsatib beriladi. Shuningdek, raqamli ta'limning afzalliklari, uni joriy etishdagi chora-tadbirlar, pedagoglar va talabalarning roliga oid takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: Raqamli ta'lim, raqamli O'zbekiston – 2030, it park, raqamli o'quvchi, raqamli talaba, innovatsion ta'lim texnologiyalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, masofaviy ta'lim, raqamli sinfxona, raqamli laboratoriya, o'zbek tili raqamli muhitda, bulutli texnologiyalar, virtual va kengaytirilgan voqelik, 3d texnologiyalar, oliy ta'limda raqamlashtirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrda «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF 6079-sonli Farmonida raqamli ta'limni rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlarni belgilashda quyidagilar nazarda tutilgan: 2021 yil 1 yanvardan boshlab fuqarolar tomonidan tizim boshqaruvi, ma'lumotlar bazasi va «bulutli» platformani boshqarish, axborot xavfsizligini ta'minlash va boshqa talab yuqori bo'lgan yo'nalishlarda xalqaro IT-sertifikatlarni olish xarajatlarining 50 foizgacha bo'lgan qismini qoplash tizimi joriy etiladi; 2021 yil 1 sentyabrga qadar har bir tuman va shaharda mavjud infratuzilma ob'ektlari negizida keng aholi qatlamlari, ayniqsa yoshlar va ayollar uchun raqamli texnologiyalar o'quv markazlari ochiladi; 2023 yil yakuniga qadar barcha tuman va shaharlarda o'quvchilarning ijodiy rivojlanishi va kompyuter dasturlash asoslarini o'rganishi uchun mavjud ta'lim muassasalari negizida 200 dan ortiq informatika va axborot

texnologiyalarini chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktablar bosqichma-bosqich tashkil etiladi.

Bu borada olib borilayotgan ishlarning natijasini respublikamizning barcha viloyat va tumanlarida «IT Park»lar tashkil etilganligida ko'ramiz.

«IT Park» – istiqbolli startup loyihalarini yo'lga qo'yish va ularni bozorga olib chiqishga xizmat qiladigan, fan va ta'lim muassasalari bilan integratsiyalashuv orqali amalga oshirishga mo'ljallangan majmua bo'lib, u zarur bino, inshoot va uskunlarni o'z ichiga oladi. «IT Park» faol iqtidor egalarini huquqiy, buxgalteriya, marketing va ilmiy-pedagogik masalalarda qo'llab-quvvatlash orqali o'z biznes loyihalarini chinakam biznesga aylantirish uchun barcha imkoniyat beradigan maskandir.

Raqamli muhit bugungi kun o'quvchisi, talabasining fikrlashi va axborotlarga ishlov berish jarayonlariga o'z ta'sirini ko'rsatganini ko'rsatmoqda. Bu esa, o'qitishda qora doskani oqiga va bo'rni markerga o'zgartirib emas, balki axborot va kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan innovatsion ta'lim texnologiyalari va didaktik modellarni ommaviy va samarali qo'llash orqali ta'lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Yangi ta'lim jarayonida

raqamli avlodning yetti ekranli avlodi - televizor, kompyuter, planshet, tablet, fablet, smartfon va smartsoatlaridan unumli foydalanish ehtiyoji paydo bo'ldi.

Raqamli ta'limning qator afzaliklari mavjud:

- Eng avvalo ma'lumotlarning yagona mukammal bazasi shakllanadi;
- Doimiy tarzda umumiy holatda yangilanish (UPDATE) olib borish qulaylashadi;
- Ta'lim muassasalarida o'qituvchi, o'quvchi va talabalar vaqtdan unumli foylanadi;
- Ta'lim muassasasi partalarini sensor ekranlarga aylantirilishi esa kelajak avlodni ta'limdan ancha samarali foydalana olish imkoniyatini oshiradi;
- Katta songa ega auditoriyalarni tashkil qilish mumkin;
- Ta'lim sifati oshadi, o'qituvchining darsdagi nazorati va faoliyatini oshiradi;
- Nazorat mamlakat miqyosida yakdil bir markazlashgan holga keladi;
- Uyda ota-ona ta'lim tizimiga uzviy bog'lana oladi va farzandini mustaqil tarzda tekshirish imkoniyati yaratiladi;

- Bu tizimga xizmat qiluvchi uchun ishlab chiqarish sohalari ham oshadi va yangi ish o'rinlari yaratiladi, ichki va tashqi bozorda mahsulot ishlab chiqarish ortadi; va hokazolar.

Ushbu holatda "raqamli o'quvchi", "raqamli talaba" iborasi vujudga keladi. Bular kimlar? "Raqamli o'quvchi", "raqamli talaba" - hozirgi kunda bir nechta raqamli qurilmalar orqali tezkor aloqada bo'lishga odatlangan va ilgari o'quvchilarga qaraganda zamonaviy har xil o'quv uslublaridan foydalanadigan o'quvchi va talabadir.

Raqamli talaba, raqamli o'quvchi bo'lish esa o'quvchi-talabaga ancha kengaytirilgan imkoniyatlar eshigini ochib beradi. Masalan, bugungi kunda ko'plab o'quv materiallarni tashish muammosidan qutuladi va tezkor axborotga ega bo'ladi.

Raqamli ta'lim o'z ichiga raqamli sinfxona, raqamli kutubxona, raqamli uyni ham qamrab oladi.

Raqamli laboratoriya tushunchasi esa ancha keng imkoniyatga ega bo'ladi.

O'quvchilar turli fanlar bo'yicha raqamli laboratoriyadan foydalana oladilar.

Bunda:

- Jihozlar masalasidagi muammolar bo'lmaydi, barchasi raqamli dasturga aylantiriladi;
- Xavfsiz va ko'p bora takrorlash imkoniyati;

Raqamli ta'limda tilimizning ham mavqei oshib boradi. Raqamli texnologiyali ta'lim tizimiga erishiladigan bo'linsa, o'zbek tilining til sifatidagi o'rni mustahkamlanadi. Milliy tizimda hattoki yakdil gapirish metodi shakllanadi, gapirish testlari ham yaratiladi. Pirovardida esa til mustahkamlanib uning mavqei oshadi. Shundagina kelajak texnologiyalar o'zbek ta'limi zahirida yaratiladi. Buning natijasida iqtisod va siyosat, jamiyat mavqei oshadi. Yo'qsa, boshqalar yaratgan texnologiya va bilimni o'zlashtirish uchun umrni sarflayveramiz. Dunyoda o'z o'rnimizni topa olishimiz uchun esa shunchaki hali ochilmagan kelajak bilimlari tomonga sakrash kerak xolos.

Bularni biz bajara olamiz, chunki bizning tomirimizda buyuk ajdodlar, mutafakkirlarimiz Ibn Sino, Beruniy, Farobiy, Alisher Navoiy kabilarning qoni oqmoqda.

Biz yangilanish-u kashfiyotlar ostonasiga juda yaqin keldik. Maqsadni belgilab olganmiz va bizdan avvalgi ustozlar o'z hayotini institutga, Vatanga bag'ishlagani singari fidoyilik talab etiladi shunda, albatta, maqsadga yetamiz.

Raqamli ta'limga o'tilsada ta'lim tizimida hech qachon o'zgarmaydigan asos ustunlar mavjud.

Bu "ta'lim oluvchi" va "ta'lim beruvchi" ya'ni "talaba" va "o'qituvchi"dir. Agar ta'limda ana shu ikki tomonning dunyoqarashini o'zgartira olsak, ya'ni o'quvchini, talabani mustaqil ta'lim olishga, bilim olish yo'llarini mustaqil izlashga, o'qituvchini esa yangi bilimlar bilan raqamli texnologiyalar asosida qurollantirib talabaga bilim olish yo'llarini o'rgatishini yo'lga qo'ya olsak, ta'lim tizimi qaysi shaklga o'tishidan qat'iy nazar ta'limda sifat paydo bo'ladi.

Bunga qanday erishamiz?

Birinchidan, o'quv jarayonini tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'lamini kengaytirish va axborot resurslari, o'qitish vositalari va masofaviy o'qitish texnologiyalarini rivojlantirish, ijodkor talabalarni universitetni raqamlashtirish loyihalariga jalb qilish bilan oliy ta'lim muassasalari faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarga o'zgartirish kiritish bo'yicha vakolatli organlarga takliflar berish, yuqori samaradorlikka ega raqamli qurilmalar bilan jihozlangan tuzilmalar, o'quv xonalari, laboratoriyalar, mediastudiyalar va boshqalarni o'z ichiga olgan markazlarni tashkil etish hamda unda o'rnatilgan tajribani O'zbekistonning barcha oliy ta'lim muassasalarida qo'llash.

Ikkinchidan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash, bu borada pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish.

Uchinchidan, interfaol taqdimot tizimlaridan foydalanish, ma'ruza va seminar darslari uchun internet bilan bog'liq holda interfaol va multimediali taqdimotlarni ishlab chiqish kabi mavzular bo'yicha o'qituvchilarning malakasini oshirish uchun kurslarni tashkil qilish va o'tkazish;

To'rtinchidan, real vaqt rejimida interfaol taqdimot tizimlari, video-konferensaloqa tizimlari, virtual zallar, elektron resurslardan foydalanib istalgan vaqtda masofaviy o'qitish jarayonini amalga oshirish.

Beshinchidan, bulutli texnologiyalar, virtual voqelik, kengaytirilgan voqelikdan foydalanish hamda didaktik materiallar va tajriba dizaynlarini ishlab chiqishda 3D printerini qo'llash, raqamli didaktika va raqamli ta'lim modellarini qo'llash, o'qituvchilar va talabalar uchun loyihalar, diplom ishlari, ilmiy izlanishlar va boshqalarini muhokama qilish uchun ilmiy veb-saytlar ishlab chiqish lozim. Shundagina, biz raqamli texnologiyalardan foydalanib ta'lim sifatini tushirmagan holda talaba-yoshlarga bugungi kun talabi darajasida bilim olishlariga erishamiz.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF–6079-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-iyundagi "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–3832-sonli qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-apreldagi "Axborot texnologiyalari sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 200-sonli qarori.
4. Rasulov A., Axmedov M. Raqamli texnologiyalar va ta'lim tizimi. – Toshkent: Fan, 2021.
5. Normurodova M.X. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'limdagi o'rni // O'zbekiston fanlar akademiyasi axborotnomasi. – 2022. – №4. – B. 120–125.
6. Ibragimov I. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.

7. Soliyev B.B. Raqamli avlod va ta'lim jarayoni // Pedagogika va psixologiya jurnali. – 2023. – №1. – B. 34–40.

O'RTA OSIYO QOMUSIY OLIMLARI ASARLARIDA TIB ILMI ATAMALARI TADQIQI

*Navruzova Muyassar Gaybullayevna
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Buxoro davlat universiteti dotsenti*

Annotatsiya. *Tibbiy terminologiyaning rivojlanishi va shakllanishi qadim zamonlardan buyon davom etib kelgan jarayon sanalib, bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga egadir. Tibbiyot sohasining o'ziga xos terminlari mavjud bo'lib, ularning to'g'ri va aniq ishlatilishi, ilmiy tavsifiga asoslanishi, tibbiy faoliyatni samarali yuritish, bemorlarga aniq tashxis qo'yish va davolash jarayonini sifatli tashkil qilish uchun zarurdir. Ushbu maqolada O'Rta Osiyo qomusiy olimlari asarlarida tib ilmi atamalari tadqiqi haqida fikr-mulohaza bildirilgan.*

Kalit so'zlar: *muloqot, terminologizatsiya, adabiy til, dialektal terminologiya, leksik birlik, so'z birikmalari, nutq, tibbiy xodimlar nutqi, umumiste'mol leksika, umumiy atamalar, maxsus keng atamalar, maxsus tor atamalar.*

Sharq tibbiyotida farmatsevtika terminining paydo bo'lishi Avisenna nomi bilan mashhur bo'lgan olim Abu Ali ibn Sino bilan bog'liq. Ibn Sinoning dorishunoslikka qo'shgan hissasi nihoyatda salmoqlidir. U taklif etgan dorilar asrlar davomida keng ishlatilib kelinmoqda va hozir ham ularning ko'pi o'z qiymatini yo'qotgan emas. “Tib qonunlari” farmasevtika terminlari aks etgan birlamchi manba hisoblanadi. Unda IX– X asrlarda faol qo'llangan dori nomlari o'z ifodasini topgan: šalīsa (shaliso) – umumiy holatni yaxshilashga qaratilgan dori; taryaq (taryoq) – zaharlanishga qarshi murakkab tarkibli dori; mitridus – murakkab tarkibli dori, yaratuvchisining nomi bilan atalgan. “Tib qonunlari” beshta kitobdan iborat bo'lib, beshinchi kitobning birinchi qismi “Farmakopeyada joylashgan murakkab dorilar to'g'risida” deb nomlangan va bunda besh yuzi sakkizta murakkab dorilarning tarkibi va tayyorlash usullari jamlangan. Tadqiqotlardan ma'lumki, farmatsevtika terminining ildizi “Tib qonunlari” asarida ham mavjud va dori vositalarini tayyorlash, ishlab chiqarish, saqlash va ulardan foydalanish kabi ma'nolarni ifodalaydi. Ibn Sino dorivor vositalarning tarkibini, xususiyatlarini hamda kasallikka ta'sirini, dorivor vositalardan dorinoma bo'yicha malham, ichimlik, dori tayyorlashni aniq yozgan.

Aburayhon Beruniyning 1048-yilda yozilgan “Saydana” asari ham dorivor o'simliklar, hayvonlar, ma'danlar tavsifiga bag'ishlangan bo'lib, asarda dorivor moddalarning bir necha tillardagi nomlari keltirilgan. Asar muqaddimasining kirish qismida saydana (dorishunoslik) va saydanoniy (dorishunos) so'zlarining ma'nolari haqida hamda dorishunoslik fanining vazifalari, uning tib ilmiga munosabati haqida fikr yuritiladi.

Bu asarning lingvistik qiymati shundaki, unda bir tushunchani ifodalovchi bir necha so'z, modda nomining xalq tilidagi, shevalardagi variantlari keltirilganidir. Dori moddalarning arab, fors, yunon, suryon, lotin, hind, xorazmiy, turkiy – umumiy hisobda 30 ta til va lahjalaridagi 4500 ta nomlarini keltiradi, shu jihatdan bu asarni ko'ptillik lug'at sifatida baholash mumkin.

Beruniy asarni yozish uchun dunyoning turli mintaqalarida ko'rgan va yozib olgan ma'lumotlari asosida dorivor moddalarni jamlagan. O'zigacha bo'lgan olimlarning dorivor moddalar haqidagi fikrlarini ham asos sifatida to'plagan. Dunyoning mashhur olimlari asarlarida uchragan dorivor moddalar nomini umumlashtirgan. Ba'zi dori vositalarini bevosita shaxslar og'zidan yozib olganini o'zi qayd etadi.

Beruniyning umrini so'ngida yaratgan “Kitab as-saydana fit-tibb” (“Tibbiyotda farmokognoziya kitobi”) asari yetarli o'rganilgan emas. Uning yagona asl nusxasi 1927-yilda Turkiyaning Bursa shahrida topilgan va o'sha yerdagi kutubxonada saqlanadi. Fors tiliga tarjima qilingan nusxasi esa 1899-yilda Hindistonning Lakxnau shahrida topilgan bo'lib, hozirda Britaniya muzeyida saqlanadi. “Saydana”ni rus tiliga olim Ubaydulla Karimov o'g'irgan bo'lib, “Fan” nashriyotida 1973-yilda nashr etilgan. “Beruniy” tanlangan asarlarining IV jildini tashkil

etadi. “Saydana” farmokognozlik asar bo‘lib, tibbiyotning quroli sanalmish dori-darmon tayyorlanuvchi vositalar haqidagi ma’lumotlar yig‘indisidir. Farmakogniziya grekcha “dori” va “bilim” ma’nolarini anglatuvchi so‘zlardan iborat. Nabotot, hayvonot va ma’danlardan olinadigan dorivor vositalar haqidagi ilmiy fandir. “Saydana” o’sha vaqtlari mavjud bo‘lgan dorishunoslik tarixi bo‘yicha yozilgan eng noyob manba bo‘lib hisoblanadi. Olimning bu asari Ibn Sinoning “Tib qonunlari”dan keskin farq qiladi.

“Saydana” besh bobdan iborat asar bo‘lib, har bir dori nomi alohida paragrafda izohlangan.

1-bobda “Saydana” va uning mazmun-mohiyatini yoritilgan. “Saydana”ning hozirgi farmakogniziya sohasiga teng keladigan xususiyatlari tavsiflangan.

2-bobda dori nomlarini sodda va murakkabga ajratilgan. Aqoqir so‘zini Beruniy sodda dorilar jamlanmasi uchun qo‘llagan. Bobda hindlarning davo usullari, xususan, zahar bilan davolash tartibi haqida ma’lumot berilgan.

3-bobda dori vositalarining bir-biri o‘rnida qo‘llanishi haqida muhim qaydlar keltirilgan. Mazkur bobda Beruniy greklarning tibbiyotdagi yutug‘ini alohida ta’kidlaydi. Sharq xalqlaridan esa hindlarning tibbiyot borasidagi faolligini qayd etadi. Shu o‘rinda hindlar bilan bo‘lgan madaniy munosabatlar haqida so‘z yuritadi.

4-bobda Beruniy fors va arab tillari haqida mulohaza bildiradi. Fors tilini badiiyat tili sifatida, arab tilini ilm-fan sifatida qayd etadi. Dorishunoslik taraqqiyotida ham arab tilining ifodalash imkoniyatini ko‘radi. O‘z navbatida, arab tilining murakkabligini, boshqa tildagi dori nomlarini aks ettirishda muammolarga sabab bo‘lishini qayd etadi.

5-bobda o‘simliklarning grekcha nomi bilan bog‘liq fikr-mulohazalar aks etgan. “Saydana” asarini yozishda tayanilgan manbalar qayd etilgan. Asarida keltirgan hozir ham tibbiyotda keng qo‘llanilayotgan ayrim o‘simliklarni sanab o‘tamiz:

1. Bodom – mag‘zi moyga, vitamin B12 boyligi uchun oshqozon ichak og‘rig‘ini qoldirish, bodom moyi esa ich yumshatuvchi dori sifatida ishlatiladi.

2. Gulxayri – balg‘am ko‘chiruvchi, nafas yo‘li yallig‘lanishiga qarshi preparat tayyorlashda qo‘llaniladi.

3. Mavrak – yarani tez bitishiga yordam beradi.

4. Selderey – kuchli siydik haydovchi xususiyatiga ega.

5. Dalachoy – bakteriyalarga qarshi qo‘llanuvchi preparatlar tayyorlanadi.

6. Sachratqidan tayyorlangan suyuq ekstrakt – qandli diabetni davolashda ishlatiladi.

7. Sano – surgil dori vositasi sifatida ishlatiladi.

8. Shivit-qon – bosimini pasaytirishda qo‘llaniladi.

9. Ermon-bu – o‘simlikdan tayyorlangan dorilar ishtaha ochuvchi, o‘t haydovchi, oshqozon kasalliklarida ishlatiladi. Yalpizdan og‘riq qoldiruvchi dorilar tayyorlanadi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy tibbiyot terminologiyasi eng murakkab terminologik tizimlardan biridir. Tibbiy atamalarning umumiy soni noma’lum - mutaxassislarining fikriga ko‘ra, zamonaviy tibbiyotning terminologik fondi 500 ming tibbiy atamalardan oshadi. Ilm-fan va texnikaning rivojlanish sur’atlarining o’sishi tufayli so‘nggi bir necha o‘n yilliklarda terminologiya tizimi ko‘plab yangi so‘zlar bilan to‘ldirildi. Fanning hozirgi rivojlanish darajasi ilmiy muloqot tiliga va eng avvalo, terminologiyaga yuqori talablar qo‘yadi. Tibbiy termin nazariyasi bo‘yicha fundamental tadqiqotlar olib borish, tibbiyot va tilshunoslikning bog‘liqligi bilan bir qatorda, tadqiqotlarimizda yanada navatorlik xususiyatlarni oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. V kitob. – Toshkent, 1992.
2. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. Kitab as-saydana fit-tibbi. Фармакогнозия в медицине. IV. – Toshkent: “FAN” nashriyoti, 1974.
3. Чернявский М.Н. Латинский язык и основы медицинской терминологии. - М.: ЗАО «Шико», 2011.

4. Esonovna, A. S. (2020). Linguistic features of Latin and Greek synonymous morphemes in the lexical system of the french language. International scientific review.

5. Abrayeva, S. (2022). Lotin tilining tibbiyot terminologiyasida roli (Doctoral dissertation, Uzbekistan, Tashkent).

6. Esonovna, A.S. (2023). LOTIN VA YUNON TILLARINING TIBBIYOT TERMINOLOGIYASIDAGI OʻRNI

7. “Структурно-семантический анализ медицинских терминов в англоязычном медийном дискурсе” М. А. Дамировна. Челябинск - 2022

YOSHLARDA PSIXOLOGIK BUZILISHLAR PSIXOSOTSIYAL HODISA SIFATIDA

*Parmonov Bobir Erkinovich
Andijon davlat universiteti Umumiy psixologiya kafedrasida dotsenti
Amurshayeva Gulzoda
Psixologiya magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar orasida uchraydigan psixologik buzilishlar psixosotsial hodisa sifatida tahlil qilinadi. Yoshlarning ruhiy salomatligiga ta'sir etuvchi omillar – ijtimoiy muhit, oilaviy munosabatlar, ta'lim tizimi va zamonaviy axborot oqimlarining roli chuqur o'rganiladi. Shuningdek, maqolada stress, depressiya, tashvish buzilishlari kabi ruhiy muammolarning yoshlar hayotiga salbiy ta'siri va ularni kamaytirish bo'yicha psixologik hamda sotsiologik yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari psixologik profilaktika va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: yoshlar, psixologik buzilishlar, psixosotsial omillar, stress, depressiya, profilaktika.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda yoshlar hayot tarzida sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. Bu o'zgarishlar, bir tomondan, yoshlarning bilim saviyasi va dunyoqarashini kengaytirayotgan bo'lsa, boshqa tomondan, turli psixologik bosimlar, stress holatlari, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar, oilaviy muammolar, ta'lim muhitidagi ziddiyatlar va zamonaviy kommunikatsiya vositalarining noto'g'ri ishlatilishi natijasida psixologik buzilishlar ko'rinishida namoyon bo'lmoqda.

Psixologik buzilishlar, ayniqsa, o'sib kelayotgan avlod orasida, individual omillar bilan bir qatorda, ijtimoiy va madaniy muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu holat ularni faqat shaxsiy muammo emas, balki kengroq — psixosotsial hodisa sifatida o'rganishni taqozo etadi.

Mazkur maqolada yoshlar orasida uchrayotgan psixologik buzilishlarning zamirida yotgan psixologik va ijtimoiy omillar, ularning o'zaro ta'siri, shuningdek, bu holatlarning ijtimoiy muhitga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Maqola, shuningdek, yoshlar salomatligini asrashda psixoprofilaktika va psixokorreksiya choralari, oilaning, ta'lim muassasalarining va jamiyatning tutgan o'rni masalalariga e'tibor qaratadi.

Psixologik buzilishlar (yoki ruhiy buzilishlar) deganda shaxsning emotsional, kognitiv, fiziologik va xulq-atvoridagi buzilishlar majmuasi tushuniladi. Bu holatlar insonning o'z-o'zini anglash, atrof-muhit bilan muloqot qilish, ijtimoiy rol va vazifalarni bajarishga jiddiy to'sqinlik qiladi. Amerika Psixiatriya Assotsiatsiyasining ta'rifiga ko'ra, psixologik buzilish – bu aqliy faoliyat, emotsiyalar va xatti-harakatlarda sezilarli buzilish bilan kechuvchi holat bo'lib, u shaxsning hayot sifatini pasaytiradi va og'riqli, azobli kechinmalarga olib keladi[1].

Xalqaro kasalliklar tasnifi (ICD-11) va DSM-5 tizimlarida turli ruhiy buzilishlar alohida sindromlar sifatida tasniflangan: depressiya, tashvish buzilishlari, shaxsiyat buzilishlari, stressga bog'liq holatlar va boshqalar[2].

Psixologik buzilishlarni tushuntirishda bir nechta asosiy nazariy psixoanalitik yondashuv mavjud bo'lib, Freyd psixikani uch tarkibga bo'lgan: id, ego, va superego. Mazkur qismlar orasidagi ziddiyatlar (ayniqsa bolalikdagi travmalar) psixologik buzilishlarga olib keladi. Erikson esa shaxsiy rivojlanishning 8 bosqichini belgilab, ayniqsa “identitetga erishish yoki rol

chalkashuvi" bosqichi (o'smerlik-yoshlik davri)da psixologik muvozanatga erishmaslik xavfini ta'kidlaydi[8].

Bu nazariya bo'yicha, psixologik buzilishlar noto'g'ri shartlangan o'rganilgan xatti-harakatlar natijasidir. Masalan, doimiy salbiy mustahkamlovchi omillar (jazolash, tahdidlar) natijasida tashvish buzilishlari rivojlanadi. Aaron Beck depressiya va tashvish buzilishlarini noaniq, salbiy tafakkur andozalari bilan bog'laydi. Shaxsning "Men hech narsaga yaramayman", "Hamma meni yomon ko'radi" kabi fikrlari — ruhiy buzilishlarning asosiy sababi sifatida ko'riladi. Ruhiy holatlar shunchaki individual emas, balki jamiyatdagi o'zgarishlar, qadriyatlar inqirozi, ijtimoiy tengsizlik, migratsiya, zo'ravonlik va tashqi bosimlar ta'sirida ham shakllanadi.

Yoshlar orasida psixologik buzilishlarning oshishi ko'p hollarda ijtimoiy qo'llab-quvvatlov yo'qligi, tazyiqlar, oilaviy buzilishlar, internetda raqamli bosim bilan bog'liq. Yoshlar o'smirlik va erta katta yoshga o'tish bosqichida ruhiy jihatdan eng nozik davrni boshdan kechiradilar. Bu davrda identiklik inqirozi:

- kim ekanini anglay olmaslik;
- o'zini qabul qilmaslik va ijtimoiy qiyoslashlar;
- ota-ona bilan ziddiyatlar, mustaqil qaror qabul qilishdagi qiyinchiliklar;
- do'stlar va tengdoshlar tomonidan rad etilish, yolg'izlik;
- karyera, o'qish, shaxsiy hayot kabi bosimlar mavjud bo'ladi.

Yoshlar ruhiy holatining shakllanishi ko'p qirrali va murakkab jarayon bo'lib, unga individual psixologik xususiyatlar bilan bir qatorda ijtimoiy va psixosotsial omillar ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Psixosotsial omillar deganda, insonning jamiyatdagi o'zaro munosabatlari, oilaviy muhit, ta'lim, axborot maydoni va ijtimoiy guruhlardagi mavqei tushuniladi. Bu omillar o'zaro chambarchas bog'langan bo'lib, yoshlarning psixik barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Oila — shaxsiyatning shakllanishidagi birinchi va eng muhim sotsial muhitdir. Beqaror, nizoli yoki zo'ravonlikka moyil oilalarda voyaga yetayotgan yoshlar ko'pincha quyidagi muammolarga duch keladi:

- o'zini past baholash;
- yuqori darajadagi xavotir va depressiv kayfiyat;
- g'azabni nazorat qila olmaslik;
- mustahkam emotsional qo'llab-quvvatlovning yetishmasligi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oilaviy ziddiyatlar va befarqlik yoshlar orasida psixologik buzilishlarning asosiy tashqi omillaridan biridir[7].

Yoshlar ko'p vaqtini ta'lim muassasalarida o'tkazadi. Shunday ekan, maktab va oliy o'quv yurtlaridagi muhit ularning ruhiy salomatligida muhim rol o'ynaydi. Raqobatbardoshlik, baholash tizimidagi bosim, o'qituvchilar bilan salbiy munosabatlar yoki do'stlar tomonidan rad etilish kabi holatlar doimiy stress manbaiga aylanadi. Ayniqsa, muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish sindromi (failure anxiety), imtihon oldi xavotiri, akademik charchoq (burnout) yoshlar orasida keng tarqalgan psixologik muammolardir. Raqamli transformatsiya davrida ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylangan. Biroq bu maydon ularning psixikasiga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Salbiy ta'sirlar quyidagicha namoyon bo'ladi:

Virtual muqoyasalar:

- "ideal" hayot tasvirlari orqali o'z hayotini past baholash;
- cyberbullying (internet orqali zo'ravonlik va tahdid);
- haddan tashqari axborot oqimi (infouzilish) natijasida kognitiv charchoq.

Bu omillar yosh ongini zaiflashtirib, o'ziga ishonchsizlik, ijtimoiy izolyatsiya va tashvish buzilishlariga olib kelishi mumkin[8]. Yoshlar davrida do'stlar bilan munosabatlar — identitet shakllanishida muhim sotsial komponent hisoblanadi. Agar shaxs ijtimoiy guruhda o'zini begona sezsa, ya'ni marginalizatsiya holatiga tushsa, bu ruhiy salomatlikda jiddiy muammolarga sabab bo'ladi:

- Ijtimoiy izolyatsiya;
- Radd etilishga doimiy tayyor holat (rejection sensitivity);
- O'zini qadr-qimmatini yo'qotish va yolg'izlik hissi.

- Eriksonning fikricha, o'z-o'zini anglashda tengdoshlarning ijobiy bahosi, qabul qilinishi va o'z o'rnini topishi — identitetning to'laqonli shakllanishi uchun zaruriy shartdir [6].

Zamonaviy jamiyatda yoshlar psixikasiga kuchli bosimlar tushmoqda. Tez o'zgaruvchan axborot maydoni, ijtimoiy raqobat, identitet inqirozi, oilaviy va ta'limdagi bosimlar ularning ruhiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada, yoshlar orasida turli psixologik buzilishlar tobora ko'proq uchramoqda. Yoshlar orasida depressiya eng keng tarqalgan ruhiy buzilishlardan biridir. U quyidagi belgilar orqali namoyon bo'ladi:

- umidsizlik va bo'shashish hissi;
- motivatsiyaning yo'qligi va kelajakka befarqlik;
- ijtimoiy chekinish va yolg'izlikka intilish;
- ehtiyoj va manfaatlarga nisbatan befarqlik;
- ba'zida o'z joniga qasd qilish fikrlarining paydo bo'lishi.
- depressiv buzilishlar ko'pincha tashqi muhit ta'sirida – oila ziddiyatlari, o'qishdagi bosim,

ijtimoiy solishtirishlar natijasida yuzaga keladi [5].

Tashvish va xavotir buzilishlari — yoshlar psixikasining barqarorligiga ta'sir etuvchi yana bir jiddiy buzilishlar doimiy asossiz xavotir holati, panik hujumlar, yurak urishining tezlashuvi, uyqusizlik, mushaklar tarangligi, kelajakdan qo'rqish, ijtimoiy vaziyatlarda o'zini noqulay his qilish. Bu holatlar yoshlarning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularni o'ziga ishonmaslikka va passivlikka undaydi [8].

Yoshlar o'rtasida uchraydigan eng xavfli buzilishlardan biri bu — xulq-atvor buzilishlardan tajovuzkorlik va zo'ravonlik, antisotsial xatti-harakatlar (qonunbuzarlik, maktabdan qochish), o'ziga yoki boshqalarga zarar yetkazish niyatidagi harakatlar, o'z joniga qasd qilishga moyillik. Bunday holatlar ko'pincha bolaning ijtimoiy ajratilganligi, oilaviy beparvolik yoki travmatik tajribalar natijasida yuzaga keladi. Internet, smartfon va ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari bog'liqlik yoshlar orasida mustaqil psixologik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda va uning belgilari, vaqtni nazorat qilmaslik (disregulyatsiya), ijtimoiy aloqalarning kamayishi, haqiqatdan chekinish va virtual hayotda yashashga moyillik, internet bo'lmasa, tashvish, asabiylik, bezovtalik. Bu holat yoshlarning kognitiv rivojlanishi, hissiy barqarorligi va real ijtimoiy hayotga moslashuvchanligiga salbiy ta'sir qiladi [8]. Amaliy psixologik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, yuqorida sanab o'tilgan buzilishlar ko'pincha bir-biriga bog'liq holda, ya'ni komorbid shaklda uchraydi. Masalan, depressiya fonida xavotir buzilishlari, yoki internetga qaramlik bilan birga ijtimoiy izolyatsiya va motivatsiyaning pasayishi kuzatiladi. Bu esa muammoning yanada murakkab va chuqur tus olishiga sabab bo'ladi.

Yoshlar psixologik salomatligini saqlashda quyidagi yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Psixologik maslahat xizmatlarini rivojlantirish: maktab va universitetlarda doimiy ishlaydigan psixologlar sonini ko'paytirish.
2. Oilaviy ta'lim va maslahatlar: ota-onalarga farzand tarbiyasi, stressni boshqarish bo'yicha treninglar o'tkazish.
3. Media savodxonligini oshirish: yoshlarni sog'lom axborot iste'molchisiga aylantirish.
4. Sport va madaniy tadbirlarga jalb qilish: ijobiy faoliyatlar orqali ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlash.

Yoshlar orasidagi psixologik buzilishlar – bu nafaqat individual muammo, balki ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy omillar bilan bog'liq psixosotsial hodisadir. Ularning oldini olish, erta aniqlash va yondashuvlarni tizimli yo'lga qo'yish bugungi kunda jamiyatning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Shu bois, yoshlar bilan ishlovchi mutaxassislar, o'qituvchilar, ota-onalar va jamiyatning boshqa qatlamlari o'zaro hamkorlikda ishlashi lozim. Profilaktik chora-tadbirlar, ijobiy muhit va ruhiy qo'llab-quvvatlov yoshlarning sog'lom rivojlanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. (2021). Psixologik salomatlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha metodik tavsiyalar. Toshkent: SSV nashriyoti.

2. Abdullayeva, G. A. (2022). Yoshlarning psixologik moslashuvi va stress omillari. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Бек, А. Т. (2003). Когнитивная терапия депрессии. М.: Речь.
4. Эриксон, Э. Х. (1996). Детство и общество. М.: Прогресс.
5. Фромм, Э. (1994). Иметь или быть? М.: АСТ.
6. Бенжамин, А. (2018). Психологические аспекты тревожности у подростков. М.: Питер.
7. Литвак, И. Л. (2010). Психология отношений и стресса у молодежи. М.: Московский психологический институт.

ZAMONAVIY TA'LIMDA "BLUM TAKSONOMIYASI"

Husenova Aziza Sharipovna

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Bugungi kunda ta'limda faqat bilim berish emas, balki o'quvchini hayotga tayyorlash, ularning fikrlash, tahlil qilish va muammo yechish ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifaga aylandi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, Benjamin Blum tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim maqsadlari taksonomiyasi – nafaqat o'quv rejalashtirish vositasi, balki o'quvchi tafakkurini rivojlantirish mexanizmi sifatida qaralmoqda.

Kalit so'zlar: blum taksonomiyasi, interfaol metodlar, kognitiv soha, affektiv soha, psixomotor soha, mantiqiy fikrlash, eslab qolish va tahlil qilish.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda qabul qilingan "O'zbekiston–2030" strategiyasi to'g'risidagi 158-sonli farmonida[1] ta'lim sifatini oshirish, oliy va umumiy o'rta ta'lim tizimini zamon talablari asosida takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajriba va interfaol metodlarni tatbiq etish muhim yo'nalishlardan biri sifatida belgilab qo'yilgan. Xususan, mazkur strategiyada ta'lim samaradorligini oshirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini kuchaytirish va innovatsion yondashuvlarni qo'llab-quvvatlash kabi masalalarga alohida e'tibor qaratilgan.

Bu borada ta'lim jarayoniga ilg'or ilmiy yondashuvlar, xususan, AQSH psixologi Benjamin Semyuel Blum boshchiligidagi Chikago universiteti olimlari tomonidan ishlab chiqilgan **Blum taksonomiyasini**[3] tatbiq etish alohida ahamiyatga ega. Bu taksonomiya ta'limning maqsadlarini aniq belgilash, bilimlarni bosqichma-bosqich egallash, tahlil qilish, amaliyotga tatbiq etish va ijodiy faoliyatga yo'naltirish orqali o'quvchilarning tafakkur darajasini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi.

Blum taksonomiyasi uchta asosiy sohaga bo'linadi:[2]

1. **Kognitiv soha** – bilim, tushunish, qo'llash, tahlil, sintez va baholash bosqichlarini qamrab oladi.

2. **Affektiv soha** – hissiyotlar, qadriyatlar va munosabatlar shakllanishini ifodalaydi.

3. **Psixomotor soha** – amaliy ko'nikmalar, harakatlar va motorik faoliyatni rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun, ayniqsa, **kognitiv soha**[5] bo'yicha maqsadlarni aniq belgilash juda muhimdir. Chunki aynan bu bosqichda o'quvchilarda asosiy bilimlar, mantiqiy fikrlash, eslab qolish va tahlil qilish ko'nikmalari shakllanadi. Shu sababli, ta'lim jarayonini "oddiydan – murakkabga" tamoyili asosida tashkil qilish orqali har bir bosqichda o'quvchilarning bilimini chuqurlashtirish va ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish imkoniyati yaratiladi.

Blum taksonomiyasining amaliy qo'llanishi o'quv jarayonida quyidagi afzalliklarni beradi: Dars maqsadlarini aniq va bosqichli tarzda belgilash; O'quvchilar bilimni baholashda mezonlarni aniq belgilash imkoniyati; Interfaol uslublar orqali o'quvchini faol ishtirok etishga undash; Mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammoni hal etish ko'nikmalarini shakllantirish; Darsni samarali rejalashtirish, topshiriqlarni murakkablik darajasiga qarab tanlash va modellashtirish.

Zamonaviy ta'limda nafaqat bilim berish, balki o'quvchini hayotiy faoliyatga tayyorlash, real muammolarni hal etishga yo'naltirish muhim vazifaga aylanmoqda. Bu jihatdan olib

qaralganda, Blum taksonomiyasining bosqichlari asosida qurilgan darslar o'quvchilarda yuqori darajadagi fikrlashni, tanqidiy va ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Boshlang'ich sinflarda bu yondashuvni joriy etish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

a) dars jarayonida har bir mavzu bo'yicha aniq, o'lchab bo'ladigan, o'quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasiga mos maqsadlar belgilash;

b) o'quvchilarning bilim darajasini baholashda turli bosqichlarga mos topshiriq turlaridan (savol-javob, amaliy topshiriq, taqqoslash, tahlil, baholash) foydalanish;

d) har bir bosqich uchun maxsus didaktik materiallar va interfaol metodlardan foydalanish;

e) dars mazmunini o'quvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlariga moslab loyihalash[4].

Shuningdek, Blum taksonomiyasi faqat o'qituvchilar uchun emas, balki o'quvchilarning o'z-o'zini baholash, ta'limdagi shaxsiy yondashuvni rivojlantirish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Bu esa ta'limning markazida o'quvchining faol ishtirokini qo'yishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida Blum taksonomiyasidan foydalanish — bu faqatgina nazariy yondashuv emas, balki samarali, amaliy jihatdan tekshirilgan va o'zini oqlagan metodologik vositadir. Boshlang'ich sinflarda bu tizimni tatbiq etish orqali o'quvchilarda mustahkam bilim, mustaqil fikrlash, amaliy ko'nikmalar va ijodiy yondashuv shakllanishiga erishish mumkin. Bu esa o'z navbatida zamonaviy ta'lim sifatini oshirish, O'zbekiston–2030 strategiyasida belgilangan maqsadlarga erishishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'limda Blum taksonomiyasi – bu an'anaviy metodlar bilan cheklanmaydigan, balki yangilik, texnologiya va shaxsiy rivojlanishni uyg'unlashtiruvchi kuchli vositadir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” farmoni, 08.10.2019 yil. PF-5847-son. Toshkent sh. //Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. [Elektron resurs]. URL: <https://lex.uz/docs/-4545884>. (murojat sanasi: 12.03.2025).

2. What Is Bloom's Taxonomy? A Definition For Teachers. 2025. <https://www.teachthought.com/learning/what-is-blooms-taxonomy/>.

3. Таксономия Блума: что это такое и зачем она педагогам и методистам. [Электронный ресурс]. URL: <https://skillbox.ru/media/education/taksonomiya-bluma-chto-eto-takoe-i-zachem-ona-pedagogam-i-metodistam/>. (дата обращения: 26.01.2025).

4. Что такое таксономия Блума? [Электронный ресурс]. URL: <https://teacher.yandex.ru/posts/stavim-tseli-v-obrazovanii-taksonomiya-bluma/>. (дата обращения: 30.01.2025).

5. Что такое таксономия Блума и как ею пользоваться в реальной жизни. [Электронный ресурс]. URL: <https://lpgenerator.ru/blog/chto-takoe-taksonomiya-bluma/>. (дата обращения: 28.02.2025).

OILA VA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI MUHITINING BOLA TARBIYASIGA PSIXOLOGIK TA'SIRI

O.K.Ibragimova

Andijon davlat universiteti

Umumiy psixologiya kafedrası psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolani maktabcha ta'lim tashkilotiga ijtimoiy-psixologik moslashish davrida ota-onasining roli va ahamiyati haqida yoritilgan. Qolaversa boshqa oila a'zolarining ham boladagi bu yangi muhitga moslashish davrida nimalarni hisobga olishi haqida so'z boradi. Boladagi adaptatsiyani oson kechishi uchun bir qator maslahatlar, moslashish bosqichlarini qanday ketma-ketlikda olib borish bo'yicha tizimli tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-psixologik moslashuv, dezadaptatsiya, ko'nikma, malaka, ta'lim tashkiloti, oyin faoliyati, kognitiv bilish, muloqot, tayyorgarlik.

Bolani to'laqonli tarbiyalash, uni rivojlantirish va kattalikka tayyorlash uchun uzluksiz ta'limning boshlang'ich bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkiloti komil inson tarbiyasida alohida ahamiyatli. Shunday qilib bolani oila davrasidan endi bog'cha muhitiga, yangi sharoitga moslashtirish jarayoni bola hayotida tub burilish yasaydi. Moslashish har bir bolada individual tarzda turlicha kechadi. Chunki har bir bolaning o'ziga xos xulq atvori va xususiyatlari mavjud. Qolaversa yangi muhitga moslashish bolalarning o'zi o'rganib qolgan oilaviy muhitida necha kishi bo'lgani va ular bilan munosabatlari qay tarzda shakllanganligi bilan ham bo'g'liq. Demak bog'chada bola tengdoshlari va kattalar orasida keng doirada muloqot qilishni o'rganadi, mustaqillik va tashkilotchilik qobiliyatlari shakllantirilib boriladi. Turli amaliy faoliyatlarga (o'yin, o'rganish, kognitiv) ko'nikmalarini rivojlantiradi [1].

Ota-onalar bolalarini bog'cha muhitiga to'gridan-to'g'ri olib bormasdan, balki aksincha oila azolari tomonidan bir muddat bola bilan ko'niktirish ishlari olib borilishi maqsadga muvofiq. Yani bunda nimalarni hisobga olish kerak? Bolani oila a'zolaridan tashqari qarindoshlar, qo'ni-qo'shnilar bilan tanishtirish ular bilan muloqot qilishga imkoniyat yaratib berish, begonalar bilan muloqot qilishga ko'nikishni xosil qiladi [2]. Yuqoridagi jarayonni bosib o'tish, uy oila muhitidan endi bola uchun notanish bo'lgan kishilar jamoasi va narsalarga to'la butunlay boshqacha dunyoga kirib borishida ijobiy rol o'ynaydi.

Ba'zi bolalarda moslashish jarayoni o'zgarishlarni osongina engish orqali amalga oshiriladi. Lekin ko'pchilik bolalar uchun bu jarayon qo'rquv, ko'z yoshlar, turli inijliklarini namoyon qiladi. Bolalar bog'chasiga moslashish jarayoni nimani o'z ichiga oladi?

Muayyan sharoitlarga moslashish jarayoni adaptatsiya deb ataladi. Har bir inson turli yosh davrlarida yangi jamoa muhitga kirishiga to'g'ri keladi. Bu o'rinda yangi muhitga moslashish nafaqat bolalar uchun, balki bazan kattalarda ham shunchaki amalga oshmaydi. Chunki oson yoki qiyin moslashish mana shu jamoa a'zolarini yangi kelgan shaxsga nisbatan qilgan munosabatlariga ham bog'liq [3].

Agar bola bog'chaga kirishda yig'lab qolsa, bu albatta ota-onasining ham kayfiyatiga salbiy ta'sir qiladi. Kuni bilan hayoli farzandida bo'lib, shu kungi ish unumi pasayishiga sabab bo'ladi. Yuqoridagi noqulayliklarga duch kelmaslik uchun bolani maktabgacha ta'lim tashkilotiga olib kelish, moslashish davrida ota-onalar va tarbiyachilar eng muhim ishtirokchilar sanaladi. Demak bola bog'cha muhitiga oilada qanday tayyorlanadi:

- qat'iy kundalik rejimga o'rgatish;
 - ota-onasi va qarindoshlar bilan faol muloqotda bo'lishi;
 - tengdoshlari muhitida uzoq vaqt qolishi;
 - notanish odamning ko'rsatmalarini tinglash (ota-onasi nazoratida);
 - odatiy komfort (o'zi uchun qulay) zonasini tark etib, yangi jamoalarga kirishish;
- Shuningdek, bolaning shaxsiy e'tibor darajasi keskin kamayganiga ko'nikishi qiyin.

Kichkina odamning hayotidagi tub o'zgarishlar nevroitik reaksiyalarni keltirib chiqarishi tabiiydir. Ular bunga ko'z yoshlari va isterik, ovqatlanishdan bosh tortish, inijliklar, tez-tez kasalliklar va boshqalar bilan ifodalanadi [4].

Moslashuv bosqichlari:

- tayyorgarlik;
- kalit;
- final.

Tayyorgarlik bosqichi: Avvalo, bolaning ijtimoiy doirasini asta-sekin kengaytirish bilan boshlanadi. Boshqa bolalar bilan birgalikda o'yinlarda olingan ijobiy his-tuyg'ularni saqlash. O'yin jarayonidagi qiziqarli vaziyatlarni bola bilan muhokama qilish orqali bolani quvonchini yanada kuchaytirish. Qolaversa bolaga bog'cha haqida oldindan aytib berish va uni ko'rsatish. Uning bo'lajak bog'chasi yorqin va rang-barang xonalari, chiroyli o'yin maydonchalari, qiziqarli o'yin o'ynaydigan tengdoshlari davrasi bo'lishiga uni e'tiborini qaratilishi kerak.

Ota-onalarning galdagi qiladigan ishi o'zini talablaridan kelib chiqib, o'zi uchun qulay bo'lgan yaqinlikdagi bog'chalarni ko'rib chiqib tanlov qilishi kerak. Bolalar bog'chasi xodimlari bilan oldindan kelishgan holda, siz u yerga farzandingiz bilan ekskursiya qilishingiz mumkin.

Bo'lajak tarbiyachi va bolalar bilan tasodifiy tanishish ham zarar qilmaydi. Ushbu vaziyatdan foydalangan holda ona tarbiyachiga farzandining tabiiy ehtiyojlarini qondirishda ularni qanday so'zlar bilan ifoda etishi bilan tanishtirib qo'yilsa yanada maqsadga muvofiq bo'ladi. Qolaversa, bolaga tengdoshlari bog'chada nima qilishlarini ko'rsatib ijobiy ta'surotlarga ega bo'lish imkoniyati yuzaga keladi [5].

Bolalar bog'chasiga tashrif buyurishdan oldin bolaga asosiy harakatlarni o'rgatish kerak:

- hojatxonaga borishi;
- o'zi ovqatlanishi;
- qo'llarini yuvishi,
- yuzini yuvishi,

tishlarini yuvish, kamida ikki oy oldin, bolani kun tartibiga imkon qadar moslashtirib borish juda muhim xisoblanadi. Ya'ni, uyqudan turish, nonushta qilish, yurish va hokazolar bir vaqtning o'zida bajarilishi kerak. Bu, ayniqsa, kunduzgi uyqu uchun to'g'ri keladi. Dam olish kunlari ham belgilangan rejimda o'tkazilishi kerak. Erta tongdan boshlab bolani kayfiyatini ijobiy bo'lishiga harakat qilish lozim. Ilk kunlarda bola bog'chada kun davomida qolmasligi maqsadga muvofiq. Yani uni bog'chada qoladigan maqsimal vaqt 1 dan 3 soatgacha. Ba'zi hollarda ona farzandi bilan qolishi, o'yinlarda ishtirok etishi, mashg'ulotlarni bajarishga yordam berishi mumkin. Ushbu bosqichda bola qanchalik ko'p ijobiy his-tuyg'ularga ega bo'lsa, u shuncha tezroq ko'nikadi va yangi jamoada qolishdan norozi bo'lmaydi. Bundan tashqari, bolani kunduzgi uyqu uchun bog'chada qoldirish tavsiya etiladi [6].

Moslashuvning asosiy bosqichining davomiyligi har bir bolada turli muddatni o'z ichiga oladi. Normal holatda eng tez va oson moslashuv ikki hafta kifoya qiladi. Qiyin moslashuvchi bolalarda esa bu jarayon olti oygacha davom etadi.

Moslashish jarayoni tugagach:

- bola xotirjamlik bilan yaxshi kayfiyatda bog'chaga bora boshlaydi;
- tarbiyachi va tengdoshlari bilan yaxshi munosabatda bo'ladi;
- o'z guruhida faol o'ynaydi, mashg'ulotlarda ishtirok etadi;
- yaxshi ovqatlanadi, yaxshi uxlaydi.
- bolaning hissiy va jismoniy holati butunlay normallasadi.

Ota-onalar sabr-toqatli bo'lishlari va bolaning bog'chaga ko'nikish davrini xotirjamlik bilan qabul qilishlari uchun shuni ta'kidlash kerakki, moslashuv quyidagi muddatlarda sodir bo'ladi:

- tez va oson darajadagi moslashuv - 2 haftadan bir oygacha;
- o'rta darajadagi moslashuv - 30 kundan 2 oygacha;
- og'ir darajadagi moslashuv - olti oygacha.

Xulosa qilib aytganda, bolaning bog'chaga moslashuvi — bu butun oila va pedagogik jamoaning birgalikdagi mehnatini talab qiladigan murakkab, ammo engib bo'ladigan jarayon. To'g'ri yondashuv, yetarlicha sabr-toqat va bolaning ehtiyojlariga e'tibor bilan yondashish orqali har qanday qiyinchiliklarni yengib o'tish mumkin. Bu nafaqat bolaning maktabgacha ta'limdagi muvaffaqiyatli moslashuviga, balki kelgusida ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli integratsiyasiga ham zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Аболин Л.М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека. - Казань: Казан. Ун-т, 2003
2. Абрамова Г.С. Возрастная психология: Учебное пособие. - М.: Академия, 2003. 672 с.
3. Аверин В.А. Психология личности. - СПб.: Издательство Михайлова В.А., 2008. 191 с.
4. Агрессия детей и подростков / под ред. Н.М. Платоновой. - СПб.: Речь,

MAKTABGACHA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA STEM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI

Ashurova Zarina Muxitdinovna
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD

Annotatsiya: Maqola maktabgacha ta'limda STEM texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari va uning bolalarning kognitiv hamda ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri haqida so'z yuritadi. STEM yondashuvi bolalarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Maqolada pedagoglarning STEM bo'yicha malakasini oshirish va maktabgacha ta'lim muassasalarini zamonaviy resurslar bilan ta'minlash zarurligi ta'kidlanadi. Mualliflar maktabgacha ta'limda STEM joriy etishdagi mavjud muammolar va ularni hal qilish yo'llarini ham ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: STEM ta'limi, maktabgacha ta'lim, raqamli texnologiyalar, kognitiv rivojlanish, pedagogika, ijtimoiy ko'nikmalar.

Maktabgacha ta'lim davrida bolalarning umumiy rivojlanishi va kelajakdagi ta'lim jarayonlariga tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda ta'lim sohasida yuz berayotgan jadal o'zgarishlar va global raqobat sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarni zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlash talab etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) texnologiyalarining maktabgacha ta'limda qo'llanilishi yangi pedagogik yondashuv sifatida keng e'tirof etilmoqda. STEM metodikasi bolalarga faqat nazariy bilimlarni berish bilan cheklanmay, ularni amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirishga, mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilishga o'rgatadi. Bu esa yosh avlodning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Shu bilan birga, STEM ta'limi maktabgacha yoshdagi bolalarda texnologiyalarga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi va ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga tayyorgarligini mustahkamlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar o'rganishga juda moyil bo'lishi va yangi bilimlarni tez qabul qilishi bilan ajralib turadi. Shuning uchun, STEM texnologiyalari orqali o'tkaziladigan darslar nafaqat qiziqarli va interaktiv bo'lishi, balki bolalarning diqqatini jamlash, mustaqil fikrlashga undash kabi pedagogik maqsadlarni ham amalga oshirishi zarur. Ushbu yondashuv maktabgacha ta'lim muassasalarida innovatsion pedagogika usullarini joriy etish imkonini beradi. Natijada, bolalar o'z atrof-muhitini yanada chuqurroq anglab, tabiat va texnologiya olamiga qiziqish bilan qaraydi, shu bilan birga ularning kognitiv, ijtimoiy va hissiy rivojlanishi uyg'unlashadi. Shu bois maktabgacha ta'limda STEM texnologiyalaridan foydalanish zamonaviy pedagogik jarayonni sifat jihatidan yangilash va bolalarni kelajak ta'limiga samarali tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, STEM texnologiyalarini maktabgacha ta'limga integratsiya qilish nafaqat bolalarning bilim olish jarayonini boyitadi, balki ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida ham hamkorlikni mustahkamlaydi. STEM asosida tashkil etilgan faoliyatlar orqali ota-onalar bolalarining o'rganish jarayonida faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lib, bu esa oilaviy ta'lim muhitini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, maktabgacha ta'limda STEM yondashuvlarini qo'llash bolalar tarbiyasida yangi sifatlarni shakllantirishda, ularning intellektual va ijtimoiy salohiyatini oshirishda katta foyda keltiradi. Shuning uchun mamlakatimizda maktabgacha ta'limni rivojlantirish strategiyasida STEM texnologiyalarining o'rni va ahamiyati tobora ortib bormoqda, bu esa kelajak avlodni raqobatbardosh va innovatsion fikrlaydigan shaxslar sifatida tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Maktabgacha ta'limda STEM texnologiyalarining qo'llanilishi so'nggi yillarda ta'limning sifatini oshirish, bolalarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda samarali vosita sifatida katta e'tibor qozonmoqda. STEM yondashuvi nafaqat fan, texnologiya, muhandislik va matematika fanlarini o'rganishga qaratilgan bo'lsa-da, u bolalarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muammolarni hal etish va hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun bu ko'nikmalarni shakllantirish ayniqsa muhim, chunki ular kelajakdagi ta'lim va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyat qozonish uchun poydevor yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, STEM asosidagi faoliyatlar bolalarning o'rganish motivatsiyasini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga, eksperimentlar o'tkazishga va yangi g'oyalarni sinab ko'rishga undaydi [Nurmonov, 2012: 56]. Shuningdek, STEM maktabgacha yoshdagi bolalarning atrof-muhitni anglash darajasini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi, chunki ularni real hayotiy vaziyatlarga yaqinlashtiradi va o'rganishni interaktiv va qiziqarli jarayonga aylantiradi.

STEM ta'limining yana bir muhim jihati — bu pedagoglarning o'zgaruvchan roli. An'anaviy ta'limda o'qituvchi faqat bilim beruvchi sifatida faoliyat yuritgan bo'lsa, STEM yondashuvida u fasilitator yoki yo'nalish beruvchi sifatida faol qatnashadi. Pedagog bolalarning har birining qiziqish va qobiliyatlarini hisobga olib, ularni mustaqil izlanishga, guruhda ishlashga va kashfiyotlar qilishga rag'batlantiradi. Bu yondashuv bolalarning o'z fikrlarini ifoda etish, xatolaridan o'rganish va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini oshiradi [Islomov, 2018: 102]. Shu boisdan, maktabgacha ta'lim muassasalarida STEM texnologiyalarini joriy etish uchun pedagoglarni zamonaviy ta'lim metodlari va texnologiyalari bo'yicha muntazam malaka oshirish tizimini tashkil etish muhimdir.

STEM yondashuvining o'quv jarayoniga ta'siri nafaqat bolalarning bilim darajasida, balki ularning ijtimoiy ko'nikmalarida ham namoyon bo'ladi. Ko'pgina tadqiqotlarda maktabgacha yoshdagi bolalar STEM faoliyatlari orqali jamoada ishlash, boshqalarni tinglash va fikr almashish ko'nikmalarini rivojlantirayotgani qayd etilgan [Karimova, 2020: 78]. Bu yoshdagi bolalar uchun ijtimoiy muloqot va hamkorlik muhim rivojlanish omillaridan biri bo'lib, STEM loyihalari shu ko'nikmalarni shakllantirish uchun ideal maydon yaratadi. Shuningdek, STEM orqali bolalar o'zining qobiliyatlari va imkoniyatlarini anglab, o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, bu esa ularning umumiy psixologik farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktabgacha ta'limda STEM texnologiyalarining integratsiyasi nafaqat o'quv jarayonining sifatini oshirishga, balki maktabgacha ta'lim tizimining milliy va xalqaro standartlarga mosligini ta'minlashga ham xizmat qiladi. Jahonning ilg'or davlatlarida STEM ta'limi yosh bolalarga bilim berishda asosiy yo'nalish sifatida qabul qilingan va bu sohada o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar uning samaradorligini tasdiqlaydi [Sultonova, 2019: 45]. O'zbekistonda ham maktabgacha ta'limni rivojlantirish strategiyasida STEM yondashuvlarini keng joriy etish, bolalarni 21-asr ko'nikmalari bilan ta'minlash borasida muhim qadamlar qo'yilmoqda. Bu esa nafaqat milliy ta'lim tizimining rivojlanishiga, balki mamlakatning global raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalarda STEM faoliyatlarini tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Interaktiv doskalar, ta'limiy ilovalar, robototexnika vositalari va boshqa zamonaviy texnologiyalar bolalarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi [Xolmatov, 2021: 134]. Shu bilan birga, bunday texnologiyalar pedagoglarga darslarni individuallashtirish, bolalarning rivojlanish darajasini aniq baholash imkonini beradi, bu esa ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar yordamida bolalar uchun turli mavzularni o'rganish jarayoni yanada interaktiv, qiziqarli va samarali bo'ladi, bu esa ularning bilim olishdagi muvaffaqiyatlarini oshiradi.

Maktabgacha ta'limda STEM yondashuvlarini tatbiq etish bilan bog'liq ba'zi muammolar ham mavjud. Masalan, pedagoglarning ushbu metodologiya bo'yicha yetarli bilim va tajribaga ega emasligi, maktabgacha ta'lim muassasalarida zarur texnik baza va resurslarning yetishmasligi, shuningdek, ota-onalarning yangi ta'lim yondashuvlariga nisbatan xabardor emasligi kabi omillar STEM texnologiyalarining keng ko'lamda joriy etilishiga to'sqinlik qilmoqda [Karimov, 2020: 91]. Shu sababli, mamlakatimizda STEM asosida ta'lim sifatini oshirish uchun davlat tomonidan pedagoglarni tayyorlash, maktabgacha ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash va ota-onalarni ushbu jarayonga jalb etish borasida kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqilishi zarurdir.

Umuman olganda, maktabgacha ta'limni rivojlantirishda STEM texnologiyalaridan foydalanish nafaqat bolalarning ilmiy va texnik bilimlarini rivojlantirishga, balki ularning shaxsiy

va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Bu yondashuv yosh avlodni zamonaviy talablarga javob beradigan, ijodiy fikrlaydigan, innovatsion muammolarni hal qila oladigan shaxslar qilib tarbiyalash imkonini beradi. Shunday ekan, O'zbekistonda maktabgacha ta'limda STEM texnologiyalarining afzalliklari va ularni qo'llash istiqbollarini chuqur o'rganish va amaliyotga joriy etish ta'lim tizimining raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo'lib qolaveradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Nurmonov, A. (2012). Maktabgacha ta'limda STEM yondashuvining ahamiyati. *Pedagogika va innovatsiyalar jurnali*, 3(12), 55-60.
2. Islomov, B. (2018). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning maktabgacha ta'limdagi qo'llanilishi. *Ta'lim nazariyasi va amaliyoti*, 4(9), 100-105.
3. Karimova, D. (2020). Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy rivojlanishida STEM texnologiyalarining o'rni. *Oliy ta'limda innovatsiyalar*, 2(5), 75-82.
4. Sultonova, G. (2019). Jahon ta'lim tizimida STEM konsepsiyasi va uning O'zbekistonga tatbiqi. *Ta'lim sohasidagi ilmiy tadqiqotlar*, 1(3), 40-48.
5. Xolmatov, M. (2021). Raqamli texnologiyalar yordamida maktabgacha ta'limni rivojlantirish. *Zamonaviy pedagogika*, 5(11), 130-138.
6. Karimov, R. (2020). STEM ta'limining joriy etilishidagi muammolar va yechimlar. *Ta'lim va jamiyat*, 6(14), 88-95.

ЦИФРОВАЯ ФИЛОЛОГИЯ И ТЕКСТ КАК ОБЪЕКТ ЦИФРОВОГО АНАЛИЗА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Ержанова Сауле Баймурзаевна
Доктор филологических наук, профессор
КазНУ им Аль-Фараби Казахстан

Аннотация. *Статья посвящена актуальной проблеме цифровой трансформации филологических исследований. Рассматриваются основные теоретические подходы к цифровой филологии, а также практические методы анализа текста с использованием цифровых технологий. Описаны возможности и вызовы, связанные с внедрением цифровых инструментов в гуманитарную науку. Особое внимание уделено изменению статуса текста как объекта научного анализа в условиях цифровизации.*

Ключевые слова: *цифровая филология, цифровой текст, текстовый анализ, гуманитарные технологии, корпусная лингвистика, искусственный интеллект.*

Стремительное развитие цифровых технологий коренным образом изменило традиционные подходы к созданию, обработке и интерпретации текстов. На этом фоне возникло междисциплинарное направление — цифровая филология, которая синтезирует методы классического литературоведения с инструментами цифровых гуманитарных наук. Основываясь на теориях интертекстуальности, структурализма, медийной теории и философии данных, цифровая филология переосмысляет понятия текста, авторства, оригинала и копии. Важной составляющей становится внедрение ИТ-подходов в образование и подготовку исследователей нового поколения. В контексте цифровизации возникает необходимость в переосмыслении самого понятия текста и его анализа. Цифровая филология (digital philology) опирается на идеи цифровых гуманитарных наук, развивающихся с конца XX века. В центре внимания — текст как динамическая цифровая конструкция, доступная для машинного анализа. Теоретический фундамент составляют: теория интертекстуальности (Ю. Кристева, Р. Барт), структурализм и постструктурализм, медийная теория текста (Ф. Кракауэр, М. Маклюэн), философия данных (М. Фуллер, Л. Манович). В рамках цифровой филологии переосмысливаются традиционные категории авторства, текстовой вариативности и представления об оригинальности в условиях цифровой среды. Одним из важных направлений развития цифровой филологии является внедрение цифровых методов анализа текста в образовательную практику. Университеты и

исследовательские центры разрабатывают учебные программы, включающие курсы по анализу больших данных, программированию, визуализации данных и работе с корпусами текстов. Это способствует подготовке нового поколения филологов, владеющих не только теоретическими знаниями, но и техническими навыками.

Цифровая гуманитаристика становится частью трансдисциплинарных образовательных программ, объединяя литературу, лингвистику, информатику, историю и социологию. Такие подходы формируют критическое мышление и аналитические способности студентов, обучая их взаимодействовать с цифровыми платформами, базами данных и средствами автоматического анализа. В цифровой среде текст рассматривается как совокупность данных, подлежащих количественной и качественной обработке. Основные подходы к цифровому анализу текста включают: корпусный анализ — извлечение лексических, морфологических и синтаксических закономерностей; стилистический анализ — определение авторского стиля, жанровой принадлежности; семантический анализ — выявление тематических кластеров, латентных смыслов; сентимент-анализ — оценка эмоциональной окраски текста; автоматическая аннотация и классификация. Алгоритмы машинного обучения позволяют не только анализировать тексты, но и делать прогнозы, строить графы связей между понятиями и выявлять скрытые паттерны. На сегодняшний день в арсенале филолога имеется множество программных решений, таких как AntConc, SketchEngine, Voyant Tools, которые применяются для детального анализа текстов в корпусной парадигме... Эти технологии позволяют исследовать большие массивы текста (Big Text Data), в том числе исторические корпуса, цифровые архивы, соцмедиа. В рамках цифровой филологии возникает новое направление — цифровое литературоведение. Оно основано на использовании технологий для изучения литературных текстов в историческом, тематическом и стилистическом контексте. Примеры включают визуализацию сюжетных структур, построение сетей персонажей, изучение межтекстовых связей с помощью алгоритмов. Кроме того, цифровое литературоведение позволяет проследивать эволюцию литературных жанров и стилей, выявлять закономерности рецепции произведений и моделировать процессы литературного влияния. Это ведёт к появлению новых форм интерпретации, в которых текст рассматривается как элемент сложной цифровой экосистемы. Одним из наглядных способов применения цифровой филологии является анализ классических литературных произведений с помощью цифровых инструментов. Рассмотрим пример использования платформы Voyant Tools для анализа романа Михаила Булгакова «Мастер и Маргарита». Инструмент: Voyant Tools — веб-платформа для количественного анализа текста. Наш цель анализа: 1) Выявить ключевые темы и персонажей романа. 2) Оценить тональность и динамику текста. 3) Визуализировать структуру и частотность лексем. После этого мы уже видим результаты нашей работы это : самыми частотными словами (после удаления стоп-слов) стали: «Мастер», «Маргарита», «Воланд», «ночь», «Москва», «свет»; семантические кластеры указывают на преобладающие темы: религия и мораль, любовь и жертва, сатира на советскую бюрократию; сентимент-анализ показал эмоциональную динамику: в первой половине — доминирует тревожность и ирония, во второй — надежда и очищение; временная визуализация показала, что персонажи «Мастер» и «Маргарита» действуют как смысловые центры второй половины романа. Этот анализ демонстрирует, как цифровые методы позволяют выявить скрытые тематические и структурные особенности текста, которые сложно уловить при обычном чтении. Однако цифровой анализ не заменяет интерпретацию, а расширяет её, подчеркивая значимость синтеза гуманитарных и технологических подходов. Одним из показательных объектов цифрового анализа в казахской литературе являются стихотворения Абая Кунанбайулы. В данном исследовании применялись методы корпусной лингвистики с использованием программы AntConc, позволяющей выявить частотность, коллокации и контекст ключевых слов в корпусе текстов. Мы определили 50 наиболее известных стихотворений Абая на казахском языке (в оригинале). Изучали частотные лексемы; выявили ключевые концепты; реконструировали

риторику и нравственно-философскую систему автора. Поэтому тексты были загружены в корпус в формате TXT. Применена фильтрация казахских стоп-слов. Построены частотные списки, KWIC-контексты, коллокационные карты. После этого мы уже видим: Частотные слова: *ақыл* (разум), *ғылым* (наука), *адам* (человек), *намыс* (честь), *сөз* (слово), *жүрек* (сердце), *ел* (народ). Повторяющиеся конструкции: *ақыл мен ғылым, жүрекке сөз айт, ел қамы, адам бол*. Структура поэзии — насыщенная повторами, императивами и философской терминологией. Данные свидетельствуют о том, что Абай строит свою поэзию как философско-этическое наставление. Частотный анализ позволяет выявить стержневую лексику его поэтики-гуманистическую, просветительскую, ориентированную на личностное развитие. Цифровой подход структурирует философию Абая, открывая возможности для межтекстового и сравнительного анализа. Еще один пример Цифровой анализ поэмы «Облако в штанах» В. Маяковского. Поэма Владимира Маяковского «Облако в штанах» — яркий пример футуристической поэтики. Для анализа использовались платформы Voyant Tools и библиотека NLTK (Python), позволяющие выявить стилистические маркеры, эмоциональную окраску и синтаксические особенности. Первую очередь нам нужен изучить динамику и эмоциональный регистр поэмы; выявить ключевые глаголы действия; реконструировать образную систему. По этому первуым делам Поэма разбита на блоки по 50 строк, проведён частотный и сентимент-анализ, проанализированы ключевые лексемы и визуальная структура текста. После этого уже мы видим результаты: частотные глаголы: *кричу, люблю, разобью, идёт, горю*. Образная лексика: *улица, сердце, небо, революция, душа*. Многочисленные восклицания и междометия (*ах!*, *бей!*, *эй!*) придают поэме рваный, агрессивный ритм. Графическая структура текста намеренно нарушает каноны классической поэтики. Видим что цифровой анализ подтверждает, что Маяковский использует лексико-синтаксический взрыв как способ выразить внутреннюю борьбу между личным и социальным. Статистика повторов и эмоциональных триггеров визуализирует экспрессию текста, делая видимой его внутреннюю ритмику. В рамках цифровой филологии такой подход помогает исследовать футуризм как системное явление.

Будущее цифровой филологии связано с развитием искусственного интеллекта, нейросетей и больших языковых моделей, таких как GPT. Эти технологии уже используются для генерации текстов, перевода, стилистического анализа и составления литературных обзоров. В перспективе возможна автоматизация ряда аналитических процедур, ранее доступных только специалистам. Однако важно помнить, что цифровые инструменты не заменяют филолога, а лишь расширяют его возможности. Основная задача — не в том, чтобы механически анализировать тексты, а в том, чтобы глубже понимать их содержание, контекст и культурное значение. Сохранение гуманитарной чувствительности и критического подхода остаётся ключевым ориентиром. Несмотря на преимущества, цифровая филология сталкивается с рядом вызовов: снижение глубины интерпретации в пользу количественных данных; утрата контекста и культурной специфики текста; этические вопросы обработки авторских и чувствительных текстов; необходимость междисциплинарной подготовки филолога. Также остается открытым вопрос: могут ли алгоритмы заменить человеческую интуицию и герменевтическое прочтение текста?

Но несмотря на это цифровая филология открывает новые горизонты для гуманитарной науки, позволяя анализировать тексты с беспрецедентной точностью и масштабом. Однако важно сохранять баланс между технологичностью и гуманитарной рефлексией, между алгоритмом и интерпретацией. Со временем цифровой текстовый анализ может эволюционировать в полноценный и независимый исследовательский метод, дополняющий классические филологические практики.

Список литературы

1. Кристева Ю. Семиотика. Исследования по семанализу. М.: Академический проект, 2004.
2. Манович Л. Язык новых медиа. М.: Новое литературное обозрение, 2008.
3. Jockers M. Macroanalysis: Digital Methods and Literary History. University of Illinois Press, 2013.

4. Underwood T. Distant Horizons: Digital Evidence and Literary Change. University of Chicago Press, 2019.
5. Moretti F. Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History. Verso, 2005.

O'SMIRLARNING RIVOJLANISHIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ROLI

*Aribjanova Umida Abdurashidovna
Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasida dotsenti v.b.
Zokirova Durdona
Amaliy psixologiya ta'lim yo'nalaishi talabasi*

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda raqamli texnologiyalarning o'smirlarning intellektual, psixologik, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishiga ta'siri tahlil, zamonaviy axborot texnologiyalari ta'lim jarayonini yanada samarali qilish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish va global axborot makoniga kirish imkonini beruvchi vosita sifatida qaraladi. Shu bilan birga, texnologiyalarga haddan tashqari bog'lanish diqqatni jamlash muammolari, psixologik tushkunlik, real hayotdagi muloqotning kamayishi va jismoniy salomatlik bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, o'smirlar, intellektual rivojlanish, psixologik salomatlik, ijtimoiy ta'sir, xavfsizlik, ta'lim, internet.

XXI asr – raqamli texnologiyalar asri bo'lib, u jamiyatning barcha jabhalariga, jumladan, yosh avlodning rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. O'smirlar bugungi kunda internet, smartfonlar, kompyuterlar, ijtimoiy tarmoqlar va turli onlayn platformalardan faol foydalanmoqda. Bu texnologiyalar ularga ta'lim olish, axborot almashish, ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish va ijtimoiy muloqotni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Biroq, raqamli texnologiyalar nafaqat imkoniyatlar, balki muayyan xavflarni ham o'z ichiga oladi. Haddan tashqari internet va gadgetlarga bog'lanish diqqatni jamlash qobiliyatining pasayishi, psixologik stress, uyqusizlik, jismoniy faollikning kamayishi kabi muammolarga sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli, bugungi kunda o'smirlarning texnologiyadan qanday foydalanayotgani, uning ularning rivojlanishiga qanday ta'sir qilayotgani dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Ushbu tadqiqotda raqamli texnologiyalarning o'smirlarning intellektual, psixologik, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu texnologiyalardan samarali foydalanish yo'llari va salbiy ta'sirlarini kamaytirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi – o'smirlarning sog'lom va barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun raqamli texnologiyalar bilan bog'liq muvozanatli yondashuvni aniqlashdir. Mazkur mavzuning asosiy maqsadi – raqamli texnologiyalarning o'smirlarning intellektual, psixologik, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishiga ta'sirini chuqur tahlil qilish va baholash. Shuningdek, ushbu texnologiyalar berayotgan imkoniyatlar va ularning salbiy jihatlaridan kelib chiqadigan xatarlarni aniqlash hamda samarali foydalanish yo'llarini taklif etishdir.

Raqamli texnologiyalar tushunchasini aniqlash – Zamonaviy axborot texnologiyalarining turlari, ularning asosiy funksiyalari va o'smirlarning hayotiga ta'siri haqida umumiy tushuncha berish. O'smirlarning intellektual rivojlanishiga ta'sirini o'rganish – Raqamli texnologiyalar orqali bilim olish, kreativ fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarining shakllanishini tahlil qilish. Psixologik va emotsional jihatdan ta'sirini baholash – O'smirlarning ruhiy holati, stress darajasi, diqqatni jamlash qobiliyati va raqamli texnologiyalar bilan haddan tashqari band bo'lishning psixologik oqibatlarini aniqlash. Ijtimoiy rivojlanishga ta'sirini tahlil qilish – O'smirlarning kommunikatsiya qobiliyatlari, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn muloqot orqali jamiyat bilan integratsiyalashuvi, virtual dunyo va real hayot o'rtasidagi muvozanatni tushuntirish. Jismoniy salomatlikka ta'sirini o'rganish – Ko'p vaqt ekran qarshisida o'tirish natijasida yuzaga keladigan muammolar (ko'rish qobiliyatining pasayishi, qomatning buzilishi, jismoniy faollikning kamayishi) va ularni bartaraf etish usullarini tavsiflash. Texnologiyalarning ijobiy imkoniyatlarini aniqlash – Ta'lim, kasbiy rivojlanish, ijodiy va texnik qobiliyatlarni rivojlantirish yo'nalishida raqamli texnologiyalarning foydali jihatlarini ko'rsatish. Salbiy xatarlarni kamaytirish bo'yicha

tavsiyalar ishlab chiqish – O'smirlarning internet xavfsizligi, kiberhujumlar, zararli kontent va raqamli texnologiyalarga qaramlikdan himoyalaniş bo'yicha amaliy tavsiyalar berish. Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalar kundalik hayotning ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ayniqsa, o'sib kelayotgan yosh avlod uchun katta ahamiyat kasb etmoqda. O'smirlar internet, smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar va turli onlayn platformalar orqali ta'lim olish, muloqot qilish, dam olish va o'zlarini namoyon qilish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalarni noto'g'ri yoki ortiqcha ishlatish salbiy oqibatlarga ham olib kelishi mumkin. Bugungi kunda o'smirlarning bilim olish jarayonida raqamli texnologiyalarning o'zni tobora ortib bormoqda. Masofaviy ta'lim, onlayn kurslar va interaktiv o'quv dasturlarining keng tarqalishi bilim olish jarayonini qulaylashtirsa-da, bir vaqtning o'zida texnologiyaga haddan tashqari bog'lanish va diqqatning tarqoqlashishi muammosini ham yuzaga keltirmoqda. Bundan tashqari, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng rivojlanishi o'smirlarning ijtimoiy hayotiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ular virtual muloqotni real hayotdagi muloqotga nisbatan afzal ko'rishlari, kiberbulling (internet orqali tahdid va zo'ravonlik), zararli kontentga duch kelish, shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligi kabi muammolar bilan yuzma-yuz kelishlari mumkin. Shuningdek, jismoniy va ruhiy salomatlik masalalari ham dolzarb bo'lib qolmoqda. O'smirlarning uzoq vaqt ekranga qarab o'tirishi ko'z salomatligi, qomatning buzilishi va jismoniy faollikning kamayishiga olib keladi. Ruhiy jihatdan esa texnologiyaga qaramlik, stress, yolg'izlik hissi va past o'zini baholash kabi muammolar kuzatilishi mumkin. Mazkur mavzu dolzarbligi shundan iboratki, raqamli texnologiyalar o'smirlarning rivojlanishiga qanday ta'sir qilayotganini ilmiy asosda o'rganish, ularning imkoniyatlaridan samarali foydalanish yo'llarini topish va salbiy jihatlarining oldini olish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, bu mavzu nafaqat ota-onalar, o'qituvchilar va psixologlar, balki jamiyatning barcha qatlamlari uchun ahamiyatli bo'lib, zamonaviy yoshlarning sog'lom va intellektual rivojlanishiga hissa qo'shadi. Raqamli texnologiyalarning o'smirlar rivojlanishiga ta'siri bo'yicha turli mamlakatlarda olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar quyidagi yo'nalishlarga qaratilgan:

1. Raqamli texnologiyalarning o'quv jarayoniga ta'siri. Howard Gardner va Katie Davis (Harvard universiteti, 2013) – "The App Generation"[1] kitobida zamonaviy yoshlarning texnologiyalar orqali ta'lim olishi va ularning fikrlash uslubiga ta'siri o'rganilgan. OECD (2020) – "Students, Computers and Learning" tadqiqotida raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonining samaradorligi va o'quvchilarning bilim olish darajasiga ta'siri tahlil qilingan.

2. Raqamli texnologiyalar va psixologik salomatlik.

– Uning tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari bog'lanish yoshlar orasida depressiya va yolg'izlik hissinı oshiradi[2].

– Ijtimoiy tarmoqlarning o'smirlarning ruhiy holatiga ta'siri tahlil qilinib, Instagram va Snapchat singari platformalar o'zini past baholash va tashvishning oshishiga sabab bo'lishi aniqlangan[3].

3. Raqamli texnologiyalarning ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri.

– "Reclaiming Conversation" kitobida yoshlar orasida yuzma-yuz muloqot kamayib borayotgani va bu ularning ijtimoiy ko'nikmalariga ta'sir qilishi haqida so'z boradi.

– Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar orasida ijobiy va salbiy jihatları o'rganilib, ularning kommunikatsion qobiliyatlariga ta'siri baholangan[4].

4. Raqamli texnologiyalarning jismoniy salomatlikka ta'siri. American Academy of Pediatrics (AAP, 2016) – Raqamli qurilmalar ekranida uzoq vaqt qolish yosh bolalar va o'smirlarning uyqu sikliga va jismoniy faolligiga salbiy ta'sir qilishi aniqlangan. World Health Organization (WHO, 2019) – "Digital Screen Time and Child Health"[5] tadqiqotida bolalar va o'smirlar uchun ekran qarshisida o'tkaziladigan vaqtning tavsiya etilgan chegaralari belgilangan.

5. Raqamli texnologiyalarning qaramlik bilan bog'liq xatarlari. Dr. Kimberly Young (1998) – Internetga qaramlik sindromini aniqlagan va uning yoshlar orasidagi xavflarini o'rgangan. University of California (2019) – Smartfon va o'yin qaramligining miyaga ta'siri bo'yicha tadqiqot olib borilib, bu holat kognitiv funksiyalarga salbiy ta'sir qilishi aniqlangan.

Bu tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar o'smirlarning rivojlanishiga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Muhimi, ularni muvozanatli va ongli ravishda ishlatish orqali Olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijasida raqamli texnologiyalarning o'smirlarning rivojlanishiga ijobiy va salbiy ta'siri aniqlandi. Quyida asosiy natijalar keltirilgan:

1. Intellektual rivojlanishga ta'siri

Ijobiy tomonlari: Onlayn ta'lim platformalari va interaktiv dasturlar o'smirlarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Raqamli vositalar orqali kreativ fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlanadi. Axborot manbalariga oson kirish ilmiy izlanishlar va mustaqil ta'lim olishni rag'batlantiradi.

Salbiy tomonlari: Ekran qarshisida ko'p vaqt o'tkazish diqqatni jamlash qobiliyatining pasayishiga olib keladi. Internetda ma'lumot ko'pligi tufayli yuzaki fikrlash shakllanib, chuqur tahliliy tafakkur rivojlanishi sustlashishi mumkin.

2. Psixologik va emotsional rivojlanishga ta'siri

Ijobiy tomonlari: Ijtimoiy tarmoqlar orqali yangi do'stlar orttirish va o'z qiziqishlarini rivojlantirish imkoniyati yaratiladi. O'zini ifoda etish (blog yuritish, san'at, kontent yaratish) orqali o'ziga ishonch ortadi.

Salbiy tomonlari: Haddan tashqari ko'p internetdan foydalanish depressiya, tashvish va yolg'izlik hissinin kuchaytirishi mumkin. Kiberbulling (internetda tahqirlash) holatlari yoshlarning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir qiladi. Ijtimoiy tarmoqlarda mukammal hayot namoyon etilishi natijasida o'ziga past baho berish kuzatiladi.

3. Ijtimoiy rivojlanishga ta'siri

Ijobiy tomonlari: Global tarmoq orqali turli madaniyatlar bilan tanishish va ijtimoiy tarmoqlarda faol ishtirok etish imkonini beradi. Virtual jamoalar va onlayn loyihalar ijtimoiy faollikni oshiradi.

Salbiy tomonlari: Yuzma-yuz muloqot ko'nikmalari susayadi, real hayotdagi ijtimoiy faollik kamayishi mumkin. Raqamli texnologiyalar tufayli oilaviy va do'stlar bilan jonli muloqot qisqarib boradi.

4. Jismoniy salomatlikka ta'siri

Ijobiy tomonlari: Sog'liqni kuzatish uchun smart-soatlar va fitnes ilovalari jismoniy faollikni oshirishga yordam beradi.

Salbiy tomonlari: Ko'p vaqt ekran oldida o'tirish qomat buzilishiga, bo'yin va bel og'riqlariga olib keladi. Ko'z zo'riqishi va uyqu buzilishi kuzatiladi. Jismoniy harakat kamayib, semizlik va boshqa sog'liq muammolari yuzaga kelishi mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar o'smirlarning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ularning foydali jihatlaridan unumli foydalanish va salbiy oqibatlarining oldini olish uchun texnologiyadan muvozanatli foydalanish muhimdir. Ota-onalar, o'qituvchilar va jamiyatning boshqa a'zolari yoshlarning texnologiyadan to'g'ri foydalanishini nazorat qilishi va ularni raqamli xavfsizlik bo'yicha xabardor qilishi zarur.

Xulosa sifatida raqamli texnologiyalar o'smirlarning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi va ularning intellektual, psixologik, ijtimoiy hamda jismoniy holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, texnologiyalar to'g'ri va nazoratli foydalanilganda, o'smirlarning bilim olish jarayoni samaradorlashadi, ijodiy fikrlash va ijtimoiy muloqot ko'nikmalari rivojlanadi. Shu bilan birga, haddan tashqari foydalanish diqqatni jamlash qobiliyatining pasayishi, ruhiy muammolar, jismoniy salomatlikka zarar yetkazish va internet xavfsizligiga tahdid kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shunday ekan, muammo texnologiyalarning o'zida emas, balki ulardan qanday foydalanilishida. Texnologiyadan muvozanatli va maqsadli foydalanish orqali uning foydali jihatlarini kuchaytirish va salbiy ta'sirini kamaytirish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Howard Gardner va Katie Davis (Harvard universiteti, 2013)
2. Jean Twenge (San-Diego universiteti, 2017)
3. Royal Society for Public Health (Buyuk Britaniya, 2019)
4. Sherry Turkle (MIT, 2015)
5. Pew Research Center (2022)

ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ORQALI TALABALARDA EVRISTIK FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA GEYMIKATSIYA YONDASHUVINING ROLI

Jumayeva Habiba G'afarovna

*Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim
pedagogikasi kafedrasida o'qituvchisi p.f.f.d. (PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish orqali talabalarda evristik fikrlashni rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari ko'rib chiqilgan. Maxsus e'tibor geymifikatsion yondashuvga qaratilgan bo'lib, o'quv jarayonini o'yin elementlari bilan boyitish orqali talabalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ularning kognitiv va motivatsion faoliyatini mustahkamlashga qaratilgan metodlar va amaliyotlar yoritilgan. Geymifikatsiya o'quv jarayonida talabalarni faol ishtirok etishga undash, o'rganish jarayoniga qiziqishni oshirish va motivatsiyani kuchaytirish uchun samarali vosita sifatida ko'rsatilgan. Talabalarning evristik fikrlashini rivojlantirishda ushbu yondashuvlarning amaliy ahamiyati va samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, geymifikatsiyaning o'quv jarayonida qanday o'zgarishlarga olib kelishi, talabalarning o'quv faoliyatiga nisbatan qanday psixologik ta'sir ko'rsatayotgani haqida xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari, evristik fikrlash, geymifikatsiya, talabalarning kognitiv faoliyati, o'yin elementlari, o'quv jarayoni, motivatsiya, interaktiv o'qitish, o'quvchilarning faolligi, talabalarda fikrlash qobiliyati, ta'limda innovatsiyalar, pedagogik yondashuvlar, talim metodikasi, o'quv muhitini rivojlantirish, didaktik vositalar.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining asosiy vazifasi – ta'lim jarayonini samarali qilish, o'quvchilarning kognitiv va emotsional salohiyatlarini rivojlantirishdir. Bu texnologiyalar pedagogik jarayonda yangi usullar va yondashuvlarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Ular, asosan, ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarga mustaqil o'rganish va ijodiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadi. Bugungi kunda, ta'lim texnologiyalari doimo yangilanib boradi, va bu yangilanishlar ta'lim muassasalarida o'qitish jarayoniga o'zgarishlar kiritadi. Internet texnologiyalari, multimedia vositalari, kompyuter dasturlari va onlayn ta'lim platformalari yordamida o'quvchilar yangi o'quv materiallarini o'zlashtirishi mumkin. Bularning barchasi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari, ayniqsa, interaktiv metodlar va geymifikatsiya elementlari kognitiv faoliyatni faollashtirishda katta rol o'ynaydi. Ular o'quvchilarning tafakkur va idrokini rivojlantirishga, fikrlash qobiliyatlarini kengaytirishga yordam beradi. Geymifikatsiya metodlari orqali o'quvchilar o'rganish jarayoniga ko'proq qiziqish bilan yondashadilar va o'zlarini faol ishtirokchi sifatida his qiladilar. Bu esa o'z navbatida ularning kognitiv salohiyatlarini oshiradi. Shuningdek, onlayn platformalar va o'yinlar orqali o'quvchilar ko'proq muammolarni mustaqil yechishga o'rgatishadi, bu esa ularning tanqidiy va evristik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ko'pgina zamonaviy texnologiyalar, masalan, virtual va kengaytirilgan haqiqat (AR/VR) vositalari, o'quvchilarga murakkab vazifalarni qiziqarli va interaktiv tarzda bajarishga imkon beradi, bu esa ularning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi.

Geymifikatsiya – o'yin elementlarini ta'lim jarayoniga qo'shish orqali o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va o'quv faoliyatini qiziqarli qilish usulidir. Bu yondashuv, o'quvchilarga o'z bilimlarini rivojlantirishda interaktiv va o'zlashtirishga qulay sharoitlar yaratadi. Geymifikatsiyaning asosiy maqsadi o'quvchilarga o'rganish jarayonida qiziqarli va intilishga undaydigan omillarni taqdim etishdir. O'quvchilarning maqsadga erishishdagi muvaffaqiyatlari o'yin elementlari bilan o'lchanadi, masalan, ballar, darajalar, mukofotlar.

Geymifikatsiyaning ta'limdagi o'rnini juda muhimdir, chunki u talabalarning ishtirokini oshirishga, fikrlash faolligini oshirishga va motivatsiyalarini kuchaytirishga yordam beradi. Bu yondashuv o'quvchilarda shaxsiy javobgarlikni rivojlantiradi va o'rganish jarayoniga yuqori darajadagi intilishlarni kiritadi.

Evristik fikrlash – bu yangi muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan ijodiy va tanqidiy fikrlash jarayonidir. Bu fikrlash turi talabalarga mavjud bilimlarini yangi vaziyatlarda qo'llashni o'rgatadi. Geymifikatsiya yondashuvi va zamonaviy ta'lim texnologiyalari talabalarda evristik

fikrlashni rivojlantirishga katta yordam beradi. Masalan, o'yinlarda qatnashish yoki onlayn platformalarda turli qiyinchiliklarni bartaraf etishda talaba o'zida yangi yechimlar topish va ularni sinovdan o'tkazish imkoniyatini oladi.

Shuningdek, interaktiv ta'lim texnologiyalari talabalarning o'rgatish jarayonida ko'proq faol ishtirok etishini ta'minlaydi, bu esa ularning evristik fikrlash ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi.

Geymifikatsiyaning asosiy afzalliklari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

O'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi;

Ta'lim jarayonini qiziqarli va dinamik qiladi;

Fikr yuritish va ijodiy yondashuvni rag'batlantiradi;

O'quvchilarda o'z-o'zini baholash va muvaffaqiyatni his qilishni rivojlantiradi.

Geymifikatsiya – ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini qo'shish orqali o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va o'rganish jarayonini qiziqarli qilishni maqsad qilgan yondashuvdir. Geymifikatsiyaning pedagogik maqsadga mos kelishi uchun o'quv materiallarini o'yin tamoyillariga asoslangan tarzda taqdim etish zarur. Bu o'quvchilarning ijodiy va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. O'yin elementlari talabalarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ular o'qituvchidan mustaqil fikrlashga undaydi. Geymifikatsiyaning asosiy tamoyillari orasida o'quvchilarga qiyinchiliklarni yengib o'tish, mukofotlar va ballarni olish, maqsadga erishishning o'yinga asoslangan usullari kiritiladi. Bu jarayon talabalarga o'zining natijalarini baholash imkonini beradi, bu esa evristik fikrlashni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Evristik fikrlash – bu mavjud bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash va yangi yechimlar topishga intilish jarayonidir. Geymifikatsiya bu jarayonni qo'llab-quvvatlaydi, chunki o'quvchilarga o'yinlar yordamida murakkab vazifalarni hal qilish imkoniyatini beradi. Geymifikatsiya ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini qo'shish orqali o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va o'rganish jarayonini qiziqarli qilishni maqsad qilgan yondashuvdir. Geymifikatsiyaning pedagogik maqsadga mos kelishi uchun o'quv materiallarini o'yin tamoyillariga asoslangan tarzda taqdim etish zarur. Bu o'quvchilarning ijodiy va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. O'yin elementlari talabalarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ular o'qituvchidan mustaqil fikrlashga undaydi. Geymifikatsiyaning asosiy tamoyillari orasida o'quvchilarga qiyinchiliklarni yengib o'tish, mukofotlar va ballarni olish, maqsadga erishishning o'yinga asoslangan usullari kiritiladi. Bu jarayon talabalarga o'zining natijalarini baholash imkonini beradi, bu esa evristik fikrlashni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Geymifikatsiyaning ta'lim jarayonidagi ta'siri juda ko'p jihatni o'z ichiga oladi. Bularning asosiylari quyidagilar: motivatsiyaning oshishi, fikr yuritish qobiliyatining rivojlanishi, qiyinchiliklarga qarshi kurashish va jamoaviy faoliyatning rivojlanishi. O'quvchilarning o'rganishga bo'lgan intilishi va qiziqishi ortadi. O'yinlar yordamida o'quvchilar natijaga erishishda muvaffaqiyat hissini his qilishadi va bu ularni yanada faolroq ishlashga undaydi. Geymifikatsiya orqali o'quvchilar turli vazifalarni bajarish orqali yangi yechimlar topishga intiladilar. Bu esa evristik fikrlashning rivojlanishiga yordam beradi. O'yinlar murakkab vazifalar orqali o'quvchilarga yangi ma'lumotlarni olish va ularni amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratadi. O'yinlar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini qiyin sharoitlarda sinab ko'rishadi. Bu o'quvchilarga muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqmaslikni, yangicha yondashuvlarni sinab ko'rishni va o'z xatolaridan saboq olishni o'rgatadi. Geymifikatsiya ko'pincha jamoaviy o'yinlar va vazifalar orqali amalga oshiriladi, bu esa talabalarda jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Jamoada ishlash orqali ular o'zaro fikr almashadilar, yangi g'oyalar bilan chiqadilar va bir-birlarini qo'llab-quvvatlashadi.

Evristik fikrlash – bu mavjud bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash va yangi yechimlar topishga intilish jarayonidir. Geymifikatsiya bu jarayonni qo'llab-quvvatlaydi, chunki o'quvchilarga o'yinlar yordamida murakkab vazifalarni hal qilish imkoniyatini beradi. Geymifikatsiyaning evristik fikrlashni rivojlantirishdagi metodikasi quyidagilarni o'z ichiga oladi: qiyinchiliklarga qarshi kurashish, sinov va xatoliklar orqali o'rganish, aktiv o'qitish va ijtimoiy o'rganish. O'quvchilarga qiyin vazifalar va topshiriqlar beriladi. Bu vazifalar dastlab o'yin darajalari tarzida bo'lib, o'quvchilarga muammoni hal qilishda yangi usullarni izlashga undaydi.

O'yinlarda har bir daraja yanada murakkablashib boradi, bu esa o'quvchilarning fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Geymifikatsiya jarayonida o'quvchilar sinovdan o'tish, xatolardan saboq olish va o'z yechimlarini takomillashtirishga o'rgatadilar. O'yinlar orqali o'quvchilar o'z yondashuvlarini sinab ko'rishadi va yangi usullarni kashf etadilar. Geymifikatsiya o'quvchilarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. O'quvchilar o'yinlarga kirishish, topshiriqlarni bajarish va natijalarini ko'rish orqali o'rganish jarayonida faol ishtirok etadilar. Geymifikatsiya jarayonida o'quvchilar bir-birlaridan o'rganadilar. Jamoaviy o'yinlar va vazifalar orqali ular bir-birlariga yordam beradilar, yangi yondashuvlarni o'rganadilar va fikrlashga bo'lgan yondashuvlarini kengaytiradilar.

Geymifikatsiyaning asosiy afzalliklari quyidagilarni o'z ichiga oladi: interaktivlik va qiziqarli o'rganish, kognitiv salohiyatni oshirish, ijodiy yondashuvni rivojlantirish. Geymifikatsiya ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv qiladi. O'quvchilar o'z bilimlarini amaliyotda sinab ko'rishadi va o'rganishga bo'lgan motivatsiyalarini oshiradilar. Geymifikatsiya talabalarning kognitiv salohiyatini oshiradi, chunki ular o'yinlar orqali yangi bilimlarni o'zlashtiradilar va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar. O'yinlar yordamida o'quvchilar ijodiy fikrlashga o'rgatadilar, yangi yechimlar topish, murakkab muammolarni hal qilish va innovatsion fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Geymifikatsiya metodikasining o'quv jarayoniga tatbiq etilishi o'qituvchilardan yangi yondashuvni, innovatsion pedagogik metodlarni qo'llashni talab qiladi. Bu metodika o'quvchilarni o'rganish jarayoniga jalb qilish, ularning motivatsiyasini oshirish va ta'lim jarayonini qiziqarli qilishga yordam beradi. Geymifikatsiya o'qituvchidan ta'limni o'zgacha, o'yin shaklida, kreativ va interaktiv tarzda o'tkazishni talab qiladi. O'qituvchi faqat ma'lumot manbai bo'lishi kerak emas, balki u o'quvchilarning faol ishtirokchilariga aylanishi, o'yin elementlarini ta'lim jarayoniga to'g'ri moslashtirishi lozim. Geymifikatsiyaning muvaffaqiyatli tatbiqi o'qituvchining ta'lim jarayonini boshqarish qobiliyatiga, o'quvchilarning qiziqishini saqlab qolish va ularga yangi bilimlarni o'rgatish usullarini tanlashga bog'liq.

O'qituvchi, birinchi navbatda, o'quvchilarning o'yin jarayonida faolligini nazorat qiladi. Bu jarayonda o'qituvchining asosiy roli – o'quvchilarga o'yin qoidalarini tushuntirish, o'yin mavzusini va vazifalarini belgilab berish, o'quvchilarga yordam ko'rsatish va ular orasida raqobatni rivojlantirishdir. O'qituvchi o'yin orqali talabalarning fikr yuritish qobiliyatlarini rivojlantiradi va shuningdek, ular o'zaro hamkorlikda ishlashga o'rgatadi. O'qituvchining yana bir muhim roli – o'quvchilarning o'yin jarayonida erishgan natijalarini tahlil qilish, muvaffaqiyatlarini rag'batlantirish va xatolaridan o'rganishga yordam berishdir. Geymifikatsiya jarayonida o'qituvchining pedagogik yondashuvi o'quvchilarga yangi bilimlarni mustahkamlash, ularni faol o'rganishga undash va o'quv jarayonini qiziqarli qilishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

O'quvchilarning faolligi va ularning o'yin jarayoniga jalb etilishi qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. O'qituvchi o'quvchilarni turli darajalarda qiyinchiliklar bilan tanishtirishi va ularga bu qiyinchiliklarni yengib o'tish imkoniyatini yaratishi lozim. Geymifikatsiya o'quvchilarning o'zini o'zi baholash, maqsadga erishish va natijalarni ko'rish imkoniyatini yaratadi. O'quvchilar o'yin jarayonida natijalarga erishish orqali o'z muvaffaqiyatlarini baholaydilar. Bu esa o'quvchilarga o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi, yangi maqsadlar qo'yish va kelajakdagi muvaffaqiyatlarni kafolatlaydi. Shuningdek, o'quvchilar o'yin jarayonida o'zlarini yaxshi ko'rsatish uchun yanada ko'proq harakat qilishadi, bu esa ularning o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi.

Geymifikatsiyaning o'qituvchiga bo'lgan ta'siri ham beqiyosdir. O'qituvchi o'quvchilarning o'rganish jarayoniga qanday yondashishi, ularning faolligini qanday oshirishi va o'quv jarayonini qanday qiziqarli qilish haqida yangi fikrlar shakllantiradi. O'qituvchilar o'zlarining pedagogik uslublarini yangi metodikalar bilan boyitishi va o'quvchilarni o'rganishga jalb qilishda yanada samarali bo'lishlari kerak. Geymifikatsiya orqali o'qituvchi nafaqat o'quvchilarning bilimlarini rivojlantirishni, balki ularning ijtimoiy ko'nikmalarini, jamoada ishlashni va o'zaro munosabatlarni yaxshilashni ham maqsad qilib qo'yadi. Bu o'quvchilarga o'zlarining shaxsiy va professional rivojlanishlariga yordam beradi.

Bundan tashqari, geymifikatsiyaning metodik yondashuvlarini qo'llash o'qituvchilarning o'z metodik ishlarini modernizatsiya qilishga yordam beradi. O'qituvchilar o'z maqsadlariga erishish uchun an'anaviy ta'lim metodlari bilan bir qatorda geymifikatsiya usullarini ham

qo'llaydilar. Bu ta'lim jarayonini yanada jozibador qiladi va talabalarning qiziqishini oshiradi. Geymifikatsiya metodikasi o'qituvchiga o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish, ularni o'rganishga motivatsiya berish, o'yin tamoyillari orqali ijtimoiy o'rganishni qo'llab-quvvatlash imkoniyatini yaratadi.

Shu bilan birga, o'qituvchilar geymifikatsiya metodikasini o'z malakalarini oshirishda qo'llashlari mumkin. Geymifikatsiya ta'lim jarayonini yanada samara beradi, o'qituvchilar o'z ta'lim metodlarini va yondashuvlarini takomillashtirish orqali o'quvchilarga yanada samarali bilim bera olishadi. Bunday usullar o'quvchilarni o'rganishga jalb etadi, ularda ijodiy fikrlashni rivojlantiradi va ta'lim jarayonini faol, dinamik va interaktiv holatga keltiradi.

Xulosa. Zamonaviy ta'limda geymifikatsiya metodikasining qo'llanilishi o'quvchilarni ta'lim jarayoniga jalb etish va ularning faolligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Geymifikatsiya o'quvchilarga ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv qilish imkonini beradi, shuningdek, ularning o'zini o'zi baholash, maqsadga erishish va muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritish orqali motivatsiyasini oshiradi. Bu metodika ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini, fikrlash qobiliyatini va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi, shu bilan birga ularning shaxsiy va ijtimoiy ko'nikmalarini ham oshiradi. O'qituvchining roli geymifikatsiya jarayonida juda katta ahamiyatga ega. O'qituvchi nafaqat ma'lumotni etkazib beruvchi, balki o'quvchilarni ta'lim jarayoniga jalb qiluvchi, ularning motivatsiyasini saqlab qoluvchi va muvaffaqiyatlarini baholovchi shaxs sifatida faol ishtirok etadi. O'qituvchining yangi pedagogik yondashuvlarga ochiqligi, o'quvchilarning ehtiyojlariga mos tarzda o'yin elementlarini tanlashi, ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishi talabalarning bilim olishda yuqori natijalarni ko'rsatishiga olib keladi.

Shuningdek, geymifikatsiya metodikasi o'qituvchining o'z malakalarini oshirishga, yangi metod va yondashuvlarni qo'llashga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, o'qituvchilarga o'z pedagogik ishlarini takomillashtirish, o'quvchilarga bilim berishning yangi usullarini joriy etish imkonini yaratadi. Geymifikatsiyaning o'qituvchiga bo'lgan ta'siri nafaqat o'quvchilarning o'rganish jarayonini samarali tashkil etish, balki ta'lim jarayonini dinamik va innovatsion tarzda boshqarishni ham o'z ichiga oladi.

Shu bilan birga, geymifikatsiya metodikasining ta'limga tatbiq etilishi o'quvchilarning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga ham katta hissa qo'shadi. O'quvchilar o'yin orqali bir-birlari bilan hamkorlikda ishlash, o'zaro muloqot qilish, jamoada ishlashni o'rganadilar. Bu ko'nikmalar ularning kelajakdagi faoliyatlarida ham foydali bo'ladi. Geymifikatsiya metodikasining ta'lim jarayoniga kiritilishi nafaqat o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, balki ularning evristik va kognitiv faoliyatlarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bu usul o'quvchilarni bilim olish jarayoniga faol jalb etish, ularning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini oshirish va kelajakda muvaffaqiyatlarga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Geymifikatsiyaning samarali qo'llanilishi o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlarini yangilashga, ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv qilishga xizmat qiladi, bu esa zamonaviy ta'limning asosiy talablaridan biridir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Aleksandrova L. F. Pedagogika va o'qitish metodikasi (2-bosqich). Moskva: O'qituvchi, 2021-yil, 154-168 bet.
2. Anderson C. A., & Dill, K. E. Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2020-yil, 78(4), 772-790 bet.
3. Bakker A. B., & Demerouti, E. Job demands-resources theory: Taking stock and looking forward. *Journal of Occupational Health Psychology*, 2017-yil, 22(3), 273-285 bet.
4. Bergström T., & Ohlsson, L. Geymifikatsiya ta'limda: Teoriya va amaliyot. *Pedagogika va ta'lim tadqiqotlari jurnali*, 2019-yil, 15(2), 45-60 bet.
5. Boyd D. The influence of digital games on cognitive development. *Educational Psychology Review*, 2018-yil, 30(4), 733-753 bet.
6. Gee J. P. What video games have to teach us about learning and literacy. *Computers in Entertainment (CIE)*, 2003-yil, 1(1), 20-20 bet.
7. Keller J. M. Motivational design for learning and performance: The ARCS model approach. *Springer*, 2021-yil, 100-120 bet.

O'ZBEKISTONDA FAN VA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA “LIFELONG LEARNING” KONSEPSIYASIGA ASOSLANISHNING DOLZARBLIGI

Hakimova Nargiza Supxonovna
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda ta'lim va fan sohasida “Lifelong Learning” konsepsiyasining dolzarbligi va uning ta'lim tizimini rivojlantirishdagi roli tahlil qilinadi. Lifelong Learning kontsepsiyasi shaxslarning hayot davomida bilim va ko'nikmalarini yangilab borishi, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga hissa qo'shishi uchun zarur ekanligi ko'rsatiladi. Maqolada ta'lim islohotlarining ushbu tamoyilga mos ravishda olib borilishi, raqamli texnologiyalarning ta'limga integratsiyasi hamda jamiyatda bilimga bo'lgan munosabatni tubdan o'zgartirish istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Lifelong Learning, ta'lim islohotlari, raqamli texnologiyalar, umrbod ta'lim, O'zbekiston ta'limi.

Ta'lim sohasida yuz berayotgan global o'zgarishlar va zamonaviy jamiyat ehtiyojlari fonida, O'zbekistonda fan va ta'limni rivojlantirishda “Lifelong Learning” (umrbod ta'lim) kontsepsiyasining ahamiyati tobora oshib bormoqda. Bu kontsepsiya nafaqat insonning hayoti davomida bilim olish va malakasini doimiy ravishda yangilab borishini nazarda tutadi, balki uning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy rivojlanishiga asosiy omil sifatida qabul qilinmoqda. Dunyo bo'ylab ilm-fan va texnologiyalar tez sur'atlarda rivojlanayotgan bir paytda, an'anaviy ta'lim tizimlarining faqat boshlang'ich yoki o'rta bosqichdagi ta'lim bilan cheklanishi zamonaviy talab va sharoitlarga javob bermaydi. Shu sababli, O'zbekistonda ta'lim tizimini yangilash va unga doimiy o'zgarishlarni kiritish zarurati paydo bo'ldi, bu esa umrbod ta'lim konsepsiyasining asosiy prinsiplariga tayanishni taqozo etadi.

“Lifelong Learning” kontsepsiyasi O'zbekistonning ta'lim siyosatida yangi paradigmalarni yaratishga imkon beradi. U insonning faqat maktab yoki universitet bosqichida emas, balki hayotning barcha bosqichlarida doimiy ravishda o'z bilim va ko'nikmalarini oshirib borishi zarurligini ta'kidlaydi. Bu esa nafaqat shaxsning kasbiy va ijtimoiy moslashuvchanligini oshiradi, balki uning ijtimoiy faolligini, sog'lom hayot tarzini va madaniy rivojlanishini ta'minlaydi. Bugungi kunda global mehnat bozori ham doimiy o'rganishni talab qiladi, chunki yangi kasblar paydo bo'lmoqda, texnologiyalar o'zgarib bormoqda va insonlarning doimiy malaka oshirib borishi ularga raqobatbardosh bo'lish imkonini beradi. Shu jihatdan, umrbod ta'lim O'zbekistonda yoshlar va kattalar uchun ham yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda.

O'zbekiston Respublikasi hukumatining ta'lim sohasidagi islohotlari ham “Lifelong Learning” tamoyillarini hayotga tatbiq etishga qaratilgan. Milliy ta'lim dasturlari, mehnat bozorining ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlash, va zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish kabi strategik yo'nalishlar orqali, ta'lim tizimi doimiy yangilanishni va individual o'rganishni rag'batlantirmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi o'quvchilarning, talabalar va kattalarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirmoqda, ta'limga kirish imkoniyatlarini oshirmoqda. Shu bilan birga, bu konsepsiya ta'limning inkluzivligini va teng imkoniyatlarni ta'minlashga ham xizmat qilmoqda, bu esa jamiyatning barcha qatlamlarida bilim olishga bo'lgan talabni qondirishga yordam beradi.

“Lifelong Learning” konsepsiyasining amaliyotga tatbiq etilishi nafaqat O'zbekiston ta'lim tizimining sifatini oshirishga, balki milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Malakali, doimiy o'zini rivojlantirayotgan mutaxassislar mehnat bozorida yuqori raqobatbardoshlikni ta'minlaydi, innovatsion fikrlash va ijodiy yondashuvlarni rag'batlantiradi. Shu bois, fan va ta'lim sohasida umrbod ta'lim tamoyillarini joriy etish O'zbekistonning ilmiy salohiyatini oshirish, yosh avlodni zamonaviy dunyoqarashga ega qilish va ularni global hamkorlikka tayyorlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Umuman olganda, bu konsepsiya zamonaviy ta'lim tizimini shakllantirishda, odamlarning hayot sifatini yaxshilashda va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda katta ahamiyatga ega ekanligi aniq ko'rinib turibdi.

O'zbekistonda fan va ta'limni rivojlantirishda “Lifelong Learning” konsepsiyasining joriy etilishi ta'lim tizimining sifatini tubdan yaxshilash va zamonaviy jamiyatning talablariga

moslashish uchun muhim omil hisoblanadi. Ushbu kontseptsiya doimiy ta'lim olish jarayonini ta'kidlaydi, bu esa shaxsning hayoti davomida bilim va ko'nikmalarini yangilab borishi va ularni hayotiy, kasbiy faoliyatda qo'llashi zarurligini anglatadi. Dunyo bo'ylab ta'lim tizimlari ushbu tamoyil asosida qayta qurilmoqda, chunki global iqtisodiyotda tezkor o'zgarishlar, yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni o'zlashtirish zarurati kishilarni doimiy o'rganishga undaydi. O'zbekiston kontekstida ham bu jarayonlar sezilarli darajada davom etmoqda, va umrbod ta'lim konsepsiyasi mamlakat ta'lim strategiyasining ustuvor yo'nalishiga aylangan [Nurmonov, 2012: 56].

Lifelong learning konsepsiyasi ta'limni faqat yosh avlodga mo'ljallangan jarayon emas, balki har qanday yoshdagi insonning doimiy rivojlanishi uchun zamin yaratadi. Bu esa, birinchidan, shaxsning kasbiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi, ikkinchidan, jamiyatdagi ijtimoiy moslashuvchanlik va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi. O'zbekistonda so'nggi yillarda olib borilayotgan ta'lim islohotlari aynan shunday printsiplarga asoslanib, maktab ta'limidan tortib oliy ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlarda o'quv jarayonlarini modernizatsiya qilishni ko'zda tutadi. Ta'limda innovatsion texnologiyalarni joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va ta'lim kontentini yangilash kabi chora-tadbirlar bu jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi [Karimov, 2020: 112].

Xususan, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish nafaqat o'quvchilar va talabalar uchun yangi bilim olish imkoniyatlarini yaratmoqda, balki o'qituvchilar faoliyatini ham samaraliroq qiladi. Bu esa o'z navbatida o'zaro ta'sir va o'rganishning samaradorligini oshiradi, ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Bundan tashqari, Lifelong Learning konsepsiyasi doirasida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodiy yondashuv kabi ko'nikmalari rivojlantirilmoqda, bu esa zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli bo'lish uchun muhim hisoblanadi [Rashidov, 2018: 87]. Bu jarayonlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun davlat tomonidan ta'lim tizimiga doimiy investitsiyalar kiritilmoqda, shu jumladan, yangi o'quv dasturlari, elektron resurslar va interaktiv platformalar yaratish bo'yicha loyihalar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, Lifelong Learning konsepsiyasi nafaqat ta'lim tizimini, balki insonlarning ijtimoiy ongini ham o'zgartirishga qaratilgan. Bu, insonlarni faqat bilim olishga emas, balki o'zini rivojlantirishga, jamiyatga faol hissa qo'shishga va doimiy ravishda o'zini takomillashtirishga undaydi. O'zbekistonda ushbu tamoyil doirasida ijtimoiy va madaniy loyihalar ham amalga oshirilmoqda, bu esa yoshlar va kattalar orasida bilimga bo'lgan munosabatni o'zgartirishga xizmat qilmoqda [Islomov, 2019: 134]. Bu jarayonlar ijtimoiy barqarorlikni oshirish, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shuningdek, Lifelong Learningning iqtisodiy jihatlari ham katta ahamiyatga ega. O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi uchun malakali va moslashuvchan kadrlar tayyorlash talab etiladi. Bu esa doimiy ta'lim va qayta tayyorlash tizimini tashkil qilish orqali amalga oshiriladi. Global mehnat bozori sharoitida mamlakat iqtisodiyoti raqobatbardoshligini saqlab qolishi uchun ishchi kuchining doimiy rivojlanishi muhimdir. Lifelong Learning bu jarayonga innovatsion yondashuvlarni olib kiradi, shu jumladan, moslashuvchan o'qish shakllari, masofaviy ta'lim va individual ta'lim yo'nalishlari orqali malaka oshirish imkoniyatlarini yaratadi [Yusupov, 2021: 45]. Bu o'z navbatida iqtisodiy samaradorlik va ishchi kuchining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Ta'lim tizimining ushbu konsepsiya asosida rivojlanishi natijasida nafaqat shaxsiy va ijtimoiy salohiyat oshadi, balki mamlakatning global ta'lim maydonidagi o'rnini ham mustahkamlanadi. Xalqaro hamkorlik doirasida Lifelong Learning tamoyillari asosida ta'lim dasturlarini yaratish va amalga oshirish, o'quv jarayonlarida zamonaviy usullarni qo'llash O'zbekistonning ilmiy va ta'lim salohiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu jarayon yosh avlodni jahon standartlariga moslashgan malakalar bilan ta'minlash imkonini beradi [Ahmedov, 2017: 72].

Shunday qilib, Lifelong Learning konsepsiyasini O'zbekiston ta'lim tizimida rivojlantirish nafaqat bilim olish jarayonini takomillashtirish, balki insonning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida yangi bosqichni ochishdir. Bu konsepsiya ta'limning yanada inkluziv, interaktiv va zamonaviy bo'lishiga xizmat qiladi, shuningdek, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Kelajakda ta'lim tizimini yanada kuchaytirish va doimiy takomillashtirish

uchun Lifelong Learning kontseptsiasining samarali joriy etilishi zarur bo'ladi, chunki bu nafaqat shaxslar, balki butun jamiyat va mamlakat farovonligini ta'minlaydi [Nurmonov, 2012: 56].

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ahmedov, R. (2017). Lifelong learning in the context of global education trends. International Journal of Education and Science, 5(2), 68–75.
2. Islomov, T. (2019). Social and cultural aspects of lifelong learning development in Uzbekistan. Journal of Social Studies and Education Research, 10(3), 130–140.
3. Karimov, B. (2020). Modernization of education system in Uzbekistan: Lifelong learning perspective. Uzbek Educational Review, 8(1), 110–118.
4. Nurmonov, A. (2012). Lifelong learning and the new challenges in education. Central Asian Educational Journal, 4(3), 50–60.
5. Rashidov, S. (2018). Innovative approaches in education for sustainable development. Journal of Pedagogical Innovations, 6(4), 85–90.
6. Yusupov, M. (2021). Flexible learning paths and lifelong education. Journal of Modern Education, 9(1), 40–50.

O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIMGA BO'LGAN E'TIBORNING IJTIMOIIY AHAMIYATI

Qurbonova Go'zal Rajab qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti, maktabgacha ta'lim kafedrası dotsenti, (PhD).

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan huquqiy asoslar, amaliy chora-tadbirlar va ularning ijtimoiy ahamiyati tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'limning imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim olishda teng imkoniyatlar yaratish, jamiyatda bag'rikenglik va ijtimoiy integratsiyani ta'minlashdagi roli yoritilgan. Mavjud muammolar, pedagog kadrlar tayyorlash, infratuzilmani moslashtirish zaruriyati hamda xalqaro tajribadan foydalanish masalalari tahlil etiladi. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish jamiyatda ijtimoiy adolat, inson huquqlari va barqaror taraqqiyotning muhim omili sifatida e'tirof etiladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar, ijtimoiy adolat, pedagog kadrlar, ta'lim infratuzilmasi, xalqaro tajriba, huquqiy asos.

Insoniyat taraqqiyotining zamonaviy bosqichida har bir insonning teng huquqli va to'laqonli jamiyat a'zosi sifatida yashash huquqini ta'minlash dolzarb masalaga aylangan. Xususan, ijtimoiy adolat, barqaror taraqqiyot va fuqarolarning teng imkoniyatlarga ega bo'lishi prinsiplari ta'lim tizimida ham tub islohotlar olib borishni taqozo qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim tizimi – jismoniy yoki aqliy cheklovlariga ega, ijtimoiy himoyaga muhtoj, imkoniyati cheklangan bolalarni umumiy ta'lim tizimiga jalb etish va ularning teng sharoitda ta'lim olishini ta'minlash konsepsiyasi – global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda. Inklyuziv ta'lim nafaqat pedagogik, balki chuqur ijtimoiy, huquqiy va madaniy mazmunga ega bo'lgan tushuncha bo'lib, jamiyatning har bir a'zosi ga hurmat, bag'rikenglik va birdamlik tamoyillarini qaror toptirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda ta'lim tizimida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, inson huquqlari va ijtimoiy tenglik tamoyillariga asoslangan ta'lim siyosatini shakllantirishda inklyuziv ta'limga alohida e'tibor qaratilmoqda. Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari hamda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda qabul qilingan davlat dasturlari doirasida imkoniyati cheklangan bolalarga sifatli ta'lim berish, ularning jamiyatga integratsiyalashuvi va ijtimoiy moslashuvchanligini oshirish bo'yicha muhim huquqiy va amaliy asoslar yaratildi. Xususan, 2020-yilda "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi va BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasiga qo'shilish O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga kuchli turtki bo'ldi.

Inklyuziv ta'limga berilayotgan e'tiborning ijtimoiy ahamiyati shundaki, u jamiyatda ijtimoiy tenglik, o'zaro hurmat, o'zaro yordam kabi qadriyatlarni mustahkamlaydi. Bu tizim nafaqat imkoniyati cheklangan shaxslarning hayot sifatini yaxshilash, balki ularni jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida qabul qilishga zamin yaratadi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim ijtimoiy izolyatsiyani kamaytiradi, diskriminatsiyaga barham beradi, ijtimoiylashuv jarayonini jadallashtiradi. Ushbu jarayon maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan barcha

bosqichlarda barobar olib borilishi zarur bo'lib, bu borada pedagoglarning inklyuziv metodikalarga tayyor bo'lishi, maxsus didaktik vositalarning mavjudligi, infrastruktura va muhitning moslashtirilganligi muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda inklyuziv ta'limga berilayotgan e'tibor — inson qadri, ijtimoiy adolat va ta'limdagi tenglik prinsiplariga asoslangan demokratik jamiyat qurish yo'lida qo'yilgan muhim qadamlardan biridir. Bu nafaqat pedagogik islohot, balki butun jamiyat ongida ijobiy o'zgarishlar, yangicha qarash va yondashuvlar paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Shu bois, inklyuziv ta'limni rivojlantirish dolzarb ijtimoiy zarurat sifatida e'tirof etilishi zarur.

O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish so'nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu jarayon, bir tomondan, inson huquqlarini ta'minlash, ijtimoiy adolat va tenglikni qaror toptirishga qaratilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, imkoniyati cheklangan bolalarning to'laqonli ta'lim olish huquqini amalga oshirishga xizmat qilmoqda. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi – har bir bolaga, uning jismoniy yoki aqliy holatidan qat'i nazar, ta'lim olish imkoniyatini yaratishdir. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatda bag'rikenglik, o'zaro hurmat va hamjihatlik muhitini shakllantirishga olib keladi.

O'zbekiston hukumati inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha bir qator huquqiy va institutsional chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Xususan, 2020-yilda qabul qilingan “Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi Qonun va 2021-yilda BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasiga qo'shilish inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun muhim asos bo'ldi [Abdullayeva, 2023: 132]. Shuningdek, 2020-yil 13-oktabrda Prezident qarori bilan tasdiqlangan “Maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarni tarbiyalash va o'qitish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4860-sonli qaror inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy etish bo'yicha muhim qadam bo'ldi [Nurkeldieva, 2024: 103].

Inklyuziv ta'limni joriy etishda pedagogik kadrlarning tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega. Afsuski, hozirgi kunda ko'plab o'qituvchilar inklyuziv ta'lim metodikasi bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emaslar. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim jarayonida muammolarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, pedagogik oliy o'quv yurtlarida inklyuziv ta'lim bo'yicha maxsus kurslar tashkil etish, amaliyotga yo'naltirilgan treninglar o'tkazish zarur [Norqulova, 2023: 31].

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishda infratuzilma masalasi ham dolzarbdur. Ko'plab umumta'lim maktablari imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirilmagan. Masalan, nogironlar aravachasi uchun panduslar, maxsus hojatxonalar, eshitish yoki ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun mos vositalar yetishmaydi. Bu esa, o'z navbatida, ularning ta'lim olishiga to'sqinlik qiladi. Shu bois, maktab infratuzilmasini inklyuziv ta'lim talablariga moslashtirish zarur [Fayzieva, 2023: 30].

Ota-onalar va jamiyat a'zolarining inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabati ham muhim omil hisoblanadi. Ba'zi hollarda, ota-onalar o'z farzandlarini imkoniyati cheklangan bolalar bilan birga o'qitishga qarshi bo'lishadi. Bu esa, jamiyatda inklyuziv ta'limga nisbatan salbiy stereotiplarning mavjudligini ko'rsatadi. Shu sababli, ommaviy axborot vositalari orqali targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish, jamiyatda inklyuziv ta'limning ijobiy jihatlarini tushuntirish zarur [Kenjebaeva, 2024: 35].

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli joriy etish uchun davlat, ta'lim muassasalari, ota-onalar va jamiyatning boshqa a'zolari o'rtasida hamkorlik zarur. Masalan, Italiya va Skandinaviya mamlakatlarida inklyuziv ta'lim tizimi muvaffaqiyatli joriy etilgan bo'lib, bu mamlakatlarda davlat tomonidan ta'lim muassasalariga moliyaviy va metodik yordam ko'rsatiladi, o'qituvchilar maxsus tayyorgarlikdan o'tkaziladi, ota-onalar bilan muntazam muloqot olib boriladi [Absamatova & Tulyaganova, 2022: 96].

O'zbekiston sharoitida ham inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur: birinchidan, pedagogik kadrlarni inklyuziv ta'lim metodikasi bo'yicha tayyorlash va ularning malakasini oshirish; ikkinchidan, ta'lim muassasalarining infratuzilmasini imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirish; uchinchidan, ota-onalar va jamiyat a'zolari bilan ishlash, ularning inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirish; to'rtinchidan, inklyuziv ta'lim bo'yicha milliy strategiya va dasturlarni ishlab chiqish va ularning ijrosini ta'minlash.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish ijtimoiy adolat, inson huquqlari va tenglikni ta'minlash yo'lida muhim qadamdir. Bu jarayonda davlat, ta'lim muassasalari, pedagoglar, ota-onalar va jamiyatning boshqa a'zolari o'zaro hamkorlikda faoliyat

yuritishlari zarur. Faqatgina shunda inklyuziv ta'lim tizimi muvaffaqiyatli joriy etilib, har bir bola o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayeva, F. B. (2023). Legal and regulatory basis of inclusive education. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(5), 131–136.
2. Norqulova, S. N. G. (2023). Development of inclusive education in Uzbekistan. *Modern Journal of Social Sciences and Humanities*, 2(3), 29–35.
3. Nurkeldieva, D. (2024). Characteristics of implementation of inclusive education in Uzbekistan at the present stage. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 6(08), 102–106.
4. Kenjebaeva, K. (2024). Inclusive education in Uzbekistan: current challenges and potential solutions. *Acta Education*, 1(1), 34–38.
5. Fayzieva, U. Y. (2023). Conditions and methods of implementation of inclusive education in Uzbekistan. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 16, 29–32.
6. Absamatova, I. B., & Tulyaganova, D. (2022). Is the use of inclusive education in the Uzbek preschool education system justified? *European*

O'ZBEKISTONDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI PEDAGOGIK TA'LIMGA JORIY ETISH HOLATI

Davranova Gulbahor Numondjonovna
Osiyo xalqaro universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda pedagogik ta'lim tizimiga raqamli texnologiyalarni joriy etishning holati, asosiy yo'nalishlari va mavjud infratuzilmasi tahlil qilinadi. Shuningdek, davlat siyosatining raqamli ta'limga oid normativ-huquqiy asoslari, oliy ta'lim muassasalaridagi amaliy tajribalar, o'quv jarayonida raqamli platformalardan foydalanish, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish yo'llari atroflicha ko'rib chiqiladi. Maqolada shuningdek, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha taklif va tavsiyalar keltirilgan bo'lib, raqamli transformatsiya jarayonida pedagogik ta'limning sifatini oshirishga qaratilgan strategik yondashuvlar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, pedagogik ta'lim, raqamli kompetensiya, interaktiv ta'lim, masofaviy o'qitish, elektron platformalar, O'zbekiston ta'lim tizimi, ta'limdagi innovatsiyalar, raqamli transformatsiya, elektron darsliklar, ta'lim islohotlari.

XXI asr globallashuv va raqamli inqilob davri sifatida tavsiflanmoqda. Bu davrda jamiyatning barcha sohalarida, jumladan, iqtisodiyot, sog'liqni saqlash, sanoat, axborot-kommunikatsiya va, albatta, ta'lim tizimida chuqur va tub o'zgarishlar yuz bermoqda. Ayniqsa, ta'lim sohasida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi zamonaviy pedagogik faoliyatning ajralmas va muqarrar qismiga aylanmoqda. Ta'lim jarayonini yanada samarali, interaktiv va moslashuvchan tashkil etish imkonini beruvchi raqamli platformalar, sun'iy intellekt asosida ishlovchi dasturlar, masofaviy va aralash o'qitish uslublari ta'limning yangi bosqichini boshlab berdi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim oluvchi shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni to'liq amalga oshirish, pedagogik jarayonni avtomatlashtirish, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro aloqani jonlantirish, individual ta'lim yo'llarini belgilash mumkin bo'lib qoldi. Ayniqsa, pandemiya davrida masofaviy ta'limning dolzarbligi, raqamli vositalarning zarurati va ta'lim infratuzilmasida ularga ehtiyoj nihoyatda yuqori ekanligi yaqqol ko'zga tashlandi.

Pedagogik ta'lim tizimi esa bu o'zgarishlarning markazida turibdi. Chunki aynan pedagogik ta'lim sohasi kelajakda ta'lim beruvchi mutaxassis — o'qituvchini tayyorlashga xizmat qiladi. Shuning uchun pedagogik ta'limda raqamli texnologiyalarni samarali joriy etish orqali bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish, zamonaviy ta'lim talablari asosida metodik va texnologik tayyorgarligini mustahkamlash muhim ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada pedagogik ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etishning zarurati, ilmiy-nazariy asoslari, ularni tatbiq qilishdagi mavjud imkoniyatlar va cheklovlar, shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan raqamli islohotlar doirasidagi amaliy tajribalar

tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar asosida pedagogik ta'limning sifatini oshirish bo'yicha istiqbolli yo'nalishlar ko'rib chiqiladi.

Pedagogik ta'lim tizimining samaradorligini oshirish, ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish va ta'limga yangi, innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish maqsadida O'zbekistonda raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda raqamli ta'limni rivojlantirishga qaratilgan bir qancha normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Ular orasida "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, "Elektron universitet" konsepsiyasi, 2019-2025-yillarga mo'ljallangan Ta'limni raqamlashtirish dasturi kabi muhim hujjatlar mavjud. Ushbu hujjatlar ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash, o'qituvchilarni yangi kompetensiyalar bilan ta'minlash, ta'lim resurslarini raqamlashtirishni ta'minlashga qaratilgan.

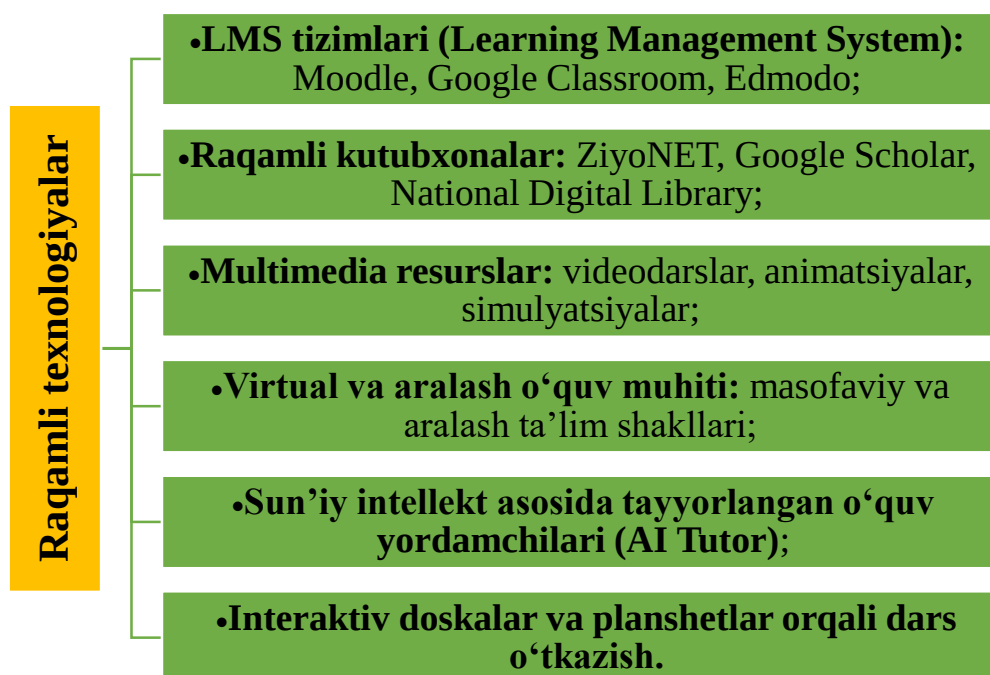
"Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi O'zbekistonning raqamli transformatsiya bo'yicha eng muhim hujjatlaridan biridir. U O'zbekistonni 2030-yilgacha dunyo miqyosida raqamli texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha yetakchi mamlakatlardan biriga aylantirishni maqsad qilgan. Strategiya doirasida ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni kengaytirish, masofaviy o'qitishning samaradorligini oshirish, shuningdek, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqilgan. Bu strategiya davlatning barcha ta'lim sohasida raqamli texnologiyalarni joriy etishdagi aniq maqsadlar va ustuvor yo'nalishlarni belgilab beradi.

"Elektron universitet" konsepsiyasi O'zbekiston oliy ta'lim tizimini raqamlashtirish va zamonaviy talablar asosida qayta qurish bo'yicha ishlab chiqilgan. Konsepsiya doirasida oliy ta'lim muassasalarida raqamli platformalardan foydalanish, onlayn kurslar va masofaviy ta'limni rivojlantirish, elektron kutubxonalar va darsliklar tizimini yaratish kabi masalalar ko'zda tutilgan. "Elektron universitet" konsepsiyasi oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarga ta'lim olishda qulay sharoit yaratish va ta'lim jarayonini global miqyosda raqamlashtirishga yordam beradi.

2019-2025-yillarga mo'ljallangan Ta'limni raqamlashtirish dasturi 2019-yilda davlat tomonidan qabul qilingan bo'lib, ta'limni raqamlashtirishga qaratilgan har tomonlama yondashuvni taklif etadi. Dasturda ta'lim tizimidagi barcha darajadagi o'quv muassasalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish, masofaviy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish, raqamli platformalar va vositalardan samarali foydalanish ko'zda tutilgan. Dastur, shuningdek, ta'lim jarayonini yangilash va raqamli innovatsiyalarni qo'llashni ta'minlashga qaratilgan. Bu hujjat orqali davlat ta'limni raqamlashtirishni ustuvor vazifa sifatida belgilab, ilg'or texnologiyalarni ta'lim tizimiga integratsiya qilishni maqsad qilgan.

O'zbekistonda ta'lim tizimini raqamlashtirish jarayonida infratuzilmaning rivojlanishi alohida ahamiyatga ega. Raqamli ta'lim resurslarini yaratish, internet tarmog'ining ta'lim muassasalarida yuqori tezlikda ishlashini ta'minlash, masofaviy o'qitishni o'tkazish uchun zarur bo'lgan apparat va dasturiy ta'minotni taqdim etish kabi masalalar normativ-huquqiy hujjatlar doirasida yechimini topgan. Bu hujjatlar ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni to'liq qo'llash va o'qituvchilarni yangi raqamli kompetensiyalarga ega qilishni ta'minlaydi. Raqamli texnologiyalar pedagogik jarayonni yanada moslashuvchan, ochiq va individual yondashuv asosida tashkil etishga xizmat qiladi.

O'zbekistonning ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni qo'llashda ayrim muvaffaqiyatli tajribalar mavjud. So'nggi yillarda bu tizimda quyidagi raqamli texnologiyalar keng qo'llanilmoqda:

Raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etishning yana bir muhim jihati elektron darsliklar va ta'lim resurslarining ishlab chiqilishidir. Davlat tomonidan qabul qilingan hujjatlar elektron darsliklar va o'quv materiallarining ishlab chiqilishiga e'tibor qaratmoqda. Elektron darsliklar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, darslarni ko'proq interaktiv va zamonaviy qilish, o'quvchilarga o'qish uchun yanada qulay sharoit yaratish imkonini beradi. Bu jarayonda elektron kutubxonalar va multimedia materiallarining ta'limga tatbiq etilishi ham katta o'rin tutadi.

O'zbekistonda raqamli ta'limni rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar ta'lim tizimining raqamlashtirilishi va raqamli transformatsiya jarayonining muhim asosi bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu hujjatlar ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash, o'quv resurslarini raqamlashtirish va o'qituvchilarni yangi raqamli kompetensiyalar bilan ta'minlashni ta'minlashga qaratilgan. Raqamli ta'limning rivojlanishi nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki O'zbekistonning ta'lim tizimini global raqamli ta'lim maydonida ilg'or davlatlar bilan raqobatlashishga imkon yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi qarori, 2020-yil.
2. "Oliy ta'lim tizimini raqamlashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish" loyihasi – Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi hujjatlari, 2022-yil.
3. Soliev, M. (2021). Raqamli ta'lim texnologiyalari asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
4. Bobomurodov, Sh., & Xasanov, N. (2022). "Pedagogik ta'limda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish yo'llari." // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 3(2), 45-52.
5. Numondjonovna, D. G. (2021). The use of interactive methods in forming the ecological worldview of preschool children. *Middle European Scientific Bulletin*, 11.
6. Numondjonovna, D. G. (2022). The Importance of Aesthetic Education in Comprehensive Education of Preschool Children. *International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences*, 2(2), 54-57.
7. Numondjonovna, D. G. (2021). The importance of using multimedia to expand children's worldwide during the activities. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 10(7), 28-31.

QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA FUQAROLIK POZITSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING MAVJUD HOLATI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

*Yuldasheva Mashxura Muzafarovna
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),*

Annotatsiya. Maqolada didaktik jarayonning integrasiyalashuvi nafaqat nazariy va metodik o'quv jarayonini bir butun sifatida amalga oshirishni, balki jarayonning samarali olib borilishini ham ta'minlaydi. Ayniqsa, ta'lim jarayonining serqirra va o'ziga xosligini inobatga olgan holda, talaba kadrlarni tayyorlashda metodik fanlarni integrasiyalash nazariy-metodik tayyorgarlik jarayonining samarali kechishini ta'minlanishi, pedagogikada integratsiyalashgan kurslar tasnifini turli xususiyatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: integratsion kurs, integrasiyalash usullari, o'zaro aloqadorlik, o'zlashtirish darajasi, integrativ darslar, fundamental fanlar integratsiyasi, mahalliy va global muammolar integratsiyasi, tabiat va jamiyat yaxlitligi integratsiyasi, yondosh fanlar integratsiyasi.

Pedagogikada integratsiyalashgan kurslar tasnifini turli xususiyatlariga ko'ra amalga oshirish mumkin:

- kursning maqsad va muammolariga ko'ra;
- tabiiy-ilmiy tizimdagi fanlarning umumiy vazifalariga ko'ra;
- fan tarmoqlarining o'zaro aloqadorligiga ko'ra;
- o'quv predmetlarining integrasiyalash usullari va yo'llariga ko'ra;
- fanlarning o'quv rejasidagi o'rniga ko'ra;
- o'quv predmetlari yoki mavzularini o'rganish uchun ajratilgan vaqtga ko'ra;
- beriladigan bilimlarning murakkablik darajasiga ko'ra va h. k.

METODOLOGIYA.

O'quv predmetlarini tasniflashda va ulardan foydalanishda shuni e'tiborga olish kerakki, bu kurslarni tashkil etuvchilar odatda bir qancha maqsad va vazifalarni qo'yadilar. Shu sababli, kurslar integratsion kursning maqsad va vazifalari tabiiy-ilmiy bilimlarni o'zlashtirilishiga ko'ra tavsiflanadi. Bilimning o'quv rejasidagi o'рни, ajratilgan soatlarning hajmi, shu kursni to'la o'zlashtirish vaqti, talabalarning o'zlashtirish darajasi – ko'p maqsadli va xilma-xilligi, ko'p tarmoqliligi hamda ko'p funktsionalligi bilan tavsiflanadi.

Didaktik tizimda integrativ darslar bir nechta yo'nalishlarda ifodalanadi:

integratsion kursning maqsad va vazifalariga ko'ra

- fanlararo integratsiya
- yondosh fanlar integratsiyasi
- fundamental fanlar integratsiyasi
- o'quv rejasidagi o'rganilishi belgilangan fanlar integratsiyasi
- tabiiy-ilmiy bilimlarni o'zlashtirilishiga ko'ra
- kompleks obyektlarni o'rganish
- mahalliy va global muammolar integratsiyasi
- tabiat va jamiyat yaxlitligi integratsiyasi
- ko'p predmetli integratsiya.

NATIJA VA TAHLIL.

•fanlararo integratsiya – bunda ikki yoki undan ortiq asosiy fanlar g'oyalari, nazariya va tushunchalari birlashtiriladi, integratsiyali rejalashtirish orqali amalga oshiriladi;

• yondosh fanlar integratsiyasi – o'zaro yaqin aloqada bo'lgan fanlarni integrasiyalash asosida yangi fanlarni vujudga keltirish. Buning asosida yangi tabiiy hamda ilmiy fanlar vujudga keladi;

- fundamental fanlar integratsiyasi – zamonaviy bilimlarning barcha tarmoqlari uchun asos bo'luvchi fanlar va ushbu fanga tegishli bo'lgan umumiy ilmiy tushunchalar, qoidalar va nazariyalarni integratsiyalash;

- yaxlit bir butun tizim bo'lgan kompleks obyektlarni o'rganish. Bunda “koinot, “jamiyat”, “inson”, “muhit”, “tabiat” kabilarga oid bilimlar integratsiyalashtirib o'rganiladi;

- mahalliy (tabiiy – ilmiy bilimlar) va global (muhim) muammolar – ilmiy, ekologik, polietnik, sanoat va mamlakatning madaniy rivojlanishi bilan millatning bugungi kundagi tutgan o'rni haqidagi qarashlar integratsiyalashtirib o'rganiladi;

- tabiat va jamiyat qonuniyatlaridagi yaxlitlikni tushunish va yaxlit shaxsiy munosabatni shakllantirish uchun tashkil etiladigan integratsiya;

- ko'rgazmali yondashishga olib keluvchi metodlar va usullar – evristik suhbatlar (savol-javob uslubi), rejali boyitadigan suhbatlar, ekskursiyalar, ijodiy ishlar, mustaqil ishlar, pantomimika, sahna ko'rinishlari, namunali qiroat bilan o'qish, insho yozish, diktant, bayon yozish, matematik masalalarni echish topshiriqlarni o'zaro uyg'unlikda qo'llash;

- tabiat va inson o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni hamda yaxlit integratsion asosda faoliyatni tashkil qilish zaruriyatini anglashga o'rgatish;

- o'quv rejasidagi o'rganilishi belgilangan ijtimoiy-gumanitar, tabiiy-amaliy va texnik fanlarni mazmunan o'zaro ta'sirini inobatga olgan holda integratsiyalash;

- o'quv jarayonini samarali rivojlantirishning eng maqbul usuli muammoni (o'rganiladigan mavzuni) taqdim etishning innovasion yondashuvlarini sifatli qo'llay olish;

- ta'lim jarayonida majburiy va tanlov fanlarni o'zaro bog'lashda o'quv faoliyatini insonparvarlashtirish;

- tabiat-jamiyat tizimining obyektiv o'zaro munosabatlarni o'zlashtirishi bilim oluvchilar shaxsini shakllantirishni nazarda tutuvchi integratsion mashg'ulotlar tashkil etish;

- bilim oluvchilarda integratsion bilim, ko'nikma, malaka, tasavvurlarni hosil qilish;

- har bir o'quv materialini o'zlashtirishda talabalarda motivasiyaning hosil qilinishi ushbu materialning o'zlashtirilishiga katta yordam beradi, o'quv material haqida yaxlit tushuncha hosil bo'ladi va xotirada mustahkam saqlanadi, emosional anglashga, fikrlash qobiliyatining o'sishi, nutq va tasavvurining rivojlanishiga olib keladi.

Integratsion kurslarning tashkil etilishi talabalarni nazariy-metodik tayyorgarligi davomida quyidagi tafakkur shakllarini hamda nazariy-metodik malakalarni tarkib toptirishga yordam beradi:

- tabiiy obyektlar haqida ma'lumot berish orqali talabalarning shaxsiyatini shakllantirish;
- pedagogik – psixologik tizimda fanlararo o'zaro aloqani shakllantirish;
- o'quv materiallarini anglash, jarayonga moslashish ko'nikmasini shakllantirishda yangi materialni tushuntirishda manbalarni turli fanlar kontekstidan izlash;

- mutaxassislik fanlarini o'qitishda integrativ kurslarni tizimli yo'lga qo'yish;

mutaxassislik fanlarini o'qitishda talabalarning kompleks bilimlarini shakllantirish integrativ usul va vositalar orqali amalga oshirib borilishini ta'minlashga erishish. Bu esa integrativ bilimlarni mustahkam o'zlashtirish va hissiy ongni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Qadriyatli yondashuvlar asosida talabalarning fuqarolik pozitsiyasi va tolerantlik tafakkuri texnologiyalarini shakllantirish., “Pedagogik akmeologiya” №6(8) 2023, 42-46 b.

2. Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirish texnologiyasi., Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar № 2023 aprel 38-43 b.

3. Технологии совершенствования толерантного мышления и гражданского позиционирования у студентов на основе ценностно-ориентировочных подходов., Pedagogik akmeologiya” 7(15) 2024, 59-63 b.

4. Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkurini takomillashtirish texnologiyasi., "Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal 3(7) 2024 252-254 b.

5. Yuldasheva, M. M. (2021). The development of tolerance and its efficiency based on national traditions. *Middle European Scientific Bulletin*, 8.

6. M.M. Yuldasheva Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirishning nazariy asoslari // Inter education & global study. 2024. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/qadriyatli-yondashuv-asosida-talabalarda-tolerantlik-tafakkuri-va-fuqarolik-pozitsiyasini-takomillashtirishning-nazariy-asoslari> (дата обращения: 25.03.2025).

7. Improving tolerant thinking among the youth of Uzbekistan Youth, science, education: topical issues, achievements and innovations., 2024 Prague, Czech18 <https://academicsresearch.ru/index.php/ysetia/article/view/3026>

TALABALARDA SOG‘LOM TURMUSH TARZIGA ONGLI EHTIYOJNI TARBIYALASHNING DOLZARBLIGI

Mardonova Saodat Muzaffarovna
BuxDU, Ekologiya va geografiya kafedrasi o‘qituvchisi, dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarda sog‘lom turmush tarziga ongli ehtiyojni tarbiyalashning ahamiyati va usullari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta‘lim tizimida sog‘lom hayot tarzini shakllantirish pedagogik, ijtimoiy va psixologik omillarning uyg‘unligini talab qiladi. Maqolada raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlarning sog‘lom turmush madaniyatini rivojlantirishdagi roli ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ijtimoiy muhit va ta‘lim muassasalari pedagoglarining roli ta‘kidlanadi. Tadqiqot natijalari sog‘lom turmushga ongli ehtiyojni tarbiyalash jarayonining samarali mexanizmlarini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: sog‘lom turmush tarzi, talaba, ongli ehtiyoj, ta‘lim, raqamli texnologiyalar, pedagogika.

Talabalarda sog‘lom turmush tarziga ongli ehtiyojni tarbiyalash bugungi kun ta‘lim tizimining eng dolzarb va muhim yo‘nalishlaridan biridir. Zamonamizda tezkor ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar, texnologiyalarning jadal rivojlanishi, shuningdek, shaxslar hayotidagi stress va muammolar miqdorining ortishi insonlarning sog‘lig‘iga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, yosh avlod, jumladan talaba yoshlari orasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va uni muntazam ravishda amalga qo‘llashga ongli ehtiyojni yaratish zarurati kun sayin kuchayib bormoqda. Sog‘lom turmush tarzi nafaqat jismoniy sog‘likni mustahkamlash, balki psixologik barqarorlik, ijtimoiy faollik va uzoq umr ko‘rishning asosiy omillaridan biri sifatida ham e‘tirof etilmoqda. Shu bois, ta‘lim muassasalarida talabalarga sog‘lom turmush tarzining ahamiyatini chuqur anglatish, ularning bu boradagi ongini shakllantirish va mustahkamlash masalasi bugungi kunda katta ahamiyat kasb etmoqda.

Talabalarda sog‘lom turmush tarziga ehtiyojni rivojlantirishning pedagogik asoslari keng ko‘lamli ilmiy tadqiqotlarda o‘rganilgan. Mutaxassislarning fikricha, sog‘lom turmush tarzini tarbiyalash — bu nafaqat jismoniy faollik va to‘g‘ri ovqatlanish kabi tashqi ko‘rinishlar bilan cheklanib qolmay, balki insonning hayotiy qadriyatlari, ijtimoiy va ma‘naviy jihatlari bilan chambarchas bog‘liq murakkab jarayon hisoblanadi [Nurmonov, 2012: 56]. Ayniqsa, talabalik davrida shakllangan turmush odatlari butun hayot davomida insonning sog‘lig‘i va unumdorligiga ta‘sir qiluvchi asosiy omil bo‘lib qoladi. Shu sababli, oliy o‘quv yurtlarida sog‘lom turmush tarzini tarbiyalashga oid tizimli yondashuvlarni joriy etish va ularni muntazam ravishda yangilab borish talab etiladi.

Hozirgi zamon talabalarining turmush tarzi ko‘pincha stress, yetarli jismoniy faollikning yo‘qligi, noto‘g‘ri ovqatlanish va giyohvand moddalardan foydalanish kabi salbiy omillar bilan bog‘liq. Bu holatlar esa, o‘z navbatida, talabalarining nafaqat jismoniy, balki ruhiy sog‘lig‘iga ham zarar yetkazadi. Shuning uchun ham, sog‘lom turmush tarziga ongli ehtiyojni shakllantirish

masalasi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va ta'lim sifatini oshirish jarayonlari bilan chambarchas bog'liq. Talabalar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish orqali jamiyatda umumiy sog'liq darajasini ko'tarish, yoshlar o'rtasida sog'lom turmush madaniyatini rivojlantirish mumkin.

Ta'lim muassasalarida sog'lom turmush tarzini tarbiyalashning samaradorligi asosan pedagogik metodlar, ma'lumot berish vositalari va talabalar faoliyatiga bog'liq. Zamonaviy pedagogika yondashuvlari talabalarda mustaqil sog'lom turmush odatlarini shakllantirishni rag'batlantiradi, ular o'z salomatligini mustaqil nazorat qilishga o'rgatiladi va sog'lom turmushni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bilim va ko'nikmalarni egallaydi. Shu bilan birga, ijtimoiy muhitning, oila va do'stlar guruhining roli ham katta ahamiyatga ega, chunki sog'lom turmush tarzini davom ettirish uchun talabalar o'zaro qo'llab-quvvatlash va ijobiy namuna ko'rishlari zarur.

Natijada, talabalarda sog'lom turmush tarziga ongli ehtiyojni tarbiyalash nafaqat individual, balki jamoaviy va milliy darajada sog'lom avlodni shakllantirish uchun muhim shartdir. Bunda ta'lim tizimining barcha darajalarida, xususan oliy o'quv yurtlarida, sog'lom turmush tarzining asosiy tamoyillari, foydalari va amaliy ko'nikmalarini singdirishga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Shu tariqa, ta'lim muassasalari yoshlar orasida sog'lom turmush madaniyatini targ'ib qiluvchi markazga aylanadi, bu esa mamlakatimizning ijtimoiy va iqtisodiy salohiyatining mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Talabalarda sog'lom turmush tarziga ongli ehtiyojni shakllantirish masalasi zamonaviy ta'lim tizimining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda global miqyosda sog'liqni saqlash va farovonlik konsepsiyalari tobora kengayib borayotgani sababli, yoshlar orasida sog'lom turmush madaniyatini rivojlantirish va uni davom ettirish uchun pedagogik shart-sharoitlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sog'lom turmush tarzini shakllantirish nafaqat jismoniy salomatlikni saqlash, balki psixologik barqarorlik, ijtimoiy moslashuvchanlik va hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi [Nurmonov, 2012: 56]. Shu bois, oliy ta'lim muassasalari talabalarda sog'lom turmush tarziga ongli ehtiyojni tarbiyalashda markaziy o'rin tutadi, chunki talabalik davri shaxsning hayotidagi eng ta'sirli bosqichlardan biri bo'lib, u davrda shakllangan odatlar va qarashlar butun umr davomida inson hayotini belgilaydi.

Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarining rivojlanishi sog'lom turmush tarzini tarbiyalash jarayonida integratsiyalashgan yondashuvning zarurligini ta'kidlaydi. Sog'lom turmush tarzini shakllantirishda faqatgina jismoniy faollikni oshirish emas, balki to'g'ri ovqatlanish, stressni boshqarish, zararli odatlardan saqlanish, shuningdek, ruhiy salomatlikni mustahkamlash muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonlarda ta'lim muassasalari talabalar uchun kompleks dasturlarni ishlab chiqishi, psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlashni tashkil etishi lozim. Shu bilan birga, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishda interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar va ijtimoiy faoliyatlar samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi [Nurmonov, 2012: 72].

Talabalarning sog'lom turmush tarziga bo'lgan ongli ehtiyojini rivojlantirish jarayonida ijtimoiy muhitning o'рни juda katta. Oila, do'stlar muhiti va ta'lim muassasasidagi ijtimoiy guruhlar talabalarning xulq-atvori va sog'lom odatlarni qabul qilishida asosiy rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zaro qo'llab-quvvatlash va ijobiy namuna ko'rish orqali talabalar sog'lom turmushga yanada ko'proq qiziqish bildiradilar va o'zlarini bu borada sinab ko'rishga undaydilar. Shu bois, pedagoglar va ijtimoiy faoliyat tashkilotchilari talabalar o'rtasida sog'lom turmush madaniyatini shakllantirish uchun ijtimoiy platformalar va guruhlarini tashkil etish zarurligini ta'kidlaydilar [Nurmonov, 2012: 89].

Shuningdek, sog'lom turmush tarzini tarbiyalashda pedagogik jarayonning mazmuni va shakllari doimiy yangilanishi va rivojlanishi lozim. Bugungi kunda talabalar orasida axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi ularning turmush tarziga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida sog'lom turmush madaniyatini targ'ib qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Masalan, onlayn treninglar, mobil ilovalar, interaktiv o'quv materiallari va ijtimoiy tarmoqlarda sog'lom turmush tarzining foydalari haqidagi axborotlar talabalar uchun motivatsiya manbai bo'lib xizmat qiladi. Bunday texnologiyalarni pedagogik jarayonga joriy etish talabalarni

sog'lom turmushga yanada faol jalb qilish imkonini beradi va ularning o'z-o'zini rivojlantirishiga katta yordam beradi [Nurmonov, 2012: 101].

Biroq, amaliyotda sog'lom turmush tarzini shakllantirish jarayonida ba'zi qiyinchiliklar ham uchraydi. Ulardan biri talabalarning shaxsiy motivatsiyasi pastligi va ko'pincha stress, o'qish yuklamasi, vaqt yetishmasligi kabi omillar bilan bog'liq. Shu sababli, pedagogik yondashuvlar talabalar ehtiyojlari, ularning psixologik holati va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilishi zarur. Muvaffaqiyatli pedagogik amaliyotlar sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishda faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi. Masalan, jismoniy mashqlar, dam olish va stressni kamaytirish texnikalari, to'g'ri ovqatlanish rejalarini tuzish singari faoliyatlar talabalarni ushbu jarayonga faol jalb qiladi va ularni sog'lom turmushga intilishlariga turtki beradi [Nurmonov, 2012: 115].

Yana bir muhim jihat sog'lom turmush tarzini shakllantirishda ta'lim muassasalari rahbariyati va pedagoglarining professional salohiyatidir. Ularning bilim va ko'nikmalari, yoshlar bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyati sog'lom turmush madaniyatini targ'ib qilishda muhim omil hisoblanadi. Ta'lim muassasalarida sog'lom turmushga oid dasturlarni ishlab chiqishda hamkorlik, pedagoglar va sog'liqni saqlash mutaxassislari, psixologlar o'rtasida integratsiyalashgan yondashuv zarur. Bunday yondashuv talabalar sog'lig'ini kompleks qo'llab-quvvatlash va ularning sog'lom turmushga bo'lgan qiziqishini oshirish imkonini beradi [Nurmonov, 2012: 123].

Natijada, talabalarda sog'lom turmush tarziga ongli ehtiyojni tarbiyalash jarayoni pedagogik, ijtimoiy va psixologik omillarning murakkab uyg'unligini talab qiladi. Ta'lim muassasalari sog'lom turmush madaniyatini shakllantirish uchun keng ko'lamli pedagogik ishlarni amalga oshirishi, zamonaviy texnologiyalarni faol qo'llashi va talabalar ehtiyojlarini doimiy o'rganib borishi zarur. Ushbu jarayon natijasida sog'lom, ijtimoiy jihatdan moslashgan va barkamol shaxslar shakllanib, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojiga sezilarli hissa qo'shadilar. Shunday qilib, talabalarda sog'lom turmush tarziga ongli ehtiyojni tarbiyalash nafaqat ta'lim jarayonining, balki jamiyatning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi [Nurmonov, 2012: 134].

Adabiyotlar ro'yxati

1. Nurmonov, S. (2012). Ta'limda sog'lom turmush tarzini shakllantirish metodlari. *Pedagogika va Psixologiya*, 5(2), 54-62.
2. Islomova, D. M. (2018). Talabalarda sog'lom turmush tarzini rivojlantirishning psixologik asoslari. *O'zbek Pedagogika Jurnali*, 3(4), 23-31.
3. Ahmedov, R. T., & Karimova, L. N. (2020). Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayonida sog'lom turmush tarziga ta'siri. *Ta'lim Innovatsiyalari*, 7(1), 45-53.
4. Smith, J. A., & Brown, K. L. (2019). The role of digital tools in promoting healthy lifestyles among university students. *Journal of Health Education Research*, 12(3), 200-215. <https://doi.org/10.1080/12345678.2019.1589723>
5. Johnson, P. R. (2021). Psychological factors influencing healthy lifestyle choices in young adults. *International Journal of Health Psychology*, 16(2), 75-89. <https://doi.org/10.1080/23456789.2021.9876543>

PSIXOLOG TALABALARNI KASBIY KUTISHLARINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Maxammatova Saida Sadriddinova

Andijon davlat universiteti

Umumiy psixologiya kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada psixolog talabalarni kasbiy kutishlarining ijtimoiy-psixologik omillari shakllashiga doir psixologik usul va vositalari, o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan. Talabalarni o'quv faoliyatida kasbiy kutishlarining ijtimoiy-psixologik jarayonida ilmiy

yondashuvlar, empirik tahlillar, kasbiy faoliyatga ijtimoiy-psixologik tayyorgarlikni shakllantirish omillari va shartlarini aniqlash va o'rganilayotgan jarayon samaradorligini oshirish bo'yicha usul va vositalari tadqiq qilingan va samarali tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *ijtimoiy vaziya, mexanizmlar, shakllanish omillari, shartlari va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, differentsial farqlar, kasbga qiziqish va kasb haqida xabardorlik.*

Jahonda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarda mutaxassis psixolog o'zining boshqaruv va ijtimoiy sohalarida, davlat va jamiyatni boshqaruv tashkilotlarida, ilmiy-tadqiqot institutlarida, ijtimoiy-psixosotsiologik tadqiqotlar markazlarida, marketing va reklama agentliklarida, konsalting kompaniyalarida, ta'lim muassasalarida, ommaviy axborot vositalari va kommunikatsiyalarda, kadrlar xizmatlarida, ijtimoiy himoya markazlarida va boshqa tashkilotlarda ilmiy va amaliy faoliyatini amalga oshirishi mumkin.

Psixologik faoliyatda ham psixologiya nazariyalarida ham professional kutishlar hali ham yagona ta'rifga ega emas. "Kutish" tushunchasining turli xil psixologik talqinlari va ta'riflari ishlab chiqilib turli adabiyotlarda turlicha keltirilgan.

Psixolog talabalarda o'z kasbiga doir psixologik bilimlarni egallashga, shaxs psixologiyasi, uning faoliyati va muloqoti, psixik taraqqiyot qonuniyatlari, shaxsni psixologik metodlar yordamida o'rganish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixolog talabalarda kasbiy kutishlar tushunchasi o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida ularda:

- psixologik tushunchalarni, voq'elik va jamiyatdagi voq'ea-hodisalarni, shaxsning o'zida kechadigan ijtimoiy-psixologik jarayonlarni, shaxsni psixologik tadqiq qilish usullarini bilishi;

- talaba voq'elikni psixologik mushohada etish, narsa-hodisalarni ilmiylik va mantiqiylik asosida o'rganish, ilmiy tafakkur va psixologik tassavo'ning uyg'unligini ta'minlash, mustaqil va zamonaviy fikrlash, o'zining shaxsiy va kasbiy faoliyatida psixologik bilimlarni va qonuniyatlarni qo'llay olish ko'nikmalariga ega bo'lishi;

- talaba voq'ea-hodisalarni psixologik nuqtai nazardan tahlil va tadqiq qilish, shaxs kasbiy faoliyati motivatsiyasi, faoliyat jarayonida yuzaga chiqadigan emotsional va irodaviy sifatleri, individual psixologik xususiyatlari, shaxs va jamiyat orasidagi munosabatning psixologik qonuniyatlarini aniqlash va ular asosida kasbiy faoliyatni amalga oshirish malakalariga ega bo'ladilar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son qarori[1] ijrosini ta'minlash, shuningdek, umumiy o'rta va o'rta maxsus davlat ta'lim muassasalarida o'quvchilarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish maqsadida:

- ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini samarali va sifatli tashkil etish, shu jumladan, ish faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish ishlari samaradorligini oshirish;

- o'quvchilarning qobiliyati, layoqati, qiziqishlari hamda kasb-hunarga moyilliklari asosida to'g'ri kasb-hunar tanlashlariga ko'maklashish;

- turli yosh davrlarida o'quvchilarning shaxsiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishini psixologik jihatdan kuzatib borish, ta'lim-tarbiyadagi psixologik nuqsonlarni aniqlash, ularning aqliy taraqqiyotida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday salbiy og'ishlarning oldini olish;

- o'quvchilar ta'lim muassasasining ijtimoiy muhitiga moslasha olmasligi holatlarini korreksiyalash, ularni ijtimoiy reabilitatsiya qilish bo'yicha tadbirlarni tashkil etish va amalga oshirish;

- pedagogik jamoalarda sog'lom psixologik muhitni yaratish va qo'llab-quvvatlash, jamoa a'zolarining hissiy-emotsional holatlari, shaxslararo munosabatlar va ziddiyatli xatti-harakatlarni korreksiyalash, ularning psixologik madaniyatini yuksaltirish;

- iste'dodli va iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, ularning individual-psixologik, fiziologik xususiyatlari va qiziqishlarini o'rganish, qobiliyatlarini namoyon etishlari va rivojlantirishlari uchun shart-sharoitlar yaratish;

- axborot-psixologik xurujlarning xavfi, Internet jahon axborot tarmog'ining salbiy ta'siri, yoshlar tarbiyasiga xavf solayotgan "ommaviy madaniyat"ning kirib kelishi holatlarining oldini olishga qaratilgan tadbirlarni o'tkazish;

- pedagog xodimlar, o'quvchilar hamda ota-onalarning psixologik-pedagogik bilimlarini oshirishga ko'maklashish, pedagog xodimlar, ota-onalar va jamoat tashkilotlarining samarali hamkorligini ta'minlash[2] maqsadida yurtimizda bir qancha islohotlar amalga oshirilmoqda.

Jumladan psixologiya sohasini rivojlantirish orqali mamlakatimizdagi yoshlarning ma'naviy va aqliy rivojlanishi, barkamol shaxs sifatida shakllanishi, faol ijtimoiy moslashuvi va ularning yosh davrlari bo'yicha rivojlanishida salomatligini muhofaza qilish, uzluksiz ta'lim jarayonida o'zligini anglashi, individual psixologik xususiyatlari, shaxsiy imkoniyatlari va qobiliyatlarini namoyon etishlari uchun psixologiya ta'lim yo'nalishi sohasida ta'lim olayotgan talabalarni kasbiy kutishlarni rivojlantirish lozim.

O'zbekiston olimlaridan psixologiya fanini o'rganishda psixologiya mutaxassisligi o'qituvchilarni tayyorlashdagi o'rni va boshqa sohalarga ta'sirini o'rganish, bu sohada amlda faoliyatini tahlil qilishimiz orqali psixolog talabalarni kasbiy kutishlarining ijtimoiy-psixologik omillari shakllashini aniqlashga doir taklif va tavsiyalar ishlab chiqishni lozim topdik.

Bugungi kunda Oliy o'quv yurtlarida psixologiya ta'lim yo'nalaishlarini tashkil etish va kengaytirish borasidagi amaliy ishlardan, psixologiyaga oid muammolarni hal qilish mamlakat taraqqiyoti uchun naqadar muhimligini shundan ham bilsa bo'ladiki, ularni yechish nafaqat ta'lim rivojiga, balki iqtisodiyotdan tortib sportgacha, tibbiyotdan tortib tadbirkorlikkacha bo'lgan sohalar taraqqiyoti tezlashishiga sezilarli ta'sir o'tkazadi [3].

Psixolog talabalarni kasbiy kutishlarining ijtimoiy-psixologik omillari shakllashini aniqlashga doir taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat bo'lib, ilmiy yondashuvlarni tizimlashtirish va kasbiy rivojlanish jarayonida talabalarning kasbiy faoliyatga ijtimoiy-psixologik tayyorgarligi tushunchasini aniqlashtirish orqali tadqiq etish, talabalarning kasbiy shakllanishi jarayonida kasbiy faoliyatga ijtimoiy-psixologik tayyorgarlikning nazariy modelini ishlab chiqish, psixolog talabalarini kasbiy faoliyat jarayonida kasbiy kutishlarni ijtimoiy-psixologik tayyorgarlikning empirik tahlil qilish, talabalarning kasbiy shakllanishi jarayonida kasbiy faoliyatga ijtimoiy-psixologik tayyorgarlikni shakllantirish omillari va shartlarini aniqlash va o'rganilayotgan jarayon samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Bu mavzuda o'zbek psixolog olimlaridan D.N.Arzikulov, M.G.Davletshin, S.X.Djalilova, S.N.Jo'raeva, V.M.Karimova, N.Dj.Sagindikova, SH.B.Saparov, B.N.Sirliiev, SH.J.Usmanova, F.I.Xaydarov, D.I.Xodjakulova, B.R.Kodirov, K.B.Kodirov, E.R.Roziev va boshkalar kasbiy faoliyat, kasbiy shakllantirish, o'qish motivlari, kasbiy xususiyatlar rivojlanishining o'ziga xosliklari, kasbiy kamolot va uning bosqichlari kabi masalalarni ilmiy tadqiq etilganligini qayd etish o'rinlidir. Mustaqil Davlat Hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan L.I.Antsiferova, Ye.A.Klimov, A.K.Markova, N.S. Pryajnikov, A.V.Petrovskiy, S.L.Rubinshteylar, mehnat psixologiyasi doirasida kasbiy kutish professional o'z taqdirini o'zi belgilash elementlarini shuningdek, B.G.Ananev, L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, B.F.Lomovlar esa insonning xulq-atvori va uning shaxsiyati u amalga oshiradigan faoliyatga va ushbu jarayon sodir bo'ladigan ijtimoiy guruhga bog'liq ekanligini o'rganganlar. Xorij olimlaridan I.N.Aleshina, G.M.Andreyeva, M.L.Gomelauri, E.V.Gordienko, V.G.Maralov, N.I.Iovyakel va T.Shibutanilar psixologiya fanida insonning xulq-atvori ijtimoiy tizim tomonidan tartibga solinishi o'rgangan bo'lsa, Dj.Atkinson, A.Bandura, E.Brunsvik, V.Vrum, V.V.Golubev, Dj.Rotter, E.Tolmen va X.Xekxaufenlar subyektiv kutishlar haqida psixologik ilmiy tadqiqotlar olib borganlar.

Dissertatsiya tadqiqotining vazifalariga erishish va gipotezalarni tasdiqlash uchun talabalarning kasbiy kutishlariga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillar bo'yicha empirik tadqiqot o'tkazildi.

Tadqiqotning asosiy ob'ektlari uchta viloyat – Andijon, Farg'ona va Namangan viloyatlarining oliy o'quv yurtlarida "Psixologiya" ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarda olib borildi.

Tadqiqotning ob'ekti sifatida psixolog talabalarning kasbiy kutishlarining asosiy ijtimoiy-psixologik omillarini aniqlash jarayoni olingan bo'lib, Andijon, Namangan, Farg'ona viloyati oliy ta'lim muassasalarida o'qishni davom ettirayotgan talaba yoshlardan 450 nafar (225 nafar erkak, 225 nafar ayol) tadqiqotda ishtirok etdi.

Tadqiqotimizning birinchi bosqichida A.A.Reanning "Muvaffaqiyat motivatsiyasi va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish so'rovnomasi" asosida tadqiqot o'tkazildi. "A.A. Reanning "Muvaffaqiyat motivatsiyasi va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rquv so'rovnomasi"ni o'tkazishning maqsadi — talabalarning muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rquv darajasini aniqlashdir. Bu test, talabalarning ichki motivatsiya darajalarini, o'zlariga bo'lgan ishonchni va muvaffaqiyatsizlikni qanday qabul qilishlarini quyidagicha aniqlashga yordam berdi.

1. Muvaffaqiyatga bo'lgan motivatsiyani aniqlash: Test orqali talabalarning muvaffaqiyatga erishish uchun qanday ichki kuch va motivatsiyaga ega ekanliklari aniqlanadi. Bu, ayniqsa, kasbiy kutishlar va kelajakdagi faoliyat uchun muhimdir.

2. Muvaffaqiyatsizlikdan qo'rquvni o'lchash: Muvaffaqiyatsizlikdan qo'rquv, ko'plab talabalarda stress va noaniqlikni keltirib chiqaradi. Bu test bu qo'rquvni aniqlashga yordam beradi va talabalarni muvaffaqiyatsizlik bilan qanday kurashish kerakligini tushunishga yo'naltiradi.

3. Psixologik holatni baholash: Talabalarning muvaffaqiyatga erishishga bo'lgan ishtiyoqi va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rquv darajasi, ularning umumiy psixologik holatiga, stressga chidamliligiga va muammolarni hal qilishdagi yondoshuvlariga ta'sir ko'rsatadi.

4. Yordam ko'rsatish: So'rovnoma talabalarga psixologik yordam ko'rsatish va motivatsion muammolarni hal etishda yordam beradi. Muvaffaqiyatga erishish uchun nima qilish kerakligini va muvaffaqiyatsizlikni qanday qabul qilishni bilish ular uchun foydali bo'lishi mumkin.

5. Kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirish: Test orqali talabalarning kasbiy tayyorgarligini baholash, kelajakda ular o'z kasbida muvaffaqiyatga erishishlari uchun qanday psixologik xususiyatlar rivojlanishi kerakligini aniqlashga yordam beradi.

Umuman olganda, "Muvaffaqiyat motivatsiyasi va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rquv so'rovnomasi" talabalarning psixologik holatini o'lchash va ularga professional va shaxsiy o'sishga hamda kasbiy kutishlarini anglashga yordam berish uchun muhim vositadir.

Kasbiy kutishlarni o'rganishning dolzarbligi aniqlab, mazkur mavzuni o'rganishning ilmiy va amaliy ahamiyati yoritildi. Talabalar orasida kasbiy kutishlarni to'g'ri shakllantirish ijtimoiy va psixologik jihatdan moslashuvchan mutaxassislar tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ushbu jarayonni chuqurroq o'rganish uchun individual va ijtimoiy ta'sirchanlikni o'rganish bo'yicha kompleks yondashuv talab etiladi.

Umuman olganda, ushbu bobda talaba yoshlarning kasbiy kutishlari muammosini o'rganishning nazariy asoslari belgilandi, shaxsiy va ijtimoiy omillarning o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi va kelgusi tadqiqotlar uchun asosiy yo'nalishlar taklif etildi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 14.08.2018 yildagi PQ-3907-son. <https://lex.uz/docs/-3864155>.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 12.07.2019 yildagi 577-son. <https://lex.uz/docs/-4417140>

3. Abdullajon Begmatov — Tibbiy psixolog, prezident huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi qoshidagi Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlar tayyorlash instituti «Boshqaruv psixologiyasi» kafedrasida professori.

ZAMONAVIY JAMIYATDA O'QITUVCHINING QIYOFASI

M.M. Xolboyeva

Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi,
"Aniq va tabiiy fanlar metodikasi" kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy jamiyatda o'qituvchi qiyofasi, uning shaxs kamoloti, yosh avlod ta'lim va tarbiyasidagi tutgan o'rni haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: O'qituvchi, pedagog, o'quvchi, ta'lim, tarbiya, shaxs kamoloti, pedagogik mahorat

Barcha kasblar orasida o'qituvchilik kasbi o'zgacha va muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Zero, o'qituvchi yosh avlod qalbi kamolotining me'mori, yoshlarga ta'lim-tarbiya beruvchi insondir. Bugungi kunda u yoshlarni g'oyaviv - siyosiy jihatdan chiniqtirib tabiat, jamiyat, ijtimoiy hayot, tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlarini o'rgatadi, yoshlarni mehnat faoliyatiga tayyorlab, kasb-hunar sirlarini puxta egallashlarida ko'maklashadi va jamiyat uchun muhim bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlarni hal etadi. Ana shu mas'uliyat o'qituvchidan o'z kasbining mohir ustasi bo'lishni, o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatib, ularning qiziqishi, qobiliyati, iste'dodi, e'tiqodi va amaliy ko'nikmalarini hai tomonlama rivojlantirish yo'llarini izlab topadigan kasb egasi bo'lishni talab etadi. Buning uchun doimo o'qituvchilarning kasbiy mahoratini, ko'nikma va malakalarini oshirib borish, ularga har tomonlama g'amxo'rlik qilish, zarur shart - sharoitlar yaratish, kerakli moddiy va ilmiy - metodik hamda texnik yordam ko'rsatish, o'qituvchilarning ijodiy tashabbuskorligini muntazam oshirib borishga ko'maklashish lozim.

O'qituvchilik bu juda ko'p bilim, sabr-toqat va ijodkorlikni talab qiladigan o'ta muhim va hurmatli ishdir. Ustoz dunyodagi eng qadimiy kasblardan biri. Birinchi maktablar Sharq mamlakatlarida - Ossuriya, Bobil va Xitoyda miloddan avvalgi IV ming yillikda paydo bo'lgan.

Hozirgi kun o'qituvchisi qanday sifatlarga ega bo'lishi kerak, degan savol tug'iladi. Hamma vaqt ushbu muammo ko'plab olimlarning, ziyoli ahlining, hatto ota-onalarning diqqat-e'tiborida bo'ldi. "Ta'lim to'g'risida" gi Qonunda belgilab qo'yilishicha, tegishli ma'lumoti, kasbiy tayyorgarligi bo'lgan va ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan shaxslar pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega. Shu bilan birga pedagog xodimlarga bir necha majburiyatlar ham yuklatilgan:

✓ ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining sha'ni, qadr-qimmatini va ishdagi obro'sini hurmat qilish;

✓ o'quv mashg'ulotlarini sifatli o'tkazish;

✓ ta'lim berishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, o'qitish va tarbiyaning ilg'or hamda innovatsion shakllari va usullaridan foydalanish;

✓ ta'lim oluvchilarning psixologik va o'ziga xos xususiyatlarini, jismoniy va ruhiy salomatligini, fiziologik rivojlanishini hisobga olish, jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan shaxslarni o'qitish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga e'tibor qaratish;

✓ voyaga yetmagan ta'lim oluvchilar bilan ta'lim-tarbiya ishlarini ularning ota-onasi yoki boshqa qonuniy vakillari bilan hamkorlikda olib borish;

✓ ta'lim tashkilotining ustaviga va (yoki) boshqa ta'sis hujjatlariga, ichki mehnat tartibi qoidalariga rioya etish;

✓ o'z malakasini muntazam ravishda oshirib borish, egallab turgan lavozimiga muvofiqlik jihatidan davriy attestatsiyadan o'tish;

✓ tibbiy ko'rikdan o'z vaqtida o'tish shart.

Pedagog xodimlarga pedagogik faoliyatni amalga oshirishda axloq va etika normalariga zid harakatlar sodir etish taqiqlanadi.

O'qituvchilar uchun zamonaviy, hozirgi kun talablariga javob bera oladigan metodik va o'quv qo'llanmalari, darsliklar yaratila boshlandi. Lekin bu muammo bo'yicha izlanishlar, ilmiy-tadqiqotlar hozirgi kunda ham davom etmoqda. Hozirgi kundagi global o'zgarishlar, fan-texnika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining kun sayin rivojlanib borishi XXI asr

o'qituvchisidan pedagogik mahoratni, o'tkir irodani, pedagogik-psixologik bilimlarni, o'z fanini chuqur bilishni va yuksak tafakkurni, siyosiy savodxonlikni, fikrlash doirasi keng va mulohazali bo'lishni talab qiladi. Ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilar o'qitish shakllarining optimal darajada tashkil etishni, barkamol shaxsni shakllantirish nazariyasini turli yangi g'oyalar bilan boyitishni puxta bilishi lozim. Zero, mamlakatimiz ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar muvaffaqiyatini ta'minlash ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchi va tarbiyachilarning ma'naviy qiyofasi hamda kasbiy mahoratlariga ko'p jihatdan bog'liq. Shaxsni har tomonlama barkamol inson darajasida tarbiyalash nihoyatda murakkab jarayon bo'lib, juda qadim zamonlardan buyon ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgan. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uning tashkil etilishi, mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. Ushbu tajribalar o'qitish shakllarida foydalaniladigan o'qitish qonuniyatlari, prinsiplarini ijodiy qo'llashda, ilmiy bilishga doir g'oyalar, nazariyalar, qonuniyatlarini amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchi – O'zbekistonning porloq kelajagini barpo etuvchi, dunyoga mashhur mutafakkir va olimlarning davomchisi bo'lgan yosh avlod ta'lim-tarbiyasi uchun javobgar shaxsdir. Shunday ekan, o'qituvchining mazkur talablarga muvofiq keluvchi qiyofasi, uning o'quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar o'rtasidagi obro - e'tibori hozirgi zamon talablariga mos bo'lishi shart. O'qituvchi barkamol avlod ta'lim-tarbiyasi uchun javobgar shaxs bo'lib. nafaqat ma'naviy-axloqiy madaniyati bilan atrofdagilarga o'rnatib bo'lishi, shu bilan birga, pedagogik mahoratini ham namoyon eta olish yetuk o'qituvchi sifatida malakali kadrlarni tayyorlash ishiga o'zining munosib hissasini qo'shishi zarur. Pedagogik mahoratga ega bo'lish, o'qituvchi uchun ta'lim-tarbiya samaradorligini ta'minlovchi zamin bo'libgina qolmasdan, ayni vaqtda uning jamiyatdagi obro'-e'tiborini ham oshiradi, o'quvchilarga nisbatan hurmat yuzaga keladi. Kasbiy mahoratni oshirish yo'lida amaliy harakatlarni tashkil etish, pedagogik faoliyatda yo'l qo'yilgan yoki qo'yilayotgan xatolardan xoli bo'lish, o'quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar bilan munosabatlarda muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyatini yaratadi.

O'qituvchilik – katta san'atdir. Bu san'atga pedagog osongina, o'z-o'zidan erisha olmaydi. Mashhur pedagog Yan Amos Komenskiy “O'qituvchilik yer yuzidagi har qanday kasbdan ko'ra yuqoriroq turadigan juda faxrli kasb” ekanligini ta'kidlaydi. O'qituvchi obrazini tasvirlar ekan, uning shaxsida quyidagi fazilatlar bo'lishi kerakligini aytadi: vijdonli, mehnatkash, sabotli, axloqli, o'z ishini sevuvchi, o'quvchilarga otalaridek muomala qiluvchi, ularda bilimga havas uyg'otuvchi, o'quvchilarni o'z ortidan ergashtiruvchi va o'z e'tiqodiga ega bo'lgan shaxs.

Farzand kamoloti, uning ta'lim-tarbiyasi har bir davrning muhim masalalaridan hisoblangan. Shunday mas'uliyatli vazifa biz pedagoglar zimmasiga yuklanar ekan, har doim bu mas'uliyatni his qilgan holda faoliyatimizni olib borishimiz zarur bo'ladi. Zero, muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, “...Vatan va xalq manfaati uchun mardona kurashadigan, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega, bilimli va bunyodkor avlodni kim tarbiyalaydi? Albatta, sizlar – zahmatkash va jonkuyar ustozlar”.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi 637-son Qonuni – 2020 y., 23 sentyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'qituvchi va murabbiylar” kuni munosabati bilan bayram tabrigi, 2024-yil, 30 sentyabr
3. A.Xoliqov “Pedagogik mahorat” “Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik, Toshkent, 2011-yil

TIBBIY TA'LIMDA KASBIY BURCH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA TARIXIY ALLOMALAR MEROSI

*Qosimova Gulnoza Soyibjonovna
Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti, kafedra assistenti*

Annotatsiya. *Globalashuv davrida tibbiy ta'limda nafaqat zamonaviy bilim va texnologiyalarni o'zlashtirishni, balki kasbiy faoliyatga ma'naviy, axloqiy va tarixiy yondashuvni ham talab qilmoqda. Markaziy Osiyo hududida yashab ijod qilgan ulug' allomalar tibbiyot fanining ilmiy asoslarini yaratganlar, balki keyingi asrlarda ham jahon tibbiyotining shakllanishi va rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Tibbiyot sohasidagi allomalarning yaratgan ilmiy merosini hozirgi zamonaviy tibbiyot bilan integratsiya asosida o'qitish, tarixiy xotirani shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *tibbiy ta'lim, kasbiy burch, tarixiy yondashuv, ilmiy meros, integratsiya, biofizika, tarixiy xotira, yurak, optik tizim, axloq.*

Bugungi tibbiy ta'lim tizimi ilmiy bilimlar bilan birga kasbiy axloq, ma'naviyat va burch hissini singdirishni ham o'z oldiga muhim vazifa qilib qo'ymoqda. Ammo zamonaviy texnologiyalar va raqamli axborot oqimining keskin ortib borishi, ba'zan yoshlar ongida tibbiyot kasbining insonparvarlik mohiyati, fidoiylilik va tarixiy tibbiy meros, allomalar asarlari va ularning ilmiy-ma'naviy yondashuvlariga yetarlicha e'tibor qaratilmasligi kuzatilmoqda. Milliy g'urur, kasbiy burch va axloqiy qarashni yetarlicha shakllantirish uchun tarixiy allomalarning merosini tibbiy ta'limga integratsiyalash dolzarb ilmiy-pedagogik masalaga aylanadi.

Sharq allomalari nafaqat o'z zamonalarida, balki hozirgi ilm-fan uchun ham katta ahamiyatga ega. Ularning astronomiya, matematika, tibbiyot, kimyo, geografiya, va falsafada qilgan ishlari, zamonaviy ilmiy texnologiyalarning poydevorlarini tashkil etadi. Masalan: Al Xorazmiyning algoritmlari va algebra ishlari hozirgi informatika va kompyuter fanlarining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi [Qosimov, 2024].

Tibbiyot sohasidagi allomalarning - xususan Abu Ali ibn Sino, Abu Bakr ar-Roziy, Najmiddin Samarqandiy, Zayniddin Jurjoniy kabi allomalarning ilmiy merosini o'rganish va tahlil qilish, ularning tibbiy axloq, kasbiy burch, bemorga mehr va e'tibor haqidagi qarashlarini zamonaviy tibbiy ta'lim tamoyillari bilan taqqoslash, tibbiy ta'lim dasturlariga tarixiy merosni integratsiyalash ta'limning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [Qosimova, 2025]. Nafaqat pedagogika, tibbiy etika, tarix fanlari, balki kasbiy-klinik fanlarning o'zaro bog'liq integratsiyasi asosida tashkil etish zarur.

Markaziy Osiyoda tibbiyot sohasida faoliyat yuritgan tarixiy shaxslar inson salomatligi, tabobat, dorishunoslik va anatomiya rivojiga katta hissa qo'shganlar. Abu Ali ibn Sino tibbiyot, farmakologiya, psixologiya, falsafa, biofizika va boshqa fanlarda katta ilmiy meros qoldirgan [Qodirov, 2005]. U miya faoliyati, nerv tizimi, ichki kasalliklar va psixologik kasalliklarni tasniflagan birinchi olimlardan biri bo'libgina qolmay, yurak faoliyatini markaziy regulyator sifatida tasvirlagan – bu keyinchalik kardiologiya uchun muhim asos bo'ldi. Abu Bakr ar-Roziy - chechak va qizilcha kasalliklarini ilk bor klinik jihatdan ajratib tasvirlagan, lekin bu Yevropa tibbiyotida 10 asr keyin tasdiqlangan. Najmiddin Samarqandiy -1000 dan ortiq dorivor retseptlarni jamlagan, dorilarni saqlash, aralashtirish, miqdorini belgilash bo'yicha ilk farmatsevtik qoidalarni bayon qilgan. Asarlari Hindiston va Arab davlatlarida uzoq vaqt darslik sifatida qo'llanilgan [Karabaev, 2023]. Zayniddin Jurjoniy - ilmiy asarlarni murakkab arab tilidan xalq tushunadigan fors tiliga o'tkazib, tibbiy bilimlarni keng qatlamlar orasida tarqalishiga sababchi bo'ldi.

Tibbiy va biologik fizika darslarida allomalimiz bergan o'z zamoni uchun ancha chuqur tasavvurlar, qarashlardan foydalanib integratsiyalashgan tarzda amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari tashkillanganda, bu qarashlar bilan tarixiy nuqtai nazar berish mumkin [Karabaev, 2023]. “Yurak faoliyatining fizik asoslari. Qon bosimini o'lchash usullari” mavzusida Ibn Sinoning bergan yurak faoliyati, qon harakati haqidagi qarashlari, “Tirik organizmlarda termodinamik qonuniyatlar” mavzusida Zayniddin Jurjoniyning harorat, tana holati, qizish va sovuqlashish haqidagi qarashlari orqali termoregulyatsiyani, “Optika. Yorug'likning xossalari. Ko'z optik tizim” amaliy mashg'ulotlarida linzalarning ishlashi, ko'zdagi fokuslanish muammolari kabi tushunchalarga Najmiddin Samarqandiyning ko'z kasalliklari va ko'rish faoliyati haqida asarlarida keltirilgan tarixiy mulohazalarni integratsiya qilindi.

Tibbiy va biologik fizika faqat nazariy emas, balki tibbiy-amaliy, tarixiy, ilmiy asosli ma'lumotlar orqali talabalar o'tmishdagi olimlarning ilmiy qarashlarini zamonaviy bilimlar bilan qiyoslab tahlil qilishga o'rganadi. Bu esa ularda tanqidiy- mantiqiy fikrlash va ilmiy asoslash

ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'z xalqining buyuk allomalari merosini o'rganish orqali milliy g'urur, kasbiy burch ko'nikmalari ega bo'lish bilan birga ma'naviy-axloqiy tarbiyaga ham erishiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, tibbiyot sohasidagi allomalarning yaratgan ilmiy merosini hozirgi zamonaviy tibbiyot bilan bog'lab o'qitish, talabalarda ilmiy asoslangan fikrlash, kasbiy qadriyatlar va tarixiy xotirani shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Mazkur integratsiya talabalarda tibbiy va biologik fizika qonuniyatlarning tibbiyotdagi amaliy ahamiyatini tushunishga, tarixiy bilimlar bilan zamonaviy ilm-fan o'rtasidagi uzviylikni anglashga, fanlararo yondashuv orqali madaniy-ma'naviy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Biofizika darslariga tarixiy-tibbiy merosni kiritish nafaqat o'quv jarayonining didaktik samaradorligini oshiradi, balki sog'lom va ma'naviy yetuk tibbiyot kadrlari tayyorlashga ham bevosita hissa qo'shadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Qosimov, A. (2024) Sharq allomalarining tibbiyot sohasidagi buyuk merosi. *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari*, 325-328.
2. Qodirov, A. A. (2005). *Tibbiyot tarixi*. Tibbiyot oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
3. Soyibjonovna, Q. G. (2025). Jismoniy salomatlik darajasini baholash usullari va uni nazorat qilishning asosiy bosqichlari. *Models and Methods for Increasing the Efficiency of Innovative Research*, 4(41), 129-134.
4. Karabaev, M., K., Kosimova, G., S., & Sidikov, A., A. (2023). Логико-математические модели количественной оценки интегрального уровня индивидуального физического здоровья на основе адаптационного потенциала организма. Klinik Va Profilaktik Tibbiyot Jurnali. <https://bit.ly/3GGDBW1>
5. Karabaev, M., & Qosimova, G. (2023). Logical - mathematical models of quantitative assessment of the integral level of individual physical health based on the adaptive potential of the body. *E3S Web of Conferences*, 452, 07004. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202345207004>
6. M. Karabayev, N. M. Gasanova, M. T. Botirov, G.S. Kosimova. (2022). Principles and constants of the golden proportion as a criterion in donosological diagnostics of the functional states of the body and in the assessment of the probability of their changes. *International physiology journal*. Vol– 2 Issue 3 Pg. 10- 21.

O'ZBEKISTONDA FAN VA TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR

Jonimqulov Toxir Ibragim o'g'li
Qarshi davlat texnika universiteti assistent

Annotatsiya. *O'zbekistonda fan va ta'limni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Maqolada ta'lim tizimidagi islohotlar, ilmiy-tadqiqot sohasidagi yangiliklar, oliy ta'limdagi muammolar, fan va ta'limni moliyalashtirish masalalari hamda yoshlarning ilm-fanga bo'lgan qiziqishini oshirish yo'llari ko'rib chiqilgan. O'zbekistonda so'nggi yillarda ta'lim va ilm-fan sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida o'quv dasturlari, o'qituvchilar malakasi va ilmiy tadqiqotlar darajasi oshirilmoqda. Biroq, ta'limning samaradorligini oshirish, innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish va ilm-fan sohasida yoshlarni jalb qilish uchun yana ko'plab ishlar amalga oshirilishi zarur. Maqola, O'zbekistonning ilmiy-texnologik rivojlanishiga hissa qo'shish maqsadida fan va ta'lim tizimining turli jihatlarini takomillashtirish yo'llarini tahlil etadi.*

Kalit so'zlar: *O'zbekiston, ta'lim tizimi, fan, ilmiy tadqiqotlar, oliy ta'lim, innovatsion, texnologiyalar, o'qituvchilar malakasi, ta'lim islohotlari, yoshlar, ilm-fanga qiziqish, ta'lim dasturlari, ilmiy startaplar, xalqaro hamkorlik.*

Ta'lim tizimidagi islohotlar O'zbekistonda so'nggi yillarda ta'lim tizimiga katta e'tibor berilmoqda. Prezidentning ta'lim tizimini rivojlantirishga oid qarorlari, maktablar, o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalarining sifatini oshirishga qaratilgan. Biroq, ta'lim tizimining sifatini yaxshilash uchun muhim bo'lgan muammolar hali ham saqlanib qolmoqda:

O'qituvchilarni malakasini oshirish: O'qituvchilarni malakasini oshirish tizimi, innovatsion usullarni qo'llash va pedagogik malakalarini rivojlantirish zarur.

Yangi o'quv dasturlari: Ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish va o'quv dasturlarini yangilash talab qilinadi.

Fan va texnologiyalardagi rivojlanish Fan va texnologiya sohasidagi rivojlanish, ayniqsa, IT, muhandislik, va innovatsion texnologiyalar bo'yicha ilg'or o'quv dasturlarini ishlab chiqish muhimdir. O'zbekistonda ilm-fan sohasidagi asosiy masalalar quyidagilardan iborat: Ilmiy tadqiqotlarga e'tibor: Ilmiy tadqiqotlarga ajratiladigan mablag'lar va resurslar ko'paytirilmokda, lekin hali ham bu sohada o'zgarishlar qilish zarur. Tadqiqotlarni moliyalashtirish tizimi, xususan, yosh olimlar va startaplar uchun yanada rivojlanishi lozim. Innovatsiyalarni joriy qilish: Innovatsion texnologiyalarni yaratish va ular asosida yangi startaplar va kompaniyalarni qo'llab-quvvatlash uchun iqtisodiy va huquqiy asoslar kuchaytirilishi lozim. Oliy ta'limdagi muammolar oliy ta'lim tizimi O'zbekistonda asosiy e'tiborga olingan sohalardan biridir. Shu bilan birga, oliy ta'limning samaradorligini oshirish uchun quyidagi muammolarni hal qilish zarur: Xalqaro miqyosda hamkorlik: Oliy ta'lim muassasalarining xalqaro darajaga ko'tarilishi va universitetlar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish. Shu bilan birga, o'quv dasturlari va ilmiy ishlanmalarning global miqyosda tan olinishini ta'minlash kerak. Ta'lim sifatini oshirish: Oliy ta'lim muassasalaridagi o'qituvchilarning malakasini oshirish, pedagogik metodlarni yangilash va ilmiy tadqiqotlarga ko'proq e'tibor qaratish lozim. Fan va ta'limni moliyalashtirish Fan va ta'limni rivojlantirish uchun moliyaviy resurslar muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim sohalariga ajratiladigan mablag'lar yildan yilga oshmoqda, ammo hali ham ular yetarli emas. Xususan: Fan va ta'limni qo'llab-quvvatlash: Fan va ta'limni moliyalashtirishda davlatdan tashqari, xususi sektor va xalqaro tashkilotlar ishtirokini ko'paytirish zarur. Ta'limda innovatsion moliyalashtirish: Yangi texnologiyalarni rivojlantirish va ilmiy ishlanmalarga qo'shimcha mablag'larni jalb qilish uchun innovatsion moliyalashtirish mexanizmlari yaratish kerak. Yoshlar va ilm-fan o'rtasida bog'liqlik Yoshlarning ilm-fan va ta'limga qiziqishini oshirish, ular uchun ilmiy tadqiqotlar olib borish imkoniyatlarini yaratish muhim ahamiyatga ega. Yoshlarni ilm-fan sohasida rivojlantirish uchun quyidagi masalalar hal qilinishi zarur: Ilmiy innovatsiyalar va startaplar: Yosh olimlar va tadbirkorlar uchun ilmiy innovatsiyalarni ishlab chiqish va biznesga aylantirishda yordam berish zarur. Ilm-fanga qiziqishni oshirish: Yoshlarni ilm-fanga jalb qilish uchun ilmiy konkurslar, grantlar va tanlovlar o'tkazish lozim. Xulosa qilib aytganda

O'zbekistonning ta'lim va ilm-fan sohalaridagi islohotlari davom etmoqda va ular mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga katta hissa qo'shmoqda. Biroq, ta'lim va ilm-fanni yanada rivojlantirish uchun o'qituvchilarni malakasini oshirish, ilmiy tadqiqotlarga e'tibor qaratish va innovatsiyalarni joriy qilish zarur. Bu masalalar hal qilinsa, O'zbekistonning ilmiy-texnologik rivojlanishi va global miqyosda muvaffaqiyatli raqobatbardosh bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. "O'zbekiston ta'lim tizimi: Tarixi va bugungi holati" / T. T. Tursunov, O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2020.
2. "Oliy ta'lim tizimida islohotlar va innovatsiyalar" / M. M. Karimov, O'zbekiston ta'lim va ilmiy-pedagogik tadqiqotlar instituti, 2019.
3. "Fan va texnologiyalar rivoji: O'zbekistonning global raqobatbardoshligi" / Sh. Sh. Sultonov, Toshkent, 2021.
4. "Ilmiy tadqiqotlar va ta'limda zamonaviy yondashuvlar" / F. F. Karimova, O'zbekiston fanlar akademiyasi, 2022.
5. "O'zbekistonning ilmiy-texnologik rivojlanishi va ta'limdagi o'zgarishlar" / Z. Z. Rahmatov, O'zbekiston ilmiy-texnologik jamiyati, 2018.
6. "Pedagogik innovatsiyalar va ta'limda metodik yangiliklar" / A. A. Qodirov, "Ta'lim" nashriyoti, 2021.
7. "Oliy ta'lim tizimi va uni xalqaro miqyosda tan olish" / O. O. Abdullayev

ОСНОВА КАЧЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ-СОВРЕМЕННЫЙ МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ В ВУЗАХ

Мусаева Амина Караматовна

Азиатский Международный Университет Преподаватель русского языка кафедры «История и филология» г. Бухара, Узбекистан

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные подходы к обучению русскому языку в вузах. Акцент делается на коммуникативном методе, интерактивных технологиях, проектной деятельности и игрофикации. Анализируется их воздействие на качество образования и стимулирование студентов. Подчеркивается важность подстраивания образовательного процесса под современные реалии и технологические возможности.

Качество обучения в вузах зависит от многих аспектов, таких как степень освоения знаний, развитие навыков и готовность студентов к профессиональному росту. Использование современных методик преподавания русского языка помогает активизировать познавательную деятельность учащихся, развивать их исследовательские и аналитические способности, а также улучшать академическую грамотность.

Ключевые слова: русский язык, методика преподавания, коммуникативный метод, интерактивные технологии, проектное обучение, геймификация, высшее образование.

Современные подходы к преподаванию русского языка в высших учебных заведениях значительно эволюционировали в ответ на новые образовательные вызовы и технологические изменения. Цель данной статьи — рассмотреть ключевые методики, которые способствуют эффективному освоению русского языка студентами, а также их влияние на качество образования в вузах.

Основные методики преподавания Одним из наиболее востребованных и эффективных методов является коммуникативный подход. Он направлен на развитие навыков устной и письменной речи через активное взаимодействие студентов, моделирование реальных коммуникативных ситуаций и работу в группах. Такой подход способствует не только усвоению грамматических и лексических норм, но и развитию социокультурной компетенции.

2. Интерактивные технологии

Использование мультимедийных ресурсов, онлайн-платформ, интерактивных досок и мобильных приложений позволяет сделать обучение более интересным и продуктивным. Цифровые технологии помогают разнообразить формы подачи материала и мотивировать студентов к самостоятельному изучению языка.

3. Проектное обучение

Проектный метод способствует развитию исследовательских навыков студентов. В ходе работы над проектами обучающиеся углубленно изучают различные аспекты русского языка, осваивают академическое письмо и совершенствуют презентационные навыки.

4. Геймификация обучения

Включение игровых элементов, таких как квизы, квесты и симуляционные игры, делает процесс изучения русского языка более увлекательным и снижает уровень стресса у студентов. Этот метод особенно эффективен для первокурсников и иностранных учащихся.

Влияние современных методик на качество образования

Качество образования в высших учебных заведениях определяется совокупностью факторов, включая уровень усвоения знаний, сформированность компетенций и способность студентов к дальнейшему профессиональному развитию. Внедрение современных методик преподавания русского языка способствует повышению уровня когнитивной активности обучающихся, формированию их исследовательских и аналитических навыков, а также развитию академической грамотности.

Теоретические основы: определения и ключевые понятия

Методика обучения — совокупность методов, форм и средств, применяемых в процессе преподавания.

Качество образования — степень соответствия образовательных результатов целям обучения и требованиям общества, работодателей, государства.

Основные подходы: Компетентностный подход: подчеркивает, что методики должны формировать ключевые компетенции.

Личностно-ориентированный подход: предполагает адаптацию методик к индивидуальным особенностям обучающихся.

Деятельностный подход: акцент на активной познавательной деятельности студентов.

2. Эмпирические исследования

Исследования показывают:

Активные методики (проектное обучение, кейс-методы, геймификация) значительно повышают мотивацию и вовлечённость студентов.

Применение ИКТ-методик (видеоуроки, онлайн-платформы) улучшает усвоение материала.

Классические лекционные методы без обратной связи чаще связаны с низкой вовлечённостью и результативностью.

Примеры:

Исследование эффективности метода «перевернутого класса» (Flipped Classroom): повышение среднего балла на 15–20% по сравнению с традиционным методом. Внедрение формирующего оценивания и обратной связи — рост академических достижений у студентов.

3. Практические материалы

Элементы, влияющие на качество образования через методики:

Четкая структура и логика подачи материала.

Использование интерактивных методов (дискуссии, мозговые штурмы, командная работа).

Оценка результатов с учетом индивидуального прогресса.

Интеграция цифровых инструментов (Google Classroom, Moodle, Zoom).

Методики, доказавшие свою эффективность:

Проектное обучение.

Проблемно-ориентированное обучение.

Интеграция междисциплинарных подходов.

Методы развития критического мышления (TRIZ, «6 шляп» де Боно и др.).

Согласно исследованиям, применение интерактивных технологий и коммуникативных методик способствует более глубокому усвоению материала, поскольку студенты вовлекаются в процесс активного взаимодействия. Проектное обучение, в свою очередь, развивает критическое мышление и способность к самостоятельному решению сложных задач. Геймификация помогает снизить уровень тревожности, что особенно важно для адаптации иностранных студентов.

Таким образом, использование современных методов преподавания не только способствует повышению академической успеваемости, но и формирует у студентов необходимые компетенции для успешной профессиональной деятельности. Кроме того, современные методики способствуют развитию метапредметных навыков, таких как работа с информацией, креативное мышление и способность к саморегуляции.

Современные методики преподавания русского языка представляют собой основу качественного образования в вузах. Их применение делает образовательный процесс более эффективным, адаптированным к потребностям студентов и требованиям современного общества. Важно продолжать развивать и совершенствовать эти методики, учитывая новые вызовы и возможности, которые предоставляет цифровая эпоха.

Использованная литература

1. Гальскова Н.Д. Современные методы обучения русскому языку. – М.: Академия, 2020.
2. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранным языкам. – М.: Просвещение, 2018.
3. Сафонова В.В. Интерактивные технологии в обучении языку. – СПб.: Лань, 2019.
4. Бим И.Л. Проектное обучение в преподавании русского языка. – Екатеринбург: У-Фактория, 2021.
5. Виноградов В.В. Геймификация как инструмент повышения мотивации студентов. – Казань: Казанский университет, 2022.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результативно-целевой компонент стандарта образования. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
7. Занков Л.В. «Современные дидактические принципы и методики обучения»

OLIY TA'LIMDA IXTISOSLIK FANLARINI TA'LIM METODLARI ASOSIDA O'QITISHNING MAVJUD HOLATI

Yo'ldosheva Nilufar Yusufovna

Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'limda ixtisoslik fanlarini o'qitishning mavjud holati va unga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Oliy ta'limda o'qitilayotgan ixtisoslik fanlarining samaradorligi va rivojlanishi, o'quv dasturlari va metodologiyalarning hozirgi holati, shuningdek, talabalarining bu sohalarga nisbatan qiziqishlari va mutaxassislikka tayyorlanishdagi muammolar ko'rib chiqilgan. Maqola, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarni o'qitish jarayoniga qo'llash, talabalarining professionallik darajasini oshirish hamda oliy ta'lim tizimida ixtisoslashuvni yanada rivojlantirish uchun yangi istiqbollarni taqdim etadi. Shuningdek, fanlararo hamkorlik va interaktiv metodlarning ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni hamda oliy ta'limdagi o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi o'zaro aloqalar muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlangan. Maqola oliy ta'lim tizimidagi o'qitish jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar va strategiyalarni tahlil qiladi, ta'lim sifatini oshirishga doir takliflar beradi. O'quv dasturlarining o'zgarishi, yangi pedagogik

yondashuvlar va talabalarning ixtisosliklar bo'yicha o'quv faoliyatini yaxshilashga oid natijalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: *Oliy ta'lim, ta'lim samaradorligi, ixtisoslik fanlari, sun'iy intellekt, ta'lim platformalari, texnologiyalar, ma'lumot tahlili, metodologiya.*

Oliy ta'lim tizimi dunyoning ko'pgina mamlakatlarida muhim o'rin tutadi va uning asosiy vazifasi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashdir. Ixtisoslashgan fanlar, o'z navbatida, bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Oliy ta'limda ixtisoslik fanlarini o'qitishning samarali tashkil etilishi, o'quvchilarga kerakli bilim va ko'nikmalarni berish, shuningdek, ularga zamonaviy talablar va mehnat bozori ehtiyojlariga mos ravishda tayyorlanishni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada, oliy ta'limda ixtisoslik fanlarini o'qitishning mavjud holati, unga ta'sir etuvchi omillar, shu jumladan o'qitish metodologiyalari va tizimdagi muammolar tahlil qilinadi. Ixtisoslik fanlari oliy ta'limning markaziy qismi bo'lib, ular talabalarga chuqur nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni o'rgatadi. Har bir ixtisoslik fani o'ziga xos pedagogik yondashuv va metodlarni talab qiladi. Ta'limning samaradorligi, avvalo, o'qitish uslubi, o'quv dasturlari va o'qituvchilarning malakasiga bog'liq. Shu bilan birga, oliy ta'lim tizimi rivojlanayotgan jamiyat va iqtisodiyotning ehtiyojlariga moslashishi kerak. Ixtisoslashuv talabalarning o'z sohalariga tegishli chuqur bilimlarni egallashlariga yordam beradi va ularni ish bozorida raqobatbardosh qilish imkonini yaratadi. Oliy ta'limda ixtisoslik fanlarini o'qitishda eng samarali metodlar va pedagogik yondashuvlarni tanlash muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda an'anaviy o'qitish uslublari (ma'ruzalar, seminarlar, amaliy mashg'ulotlar) bilan birga, innovatsion pedagogik metodlar ham qo'llanilmoqda. Interaktiv yondashuvlar, ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi, talabalarning o'zini o'zi o'rganishiga asoslangan usullar samarali bo'lishi mumkin.

Tadqiqot usullari va materiallari: Bugungi kunda ko'plab oliy ta'lim muassasalarida o'quv dasturlari qayta ko'rib chiqilmoqda, yangilanishlar kiritilmoqda va talabalar uchun yangi yo'nalishlar taqdim etilmoqda. O'quv dasturlarining rivojlanishi fanlararo integratsiya, yangi sohalar bo'yicha kurslar va mutaxassisliklar yaratishga olib kelmoqda. Shuningdek, o'quv dasturlarining sifatini oshirish uchun professor-o'qituvchilarni malakasini oshirish, zamonaviy ta'lim metodlarini o'rganish va ularga asoslangan darsliklar va o'quv qo'llanmalarini ishlab chiqish zarur. Oliy ta'limda ixtisoslik fanlarini o'qitish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Bularning eng asosiylari talabalarning bilim darajasining pastligi, o'qituvchilarning malakasizligi va o'quv jarayonidagi amaliyotning yetishmasligidir. Ko'pincha, talabalarning nazariy bilimlari yaxshi bo'lishi mumkin, lekin amaliy ko'nikmalari yetarli emas. Shuningdek, ko'plab o'qituvchilar an'anaviy metodlarga suyanib, yangi pedagogik yondashuvlarga ehtiyoj sezmaydilar. O'qitish jarayonida ilg'or texnologiyalarni qo'llash hamda talabalarni haqiqiy ish muhitiga tayyorlash masalalari ham dolzarbdir. Biroq, ko'plab universitetlarda ixtisoslik fanlari o'rtasida integratsiya o'rnatilmagan yoki past darajada amalga oshirilgan. Bu holat, o'z navbatida, talabalarning keng qamrovli va to'liq bilim olishiga to'sqinlik qiladi[1]. *Innovatsion yondashuvlar, texnologiyalar va natijalar:* Bugungi kunda global mehnat bozori talablari o'zgarib bormoqda, shu sababli oliy ta'lim tizimi ham bu o'zgarishlarga moslashishga majbur. O'quv dasturlarini zamonaviylashtirish, talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratish, o'qitish metodlarini qayta ko'rib chiqish va pedagogik innovatsiyalarni joriy etish bu jarayonlarning ajralmas qismidir. Bundan tashqari, ixtisoslik fanlarini o'qitishda interdiscipliner yondashuvni kengaytirish, talabalarga turli sohalarida bilim va ko'nikmalarni olish imkoniyatini yaratish zarur. Shu orqali ular talabalarga zamonaviy bilimlarni va innovatsion texnologiyalarni o'rgatish imkoniyatiga ega bo'lalilar. *Xulosa:* Oliy ta'limda ixtisoslik fanlarini o'qitishning samaradorligi jamiyat va iqtisodiyot rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy ta'lim tizimi, innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarni o'z ichiga olgan holda, talabalarga zarur bilim va ko'nikmalarni berishi lozim. O'quv dasturlarini takomillashtirish, ixtisoslik fanlarining samarali o'qitilishini ta'minlash uchun o'qituvchilarni malakasini oshirish va amaliyotlarni kuchaytirish zarur. Ixtisoslashuvning muvaffaqiyati ta'lim tizimining rivojlanishiga va uning bozor talablariga moslashishiga bog'liqdir.

1. N.Yu. Yuldosheva. Methods for determining the scientific and creative potential of a teacher. A collection of materials of the international scientific and practical conference program on the topic of: "Problems and solutions for creating a new image of vocational educational institutions based on international experience and raising personnel training to a quality level" 2024, November 9. 740-742 pages.

2. N.Yu. Yuldosheva. Advantages of Crocodile ICT software in fast and easy calculation of algorithms. Advanced international experience in improving the education system international and technical conference. November 22-23, 267-270 pages.

3. N.Yu. Yuldosheva. Use of digital technologies in preschool education classes. Globallashuv sharoitida pedagogika sohasidagi tadqiqotlar: nuammo va yechimlar. Xalqaro konferensiya. 2024.13.11. 200-205

SHAXSNING BOSQICHMA BOSQICH RIVOJLANISHINI SHARQ ALOMALARI VA YEVIROPA OLIMLARI QARASHLARIDA KESISHUVINING PSIXOLOGIK JIHATLARI

*Shamsiddinov Botirjon Nuriddinovich
Andijom davlat universiteti Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti
Umumiy psixologiya kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson shaxsining rivojlanishi bosqichlari, jumladan, Zigmund Freydning psixoseksual rivojlanish nazariyasi hamda Abulays Samarqandiyning tarbiya tamoyillari tahlil qilinadi. Muallif Freydning inson taraqqiyotini psixologik bosqichlar orqali tushuntirishini va Samarqandiyning shaxs tarbiyasiga oid qarashlarini solishtiradi. Shuningdek, maqolada shaxs shakllanishining turli bosqichlari, oilaviy muhit va tarbiyaning ahamiyati muhokama qilinadi. Zamonaviy pedagogika va psixologiya nuqtayi nazaridan har ikkala yondashuvning dolzarbligi asoslab beriladi. Ushbu ish inson rivojlanishini kompleks tarzda o'rganish, bolalar tarbiyasida bosqichma-bosqich yondashuv muhimligini anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: shaxs rivojlanishi, psixoseksual rivojlanish, psixososial rivojlanish, tarbiya tamoyillari, Zigmund Freyd, Abulays Samarqandiy, bolalar tarbiyasi, shaxs shakllanishi, pedagogika, psixologiya, axloqiy kamolot, yosh davrlari, oilaviy tarbiya.

Agar insonni uzoq muddat davomida barqaror saqlanib qoladigan individual xususiyatlar majmuasi sifatida ko'rib chiqsak, uning rivojlanish jarayonini tushunish muhim ahamiyat kasb etadi. Inson shaxsiyatining shakllanishi va rivojlanishi, ayniqsa, motivatsion jihatlarning bolalikdan balog'at yoshiga, keyinchalik esa qarilik davriga o'tishi jarayoni shaxsiyat psixologiyasining markaziy masalalaridan biridir. Ushbu o'zgarishlarni tahlil qilish shaxsiyat nazariyalarining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi.

Shaxsiy rivojlanish butun hayot davomida sodir bo'ladigan murakkab va uzluksiz jarayondir. Shu sababli, turli nazariyotchilar inson hayotidagi o'sish va rivojlanish bosqichlarini izohlovchi bosqichma-bosqich modellarni ilgari surishgan. Masalan, Zigmund Freyd shaxsiy rivojlanishni psixoseksual bosqichlar ketma-ketligi sifatida tushuntirgan. Uning nazariyasiga ko'ra, har bir bosqichda shaxsiyatning muayyan jihatlari shakllanadi va keyingi rivojlanishga zamin yaratadi.

Zamonaviy psixologiyada inson shaxsiyatining rivojlanishi turli davrlarga ajratilib o'rganiladi. Jumladan, Erik Erikson tomonidan taklif etilgan psixososial rivojlanish nazariyasi inson umrining har bir bosqichida muayyan psixologik to'qnashuvlar va ularni yengish yo'llarini tavsiflaydi. Bu yondashuv shaxsiyat shakllanishini yanada kengroq qamrab olishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, shaxsiyat rivojlanishini tushunish va uni bosqichma-bosqich modellar asosida tahlil qilish inson psixologiyasining muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib, turli tarixiy va zamonaviy ilmiy yondashuvlar bu borada fenomenal darajada o'rganilmoqda.

Shaxsning turli yosh davrlaridagi psixologik holatlarini o'rganish qadimdan mavjud bo'lib, Markaziy Osiyoda ham insonning yoshga doir xususiyatlari, psixologik rivojlanishi va tarbiyasi

ilmiy asosda tadqiq qilingan. Ushbu yondashuvlar olimlarning ilmiy merosida inson tarbiyasi va axloqiy kamolotining shakllanishida muhim o'rin tutadi. Xususan, buyuk mutafakkir Abulays Samarqandiy bolalar tarbiyasi, axloqiy fazilatlar va insoniy mukammallik masalalariga oid qimmatli fikrlarni ilgari surgan. Uning asarlarida shaxsning intellektual va axloqiy rivojlanishi, insoniy barkamollikka erishish jarayonlari haqida ilmiy asoslangan qarashlar bayon etilgan. Bu yondashuvlar zamonaviy shaxsiyat psixologiyasiga muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Abulays Samarqandiy – o'rta asrlarda yashab o'tgan mashhur alloma, pedagog va mutafakkir bo'lib, u asosan tarbiya, axloq va ilm-ma'rifat masalalariga alohida e'tibor qaratgan. Uning qarashlari bolalar tarbiyasi, inson shaxsining shakllanishi va ma'naviy kamolotiga oid muhim tamoyillarni o'z ichiga oladi. Samarqandiy bola tarbiyasini yoshiga mos holda olib borish, axloqiy fazilatlarini shakllantirish va ilmiy bilimlarni singdirish orqali barkamol avlodni voyaga yetkazish g'oyasini ilgari surgan. U ota-onalar va murabbiylarning tarbiyadagi o'rnini ta'kidlab, mehr va adolat asosida tarbiya berish muhimligini qayd etgan. Uning qarashlari bugungi zamonaviy pedagogika va psixologiya tamoyillari bilan hamohangdir. Abulays Samarqandiyning bolalar tarbiyasi haqidagi ilmiy qarashlari da, tarbiyaning ilk bosqichdan boshlanishi va bolalar tarbiyasini erta yoshdan boshlash muhimligini ta'kidlaydi. Abulays Samarqandiy insonning axloqi va odatlari bolaligidan shakllanadi, shuning uchun ota-onalar va ustozlar bolalarga to'g'ri yo'l ko'rsatishi kerakligi takidlaydi. A. Samarqandiy ota-onaning mas'uliyati haqida to'htalarkan, ota-onalarni farzandlari oldidagi mas'uliyatini anglashga chaqiradi. Unga ko'ra, bola odobli, halol va mehnatkash bo'lishi uchun ota-onalar ularga o'rnak bo'lishi lozimligi va ilm-ma'rifatga rag'batlantirish ota-onaning mas'uliyati ekanligini eng muhim qadriyatlardan biri deb bilgan. Insonga beriladigon jazo va rag'bat o'rtasidagi muvozanat muhim ekanligini takidlab, bolalarni tarbiyalashda haddan ortiq jazolash yoki haddan ortiq erkalash yomon oqibatlariga olib kelishi mumkinligini aytgan. A. Samarqandiy bolaning shaxsiyatini hurmat qilish, uning qobiliyatlarini rivojlantirish va uni mustaqil fikrlaydigan inson sifatida shakllantirishni muhim deb bilgan. Abulays Samarqandiy tarbiya jarayonida "Uch yetilik tamoyili" ni ilgari surgan bo'lib, bu tamoyil bola shaxsini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Unga ko'ra, bola tarbiyasida uch bosqichga e'tibor qaratish lozim:

Birinchi yetti yil (0-7 yosh) – Erkalash va mehr berish davri

Bu davrda bola bilan iloji boricha mehribon bo'lish, unga mehr-oqibat ko'rsatish muhim. Bolaning dunyoni tanib borish jarayonida erkin o'sishiga imkon berish, uni haddan tashqari tartib-intizom bilan cheklamaslik kerak. O'yinlar orqali bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishiga e'tibor qaratish lozim.

Ikkinchi yetti yil (7-14 yosh) – Ta'lim va axloqiy tarbiya davri

Bu bosqichda bola ta'lim olishi, odob-axloq qoidalarini o'rganishi kerak. Bolaga yaxshi-yomonni ajratish, adolat, halollik, hurmat kabi fazilatlarini singdirish lozim. Ta'lim jarayoni faqat ilmiy bilimlar bilan cheklanmay, axloqiy tarbiya ham muhim o'rin tutishi kerak.

Uchinchi yetti yil (14-21 yosh) – Mas'uliyat va mustaqillik davri

Bu davrda bola hayotga mustaqil tayyorlanishi, o'z fikrini shakllantirishi, jamiyatda o'z o'rnini topishi kerak. Yoshni mustaqil qaror qabul qilishga, hayotiy muammolarni hal qilishga o'rgatish muhim. Shaxs sifatida shakllanishi uchun unga to'g'ri yo'l ko'rsatish, lekin majburlab biror fikr yoki yo'nalishga undamaslik kerak.

Abulays Samarqandiyning bu nazariyasi bugungi zamonaviy pedagogika va psixologiya tamoyillariga ham mos keladi. U bola tarbiyasini bosqichma-bosqich olib borish muhimligini ta'kidlab, bolaga yoshiga mos yondashuv bilan tarbiya berishni tavsiya etgan. Bu tamoyil bola shaxs sifatida to'g'ri shakllanishiga va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli bo'lishiga xizmat qiladi. Abulays Samarqandiy qarashlari bolalar tarbiyasida ota-onalarning o'zni, ilm-ma'rifatning ahamiyati, axloqiy fazilatlarining shakllanishi va mehr bilan tarbiyalash muhimligini alohida ta'kidlagan. Uning qarashlari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, zamonaviy tarbiya tamoyillariga mos.

Mana shunday insonning bosqichma-bosqich rivojlanishi haqidagi qarash Zigmund Freydning shaxs taraqqiyoti haqidagi nazariyasida o'z aksini topgan. Ushbu nazariya psixoseksual rivojlanish kontsepsiyasiga asoslanadi. Uning fikricha, insonning shaxs sifatida shakllanishi bolalik davrida boshlanadi va muayyan yosh bosqichlari orqali kechadi. Z. Freydning psixoseksual rivojlanish nazariyasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Og'iz (oral) bosqichi (0-1,5 yosh)

Bu davrda chaqaloqning asosiy qoniqish manbai og'iz orqali sodir bo'ladi (emish, so'rish, tishlash). Onaning emizishi yoki shishadan ovqatlantirishi bolaning emotsional bog'lanishiga va ishonch hissining shakllanishiga ta'sir qiladi. Ushbu bosqichda ortiqcha qoniqish yoki yetishmovchilik keyinchalik shaxsda og'zaki bog'liqlik (chekish, ko'p ovqat yeyish, tishlash) kabi xususiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

2. Anal bosqichi (1,5-3 yosh)

Bu bosqichda esa bolaning diqqat markazi hojat chiqarish va undan boshqaruv sifatida foydalanishga yo'naltiriladi. Tarbiya jarayonida bolani juda qattiq yoki haddan tashqari erkin nazorat qilish kelajakda "anal shaxsiyat" xususiyatlarini shakllantirishi mumkin. Juda qattiq tarbiya – tartib-intizomga haddan tashqari moyillik va tejamkorlikni keltirib chiqarishi va juda erkin tarbiya – betartiblik va mas'uliyatsizlikni keltirib chiqarishi mumkin.

3. Fallik bosqichi (3-6 yosh)

Ushbu bosqichda bolaning jinsiy identifikatsiyasi va jinsiy organlariga qiziqishi boshlanadi. Shuningdek bu bosqichda Edip kompleksi va Elektr kompleksi yuzaga chiqadi. (Edip kompleksi : o'g'il bolalarda onasiga nisbatan muhabbat va otasiga raqobat hissi paydo bo'ladi, Elektr kompleksi: qiz bolalarda otasiga nisbatan muhabbat va onasiga raqobat hissi shakllanadi.) Shuningdek bu davrda noto'g'ri tarbiya jinsiy identifikatsiyada muammolarga olib kelishi mumkin.

4. Latent bosqichi (6-12 yosh)

Ushbu bosqichda bolalarda jinsiy qiziqishlar vaqtincha pasayadi va e'tibor bilim olish, ijtimoiy munosabatlar shakllanishiga qaratiladi. Do'stlik, axloqiy qadriyatlar, jamoaviy mehnat ko'nikmalari rivojlanadi.

5. Genital bosqichi (12 yosh va undan katta)

O'smirlik davrida jinsiy qiziqishlar yana jonlanadi va voyaga yetgan shaxsning jinsiy xulq-atvori shakllanadi. Bu davrda inson jamiyatdagi o'z o'rnini anglaydi va psixologik mustaqillikka intiladi.

Abulays Samarqandiy va Zigmund Freydning qarashlari inson shaxsining shakllanishi va tarbiyasi borasida o'zaro bog'liq bo'lib, ularning fikrlari zamonaviy pedagogika va psixologiya tamoyillari bilan hamohangdir. A. Samarqandiy bola tarbiyasini bosqichma-bosqich olib borish muhimligini ta'kidlagan bo'lsa, Freyd shaxs taraqqiyotini muayyan yosh bosqichlar orqali kechishini ta'kidlaydi.

A.Samarqandiy bolaga yoshiga mos yondashuv bilan tarbiya berish, uning axloqiy fazilatlarini shakllantirish va mehr bilan tarbiyalashni muhim deb bilgan. Xuddi shunday, Freydning psixoseksual rivojlanish nazariyasi ham bolaning hayotining dastlabki bosqichlarida asosiy xarakter xususiyatlari shakllanishini qayd etadi. Uning nazariyasiga ko'ra, shaxs bolalik davridan boshlab psixologik va hissiy tajribalar orqali rivojlanadi.

Har ikkala mutafakkir bolalik davrini shaxs shakllanishining poydevori deb biladi. Samarqandiy ota-onalar va tarbiyachilarning o'rnini alohida ta'kidlagan bo'lsa, Freyd bolaning ilk tajribalari va oilaviy muhit shaxs rivojiga ta'sir qilishi haqida fikr bildirgan. Demak, ikkala yondashuv ham bolani har tomonlama qo'llab-quvvatlash, uning tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirish va jamiyatda muvaffaqiyatli shaxs bo'lishiga yo'naltirish g'oyasini ilgari suradi.

Bugungi zamonaviy pedagogika va psixologiya ham bolalar tarbiyasida individual yondashuv, bosqichma-bosqich rivojlanish tamoyillarini qo'llash muhimligini ta'kidlaydi. Shu bois, Samarqandiy va Freydning qarashlari bugungi ilmiy-nazariy asoslar bilan uyg'un bo'lib, bolalar tarbiyasi va shaxs rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Abulays Samarqandiy va Zigmund Freydning shaxs rivojlanishi haqidagi qarashlari ushbu zamonaviy tamoyillar bilan uyg'unlashadi. Abulays Samarqandiy va Zigmund Freydning yoshga oid qarashlari farqli madaniy va ilmiy an'analarga asoslangan bo'lsa-da, ularning nazariyalarida bir nechta umumiy jihatlar mavjud. Quyida ularning yoshga oid qarashlari ilmiy asosda taqqoslanadi va o'xshash jihatlari yoritiladi.

Abulays Samarqandiy va Zigmund Freydning shaxs rivojlanishi haqidagi qarashlari zamonaviy psixologik tamoyillar bilan uyg'unlashadi. Har ikkisi inson shaxsining bosqichma-bosqich shakllanishini ta'kidlagan bo'lsa-da, ularning nazariyalari farqli madaniy va ilmiy an'analarga asoslanadi. Ushbu maqolada ularning yoshga oid qarashlari ilmiy asosda taqqoslanib, o'xshash jihatlari yoritiladi.

Abulays Samarqandiy inson tarbiyasini uch bosqichda tushuntiradi. Birinchi yetti yillik davrda bola erkalash va mehrga muhtoj bo'lib, unga sevgi va e'tibor berish muhim sanaladi. Ikkinchi bosqichda (7-14 yosh) bola ta'lim olishi, odob-axloq qoidalarini o'rganishi lozim. Uchinchi bosqichda (14-21 yosh) esa mustaqil fikrlash va jamiyatda o'z o'rnini topishga e'tibor qaratiladi. Samarqandiy bola tarbiyasida mehr, adolat va mas'uliyatni muhim deb biladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abulays Samarqandiy "Xizonat ul-fikh" -(„Fiqh xazinası“),
2. Abulays Samarqandiy "Bo'ston ul-orifin" -(„Oriflar bo'stoni“),
3. Abulays Samarqandiy "Tafsir ul-Qur'on" -(„Qur'on tafsiri“)
4. Фрейд З. Страх и жизнь влечений // Введение в психоанализ; Лекции. М.; Наука, 1989. С. 349-369.
5. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. - М.; Педагогика. - 1993.- 144 с.
6. <https://www.koob.ru>
7. <https://www.Lex.uz>

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Исмоилова Шахриноз Ботировна

Преподаватель Бухарского государственного педагогического института

Аннотация. Статья посвящена анализу проблем правового регулирования дистанционного образования в Узбекистане в условиях цифровизации образовательной среды. Исследование базируется на содержательном анализе статьи 16 Закона Республики Узбекистан «Об образовании» и постановления Кабинета Министров №559 от 03.10.2022 г., выявляя нормативную фрагментарность, технологическую асимметрию и институциональные пробелы в обеспечении правовой определённости дистанционного формата. Установлена нормативная избыточность в технических требованиях при отсутствии гибких механизмов контроля качества контента и педагогической репрезентативности цифровых курсов. Отсутствует единая система верификации идентичности обучающегося, что формирует риски академической недостоверности. В рамках компаративного анализа рассмотрены регуляторные подходы Европейского союза, США и Республики Корея, акцент смещён на модели защиты персональных данных (GDPR), институциональные гарантии образовательной инклюзии (IDEA) и государственную поддержку цифровой инфраструктуры. Установлено, что действующее регулирование в Узбекистане функционирует в режиме отставания от образовательных практик, не обладая прогностическим потенциалом. Аргументирована необходимость нормативной концептуализации дистанционного образования как особого юридического режима, подлежащего автономной регламентации в рамках образовательного законодательства.

Ключевые слова: дистанционное обучение, образовательное право, нормативная определённость, цифровая инфраструктура, идентификация обучающегося, правовая

модель, законодательное регулирование, международные стандарты, институциональные дефициты, цифровая образовательная среда.

Дистанционное образование в Республике Узбекистан закреплено в качестве самостоятельной формы получения знаний в действующем законодательстве, однако нормативная конструкция, определяющая его правовой режим, остаётся несбалансированной и институционально неустойчивой. Анализ статьи 16 Закона Республики Узбекистан «Об образовании» и постановления Кабинета Министров №559 от 03.10.2022 г. свидетельствует о правовой диспропорции между технической спецификацией и содержательной неопределённостью статуса цифрового образовательного процесса. Требования к платформенной архитектуре, инфраструктуре и логистике образовательных организаций формализованы, но отсутствует нормативная регламентация механизмов академической идентификации обучающихся, процедур итоговой аттестации, прав преподавателей и цифровых гарантий обучающихся.

Регуляторная модель функционирует в условиях правовой инерции: основные нормативные акты не адаптированы к специфике цифровой коммуникации, не предусматривают защиты персональных данных обучающихся, не содержат универсальных стандартов качества образовательного контента. В сфере дистанционного образования не сформирован единый юридический режим, обладающий свойствами автономности и воспроизводимости. Институциональная и правовая асимметрия усиливается при рассмотрении международных практик: в странах Европейского союза, США и Южной Кореи цифровая форма обучения обеспечена разветвлённой системой нормативных гарантий, включающих элементы правовой идентификации, цифровой инклюзии и технологической независимости.

В контексте национальной образовательной политики Узбекистана данная проблема носит системный характер и требует концептуальной правовой диагностики, включающей выявление противоречий, дефицитов и регуляторных пробелов в действующем законодательстве. Введение автономного правового режима дистанционного образования с учётом международных правовых стандартов и технологической спецификации представляется необходимым условием для формирования современной образовательной среды, соответствующей целям устойчивого развития.

Правовое регулирование дистанционного образования в Республике Узбекистан характеризуется нормативной незавершёностью и институциональной неустойчивостью. Закон «Об образовании» [4] закрепляет дистанционную форму как один из формализованных форматов образовательного взаимодействия, однако не обеспечивает необходимой регламентации на уровне понятийного аппарата, механизмов реализации и процедур правовой идентификации участников.

Постановление Кабинета Министров №559 от 03.10.2022 г. [3] определяет перечень технических требований, предъявляемых к организациям высшего образования при внедрении дистанционного формата. При этом юридически не фиксированы стандарты контента, квалификационные характеристики педагогов, вопросы правового статуса цифровой платформы и субъектно-объектные отношения в условиях удалённого обучения [1].

Имеются исследования, акцентирующие внимание на недостаточности процедурной базы по обеспечению академической прозрачности и правомерной идентификации обучающегося в дистанционной среде, что препятствует построению устойчивой системы оценки результатов [2]. Указываются пробелы в правовом механизме, обеспечивающем защиту персональных данных, а также отсутствие единых подходов к сертификации платформенного обеспечения.

Сравнительный анализ зарубежных регуляторных моделей демонстрирует наличие развитых правовых инструментов, интегрированных в систему дистанционного образования. В странах Европейского союза действует комплексная модель защиты персональных данных на основе GDPR, обеспечивающая нормативную стабильность

цифровой образовательной среды [1]. В правовом поле США установлены обязательства образовательных учреждений в области инклюзии и равного доступа на основе нормативных актов IDEA и Section 504 of the Rehabilitation Act, что формирует устойчивую институциональную архитектуру [2]. Южнокорейская модель основывается на прямой государственной поддержке цифровой инфраструктуры, включающей элементы правового стимулирования и фискальных льгот для образовательных учреждений, переходящих к цифровому формату [1].

Материалы и методы. Исследование основано на анализе действующих нормативных источников, в том числе Закона Республики Узбекистан «Об образовании» от 23.09.2020 № ЗРУ–637 и постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан №559 от 03.10.2022. В качестве сравнительного массива использованы положения Общего регламента по защите данных (GDPR) Европейского союза, Закона США о реабилитации (Rehabilitation Act, §504), Закона о праве на образование лиц с ограниченными возможностями (IDEA), а также нормативные документы, регулирующие цифровое образование в Республике Корея. Исходные правовые тексты сопоставлены с положениями, раскрытыми в научных публикациях, включая работы Е.В. Калининой, Д.Д. Некрасова, М.В. Азжеуровой и Н.Ю. Ереминой, содержащие эмпирические данные и правовые выводы о состоянии регулирования дистанционного обучения.

Методологическая основа включает нормативно-догматический анализ с выделением структурных несоответствий между основным законом и подзаконной регламентацией. Сравнительно-правовой метод использован для диагностики отличий в подходах к правовой идентификации, цифровой инклюзии и стандартам платформенного взаимодействия субъектов образовательных отношений. Структурно-функциональный подход применён при декомпозиции регуляторной модели, изложенной в постановлении Кабинета Министров №559, с фиксацией функциональной дисперсии и неопределённости понятийного аппарата. Эмпирическая репрезентация нормативных положений проверялась через сопоставление с реальными механизмами реализации дистанционного обучения в вузах Узбекистана, по данным академических мониторингов. Использовалась система интерпретаций, зафиксированная в академических публикациях, имеющих статус рецензируемых источников. Методы юридической герменевтики и нормативной реконструкции позволили установить пределы применимости действующих норм и выявить отсутствие автономного режима правового регулирования цифрового образования.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ. Эмпирический анализ показал наличие значительных расхождений между требованиями нормативной базы и фактическим состоянием реализации дистанционного обучения в учреждениях высшего образования. Обобщение данных, полученных в результате анкетирования 1 200 студентов и 82 преподавателей, позволило зафиксировать основные параметры выполнения положений, закреплённых в постановлении Кабинета Министров №559 от 03.10.2022 года.

Только 38,4 % образовательных организаций обеспечили соблюдение всех установленных технических требований. В 27 % случаев отсутствовало локальное серверное оборудование, размещённое на территории республики, что противоречит установленному регламенту. В 42 % организаций не реализована единая система идентификации обучающихся с применением биометрии или многофакторной аутентификации, что приводит к нарушениям принципов академической достоверности. Лишь 34,1 % преподавателей самостоятельно формируют авторский цифровой контент, адаптированный под структуру дистанционного курса.

Выявлены значительные отклонения от нормативов по предельно допустимому количеству студентов на одной образовательной программе: в отдельных случаях зафиксирована нагрузка, превышающая установленный максимум на 39 %. Также зафиксировано, что только 24 % от общего учебного времени в дистанционном формате отводится на синхронные формы взаимодействия, включая видеолекции, консультации и

семинары. Это существенно снижает интерактивность образовательного процесса и нарушает принцип педагогической сопоставимости форматов.

Нарушения фиксируются и в части цифровой доступности: более 39 % студентов указали на регулярные технические препятствия, затрудняющие доступ к платформам обучения, включая нестабильное интернет-соединение, несовместимость устройств и перебои в работе LMS.

Обобщённые количественные показатели представлены в таблице 1.

Таблица 1.

Выполнение требований к дистанционному обучению в учреждениях высшего образования (2023–2024)

Показатель	Среднее значение	Максимум	Минимум
Наличие LMS с базовой функциональностью	100 %	100 %	100 %
Наличие локального серверного оборудования	73 %	100 %	50 %
Реализация системы идентификации студентов	58 %	87 %	41 %
Использование синхронных видеозанятий	36 %	51 %	28 %
Соблюдение предельного числа студентов в одном потоке	69 %	100 %	0 %
Преподаватели, создающие авторские цифровые курсы	34,1 %	48 %	21 %
Студенты, испытывающие регулярные технические трудности	39,2 %	61,8 %	8,3 %

Полученные результаты указывают на нормативную фрагментарность и несбалансированность правового режима, применимого к дистанционному формату. Фиксация требований в законодательных и подзаконных актах не сопровождается эффективным механизмом контроля и институционального сопровождения. При отсутствии единых стандартов идентификации, контентной экспертизы и цифровой доступности дистанционное образование реализуется как автономный процесс вне правовой модели, что снижает его академическую легитимность.

Формирование устойчивого правового режима требует закрепления минимальных порогов нормативных параметров: технической обеспеченности, идентификационных процедур, синхронного педагогического участия и нагрузки на преподавателя. Превращение этих параметров в предмет юридического регулирования позволяет перейти от формального соответствия к операциональной воспроизводимости модели, ориентированной на качество, доступность и достоверность образовательного процесса.

Проведённое исследование подтвердило наличие нормативной фрагментарности и институциональной несогласованности в сфере правового регулирования дистанционного образования в Республике Узбекистан. Несмотря на формальное закрепление дистанционного формата в национальной правовой системе, действующие регуляторные механизмы не обеспечивают полноту юридической модели, способной охватывать технологическую, педагогическую и правовую специфику цифровой среды. Выявленные дефициты, включая отсутствие стандартов идентификации обучающихся, перегрузку по численности студентов, неравномерную цифровую доступность и слабую интеграцию синхронных форм взаимодействия, указывают на необходимость пересмотра нормативной архитектуры в направлении системной унификации и операционализации.

Дальнейшее развитие дистанционного образования требует введения специального правового режима с чётко структурированными параметрами: уровня технической оснащённости, механизма контроля качества образовательного контента, идентификационных процедур и нормативной нагрузки на преподавателей. Практические результаты анализа подтвердили наличие критических расхождений между действующими нормативами и их реализацией в образовательной практике, что свидетельствует о

необходимости нормативной модернизации с учётом международных моделей и локальной специфики.

Формирование эффективного и устойчивого правового регулирования дистанционного образования должно рассматриваться как элемент государственной образовательной стратегии, направленной на обеспечение равного доступа, академической достоверности и институциональной прозрачности в условиях цифровой трансформации высшего образования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Калинина Е.В., Некрасов Д.Д. Правовое регулирование дистанционных образовательных технологий в высшем образовании (из опыта зарубежных стран) // Правовые и педагогические аспекты управления системой образования и науки. – 2023. – С. 74–77.
2. Qadriyatli yondashuvlar asosida talabalarning fuqarolik pozitsiyasi va tolerantlik tafakkuri texnologiyalarini shakllantirish., "Pedagogik akmeologiya" №6(8) 2023, 42-46 b.
3. Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirish texnologiyasi., Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar № 2023 aprel 38-43 b.
4. Технологии совершенствования толерантного мышления и гражданского позиционирования у студентов на основе ценностно-ориентировочных подходов., Pedagogik akmeologiya" 7(15) 2024, 59-63 b.
5. Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkurini takomillashtirish texnologiyasi., "Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal 3(7) 2024 252-254 b.
6. M.M. Yuldasheva Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirishning nazariy asoslari // Inter education & global study. 2024. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/qadriyatli-yondashuv-asosida-talabalarda-tolerantlik-tafakkuri-va-fuqarolik-pozitsiyasini-takomillashtirishning-nazariy-asoslari> (дата обращения: 25.03.2025).
7. Improving tolerant thinking among the youth of Uzbekistan Youth, science, education: topical issues, achievements and innovations., 2024 Prague, Czech18 <https://academicsresearch.ru/index.php/ysetia/article/view/3026>

TA'LIM JARAYONIDA PSIXOLOGIK YONDASHUVNING O'RNI VA SAMARADORLIGI

Erkinov Muslimbek Mo'yiddin o'g'li

Turon universiteti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Akramova Farangiz Ravshan qizi

Turon universiteti Psixologiya 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ta'lim jarayonida psixologik yondashuvning o'rni va samaradorligi muhim ahamiyatga ega. Psixologik yondashuv o'quvchilarning ruhiy holatini, motivatsiyasini, o'qish jarayonidagi hissiy holatini tahlil qilib, ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi. Pedagogik psixologiya o'qituvchilarga har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim metodlarini tanlashda yordam beradi. Psixologik yondashuvning samaradorligi, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini rivojlantirish, hissiy barqarorlikni ta'minlash va umumiy ruhiy sog'liqni yaxshilash orqali ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini oshirishga yordam beradi.

Kalit So'zlar: Ta'lim jarayoni, psixologik yondashuv, samaradorlik, pedagogik psixologiya, motivatsiya, hissiy holat, o'quvchi rivoji., individual yondashuv., ijtimoiy nazariya, psixoanalitik yondashuv

Ta'lim jarayoni insonning intellektual va shaxsiy rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Ushbu jarayonda psixologik yondashuvlarning ahamiyati alohida o'rin tutadi, chunki o'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshirish, ularning emotsional holatini kuzatish va

rivojlantirish, kognitiv faoliyatni qo'llab-quvvatlash orqali ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida psixologik yondashuvlarning o'rni va ahamiyati, ularning ta'lim tizimiga qanday integratsiya qilinishi va bu yondashuvlarning o'quvchilarning o'rganish jarayoniga qanday ta'sir qilishini tahlil qilinadi.

Psixologik yondashuvlar, o'quvchilarda o'ziga ishonchni oshirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish, stressni boshqarish va motivatsiyani kuchaytirish kabi ko'plab muhim jihatlarni rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchilar va ta'lim mutaxassislari uchun psixologik yondashuvlarni to'g'ri qo'llash orqali ta'lim jarayonini yanada samarali va shaxsiylashtirilgan qilish mumkin. Psixologik yondashuv – bu psixologiya sohasidagi bir nechta ilmiy va amaliy yo'nalishlarni anglatadi. Ushbu yondashuvlar inson ruhiy holatini, fikrlashini, his-tuyg'ularini va xulq-atvorini o'rganish uchun ishlatiladi. Har bir psixologik yondashuv insonning ruhiy dunyosini turli nuqtai nazardan tahlil qiladi. Psixologiyada keng tarqalgan bir necha yondashuvlar mavjud, ularning har biri o'z metodologiyasi va asosiy g'oyalariga ega.

Psixologik yondashuvlar inson psixikasini, xulq-atvorini va fikrlash jarayonlarini turli nazariyalar orqali tushuntirishga harakat qiladi. Har bir yondashuv o'zining o'ziga xos metodlari va tushunchalari orqali inson ruhiyatini o'rganadi. Ma'lum bir holatda, bir necha psixologik yondashuvlar birgalikda qo'llanilishi mumkin, chunki ular bir-birini to'ldirishi va tushunishni chuqurlashtirishi mumkin. Biologik yondashuv Biologik yondashuvning asosiy g'oyasi shundan iboratki, insonning xulq-atvori, fikrlash va his-tuyg'ulari asosan biologik omillar – ya'ni, miya tuzilmasi, genetik xususiyatlar, gormonlar va neyrotransmitterlarning faoliyati bilan belgilangan. Ushbu yondashuvning asoschilari, masalan, Karl Lashley, Roger Sperry, va Paul Broca, insonga oid psixologik jarayonlarni tushuntirishda neyrobiologik metodlarni qo'llaganlar. Bu yondashuvda, insonning psixologik holati va xulq-atvori miya va nerv tizimi bilan bog'liq holda izohlanadi.

Psixoanalitik yondashuv Zigmund Freyd tomonidan ishlab chiqilgan psixoanalitik yondashuvning asosiy g'oyasi – inson ongsiz jarayonlar va ruhiy jarayonlar orqali xulq-atvorini belgilaydi. Freydga ko'ra, odamning ongsiz iddalari, orzu va xohishlari uning kundalik xulq-atvoriga ta'sir qiladi. Psixoanalizda inson psixikasining tuzilmasi uch qismga bo'linadi: id (insonning asosiy instinktiv ehtiyojlari), ego (mantiqiy va realistik qarorlar qabul qiluvchi qism), va super-ego (axloqiy me'yorlar va qadriyatlarni ifodalovchi qism). Freyd o'zining libido kontsepsiyasini ham ishlab chiqqan bo'lib, u insonning ichki hayotini va ehtiyojlarini tushunishga yordam beradi.

Behavioristik yondashuv. Behaviorizm, asosan, xulq-atvorni o'rganadi va insonning faqat tashqi muhitga bo'lgan reaksiyasini tahlil qiladi. Behavioristik psixologiya asosan Ivan Pavlov, John Watson va B.F. Skinner kabi psixologlar tomonidan rivojlantirilgan. Pavlov o'zining mashhur tajribalarida shartli reflekslarni o'rgandi. Skinner esa o'zining operant shartlanishi nazariyasini ishlab chiqqan, bu esa xulq-atvorni rag'batlantirish va jazolash orqali boshqarishni o'rganadi. Behaviorizm, odamlarning xulq-atvori tasodifiy yoki genetik faktorlarga asoslanmasdan, balki o'rganish va tajriba asosida shakllanishini ta'kidlaydi. Gumanistik psixologiya 1950-1960-yillarda masalan, Abraham Maslow va Carl Rogers tomonidan rivojlantirilgan. Bu yondashuv insonni to'liq, baxtli va o'z-o'zini anglaydigan mavjudot sifatida qaraydi.

Maslowning o'z-o'zini ro'yobga chiqarish piramidasida odamlarning ehtiyojlari ierarxiyasini ifodalagan, bu yerda eng yuqori bosqichda o'z-o'zini ro'yobga chiqarish ehtiyoji turadi. Rogers esa o'zining o'zlikni amalga oshirish va samimiy munosabatlar tushunchasini ishlab chiqqan. Uning fikriga ko'ra, inson o'zini haqiqatda to'liq amalga oshirish uchun, samimiy va qabul qiluvchi ijtimoiy muhitda bo'lishi kerak. Kognitiv psixologiya, insonning fikrlash jarayonlarini, xotira, qarorlar qabul qilish, muammolarni hal qilish va tilni o'rganish kabi masalalarni o'rganadi. Ushbu yondashuvning asoschilari, masalan, J. Piage, Ulric Neisser va Lev Vygotskiy bo'lib, ular insonning aqliy rivojlanish va bilim olish jarayonlarini o'rganishdi.

Piaje, masalan, bolalarning aqliy rivojlanish bosqichlarini tadqiq etgan va ular qanday qilib dunyoni o'zlashtiradi, idrok qiladi va muammolarni hal qiladi, degan savollarga javob

izlagan. Sotsial-psixologiya insonning xulq-atvorini ijtimoiy kontekstda o'rganadi. Ushbu yondashuv, ijtimoiy guruhlar, normativlar, stereotiplar, ijtimoiy ta'sir va muhitning odam xulqiga ta'sirini tahlil qiladi. Transpersonal psixologiya insonning ruhiy va ma'naviy o'sishini, shuningdek, ruhiy tajribalarning inson ongiga ta'sirini o'rganadi. Bu yondashuv, insonni faqat fiziologik va psixologik jihatlarida emas, balki ruhiy, ma'naviy va ekzistensial darajada ham o'rganadi.

Psixologik yondashuvlarning ta'lim jarayonidagi ahamiyati juda katta. Ta'lim psixologiyasining asosiy maqsadi — o'quvchilarni to'g'ri va samarali o'rgatish, ularning rivojlanishiga yordam berish va ta'limda yuzaga keladigan muammolarni hal qilishdir. Psixologik yondashuvlar ta'lim jarayoniga turli jihatdan ta'sir ko'rsatadi, chunki ular o'quvchilarning fikrlash uslubi, his-tuyg'ulari, xulq-atvori va o'rganish motivatsiyasini tushunishga yordam beradi. Ular o'quvchilarning individual xususiyatlarini, rivojlanish bosqichlarini va ehtiyojlarini tushunishga yordam beradi. Har bir psixologik yondashuv o'quvchilarning o'rganish jarayonini samarali qilish va ularning muvaffaqiyatiga erishishga yordam beradigan metodlar va strategiyalarni taklif etadi. O'qituvchilar uchun psixologik yondashuvlarni bilish va amalda qo'llash, ta'lim jarayonini yanada muvaffaqiyatli qilish imkonini yaratadi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarni faqat bilim bilan ta'minlash emas, balki ularning hissiy holatini qo'llab-quvvatlash ham juda muhimdir.

O'quvchilarning hissiy holati ularning o'rganish jarayoniga, akademik muvaffaqiyatiga va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun ta'lim jarayonida psixologik yondashuvlar orqali hissiy holatni boshqarish, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, stressni kamaytirish va motivatsiyani kuchaytirish nafaqat muvaffaqiyatli o'qishni ta'minlash, balki ularning umumiy farovonligini ham yaxshilaydi. Hissiy holat, o'quvchilarning ta'limdagi ishtiroki, yangi bilimlarni o'zlashtirishi va ijtimoiy munosabatlarida muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarning hissiy holatini kuzatib borish, ularning emotsional ehtiyojlarini tushunish va shaxsiy yondashuvlarni qo'llash ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Bu o'z navbatida, o'quvchilarda muvaffaqiyatga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi, o'rganishga bo'lgan motivatsiyani oshiradi va ularning ta'limga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantiradi.

Ijtimoiy o'rganish nazariyasi ta'lim jarayonida ham juda samarali qo'llaniladi. O'qituvchilar o'quvchilarga yangi bilimlarni o'rgatishdan tashqari, ular uchun ijobiy modellarni yaratishlari mumkin. O'quvchilar o'qituvchilarni, tengdoshlarini va boshqa muhitdagi shaxslarni kuzatib, ulardan o'rganadilar.

Masalan, o'qituvchi o'zining ijobiy xulq-atvorini ko'rsatib, o'quvchilarning axloqiy qadriyatlarini shakllantirishi mumkin. Shuningdek, o'quvchilar o'rganish jarayonida guruh bo'lib ishlashda, boshqalardan ta'sirlanib, bir-biriga yordam berish orqali samarali o'rganishadi. O'qituvchilar va talabalar orasidagi o'zaro o'rganish, bir-birini rag'batlantirish va ijobiy ta'sirlar o'quvchilarni o'z-o'zini rivojlantirishga undaydi. Motivatsiyaga asoslangan nazariyalar psixologiya va ta'limda insonlarning xulq-atvorini tushunishga qaratilgan yondashuvlar bo'lib, odamlarning harakatlarini rag'batlantirish, ularni o'rganishga undash, maqsadlar qo'yish va ularga erishishdagi motivatsiyaning rolini o'rganadi. Motivatsiya – bu insonlarni biror ishni bajarishga yoki maqsadga erishishga undovchi ichki yoki tashqi kuchdir. Motivatsiyaga asoslangan nazariyalar turli psixologlar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, har biri motivatsiyaning turli jihatlarini o'rganadi. Masloulning ehtiyojlar piramidasining nazariyasi Abraham Maslow tomonidan ishlab chiqilgan ehtiyojlar piramidasining nazariyasi motivatsiyani insonlarning ehtiyojlarini qondirish orqali tushuntiradi. Maslow ehtiyojlarni besh darajaga ajratgan:

Fiziologik ehtiyojlar (ovqat, suv, uxlash, boshpana)

- Xavfsizlik ehtiyojlari (moliyaviy barqarorlik, sog'liqni saqlash, xavfsiz muhit)
- Ijtimoiy ehtiyojlar (do'stlik, sevgi, jamoaga qabul qilish)
- Hurmat ehtiyojlari (muhabbat va hurmat, qadr-qimmat, muvaffaqiyat)
- O'zini ro'yobga chiqarish ehtiyojlari (shaxsiy rivojlanish, potentsialni amalga oshirish)

Motivatsiya nazariyalarining barchasi o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini oshirishda turli usullarni taqdim etadi. Ta'limda bu nazariyalar yordamida o'quvchilarga kerakli motivatsion sharoitlar yaratilib, ular o'z maqsadlariga erishishda muvaffaqiyatli bo'lishlari mumkin. O'quvchilarning ichki va tashqi motivatsiyasini tushunish, ularning ta'limdagi

muvoaffaqiyatlarini oshirish uchun muhimdir. Motivatsiyani oshirishda amaliy qo'llanish psixologik nazariyalar va yondashuvlarga asoslanib, ta'lim jarayonida yoki ishda o'quvchi yoki xodimlarning motivatsiyasini oshirish uchun qo'llaniladigan amaliy usullarni anglatadi. Motivatsiyani oshirish uchun bir nechta amaliy strategiyalarni qo'llash mumkin, ular o'quvchilarning yoki ishchilarning maqsadlariga erishish uchun zarur energiya va ishtiyoqni yaratadi.

Motivatsiyani oshirishda birinchi qadam-shaxsiy maqsadlarni belgilashdir. Masalan, o'quvchilar yoki xodimlarga o'z maqsadlarini aniqlash va ularning maqsadlariga erishish yo'llarini belgilashda yordam berish. Bu motivatsiyani kuchaytiradi, chunki odamlar o'z maqsadlariga erishishga intilishadi. Ta'limda: O'quvchilarga qisqa muddatli va uzoq muddatli maqsadlar qo'yishni o'rgatish (masalan, baholarni yaxshilash, yillik o'qish rejalarini bajarish). Ishda: Xodimlarga o'z kasbiy maqsadlarini belgilash va bu maqsadlarni amalga oshirish uchun aniq reja tuzish imkonini berish. Motivatsiyani oshirishda amaliy qo'llaniladigan usullar o'quvchilarning va xodimlarning o'z maqsadlariga erishish uchun zarur ishtiyoqni yaratadi. Bu jarayonda ijobiy rag'batlantirish, o'rganish imkoniyatlari, muvoaffaqiyatsizlikka nisbatan ijobiy yondashuv, o'z-o'zini boshqarish va boshqa psixologik yondashuvlar orqali odamlarning motivatsiyasini kuchaytirish mumkin. Bu usullar ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi, ishda esa xodimlarning samaradorligini va ishga bo'lgan motivatsiyasini yuqori darajaga ko'taradi.

O'ziga bo'lgan ishonch va ijodiy fikrlashni rivojlantirish ta'lim jarayonida va ish muhitida juda muhim omillar sifatida qaraladi. Ushbu ikki sifatni rivojlantirish, nafaqat shaxsiy muvoaffaqiyatga, balki jamoaning samarali ishlashiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. O'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirish o'quvchilarning ta'lim jarayoniga faolroq kirishishiga olib keladi. Ular o'zlarining salohiyatini his qilib, o'rganishdan ko'proq zavq olishadi va qiyinchiliklarga duch kelganda ular o'zlarini muvoaffaqiyatsiz deb hisoblashmaydi. Bu o'z navbatida o'quvchilarda muvoaffaqiyatga erishishga bo'lgan ishtiyoqni oshiradi. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarning muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi.

Bu o'quvchilarni faqatgina aniq javoblarni qidirishga emas, balki yangi yondashuvlar va yechimlar yaratishga undaydi. Ijodiy fikrlash o'quvchilarda o'z bilim va ko'nikmalarini kengaytirishga yordam beradi. O'quvchilarning va ta'lim jarayonida ishtirok etayotgan har bir shaxsning o'zlashtirish jarayonini qanday rivojlantirishga, ularning kognitiv va emosional holatini qanday yaxshilashga, shuningdek, o'quvchilarning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini qanday ta'minlashga qaratilgan. Psixologik yondashuvlar o'quvchilarga ta'limda muvoaffaqiyatga erishishda yordam beradi, ularni o'rganish jarayoniga ko'proq jalb qiladi va o'qituvchilar bilan o'zaro munosabatlarni yaxshilaydi. Psixologik yondashuvlarning ta'lim jarayonidagi natijalari o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular o'quvchilarda o'ziga ishonchni oshiradi, motivatsiyani kuchaytiradi, darslarga bo'lgan qiziqishni oshiradi, emotsional va ijtimoiy rivojlanishlarini qo'llab-quvvatlaydi, va mustaqil o'rganishga tayyorlashga yordam beradi.

Psixologik yondashuvlar ta'limda muvoaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan aqliy va hissiy ko'nikmalarni shakllantiradi va o'quvchilarning kelajakdagi muvoaffaqiyatlariga zamin yaratadi. Psixologik yondashuvlar ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, motivatsiyani kuchaytirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish va stressni boshqarish kabi muhim jihatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu yondashuvlar o'quvchilarda o'rganish jarayoniga bo'lgan qiziqishni oshiradi, ularning emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi, mustaqil o'rganishga tayyorlashga imkon yaratadi. Ta'lim jarayonida psixologik yondashuvlarning samarali integratsiyasi o'quvchilarning umumiy muvoaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va ularga kelajakdagi muvoaffaqiyatlarga erishishda yordam beradi.

Psixologik yondashuvlar ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va o'quvchilarning o'z salohiyatlarini to'liq namoyon etishiga yordam beradigan muhim omillardir. Ularning asosiy maqsadi o'quvchilarda o'ziga ishonchni oshirish, motivatsiyani kuchaytirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish, stressni boshqarish va shaxsiy rivojlanishga qo'llab-quvvatlashdir. Psixologik

yondashuvlar o'quvchilarning o'rganish jarayoniga faol ishtirok etishiga, yangi bilimlarni o'zlashtirishga va jamoaviy ishlashga tayyor bo'lishiga yordam beradi.

Psixologik yondashuvlar o'quvchilarning kognitiv, emosional va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular nafaqat bilimlarni o'rganishga, balki o'z-o'zini rivojlantirish va shaxsiy muvaffaqiyatga erishishda ham katta yordam beradi. Psixologik yondashuvlarning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llanishi, o'quvchilarning barcha jihatdan rivojlanishiga, ularning muvaffaqiyatli va baxtli bo'lishlariga imkon yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Musaev, M. (2005). Pedagogik psixologiya. Toshkent: «O'qituvchi» [Musaev, 2005, 45-bet].
2. Tursunov, B. (2009). Ta'lim psixologiyasi. Toshkent: «Fan» [Tursunov, 2009, 68-bet].
3. Davlatov, Sh. (2012). Ta'limda psixologik yondashuvlar. Toshkent: «Chulpon» [Davlatov, 2012, 89-bet].
4. Abdullayev, A. (2010). Ta'lim psixologiyasi: nazariya va amaliyot. Toshkent: «O'qituvchi». [Abdullayev, 2010, 34-bet]
5. Azimov, I. (2015). Pedagogik psixologiya: asosiy tamoyillar. Toshkent: «Fan va texnologiya». [Azimov, 2015, 76-bet]
6. Qodirov, Sh. (2017). O'quvchilarni psixologik qo'llab-quvvatlash. Toshkent: «O'zbekiston» nashriyoti. [Qodirov, 2017, 56-bet]

PEDAGOGIK OLIY TA'LIM TALABALARINING IJTIMOIIY-MADANIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

*Mahmudov Sobitjon Abdurashid o'g'li
OXU 1-bosqich magistranti*

Kirish. O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalarining ta'limda zamonaviy kasbiy ta'lim tizimini yaratish, innovatsion salohiyatini rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Dunyoda milliy ta'lim tizimlarining holati texnologiyalarni tinimsiz yangilashni, innovatsiyalarning tezlashtirib o'zlashtirishni, dinamik tarzda o'zgarayotgan olamning ehtiyojlari va talablariga tez moslashishni talab qiladigan global raqobatning markaziy elementiga aylandi. Ushbu holat mamlakatning raqobatbardoshligini saqlab turishning muhim omili va innovatsion iqtisodni shakllantirishning zarur sharti bo'lgan holda ta'lim jamiyatning dinamik ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining eng muhim shartiga, davlatning farovonligi va xavfsizligining sharti, garoviga aylanib borayotganligi bilan asoslangan.

Asosiy qism: *Kompetentlik* – kompetensiyaga egalik bo'lib, odatda kompetentlik tushunchasi biror-bir sohada chuqur bilimga egalik deb ta'riflanadi. Bu asosan mutaxassisni kasbiy sohada chuqur bilim va kvalifikatsiyaga ega bo'lishidir. Bunda nafaqat bilim, balki tajriba ham nazarda tutiladi. Shunday qilib, kompetentlik bu – bilim, ko'nikma va malakalar - insonning ma'lum bir talabga javob berishi, belgilangan ko'rsatmalar asosida harakatlanishi; biror bir sohada produktiv harakatlanish natijasida dolzarb masalalarni samarali yechimini topishdir. Ijtimoiy-madaniy kompetentlikni bo'lajak pedagogning ijtimoiy makonda takomillashuvi deb hisoblasak, xususan, ta'lim muassasasining tarbiyaviy muhiti insonning ijtimoiy xatti-harakatlarini modellashtirib, unga subyektiv o'zini o'zi anglash tajribasini olish, ijtimoiy qobiliyatlarni rivojlantirish imkonini beradi. Tarbiya muhiti orqali ijtimoiy vakolatlarni shakllantirish jarayonida aynan shu pozitsiya muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarning ijtimoiylashuvi jarayonining natijasi, ya'ni maktab va atrof-muhitning haqiqiy o'zaro ta'siri natijasi o'laroq uning yangi darajadagi ijtimoiy vakolatlari yuzaga keladi. Shunda ijtimoiy-madaniy kompetentlikni shakllantirish bugungi kunda zamonaviy ta'lim uchun muhim pedagogik vazifalardan biriga aylanadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston ta'limida ta'lim xizmatlarining sifati va foydalanish imkoniyatini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratish an'analari va yondashuvlari

shakllanganligi faktini tan olgan holda, mamlakatimiz ta'limining rivojlanganlik darajasi mamlakatimizning innovatsion ijtimoiy yo'naltirilgan taraqqiyoti talablariga muvofiq kelmasligini ta'kidlash lozim. Ko'p pog'onali ta'lim tizimiga o'tish davlat ta'lim standartlarining mazmunini tubdan o'zgartirish zaruratini keltirib chiqardi. Zamonaviy oliy ta'lim muassasasidan fundamentallik bilan birga kompetentlikka asoslangan yondashuv asosida tuzilgan oliy kasbiy ta'limning davlat ta'lim standartlari talablariga rioya qilishni talab qiladigan o'qitishga yangi yondashuvlarni joriy qilish talab qilinadi. O'z-o'zidan ayonki, pedagogni kasbiy jihatdan shakllantirishni uning shaxsiy rivojlanishidan ajratib bo'lmaydi, chunki kasbiy kompetentlik, professionalizm, mahorat, ustalik, individual ijodkorlik va boshqa kabi hosilalarning uchun dastlabki timsol va fundamental tarkibiy qism sifatidagi ijtimoiy-madaniy kompetensiyalar uning shakllanishining asosiy omillari bo'lishi shart. Ijtimoiy-madaniy kompetensiyalar inson bilan uning ular asosida o'zining yangi kasbiy professional siymosini quradigan, butun umri davomida birga boradigan asosiy kompetensiyalardir. Shu munosabat bilan, ta'lim jarayonida shakllantiriladigan ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarni aniqlab topish, fikrlab tushunish, va ularning ilmiy tavsifi tasvirini taklif etish, ularning samarali rivojlanishiga yordam beradigan hissa qo'shadigan shart-sharoitlar, metodlar va texnologiyalarni aniqlash vazifasi qad ko'taradi. Axborotning eksponensial o'sishi va faoliyat texnologiyalarining tobora oshib borayotgan o'zgaruvchanligi almashuvchanligi munosabati bilan kasbiy kompetensiyalar uzoq muddatli bo'lmashligi mumkin, ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarning tabiati esa barqaror va o'zgarmas hisoblanadi, insonning tafakkurini moslashuvchan, butun umri davomida yangi narsalarni o'zlashtirishga qodir qiladi va bu esa shaxsning kasbiy o'sishi uchun asos sifatida qaralishi mumkin. Ta'limning yangi ustuvor masalalari oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tizimli tashkil etishdan muhitga asoslanib tashkil qilishga o'tishni shartladi. Bunday tashkil etishda bo'lajak bakalavrning kasbiy, jumladan ijtimoiy-madaniy kompetentligi uning rivojlanishi va mustaqil rivojlanishini kafolatlaydigan ta'lim muhiti sharoitlarida shakllantiriladi.

Ijtimoiy-madaniy jarayonni tashkil etishda quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Ta'lim jarayoni barcha subyektlarining faolligi tamoyili. Bu barcha mashg'ulotlarda intensiv ravishda interfaollik va hamkorlikka asoslanishni talab etadi.
2. Ta'limni dialog asosida tashkil etish tamoyili. Mashg'ulotlarni shaxslararo muloqotga asoslanishi, ta'lim subyektlarida o'zaro ishonch, bir-biriga hurmat va boshqalar fikrini qabul qilish, hamda turli vaziyatlardan chiqib keta olish ko'nikmalarini shakllantiradi.
3. O'quv jarayonidagi vaziyatlarni bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyati va shaxsiy tajribasi bilan uyg'unligi tamoyili.
4. Pedagogik vaziyat tamoyili. Didaktik jarayonda emotsional muhitni tashkil etuvchi maxsus usul, metod va vositalardan foydalanish.
5. O'zaro bir-birini to'ldirish va bir-birini rivojlantirish tamoyili. O'zaro birbirini to'ldirish va bir-birini rivojlantirishga qaratilgan hamkorlikka, kreativlikka asoslangan metod, usul, shakl va texnologiyalardan foydalanish. [1].

O'tkazilgan tahlil zamonaviy ta'lim tizimida quyidagilar orasida ziddiyatlar yuzaga kelganini qayd etish imkonini beradi: oliy kasbiy ta'limning kadrlarni pog'onali daraja asosida tayyorlash tizimiga o'tishi va oliy ta'lim muassasalari ta'lim tizimi muhitini tashkil etish muammosining yetarlicha nazariy ishlab chiqilmaganligi orasida; oliy maktab amaliyotiga kompetentlikka asoslangan yondashuvni keng miqyosda joriy qilish zarurligi va talabaning ijtimoiy-madaniy kompetentligini shakllantirishning tegishli adekvat modelining yo'qligi orasida; oliy ta'lim muassasalari muhitining bo'lajak bakalavrlarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini shakllantirishga bo'lgan potentsiali va kasbga tayyorlash kasbiy ta'lim jarayonida oliy ta'lim muassasalarining inovatsion ta'lim muhitining integrativ shart-sharoitlari va resurslariga yetarlicha tayanmaslik orasida. Shu bilan birga, nafaqat kasbiy mustaqil rivojlanish va amaliy masalalarni yechishni, balki ta'lim subyektlarining mahsuldor kasbga yo'naltirilgan o'zaro faoliyatiga yo'naltirilgan shaxsiy rivojlanishni, ijtimoiy-madaniy kompetentlikni shakllantirishni maqsad qilgan, yo'naltirilgan pedagoglarni tayyorlashga bo'lgan zarurat o'z-o'zidan ayon. Bunda,

ushbu loyihalashtirish faoliyatida tizimli ta'lim jarayonidan yaxlit ta'lim jarayonini muhitga asoslangan tashkil etish paradigmasiga o'tish amalga oshirilishi muhim hisoblanadi. [4].

Innovatsion ta'lim muhitini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarning butun to'plami yig'indisini (ta'lim jarayonining texnologik, ijtimoiy-madaniy, axborot tarkibiy qismlari; ta'lim sifatini boshqarish (menejment) tizimi, ta'lim jarayonini monitoring qilish va hok.) o'z ichiga oladigan integral yondashuv talab qilinadigan bir vaqtda, ommaviy amaliyotda va ilmiy tadqiqotlarda, asosan, ta'lim muhitini rivojlantirishning o'quv jarayonini texnologiyazatsiya qilish ma'nosida yo'nalishlarini ishlab chiqishning hukmronligi kuzatiladi. Ilgari surilgan ziddiyatlarning mavjudligi muammoning mavjudligiga ishora qiladi va bu muammoning mazmuni ijtimoiy-madaniy kompetentlikning shakllantirish jarayonining, bakalavrlarni tayyorlashning samaradorligini ta'minlaydigan pedagogik shart-sharoitlar, tegishli texnologiyalarning yetarlicha nazariy asoslanmaganligidan, oliy ta'lim muassasalarining bitiruvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini shakllantirishni ta'minlaydigan innovatsion ta'lim muhitini loyihalashtirishning ilmiy asoslangan konsepsiyasini o'z ichiga olgan tizimli tadqiqotlarning yo'qligidan iborat bo'lib, bu holat ushbu tadqiqotni o'tkazish zarurligini belgiladi.

Talabalarining ijtimoiy-madaniy kompetentligini shakllantirish jarayoni quyidagi shartsharoitlar bajarilganda samarali bo'ladi:

talabani kasbga tayyorlashning (kasbiy ta'lim berishning) umumiy tizimida ijtimoiy-madaniy kompetentlikning o'rni aniqlangan bo'lsa;

oliy ta'lim muassasalari innovatsion ta'lim muhitining talabalarining ijtimoiy-madaniy kompetentligini shakllantirishning sharti sifatida amal qilishi nazariy asoslab berilgan bo'lsa;

oliy ta'lim muassasalarining innovatsiyalarga yo'naltirilgan (mo'ljallangan) makoniga xos mavjud metodlar, vositalar va shakllar tizimlashtirilgan bo'lsa va yangilari ishlab chiqilgan bo'lsa;

talabaning ijtimoiy-madaniy kompetentligining oliy ta'lim muassasalarining innovatsion ta'lim muhitining potensialidan foydalanishga mo'ljallangan maqsadli, mazmun va natija bloklaridan iborat modeli taklif qilingan bo'lsa;

talabalarining ijtimoiy-madaniy kompetentligini shakllantirishning oliy ta'lim muassasalarining innovatsion ta'lim muhitining samaradorligini aniqlash imkonini beradigan mezon-tashxis (kriterialdiagnostik) asosi bazasi aniqlangan bo'lsa;

o'qitish jarayonida talabalarining ijtimoiy-madaniy kompetentligini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun pedagogik shart-sharoitlarning to'plami aniqlangan bo'lsa. [1].

Pedagogik oliy ta'lim talabalarining ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarini rivojlantirish quyidagi vazifalarni qo'yish va yechishni taqozo etadi:

1. Kasbiy ta'limning umumiy tizimida pedagogika bakalavrlarining ijtimoiy-madaniy kompetentligini shakllantirish jarayonining nazariy asoslarini tasviflash; 2. Oliy ta'lim muassasalarining innovatsion ta'lim muhitining mohiyat xarakteristiklari tavsifini uning talabalarining ijtimoiy-madaniy kompetentligini shakllantirishning mazmuni va pedagogik shartsharoitlariga ta'sir qilishining eng muhim mexanizmlarini belgilash bilan aniqlash;

3. Innovatsion ta'lim muhitida talabalarining ijtimoiy-madaniy kompetentligini shakllantirish maqsadi, jarayoni, natijasi va vositalarini o'z ichiga olgan modelni loyihalashtirish va amalga oshirish;

4. Talabaning ijtimoiy-madaniy kompetentligining shakllanganligini baholashning obyektiv mezonlari, baho ko'rsatkichlari va mexanizmlarini aniqlash.

Oliy ta'lim muassasalarining innovatsion ta'lim muhiti ko'p o'lchamli ijtimoiy-madaniy-pedagogik xodisa, fenomen, oliy ta'lim muassasalarining o'zgacha alohida bir tarzda tashkil etilgan makoni bo'lib, u o'qituvchilari va talabalarining kasblarning ularning atrofdagi olam bilan munosabatlarining butun turli-tumanligi bilan o'zlashtirish bo'yicha faoliyatini, ta'limning barcha subyektlarining rivojlanishi va mustaqil rivojlanishiga yordam beradigan innovatsion ta'lim-tarbiya texnologiyalar yig'indisi majmuini o'z ichiga oladi, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy, jumladan ijtimoiy-madaniy kompetentligining shakllanishiga, ularning shaxsiy-kasbiy rivojlanishiga ko'p omilli ta'sir ko'rsatadi, kasbiy ta'lim dasturini o'zlashtirish doirasida va

kelajakdagi keyingi kasbiy faoliyatda motiv rag'batlarni va shaxsiy potentsialarni salohiyatlarni faollashtiradi.

Talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini innovatsion ta'lim muhitida shakllantirishning integrativ modeli o'zining ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarni rivojlantirishning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan maqsadli, tashkiliy-texnologik, baholashnatija bloklarining birligida quriladi va ilmiylik, faoliyatga qaratilganlik, tizimlilik, integrativlik, ko'rgazmalilik, individualizatsiya tamoyillari asosida quriladi, kompetentlikka asoslangan, aksiologik, sinergetik, ijtimoiy-pedagogik, o'quv-metodik yondashuvlar, va tashkiliypedagogik, o'quv-metodik, texnologik va psixologik asosiy pedagogik shart-sharoitlar asosida amalga oshiriladi. Oliy ta'lim muassasalari talabalarining ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik psixologik xususiyatlari, o'qitishning turli bosqichlarida talabalarining ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarining shakllanganligini baholash uchun asos bo'lib xizmat qilgan obyektiv mezonlar, baholash ko'rsatkichlari va baholash mehanizmlari ijtimoiy-madaniy kompetentlikni bilimlar, malakalar va ko'nikmalarning, shaxsning ichki psixik holatlari va xossalarining, uning mahsuldor kasbiy faoliyatni amalga oshirishga bo'lgan tayyorligi va buning uchun zarur amal harakat ishlarni amalga oshirish qobiliyatining yagona murakkab tizimini hisobga oladigan tashxis vositalari majmuidan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xoliqov A.A., Pedagogik mahorat. Darslik. Toshkent. "Iqtisod-moliya", 2011., -420.
2. Mudrik A.V. Pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalari uchun "Ijtimoiy pedagogika" darsligi (V.A.Slastenin tomonidan tahrirlangan) Moskva: Akademiya, 2010-yil.
3. Feldstein D.I. "O'sish psixologiyasi: tarkibiy va mazmunli xususiyatlar, shaxsni rivojlantirish jarayoni: tanlangan. – M.: MPSI, 2019-yil.
4. Ismailova D.R. Bo'lajak pedagoglarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyalari. Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti, ilmiy-metodik jurnal. №1. 2025.

BOSHLANGICH SINIF ONA TILI VA OQISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIY MATN USTIDA ISHLASHNING MOHIYATI

Abdullayeva Feruza Nurillayevna

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Orcid: <https://orcid.org/0009-0001-2629-9077>

Rahmonova Nilufar Yo'ldosh qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishining 3-bosqich talabasi

Annotsatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida badiiy matn turlari ustida ishlashning ahamiyati foydalari haqida qisqacha to'xtalib o'tmoqchimiz badiiy matn turlaridan darslarning qaysi qismida qanday foydalashni bilish biz talabalar uchun zarur.

Kalit so'zlar: ona tili, o'qish, matn turlari, mazmun, mohiyat, ertak, masal, janrlar, xalqaro baholash dasturlari.

Аннотация: В этой статье мы хотели бы кратко обсудить важность и преимущества работы над типами литературного текста на уроках родного языка и чтения в начальной школе. Для нас, учеников, важно знать, в каких частях уроков использовать литературный текст типы и как.

Ключевые слова: родной язык, чтение, типы текстов, содержание, суть, сказка, притча, жанры, международные программы оценки.

Abstract: In this article, we will briefly discuss the importance and benefits of working on literary text types in primary school native language and reading literacy lessons. It is important for us students to know in which parts of the lessons to use literary text types.

Keywords: native language, reading, text types, content, essence, fairy tale, parable, genres, international assessment programs.

Matn (lotincha: textus — mato; birikma) — ma'lum moddiy tashuvchiga bog'langan inson fikri; belgilarning umumiy izchil va to'liq ketma-ketligi.

Matn, o'ziga xos tarzda, bir nechta jumladan tarkib topadi. Keng yoritilgan, murakkab hajmga ega bo'lgan bir jumladan iborat yozuvni matn deb atash mumkin emas. Chunki matn bir nechta mustaqil gapga ajralishi mumkin, bunda gap bo'laklari matnga emas, balki murakkab gapning sintaksis qonunlariga ko'ra birikadi.

Asosiy qoida - matn ikki yoki undan ortiq jumladan iborat bo'ladi. Tilshunoslikda „matn“ atamasi keng doirada, jumladan, og'zaki nutq namunalarida ham qo'llanadi. Matnni idrok etish matn lingvistikasi va psixolingvistika doirasida o'rganiladi. I. R. Galperin matn xususiyatlari haqida to'xtalib o'tar ekan, unga quyidagicha ta'rif beradi: „Matn bu yozma hujjat shaklida ob'ektivlashtirilgan, turli xil leksik, grammatik va mantiqiy bog'lanishlar bilan birlashtirilgan bir qator bayonotlardan tashkil topgan, axloqiy xarakter, pragmatik munosabat va shunga mos ravishda adabiy qayta ishlangan ma'lum bir xususiyatga ega bo'lgan yozma xabardir“. "Matn" tushunchasining ikkita asosiy talqini mavjud: immanent (kengaytirilgan, falsafiy qarashlarga yo'g'rilgan) va reprezentativ (asosan, xususiy munosabat aks etgan). Immanent yondashuv matnda voqelikka xolis munosabat bildirib, uning ichki tuzilishini uchinchi shaxs tomonidan yoritishga e'tibor qaratishni nazarda tutadi. Reprezentativ yondashuv esa, matnni tashqi voqelik haqidagi ma'lumotni taqdim etishning maxsus shakli sifatida ko'rib chiqishni anglatadi. Har bir matn ma'lum bir mazmunni tashiydi va so'z xususiyatiga ko'ra turli axborotlarni yetkazadi. Har xil axborotlarni yetkazishiga ko'ra matnlar badiiy matn, publisistik matn, ilmiy, rasmiy matn kabi turlarga bo'linadi. Matnlarning har biri ijtimoiy hayotning u yoki bu sohasi uchun xizmat qilishi va inson amaliy faoliyatining muayyan doirasiga mansubligi bilan farqlanadi. Shu sababli ular nutq faoliyatining ma'lum sohasiga taalluqli bo'ladi. Badiiy matn esa, inson amaliy faoliyati va hayotining hamma tomonlarini qamrab olishi, umumga taalluqliligi, barchaga barobarligi bilan ajralib turadi. Badiiy adabiyotda tasvir etilayotgan manbalar doirasi juda ham kengdir.

Adabiyot turli kasb-hunar egalarining, har hil toifadagi kishilarning his-hayajonlarini tasvirlabgina qolmay, ularning ichki dunyosini, jamiyatdagi amaliyotini ham aks ettiradi. [Badiiy asarning bosh unsuri so'z, umuman, til ekan, ana shu asarning chinakam san'at darajasiga ko'tarila olishida uning tili, muallifning til vositalarini qay darajada qo'llay olishi asosiy omildir. Adabiyotimizda iz qoldirgan har bir ijodkor asarlarining tilini o'rganish, birinchidan, adibning mahoratini o'rganish, shu bilan birga, tilimiz rivojiga uning asarlari tili ta'sirini belgilash ehtiyoji kelib chiqadi. Keyingi yillarda badiiy asar tili, badiiy asar nutqining individual xususiyatlarini o'rganish hamda badiiy asarni lingvopoetik tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Adibning so'z qo'llash va tanlashdagi mahoratining tadqiq etilishi tilshunoslik rivojida o'ziga xos o'rinni egallaydi. Chunki aynan mana shu jihat orqali yozuvchining individual uslubi namoyon bo'ladi. Shuning uchun tilshunosligimizda ijodkor badiiy nutqining o'ziga xosligi, uning til vositalaridan qay darajada foydalanishi kabi masalalar bosh mavzu darajasiga ko'tarilmoqda. Bu sohada ham talaygina ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilganligini ta'kidlash mumkin.. Tadqiqotlarning ko'pchiligi nasriy asarlarni tadqiq etishga bag'ishlangan. Bu ishlarning yuqori ilmiy saviyasini inkor etmagan holda, nazmiy asarlar lingvopoetikasiga ham e'tiborni kuchaytirish badiiy nutq lisoniy tarkibini belgilashda muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlamoq joizdir.

Til va tafakkurning bog'liqligini rad etuvchi birorta tilshunos topilmasa kerak. Biroq inson fikrlash tarzining tilda reallashuvi masalasi oxirigacha ochiq-oydin emas. Darhaqiqat, har qanday narsa inson ongidan tashqarida – o'z-o'zicha mavjud. Ammo inson uni to'lig'icha emas, o'z imkoniyati darajasida biladi. Chunki narsa tinimsiz dialektik taraqqiyotni o'z ichiga oladi.

Matn tuzilishiga ko'ra 2 xil bo'ladi :

1 monomatn

2 mikromatn

Monomatn bu katta hajmli matn turi bo'lib bulardan asosan yuqori sinf o'qituvchilari foydalanishadi. Darsliklarda ham bu matnni qismlari keltirilgan bo'ladi. Bunday matnlardan boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida deyarli foydalanilmaydi. Chunki undan

voqealar va qahramonlar soni juda ko'p bo'ladi va bolalar bunday matnlarni o'qib zerikib qolishadi.

Mikromatn esa qisqa matn hisoblanib, asosan, boshlang'ich sinf darslarida keng qo'llaniladi. Sababi unda voqealar o'quvchilar uchun qiziq bo'lgan tilda bayon etiladi. Alifbo darsligida ham badiiy matnning eng sodda qisqa hikoychalardan va ertaklar foydalanishgan.

Xalq og'zaki ijodi maqollar va topishmoqlar ham ona tili va o'qish savodxonligi darslarida qo'llaniladi. Chunki topishmoqlar yoshlarni topqirlikka o'rgatsa maqollar ularni turli ibratli xulosalar chiqarishga uni hayotda qo'llashga o'rgatadi boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida 1-sinfda ko'proq rasmlar matnlar o'quvchilarda o'qitiladi. Sababi o'quvchilar bu davrda rasmga qiziqish bilan qaraydi va matn ketma ketligi ham rasmlar asosida amalga oshiriladi. Bu sinfdagi she'rlarga ham rasmlar chiziladi. Shunda bolalarni rasmlar orqali she'rni yodlashi osonlashadi. Hikoyalar ham hayotiy voqealarga tayangan bo'lib bunda bolalar hikoyani qayta so'zlab berishi yoki o'zi davom etirishi kerak bo'ladi. Savollarga javob berish, topshiriqlarni bajarish orqali o'quvchilar xalqaro baholash dasturlari bilan ham yaqindan tanishtiriladi. Hozirgi kunda xalqaro baholash dasturlarining ahamiyati va ko'lami ortib bormoqda, shuning uchun ham yangi avlod darsliklari yaratib borilmoqda. Bu darsliklarda ko'plab rang barang hikoya, ertak, masal va maqollar o'rin olgan. Baholash dasturlari standartlariga javob beradigan matnlar va ular asosida tuzilgan topshiriqlar o'qish savodxonligi darslariga kiritildi.

Xulosa qilib aytganda, Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida badiiy matn turlarida foydalanishning mazmun va mohiyatini bilish dars samadorligi oshirishga yordam beradi o'qituvchi janrlarning har biriga alohida e'tibor berishi kerak. Erkaklarni o'qituvchilar dastlab o'zi ifodali o'qib berishi, undan so'ng rollardan bo'lib o'qish kerak. Shunda o'quvchilarning tasavvur doirasi kengayadi va matn esda qoladi. Bundan tashqari badiiy matn ertaklar videolarni qo'yib berish o'quvchilarning matnlarga boplgan qiziqishlarini yanada orttiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik-milliy g'oyamizning poydevoridir. -Toshkent-2021.
2. Hakimov J.O. "Ta'limda axborot texnologiyalari" 2016 yil.
3. Daminov.O.O. Kasbiy pedagogika 2018 yil.
4. Qosimova K., Matchonov S., Gulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. -T.: Bayoz, 2022. - 304 b.
5. Abdullayeva F. Ta'lim tizimi sifatini oshirishda pisa va timss kabi xalqaro tadqiqotlarning roli //центр научных публикаций (buxdu. uz). - 2021. - T. 3. - №. 3.
6. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. - 2022. - T. 2. - №. 3. - C. 47-50.
7. Abdullayeva F. Methodological possibilities of organization of primary school technology lessons with pedagogical technologies //центр научных публикаций (buxdu. uz). - 2021. - T. 8. - №. 8.
8. Nurullayevna, A. F. (2022). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy ommabop maqolalarni o'rgatish. *barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali*, 2(4), 406-409.
9. Курбанова, Ш. Н., Абдуллаева, Ф., & Очилова, Г. О. (2021). Педагогическая технология-целостная система образовательного процесса. *новые педагогические исследования: сборник статей IV*, 20.
10. Qurbonova S. N., Abdullayeva F. Tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish //Scientific progress. - 2021. - T. 2. - №. 6. - C. 1030-1035.
11. Абдуллаева, Ф. Н. (2022). Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy-ommabop maqolalarni o'rgatishning metodik imkoniyatlari: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.034 Abdullayeva Feruza Nurilloevna Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный

научно-методический журнал, (9), 243-246.

12. Abdullayeva Feruza, N. (2022). Start Methodological Options for Teaching Scientific and Popular Articles in First Grade Mother Tongue and Reading Literacy Classes. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 6(6), 1433-1436.

13. Nurilloevna, A. F. (2022). General Structure of Teaching Courses of Popular Scientific and Artistic Articles on the Theme of the Seasons of the Year. *Web of Scholars: Multidimensional Research Journal*, 1(6), 1-5

14. Nurillayevna, A. F. (2023). Use of new pedagogical technologies in mother language and reading literacy lessons. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(5), 5-9.

15. Nurillayevna, A. F., & Muhammadjonovna, S. E. (2023). Ona Tili Va O'qish Savodxonligi Darslarida Matn Ustida Ishlashda Pirls Topshiriqlaridan Foydalanish. *Academic Integrity and Lifelong Learning (France)*, 215-219.

16. Nurillayevna, A. F., & G'anijonovna, Q. M. (2023). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish. *Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects (Spain)*, 181-184.

17. Abdullayeva, F. (2023). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy ommabop maqolalarni o'rgatish. *центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 28(28).

18. Nurillayevna, A. F. (2023). Methodological Basis of Development of Science-Related Competences In Teaching Works of Art in Primary Classes Based On Synergic Approach. *International Journal of Formal Education*, 2(10), 61-66.

SINF DAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA MILLIY QADRYATLARDAN FOYDALANISH

Abdullayeva Feruza Nurillayevna

Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida dotsenti.

Pinyozova Nadira Bobonazarovna

Osiyo xalqaro universiteti I bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda mantiqiy masalalarni o'rgatish metodikasining ayrim masalalari yoritilgan. Mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishning pedagogik va psixologik jihatlarini o'rganilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy masalalarni yechishda duch keladigan qiyinchiliklari tahlil qilingan. Maqolada mantiqiy masalalarni o'rgatishning samarali usullari, metodik yondashuvlar va didaktik materiallardan foydalanishning ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: mantiqiy masalalar, boshlang'ich sinflar, mantiqiy fikrlash, pedagogik metodika, didaktik materiallar, o'quvchilar qobiliyati, mantiqiy masalalarni yechish, o'qituvchi metodikasi, boshlang'ich ta'lim, fikrlash qobiliyatini rivojlantirish

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish uchun to'liq ma'lumotlar keltirilgan. Oquvchilarni sinfdan tashqari ishlarga jalb qilish va maktabdan tashqari tadbirlarni uyushtirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Ta'lim sifatini oshirishda sinfdan tashqari ishlarning o'rni beqiyos. Ayniqsa tarixiy badiiy qadryatlarimizdan foydalanish ta'lim va tarbiyaning milliy negizlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu ma'noda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarini ma'naviy, madaniy qadriyatlar bilan tanishtirish uchun sinfda, sinfdan, maktabdan tashqarida o'tkaziladigan o'quv-tarbiyaviy tadbirlarning ahamiyati kattadir. O'quvchining mustaqil hayotga, mehnat faoliyatiga tayyorlash, ularni, turli kasb hunarlarining asoslarini egallab borishlariga, sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning va bu ishlarda o'quvchilarning qatnashishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday tadbirlarning qulaylik tomonlaridan biri ajratilgan vaqtni, joyni, qatnashuvchilar sonini, o'tkaziladigan tarbiyaviy tadbirning maqsadi va vazifalarini belgilash o'quvchilar va o'qituvchilarning ixtiyoridaligidadir. Dars mashg'uloti esa, ahamiyati, maqsad va vazifalaridan tashqari maktab umumiy o'quv rejasiga, dars jadvaliga, kunlik o'qish tartibiga bo'y sunishga majburdir. Sinfdan tashqari o'tkazilgan tadbirlar maktab o'quv tarbiyaviy jarayonning, ajralmas

qismi bo'lib, o'quvchilarning bosh vaqtlarini mahsulli o'tkazishdan tashqari ta'lim va tarbiyaning ma'lim bir yo'nalishlarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning ahamiyati, mohiyati va samarasi bizning fikrimizcha, mehnat va kasb ta'limi mashg'ulotlaridan kam emasdir.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining har tomonlama yetuk, ma'naviy, madaniy dunyoqarashini rivojlantirish uchun ham sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil qilish maqsadga muvofiqdir. Chunki yosh barkamol avlodni kelajakda munosib kasb egasi qilib tarbiyalashda amaliy bilim, malaka va ko'nikmalari mustahkamlanib boradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari pedagogic jamoasi yetakchiligida o'tkaziladigan sinfdan va maktabdan tashqari ishlar avvalo tarbiyaviy maqsadlarda uyishtirilmog'i va yillik va yarim yillik o'quv tashkiliy ishlar rejasiga mos tushmog'i lozim. Oquvchilarning mehnat va kasbga yo'naltirishda keng qo'llanib kelinayotgan va hanuzgacha o'zining ta'limiy va tarbiyaviy va rivojlantiruvchanlik ahamiyatini yo'qotmagan pedagogik jihatdan samarali bo'lgan sinfdan tashqari ishlarning shakllaridan biri to'garaklardir. Amaliy ijodkorlik ishlab chiqarishga yo'naltirilgan to'garaklar xususan, naqqoshlik, ganch va yog'och o'ymakorligi, qizlar uchun shirinliklar tayyorlash ya'ni pazandalik, "Mohir qo'llar" to'garagida esa tikuvchilik, rassomchilik, kichik yoshdagi o'g'il -qizlar uchun to'quvchilik, sport kabi turlari o'quvchilarni umumiy va maxsus kasbga yo'naltirilgan bilimlarini kengaytirish va takomillashtirishga xizmat qiladi.

Maktabdan tashqari sharoitda o'tkaziladigan barcha sohalaridagi qat'iy dars jadvalidagi to'garaklardan farq qiladi va quyidagi afzalliklarga ega:

- ❖ Dars mashg'ulotlari o'quvchilarning (taxminan) bir xil yoshdagilari bir sinfga joylansa, maktabdan tashqari to'garaklarda esa turli xil yoshdagi (2-3yosh farqi) bolalar ham bir guruhga birlashtirilishi mumkin. Bu xolda o'quvchi o'zini -o'zi boshqara olishi, tarbiyalanishi, guruhidagi kichik yoshdagi bolalarga o'rnak bo'lishi, va ular oldida uyalib qolmaslik uchun jadalroq harakat qilishlariga sabab bo'ladi.

- ❖ Amaliy san'at va badiiy hunarmandchilik to'garaklariga I-XI sinf o'quvchilari, ya'ni 7-17 yoshdagi bolalar qabul qilinishi mumkin. Bunday to'garaklar badiiy qadryatlarni o'rganishning yagona shakli sifatida e'tiborlidir.

- ❖ Amaliy san'at, badiiy hunarmandchilik bo'yicha to'garak mashg'ulotlari darslardan farqli o'laroq o'quvchilarning qiziqishlari, ularning shug'ullanishi uchun qulay vaqtlarda o'tkazilishi bilan ham afzalliklarga ega.

- ❖ Sinfdan tashqari ishlarning yana bir afzalligi shundaki, bu mashg'ulotlarda nazariya bilan amaliyot yo'nalishi uzviyida olib boradi.

- ❖ Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil etishda o'quvchilarning Yoshi, aqliy va jismoniy rivojlanish darajasi, qiziqishlari, tabiiy moyilliklari va layoqatlarini hisobga olgan holda guruhlariga ajratish lozim.

Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish va uni o'tkazish usullari:

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar kontseptsiyasida tarbiyaviy tadbirlarni takomillashtirish zaruriyati, alohida ta'kidlangan: siyosiy tuzumiing o'zgarganligi, yangicha iqtisodiy munosabatlarning shakllanib borishi, tarbiyaviy ishni yaxshilashda davr talabiga javob beradigan yangicha tamoyillari g'oyalar, ish uslubiyatlarini ishlab chiqish hamda o'qituvchining ijodkorlik faoliyatini qaytadan qurmoq lozimdir. Tarbiyachining navbatdagi vazifasi bolalar jamoasini tashkil qilish, tarbiyalash va jipslashtirish borasidagi nazariy bilimlarni o'zlashtirib, ilg'or tajribalarga suyanib o'quvchilarni tarbiyaviy jarayonda o'rtoqlik-do'stlik, o'zaro hamkorlik, hamjihatlik, o'z-o'zini tarbiyalash va boshqarish kabi jamoatchilik sifatlarini tarbiyalash mahoratini o'zlashtirishdan iborat. Ular: o'quvchilar kundalik faoliyatlarining hamma qirralarida jamoaga jipslashtirish. Shaxsiy manfaatdan jamoa manfaatini yuqori qo'yishga o'rgatish. Jamoada bir-biriga mehr-oqibatli, muruvvat va sahiylik, do'stona hamkorlik mavjud bo'lsa, u katta tarbiyaviy kuchga aylanadi. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilar jamoalari tashkil qilishda o'qituvchida turli-tuman usul va vositalardan mahorat bilan foydalanish talab qilinadi: 1. O'qituvchi jamoa a'zolarini yangi sharoitga (maktabning I sinfidan boshlab) moslashuv davrida

ularga ishonch, xurmat, xushmuomalalik, talablarni to'g'ri qo'ya bilish shu bilan birga o'quvchini tushunish va eshita bilish mahoratiga ega bulish talab etiladi; 2.O'quvchilar jamoasidagi etaklovchi kuch tayanch o'zagini tanlash; 3.Jamoa a'zolarining har birining kuchiga, qobiliyatiga qarab topshiriqlar berish; 4.Jamoadagi yangi an'ana, qonun-qoidalarini dastlabki kurtagini yaratish va unga amal qilish; 5.Jamoa istiqbolini davr talabi bilan moslashgan holda belgilash talab qilinadi. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning tarbiyaviy ta'siri ko'p darajada o'quv jarayonini tashkil etish saviyasiga hamda o'quvchilar jamoasining xilma -xil ishlarni qanday yo'lga qo'yishlariga bog'liqdir. Sinfdan tashqari faoliyat majburiy dastur bilan chegaralanmaydi, balki yoshlar har xil o'quvchilarni ixtiyoriy ravishda birlashtiradi. Ularning tashabbusi asosida ishlarni amalga oshiradi, fanga qiziqtiradi, ularni xalqning madaniy hayoti muhitiga olib keladi. Sinfdan tashqari ishlar shaxsdagi ijtimoiy faollik, ijtimoiy ong hamda axloqiy odatlarni tarkib toptirishning eng muhim omil hisoblanadi va buni doim tatbiq qilish lozimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik-milliy g'oyamizning poydevoridir. -Toshkent-2021.
2. Hakimov J.O. "Ta'limda axborot texnologiyalari" 2016 yil.
3. Daminov.O.O. Kasbiy pedagogika 2018 yil.
4. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. -T.: Bayoz, 2022. - 304 b.
5. Abdullayeva F. Ta'lim tizimi sifatini oshirishda pisa va timss kabi xalqaro tadqiqotlarning roli //центр научных публикаций (buxdu. uz). - 2021. - T. 3. - №. 3.
6. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. - 2022. - T. 2. - №. 3. - C. 47-50.
7. Abdullayeva F. Methodological possibilities of organization of primary school technology lessons with pedagogical technologies //центр научных публикаций (buxdu. uz). - 2021. - T. 8. - №. 8.
8. Nurullayevna, A. F. (2022). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy ommabop maqolalarni o'rgatish. barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 2(4), 406-409.
9. Курбанова, Ш. Н., Абдуллаева, Ф., & Очилова, Г. О. (2021). Педагогическая технология—целостная система образовательного процесса. новые педагогические исследования: сборник статей IV, 20.
10. Qurbonova S. N., Abdullayeva F. Tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish //Scientific progress. - 2021. - T. 2. - №. 6. - C. 1030-1035.
11. Абдуллаева, Ф. Н. (2022). Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy-ommabop maqolalarni o'rgatishning metodik imkoniyatlari: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.034> Abdullayeva Feruza Nurilloevna Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 243-246.
12. Abdullayeva Feruza, N. (2022). Start Methodological Options for Teaching Scientific and Popular Articles in First Grade Mother Tongue and Reading Literacy Classes. International Journal of Trend in Scientific Research and Development, 6(6), 1433-1436.
13. Nurilloevna, A. F. (2022). General Structure of Teaching Courses of Popular Scientific and Artistic Articles on the Theme of the Seasons of the Year. Web of Scholars: Multidimensional Research Journal, 1(6), 1-5
14. Nurillayevna, A. F. (2023). Use of new pedagogical technologies in mother language and reading literacy lessons. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(5), 5-9.
15. Nurillayevna, A. F., & Muhammadjonovna, S. E. (2023). Ona Tili Va O'qish Savodxonligi Darslarida Matn Ustida Ishlashda Pirls Topshiriqlaridan Foydalanish. Academic Integrity and Lifelong Learning (France), 215-219.
16. Nurillayevna, A. F., & G'anijonovna, Q. M. (2023). Ona tili va o'qish savodxonligi

darslarida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects (Spain), 181-184.

17. Abdullayeva, F. (2023). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy ommabop maqolalarni o'rgatish. центр научных публикаций (buxdu. uz), 28(28).

18. Nurillayevna, A. F. (2023). Methodological Basis of Development of Science-Related Competences In Teaching Works of Art in Primary Classes Based On Synergic Approach. International Journal of Formal Education, 2(10), 61-66.

EGMA BAHOLASH DASTURIDA “SON” MAZMUN SOHASIGA OID TOPSHIRIQLAR TAHLILI

Abdullayeva Feruza Nurillayevna

Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrası dotsenti.

Mizrobova Mohigul Muhammadjon qizi

Osiyo xalqaro universiteti I bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada EGMA xalqaro baholash dasturining o'rni va bu dasturda “Son” mazmun sohasiga oid topshiriqlarning tahlillari, uni o'rgatish usullari haqida so'z brogan.

Kalit so'zlar: EGMA, xalqaro tadqiqotlar, matematik tushuncha, son tushunchasi, ko'nikma, malaka, raqamlarga doir tushunchalar.

Annotation: This article discusses the role of the EGMA international assessment program, an analysis of tasks related to the "Number" content area in this program, and methods for teaching it.

Keywords: EGMA, international studies, mathematical understanding, number understanding, skills, competence, number concepts.

Аннотация: В статье рассматривается роль международной программы оценки знаний EGMA, анализ заданий по предметной области «Число» в этой программе и методика ее преподавания.

Ключевые слова: EGMA, международные исследования, математическое понимание, понимание чисел, навыки, компетентность, числовые концепции.

Boshlang'ich ta'lim — bu bolaning mantiqiy fikrlashi, asosiy ko'nikma va bilimlarini shakllantirish shu bilan birgalikda kreativligini oshirish bosqichi bo'lib, uning kelgusi ta'lim bosqichlariga tayyorlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, o'quvchilarning matematik savodxonligini oshirish va ularni to'g'ri yo'naltirish bugungi ta'limda juda muhim va dolzarb vazifa hisoblanadi. Xalqaro darajada qo'llanilayotgan EGMA (Early Grade Mathematics Assessment) dasturi aynan shu maqsadga xizmat qiladi — ya'ni boshlang'ich sinf o'quvchilarining asosiy matematikaga oid bilim va ko'nikmalarini baholashga qaratilgan. Mazkur tadqiqotda EGMA topshiriqlarining amaliy ahamiyati, ularning sinf sharoitida qo'llanish imkoniyatlari va o'qituvchilarning bu boradagi tajribasi o'rganiladi. Shuningdek, EGMA topshiriqlarining dars jarayoniga integratsiya qilinishi orqali o'quvchilarda tahliliy fikrlash, matematik muloqot va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi.

EGMA (Early Grade Mathematics Assessment) — bu boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik savodxonlik darajasini baholashga mo'ljallangan xalqaro baholash dasturidir. U 2006-yilda AQSh Xalqaro taraqqiyot agentligi (USAID) tomonidan RTI International bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan.

EGMA dasturining asosiy maqsadi. EGMA dasturi 2–4-sinf o'quvchilarining quyidagi ko'nikmalarini baholashga qaratilgan:

- a) Sonlar va arifmetik amallarni tushunish;
- b) Matematik muammolarni hal qilish;
- c) Asosiy hisoblash ko'nikmalari (qo'shish, ayirish, ko'paytirish, bo'lish);
- d) Matematik fikrlash va mantiqiy xulosa chiqarish.

Baholash og'zaki tarzda, bir nafar o'quvchi bilan individual suhbat shaklida o'tkaziladi. Bu yondashuv o'quvchining real bilim va ko'nikmalarini aniqlashga yordam beradi. Undan tashqari

ularni yakka holda ishlash va bironing yordamiga muhtojlik sezmaslik kabi ko'nikmalari rivojlanib boradi. Shu qatorda o'quvchilarda erkin va kreativ fikrlay boshlaydi.

O'zbekistonda EGMA dasturining joriy etilishi.

2021-yil noyabr oyida O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi USAID bilan hamkorlikda EGMA va EGRA (Early Grade Reading Assessment) dasturlarini mamlakat miqyosida sinovdan o'tkazdi. Bu tadqiqotda 935 ta davlat maktabidan 21 000 dan ortiq o'quvchi ishtirok etdi. Baholash o'zbek, rus, qoraqalpoq va qozoq tillarida olib borildi. Ushbu dastur orqali o'quvchilarning o'qish va matematika bo'yicha asosiy ko'nikmalari tahlil qilinib, ta'lim sifatini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

EGMA dasturining afzalliklari.

Xalqaro standartlarga moslik: EGMA dunyo bo'yicha 70 dan ortiq mamlakatlarda qo'llaniladi, bu esa ta'lim tizimini xalqaro darajada solishtirish imkonini beradi.

Ta'lim sifatini baholash: Dastur orqali o'quvchilarning real bilim darajasi aniqlanadi, bu esa o'quv dasturlarini takomillashtirishga yordam beradi.

Raqamli versiyalar: So'nggi yillarda EGMA ning raqamli (self-administered) versiyalari ishlab chiqilib, baholash jarayonini yanada samarali va tejamkor qilish imkonini bermogda.

Son mazmun sohasiga oid topshiriqlarning bir nechtasini ko'rib chiqamiz.

1. Sonning o'nlik va birliklar tuzilmasi

1. 54 sonida nechta o'nlik va nechta birlik bor?

- A) 5 o'nlik, 4 birlik
- B) 4 o'nlik, 5 birlik
- C) 50 o'nlik, 4 birlik
- D) 5 birlik, 4 o'nlik

To'g'ri javob: A

2. Quyidagi sonlardan qaysi biri 3 o'nlik va 7 birlikdan tashkil topgan?

- A) 73
- B) 37
- C) 30
- D) 27

To'g'ri javob: B

Quyida keltirilgan misollar orqali o'quvchilar o'nlik va birlik tushunchasini qanchalik darajada anglashganini bilib olishimiz mumkin.

2. Sonlarni solishtirish

Sonlarni solishtirish o'quvchilarning yaxshi rivojlanishiga yordam beradi. Masalan 62 sonidan kichik sonlarni aniqlash uchun o'quvchilarga savol bilan murojaat etiladi.

O'qituvchi: bolajonlar 62 soni nechta o'nlik va nechta birlikdan iborat?

O'quvchilar javob berishadi 6 o'nlik va 2 birlik.

O'qituvchi: 62 sonidan katta bo'lgan sonlarni sanab beringchi

O'quvchilar: 63, 64, 65,.....

O'qituvchi: endi 62 sonidan kichik sonlarni sanab beringchi

O'quvchilar: 61, 60, 59, 58,.....

Shu tariqa biroz o'quvchilar bilan savol javob qilish orqali ularga buni juda yaxshi tushintirish mumkin.

1. Qaysi javobda 62 sonidan kichik sonlar berilgan?

- A) 58, 57, 28
- B) 78, 63, 80
- C) 90, 100, 85
- D) 70, 75, 62

To'g'ri javob: A

2. 51 soni nechchi va nechchi o'rtasida joylashgan?

- A) 40 va 45
- B) 30 va 40
- C) 50 va 60
- D) 60 va 70

To'g'ri javob: C

3. Sonlar ketma-ketligi va tartiblash

1. Bo'sh joylarga mos sonlarni yozing:

28, 29, _, 31, _

To'g'ri javob: 30, 32

2. Eng kichikdan eng kattagacha joylashtiring: 18, 25, 13, 22

To'g'ri javob: 13, 18, 22, 25

O'quvchilar bunga o'xshash topshiriqlarni juda ham a'lo darajada bajarishadi. Xula qilib aytganda EGMA xalqaro baholash dasturi orqali o'quvchilarda turli ko'nikmalar shakllana boradi. Shu bilan birgalikda ularning kreativ fikrlashi va erkin gapirish qobiliyatlari ham juda yaxshi shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-sinfi uchun darslik, I qism / I.V.Repyova, Y.V. Zemlina. – Toshkent "Novda Edutainment" nashriyoti, 2023. – 88 b.

2. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik, I qism / I.V.Repyova, Y.V. Zemlina. – Toshkent "Novda Edutainment" nashriyoti, 2023. – 100 b.

3. Abdullayeva F. Ta'lim tizimi sifatini oshirishda pisa va timss kabi xalqaro tadqiqotlarning roli //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.

4. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 47-50.

5. Abdullayeva F. Methodological possibilities of organization of primary school technology lessons with pedagogical technologies //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

6. Курбанова, Ш. Н., Абдуллаева, Ф., & Очилова, Г. О. (2021). Педагогическая технология–целостная система образовательного процесса. новые педагогические исследования: сборник статей IV, 20.

7. Nurillayevna, A. F. (2023). Methodological Basis of Development of Science-Related Competences In Teaching Works of Art in Primary Classes Based On Synergic Approach. International Journal of Formal Education, 2(10), 61-66.

a. inlibrary.uz

b. <https://uzbekscholar.com>

c. <https://xs.uz>

d. <https://www.gazeta.uz>

NOAN'ANAVIY YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINFLARDA BADIY ASARLARNI O'RGATISH METODIKASI

Abdullayeva Feruza Nurillayevna

Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida dotsenti, PhD.

Annotatsiya: Maqolada noan'anaviy yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida badiiy asar tahlilida yangi pedagogik texnologiyalaridan foydalanish, noan'anaviy texnologiyalaridan samarali foydalanib o'rgatishning muhim jihatlari ochib berilgan. Didaktik vositalardan foydalanishda o'quvchilarning psixologik, yosh xususiyatlarini inobatga olish zarurligi misollar asosida isbotlangan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, pedagogik texnologiya, innovatsion texnologiya, ta'lim-tarbiya, didaktik vosita, ta'lim samaradorligi.

Аннотация: В статье на основе инновационного подхода рассмотрено использование новых педагогических технологий при анализе художественных произведений на уроках читательской грамотности в начальной школе, развитие научных компетенций учащихся, а также эффективное использование образовательных технологий при обучении произведениям искусства. выделены. На примерах доказывается необходимость учитывать психологические и возрастные особенности учащихся при использовании дидактических средств.

Ключевые слова: педагогическая технология, инновационная технология, обучение, дидактический инструментарий, эффективность обучения.

Annotation: In the article, based on a noan'anaviy approach, the use of new pedagogical technologies in the analysis of works of art in elementary reading literacy classes, the development of students' scientific competences, and the effective use of educational technologies to teach works of art are highlighted. The need to take into account the psychological and age characteristics of students in the use of didactic tools is proven on the basis of examples.

Key words: pedagogical technology, innovative technology, teaching, didactic tools, teaching effectiveness.

O'quvchilarda nutqiy qobiliyatlarni rivojlantirishda o'qish savodxonligi fanining o'rni va ahamiyati beqiyos hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'limda o'qish savodxonligi fani o'quvchi shaxsida fikrlashga, o'zgaralar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda nutq sharoitiga mos ravishda to'g'ri va ravon bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirishni ko'zda tutadi.

Bugungi kunda boshlang'ich sinf darsliklari o'quvchining ijodkorligiga, uning kreativlik qobiliyatini rivojlantirish uchun shuningdek, o'quvchida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga doir ko'pgina mashqlarni uchratishimiz mumkin. Bundan tashqari boshlang'ich sinflarda kitoblar bilan birgalikda mashq daftarlarini ham berilishi ularning mavzuni mustahkamlashi uchun yanada samarali usullardan biri desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Bugungi kunda darslikda berilgan matnlar o'quvchining tinglab tushunish qobiliyati, talaffuzi, ularni og'zaki va yozma nutqda to'g'ri qo'llay olish qobiliyati doir ko'pgina matnlarni uchratishimiz mumkin.

O'qish savodxonligi doirasida o'quvchida to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish, ularni oddiy kitob o'quvchidan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish; o'qish orqali tevarak-atrof, borliq haqidagi bilimlarini kengaytirish, ularning dunyoqarashini boyitish; tafakkurida elementar adabiy tushunchalarni shakllantirish; har qanday uslubdagi matnni o'qish va uni anglash, tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmasini oshirish nazarda tutiladi [6;3].

O'quvchining nutqini o'stirish uchun albatta badiiy asarlarning o'rni beqiyos hisoblanadi. Boshlang'ich sinfdan hikoya, kichkina matn o'qishga qiziqqan bola, albatta yuqori sinfdan kattaroq asar o'qishni boshlaydi va bu ko'nikmaga aylanib boradi. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarida ham bir qancha hikoyalarni uchratishimiz mumkin. Biz o'zimizga savol

beraylik, matn o'qish, hikoya o'qish bolaga nima beradi? Biz uni o'quvchiga qanday usullar bilan yetkazsak, samarali natijaga erishamiz [1;55].

Noan'anaviy yondashuv – bu murakkab, o'z-o'zini tashkil etuvchi tizimlarni o'rganadigan nazariya bo'lib, uni badiiy asarlar tahlilida qo'llash mumkin. Bu yondashuv asarda mavjud bo'lgan turli elementlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni, ularning o'zgarishi va rivojlanishini tushunishga yordam beradi. Innovatsiya, asosan, tizimlarning muvozanatdan chiqib, yangi sifatli holatga o'tish jarayonini o'rganadi, badiiy asarda esa bu jarayonni qahramonlarning ichki dunyosi, konfliktlar, asardagi voqealar rivoji kabi jihatlarida ko'rish mumkin.

Badiiy asar tahlilida sinergetik yondashuvni qo'llash uchun quyidagi jihatlariga e'tibor berish kerak:

Elementlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik: Badiiy asar ichida mavjud bo'lgan turli elementlar, masalan, obrazlar, motivlar, voqealar o'rtasidagi aloqalar tahlil qilinadi. Bu elementlar qanday o'zaro ta'sir ko'rsatishi va asarning umumiy mazmuniga qanday hissa qo'shishi aniqlanadi.

Tizimning rivojlanishi va dinamikasi: Asardagi voqealar va qahramonlar o'zgarishlar jarayonida qanday rivojlanishini ko'rib chiqish kerak. Bu o'zgarishlar yangi holatlarni yaratadi, ular esa asar mazmunini to'ldiradi yoki yangi nuqtai nazarni taqdim etadi.

Chegara va beqarorlik nuqtalari: Har qanday sinergetik tizimda beqarorlik va yangi muvozanat nuqtalari bo'ladi. Badiiy asarda bu nuqtalar qahramonlar qaror qabul qilishda yoki kutilmagan o'zgarishlar yuz bergan joylarda kuzatiladi.

O'z-o'zini tashkil etish: Asarda qahramonlarning yoki voqealarning o'z-o'zidan qanday rivojlanib, mustaqil ravishda shakllanishi tahlil qilinadi. Ular tashqi ta'sirsiz o'zgarishlarga duch kelib, o'zlarining yangi holatlariga qanday yetib boradi?

Misol tariqasida, Fyodor Dostoyevskiyning "Jinoyat va jazo" asarini sinergetik yondashuv asosida tahlil qilishda Raskolnikovning o'z qarashlaridan boshlab, ruhiy iztiroblar va ichki kurashlar orqali o'zini va jamiyatdagi o'rnini qayta anglash jarayonlarini ko'rish mumkin. Uning shaxsiy rivojlanishi sinergetik tizim sifatida qaraladi va ushbu tizimning beqarorlik nuqtalari uning jinoyatga qo'l urishi va oxir-oqibatda pushaymonlik va o'z-o'zini anglash jarayonlari bilan bog'liq bo'ladi [3;55].

Umuman olganda, sinergetik yondashuv badiiy asarni nafaqat statik holatda, balki dinamik tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi, bu esa mazmunni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

O'quvchining nutqini o'stirish uchun albatta badiiy asarlarning o'zni beqiyos hisoblanadi. Boshlang'ich sinfda hikoya, kichkina matn o'qishga qiziqqan bola, albatta yuqori sinfda kattaroq asar o'qishni boshlaydi va bu ko'nikmaga aylanib boradi. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarida ham bir qancha hikoyalarni uchratishimiz mumkin. Biz o'zimizga savol beraylik, matn o'qish, hikoya o'qish bolaga nima beradi? Biz uni o'quvchiga qanday usullar bilan yetkazsak, samarali natijaga erishamiz.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol uslublardan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, xato xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o'quv jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Bugungi kunda ta'lim muassasalarining o'quv tarbiyaviy jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor berilayotganining asosiy sababi quyidagilardir: Birinchidan, pedagogik texnologiyalarda shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish imkoniyatining kengligida. Ta'lim to'g'risidagi Qonunda rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Ikkinchidan, pedagogik texnologiyalar o'quv-tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi. Uchinchidan, pedagogik texnologiya o'qituvchini ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab, tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo'lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga

undaydi. To'rtinchidan, pedagogik texnologiya yangi vositalar va axborot usullarini qo'llashga asoslanganligi sababli, ularning qo'llanilishi o'quv-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarning to'g'ri joriy etilishi o'qituvchining bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi [3;55]. Bu esa o'qituvchidan ko'proq mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab etadi. Pedagogik texnologiya asosida o'tkazilgan mashg'ulotlar yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi. Hozirgi davrda sodir bo'layotgan noan'anaviy jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va o'zlashtirgan bilimlarini o'zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak. Shuning uchun ham, ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish uslublari interfaol uslublari, innovasion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Pedagogik texnologiya va ularning ta'limda qo'llanishiga oid bilimlar, tajriba o'quvchilarni bilimli va yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. "Dumaloq stol" metodi: Topshiriq yozib qo'yilgan qog'oz varag'i davra bo'ylab aylantiriladi. Har bir talaba o'zining javob variantini yozib qo'ygach, varaqni boshqa talabaga uzatadi. Keyin muhokama bo'ladi: noto'g'ri javoblar o'chiriladi, to'g'ri javoblarning soniga qarab talabaning bilimlariga baho beriladi. Bu metodni faqat yozma shaklda emas, balki og'zaki shaklda ham qo'llash mumkin. «Ruchka stol o'rtasida» metodi. Butun guruhga topshiriq beriladi (masalan, ot so'z turkumiga qaysi so'zlar kiradi). Har bir o'quvchi bitta javob variantini bir varaq qog'ozga yozib, uni qo'shnisiga beradi, o'z ruchkasini esa stolning o'rtasiga surib qo'yadi. Shunday qilib, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan mazkur interfaol usullar o'quvchi-talabalarning mustaqilligi, ishchanligi, uyushqoqligi, xushmuomalaligi, ijodiy fazilatlarini kamol toptirishga yordam beradi. Interfaol usullarni yana boshqacha ta'riflaydigan bo'lsak interfaol ta'lim jarayonida dars o'quvchilarning o'zaro muloqotlari asosida amalga oshiriladi. Interfaol metod - ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi faollikni oshirish orqali ularning o'zaro harakati, ta'siri ostida bilimlarni o'zlashtirishni kafoiatlash, shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi [4;4]. Ushbu usullarni qo'llash dars sifati va samaradorligini oshirishga yordam beradi. Uning asosiy mezonlari norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish, mustaqil o'qish, o'rganish, seminarlar o'tkazish, o'quvchilarni tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriq, vazifalar berish, yozma ishlar bajarish va boshqalardan iborat. Interfaollik, bu - o'zaro ikki kishi faolligi, ya'ni, bunda o'quv-biluv jarayoni o'zaro suhbat tariqasida, dialog shaklda (kompyuter aloqasi) yoki o'qituvchi-o'quvchilarning o'zaro muloqotlari asosida kechadi. Interfaollik - o'zaro faollik, harakat, ta'sirchanlik, o'quvchi-o'qituvchi, o'quvchi-o'quvchi (sub'yekt-sub'yekt) suhbatlarida sodir bo'ladi. Interfaol metodlarning bosh maqsadi - o'quv jarayoni uchun eng qulay muhit vaziyat yaratish orqali o'quvchining faol, erkin, ijodiy fikr yuritish, uni ehtiyoj, qiziqishlari, ichki imkoniyatlarini ishga solishga muhit yaratadi. Bunday darslar shunday kechadiki, bu jarayonda bironta ham o'quvchi chetda qolmay, eshitgan, o'qigan, ko'rgan bilgan fikr- mulohazalarini ochiq-oydin bildirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'zaro fikr almashish jarayoni sodir bo'ladi. Bolalarda bilim olishga havas, qiziqish ortadi, o'zaro do'stona munosabatlar shakllanadi. Interfaol ta'lim o'z xususiyatiga ko'ra didaktik o'yinlar orqali, evristik (fikrlash, izlash, topish) suhbat-dars jarayonini loyihalash orqali, muamoli vaziyatni hosil qilish va yechish orqali, kreativ-ijodkorlik asosida, axborot kommunikatsion texnologiyalar yordamida amalga oshirish metodlarini o'z ichiga oladi. Demak, interfaol ta'lim texnologiyalari va uning muhim tarkibiy elementi bo'lgan interfaol metodlar ta'lim jarayonini tashkil etish ko'rsatkichlarining o'zgarishini ta'minlaydi. Zero, zamonaviy ta'lim doimiy ravishda fan va texnologiya rivoji bilan bog'liqlikda ta'lim maqsadi, mazmuni, shakl, metod va vositalarining yangilanib borishini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Prezident farmoni 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni
2. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: Bayoz, 2022. – 304 b.
3. Abdullayeva F. TA'LIM TIZIMI SIFATINI OSHIRISHDA PISA VA TIMSS KABI XALQARO TADQIQOTLARNING ROLI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
4. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 47-50.
5. Abdullayeva F. Methodological possibilities of organization of primary school technology lessons with pedagogical technologies //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
6. Nurullayevna A. F. ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA ILMIY OMMAVOP MAQOLALARNI O'RGATISH //БАРҚАРОРЛИК ВА ЕТАКЧИ ТАДҚИҚОТЛАР ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 406-409.
7. Kurbanova S. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ–ЦЕЛОСТНАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА КУРБАНОВА ШОИРА НАРЗУЛЛАЕВНА, АБДУЛЛАЕВА ФЕРУЗА, ОЧИЛОВА ГО //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
8. Курбанова Ш. Н., Абдуллаева Ф., Очилова Г. О. Педагогическая технология–целостная система образовательного процесса //новые педагогические исследования: сборник статей IV. – 2021. – С. 20.
9. Qurbonova S. N., Abdullayeva F. TARBIYA DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 1030-1035.
10. Абдуллаева, Ф. Н. (2022). BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA ILMIY-OMMAVOP MAQOLALARNI O'RGATISHNING METODIK IMKONIYATLARI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.034> Abdullayeva Feruza Nurilloevna Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 243-246.
11. Abdullayeva Feruza, N. (2022). Start Methodological Options for Teaching Scientific and Popular Articles in First Grade Mother Tongue and Reading Literacy Classes. International Journal of Trend in Scientific Research and Development, 6(6), 1433-1436.
12. Nurilloevna, A. F. (2022). General Structure of Teaching Courses of Popular Scientific and Artistic Articles on the Theme of the Seasons of the Year. Web of Scholars: Multidimensional Research Journal, 1(6), 1-5

‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIY ASARLARNI O'RGATISHNING AYRIM MASALALARI.

Abdullayeva Feruza Nurillayevna

Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida dotsenti.

Iskandarova Shahribonu Bahri qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti I bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada o‘qish savodxonligi darslarida badiiy asarlarni ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanib o‘rgatishning muhim jihatlari ochib berilgan. Didaktik vositalardan foydalanishda o‘quvchilarning psixologik, yosh xususiyatlarini inobatga olish zarurligi misollar asosida isbotlangan.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, pedagogik texnologiya, innovasion texnologiya, ta’lim-tarbiya, didaktik vosita, ta’lim samaradorligi.

O'qish savodxonligi darslari o'quvchilarning nafaqat matnni o'qish va tushunish, balki tahlil qilish, baholash va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy asarlarni o'rgatish jarayonida fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi o'quvchilarning adabiy matnlarni chuqur anglashiga va ularni hayotiy tajriba bilan bog'lashga xizmat qiladi.

O'qish savodxonligi darslarida badiiy asarlarni o'rgatish nafaqat o'quvchilarning matnni tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi, balki ularning fanga oid kompetensiyalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bu metodika o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish, til va adabiyotga oid bilimlarini mustahkamlashga yo'naltirilgan.

Bola nutqining takomillashuvida ona tili ta'limi katta imkoniyatga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Ona tili darslarida bolaning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish parallel ravishda olib boriladi. Fonetik, grafik, orfografik, orfoepik, leksik, grammatik va uslubiy jihatdan to'g'ri tuzilgan og'zaki va yozma nutq ravon va mazmunli bo'ladi. Ravon nutq ta'sirchanligi, tushunariligi, obrazlilik bilan tinglovchiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Bola o'z nutqini ravon, tushunarli va obrazli qilib ifodalashi ularda kompetensiyalarni shakllantirish natijasidir. O'quvchi kompetentlikka ega bo'lsa nafaqat ona tili, balki, boshqa fanlarni o'zlashtirishda ham ijtimoiy faol harakat qilib, ijobiy natijalarga erisha oladi.

Bolaning tafakkuri, ijodiyligi, tanqidiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim tizimida boshlang'ich sinfni tugatayotgan har bir o'quvchi shaxsiga bir qancha zamonaviy, shu jumladan, uning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi nuqtayi nazaridan yangi talablarni qo'yadi. Binobarin, o'qitishning maqsadlari, vazifalari, mazmuni, uslublari va usullarini qayta ko'rib chiqqan holda ishlab chiqilgan yangi milliy dasturning qabul qilinishi bu boradagi ishlarning samarasini oshirishda asosiy dasturulamal bo'lib, o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, aqliy va ijodiy salohiyatining yanada yuqori bo'lishida xizmat qiladi.

Bugungi kunda zamonaviy fikrlaydigan, ona tilining imkoniyatlaridan unumli foydalanadigan, o'zaro munosabatlarda erkin va faol, chet tillarda ravon so'zlasha oladigan avlodni tarbiyalash uzluksiz ta'lim oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. O'quvchilarning kommunikativ kompetentligini oshirish, fikrini tushunarli, aniq va lo'nda bayon etish ko'nikmalarini shakllantirish til o'qitish metodikasi oldiga bir qator masalalarni ko'ndalang qo'yadiki, bu bevosita ona tilini o'qitish bo'yicha muayyan tadqiqotlar olib borishni talab etmoqda. Binobarin, bugungi tezkor axborot asrida global tafakkurli yoshlarni kamol toptirish masalasi bevosita til ta'limida ona tili bilan chet tiliga doir materiallarni integratsiyalab o'qitish masalasini ham ilgari suradi.

Jahon ta'lim muassasalarida ona tili va adabiyot fanlarini o'qitish metodikasini sinergetik yondashuv asosida takomillashtirishning kognitiv mexanizmlari ta'lim tizimiga tatbiq etilgan. Yevropa Ittifoqi Hay'atining 2000 yilda qabul qilgan "Umr bo'yi ta'lim olish masalalari bo'yisha Memorandum"da barcha ta'lim oluvchilar uchun teng imkoniyatlarning yaratilishi, umr bo'yi ta'lim olish (lifelong learning) istiqbollari asosida Yevropa Ittifoqining umumiy o'rta ta'lim beruvchi maktablar miqyosida xalqaro almashinuvni (o'quvchilar almashinuvini) tashkil etuvshi "Eurora" maxsus dasturlarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida maktab ta'limi mazmunini har o'n yillikda takomillashtirish, o'quvchilar tomonidan boshlang'ich ta'lim ma'lumotining samarali o'zlashtirilganini tasdiqlovchi umumiy bitiruv imtihonini torshirish asosida o'rta maktabga o'tishni ta'minlashning me'yoriy asoslarini rivojlantirish, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqish va ishtiyoqlarini rivojlantirishning nazariy masalalarini kengaytirish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Shu bilan birga, o'quvchilarning kitobxonlik tajribasi hamda axborotlardan maqsadli foydalanish malakalarini rivojlantirish, boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy asarlar ustida ishlash orqali nutqini o'stirish, nutq o'stirishda badiiy-ifodali, hissiy-estetik imkoniyatlarni kengaytirish bo'yisha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Respublikamizda davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida, boshlang'ich ta'lim davrida RIRLS xalqaro baholash dasturlari bo'yicha tadqiqot metodlari asosida o'quvchilar nutqini o'stirishning me'yoriy asoslari yaratildi, boshlang'ich ta'limning moddiy-texnik bazasi takomillashtirildi. Jumladan, "Maktab – bu hayot-mamot masalasi, kelajak masalasi... ta'lim-tarbiya sohasida zamonaviy va oqilona tizim yaratish, o'qitish metodlari, ta'lim standartlari, darslik va o'quv qo'llanmalarini yangilash zarurligi, bilim berishda ilg'or xorijiy tajribalardan foydalanish, tarbiyada esa milliy an'ana va qadriyatlarga suyanish muhimligi kabi ustuvor vazifalar belgilab berildi. Bu esa, ta'limning dastlabki bosqichlaridan boshlab o'quvchilar nutqini o'stirish metodikasini takomillashtirishni taqozo etadi.

O'quvchilarda nutqiy qobiliyatlarni rivojlantirishda ona tili fanining o'rni va ahamiyati beqiyos hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'limda ona tili fani o'quvchi shaxsida fikrlashga, o'zgaralar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda nutq sharoitiga mos ravishda to'g'ri va ravon bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirishni ko'zda tutadi

Bugungi kunda boshlang'ich sinf darsliklari o'quvchining ijodkorligiga, uning kreativlik qobiliyatini rivojlantirish uchun shuningdek, o'quvchida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga doir ko'pgina mashqlarni uchratishimiz mumkin. Bundan tashqari boshlang'ich sinflarda kitoblar bilan birgalikda mashq daftarlarini ham berilishi ularning mavzuni mustahkamlashi uchun yanada samarali usullardan biri desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Bugungi kunda darslikda berilgan badiiy asarlar o'quvchining tinglab tushunish qobiliyati, fonetik jihatdan unli va undosh harflar talaffuzi, ularni og'zaki va yozma nutqda to'g'ri qo'llay olish qobiliyati doir ko'pgina matnlarni uchratishimiz mumkin.

O'qish savodxonligi doirasida o'quvchida to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish, ularni oddiy kitob o'quvchidan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish; o'qish orqali tevarak-atrof, borliq haqidagi bilimlarini kengaytirish, ularning dunyoqarashini boyitish; tafakkurida elementar adabiy tushunchalarni shakllantirish; har qanday uslubdagi matnni o'qish va uni anglash, tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmasini oshirish nazarda tutiladi.

O'quvchining nutqini o'stirish uchun albatta badiiy asarlarning o'rni beqiyos hisoblanadi. Boshlang'ich sinfda hikoya, kichkina matn o'qishga qiziqqan bola, albatta yuqori sinfda kattaroq asar o'qishni boshlaydi va bu ko'nikmaga aylanib boradi. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarida ham bir qancha hikoyalarni uchratishimiz mumkin. Biz o'zimizga savol beraylik, matn o'qish, hikoya o'qish bolaga nima beradi? Biz uni o'quvchiga qanday usullar bilan yetkazsak, samarali natijaga erishamiz.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol uslublar (innovasion pedagogik va axborot texnologiyalari)dan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, xato xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o'quv jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi.

2-sinf O'qish savodxonligi (4-qism) darsligining 11-bo'limi "Do'stlar qancha ko'p bo'lsa, olamga nur to'ladi" deb nomlangan. 2-dars: Do'stlikning qudrati (29-30-betlar) mavzusida dastlab do'stlik qudrati, do'st orttirish foydasi haqida qisqacha matn berilgan. So'ng "Do'stlikning xosiyati" nomli rivoyat berilgan. Ushbu rivoyat buyuk bobomiz, tibbiyot ilmining sultoni Ibn Sino haqida va uning qisqacha mazmuni quyidagicha:

Ibn Sino yetuk hakim bo'lib yetishgach, otasi unga podshoh saroyi bilan kifoyalanmasligini va har bir qishloq, shaharda saroy qurishi kerakligini aytadi. Ibn Sino "Xo'p" deydi-yu, lekin bunday ko'p saroyi qanday qurish mumkinligini o'ylay boshlaydi va bir mo'ysafiddan maslahat so'raydi. Mo'ysafid esa "shahrimizga kelgan har bir sayohatchi bilan uchrashib, do'stlashib, bordi-keldi qiling va sayohatchilar yurtiga borganda ularning uylari sizning saroyingiz bo'ladi. O'sha

yurtdagi bemorlar sizning marhamatingizdan bahramand bo'ladi", deb javob beradi. Ibn Sino esa maslahatga amal qilib, do'sti ko'p odamning barchaga yordami tegishini xulosa qiladi.

Ushbu rivoyatdan so'ng savollar berilgan. U savollarga javob berish orqali o'quvchilarda matnni tushunish va talqin qilish kompetensiyalari shakllanadi, mustaqil o'qish va mutolaaga qiziqishi ortadi. Shu o'rinda o'qituvchi darslikda bo'lmagan jumboqli savollardan bersa, o'quvchilar hayotlari davomida duch keladigan muammolarni hal qilishda matn asosida xulosa chiqarish kerakligini o'rganadi.

Ushbu rivoyatdan so'ng "hakim", "kifoya", "mo'ysafid", "odilona" so'zlari izohli lug'at qilib berilgan. Bu orqali o'quvchilar o'zlariga notanish so'zlarni o'rganib, lug'at boyliklarini kengaytirishadi.

Tez aytish berilgan: O'lmas, O'ktam o'rtoqlar, O't o'rishdi o'tloqda.

Uyga vazifa sifatida rivoyatni o'qib, mazmunini so'zlab berish hamda do'stlik haqida yana qanday asarlar o'qiganlari va ularning ham mazmuni bilan o'rtoqlashish topshirig'i berilgan.

Demak, zamonaviy ta'lim doimiy ravishda fan va texnologiya rivoji bilan bog'liqlikda ta'lim maqsadi, mazmuni, shakl, metod va vositalarining yangilanib borishini talab qiladi. Shunday ekan, sinergetik yondashuv asosida boshlang'ich sinflarda badiiy asarlarni o'qitilishda o'quvchilarning diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish, to'g'ridan-to'g'ri o'zi mustaqil xulosalar chiqarish, matn elementlarini tanqidiy baholash, g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish malakalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishda o'quvchilarda nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish vazifasi muhim bo'lib, ularning mazmun-mohiyati turlicha, biroq bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir. O'quvchilarga lingvistik tushunchalarni o'rgatish, ularda nutq malakalarini shakllantirish, nutqni grammatik, semantik va stilistik jihatdan to'g'ri tuzishni o'rgatishni nazarda tutadi. Sinergetik yondashuv asosida ona tili ta'limida o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishga pedagogik, psixologik yondashuv metodik hodisa sifatida qaralib, kommunikativ madaniyatini rivojlantirish hamda barkamol shaxs bo'lib yetishuvida alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva F. Ta'lim tizimi sifatini oshirishda pisa va timss kabi xalqaro tadqiqotlarning roli //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.

2. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 47-50.

3. Abdullayeva F. Methodological possibilities of organization of primary school technology lessons with pedagogical technologies //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

4. Nurullayevna A. F. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy ommabop maqolalarni o'rgatish //барқарорлик ва етакчи тадқиқотлар онлайн илмий журналі. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 406-409.

5. Kurbanova S. Педагогическая технология–целостная система образовательного процесса курбанова шоира нарзуллаевна, абдуллаева феруза, очилова го //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

6. Курбанова Ш. Н., Абдуллаева Ф., Очилова Г. О. Педагогическая технология–целостная система образовательного процесса //новые педагогические исследования: сборник статей IV. – 2021. – С. 20.

7. Qurbonova S. N., Abdullayeva F. Tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 1030-1035.

8. Абдуллаева, Ф. Н. (2022). Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy-ommabop maqolalarni o'rgatishning metodik imkoniyatlari: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.034 Abdullayeva Feruza Nurilloevna Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 243-246.

9. Abdullayeva Feruza, N. (2022). Start Methodological Options for Teaching Scientific and Popular Articles in First Grade Mother Tongue and Reading Literacy Classes. International Journal of Trend in Scientific Research and Development, 6(6), 1433-1436.

10. Nurilloevna, A. F. (2022). General Structure of Teaching Courses of Popular Scientific and Artistic Articles on the Theme of the Seasons of the Year. Web of Scholars: Multidimensional Research Journal, 1(6), 1-5

BADIIY MATN ORQALI OG'ZAKI VA YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

*Abdullayeva Feruza Nurillayevna
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti
Hamroqulova Shahnoz Hamza qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti I kurs magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada matn ustida ishlash va tahlil qilish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodiy fikrlashga yo'naltirish, yozma nutqni rivojlantirish haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: ijodiy fikrlash, matn, tasviriy matn, muhokama matni, matn yaratish, matn ustida ishlash.

Bilamizki, XXI asr texnika-texnologiya va axborot almashuvasri bo'lib, ijtimoiy hayotda axborot almashuvida nutq, uning ko'rinishi bo'lgan matnlar jihatdan xarakterli sanaladi. Kishilik jamiyatida odamzodumridavomida katta-kichik turli mazmundagi axborotlar, ya'ni matnlar qamrovida yashaydi. Bu ijtimoiylikning dastlabki shartlaridan bo'lib, insonbolalik damlarida matnning kichik shakllari (maqol, ertak, hikoya, rasmlilavhalar va h.k.)ga duch kelgan bo'lsa, ulg'aygach mazmunanyanadaboy, shaklan rangorang ko'rinishli matnlar qurshovida, ta'siridahayotkechirishiga to'g'ri keladi. Bunda turli daraja va shakldagi badiiy, ilmiy, rasmiy, publitsistik matn namunalari bilan to'qnashadi. Tevarak-atrofimiz yoki bu mazmundagi, katta-kichik axborotlarga — e'lonvareklamalar, xabar va lavhalarga to'la. Tabiiyki, bularning bari "matn" insoniyat shuuri, ma'naviyatining ajralmas bir qismi ekanligidan dalolat beradi.

Matn — bu ma'lum bir til yoki belgi tizimi orqali ifodalangan so'zlar, gaplar, jumlar, paragraflar yoki butun asarlar to'plamidir. Matn ma'lum bir maqsadga erishish uchun yaratiladi va ko'pincha o'qish, tushunish, fikr bildirish, ma'lumot taqdim etish yoki estetik zavq olish uchun ishlatiladi.

Matnni tahlil qilishda, uning tuzilishi, mazmuni va maqsadi ahamiyatga ega. Quyidagi jihatlar matnni to'liq tushunish uchun muhim bo'lishi mumkin:

1. Mazmun (Content) — matnning asosiy fikrlari, g'oyalari yoki ma'lumotlari. Bu matnning nima haqida ekanligini anglatadi.

2. Tuzilma (Structure) — matnning qanday tashkil etilganligi, jumladan, uning qismlari, bo'limlari va aloqalari. Masalan, hikoya, maqola, ilmiy ish va boshqalar.

3. Stil (Style) — matnning uslubi, ya'ni so'zlash uslubi, ifoda vositalari, tilning rangi va so'zlarning tanlovi. Stil matnning ovozi va o'quvchiga ta'sirini belgilaydi.

4. Maqsad (Purpose) — matnning yozilish maqsadi. U o'quvchiga ma'lumot berish, ko'ngil ocharish, fikrni taqdim etish yoki boshqa biror narsa qilishni maqsad qilishi mumkin.

5. O'quvchi (Audience) — matn kimga mo'ljallangan. Matnning yozilish uslubi va mazmuni o'quvchi auditoriyasiga qarab farq qiladi.

Matn turlari ham juda xilma-xil: hikoya, maqola, she'r, insho, ilmiy ish, texnik hujjatlar va boshqalar. Har bir tur o'zining tuzilishiga, uslubiga va maqsadiga ega bo'ladi.

Matnlar ustida ishlash orqali o'quvchilarini ijodiy fikrlashga yo'naltirish, ular ongi va tafukkurini rivojlanishiga asos bo'ladi. Matnlar orqali o'quvchilarni ijodiy tafukkurini shakllantirish mumkin. O'quvchilar qanchalik ko'p matn o'qisa shunchalik nutqi rivojlanadi, matnning ma'nosini tushunish orqali dunyoqarashi va fikrlashi o'zgaradi. O'quvchilarini ijodiy fikrlashga yo'naltirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. O'quvchilarida ijodiy tafakkur, ijodiy izlanish, tushunarli va ta'sirchan, chiroyli so'zlash, mavjud imkoniyatlardan eng maqbulini

tanlash, tilimizning boy imkoniyatlaridan nutq sharoitiga qarab to'g'ri, o'rinli va samarali foydalanish malaka va ko'nikmalarini singdirish, ularni milliy qadriyatlarimiz, udum va an'analarimiz ruhida tarbiyalashda ona tilining tutgan o'rni va imkoniyatlari benihoya kattadir. Darhaqiqat, ona tili orqali o'quvchilarida ijodiylik, mustaqil fikrlash, fikr mahsuli og'zaki va yozma shakllarda tog'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish lozim.

So'zlarning ma'nolarini o'quvchilarga tushunarli tarzda yetkazib berish orqali ularni ijodiy fikrlashi rivojlanadi. Bolaning nutqi maktab ta'limiga tayyorgarlik bosqichida kattalar bilan muloqatga kirishib kishilarning fikrini uqib olish va to'g'ri idrok qilish darajasida shakllanib boradi. U eshitgan va ko'rganlari to'g'risidagi ma'lumotlarni tushuna oladi. O'zidagi axborotlarni muayyan tartibda bayon qila oladi. Shunday qilib unda fikrlash bosqichi paydo bo'ladi. Umuman olganda, ona tili darsliklari so'zga ehtiyoj hosil qiladigan, so'z boyligini oshiradigan o'quvtopshiriqlariga, matnlarga boy bo'lishi, leksikologiya har bir til sathining tarkibiy qismiga aylantirilishi lozim va zarurdir, har bir dars matn tahlili bilan boshlanib, matn yaratish bilan tugallansagina, ona tili ta'minining bosh maqsadga erishgan, o'quvchilarning nutqiy taraqqiyotini ta'minlagan, ularni nutq sharoitiga mos ravishda go'zal ixcham va ravon so'zlashga o'rgatgan, so'z san'ati ilmiy bilan tanishtirgan bo'lamiz. Matn ustida ishlash boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirishning eng ma'qul usullaridan biri hisoblanadi. Buning uchun ularning og'zaki va yozma nutqlarini baravar rivojlantirib borish kerak.

Og'zaki nutq — bu fikrlarni, g'oyalarni yoki ma'lumotlarni og'zaki tarzda, ya'ni gaplashib ifodalash jarayonidir. Og'zaki nutq o'zining tabiiyligi, muloqotga tayyorligi va tezkor javob berish imkoniyati bilan yozma nutqdan farq qiladi. Bu nutq turi ko'proq bevosita muloqotda, yig'ilishlarda, taqdimotlarda, intervyularda yoki har xil shaxsiy va jamoat bilan bog'liq vaziyatlarda ishlatiladi.

Og'zaki nutqning o'quvchilarga ta'siri va ahamiyati haqida gapiradigan bo'lsak, bu nutq turining o'quvchilar uchun juda katta ahamiyati bor. Og'zaki nutqni rivojlantirish, nafaqat til bilishini, balki umumiy muloqot ko'nikmalarini ham yaxshilashga yordam beradi.

1. Og'zaki nutq va uning o'quvchilar uchun ahamiyati

- Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish: Og'zaki nutq orqali o'quvchilar o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashni o'rganadilar. Bu ko'nikma, ularga nafaqat darslarda, balki hayotdagi turli vaziyatlarda ham yordam beradi.

- O'quvchilarning o'z fikrini erkin ifodalashiga yordam beradi: Og'zaki nutq o'quvchilarga fikrlarini erkin va to'g'ri ifodalash imkonini yaratadi. Bu, o'z navbatida, ularning o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi.

- Tegishli tilni va so'z boyligini oshirish: Og'zaki nutq muntazam ravishda mashq qilinishi o'quvchilarning so'z boyligini va tilni to'g'ri ishlatish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

- Jamoada ishlashga tayyorlash: Ko'plab o'quvchilarga o'zaro suhbatda, guruh ishlari va taqdimotlar orqali jamoada ishlashni o'rgatadi. Og'zaki nutqning muvaffaqiyatli bo'lishi jamoaviy muloqotni tashkil etish uchun muhimdir.

2. Og'zaki nutqning o'quvchilarga o'rgatish usullari

- Suhbat va muhokama: O'quvchilarga biror mavzu bo'yicha suhbatlar yoki muhokamalar tashkil etish, og'zaki nutqni rivojlantirish uchun samarali metoddir. Bu ularni fikr bildirishga, o'z nuqtai nazarini tushuntirishga va boshqalar bilan muloqot qilishga o'rgatadi.

- Taqdimotlar va referatlar: O'quvchilarni taqdimotlar qilishga, ular tomonidan tanlangan mavzular bo'yicha izlanishlar olib borishga undash, og'zaki nutqni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Taqdimotlar orqali ular fikrlarini aniq va izchil tarzda ifodalashni o'rganadilar.

- Badiiy nutq va she'r aytish: O'quvchilarga badiiy nutqni, she'rlar, hikoyalar yoki qisqa dramatik sahnalarni o'ynashni o'rgatish ham og'zaki nutqni rivojlantirishning samarali usulidir. Bu ularga nutqni ifodalovchi intonatsiya, ohang va mimikani ishlatishni o'rgatadi.

- Interaktiv o'quv metodlari: O'quvchilarga qiziqarli va interaktiv usullar bilan og'zaki nutqni o'rganishga imkon yaratish, masalan, rolly o'yinlar, debatlar, interv'yu simulyatsiyalari orqali ta'lim berish.

3. Og'zaki nutqning o'quvchilarga ta'siri

- Fikrlarni mantiqiy va aniq ifodalash: Og'zaki nutq o'quvchilarga fikrlarini mantiqiy va aniq tarzda taqdim etishga o'rgatadi. Bu ko'nikma, ayniqsa, maktabda, universitetda yoki ish joyida zarur bo'ladi.

- Ko'p madaniyatli muloqot: O'quvchilar og'zaki nutq orqali boshqa madaniyatlar va fikrlarni tushunish va ularga javob berishni o'rganadilar. Bu ko'nikma global muloqotda, turli tillarda va madaniyatlarda ishlashda muhimdir.

- Tijorat va jamoat nutqi: O'quvchilar og'zaki nutqni rivojlantirish orqali o'zlarining jamoat oldida gapirish, taqdimot qilish, yoki tijorat so'zlashuvlarini olib borish ko'nikmalarini oshiradilar.

4. Og'zaki nutqni shakllantirishning muhim jihatlari

- Tinglash va tushunish: Og'zaki nutq faqat gapirishni emas, balki tinglash va tushunishni ham o'z ichiga oladi. O'quvchilarga boshqalarni tinglash va ularning gaplariga javob berish ko'nikmasi ham muhim.

- Savol berish va javob berish: O'quvchilarni savol berish va unga aniq javob berishga o'rgatish, og'zaki nutqning yaxshi namunasini tashkil etadi.

- Intonatsiya va ovoz balansi: Og'zaki nutqda ovozning balansi, ohang, ritm va intonatsiya juda muhimdir. O'quvchilarga nutqda ovoz balansi va to'g'ri intonatsiya ishlatishni o'rgatish, ularning ta'sirchanligini oshiradi.

Og'zaki nutqning o'quvchilarga ta'siri va ahamiyati ulkan. Bu nutq turi o'quvchilarning fikrlarni aniq ifodalashiga, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga, va jamoada ishlashni o'rganishga yordam beradi. Og'zaki nutqni o'rgatish orqali, o'quvchilar kelajakda o'zlarini erkin ifoda eta olishadi, har qanday vaziyatda samarali muloqot qila olishadi.

Yozma nutq— bu o'quvchining yozma shaklda o'z fikrini ifodalash ko'nikmasini rivojlantirishni anglatadi. O'quvchi yozma nutq orqali o'z fikrlarini aniq, lo'nda, mantiqiy va tushunarli tarzda bayon etadi. Bu nutq turi o'quvchilarga nafaqat tilni to'g'ri ishlatishni o'rgatadi, balki ularni kreativ, tahlil qiluvchi va argumentativ fikrlashga ham undaydi.

1. Yozma nutqning o'quvchilar uchun ahamiyati

Yozma nutq o'quvchilarga ko'plab foydali ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi:

- Fikrlarni mantiqiy va aniq ifodalash: Yozma nutq o'quvchilarga o'z fikrlarini aniq va tartibli tarzda bayon etishga yordam beradi. Bu ko'nikma hayotning turli sohalarida, masalan, ilmiy ishlar, maqolalar yoki taqdimotlarda zarur bo'ladi.

- Tahlil qilish va argumentatsiya: Yozma nutqni o'rganish orqali o'quvchilar tahlil qilish, faktlarni taqdim etish va o'z fikrlarini asoslash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu esa mantiqiy fikrlashni va muammolarni yechish qobiliyatini oshiradi.

- Yaratijonlik va ijodkorlik: Badiiy yozma nutq (masalan, she'r, hikoya, esse) o'quvchilarni o'z fikrlarini yaratijonlik bilan ifodalashga undaydi. Bu ijodkorlikni va tilni boy ishlatishni rivojlantiradi.

- Yozuv jarayonida sabr va diqqatni oshirish: Yozma nutq o'quvchiga o'z fikrlarini tizimli ravishda bayon qilish, xatolarni to'g'irlash va matnni takomillashtirishni o'rgatadi. Bu esa ularning sabr-toqatini va diqqatini oshiradi.

2. Yozma nutqni o'rgatish usullari

O'quvchilarga yozma nutqni o'rgatishda turli metod va usullarni qo'llash mumkin:

- Jurnal yoki insho yozish: O'quvchilarga o'z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatini beradigan insho yozish topshiriqlari berish, yozma nutqni rivojlantirish uchun samarali metoddir. O'quvchi o'zi tanlagan yoki berilgan mavzu bo'yicha o'z fikrini ifodalaydi.

- Qisqa hikoyalar yoki esse yozish: O'quvchilarga badiiy yozma nutq shakllarini o'rganish uchun qisqa hikoyalar yoki esse yozishni taklif qilish, ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Bu usul orqali ular fantaziya va tasavvurini kengaytiradilar.

- Tahliliy va argumentativ maqolalar yozish: O'quvchilarga biror mavzu bo'yicha tahliliy yoki argumentativ maqola yozish topshiriqlarini berish, mantiqiy fikrlashni va dalillar bilan fikrni asoslashni rivojlantiradi.

- Guruh bo'lib yozish va tahrir qilish: O'quvchilarni guruhlarga bo'lib, birgalikda matn yaratish va bir-birining ishini tahrir qilishga undash, yozma nutqni yaxshilashga yordam beradi. Bu metod orqali ular bir-biridan o'rganib, fikrlarining to'g'riligi va aniqroq bo'lishiga erishadilar.

3.Yozma nutq turlari va ularning o'quvchilarga ta'siri

O'quvchilarga turli yozma nutq turlarini o'rgatish, ularning yozma ko'nikmalarini kengaytiradi. Quyidagi yozma nutq turlari o'quvchilarga turli ko'nikmalarni o'rgatadi:

- Insho: O'quvchilarga o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashga yordam beradi. Insho yozish ularni muntazam ravishda yozishga, fikrni to'g'ri va tartibli ifodalashga o'rgatadi.

- Maqola: O'quvchilarga muayyan bir mavzu haqida ma'lumot berish va o'z fikrlarini to'g'ri asoslashni o'rgatadi. Maqola yozish analitik fikrlashni, dalillarni tahlil qilishni va mantiqiy yakunlarga kelishni rivojlantiradi.

- Hikoya va she'r: Badiiy yozma nutq shakllari, o'quvchilarni ijodkorlikka, tilni rang-barang ishlatishga va badiiy tasavvurni ifodalashga o'rgatadi.

- Hisobot va ilmiy ish: Yozma nutqning rasmiy va ilmiy shakllari o'quvchilarni aniq, ilmiy tilda yozish va faktlarni taqdim etish bo'yicha o'rgatadi. Bu turdagi yozishmalar ayniqsa, maktabda ilmiy tadqiqotlarni taqdim etishda muhimdir.

4.Yozma nutqni rivojlantirishga oid ba'zi tavsiyalar

- Qat'iy yozuv rejasi: Yozishdan oldin reja tuzish — matnning aniq va mantiqiy bo'lishiga yordam beradi. Reja orqali o'quvchilar o'z fikrlarini tizimli ravishda joylashtiradilar.

- Qayta ko'rib chiqish va tahrir qilish: Yozilgan matnni qayta ko'rib chiqish va xatolarni tahrir qilish yozma nutqni rivojlantirish jarayonining ajralmas qismidir. Bu, o'quvchining matnni yaxshilash va o'z fikrini yanada aniqroq ifodalashiga yordam beradi.

- O'qish va baholash: O'quvchilarga yozgan matnlarini o'qib, ularni baholash orqali ularga o'z yozish ko'nikmalarini takomillashtirish imkonini yaratish kerak.

Yozma nutq o'quvchining fikrlarni aniq, izchil va to'g'ri tarzda ifodalashini ta'minlaydi. Yozma nutqni rivojlantirish, o'quvchilarga kommunikatsiya ko'nikmalarini oshirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish, va ilmiy yondashuvni o'rganish imkoniyatlarini yaratadi. Shu bilan birga, yozma nutq o'quvchilarning yozishdagi ishonchini oshiradi va kelajakdagi ta'lim va professional hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

Biror asar matn ustida ishlashda ham bu talablarni unutmaslik lozim. O'quvchilarda ijodiy fikrlash va ijodiy matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirishga oid tashkiliy-metodik ishlarni asosan o'tilgan darsni mustahkamlash jarayonida, shuningdek, uy vazifalari bajarishga yo'llanma berish davrida amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik-milliy g'oyamizning poydevoridir. -Toshkent-2021.
2. Hakimov J.O. "Ta'limda axborot texnologiyalari" 2016 yil.
3. Daminov.O.O. Kasbiy pedagogika 2018 yil.
4. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. -T.: Bayoz, 2022. - 304 b.
5. Abdullayeva F. Ta'lim tizimi sifatini oshirishda pisa va timss kabi xalqaro tadqiqotlarning roli //центр научных публикаций (buxdu. uz). - 2021. - T. 3. - №. 3.
6. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. - 2022. - T. 2. - №. 3. - C. 47-50.
7. Abdullayeva F. Methodological possibilities of organization of primary school technology lessons with pedagogical technologies //центр научных публикаций (buxdu. uz). - 2021. - T. 8. - №. 8.
8. Nurullayevna, A. F. (2022). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy ommabop maqolalarni o'rgatish. *barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali*, 2(4), 406-409.
9. Курбанова, Ш. Н., Абдуллаева, Ф., & Очилова, Г. О. (2021). Педагогическая

технология—целостная система образовательного процесса. *новые педагогические исследования: сборник статей IV*, 20.

10. Qurbonova S. N., Abdullayeva F. Tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish //Scientific progress. – 2021. – T. 2. – №. 6. – С. 1030-1035.

11. Абдуллаева, Ф. Н. (2022). Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy-ommabop maqolalarni o'rgatishning metodik imkoniyatlari: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.034 Abdullayeva Feruza Nurilloevna Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 243-246.

12. Abdullayeva Feruza, N. (2022). Start Methodological Options for Teaching Scientific and Popular Articles in First Grade Mother Tongue and Reading Literacy Classes. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 6(6), 1433-1436.

13. Nurilloevna, A. F. (2022). General Structure of Teaching Courses of Popular Scientific and Artistic Articles on the Theme of the Seasons of the Year. *Web of Scholars: Multidimensional Research Journal*, 1(6), 1-5

14. Nurillayevna, A. F. (2023). Use of new pedagogical technologies in mother language and reading literacy lessons. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(5), 5-9.

15. Nurillayevna, A. F., & Muhammadjonovna, S. E. (2023). Ona Tili Va O'qish Savodxonligi Darslarida Matn Ustida Ishlashda Pirls Topshiriqlaridan Foydalanish. *Academic Integrity and Lifelong Learning (France)*, 215-219.

16. Nurillayevna, A. F., & G'anijonovna, Q. M. (2023). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish. *Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects (Spain)*, 181-184.

17. Abdullayeva, F. (2023). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy ommabop maqolalarni o'rgatish. *центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 28(28).

18. Nurillayevna, A. F. (2023). Methodological Basis of Development of Science-Related Competences In Teaching Works of Art in Primary Classes Based On Synergic Approach. *International Journal of Formal Education*, 2(10), 61-66.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING MATEMATIK SAVODXONLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA PISA VA TIMSS KABI XALQARO TADQIQOTLARNING ROLI

Abdullayeva Feruza Nurillayevna

Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida dotsenti.

Mirzayeva Sanobar Sobirovna

Osiyo xalqaro universiteti I bosqich magistranti

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim sohasiga qo'yiladigan talablar kundan kunga oshib bormoqda. O'z navbatida hukumatimiz tomonidan ta'lim sifatini oshirishda PISA, TIMSS va PIRLS singari xalqaro tadqiqotlarning joriy etilishi ham muhim ahamiyatga ega. Mazkur maqolada shu haqda so'z yuritamiz.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, PISA, TIMSS, PIRLS xalqaro tadqiqotlar.

Annotation: The requirements for modern education are growing day by day. In turn, the introduction of international research by PISA, TIMSS and PIRLS by our government is important in improving the quality of education. We will talk about this in this article.

Keywords: education system, PISA, TIMSS, PIRLS international research. **Kalit so'zlar:** ta'lim tizimi, PISA, TIMSS, PIRLS xalqaro tadqiqotlar.

Nodavlat umumta'lim muassasalari, o'quv va o'quv-metodik adabiyotlarni nashr etish hamda boshqa xalq ta'limi sohalari faoliyatini tartibga soluvchi normativhuquqiy baza rivojlantiriladi. Bolalarni umumta'lim muassasalariga qabul qilish bo'yicha davlat xizmatlarini ko'rsatish reglamenti tasdiqlanishi lozim.

Yangi davlat ta'lim standartlari va umumiy o'rta ta'lim o'quv dasturlarini, shu jumladan STEAM usulini bosqichma-bosqich joriy etish va takomillashtirish ko'zlangan. Xalq ta'limi muassasalari ilg'or jahon tajribasiga tayanib, ta'lim sifatini takomillashtiradilar. Respublikaning quyidagilarda ishtirok etishi bunda yordam beradi:

- PISA o'quvchilarning o'qishdagi yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro dasturda (15–16 yashar o'quvchilarning matematik savodxonligi, o'qish va tabiatshunoslik sohasidagi savodxonligini baholash);

- TIMSS maktabdagi matematika va tabiiy fanlar sohasidagi ta'lim sifatining xalqaro tadqiqotida (4 va 8-sinflar o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlar sohasidagi savodxonligini baholash);

- PIRLS matnni o'qish va tushunish sifatining xalqaro tadqiqotida (boshlang'ich maktab o'quvchilarining matnni o'qish hamda tushunish darajasi va sifatini baholash).

Bundan tashqari, mamlakatimiz TALIS o'qitish va o'qish tizimining xalqaro tadqiqotida (o'qituvchilarning mehnat sharoiti va maktablardagi ta'lim muhitini baholash) qatnashadi.

Bundan tashqari, mamlakatimiz TALIS o'qitish va o'qish tizimining xalqaro tadqiqotida (o'qituvchilarning mehnat sharoiti va maktablardagi ta'lim muhitini baholash) qatnashadi.

Ushbu masalalarni hal etishda umumta'lim muassasalarida shu jumladan quyidagi usullar orqali chet tillarni o'qitishni kengaytirish loyihasiga tayanadilar:

- rus, ingliz, frantsuz, nemis va boshqa tillarga o'rgatadigan maktablar ochish;
- malakali mutaxassislarni tayyorlash va xorijdan jalb etish;
- zamonaviy talablarga javob beruvchi chet tillardagi darsliklarni nashr etish.

Ta'lim sifatini oshirish uchun uning holati va rivojlanish tendentsiyalarini uzluksiz monitoringini olib borish va o'quvchilarning o'quv yutuqlarini ob'ektiv va adekvat baholashni amalga oshirish zarur. Bu ayniqsa, o'quvchilarning keyingi shaxsiy va fuqarolik rivojlanishi uchun zamin yaratadigan umumiy o'rta ta'lim darajasida muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8 dekabrda 997-son "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori bilan xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish, xalqaro aloqalarni o'rnatish, o'quvchiyoshlarning ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini, eng avvalo, yosh avlodning ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llabquvvatlash hamda rag'batlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tashkil etildi. Milliy markazning asosiy vazifalari va faoliyatining yo'nalishlaridan etib:

- umumiy o'rta ta'lim muassasalarining xalqaro tadqiqotlarda muvaffaqiyatli ishtirok etishini ta'minlash;

- O'zbekiston Respublikasining xalqaro baholash dasturlarida qayd etgan natijalarini boshqa davlatlar natijalari bilan qiyosiy taqqoslash;

- xalqaro baholash dasturlarini ta'lim jarayoniga joriy etish bo'yicha tizimli monitoring olib borish, ushbu sohada ilg'or tajribani ommalashtirish va uning asosida ta'lim muassasalari uchun tavsiyalar va qo'llanmalar ishlab chiqishda ishtirok etish;

- o'qitishning innovatsion usullaridan foydalangan holda o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlar bo'yicha pedagog kadrlarning malakasini oshirish bo'yicha o'quv-uslubiy tavsiyalar tayyorlash kabilar belgilandi.

Quyidagi xalqaro baholash dasturlari bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish belgilandi:

PISA - The Programme for International Student Assessment — 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash;

TIMSS - Trends in International Mathematics and Science Study— 4 va 8sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash;

PIRLS - Progress in International Reading and Literacy Study— boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholash;

TALIS - The Teaching and Learning International Survey— rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda o'qituvchilarning ish sharoitlarini o'rganish.

Xalqaro baholash dasturlari bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda O'zbekiston Respublikasining ishtirok etishiga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha «Yo'l xaritasi» ishlab chiqildi, unga ko'ra, o'quvchilarning yozma va nutq savodxonliklarini oshirish bo'yicha ilg'or milliy va xalqaro tajribalarni joriy etish; o'quvchilar mustaqil ta'lim olishlari uchun elektron shakldagi ta'limni rivojlantirish, unda o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan xalqaro tadqiqotlar bo'yicha savollar bazasini yaratish hamda boyitib borish; o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik ko'rish uchun mustaqil ta'limni joriy etish; xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish yuzasidan malakali o'qituvchitrenlar bilan hamkorlikda hududlarda o'quvlar tashkil etish kabilar belgilangan.

PISA tadqiqotlari PISA (Programme for International Student Assessment) o'quvchilar bilimini baholash xalqaro dasturi, 15 yoshli bolalarning matematika, tabiiy fanlar va ona tilidan hayotiy ko'nikmalarni egallaganligini o'rganishga qaratilgan tadqiqot. PISA tadqiqotlari 2000-yildan boshlangan va har uch-yilda o'tkaziladi. Tadqiqot natijalari ishtirokchi mamlakatlar o'quvchilari ta'lim yutuqlari, ta'lim tizimida o'zgarishlar, o'rta ta'lim islohotining asosiy yo'nalishlarini shakllantirish va ularning amalga oshirish uchun to'siqlarni aniqlash, natijalarning o'zgarish dinamikasini kuzatish va tanqidiy tahlil qilish imkonini beradi. Xalqaro PISA tadqiqotlarining maqsadi 15 yoshli o'quvchilarning matematika va tabiiy fanlar bo'yicha hamda ona tili bo'yicha savodxonligini baholashdan iborat. Tadqiqot maktab o'quv dasturlarini ishlab chiqish darajasini belgilashga emas, balki o'quvchilar hayot sharoitida o'qitish jarayonida olingan bilim va ko'nikmalarni qo'llash qobiliyatini baholashga qaratilgan.

Shu bilan birga, tadqiqot ishtirokchi mamlakatlar o'quvchilarining natijalaridagi farqlarni tushuntiruvchi omillarni o'rganadi. PISA tadqiqoti baholash topshiriqlari to'plami quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- test topshiriqlari to'plami; ta'lim muassasalari o'quvchilari uchun so'rovnomalar;
- ta'lim tashkilotlarini boshqarish uchun so'rovnomalar; test yoki so'rov o'tkazadigan shaxs uchun qo'llanma; ta'limni tashkil etish koordinatori uchun qo'llanma;

- test topshiriqlarini, ma'lumotlarni kiritish, qayta ishlash va baholash bo'yicha qo'llanma.

Tadqiqot natijalariga statistik ishlov berish natijasida har bir o'quvchi 1000 balli tizimda quyidagi me'zonlar bo'yicha baholanadi:

- kundalik turmushda yuzaga keladigan real muammolarni aniqlash va ularni matematikadan foydalanib hal qilish;

- muammolarni matematika tilida ifodalash;
- muammolarni matematik bilimlar va usullarni qo'llash orqali hal qilish;
- ishlatilgan usullarni tahlil qilish;
- muammoning yechimini tushuntirish;
- hal etish natijalarini shakllantirish va qayd etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yunusova D. Matematikani o'qitishning zamonaviy texnologiyalari. Darslik. – T.: Fan va texnologiya, 2011.

2. Turdiev N.Sh., Asadov Yu.M., Akbarova S.N., Temirov D.Sh. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari, T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti, T.: 2015.

3. Ishmuhamedov R. O'quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo'llash uslubiyati. – T.: RBIMM, 2008.

4. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ – ЦЕЛОСТНАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА Ш.Н.КУРБАНОВА, Ф.АБДУЛЛАЕВА, Г.ОЧИЛОВА. Новые педагогические исследования сборник статей IV Международной научно-практической конференции, 15 апреля 2021 г. в г. Пенза.

5. Abdullayeva Feruza Nurilloevna: METHODOLOGICAL POSSIBILITIES OF ORGANIZATION OF PRIMARY SCHOOL TECHNOLOGY LESSONS WITH PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES, European Scholar Journal (ESJ), 2.4.4-7.2021.

6. Ergashovna S. G., Baxodirovna S. N. MODERN TEACHING TECHNOLOGIES IN TEACHING MATHEMATICS IN ELEMENTARY GRADES //European Journal of

BO'LAJAK O'QITUVCHILAR INNOVATSION FAOLIYATIDA KREATIV YONDASHUVNING O'ZIGA XOSLIGI VA AHAMIYATI

Ramazonova Salomat Saidovna
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchi-doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilar innovatsion faoliyatida kreativ yondashuvning o'ziga xosligi va ahamiyati, kreativ pedagogikaning ijtimoiy fanlar tizimi va ta'lim amaliyotidagi o'rni va ahamiyati, shuningdek, uzluksiz ta'lim jarayonida shaxsni o'qitishning ijodiy yo'nalishini amalga oshirishning pedagogik shartlari to'g'risida fikrlar yuritiladi.

Kalit so'zlar: kreativlik, kreativlikni rivojlantirish, kreativlikni rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi omillar, ijodiy salohiyat, pedagogik kreativlik, o'qituvchining kreativ salohiyati, kreativ salohiyatning tarkibiy asoslari va tamoyillari, o'qituvchining kreativ salohiyatini belgilovchi mezonlar.

Kreativ ta'lim texnologiyalari yosh ongni tarbiyalashda bir qator afzalliklarga ega. Ular nafaqat o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Quyida kreativ ta'lim texnologiyalarining yosh ongni tarbiyalashdagi asosiy ahamiyati haqida batafsil so'z yuritiladi: Kreativ pedagogika - bu ijodiy ta'lim fani va san'atidir. Bu pedagogikaning majburlash pedagogikasi, hamkorlik pedagogikasi, tanqidiy pedagogika kabi pedagogika turlariga qarama-qarshi bo'lgan pedagogikaning bir turi hisoblanadi. Lotinchada "kreativlik" tushunchasi quyidagicha. "Creatio" - "yaratish", "ijodkor" - "yaratuvchi", degan ma'nolarni anlatadi, lekin mohiyatan bu tushuncha insonning ijodiy qobiliyatining namoyon bo'lishidir. Kreativ pedagogika o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, kelajagini yaratuvchisi bo'lishga o'rgatadi.

Kreativ pedagogika, har qanday fanga, xoh matematika, xoh fizika, xoh tillar, xoh iqtisod bo'lsin, qo'llanilish mumkin bo'lgan pedagogikadir. Ma'lum darajada aytish mumkinki, uning metodologiyasi o'qitish va o'rganish jarayonini o'zgartiradi. Rivojlangan kreativlik shaxs ijodkorligining muhim tarkibiy qismidir. U shaxsning kognitiv maqsadga erishish, boshlangan ijodiy ishni davom ettirish, bilish faoliyatidagi qiyinchiliklarni bartaraf etish, aqliy harakatlarni rejalashtirish va ketma-ketlashtirish, maqsadga erishish variantlari va usullarini izlash istagida ifodalanadi; Shuningdek shaxsda stenik tuyg'ular (kognitiv va ijodiy faoliyatdan quvonch hissi, ixtirolar jarayonida qiyinchiliklarni engishga tayyorlik, kognitiv yoki ijodiy maqsadga erishishdan g'ururlanish, biror narsa o'ylab topish imkoniyatidan zavqlanish, ijodiy ish boshlanishidagi optimistik faollik, uning ijobiy natijasini kutish, muvaffaqiyasizliklar holatida xotirjamlik va boshqalar) ham hosil bo'ladi. Tafakkur xususiyatlarining bunday kombinatsiyasi natijasi ongning ravonligi va moslashuvchanligi, shuningdek, o'ziga xoslik, hukmning aniqligi bilan uyg'unlikda namoyon bo'ladi.

Pedagogik jarayonda ijodkorlikni rivojlantirish uchun shaxs salohiyatini oshirishga, ijodiy faolligini oshirishga yordam beradigan o'qitish metodlari va texnologiyalaridan foydalanish zarur. Ushbu texnologiyalar shaxsning o'zini o'zi qadrlashni shakllantirishga, o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni oshirishga va rivojlanishiga yordam beradi. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchi faoliyatining ustuvor yo'nalishi. muloqotning dialogik usullariga, yechimni birgalikda izlashga va turli ijodiy faoliyatga beriladi. Bularning barchasi o'qitishning interfaol usullarini qo'llash orqali amalga oshiriladi. Interfaol ta'lim jarayonida o'quvchilar tanqidiy fikrlashni, vaziyat va tegishli ma'lumotlarni tahlil qilish asosida murakkab masalalarni yechishni, muqobil fikrlarni topishni, puxta o'ylangan qarorlar qabul qilishni, muhokamalarda qatnashishni o'rganadilar. Buning uchun darslar juftlik va guruh usullari asosida tashkil etiladi, ilmiy-tadqiqot loyihalari, rolli o'yinlar qo'llaniladi.

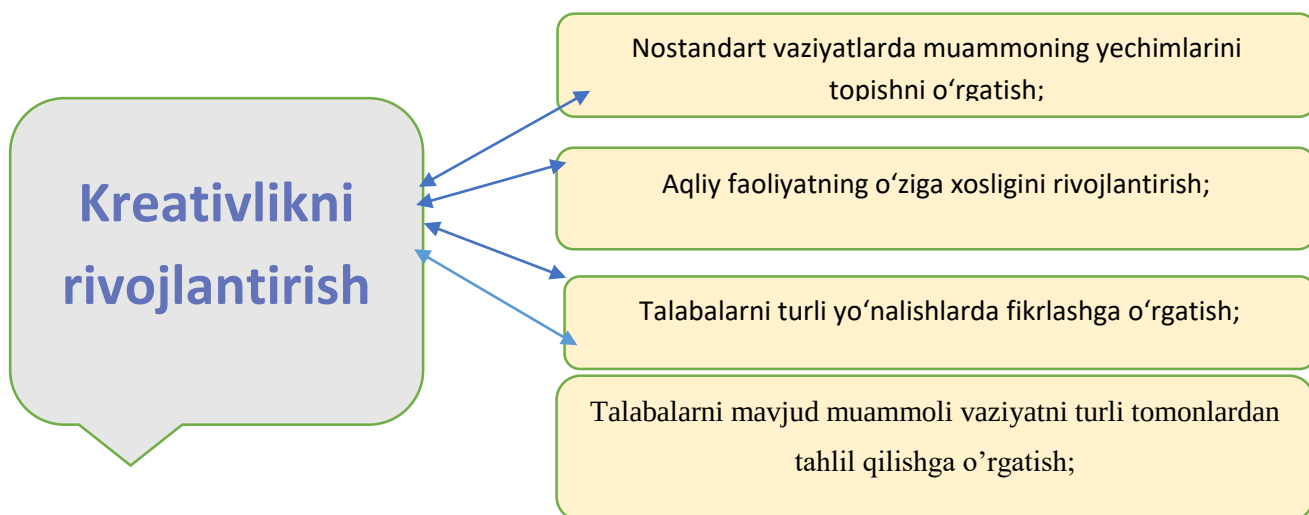
Kreativlikni rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish natijalari bo'lajak o'qituvchining pedagogik amaliyot davridagi kreativligini rivojlantirishning tarkibiy-funksional modeli tamoyillarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Bu tamoyillar quyidagilardan iborat:

Muammoli tamoyili. Muammoli tamoyilidan foydalanish pedagogik faoliyat uchun yangilik emas. Kreativlikning mohiyati muammoli xarakterga ega bo'lib, u muammoning nostandart yechimini topishdan iborat. Pedagogik amaliyotda bo'lajak o'qituvchilarning kreativligini muammolilik tamoyiliga muvofiq rivojlantirish ijodiy muammoli vazifalarda namoyon bo'ladi.

Ijodiy yo'nalish tamoyili. Bu tamoyil nafaqat reproduktiv, balki ijodiy faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Kreativlikni rivojlantirish faqat maqsadli xarakterga ega bo'lmasligi kerak, ya'ni erishilayotgan natija amaliyot so'ngida natijaga erishish degan fikrdan yiroq bo'lishi lozim. Bu holatda talaba topshiriqlarni tez va hech qanday hissiyotlarsiz bajarishlari kerak. Chunki bu holat mashg'ulot sifatiga, diagnostika natijalariga, umuman, barcha tajriba-sinov ishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agar kreativlikning rivojlanishi bosqichli xususiyatga ega bo'lib, har bir vazifa yoki faoliyat turi sinovning keyingi bosqichi sifatida qaralmasdan, balki o'zo'zini sinab ko'rish, o'zini o'zi anglash va qiziqarli faoliyat uchun imkoniyat sifatida yo'naltirilgan bo'lsa, u holda bajarilayotgan ish yuqori sifatli va o'rganilayotgan konsepsiya ko'rsatkichlari o'sish darajasida bo'ladi.

Butunlilik va izchillik tamoyili. Bu tamoyil ijodkorlikni rivojlantirish dasturi tuzilmasi yaxlitlilik, izchillik, to'liqlilikni talab qiladi. Faqat shu holatda qo'yilgan maqsadga erishish uchun vosita va usullarni tanlashning maqsadga muvofiqligi haqida gapirish mumkin. Kreativlikni bo'lajak o'qituvchining yaxlit qiyofasiga hamroh bo'ladigan sifatlar tizimining tarkibiy qismi sifatida qarash lozim.

Individuallashtirish tamoyili. Ushbu tamoyilning asosiy jihati har bir talabaning individual tarbiyaviy ish uslubini, uning shaxsiy rivojlanishining o'ziga xos trayektoriyasini va ruhiy jarayonlarning ishlash xususiyatlarini hisobga olishdan iborat. Shunda dasturning har bir ishtirokchisining individual natijasi, shaxsiy xususiyatlar sifatida kreativlikning shakllanish darajasiga mos keladigan ijodiy yutug'i bo'ladi. Shuningdek kreativlikni rivojlantirish quyidagi vazifalarni hal qilishga ham yordam beradi:

Kreativlikning rivojlantirishning bosh maqsad- bu o'quvchilarning aqliy faoliyati va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishdan iborat. Buning uchun biz talaba erishgan rivojlanish darajasiga emas, balki bir oz oldinroq qadam tashlab, uning fikrlash qobiliyatidan biroz yuqoriroq bo'lgan talablarni qo'yishimiz kerak. Shu bilan birgalikda pedagogik kreativlikni rivojlantirish sharti o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda insonparvarlik psixologiya tamoyillarini amalga oshirishdir.

Zamonaviy ta'limda kreativlik, o'quvchilarni o'zlashtirish, ijodiy salohiyatni rivojlantirish, va ta'lim jarayonini yangi usullar bilan boshqarishga qaratilgan muhim yo'nalishlardan biridir. Kreativlik, o'quvchilarni o'z fikrlarini ifodalash, muammolarni yechish, ijodiy yondashuvlar topish va o'zlashtirishga yordam berishda ahamiyatga ega. Bu esa zamonaviy ta'limning asosiy talablaridan biri bo'lib, o'quvchilarni kreativlikka yo'naltirish va ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Aliev, A. (2019). Pedagogik kompetensiya: Tushunchalar, tarkibi va rivojlanish yo'llari. "O'qituvchilik san'ati" jurnali, 1(1), 43-52.
2. Asqarova, N. (2017). Pedagogik kompetensiya: Zamonaviy talablar. "O'zbekiston maktabi" jurnali, 5(11), 48-53.
3. Olimov, T. (2020). Bo'lajak oliy ma'lumotli mutaxassislarda fuqarolik madaniyatini

shakllantirishning ayrim yo'nalishlari. *FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI*, 1(1), 20-27.

3. Olimov, T. (2020). Bo'lajak oliy ma'lumotli mutaxassislarda fuqarolik madaniyatini shakllantirishning ayrim yo'nalishlari. *FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI*, 1(1), 20-27.

4. Olimov, T. The role of national spirituality and values in the development of civil culture in future specialists with higher education.

5. Saidovna, R. S. (2025). O'SMIRLIK DAVRIDA KIMLIKNI SHAKLLANTIRISH. The latest news and research in education, 2(1), 114-119.

6. Saidovna, R. S. (2025). YOSHLIK VA RUHIY SOG'LIQ. The latest news and research in education, 2(1), 77-82.

7. Saidovna, R. S. (2025). O'SMIRLIKDAGI STRESS VA UNING PSIXOLOGIK TA'SIRI. The latest news and research in education, 2(1), 83-88.

INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING JORIY ETILISHI VA ULARNING SAMARADORLIGI

Maxmudova Nigora Hikmatovna
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi
Shomurodova Farangiz
Osiyo xalqaro universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayoniga joriy etishning zamonaviy yondashuvlari hamda ularning samaradorligini oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarda mustaqil fikrlash va kreativ yondashuvni shakllantirishda innovatsion texnologiyalar muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Maqolada shuningdek, amaliy misollar asosida zamonaviy texnologiyalarning qo'llanishi va ularning natijalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, ta'lim, samaradorlik, raqamli vositalar, interaktiv metodlar, kreativ yondashuv, o'quv jarayoni

Zamonaviy ta'lim tizimida islohotlarning asosiy yo'nalishlaridan biri innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishdir. Axborot-kommunikatsiya vositalarining keng qo'llanilishi, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish va darslarni interfaol tashkil etish bugungi kunda dolzarb masalaga aylangan.

Innovatsion ta'lim texnologiyalari tushunchasi

Innovatsion texnologiyalar – bu an'anaviy ta'limdan farqli ravishda, o'quv jarayonini yanada samarali, qiziqarli va interfaol qilishga qaratilgan yangi yondashuvlar majmuasidir. Bularga quyidagilar kiradi:

- AKT (Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) asosida ta'lim
- Kichik guruhlarda ishlash texnologiyasi
- Projektli o'qitish texnologiyasi
- Klaster, sinkveyn, aqliy hujum kabi interfaol metodlar
- Blended learning (aralash o'qitish)

AKT (Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) asosida ta'lim

Misol: O'qituvchi biologiya darsida "Inson organizmi tuzilishi" mavzusini o'rgatishda interaktiv taqdimot (PowerPoint), 3D animatsiyalar va Kahoot viktorinalari yordamida mavzuni tushuntiradi va test o'tkazadi. Shuningdek, o'quvchilar Google Classroom orqali topshiriqlarni topshiradi.

2. Kichik guruhlarda ishlash texnologiyasi

Misol: Tarix darsida "Buyuk ipak yo'li" mavzusida o'quvchilar 4 kishilik guruhlariga bo'linadi. Har bir guruhga muayyan yo'nalish beriladi (masalan: yo'nalishlar, savdo mahsulotlari, madaniy almashinuv, xavfsizlik). Har bir guruh o'z mavzusi bo'yicha plakat tayyorlaydi va sinfga taqdimot qiladi.

3. Projektli o'qitish texnologiyasi

Misol: Atrof-muhitni muhofaza qilish mavzusida o'quvchilar bir haftalik "Toza maktab – toza muhit" loyihasini ishlab chiqishadi. Loyihada ular:

- Maktabda chiqindilarni saralash tizimini yaratish,

- Agitatsion lavhalar tayyorlash,
- Ekologik tadbir o'tkazishni rejalashtiradi.

Tugaganidan so'ng, loyiha natijalari bo'yicha sinf oldida hisobot taqdim etiladi.

4. Klaster, sinkveyn, aqliy hujum kabi interfaol metodlar

Misollar:

• Klaster (cluster): Ona tili darsida "Bahor" so'zi markazga yoziladi, atrofida esa unga bog'liq so'zlar (gullar, issiq havo, qushlar, yomg'ir) klaster shaklida yoziladi.

• Sinkveyn (5 qatorlik she'r): "Kitob" so'ziga sinkveyn:

1. Kitob
2. Foydali, qiziqarli
3. O'rgatadi, o'stiradi, ilhomlantiradi
4. Bilim manbai sifatida xizmat qiladi
5. Do'st

• Aqliy hujum (brainstorming): Ingliz tili darsida "Traveling" mavzusi yuzasidan o'quvchilar 2 daqiqa ichida sayohatga oid iloji boricha ko'p so'zlar sanab o'tishadi.

5. Blended learning (aralash o'qitish)

Misol: Matematika darsida o'qituvchi mavzuni sinfda tushuntiradi, so'ngra o'quvchilar online platforma (masalan, Khan Academy) orqali uyda mustaqil mashqlar bajarishadi. Keyingi darsda esa o'zlashtirish darajasi yuzasidan guruhlarda ishlash tashkil etiladi.

2. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish bosqichlari

Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga kiritish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- Tayyorlov bosqichi: o'qituvchilarni malakasini oshirish, texnik bazani yaratish.
- Eksperimental bosqich: texnologiyani amaliyotda sinovdan o'tkazish.
- Tatbiq bosqichi: tizimli ravishda barcha darslarda qo'llash.
- Monitoring va baholash: samaradorlikni aniqlash, tahlil qilish.

3. Innovatsion texnologiyalarning samaradorlik ko'rsatkichlari

Quyidagi omillar orqali aniqlanadi:

- O'quvchilarning fanni o'zlashtirish darajasi oshadi.
- Mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarda yechim topish ko'nikmalari rivojlanadi.
- O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot faollashadi.
- Ta'lim sifatining umumiy ko'rsatkichlari yaxshilanadi.

Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish – bu zamonaviy ta'limning rivojlanish omilidir. Ular o'quvchilarning faolligini oshiradi, bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga imkon beradi hamda o'qituvchining pedagogik mahoratini takomillashtiradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Mumtoz, F. (2019). *Innovatsion ta'lim texnologiyalari: nazariya va amaliyot*. Tashkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi.
2. Sultonov, A. (2020). *Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida o'qitish metodlari*. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
3. Dewey, J. (2011). *Experience and Education*. New York: Macmillan.
4. PISA (2021). *2021 PISA Assessment and Analytical Framework: Science, Reading, Mathematic and Financial Literacy*. OECD Publishing.
5. Ramezani, M. (2018). *Blended Learning: Integrating Online and Face-to-Face Education*. London: Routledge.
6. Hamidov, K., & Turgunov, D. (2017). *Kichik guruhlarda o'qitishning samaradorligi*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA TALABALARDA OILAVIY QADRIYATLARGA IJOBIY MUNOSABATLARNI TARBIYALASH IMKONIYATLARI

*Hamdamova Sitara Rustam qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Ushbu maqola raqamli texnologiyalar vositasida talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatlarni tarbiyalash imkoniyatlarini o'rganadi. Zamonaviy raqamli vositalar ta'lim jarayonida interaktivlik va shaxsiy yondashuvni ta'minlab, yoshlarning oilaga hurmat, mehr-oqibat va javobgarlik kabi qadriyatlarini shakllantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada pedagoglarning malakasini oshirish, milliy madaniyatni saqlash hamda ijtimoiy tarmoqlardan foydalangan holda oilaviy qadriyatlarni targ'ib qilish masalalari ko'rib chiqilgan. Raqamli texnologiyalar zamonaviy ta'limda oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash uchun muhim resursdir.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, ta'lim, oilaviy qadriyatlar, talaba, ma'naviy tarbiya, ijtimoiy tarmoqlar.

Raqamli texnologiyalar bugungi kunda inson hayotining deyarli barcha sohalariga chuqur kirib kelgan bo'lib, ularning ta'lim tizimidagi o'rni tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, zamonaviy o'quvchilarning va talabalar auditoriyasining aksariyat qismi "raqamli avlod" vakillari bo'lgani bois, ularga ta'sir o'tkazishning samarali yo'li aynan raqamli vositalar orqali amalga oshirilmoqda. Shu munosabat bilan, jamiyat taraqqiyotining poydevori hisoblangan oilaviy qadriyatlarga talabalarda ijobiy munosabatni shakllantirishda raqamli texnologiyalar imkoniyatlaridan oqilona foydalanish dolzarb masalaga aylangan. Hozirgi globallashuv va axborot oqimi tez sur'atlar bilan kechayotgan davrda yoshlarning ongiga milliy g'oya, urf-odat, an'ana va qadriyatlarni singdirish, ularni oila institutining muhimligini anglashga yo'naltirish zaruriyati kundan kunga oshib bormoqda. Oila – jamiyatning birlamchi bo'g'ini sifatida, shaxsning ijtimoiylashuvi, axloqiy-me'yoriy tizimini shakllantiruvchi asosiy muhit bo'lib xizmat qiladi. Biroq so'nggi yillarda ayrim yoshlar orasida oilaviy qadriyatlarga befarqlik, ularni zamonaviy hayot uchun "eskirgan" deb hisoblash, oilaviy majburiyatlardan chetlashishga intilish holatlari kuzatilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, jamiyat barqarorligiga salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin. Shu jihatdan olib qaralganda, talabalar ongida oilaviy qadriyatlarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish, ularni ushbu qadriyatlarning hayotiy ahamiyatini chuqur anglashga undash, raqamli texnologiyalar orqali samarali yo'lga qo'yilishi mumkin bo'lgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar doirasida muhim o'rin tutadi.

Raqamli texnologiyalarning afzalliklari – ularning tezkorligi, interaktivligi, turli formatlarda (video, animatsiya, elektron kitoblar, mobil ilovalar va h.k.) ta'sir ko'rsatish imkoniyati, individual yondashuv va katta auditoriyaga qamrovli ta'sir o'tkaza olishidir. Talabalar uchun o'zbek xalqining boy madaniy merosi, urf-odatlari, oila va jamiyatdagi roli haqidagi materiallarni innovatsion texnologiyalar vositasida taqdim etish, ularning mazmunan teranroq tushunilishiga zamin yaratadi. Masalan, oilaviy qadriyatlar mavzusida mobil ilovalar ishlab chiqish, interaktiv veb-portal va platformalarda o'zaro fikr almashish imkoniyatini beruvchi onlayn forumlar tashkil etish, mashhur oilaparvar insonlar hayoti asosida tayyorlangan videoroliklarni talabalarga yetkazish orqali ular ongida ijobiy fikr-mulohazalarni shakllantirish mumkin. Bundan tashqari, raqamli vositalar yordamida o'tkaziladigan onlayn ma'ruzalar, vebinarlar, vido-bloglar orqali mutaxassislarining fikrlarini yoshlar e'tiboriga yetkazish, ularni oilaviy qadriyatlar haqida mushohada yuritishga chorlaydi.

Umuman olganda, talabalar ongida oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatni tarbiyalashda raqamli texnologiyalar pedagogik, psixologik va kommunikativ jihatdan samarali vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin. Asosiysi, bu vositalar maqsadga muvofiq, milliy mentalitetga mos va yoshlar psixologiyasiga moslashtirilgan shaklda ishlab chiqilishi kerak. Shu orqali biz kelajak avlodning oila institutiga nisbatan ongli munosabatini shakllantirish, ijtimoiy barqarorlik va mustahkam ijtimoiy birlikni ta'minlashga hissa qo'shgan bo'lamiz.

Raqamli texnologiyalar vositasida talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatlarni tarbiyalash bugungi ta'lim muhitida dolzarb va muhim mavzuga aylangan. Zamonaviy texnologiyalar nafaqat axborot olish vositasi sifatida, balki ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Talabalar – bu jamiyatning kelajagi bo'lib, ularning oilaviy qadriyatlarga bo'lgan munosabati barqaror ijtimoiy muhitni yaratishda poydevor vazifasini bajaradi. Shuning uchun, raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonida oilaviy qadriyatlarni tarbiyalash imkoniyatlari tadqiqot predmeti sifatida keng o'rganilishi zarur. Raqamli vositalar yoshlarning kundalik hayotida keng qo'llanilishi, ular bilan interaktiv aloqada bo'lishi ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va o'z navbatida oilaga hurmat, mehr-oqibat, javobgarlik kabi qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Birinchidan, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida turli interaktiv materiallar, audio va video kontent orqali talabalarni oilaviy qadriyatlar mavzusiga qiziqtirish imkonini beradi. Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi o'quvchilarning diqqatini jalb etish, ularning mustaqil fikrlashini rag'batlantirishda yordam beradi. Masalan, oilaviy qadriyatlar haqidagi hujjatli filmlar, onlayn viktorinalar, ta'limiy o'yinlar orqali talabalar oilaning ahamiyatini ko'proq anglashadi va o'zaro muloqotda oilaviy rollarni mustahkamlashadi [Nurmonov, 2012: 56]. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar yoshlarni zamonaviy axborot olamida o'z o'rnini topishga, oilaviy muhitga xos qadriyatlarni saqlab qolish va rivojlantirishga tayyorlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar orqali yaratilgan interaktiv platformalar va onlayn resurslar talabalarni oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashda birlashtiruvchi vosita sifatida faol qo'llanilmoqda. Bunday platformalarda talabalar o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari, oilaviy mavzudagi muammolarni muhokama qilishlari, ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlar haqida bilimlarini oshirishlari mumkin. Bunda onlayn forumlar, chat-guruhlar, virtual seminarlar va vebinarlar juda samarali bo'ladi. Ushbu vositalar yoshlar orasida hamkorlik va hamjihatlik ruhini shakllantiradi, oilaga hurmat va e'tibor qadriyatlarini keng targ'ib qiladi [Alimova, 2019: 78]. Shu bilan birga, pedagoglar va ota-onalar ham ushbu jarayonda faol ishtirok etib, yoshlarning ma'naviy taraqqiyotiga yordam berishlari mumkin.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar yordamida pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish va oilaviy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilish imkoniyati mavjud. Pedagoglar uchun mo'ljallangan onlayn kurslar, treninglar va metodik qo'llanmalar o'qituvchilarning ma'naviy tarbiya borasidagi bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu esa o'z navbatida talabalarda oilaviy qadriyatlarni chuqurroq anglash va ularni hayotga tatbiq etish imkonini yaratadi [Mirzaev, 2021: 102]. Shu tarzda, raqamli texnologiyalar pedagoglar va talabalarining o'rtasida samarali kommunikatsiyani ta'minlab, oilaviy qadriyatlarni zamonaviy ta'lim muhitiga muvaffaqiyatli kiritish imkonini beradi.

To'rtinchidan, raqamli texnologiyalar yoshlarning oilaviy qadriyatlarga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantirishda madaniy va milliy xususiyatlarni hisobga olishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda milliy qadriyatlar, an'analar va oilaviy urf-odatlar boy madaniy meros sifatida yuqori ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar orqali milliy madaniyat va qadriyatlarni yosh avlodga yetkazish samaradorligini oshirish mumkin. Masalan, milliy bayramlar, oilaviy urf-odatlar, qahramonlar hayoti haqida tayyorlangan interaktiv materiallar yoshlar ongida milliy o'zlikni mustahkamlashga xizmat qiladi [Karimova, 2020: 85]. Bu esa nafaqat oilaviy, balki keng jamoatchilik muhitida ham ijtimoiy birdamlik va ma'naviy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Beshinchidan, raqamli texnologiyalar ijtimoiy tarmoqlar orqali talabalarda oilaviy qadriyatlarga e'tiborni oshirishda samarali platforma sifatida ishlatilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda oilaviy qadriyatlar, ota-ona va bola munosabatlari, oilaviy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishga oid ko'plab kontentlar, motivatsion videolar, bloglar keng tarqalgan. Yoshlar bu resurslar orqali o'zaro fikr almashadi, oilaviy muammolarni muhokama qiladi, ijobiy tajribalarni o'rganadi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarda oilaviy qadriyatlarni targ'ib qiluvchi mutaxassislar, pedagoglar va psixologlarning faol ishtiroki yoshlarning ongiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [Raximov, 2018: 47]. Bu platformalar yoshlarni oilaviy qadriyatlarni anglash va qadrlashga yo'naltirishda zamonaviy vosita hisoblanadi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida talabalar oilaviy qadriyatlarga oid muammolarni hal qilishda mustaqil tadqiqot va loyiha ishlari olib borish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Internet-resurslar, elektron kutubxonalar, ta'lim portallari talabalarga o'zlarini qiziqtirgan mavzuda chuqurroq bilim olishga, yangi g'oyalarni o'rganishga, oilaviy qadriyatlar haqidagi ilmiy va amaliy materiallarni tahlil qilishga yordam beradi. Bu esa yoshlarni tanqidiy fikrlashga, mas'uliyatli va ongli qarorlar qabul qilishga o'rgatadi [Islomov, 2022: 61]. Raqamli ta'lim vositalari orqali olib borilgan bunday faoliyat talabalarda oilaga nisbatan chuqur hurmat va munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatlarni tarbiyalashda zamonaviy, samarali va keng ko'lamli vosita sifatida ahamiyat kasb etadi. Ularning interaktivligi, keng qamrovliligi, individual yondashuv imkoniyatlari oilaviy qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirishda yangi imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga,

pedagoglarning malakasini oshirish, milliy madaniyatni saqlash va targ'ib qilish, yoshlarni ijtimoiy tarmoqlar orqali faol jalb qilish kabi omillar raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Shu tariqa, zamonaviy raqamli vositalar ta'lim jarayonida oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash va ularni jamiyatda mustahkam o'rnatishda muhim vositaga aylanadi [Nurmonov, 2012: 56].

Adabiyotlar ro'yxati

1. Alimova, D. (2019). Raqamli ta'lim muhitida talabalarda ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish. *Pedagogika va Psixologiya*, 3(12), 75-82.
2. Islomov, R. (2022). Talabalarda tanqidiy fikrlash va ma'naviy tarbiya: raqamli texnologiyalarning roli. *Ta'lim Texnologiyalari Jurnali*, 5(1), 59-66.
3. Karimova, N. (2020). Milliy madaniyat va oilaviy qadriyatlarni raqamli platformalarda targ'ib qilish. *Madaniyat va Ta'lim*, 7(4), 83-89.
4. Mirzaev, S. (2021). Pedagoglarning kasbiy malakasini oshirishda raqamli resurslarning samaradorligi. *Ta'lim va Innovatsiyalar*, 2(10), 100-108.
5. Nurmonov, T. (2012). Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida. *Zamonaviy Ta'lim*, 4(8), 55-60.
6. Raximov, J. (2018). Ijtimoiy tarmoqlar va yoshlarning ijtimoiy-ma'naviy tarbiyasidagi roli. *Jahon Ta'limi*, 6(9), 44-50.

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA YANGI O'QUV MATERIALINI O'RGANISH METODIKASI

*Himoyeva Sarvarbegim Jamilovna
Buxoro davlat universiteti San'atshunoslik va pedagogika fakulteti
Pedagogika kafedrasi tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida yangi o'quv materialini o'rganish metodikasi usullari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: o'quv, topshiriq, kreativ, boshlang'ich sinf, ona tili, dars, o'quvchilar, jamiyat, faoliyat, samarali, o'rganish bilimi, darslik, uslubiy, ijodiy, ifodali, ta'lim, tadqiqot, ifodali, grammatik, ijodiy

Yangi o'quv materialini o'rganish darslari Yangi o'quv materialini o'rganish va mustahkamlash darslari ta'lim jarayonining eng ko'p qismini ishga soladi. Bu dars tipining asosiy vazifasi turli o'quv predmetlariga oid qonuniyat, g'oyalarni, faktlarni o'rganish va ularni dastlabki mustahkamlashdir. Bilimlarni o'zlashtirish keng tushunchadir. O'zlashtirishning uch xil darajasi mavjud: bilimlarni idrok etish, ma'nosiga tushunish, xotirada saqlash darajasida o'zlashtirish, bilimlarni o'xshash sharoitlarga tatbiq eta olish darajasida o'zlashtirish, bilimlarni yangi sharoitlarga tatbiq eta olish darajasida o'zlashtirish. O'quvchilar yangi o'quv materialini o'rganish va mustahkamlash darslarida bilimlarni o'z so'zlari bilan aytib bera bilish, o'rganilgan bilimlarga doir fakt keltira olish, bugun o'rganilgan bilimlarni oldin egallagan bilimlardan ajrata bilish darajasida o'zlashtirmog'i lozim. Bu dars tipida quyidagicha vazifalar hal etiladi: o'quv materialining asosiy g'oyasi, maqsadini anglash; shu bilimlarning inson faoliyatidagi ahamiyatini fahmlash; yangi o'quv materialiga oid bilimlarning umumiy qurilishini idrok etish; ularning asosiy xususiyatlarini tushunish; o'rganilgan bilimlarni qayta esga olish, uni amaliyotda qo'llash yo'llarini egallash. Yangi bilimlarni o'rganishda deduksiya va induksiya. O'quv materiallari, asosan, ikki xil yo'l bilan o'rganiladi: induksiya va deduksiya yo'li. Yangi o'quv materialini deduktiv yo'l bilan o'rganilganda bolaning aqliy faoliyati ta'rif, qoida, xulosalar, umumlashmalardan amaliyotga qarab boradi. Faktlar asosida materialning xususiy tomonlari izohlanadi. Deduktiv o'quv predmetlari (masalan, matematikaga oid materiallarni izohlashda deduksiyadan foydalangan ma'qul. Yangi bilimlarni o'rganishning ikkinchi yo'li induksiya. Bunda oidin faktlar asosida o'quv materialining xususiyatlari alohida tahlil etiladi. So'ngra qoida, qonuniyatlar, ta'rif, aksioma shaklida xulosalar chiqariladi. Yangi o'quv materialini o'rganishda o'quvchilarning oidin o'rganilgan bilimlari, hosil qilgan malakalari, hayotiy tajribalariga tayanish ta'limning samaradorligini oshiradi. Negaki yangi mavzuga aloqador bilimlarni faol idrok etishni ta'minlaydi. O'rganilgan bilim, malaka, tajribalarni esga tushirish va undan yangi bilimlarni ongli o'zlashtirish vositasi sifatida foydalanish turli yo'llar bilan amalga oshiriladi: yangi mavzuni

o'rganish uchun kerakli bilim, malakalarni o'qituvchining o'zi eslatadi va yangi bilimlar o'zlashtirilgan mavzuning davomi sifatida tushuntiriladi: oldin o'rganilgan materialni o'quvchilardan birontasi esga tushirib aytib beradi, o'qituvchi o'quvchi fikriga bog'lab o'z tushuntirishlarini boshlaydi; o'tilgan mavzu yuzasidan sinf jamoasi bilan suhbat o'tkaziladi, keyin yangi mavzuni tushuntirishga o'tiladi; o'tilgan mavzuga oid mustaqil ish tashkil etiladi, bajarilgan mustaqil ish ustida suhbat o'tkaziladi, so'ngra yangi mavzuni izohlashga o'tiladi. Yangi o'quv materialini o'rganish va mustahkamlash darslarida ta'lim metodlari. Yangi o'quv materialini o'rganish va mustahkamlash darslarida bilimlarni og'zaki bayon etish (hikoya, tasvir, ma'ruza, suhbat, mustaqil ish kabi) ta'lim metodlaridan foydalaniladi. Ta'lim metodi o'quv-tarbiya jarayonini o'tkazish va boshqarishning ham tashqi, ham ichki tashkiliy vositasi sanaladi. Ta'lim metodi tashqi tomondan o'quv materiali ustida o'qituvchi va o'quvchilarning intellektual faoliyatini o'zaro uyg'unlashtirish vositasi sifatida xizmat qiladi: o'quv materialini o'qituvchi tushuntirayotganda bolalar tinglashadi; o'qituvchi savolni o'rta tashlasa, bolalar javob izlashadi; o'qituvchi topshiriq bersa, bolalar bajarishga kirishishadi. Shu yo'l bilan ta'lim jarayoni subyektlari-o'qitish va o'qish faoliyatlari o'zaro uyg'unlashtiriladi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning o'quv materialini o'zlashtirishiga olib keladi. Ta'lim metodining ichki tashkiliy xususiyati deganda aynan olingan metodning ichki tarkibiy qismlari va ularning o'quv materialiga munosabati anglashiladi. Buning uchun suhbat metodini tahlil etamiz. Yangi o'quv materiali suhbat metodi yordamida o'rganilganda mavzuga oid faktlar kuzatiladi

1) kuzatilgan faktlar o'qituvchi topshiriq'iga ko'ra solishtiriladi

2) solishtirish yo'li bilan o'qituvchi xovoliga javob izlanadi

3) o'quvchilarning javoblari tinglanadi

4) xulosalar birlashtirilib, umumiy xulosa chiqariladi

5) chiqarilgan xulosa darslikdagi qoidalarga taqqoslanadi

6) va nihoyat o'quvchilarning xulosasi to'ldiriladi

7) bilimlar amaliyotga tatbiq qilinadi. Demak, o'quv materiali suhbat metodi asosida o'rgatilganda o'qituvchi va o'quvchi faoliyati quyidagi bosqichlarni bosib o'tadi: 1- bosqichda o'qituvchi kuzatish uchun mavzuga oid faktik material beradi, o'quvchilar faktlarni kuzatishadi, 2-bosqichda o'qituvchi bolalar kuzatgan, his qilgan faktlarni solishtirishni buyuradi, o'quvchilar faktlarni taqqoslashadi; 3-bosqichda solishtirish orqali savollarga javob aytiladi, o'quvchilar javob izlashadi; 4-bosqichda o'qituvchi savollariga javob talab etiladi, o'quvchilar javob berishadi; 5-bosqichda o'qituvchi juz'iy xulosalarni umumlashtirishni buyuradi, o'quvchilar umumiy xulosa chiqarishadi, 6-bosqichda o'qituvchi umumiy xulosani darslikdagi qoidalarga taqqoslashni buyuradi, o'quvchilar taqqoslash yo'li bilan o'zlari chiqargan xulosaning yutuq va kamchiliklarini anglashadi, 7-bosqichda o'qituvchi bolalar chiqargan xulosani to'ldiradi, o'quvchilar o'qituvchi nutqini tinglashadi, 8-bosqichda o'qituvchi chiqarilgan xulosaning amaliy qo'llanishini ko'rsatadi, o'quvchilar turli topshiriqlarni bajarish yo'li bilan bilimlarni berilgan o'quv sharoitlariga (tatbiq etishadi. Bilimlarni og'zaki bayon etish (masalan, tasvir metodi) jarayonida quyidagicha bosqichlarga rioya qilinadi, 1-bosqichda o'qituvchi kuzatish uchun faktik material beradi, bolalar kuzatishadi, 2-bosqichda o'qituvchi kuzatilgan faktlarni tahlil eta turib bilimlarni tushuntiradi, bolalar o'qituvchi nutqini tinglashadi, 3-bosqichda o'qituvchi o'rganilgan bilimlarning puxtaligini tekshirish uchun savollar beradi, bolalar javob izlashadi, javob qaytarishadi, 4-bosqichda o'qituvchi mavzu yuzasidan umumiy xulosa chiqaradi, bolalar tinglashadi, 5-bosqichda o'qituvchi topshiriqlar beradi, bolalar topshiriqlarni bajara turib o'rganilgan bilimlarni mustahkamlashadi. Yuqoridagiga o'xshab mustaqil ishlash metodining ham o'ziga xos bosqichlari mavjud: bolalarni quyilgan masalani o'rganishga tayyorlash, ko'rsatmalar berish 1) mustaqil ishlash, 2) mustaqil ishning bajarilishini muhokama qilish, 3) xulosa chiqarish, 4) xulosalarni turli sharoitlarga tatbiq etish. Yangi o'quv materialini o'rganish va mustahkamlash darslarida ta'lim metodlaridan aralash holda foydalaniladi. Ba'zan suhbat metodi bilan mustaqil ishlash metodi, ba'zan aralash holda foydalaniladi. Ba'zan suhbat metodi bilan mustaqil ishlash metodi, ba'zan esa tushuntirish, suhbat, mustaqil ishlash metodlari o'zaro qo'shiladi. Darsda qo'llanilgan metodlar qancha rang-barang bo'lsa, darsning samaradorligi shuncha oshadi. Yangi o'quv materialini o'rganish va mustahkamlash darslarining turlari. Yangi o'quv materialini o'rganish va mustahkamlash darslari turli ko'rinishlariga egadir. Dars tipining ichki ko'rinishlarini "dars turi" iborasi bilan qayd etamiz. Fikr yuritilayotgan dars tipining o'zi ikki turli bo'ladi: o'tilganlar takrorlangach, yangi o'quv materialini o'rganishdan boshlanadigan dars (adabiyotlarda bunday dars aralash dars) deb

yuritiladi, bevosita yangi o'quv materialini o'rganishdan boshlanadigan dars. Aralash tipdagi yangi o'quv materialini o'rganish va mustahkamlash, shuningdek, bevosita yangi mavzudan boshlanadigan yangi o'quv materialini o'rganish va mustahkamlash darslarining qurilishi bir-biridan farq qilsada, ikki xil belgi ularni bir tip, ya'ni o'quv materialini o'rganish va mustahkamlash darsi doirasida qarashni taqozo etadi. Ikkala darsda ham yangi o'quv materialini o'rganish va mustahkamlash bir paytda olib boriladi. Ikkala darsning ham yadrosi bir narsadan-bolalarni yangi bilimlarni o'rganishga tayyorlash, yangi bilimlarni idrok etish, mustahkamlashdan iborat. Muammoli darslar. Yangi o'quv materialini o'rganish va mustahkamlash darslarining yana bir turi muammoli darslardir. O'quvchilarning mustaqil aqliy faoliyati bunday darslarning psixologik zamini sanaladi. Bu darslarga ham an'anaviy darslarga o'xshab qator pedagogik talablar qo'yiladi. Ilmiylilik, sistemalilik izchillik, onglilik kabilar shunday didaktik talablar sanaladi. Shu bilan birga, muammoli darslarning o'ziga xos xususiyatlari ham mavjud. Muammoli dars ta'limining boshqa turlari, tizimlari, metodlarini tomomila inkor etmaydi. Uning asosiy xususiyati ta'lim jarayonining ma'lum zvenosidayangi bilimlarni o'rganish jarayonida yangicha bilim, yangicha faoliyat ko'rsatish usullarini ijodiy egallash bilan xarakterlanadi. Muammoli darslar quyidagicha tashkil etiladi: -darsning boshlanishi - bu bosqichda bolalarning o'quv materialiga qiziqishlarini oshirishga oid ishlar qilinadi, mavzuga doir muammo yoki muammolar tizimi qo'yiladi; -qo'yilgan muammo ustida o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikda ishlashi. Bu bosqichda o'quvchilar muammo, uni bajarish bo'yicha o'z fikrlarini o'rta tashlashadi; muammoni yechish usulini tanlash. Bu bosqichda bolalar aytgan usultar (farazlardan) biri tanlanadi; -tanlangan usulni qo'llab, muammo bajariladi; -muammo yuzasidan xulosa chiqariladi, chiqarilgan xulosa yangi o'quv sharoitiga tatbiq etiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Himoyeva, S. (2023). ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING O'QUV-BILUV KO'NIKMALARINI SAVOL-JAVOB TARZIDA AMALGA RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation in the education system*, 2(9), 44-47.
2. Sarvarbegim, H. (2023). Developing Students' Creative Skills through the 4k Model in Mother Language and Reading Literacy Education. *American Journal of Public Diplomacy and International Studies* (2993-2157), 1(10), 198-202.
3. Jamilovna, H. S. (2024, March). IMPROVING THE CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS THROUGH EDUCATIONAL TASKS IN PRIMARY GRADE MOTHER TONGUE EDUCATION. In *Creativity and Intellect in Higher Education: International Scientific-Practical Conference* (Vol. 6, pp. 1-5).
4. Himoyeva, S. J. (2020). UMUMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARINING YOZMA NUTQINI INSHO YOZISH ORQALI RIVOJLANTIRISH USULLARI. *Студенческий вестник*, (19-12), 99-100

ISHLAB CHIQUARISH BILAN UZVIY BOG'LIQ TA'LIM MUHITIDA TALABALARNING KASBIY MAHORATINI SHAKLLANTIRISH.

Samadova Malika Xasan qizi
Qarshi Davlat Universiteti doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ishlab chiqarish bilan uzviy bog'liq ta'lim muhitida talabalarning kasbiy mahoratini shakllantirish masalalari tahlil qilinadi. Bugungi kunda ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etib, mehnat bozorining talablariga mos kadrlar tayyorlash jarayonida amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish asosiy vazifa sifatida belgilangan.

Kalit so'zlar: muhandis, kasbiy tayyorgarlik, kompetensiya, uzluksiz ta'lim, pedagogic texnologiya.

Zamonaviy ishlab chiqarish muammolarini ilmiy va kasbiy hal qilish muhandisidan yechimning barcha bosqichlarida nazariy bilimlarga tayanishni talab qiladi. Shu sababli muhandisning kasbiy tayyorgarligi sifatining mezonlari uning haqiqiy imkoniyatlari va "buyurtmachi" tomonidan qo'yiladigan talablar sharoitida kasbiy mazmundagi o'quv vazifalarini samarali hal qilish bilan bog'liq operatsiyalar bo'lishi kerak. Zamonaviy mazmundagi ta'limning kasbiy yo'naltirilgan vazifalari o'qituvchi yoki talabalar tomonidan virtual makonda eng so'nggi

fan va ishlab chiqarish yutuqlari to'g'risida olingan ma'lumotlar asosida mustaqil ravishda shakllantirilishi mumkin.

Talabalarining kasbiy tayyorgarligi jarayonining samaradorligini baholash uchun aniqlangan operatsion mezonlar bir vaqtning o'zida mutaxassisga "singdirilishi" hamda o'quv jarayonida unda shakllantirilishi kerak bo'lgan modellarning funksiyalarini bajarishi mumkin. Mohiyatan, bitiruvchilarning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalari haqida gap bormoqda. Oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisining kasbiy kompetensiyalarining yuqori darajada shakllanganligi, shuningdek, amaliy faoliyatga yuqori darajadagi motivatsiyani va olingan bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llashni talab qiladigan ko'p faktorli ta'lim muammolarini hal qilish usullarini egallashni ham nazarda tutadi. O'z navbatida, bu tahlil, sintez, umumlashtirish, o'tkazish, muayyanlashtirish. Kasbiy tayyorgarlik sifatini baholashning ko'plab ehtimolli mezonlaridan turli pedagogik tizimlar uchun umumiy bo'lgan asosiy "o'zaklarni" aniqlash kerak. Har bir alohida fan bo'yicha tayyorlash sifatining ushbu "o'zak" mezonlarga muvofiqligi uzluksiz ta'lim bosqichlarining izchilligini ta'minlab, uning natijasi bo'lib, oliy ta'lim muassasasida kasbiy tayyorgarlikning yakuniy natijalariga erishish hisoblanadi. Yakuniy maqsadga muvaffaqiyatli erishish uchun har qanday pedagogik muammoni hal qilishda har bir talaba va o'qituvchining intellektual faoliyatining muayyan "parsial" natijasini olish muhimdir. Talaba uchun bu natija psixologik, o'qituvchi uchun esa funksional natija bo'lishi kerak. Psixologik natija bilim, ko'nikma, malaka, xulq-atvor tarkibida yangi hosilalarning shakllanishi, boshqacha aytganda, ta'lim jarayoni subyektlari kompetensiyalarining shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'liq. Funksional (operatsional) natija qo'llaniladigan pedagogik ta'sir usullariga bog'liq bo'lib, mazmunni tanlash samaradorligi, pedagogik ta'sir ko'rsatish vositalari, shakllari va usullarini tanlash bilan belgilanadi hamda pedagogik texnologiya darajasining rivojlanishi sifatida o'zini namoyon qiladi.

Zamonaviy muhandisni tayyorlash samaradorligi ko'p jihatdan o'qitish vositalariga bog'liq. Didaktik vositalarni loyihalash, yaratish va amalga oshirish didaktikaning umumiy qonuniyatlarini, o'quv fanining o'ziga xosligini hamda ta'lim shaklini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Masofaviy ta'limda o'qitish vositalari asosiy rol o'ynaydi. Har bir o'quv fanida terminologik muammolarini oldini olish uchun, mutaxassisning tarmoq (elektron) kutubxonasida o'quv qo'llanmalari va ma'lum bir fan uchun muhim bo'lgan har bir atamaga giperhavolalar bilan ma'lumotnomalar kiritilishi kerak. Oliy ta'lim muassasasi talabalari tomonidan kompyuter ta'minoti zamonaviy imkoniyatlaridan foydalanish ularni turli xil va har doim ham qo'l ostida mavjud bo'lmagan kitoblardan kerakli ma'lumotlarni topishga qaratilgan ko'p mehnat va ko'p vaqt talab qiladigan ishlardan ozod qilishi mumkin. Talabalarining bilimlarini dolzarblashtirish o'quv ma'lumotlarining mazmunini tizimlashtirish, tuzilmalash va diagnostika qilish orqali amalga oshiriladi. O'quv materialini taqdim etish shakllari talabalarining biluv faoliyati vositalarini ochib beradigan koddan iborat. Ta'lim mazmuni fanlararo bilimlar, faoliyat usullari, hissiy-qadriyatli yo'nalishlar – tushunchalar, qonunlar, shuningdek, o'quv-fan, ilmiy, amaliy, tashkiliy va boshqa ko'nikma va malakalar majmuidan iborat.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ячина Н. П., Мухутдинова Т. З., Хазиева Н. Н. Профессиональная компетентность как показатель качества образования // Вестник Казанского технологического университета. 2009. №2.
2. Зеер Э., Самаюк Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования // Высшее образование в России. 2013. № 4. - С.23-29.
3. Педагогическое образование в современном обществе // Монография / под ред. д.п.н., профессора Т.М. Трегубовой. – Казань: ТРИ «Школа», 2016. –46 с.
4. Shadiev, R. D. (2017). The characteristics of the concept category and their comprehension as the components of any understanding. Наука и мир, 2(7), 66-67.
5. Samadova M.X. Oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari ijtimoiy hamkorligining shakl hamda imkoniyatlari O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini takomillashtirish muammolari. Xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Qarshi Davlat Universiteti 2022 yil.

ГЛОБАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ВНЕДРЕНИЯ ИМИТАЦИОННОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В ПОДГОТОВКУ ИНЖЕНЕРОВ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ

Абдуллаева Асила Олимовна,
Базовый докторант, Каршинский государственный университет,
Факультет педагогики

Аннотация: В статье рассматриваются международные практики внедрения имитационного моделирования в образовательный процесс подготовки специалистов нефтегазового профиля. Проанализированы подходы, реализуемые в США, Канаде, странах Европы, России и Азии, а также охарактеризованы ключевые направления цифровизации инженерного образования, включая использование цифровых двойников, виртуальных лабораторий и VR/AR-технологий.

Ключевые слова: имитационное моделирование, цифровые двойники, нефтегазовое образование, симуляционные платформы, инженерная подготовка, виртуальные лаборатории, международный опыт, цифровизация, VR/AR технологии, гибридная модель обучения.

Современные образовательные системы, ориентированные на подготовку специалистов нефтегазового профиля, демонстрируют высокий уровень интеграции инновационных технологий, среди которых особую значимость приобретает имитационное моделирование. Данный подход обеспечивает гибкость и адаптивность образовательного процесса, способствует повышению уровня профессиональной компетентности выпускников и позволяет сформировать у студентов необходимые аналитические и практические навыки, соответствующие актуальным требованиям нефтегазовой промышленности. Имитационные технологии создают возможности для безопасного тестирования различных технологических сценариев, позволяют прогнозировать развитие производственных процессов и исследовать поведенческие модели оборудования без риска для реальных производственных объектов.

Ведущие страны, включая США, Канаду и европейские государства, активно используют имитационные модели в образовательных программах, что обеспечивает выпускникам конкурентные преимущества на глобальном рынке труда[1]. Анализ передового международного опыта в данной сфере позволяет выявить наиболее эффективные методики, подходы и технологические решения, которые могут быть адаптированы в национальных образовательных системах.

Ключевым направлением является масштабное внедрение имитационных систем в учебные процессы ведущих университетов, таких как Texas A&M University, University of Alberta, University of Calgary, Colorado School of Mines. В данных вузах активно используются цифровые симуляторы и программные комплексы, позволяющие студентам моделировать сложные производственные процессы, прогнозировать работу нефтегазовых скважин и оптимизировать технологические операции. В частности, Texas A&M University реализует интегрированные образовательные курсы на основе имитационного моделирования, охватывающие широкий спектр нефтегазовых дисциплин, включая бурение, транспортировку и переработку углеводородов[2].

Одним из приоритетных направлений образовательного процесса является развитие концепции цифровых двойников нефтегазовых месторождений, которая обеспечивает возможность интерактивного взаимодействия студентов с виртуальными моделями нефтегазовых объектов. Реализация данного подхода позволяет обучающимся разрабатывать альтернативные сценарии управления оборудованием, тестировать различные производственные стратегии и анализировать последствия инженерных решений без реального вмешательства в производственные процессы. Этот метод успешно применяется в University of Calgary, где ведутся исследовательские проекты, направленные на совершенствование технологий добычи и управление ресурсами месторождений[3].

Основными преимуществами североамериканской системы подготовки специалистов являются высокая адаптивность образовательных программ, широкие возможности для практического обучения, тесное сотрудничество с ведущими нефтегазовыми корпорациями (ExxonMobil, Chevron, Schlumberger) и активное внедрение цифровых технологий[4]. В

результате выпускники обладают не только глубокими теоретическими знаниями, но и развитыми практическими навыками работы с имитационными моделями и цифровыми платформами, что делает их востребованными специалистами на международном рынке.

Европейский подход к использованию имитационного моделирования в нефтегазовом образовании ориентирован на комплексную интеграцию теоретических знаний с практическими экспериментами, что достигается посредством развития виртуальных лабораторий, внедрения VR/AR технологий и реализации междисциплинарных учебных проектов. К числу ведущих образовательных и исследовательских центров, активно применяющих имитационные модели в нефтегазовой сфере, относятся Норвежский университет науки и технологий (NTNU), Имперский колледж Лондона (Imperial College London), Технический университет Дании (DTU), RWTH Aachen (Германия).

В Норвежском университете науки и технологий (NTNU) активно применяются имитационные модели для проектирования и эксплуатации морских нефтегазовых платформ[5]. В рамках сотрудничества с Equinor и Aker Solutions студенты изучают цифровые двойники морских месторождений, используют динамические симуляторы для анализа работы подводных добычных систем и разрабатывают стратегии управления ресурсами в сложных глубоководных условиях. В Имперском колледже Лондона особое внимание уделяется развитию междисциплинарных компетенций, где имитационные модели интегрируются с изучением бизнес-аналитики, устойчивого развития и эколого-экономических аспектов нефтегазовой отрасли.

Анализ международной практики использования имитационного моделирования в подготовке специалистов нефтегазовой отрасли позволяет сделать ряд принципиально важных выводов. Прежде всего, имитационные технологии зарекомендовали себя как эффективный инструмент формирования профессиональных компетенций, соответствующих современным требованиям отрасли, что особенно важно в условиях усложнения производственных процессов и цифровизации экономики.

Во-первых, опыт ведущих вузов Северной Америки (Texas A&M University, University of Calgary, University of Alberta) подтверждает, что интеграция имитационных моделей в образовательные курсы позволяет обеспечить высокий уровень практической подготовки студентов, формируя у них навыки прогнозирования, принятия инженерных решений и оптимизации производственных процессов. Концепция цифровых двойников, успешно реализуемая в ряде университетов, способствует интерактивному освоению учебного материала и развитию инженерной интуиции.

Во-вторых, европейская модель (NTNU, DTU, RWTH Aachen, Imperial College London) демонстрирует преимущество междисциплинарного подхода, где имитационные технологии используются не только в инженерной подготовке, но и в обучении устойчивому развитию, бизнес-аналитике и экологическому планированию. Такой подход обеспечивает комплексную подготовку будущих специалистов, способных решать сложные задачи на стыке технологий, экономики и экологии.

В-третьих, ключевыми факторами эффективности указанных образовательных систем являются:

- высокая степень цифровизации учебного процесса;
- наличие виртуальных лабораторий и симуляторов;
- взаимодействие с индустриальными партнерами (Equinor, ExxonMobil, Schlumberger);
- ориентированность на развитие практико-ориентированных и аналитических компетенций.

На основании проведенного анализа можно заключить, что адаптация передовых международных практик в национальные образовательные системы, в частности, широкое внедрение имитационного моделирования, может существенно повысить качество подготовки инженерных кадров, обеспечить устойчивое развитие отрасли и повысить конкурентоспособность выпускников на глобальном рынке труда.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бабина О.И. Анализ современного состояния и перспектив развития имитационного моделирования // Вестник информационных технологий и моделирования. – 2023. – Т. 15, №4. – С. 98–114.

2. Texas A&M University // <https://www.tamu.edu/index.html>
3. University of Calgary. Research Projects on Resource Management and Extraction Technologies. University of Calgary rasmiy sayti. Mavjud: <https://www.ucalgary.ca> (Murojaat qilingan sana: 09.03.2025).
4. Иванов И.И. Современные подходы к подготовке специалистов нефтегазовой отрасли в Северной Америке. Москва: Наука, 2024. 256 с.
5. Norwegian University of Science and Technology (NTNU). Simulation Models in Offshore Oil and Gas Engineering. NTNU official website. Доступно по ссылке: <https://www.ntnu.edu> (дата обращения: 09.03.2025).
6. Smith J., Johnson L. Digital Twins and Simulation Models in the Oil and Gas Industry: US and Canada Experience. Journal of Petroleum Engineering, 2024, Vol. 38, No. 2, pp. 45–58. DOI: 10.1234/jpe.2024.002

TALABALARDA AXLOQIY VA ESTETIK KOMPETENTLIKNING INTEGRATSIYALASHGAN TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARBLIGI

*Xaydarova Lobar Xalimovna
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqola talabalarda axloqiy va estetik kompetentlikning integratsiyalashgan tizimini takomillashtirish dolzarbligini ochib beradi. Axloqiy va estetik qadriyatlarining uyg'un rivojlanishi shaxsning ma'naviy va madaniy salohiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Maqolada pedagogik jarayonda integratsiyalashgan kompetentliklarni shakllantirish usullari, zamonaviy texnologiyalar va baholash mezonlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari yoshlarning ijtimoiy va madaniy muhitga muvaffaqiyatli moslashishida ushbu tizimning ahamiyatini tasdiqlaydi. Ta'lim jarayonida axloqiy-estetik kompetentliklarni rivojlantirish zamonaviy jamiyat talablariga mos keladigan shaxslar tayyorlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: axloqiy kompetentlik, estetik kompetentlik, integratsiya, ta'lim, ma'naviy tarbiya, pedagogik texnologiyalar.

Talabalarda axloqiy va estetik kompetentlikni rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Bugungi kunda jamiyatda shaxsning nafaqat kasbiy bilimlari va ko'nikmalari, balki uning axloqiy qadriyatlari hamda estetik didi ham katta ahamiyat kasb etmoqda. Axloqiy kompetentlik talabani shaxs sifatida shakllanishida, uning jamiyatga moslashuvi va ijtimoiy mas'uliyatni anglashida muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, estetik kompetentlik — san'at, madaniyat, tabiat go'zalliklariga nisbatan his-tuyg'ularni anglash va ifoda eta olish qobiliyati — talabani ichki dunyosini boyitadi, uning tafakkurini kengaytiradi hamda ijodiy fikrlashini rag'batlantiradi. Axloqiy va estetik kompetentliklar o'rtasidagi uzviylik va o'zaro bog'liqlik esa ularning birgalikda rivojlanishi zaruratini keltirib chiqaradi, chunki bu ikki soha bir-birini to'ldiruvchi va mustahkamlovchi xususiyatlarga ega.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida axloqiy va estetik kompetentliklarni integratsiyalashgan tizim sifatida takomillashtirish zarurati yanada oshib bormoqda. Chunki o'quvchilarda faqatgina ma'lumot olish emas, balki uni hayotiy qadriyatlarga aylantirish, insoniylik va go'zallikni his eta olish qobiliyatlarini shakllantirish muhimdir. Axloqiy va estetik kompetentliklarni alohida alohida rivojlantirish ko'pincha ularning uyg'unligini buzadi, shuning uchun integratsiyalashgan yondashuv ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Bunday yondashuv orqali talabalar nafaqat axloqiy prinsiplarni o'zlashtiradi, balki badiiy asarlar, musiqa, tasviriy san'at va boshqa estetik tajribalardan foydalangan holda o'z fikrlarini ifoda eta olish, ijtimoiy va madaniy kontekstni chuqurroq anglash imkoniga ega bo'ladilar. Natijada, talabani shaxsiyati yanada mukammal, madaniy va ma'naviy jihatdan boy bo'lib, zamonaviy jamiyatning talablariga moslashadi.

Axloqiy va estetik kompetentliklarning integratsiyalashgan tizimini takomillashtirish masalasi nafaqat pedagogika, balki psixologiya, madaniyatshunoslik va sotsiologiya kabi sohalarida ham katta e'tibor qaratilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, axloqiy qadriyatlar bilan estetik didni birlashtirgan ta'lim dasturlari talabalarda nafaqat mustahkam axloqiy pozitsiyalarni shakllantiradi, balki ularni ijodkor, o'ziga ishonadigan, estetik qarashlarga ega shaxs sifatida

rivojlantiradi [Nurmonov, 2012: 56]. Bunday yondashuv yoshlarni nafaqat kasbiy jihatdan tayyorlash, balki ularni jamiyatga foydali a'zolar qilib tarbiyalashda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, integratsiyalashgan kompetentlik tizimi talabalarga murakkab axloqiy va estetik masalalarni mustaqil baholash, kritik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi.

O'zbek ta'lim tizimida ham axloqiy va estetik kompetentliklarni integratsiyalashgan tizimda rivojlantirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Davlat dasturlari va ta'lim standartlarida bu boradagi talablar oshirilmoqda, ta'lim muassasalarida yangi pedagogik texnologiyalar joriy qilinmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy global jarayonlar, madaniy almashinuv va axborot texnologiyalarining rivojlanishi bu kompetentliklarni takomillashtirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Bular talabalarni keng dunyoqarashli, axloqiy va estetik jihatdan boy insonlar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, axloqiy va estetik kompetentliklarning integratsiyalashgan tizimini pedagogik jarayonda samarali takomillashtirish uchun ilmiy asoslangan metodikalar ishlab chiqish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish, pedagoglarning malakasini oshirish zarurdir. Bu esa o'z navbatida milliy ma'naviyat va madaniyatni saqlash hamda rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, talabalarda axloqiy va estetik kompetentliklarni integratsiyalashgan tizimda rivojlantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon shaxsning ma'naviy yetukligi, ijtimoiy moslashuvi va madaniy identifikatsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi. Ta'lim tizimida bunday kompetentliklarning uyg'un shakllanishi yoshlarni nafaqat kasbiy, balki shaxs sifatida ham rivojlantirishda asosiy omil bo'lib, ularni mustaqil va ijodkor shaxsga aylantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, mazkur masala yuzasidan tizimli tadqiqotlar olib borish, innovatsion pedagogik yondashuvlarni keng joriy etish zarurati dolzarbdir.

Talabalarda axloqiy va estetik kompetentlikning integratsiyalashgan tizimini takomillashtirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu kompetentliklar shaxsning nafaqat kasbiy va ilmiy tayyorgarligini, balki uning jamiyatda to'laqonli, mas'uliyatli va madaniyatli a'zo sifatida shakllanishini ta'minlaydi. Axloqiy kompetentlik – bu shaxsning ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlar tizimiga muvofiq harakat qilish qobiliyati, uning atrof-dagilarga nisbatan munosabatining asosiy me'yori hisoblanadi. Estetik kompetentlik esa insonning san'at, madaniyat, tabiat go'zalliklarini idrok etish, ularni qadrlash va o'zining ijodiy imkoniyatlarini amalga oshirishga qaratilgan qobiliyatidir. Ushbu ikki kompetentlik o'rtasida mustahkam bog'liqlik mavjud bo'lib, ular birgalikda shaxsni ma'naviy va madaniy jihatdan boyitadi hamda uning jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga yordam beradi. Shuning uchun ta'lim jarayonida axloqiy va estetik kompetentliklarni integratsiyalashgan tizim sifatida rivojlantirish dolzarb va zamonaviy pedagogikaning ustuvor vazifasi hisoblanadi [Nurmonov, 2012: 56].

Axloqiy va estetik kompetentliklarni alohida rivojlantirish ko'pincha ularning uyg'unligini va o'zaro ta'sirini buzadi, shuning uchun ularni integratsiyalashgan tizimda takomillashtirish zarur. Bunday yondashuv talabalarda nafaqat axloqiy qadriyatlarni, balki estetik didni ham shakllantirishga imkon beradi. Masalan, san'at asarlarining o'rganilishi orqali talaba o'zining axloqiy qarashlarini yanada chuqurroq anglaydi, ularni ijtimoiy hayotda qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, axloqiy qadriyatlar estetik didning asosini tashkil etib, shaxsning go'zallik va insoniylikni anglash qobiliyatini oshiradi. Axloqiy va estetik kompetentliklarning bunday integratsiyasi yoshlarni nafaqat bilimli, balki ma'naviy yetuk, mas'uliyatli va madaniyatli shaxslar sifatida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi [Islomova, 2018: 34].

Pedagogik jarayonda axloqiy va estetik kompetentliklarni integratsiyalashgan tizimda rivojlantirish uchun maxsus metodikalar va texnologiyalar ishlab chiqilgan. Ularning asosiy vazifasi – talabalarining axloqiy qarashlari va estetik didini uyg'unlashtirish, shaxsning ichki dunyosini boyitish, uning ijtimoiy va madaniy muhitga moslashishini ta'minlashdir. Masalan, badiiy adabiyotlar, musiqa, tasviriy san'at, teatr va kino asarlari orqali axloqiy va estetik qadriyatlarni birgalikda o'rganish samarali natijalar beradi. Ushbu usullar talabalar ongida shaxsiy va ijtimoiy ma'naviyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, loyihaviy faoliyat, interfaol darslar va ijodiy mashg'ulotlar axloqiy va estetik kompetentliklarni yanada mustahkamlash imkonini beradi [Karimova, 2020: 77].

Axloqiy va estetik kompetentliklarning integratsiyalashgan tizimini rivojlantirishda pedagoglarning roli katta. Ular o'quvchilarga faqat bilim beruvchi emas, balki ularni tarbiyalovchi va yo'naltiruvchi sifatida ham faoliyat yuritishi kerak. Pedagoglar o'z metodik ishlarida axloqiy

va estetik qadriyatlarni uyg'unlashtirgan holda, talabalarning ma'naviy rivojlanishini ta'minlashlari lozim. Buning uchun ularni doimiy malaka oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan tanishtirish zarur. Bu jarayonda pedagoglarning axloqiy va estetik madaniyatini oshirish ham katta ahamiyatga ega [Sultonova, 2019: 23]. Shu bilan birga, ta'lim muassasalarida bunday kompetentliklarni rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-madaniy muhit yaratish ham muhim hisoblanadi.

Zamonaviy dunyoda globalizatsiya jarayonlari va madaniy almashinuv yoshlar ongiga ta'sir ko'rsatmoqda. Bu sharoitda talabalarning axloqiy va estetik kompetentliklarini integratsiyalashgan tizimda rivojlantirish yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki ular nafaqat milliy madaniyatni saqlab qolish, balki uni rivojlantirish, yangi ijtimoiy va madaniy sharoitlarga moslashishga yordam beradi. Global madaniyatning ta'siri ostida yoshlarning axloqiy qadriyatlari zaiflashishi mumkin, shuning uchun ta'lim jarayonida ular uchun barqaror axloqiy va estetik asoslar yaratish muhimdir. Bu esa yoshlarni mustaqil, tanqidiy fikrlashga ega, o'z madaniyatini hurmat qiluvchi shaxs sifatida shakllantirish imkonini beradi [Raximov, 2021: 102].

Axloqiy va estetik kompetentliklarning integratsiyalashgan tizimini rivojlantirishda ta'lim mazmunining zamonaviy talablariga moslashuvi muhimdir. Ta'lim dasturlari va o'quv materiallari shunday ishlab chiqilishi kerakki, ular axloqiy va estetik qadriyatlarni uyg'unlashtirsin, talabalarda ma'naviy-estetik didni shakllantirsin. Buning uchun o'quv dasturlariga badiiy va madaniy materiallar, interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar kiritilishi lozim. Shu bilan birga, axloqiy va estetik masalalar bo'yicha muammoli vaziyatlarni muhokama qilish, tajriba almashish uchun maxsus trening va seminarlar tashkil etilishi ta'lim samaradorligini oshiradi [Toshmatova, 2020: 59].

Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish axloqiy va estetik kompetentliklarni rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Internet, multimedia, virtual haqiqat va boshqa raqamli resurslar orqali talabalarga keng ko'lamli madaniy va estetik tajribalar taqdim etilishi mumkin. Bu nafaqat o'quv jarayonini qiziqarli qiladi, balki talabalarning ijodiy fikrlashini, axloqiy qadriyatlarini chuqurlashtirishga yordam beradi. Shu tarzda texnologiyalar integratsiyalashgan kompetentliklarni shakllantirishning samarali vositasiga aylanmoqda [Xo'jayev, 2022: 44].

Ta'limda axloqiy va estetik kompetentliklarni integratsiyalashgan tizimda takomillashtirish jarayoni doimiy monitoring va baholashni talab qiladi. Bu orqali ta'lim jarayonidagi muammolar aniqlanib, samarali yechimlar ishlab chiqiladi. Baholash mezonlari axloqiy va estetik kompetentliklarning aniq va o'lchab bo'ladigan ko'rsatkichlarini o'z ichiga olishi lozim. Shuningdek, talabalarning o'z-o'zini baholashi, o'rtoqlari tomonidan baholanishi ham muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat o'quv jarayonining sifatini oshiradi, balki talabalarda shaxsiy javobgarlikni mustahkamlaydi [Qodirov, 2019: 88].

Yuqoridagi fikrlar asosida aytish mumkinki, axloqiy va estetik kompetentliklarning integratsiyalashgan tizimini rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim yo'nalishi bo'lib, u yoshlarni ma'naviy yetuk, madaniyatli va ijodkor shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Buning uchun pedagogik metodikalarni takomillashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, o'qituvchi va talabalarning madaniy-ma'naviy salohiyatini oshirish zarur. Shu tariqa, axloqiy va estetik kompetentliklarning uyg'un rivojlanishi shaxsning nafaqat individual, balki ijtimoiy hayotdagi muvaffaqiyatini kafolatlaydi hamda jamiyatning madaniy va ma'naviy taraqqiyotiga hissa qo'shadi [Nurmonov, 2012: 60].

Adabiyotlar ro'yxati

1. Nurmonov, A. (2012). Ta'limda axloqiy va estetik kompetentlikni shakllantirish. *Pedagogika ilmiy jurnali*, 4(2), 55-62.
2. Islomova, D. (2018). Axloqiy va estetik madaniyatni rivojlantirish metodikalari. *O'zbekiston ta'limi*, 3, 30-37.
3. Karimova, S. (2020). Innovatsion metodlar orqali axloqiy-estetik kompetentlikni shakllantirish. *Ta'lim texnologiyalari*, 7(1), 75-80.
4. Sultonova, M. (2019). Pedagoglarning axloqiy va estetik madaniyatini oshirish yo'llari. *Zamonaviy pedagogika*, 2, 20-25.
5. Raximov, E. (2021). Globalizatsiya va talabalarning ma'naviy tarbiyasi. *Ijtimoiy fanlar*, 5(1), 100-105.

6. Toshmatova, N. (2020). Ta'lim dasturlarini takomillashtirishda axloqiy va estetik yondashuvlar. *Pedagogika va psixologiya*, 6, 55-62.

7. Xo'jayev, T. (2022). Raqamli texnologiyalar yordamida madaniy kompetentlikni rivojlantirish. *Ilm-fan va innovatsiyalar*, 1, 40-46.

BUXORO ADABIY MUHITIDA TA'LIM VA TARBIYANING AHAMIYATI

Boltayeva Sharofat Abdilloyevna

*Osiyo xalqaro universiteti pedagogika magistratura
mutaxassisligi bo'yicha I-bosqich magistri*

Annotatsiya. Buxoro adabiy muhitida ta'lim va tarbiyaning ahamiyati ilmiy va amaliy jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, adabiy muhit, tarixiy tahlil, zamonaviy ta'lim, amaliy ahamiyat.

Buxoro asrlar davomida Markaziy Osiyoning ilm-fan va madaniyat markazlaridan biri bo'lib kelgan. Shuning uchun ham bu yurtida ko'plab olimlar, mutafakkirlar, allomalar yetishib chiqqan. Biz o'rta asrlardagi Buxoro ta'lim tizimiga diqqatimizni qaratadigan bo'lsak, Buxoro – ilm maskani sanaladi. Buxoroning ta'lim tizimi, madrasalar tarixi va ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini tahlil qilib, shahar madrasalarining 1200-yillik o'tmishini, ulardagi ta'lim jarayonini ko'rishimiz mumkin. Biz Buxoroning adabiy muhitini undagi ta'lim tizimini o'rganar, tahlil qilar ekanmiz, buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ilmiy merosdan g'ururlanamiz. Bugungi zamonaviy ta'lim tizimi ham hattoki, bizning ajdodlarimiz qoldirgan kitoblarga hali-haligacha ehtiyoj sezishadi. Tarix zarvaraqlarida o'chmas iz qoldirgan buyuk allomalarimizdan Ibn Sino, Imom al-Buxoriy, Abu Bakr Narshaxiy, Abu Mansur Moturidiy Bahouddin Naqshbandiy kabi ulug' siymolarimiz ta'lim va tarbiya borasida biz uchun bir umrga tatigulik asarlar qoldirishgan. Ibn Sinoning "Tib qonunlari" kitobi g'arbda ham mashhur bo'lib, undan bugungi kunda ham foydalanishadi. Imom al-Buxoriyning "Aj-Jome as-Sahih" asari juda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, biz bu kitobdan manaviy ozuqa olamiz. Zamonaviy ta'lim tizimi ham, tarixiy ta'lim tizimi bilan uzviy bog'liq. Bugungi kundagi ta'lim bir qancha islohotlarga ehtiyoj sezadi. Mamlakatimizda so'ngi yillarda ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Ta'lim tizimidagi innovatsion indeksning ortishi hamda yoshlarning sifatli ta'lim olishi, o'z potensialini erkin nomoyon qilishlari, mamlakatimiz rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. Shavkat Mirziyoyevning rahbarligida O'zbekiston ta'lim tizimini rivojlantirish, kadrlar tayyorlash va malaka oshirish bo'yicha bir qancha qarorlar qabul qilindi. Bu qarorlar o'z ichiga ta'lim sifatini oshirish, kadrlarning malakasini yangilash, ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish, shuningdek, iqtisodiyotni zamonaviy texnologiyalar va bilimlar bilan ta'minlashga qaratilgan chora tadbirlarni o'z ichiga oladi.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" O'zbekistonda kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishni, ularning bilim va malakalarini xalqaro standartlarga moslashtirishni nazarda tutadi. O'zbekistonda bu yo'nalishda ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda, jumladan o'qituvchilarni malaka oshirish va ularni yangi pedagogik texnikalar bilan tanishtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Bugungu kunning dolzarb masalasi bo'lgan ta'lim va tarbiya fidokor, izlanuvchan, tashabbuskor, xalqchil pedagoglarimiz bilan bog'liq bo'lib qolaveradi. Demak ustozlarni e'zozlash, ularga imkoniyatlar eshigini ochish kelajak avlodni bizdanda ko'ra bilimli va baxtli qiladi. Shunday ekan, yurt uchun, kelajak uchun yonib yashaylik hamda ajdodlarimizga munosib farzand bo'laylik.

Buxoro adabiy muhitida ta'lim-tarbiyaga oid qarashlar asrlar davomida shakllangan bo'lib, u diniy-ma'rifiy g'oyalar, xalq og'zaki ijodi, tasavvufiy ta'limotlar hamda adabiy ijod orqali rivojlanib kelgan. Quyida bu qarashlarning asosiy yo'nalishlariga qisqacha to'xtalamiz:

1. Islomiy-ma'rifiy qarashlar

Buxoro uzoq yillar davomida islomiy ilm-fan markazi bo'lib kelgan. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Bahouddin Naqshband kabi buyuk allomalar ta'lim-tarbiyada axloq, poklik, halollik, sabr-toqat kabi fazilatlarni targ'ib qilgan.

2. Tasavvufiy ta'limot

Tasavvuf vakillari, xususan, Naqshbandiya tariqati vakillari insonni kamolga yetkazish uchun ruhiy tarbiya, nafsni tiyish, mehr-oqibat, sabr-qanoatni ta'limning asosi sifatida ko'rishgan.

3. Adabiyot orqali tarbiya

Adabiyot — Buxoro muhitida tarbiyaning muhim vositasi bo'lgan. Navoiy, Jomiy, Mashrab, Ogahiy kabi adiblar o'z asarlarida ilmga intilish, axloqiy yetuklik, xalqparvarlik, vatanparvarlikni targ'ib etgan.

4. Madrasa ta'limi

Buxorodagi madrasalar (Masalan, Mir Arab madrasasi) diniy va dunyoviy fanlar uyg'unligida ta'lim bergan. Bu maktablarda til, mantiq, falsafa, fiqh, matematika, tarix fanlari o'rgatilgan va bu orqali har tomonlama yetuk shaxslarni tarbiyalash maqsad qilingan.

5. Xalq og'zaki ijodi va urf-odatlar

Buxoro adabiy muhitida xalq og'zaki ijodi — ertak, doston, maqollar orqali ham tarbiyaviy g'oyalar yetkazilgan. Bu asarlar orqali mehnat, halollik, mehr-muruvvat singari qadriyatlar yosh avlodga singdirilgan.

Bugungi kunda ta'lim va tarbiya har qachongidan ham muhimroq ahamiyat kasb etmoqda. Quyida ularning dolzarb ahamiyatini asoslab beruvchi asosiy jihatlar keltirilgan:

1. Jamiyat taraqqiyoti uchun asos

Zamonaviy jamiyatning rivoji bilimli, tafakkuri teran, madaniyatli va tarbiyali insonlarga bog'liq. Sifatli ta'lim jamiyatda innovatsion g'oyalar, texnologik yutuqlarni keltirib chiqaradi, tarbiya esa bu yutuqlardan to'g'ri va halol foydalana oladigan shaxsni shakllantiradi.

2. Yoshlarda ma'naviy immunitetni shakllantirish

Globalashuv sharoitida yoshlar turli zararli g'oyalarga duch kelmoqda. Tarbiya ularni milliy g'urur, vatanparvarlik, ajdodlarga hurmat kabi qadriyatlar asosida himoya qiladi, mustahkam ma'naviy pozitsiyani shakllantiradi.

3. Oilaviy va ijtimoiy barqarorlikning kafolati

Yaxshi tarbiya ko'rgan inson o'z oilasi, atrof-muhit va jamiyatga nisbatan mas'uliyatli bo'ladi. Bu esa oilalarda totuvlik, jamiyatda esa barqarorlik va birdamlikni ta'minlaydi.

4. Kasbiy muvaffaqiyatga zamin

Zamonaviy mehnat bozori yuqori malakali, bilimli va madaniyatli kadrlarni talab qiladi. Ta'lim insonni professionallikka, tarbiya esa jamoa bilan ishlash, liderlik va ijobiy muomala madaniyatiga o'rgatadi.

5. Hayotiy muammolarni hal qilishda yordam

Inson hayoti davomida ko'plab sinovlarga duch keladi. To'g'ri ta'lim va tarbiya bu muammolarga ongli, sabrli, aql-idrok bilan yondashishga o'rgatadi.

Buxoro adabiy muhitidagi hayot — O'zbekiston madaniyati va adabiyoti tarixida muhim o'rin egallagan mavzulardan biridir. Buxoro qadimdan ilm-fan, adabiyot va madaniyat markazi bo'lib kelgan. Bu hududda shakllangan adabiy muhit ko'plab shoir va yozuvchilarning kamol topishida katta ahamiyatga ega bo'lgan.

Buxoro adabiy muhitining asosiy jihatlari:

1. Ilm-fan va adabiyot markazi sifatida Buxoro: Buxoro islom dunyosining eng yirik madaniy markazlaridan biri bo'lib, bu yerda ko'plab madrasalar, kutubxonalar va ilmiy markazlar faoliyat ko'rsatgan. Bu ilmiy va madaniy muhit adabiy jarayonlarga ham katta ta'sir ko'rsatgan.

2. Adiblar va shoirlar faoliyati: Buxoro adabiy muhiti Alisher Navoiydan keyingi davrda, xususan 17–19-asrlarda yuksalgan. Mashhur shoirlar va yozuvchilar – Abdulla Qodiriy, Sadriddin Ayniy, Fitrat, Munis, Ogahiy, Huvaydo kabi ijodkorlar bu muhitda faoliyat yuritgan.

3. She'riyat va nasr rivoji: Buxoro adabiy muhitida g'azal, ruboiy, qasida kabi an'anaviy she'riy shakllar keng tarqalgan. Ayni paytda tarixiy, ma'rifiy va badiiy nasr ham rivojlangan. Ayniqsa, Jadidchilik davrida ma'rifiy ruhdagi asarlar muhim o'rin egalladi.

4. Jadidchilik harakati va Buxoro: 19–20-asr boshlarida Buxoro jadidchiligi adabiy hayotga yangi ruh olib kirdi. Jadid adiblari xalqni uyg'otish, savodsizlik va johillikka qarshi kurashish maqsadida ko'plab asarlar yozdilar. Fitrat, Munzim, Sadridin Ayniy – bu harakatning asosiy namoyandaligidan.

5. Teatr va matbuotning paydo bo'lishi: Buxoroda ilk teatr spektakllari sahnalashtirildi, jadid maktablari ochildi, gazetalar chop etila boshlandi. Bu holat adabiy muhitga yangi shakl va yo'nalishlar olib keldi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Olimov, T. H. (2019). SPIRITUAL AND MORAL ASPECTS OF THE FORMATION OF CIVIL CULTURE IN FUTURE SPECIALISTS OF HIGHER EDUCATION. *Theoretical & Applied Science*, (12), 662-665.

2. Olimov, T. H. (2020). The image of a modern teacher in the formation of civic culture among future highly educated specialists. *Pedagogical skill-Bukhara*, 5.

3. Olimov, T. H. (2019). Development issues of civil society and culture in the work of Eastern thinkers. *Pedagogical skill-Bukhara*, 2.

4. Olimov, T. H. (2016). Formation of self-awareness in youth. *Social and humanitarian sciences in the educational system-Tashkent*, 4.

5. Olimov, T. (2020). BO'LAJAK OLIY MA'LUMOTLI MUTAXASISLARDA FUQAROLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING AYRIM YO'NALISHLARI. *FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI*, 1(1), 20-27.

6. Xolboyeva, G., & Olimov, T. (2023). O 'SMIRLAR MA'NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Ilm-fan va ta'lim*, 1(7).

7. Xolboyeva, G., & Olimov, T. (2023). O 'SMIRLARDA STRESSLI VAZIYATLARDA KOPING XULQ-ATVOR STRATEGIYALARI NAMOYON BO 'LISHINING IJTIMOY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Ilm-fan va ta'lim*, 1(7).

BIOLOGIYA DARSLARIDA INNOVATSION TA'LIM METODLARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Xudayberganova Madina Saotboy qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
ATFO'M (biologiya) yo'nalishi 1-bosqich magistranti
Ummatova Madina Olimjonovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
ATFO'M (biologiya) yo'nalishi 4-bosqich talabasi
Murodxo'ja Alisher o'g'li Abdiquodirov
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Genetika va evalutsion biologiya kafedra o'qituvchisi, b.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya. Hozirgi zamon o'quvchilarining e'tiborini bir yo'nalishda ushlab turish qiyin, chunki ijtimoiy tarmoqlar, jamiyat, zamon taraqqiyoti ta'sir ko'rsatmoqda. O'qitishning innovatsion usullari o'quvchilarni erkin fikrlashga, o'quvchi faolligini oshirishga, biologik atamalarni tezda eslab qolishga undaydi. Innovatsion usulning samaradorligini tekshirish uchun biz uni an'anaviy usul bilan solishtirdik. Biz innovatsion usullarning modellashtirish, loyihalash, video darslar kabi usullardan foydalandik.

Kalit so'zlar: biologiya, innovatsiya, innovatsion texnologiya, interfaol ta'lim, interaktiv metod, loyihalash, modellashtirish,

Ta'lim tizimini tashkil etishning samarali mexanizmlarini joriy etish o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatdan yangi darajaga ko'tarishning eng muhim sharti hisoblanadi, shuningdek, o'quv-tarbiya jarayonida ta'limning innovatsion shakllari va usullarini qo'llashga ko'maklashadi. Mamlakatimizda ayni paytda vujudga kelgan shart-sharoitlar ta'limning shakli, mazmuni va uni amalga oshirish mexanizmlarini

qayta ko'rib chiqish va bu jarayonga tegishli o'zgartirishlar kiritishni taqozo etmoqda [Koirala, 2024: 1430].

Hozirgi kun zamonaviy ta'limining rivojlanishi yangi yo'nalish - innovatsion faoliyatni taqozo etmoqda. «Innovatsion pedagogika» termini va unga xos bo'lgan tadqiqotlar XX asrning 60-yillarida G'arbiy Yevropa va AQShda paydo bo'lgan. Dastlab innovatsion faoliyat F.N.Gonobolin, S.M.Godnin, V.I.Zagvyazinskiy, V.A.KanKalik, N.V.Kuzmina, V.A.Slatenin, A.I.Sherbakov ishlarida tadqiq etilgan. Bu tadqiqotlarda innovatsion faoliyat amaliyoti va ilg'or pedagogik tajribalarni keng yoyish nuqtai nazaridan yoritilgan. [Aelterman, 2012: 457] X.Barnet, Dj.Basset, D.Gamilton, N.Gross, M.Mayez, A.Xeyvlok, D.Chen, R.Edem ishlarida innovatsion rivojlanishlarni boshqarish, ta'limdagi o'zgarishlarni tashkil etish, innovatsiyaning «hayoti» va «faoliyati» uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar masalalari tahlil qilingan [Mirzayeva, 2020: 565].

Biologiya fani tizimida ham innovatsion texnologiyalardan foydalanib mashg'ulotlarni tashkil etish dolzarb masala bo'lib, darslarni qiziqarli o'tishi uchun juda qulay. Chunki ta'lim texnologiyalarining asosiy maqsadi o'quv jarayonini faollashtirish, talabalar tomonidan o'quv materialini o'zlashtirishning yuqori darajasiga erishish va ularni mustaqil fikrlashga hamda o'z fikrini bayon etishga o'rgatishdir. Tabiiy fanlar tizimida ta'lim texnologiyalarini qo'llashning muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Biologiya darslarida o'quvchilar nazariy jihatdan cheklanmasligi kerak. Innovatsion metodlar o'quvchilarga mavzuni chuqurroq o'zlashtirishga, nazariy bilimlarni tajriba orqali mustahkamlashga, ulardan amaliy hayotda foydalanishga va biologiya faniga qiziqishni oshirishga yordam beradi [Abjalova, 2021].

Toshkent viloyati Chirchiq shahrida joylashga 13-sonli umumta'lim maktabining 7-sinf o'quvchilari tadqiqot ishtirokchilari sifatida jalb etildi. O'quvchilar nazorat va tajriba guruhiga ajratildi. 7A-sinf o'quvchilari nazorat 7B va 7G o'quvchilari esa tajriba. Guruhlarga "Umurtqalilarning qon aylanish sistemasini modellashtirish va taqqoslash" "Odam va hayvonlarning ayirishi" "Umurtqalilarning tayanch-harakat organlari" kabi mavzular o'tildi. Nazorat guruhiga mavzular an'anaviy usulda tajriba guruhlarga esa innovatsion usullarning quyidagi turlaridan foydalangan holda mavzular o'tildi.

Modellashtirish-bu real hayotdagi hodisa, tizim yoki jarayonni soddalashtirib, tushunarli shaklda ifodalash jarayonidir. Bu model orqali murakkab tizimlarni o'rganish, bashorat qilish yoki nazorat qilish osonlashadi. Modellashtirish-bu haqiqiy voqeani yoki tizimni "nusxa" qilib yaratish. Bu nusxa matematik tenglama, grafik, kompyuter dasturi yoki hatto oddiy rasm ko'rinishida bo'lishi mumkin. Bu usul o'quvchilarda murakkab tushunchalarni oson tushunishda, amaliy fikrlar rivojlanishida, analitik va tanqidiy fikrlar rivojlanishida, texnologik ko'nikmalar shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi.

Loyihalash-bu biror narsa yaratish, qurish yoki tashkil qilish uchun reja tuzish jarayoni hisoblanadi. Biologiyada loyiha yaratish-bu tajriba biologik tizim yoki modellashtirish loyihasi bo'lishi mumkin. Masalan "Buyrak faoliyatini modellashtirish loyihasi", "Ekotizmda oziq zanjirining grafik modeli" kabi. Loyihalash o'quvchilarning erkin fikrlashini rivojlantiradi, muammolarni hal qilish ko'nikmasini shakllantiradi, amaliy bilimlar beradi, texnologik savodxonlikni oshiradi.

Video dars-bu bilimni video formatida tushuntirish usuli bo'lib, unda matn rasm tovush va harakatli tasvirlar orqali ma'lumot beriladi. Bu an'anaviy darslarning zamonaviy va ko'rgazmali shakli hisoblanadi.

An'anaviy usul-bu asosan ma'ruzalarga asoslangan holda olib boriladi. Bu usuldan ta'lim muassasalarida kop yillardan buyon foydalanilmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abjalova M. STEAM ta'lim dasturi Presentation February 2021 DOI: 10.13140/RG.2.2.28787.66084
2. Koirala KP, Parajuli KP (2024). Article Integrating STEAM education in the school science teaching at Gorkha district. Forum for Education Studies, 2(3), 1430.
3. Mirzayeva NA (2020). Relevance and pedagogical basis development of environmental competence in students. Science and education, 1(7), 565-581.
4. Aelterman N, Vansteenkiste M, Van Keer H, Van den Berghe L, De Meyer J, Haerens L (2012). Student's objectively measured physical activity levels and engagement as a function of

between-class and between-student differences in motivation toward physical education. Journal of sport & exercise psychology

2-SHO'BA BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Xona: Asosiy bino 3/2-xona

<https://us06web.zoom.us/j/8674475727?pwd=nGtEqkx21spP2byRd8mdsJfAv37ac8.1&omn=82808396161>

Zoom: Identifikatsiya: 867 447 5727

Kod: 12345

ONA TILI DARSLARIDA MASHQLAR VOSITASIDA O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Omonova Dildora Nekmurodovna

Xalqaro Osiyo universiteti,

Pedagogika va Psixologiya kafedrası dotsenti, (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada bevosita boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish yo'llari va vositalari haqida fikr yuritiladi. Shuningdek maqolada o'quvchilarning mashqlarni bir necha turlari haqida ham fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: nutqiy kompetensiya, nutq malakasi, mashq, topshiriq, grammatik mashqlar, sintaktik mashqlar;

Аннотация: В статье рассматриваются пути и средства развития речевых компетенций учащихся начальной школы. В статье также рассматриваются несколько видов упражнений для студентов.

Ключевые слова: речевая компетенция, речевые навыки, упражнение, задание, грамматические упражнения, синтаксические упражнения;

Bugungi kunda ona tili darslarida nutqiy kompetensiyani rivojlantiruvchi ta'lim vazifalarini yaratishda integratsiya masalasi til ta'limida muhim ahamiyatga ega bo'lgan mavzu hisoblanadi. Nutq malakasi samarali muloqotda hal qiluvchi rol o'ynaydi va u o'quv rejasini tuzishda va o'qitish amaliyotida ehtiyotkorlik bilan e'tiborni talab qiladi.

Xususan, professor O'.Q.Tolipovning "Oliy pedagogik ta'lim tizimida umummehnat va kasbiy ko'nikma va malakalarini rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida "Mashqlar -mehnat ko'nikmalari va mahoratiga erishishning zaruriy sharti hisoblanib, faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlaydi. Bunda bilim va malakalarning takomillashib borishi bilan birgalikda sharoitning sifat va tezlikka bo'lgan talabining ortib borishiga mos ravishda ulardan foydalanish darajasi ortib boradi"¹

D. Bogoyanskiyning ta'kidlashicha, "Mashqlar -qoidalarini qo'llash orqali to'g'ri yozish namunasini faqat mustahkamlabgina qolmasdan, balki morfologik orfografiya uchun alohida ahamiyatga egadir. So'zlarni yozuvda ifodalashda mos qoidani tanlash va orfografiyaning grammatik tabiatini farqlash uchun zarur bo'lgan fikrlash operatsiyalari ham ongli qabul qilish ham mashqlarda o'rganiladi"²

Metodist olimlar U.Fayziyeva, G.Ziyodullayeva tomonidan tuzilgan "Ona tili" deb nomlangan o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmada mashqlarga quyidagi talablar qo'yilgan:

1. Mashqlar qat'iy bir tizimga xos qoidalar asosida o'tkazilishi kerak
2. O'quvchilarning yozma va og'zaki fikrlarini to'g'ri ifodalash malakasini hosil qilishi lozim.
3. Grammatik mashqlar o'quvchilarning o'z fikrlarini qisqa, ixcham ifodalashga o'rgatishi kerak.
4. Mashqlar o'quvchilarning mantiqiy tafakkurlarini o'stirishga yordam berishi kerak.
5. Mashqlar orqali ifodali o'qish, chiroyli yozish malakalarining takomillashtirilishiga erishish lozim.
6. Mashqlar o'zlashtirilgan grammatik bilimlarni o'z nutqida mustaqil ravishda va ijodiy qo'llash malakasini hosil qilishga xizmat qilishi kerak.
7. O'quvchilarda topqirlik, hozirjavoblik, zukkolik, notiqlik fazilatlarini tarbiyalashda mashqlar tayanch omil bo'lishi kerak.

Yuqoridagi talablar bilan tashkil qilingan mashqlar izlanuvchanlikka, tirishqoqlikka undaydi. O'qituvchi tomonidan qo'yilgan talab o'quvchidagi bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilishi uchun tayanch funksiyani bajaradi, ravon nutq vositasida muloqot qilishni o'rgatadi. Ravon nutq – bu kishilarning muloqotini va o'zaro bir-birlarini tushunishlarini ta'minlovchi mazmungan keng yoyilgan fikrdir. Ravon nutqni fikrlar dunyosidan ajratib bo'lmaydi: ravon nutq bu fikrlar ravonligidir, unda bolaning mantiqiy fikrlash, o'zi qabul qilayotganlarini mulohaza qilish va ularni

to'g'ri ifodalash qobiliyati aks etadi. To'g'ri mulohaza qilish, aniq, hayotiy, mantiqqa asoslangan xulosa va yechimga kelish, subyektiv fikrlarini kommunikativ muhitda ravon, izchillikda ifoda qilishni belgilaydi.

Bugungi kunda boshlang'ich sinf ona tili darsliklarida berilgan mashqlar bevosita o'quvchining to'rt ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan.

1. tinglab tushunish (eshitilgan va eshittirilgan nutqni, tinglangan matndagi asosiy axborotni, dolzarb mavzulardagi radio va teledasturlarni tushunish);

2. gapirish (monologik, dialogik og'zaki nutq turlarida o'z shaxsiy qarashlari va fikrlarini bildirish, mavzu doirasida taqdimot qila olish ko'nikmalarini rivojlantirish);

3. o'qish: mavzuga oid materiallarni, adabiy-badiiy matnlarni, ommabop materiallarni (gazeta, hikoya, shaxsiy va elektron xatlarni) o'qish;

4. yozish (diktant, bayon, insho yoza olish, ijodiy matnlar tuza olish, rasmiy ish qog'ozlarini yuritishni bilish) Boshlang'ich sinf ona tili darslarida sintaktik mashqlarni bajartirish orqali o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb va muhim masala hisoblanadi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinku, bugungi kunda ona tili darsliklarida berilgan mashqlar orqali o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish muhim va dolzarb bo'lgan masalalar hisoblanadi. Nutqiy kompetensiyani tashkil etuvchi tinglash, so'zlash, o'qish va yozish tarkibiy elementlari o'quvchilarda bir-birini taqozo etuvchi hamda to'ldirib boruvchi, o'zaro chambarchas bog'langan nutqiy jarayonlar bo'lib, har biri nutqiy faoliyatning rivoji uchun muhim ahamiyatga egaligi bilan ajralib turadi. Umumiy o'rta ta'limda o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalari tizimli va uzluksiz ravishda o'qitishning dastlabki bosqichlaridan boshlab rejaga muvofiq til sathlariga oid grammatik qoidalar va ularni mustahkamlashga doir mashq va topshiriqlar asosida rivojlantirilib boriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Omonova, D. N. Q. (2021). The Linguistic competence in language teaching based on Integrative Approach. In *World science: problems and innovations* (pp. 213-215).

2. Omonova Dildora, N. Q. (2022). Conceptual Bases of Linguistic Competences in Updating the Content of Education. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 6(6), 1546-1550.

3. Omonova, D. (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish metodik muammo sifatida. "педагогическая акмеология" международный научно-методический журнал, 2(2).

BOSHLANG 'ICH SINFI O 'QUVCHILARINING O 'QISH MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Hasanova Gulnoz Qosimovna

Buxoro davlat pedagogika instituti pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Ahrorova Shahrizoda Anvarqizi

Buxoro davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish motivatsiyasini shakllantirish va rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati tahlil qilinadi. O'yinli metodlar ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali qilish bilan birga, bolalarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, maqolada ta'lim jarayonida turli xil o'yin uslublarini qo'llashning ilmiy-nazariy asoslari va pedagogik yondashuvlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: o'yin faoliyati, motivatsiya, boshlang'ich ta'lim, ta'lim jarayoni, innovatsion metodlar, raqamli texnologiyalar.

Motivatsiya insonni harakatga undaydigan ichki kuch hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'qishga bo'lgan motivatsiya juda muhim, chunki bu bosqichda bolalar mustaqil ta'lim olish jarayoniga endigina kirishadilar. Agar ularda o'qishga nisbatan qiziqish va

rag'bat bo'lmasa, ta'lim jarayoni samarasiz kechishi mumkin. O'quvchilarda o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirishda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish dolzarb masala hisoblanadi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta'lim sohasida keng qo'llanilib, ayniqsa boshlang'ich ta'limda bilimlarni o'zlashtirish jarayonini osonlashtiradi, uni qiziqarli va interfaol qiladi. Masalan, ABC Mouse, Starfall kabi onlayn platformalar yordamida bolalar o'yin orqali bilim oladilar. Bunday platformalarda har xil animatsiyalar, audio va video materiallar, testlar va interfaol topshiriqlar mavjud bo'lib, ular bolalarda o'qishga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi. Shuningdek, interaktiv doskalar orqali dars o'tish bolalarning ko'proq sezgi organlari bilan bilimni qabul qilishiga imkon beradi. Bu esa eslab qolish jarayonini kuchaytiradi va darsda faol ishtirok etishga undaydi.

Raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini kiritish o'quvchilarda motivatsiyani oshirishda alohida o'rin tutadi. O'yinlar bolaning tabiiy faoliyati bo'lib, u orqali bola erkin, bosimsiz muhitda bilim oladi. Boshlang'ich sinflarda "So'z top", "Matnni tugat", "Savol-javob" kabi didaktik o'yinlarni raqamli shaklda tashkil etish bolalarning bilim olish jarayonini yanada jozibador qiladi. Shuningdek, rolli o'yinlar, interfaol o'yinlar va texnologik o'yinlar orqali bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyati, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalari va ijtimoiy muloqot madaniyati shakllanadi.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar nafaqat darslarni qiziqarli qiladi, balki o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olishga ham imkon yaratadi. Masalan, ayrim bolalar tinglab o'rganishga moyil bo'lsa, boshqalar ko'rish yoki harakat orqali tezroq o'zlashtiradi. Raqamli vositalar ushbu o'rganish uslublarini qo'llab-quvvatlovchi ko'plab imkoniyatlarga ega: videodarslar, tovushli kitoblar, animatsion hikoyalar va interaktiv testlar orqali o'quv materiallari turli formatlarda taqdim etilishi mumkin. Shuningdek, sun'iy intellekt asosida ishlovchi ta'lim platformalari orqali o'quvchining bilim darajasiga moslashtirilgan individual topshiriqlar yaratish mumkin. Bu esa har bir bola o'z sur'atida o'rganishini ta'minlaydi va o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Motivatsiyani oshirishda "gamifikatsiya" (o'yinlashtirish) usuli ham muhim ahamiyatga ega. O'quv jarayoniga ball yig'ish, darajalar oshirish, belgilar (badge) yoki mukofotlar kabi o'yin elementlarini kiritish bolalarni rag'batlantiradi va ular o'qish jarayonida faol ishtirok etishga intiladilar. Ayniqsa, raqamli platformalarda bu jarayon ancha soddalashtirilgan bo'lib, o'quvchilar uchun sezilarli darajada rag'bat uygu'otadi.

Yana bir muhim jihat – raqamli savodxonlikning shakllanishidir. Raqamli texnologiyalar bilan ishlashni o'rganish o'quvchilarda axborot izlash, tanlash va undan oqilona foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa kelajakda ularning mustaqil ta'lim olishiga va zamonaviy jamiyatda o'z o'rnini topishiga xizmat qiladi.

Bunday o'yin faoliyatlarini ta'lim jarayoniga samarali kiritish uchun zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish lozim. Konstruktivistik yondashuv bolalarning o'z tajribasi asosida o'rganishini qo'llab-quvvatlaydi. Differensial yondashuv esa har bir bolaning shaxsiy ehtiyojlarini inobatga olgan holda individual yondashishni nazarda tutadi. Hamkorlik pedagogikasi orqali esa o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida do'stona muhit shakllanib, darslar ko'proq o'zaro muloqotga asoslangan tarzda o'tadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar yordamida tashkil etilgan o'yin faoliyati boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish motivatsiyasini rivojlantirishda kuchli vosita hisoblanadi. Bu orqali nafaqat bilim o'zlashtirish, balki bolalarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va bilimga bo'lgan qiziqishi ham ortadi. Shuning uchun zamonaviy o'qituvchilar raqamli texnologiyalar imkoniyatlaridan faol foydalanib, o'quvchilarni dars jarayoniga jalb qilishda turli innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishlari muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning "Yangi O'zbekistonning 2022–2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi farmoni.
2. Vygotsky, L. S. 1978 Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

3. Bruner, J. 1986. Actual Minds, Possible Worlds. Harvard University Press.
4. Piaget, J. 1951. Play, Dreams and Imitation in Childhood. Norton & Company.
5. Smilansky, S. 1968. The Effects of Sociodramatic Play on Disadvantaged Preschool Children. Wiley.
6. Abdullaeva M. 2019. Boshlang'ich ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanish. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
7. To'rayev A. 2020. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qiziqishini oshirishda interfaol metodlar. Samarqand: SamDU nashriyoti.

BOSHLANG 'ICH SINFI O 'QUVCHILARIDA KREATIV FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH

Kuatbaeva Aysuliw Amankeldi qizi
JDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 2-bosqich talabasi
Xadjimusayeva Nilufar nematovna qizi
JDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti dotsenti, f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, zarur tavsiyalar hamda o'qituvchi va o'quvchi hamkorligi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: pedagog, o'quvchi, bilim, tarbiya, kreativlik, mahoratli mutaxassis, dunyoqarash, kelajak, ijodkorlik, kitob o'qish, mustaqil fikrlash.

Hozirgi zamon shiddat bilan o'zgarib borayotgan bir vaqtda, ertamiz bo'lgan yoshlarimizni xalqaro miqyosda yetuk mutaxassislar qilib tayyorlash, ularni zamon bilan hamnafas qilib tarbiyalash biz bo'lajak pedagoglarning eng oliy maqsad va vazifalaridan biridir. Darhaqiqat, har bir yosh avlodni mustaqil fikrlaydigan, qat'iyatli hamda yetuk, o'z kasbining egasi bo'lib yetishish har bir fuqaroning burchi sanaladi, biroq ayni ilm fanni targ'ib etish va o'sib kelayotgan yosh avlodni yetuk mutaxassis etib tarbiyalash; ularni bilimga chanqoq, kreativ yoshlarni yuzaga chiqarish o'qituvchi va aynan boshlang'ich sinf o'qituvchilarining zimmasiga tushadi. Har bir kasb egasi borki, o'z mutaxassisligi yuzasidan yangilik yaratishga va faoliyati davomida yuqori marralarga erishishni ko'zlaydi. Shu kabi faollik ishlarini bajarishda boshqa kasblardan o'laroq o'qituvchilik jamiyatda muhim ahamiyatga ega. Aynan boshlang'ich sinf o'qituvchilarining vazifasi va mas'uliyati ikki barobar ortiqdir. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari oppoq qog'oz kabi endigina maktab ostonasiga ilk qadamini qo'ygan o'quvchilarga ta'lim va tarbiya beradi. Bu vaqtda o'qituvchiga ilmiy va tajribali bo'lish kamlik qiladi. Ular nafaqat bilimli, tajribali bo'lishi, balki zamon bilan hamnafas bo'lib, dunyo yangiliklaridan xabardor bo'lishi va uni jamoaga taqdim eta olishi ham kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini bilimli, chaqqon, ijodkor etib tarbiyalash va ularni kreativ fikrlashga o'rgatish bugungi zamon talablaridan biri.

Kreativ fikrlash o'zi nima? Kreativlik har qanday vaziyatda ham yangilikka, yaratuvchanlikka intilish va shu intilish natijasida faoliyat olib borishdir. O'quvchilar o'z maqsadlariga erishishi uchun yangi yondashuvlarni qo'llashni o'rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi. Bolalarda kreativlikni rivojlantirishda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

1. Ular tomonidan ko'p savollar berilishini rag'batlantirish va bu odatni qo'llab quvvatlash;
 2. Bolalarning mustaqilligini rag'batlantirish va ularda javobgarlikni kuchaytirish;
 3. Bolalar tomonidan mustaqil faoliyatning tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish;
 4. Bolalarning qiziqishlariga e'tibor qaratish... kabi omillar kreativlikni rivojlantirishda muhim sanaladi. Shu bilan birgalikda kreativlikni rivojlantirishda to'sqinlik qiluvchi omillar ham mavjud. Ular quyidagilar:
1. O'zini tavakkaldan olib qochish;
 2. Fikrlash va xatti-harakatlarda qo'pollikka yo'l qo'yish;
 3. Shaxs fantaziyasi va tasavvurining yuqori baholanmasligi;

4. Boshqalarga tobe bo'lish;

5. Har qanday holatda ham faqat yutuqni o'ylash.

Bundan tashqari o'quvchilarni, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarning jamiyat va jamoada o'z o'rnini va mavqeyiga ega bo'lishi, ularni mustaqil shaxs sifatida tarbiyalashga doir davlatimiz rahbari ham bir qancha tashabbuslar olib bormoqda: "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan qat'iyatli hamda yetuk o'z kasbining mutaxassisi bo'lib yetishishida dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz bor kuch va imkoniyatlaridan safarbar etamiz" degan fikrlarining o'zi buning yaqqol isbotidir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish usullari va vositalariga ta'sir etuvchi omillaridan biri o'qituvchi va o'quvchilar hamkorligi sanaladi. Ular asta-sekin faollashib harakatga kela boshlaydi. Natijada, o'qituvchi bilan o'quvchilar munosabati hamkorlik pozitsiyasiga aylanib o'tadi. O'quvchilar kreativ fikrlash, har qanday jarayonga o'z munosabatini va mustaqil fikrini bildirishi jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishi kerak. Mustaqil fikrlash yoshlarni psixologik bilimdonlik, psixologik ong asosida psixologik hayotga tayyorgarlik darajasini ta'minlovchi mezon vazifasini o'taydi. Ma'lumki, ijtimoiy faol va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning eng asosiy vazifasi bu – bugungi kunning zamonaviy va kreativ fikrlaydigan yoshlari ertangi kelajakka umid bilan qarash uchun ishonch yaratib beradi.

Bugungi kunda O'zbekiston yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishning turli shakllarini izlab topish, mavjud samarali an'analarini saqlab qolish, o'qitishda yangi texnologiyalarni jalb qilish yo'lidano bormoqda. O'zbekiston mustaqilligi tufayli mamlakatimiz hayotida katta o'zgarishlar ro'y bermoqda. Mustaqillik tufayli milliy qadriyatlar qaytadan tiklandi va O'zbekistonda yangidan-yangi o'zgarishlar yuz bermoqda. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev yurtimizda bir qancha yangiliklarni olib bormoqda. Davlatimiz rahbari bugungi kun yoshlariga katta e'tibor qaratib, ularni har qanday sohada qo'llab-quvvatlab, ko'p sharoitlar yaratib bermoqda. Asosan, ta'lim sohasida bugungi kun yoshlarining rivojlanishiga, ularni mustaqil shaxs sifatida rivojlanishi uchun jamiyatda kreativ fikrlaydigan shaxsni kamol toptirishga katta ahamiyat beradi. Hozirgi vaqtda aynan kreativlik, ya'ni ijodkorlik ilgari surilayotganini inobatga olgan holda shuni aytishimiz mumkinmi, yuzlab, hattoki minglab yaratilayotgan kashfiyotlar, ixtirolar, bundan tashqari ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan ishlar, qoloqlik va bilimsizlikni tag-tomiri bilan yo'qotishga qaratilgan ko'plab chora-tadbirlar, aynan kreativ fikrlash asosiga qurilgandir. Shu sababdan bugungi kunda yoshlarni kichik yoshidan boshlab, ya'ni boshlang'ich sinfdan boshlab kreativ fikrlashga o'rgatish bugungi kunning dolzarb muammolariga aylangan. Shu sababdan kreativ fikrlashni o'qitishga qaratilgan quyidagi tavsiyalar bilan tanishib chiqish biz uchun ayni muddao bo'ladi:

O'z qobiliyatiga ishonish. Eng avvalo, ishni o'zimizda mavjud bo'lgan ammo hali ko'zga tashlanishga biroz cho'chib turgan qobiliyat atalmish bizga berilgan in'omimizdan boshlashimiz kerak. Ya'ni har bitta inson o'z imkoniyat darajasini cheklamagan holda, o'zida mavjud bo'lgan kuchga ishonishi va shu kuch ortidan nimalarga qodir ekanligini anglashdan iboratdir. Qisqa qilib aytganda, o'z qobiliyatimizga ishonishimiz bu hayotda iloji yo'q narsaning o'zi yo'qligini isbotlab beradi. O'z qobiliyatimizga ishonishimiz bu kreativ fikrlash uchun qo'yilgan ilk qadam sanaladi.

O'z g'oyalarimizni aniqlab olish. Bunda, birinchi navbatda, g'oyaning biz uchun, insoniyat uchun, qolaversa, yurtimiz uchun qanchalik dolzarbligiga e'tibor qaratishimiz lozim. Shundagina bu g'oyaning amalga oshishi uchun yordam beradi. Har qanday ishda va vaziyatda g'oya va ko'zlangan maqsadni aniq belgilab olish zarur. Bu esa kreativlikning, ya'ni kreativ fikrlashning qiymatini oshiradi

Kreativ insonlar orasida bo'lish. Keyingi qadam kreativ insonlar orasida ko'proq vaqt o'tkazish. Aytmoqchimanki, kreativ insonlarning ko'pchiligi hayotga qiziqish hissi yuqori bo'lgan odamlar guruhini tashkil etadi. Ular bilan ko'proq vaqt o'tkazish tasavvur olamimizni yanada boyitadi. Ular biz xohlagan narsani, avvalo, shunchaki boshlash kerakligini uqtiradi.

Xullas, kreativ fikrlash bugungi kunning zamon talabi hisoblanadi. Biz har qanday

vaziyatga va jarayonga o'z munosabatimizni bildirib, o'zimizning mustaqil fikrlarimizga ega bo'lsakki yurtimiz rivojlanadi, O'zbekistonni va uning yoshlarini butun dunyo taniydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. M. *Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz.* –Toshkent, 2017.
2. Qulboyeva D.A. *Boshlang'ich sinf kreativlik qobiliyatini shakllantirish.*// *Namangan davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotnomasi.* – Namangan, 2022. №11. – B. 404-408.
3. Jumanova S. *Noodatiy fikrlash mahorati kreativlik qanday shakllantiriladi?*// *Ma'rifat*, 5. 02. 2019.
4. Usmanov. A. *Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasi.* // *Ta'lim va rivojlantirish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 2023.114-116- b.

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA LINGVISTIK TOPSHIRIQLAR MAZMUNI

Abdullayeva Feruza Nurilloevna
BuxDPI Boshlang'ich ta'lim kafedrası dotsenti
Shodiyeva Mehribon Amin qizi
BuxDPI mustaqil izlanuvchisi

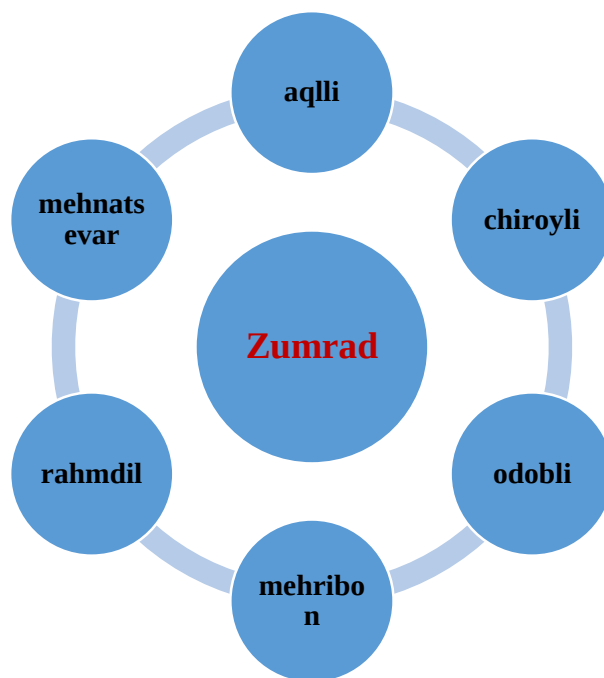
Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining lingvistik bilimlarini oshirishga qaratilgan topshiriqlar mazmuni hamda ularning ahamiyatli jihatlari haqida fikr-mulohazalar bayon qilingan. Aytilgan ma'lumotlar 2-sinf ona tili darsligining III qismida berilgan mavzular asosida izohlangan.

Kalit so'zlar: “Mozaika” usuli, neologizmlar, mantiqiy fikrlash, lingvistik tushuncha, “esse” metodi, “zanjir” metodi, so'z yasalishi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini lingvistik tushunchalar bilan tanishtirish bevosita tilshunoslikning boshqa bo'limlari bilan aloqadorlikda olib boriladi. Jumladan, 2-sinf III qism ona tili darsligida “Shahar, qishloq, ko'cha va daryolarga qo'yilgan nomlar imlosi” mavzusi berilgan bo'lib, bunda bir vaqtning o'zida o'quvchi ham leksik, ham fonetik, ham orfografik va grammatik bilimlarni o'zlashtirishi mumkin. Mavzuda berilgan mashqlarni bajarish jarayonida esa toponimlarga oid ma'lumotlarga ega bo'lib boradilar. Dars jarayonida, ayniqsa, qadimiy yoki yo'qolib borayotgan joy nomlari haqida qo'shimcha ma'lumotlar berish ham o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otadi. Mavzuga oid turli toponimik mazmundagi matnlarni shunchaki bosh harflarsiz va tinish belgilarisiz o'quvchilarga tarqatish mumkin. “Mozaika” usulidan foydalangan holda yurtimizdagi go'zal shaharlar yoki buyuk ajdodlarimiz haqidagi qiziqarli ma'lumotlarni turli qismlarga bo'laklagan holda guruhlar kesimida vazifalar berish ham ancha samarali bo'ladi. Bunda o'quvchilar matndagi gaplarni mazmunan bog'lash asosida yaxlit matnni hosil qiladi. “Men sevgan fan” mavzusida esa bugungi kundagi innovatsion yangiliklar, ilm-fan sohasidagi eng so'nggi yutuqlardan xabardor bo'lishlari mumkin. Ushbu mavzuda bir nechta so'zlarni o'zaro birlashtirish, turli yasovchi qo'shimchalar qo'shish orqali yangi so'z yasash kabi tushunchalarga ega bo'ladi. Natijada o'quvchilar lug'atida qo'shimcha so'zlar, ya'ni neologizmlar paydo bo'ladi. Birgina o'zakdan ham turli ma'noga ega bo'lgan bir qancha so'zlarni hosil qilish orqali o'quvchilarda mantiqiy fikrlash ko'nikmalarining yana-da o'sishiga erishish mumkin. Bu jarayonda yangi tushunchalar paydo bo'ladi va o'quvchilarning faol lug'atiga kirib boradi. Masalan, quyidagi chizmaga e'tibor bersak, “gul” o'zagidan hosil bo'lgan bir nechta so'zlarni ko'rishimiz mumkin. So'zga so'z va turli yasovchi qo'shimchalar qo'shish natijasida hosil qilingan yangi so'zlar ketma-ketligi o'quvchilarda “so'z yasalishi” bo'limiga oid bilimlarni yanada oshirish bilan birga dunyoqarashini boyitishga ham yordam beradi. Yozilgan so'zlar ma'nosini lug'at asosida tushuntirish va ular ishtirokida gaplar tuzdirish ham yaxshi samara beradi. Ushbu jarayonda o'quvchilarda yangi so'zlar ma'nosi, talaffuzi va imlosiga oid bilimlar shakllanadi.

Darslikda berilgan “Shaxs va narsa nomini bildirgan soʻzlar imlosi” mavzusida 5 daqiqali “esse” yozish topshirigʻini berish mumkin. Yaʼni oʻquvchilar oʻzlari yoqtirgan kasblari haqida qisqacha hikoya qilib berishadi. Topshiriqni baholashda tuzilgan gaplar mazmuni, soʻz birikmalari orasidagi bogʻlanishlar va imloga ahamiyat qaratish lozim. Bu mavzu orqali Kim? Nima? kabi soʻroqlarni toʻgʻri berish, birlik va koʻplik tushunchalariga oid bilimlarga ega boʻladilar. Mavzuga qoʻshimcha ravishda rasm asosida matn tuzish topshirigʻini berish mumkin. Yaʼni, berilgan rasmdan birlik va koʻplikda tasvirlangan narsa yoki shaxslarni topish va guruhlash asosida mavzuga oid bilimlar yana-da mustahkamlanadi. “Ism va familiya imlosini oʻrganamiz” mavzusida esa oʻquvchilarga oʻz ismlari maʼnosini izohlash hamda “zanjir” usulida aytilgan ismning oxirgi harfiga koʻra davom ettirish kabi topshiriqlarni berish mumkin: Anora, Akmal, Laylo, Olima, Anvar... kabi. Ushbu mavzu orqali oʻquvchilarda atoqli va turdosh otlarga oid dastlabki tasavvurlar ham hosil boʻladi. Masalan, Nodir – oʻgʻil bolalar ismi, nodir – qimmatbaho. Dono – qiz bolalar ismi, dono – aqlli. Oʻquvchilarni qiziqtirish maqsadida turli ertak, hikoya yoki multfilm qahramonlari nomlaridan ham foydalanish mumkin. Ularning qobiliyatlari, ijobiy yoki salbiy taraflari haqida maʼlumotlar soʻrash mumkin.

Xulosa sifatida aytadigan bo'lsak, boshlang'ich sinf o'quvchilarida lingvistik bilimlarni yetarli darajada yetkazib berishda to'g'ri tanlangan amaliy topshiriqlar, interfaol metodlar muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qosimova K, Matjonov S, G'ulomova X, Yo'ldosheva Sh, Sariyev Sh. "Ona tili o'qitish metodikasi".
2. "O'quvchi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim". Umumta'lim maktablari o'qituvchilari uchun o'quv modullari, 1-modul, Toshkent-2013-yil.
3. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik. III qism. / S.D.Kuranov – Toshkent:"Novda Edutainment", 2023. – 96 b.
4. "Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali. 2025-yil, aprel, №4-son – 474-bet.

BOSHLANG 'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISH

Boltayeva B.I.
JDPU, Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va amaliyoti kafedrasida dotsenti,
Berdiqulova B.T.I.
JDPU talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari va uning o'quv jarayonidagi o'rni tahlil qilindi. Maqolada ijodkorlikni rivojlantirishning asosiy usullari va yo'llari muhokama qilinadi. Xususan, ijodiy fikrlashni rag'batlantirish, o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish va ularning mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlash ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga qanday ta'sir qilishi ko'rsatilgan. Shuningdek, pedagogik innovatsiyalar va zamonaviy metodik yondashuvlarning ijodkorlikni rivojlantirishdagi roli o'rganilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ijodiy faoliyat, pedagogik xususiyatlar, innovatsion yondashuvlar, ijodiy fikrlash, mustaqil faoliyat, ta'lim islohotlari, O'zbekiston ta'limi, ta'lim metodikalari, o'quvchilarning individual xususiyatlari.

Ijodkorlik ko'p qirrali va harakatchan hodisa bo'lib, u insonning yangilanishlari, ifodasi va taraqqiyoti zahirida yotadi. Yangi g'oyalar, yechimlar va istiqbollarni yaratish qobiliyati sifatida ta'riflangan ijodkorlik kognitiv rivojlanish va shaxsiy o'sishning asosiy jihati hisoblanadi [Saidova, 2024: 18].

Bugungi kunda ta'lim tizimida innovatsion fikrlovchi, mustaqil qaror qabul qila oladigan va o'z salohiyatini to'liq namoyon eta oladigan shaxsni tarbiyalash muhim vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Bunday yondashuvning asosi esa aynan ijodkorlikdir. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy fikrlashni shakllantirish ularning keyingi bosqichlardagi muvaffaqiyatli ta'limi, ijtimoiy faolligi va kasbiy o'sishi uchun mustahkam zamin yaratadi.

Ijodkorlik bolaning dunyoni o'zicha tushunishi, atrofdagi voqea-hodisalarni o'z tajribasi asosida qayta ishlashi va o'zgacha talqin qilishi orqali rivojlanadi. Shu bois, maktabning ilk bosqichidanoq bu jarayonni yo'lga qo'yish zarur. Boshlang'ich sinfda ta'lim mazmuni bilan birga o'quv muhitining ochiqligi, o'qituvchining ruhlantiruvchi yondashuvi, hamda turli ijodiy topshiriqlar va o'yinlar orqali o'quvchilar ijodiy tafakkurga jalb qilinadi.

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari, ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlar, dars jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan samarali usullar va o'qituvchining bu jarayondagi o'rni haqida so'z yuritiladi.

Boshlang'ich ta'limda ijodkorlikni rivojlantirishga oid adabiyotlar tahlili o'quv jarayonida ijodiy fikrlash va bolalarning shaxsiy salohiyatini ochish usullarini o'rganishga imkon beradi. Bu boradagi izlanishlar pedagogik metodikalar, psixologik yondashuvlar va innovatsion usullarni o'z ichiga oladi [Ergasheva, 2024: 19].

Mazkur sohadagi adabiy manbalar, ilmiy maqolalar va metodik qo'llanmalar boshlang'ich ta'lim bosqichida ijodkorlikni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini ochib beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolaning tasavvuri, erkin fikrlashi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati aynan boshlang'ich sinflarda shakllana boshlaydi. Shu bois, o'quv dasturlarida ijodiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar asosida ishlash, fantaziyani rag'batlantiruvchi metodlardan foydalanish zarur sanaladi.

Shuningdek, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining shaxsiy yondashuvi, muloqot uslubi va didaktik vositalarni tanlashdagi kreativligi ham bolalarda ijodkorlikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ijodkorlikni rag'batlantirishga qaratilgan darslar bolalarning o'z fikrini erkin ifoda etishiga, muammoni turlicha hal qilish yo'llarini izlashga imkon yaratadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodkorlik asta-sekin shakllanib, ularning qiziqishlari, dunyoqarashi va faoliyatiga qarab turlicha ko'rinishda namoyon bo'ladi. Bu bosqichda bolalar ongida yangi obrazlar, g'oyalar va ifodaviy vositalar vujudga keladi. Ularning har biri o'z dunyoqarashi asosida muammoga yondashadi, bu esa turli ijodiy yo'nalishlar orqali namoyon bo'ladi. Pedagoglar uchun bu jarayonni to'g'ri yo'naltirish muhim hisoblanadi.

Ijodkorlik turlari.

➤ *Ilmiy ijodkorlik* – mavjud narsalarni yangicha anglash, hodisalarni o'rganish va ongda kashf etish jarayonidir.

➤ *Texnik ijodkorlik* – nazariy bilimlarga tayanib, amaliy yangiliklar, ixtirolar va jamiyat uchun foydali qadriyatlar yaratishdir.

➤ *Badiiy ijodkorlik* – estetik tasvirlar orqali ruhiy holatni ifodalash va ichki kechinmalarni san'atda aks ettirishdir.

Pedagogik ijodkorlik – ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar orqali muammolarni hal qilish va o'qituvchining faoliyatiga yangilik kiritishdir. [Egamova, 2023:69].

Boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida ayniqsa badiiy va ilmiy ijodkorlikning ilk belgilarini ko'rish mumkin. Ular rasm chizish, hikoya to'qish, tabiat hodisalarini kuzatish kabi mashg'ulotlar orqali o'z fikrlarini ifodalashadi. O'qituvchi esa bu jarayonda ularga sharoit yaratib, ijodiy faoliyatga yo'naltiruvchi rolini bajaradi.

Boshlang'ich ta'limda ijodkorlikni rivojlantirishda muayyan pedagogik tamoyillarga amal qilish muhim ahamiyatga ega. Ushbu tamoyillar o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladigan ijodiy faoliyatni samarali tashkil etishga yordam beradi. Bu jarayonda o'qituvchi bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ijodiy muhit yaratishi, uning erkin fikrlashi va yangi g'oyalarni ilgari surishga undashi kerak. Ayniqsa, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, o'zini ifodalashi va yangilikka intilishi ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanishi lozim.

Quyidagi tamoyillar boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida ijodkorlikni shakllantirishda muhim o'rin tutadi:

✓ *ijodiy faoliyat uchun motivatsiyani rivojlantirish prinsipi;*

- ✓ o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini o'qitish ko'nikmalarini rivojlantirish prinsipi;
- ✓ ijodiy faoliyatning ustuvorligi prinsipi;
- ✓ pedagogik jarayonni va o'quvchilarning individual xususiyatlarini muvofiqlashtirish prinsipi;

o'quvchilarning mustaqilligi va ijodini ta'minlaydigan ta'lim shakllarini tanlash [Hasanova, 2025: 38].

Bu tamoyillar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning fikrlash faolligini oshirish, ijodiy salohiyatini rivojlantirish hamda o'quv motivatsiyasini kuchaytirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" yosh avlodni tarbiyalashning asosiy istiqbol va yo'nalishlarini belgilab berdi. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" da ta'limni tubdan isloh qilishning asosiy yo'nalishlari ko'rsatib berildi [Artikova, 2022:27]. Ushbu hujjatlar boshlang'ich ta'limda ham ijodkorlikni rivojlantirish bo'yicha samarali yondashuvlarni amalga oshirish uchun muhim konseptual asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Boshlang'ich ta'limda ijodiy faoliyatni rivojlantirish, o'quvchilarning shaxsiy salohiyatini ochish, ularning intellektual va ruhiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga katta ahamiyat beradi. Pedagogik jarayonda ijodiy fikrlashni rivojlantirish, mustaqil faoliyatni rag'batlantirish va o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish, ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi.

Ta'limdagi innovatsion yondashuvlar va yangi metodikalar ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi islohotlar va normativ hujjatlar ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Shu tariqa, boshlang'ich ta'limda ijodiy faoliyatni rivojlantirish, nafaqat o'quv jarayonining sifatini oshiradi, balki yosh avlodni yaratgan, mustaqil fikrlaydigan va jamiyatga foydali shaxslar sifatida tarbiyalashga yordam beradi. Bu esa, umuman olganda, mamlakat ta'lim tizimining yuksalishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Artikova N.A. Boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirishda ilg'or tajribalardan foydalanish / Sirdaryo viloyati, 11-umumta'lim maktabi. – Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2022. – Vol. 2, Issue 5. – ISSN 2181-1784. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-ta-lim-samaradorligini-oshirishda-ilg-or-tajribalardan-foydalanish>

2. Egamova F. Psixologik tafakkur va ijodkorlik / O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti. – Scientific Progress, 2023. – Vol. 4, Issue 5. – ISSN: 2181-1601. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psixologik-tafakkur-va-ijodkorlik>

3. Ergasheva H.M. Boshlang'ich ta'limda ijodkorlikni rivojlantirish / Shahrisabz davlat pedagogika instituti. – CyberLeninka. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-ta-limda-ijodkorlikni-rivojlantirish> – DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14882528>

4. Hasanova S.Q. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari / Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti. – Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 2025. – Jild 5, Nashr 2 (fevral). – ISSN: 2181-2624. – URL: <https://sciencebox.uz/index.php/ajed/article/download/13380/13397/13029>

5. Saidova N.O., Rahmatjonova M.J. Ijodkorlik tushunchasi va uning mohiyati / Farg'ona davlat universiteti. – Worldly Knowledge, 2024. – №1 (aprel). – URL: <http://worldlyjournals.com>

BOSHLANG 'ICH SINFI O 'QUVCHILARINING MUSTAQIL FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISHDA KREATIVLIK KOMPETENSIYASINING AHAMIYATI

Boltayeva B.I.

JDPU, Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va amaliyoti kafedrası dotsenti,

Kattabekova H.

JDPU talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida mustaqil fikrlashni shakllantirishda kreativlik kompetensiyasining ahamiyati haqida ma'lumot berilgan. Kreativlik kompetensiyasining mohiyati, zamonaviy o'qituvchining kreativlik, ijodiy qobiliyatlarga ega bo'lishining muhimligi hamda bu kompetentlikni shakllantirish haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'z: Kompetensiya, kompetentlik, kreativlik, pedagogika, ijodiy fikrlash, innovatsion texnologiyalar, kommunikativlik, pedagog, qobiliyat, yaratuvchanlik.

Bugungi kunda har sohada yangiliklar kirib kelmoqda. Xususan, ta'lim tizimida ham yangiliklar joriy etilmoqda. Ta'lim sohasiga alohida e'tibor qaratilmoqda buni quyida ko'rishimiz mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o'z nutqida "Yangi O'zbekiston - maktab ostonasidan, ta'lim-tarbiya tizimidan boshlanadi" [Mirziyoyev, 2022] degan g'oyani ilgari surib, buning asosida maktab ta'lim tizimida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilishini ta'kidlab o'tgan edi. Ushbu islohotlar doirasida "bolalarning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun ularga sermazzmun va tushunarli darsliklar yaratish"[Mirziyoyev, 2020] asosiy masalalaridan biri sifatida ko'rib chiqilmoqda. Shu asosda maktab ta'limini(ning) rahbar va pedagog-xodimlari(ga), o'quvchi va bitiruvchilariga qo'yilgan talablar ortmoqda. Ayniqsa, o'quvchi-yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash va bu yo'nalishda ularning ta'lim jarayonidagi faolligini oshirish, voqelik va jarayonlarga nisbatan kreativ fikrlashlariga imkoniyat yaratish, turli xil ijtimoiy muhitda o'z fikri va qarashlarini bayon etishga, harakatlarini boshqara olishga tayyorlash ta'lim jarayonining muhim vazifalari sifatida qaralmoqda.

Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirishda kreativlik kompetensiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarda kreativ kompetentlikni shakllantirishda (g'aliz, to'g'irla) ta'lim mazmuni asosida ishlab chiqilgan ijodiy, o'quv hamda muammoli-vaziyatli topshiriqlarga monand mezonlar va usullari tanlandi.

Kreativ kompetentlik o'quvchilarning egallayotgan bilimlarini mustahkamligi va mukammalligini ta'minlash, ularda faol va mustaqil fikrlovchi shaxs xislatlarini shakllantirish, aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi faoliyat turi hisoblanadi. Bu holat, ayniqsa bo'lajak mutaxassislarning fan asoslarini o'zlashtirishida, keyinchalik bu jarayonga bevosita rahbarlikni amalga oshirishda o'quvchilarda kreativ kompetentlikka asoslangan yondoshuvlarni joriy etishida muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quvchi shaxsiga xos bo'lgan kreativ kompetentlik bilim, ko'nikma va malakalari tushunchalarini tadqiqot nuqtai nazaridan aniqlashtirib oldik. Jumladan: kreativ kompetentlik bilimlari yangi yechim ishlab chiqish uchun talab etiladigan tushuncha va tasavvurlarning bilish faoliyati mahsuli sifatida inson ongidagi tizimlangan in'ikosini; kreativ kompetentlik ko'nikmalari shaxsning maqsadga yo'naltirilgan ijodiy faoliyatda, aqliy jarayon bosqichlarini tez va to'laonli amalga oshirish darajasini ifodalashi aniqlandi. Kreativ kompetentlik malakalari esa shaxsning ijodiy faoliyatni qisman avtomatlashgan tarzda, aqliy jarayon bosqichlarining faqat dastlabkisini anglagan holda amalga oshira olish darajasini anglatadi.

Tadqiqotchilardan G.Ibragimova [Ibragimova, 2017:43] shaxs kreativligining tarkibiy tuzilishini: fantaziya, shaxsiy yo'nalganlik, bilim, ko'nikma, malakalar, nostandart tafakkur, mustaqillik, intuitsiya, refleksiya kabilarga ajratib ko'rsatadi. U kreativlik shaxsning individual-psixologik xususiyatlari bilan bog'liq jarayon ekanligiga urg'u beradi. Ma'lumki ijod - insonning fan, texnika, ishlab chiqarish, madaniyat va boshqa sohalarida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan

yangilik yaratishi, kashf etishi bilan bog'liq murakkab psixologik jarayon bo'lib, inson tafakkuri, xotirasi, tasavvuri, diqqati, irodasi faol ishtirok etadi, ijodda bilim, tajriba, iste'dod namoyon bo'ladi. Buyuk mutafakkirlardan biri Abu Nasr Farobiyning ta'riflashicha "ijod - bilish jarayonida shunday ulug' fazilatki, inson uni egallashi uchun boshqa hamma fazilatlarini ishga solishi kerak" Darhaqiqat, ijod qilish jarayonida inson izlanadi, kuzatadi, tadqiqotlar olib boradi, natijalarni tahlil qilib mantiqiy xulosalar chiqaradi. Xulosaning to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligi tajribada sinab boriladi.

Kreativ kompetentlik shaxsda mustaqil fikrlash sifatleri namoyon bo'lishining eng asosiy va faol shakli hisoblanadi. Barcha ta'riflar bir-biridan keskin farq qilishiga qaramay, uning ba'zi umumiy jihatlarini ko'rsatish mumkin. Birinchidan, kreativ kompetentlik natijasi sifatida olinadigan mahsulotning sifat jihatidan yangilikka ega bo'lishi; ikkinchidan, ushbu jihatlar kreativ kompetentlikning dastlabki asoslarida mavjud bo'lmaganligi; uchinchi esa, har qanday kreativ kompetentlik faoliyati intellektual izlanishni taqozo etishi bilan belgilanadi. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarida kreativlik kompetentlikni shakllantirish orqali ularda o'ziga xos xususiyatlar, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishga erishamiz.

O'quvchilarda kreativ kompetentlik faoliyatini quyidagicha belgilariga ko'ra tasniflash mumkin:

- ijod turi (texnik, texnologik, tashkilotchilik, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy, pedagogik, didaktik, o'quvchilarda, aralash);
- ijod darajasi (mono ijod, multi ijod, mega ijod);
- ijod qamrovi (bilim sohasi, tarmoqlararo, milliy, mintaqaviy, mintaqalararo, xalqaro);
- ijodning davomiyligi (qisqa muddatli, o'rta muddatli, uzoq muddatli);
- ijodning shakli (innovatsion, ta'limiy, investitsion, aralash);
- umumiy jihatlariga ko'ra (yangi g'oyalarni hayotga tadbiiq etish; printsiptial jihatdan yangi yechimlarni ilgari surish; yangilikni amaliy qo'llash);
- yaratilgan ijod mahsulini ma'nosi va murakkabligiga ko'ra (ratsionalizatorlik taklifi; ixtiro; kashfiyot).

Tahlillar o'quvchining ijodkorligi, uning masalalar yechishi, insho yozishi, tajriba ishlari, o'quv topshiriqlarini bajarishi bilan bog'liq muammoli vaziyatlarda mustaqil fikrlashi bilan namoyon bo'lishini ko'rsatdi.

Fikrimizga ko'ra, o'quvchining ijodi - o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotdagi dalil va hodisalarga bog'lay olishi, olingan natijalarni to'g'ri baholab, tahlil qilishi, avvalgi egallanganlari bilan umumlashtira olishidir. Ijodiy faoliyatni o'qituvchi va o'quvchilarning bu jarayonga psixologik jihatdan yetarlicha tayyor emasliklari murakkablashtiradi. Muntazam ravishda muayyan usul, shakl, vositalarga tayanib qolish - yangi vaziyatlarga moslasha olmaslik, kutilmagan vaziyatlarda ish yurita olmaslikka olib keladi. Bu psixologik holat sifatida turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin, jumladan: o'zgalar fikr va mulohazalarini umuman qabul qilmaslik; umumiy qabul qilingan nuqtai nazardan qat'iy himoyalanih; yangi mazmun va vositalarga nisbatan eski usullarni qo'llash; yangi usullarda eski usullarning saqlanib qolishi; umuman yangi masalani yechishda an'anaviy usullarni qo'llash kabilar.

O'quvchilar kreativ kompetentlik faoliyatini tashkil qilishda ikki o'zaro bog'liq vazifani e'tiborga olish lozim. Ularning birinchisi - o'quvchilar kreativ kompetentlik faoliyatida mustaqil fikrlashni rivojlantirish, bilim egallashdagi intiluvchanligi, ilmiy dunyoqarashini shakllantirilishi bilan; ikkinchisi - o'zlashtirilgan bilimlarni ta'limda va amaliy faoliyatda mustaqil qo'llay olishga o'rgatish bilan belgilanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, pedagogikada o'quvchilar mustaqil fikrlashlarini shakllantirishda kreativ fikrlash samaradorligini tadqiq etishda pedagogik tizim tarkibiga pedagogik kuzatuv elementlarining kiritilganligi, ya'ni mazkur ta'lim texnologiyasini amalga oshirish muhim o'qish savodxonligi darslarida topshiriqlar va mashqlarning o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishga qaratilganligiga e'tibor berildi. Chunki, pedagogik kuzatuvga asoslangan pedagogik texnologiya uni to'g'ri amalga oshirish asosida erishilishi lozim bo'lgan imkoniyatlar chegarasini belgilab beradi. O'quvchilarda ahamiyatli sifatlarini shakllantirishni

yanada samaraliroq tashkil etish ta'lim jarayoniga yangi mashqlar va treninglarni joriy etishni taqozo etdi. Bundan tashqari, pedagogik kuzatuv ta'lim texnologiyasida mavjud ayrim nuqsonlarni bartaraf etish imkonini berdi.

Pedagogik texnologiyalarni qo'llash jarayonida kreativlik kompetensiyasini amalga oshirishda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratildi: pedagogik kuzatuv texnologiyalarini belgilash; taklif etilayotgan pedagogik texnologiyalarning samaradorligini aniqlash; pedagogik kuzatuvni amalga oshirishni optimallashtirish maqsadida ta'lim muassasalari uchun tavsiyanomalar ishlab chiqish; o'quvchilarda kreativlik sifatlarini rivojlantirish dasturini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "2022-2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son Farmoni / Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 11.05.2022-y., 06/22/134/0407-son. -<https://lex.uz/docs/-6008663>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020-yil 29-dekabr. <https://president.uz/oz/lists/view/4057>
3. Ибрагимова Г. Интерфаол укитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш: пед. фанл. буйича фалсафа доктори (PhD)....дисс. - Т.: 2017. - 155 б.
4. www.edu.uz
5. www.google.uz
6. www.ziynet.uz

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARI BOSHQARUVIDA LIDERLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

*Berdiyeva Dilafroz Shuxratovna
Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarining samarali boshqaruvi jarayonida rahbarlarda liderlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish texnologiyalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor zamonaviy boshqaruv konsepsiyalariga, liderlik nazariyalariga, pedagogik jarayonda rahbarning psixologik-pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirishga, shuningdek, innovatsion boshqaruv yondashuvlariga qaratilgan. Ishda liderlik sifatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi interaktiv usullar, trening va murabbiylik texnologiyalari, reflektiv tahlil va amaliy mashg'ulotlar orqali erishiladigan natijalar asoslab beriladi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlarining professional kompetensiyasini rivojlantirish, ijtimoiy-psixologik muhitni boshqarish, jamoa bilan samarali muloqot va hamkorlik o'rnatish bo'yicha taklif va tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, boshqaruv, liderlik, rahbarlik sifati, pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuv, psixologik kompetensiya, metodik ta'minot, jamoa boshqaruvi, interaktiv metodlar, trening texnologiyalari, muassasa rahbari, kommunikativ ko'nikmalar, samarali boshqaruv, ta'lim sifati.

Zamonaviy ta'lim tizimida rahbar shunchaki boshqaruvchi emas, balki **yetakchi (lider)** sifatida faoliyat yuritishi zarur. Maktabgacha ta'lim muassasalarida esa bu talab yanada dolzarb, chunki bu bosqich bolalik davrining psixologik, emotsional va ijtimoiy jihatdan eng sezgir bosqichidir. Zamonaviy ta'lim jarayonida rahbar shaxsidan nafaqat boshqaruv mahorati, balki samarali yetakchilik, innovatsion fikrlash va motivatsion kuch talab etiladi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tizimida bu talab yanada dolzarb, chunki bu muassasalarda bola shaxsining ilk shakllanishi, ijtimoiylashuvi va rivojlanishi boshlanadi. Shunday muhim bosqichda ta'lim jarayonini samarali boshqarish uchun rahbarlarda liderlik fazilatlarini rivojlangan bo'lishi zarur. Liderlik bu – odamlarni umumiy maqsad sari harakatlantira olish, tashabbus ko'rsata olish, to'g'ri va tezkor qarorlar qabul

qila olish, yangiliklardan qo'rqmaydigan va o'ziga ishongan shaxs sifatida tan olinadigan salohiyatdir.

Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarining liderlik fazilatlarini quyidagilarni o'z ichiga oladi: strategik fikrlay olish, yuqori ijtimoiy-psixologik sezuvchanlik, kommunikativ ko'nikmalar, boshqalarni motivatsiyalash qobiliyati, yangilikka ochiqlik, konfliktlarni konstruktiv hal qilish, islohotlarga tayyorlik, mas'uliyatni bo'lishish. Bunday sifatlar bo'lmagan rahbar boshqaruv tizimini faqat buyruqbozlik asosida olib boradi va bu jamoaning ijodiy salohiyatini so'ndiradi.

Rahbar shaxsida liderlik sifatlarini shakllantirish pedagogik va psixologik yondashuvlarni talab qiladi. Psixologik jihatdan rahbarda emotsional barqarorlik, stressga chidamlilik, tashabbuskorlik va o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ichki ehtiyoj shakllanishi kerak. Pedagogik nuqtayi nazardan esa rahbar o'zini o'rgatishga, jamoasini rivojlantirishga, tajriba almashishga tayyor bo'lishi zarur. Bu jarayon psixologik treninglar, rolda ishtirok etish mashg'ulotlari, feedback tizimlari orqali amalga oshiriladi. Ayniqsa, coaching va mentoring texnologiyalari maktabgacha ta'limda rahbar liderligini rivojlantirishda o'zini oqlagan usullardan hisoblanadi. Coachingda rahbar pedagogga yechim bermaydi, balki savollar orqali uning o'z yo'lini topishiga yordam beradi. Mentoringda esa tajribali pedagoglar yosh mutaxassislariga yo'l-yo'riq ko'rsatadi, bu esa rahbar uchun nazoratdan ko'ra rivojlantirishga asoslangan yondashuvni ta'minlaydi.

Zamonaviy liderlikni shakllantirishda innovatsion texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Maktabgacha ta'lim rahbarlari uchun professional rivojlanish rejalari, digital boshqaruv tizimlari, interaktiv monitoring va baholash vositalari, masofaviy o'quv platformalari orqali liderlik salohiyati kuchaytirilmoqda. Ayniqsa, "raqamli liderlik" bugungi kunda alohida e'tiborga molik yo'nalish hisoblanadi. Bu rahbarning raqamli vositalardan foydalanish, axborotni tezkor boshqarish va ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatidir. Maktabgacha ta'lim muassasalarida liderlikni shakllantirishda kommunikatsion kompetensiyalar alohida ahamiyat kasb etadi. Lider-rahbar jamoa bilan ochiq, halol, konstruktiv muloqot olib borishi, nizolarni tinch yo'l bilan bartaraf eta olishi, har bir xodimni eshitishi, ularning fikrini qadrlashi kerak. Buning uchun rahbar "faol tinglash", "ijobiy teskari aloqa berish", "emosional intellektni namoyon qilish", "o'z fikrini aniq, tushunarli va hurmat asosida bildirish" kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim. Ustuvor usullardan biri bu simulyatsion mashg'ulotlar va rolli o'yinlardir. Bu mashg'ulotlarda rahbarlar real hayotdagi muammolarni qanday hal etishni amaliyotda sinab ko'radilar va o'z muloqot uslubini takomillashtiradilar.

Xalqaro tajribaga nazar tashlaydigan bo'lsak, ko'plab rivojlangan davlatlarda maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlarining liderlik salohiyatini oshirish bo'yicha kompleks dasturlar mavjud. Masalan, Finlyandiyada "Yetakchi rahbarlar maktabi" tashkil etilgan bo'lib, u yerda rahbarlar uchun "jamoaviy liderlik", "o'zgarishlarga boshchilik qilish", "innovatsiyalarni boshqarish" kurslari o'tiladi. AQShda esa har bir rahbar uchun alohida "professional rivojlanish rejalari" tuzilib, ular yil davomida mustaqil o'rganish, o'zini baholash va natijalarni tahlil qilish orqali rivojlanib boradi. Yaponiyada esa liderlik sifatleri "Xizmat ko'rsatish madaniyati" asosida, ya'ni jamoaga xizmat qilish orqali yetakchilik qilish modeli bilan shakllantiriladi.

O'zbekistonda ham ushbu tajribalarni inobatga olgan holda rahbarlar uchun qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari joriy etilmoqda. Ta'lim sifatini baholash agentligi, Respublika ta'lim markazi va boshqa muassasalar tomonidan maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari uchun maxsus o'quv modullari ishlab chiqilgan. Bu o'quv modullari orqali rahbarlar boshqaruv, liderlik, psixologiya, innovatsiyalar bo'yicha bilim va ko'nikmalarni oshirib boradilar. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim sohasining modernizatsiya qilinishi, davlat siyosati darajasida unga ustuvor yo'nalish sifatida e'tibor qaratilishi, ushbu tizimda faoliyat yuritayotgan rahbar shaxsidan mutlaqo yangi yondashuv va yuqori sifatli menejmentni talab qilmoqda. Ayniqsa, "rahbar" tushunchasining oddiy boshqaruvchi emas, balki liderlik faoliyatini amalga oshiruvchi shaxs sifatida talqin qilinayotgani bu yo'nalishdagi metodik yondashuvlarning qayta ko'rib chiqilishiga asos bo'lmoqda.

Liderlik tushunchasi zamonaviy ilmiy adabiyotlarda bir necha mezonlar asosida tavsiflanadi. Masalan, D.D. Uorton liderlikni "boshqalarda ishonch uyg'otish, ularni harakatlantirish va maqsad

sari olib borish san'ati" sifatida talqin qilsa, J. Kotter buni "o'zgarishlarga boshchilik qilish, o'z qarashlarini jamoaga yuqtirish va natijaga erishish qobiliyati" sifatida baholaydi. Demak, rahbarning liderlik fazilatlarini – bu shunchaki shaxsiy xususiyat emas, balki pedagogik boshqaruvning eng muhim elementidir. Shu boisdan maktabgacha ta'lim muassasalarining rahbarlari uchun liderlik fazilatlarini shakllantirish texnologiyalari quyidagi asosiy yo'nalishlarda joriy etilishi lozim:

➤ Transformatsion liderlik modeli – bu modelga ko'ra rahbar shaxsiy namunasi, motivatsion nutqi, yuksak etik qadriyatlarini bilan boshqalarda o'zgarishga bo'lgan intilishni shakllantiradi. Transformatsion lider shunchaki vazifalarni topshirmaydi, balki har bir xodimning o'sishini qo'llab-quvvatlaydi. Maktabgacha ta'lim tizimida bu model jamoaning doimiy rivojlanishiga zamin yaratadi.

➤ Servant (xizmatkor) liderlik modeli – bu modelda rahbar avvalo jamoaga xizmat qiladi, ularning muammolarini eshitadi, imkoniyatlarini ochishga yordam beradi. Aynan maktabgacha ta'lim muassasalarida bu model juda mos tushadi, chunki ayollar jamoasi, tarbiyachilar va texnik xodimlar o'zlarini qadrlangan his etganida samaradorlik oshadi.

➤ Emotsional intellektga asoslangan liderlik – Goleman nazariyasiga ko'ra, rahbarning emotsional intellekti uning samaradorligini belgilovchi asosiy omildir. Ya'ni, rahbar o'z his-tuyg'ularini boshqara olishi, boshqalarning hissiy holatini tushuna olishi va jamoada ijobiy psixologik muhit yaratishi zarur.

Rahbar lider sifatida quyidagi texnologiyalar yordamida o'z salohiyatini muntazam ravishda rivojlantirib borishi kerak:

• **Reflektiv tahlil texnologiyasi** – har bir boshqaruv qaroridan so'ng rahbar o'z faoliyatini baholab chiqadi: qayerda xato qildi, nimasi to'g'ri bo'ldi, kelgusi safar qanday yaxshilasa bo'ladi?

• **Case-study (vaziyatli tahlil)** – real holatlarni tahlil qilish orqali rahbarlar o'zining qaror qabul qilish mexanizmlarini mustahkamlaydi.

• **Trening va master-klasslar** – rahbarlar uchun doimiy ravishda yetakchilik, kommunikatsiya, konfliktologiya, stress-menejment, innovatsion boshqaruv bo'yicha treninglar tashkil etilishi kerak.

• **Monitoring va feedback mexanizmi** – jamoa a'zolari rahbarning ish uslubi haqida fikr bildirishi va bu fikrlar asosida rahbar o'zini takomillashtirishi mumkin.

Amaliy jihatdan olib qaranganda, maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlarining liderlik salohiyatini aniqlash va rivojlantirish uchun quyidagi bosqichli yondashuv maqsadga muvofiq bo'ladi:

1-bosqich – Diagnostika: mavjud liderlik kompetensiyalarini aniqlash (so'rovnoma, psixologik testlar, kuzatuv orqali).

2-bosqich – Rivojlantirish: individual rivojlanish dasturlari tuzish, treninglar tashkil etish, metodik seminarlar o'tkazish.

3-bosqich – Mustahkamlash: liderlik faoliyatini rag'batlantirish, ilg'or tajribalarni ommalashtirish, natijalarni baholash.

4-bosqich – Monitoring va baholash: rahbarlarning liderlik sifatlarini tizimli monitoring qilish va doimiy ravishda tahlil qilish.

Rahbarning liderlik salohiyatini rivojlantirish maktabgacha ta'lim tizimida nafaqat ta'lim-tarbiya sifati, balki jamoaning kayfiyati, bolalarga bo'lgan e'tibor va ota-onalarning ishonch darajasiga bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun ushbu yo'nalishda olib borilayotgan metodik ishlar doimiy, tizimli va chuqur bo'lishi zarur.

Zamonaviy ta'lim tizimida rahbarning liderlik fazilatlarini faqatgina boshqaruvga oid bilim va ko'nikmalar bilan cheklanmaydi. Ular ko'p jihatdan **innovatsion fikrlash, ijtimoiy intuitsiya, insoniy qadriyatlarga tayanish, ijtimoiy-emotsional ong va o'zgarishga tayyorlik** kabi zamonaviy kompetensiyalar bilan chambarchas bog'liq. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim muassasalari kabi murakkab ijtimoiy muhitga ega tashkilotlarda bu fazilatlar dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro tajribalarga nazar tashlaydigan bo'lsak, Skandinaviya mamlakatlarida maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari uchun maxsus liderlik akademiyalari faoliyat yuritadi. Ular har yili o'z faoliyatlarining sarhisobini jamiyatga taqdim etadi. AQShda esa har bir rahbar har 2 yilda malaka oshirish kurslarida qatnashishi majburiy hisoblanadi. O'zbekiston tajribasida esa so'nggi yillarda ta'lim tizimida "raqamli liderlik", "innovatsion menejment" kabi tushunchalar amaliyotga kirib kelmoqda. Xususan, 2023–2025-yillarda qabul qilingan **"Maktabgacha va maktab ta'limini rivojlantirish milliy dasturi"** doirasida rahbarlik salohiyatini oshirish bo'yicha o'quv-uslubiy majmualar, virtual darslar, attestatsiya tizimi joriy etilmoqda.

Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarining liderlik sifati – bu shunchaki xatti-harakatlar majmuasi emas, balki uzluksiz o'zgarish va rivojlanishga asoslangan pedagogik yetakchilik san'atidir. Ushbu san'atni rivojlantirish uchun rahbarlar zamonaviy texnologiyalar, xalqaro tajriba, shaxsiy refleksiya va jamoa bilan ochiq muloqotga asoslanishi zarur.

Rahbar liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish orqali:

- ta'lim sifati oshadi;
- jamoa salohiyati ochiladi;
- bolalarning individual qobiliyatlarini rivojlantirishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi;
- ota-onalarning ishonchi mustahkamlanadi;
- maktabgacha ta'lim tizimining ijtimoiy obro'si ortadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim muassasasida rahbarning liderlik salohiyati ta'lim jarayonining sifatli kechishida hal qiluvchi omillardan biridir. Shuning uchun rahbarlarni boshqaruvdan yetakchilikka o'tishiga imkon beruvchi metodik va texnologik yondashuvlar keng qo'llanilishi, ularning kommunikativ, emotsional va raqamli salohiyatini muntazam rivojlantirib borish zarur. Chunki haqiqiy rahbar – bu jamoaning yuragi, fikr yetakchisi va harakatlar yo'l boshchisidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduqodirova M. Ta'lim tizimida boshqaruv va liderlik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 45-50 bet.
2. To'xtayeva D. Pedagogik jarayonda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Noshir, 2020. – 34-38 bet.
3. Xodjayev N., Rasulova N. Maktabgacha ta'limda boshqaruv asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 56-60 bet.
4. Mirzayeva Z. Rahbarlik faoliyatida psixologik yondashuvlar. – Samarqand: Ilm ziyo, 2022. – 67-71 bet.
5. Xasanov M. Liderlik nazariyalari va ta'lim boshqaruvi. – Toshkent: Innovatsiya, 2020. – 22-27 bet.
6. Karimova D. Maktabgacha ta'limda rahbarlik kompetensiyalari. – Buxoro: Ilm nuri, 2023. – 41-44 bet.

SADRIDDIN AYNIIY VA O'ZBEK BOLALAR ADABIYOTINING SHAKLLANISHI

*Saparova Shahlo Ramazonovna
Buxoro davlat universiteti San'atshunoslik va pedagogika fakulteti
Pedagogika kafedrasi tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada XX asr boshlarida o'zbek bolalar adabiyotining shakllanishida ma'rifatparvar jadid adib va pedagoglarning o'rni tahlil qilinadi. Xususan, Sadridin Ayniy ijodiga e'tibor qaratilib, uning *"Tahsib us-sibyon"* asari misolida bolalar tarbiyasi, odob-axloq va ma'naviy qadriyatlarining singdirilishi yoritilgan. Bu meros bugungi ta'lim-tarbiyada ham o'z dolzarbligini saqlab qolayotgani ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, bolalar adabiyoti, Sadridin Ayniy, *"Tahsib us-sibyon"*, tarbiya, odob-axloq, o'quv qo'llanma, ma'naviyat.

Amirlar va rus podshoxlari davridagi o'zbek, tojik dehqonlari va korandalarning og'ir hayoti, tarixi shunday dahshatli daqiqalarni, shunday vahimali sahifalarni kechirdiki, bularning hammasini shunday yozib chiqishning o'zi haddan tashqari og'irdir. Bu vazifani bajarish faqat Sadriddin Ayniyga muyassar bo'ldi.

Abdurauf Fitrat

1-rasm. Sadriddin Ayniyning Samarqanddagi uy-muzeyida olingan surat.

Izoh: Ustoz Sadriddin Ayniyning oila a'zolari: o'ng tomonda ustoz Ayniyning rafiqalari - Salohatbegim, chap tomonda katta qizlari - Xolida; 2-qatorda: o'ng tomonda kichik qizlari - Lutfiya, o'rtada Salohatbegimning jiyani - Hamid Mansurov, chap tomonda o'g'illari - Kamol Ayniy.

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev 2023-yil 22-dekabrda Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengash yig'ilishida quyidagicha nutq irod etgandilar: "Ma'rifatparvar ajdodlarimizning merosi bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati uchun poydevor bo'lib xizmat qilishi tabiiy",

"Bu kimgadir yoqadimi yoki yo'qmi, xalqimiz jadid bobolarimiz ko'rsatib bergan yo'ldan og'ishmay borishi kerak. Chunki ularning g'oya va dasturlari yangi O'zbekistonni barpo etish strategiyasi bilan har tomonlama uyg'un va hamohangdir"[10].

O'zbek bolalar adabiyotining chinakam mohiyatiga mos qiyofasi XX asr boshlaridagi ma'rifatparvar pedagog va adiblar ijodida namoyon bo'lishi bejiz emas. Saidrasul Aziziy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Sadriddin Ayniy, Abdurauf Fitrat, Elbek va boshqa o'nlab ziyolilarning "usuli jadid" maktablarida tahsil oluvchi o'zbek o'quvchilari uchun yaratgan ellikdan ortiq alifbo va o'qish kitoblari avvalo, bolalarbop maxsus asarlar ijod etish an'anasini boshlab berganligi bilan diqqatga sazovor. Negaki, xalq bolalarini ma'rifatli qilishni ko'zlab ochilgan yangi usuldagi maktablar uchun o'zlari tuzgan "Kitobat ut-atfol" (Behbudiy), "Birinch muallim", "Ikkinchi muallim", "Turkiy guliston yoxud axloq", "Maktab gulistoni" (Avloniy) "Yengil adabiyot", "Qiroat kitobi", "O'qish kitobi", (Hamza), "Tahsib us-sibyon" ("Bolalar tarbiyasi"), "Qiz bola yoki Xolida" (Sadriddin Ayniy), "O'qu" (Fitrat) singari darsliklar hayotiy voqelikning badiiy ifodasida bolalar

yosh xususiyatiga alohida e'tibor qaratilgani diqqatga loyiq. Bu jihatdan R.Barakayev tadqiqoti muhim dalillarga boyligi bilan ajralib turadi.[1]

Ustoz Ayniy (1878-1954) Buxoro, Samarqand va Tojikistonning Dushanbe shaharlarini bog'lab turadigan ko'p qirrali jadid ma'rifatparvari va pedagogdir. Sadriddin Ayniy barcha asarlarini o'zining boshidan kechirgan hayotiy voqealar asosida yaratgan. Uning "Eski maktab", "Ahmadi Devband", "Qiz bola yoki Xolida", "Yetim", "Tahsib us-sibyon", "Tartil ul-Qur'on", "Zaruriyoti diniya", "Soli naxustin", "Sudxo'ring o'limi" kabi asarlarini bolalar adabiyotida o'qitib, yoshlarni Vatanparvarlik ruhida, ustozga va ota-onaga mehrli qilib tarbiyalash, shuningdek, asarlarda keltirilgan ezgu qadriyatlarni singdirish orqali o'quvchilarda yuksak ta'lim-tarbiyani shakllantirish mumkin. Sadriddin Ayniyning asarlari ko'p ma'lumotni qamrab oladiki, ularni o'qish jarayonida tarixni, o'tgan asrdagi ta'lim berish shakllari va usullarini, maktablarning faoliyat jarayoni va jadidlarning o'tkazgan turli tadbirlarini o'rganib, tadqiqotchilar turli yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib bormoqda. Sadriddin Ayniy turli jurnallarda asarlaridan namunalarni nashr ettirgan va bir qator taxalluslarni qo'llagan.

1890–1895-yillarda "Sifli", "Muhtojiy" va "Jununiy" kabi taxalluslar bilan she'rlar mashq qilgan Sadriddin 1896-yildan "Ayniy" taxallusi bilan ijod qilgan. "Sarson", "Furtakigo'y", "Tolesiz", "Azg'ich", "Tayoq", "Zimg'oyib", "Buzina", "Battol", "Ro'zador" kabi imzo va taxalluslar bilan hajviy she'rlar hamda maqolalar chop ettirgan. Birgina "Shu'lai inqilob" haftalik jurnalida Ayniyning "Sin Mim", "Qof-Sin", "Sin Xo", "Sin", "Xo", "Sin Qof", "Sod Ayn" hamda "Sod Ayniy" imzosi bilan 67 ta maqolasi, 30 dan ortiq she'r va maqolalari chop etilgan.[11]

Asarlari ichida "Tahsib us-sibyon" bolalar adabiyotini o'qitishdagi eng sarasidir. Sadriddin Ayniyning "Tahsib us-sibyon" darsligi (ma'nosi: pok bola, bola tarbiyasi, t. va s.muallifi: Sohib Tabarov. Dushanbe, "Maorif" 1994.48-b) 2 marta nashr qilingan: 1-nashri 1910-yil iyulda Samarqandda, 2-nashri esa 1917-yil noyabr-dekabrda Samarqandda (farqi: Muhammad Yusuf oilasi haqidagi matnlar). Darslik turli xildagi mavzularni ichiga olib, didaktik mazmundagi matnlar, hikoyalar, she'rlar va ruboiylar hamda mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar berilgan bo'lib, bu darslik eski maktablar darsligidan katta farq qilib, bugungi darsliklarimiz bilan hamohangdir. Quyida asardagi bir nechta mavzular "Task based" yoki "Ikki qismli kundalik" nomli metodlarda izohlab keltirgan:

Peshguftor (so'zboshi)

Tahsib us-sibyon Bachai tarbiyatdida (tarbiyali bola) Hikoyat (Yo'ldosh yolg'onchi bola bo'lib maktabdan haydaladi, oxirida hammol va mardikor bo'ladi.)
Bachai boodob (Odobli bola)

Padaru modar (ota-ona) Savol (topishmoq) Javob: Validai mehribon; Savol. Javob: padari buzrugvor

Ustoz-muallim

Ahmadjoni Sohibmarhamat (Marhamat egasi Ahmadjon) (Sobir ismli bola bexosdan qalamini sindirib qo'yadi. Ahmadjon 5 ta qalamini chiqarib, Sobirga istaganini olishini aytadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun quyida test savollari:

1. XX asr boshlaridagi o'zbek bolalar adabiyotining shakllanishida qaysi harakat muhim o'rin tutgan?

- A) Jadid harakati
- B) Sho'rolar harakati
- C) Jadidchilikka qarshi harakat
- D) Demokratik harakat

✓To'g'ri javob: A

2. Quyidagi darsliklardan qaysi biri Hamza Hakimzoda Niyoziyga tegishli?

- A) "Kitobat ut-atfol"
- B) "Maktab gulistoni"
- C) "Qiroat kitobi"
- D) "O'qu"

✓To'g'ri javob: C

3. Sadridin Ayniy bolalar uchun yozgan mashhur darsliklaridan biri qaysi?

- A) "O'qish kitobi"
- B) "Tahsib us-sibyon"
- C) "Turkiy guliston"
- D) "Birinchi muallim"

✓To'g'ri javob: B

4. Sadridin Ayniy asarlarida qanday tarbiyaviy yo'nalishlar ustuvor bo'lgan?

- A) Harbiy tarbiya
- B) Tabiatni asrash g'oyalari
- C) Vatanparvarlik, ota-ona va ustozga hurmat
- D) Zamonaviy texnologiyalarni o'rganish

✓To'g'ri javob: C

5. Sadridin Ayniy asarlarini qanday taxalluslar bilan chop ettirgan?

- A) "Sahroi", "Zarif", "Diydor"
- B) "Sifli", "Muhtoj", "Jununiy", "Battol", "Ro'zador"
- C) "Yorqin", "Yodgor", "Nasriy"
- D) "Adib", "Nashid", "Ilmiy"

✓To'g'ri javob: B

O'zbek bolalar adabiyotining shakllanishi va taraqqiyotida XX asr boshlarida faoliyat yuritgan ma'rifatparvar pedagog va adiblarning o'rni beqiyosdir. Saidrasul Aziziy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Sadridin Ayniy, Abdurauf Fitrat kabi ziyolilar "usuli jadid" maktablarida tahsil oluvchi o'quvchilar uchun bolalar tafakkuriga mos, hayotiy voqelikka asoslangan, badiiy-didaktik ruhdagi o'quv qo'llanmalarini yaratib, o'zbek bolalar adabiyotida yangi sahifa ochdilar. Ayniqsa, Sadridin Ayniy o'zining "Tahsib us-sibyon" darsligi va boshqa asarlari orqali yosh avlodni vatanparvarlik, mehr-oqibat, odob-axloq, ustoz va ota-onaga hurmat ruhida tarbiyalashga katta hissa qo'shdi. U jadid ma'rifatining chinakam namoyandasi sifatida o'z asarlarida zamon muammolarini badiiy ifodalab, bolalar qalbida ezgulik urug'ini qadadi. Ayniy ijodidagi tarixiy, axloqiy va tarbiyaviy jihatlar bugungi ta'lim jarayoni uchun ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Bu bebaho meros o'quvchilar tafakkurini boyitish, ularni komil inson sifatida voyaga yetkazishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Barakayev R. O'zbek bolalar adabiyoti va Abdulla Avloniy ijodi. T., "Fan", 2004.
2. Saparova Shahlo Ramazonovna. Elbekning Asarlaridan Foydalanib Bolalar Adabiyotini O'qitish Metodikasini Takomillashtirish. Miasto przyszlosci. Vol. 46(2024) 221-226-b. <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/2834/2603>
3. Saparova Sh.R. "The classification of Elbek poems in 5 directions" ped_mahorat@umail.uz 2021-yil, dekabr. 175-bet.
4. Saparova Shahlo Ramazonovna "Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun Elbekning yaratgan darsliklari" "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" xalqaro ilmiy-metodik jurnal. 2023-yil aprel. 68-77-betlar. <https://interscience.uz/index.php/home/issue/view/52>
<https://interscience.uz/index.php/home/issue/view/52/128>
5. Saparova Shahlo Ramazonovna "Jadidchi Elbekning bolalar adabiyotini o'qitish metodikasini takomillashtirishdagi hissasi" Journal of universal science research. 15.12.2023. ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF(2023)-3,778 Volume-1, Issue-12. 246-256-betlar. <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3289>
6. Saparova Shahlo Ramazonovna. Improving the Methodology of Teaching Children's Literature Using Elbek's Textbook "Go'zal yozg'ichlar" AMERICAN Journal of Language,

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

*Ozodova Madina Hamza qizi
Buxoro davlat universiteti tayanch doktranti*

Annotatsiya. Ushbu tezisda kreativlik, uning ijodkorlikdan farqi, boshlang'ich sinf o'quvchilarida qanday qilib kreativlikni rivojlantirish lozimligi haqida fikr yutilgan bo'lib, bir qancha usullar ham ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, metodika, tafakkur, kreativlik, belgi, mashq, fikrlash, ijodkorlik, fikrlash, erkinlik.

Bugungi globallashuv davrda har bir jamiyat kreativ shaxsga ehtiyoj sezadi. Chunki doimiy o'zgarib turadigan tashqi va ichki dunyo, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar shuni taqozo qilmoqda. Shundan kelib chiqib hozirgi kunda shunday muhim kompetentsiyalardan biri - kreativ tafakkur, yuqori ijodiy faollik va kreativ yondashuv. Bugungi kunda ijodkorlik, yaratuvchanlik, yangilikka qaratilgan faoliyat kreativ faoliyat deb tushuniladi. Shuningdek, kreativ fikrlash muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash, bir nuqtaga turli tomondan yondashishni anglatadi. Kreativlik shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson tafakkuri, ma'naviyatining ajralmas qismi hisoblanadi, u shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilish, o'rnatilgan stereotiplarni isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Ya'ni, berilgan bilimlarni takrorlash orqali kreativlikka erishib bo'lmaydi, ijodiy fikrlash jarayonida yangi fikr, yangi g'oyaning paydo bo'lishi asosiy shartdir.

Kreativlik so'zini ilk bor 1922-yilda AQSh olimi D. Simpson tomonidan qo'llanilgan. Ushbu atama orqali shaxs qolipdagi, stereotip, odatiy tafakkurdan voz kechish qobiliyatini ta'riflagan. Kreativlik – bu insonning shaxsiy xususiyati bo'lib, uning o'z-o'zini takomillashtirib va rivojlantirib borishi bilan bog'liq. Kreativlik (lot., ing. “create ” – yaratish, “creative ” yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Bolalarda kreativlikni rivojlantirishda quyidagilarga e'tibor qaratish zarur:

- 1) ular tomonidan ko'p savollar berilishini rag'batlantirish va bu odatni qo'llab-quvvatlash;
- 2) bolalarning mustaqilligini rag'batlantirish va ularda javobgarlikni kuchaytirish;
- 3) bolalar tomonidan mustaqil faoliyatni tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish;
- 4) bolalarning qiziqishlariga e'tibor qaratish.

Quyidagi omillar shaxsda kreativlikni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi:

- 1) o'zini tavakkaldan olib qochish;
- 2) fikrlash va xatti-harakatlarda qo'pollikka yo'l qo'yish;
- 3) shaxs fantaziyasi va tasavvurining yuqori baholanmasligi;
- 4) boshqalarga tobe bo'lish;
- 5) har qanday holatda ham faqat yutuqni o'ylash. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning kreativ qobiliyatini rivojlantirish usullari va vositalariga ta'sir qiluvchi muhim omillardan biri o'qituvchi-o'quvchilar hamkorligi ekanligiga alohida e'tibor qaratildi. Ma'lumki, ta'lim jarayoni ikki yoqlama xarakterga ega bo'lib, o'qituvchi va o'quvchilarning teng munosabatlaridan tashkil topadi. Bu jarayonga rahbarlik qiluvchi o'qituvchi ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil etilishi, ta'lim maqsadlarining to'g'ri amalga oshirilishi va ta'lim natijalari uchun javobgar shaxs hisoblanadi. Ammo bu, ta'lim jarayoni o'qituvchining to'liq hukmronligi ostida amalga oshadigan jarayon, degan noto'g'ri fikrning tug'ilishiga asos bo'la olmaydi. [Shayakhmetova, M. 280-bet]

Boshlang'ich sinf darslarida o'quvchilarning kreativ qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan topshiriqlar ustida ishlash alohida o'rin tutadi. O'quvchi o'zi uchun qulay sharoitda

hayotiy va o'quv tajribasiga tayanib og'zaki yoki yozma nutqi orqali fikrlash faoliyatini amalga oshiradi. Unda ohar bir fanning o'zi uchun noma'lum qirralari xususida o'qituvchi bilan faol hamkorlik qilish uchun ruhiy tayyorgarlik paydo bo'ladi. U mavzu yuzasidan berilgan savollarga tegishli javob qaytarish uchun mustaqil ijodiy izlanishlarga harakat qiladi. O'qituvchi bunday hamkorlik jarayonida o'quvchilarning kreativligini o'stirish bilan birga diagnostik vazifani ham bajaradi, ya'ni o'quvchilarning qobiliyati, qiziqish doirasini aniqlaydi, kreativ iqtidorini chamalaydi. Kreativlikni rivojlantiruvchi topshiriqlar ustida ishlash jarayonida bu g'oyat muhimdir. Boshlang'ich ta'lim – bu har bir bolaning hayotida chuqur iz qoldiruvchi ta'lim turidan biri bo'lib, ta'limning bu bosqichida pedagog o'qituvchilarga katta mas'uliyat yuklatiladi. Ya'ni boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi hali maxsus o'rganishni talab etmoqda. O'quvchilar o'z-o'zidan kreativ bo'lib qolmaydi. Uning kreativ qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. O'qituvchilar o'quvchilar bilan hamkorlikda ish yuritib, ularning har bir fikrini inobatga olishi va buni o'quvchiga sezdirishi kabi muhim vazifalarni bajarish orqali o'quvchilarni o'zgacha yondashuvli ya'ni kreativ bo'lishlariga erishishi mumkin. O'qituvchi o'quvchilarga muammoli masala va vaziyatlarni berib, o'quvchining masala yechimini topishga ijodiy yondashishi undagi hissiy irodaviy sifatlarni rivojlanishiga yordam beradi. Bu o'quvchilarni o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishiga imkoniyat, ichki ehtiyojning oshishiga turtki bo'ladi. «Kreativlik» tushunchasi «ijod» tushunchasi bilan bog'liq. Biroq, «kreativlik» tushunchasi tegishli lug'atlarda munosib differentsiyasini topmagan va ijod psixologiyasida yetarlicha aniqlanmagan. O'nlab ilmiy ishlarda kreativlikning u yoki bu qirralariga turlicha yondashib, har xil darajada qamrab olinayotganligiga qaramasdan, hozirgacha na muammoning o'ziga va na unga taalluqli bo'lgan amaliy savollarga nisbatan yagona to'xtam mavjud emas. [Adizov B. 276]

Shuningdek, o'quvchilarning kreativ qobiliyatlari rag'batlantirilsa va samimiy muhit yaratilsagina, kreativ fikrlashni odatga aylantira oladilar. Xato qilishdan, muvaffaqiyatsiliklardan cho'chish, haddan tashqari baholarga e'tibor qaratish, tanqidga uchrashdan qo'rquq hissi mavjud o'quvchilarda kreativlik odatga aylanmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shayakhmetova, M. Kreativ yondashuv va uning ta'limdagi o'rni. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. Toshkent: 2017, 280 bet
2. Pedagogik kompetentlilik va kreativlik asoslari” moduli bo'yicha o'quv-uslubiy qo'llanma. :– Toshkent 2015,40 bet
3. Adizov B. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: Ped. fan. dok.... dis. –Toshkent, 2003. – 276 b.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI TAKOMILLASHTIRISH XUSUSIDA MULOHAZALAR

*Istamova Sh.M.,
BuxDU professori
Asrorova N.B.,
OXU magistranti*

Umumiy ta'lim mazmuni o'quvchilarni har tomonlama ruhiy rivojlanishga, ularda turli xil tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan. Har bir o'quv predmetini o'rganish bolaning materialni anglash jarayonini, uni eslab qolishni, ta'sirchanlikni faollashtiruvchi, tafakkurni, nutq va tasavvurni rivojlantiruvchi ruhiy diqqatni yaratishga imkon beradi. Ayniqsa, bilish jarayonida bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan tafakkurning turlarini rivojlantirish juda muhimdir.

Umumiy o'rta ta'lim kelajakda bolalarga xohlagan fanni egallash imkonini beruvchi bilimlar asosini yaratadi. O'quv predmeti fanlarning mustahkam asosiga ega, zamonaviy ilmiy ma'lumotlarni tushunishga yetaklaydi, fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga olib keladi.

O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan o'quv faoliyati o'quvchilar uchun bir qadar murakkablik kasb etadi. Bunda boshqa o'quv fanlari bo'yicha dastlabki uy vazifalari, darsda bir darslik materiallari asosida takrorlash daqiqalari, sxematik ko'rgazmalilikdan foydalanish kabilarga ahamiyat beriladi. O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlash asosida o'quv materiallarini o'zlashtirishga erishish o'quv fanlariaro aloqadorlikni maqsadga muvofiq tarzda ta'minlash imkonini beradi.

O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlash asosida uy vazifasini bajarishga ham umumiy talablar qo'yiladi. Bunday mustaqil, individual mashg'ulotlar ilmiylik va tushunarlik kabi yo'nalishlarga ega bo'lishi, ta'lim mazmunining hayotiyliigi, amaliyot bilan bog'liqligini ta'minlash, o'quvchilarning idrok etish faoliyatlarini jadallashtirishi kerak. O'quv fanlariaro aloqadorlikka tayangan holda ilg'or pedagogik texnologiyalar, muammoli masalalar yechish, kitob bilan mustaqil ishlash, ko'rgazmalilik kabi o'qitishning turli shakllaridan keng foydalanishlari lozim. O'quv fanlariaro aloqadorlik asosida ochib beriladigan o'quv material mazmuni va uni o'quvchilarga taqdim etish metodikasiga alohida yondashish talab etiladi. O'quv fanlariaro aloqadorlik asosida tashkil etilgan dars jarayonida o'qituvchilar quyidagilarga e'tibor berishlari lozim:

- fanlararo aloqadorlik asosida tashkil etiladigan har bir darsga mujassam yondashish. Bunda ta'limning o'qitish, rivojlantirish, tarbiyalash kabi maqsadlariga erishish;

- voqea-hodisalar, bilim va tushunchalarni aralash fanlar dasturi asosida o'quvchilarga o'rgatishga erishish;

- darsda o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan o'quv-metodik majmualardan foydalanish;

- mujassamlashtirilgan topshiriqlar yordamida yangi mavzuni o'zlashtirish va o'quvchilarning fanlararo aloqadorlik asosida egallagan bilimlaridan unumli foydalanish ko'nikmasini tarkib toptirish;

- o'quv fanlariaro aloqadorlikni mujassam tarzda ta'minlash asosida darslarning sermahsulligiga erishish, bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, o'quvchining bilim olish motivlari va shaxsiy sifatlarini tarkib toptirish.

O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlagan holda boshlang'ich sinf o'quv fanlaridan egallagan bilimlar quyidagi hollarda samarali rivojlanadi:

1. O'qituvchining darsga tayyorgarligi, aralash fanlar bo'yicha o'quv dasturlarini yaxshi o'zlashtirganligi va o'quv mavzularining o'zaro aloqadorligini anglab yetilgan bo'lsa;

2. Ushbu faoliyat o'qituvchi shaxsiy rejasining tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'la olsa;

3. Guruhlar bo'yicha alohida o'quv fanlari mavzulari o'zaro bog'liqligi umumiy chizmasini va tarmoq grafigi o'qituvchi tomonidan to'g'ri tayyorlansa..

Boshlang'ich sinf o'quv fanlari mazmunida g'oyaviy, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, estetik, ekologik, g'oyaviy-badiiy xususiyatdagi fanlararo aloqadorlik muammolari katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. O'quv fani va o'quv faoliyati o'qitish jarayoni tizimi obyekti sifatida umumiy birlikdan iborat bo'lgani sababli o'quv fanlariaro aloqadorlikni aniqlashning didaktik asosi sifatida belgilanadi. O'quv fanlari va o'quvchi o'quv faoliyatining tarkibiy tuzilishi va uning qismlari ta'lim jarayonida o'quv fanlariaro aloqadorlikning manbai bo'lib xizmat qiladi. O'quv fanlari mazmuni va o'quvchilar faoliyatida bilimlarning asosiy turlarini qiyoslash asosida ularning o'xshash jihatlari aniqlanadi. Shuning uchun ta'lim jarayonida o'quv fanlariaro aloqadorlik quyidagi yo'nalishlarda ta'minlanishi mumkin:

1. O'quvchilarda ilmiy dunyoqarashning shakllanishi uchun zarur bo'lgan aralash tipdagi ilmiy dalillar, nazariy qoidalar, qonuniyatlar, g'oyalarga tayanish orqali bilim va tushunchalar tizimini boyitish.

2. Aralash o'quv fanlari uchun umumiy bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarni va birinchi navbatda o'quv fanlari o'rtasidagi g'oyaviy bog'liqlikni o'zlashtirish hamda murakkab metodlarga asoslanadigan elementar o'quv ko'nikmalarini shakllantirish..

3. Umumlashtirilgan o'quv materiallari asosida o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma,

malakalarni to'g'ri qo'llay olishga nisbatan munosabatni shakllantirish, bunda turkumlararo aloqadorlikni anglash va o'quv fanlarini mukammal bilish alohida ahamiyatga ega.

4. Fan asoslarini amaliyotda mujassamlashtirgan holda qo'llashda mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish.

O'quv jarayonida integratsiyalangan ta'limdan foydalanishga katta ahamiyat berilyapti. Integratsiyalangan darslarning tuzilishi o'rganishning barcha bosqichlarida o'rganilayotgan materiallarning aniqligini va izchilligini, puxta o'rganilganligini va o'zaro mantiqiy aloqalarini talab qiladi. Bunga dasturdagi o'quv materialining ixcham va yig'iq ekanligi, undan tashqari o'quv materialini o'rganishning tashkil etishning ba'zi zamonaviy usullarini kiritish orqali erishish mumkin. Masalan: 1-va 2-sinfidagi «Atrofimizdagi olam» kursining barcha mavzulari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. 3- va 4- sinfdagi «Tabiatshunoslik» darslari «Atrofimizdagi olam» kursini davom ettiradi. Uning dasturiga tabiat va insonlar mehnatidagi mavsumiy o'zgarishlarni kuzatish kiritilgan. O'quvchilar tomonidan atrof olamni o'rganish, o'qish, nutq o'tsiri, matematika, mehnat ta'limi darslarida davom etadi. Shunday ekan, «Atrofimizdagi olam» kursi predmetlararo aloqalar o'qituvchiga barcha o'qitilayotgan darslarda atrof olam haqidagi tushunchalarni shakllantirish bo'yicha ish olib borishga imkon beradi. Boshlang'ich maktabdagi har bir predmet bu integratsiyalangan kurs, mazmun jihatdan ular tabiiy-matematik stikl fanlari bilan uzviy bog'liq, bu kichik maktab o'quvchilari uchun tushunarli bo'lgan atrof-muhit haqidagi bilimlarni o'zlashtirishni ta'minlaydi. Bu yoshdagi bolalarda tabiatni o'rganishga bo'lgan faqat emotsional joziba emas, bilim olish motivlari bilan bog'liq. O'quvchilarning bu xususiyatini hisobga olib, qiziqishlarini quvvatlash uchun bilim olishga bo'lgan ehtiyojlarini yangi mazmun bilan to'ldirib turish kerak.

Bu o'quvchilarga hayotdagi o'zaro aloqalarni ochib berishga hamda tabiatdagi turli-tumanliksiz inson yashay olmasligini tushunib yetishga yordam beradi.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA AXLOQIY TUSHUNCHALARNI RIVOJLANTIRISHDA ABDULLA AVLONIY ASARLARINING AHAMIYATI

Egamqulova Dilsevar Ebodulla qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti I kurs magistri

Xamedova Nilufar Azimovna

Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Anotatsiya: mazkur maqolada Abdulla Avloniy asarlarining zamonaviy ta'lim va tarbiya jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi va ta'lim va tarbiyaning ajralmasligini ta'kidlanib, axloqiy yetuklik, milliy qadriyatlar va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning ahamiyatini ochib beriladi. Avloniy ilgari surgan g'oyalarning dolzarbligi tahlil qilinib, ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish usullari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, ta'lim va tarbiya, axloqiy tarbiya, milliy qadriyatlar, tanqidiy fikrlash, ma'naviy tarbiya, mustaqil tafakkur, komil inson, xarakter tarbiyasi, zamonaviy ta'lim.

Bugungi kunda Avloniyning axloq haqidagi g'oyalari qanchalik dolzarb?

Bugungi globallashtirgan dunyoda texnologiyalar va axborot oqimi juda tez rivojlanmoqda. Inson bilim olishga osonroq yo'l topmoqda, ammo axloqiy qadriyatlar tobora unutilib bormoqda. Yosh avlod uchun axloqiy tarbiya nafaqat ilm olish bilan, balki bu bilimni jamiyat va insoniyat manfaatiga ishlata olish bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Avloniyning bu fikrlari bugungi kunda ham juda muhim: inson ilmi bo'lishi bilan birga, axloqiy yetuk shaxs ham bo'lishi kerak. Chunki axloq yo'q joyda adolat, mehribonlik va insoniylik ham yo'qoladi. Shunday ekan, ta'lim tizimi ham axloqiy tarbiyani ilm bilan uyg'unlashtirib borishi kerak.

Abdulla Avloniyning asarlaridagi axloqiy qarashlar hozirgi zamon ta'lim tizimida ham katta ahamiyatga ega. Ularning ta'lim jarayoniga integratsiya qilinishi yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk shaxslar sifatida tarbiyalashga katta xizmat qiladi. Avloniyning ilmga talpinish,

go'zal xulq, Vatanga mehr-muhabbat va mehnatsevarlik kabi qadriyatlari hozirgi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Shaxs dunyoqarashining rivojlanishida ma'naviy axloqiy tarbiya ham muhim o'ringa ega bo'lib, uni samarali tashkil etish o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy ongning shakllantirishga yordam beradi. Axloqiy tarbiya muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va amalda qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalarini o'quvchilar ongida singdirish ularda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari hamda axloqiy madaniyatni kengaytirishga yo'naltirilgan jarayon bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy bo'limlaridan biri hisoblanadi.

Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida ta'lim va tarbiya masalasini inson hayotining eng muhim omili sifatida ko'rsatgan. U tarbiyani shunchaki bir jarayon emas, balki jamiyat va millatning kelajagini belgilovchi hal qiluvchi omil sifatida baholagan. Uning "yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat" degan mashhur so'zlari ham aynan shu fikrni ifoda etadi.

Avloniy fikricha:

To'g'ri tarbiya – millatni yuksaltiradi, farovon hayotga, saodatga eltadi.

Noto'g'ri yoki e'tiborsiz tarbiya – halokat va falokatga olib boradi.¹

Uning qarashlari bugungi kun ta'lim tamoyillariga hamohang bo'lib, ta'lim faqat bilim berish emas, balki insonning axloqiy, ijtimoiy va ruhiy kamolotini ta'minlash vositasi ekanini ta'kidlaydi. Shu bois, Avloniyning ta'lim va tarbiya haqidagi fikrlari hozirgi zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham dolzarb bo'lib qolmoqda."

Sog'lom tafakkurning asosiy omillaridan biri — axloqiy tarbiya bo'lib, Avloniyning fikricha, axloqsiz bilim xavfli bo'lishi mumkin. U haqiqiy ma'rifatga faqatgina axloqiy qadriyatlar bilan intellektual rivojlanish orqali erishish mumkinligini aytgan. Uning asarlarida halollik, vijdonlilik, boshqalarga hurmat va ijtimoiy mas'uliyat muhim omillar sifatida berib o'tilgan. Avloniy ta'limni bu omillarni rivojlantirish vositasi deb bilgan. Zamonaviy ta'limda xarakter tarbiyasi bo'yicha dasturlar aynan mehribonlik, hamdardlik adolat va hurmat kabi fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan. Uning qarashlari bugungi rivojlanayotgan ta'lim tizimiga axloqiy falsafa bo'yicha muzokaralar, axloqiy muammolarni muhokama qilish va jamiyatga foydali xizmatlar orqali integratsiya qilinishi mumkin. Shunday yo'l bilan o'quvchilarga axloqiy qadriyatlarni juda yaxshi o'zlashtirish va ularni o'zlarining hayotida qo'llashga yordam berish mumkin. Haqiqatdan ham Avloniy ta'lim jarayonida axloqiy tarbiyaning muhimligini alohida ta'kidlagan va uni inson kamoloti uchun asosiy shartlardan biri deb bilgan. U axloqsiz bilim xavfli ekanini uqtirgan holda, bilim va axloq bir-birini to'ldirishi kerakligini aytgan. Bugungi kunda bu tamoyillar zamonaviy ta'lim tizimida xarakter tarbiyasi (character education), ijtimoiy-emotsional o'qitish (SEL – Social-Emotional Learning) va axloqiy falsafa muhokamalari kabi yondashuvlarda o'z aksini topmoqda.

Avloniyning qarashlari nafaqat milliy ta'lim tizimi, balki xalqaro ta'lim metodikalari bilan hamohang bo'lib, ayniqsa XXI asrda ijtimoiy va axloqiy mas'uliyatli shaxslarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek Avloniy o'quvchilar o'z madaniy merosi, tarixi va milliy o'zligini keng miqyosda anglashi lozim deb hisoblagan. Uning asarlarida an'analarni asrab-avaylash bilan birga taraqqiyot va zamonaviylikni qabul qilish muhimligi alohida ko'rsatilib o'tilgan. Ushbu tamoyil globallashtirish jarayonida ayniqsa muxim bo'lib, o'quvchilar turli madaniyat va g'oyalar ta'siriga tushayotgan hozirgi kunda dolzarb sanaladi. Global dunyoqarashni rivojlantirish zarur bo'lsa-da, milliy o'zlikni saqlash insonda o'z mamlakati va jamiyatiga bo'lgan mas'uliyat hissini shakllantiradi. Avloniyning bu g'oyalari zamonaviy ta'lim tizimida milliy tarix, adabiyot va madaniyatni chuqur o'rganish orqali foydalanilishi mumkin. Bunday yondashuv o'quvchilarga o'z madaniyatini qadrlash bilan birga global muammolarga tanqidiy fikrlash qobiliyatini ham shakllantirishga yordam beradi. Avloniy axloqni jamiyatdagi muvozanatning asosidan biri deb biladi va bilm olish jarayonida inson o'z qobiliyatlarini axloq qoidalariga mos ravishda rivojlantirishi zarurligini ta'kidlaydi.

¹ Jadidlar. Abdulla Avloniy [Matn]: risola./Olim Oltinbek. –Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. –38 b.

Avloniy ta'lim va tarbiyadagi amaliy yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi. U, nazariy bilimlar amaliy harakatlar bilan kengaytirilsa, inson axloqan va intellektual tomondan mukammal bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. Avloniy o'z asarida sharqona va g'arbona ta'lim shakllarini ham taqqoslaydi. U g'arbning texnik taraqqiyotini e'tirof etgan holda, sharqona ta'limning axloqiy va ma'naviy tomondan ustun ekanligini ta'kidlaydi. Avloniy ta'lim va tarbiya masalalarini sharqona falsafiy tomondan tahlil qilib, ularni jamiyat taraqqiyotining asosiy omillari shaklida ko'rsatadi. Ularning hamohangligi nafaqat shaxsni, balki butun jamiyatni ma'naviy jihatdan rivojlantiradi. Shu bilan birga, u milliy o'zlikni anglash, axloqiy qadriyatlarni asrash va zamonaviy bilimlarni egallashni ta'lim va tarbiyaning asosiy maqsadi sifatida belgilaydi. Qolaversa, Avloniy ta'limning yoshlar hayotida bilim va malaka ko'nikmasini kengaytirish, ularni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirishdagi o'rnini yuqori baholagan. Abdulla Avloniy ta'limning yoshlar hayotidagi o'rnini juda yuqori baholab, ularni zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirishni millat taraqqiyotining asosiy sharti deb bilgan. U, ayniqsa, milliy maktablarning ochilishi va ularda zamonaviy fanlarni o'qitish zarurligini ta'kidlagan.

Abdulla Avloniy axloqni insonni yaxshilikka yetaklovchi va yomonlikdan qaytaruvchi ilm sifatida ta'riflaydi. Uning fikriga ko'ra, axloqiy bilim insonning kim ekanini, bu dunyodagi vazifasini va Yaratganga nisbatan mas'uliyatini anglashga yordam beradi. Haqiqatan ham, inson axloqiy tushunchalarni mukammal o'zlashtirganda, u nafaqat o'zini, balki jamiyatdagi o'rnini ham aniq biladi. Axloq ilmi insonga o'z kamchiliklarini tan olish va ularni tuzatish zarurligini o'rgatadi. Avloniy aytganidek, "O'z aybini bilib, uni tuzatishga harakat qilgan inson chin bahodirdir." Bu fikr bilan insonning o'z ustida ishlashi va doimiy o'sib borishini ta'kidlaydi. Shuningdek, Axloqiy tarbiya insonga to'g'ri yo'lni tanlashda yordam beradi, uni yomonlikdan qaytaradi va yaxshilik sari yo'naltiradi va axloqli inson o'zining oilasi, jamiyati va Vatani oldidagi mas'uliyatini his qiladi. U boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo'ladi va ijtimoiy adolat tamoyillariga rioya qiladi.

Bundan tashqari Avloniy axloqsiz ilmning xavfli ekanini ta'kidlaydi. Agar inson ilmni axloqiy qadriyatlar bilan boyitmasa, u ilmni yomonlik yo'lida ishlatishi mumkin.

Abdulla Avloniy asarida axloqiy kategoriyalar haqida fikr yuritar ekan, avvalo o'quvchilarni nazarda tutadi, ammo ularni bolalar tarbiyasiga singdirish vazifasini o'qituvchilar zimmasiga yuklaydi. Demak, asar o'quvchilardan ko'ra ko'proq o'qituvchilar uchun yaratilganligiga ishonch hosil qilishimiz mumkin. Shu nuqtayi nazardan, Abdulla Avloniyning ustozlarga qarata aytgan quyidagi so'zlari "Turkiy guliston yoxud axloq" asarining maqsadini to'la ifodalaydi: "Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'b zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan, muallimlarning diqqatiga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadur. Fikr insonning sharofatlik, g'ayratlik bo'lishiga sabab bo'latur. Bu tarbiya muallimlarning yordamiga so'ng daraja muhtojdurki, fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog'lidir. Ta'lim ila tarbiya orasida bir oz farq bor bo'lsa ham, ikkisi biridan ayrilmaydurgan, birining vujudi biriga boylangan jon ila tan kapidur"².

Avloniyning fikr tarbiyasi haqidagi qarashlari bugungi kunda ham juda dolzarb bo'lib, ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki mustaqil fikrlay oladigan, vijdonli va mas'uliyatli shaxslarni tarbiyalash bilan ham shug'ullanishi kerak. Fikr insonning sharofatlik, g'ayratlik bo'lishiga sabab bo'latur. Bu tarbiya muallimlarning yordamiga so'ng daraja muhtojdurki, fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog'liqdur. Dars ila tarbiya orasida bir oz farq bor bo'lsa ham, ikkisi bir-biridan oyilmaydurgan, birining vujudi biriga boylangan jon ila tan kapidur³. Fikr tarbiyasi o'quvchini komil inson darajasiga ko'tarishda muhim omil sanaladi. Bu vazifani amalga oshirishda asosiy mas'uliyat muallim zimmasiga tushadi. Chunki o'qituvchi dars jarayonida o'quvchilarni fikrlashga, har bir voqea hodisaning mohiyatini idrok qilishga o'rgatadi. Inson aqliy faoliyatining ifodasi bo'lmish fikr tarbiyasi orqaligina katta unvonga, sharofatga erishadi, shu o'rinda o'qituvchining fikrlash doirasining kengligi, bilim saviyasining har tomondan yuksakligi o'quvchilar tarbiyasida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Fikrlash qobiliyatini kengaytirish aql bilan

² <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/fan/Abdulla-Avloniy-milliy-uyg-onish-davri-ozbek-pedagogikasining-asoschisi.htm>

³ A.Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" 2-tab'i, sana 1336 h./1917 m. Toshkent, Tip. Lit. «Par. Sots, revolyuts» 1917g

ish ko'rishga olib keladi: o'quvchilarni yaxshi xulqlar bilan yomon xulqlarni farqlashga, komil inson uchun kerak bo'lgan yaxshi xulqlarni egallashga, insonni jaholatga yetaklovchi yomon xulqlardan forig' bo'lishga o'rgatadi.

Xulosa qilib aytganda, Avloniy ilgari surgan bu tamoyillar zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham asosiy yo'nalish bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ta'lim jarayonida ilm-fan, axloq, milliy qadriyatlar va tanqidiy tafakkurni uyg'unlashtirish orqali jamiyatni rivojlantirish mumkin. Har bir ota-ona, ustoz va murabbiy yosh avlod timsolida kelajak jamiyatining poydevorini shakllantirishini unutmasligi lozim. Zero, bugungi yoshlarning qanday ta'lim va tarbiya olishi – kelajagimizning qanday bo'lishini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jadidlar. Abdulla Avloniy [Matn]: risola./Olim Oltinbek. –Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. –38 b.
2. Turkiy guliston yoxud axloq [Matn] /A.Avloniy/ -Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. –9 b.
3. Sattarov A. FORMATION OF HEALTHY THINKING IN STUDENTS BASED ON THE WORKS OF A. AVLONI //CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD. – 2025. – T. 2. – №. 2. – C. 233-235.
4. Rahmonova, Mahliyo. "ABDULLA AVLONIY ASARLARIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALALARINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI O 'RNI." *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 3.31 (2024): 105-109.
5. A.Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" 2-tab'i, sana 1336 h./1917 m. Toshkent, Tip. Lit. «Par. Sots, revolyuts» 1917g
6. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/fan/Abdulla-Avloniy-milliy-uyg-onish-davri-ozbek-pedagogikasining-asoschisi.htm>

EGMA BAHOLASH DASTURIDA “SON” MAZMUN SOHASIGA OID TOPSHIRIQLAR TAHLILI

*Abdullayeva Feruza Nurillayevna-
Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedra dotsenti.
Mizrobova Mohigul Muhammadjon qizi
Osiyo Xalqaro universiteti I bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada EGMA xalqaro baholash dasturining o'rni va bu dasturda “Son” mazmun sohasiga oid topshiriqlarning tahlillari, uni o'rgatish usullari haqida so'z brogan.

Kalit so'zlar: EGMA, xalqaro tadqiqotlar, matematik tushuncha, son tushunchasi, ko'nikma, malaka, raqamlarga doir tushunchalar.

Boshlang'ich ta'lim — bu bolaning mantiqiy fikrlashi, asosiy ko'nikma va bilimlarini shakllantirish shu bilan birgalikda kreativligini oshirish bosqichi bo'lib, uning kelgusi ta'lim bosqichlariga tayyorlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, o'quvchilarning matematik savodxonligini oshirish va ularni to'g'ri yo'naltirish bugungi ta'limda juda muhim va dolzarb vazifa hisoblanadi. Xalqaro darajada qo'llanilayotgan EGMA (Early Grade Mathematics Assessment) dasturi aynan shu maqsadga xizmat qiladi — ya'ni boshlang'ich sinf o'quvchilarining asosiy matematikaga oid bilim va ko'nikmalarini baholashga qaratilgan. Mazkur tadqiqotda EGMA topshiriqlarining amaliy ahamiyati, ularning sinf sharoitida qo'llanish imkoniyatlari va o'qituvchilarning bu boradagi tajribasi o'rganiladi. Shuningdek, EGMA topshiriqlarining dars jarayoniga integratsiya qilinishi orqali o'quvchilarda tahliliy fikrlash, matematik muloqot va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi.

EGMA (Early Grade Mathematics Assessment) — bu boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik savodxonlik darajasini baholashga mo'ljallangan xalqaro baholash dasturidir. U 2006-yilda AQSh Xalqaro taraqqiyot agentligi (USAID) tomonidan RTI International bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan.

EGMA dasturining asosiy maqsadi. EGMA dasturi 2–4-sinf o'quvchilarining quyidagi ko'nikmalarini baholashga qaratilgan:

- a) Sonlar va arifmetik amallarni tushunish;
- b) Matematik muammolarni hal qilish;
- c) Asosiy hisoblash ko'nikmalari (qo'shish, ayirish, ko'paytirish, bo'lish);
- d) Matematik fikrlash va mantiqiy xulosa chiqarish.

Baholash og'zaki tarzda, bir nafar o'quvchi bilan individual suhbat shaklida o'tkaziladi. Bu yondashuv o'quvchining real bilim va ko'nikmalarini aniqlashga yordam beradi. Undan tashqari ularni yakka holda ishlash va bironing yordamiga muhtojlik sezmaslik kabi ko'nikmalari rivojlanib boradi. Shu qatorda o'quvchilarda erkin va kreativ fikrlay boshlaydi.

O'zbekistonda EGMA dasturining joriy etilishi.

2021-yil noyabr oyida O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi USAID bilan hamkorlikda EGMA va EGRA (Early Grade Reading Assessment) dasturlarini mamlakat miqyosida sinovdan o'tkazdi. Bu tadqiqotda 935 ta davlat maktabidan 21 000 dan ortiq o'quvchi ishtirok etdi. Baholash o'zbek, rus, qoraqalpoq va qozoq tillarida olib borildi. Ushbu dastur orqali o'quvchilarning o'qish va matematika bo'yicha asosiy ko'nikmalari tahlil qilinib, ta'lim sifatini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

EGMA dasturining afzalliklari.

Xalqaro standartlarga moslik: EGMA dunyo bo'yicha 70 dan ortiq mamlakatlarda qo'llaniladi, bu esa ta'lim tizimini xalqaro darajada solishtirish imkonini beradi.

Ta'lim sifatini baholash: Dastur orqali o'quvchilarning real bilim darajasi aniqlanadi, bu esa o'quv dasturlarini takomillashtirishga yordam beradi.

Raqamli versiyalar: So'nggi yillarda EGMA ning raqamli (self-administered) versiyalari ishlab chiqilib, baholash jarayonini yanada samarali va tejamkor qilish imkonini bermoqda.

Son mazmun sohasiga oid topshiriqlarning bir nechtasini ko'rib chiqamiz.

4. Sonning o'nlik va birliklar tuzilmasi

1. 54 sonida nechta o'nlik va nechta birlik bor?

- A) 5 o'nlik, 4 birlik
- B) 4 o'nlik, 5 birlik
- C) 50 o'nlik, 4 birlik
- D) 5 birlik, 4 o'nlik

To'g'ri javob: A

2. Quyidagi sonlardan qaysi biri 3 o'nlik va 7 birlikdan tashkil topgan?

- A) 73
- B) 37
- C) 30
- D) 27

To'g'ri javob: B

Quyida keltirilgan misollar orqali o'quvchilar o'nlik va birlik tushunchasini qanchalik darajada anglashganini bilib olishimiz mumkin.

5. Sonlarni solishtirish

Sonlarni solishtirish o'quvchilarning yaxshi rivojlanishiga yordam beradi. Masalan 62 sonidan kichik sonlarni aniqlash uchun o'quvchilarga savol bilan murojaat etiladi.

O'qituvchi: bolajonlar 62 soni nechta o'nlik va nechta birlikdan iborat?

O'quvchilar javob berishadi 6 o'nlik va 2 birlik.

O'qituvchi: 62 sonidan katta bo'lgan sonlarni sanab beringchi

O'quvchilar: 63, 64, 65,.....

O'qituvchi: endi 62 sonidan kichik sonlarni sanab beringchi

O'quvchilar: 61, 60, 59, 58,.....

Shu tariqa biroz o'quvchilar bilan savol javob qilish orqali ularga buni juda yaxshi tushintirish mumkin.

1. Qaysi javobda 62 sonidan kichik sonlar berilgan?

- A) 58, 57, 28

B) 78, 63, 80

C) 90, 100, 85

D) 70, 75, 62

To'g'ri javob: A

2. 51 soni nechchi va nechchi o'rtasida joylashgan?

A) 40 va 45

B) 30 va 40

C) 50 va 60

D) 60 va 70

To'g'ri javob: C

6. Sonlar ketma-ketligi va tartiblash

1. Bo'sh joylarga mos sonlarni yozing:

28, 29, __, 31, __

To'g'ri javob: 30, 32

2. Eng kichikdan eng kattagacha joylashtiring: 18, 25, 13, 22

To'g'ri javob: 13, 18, 22, 25

O'quvchilar bunga o'xshash topshiriqlarni juda ham a'lo darajada bajarishadi. Xula qilib aytganda EGMA xalqaro baholash dasturi orqali o'quvchilarda turli ko'nikmalar shakillana boradi. Shu bilan birgalikda ularning kreativ fikrlashi va erkin gapirish qobiliyatlari ham juda yaxshi shakillanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-sinfi uchun darslik, I qism / I.V.Repyova, Y.V. Zemlina. – Toshkent "Novda Edutainment" nashriyoti, 2023. – 88 b.

2. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik, I qism / I.V.Repyova, Y.V. Zemlina. – Toshkent "Novda Edutainment" nashriyoti, 2023. – 100 b.

3. inlibrary.uz

4. <https://uzbekscholar.com>

5. <https://xs.uz>

6. <https://www.gazeta.uz>

BOSHLANG 'ICH TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING NUTQ (DISSKURSIV) KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Eshbekova Dilnoza Ibraimovna

Jizzax Davlat pedagogika universiteti

Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va amaliyoti kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tilini o'rganishda nutqiy me'yorlarni tarbiyalash va ro'yobga chiqarish, "til – me'yor – nutq" tushunchalarini aniqlab olish zarurligi va nutq madaniyati yoshlarga kundalik oddiy salomlashishdan tortib, kimga, nimaga, qachon, qaerda, qanday so'zlashgacha bo'lgan muomala-muloqot sirlarini o'rgatishi shuningdek, sharqona odobandisha, go'zal qiroat san'ati qonuniyatlarini anglab borishda ham katta ahamiya kasb etishi haqidagi ma'lumotlar joy olgan.

Kalit so'zlar: Til, me'yor, nutq, o'zbek tili, tinglab tushunish, gapirish, yozish, ifodali o'qish, adabiy til, nutqiy kompetentsiya, lingvistik mashq.

Dunyodagi eng rivojlangan davlatlarning til o'qitish metodikasida *tinglash, gapirish, o'qish* va *yozish* singari nutq malakalari allaqachonlar tan olingan, hozirgi kunda ham ingliz tilini o'rganishga qo'yilgan minimal talablar sifatida amaliyotda faol qo'llanilmoqda. Nutqiy ko'nikmalarni tizimli rivojlantirish metodikasini o'rgangan Q.Rajapova mazkur to'rt malakani "Ona tili (o'zbek tili)ni o'qitishga moslashtirish lozimligini, chunki, ona tilidan shunchaki o'qiy olishning, qo'lidan kelganicha yoza olishning yoki gapira olishning o'zi yetarli emasligini" ta'kidlab ingliz tiliga qo'yilgan minimal talablarni ona tili ta'limiga quyidagicha tadbiiq etish mumkinligini aytadi:

1. Tinglab tushunish (mantiqan)

2. O'qish (ifodali)
3. Yozish (savodli yozish)
4. Gapirish (adabiy tilda).

Ushbu mulohazalarning asosiy qismini biz ham to'liq ma'qullaymiz, buning sababi shuki, o'zbek tilini ikkinchi davlat tili sifatida horijiy talabalarni o'qitishda ta'kidlangan malakalardan to'liq foydalanish imkoniyati mavjud. Lekin, millatimiz tilini aynan o'zbek guruhlarida tahsil olayotgan talabalarni o'qitishda *tinglab tushunish* ko'nikmasiga hech qanday ehtiyoj yo'qki, buning sababi hammaga ayon. Nutqiy ko'nikmalar, eng avvalo, lingvistik mashqlar orqali shakllanishini hisobga olib va shu masalaning hozirgi ahvoli qaytarzda ekanligini o'rgananimizda barcha ta'lim bosqichlarining "Ona tili" fanlaridagi lingvistik mashqlar tarkibida *tinglab tushunishga oid* mashqlar namunalari berilmaganligini kuzatdik. Xususan, pedagogika oliy o'quv yurtlarining boshlang'ich ta'lim mutaxassisleri uchun mo'ljallangan "Ona tilidan mashqlar to'plami" jami 47 ta lisoniy mashqlardan birortasi *tinglab tushunish* ko'nikmasiga taalluqli emas: ularning hammasi *o'qish, yozish va gapirish* nutqiy ko'nikmalariga tegishliligi va til materiali leksika, grammatika, imlo va talaffuz mashqlariga oid ekanligi aniqlandi.

Ayrim metodik olimlarning ta'kidlashicha, so'zlash, eshitish, (ko'rish) o'qish, yozish vositasida fikr tushuniladi. Bularning barchasi nutq deyilib, u yozma va og'zaki ko'rinishlarda bo'ladi. Nutqning o'ziga xos vositalari, birliklari, ularni ishlatish qonun-qoidolari va me'yorlari bor.

Ona tilini o'rganishda nutqiy me'yorlarni tarbiyalash va ro'yobga chiqarish, "*til – me'yor – nutq*" tushunchalarini aniqlab olish zarur.

Til ma'lum bir so'zlar, qo'shimchalar, ularning o'zaro birika olish imkoniyatlari va birikish natijalari haqidagi qonun-qoidalar majmui bo'lib, fikrni xilma-xil usul va vositalar yordamida yuzaga chiqarish omillarini o'rgatadi.

Me'yor – til imkoniyatlaridan foydalanish ko'rsatkichlari majmui. Uning oliy ko'rinishi milliy adabiy til uslublari, mezonlarida o'z aksini topadi. Milliy adabiy til muayyan bir uslubiy ko'rinishda yuzaga chiqadi.

Nutq – tafakkur maxsuli. Fikrni bayon qilish tafakkur va til orqali amalga oshadi. Tafakkur qancha rivojlansa, talabaning og'zaki va yozma fikr bayon qilish mahorati ham shuncha yuqori bo'ladi.

Ona tili mashg'ulotlari nutq san'atini egallash va undan samarali foydalanish bilim, ko'nikma va malakalarini tarbiyalaydi. Shu jarayonda nutqiy madaniyat ham shakllanadi. Nutq madaniyati yoshlarga kundalik oddiy salomlashishdan tortib, *kimga, nimaga, qachon, qaerda, qanday* so'zlashgacha bo'lgan muomala-muloqot sirlarini o'rgatadi. Shuningdek, sharqona odob-andisha, go'zal qiroat san'ati qonuniyatlarini anglab borishda ham katta ahamiya kasb etadi

Nutq kompetentligining tarkibiy va mazmuniy xususiyatlariga qiziqishimiz biz o'rganayotgan kompetentsiya lingvistik ta'limning tarkibiy qismlari orasida alohida o'rin tutishi bilan bog'liq: bu til belgilar va ramzlar tizimi (til kompetentsiyasi) va muvaffaqiyatli muloqot (kommunikativ kompetentsiya) sifatida muhim bo'g'in hisoblanadi.

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining "*Ona tili*", "*O'qituvchi nutq madaniyati*", "*Ona tili va uni o'qitish metodikasi*", "*Nutq o'stirish metodikasi*" singari mutaxassislik fanlaridan egallagan nazariy va amaliy bilimlari jamlanmasi, hosil qilingan malaka va ko'nikmalari ularning nutq (disskursiv) kompetentsiyalarini nafaqat rivojlantiribgina qolmasdan, balki takomillashtirishga ham xizmat qiladi. Tadqiqotni olib borish jarayonidagi xatti-harakatlarimiz talabalarining bu sohadagi barcha bilimlari, malaka va ko'nikmalarining qaydarajada ekanligini bir qator mezonlar orqali aniqlab olish mumkinligini ko'rsatadi. Ular: berilgan matnni to'g'ri, ravon va ifodali tarzda *o'qish ko'nikmasi*; o'z fikr-mulohazasini to'g'ri, asosli, ketma-ketlik tarzidagi izchil va ravon, hammaga tushunarli tarzda *bayon etish mahoratiga ega bo'lish ko'nikmasi*; "*Ona tili*", "*Ona tili va uni o'qitish metodikasi*" fanlarining qurilishiga daxldor ilmiy-nazariy, metodik va amaliy yo'nalishdagi barcha *bilimlar tizimini egallaganlik ko'nikmasi*.

Ta'kidlangan har bir mezon bo'yicha muayyan ko'rsatkichlar umumta'lim maktablarning "*Ona tili*" darslarida ham soddalashgan va elementar tarzda uchraydi. Lekin ta'kidlangan har uchala ko'nikmalar tizimi oliy ta'limning "*Ona tili*" darslarida rivojlantiriladi va ayni chog'da bo'lg'usi boshlang'ich sinf o'qituvchisi sifatida tayyorlanayotgan talabalar faoliyatida

takomillashtiriladi. Ayni holning o'ziyoq talabalarining nutq (disskursiv) kompetentsiyasini rivojlantirishi uchun yetakchi va asosiy omillardan biri sanaladi.

Demak, boshlang'ich ta'lim talabalarining og'zaki va yozma nutqini o'stirishning dastlabki bosqichi umumta'lim maktablarining *“Ona tili”* fanining bilimlarini o'zlashtirishdan boshlanadi. Oliy ta'limda esa bu bosqich yanada takomillashtiriladi: yetarli darajadagi nazariy lisoniy bilimlarni egallab olgan har bir talaba til birliklarini o'z o'rnida qo'llab, fikrini to'g'ri va ravon ifodalay olish ko'nikmasiga ega bo'lishadi. Shu bilan birga ularning har biri mustaqil fikr-mulohazaga va pedagogik qobiliyatiga ega bo'lib, nutq (disskursiv) kompetentsiyasini rivojlantirishga erishiladi. Ta'kidlash lozimki, mustaqil fikrlash jarayonining o'zi ham talabalarda muayyan voqelikka ijodiy yondoshish, mantiqli, asosli va o'z fikrini erkin ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ражапова К.М. Нуткий кўникмаларни тизимли ривожлантириш методикаси. Нукус, “АЛИМПАЗ” нашриёти, 2021.
2. Икромов Р., Мухамедова Д., Хамроев М. Она тилидан машқлар тўплами. Тошкент, 2009.
3. Тўхлиев Б., Шамсиева М., Зиядова Т. Ўзбек тили ўқитиш методикаси. Тошкент, “Янги аср авлоди”, 2006.
4. Манаенкова М.П. Речевая компетентность выпускника вуза – основа его успешной социализации // соци-ально- экономические явления и процессы. Тамбов, 2013.

TARBIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNING IJTIMOIIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Hojiyeva Nasiba Bahodirovna
Osiyo xalqaro universiteti assistenti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tarbiya darslarida o'quvchilarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Ijtimoiy kompetensiyalar – bu shaxslararo munosabatlar, muomala madaniyati, jamoada ishlash, muammolarni hal qilish kabi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Mazkur maqolada tarbiya jarayonida ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish usullari, pedagogik yondashuvlar hamda zamonaviy metodlardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *tarbiya, ijtimoiy kompetensiya, o'quvchi, shaxsiy rivojlanish, pedagogik yondashuv, muloqot, jamoaviy ish.*

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri — har tomonlama yetuk, ongli va mas'uliyatli shaxsni tarbiyalashdir. Bunday shaxsni shakllantirishda faqat bilim berish yetarli bo'lmay, balki ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish ham muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, tarbiya darslari bu borada keng imkoniyatlarga ega bo'lgan samarali maydon hisoblanadi. O'quvchilarning ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli ishtirok etishi, jamiyatda o'z o'rnini topa olishi aynan ijtimoiy kompetensiyalar darajasiga bog'liqdir.

Ijtimoiy kompetensiya — bu shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy muloqot, jamoa bilan ishlash, o'z fikrini erkin ifoda etish, ijtimoiy rollarni bajarish, mas'uliyatni his qilish kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu kompetensiyalar o'quvchilarning ijtimoiy tajriba orttirishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Tarbiya darslari o'quvchilar bilan erkin, ochiq muloqot olib borish, muammoli vaziyatlarni muhokama qilish, rolli o'yinlar va guruhviy ishlar orqali ularning hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan. Tarbiya darslarida quyidagi metodlardan foydalanish ayniqsa samaralidir:

- Muammoli savollar va munozaralar tashkil etish;
 - Rolli o'yinlar va inseniroyka metodlari;
 - Hayotiy holatlarni tahlil qilish;
 - Jamoaviy loyihalar yaratish;
 - Empatiya va hamdardlik mashqlari.
3. Pedagogik yondashuvlar

Ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda o'qituvchining shaxsiy namuna bo'lishi, o'quvchilarni faol ishtirok etishga jalb qilishi, ularning fikriga hurmat bilan qarashi muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, individual yondashuv, refleksiya va tahlil asosidagi metodlar ham samarali hisoblanadi.

4. Ijtimoiy kompetensiyalarni baholash

Baholashda quyidagi mezonlar asos bo'ladi:

Muloqot qilish madaniyati;

Guruhda ishlash qobiliyati;

Fikrini asoslay olish;

Muammolarni tinch yo'l bilan hal eta olish;

Mas'uliyatli qaror qabul qila olish.

Ijtimoiy kompetensiyalar o'quvchining kelajakdagi ijtimoiy faolligi, kasbiy muvaffaqiyati va shaxsiy hayotida muhim rol o'ynaydi. Tarbiya darslarida bu kompetensiyalarni shakllantirish — zamonaviy ta'limning dolzarb vazifasidir. Shu boisdan o'qituvchilar zamonaviy metod va yondashuvlar asosida ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishlari lozim.

Tarbiya darslarida ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish **maxsus metodlar, faol yondashuvlar va shaxsga yo'naltirilgan tarbiyaviy strategiyalar orqali** amalga oshiriladi. Quyida bu kompetensiyalarni qanday rivojlantirish mumkinligi bosqichma-bosqich ko'rsatilgan:

1. Muloqot va tinglash ko'nikmalarini shakllantirish

- Erkin fikr almashish uchun muhit yaratish (suhbatlar, bahs-munozaralar);
- O'quvchilarga bir-birini faol tinglash, fikrga hurmat bilan qarashni o'rgatish;
- Kommunikatsion o'yinlar (masalan, "quloq bilan tingla", "fikir zanjiri").

2. Hamkorlik va jamoaviy ishlashni rivojlantirish

- Guruhli loyihalar va topshiriqlar;
- Jamoaviy masalalarni hal qilish o'yinlari;
- Har bir o'quvchiga mas'uliyatli rol berish (rahbar, muhokama yetakchisi, taqdimotchi).

3. Emotsional intellekt va empatiya ustida ishlash

- His-tuyg'ularni ifoda etish mashqlari;
- Hayotiy holatlar asosida rol o'ynash va tahlil qilish;
- "Agar men uning o'rnida bo'lsam..." kabi mashqlar orqali empatiya tuyg'usini oshirish.

4. Qiyinchiliklarni hal qilish va ijtimoiy muammolarni tahlil qilish

- Muammoli vaziyatlarni o'quvchilar bilan muhokama qilish;
- Qaror qabul qilish texnikalari;
- Tinimsiz bahs o'rniga mantiqli kelishuvni shakllantirish.

5. Shaxsiy javobgarlik va fuqarolik ongini shakllantirish

- Vatanparvarlik, odob-axloq, huquqiy madaniyat mavzularida muhokamalar;
- Maktab hayotida faollik (volontyorlik, tashabbuskorlik)ni qo'llab-quvvatlash;
- O'quvchini mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatish.

Metod va vositalar:

- Rolli o'yinlar, debatlar, hayotiy voqealar asosidagi muhokama;
- Prezentatsiyalar, jamoaviy loyiha ishlari;
- Interaktiv darslar (Kichik guruhlarda ishlash, "aqliy hujum", "klaster" usuli).

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston ma'naviy-ma'rifiy siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4884-sonli qarori, 2021-yil.
4. Abdullaeva, G.M. *Tarbiya nazariyasi va metodikasi*. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2019.
5. Mahkamova, D.T. *Ta'limda innovatsion texnologiyalar asoslari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Habibullaev, H. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2017.

GEOMETRIK MAZMUNDAGI TOPSHIRIQLARNI BAJARISH JARAYONIDA MANTIQUIY VA TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATINI OSHIRISH IMKONIYATLARI

Abdiyeva Zilola Hamdamovna
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya : Ushbu maqolada geometrik mazmundagi topshiriqlarni bajarish orqali o'quvchilarda mantiqiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning didaktik va psixologik imkoniyatlari o'rganiladi. Maqolada zamonaviy ta'limda mantiqiy fikrlashning ahamiyati, geometriya fanining bu boradagi roli, hamda amaliy topshiriqlar asosida o'quvchilarning tahlil qilish, muammo yechimini topish, mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash kabi ko'nikmalarini shakllantirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot eksperiment va kuzatuvlar asosida olib borilgan bo'lib, natijalar ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlarini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Geometriya, mantiqiy fikrlash, tanqidiy fikrlash, didaktika, topshiriq, o'quv faoliyati, muammoni hal qilish, tafakkur

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning faqat bilim olishlari emas, balki mustaqil fikrlay olishlari, tahlil qilish, izohlash va muammoni hal qilish ko'nikmalarini egallashlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, geometriya kabi fanlarda mantiqiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlari keng. Geometrik topshiriqlar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini real hayotiy muammolarni hal qilishga tatbiq etishga o'rganadilar, bu esa ularda chuqur fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Geometriya darslarida o'quvchilarni faollashtirish uchun beriladigan topshiriqlar ularning tafakkur darajasiga qarab tanlanishi lozim. Masalan, quyidagi topshiriq turlaridan samarali foydalanish mumkin:

- Tahliliy topshiriqlar: geometrik shakllarning xossalari tahlil qilish, o'xshashlik va farqni aniqlash;
- Kreativ topshiriqlar: berilgan shart asosida yangi shakl yaratish yoki konstruksiyalash;
- Muammoli topshiriqlar: yechimi bir necha bosqichli va mantiqiy izchillikni talab qiluvchi masalalar;
- Real hayot bilan bog'liq vaziyatli topshiriqlar: masalan, binoni loyihalashda yuzalarni hisoblash yoki joylashishni aniqlash.

Ushbu topshiriqlar o'quvchilarning fikrlash jarayonini faollashtirib, tanqidiy yondashuvni shakllantiradi.

Tadqiqot Toshkent shahridagi umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6–8-sinflarida olib borilgan bo'lib, quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **Kuzatuv** – dars jarayonida o'quvchilarning faol ishtiroki va fikrlash darajasi baholandi;
- **Eksperiment** – sinov va nazorat guruhlar bilan geometrik topshiriqlar asosida mantiqiy fikrlash darajasi o'lchandi;
- **So'rovnoma va suhbatlar** – o'qituvchi va o'quvchilarning fikrlari tahlil qilindi;
- **Matematik tahlil** – o'quvchilar javoblarining sifat va son jihatdan tahlili amalga oshirildi.

Geometrik mazmundagi topshiriqlarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi roli beqiyosdir. Ular o'quvchilarga mustaqil fikrlash, tahlil qilish, asosli qaror chiqarish va muammoga turlicha yondashish ko'nikmalarini o'rgatadi. Ushbu usullarni ta'lim jarayoniga to'g'ri tatbiq etish natijasida o'quvchilarning nafaqat fan bo'yicha, balki umumiy tafakkur salohiyati ham ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Polya, G. (1957). *How to Solve It: A New Aspect of Mathematical Method*. Princeton University Press.
2. Facione, P. A. (2011). *Critical Thinking: What It Is and Why It Counts*. Insight Assessment.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

4. Jonassen, D. H. (2000). *Toward a Design Theory of Problem Solving*. Educational Technology Research and Development.
5. Ходжаева, Н. (2021). *Математик тафаккурни ривожлантиришда геометрия фанининг ўрни*. – Тошкент: ЎЗРТИМА нашри.
6. Abdiyeva, Z. H. (2025). BOSHLANG'ICH SINFLARDA TENGLAMALARNI YECHISHGA O'RGATISHNING METODIK ASOSLARI. PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI, 2(2), 321-324.
7. Jo'Rayeva, D. O. (2024). EDUCATIONAL VIEWS OF PEDAGOGUES TOWARDS THE ENVIRONMENT. *Экономика и социум*, (4-1 (119)), 194-197.

BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI.

Jonimqulov Toxir Ibragim o'g'li
Qarshi davlat texnika universiteti assistenti

Annotatsiya: Boshlang'ich ta'lim sifatini va samaradorligini oshirish muammolari va ularning yechimlari tahlil qilinadi. Boshlang'ich ta'limdagi asosiy muammolar, jumladan o'qituvchilarning malakasizligi, eskirgan o'quv materiallari, o'quvchilarning motivatsiyasizligi va infratuzilmaning yetishmasligi kabi masalalar ko'rib chiqiladi. Maqolada ta'lim sifatini oshirish uchun zarur chora-tadbirlar, xususan, o'qituvchilarning malakasini oshirish, yangi o'quv dasturlarini joriy etish, individual yondashuvni qo'llash va infratuzilmani takomillashtirish yo'llari muhokama qilinadi. Ushbu yechimlar boshlang'ich ta'limda sifatli ta'limni ta'minlash va o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali qilishga yordam beradi. Maqola boshlang'ich ta'lim tizimini yanada yaxshilash va uning samaradorligini oshirish bo'yicha muhim tavsiyalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: *Boshlang'ich ta'lim, ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilarning malakasi, o'quv dasturlari, individual yondashuv, motivatsiya, ta'lim tizimi, ta'lim muammolari, interaktiv ta'lim, o'quvchilarning bilim olish, ta'lim islohotlari.*

Boshlang'ich ta'lim — bu ta'lim tizimining eng muhim bosqichi bo'lib, o'quvchilarning kelajakdagi ilmiy va ijtimoiy rivojlanishining asosini tashkil etadi. Shuning uchun boshlang'ich ta'limning sifat va samaradorligini oshirish har bir davlatning ta'lim siyosatida muhim o'rin egallaydi. O'zbekistonning ta'lim tizimida boshlang'ich ta'limni takomillashtirish va uning sifatini oshirish borasida bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, ushbu jarayon hali ham muayyan muammolarni hal qilishni talab qiladi. Boshlang'ich ta'limdagi muammolar boshlang'ich ta'limni rivojlantirishda bir nechta muammolar mavjud, ular o'quvchilarning bilim olish jarayonini qiyinlashtiradi va ta'lim sifatini pasaytiradi. Quyida boshlang'ich ta'limdagi eng dolzarb muammolar keltirilgan: O'qituvchilar malakasining pastligi boshlang'ich ta'limdagi o'qituvchilarning pedagogik malakasi va tajribasi ta'lim sifatiga bevosita ta'sir etadi. Ba'zi o'qituvchilar o'zlarining pedagogik ko'nikmalarini yangilashga yetarlicha e'tibor bermayapti. O'qituvchilarning yangi metodikalarga o'rganishi va zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishdagi cheklangan imkoniyatlari boshlang'ich ta'limda muammo sifatida qolmoqda. O'quv materiallarining eskirganligi boshlang'ich ta'lim uchun o'quv qo'llanmalari va dasturlarining eskirganligi, zamonaviy talablarga mos kelmasligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'quv materiallari innovatsion pedagogik usullarni qo'llab-quvvatlashda yetersizdir va bu o'quvchilarning ta'lim jarayoniga qiziqishini pasaytiradi. O'quvchilarning o'zlashtirish darajasining pastligi boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi bir xil emas. Ayrim o'quvchilar yangi bilimlarni tez o'zlashtirsa, boshqalari muammolar bilan duch keladi. Bu o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olmaydigan umumiy yondashuvning natijasi sifatida yuzaga keladi. O'quvchilarning motivatsiyasi va qiziqishi boshlang'ich ta'limdagi o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasi ko'pincha pasayib boradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning samarali o'qishini ta'minlashda muammo tug'diradi. O'quvchilarga ta'lim jarayonini qiziqarli va interaktiv tarzda taqdim etish, ularning qiziqishini oshirishga yordam beradi. Infratuzilmaning yetishmasligi ko'plab boshlang'ich maktablar zamonaviy o'quv texnologiyalariga ega emas. Maktablarning infratuzilmasi, shu jumladan kompyuterlar, internet

aloqasi, interaktiv doskalar kabi zamonaviy pedagogik vositalar bilan ta'minlanmagan bo'lishi mumkin, bu esa ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Boshlang'ich ta'limda sifat va samaradorlikni oshirish yo'llari boshlang'ich ta'limda sifatni va samaradorlikni oshirish uchun bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Quyida ta'lim sifatini oshirish va samaradorlikni ta'minlash uchun muhim bo'lgan yechimlar keltirilgan: O'qituvchilarning malakasini oshirish o'qituvchilarni muntazam ravishda malaka oshirish kurslari va treninglar orqali pedagogik ko'nikmalarini rivojlantirish kerak. O'qituvchilarga zamonaviy pedagogik metodlarni, masofaviy ta'limni va raqamli texnologiyalarni qo'llashni o'rgatish, ularni yangilash va ta'limning sifatini oshirishga yordam beradi. Yangi o'quv dasturlarini joriy etish boshlang'ich ta'lim dasturlarini yangilash va modernizatsiya qilish zarur. O'quv dasturlari innovatsion texnologiyalar va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o'z ichiga olishi kerak. O'quv materiallarini yangilash va interaktiv usullarni qo'llash o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ta'limni yanada samarali qiladi. Individual yondashuvni joriy etish boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etish muhimdir. Bu o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini yaxshilashga yordam beradi. Masalan, individual darslar yoki qo'shimcha mashqlar orqali o'quvchilarning bilimini mustahkamlash va rivojlantirish mumkin. O'quvchilarni motivatsiya qilish o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish uchun darslarni qiziqarli va interaktiv tarzda tashkil etish zarur. Innovatsion ta'lim texnologiyalari, o'quvchilar uchun o'ziga xos o'yinlar va qo'shimcha faoliyatlar orqali ularning darslarga qiziqishini oshirish mumkin. Infratuzilmani takomillashtirish boshlang'ich maktablar uchun zarur infratuzilmani yaratish muhimdir. O'quvchilar uchun zamonaviy kompyuterlar, interaktiv doskalar, multimedia vositalari va internet aloqasi kabi resurslar taqdim etish ta'limni samarali qilishga yordam beradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarga zamonaviy bilimlarni o'rganish imkonini beradi va o'qituvchilar uchun darslarni interaktiv tarzda o'tkazish imkoniyatini yaratadi.

Xulosa: Boshlang'ich ta'limda sifat va samaradorlikni oshirish uchun bir qator tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim. O'qituvchilarning malakasini oshirish, yangi o'quv dasturlarini joriy etish, individual yondashuvni qo'llash va infratuzilmani takomillashtirish orqali ta'lim tizimining samaradorligini oshirish mumkin. Shuningdek, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish, ularning qiziqishini va ta'limga bo'lgan yondashuvini yangilash zarur. Bu chora-tadbirlar boshlang'ich ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilashga yordam beradi va kelajakda muvaffaqiyatli ta'lim tizimiga erishishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Boshlang'ich ta'limda sifat va samaradorlik" / M. T. Karimova, "Ta'lim" nashriyoti, 2021.
2. "Pedagogik ta'limda innovatsiyalar: Sifat va samaradorlikni oshirish" / N. X. Tursunov, O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, 2019.
3. "O'quvchilarning bilim olish jarayonini boshqarish: Boshlang'ich ta'limda yondashuvlar" / G. S. Iskandarov, Toshkent, 2020.
4. "Boshlang'ich ta'limda interaktiv metodlarni qo'llash" / A. F. Jumanazarov, O'zbekiston ta'limi, 2019.
5. "Ta'lim tizimida zamonaviy o'qitish metodlari" / L. M. Nematova, 2022.
6. "Pedagogik jarayonlarda innovatsion texnologiyalar va metodlar" / A. S. To'xtasinov, 2021.

PSIXOLOGIYA SOHASIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING O'RNI

*O'rinov Dilshodbek Xayridin o'g'li
Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti 2-kurs magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada psixologiya sohasida axborot texnologiyalaridan foydalanishning dolzarbligi, zamonaviy raqamli vositalarning diagnostika, maslahat, terapiya va ruhiy salomatlikni saqlashdagi o'rni yoritilgan. Onlayn platformalar, sun'iy intellekt tizimlari,

mobil ilovalar va ularning samaradorligi haqida tahlillar keltirilgan. Shu bilan birga, axborot xavfsizligi va axloqiy masalalar ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: psixologiya, axborot texnologiyalari, onlayn maslahat, raqamli diagnostika, sun'iy intellekt, ruhiy salomatlik, mobil ilovalar, axborot xavfsizligi.

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) jadal rivojlanishi hayotimizning barcha sohalariga, jumladan, psixologiyaga ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Psixologiya sohasi nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy faoliyatni ham o'z ichiga olgani sababli, zamonaviy texnologiyalarning bu jarayonlarga integratsiyasi ayni dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Psixologik testlarni raqamlashtirish, onlayn maslahatlar, sun'iy intellekt yordamida tahlil qilish kabi texnologiyalar inson ruhiyatini chuqurroq o'rganish imkonini bermoqda [Goss & Anthony, 2009]. Mazkur maqolada psixologiya amaliyotida axborot texnologiyalaridan foydalanishning asosiy yo'nalishlari, afzalliklari va dolzarb muammolari tahlil qilinadi. Axborot texnologiyalari bugungi kunda barcha sohalarida innovatsion yondashuvlarni joriy etishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, inson ruhiy holatini o'rganish va boshqarish bilan bog'liq. Shuningdek, [Karimov, 2022] o'z tadqiqotida psixologik testlarni axborot tizimlarida integratsiyalash orqali test ishonchiligi va natijaviyligini oshirish mumkinligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv inson resurslariga bo'lgan ehtiyojni kamaytirib, tezkor axborot olish imkonini beradi. Onlayn psixoterapiya va maslahat xizmatlari. Psixoterapevtik xizmatlar onlayn tarzda ko'rsatish O'zbekistonda ham asta-sekin rivojlanmoqda. Jumladan, "Psixolog.uz", "Oila.uz" kabi platformalar orqali masofaviy psixologik maslahatlar ko'rsatilib kelinmoqda. Bu, ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi aholiga psixologik xizmatni yaqinlashtirishga xizmat qilmoqda [To'xtayeva, 2021]. Ushbu xizmatlar orqali foydalanuvchilar o'z muammolarini anonim tarzda psixolog bilan muhokama qilishi, maslahat olishi va kerak bo'lsa, psixoterapiya kursini onlayn olib borishi mumkin. Masofaviy psixologik yondashuv pandemiya sharoitida ayniqsa dolzarb bo'ldi. Sun'iy intellekt va emotsional tahlil: Sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan dasturlar nafaqat xorijda, balki O'zbekistonda ham tadbiiq qilinmoqda. Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi tadqiqotlar markazida odamlarning yuz ifodasi, ovoz ohangi va matn orqali ularning psixologik holatini baholovchi tizimlar ishlab chiqilmoqda [Rasulov, 2023]. Bundan tashqari, emotsional tahlil orqali foydalanuvchining stress darajasi yoki depressiya alomatlarini aniqlash, unga tavsiya va yengillashtiruvchi mashqlar berish imkonini beruvchi AI-dasturlar ishlab chiqilmoqda. **Psixoterapiyada masofaviy yondashuvlar.** COVID-19 pandemiyasi davrida onlayn psixologik maslahatlar keskin ommalashdi. Turli videomuloqot platformalari (Zoom, Google Meet, Doxy.me) orqali masofaviy psixoterapiya xizmatlari ko'rsatila boshlandi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, onlayn psixoterapiya an'anaviy terapiya bilan teng darajada samarali bo'lishi mumkin [Backhaus et al., 2012]. Masofaviy terapiyaning afzalliklari orasida qulaylik, xarajatlarning kamayishi, geografik chegaralarning yo'qligi va maxfiylikni saqlash imkoniyati mavjud. Shuningdek, ko'plab mobil ilovalar (masalan, *BetterHelp*, *Talkspace*) foydalanuvchilarga professional psixolog bilan 24/7 muloqot qilish imkoniyatini bermoqda.

Raqamli sog'liq ilovalari va profilaktika. Ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlashda mobil ilovalarning o'rni katta. O'zbek tilida ish olib boruvchi ba'zi mobil ilovalar (masalan, "Oila psixologiyasi" ilovasi) foydalanuvchilarga stressni kamaytiruvchi mashqlar, ijobiy tafakkur bo'yicha topshiriqlar va kundalik kayfiyat monitoringini taklif qilmoqda [Xamidova, 2021]. Profilaktika va o'z-o'zini boshqarish tizimlarida bu kabi vositalar keng qo'llanilmoqda. Psixologlar tomonidan tayyorlangan kontentlar yordamida foydalanuvchilar o'z ruhiy holatini mustaqil nazorat qilishga intilishadi. Psixologik xizmatlarda texnologiyalardan foydalanishda axloqiy me'yorlar va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish muhim o'rin tutadi. Psixologik ma'lumotlar juda nozik bo'lganligi sababli, ularning maxfiyligini saqlash dolzarb masaladir. Onlayn testlar, terapevtik suhbatlar va ma'lumotlar bulut texnologiyalari orqali uzatilganida, ularni himoyalash uchun zamonaviy kriptografik usullar va axborot xavfsizligi protokollari zarur [Reamer, 2015]. Shuningdek, psixologlar axborot texnologiyalaridan foydalanishda etik normalarga rioya qilishi, bemor roziligini olishi va texnologik vositalarning imkoniyatlarini to'g'ri baholashi lozim. Axborotlarni saqlash, uzatish va tahlil qilishda foydalanuvchining roziligini olish, ma'lumotlarni shifrlash va xavfsiz platformalardan foydalanish zarur [Jo'rayev, 2020]. O'zbekiston Respublikasi "Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni (2019) asosida

bunday ma'lumotlarni himoya qilish talablari belgilangan bo'lib, psixologik xizmat ko'rsatuvchilar bu qonunlarga amal qilishi lozim.

Xulosa o'rnida shuni aytmoqchimanki, psixologiya sohasi raqamli transformatsiyaning faol ishtirokchisiga aylanmoqda. Axborot texnologiyalari yordamida ruhiy sog'liqni saqlash, psixodiagnostika, masofaviy maslahatlar va emotsional monitoring samaradorligini oshirish mumkin. O'zbekistonda ham bu yo'nalishda salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda.. Bundan tashqari, psixologiya sohasida axborot texnologiyalaridan foydalanish zamonaviy ilmiy-amaliy faoliyatning ajralmas qismiga aylanmoqda. Diagnostika, psixoterapiya, konsalting, emotsional monitoring va o'z-o'zini boshqarish bo'yicha imkoniyatlarni kengaytirgan bu vositalar inson ruhiyatini chuqurroq tahlil qilish va psixologik yordamni ommalashtirish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, bu jarayonda axloqiy me'yorlar va axborot xavfsizligi masalalariga alohida e'tibor qaratish lozim. Kelajakda bu yo'nalishda yanada ko'proq integratsiyalashgan, insonlarga moslashtirilgan texnologik yechimlar ishlab chiqilishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Goss, S., Anthony. 2009. Technology in Counselling and Psychotherapy. Palgrave Macmillan.
2. Butcher J. 2001. Manual. University of Minnesota Press.
3. Fitzpatrick, K. 2017. Woebot: A randomized controlled trial. JMIR mental health..
4. Karimova N. 2020. Psixologiyada zamonaviy texnologiyalar. Toshkent: "Fan" nashriyoti.
5. Xamidova, D. 2021. Psixologik xizmatlarda axborot texnologiyalarining o'rni. O'zMU "Ijtimoiy fanlar" jurnali, №4.
6. To'xtayeva, Z. 2021. Oila va jamiyatda masofaviy psixologik xizmatlar tizimi. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axboroti.

SO'Z YASASHGA OID KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH USULLARI (BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI MISOLIDA)

*Baxronova Dildora Shavkatovna,
Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: So'z yasashi tilshunoslikning "Morfemika" bo'limida o'rganiladi. So'z yasash – mavjud so'zlardan yangi ma'no, mazmun yoki vazifaga ega so'zlarni hosil qilish jarayonidir. Bu tilni boyitishning asosiy yo'li hisoblanadi. Bunday jarayonlar orqali til imkoniyatlari kengayadi, har qanday yangi tushunchani ifodalash imkoniyati tug'iladi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga so'z yasash usullarini o'rgatish haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: morfemika, affiks, so'z yasash, texnologiya, til birligi, kompetensiya.

Zamonaviy ta'lim jarayonida ona tili ta'limining asosiy maqsadi o'quvchilarda savodxonlikni shakllantirishdir. Tilning eng muhim birliklaridan biri so'z boyligi hisoblanadi. So'z yasash esa ushbu boylikni oshirish va til imkoniyatlaridan to'laonli foydalanishning asosiy omillaridandir. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari tilning tabiiy qonuniyatlarini anglab, so'z yasash usullarini o'zlashtirishi lozim. Bu esa kompetensiyaviy yondashuv asosida yondashishni, innovatsion va interfaol texnologiyalardan foydalanishni talab etadi.

So'z yasash kompetensiyasi — bu o'quvchining yangi so'zlar yasash, ularni to'g'ri tahlil qilish va kontekstdan kelib chiqqan holda og'zaki va yozma nutqda ishlatish malakasidir. Bu kompetensiya quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Til birliklarini anglash;
- so'z yasovchi vositalarni farqlash;
- so'z hosil qilishning turli usullarini qo'llash;
- so'zlarni to'g'ri va mantiqan bog'lab matn yaratish.

So'z yasashning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Til boyligini oshirish vositasi. So'z yasash – mavjud so'zlardan yangi ma'no, mazmun yoki vazifaga ega so'zlarni hosil qilish jarayonidir. Bu tilni boyitishning asosiy yo'li hisoblanadi.

Masalan: “o‘qi” → “o‘qituvchi”, “o‘quvchi”. Bunday jarayonlar orqali til imkoniyatlari kengayadi, har qanday yangi tushunchani ifodalash imkoniyati tug‘iladi.

2. Nutqni rivojlantiradi. So‘z yasash o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqining boyligiga, erkin fikrlashiga, tushuncha va hodisalarni aniq ifodalashiga yordam beradi. Shuning uchun, boshlang‘ich sinfdayoq bu ko‘nikmani shakllantirish muhim.

3. Grammatik bilimlarni mustahkamlaydi. So‘z yasash orqali o‘quvchi asos va qo‘shimcha farqini tushunadi, so‘z turkumlari bilan ishlay oladi, so‘zning tuzilishi, morfologik shakllari va ularning vazifalarini anglaydi. Bu esa tilshunoslik bilimlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

4. Muloqot kompetensiyasini shakllantiradi. Yangi so‘z yasash va ularni kontekstdan kelib chiqib ishlatish o‘quvchilarning o‘z fikrini ifodalash, to‘g‘ri tushunish, ijtimoiy va madaniy muomala qilish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

5. Mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rag‘batlantiradi. So‘z yasash – ijodiy jarayon. O‘quvchi mustaqil fikrlaydi, so‘zlar o‘rtasidagi munosabatni tushunadi, yangi so‘zlar yaratishda o‘zini erkin his qiladi. Bu esa tanqidiy va kreativ fikrlash asoslarini shakllantiradi.

Bu maqsadni amalga oshirishda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining qobiliyat va qiziqishlarini inobatga olish katta ahamiyatga ega. Ma’lumki, bu yoshdagi o‘quvchilarda obrazli va emotsional fikrlash kuchli bo‘lib, o‘rganilayotgan bilimlarni amaliyotda ko‘rishni xohlaydi. Shu bois didaktik o‘yinlar orqali oson o‘zlashtiradi hamda guruhda ishlash, bahslashish orqali faolroq bo‘ladi.

Demak, dars jarayonida faqat grammatik qoidalarni emas, balki amaliy mashqlar, interfaol metodlar, jamoaviy ishlar, o‘yinlar orqali ularni faol ishtirok etishga undash zarur.

Bizningcha, so‘z yasash kompetensiyalarini shakllantirishda quyidagi texnologiyalardan foydalanilsa, yaxshi samara beradi:

1. Muammoli ta’lim texnologiyasi. Bunda o‘quvchiga tayyor bilim berilmaydi, balki muammoli vaziyat orqali bilimga yo‘l ochiladi. Masalan, -chi qo‘shimchasi so‘zga qanday yangi ma’no yuklaydi, deb savol berish mumkin. O‘quvchilarga so‘zning asos qismini berib, -chi yordamida yangi so‘z yozish topshirig‘i berilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi: ish, gul, o‘tin, suv, tilla. Bajarish shakli: ish-chi(otdan ot yasaldi), gul+chi(otdan ot yasaldi), o‘tin+chi(otdan ot yasaldi), suv-chi(otdan ot yasaldi), tilla+chi(otdan ot yasaldi). Demak, -chi shaxs oti yasovchi faol qo‘shimcha.

2. Interfaol metodlar

“Aqliy hujum” – berilgan asosdan eng ko‘p so‘z yasash;

“Insert” – matndan yangi so‘zlarni ajratish;

“Fikrlar xaritasi” – so‘z yasash modellarini vizual tarzda ko‘rsatish;

“So‘z daraxti” – asos va undan hosil bo‘lgan so‘zlar bilan ishlash.

3. O‘yin texnologiyalari

“So‘zdan so‘z yasash” musobaqasi(kitob+xon, sham+don);

“Top va qo‘sh” – berilgan so‘zga mos qo‘shimcha tanlash(tosh, bosh, ko‘z, yig‘i, son, ot);

“So‘zlarni ketma-ket bog‘la” – zanjirli so‘z hosil qilish(ol, gul, ter, suv, bahor).

4. Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT)

Elektron darsliklar, interaktiv dasturlar, onlayn mashqlar orqali o‘quvchini jalb qilish.

So‘z yasash bo‘yicha animatsiyalar, video darslar ko‘rsatish.

So‘z yasash kompetensiyasini baholash usullari ham noan’anaviy bo‘lishi kerak. Bu jarayon kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etiladi:

a) **reytingli baholash** – topshiriqlar asosida ball qo‘yish;

b) **refleksiya savollari** – “Bugun nimalarni o‘rganding?”, “Qanday yangi so‘z yasading?”;

c) **o‘z-o‘zini baholash varaqalari** – o‘quvchi o‘z faoliyatini tahlil qiladi.

Boshlang‘ich ta’limda so‘z yasashga oid kompetensiyalarni shakllantirish nafaqat grammatik bilimlarni, balki tilni ongli ravishda o‘zlashtirish, mustaqil fikrlash, yozma va og‘zaki nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yo‘lda o‘qituvchining vazifasi – o‘quvchilarni faol,

interaktiv va mantiqiy o'qitish orqali ularni real hayotda ham til vositalaridan foydalana oladigan shaxs sifatida shakllantirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Husanboyeva Q. va boshqalar. Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-ziyo, 2020. – 285 b.
2. Qosimova K., Matjonov S., G'ulomova X. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Nosir, 2009. – 351 b.
3. OAV materiallari. <http://insonhuquqlari.uz/oz/news/presidential-views-on-schooling>.
4. Hamroyev M. va boshqalar. Ona tili. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2007. – 271 b.

MATN OLIY DARAJADAGI KOMMUNIKATIV BIRLIK VA YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

*Hamroqulova Shahnoz Hamza qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti I kurs magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada matn ustida ishlash va tahlil qilish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodiy fikrlashga yo'naltirish, yozma nutqni rivojlantirish haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: ijodiy fikrlash, matn, tasviriy matn, muhokama matni, matn yaratish, matn ustida ishlash.

Bilamizki, XXI asr texnika-texnologiya va axborot almashuvasri bo'lib, ijtimoiy hayotda axborot almashuvida nutq, uning ko'rinishi bo'lgan matnlar jihatdan xarakterli sanaladi. Kishilik jamiyatida odamzodumridavomida katta-kichik turli mazmundagi axborotlar, ya'ni matnlarqamrovida yashaydi. Bu ijtimoiylikning dastlabki shartlaridan bo'lib, insonbolalik damlarida matnning kichik shakllari (maqol, ertak, hikoya, rasmlilavhalar va h.k.)ga duch kelgan bo'lsa, ulg'aygach mazmunanyanadaboy, shaklan rangorang ko'rinishli matnlar qurshovida, ta'siridahayotkechirishiga to'g'ri keladi. Bunda turli daraja va shakldagi badiiy, ilmiy, rasmiy, publitsistik matn namunalari bilan to'qnashadi. Tevarak-atrofimiz yoki bu mazmundagi, katta-kichik axborotlarga – e'lonvareklamalar, xabar va lavhalarga to'la. Tabiiyki, bularning bari "matn" insoniyat shuuri, ma'naviyatining ajralmas bir qismi ekanligidan dalolat beradi.

Matn — bu ma'lum bir til yoki belgi tizimi orqali ifodalangan so'zlar, gaplar, jumlar, paragraflar yoki butun asarlar to'plamidir. Matn ma'lum bir maqsadga erishish uchun yaratiladi va ko'pincha o'qish, tushunish, fikr bildirish, ma'lumot taqdim etish yoki estetik zavq olish uchun ishlatiladi.

Matnni tahlil qilishda, uning tuzilishi, mazmuni va maqsadi ahamiyatga ega. Quyidagi jihatlar matnni to'liq tushunish uchun muhim bo'lishi mumkin:

1. Mazmun (Content) — matnning asosiy fikrlari, g'oyalari yoki ma'lumotlari. Bu matnning nima haqida ekanligini anglatadi.
2. Tuzilma (Structure) — matnning qanday tashkil etilganligi, jumladan, uning qismlari, bo'limlari va aloqalari. Masalan, hikoya, maqola, ilmiy ish va boshqalar.
3. Stil (Style) — matnning uslubi, ya'ni so'zlash uslubi, ifoda vositalari, tilning rangi va so'zlarning tanlovi. Stil matnning ovozi va o'quvchiga ta'sirini belgilaydi.
4. Maqsad (Purpose) — matnning yozilish maqsadi. U o'quvchiga ma'lumot berish, ko'ngil ocharish, fikrni taqdim etish yoki boshqa biror narsa qilishni maqsad qilishi mumkin.
5. O'quvchi (Audience) — matn kimga mo'ljallangan. Matnning yozilish uslubi va mazmuni o'quvchi auditoriyasiga qarab farq qiladi.

Matn turlari ham juda xilma-xil: hikoya, maqola, she'r, insho, ilmiy ish, texnik hujjatlar va boshqalar. Har bir tur o'zining tuzilishiga, uslubiga va maqsadiga ega bo'ladi.

Matnlar ustida ishlash orqali o'quvchilarini ijodiy fikrlashga yo'naltirish, ular ongi va tafukkurini rivojlanishiga asos bo'ladi. Matnlar orqali o'quvchilarni ijodiy tafukkurini shakllantirish mumkin. O'quvchilar qanchalik ko'p matn o'qisa shunchalik nutqi rivojlanadi, matnning ma'nosini tushunish orqali dunyoqarashi va fikrlashi o'zgaradi. O'quvchilarini ijodiy

fikrlashga yo'naltirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. O'quvchilarida ijodiy tafakkur, ijodiy izlanish, tushunarli va ta'sirchan, chiroyli so'zlash, mavjud imkoniyatlardan eng maqbulini tanlash, tilimizning boy imkoniyatlaridan nutq sharoitiga qarab to'g'ri, o'rinli va samarali foydalanish malaka va ko'nikmalarini singdirish, ularni milliy qadriyatlarimiz, udum va an'analarimiz ruhida tarbiyalashda ona tilining tutgan o'rni va imkoniyatlari benihoya kattadir. Darhaqiqat, ona tili orqali o'quvchilarida ijodiylik, mustaqil fikrlash, fikr mahsuli og'zaki va yozma shakllarda tog'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish lozim.

So'zlarning ma'nolarini o'quvchilarga tushunarli tarzda yetkazib berish orqali ularni ijodiy fikrlashi rivojlanadi. Bolaning nutqi maktab ta'limiga tayyorgarlik bosqichida kattalar bilan muloqotga kirishib kishilarning fikrini uqib olish va to'g'ri idrok qilish darajasida shakllanib boradi. U eshitgan va ko'rganlari to'g'risidagi ma'lumotlarni tushuna oladi. O'zidagi axborotlarni muayyan tartibda bayon qila oladi. Shunday qilib unda fikrlash bosqichi paydo bo'ladi. Umuman olganda, ona tili darsliklari so'zga ehtiyoj hosil qiladigan, so'z boyligini oshiradigan o'quv-topshiriqlariga, matnlarga boy bo'lishi, leksikologiya har bir til sathining tarkibiy qismiga aylantirilishi lozim va zarurdir, har bir dars matn tahlili bilan boshlanib, matn yaratish bilan tugallansagina, ona tili ta'minining bosh maqsadga erishgan, o'quvchilarning nutqiy taraqqiyotini ta'minlagan, ularni nutq sharoitiga mos ravishda go'zal ixcham va ravon so'zlashga o'rgatgan, so'z san'ati ilmiy bilan tanishtirgan bo'lamiz. Matn ustida ishlash boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirishning eng ma'qul usullaridan biri hisoblanadi. Buning uchun ularning og'zaki va yozma nutqlarini baravar rivojlantirib borish kerak.

Og'zaki nutq — bu fikrlarni, g'oyalarni yoki ma'lumotlarni og'zaki tarzda, ya'ni gaplashib ifodalash jarayonidir. Og'zaki nutq o'zining tabiiyligi, muloqotga tayyorligi va tezkor javob berish imkoniyati bilan yozma nutqdan farq qiladi. Bu nutq turi ko'proq bevosita muloqotda, yig'ilishlarda, taqdimotlarda, intervyularda yoki har xil shaxsiy va jamoat bilan bog'liq vaziyatlarda ishlatiladi.

Og'zaki nutqning o'quvchilarga ta'siri va ahamiyati haqida gapiradigan bo'lsak, bu nutq turining o'quvchilar uchun juda katta ahamiyati bor. Og'zaki nutqni rivojlantirish, nafaqat til bilishini, balki umumiy muloqot ko'nikmalarini ham yaxshilashga yordam beradi.

1. Og'zaki nutq va uning o'quvchilar uchun ahamiyati

- Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish: Og'zaki nutq orqali o'quvchilar o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashni o'rganadilar. Bu ko'nikma, ularga nafaqat darslarda, balki hayotdagi turli vaziyatlarda ham yordam beradi.

- O'quvchilarning o'z fikrini erkin ifodalashiga yordam beradi: Og'zaki nutq o'quvchilarga fikrlarini erkin va to'g'ri ifodalash imkonini yaratadi. Bu, o'z navbatida, ularning o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi.

- Tegishli tilni va so'z boyligini oshirish: Og'zaki nutq muntazam ravishda mashq qilinishi o'quvchilarning so'z boyligini va tilni to'g'ri ishlatish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

- Jamoada ishlashga tayyorlash: Ko'plab o'quvchilarga o'zaro suhbatda, guruh ishlari va taqdimotlar orqali jamoada ishlashni o'rgatadi. Og'zaki nutqning muvaffaqiyatli bo'lishi jamoaviy muloqotni tashkil etish uchun muhimdir.

2. Og'zaki nutqning o'quvchilarga o'rgatish usullari

- Suhbat va muhokama: O'quvchilarga biror mavzu bo'yicha suhbatlar yoki muhokamalar tashkil etish, og'zaki nutqni rivojlantirish uchun samarali metoddir. Bu ularni fikr bildirishga, o'z nuqtai nazarini tushuntirishga va boshqalar bilan muloqot qilishga o'rgatadi.

- Taqdimotlar va referatlar: O'quvchilarni taqdimotlar qilishga, ular tomonidan tanlangan mavzular bo'yicha izlanishlar olib borishga undash, og'zaki nutqni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Taqdimotlar orqali ular fikrlarini aniq va izchil tarzda ifodalashni o'rganadilar.

- Badiiy nutq va she'r aytish: O'quvchilarga badiiy nutqni, she'rlar, hikoyalar yoki qisqa dramatik sahnalarni o'ynashni o'rgatish ham og'zaki nutqni rivojlantirishning samarali usulidir. Bu ularga nutqni ifodalovchi intonatsiya, ohang va mimikani ishlatishni o'rgatadi.

- Interaktiv o'quv metodlari: O'quvchilarga qiziqarli va interaktiv usullar bilan og'zaki nutqni o'rganishga imkon yaratish, masalan, rolli o'yinlar, debatlar, interv'yu simulyatsiyalari orqali ta'lim berish.

3. Og'zaki nutqning o'quvchilarga ta'siri

- Fikrlarni mantiqiy va aniq ifodalash: Og'zaki nutq o'quvchilarga fikrlarini mantiqiy va aniq tarzda taqdim etishga o'rgatadi. Bu ko'nikma, ayniqsa, maktabda, universitetda yoki ish joyida zarur bo'ladi.

- Ko'p madaniyatli muloqot: O'quvchilar og'zaki nutq orqali boshqa madaniyatlar va fikrlarni tushunish va ularga javob berishni o'rganadilar. Bu ko'nikma global muloqotda, turli tillarda va madaniyatlarda ishlashda muhimdir.

- Tijorat va jamoat nutqi: O'quvchilar og'zaki nutqni rivojlantirish orqali o'zlarining jamoat oldida gapirish, taqdimot qilish, yoki tijorat so'zlashuvlarini olib borish ko'nikmalarini oshiradilar.

4. Og'zaki nutqni shakllantirishning muhim jihatlari

- Tinglash va tushunish: Og'zaki nutq faqat gapirishni emas, balki tinglash va tushunishni ham o'z ichiga oladi. O'quvchilarga boshqalarni tinglash va ularning gaplariga javob berish ko'nikmasi ham muhim.

- Savol berish va javob berish: O'quvchilarni savol berish va unga aniq javob berishga o'rgatish, og'zaki nutqning yaxshi namunasini tashkil etadi.

- Intonatsiya va ovoz balansi: Og'zaki nutqda ovozning balansi, ohang, ritm va intonatsiya juda muhimdir. O'quvchilarga nutqda ovoz balansi va to'g'ri intonatsiya ishlatishni o'rgatish, ularning ta'sirchanligini oshiradi.

Og'zaki nutqning o'quvchilarga ta'siri va ahamiyati ulkan. Bu nutq turi o'quvchilarning fikrlarni aniq ifodalashiga, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga, va jamoada ishlashni o'rganishga yordam beradi. Og'zaki nutqni o'rgatish orqali, o'quvchilar kelajakda o'zlarini erkin ifoda eta olishadi, har qanday vaziyatda samarali muloqot qila olishadi.

Yozma nutq— bu o'quvchining yozma shaklda o'z fikrini ifodalash ko'nikmasini rivojlantirishni anglatadi. O'quvchi yozma nutq orqali o'z fikrlarini aniq, lo'nda, mantiqiy va tushunarli tarzda bayon etadi. Bu nutq turi o'quvchilarga nafaqat tilni to'g'ri ishlatishni o'rgatadi, balki ularni kreativ, tahlil qiluvchi va argumentativ fikrlashga ham undaydi.

1. Yozma nutqning o'quvchilar uchun ahamiyati

Yozma nutq o'quvchilarga ko'plab foydali ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi:

- Fikrlarni mantiqiy va aniq ifodalash: Yozma nutq o'quvchilarga o'z fikrlarini aniq va tartibli tarzda bayon etishga yordam beradi. Bu ko'nikma hayotning turli sohalarida, masalan, ilmiy ishlar, maqolalar yoki taqdimotlarda zarur bo'ladi.

- Tahlil qilish va argumentatsiya: Yozma nutqni o'rganish orqali o'quvchilar tahlil qilish, faktlarni taqdim etish va o'z fikrlarini asoslash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu esa mantiqiy fikrlashni va muammolarni yechish qobiliyatini oshiradi.

- Yaratijonlik va ijodkorlik: Badiiy yozma nutq (masalan, she'r, hikoya, esse) o'quvchilarni o'z fikrlarini yaratijonlik bilan ifodalashga undaydi. Bu ijodkorlikni va tilni boy ishlatishni rivojlantiradi.

- Yozuv jarayonida sabr va diqqatni oshirish: Yozma nutq o'quvchiga o'z fikrlarini tizimli ravishda bayon qilish, xatolarni to'g'irlash va matnni takomillashtirishni o'rgatadi. Bu esa ularning sabr-toqatini va diqqatini oshiradi.

2. Yozma nutqni o'rgatish usullari

O'quvchilarga yozma nutqni o'rgatishda turli metod va usullarni qo'llash mumkin:

- Jurnal yoki insho yozish: O'quvchilarga o'z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatini beradigan insho yozish topshiriqlari berish, yozma nutqni rivojlantirish uchun samarali metoddir. O'quvchi o'zi tanlagan yoki berilgan mavzu bo'yicha o'z fikrini ifodalaydi.

- Qisqa hikoyalar yoki esse yozish: O'quvchilarga badiiy yozma nutq shakllarini o'rganish uchun qisqa hikoyalar yoki esse yozishni taklif qilish, ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Bu usul orqali ular fantaziya va tasavvurini kengaytiradilar.

-Tahliliy va argumentativ maqolalar yozish: O'quvchilarga biror mavzu bo'yicha tahliliy yoki argumentativ maqola yozish topshiriqlarini berish, mantiqiy fikrlashni va dalillar bilan fikrni asoslashni rivojlantiradi.

- Guruh bo'lib yozish va tahrir qilish: O'quvchilarni guruhlariga bo'lib, birgalikda matn yaratish va bir-birining ishini tahrir qilishga undash, yozma nutqni yaxshilashga yordam beradi. Bu metod orqali ular bir-biridan o'rganib, fikrlarining to'g'riligi va aniqroq bo'lishiga erishadilar.

3.Yozma nutq turlari va ularning o'quvchilarga ta'siri

O'quvchilarga turli yozma nutq turlarini o'rgatish, ularning yozma ko'nikmalarini kengaytiradi. Quyidagi yozma nutq turlari o'quvchilarga turli ko'nikmalarni o'rgatadi:

- Insho: O'quvchilarga o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashga yordam beradi. Insho yozish ularni muntazam ravishda yozishga, fikrni to'g'ri va tartibli ifodalashga o'rgatadi.

- Maqola: O'quvchilarga muayyan bir mavzu haqida ma'lumot berish va o'z fikrlarini to'g'ri asoslashni o'rgatadi. Maqola yozish analitik fikrlashni, dalillarni tahlil qilishni va mantiqiy yakunlarga kelishni rivojlantiradi.

- Hikoya va she'r: Badiiy yozma nutq shakllari, o'quvchilarni ijodkorlikka, tilni rang-barang ishlatishga va badiiy tasavvurni ifodalashga o'rgatadi.

- Hisobot va ilmiy ish: Yozma nutqning rasmiy va ilmiy shakllari o'quvchilarni aniq, ilmiy tilda yozish va faktlarni taqdim etish bo'yicha o'rgatadi. Bu turdagi yozishmalar ayniqsa, maktabda ilmiy tadqiqotlarni taqdim etishda muhimdir.

4.Yozma nutqni rivojlantirishga oid ba'zi tavsiyalar

- Qat'iy yozuv rejasi: Yozishdan oldin reja tuzish — matnning aniq va mantiqiy bo'lishiga yordam beradi. Reja orqali o'quvchilar o'z fikrlarini tizimli ravishda joylashtiradilar.

- Qayta ko'rib chiqish va tahrir qilish: Yozilgan matnni qayta ko'rib chiqish va xatolarni tahrir qilish yozma nutqni rivojlantirish jarayonining ajralmas qismidir. Bu, o'quvchining matnni yaxshilash va o'z fikrini yanada aniqroq ifodalashiga yordam beradi.

- O'qish va baholash: O'quvchilarga yozgan matnlarini o'qib, ularni baholash orqali ularga o'z yozish ko'nikmalarini takomillashtirish imkonini yaratish kerak.

Yozma nutq o'quvchining fikrlarni aniq, izchil va to'g'ri tarzda ifodalashini ta'minlaydi. Yozma nutqni rivojlantirish, o'quvchilarga kommunikatsiya ko'nikmalarini oshirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish, va ilmiy yondashuvni o'rganish imkoniyatlarini yaratadi. Shu bilan birga, yozma nutq o'quvchilarning yozishdagi ishonchini oshiradi va kelajakdagi ta'lim va professional hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

Biror asar matn ustida ishlashda ham bu talablarni unutmaslik lozim. O'quvchilarda ijodiy fikrlash va ijodiy matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirishga oid tashkiliy-metodik ishlarni asosan o'tilgan darsni mustahkamlash jarayonida, shuningdek, uy vazifalari bajarishga yo'llanma berish davrida amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" Prezident farmoni 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni

2. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Bayoz, 2022. – 304 b.

3. Abdullayeva F. TA'LIM TIZIMI SIFATINI OSHIRISHDA PISA VA TIMSS KABI XALQARO TADQIQOTLARNING ROLI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. Uz). – 2021. – T. 3. – №. 3.

4. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – T. 2. – №. 3. – C. 47-50.

5. Abdullayeva F. Methodological possibilities of organization of primary school technology lessons with pedagogical technologies //центр научных публикаций (buxdu. Uz). – 2021. – T. 8. – №. 8.

6. Nurullayevna A. F. ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA ILMIY OMMABOP MAQOLALARNI O'RGATISH //БАРҚАРОРЛИК ВА ЕТАКЧИ ТАДҚИҚОТЛАР ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 406-409.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI TARBIYASIDA OTA-ONALAR BILAN HAMKORLIKNI TASHKIL ETISH METODIKASI

1-kurs magistranti Fayziyeva Madinabonu Sohibjon qizi

Ilmiy rahbar: Tilavova Matlab Muhammadovna (PHD)

Osiyo Xalqaro Universiteti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi yonalishi

Annotatsiya: *Boshlang'ich sinf o'quvchilari tarbiyasida ota-onalar bilan hamkorlikni tashkil etish. Ota-onalar bilan hamkorlik boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalashda juda muhim rol o'ynaydi. Ushbu ma'lumotlar va tavsiyalar yordamida o'qituvchilar ota-onalarni faol ishtirokini ta'minlash, bolalarning rivojlanishiga yordam berish va ularning ta'lim samaradorligini oshirish mumkin. Agar insonda yaxshi tarbiya bo'lmasa, uning ilmiy bilimlari jamiyatga foyda keltirish o'rniga zarar ham yetkazishi mumkin. Bilimli, lekin odobsiz yoki mas'uliyatsiz inson o'z ilmiga noto'g'ri yo'nalish berib, boshqalarga zarar yetkazishi mumkin. Ushbu ma'lumotlar va tavsiyalar yordamida o'qituvchilar ota-onalarni faol ishtirokini ta'minlash, bolalarning rivojlanishiga yordam berish va ularning ta'lim samaradorligini oshirish mumkin. Ota-onalar bilan yaqin hamkorlik bolaning muvaffaqiyatini ta'minlashning asosiy kalitidir. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikning samaradorligi o'quvchilarning nafaqat bilim olishiga, balki ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ham ta'sir qiladi. An'anaviy usullardan tashqari, innovatsion yondashuvlar bugungi kunda ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Tarbiya va ilm bir-birini to'ldiradigan tushunchalar bo'lib, insonning to'laqonli shakllanishida ikkisi ham muhim ahamiyatga ega. O'qituvchining faqat sinfda olib boradigan ishlari bilan chegaralanmasdan, oilani tarbiya jarayoniga jalb qilish orqali ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish mumkin. Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilari tarbiyasida ota-onalar bilan innovatsion va amaliy hamkorlik usullarini ko'rib chiqadi.*

Kalit so'zlar : *maktab, oila, ota -ona hamkorligi, bola tarbiyasi, o'qituvchi.*

Boshlang'ich ta'lim bolalar tarbiyasida muhim bosqich bo'lib, o'quvchilarning intellektual, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishiga asos soladi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etishda o'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'qituvchining faqat sinfda olib boradigan ishlari bilan chegaralanmasdan, oilani tarbiya jarayoniga jalb qilish orqali ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiyasida ota-onalar bilan hamkorlikning to'g'ri tashkil etilishi o'quvchilarni intellektual va ijtimoiy jihatdan rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Innovatsion va interaktiv yondashuvlar ota-onalarni ta'lim jarayoniga yanada yaqinlashtiradi va oilaviy tarbiya sifatini oshiradi. Maktab va oilaning birgalikdagi harakati bilan bolalarning kelajagi uchun mustahkam asos yaratiladi. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Bu yondashuv faqat bolalarning tarbiyaviy ehtiyojlarini qondiribgina qolmay, oilalar va maktab o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi. Tarbiyadagi muammolarni oldindan aniqlab, ularni birgalikda bartaraf etish mumkin. Ota-onalar bilan yaqin hamkorlik bolaning muvaffaqiyatini ta'minlashning asosiy kalitidir. Tarbiya va ilm bir-birini to'ldiradigan tushunchalar bo'lib, insonning to'laqonli shakllanishida ikkisi ham muhim ahamiyatga ega. Agar insonda yaxshi tarbiya bo'lmasa, uning ilmiy bilimlari jamiyatga foyda keltirish o'rniga zarar ham yetkazishi mumkin. Ota-onalar bilan yaqin hamkorlik bolaning muvaffaqiyatini ta'minlashning asosiy kalitidir. Tarbiya va ilm bir-birini to'ldiradigan tushunchalar bo'lib, insonning to'laqonli shakllanishida ikkisi ham muhim ahamiyatga ega. Agar insonda yaxshi tarbiya bo'lmasa, uning ilmiy bilimlari jamiyatga foyda keltirish o'rniga zarar ham yetkazishi mumkin. Bilimli, lekin odobsiz yoki mas'uliyatsiz inson o'z ilmiga noto'g'ri yo'nalish berib, boshqalarga zarar yetkazishi mumkin. samaradorligini baholash va kerak bo'lsa, ushbu jarayonni takomillashtirish. Bola tarbiyasida ota-ona va o'qituvchi o'zaro hamkorlik qilishi juda

muhim. Chunki tarbiya faqatgina oilada yoki maktabda emas, balki ularning birgalikdagi sa'y-harakatlari natijasida shakllanadi. Bolaning axloqiy, ijtimoiy va ilmiy jihatdan rivojlanishi uchun ota-onalar va o'qituvchilar doimiy aloqada bo'lishlari, bir-birlarini qo'llab-quvvatlashlari lozim. Ota-ona va o'qituvchi bolaning axloqiy tarbiyasida bir xil tamoyillarga amal qilishlari lozim. Agar maktabda va uyda berilayotgan tarbiya qarama-qarshi bo'lsa, bola tartibsiz xulq ko'rsatishi yoki chalkash fikrlarga ega bo'lishi mumkin. Bola qaysi fan yoki faoliyatga qiziqayotgan bo'lsa, ota-ona va o'qituvchi bu yo'nalishda unga ko'maklashishi kerak. Iqtidorli bolalar qo'llab-quvvatlanishi, qiziqishlariga mos ravishda rivojlantirilishi lozim. Ota-ona va o'qituvchi hamkorligining asosiy jihatlari: O'qituvchilar ota-onalar bilan muntazam uchrashuvlar o'tkazib, bolaning rivojlanishi, xulq-atvori va o'qishdagi yutuqlari haqida ma'lumot berishlari kerak. Ota-onalar farzandining maktabdagi holati haqida xabardor bo'lishlari va kerak bo'lsa, qo'shimcha yordam berishlari lozim.

1. Ota-onalar bilan hamkorlikning maqsadi va ahamiyati - Maqsad: Ota-onalarni ta'lim-tarbiya jarayoniga faol jalb qilish, bolaning rivojlanishiga yordam berish va ularning maktab hayotiga moslashishini osonlashtirish.

- Ahamiyati: Ota-onalar bilan yaqin aloqa bolaning ijtimoiy, psixologik va akademik rivojlanishini yaxshilaydi. Shuningdek, bu o'qituvchi va ota-onalar o'rtasida ishonch va hamjihatlikni mustahkamlaydi.

2. Ota-onalar bilan hamkorlikning asosiy shakllari

- Individual hamkorlik:

- Ota-onalar bilan shaxsiy uchrashuvlar o'tkazish (masalan, bolaning progressi yoki muammolari haqida suhbatlashish).

- Telefon orqali muloqot qilish yoki elektron pochta orqali xabarlashish.

- Tadbirlar orqali hamkorlik:

- Ota-onalar ishtirokidagi kontsertlar, sport musobaqalari, loyihalar va boshqa maktab tadbirlari.

- Ota-onalar va bolalar uchun qo'shma mashg'ulotlar (masalan, qo'lda ishlash, loyihalar tayyorlash).

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalashda ota-onalar bilan hamkorlikni tashkil etish muhim jarayon bo'lib, bolaning rivojlanishi va ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi. Quyida bu jarayonni tashkil etishning asosiy metodikasi keltirilgan:

1. Ota-onalar bilan aloqalarni yo'lga qo'yish

- Ota-onalar bilan birinchi uchrashuv: Dars yili boshlanishida ota-onalar bilan uchrashuv o'tkazib, ularga maktab va sinf qoidalari, dastur maqsadlari va o'qitish metodikasi haqida ma'lumot berish kerak.

- Muntazam aloqalar: Ota-onalar bilan telefon, elektron pochta, ijtimoiy tarmoqlar yordamida muntazam aloqada bo'lish. Bu orqali bolaning progressi va muammolari haqida xabardor bo'lish mumkin.

2. Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish:

- Ota-onalar kuni: Ota-onalarni maktabga taklif qilib, ularga darslarni kuzatish, o'qituvchi va bolalar bilan suhbatlashish imkoniyatini yaratish.

- Ota-onalar ishtirokidagi tadbirlar: Maktabda o'quvchilar va ota-onalar ishtirokida kontsertlar, sport musobaqalari, loyihalar va boshqa tadbirlarni tashkil etish.

3. Ota-onalarga yordam va maslahatlar berish:

- Tarbiyaviy maslahatlar: Ota-onalarga bolalarni qanday tarbiyalash, ularning psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga qanday yordam berish haqida maslahatlar berish.

- Ta'lim metodikasi bo'yicha ko'rsatmalar: Ota-onalarga uyda bolalarga qanday yordam berish, uy vazifalarini bajarishda qo'llab-quvvatlash usullari haqida ma'lumot berish.

Ota-onalar bilan birinchi uchrashuvda ularga sinf qoidalari, dastur maqsadlari va o'qituvchi talablari haqida ma'lumot berish.

- Ota-onalarning kontakt ma'lumotlarini to'plash va ular bilan muloqot usullarini kelishib olish.

- 2-bosqich: Ota-onalarni faollashtirish

- Ota-onalarni bolaning ta'lim jarayoniga jalb qilish (masalan, uy vazifalarini nazorat qilish, bolani kitob o'qishga undash).

- Ota-onalarni maktab tadbirlariga taklif qilish va ularni faol ishtirokini rag'batlantirish.
- 3-bosqich: Doimiy aloqa va baholash
- Ota-onalarga bolaning progressi haqida muntazam hisobotlar taqdim etish.
- Ota-onalarning fikr-mulohazalarini so'rash va ularni inobatga olish.

Ota-ona va o'qituvchi hamkorligi bolaning har tomonlama sog'lom rivojlanishiga, bilim olishi va yaxshi tarbiya olishini ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu hamkorlik doimiy bo'lishi va bola manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan bo'lishi kerak. Ana shundagina bola yaxshi inson bo'lib voyaga yetadi va kelajakda jamiyatga foydali shaxsga aylanadi.

1. Ota-onalar bilan hamkorlikda yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish usullari :

- Muammo 1: Ota-onalarning ishtirok etish istagi yo'qligi

- Yechim: Ota-onalarni rag'batlantirish, ularning ishtiroki uchun qulay sharoitlar yaratish (masalan, ish vaqtidan keyin yig'ilishlar o'tkazish).

- Muammo 2: Ota-onalar va o'qituvchi o'rtasida kelishmovchiliklar

- Yechim: Ochiq va samimiy muloqotni yo'lga qo'yish, ota-onalarning fikrlarini hurmat qilish.

- Muammo 3: Ota-onalarning ta'lim jarayoniga aralashuvi

- Yechim: Ota-onalarga o'qituvchining roli va ularning roli haqida tushuntirish, hamkorlikni to'g'ri yo'nalishda olib borish.

6. Ota-onalar bilan hamkorlikni rag'batlantirish usullari:

- Minnatdorchilik bildirish: Ota-onalarning faoliyati uchun minnatdorchilik bildirish, ularni qadrlash.

Ota-ona va o'qituvchi hamkorligi bolaning har tomonlama sog'lom rivojlanishiga, bilim olishi va yaxshi tarbiya olishini ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu hamkorlik doimiy bo'lishi va bola manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan bo'lishi kerak. Ana shundagina bola yaxshi inson bo'lib voyaga yetadi va kelajakda jamiyatga foydali shaxsga aylanadi. Bolani tarbiyalashda ko'p narsa o'qituvchi va ota-onalarning birgalikdagi faoliyatiga bog'liq. Lekin har doim ham ota-onalar yetarlicha aloqa o'rnatishmaydi. Afsuski, ba'zi ota-onalar o'z burchini yaxshi tushunmay, farzandining tarbiyasida jiddiy xatoga yo'l qo'yishadi. Bunday ota-onalar nafaqat o'qituvchidan, balki boshqa ota-onalarning ijobiy tajribasi va energiyasidan ham kuchliroq alohida e'tibor va yordamga muhtojdirlar. Menimcha, bunday oilalar o'zidan o'zi qoloq bo'lib qolmaydi.

Ota-onalar bilan ishlashishning yana bir samarali usuli bu ota-onalar bilan yozishmalar hisoblanadi. Bu ota-onalarga o'z farzandlarining muvaffaqiyati haqida xabar berishning yozma shakli bo'lib, ota-onalarni maktabda o'tkaziladigan tadbirlar, bayramlar bilan tabriklash, bolalarni tarbiyalashda bir qancha maslahatlar berishga yo'l ochadi. Xat yozishda asosan do'stona ohangda muloqot qilish lozim. O'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish orqali maktablar yosh o'quvchilarning yaxlit rivojlanishini ta'minlaydigan qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratishi mumkin. Biroq, barcha oilalar o'zlarini xush kelibsiz va ishtirok etish huquqini his qilishlarini ta'minlash uchun til to'siqlari, madaniy farqlar va ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlar kabi ota-onalarning ishtiroki uchun potentsial to'siqlarni tan olish va hal qilish juda muhimdir.

Xulosa qilib aytganda bola qanday tarbiya olsa, kelajakda shunday inson bo'lib yetishadi. Oilada berilgan tarbiya bolaning axloqi, odob-axloqi va dunyoqarashini shakllantiradi. Ota-ona va o'qituvchi o'zaro hamkorlik qilib, bolaga ilm bilan birga yaxshi tarbiya bersa, u nafaqat bilimli, balki jamiyatga foydali, mas'uliyatli inson bo'lib yetishadi. Shu bois, har bir ota-ona va pedagog bola tarbiyasiga jiddiy e'tibor qaratishi, unga nafaqat bilim, balki yaxshi fazilatlarini ham singdirishi lozim. Chunki yaxshi tarbiya – farzandga beriladigan eng qimmatli boylikdir. Samarali hamkorlikni ta'minlash uchun doimiy muloqot, ota-onalar yig'ilishlari, ochiq darslar, seminarlar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muhimdir. Maktab va oila o'zaro hamkorlik qilgan taqdirda, bola o'zini maktab muhitida ishonchli his qiladi, uning ijtimoiy moslashuvi yengil kechadi va kelajakda muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratiladi. Shunday ekan, boshlang'ich ta'lim jarayonida ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash dolzarb masalalardan biri bo'lib qoladi. Bu borada doimiy izlanish, yangi pedagogik usullarni joriy etish va oilaviy ta'lim madaniyatini oshirish ta'lim tizimi oldidagi muhim vazifalardan biridir.

Foydalangan adabiyotlar ro'xati:

1. Abdullaev A. Ta'lim va tarbiya nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2020.
2. Ahmedova Sh. Boshlang'ich ta'limda ota-onalar va o'qituvchi hamkorligini shakllantirish. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. Vygotskiy L.S. Psixologiya rivojlanish bolalar. – Moskva: Pedagogika, 2021.
4. Davlatova D. Ta'lim jarayonida ota-onalar va o'qituvchilar hamkorligi. – Samarqand: Noshir, 2018.
5. Jumaev B. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
6. Kamoliddinov S. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

*Nazriddinova Guljahon Murod qizi
Osiyo xalqaro universiteti*

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini pedagogik texnologiyalar asosida rivojlantirish metodikasini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada nutqiy kompetensiyaning ta'lim jarayonidagi ahamiyati, uning o'quvchilarning fikrini aniq va mantiqan to'g'ri ifodalashda qanday rol o'ynashi haqida so'z boradi. Shuningdek, pedagogik texnologiyalar va metodikalar yordamida o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishda interaktiv ta'lim, pedagogik o'yinlar, multimedia va kompyuter texnologiyalaridan qanday foydalanish mumkinligi keltirilgan. Yozma va og'zaki nutq mashqlarining o'quvchilarning nutqiy erkinligini oshirishdagi o'rni, guruh ishlari va hamkorlikda ta'limning samaradorligi, shuningdek, kreativ va innovatsion yondashuvlarning ahamiyati ko'rsatilgan. Maqola nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishining ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishdagi rolini ta'kidlaydi va ta'lim metodlarining yangilanishi zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, nutqiy kompetensiya, pedagogik texnologiyalar, interaktiv ta'lim, pedagogik o'yinlar, multimedia texnologiyalari, og'zaki nutq, yozma nutq, innovatsion metodlar, ta'lim metodikasi, kommunikatsiya ko'nikmalari, guruh ishlari, hamkorlikda ta'lim, kreativ yondashuvlar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish ta'lim jarayonida eng muhim vazifalardan biridir. Nutqiy kompetensiya so'zlashuv va yozish qobiliyatlarini o'z ichiga olib, o'quvchilarga o'z fikrlarini aniq, ravon va mantiqan to'g'ri ifodalash imkonini beradi. Bugungi kunda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodikalar yordamida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish, o'quvchilarning umumiy kommunikatsiya malakalarini oshirish va ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini pedagogik texnologiyalar asosida rivojlantirish metodikasi haqida batafsil so'z boradi.

Nutqiy kompetensiya va uning ahamiyati

Nutqiy kompetensiya, o'quvchining til orqali fikrini ifodalash va muloqot qilish qobiliyati hisoblanadi. Bu kompetensiya boshlang'ich sinf o'quvchilarining kelajakdagi ta'lim faoliyatining muvaffaqiyatli bo'lishiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, ularning fikrlarini ravon va aniq ifodalash, muloqotda ishtirok etish, eshitgan ma'lumotlarini to'g'ri talqin qilish kabi ko'nikmalarni oshirishga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarga nafaqat maktabda, balki kundalik hayotda ham muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

Nutqiy kompetensiyaning rivojlanishi uchun pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning o'z fikrini aniq va tushunarli tarzda ifodalashga imkon yaratadi. O'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, metodikalar, va didaktik vositalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik texnologiyalar asosida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi

Pedagogik texnologiyalar, o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash jarayonida yangiliklarni va o'zgarishlarni kiritish orqali ta'limni samarali tashkil etishning ilg'or usullarini o'z ichiga oladi. Nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o'quvchilarga tilni o'rganish, so'zlashuv ko'nikmalarini rivojlantirish va muloqotga kirishish imkoniyatini taqdim etadi. Bu metodikaning asosiy maqsadi, o'quvchilarning nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirishdir.

Interaktiv ta'lim texnologiyalari

Interaktiv texnologiyalar yordamida o'quvchilar o'zlarini erkin his qilishadi va faollashadilar. Masalan, guruh ishlari, rolli o'yinlar, fikrlar almashish va boshqa interaktiv faoliyatlar o'quvchilarga o'z fikrlarini aniq ifodalashga yordam beradi. Interaktiv texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarga o'z fikrlarini boshqalar bilan bo'lishish, muhokama qilish va kengroq kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchilarni o'zaro muloqotga jalb qilish orqali nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ko'maklashadi.

Pedagogik o'yinlar

Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda pedagogik o'yinlar samarali vosita hisoblanadi. O'yinlar yordamida o'quvchilar tilni o'rganish, muloqot qilish, va ijodiy yondashuvni rivojlantirishadi. O'yinlar va simulyatsiyalar orqali o'quvchilar nutqiy ko'nikmalarini, erkin ifoda qilishni, va do'stona muloqotda bo'lishni o'rganadilar. Masalan, rolli o'yinlar o'quvchilarga turli ijtimoiy vaziyatlarni ko'rsatib, muloqot qilishda amaliy tajriba orttirishlariga yordam beradi.

Multimedia va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish

Zamonaviy texnologiyalar, masalan, video, audio va interaktiv dasturlar yordamida o'quvchilarga tilni o'rganishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Multimedia vositalari yordamida o'quvchilar turli til materiallari bilan tanishib, nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishadi. Internet resurslari orqali o'quvchilar real vaqtda muloqot qilish, turli til o'rganish platformalaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Yozma va og'zaki nutq mashqlari

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda yozma va og'zaki nutq mashqlarini qo'llash muhimdir. O'quvchilarni har xil mavzularda esse, insholar yoki hikoyalar yozishga undash, ularning fikrlarini to'g'ri va aniq ifodalashga yordam beradi. Shu bilan birga, og'zaki nutq mashqlarini qo'llash, o'quvchilarning nutqiy erkinliklarini oshiradi va ularni ishonchli ravishda fikrlarini ifodalashga o'rgatadi.

Muloqot va muhokama

O'quvchilarni muloqotda bo'lishga undash, ular o'z fikrlarini ifodalashda erkinlikni his qilishlariga yordam beradi. Mavzularni muhokama qilish, o'quvchilarga nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Muloqot va muhokama orqali o'quvchilar turli fikrlarni tinglash, bahs-munozara qilish va o'z fikrlarini asoslashni o'rganadilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda darslar va metodik yondashuvlar

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda darslar va metodik yondashuvlar alohida ahamiyatga ega. Darslar interaktiv, ijodiy va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydigan tarzda tashkil etilishi kerak. O'quvchilarni faollashtirish, ularga o'z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatini berish va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda quyidagi metodik yondashuvlar samarali bo'lishi mumkin:

Didaktik materiallar va resurslardan foydalanish

O'quvchilarni nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda didaktik materiallar va resurslar muhim vositadir. O'quvchilarni ko'rgazmali materiallar yordamida mashq qilish, muloqot qilish va yangi mavzularni o'rganish samarali natijalar beradi.

Guruh ishlari va hamkorlikda ta'lim

Guruh ishlarida o'quvchilar o'z fikrlarini boshqalar bilan bo'lishadilar, shu orqali muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Hamkorlikda ta'lim metodlari o'quvchilarni birgalikda ishlashga undaydi va o'zaro o'rganish jarayonini rag'batlantiradi.

Kreativ va innovatsion yondashuvlar

Pedagoglarning yangi va innovatsion metodlardan foydalanib, o'quvchilarning ijodiy yondashuvlarini rivojlantirishlari kerak. Masalan, turli interaktiv mashqlar, fikr almashish va o'yinlar orqali nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam berish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini pedagogik texnologiyalar asosida rivojlantirish metodikasi, o'quvchilarni kommunikatsiya ko'nikmalarini oshirish, so'zlashuv va yozishdagi malakalarini yaxshilashda samarali vosita hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida o'quvchilar nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda interaktiv ta'lim, pedagogik o'yinlar, multimedia va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish, shuningdek, yozma va og'zaki nutq mashqlarini qo'llash muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuvlar o'quvchilarga tilni o'rganish va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda innovatsion metodlar va kreativ yondashuvlar pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xudoyberdiyeva, Z. (2019). *Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish: metodik yondashuvlar va tajribalar*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasining Ta'lim vazirligi.
2. Shodiev, M. (2021). *Pedagogik texnologiyalar va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati*. Toshkent: O'zbekiston Matbuot.
3. Djumaniyozova, L. (2018). *Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda innovatsion pedagogik yondashuvlar*. Tashkent: O'zbekiston Pedagogika akademiyasi nashriyoti.
4. Mamadaliyeva, F. (2020). *Pedagogik texnologiyalarni qo'llashda interaktiv ta'limning ro'li*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
5. Mirzaeva, G. (2022). *Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
6. Asimov, A. (2023). *Innovatsion pedagogik texnologiyalar va ularning boshlang'ich ta'limda qo'llanilishi*. Tashkent: Ta'lim tarbiya va ilmiy tadqiqotlar jamiyati.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA MATN TAHLILIDA PIRLS TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

*Hamroqulova Shahnoz Hamza qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti I kurs magistranti*

Annotatsiya. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darsligida berilgan matnlar tahlilida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilar lug'atini rivojlantirish, nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash, grammatik jihatdan to'g'rilikni shakllantirish ravon nutqni tuzish usullarini o'zlashtirish, axloqiy xususiyatlarni tarbiyalashi lozim. Mazkur maqolada shu haqda so'z yuritamiz.

Kalit so'zlar. hikoya, matn, tinglash, so'zlash, tahlil qilish, qiyoslash, didaktik vosita, ta'lim samaradorligi, kreativlik, obrazli harakat, interfaol metod, kreativ topshirig'i.

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) - bu o'quvchilarning o'qish va matn tushunish darajasini baholash uchun o'tkaziladigan xalqaro tadqiqotdir. PIRLS o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini va o'qishdan olingan bilimlarni qanday tushunishlarini aniqlashga yordam beradi. PIRLS matn tahlilida foydalanish uchun samarali topshiriqlarni o'qish darslariga integratsiya qilish juda foydali bo'lishi mumkin.

PIRLS topshiriqlaridan foydalanish o'quvchilarning matnni tahlil qilish, mantiqiy fikrlash va asosli xulosalar chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Mana, PIRLS topshiriqlaridan foydalanish uchun ba'zi tavsiyalar:

1. Matnning asosiy g'oyasini aniqlash:

PIRLSda ko'plab topshiriqlar o'quvchilardan matnning asosiy g'oyasini aniqlashni talab qiladi. Bu topshiriqlarni darsga kiritish orqali, o'quvchilar matnni diqqat bilan o'qish va uning asosiy mazmunini tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Misol: O'quvchilarga qisqa matnni o'qib, uning asosiy g'oyasini va muallifning niyatini aniqlashni so'rashingiz mumkin.

2. Matndagi ma'lumotlarga asoslangan savollar:

PIRLSda ko'pincha o'quvchilarga matndagi aniq faktlar, tafsilotlar va hodisalarni aniqlashga qaratilgan savollar beriladi. Bu turdagi savollar orqali o'quvchilar matndan qanday aniq ma'lumotlarni olishni o'rganadilar.

Misol: "Matnda keltirilgan tarixiy voqealardan qaysi biri muhimroq deb hisoblanadi?" yoki "Muallifning fikriga ko'ra, o'quvchi qanday xulosa chiqargan?"

3. Fikr va hissiyotlarni tahlil qilish:

PIRLSda ba'zi savollar o'quvchilardan matndagi personajlar yoki holatlar haqidagi hissiyotlarni va fikrlarni tahlil qilishni talab qiladi. Bu metod o'quvchilarga matnni chuqurroq tahlil qilishni o'rgatadi.

Misol: "Muallifning bu qismda qanday hissiyotlar ko'rsatilgan va ularni qanday tasvirlaydi?"

4. Tahlil qilish va solishtirish:

PIRLSda matnlarni solishtirishga oid topshiriqlar mavjud. Bu topshiriqlar o'quvchilarga turli matnlar orasida o'xshashliklar va farqlarni aniqlashga yordam beradi. Solishtirish savollari o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga undaydi.

Misol: "Ushbu ikkita matnni solishtiring, qanday o'xshashliklar va farqlar mavjud?"

5. Matnning strukturasini tahlil qilish:

PIRLS topshiriqlarida o'quvchilar matnning tuzilishini va undagi fikrlar qanday tashkil etilganligini aniqlashga chaqiriladi. Bu, o'quvchilarga matnlarni yaxshi tushunish uchun tuzilishiga e'tibor berishga yordam beradi.

Misol: "Matnda qanday asosiy fikrlar o'zaro bog'langan va qaysi qismda o'zgargan?"

6. Maqsad va auditoriyani tushunish:

PIRLS topshiriqlari o'quvchilarga matnni muallifning maqsadi va auditoriyasini hisobga olgan holda tahlil qilishni o'rgatadi. O'quvchilar muallifning maqsadlarini va auditoriyaning ehtiyojlarini tushunish orqali, matnni to'g'ri tahlil qilishni o'rganadilar.

Misol: "Muallifning bu matndagi maqsadi nima? U kimni manzilda tutib yozgan?"

7. Asosli fikrlarni ifodalash:

O'quvchilarga matndan olingan ma'lumotlar asosida fikrlarini ifodalashni o'rgatish juda muhim. PIRLS topshiriqlarida o'quvchilardan o'z fikrlarini matndan olingan misollar bilan qo'llab-quvvatlashni so'rashadi. Misol: "Sizningcha, matnda tasvirlangan voqea qanday yakunlanishi mumkin edi? O'z fikringizni matndagi ma'lumotlarga asoslang."

Xulosa: PIRLS topshiriqlaridan foydalanish orqali o'quvchilar nafaqat o'qish va tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradilar, balki matnlarni tahlil qilish, solishtirish, va fikrlarni asoslash kabi ilg'or ko'nikmalarni ham egallaydilar. Bu metodlarni o'qish darslarida qo'llash, o'quvchilarning o'qishdagi muvaffaqiyatlarini oshiradi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Bayoz, 2022. – 304 b.
2. Abdullayeva F. Ta'lim tizimi sifatini oshirishda pisa va timss kabi xalqaro tadqiqotlarning roli //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – T. 3. – №. 3.
3. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – T. 2. – №. 3. – C. 47-50.
4. Abdullayeva F. Methodological possibilities of organization of primary school technology lessons with pedagogical technologies //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – T. 8. – №. 8.

BOSHLANG 'ICH SINFLDA TARBIYA FANINI O'QITISHDA MILLIY VA ZAMONAVIY YONDASHUVLARNING UYG'UNLIGI

Qo'ldosheva Parvina Maxmamurodovna,
Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich magistri.

Anotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda tarbiya fanini o'qitishda milliy va zamonaviy yondashuvlarning uyg'unligi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. O'zbek xalq pedagogikasining an'anaviy tarbiya usullari bilan zamonaviy pedagogik texnologiyalarning sintezi o'quvchilarning axloqiy tarbiyasiga ta'siri, innovatsion o'qitish usullari va ularning samaradorligi muhokama qilindi. Milliy qadriyatlarini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda xizmat qilishi aniqlangan. Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning tarbiya jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi. Ilmiy maqolada nazariy asoslar, tajriba natijalari va zamonaviy ta'lim muhitiga mos takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: tarbiya, milliy pedagogika, zamonaviy ta'lim-tarbiya, boshlang'ich sinf, interaktiv metodlar, xalq an'analari, integratsiya, innovatsion yondashuvlar, interfaol usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Tarbiya har bir jamiyatning asosiy tamal toshi hisoblanadi. O'zbek xalq pedagogikasida shakllangan milliy tarbiya an'analari yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga muhim omil bo'lib kelgan. Bugungi kunda esa globallashuv va innovatsiyalar ta'lim jarayoniga yangi usullarni olib kirmoqda. Shu bois, milliy va zamonaviy yondashuvlarning uyg'unligi muhim ilmiy tadqiqot mavzularidan biri hisoblanadi. Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov quydagicha ta'kidlangan edi: "Milliy mafkuramiz xalqimizning azaliy an'alariga, udumlariga, tiliga, diniga, ruhiyatiga, bir so'z bilan aytganda, o'z milliy qadriyatlarimiz, xalqimizning dunyoqarashi va tafakkuriga asoslanib, shu bilan birga, zamonaviy, umumbashariy, umuminsoniy yutuqlardan

oziqlangan, ularni o'ziga qamrab olgan holda yurt tinchligi, Vatan ravnaqi, xalq manfaati, uning farovonligi yo'liga xizmat qilmog'i darkor ⁴".

So'nggi yillarda O'zbekistonda yoshlarni milliy an'analar ruhida e'tibor qaratilgan. O'zbek yoshlari oldida turgan katta muammolaridan biri qadriyat sifatida talqin etilayotgan urf-odatlarni inkor etib, zamon talabiga mos yashashdir. Ziyolilardan biri shunday deydi: "Menimcha, taraqqiyot jarayonida milliy urf-odatlarining ayrimlari o'z-o'zidan yo'qolib ketishi kerak. Ehtimol, ularning o'rniga yangilari paydo bo'lishini ham tabiiy jarayon sifatida qabul qilish kerak. Milliy urf-odatlarni qadriyat sifatida ulug'lab hayotda joriy etishga uni saqlab qolishga urinish mana shu jarayonning bir ko'rinishidir, biroq bu kabi holatlar yoshlarni taraqqiyotga emas, mahdudlikka boshlaydi, degan fikrlar ham yo'q emas". Yosh avlod tarbiyasining muhim jihatlaridan biri, Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov Ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasining Oliy majlisi XIV sessiyasida so'zlagan nutqida qayd etganidek, ularning qalbi va ongiga, kundalik turmush tarziga, ota-bobolarimizdan qolgan bebaho meros, milliy urf-odat va an'analarning mazmun-mohiyatini tushuntirish va singdira borishdan iboratdir⁵.

Milliy yondashuvning mohiyati – o'zbek xalq pedagogikasi xalqimizda asrlar davomida shakllangan tarbiya va ta'lim berish an'analari, urf-odatlari, maqollari, ertaklari, o'yinlari va dostonlari quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

- tarbiya va axloqiy qadriyatlar xalq pedagogikasida insoniy fazilatlarni shakllantirish muhim o'rin tutadi. Hallolik, mehnatsevarlik, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat kabi qadriyatlar turli xalq ijodi namunalariga aks etgan;

- og'zaki xalq ijodi va tarbiya;

- ertaklar bolalarga yaxshilik va yomonlik, mardlik va qo'rqqoqlik kabi tushunchalarni o'rgatishda muhim vosita. Masalan: "Zumrad va Qimmat" ertagi yaxshilikning g'alaba qilishi g'oyasini ilgari suradi;

- maqollar va matallar – qisqa va aniq shaklda axloqiy saboqlarni yetkazadi;

- dostonlar – xalq qahramonlarining fidoiyligi, vatanparvarligi, mehnatsevarligi haqida hikoya qiladi.

Xalqimizda xalq pedagogikasi asrlar davomida shakllangan bo'lib, milliy urf-odatlar, qadriyatlar, ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik, mehr-muruvat, bunyodkorlik, odob-axloq me'yorlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan tarbiya tizimidir. Qadriyatlarimizni keng targ'ib qilish jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhit va ta'minlashda diniy-ma'rifiy soha vakillarining o'zni ishtirokini oshirish, yosh avlodni milliy ma'naviy qadriyatlarimizga mos ravishda tarbiyalash, ular ongida kichik maktab yoshidan boshlab hadis ilmi saboqlari asosida insoniy fazilatlarni shakllantirish, ularni vatanparvarlik kabi tushunchalarni singdirish orqali amalga oshiriladi. O'zbek xalqi o'zining ta'lim-tarbiyaga oid ulkan ma'naviy merosini yaratib, insoniyatning ko'plab avlodlarini insonparvarlik, mehr-oqibat, mehnatsevarlik, mardlik, odoblilik kabi umuminsoniy qadriyatlar va yaxshi fazilatlar ruhida tarbiyalab kelmoqda. Ayniqsa, xalq tomonidan yaratilgan qomusiy ahamiyatga ega bo'lgan pandnomalar xalq og'zaki ijodining turli janrlarida yaratilgan, xalqimiz yuragiga yaqin bo'lgan buyuk allomalar Abu Rayxon Beruniy, Abdulla Avloniy, Al-Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Imom al-Buxoriy, At-Termiziy, Alisher Navoiy kabi o'nlab mutafakkirlar tomonidan qoldirilgan nodir va durdona asarlarida ko'p e'tibor berilyapti. Bu mutafakkirlarning maktab va oilada bolani xushxulq, axloqiy va har tomonlama kamol topgan qilib tarbiyalash haqidagi qarashlari o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

Milliy yondashuv: an'anaviy qadriyatlar va xalq pedagogikasi – ustoz-shogird an'anasini – bilim va tajribani bevosita shaxsiy namuna orqali o'rgatish; mehnat tarbiyasi bola yoshidan boshlab foydali mehnatga o'rgatilgan. Bu yondashuvlar bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, ularni zamonaviy metodlar bilan uyg'unlashtirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Zamonaviy pedagogikadan foydalanish o'z samarasini beradi. Zamonaviy metodlardan

⁴ I.Karimov. Milliy mafkura – davlatimiz jamiyatimiz qurulishida biz uchun ruhiy-ma'naviy kuch-qudrat manbai. O'zbekiston. 2000, 8-tom, 446-b

⁵ I.Karimov Vatanimizning tinchligi va xafsizligi o'z kuch qudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmas irodasiga bog'liq. – T.: "O'zbekiston". 2004, 8-b.

foydalanish bolalarning qiziqishlarini oshirib, ularni faol ishtirok etishga undaydi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar tarbiya jarayonini bolalar uchun tushunarli va samarali qiladi. Zamonaviy metodlarning asosiy maqsadi – bolalarni faollikka chorlab, ularning shaxsiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdir.

Interfaol metodlar orqali interfaol o'qitish bolalarni mustaqil fikrlashga, o'zaro muloqot qilishga va muammolarni hal qilishga o'rgatadi. Aqliy hujum bir mavzu bo'yicha bolalar fikrlarini erkin ifodalashga imkon beradi. Masalan: “do'stlik nima?” – yoki “yaxshi odatlarning foydasi nimada?” kabi mavzularda fikr almashish.

“Ruchka stol o'rtasida” metodi. Butun guruhga topshiriq beriladi (masalan, o'quvchi shaxsining rivojlanishi va shakllanishiga ta'sir etuvchi, shaxs rivojlanishi va shakllanishining asosiy omillarini birma-bir ko'rsatib o'tilsin). Har bir talaba bitta javob variantini bir varaq qog'ozga yozib, uni qo'shnisiga beradi, o'z ruchkasini esa stolning o'rtasiga surib qo'yadi. Topshiriqqa misol: O'qituvchining guruhga beradigan topshirig'i shaxs rivojlanishi va shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni hayotiy misollar bilan sharhlab berish. Ajratilgan 10-15 daqiqa vaqt ichida guruh mumkin qadar ko'proq sonda javob variantlari berishi kerak. Bir varaq qog'ozga yozilgan topshiriq bir o'quvchidan ikkinchisiga uzatiladi. O'quvchi javobni yozib, qog'ozni keying o'quvchiga uzatadi, ruchkasini esa, o'ziga ro'baro' qilib, stol ustiga qo'yadi. Javobni bilmaydigan o'quvchi qog'ozni keyingi o'quvchiga uzatadi-yu, lekin ruchkasini qo'lida olib qoladi. Bu metodikaning yana bir sharti: bitta variantni ikkinchi marta qayta berish mumkin emas, boshqacha aytganda, qaytariqlar bo'lishiga bu o'rinda yo'l qo'yilmaydi. Topshiriq bajariladi. Javob variantlari yozilgan qog'oz o'qituvchida. U o'sha variantlarni sanab o'tadi. Variantlar sanab o'tilar ekan, ularning biri muhokama qilib boriladi: “Insondagi tug'ma qobiliyatni qanday izohlaysiz?”, “Bolani o'rab turgan ijtimoiy muhit deganda nimani tushunasiz?” va hokazo. “Ruchka stol o'rtasida” metodi bir qancha afzalliklarga ega. Jumladan, o'qituvchi mashg'ulotga kim tayyor, kim tayyor emasligini ko'rib turadi: – mashg'ulotga tayyorlanmagan o'quvchi og'zaki muhokama paytida ko'rib chiqilayotgan mavzu yuzasidan anchagina foydali bilimlar olishi mumkin; – bu guruhda olib boriladigan ish bo'lib, o'quvchilar intizomini mustahkamlaydi va ularni jipslashtiradi, chunki o'z variant ustida juda uzoq o'ylab o'tiradigan o'quvchi butun guruhga ajratilgan vaqtni sarflaydi. Shuningdek, o'quvchi mashg'ulotga tayyor bo'lmasa, bunda ham u guruhga pand beradi, chunki guruh uning uchun ishlashi kerak bo'ladi; – o'quvchilar o'z javoblarini ikki marta: yozma ish paytida va og'zaki muhokama vaqtida tahlil qilib borishadi. Shunday qilib, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan mazkur interfaol usullar o'quvchi-o'qituvchilarning mustaqilligi, ishchanligi, uyushqoqligi, xushmuomalaligi, ijodiy fazilatlarini kamol toptirishga yordam beradi.

Rolli o'yinlar – bola o'zini turli rollarda tassavur qilib, hayotiy vaziyatlarda qanday yo'l tutishni o'rganadi. Texnologiyalar ta'lim jarayonini qiziqarli va ta'sirchan qiladi. Tarbiya fanida quyidagi AKTlar qo'llanilishi mumkin: multimedia taqdimotlari, slaydlar, rasmlar va videolar orqali axloqiy mavzularni tushuntirish.

“Men qanday inson bo'lishni istayman?” – bolalar kelajakdagi axloqiy fazilatlarini haqida fikr yuritishadi.

STEAM – bu fan, texnologiya, muhandislik, san'at, matematika integratsiyasi bo'lib, tarbiya jarayoniga ham tadbiq etilishi mumkin.

Rasm va san'at orqali “Tarbiyali bolalar yaxshi odam qanday bo'ladi” mavzusida rasmlar chizadi.

Boshlang'ich sinf tarbiya darsida milliy va zamonaviy metodlarni uyg'unlashtirish quyidagi natijalarga olib keladi. Tarbiya jarayonining milliylik ruhida olib borilishi, bolalarning ma'naviy barkamolligini ta'minlash mumkin. Zamonaviy texnologiyalar yordamida bilim olish jarayoni yanada qiziqarli va samarali qilishga erishiladi. O'quvchilarni mustaqil fikrlash va mantiqiy tafakkuri rivojlantiriladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf tarbiyasida milliy va zamonaviy yondashuvlarning uyg'unligi yosh avlodni har tomonla rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalashga yordam beradi. Milliy qadriyatlarni saqlagan holda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, ta'lim-tarbiya

jarayonining samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu bois, o'qituvchilar pedagogik faoliyatda xalq pedagogikasining eng yaxshi tajribalaridan zamonaviy interfaol usullardan foydalanishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent, – 2017.
2. Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – Yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: “O'zbekiston”, – 2017.
3. Asqarova N. “Boshlang'ich sinf pedagogikasi”. – Toshkent: Fan, – 2022.
4. Azizxo'jaeva N. “Innovatsion ta'lim texnologiyalari”. – Toshkent: Istiqlol, – 2019.
5. Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: “Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi” nashriyoti, – 1993.184-185-b.
6. Hoshimova N. Ta'limda zamonaviy yondashuvlar va metodikalar. – Toshkent: “O'qituvchi” nashriyoti. 2018-yil.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MUTOLAA QILISH YO'LLARI VA AHAMIYATI

(“Kitobning qimmati” hikoyasi asosida)

Sirojova Marjonaxon Iso qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda kitob mutolaa qilishning ahamiyati ko'rsatilib, bolalar yozuvchisi Xudoybergan Shomurodovning “Kitobning qimmati” hikoyasini mutolaa qilish yo'llari haqida fikr yuritiladi, shu bilan birga hikoyani o'qish orqali bolalarning og'zaki nutqini rivojlantirish, kitobxonlik madaniyatining o'quvchilar ta'lim-tarbiyasi ta'siri haqida so'z yuritiladi

Kalit so'zlar: hikoya, kitob, mutolaa, boshlang'ich sinf, badiiy matn, adabiyot

Bugungi kunda yosh avlodni ma'naviy tarbiyalashda, ularning kitobga bo'lgan mehrini shakllantirishda badiiy asarlarning o'rni beqiyos. Ayniqsa, boshlang'ich sinflardayoq o'quvchilarning kitobga bo'lgan muhabbatni oshirish, kerakli adabiyotni tanlab o'qish va o'qigan bilimlarini amalda qo'llash ko'nikmasini shakllantirish muhim ahamiyatga egaligini bilan juda muhim sanaladi. Chunki, bu bosqichda ularning dunyoqarashi endi shakllanish bosqichida bo'lib, ular uchun qiziqarli matnlarni o'qish, tahlil qilish, murg'ak qalbida ijobiy fazilatlarni rivojlantirishda kitobning o'rni alohida. “Ifodali o'qish tinglovchining yozuvchi tasvirlagan manzaralarni aniq tasavvur etishiga yordam beradi, o'quvchilar ongida yozuvchi yaratgan obrazlar haqida yorqin tasavvur hosil qiladi”⁶. Shu ma'noda ifodali o'qishga mo'ljallangan 3-sinf o'qish savodxonligi darsligida berilgan Xudoybergan Shomurodovning “Kitobning qimmati” asari boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan birgalikda o'qilishi mumkin hikoyalardan biridir.

3-sinf o'qish savodxonligi darsligida keltirilgan “Kitobning qimmati” asari kichik yoshdagi o'quvchilar uchun mo'ljallangan ma'naviy-tarbiyaviy hikoyalardan biridir. Asar orqali muallif yosh kitobxonlarga kitobning hayotdagi o'rni, insonni tarbiyalovchi, ma'nan yuksaltiruvchi qudratli vosita ekanligini anglatadi. Hikoyaning asosiy g'oyasi- kitobga mehr qo'yish, uni asrab-avaylash va undan saboq olishga da'vat etadi.

Bu asarning tarbiyaviy ahamiyati-undagi kitobga bo'lgan e'tibor, uni asrash va qadrlash, ustozning sabr-toqati, bolaning ichki o'zgarishi kabi holatlar tarbiyaviy jihatdan kuchli ifodalangan. O'quvchilar bu asarni o'qish orqali- kitobning inson hayotidagi o'rnini tushunish bilan birga, qalblarida kitobga nisbatan hurmat va mehr tuyg'usi uyg'onadi, axloqiy saboq olishadi. “Kitobning qimmati” asarini o'quvchilar bilan mutolaa qilish jarayonida turli samarali metodik usullardan foydalanish mumkin. Asarni o'qishga tayyorlov bosqichida o'qituvchi o'quvchilarga

⁶ Орипов Қ., Обидова М. Ифодали ўқиш. Тошкент. 1989. 12-бет.

bir qancha savollar berish orqali o'quvchilar diqqatini mavzuga jalb qiladi. "Siz kitobni qanday o'qiyasiz?", "Kitob o'qish insonga nima beradi?" kabi savollar orqali o'quvchilarning fikr-mulohazalari tinglanadi. Shundan so'ng o'rganiluvchi asar nomi aytilib, tahlil qilinadi, shu yuzasidan dastlabki suhbat uyushtiriladi.

Asarni o'rganish jarayonida o'quvchilar bilan birgalikda o'qish bosqichi alohida o'rin tutadi. Avval boshlang'ich sinf o'qituvchisi asarni o'quvchilarga ifodali tarzda o'qib beradi. O'qish jarayonida asar qahramonlarining his-hayajonini so'zlar va ovoz tempi orqali ko'rsatib berishga harakat qilish zarur. Personajlarning holatlarini yuz ifodalari orqali ko'rsatib berish o'quvchida asarni o'qishga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi. Albatta bu holat o'qituvchining mahoratiga va aktyorlik qobiliyatiga ham bog'liq. Asarni o'qituvchi ifodali o'qib berishidan oldin avval o'zi asar bilan yaxshi tanishib chiqqan, hikoya muallifi haqida ma'lumotlarga ega bo'lishi va asar mohiyatini to'la anglamog'i lozim. Shundagina o'quvchiga qalbida asarni o'qishga qiziqish uyg'ota oladi.

Hikoyada Gulnora opa, ikki o'g'li Nortoy va Norboy, qizlari Gulmira va Nazira, Nortoyning sinfdoshlari qahramonlar sifatida gavdalanadi. Bosh qahramon obrazidagi Nortoy kitobga muhabbatni onasidan o'rgangan, chunki onasi har gal bozorga borganda bozorlikka qo'shib qiziqarli bitta yoki ikkita badiiy kitob olib kelardi. Ularning uyidagi katta kutubxonasi Gulnora opaning bolalarini kitobga oshno qilgan edi. U yerdagi kitoblarni bolalar mazza qilib o'qishar, o'z o'rtoqlariga aytib berishardi. Shu sababdan ularning uyida yaxshi kitoblar borligini bilgan bolalarning sinfdoshlari badiiy kitoblarni ulardan o'qishga olib turishar, o'qigach hech qanday talofatsiz yetkazishardi.

Bu gal ham onasi olib kelgan "Mehrobdan chayon" asarini Nortoy sevib o'qib yurgan kunlarida singlisi uni tezroq o'qishga, kitobni sinfdoshi so'rayotganligini aytadi. Shu sabab tezroq tugatish uchun kitobni maktabga olib boradi va o'z sinfdoshlari ham kitobni o'qigilari kelib, uni bunga ko'ndirishadi. U rozi bo'ladi, jurnal bo'yicha barcha sinfdoshlari deyarli asarni o'qib chiqishadi. Lekin oxiriga kelib, bir xunuk voqea ro'y beradi. Nortoyning sinfdoshlaridan ikki kishi kitobni talashib qolishadi va o'rtada kitobning bir necha betlari uzilib ketadi. Ular kitob betlarining uzilganligini sezmasliklari uchun shu betlarini anhor bo'yiga tashlab yuborishadi. Gulnora opa anhor bo'yida to'satdan shu varaqlarga ko'zi tushadi. Har doim o'z olgan kitoblarida maxsus yozuvlar yozib qo'ygani sabab aynan ana shu betlarini ko'rgach, Nortoy sinfdoshlarining sirlarini ochilib qoladi. Bu voqeani bilgach Nortoy juda xafa bo'ladi. Nortoyning kayfiyati tushib ketganligini ko'rgan onasi bir gapni ta'kidlaydi: "Ko'p kuyinaverma o'g'lim, shuncha bola o'qibdi-ku, demak kitob o'z vazifasini bajaribdi. Chunki kitobning qimmatini uni ko'p o'qilganligida. Lekin men bilaman, o'sha Dilshod ham sal katta bo'lsa, kitob rang-barang olam bilan tanitadigan aqlli do'stligini, uni yirtish esa uvolligini bilib oladi"⁷.

Badiiy asarni o'qishdan oldin yoki keyin undagi har bir so'zning nima maqsadda qo'llanilganligini, jumla, misra va bandning tuzilishini aniqlab olish kerak. Demak, o'qituvchi bilan o'quvchilarning ifodali o'qishi o'rtasida uzviylik bo'lishi kerak, chunki bu uzviylik asarni badiiy tahlil qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi, asarni mazmun va shakl birligida o'zlashtirishni ta'minlaydi. Bu ishda faqat o'quvchilarning badiiy asardan o'zlari tanlab olgan parcha, boblarni ifodali o'qishlarigina emas, balki ularning asar mazmunini tushunib, o'zlashtirib olganliklarini namoyish qilishlariga ham e'tibor beriladi. Shu jihatdan qaraganda hikoya sinfda avval o'qituvchi, keyin o'quvchilar tomonidan ifodali o'qilgach, unda uchragan qiyin so'zlar va lug'atlar ustida ishlanadi. Lug'at ustida ishlash jarayonida hikoyadagi "qimmat", "e'tiborsizlik", "saboq" kabi so'zlar asarga bog'liq gaplar orqali ma'nosi tushuntirilib beriladi. O'quvchilarga har bir yangi o'rganilgan lug'at orqali gap tuzish topshirig'i beriladi.

Hikoya orqali muallif o'quvchiga kitobning qimmatini haqida fikr yuritish ekan, uni ko'pchilik o'qigani va qancha kishi shu asardan bahramand bo'lib, ilm-u ziyo olishi muhimligini ham ta'kidlaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchisining yoshiga mos bo'lgan bu hikoya ulardan nafaqat kitobni asrab o'qish va o'qigan kitobini boshqalar bilan baham ko'rish, ularga ham o'qish uchun

⁷ 3-sinf O'qish savodxonligi. Darslik. Novda.2023.45-bet

tavsiya qilish, birgalikda ilm olish juda kerakligi haqida o'git beradi. Uning ahamiyati ham mana shunda ko'rinadi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Matchonov S. BADIY ASAR MATNI USTIDA ISHLASH USULLARI\ ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 1 | ISSUE 3 | 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804 Academic Research, Uzbekistan 332 www.ares.uz.

2. Oripov Q., Obidova M. Ifodali o'qish. Toshkent. 1989. 12-bet.

3.3-sinf O'qish savodxonligi. Darslik. Novda.2023.45-bet.

BOSHLANG'ICH SINF TARBIYA DARSLARIDA MAQOLLARDAN FOYDALANISHNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Qodirova Nargiza Odil qizi

Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich magistri

Annotatsiya. Mazkur ishda Islom ta'limoti va tarbiyasining asosiy tamoyillari, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning o'rni hamda inson kamolotida diniy qadriyatlarining ahamiyati yoritilgan. Tarbiya jarayonida Qur'on va Hadis ta'limotlari asosida shakllangan axloqiy me'yorlar, ota-ona va jamiyatning mas'uliyati, shuningdek, bolalar va yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda Islomiy yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, Islom madaniyatining tarbiya jarayoniga ta'siri, an'anaviy va zamonaviy tarbiya usullari ham qiyosiy o'rganiladi. Ushbu ish Islom tarbiyasiga oid ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan mutaxassislar, ta'lim sohasi vakillari hamda keng kitobxonlar ommasi uchun foydali bo'lishi mumkin. Mazkur ishda Islom ta'limoti va tarbiyasining asosiy tamoyillari, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning o'rni hamda inson kamolotida diniy qadriyatlarining ahamiyati yoritilgan. Tarbiya jarayonida Qur'on va Hadis ta'limotlari asosida shakllangan axloqiy me'yorlar, ota-ona va jamiyatning mas'uliyati, shuningdek, bolalar va yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda Islomiy yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, Islom madaniyatining tarbiya jarayoniga ta'siri, an'anaviy va zamonaviy tarbiya usullari ham qiyosiy o'rganiladi. Ushbu ish Islom tarbiyasiga oid ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan mutaxassislar, ta'lim sohasi vakillari hamda keng kitobxonlar ommasi uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar. Islom, tarbiya, an'anaviy, kitobxonlar, qur'on, hadis

Tarbiya inson hayotining ajralmas qismidir. Uning shaxsiyati, dunyoqarashi va axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Islom dini tarbiyani faqatgina ilm olish yoki odobli bo'lish bilangina cheklamaydi, balki uni inson qalbini poklash, ruhiy kamolotga yetkazish va jamiyatda ezgulikni yoyish vositasi sifatida ko'radi. Islomiy tarbiya Qur'on va Hadis asoslariga tayanib, bolalikdan boshlab butun hayot davomida insonni to'g'ri yo'lga boshlaydi. Bu tarbiya nafaqat bilim olish, balki amaliy hayotda ham ezgu fazilatlarni qo'llashni talab etadi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) axloqiy tarbiya borasida eng yaxshi namuna bo'lib, u kishining hayot tarzi, muomalasi va nasihatlarini musulmonlar uchun ulkan tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ushbu mavzuni o'rganish orqali biz Islomiy tarbiyaning asosiy tamoyillari, uning jamiyat va shaxs hayotidagi o'rni, ota-ona va ustozlarning mas'uliyati, hamda zamonaviy dunyoda Islomiy tarbiyani qanday shakllantirish mumkinligi haqida tushunchaga ega bo'lamiz. Bu masalalarni yoritish nafaqat musulmon jamiyatlari uchun, balki har bir inson uchun dolzarb bo'lib, sog'lom axloqiy muhit yaratishda katta ahamiyat kasb etadi. Tarbiya inson hayotining asosiy tayanchlaridan biri bo'lib, uning ma'naviy, axloqiy va ruhiy kamolotini shakllantiradi. Islom dini tarbiyani faqat ma'lum yoshgacha cheklab qo'ymay, balki insonning butun umri davomida davom etadigan jarayon sifatida qaraydi. Tarbiya shaxsning xulq-atvori, dunyoqarashi va jamiyatdagi o'rnini belgilovchi eng muhim omillardan biridir. Islomda tarbiyaning asosiy manbalari Qur'on va Hadis bo'lib, ular insonni nafaqat ilm olishga, balki unga amal qilishga ham undaydi. Qur'onda Alloh taolo insonni ilmlarni o'rganishga, axloqiy poklanishga va odob-axloq qoidalariga rioya qilishga

chaqiradi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) esa o'z hayotlari davomida mukammal tarbiya namunalarini ko'rsatib, sahobalarini va ummatini ezgulik, halollik va adolat sari yetaklaganlar.

Tarbiya masalasida ota-onalar, ustozlar va jamiyatning har bir a'zosi muhim rol o'ynaydi. Islomiy tarbiya nafaqat bolalarni, balki kattalarni ham doimiy o'rganish, o'z ustida ishlash va fazilatli inson bo'lishga chorlaydi. Zamonaviy dunyoda tarbiyaning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, globallashtirish va turli madaniy ta'sirlarning kuchayishi sababli, yosh avlodga to'g'ri tarbiya berish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois Islomiy tarbiyaning an'anaviy va zamonaviy usullarini uyg'unlashtirib, insonni mukammal shakllantirish yo'llarini izlash har bir musulmonning burchidir. Ushbu mavzuni o'rganish orqali biz Islomiy tarbiyaning hayotimizdagi o'rnini chuqur anglab, uni shaxsiy hayotimizda va jamiyatda qanday tatbiq etish mumkinligi haqida yaxshiroq tushunchaga ega bo'lamiz. Islom dinining umumbashariy qadriyat, ilohiy, ilmiy-dunyoviy taiimot sifatida barhayotligini ta'minlab kelayotgan asosiy manbalari

Qur'oni Karim va Hadisi Shariflardir. Qur'oni Karim bilan tanishar ekanmiz, «Ilm» so'zi asosidagi «alima» (bilmoq) fei negiziga tayangan kalimalar turli hollarda 750 marta takrorlanganligi ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan bo'lib, bu o'zak faqat «Alloh», «Rabb» (Parvardigor ma'nosida), «boimoq» va «gapirmoq» kabi eng ko'p ishlatilgan. Tarbiya — shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon; insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora tadbirlar yigindisi. Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyatdir. Tarbiyasiz alohida odam ham, kishilik jamiyati ham mavjud bo'la olmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar Tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o'tadi.

Xulasa qilib aytganda Islomda tarbiya – bu faqatgina bilim berish emas, balki axloqiy, ruhiy va ijtimoiy jihatdan komil insonni shakllantirish jarayonidir. Qur'on va hadislar tarbiyaning eng asosiy manbalari bo'lib, ular orqali Alloh taqvosini, halollik, sabr, hurmat, mas'uliyat, mehr-oqibat kabi fazilatlar targ'ib qilinadi. Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) ning hayoti eng go'zal tarbiya namunasi bo'lib xizmat qiladi. Oilada, maktabda va jamiyatda tarbiya masalalariga e'tibor qaratish – sog'lom jamiyatni barpo etishning asosi hisoblanadi. Shu bois, islomiy tarbiya har bir musulmon hayotining ajralmas qismidir va uni hayotga tatbiq etish har bir ota-ona, ustoz va jamiyat a'zolarining burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. 'Tafsir at-Tabariy' Imom Muhammad ibn Jarir at-Tabariy (vaf.923)
2. 'Tafsir al-Qurtubiy' Imom Abu Abdulloh al-Qurtubiy (vaf.1273)
3. 'Al-Hidoya' Burhanuddin Marg'inoniy (vaf.1197)-hanafiy
4. 'Qur'oni Karim' Alloh tomonidan vahiy qilingan, Jibril orqali Payg'ambar Muhammad (s.a.v.)ga nozil qilingan
5. 'Sahih al-Buxoriy' Imom Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy

TARBIYADA IJOBIY MOTIVATSIYANING KUCHI

Xamroyeva Nargiza Shavkatovna
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi
Samadova Dilshoda Uygunovna
2BT-23guruhi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarning shaxsiy rivojlanishida ijobiy motivatsiyaning roli yoritilgan. Har bir bola o'ziga xos qobiliyatga ega bo'lib, bu qobiliyatlarni to'g'ri yo'naltirish va rivojlantirishda ota-ona hamda ustozlarning ruhiy ko'magi, rag'batlantiruvchi yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Matnda motivatsiyaning mohiyati, ijobiy motivatsiya turlari va uni shakllantirish usullari keng yoritilgan. Shuningdek, bolalarni mustaqillik va javobgarlikka o'rgatish, salbiy jazolashdan voz kechib, qo'llab-quvvatlash orqali natijalarga erishish zarurligi

haqida tavsiyalar berilgan. Motivatsion yondashuv orqali bolalarda ishonch, qiziqish va muvaffaqiyatga intilish kuchayadi.

Kalit so'zlar: *ijobiy motivatsiya, rag'batlantirish, bola psixologiyasi, mustaqillik, javobgarlik, maqtoov, o'ziga ishonch, o'qishga qiziqish, jazolashning salbiy ta'siri, ta'lim va tarbiya, ruhiy dalda, ota-ona roli, o'qituvchi yondashuvi, xatolardan o'rganish, yutuqlarni qadrlash, bilimga qiziqish uyg'otish, namuna ko'rsatish.*

Har bir bola o'ziga xos iste'dod va qobiliyatga ega. Ushbu qobiliyatlarni to'g'ri yo'naltirish va rivojlantirish uchun ota-onalar va ustozlar tomonidan ijobiy motivatsiya berish muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalar va o'smirlarning hayotga bo'lgan munosabati, o'ziga ishonchi va muvaffaqiyat sari intilishi ko'p jihatdan ularga berilgan ruhiy dalda va rag'batga bog'liq. Motivatsiyaning ta'rifi va ahamiyati. Motivatsiya – insonni harakatga undaydigan ichki va tashqi omillar yig'indisidir. Ijobiy motivatsiya esa bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirib, uni rivojlanishga undaydi. Bu usul ta'lim jarayonida ham, tarbiya jarayonida ham samarali natijalar beradi. Masalan bolada ishonch hissiyatini uyg'otadi uning o'z maqsadlarini aniqlashiga yordam beradi. Muvaffaqiyatsizliklardan qo'rqqanlikni o'rgatadi. O'qishga va yangi bilim olishga qiziqish uyg'otadi. Ijobiy motivatsiyaning shakllantirish usullari: Rag'batlantirish va maqtoov Har bir bola o'ziga xos qobiliyatga ega va rivojlanish jarayonida motivatsiyaga ehtiyoj sezadi. Rag'bat va maqtoov –, o'ziga bo'lgan ishonchini kuchaytirish hamda ijobiy xulq-atvorni shakllantiradi. Ishonchni oshiradi – O'qituvchi o'zining harakatlari e'tiborga olinayotganini sezsa, yanada ishtiyoq bilan harakat qiladi. O'qishga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi – Maqtoov va e'tibor bilim olish jarayonini zavqli qiladi

Bolalarni yutuqlarini e'tiborsiz qoldirmang. Hatto kichik g'alabalari uchun ham uni rag'batlantiring. Masalan, “Sen juda yaxshi harakat qilding!”, “Men sen bilan faxrlanaman!” kabi so'zlar unga kuch bag'ishlaydi yanada o'ziga bolgan ishonchini oshiradi. Salbiy gaplardan voz kechib “Sen qila olmaysan”, “Nima qilishim kerak?”, “Boshqalar sendan yaxshi” kabi gaplar bolaning motivatsiyasini pasaytiradi. Buning o'rniga unga yo'l-yo'riq ko'rsatib, harakat qilishga undang. Ishtiyoq uyg'otish bolalarga atrof muhitga nisbatan qiziquvchan bo'lishadi. Ularning qiziqishini oshirish uchun darslarni, mashg'ulotlarni qiziqarli qilish lozim. Masalan, o'yinlar orqali o'qitish, tajribalar o'tkazish yoki hayotiy misollar keltirish ularning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi. Mustaqil va javobgar bolish hissiyatini uygotish bolaga mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini bering. Agar u xatoga yo'l qo'ysa, uni urish o'rniga, xatolaridan saboq olishga o'rgatish. Bu unga ishonch hissiyatini uyg'otadi va o'z harakatlari uchun javob berishga o'rgatadi. Koproq Motivatsiya beradigan hikoyalar va namuna ko'rsatish Mashhur shaxslarning bolalikdagi qiyinchiliklari va muvaffaqiyatga erishish yo'llari haqidagi hikoyalar motivatsiya berishda samarali usuldir. Bolalar ko'proq o'z atrofida qilargalarga taqlid qilishadi, shuning uchun ota-onalar va ustozlar ularga yaxshi namuna bo'lishlari kerak

Yomon natijalar uchun jazolash o'rniga qo'llab-quvvatlash kerak agar bola biror narsa qilolmasa, uni jazolash o'rniga, nima sababdan xato qilganini tushuntirish va unga yordam bering. Misol uchun, “Sen noto'g'ri qilding” deyish o'rniga, “Keling, bu masalani boshqa usulda yechib ko'ramiz” deyish yaxshiroq natija beradi. O'qituvchilarga mustaqillik va javobgarlikni o'rgatish. Har bir bolaning hayotda muvaffaqiyatga erishishi uchun mustaqil fikrlash va javobgarlikni his qilish juda muhim. Mustaqillik – bolaning o'z hayotini boshqarish, muammolarni mustaqil hal qilish va qarorlar qabul qilish qobiliyatidir.. Bu ikki fazilat bolaning ta'lim jarayonida va kelajak hayotida muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarurdir. Mustaqillik va javobgarlikni o'rgatishning ahamiyati O'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi. Muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi. O'qituvchining o'z fikrini aniq ifoda etishiga yordam beradi. Jamoaviy loyihalarda o'ziga topshirilgan vazifani bajarganligini nazorat qilish. Uyda kichik vazifalar (stol tayyorlash, kitoblarni tartibga solish) bajarish. Bu orqali o'qituvchi o'z ishiga mas'uliyat bilan yondashishni o'rganadi. Xatolarni o'zi tuzatishiga imkon berish Ba'zan ota-onalar va o'qituvchilar bolaning xatolarini darhol to'g'rilab berishga harakat qilishadi. Lekin bu o'qituvchining mustaqil fikrlashiga to'sqinlik qilishi mumkin. Agar bola xato qilsa: Uni ayblamaslik, balki xatoni tahlil qilishiga

yordam berish. Xatosini o'zi tuzatishiga vaqt va imkon berish. Xato – bu o'rganish jarayonining bir qismi ekanligini tushuntirish.

“Kitob o'qish odatimni shakllantirish uchun har kuni 15 daqiqa o'qiyman.” Bunday kichik maqsadlar ularga o'z hayotini rejalashtirish va natijalarga erishish qobiliyatini rivojlantiradi. O'quvchini mustaqil fikrlashga o'rgatish Agar bola savol bersa, darhol javobni aytib berish o'rniga, uni mustaqil fikrlashga yo'naltirish kerak. Masalan: “Bu muammoni qanday hal qilish mumkin deb o'ylaysan?” “Boshqa qanday usullarni sinab ko'rish mumkin?” “Agar sen o'qituvchi bo'lsang, bu savolga qanday javob berarding? Bu usul o'quvchining fikrlash qobiliyatini rivojlantirib, mustaqil yechim topishga o'rgatadi. O'quvchini ortiqcha nazorat qilmaslik. Bu esa bolaning mustaqil bo'lishiga to'sqinlik qiladi. Unga o'zini sinash imkoniyatini berish kerak. Masalan: Dars tayyorlash jarayonini to'liq nazorat qilish o'rniga, uning o'zi rejalashtirishiga ruxsat berish. Qaror qabul qilish jarayonida unga erkinlik berish, faqat kerak bo'lsa yo'l-yo'riq ko'rsatish. Noto'g'ri yondashuvlardan qochish. O'quvchini mustaqil va mas'uliyatli bo'lishga o'rgatishda ba'zi xatolardan qochish lozim: Jazo orqali o'rgatish – Bolaga javobgarlikni tushuntirish kerak, lekin uni doimiy jazolash yoki ayblash natija bermaydi. Ortiqcha himoya qilish – Bola har qanday vaziyatda ota-ona yoki o'qituvchiga tayanib qolmasligi kerak

Tez natija kutish – Mustaqillik va javobgarlik bir kunda shakllanmaydi, bu jarayonga vaqt kerak. O'quvchilarga mustaqillik va javobgarlikni o'rgatish – ularning shaxsiy rivojlanishi va kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun muhim bosqichdir. Ota-onalar va o'qituvchilar bolaga o'z qarorlarini qabul qilishga imkon berishi, xatolaridan saboq olishga o'rgatishi va unga ishonch bildirishlari kerak. Agar bola o'zini qo'llab-quvvatlanganini his qilsa, u o'z hayotini boshqarish va javobgarlikni o'z zimmasiga olishni o'rganadi. Yomon natijalar uchun jazolash o'rniga qo'llab-quvvatlash Ba'zan o'quvchilar kutilgan natijani ko'rsata olmaydi yoki xato qiladi. Bunday vaziyatda jazolash yoki qattiq tanqid qilish bolaning motivatsiyasini pasaytirishi, o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotishiga sabab bo'lishi mumkin. Buning o'rniga, qo'llab-quvvatlash va to'g'ri yo'naltirish orqali bolani yaxshi natijalarga erishishga undash mumkin. Jazolashning salbiy ta'siri Ko'pgina tadqiqotlar jazolashning bolalar ruhiyatiga va o'qishga bo'lgan munosabatiga salbiy ta'sir ko'rsatishini isbotlagan. Bunday usullari. Qo'rquv va stress uyg'otadi – Bola xato qilishdan qo'rqib, mustaqil fikrlash va yangilik izlashdan chekinishi mumkin. O'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi – Doimiy tanqid bola o'zini qobiliyatsiz deb his qilishiga olib keladi. Darsga bo'lgan qiziqishni kamaytiradi – O'quvchi jazolanishdan qo'rqib, bilim olishdan zavq olmasligi mumkin. O'qituvchi yoki ota-ona bilan ishonchli munosabatni yo'qotadi – Bola o'zini tushunmaydigan muhitda yolg'iz his qilishi mumkin. Qo'llab-quvvatlash orqali yaxshiroq natijalarga erishish Xatolar – o'rganish jarayonining bir qismi ekanligini tushuntirish. O'quvchiga har bir xato – bu tajriba va o'sish imkoniyati ekanini tushuntirish kerak. Masalan; “Sen doim xato qilasan!” “Xatolarni tahlil qilib, keyingi safar yaxshiroq bajarishing mumkin.” Yomon natijaning sabablarini aniqlash va yechim taklif qilish Agar o'quvchi kutilgan natijani ko'rsata olmasa, uning sabablarini tushunishga harakat qilish lozim: U topshiriqni tushunmagan bo'lishi mumkin. Yetarlicha mashq qilmagan bo'lishi mumkin. Stress yoki boshqa tashqi omillar ta'sir qilgan bo'lishi mumkin.

Bola bilan ochiq suhbat qilib, muammoning ildizini topish va uni qanday hal qilish mumkinligini muhokama qilish foydali bo'ladi. Kichik yutuqlarni ham qadrlash Bola kichik bo'lsa ham harakat qilganini sezish va e'tirof etish muhim: “Avvalgidan yaxshiroq natija ko'rsatding, demak rivojlanayapsan!” “Bu safar to'g'ri javoblar soni oshgan, yaxshi natijaga yaqinlashyapsan.” Bu unga motivatsiya beradi va yanada ko'proq harakat qilishga undaydi. Jazolash o'rniga rag'batlantirish tizimidan foydalanish Ba'zan jazolash natijalarini yaxshilash o'rniga, bolaning o'z ustida ishlashiga to'sqinlik qiladi. Buning o'rniga, rag'batlantirish tizimi yaxshi ishlaydi. Masalan: Muvaffaqiyatlar kundaligi – O'quvchi har kunlik yoki haftalik yutuqlarini yozib borishi mumkin. Maqsadlar qo'yish – “Keyingi imtihonda 10% yaxshiroq natija ko'rsataman” kabi aniq maqsadlar belgilash unga yo'nalish beradi. Kichik mukofotlar – Yaxshilangan natijalar uchun kichik rag'batlar (kitob, qiziqarli mashg'ulotlar) berilishi mumkin. O'quvchiga ishonch bildirish Ba'zan eng katta motivatsiya – bu unga ishonish va ishonchini

oshirishdir. Masalan: “Men bilaman, sen ko‘proq harakat qilsang, albatta yaxshi natijaga erishasan.” “Sen bunga qodirsan, faqat hozircha biroz ko‘proq mashq qilish kerak.” Darsga bo‘lgan qiziqishni oshirish. Agar bola natijasi past bo‘lsa, balki u darsdan zerikayotgandir?

Dars jarayonini qiziqarli va interaktiv qilish orqali uning o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqini oshirish mumkin. O‘quvchini qo‘rquvdan xalos qilish. O‘quvchi noto‘g‘ri javob berganda yoki yomon baho olganda, unga tanbeh berish o‘rniga, bu vaziyatdan saboq olishga yordam berish kerak. Agar bola qo‘rquv hissini yengsa, kelajakda o‘zini erkinroq his qiladi va bilim olish jarayonidan zavq oladi. Yomon natijalar uchun jazolash bolaning motivatsiyasini susaytirishi, bilim olishdan voz kechishiga sabab bo‘lishi mumkin. Buning o‘rniga, qo‘llab-quvvatlash, rag‘batlantirish va xatolarni o‘rganish imkoniyati sifatida ko‘rish orqali o‘quvchini yanada yaxshi natijalarga undash mumkin. Ota-onalar va o‘qituvchilar o‘z munosabatlarini o‘zgartirib, bolaga ishonch bildirsalar, u o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirib, bilim olishga ishtiyoq bilan yondashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Satimova, H.K., No‘monova, M. (2021). Pedagogika International Journal on Integrated Education vol. 2024, pp.85. Xalloqiva S. (2022).
2. REALIZATION THE CONCEPT OF “Bola tarbiyasi”
3. “Motivatsiya qoidalar” Rizaeva. Mahliyo (129-bet) ppt\39.#

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKADAN SINFDAN TASHQARI ISHLARNI TASHKIL ETISHNING JIHATLARI

Abdiyeva Z.H.

Osiyo xalqaro universiteti o‘qituvchisi

Bozorova S.D.

Osiyo xalqaro universiteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishning metodik jihatlari, ularning turlari, rejalashtirish bosqichlari hamda innovatsion yondashuvlar asosida samaradorlikni oshirish yo‘llari tahlil qilingan. Shuningdek, amaliy tajriba asosida sinfdan tashqari mashg‘ulotlarning ta‘lim sifatiga ta‘siri yoritilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, matematika, sinfdan tashqari ishlar, to‘garaklar, o‘yin texnologiyalari, innovatsion metodlar, qiziqish, rejalashtirish

Bugungi kunda ta‘lim tizimining modernizatsiyalashuvi sharoitida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, bilimga bo‘lgan qiziqishini oshirish va ijodiy yondashuvini shakllantirish asosiy vazifalardan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘lim bosqichi bu borada muhim o‘rin egallaydi. Bu davrda o‘quvchilarda bilimga nisbatan ijobiy munosabat shakllanishi, fanga qiziqish uyg‘onishi lozim.

Matematika fani o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash, muammo yechish, tahlil qilish kabi muhim kompetensiyalarini shakllantirishda asosiy vositadir. Shu sababli, matematika ta‘limining samaradorligini oshirish maqsadida sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar orqali bolalar bilan darsdan tashqari vaqtda individual yoki guruhli tarzda ishlash imkoniyati yaratiladi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning dars jarayonida olgan bilimlarini mustahkamlash, kengaytirish hamda ularni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

1. Boshlang‘ich sinflarda matematika fanining ahamiyati

Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘quvchilarning intellektual rivojlanishida asosiy rol o‘ynaydi. Bu davrda bolalar birinchi marta raqamlar, arifmetik amallar, shakllar va o‘lchovlar bilan tanishadi. Shuningdek, ular mantiqiy bog‘liqliklarni anglashni, algoritmik fikrlashni va amaliy hisob-kitoblarni o‘rganadilar. Shu jihatdan matematika nafaqat hisob-kitob qilish, balki fikrlash madaniyatini shakllantiruvchi fan sifatida ham ko‘riladi.

Boshlang'ich bosqichda matematika faniga qiziqish uyg'otish, uni oson va qiziqarli tarzda o'rgatish o'qituvchining mahoratiga bog'liq. Sinfdan tashqari ishlar bu jarayonda qo'shimcha vosita bo'lib xizmat qiladi.

2. Sinfdan tashqari ishlarning turlari

Boshlang'ich sinflarda matematikadan olib boriladigan sinfdan tashqari ishlar quyidagi asosiy shakllarda amalga oshiriladi:

Matematik to'garaklar – Qobiliyatli o'quvchilarni aniqlab, ularning qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan doimiy mashg'ulotlar.

Fan olimpiadalari va tanlovlar – O'quvchilarning bilimini baholash va ularni rag'batlantirish vositasi.

Matematik viktorinalar va intellektual o'yinlar – Fanni qiziqarli shaklda o'rgatish orqali bilimlarni mustahkamlash.

Matematik kechalar – Teatral, sahnalashtirilgan va interfaol faoliyatlar asosida tashkil etiladigan ommaviy tadbirlar.

Bu tadbirlar o'quvchilarning matematikaga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularda ijodkorlik va jamoada ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi.

3. Sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirish va tashkil etish usullari

Sinfdan tashqari ishlarda samaradorlikka erishish uchun ularni aniq reja asosida tashkil etish muhim hisoblanadi. Bu reja o'quv yilining boshida tuziladi va unda quyidagi omillar inobatga olinadi:

Rejalashtirish jarayonida matematik to'garaklar uchun tematik reja tuziladi, unda har bir mashg'ulotning maqsadi, vazifalari, mavzusi, uslubi va baholash mezonlari ko'rsatiladi. Bundan tashqari, o'quvchilar faoliyatini monitoring qilish, oraliq nazorat va yakuniy tahlil o'tkazish ham muhim ahamiyatga ega.

4. O'quvchilarning qiziqishini oshirishda innovatsion yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish sinfdan tashqari ishlarning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Boshlang'ich sinflarda quyidagi usullar ayniqsa muvaffaqiyatli deb topilmoqda:

O'yin texnologiyalari – matematik topshiriqlarni o'yin shaklida tashkil etish orqali o'quvchining faol ishtirokini ta'minlash.

AKT vositalaridan foydalanish – multimedia resurslari, interaktiv doska, onlayn testlar va mobil ilovalar orqali vizual va interfaol ta'limni joriy qilish.

Loyiha faoliyati – kichik yoshdagi o'quvchilarning ijodiy fikr yuritishini qo'llab-quvvatlaydigan mustaqil yoki guruhli loyihalarni yaratish.

STEAM yondashuvi – fanlararo aloqadorlikda matematikani texnologiya, san'at va boshqa yo'nalishlar bilan uyg'unlashtirish.

Bunday innovatsion yondashuvlar o'quvchilarni motivatsiyalashga, ular o'rtasida sog'lom raqobat muhitini yaratishga va darsdan tashqari vaqtni mazmunli o'tkazishga yordam beradi.

5. Amaliy misollar va tajriba asosidagi tahlillar

Tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, sinfdan tashqari ishlar muntazam ravishda tashkil etilgan sinflarda o'quvchilarning matematik saviyasi va umumiy bilim darajasi yuqori bo'ladi. Masalan, Toshkentdagi bir nechta umumta'lim maktablarida olib borilgan kuzatuvlarda matematik to'garaklarga qatnashgan o'quvchilarning yillik baholari, darsda ishtiroki va olimpiadalaridagi natijalari boshqalariga nisbatan yuqoriroq bo'lgan.

Shuningdek, o'qituvchilar bilan o'tkazilgan suhbatlar natijasida aniqlanishicha, sinfdan tashqari faoliyatlar orqali o'quvchilarda fanga bo'lgan ijobiy munosabat shakllanib, ular matematikani nafaqat dars predmeti sifatida, balki hayotiy zarurat sifatida qabul qilganlar.

Boshlang'ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari ishlarni samarali tashkil etish o'quvchilarning bilim darajasini oshirish, ijodiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirish, shuningdek, fanga bo'lgan qiziqishini mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Ushbu faoliyatni tizimli ravishda rejalashtirish va amalga oshirish o'qituvchining professional yondashuvi, metodik bilimlari va yangilikka ochiqqligini talab etadi.

O'quvchilar individual xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etilgan sinfdan tashqari mashg'ulotlar orqali ularning shaxsiy rivojlanishiga zamin yaratiladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimova M.X. Boshlang'ich sinflarda matematik ta'lim metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2022.
2. Mavlonova R.A. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
3. Yo'ldoshev M., To'xtayeva G. Boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlar. – Samarqand, 2020.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 11-martdagi "Umumiy o'rta ta'lim konsepsiyasi" qarori.
5. "Boshlang'ich ta'lim" ilmiy-metodik jurnali, 2023-yil, №4.

O'ZBEKISTONDA FAN VA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

*Fattullayeva Mahzuna Maqsudovna
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi
Samandarova Gulsanam Qalandar qizi
2-BT-24 guruh talabasi*

Annotatsiya: Mazkur mavzuda O'zbekistonda fan va ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, ularning asosiy yo'nalishlari hamda dolzarb muammolari tahlil etiladi. Jumladan, ilmiy salohiyatni oshirish, yosh olimlarni qo'llab-quvvatlash, zamonaviy ta'lim standartlarini joriy etish, oliy va umumiy o'rta ta'lim sifatini yaxshilash bo'yicha olib borilayotgan chora-tadbirlar yoritiladi. Shuningdek, xalqaro hamkorlik, raqamli ta'lim texnologiyalarining joriy etilishi, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasi kabi masalalarga ham alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Fan, ta'lim, ilm-fan, ilmiy salohiyat, innovatsiya, texnologiya, raqamli ta'lim, zamonaviy metodlar, pedagogika, islohotlar, strategik rivojlanish, ta'lim tizimi, oliy ta'lim, maktab ta'limi, professional ta'lim, malaka oshirish.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng barcha sohalarida chuqur islohotlarni amalga oshirishga kirishdi. Ayniqsa, ta'lim va ilm-fan sohalarining rivojlanishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Zero, taraqqiy etgan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, barqaror iqtisodiy va ijtimoiy yuksalish zamidida kuchli ilmiy salohiyat hamda zamonaviy ta'lim tizimi yotadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida bosqichma-bosqich yangilanishlar olib borilmoqda. Maktabgacha ta'limdan boshlab, oliy ta'lim va undan keyingi bosqichlargacha bo'lgan barcha pog'onalar yangicha yondashuv asosida rivojlanmoqda. Jumladan, o'quv dasturlarining zamonaviylashtirilishi, xalqaro standartlarga mos o'quv rejalari, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi, pedagog kadrlar malakasini oshirish borasidagi islohotlar ta'lim sifatining oshishiga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, raqamli ta'lim tizimi keng joriy qilinib, masofaviy o'qitish, elektron darsliklar, platformalar orqali o'qitish tizimi faol rivojlanmoqda. Bu ayniqsa pandemiya davrida o'zining dolzarbligini yaqqol namoyon etdi. Ilm-fan rivoji va yosh olimlarni qo'llab-quvvatlash ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va texnologik yangiliklar jamiyat taraqqiyotining asosi hisoblanadi. O'zbekistonda yosh olimlar va tadqiqotchilarni qo'llab-quvvatlash, grantlar ajratish, ilmiy markazlar faoliyatini kengaytirish orqali ilm-fan sohasida muhim natijalarga erishilmoqda. Har yili yuzlab yoshlar xorijiy nufuzli universitetlarda tahsil olish uchun davlat tomonidan yuborilmoqda. Bu esa ilmiy salohiyatni yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Yana bir muhim yo'nalish – ilm-fanni ishlab chiqarish bilan uzviy bog'lash, ya'ni fan va amaliyot integratsiyasini ta'minlashdir. Texnoparklar, innovatsion klasterlar va ilmiy-texnik loyihalarning amaliy hayotga tatbiq etilishi bu borada ijobiy siljishlarga olib kelmoqda.

O'zbekiston oliy o'quv yurtlari xalqaro reytinglarga kirish, nufuzli xorijiy universitetlar bilan qo'shma dasturlarni amalga oshirish, talaba va professor-o'qituvchilar almashinuvini kengaytirishga katta e'tibor qaratmoqda. Bu esa ta'lim sifati va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim omil hisoblanadi.

Ta'limning sifati oshirishda pedagoglar bilim va kasbiy mahoratining davr talablariga mosligi, o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan oqilona foydalanishi, tashkil etilayotgan darslarning samaradorligi, ta'lim oluvchi yaxshi o'zlashtirishi uchun har bir mavzuning pedagogik va axborot texnologiyalarni qo'llagan holda o'tilishini ta'minlash talab etiladi. O'qitishda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limni amaliyotga joriy etish, ta'lim oluvchilarda egallagan bilimlarini hayotda qo'llay olish, kasb tanlash, mustaqil ta'lim olish, o'quv-bilish kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biridir.

Shu bilan birga, milliy ta'lim-tarbiya tizimining amaldagi holati uni zamon talablari asosida modernizatsiya qilish, yoshlarni yuksak bilim-ma'rifat egalari, jismoniy va ma'naviy sog'lom insonlar etib tarbiyalash, ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog xodimlari nufuzini oshirish, ularning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish bo'yicha izchil chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etmoqda.

O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar hamda oliy ta'lim sohalari bosqichma-bosqich modernizatsiya qilinmoqda. Xususan: Maktabgacha ta'lim muassasalarining soni va sifati oshirildi;

Boshlang'ich va o'rta ta'lim uchun zamonaviy darsliklar, interaktiv metodikalar joriy qilindi;

Oliy ta'lim tizimida yangi universitetlar ochildi, chet ellik mutaxassislar jalb qilinmoqda;

Talabalarga talabga mos zamonaviy bilimlar berish uchun kredit-modul tizimi joriy etildi.

2020-yilda "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi" qabul qilindi; O'zbekiston Fanlar akademiyasi faoliyati qayta faollashtirildi; Ilmiy tadqiqot institutlariga moliyaviy va texnologik ko'mak kuchaytirildi; Yosh olimlar va doktorantlar uchun grantlar, stipendiyalar va xorijiy stajirovkalar tizimi yo'lga qo'yildi.

Bugungi kunda ta'lim va fanning integratsiyasi raqamli texnologiyalar bilan boyitilmoqda. Masalan:

Elektron jurnal va kundaliklar (my.maktab.uz);

Masofaviy ta'lim tizimlari; Onlayn darslar va MOOC (Massive Open Online Course) platformalarining joriy etilishi; Startaplar va innovatsion inkubatorlarning qo'llab-quvvatlanishi.

Fanni o'qitishda foydalaniladigan zamonaviy pedagogik texnologiyalar deb: - ta'lim oluvchining ijtimoiy va bilish faolligini ta'minlashga yo'naltirilgan - shaxsiy-insonparvarlik; - o'quv jarayonining texnologik darajasini to'liq ifodalash, amalda joriy etishga yo'naltirilgan – loyihalash; - mustaqillik, tashabbuskorlik, tadbirkorlik, hamkorlik, ijodkorlik kompetentligini shakllantirishga yo'naltirilgan - muammoli o'qitish; - ta'lim oluvchida ijodkorlik, yangilik yaratish qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan - evristik o'qitishni e'tiborga olish.

Pedagogik texnologiyalar asosida yaratilgan interfaol usullar deb, bunda ta'lim oluvchining: - mustaqil va ijodiy ishiga yo'naltirilgan - kichik guruhlarda ijodiy izlanish; - bilim doirasini, ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, ilmiy maqola, risola va kitoblar bilan tanishtirish orqali, bilim olish va fanga bo'lgan qiziqishini orttirish, avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakasini yangi vaziyatlarda qo'llash orqali yangi bilimlarni egallashga yo'naltirilgan - erkin fikrlash;

Ta'lim sifati, uning maqsad va vazifalarini, mazmunini, shakl, metod, texnologiya va vositalarini to'g'ri tanlash muhim. Har bir mashg'uloti ta'lim oluvchilarda o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishga, o'quv adabiyotlaridan kerakli axborotlarni mustaqil topishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Fan va ta'lim sohasidagi islohotlar O'zbekistonning barqaror rivojlanishi, xalqaro maydondagi obro'sini oshirish va kelajak avlodni bilimli, raqobatbardosh qilib tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu yo'nalishdagi har bir qadam mamlakat taraqqiyotiga zamin yaratadi.

O'zbekistonda fan va ta'lim sohalarining rivojlanishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. So'nggi yillarda olib borilayotgan tub islohotlar, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, pedagoglar va olimlarga yaratilayotgan sharoitlar, yoshlarning ilmga bo'lgan qiziqishini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar kelajakda raqobatbardosh, ilm-fanli jamiyat barpo etish uchun muhim zamin yaratmoqda. Bu yo'nalishda izchil harakatlar davom etar ekan, O'zbekiston xalqaro maydonda ilg'or ta'lim tizimiga ega bo'lgan, innovatsion va ilmiy salohiyati yuqori davlatga aylanishi shubhasizdir.

Ta'lim sifatini oshirishdagi mavjud kamchilik va muammolarni bartaraf etish, bu yo'ldagi maqsad va vazifalarni aniq belgilash, buning uchun jahonda tan olingan tajribalardan foydalanish, axborot texnologiyalarini pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashgan holda qo'llash bo'lajak mutaxassis kadrlarning kasbiy tayyorgarlik sifatini yaxshilashga xizmat qiladi, bu jarayon samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasida ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni.
2. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (yangi tahriri), O'zbekiston Respublikasi, 2020-yil.
3. Maqsudovna, F. M. (2025). ONA TILINING JAMIYATDAGI O'RNINI VA AHAMIYATI. *Modern digital technologies in education: problems and prospects*, 2(2), 48-53.
4. Maqsudovna, F. M. (2025). PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA INNOVATSIYALAR. *Modern digital technologies in education: problems and prospects*, 2(2), 42-47.
5. Maqsudovna, F. M. (2025). MOTIVATSIYA VA O'QUV FAOLIYATINI RAG'BATLANTIRISH. *Modern digital technologies in education: problems and prospects*, 2(2), 36-41.
6. Maqsudovna, F. M. (2025). O'QITISH METODLARI VA USULLARI. *Modern digital technologies in education: problems and prospects*, 2(2), 31-35.

TARBIYA DARSLARI ORQALI O'QUVCHILARNI JAMOADA SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Hojiyeva Nasiba Bahodirovna
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi
Ismatova Madinabonu
Osiyo xalqaro universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarbiya darslarining o'quvchilarni jamoada ishlashga o'rgatish, ijtimoiy faolligini oshirish va ularni ijtimoiy muhitga moslashtirishdagi ahamiyati yoritilgan. Jamoa bilan ishlash ko'nikmalari, o'zaro hurmat, hamkorlik va mas'uliyat kabi ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda tarbiya darslarining metodik yondashuvlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tarbiya darsi, jamoa, o'quvchi, metodika, ijtimoiy kompetensiya, hamkorlik.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 15-iyun kuni poytaxtimizda o'tkazilgan "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzuidagi anjumanda so'zlagan nutqida yosh avlod tarbiyasiga alohida e'tibor qaratdi.

"Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim? – yoshlar.

Mayli yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doim aks – sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimani hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan [1].

XXI asrda jahon miqyosida ta'lim barqaror taraqqiyotni ta'minlovchi asosiy omil sifatida e'tirof etilib, 2030 yilgacha belgilangan xalqaro ta'lim konsepsiyasida "Butun hayot davomida sifatli ta'lim olishga imkoniyat yaratish" dolzarb vazifa sifatida belgilandi. Bu uzluksiz ta'lim tizimida va butun hayot davomida har bir shaxsning ijodiy va tanqidiy tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirilgan zamonaviy axborot-kommunikatsiya va masofaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatini kengaytirdi. Mustaqillik yillarida zamonaviy talablar asosida ta'lim sifatini oshirish, kreativ usullarni qo'llash orqali ta'lim berish, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, o'quv dasturlari, o'quv-metodik adabiyotlarini xalqaro talablar asosida yangilash, o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish kabi ishlarga alohida e'tibor qaratildi.

Darhaqiqat, tarbiya o'z mazmun mohiyatiga ko'ra ijtimoiy – pedagog hodisa sifatida tarixiy, ma'naviy – ma'rifiy tajriba bilan xulq – odob me'yorlari, axloqiy – huquqiy qoidalar hamda ma'naviy qadriyatlar avloddan avlodga o'tib kelishiga xizmat qiladi va shunday bo'lib qoladi. U odamni inson va shaxs bo'lib shakllanishini, unijtimoiylashuvini ro'yobga chiqaradigan hamda taminlaydigan omil hisoblanadi.

Shu bois tarbiya, barcha tarixiy – ijtimoiy taraqqiyot bosqichlarida jamiyat, oila, muayyan guruh va jamoalar uchun yoshlarni hayotga tayyorlash, ularni mehnatsevar, insonparvar, vatanparvar qilib o'stirishning muhim quroli hisoblangan va shunday bo'lib qolmoqda.

Tarbiya metodlari va usullari o'z maqsadi, mazmuni va mohiyatiga ko'ra axloqiy-diniy usullardan butunlay farq qiladi. Mamlakatimizda bolalarni g'arazgo'ylik, molparastlik, ochko'zlikka qarshi tarbiyalash, ular ulg'aygach, umumiy manfaatni Afzal ko'rishlari, "Bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun" tamoyili asosida ish yuritadi.

Tarbiya - bu ota-onalar, ta'lim muassasalari va jamiyat tomonidan bolalarni tarbiyalashning ongli va maqsadli jarayoni bo'lib, u bolalarning yoshi, psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olish asosida amalga oshiriladi. Hozir biz texnologiya juda rivojlanayotgan davrda yashayapmiz. Mamlakatimizda amalga oshirilgan islohotlar tufayli xalqimizning turmushi yaxshilandi, barcha sohalarda o'zgarishlar va rivojlanishlar ko'zga tashlanmoqda, ammo shunga rivojlanishga qaramay ba'zi o'smirlar va yoshlarning ma'naviyati pastligi, ota-onalarning farzandlarining xulq-atvoriga befarqligi nazarga tushmoqda.

Bu masalaning oldi olinmasa, savodsizlar safi ortishi mumkin. Bilimsizlik savodsizlikdan boshlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.M.Mirziyoev «Ijtimoiy barqarorlikni taminlash, muqaddas dinimizning sofliğini asrash – davr talabi» // Videoselektor yig'ilishidagi nutq. – 15 iyun, 2017 yil./ <https://www.Google.com>.

2. Xaydarova M.X. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini Tarbiya fanini o'qitishga metodik tayyorgarligini takomillashtirish. 13.00.02 – Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Toshkent, 2023

3. Nazarova Z.T. Malaka oshirish jarayonida tarbiya fani o'qituvchilarining ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish (Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi asosida). 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Samarqand, 2023

4. Tarbiya [Matn]: 10-sinf uchun darslik / N. Ismatova, Z. Zamonov, Z. Islomov, D. Rahimjonov, O. Maxmudov, D. Ro'ziyeva, S.Shermuxamedova, S. Akkulova, N. Xolmuxamedova, Z. Jabborova Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 128 b.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARDA MUSTAQIL FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA INTERFAOL USULLAR VA TEXNOLOGIYALAR

Majidova Feruza Maxmudovna
Osiyo Xalqaro Universiteti o'qituvchisi
Ikromova Durdona Ibroim qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish jarayonida qo'llaniladigan interfaol usullar va texnologiyalar tahlil qilinadi. Mustaqil fikrlashni shakllantirish uchun muhit yaratish, muammoli ta'lim, klaster, aqliy hujum, bahs-munozara va boshqa interfaol yondashuvlarning samaradorligi ko'rib chiqiladi. Maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida darslarni tashkil etish usullari, ularning ta'lim sifati va o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatiga ta'siri o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, mustaqil fikrlash, interfaol usullar, pedagogik texnologiyalar, muammoli ta'lim, kreativ tafakkur, bahs-munozara.

Bugungi globallashuv davrida ta'lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy yondashishga o'rgatish bilan ham bog'liqdir. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish kelajakdagi ta'lim jarayonining mustahkam poydevorini yaratishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada interfaol usullar va texnologiyalarning mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi roli tahlil qilinadi. Mustaqil fikrlash – bu o'quvchining atrof-muhitni tahlil qila olish, muammolarga o'z yechimini topa bilish, shuningdek, mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatidir. Ushbu ko'nikma o'quvchilarning faqatgina ta'lim jarayonida emas, balki hayotdagi turli vaziyatlarda ham muvaffaqiyatga erishishida muhim rol o'ynaydi. Boshlang'ich sinflarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish quyidagi afzalliklarga ega:

- ❖ O'quvchilarning faolligini oshiradi.
- ❖ Tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantiradi.
- ❖ Muammolarga ijodiy yondashishga o'rgatadi.
- ❖ O'z fikrini aniq ifodalash ko'nikmalarini rivojlantiradi.
- ❖ Interfaol usullar va texnologiyalarning o'rni

Interfaol ta'lim usullari o'quvchilarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali interfaol usullarga quyidagilarni misol qilib keltirishimiz mumkin: Muammoli ta'lim metodikasida o'quvchilarga turli muammoli vaziyatlar berilib, ularni mustaqil hal qilish taklif etiladi. Bu usul orqali o'quvchilar analiz qilish, taqqoslash, sabab-oqibatni tushunish va xulosa chiqarish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Aqliy hujum-bu usulda o'quvchilar o'z fikrlarini erkin bayon qilishi, muammolarga turli nuqtai nazardan qarashni o'rganishi mumkin. Aqliy hujum kichik guruhlarda yoki umumiy sinf muhokamasi shaklida tashkil etiladi. Bahs-munozara-o'quvchilarning turli mavzularda bahslashishi, o'z fikrini himoya qilishga harakat qilishi ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Klaster usuli-bu metod orqali o'quvchilar berilgan mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarni yozib, ular o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlaydilar. Bu usul mustaqil tafakkurni rivojlantirish bilan birga, tahliliy fikrlashga ham yordam beradi. Fikrlar charxi- o'quvchilar ma'lum bir g'oya atrofida fikrlarni vizual ravishda joylashtiradilar, bu esa ularning mavzuni kengroq tushunishiga yordam beradi. Raqamli texnologiyalarning roli-zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar katta ahamiyat kasb etmoqda. O'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda quyidagi texnologiyalar samarali hisoblanadi: Interfaol ta'lim platformalari yordamida o'quvchilar o'z bilimlarini mustaqil tekshirishi va tahlil qilishi mumkin. Elektron darsliklar va onlayn resurslar orqali mustaqil o'rganish imkoniyati kengayadi. Gamifikatsiya (o'yinlashtirish) o'quvchilarni faol o'rganishga rag'batlantiradi. Masalan, o'quv o'yinlari orqali ular muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmasi shakllanadi. Hozirgi kunda raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. O'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda quyidagi texnologiyalar samarali hisoblanadi: Elektron darsliklar va interfaol o'yinlar – bu vositalar mustaqil o'rganish va amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda yordam beradi. Onlayn ta'lim platformalari– bu platformalar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini mustaqil tekshirishi va

takomillashtirishi mumkin. Sun'iy intellekt asosida o'qitish – AI yordamida moslashtirilgan o'quv dasturlari orqali har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga mos keluvchi ta'lim shakllantiriladi. Virtual reallik (VR) va interfaol simulyatsiyalar – o'quvchilarni real hayotga yaqin tajribalar bilan tanishtirish orqali mustaqil tahlil qilish va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi: O'quvchilarga erkin fikr yuritish uchun sharoit yaratish, an'anaviy yodlash uslubidan ko'ra, tahlil qilish va muhokama qilishga asoslangan yondashuvlarni afzal ko'rish. Guruh bo'lib ishlashni rag'batlantirish, chunki muloqot jarayoni o'quvchilarning fikrlashini rivojlantiradi. Ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni keng jalb qilish. O'quvchilarning o'z fikrlarini mantiqiy asoslashiga e'tibor qaratish. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish, ta'lim jarayonining asosiy vazifalaridan biridir. Bu jarayon o'quvchilarning o'z fikrini ifodalash, tahlil qilish, qarorlar qabul qilish va muammoni hal qilish qobiliyatlarini shakllantiradi. Interfaol usullar va texnologiyalarni qo'llash, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash va ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Interfaol usullar, masalan, guruh ishlari, muammoli vaziyatlarni hal qilish, o'yinlar va diskussiyalar, o'quvchilarga nafaqat o'z fikrlarini ochiq ifodalash, balki boshqalarni tinglash, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkonini beradi. Bunday usullar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini kuchaytirib, ularni o'qishga va o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

Zamonaviy texnologiyalar, masalan, interaktiv ta'lim dasturlari, onlayn resurslar, va virtual o'quv muhitlarining qo'llanilishi, o'quvchilarga o'zlarining bilimlarini mustaqil ravishda kengaytirish imkoniyatini beradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarning fikrlarni tezkor ravishda ishlab chiqishiga, turli xil ma'lumotlarga erishishlariga va yangi bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradi. Umuman olganda, interfaol usullar va texnologiyalar boshqariladigan va samarali tarzda qo'llanilsa, o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga erishish mumkin. Bu esa o'z navbatida, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga va ta'lim jarayonining samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva, G. (2021). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asoslari. Toshkent: «Fan va texnologiya» nashriyoti.
2. Ergashev, J. (2019). Interfaol ta'lim usullari va ularning amaliyoti. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
3. Shonazarov, A. (2020). Boshlang'ich ta'lim metodikasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi nashriyoti.
4. Turdiev, A., & Rasulova, N. (2022). Raqamli texnologiyalar va ta'lim. Toshkent: Innovatsion ta'lim markazi.
5. Jonibekov, Q. (2021). Ta'limda gamifikatsiya va kreativ tafakkurni rivojlantirish. Toshkent: «Ilm ziyo» nashriyoti.
6. OECD (2018). The Future of Education and Skills: Education 2030. OECD Publishing.

BOSHLANG'ICH SINFDAN SO'Z TURKUMLARINI O'RGANISH

*Fattullayeva Mahzuna Maqsudovna
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi
To'xtayeva Sevinch Nasillo qizi
2-BT-24 guruh talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolad boshlang'ich sinflarda ona tilini tashkil etish, ona tilini katta bo'limi bo'lgan morfologiyani o'rgatishda qulaylikka erishish yo'llari berilgan.

Kalit so'zlar: morfologiya, so'z turkumlari, ot, sifat, son, kishilik olmoshlari, fe'l, enerjayzer metodi, pinbuard metodi, suhbat metodi, yarim izlanishli muammoli metod, analitik (tahlil), sintetik (tarkib), indiktuv metodlar.

So'z turkumlari ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi so'zlarning leksik-grammatik, morfologik va sintaktik belgilariga ko'ra turli gruppalariga ajratilishi – so'z turkumlari haqidagi ilm hisoblanadi. So'zlarni leksik-grammatik turkumlarga ajratishda 3 belgiga:

- 1) leksik ma'nosi (nimani ifodalashi, ya'ni predmet, harakat yo'holat, belgi kabilarning umumlantirilgan ma'nolari);

2)morfologik (so'zning turli shakl tizimi);

3)sintaktik (turli morfologik shakllarning sintaktik vazifa bajarishi) belgilariga asoslanadi.

Demak, so'z turkumlari ustida ishlash o'quvchilarning muayyan guruhlardagi so'zlarning umumlashtirilgan ma'nolari, kishilarning aloqa vositasi sifatidagi rolini tushunib olishlarga qaratilishi lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida so'z turkumi bilan umumiy tanishtirilgandan so'ng har bir leksik grammatik guruh alohida o'rganiladi. Bu so'z turkumlarini o'rganishning boshlang'ich bosqichidayoq ular taqqoslashga qulay sharoit yaratadi va bu bilan shakllantiradigan grammatik tushunchaning asosiy tomonlarini aniqroq ajratishga imkon beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ot, sifat, son, fe'lining quyidagi xususiyatlarini bilib oladilar:

1)so'z nima bildirishi (predmet, predmet belgisi, predmet sanog'i va tartibi, predmet harakati yoki holati);

2)qanday so'roqlarga javob bo'lishi;

3)o'zgarish-o'zgarmasligi;

4)gapda, asosan, qanday bo'lak vazifasida kelishi. O'quvchilar mana shu o'rgangan bilimlari asosida so'z turkumlarini taqqoslaydilar.

So'z turkumlarini o'rganishdagi asosiy vazifa o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish, lug'atini yangi ot, sifat, son, fe'llar bilan boyitish, o'quvchilar shu vaqtgacha foydalanib kelayotgan so'zlarning ma'nosini aniq tushunishiga erishish, bog'lanishli nutqda u yoki bu so'zdan o'rinli foydalanish malakasini o'stirish hisoblanadi. Buvazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun so'z turkumlarini o'rganish jarayonida sinonim, antonimlar (atamalar berilmaydi) ustida muntazam ish olib boriladi, o'quvchilar ko'p ma'noli so'zlar, ularning o'z va ko'chma ma'noda ishlatilishi bilan tanishtiriladi. Bunda ta'limni o'quvchilarning shaxsiy tajribalari, bevosita ko'rganlari, radiodan eshitganlari, kitobdan bilib olganlari bilan bog'lash muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarda kuzatish, muhim narsalarni sezish ko'nikmalarini shakllantirish, atrof-muhit haqidagi bilimlarini boyitish bilan bir vaqtda ularning nutqini o'stirish vazifasi ham amalga oshiriladi.

Harakatni ifodalovchi so'zlarga nima qildi? nima qilyapti? nima qilmoqchi? kabi so'roqlarga javob beramiz. Masalan, nima qildi? – uchib keldi.

Harakatni bildirgan so'zga -a, -y qo'shimchalaridan birini qo'shsak, shu harakatni birozdan keyin, ertaga, indinga, keyingi yili, xullas, kelgusida qilmoqchi ekanimizni anglatadi. Masalan,

Men olma teryapman – hozir teryapsiz

Men ertaga olma teraman – hozir emas, ertaga.

Bu kitobni kechki payt o'qiyman – hozir emas, kechki payt o'qimoqchimiz kabi.

Sonni o'rganish tizimi ham son haqidagi materialni leksik va grammatik tomondan sinfdan-sinfga o'tgan sayin bo'yitib, murakkablashtirib borishni nazarda tutadi.

Boshlang'ich ta'limda son uch yo'nalishda o'rganiladi:

1. Sonlarning talaffuzi va ma'nosi ustida ishlash.

2. Sonning grammatik shakllari ustida ishlash.

3. Sonlarning imlosi ustida ishlash.

Son boshlang'ich sinflarda quyidagi izchillikda o'rganiladi:

– 2- sinfdan nechta?, qancha? so'roqlariga javob bo'lib, shaxs va narsaning sanog'ini, nechanchi? so'rog'iga javob bo'lib, shaxs va narsaning tartibini bildirishi;

– 3- sinfdan "Son – so'z turkumi" tushunchasi kiritiladi. O'quvchilarda son predmetning miqdorini bildirishini otga bog'lanib kelishi yordamida aniqlash ko'nikmasi o'stiriladi. Bularni o'rganishda sonning leksik xususiyatlariga asoslaniladi. Sonning leksik ma'nosi uni ot bilan bog'liq holda o'rganishni taqozo etadi.

– 4- sinfdan sanoq va tartib sonlar, tartib sonlarning harf, rim va arab raqamlari bilan yozilishi, qo'sh undoshli sonlarning, Grammatik shakllangan sonlarning (ikkov, o'ntacha, beshtadan) imlosi,sonlarning gramm, kilogramm, metr, litr, so'm, tiyin so'zlari bilan qo'llanishi va shu so'z bilan bitta so'roqqa javob bo'lishi o'rganiladi.

Hozirgi darsliklarda esa 1-sinfdan sifatning -roq, -li, -siz,qo'shimchalari, 2-sinfdan mashqlar ichida ayrim otlarni sifat orqali ifolash sharti berilgan, ya'ni tulki – ayyor, gul- chiroyli kabi, 3-sinfdan esa qanday so'rog'iga javob bo'luvchi so'zlarni aniqlash shartlari berilgan, 4- sinfdan sifat mavzusi takrorlangan.

4-sinfda “Otlarning kelishik qo‘shimchalari bilan qo‘llanishi” mavzusi o‘rganiladigan darsda o‘quvchilar nutqiga kelishik, kelishik nomlari, so‘roqlari, kelishik qo‘shimchalarini kiritishda pinbuard metodi samaradorlikni ta‘minlaydi. “Pin” mustahkamlash, “buard” doska ma‘nosini bildiradi. Mazkur metod o‘quvchilarning o‘zlashtirishlarini ta‘minlovchi bir qancha sezgilarini (qo‘l harakati, ko‘rish, eshitish sezgilarini) ishga soladi, ularni yodda saqlash, xotirlash, qayta tiklash kabi aqliy faoliyatga yo‘llaydi. Bunda o‘qituvchi quyidagi savol- topshiriqlardan foydalanadi: Mustahkamlashda quyidagi gaplardan tarqatma material sifatida foydalanish mumkin. Bu o‘quvchilarda o‘z ajdodlari bilan faxrlanish tuyg‘usini tarkib toptiradi.

Boshlang‘ich sinfda ot, sifat, son va fe‘ldan tashqari kishilik olmoshlari haqida ham ma‘lumot berib o‘tiladi. Boshlang‘ich ta‘limda faqat kishilik olmoshlari o‘rganiladi.

4-sinfda kishilik olmoshlari haqidagi dastlabki umumiy tushuncha beriladi, ularning kelishik qo‘shimchalari bilan turlanishi va imlosi o‘rgatiladi. Kishilik olmoshlari bilan o‘quvchilarni tanishtirishda predmetni nomlamasligi, ular faqat ko‘rsatish uchun xizmat qilishi bilan tanishtiriladi. Boshlang‘ich sinfda kishilik olmoshlarining ot bilan almashinib qo‘llanishiga alohida to‘xtab o‘tilmaydi. Chunki men, sen olmoshlari hech qachon ot bilan almashinib qo‘llanmaydi: “Men o‘qiyapman, sen o‘qiyapsan” deyish mumkin, lekin “Salima chiqyapman, Salima o‘qiyapsan, qiz tikiyapman” tarzida qo‘llanmaydi. Lekin III shaxs kishilik olmoshi ot bilan almashinib qo‘llanadi: “Qiz tikiyapti – u tikiyapti”. O‘qituvchi kishilik olmoshlari bilan tanishtirayotganda shunga diqqatni qaratish lozim. Kishilik olmoshi haqidagi dastlabki ma‘lumot badiiy asardan keltirilgan og‘zaki nutqqa doir misollarni kuzatish va tahlil qilish orqali beriladi. Kishilik olmoshlarini o‘rgatish jarayonida o‘quvchilarda quyidagi bilim va ko‘nikmalar hosil qilinadi:

- men, sen, u, biz, siz, ular kishilik olmoshlari, ular kim? so‘rog‘iga javob bo‘ladi;
- kishilik olmoshlari so‘z turkumi;

Olmosh so‘z turkumi suhbat, yarim izlanishli, muammoli metod, indukti metodlarda tushuntiriladi. Bu metodlarning qaysi birida tushuntirilsa, shunga mos usul va ish turlari tanlanadi.

4-sinfda “Otlarning kelishik qo‘shimchalari bilan qo‘llanishi” mavzusi o‘rganiladigan darsda o‘quvchilar nutqiga kelishik, kelishik nomlari, so‘roqlari, kelishik qo‘shimchalarini kiritishda pinbuard metodi samaradorlikni ta‘minlaydi. “Pin” mustahkamlash, “buard” doska ma‘nosini bildiradi. Mazkur metod o‘quvchilarning o‘zlashtirishlarini ta‘minlovchi bir qancha sezgilarini (qo‘l harakati, ko‘rish, eshitish sezgilarini) ishga soladi, ularni yodda saqlash, xotirlash, qayta tiklash kabi aqliy faoliyatga yo‘llaydi. Bunda o‘qituvchi quyidagi savol- topshiriqlardan foydalanadi:

- O‘zbek tilida nechta kelishik bor?
- Birinchi kelishikning nomini, so‘rog‘ini va qo‘shimchasini ayting. Eslab aytgan o‘quvchilar har bir kelishikni 1, 2... kabi raqamlar bilan doskaga yozadi.

Boshlang‘ich sinflarda so‘z turkumlarini o‘rgatish va farqlash murakkab jarayon hisoblanadi. Shuning uchun bu jarayonda turli qiziqarli ta‘lim metodlaridan, enerjayzerlardan foydalanish kerak deb o‘ylayman. Bundan tashqari o‘zimiz va o‘quvchilar uchun qulay sharoit ham yaratish darkor. Buyuk rus olimi Vladimir Mixayilovich Manaxov aytganidek: “Darsni yuqori darajada sifatli bo‘lishi uchun qulay sharoit kerak”.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. I.Azimova, K. Mavlonova, S. Quronov, Sh. Tursun. Ona tili va o‘qish savodxonligi 1-sinf.-Toshkent. 2021.
2. I.Azimova, K. Mavlonova, S. Quronov, Sh. Tursun. Ona tili va o‘qish savodxonligi 2-sinf.-Toshkent. 2021
3. K. Qosimova, S.Matchonov, X.G‘ulomova, Sh. Yo‘ldasheva, Sh. Sariyev. Ona tili o‘qitish metodikasi/. – Toshkent.: Nosir, 2009

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA O‘QITISHNI TASHKIL QILISH SHAKLLARI

*Sayfullayeva Nozima Bahodirovna
Osiyo xalqaro universiteti katta o‘qituvchisi
Umarqulova Mahfuza
Osiyo xalqaro universiteti talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitish jarayonini tashkil etish shakllari yoritilgan. Matematika darslarida o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil qilishda turli metod va shakllarning ahamiyati ko'rsatib beriladi. Darsni tashkil etishda ilg'or pedagogik texnologiyalar va o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqolada frontal, guruhli, juftlikda va individual o'qitish shakllarining afzalliklari va ularni amaliyotda qo'llash yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, matematika, o'qitish shakllari, dars metodikasi, pedagogik texnologiyalar

Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishni tashkil qilish — bu boshlang'ich ta'lim bosqichida matematika fanini o'rgatish jarayonini samarali, tizimli va metodik jihatdan to'g'ri yo'lga qo'yish demakdir. Bu tushuncha quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Dars shakllarini tanlash va qo'llash

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun dars jarayonini ularning yoshiga, psixologik va individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etish kerak. Asosiy shakllar:

- Frontal dars (butun sinf bilan ishlash)
- Guruhli va juftlikda ishlash
- Individual yondashuv
- Interfaol va innovatsion darslar (o'yinli, muammoli, loyiha asosidagi metodlar)

2. O'quv metodlari va texnologiyalarini tanlash

- Ko'rgazmali metodlar (rasmlar, modellar, diagrammalar)
- Amaliy metodlar (hisoblash, chizish, misol yechish)
- Suhbat va savol-javoblar
- Zamonaviy pedagogik texnologiyalar (klasterlar, insert, aqliy hujum, testlar)

3. Matematika darsining tarkibiy qismlarini rejalashtirish

Dars quyidagi bosqichlardan tashkil topadi:

- Kirish (motivatsiya)
- Yangi bilim berish
- Mustahkamlash
- Nazorat va baholash
- Uyga vazifa

4. Dars mazmunini tanlash

- O'quv dasturiga asoslangan holda mavzularni tanlash
- O'quvchilarning bilim darajasiga moslashtirish
- Real hayotiy masalalar orqali matematik bilimlarni bog'lash

5. O'quvchining kognitiv (bilish) faoliyatini rivojlantirish

• Mustaqil fikrlash, muammo yechish, taqqoslash, umumlashtirish kabi ko'nikmalarni shakllantirish

- Mantiqiy va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish

Frontal (ya'ni umumiy) o'qitish shakli — dars jarayonida barcha o'quvchilarga bir vaqtning o'zida bir xil topshiriq yoki tushuncha berilishi orqali amalga oshiriladi. Ushbu shakl o'qituvchiga butun sinfni nazorat qilish imkonini beradi va vaqt jihatdan tejamkor hisoblanadi. Biroq, bu shaklda individual yondashuv yetarli darajada bo'lmaydi, bu esa ba'zi o'quvchilarning ortda qolishiga olib kelishi mumkin.

Guruhli shakl o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, muayyan topshiriqlarni birgalikda bajarish orqali amalga oshiriladi. Bu shakl o'quvchilarda hamkorlik, fikr almashish, mas'uliyat hissini rivojlantiradi. Guruhlarda ishlash orqali o'quvchilar murakkab masalalarni birgalikda hal qilishga o'rganadilar.

Juftlikda o'qitish shakli o'quvchilarni juftlab ishlashga undaydi. Bu shakl individual va guruhli ishning o'rtacha variantidir. O'quvchilar o'zaro fikr almashadi, bir-birini to'ldiradi va o'rganishda faol ishtirok etadi. Bu usul, ayniqsa, yangi mavzuni mustahkamlash yoki amaliy topshiriqlarni bajarishda samarali hisoblanadi.

Individual shakl har bir o'quvchining bilim darajasini hisobga olgan holda, alohida yondashuvni talab qiladi. Bu shakl o'quvchilarni mustaqil ishlashga, o'z imkoniyatlarini sinashga o'rgatadi. O'qituvchi har bir o'quvchi bilan alohida ishlaydi, bu esa dars samaradorligini oshiradi, lekin vaqt jihatdan ko'p resurs talab etadi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida yaratilgan interfaol usullar – masalan, loyihaviy ishlar, klasterlar, didaktik o'yinlar yordamida tashkil etilgan mashg'ulotlar — o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Bu shakllar o'zaro muloqotni kuchaytiradi va fanlararo bog'liqlikni shakllantiradi.

Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishda turli shakllarni uyg'unlashtirib foydalanish dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Har bir shaklning o'ziga xos afzalliklari mavjud bo'lib, ularni o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos holda tanlash muhimdir. O'qituvchi o'z faoliyatida har xil shakllarni kombinatsiyalash orqali o'quvchilar bilimini chuqurlashtirishi, mustahkamlashi va ularni mustaqil fikrlashga o'rgatishi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Tursunov, B. T. (2020). *Boshlang'ich ta'lim metodikasi: Matematika* (2-nashr). Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi nashriyoti.
2. Yo'ldoshev, A. (2019). *Matematika o'qitish metodikasi* (Boshlang'ich ta'lim uchun qo'llanma). Toshkent: O'qituvchi.
3. Ziyayeva, D. Sh. (2021). *Pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar*. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Abduvaliyeva, D. R. (2018). "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik tafakkurni rivojlantirish yo'llari", *Ta'lim va rivojlanish jarayoni* ilmiy-amaliy jurnali, №4, 56–59-betlar.
5. Mavlonova, R. (2020). *Pedagogik mahorat*. Toshkent: TDPU nashriyoti.
6. John A. Van de Walle, Karen S. Karp, Jennifer M. Bay-Williams (2018). *Elementary and Middle School Mathematics: Teaching Developmentally* (10th ed.). Boston: Pearson Education.

MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Zaripova Malika

Osiyo xalqaro universiteti 4-BT-24 guruh talabasi

Annotatsiya: *Interfaol metod-ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirishini faollashtiradi, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqolada matematika darslarida qo'llash mumkin bo'lgan interfaol metodlar haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *innovatsiya, interfaol, pedagogik mahorat, samaradorlik, vazifa, xotira, ta'lim sifati, bilim.*

Interfaol metodlarni qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyatini beradi. Imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish boshqa metodlardan iborat bo'lgan ta'limiy - tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Yangi pedagogik texnologiyalarning afzalligi zamon sinovidan o'tib, interfaol darsning sifat va samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini o'z isbotini topmoqda.

Bu borada ancha-muncha tajriba to'plagan tadqiqotchilar pedagogik texnologiya darsining muvaffaqiyatlarini kafolotlavchi omil ekanligini ta'kidlab, pedagogik jarayonlarni ilmiy lohihalashtirish, uni amalga oshirish, loyihalashtirilgan ta'lim tarbiya jarayonini amaliyotga aniq va ketma-ket tatbiq qilish xususida o'z fikr-mulohazalarini ommaning diqqat-e'tiboriga havola etayotir.

Ta'lim oluvchilar, guruh a'zolarining majburiyatlarini bilishlari va bajarishlari zarur:

- guruhdagilar o'rtoqlarini fikrini eshitishi kerak;
- o'quvchilar faol qatnashishi va hamkorlikda ishlashdan bo'yin tormasligi kerak;
- zarurati bo'lganda yordam so'rashi kerak;
- guruh ishining natijalarini baholashda ishtirok etishi kerak;
- o'zining rolini yaxshi tushunishi va bajarishi kerak.

Kubik metodi.

Kubik metodidan darsni mustahkamlash vaqtida foydalansa yaxshi natija beradi. 1-qadam: o'quvchilarga mavzu o'tilgandan so'ng unga biror tushuncha shakllanadi. Shakllangan tushunchani quyidagicha yozish taklif etiladi.

1. Tasvirlang;
 2. Taqqoslang;
 3. O'xshating;
 4. Tahlil qiling;
 5. Chizib bering
 - 6 Qiziqarli topshiriq(mantiqiy savol yoki qandaydir shart bajarish aytiladi)
- Masalan mavzu: "Prizma"(6-sinf darsligi).

1. Asosi to'g'ri to'rtburchak, qarama qarshi yoqlari o'zaro teng va paralell bo'lgan prizma to'g'ri prizma deyiladi.
2. To'g'ri parallelopiped va to'rtburchakli prizma.
3. Sinf xonasi, gugurt qutisi, yashik, shkaf. Shkaf (kiyimlar saqlanadi), gugurt (gugurt donalari saqlanadi), xona (odam yashaydi)....
4. 2 ta asos, 4 ta yoq, 4 ta yon qirra, 12 ta umumiy qirra, 8 ta uchi bor.
5. Aytilgan shaklni chizib berish kerak.

„33" metodi.

Bunda o'quvchilar birin-ketinlik bilan sonlarni o'sish tartibida aytishi kerak. Biroq 3ga bo'linadigan yoki 3 qatnashgan sonlarni aytmay qarsak chalishadi. 1,2,4,5,7,8,10,11,14,16,17,19,20,..... bularni og'zaki aytishadi, 6,9,12,13,15,18,21,23,24,27,30,31,32,33 sonlarini esa aytmay qarsak chalishadi, o'yin shu tarzda boradi.

Ven diagrammasi

«Diagramma ven» qiyosiy tahlilda juda qo'l kelib, mavzuni sharhlab, ikki muammoni bir-biriga taqqoslashda o'tishda qulay usuldir. Bu usul ikki doira shaklidagi aylana chiziqlarning qo'shilishi holatida bo'lib doiralarning ikki tarafiga tanlangan mavzuning faqat o'ziga xos individual xususiyatlari yozilib, o'rtada ikki doiraning qo'shilishi natijasida paydo bo'lgan bo'shliqda esa tanlangan ikki mavzuga xos turli fikrlar, xususiyatlar g'oyalar ko'rinishi izohlab boriladi. Bir qarashda oddiydek tuyulgan bu usul o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini oshiradi, xotirani kuchaytiradi. U yoki bu mavzu ustida mustaqil ishlashga undaydi. Ikki mavzuning umumiy va individual, ya'ni faqat o'ziga xos tomonlarini tez farqlaydi. Mavzu tez va uzoq vaqt esda qoladi. Bu usul o'quvchini hushyorlikka, sezgirlikka chorlaydi.

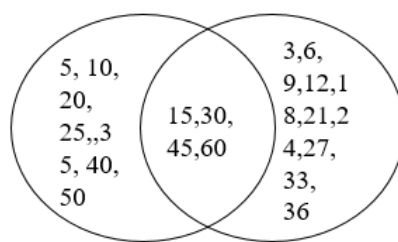
Masalan 2-sinf 3-qism matematika darsligida „3 va 5 soniga bo'linadigan sonlar"ni o'rganishga yordam beradi. Bunda ham 3 ga ham 5ga bo'linadigan sonlarni Ven diagrammasi orqali tushuntirish jarayonida bolalar yaxshi tushunib olishadi. 3 ga bo'linadigan sonlar ..

5ga bo'linadigan sonlar: 5,10,15,20,25,30,35,40,45,50... Va ikkoviga ham bo'linadigan sonlar : 15,30,45,60,....Shu tarzda olib boriladi,bunda boshqa sonlarni ham qo'llasak ajoyib bo'ladi.

Son qatnashgan maqollar aytishuvi.

Son qatnashgan maqollar orqali O'zbek xalq maqollari degan boy merosimizdan foydalangan holda o'quvchilarni milliy g'urur,axloqiy his tuyg'ularni shakllantirish, ma'naviy tuyg'ularini rivojlantirish, vatanparvarlik ruhida tarbiyalab,Vatan va Vatanga muhabbat tushunchalarini o'quvchilar ongiga sindirish. ularning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini o'stirish va sonning dunyodagi roli haqida tushuncha berib, ko'nikma va malaka hosil Masalan:

- 1.Yeridan ayrilgan etti yil yig'lar, elidan ayrilgan o'lguncha yig'lar.
 - 2.Beshni beli bo'guncha, oltini oyog'i bo'l
 - 3.Ilmsiz bir yashar, ilmi ming yashar
 4. Birni sochsang yerga, mingni berar elga.
 - 5.Oyning o'n beshi qorong'u bo'lsa, o'n beshi yorug'
 - 6.Bir kun urush bo'lgan uydin qirq kun Baraka ketadi
 - 7.Bir kun tuz ichgan joyingga qirq kun salom ber
- Bir yigitga qirq hunar oz
- 9.Hunar- bir,pardoz-qirq
 - 10.O'rganish bir hunar, o'rgatish ikki hunar

Matematika fanini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning bilimlarini samarali va mustahkam tarzda shakllantirishga yordam beradi. Bu metodlar o'quvchilarga matematik tushunchalarni faqat nazariy emas, balki amaliyotda qo'llash imkonini yaratadi. Shuningdek, o'quvchilarni faol ishtirok etishga, muloqot qilishga va bir-biridan o'rganishga undaydi. Interfaol metodlar yordamida o'quvchilar yanada mustahkam bilimga ega bo'lib, o'z fikrlarini aniq ifoda etish, ijodiy va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu metodlar o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida yaxshiroq aloqa o'rnatish, shuningdek, matematikaga bo'lgan qiziqishni oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Umuman olganda, interfaol metodlar matematikani o'rgatish jarayonini qiziqarli, samarali va o'quvchilarga yo'naltirilgan bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Очилов, Ф. И. (2016). Илгор педагогик технологиялар асосида бошлангич синфларда дарс самарадорлигини оширишнинг хусусиятлари. Современное образование (Узбекистан),
2. Ikromov J., Mirzaahmedov M. va boshqlar. Matematika. O'rta maktabning 5-6-sinflari uchun o'quv qo'llanma. - T.: O'qituvchi, 2002.
3. Mirzaahmedov M., Rahimqoriev A. Matematika 6-sinf. Umumiy o'rta ta'lim maktablari 6-sinfi uchun darslik. - T.: O'qituvchi, 2007.
4. O'rta ta'lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik, 3-qism I.V.Repyova, Y.V.Zemlina-Toshkent: "Novda Edutainment". 2023. - 104 b.

BOSHLANG'ICH TA'LIM ONA TILI DARSLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR INTEGRATSIYASI

Nazarqosimova Jasmina Xayrulla qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim ona tili darslarida raqamli texnologiyalarni qo'llashning samarali usullari hamda ona tili darslariga AKT vositalarini integratsiya qilish, interaktiv metodlar orqali o'quvchilarda savodxonlik, ijodkorlik va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari va uni samarali amalga oshirishning usullari haqidagi ma'lumotlar joy olgan.

Kalit so'zlar: Pedagogika, ona tili, raqamli texnologiyalar, pedagogik metod, interaktiv o'qitish, o'qituvchi kompetensiyasi, elektron ta'lim, Google Classroom, Moodle, EduPage platformali, PowerPoint, Prezi, CanvaQuizizz, Wordwall, LearningAppsQuizizz, Wordwall, Kahoot, Learning Apps, Ziyonet, Kitob.uz, TTS (Text-to-Speech), STT (Speech-to-Text) texnologiyalar, Google Sheets interaktiv diagramma.

Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim sohasida raqamli texnologiyalarni qo'llash strategik ahamiyat kasb etmoqda. Prezident Sh.M. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Yangi O'zbekiston" g'oyasi doirasida ta'lim sifati va mazmunini zamonaviylashtirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda[1.1]. Xususan, 2020-yilda qabul qilingan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi raqamli savodxonlikni barcha bosqichlardagi ta'limda joriy etish zarurligini ta'kidlaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PQ–4851-sonli qarori[2.1], 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-sonli farmoni va "Yangi O'zbekiston – 2030"[3.1] strategik dasturi asosida raqamli ta'lim platformalarini joriy etish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Bu esa boshlang'ich ta'limda ham AKTni chuqur tatbiq etishga yo'l ochadi. Bu siyosat raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qilish orqali davlatning iqtisodiy va siyosiy barqarorligini mustahkamlaydi, mintaqalararo tenglikni ta'minlash orqali uzoq hududlardagi o'quvchilarga ham sifatli ta'lim olish imkonini yaratadi, raqamli savodxonlikni oshirish orqali bu fuqarolarning siyosiy jarayonlarda ongli ishtirok etishiga zamin yaratadi, davlatning zamonaviylik va innovatsiyalarga ochiqqligini ko'rsatish orqali xalqaro maydonda obro'-e'tiborini oshiradi.

Pedagogik jarayonda raqamli texnologiyalarni roli bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Pedagogik jarayon dinamik tabiatga ega bo'lib, uning borishi uch xil — pedagogik, metodik va psixologik tuzilmalarning o'zaro ta'sirlashuvini talab etadi. Pedagogik tuzilma ta'lim va ta'biya jarayonining maqsadi, shakllari, mazmuni va hokazolarni aniqlashtiradi, ushbu

jarayonlarning tashkil etilishi masalalarni hal etadi. Metodik tuzilma tarkib toptirilishi uchun bir qator vazifalariga ajratiladi va ushbu vazifalar o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining bosqichlarini belgilab beradi. Masalan, metodik tuzilma faoliyatni qanday amalga oshirish haqida yo'riqnoma (ko'rsatma) berish, kuzatish amalga oshiriladigan joyga borish, ob'ektni kuzatish, kuzatish natijalarini qayd etish, natijalarni muhokama qilish kabi qismlardan tashkil topishi bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Mazkur ikki tuzilmadan tashqari pedagogik jarayon psixologik tuzilmani o'z ichiga oladi. Psixologik tuzilma quyidagi qismlardan tashkil topadi:

- 1) idrok, tafakkur, axborotni eslab qolish, o'zlashtirish jarayonlari;
- 2) o'quvchilarning qiziqishlari, moyilliklari, o'quv motivatsiyasi, emosional holatining dinamikasi;

- 3) faollik dinamikasi, jismoniy va asosiy zo'riqlash, ishchanlik va toliqlash[5.123-124].

Psixologik tuzilma tarkibini 3 qismga ajratish mumkin:

- 1) bilim jarayonlari;
- 2) o'quv motivatsiyasi;
- 3) zo'riqlash.[4. 159-bet]

Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning ta'lim olish samaradorligini yaxshilash, o'zlashtirish jarayonini interaktiv va optimallashtirish imkonini beradi. Natijada, ular orqali o'quvchilar mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Raqamli vositalar yordamida ta'lim jarayonini individualizatsiya qilish, o'quvchilarga zamonaviy, aniq va dolzarb bilimlarni taqdim etish, shuningdek, o'qituvchilarga natijalarni samarali tahlil qilish imkoniyatlarini beradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarning raqamli savodxonligini oshiradi va ta'lim jarayonini global miqyosda tenglashtiradi. Raqamli vositalar mustaqil fikrlash va muloqot madaniyatini rivojlantiradi, o'quvchini erkin fikr bildiradigan, tanqidiy tahlilga qodir shaxsga aylantiradi; savodxonlik va yozma nutqni chuqurlashtiradi, axborotni tahlil qilish, tushunarli ifoda qilish salohiyatini oshiradi; jamoaviy ishlash, ijodiy yondashuv va ijtimoiy kompetensiyalarni mustahkamlaydi, zamonaviy jamiyatda hamkorlikda ishlash va moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Bu vositalar faqat o'qitishda emas, balki tarbiya, ijtimoiylashuv va madaniy merosni asrashda ham muhim rol o'ynaydi. Ular orqali shakllanayotgan shaxs – bu kelajakda o'z fikriga ega, ijodiy, ijtimoiy faol, global o'zgarishlarga tayyor insondir. Shunday qilib, raqamli texnologiyalar zamonaviy ta'limning nafaqat vositasi, balki maqsadga yetaklovchi yo'nalishidir. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini interaktiv, samarali va shaxsga yo'naltirilgan shaklga aylantiradi. Ular orqali o'quvchilar nafaqat darslikdagi bilimni o'zlashtiradi, balki hayotda foydali bo'lgan ko'nikmalarni – tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, ijtimoiy mas'uliyat, raqamli madaniyatni ham o'zida mujassamlashtiradi. Bu esa pedagogik jarayonning asosiy maqsadi barkamol shaxs tarbiyasini ta'minlaydi.

Ona tili darslarida raqamli texnologiyalar bilan ishlashda, o'quvchilarga interaktiv ta'lim platformalari orqali topshiriqlar berishda Google Classroom, Moodle yoki EduPage platformalarida onlayn mashq topshiriqlari joylashtirishdi foydalanish mumkin. Masalan: o'quvchilarga gaplar beriladi: “Bolalar bog'chaga ketmoqda”, “O'qituvchi daftarni tekshirdi” va h.k. Topshiriq: har bir gapdagi ot so'zlarining kelishigini aniqlang va izoh yozing. Ushbu topshiriqlarni o'quvchilar yozma yoki variantli shaklda bajaradilar.

Audiovizual taqdimotlar orqali tushuntirishda PowerPoint, Prezi, Canva kabi vositalarda har bir kelishikka oid slaydlar, animatsiyalar yoki qisqa videolar tayyorlashdan foydalanish mumkin. Masalan: Tushum kelishigi – video sahnada o'quvchi daftarni olib kelmoqda. Pastda yozuv: “Daftarning kimnidir olib kelgani — bu tushum kelishigi”. Chiqish kelishigi – eshikdan chiqayotgan odam tasvirlanadi. Tagiga: “Eshikdan – chiqish kelishigi”. Bu kabi vizual misollar mavzuni tushunishni osonlashtiradi.[9.53-59]

Interaktiv test va o'yinlar orqali mustahkamlashda Quizizz, Wordwall, Kahoot, LearningApps kabi platformalarda testlar va o'yinlar tuzishdan foydalanish mumkin. Misollar: So'zlar qatoridan kelishikni aniqlash: “bog', bog'ni, bog'da, bog'ga, bog'dan, bog' bilan” – to'g'ri kelishikni tanlash. “To'g'ri kelishik qo'shimchasini top!” nomli o'yinda o'quvchilar rasm asosida so'zga qo'shimcha tanlaydi: Kitob... (ni, dan, bilan). Bu o'yinlar telefon yoki planshetda ishlatilishi mumkin.

Elektron darslik va raqamli kutubxonalar bilan ishlashda Ziyonet, Kitob.uz kabi saytlar orqali mavzu bo'yicha elektron materiallarni o'rganish va mustahkamlash usullaridan foydalanish

mumkin. Misol: ZiyaNETdagi 4-sinf Ona tili darsligining “Kelishiklar” mavzusi bo'yicha mashqlarni PDF yoki interaktiv shaklda bajarish. Bunga qo'shimcha ravishda audio matn tinglatilib, o'quvchilardan undagi so'zlarning kelishigini aytish so'raladi.[

Ovozli topshiriqlar va sun'iy intellekt yondashuvida TTS (Text-to-Speech) va STT (Speech-to-Text) texnologiyalardan foydalanish. Mobil ilovalar Google Lens yoki Say It) orqali o'qish va aniqlash topshiriqlarida foydalanish mumkin.

Masalan: O'quvchiga topshiriq: Ilova yordamida “Men do'stlarim bilan bog'ga bordim” jumlasini ayting. Ilova matnni tan oladi. Keyin o'qituvchi yoki sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan platforma orqali qaysi so'z qaysi kelishikda ekani belgilanadi.

Raqamli jadvallar va sxemalar yordamida umumlashtirishda Google Sheets yoki interaktiv diagrammalar orqali kelishiklar va ularning qo'shimchalarini sxema shaklida berishdan foydalanish mumkin. Bu usul mavzuni umumlashtirishda juda foydali.[4.93-94]

Raqamli texnologiyalarning pedagogik qiymati ta'lim jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadigan, o'quvchining bilim olish uslubini, fikrlash doirasini va shaxsiy rivojlanishini har tomonlama qo'llab-quvvatlovchi vositalar majmuasidir. U quyidagi jihatlar orqali namoyon bo'ladi:

Intellektual rivojlanishga ta'siri – raqamli texnologiyalar o'quvchini axborotni izlash, saralash, tahlil qilish va undan mustaqil xulosa chiqarishga undaydi. Bu esa tafakkur chuqurlashuvi, tanqidiy fikrlash va erkin qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shaxsiylashtirilgan o'qitish imkoniyati – har bir o'quvchining o'z qobiliyat va qiziqishiga qarab o'rganishiga imkon yaratadi. Interaktiv platformalar, onlayn testlar va mashqlar o'quvchiga o'z tempida ishlashga sharoit beradi.

Ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish – virtual guruh ishlari, loyihaviy topshiriqlar, onlayn muhokamalar orqali o'quvchilar bir-biri bilan hamkorlikda ishlash, fikrini tushunarli bayon qilish, boshqalarning fikriga hurmat bilan yondashish madaniyatini o'zlashtiradi

Ijodiy fikrlash va yangilikka ochiqlik — multimedia vositalar (grafika, animatsiya, video tahrirlash) orqali o'quvchilar o'z g'oyalarini vizual tarzda ifoda etishadi. Bu esa tasavvur, dizayn va muammo yechish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Motivatsiyani oshirish — gamifikatsiya (o'yinlashtirish), interaktiv mashqlar, reyting tizimi, badge (yorliq)lar kabi raqamli metodlar o'quvchilarni rag'batlantiradi va ta'limga qiziqishini oshiradi.

Kelajak kasblariga tayyorlash — raqamli savodxonlik – XXI asrda eng muhim kompetensiyalardan biri. Texnologiyalar yordamida o'quvchi kelajakda IT, muhandislik, biznes, tibbiyot kabi sohalarda faol ishlashga tayyorlanadi.

Ta'limda tenglik va inklyuzivlik — nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun moslashtirilgan ilovalar, eshitish/ko'rishga mos dasturlar ta'lim imkoniyatlarini kengaytiradi. Internet yordamida chekka hududdagi o'quvchi ham sifatli resurslarga ega bo'ladi.

Shunday qilib ona tili darslarida raqamli texnologiyalarni samarali tatbiq etish boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishda muhim omildir. Prezidentimiz tashabbusi bilan ilgari surilgan “Raqamli O'zbekiston” strategiyasi esa bu boradagi islohotlarga kuchli siyosiy va amaliy zamin yaratmoqda. O'qituvchilar raqamli kompetensiyalarni egallagan holda zamonaviy metodikani ona tili darslarida tatbiq etsa, bu kelajak avlodni yetuk, bilimli va raqamli ongga ega shaxslar etib tarbiyalashga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar orqali o'quvchilarda kelajak hayotda zarur bo'lgan chuqur, keng va zamonaviy ko'nikmalarni shakllantirish imkoniyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh. Mirziyoyev. “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi” (2022).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4851-sonli qarori, 2020-yil 5-oktabr.
3. PF–158-sonli Farmon, “O'zbekiston–2030” strategiyasi, 2023-yil.
4. Jo'raqulov A. “Pedagogik texnologiyalar va raqamli savodxonlik”, Toshkent, 2021.
5. Nishanova Z. „Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi” Toshkent. 2006. 159 bet.
6. Xasanov M. “Boshlang'ich ta'limda zamonaviy o'qitish metodlari”, TDPU, 2022.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV

*To'rayeva Charosoy Ilhomovna
Osiyo xalqaro universiteti 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Tursunova Zarina Ne'matovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish savodxonligi darslarida kompetensiyaviy yondashuv haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, kompetensiya, onatili va o'qish savodxonligi, nutq, grammatika, yosh xususiyatlar.

Kompetensiya - bilim, ko'nikma va malakalarni hayotda qo'llash ko'nikmasi Umumiy o'rta ta'lim davlat standartlarining tarkibiy qismlari bilim, ko'nikma va malakalar majmuasi tayanch o'quv reja o'quv dasturlari baholash tizimi. Ona tili boshlang'ich sinflarda asosiy o'rinni egallar ekan, har bir o'quvchida ona tiliga qiziqish va muhabbatni tarbiyalab borish zarur. Ona tili fanining o'quv dasturi o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan Davlat ta'lim standarti talablaridan kelib chiqib tuzilgan. O'quv dasturida o'quvchilarda fanga doir nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni hamda tayanch kompetensiyalarning elementlarini shakllantirish ko'zda tutilgan. Boshlang'ich ta'limda - o'quvchilarning savodxonligini ta'minlash, og'zaki va yozma nutqida adabiy nutq me'yorlariga rioya qilishni shakllantirishdan iborat.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ona tili fanini o'qitishning maqsadi - o'quvchilarda og'zaki va yozma nutq ko'nikmasini, ijodiy fikrlash malakasini, kitobxonlik va nutq madaniyatini rivojlantirishdan iborat. Ona tili fanini o'qitishning asosiy vazifasi: o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgaralar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchilarda grammatikaga oid bilimlarni (fonetika, leksikologiya, so'zning tarkibi, so'z yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) shakllantirish va rivojlantirish hamda ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda o'qigan, ko'rgan, eshitganlarini nutqiy to'g'ri va ravon bayon eta olish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tilini o'rgatishning lingvistik asoslari Ona tilini o'rganish jarayonida o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish masalasini hal qilishda maktab-da ona tilini o'rgatishga asos bo'ladigan material alohida qimmatga ega. Materialning haqiqiy tomoni, uning g'oyaviy yo'nalishi va badiiy ifodaliligi o'quvchilarning fikrlash faoliyatiga, his-tuyg'ulariga ta'sir etadi, atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytiradi, tilga va uni yaratgan xalqqa qiziqishini tarbiyalaydi, o'quvchilarning umumiy taraqqiyoti darajasini o'stiradi va ularning shaxsiy sifatlarining, dunyoqarashlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Nutqiy kompetensiya (tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish): mavzu doirasida o'qituvchi nutqini va sodda audio (multimedia ilovalari) matnlarni va topshiriqlarini tinglab tushuna oladi; ko'rgan rasmlari va o'qib eshittirilgan matn yuzasidan o'qituvchi yordamida suhbatga kirisha oladi, nutq jarayonida o'zlashtirgan yangi so'zlarni og'zaki nutqda qo'llay oladi. Nutq va matnning gaplardan tuzilishi, matnni mazmunan bog'langan gaplardan tuzilishini aytib bera oladi; kishilarning his-hayajonini bildirgan gaplarni, gaplarni mazmuniga ko'ra farqlaydi, oxiridagi nuqta, so'roq va undov belgilariga qarab o'qiy oladi, ajrata oladi, gap ohangiga rioya qilgan holda ravon va ifodali o'qiy oladi; gapni bosh harf bilan boshlab yoza oladi, rasmlarga qarab gap tuzadi va yoza oladi, harflarni yozuvda imlo va husnixat qoidalariga amal qilgan holda harflarni bir-biriga ulab, ko'chirib, namunaga qarab yoza oladi. Bir mavzu doirasidagi savollarga javob yoza oladi, 15-20 so'zli diktant yoza oladi.

Lingvistik kompetensiya: o'zbek tilida nutq tovushlarini to'g'ri talaffuz qila oladi, so'zlarni talaffuz me'yorlariga rioya qilgan holda bo'g'inlab ko'chirish qoidasiga rioya qila oladi, mavzuga oid so'zlarni og'zaki va yozma nutqda qo'llay oladi, tinish belgilarini to'g'ri qo'llay oladi.

Boshlang'ich sinflarda grammatik tushunchani o'zlashtirish uzoq davom etadigan va kichik yoshdagi o'quvchilar uchun ancha murakkab jarayondir. Shunga ko'ra, o'qituvchi boshlang'ich sinflarda tushunchani o'zlashtirishga oid ishlarni tashkil etishda o'rganiladigan tushunchaning lingvistik mohiyatini, bilimlarni o'zlashtirish jarayoning psixologik-didaktik xususiyatlarini, o'quvchilarning nutqiy va aqliy faoliyatini rivojlanish darajasini aniq bilib olishi zarur.

Boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish savodxonligi fanida o'quvchilarni og'zaki va yozma nutqini har jihatdan shakllantirish ta'lim sohasidagi barcha pedagogik fanlar bilan bog'langan holda amalga oshiriladi va ana shu fanlarni to'liq o'rganishga tayyorlaydi. Bu jarayonda o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish bilan birga barkamol shaxsni shakllantirishga zamin hozirlanadi. Barkamol shaxsni shakllantirishda albatta, o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish katta samara beradi.

Mamlakatimiz kelajagini qurishda eng katta berilayotgan e'tibor maktablarimizning infratuzilmasi, ta'limda sifat va samaradorlikni oshirishga qaratilmoqda. Bunday mas'uliyatli vazifani amalga oshirishda boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ham o'rni, roli benihoya katta. Shuning uchun bugungi kun o'qituvchisi zamonaviy texnologiyalardan foydalana olishi va ayni damda ushbu texnologiyalarni amaliyotga tadbiiq eta bilishi juda muhimdir. O'quvchilarning fikr doirasi, ongi dunyoqarashini o'stirish, ularni mustaqil fikrlaydigan, o'z fikr-mulohazalarini to'liq bayon eta oladigan, xalqaro tadqiqotlarda munosib o'rinlarni egallay oladigan, erkin ishritirokchiga aylantirish, bugungi zamon talabining eng muhim masalalaridan biridir. Buning uchun esa ular ilm olmog'i, tinmay o'qishi, o'z ustida ishlashi va eng asosiysi, yaqin do'sti kitob bo'lmog'i joizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Methodological Foundations of Teaching the Science of " Education" in Primary Grades. HN Bahodirovna American Journal of Public Diplomacy and International Studies (2993-2157) 1
2. The subject and tasks of the method of teaching the mother tongue in primary grades. N Hojiyeva. Modern Science and Research 2 (10), 855-857
3. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi fanining predmeti va vazifalari. HN Bahodirovna
4. Boshlang'ich sinflarda tarbiya fanini o'qitishning asosiy metod va vositalari HN Bahodirovna
5. Technical science research in uzbekistan 1 (5), 332-338 Modern method in teaching mother language lessons-using the cacography method NB Hojiyeva. american journal of public diplomacy and international studies (2993-2157) 1 10. increasing the interest of students in the process of teaching technology in primary grades. NB Hojiyeva American Journal of Public Diplomacy and International Studies (2993-2157) 1
6. Methodological Principles of Teaching The Science of " Education" In Primary Classes. HN Bahodirovna. American Journal of Public Diplomacy and International Studies (2993-2157) 1

3-SHO'BA PSIXOLOGIYA SOHASIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING O'RNI

Xona: Asosiy bino 3/3-xona

<https://us06web.zoom.us/j/8674475727?pwd=nGtEqkx21spP2byRd8mdsJfAv37ac8.1&omn=82808396161>

Zoom: Identifikatsiya: 867 447 5727

Kod: 12345

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AXLOQIY TUSHUNCHALAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Elov Ziyodullo Sattorovich

Osiyo xalqaro universiteti professori, Psixologiya fanlari doktori (DSc)

Allaberganova Sumbuloy Islom qizi

Osiy xalqaro universtiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning axloqiy va psixologik tarbiyasi bir muncha murakkab jarayon ekanligi, bu yoshda ular juda o'yinqaroq bo'lishi va tabiiyki, ularda axloqiy va psixologik tarbiyalarning shakllanmaganligini inobatga olgan holda, ularni axloqiy tarbiyalarini shakllantirish usullari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, axloqiy tushunchalar, psixologik xususiyatlar, oila ta'siri, ijtimoiy rivojlanish, emotsional rivojlanish, bolalar psixologiyasi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy tushunchalarini shakllantirish jarayonida o'zining psixologik va ijtimoiy muhitidan ta'sirlanadi. Axloqiy xulq-atvorni rivojlantirish, bolalar ongining shakllanishi va ijtimoiy qadriyatlar bilan tanishish, ularning yoshi va psixologik rivojlanish darajasiga qarab amalga oshadi. Bu jarayon bolalarning o'zgaruvchi sharoitlarida ijtimoiy va emotsional ta'sirlarini qabul qilish orqali rivojlanadi. Axloqiy tushunchalar maktabgacha yoshdagi bolalarda ikki asosiy omil ta'sirida shakllanadi: oila va maktabgacha ta'lim muassasalari. Oila – axloqiy tarbiya berishda birinchi va asosiy o'rinni egallaydi, chunki bolalar ko'proq oilada o'rganadilar va oilaning axloqiy qadriyatlari ular uchun o'rnak bo'ladi. Bolalar psixologiyasi nuqtai nazaridan, bu jarayon bolalar ongida haqiqat, yaxshilik va yomonlik haqidagi tushunchalarni shakllantiradi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida esa tarbiyachilar, o'qituvchilar va boshqa xodimlar bolalarga jamiyatdagi axloqiy qoidalarga rioya qilishni o'rgatishadi. Bu jarayonda ijtimoiy o'rnak va o'zaro muloqot juda muhimdir. Bolalar, ko'proq o'z hamkasblari va kattalar bilan muloqot qilib, axloqiy tushunchalarni amalda qo'llashni o'rganadilar.

Shuningdek, emotsional rivojlanish ham axloqiy tushunchalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bolalar o'z emotsiyalarini boshqarishni o'rganish orqali, boshqalarga nisbatan empatiya tuyg'usini rivojlantiradilar. Empatiya esa axloqiy xulq-atvorni shakllantirishda asosiy omillardan biridir. Bolalarga boshqalar uchun qayg'urish va yordam berish tuyg'usini o'rgatish, ularning ijtimoiy ongini rivojlantirishga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlari, ularning axloqiy tushunchalarni qanday qabul qilishini va qanday shakllantirishini belgilaydi. Ular o'z hissiyotlarini boshqarish, adolatli bo'lish, boshqalarga yordam berish kabi axloqiy qadriyatlarni asta-sekinlik bilan o'zlashtiradilar. Shuningdek, bolalar psixologiyasi shuni ko'rsatadiki, axloqiy tushunchalar ularning ijtimoiy muhitida, xususan,

ota-onalar va do'stlar bilan o'tkazilgan vaqt davomida shakllanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tushunchalar shakllanishi jarayoni psixologik va ijtimoiy omillarga bog'liqdir. Oila va ta'lim muassasalarining hamkorligi bu jarayonni yanada samarali qilishga yordam beradi. Bolalar psixologiyasining asosiy qonuniyatlariga rioya qilish, bolalarning axloqiy ongini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Shuning uchun, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun axloqiy tarbiya berish, nafaqat ularning rivojlanishiga, balki jamiyatga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tushunchalar shakllanishi psixologik jihatdan juda muhim davrdir, chunki bu yoshda bolalar jamiyatda qabul qilingan axloqiy normalar va qadriyatlarni tushuna boshlaydilar. Ushbu jarayon quyidagi psixologik xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

1. Kognitiv rivojlanish: Maktabgacha yoshdagi bolalar ko'pincha axloqiy qadriyatlar va tushunchalarni o'rganishda o'z tasavvurlari, his-tuyg'ulari va ongini rivojlantiradilar. Ular adolat, to'g'rilik, yaxshilik va yomonlik kabi oddiy tushunchalarni ajratishni boshlaydilar.

2. Emotsional rivojlanish: Bu yoshda bolalar o'z emotsiyalarini boshqarishni va boshqalarning emotsiyalarini tushunishni o'rganadilar. Ular boshqalarga yordam berish, rahm-shafqat va rahm qilish kabi ijobiy hissiyotlarni rivojlantiradilar.

3. Ijtimoiy o'zaro ta'sir: Maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiy muhitda o'z o'rinlarini topishga harakat qiladilar. Ular o'zlari uchun axloqiy normalarni anglash uchun ota-onalaridan, o'qituvchilardan va tengdoshlardan ta'sirlanadilar. Bu davrda bolalar ko'pincha ijtimoiy rollarni, mas'uliyatni va o'zaro hurmatni o'rganadilar.

4. Emotsional va ijtimoiy identifikatsiya: Bolalar bu yoshda ota-onalar va yaqin kishilarga o'xshashlikni rivojlantiradilar. Bu identifikatsiya jarayoni axloqiy me'yorlarni shakllantirishda katta ahamiyatga ega, chunki ular kattalarning axloqiy modelini o'zlariga qabul qiladilar.

5. Axloqiy tushunchalar va qarorlar qabul qilish: Maktabgacha yoshdagi bolalar axloqiy qarorlarni qabul qilishda juda soddalashgan, ko'pincha qoidalar va natijalar asosida harakat qiladilar (masalan, "yaxshi bolalar mukofotlanadi, yomon bolalar jazolanadi"). Ular to'g'ri va noto'g'ri, yaxshilik va yomonlikni ajratishda rivojlanayotgan bo'lsalar-da, bu tushunchalar hali aniq emas.

6. Juda aniq va oddiy qarorlar: Bu yoshdagi bolalar odatda aniq va oddiy axloqiy qarorlarni qabul qilishadi. Ularning tushunchalari real holatlarni va o'zlariga yaqin tushunchalarni asos qilib oladi, shu sababli axloqiy tushunchalar murakkab bo'lishi uchun hali vaqt kerak.

Maktabgacha yosh davri axloqiy tushunchalar shakllanishida juda muhim bo'lib, bu jarayon rivojlanishning boshqa bosqichlarida ham ta'sir ko'rsatadi. Bu davrda ijobiy axloqiy muhitda tarbiya berish, bolalar uchun axloqiy tushunchalar va qoidalarini tushuntirish va amaliy mashqlar orqali ularga hayotda qo'llashni o'rgatish juda muhimdir.

Axloqiy tarbiyaning asosiy maqsadlari quyidagilardir:

1. Axloqiy qadriyatlarni o'rgatish: Bolalarga to'g'ri va noto'g'ri, yaxshilik va yomonlik, adolat va beadolatlik kabi tushunchalarni o'rgatish. Bu qadriyatlar bolalarning kelajakdagi hayoti va jamiyatdagi o'zaro munosabatlarida muhim rol o'ynaydi.

2. Ijtimoiy mas'uliyatni o'rgatish: Axloqiy tarbiya yordamida bolalarga ijtimoiy mas'uliyat, boshqalarni hurmat qilish, hamjihatlik va o'zaro yordam ko'rsatish kabi qadriyatlar o'rgatiladi.

3. Shaxsiyatni shakllantirish: Axloqiy tarbiya bolalarning ichki dunyosini, e'tiqodlarini va hayotga bo'lgan munosabatlarini shakllantiradi. Bu jarayon, bolalar o'z-o'zini anglash va shaxs sifatida rivojlanishlariga yordam beradi.

4. Emotsional va ijtimoiy rivojlanish: Axloqiy tarbiya bolalarning emotsional jihatdan sog'lom bo'lishini ta'minlaydi. Ular boshqalar bilan muloqotda bo'lishda, hissiyotlarni boshqarishda va o'zlarini ifoda etishda yordam beradi.

5. Jamiyatga foyda keltirish: Axloqiy tarbiya yordamida shakllangan to'g'ri axloqiy tushunchalar va mas'uliyat jamiyatga, uning ijtimoiy tizimiga va odamlar o'rtasidagi munosabatlarga ijobiy ta'sir qiladi.

Axloqiy tarbiya quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi:

Ota-onalar va o'qituvchilarning namuna ko'rsatishi: Bolalar kattalarning xatti-harakatlariga va so'zlariga qarab axloqiy me'yorlarni o'rganadilar. Kattalar bolalarga o'z xatti-harakatlari bilan to'g'ri va noto'g'ri haqida tushuncha beradi.

Badiiy va adabiy asarlar: Kitoblar, ertaklar va hikoyalar bolalarga ijobiy axloqiy qahramonlar va voqealarni ko'rsatib, axloqiy qadriyatlarni o'rgatadi.

Ijtimoiy o'yinlar va rolli o'yinlar: Bolalar turli rollarda o'ynash orqali axloqiy qoidalarini va munosabatlarni o'rganadilar.

Axloqiy saboqlar va vazifalar: Bolalarga o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish va axloqiy masalalarni muhokama qilish imkoniyatlarini berish. Axloqiy tarbiya bolalarni nafaqat to'g'ri xulq-atvorni shakllantirishga, balki ularning jamiyatda sog'lom va samarali hayot kechirishlariga yordam beradi. Ularning boshqa odamlar bilan yaxshi munosabatlar o'rnatishiga, axloqiy qarorlar qabul qilishiga va jamiyatga foyda keltiradigan fuqarolar bo'lib yetishishlariga asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Bolalar nutqini o'stirish metodikasi"-T.:1991y
2. Salayeva M.S. "Umumiy pedagogika". Darslik. "Nodirabegim" nashriyoti, -Toshkent 2021y.

- 3.Salayeva M.S. "Oila pedagogikasi". Darslik. "Bookmany print" nashiriyoti -Toshkent 2023y.
- 4.Abduqodirov Z. "Bolalar psixologiyasi" 2021y. Toshkent
- 5.Sultonov A.: "Axloqiy tarbiya: nazariyasi va metodikasi" 2022y.Toshkent
- 6.Raximov Sh.: "Ota-onalar uchun tarbiyaviy maslahatlar" 2020y.Toshkent
- 7.Ibragimov T.: "Yoshlarning axloqiy tarbiyasi" 2021y. Toshkent

SUITSIDIAL XULQ-ATVORNING ZAMONAVIY PSIXOLOGIYADA O'RGANILISHI: TAHLILLAR VA NAZARIYALAR.

Elov Ziyodullo Sattorovich

Osiyo xalqaro universiteti professori Psixologiya fanlari doktori (DSc)

Tuymuradova Zarina Talgatovna

Osiyo xalqaro universiteti Psixologiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada bugungi muhim va global sharoitda suitsid muammosi yuzasidan, dunyo va yurtimiz olimlari tomonidan olib borilgan qator tadqiqotlar va ularning natijalari yuzasidan ishlab chiqilgan ilmiy xulosalar tahlil qilingan bo'lib, qo'lga kiritilgan ilmiy va empirik natijalar atroflicha tahlil etilgan va muallif qarashlari bilan boyitilgan. Shuningdek, o'z joniga qasd qilishga sabab bo'luvchi psixologik omillar va ularni yuzaga keltiruvchi jarayonlarga ilmiy qarashlar berilib, profilaktira, psixokorreksiya ishlarni olib borish va ularning natijalari yoritilgan.

Kalit so'zkar: suitsid, jamiyat, depressiya, krizis, affekt, psixologik ta'sir, voyaga yetmagan, o'zgarish, diniy qarashlar, xalqlar tarixi, psixologik hodisa, umidsizlik, kasallik, o'lim.

Hozirgi vaqtda zamonaviy jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlar insoniyat uchun nafaqat tezlashtirilgan o'zgarishlar sur'atiga ko'nikish, balki o'zgaruvchan ijtimoiy hayotga moslashish qobiliyati muammosini ham qo'yimoqda. Albatta, jamiyatdagi mavjudlik va hayot muayyan bilimlarni talab qiladi. Va bu bilim tug'ma emas, balki inson hayoti jarayonida orttirilgan. Shunday qilib, biologik shaxsdan o'rganish jarayonida o'smir asta-sekin ijtimoiy mavjudotga aylanadi va olimlar bu jarayonni sotsializatsiya deb atashadi. Biroq, inson hayotining har qanday sohasida sodir bo'layotgan o'zgarishlar, shu jumladan jamiyatimizdagi qadriyatlar ierarxiyasidagi tub o'zgarishlar munosabati bilan sotsializatsiya muammosi yanada keskinlashmoqda va dolzarb bo'lib bormoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz aholining eng zaif qatlamlari, birinchi navbatda, yosh avlod, xususan, voyaga yetmagan o'smirlar ahvolini yomonlashtirdi.

Jamiyat o'zini biologik va ijtimoiy jihatdan yosh avlod orqali rivojlantiradi. Ma'lumki, yoshlar mamlakat kelajagini ifodalaydi, shu bilan bog'liq holda ularning kayfiyati, xulq-atvori muayyan jamiyatdagi ijtimoiy-psixologik, siyosiy muhitning o'ziga xos "o'lchovi"dir. I.S. Kon yoshlarga keng quyidagicha tarif beradi: "Yoshlar - bu yosh xususiyatlari, ijtimoiy mavqei va ma'lum ijtimoiy-psixologik xususiyatlarining kombinatsiyasi asosida aniqlangan demografik guruhdir. Yoshlik hayot tesiklining ma'lum bir bosqichi sifatida biologik mukammallikdir, lekin uning o'ziga xos yosh chegaralari, ijtimoiy mavqei bilan bog'liq ijtimoiy-psixologik xususiyatlar ijtimoiy-tarixiy xususiyatga egadir.

Suitsidial xulq-atvor muammosi psixologiya nuqtai nazaridan olganda yangi atama sifatida qaralmaydi. Sababi u qadimgi davrlardan beri olimlarning (Aristotel, Pifagor, Platon) muhokamasi, o'rganishi va talqini mavzusi bo'lib kelgan. O'z joniga qasd qilish inson xatti-harakati sifatida barcha dinlarda aks ettirilgan va aksariyat hollarda qoralangan, ba'zilar bundan mustasno, masalan, Hindiston xalqlari orasida ayolning erining jasad bilan o'zini-o'zi yoqib yuborishi, xotinning eriga sodiqligining belgisi sifatida qaralgan.

Jahonga mashhur faylasuflarning ilmiy qarashlarida doimiy tarzda o'z joniga qasd qilish qoralansada, lekin, ayrim antik davr olimlari mazkur holatni oqlashga xarakat qilishadi.

Qadimgi arman faylasufi E.Daffioz joniga qasd qilishni oqlash mumkin bo'lgan quyidagi oltita sababni tan oladi:

- yashash uchun mablag'larning etishmasligi bilan;
- kuchli og'riq bilan kechadigan kasallik;
- umidsiz holat (asir, tahdid, qiynoqlar);
- chuqur qarilik;
- nopok yoki kamsituvchi harakatga majburlash;

- umumiy baxtsizlik. [1]

Yuqoridagi ilmiy-amaliy dalillarning ilmiy tahlili shuni ko'rsatadiki, o'z joniga qasd qilish jamiyatning kuchli ta'siriga asoslangan shaxsning alohida psixologik holatining natijasidir. Bu esa S.Bogomlova ta'rificha: "O'z joniga qasd qilish psixologik hodisa bo'lib, uni tushunish uchun o'z joniga qasd qilishga qaror qilgan odamning ruhiy holatini... psixologiyasini tushunish kerak deb ta'kidlab o'tadi. Bundan tashqari u o'z joniga qasd qilish - bu, birinchi navbatda, umidsizlik psixologiyasi..." deb aytib o'tadi [2].

"O'z joniga qasd qilish" atamasi lotincha "sui" - o'zini-o'zi, "caedere" – o'ldirishdan kelib chiqqan va insonning hayotdan o'zini-o'zi mahrum qilish harakati degan ma'noni anglatadi. "O'z joniga qasd qilish xulq-atvori" atamasi birinchi marta 1947-yilda G.Deshais tomonidan kiritilgan.

E.Dyurkgeym ta'rifiga ko'ra, (o'z joniga qasd qilish haqidagi birinchi fundamental ish muallifi): "O'z joniga qasd qilish bu to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita jabrlanuvchining o'zi tomonidan sodir etilgan o'limi deb ataydi[3].

Tadqiqotchilar suitsid fenomenini ko'pincha psixologik inqiroz haqidagi tasavvurlar bilan bog'laydilar. Ushbu vaziyatda inqiroz, shaxsning hayotiy o'ta zarur ehtiyojlarini qondirish yo'lidagi to'siqlarga duch kelishi vaziyatida kelib chiqadigan emotsional holat sifatida tushuniladi, ya'ni shunday to'siqlarki, odam uni o'zini oldingi hayotiy tajribasidagi muammolarni hal qilish usullari bilan bartaraf etib olmaydi.

Shunday qilib, psixologik inqiroz, tashqi sharoitlar tomonidan kelib chiqadigan xavf ta'siri ostida yuzaga keladigan (inson psixikasiga) emotsional turg'unlikning ichki buzilishi sifatida ko'riladi.

Adabiyotlarda ko'pincha suitsidal xatti-harakatlar bilan solishtiriladigan, «autatravmatizm» (o'ziga jarohat yetkazish), «autoagressiv hatti-harakat» terminlari uchraydi. Agar autoagressiv harakatning oxirgi maqsadi o'z joniga qasd qilish bo'lsa, uni suitsidal hatti-harakatlarga bog'lash mumkin. Zamonaviy, ayniqsa, xorijiy adabiyotlarda «autodestruktiv» (o'ziga zarar yetkazish bilan bog'liq xulq-atvor), «o'zini-o'zi yo'q qilish» xulq-atvori tushunchasi keng tarqalgan. Psixologik-ruhiy og'riq, og'ir inqirozli holatning umumiy belgisi hisoblanadi. Ko'ngil og'rig'iga chiday olmaslik, uni har qanday yo'l bilan to'xtatishga, unga barham berishga olib keladi, inqirozli vaziyatdagi odamga esa suitsid o'z muammolaridan qutilish va hal etish usuli sifatida tanlanadi.

E.Dyurkgeymning (Dyurkgeym,1994) o'z joniga qasd qilishning ijtimoiy nazariyasiga muvofiq suitsidal fikrlari avvalo shaxsning ichki shaxsiy aloqalarining uzilishi, o'zi taalluqli bo'lgan ijtimoiy guruhdan begonalashuvi oqibatida paydo bo'ladi. Uning qarashlariga muvofiq, suitsidning uchta asosiy ko'rinishlari mavjud. Birinchi turi – o'z joniga suiqasd qilish harakatlari **egoizmi** bildiradi va ko'pgina holatlarda o'zini-o'zi yo'q qilish individning o'zini jamiyatdan, oilasi va do'stlaridan begonalashgan va yakkalangan deb his qilishi bilan shartlanadi. Ikkinchi turi – **anomik** o'z joniga suiqasd qilish bo'lib, u shaxsning ijtimoiy guruh bilan o'zaro aloqasining buzilishiga olib keladigan jamiyatdagi o'zgarishlarga moslashishdagi muvaffaqiyatsizliklar oqibatida yuz beradi. Ular ayniqsa, ijtimoiy-iqtisodiy inqirozlar vaqtida ko'payadi, biroq, ijtimoiy yuksalishda ham saqlanib qoladi, chunki farovonlikning tezlik bilan o'sishi oldingi hayotiy sharoitlardan farq qiluvchi yangilariga moslashishni keltirib chiqaradi. O'z hayotiga suiqasdning oxirgi, uchinchi ko'rinishini E. Dyurkgeym **altruistik** deb nomlagan. Suitsidning ushbu turida odamning sotsiumning (jamiyatning) yoki guruhning obro'li shaxsi (avtoriteti) tomonidan uning egoidentligini bostirishi oqibatida u jamiyat foydasi, qandaydir ijtimoiy, diniy yoki falsafiy g'oya uchun o'zini qurbon qiladi[7].

Psixozanaliz asoschisi, psixiatr Z.Freydning suitsid borasidagi tasavvurlari odamdagi mavjud ikkita asosiy mayl konsepsiyasiga asoslanadi: Eros – hayot instinkti va tanatos – o'lim instinkti. Inson hayoti ular o'rtasidagi jang maydoni hisoblanadi. Inson nafaqat yashashni, suyakli bo'lishni va o'zining davomini farzandlarida ko'rishni istaydi – shunday davrlar yoki ruxiy holatlar bo'ladiki, bunda o'lim istalgan bo'ladi. Yosh o'tishi bilan eros o'lib boradi, tanatos kuchli, qat'iyatli bo'lib boradi va odamni o'limga olib borib, o'zini to'liq ro'yobga chiqaradi. Freydga muvofiq suitsid va o'zini o'ldirish tanatosning buzg'unchi ta'sirining namoyon bo'lishidir, ya'ni agressiyaning natijasidir[4].

G.K.Yung o'z joniga qasd qilish muammosiga to'xtalib, suitsidning sababi sifatida, odamning ma'naviy qayta tirilishga ongli intilishini ko'rsatib o'tgan. Ushbu intilish turli ko'rinishlarni qabul qiluvchi jamoaviy ongsizlik arxetiplarining dolzarblashuvi bilan asoslangan[5].

- metempsixoz (ruxlarning ko'chishi) bunda odam hayoti tanaga turli hosliklarni gavdalanirish orqali cho'ziladi.
- yangi shaklga kirish, shaxsning uzluksizligini saqlab qolishni va inson tanasida yangitdan tug'ilishni nazarda tutadi.
- inson hayotining o'limdan so'ng «nozik tana» deb ataladigan holatida qayta yaralish – tiklanish.
- individual hayot doirasi o'ladigan mavjudoddan o'lmaydiganga aylanishi bilan birgalikdagi qayta tirilish.
- shaxsdan tashqarida ro'y beradigan transformatsiya yo'li orqali qayta yaralish.

K.Xorni psixodinamik yo'nalish va ego psixologiyada suitsid borasida shunday fikrni taxmin etgan, ya'ni odamlar o'rtasidagi munosabatlar buzilishida xavotirlardan kelib chiqadigan asabiy (nevrotik) nizo paydo bo'ladi. U bolalik davridayoq atrofdagi dushmanlikni his etish bilan boshlanadi. Xavotirlikdan tashqari, odam asabiy vaziyatda yolg'izlik, ojizlik, tobelik va dushmanlikni his etadi. Ushbu fenomenlar suitsidal xulq-atvorning asosi bo'lib chiqishi mumkin (masalan, katta odamdagi chuqur nomukammallik hissi va ideal «Men» obrazi yoki ijtimoiy standartlarga nomuvofiqligi bilan birgalikdagi bolalarcha tobeligi). Dushmanlik nizoda dolzarblashadi, deb xisoblagan K.Xorni. U suitsidal xulq-atvor shakliga kirmasligi ham mumkin, biroq nafrat ijirg'anish yoki global rad etish ko'rinishlarida namoyon bo'lishi mumkin. Agar tashqi qiyinchiliklar odamning egotsentrik ustanovkalari yoki illyuziyalari bilan uyg'unlashsa, ular kuchayadi. Bunda o'ziga va o'zgalarga bo'lgan nafrat va dushmanlik shunchalik kuchli bo'lishi mumkinki, o'zining o'limi qasos olishning jozibali usuli bo'lib chiqadi. Bir qator hollarda xohishga ko'ra o'lim o'z «Men»ini tasdiqlashning yagona usuli bo'lib qolishi muamkin. Taqdirga tan berish, ya'ni bunda autodestruktivlik ustunlik qiluvchi moyillik bo'lib chiqishini K.Xorni, o'zini – o'zi o'ldirishning latent (yashirish) shakli sifatida ta'kidlaydi[6].

A.Adler, suitsidni noliyqlik hissi va boshqa salbiy hissiyotlar hosilasi sifatida talqin qiladi. Adlarning fikricha, agar insonda salbiy hislar yetakchilik qilayotgan bo'lsa u muayyan darajadagi suitsidal harakatni sodir etishi mumkin [7].

E.Berne o'z asarlarida suitsidal xulq-atvorning emotsional buzilishlar bilan bog'liq. Affektiv ta'sirlanish holatlarini tadqiq qiladi.

M.Lewenson va K.Neyranger konsepsiyasida suitsidal xulq-atvorni o'rganish o'ziga xos individ sifatlarini tahlil qilish bilan bog'liq ekanligi e'tirof etiladi. Muallifning fikricha, suitsidga moyillikning bartaraf etilishi muhitning ko'pgina omillari bilan mustahkamlanishi mumkin, masalan, televidenie ta'siri, inson uchun qadrlil odamlarinig suitsidi, submadaniyat me'yorlari va boshqalar.

Shu yerda ta'kidlab o'tish joizki, Yevropa madaniyatida suitsidal arxetip rolini ikki asr oldin Gyote tomonidan yaratilgan adabiy qahramon ijro etadi. Suitsidologiyada suitsidal stereotip, o'z joniga qasd qilish roli bilan bog'liq hamma narsa, “Verter sindromi” sifatida o'rganiladi.

J. Mans nazariyasida, suitsidal xulq-atvorni izohlab beruvchi asosiy omil bu – koping-faktor hisoblanadi. Jumladan, muallif psixologik autopsiya usuli asosida muallif stressni bartaraf etishning omadsiz urinishlar tajribasi autodestruktiv xulq-atvorga olib kelishi haqida xulosaga kelgan.

Transakt tahlil namoyondalari V.Bratko, V.Djoyns, S.Steyner, L.Styuart negativ oilaviy tajribasining o'zgacha ahamiyatini ko'rsatib beradilar, natijada “o'zini vayron etish” tipidagi “hayot ssenariysi” tuziladi [8]. Bob va Meri Gulding bunday ssenariy suitsidientlarga xos deb e'tirof etadilar. Bu turdagi ssenariyda, mualliflar fikricha, ota-onalarning... “Yashama!” ko'rsatmasi asos bo'lib keladi. Ushbu ko'rsatma bir qator vaziyatlarda berilishi mumkin. Masalan, infantitsid urinishi paytida, omadsiz abort, onaning tug'ish vaqtidagi o'limidan keyin, ota-ona tomonidan suitsid sodir etilganida; krizis vaziyatlarda esa bu ko'rsatma dolzarblashadi va amalga oshiriladi.

Psixologiyada gumanistik yo'nalishning namoyondasi K.Rodgers, suitsidal tendensiyalari o'limni ideallashtirish, hayotga nafrat paydo bo'lishi, o'ziga ishonchning yo'qolishi natijasida paydo bo'ladi deb taxmin qilgan. Rodgers fikricha, ushbu holatda “menlik” tuzilish rigid holatda va real hayotiy tajriba u bilan mos kelmasligi, xavfli deb qabul qilinishi, shuning uchun rad etilishi yoki noto'g'ri talqin qilinishidan sodir bo'ladi[8].

O'z joniga qasd qilish munosabati - bu o'z joniga qasd qilish fikrlari, niyatlari va salbiy his-tuyg'ular (depressiya, tashvish, aybdorlik), shuningdek, o'z joniga qasd qilish harakatlariga

tayyorgarlik ko'rish va amalga oshirish bilan tavsiflangan o'ziga nisbatan zo'ravonlik harakatini qilishga potentsial tayyorlikdir. O'z joniga qasd qilish munosabatlarining shakllanishi, hayotiylikka qarshi kechinmalar va o'z joniga qasd qilish fikrining paydo bo'lishi ko'p hollarda 14-15 yoshda sodir bo'ladi. Agar o'z joniga qasd qilishning dastlabki bosqichlarida fikrlar ustunlik qilsa va hissiy xulq-atvor komponentlari kamroq ifodalangan bo'lsa, keyingi bosqichlarda o'z joniga qasd qilish harakatlari ustunlik qiladi.

Umumjahon muammolardan biri hisoblangan o'z joniga qasd qilish hodisasini tadqiq qilishda barcha mamlakatlar qatori respublikamizda ham qator ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lib, ularda suitsid muammosi, shu jumladan suitsidal xulq-atvorgv moyil o'smirlar suitsidini psixiatrik, psixologik va ijtimoiy jihatdan tahlil qilinadi.

Xususan, 1989 yilda O'zbekiston hukumati qarori asosida Nizomiy nomli Toshkent davlat Pedagogika instituti "Psixologiya" kafedrasida qoshida tashkil etilgan "O'zbek xotin-qizlarining o'zini-o'zi yondirishining ijtimoiy psixologik sabablarini o'rganish" yuzasidan tashkil etilgan ilmiy tadqiqot guruxi va laboratoriyasi xodimlarining olib borgan ilmiy ishlari o'z joniga qasd qilish hodisasini ijtimoiy psixologik jihatdan taxlil qilishga muxim xissa qo'shdi. Ilmiy tadqiqot guruxi a'zolari O'zbekistonda nafaqat xotin – qizlar o'rtasida o'zini-o'zi yondirish sabablarini, balki umuman suitsid muammosi shu jumladan, suitsidal xulq atvorga moyil o'smirlarni suitsid muammosi yuzasidan xam qimmatli fikr va muloxazalarini ilgari suradilar.

Z.D.Paluanovanning "Qoraqalpog'iston respublikasida suitsidning ijtimoiy-psixologik muammolari va ularni oldini olish" nomli nomzodlik dissertatsiyasida Qoraqalpog'iston Respublikasida ijtimoiy-psixologik muammolarni o'rganish va suitsidni oldini olish bo'yicha choralarni ishlab chiqish mexanizmlari, suitsidga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik, etnopsixologik, ekologik, iqtisodiy va psixologik omillarni tadqiq etgan.

B.M.Umarovning "Suitsidologiya" nomli o'quv qo'llanmasida O'zbekiston sharoitida o'smirlarning o'z joniga qasd qilishning ijtimoiy-psixologik jihatlari o'rganilgan. Unga ko'ra turli yoshlarda suitsid dinamikasi, motivlari gender jihatdan tahlil qilingan [7].

G.A. Qarshiboeva o'z tadqiqotlarida Jizzax va Namangan viloyatlari ma'lumotlaridan kelib chiqib, o'z joniga qasd qilishning viloyat (shahar, qishloq), jinsi (erkak, ayol), yoshi (maktab o'quvchilari, kattalar), ta'limiy, oilaviy, ijtimoiy-iqtisodiy, demografik xususiyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilgan.

N.J.Xodjaevaning tadqiqotlarida o'z joniga qasd qilishning tibbiy, klinik, epidemiologik jihatlari ochib berilgan. U o'z tadqiqotlari natijasida O'zbekistonda o'z joniga qasd qilishning oldini olish maqsadida aholiga psixiatriya yordamini takomillashtirish uchun asos bo'lgan qimmatli natijalarga erishildi.

G.B.Shoumarov, N.A.Sog'inov, U.D.Qodirov va Z.D.Palvanovalar tomonidan suitsid mavzusi bo'yicha amaliy tavsiyalar shakllantirilgan o'quv qo'llanma chop ettirilgan [7].

Jumladan, G.Z.Tojiboeva tomonidan maktab psixologining nizoli vaziyatlardagi psixokorreksion faoliyati xususiyatlari o'rganilgan va ta'lim-tarbiya jarayonida o'smirlar o'rtasidagi shaxslararo nizolar o'quvchilar va o'quv guruhlariga ham salbiy, ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu munosabat bilan maktab psixologlarining o'smirlar o'rtasidagi shaxslararo nizolar sharoitidagi ishi shaxslararo nizoning shaxslilikni rivojlantiruvchi salohiyatini maksimal amalga oshirishga va uning salbiy oqibatlarini yuzaga kelishi ehtimolini kamaytirishga yo'naltirilishi kerak deb xulosa qilingan.

Y.K.Normetova tomonidan sog'liqni saqlash tizimida psixologik xizmat faoliyatini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari tadqiq qilinib, bemorlar sog'ayishida, shifokorlarning faoliyatida ijtimoiy-psixologik xizmatning o'rni keng yoritib berilgan. Aholi o'rtasida psixologik bilimlar targ'ibotini yo'lga qo'yish sog'liqni saqlash tizimida psixologik xizmatni tashkil etishning muhim elementlaridan biri bo'lib, odamning psixologik xizmat muassasalariga o'z vaqtida murojaat qilishlariga zamin hozirlaydi va ularni kasallik ta'sirida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan bir qator noxush psixologik holatlarni o'z vaqtida aniqlash hamda davolash imkoniyatini beradi degan xulosalar chiqarilgan.

F.F.Rasulova tomonidan o'smirlarda agressiv xulq-atvor namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari o'rganilib, agressiyaga moyil o'smirlar xulq-atvorini psixoprofilaktika qilish va psixokorreksiyalash maqsadida ota-onalar, pedagoglar va psixologlar hamkorlikda samarali ish olib borishining algoritmi ishlab chiqilgan.

G.I.Sattorova tomonidan ilk o'spirinlar irodaviy sifatlarini psixodiagnostika qilish va

psixokorreksiyalash jarayonini takomillashtirish yuzasidan tadqiqotlar olib borilgan. Muallif psixologlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslarida iroda diagnostikasiga bag'ishlangan o'quv-mashg'ulot blokini yo'lga ko'yish muhimligini e'tirof etgan.

D.R. Abdumajidova o'smirlarda assertiv xulqni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini aniqlash orqali psixodiagnostika va psixokorreksiya tadbirlari samaradorligini oshirish muhim masalalar sarasiga kirishini ta'kidlab, olib borilgan tadqiqot natijasida o'smirlar o'quv faoliyatida assertiv xulqning intellektual (erkin fikrlovchi, ahloqiy me'yorlarga amal qiluvchi), shaxsiy (ma'suliyat, dadillik, intiluvchanlik) va emotsional (kayfiyat, optimizm) darajalarini aniqlagan. Shuningdek, o'smirlarda assertiv xulqni shakllantirishga yo'naltirilgan "O'smirlarda assertiv xulqni shakllantirish darajasini aniqlash" psixologik trening dasturi samaradorligini isbotlagan.

X.X.Jabborov tadqiqotlari asosida, o'smirlar o'rtasida vayronkor g'oya va buzg'unchi mafkuralarga nisbatan barqaror mafkuraviy immunitet shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik treninglar o'tkazish orqali, o'smirlardagi mafkuraviy immunitet beqarorlik darajalarini baholashning uslubiy ta'minoti ishlab chiqib, amalda sinovdan o'tkazdi. Tadqiqot natijasi, barqaror mafkuraviy immunitet shakllantirish ishlarining ilmiy-metodik ta'minotini kuchaytirishga qaratilgan[12].

R.Z.Jumayev olib borgan tadqiqotlarida o'smirlarda milliy o'zlikni anglashning psixologik xususiyatlarini tadqiq qilgan. Olim ijtimoiy xulqning ichki, ma'naviy regulyatori sifatida milliy o'zlikni anglash xususiyatlarini ishning asosiy maqsadi qilib olgan. Bunda, asosan, o'smirlar ongida diniy his-tuyg'u va e'tiqodning shakllanishi ma'naviy hayot doirasida muhim ahamiyatga egaligi va ularning ijtimoiy axloqini, xulqini takomillashtiruvchi yoki ulardagi salbiy xulq-atvor shakllanishiga nima sabab bo'lishini tadqiq qilgan.

G.T.Yadgarovanning «Noto'liq oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari» nomli dissertatsiyasida esa o'smirlarning ijtimoiylashuvi normal kechishi inson psixikasida barcha jarayonlarga tezlik bilan adaptasiya (moslashuv) hosil qilinishi va mazkur jarayonlarning shaxs xulq-atvoriga ta'siri ilmiy psixologik jihatdan asoslab beriladi [14].

D.M.Anvarovanning «O'smirlar ma'naviyati shakllanishi va rivojlanishining psixologik xususiyatlari» nomli nomzodlik dissertatsiyasida esa o'smirlarning hissiy-emotsional xususiyatlarni ularning ma'naviyatini shakllanishi va rivojlanishining psixologik qonuniyatlari va aynan o'smirlik yoshida kechadigan inqirozli holatlarda shaxsda shakllangan ma'naviy bilimlar uning ko'plab salbiy ilatlarga og'ishishini bartaraf qilishi mumkinligi ilmiy asoslab berilgan.

Mazkur tadqiqotchilar suitsid bo'yicha bir qancha ilmiy tadqiqotlarni olib borgan bo'lsalarda, aynan deviant xulq-atvorli o'smirlarda suitsidial xulq-atvorni kelib chiqishi va profilaktikasi bo'yicha konkret ilmiy tadqiqotlar olib borilmagan.

Shunday qilib, o'zini o'ldirish barcha tadqiqotchilar tomonidan shaxsning nizolarni kechirish sharoitidagi ijtimoiy psixologik dezadaptatsiyasi oqibati sifatida qaralgan. Bunda suitsid o'zida shaxsning favqulotda vaziyatlardagi xulq-atvorining variantlaridan birini namoyon etadi, shu bilan birga vaziyatning suiqasdga mosligi bilan emas, balki subektning o'ziga hosliklari, uning hayotiy tajribasi, intellekti, ichki shaxsiy aloqalarning mustahkamligi bilan aniqlanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, suitsidial holatlar uchrashi, ularni ijtimoiylashuvi jarayonida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining buzilishi singari salbiy tendensiyalar, muhim hayotiy ahamiyatga ega tushunchalarning noto'g'ri idrok etilishi natijasida vujudga keladigan stixiyali ijtimoiylashuv, shaxslarning o'zini namoyon qilishga intilishi bilan bog'liq ravishda shakllanadigan deviant xulq-atvor, dezadaptatsiya kabi sifatlarni rivojlanishi uchun xizmat qilishi mumkin.

Nazorat ob'ektlarida esa mazkur omilga nisbatan adekvatlilik va noadekvatlilik ko'rsatkichlari orasida salmoqli tafovutlar sezilmadi. Umuman, deviant xulq-atvorli o'smirlarda suitsidial holatlarni oldini olishga qaratilgan psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlarning olib borilishi ularning ijtimoiy-psixologik taraqqiyotni ta'minlashga xizmat qilar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Daffi. E Child care and the growth of love // Abridged and edited by Frym. –London and Tonbrige, 2019. –P. 104-130.
2. Богомолова С.Н. Психологическая теория преступности Айзенка / С.Н.Богомолова//Юридическаяпсихология/сост.иобщ.редак-цияТ.Н.Курбатовой.– СПб.:Питер,2001.–С.32–45

3. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд. Пер. с франц. М.: Просвещение, 2004. – 375 с.

4. Фрейд З. Мы и смерть // Рязанцев С. Танатология (учение о смерти). СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа, 1994. – С. 5-42.; Freud S. Mourning and melancholia // Hogarth Press, London – 1957.

5. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов. - Киев, 1996. – 384 с.; Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуализации. — М.: Наука, 1996.-200

6. Хорни К. Наши внутренние конфликты; Невроз и развитие личности // Хорни К. Собр. соч. в 3 т. - М.: Смысл, 1997.

YOSHLAR ORASIDA DEPRESSIYA SABABLARI VA YECHIMLARI.

Ikromova Sitora Akbarovna
Osiyo xalqaro universiteti dotsenti
Bozorova Nafisa
Osiyo xalqaro universiteti talabasi

Annotatsiya: Zamonaviy dunyo yuksak texnologiyalar, keng imkoniyatlar va tezkor axborot oqimi bilan bir qatorda inson psixologiyasida ta' sir qiluvchi muammolarni ham ortga olib kelmoqda. Ayniqsa, yosh avlod o'z yo'lini endigina topayotgan hissiyotlarga boy o'zini izlayotgan yoshlar bu bosimlardan ko'proq zarar koradi. So'nggi yillarda yoshlar orasida depressiya, ruhiy tushkunlik o'ziga ishonchsizlik kabi holatlar ortib bormoqda. Bu holatlar nafaqat individual muammo balki butun jamiyatni tashvishga soladigan dolzarb masalaga aylanmoqda.

Kalit so'zlar: yoshlar, depressiya, ruhiy tushkunlik, stress, kognitiv, landshaft, ijtimoiy media, psixologik ta'sir.

Zamonaviy dunyoda yoshlar hayoti turli sinovlarga to'la. Raqobat kuchaygan, talablar oshgan, ijtimoiy tarmoqlar orqali doimiy taqqoslash holatlari kuchaygan bir davrda ko'plab yoshlar depressiyaga tushmoqda. Depressiya bu oddiy tushkunlik yoki xafa bo'lish holati emas. Bu uzoq davom etadigan chuqur psixologik holat bo'lib insonning hayotdan zavq olish mehnat qilish ijtimoiy faollikdan bo'lish qobiliyatini sezilarli darajada kamaytiradi.

Depressiyaning asosiy belgilari :

1. Kayfiyatning uzoq muddatli pasayishi, doimiy xafalik, qayg'u yoki bo'shliq hissi.
2. Kundalik ishlarni bajarishga qiziqish, oldin zavqlaniladigan mashg'ulotlardan zavqlanmaslik.
3. Energiya tanqisligi va charchoq har qanday faoliyatda qiyinchilik va tez charchash.
4. Uyqu buzilishlari, uyqusizlik yoki ortiqcha uyqu.
5. Ish-taha o'zgarishi haddan tashqari ovqatlanish yoki ishtahaning yo'qolishi.
6. O'zini aybdor his qilish va past o'zini o'zi baholash, o'zini yaroqsiz yoki muvaffaqiyatsiz deb hisoblash.

7. Diqqatni jamlash va qaror qabul qilishda qiyinchiliklar.

8. O'lim yoki o'z joniga qasd qilish haqida o'ylash. Umidsizlik va qochib qutulish istagi.

Yoshlar orasida depressiyaning asosiy sabablari:

1. Akademik bosim -yoshlarga qo'yiladigan kuchli akademik talablar, raqobot muhitini ustunlik qilish bosimi bilan birgalikda ularning ruhiy faravonligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi, stress, tashvish va oxiri oqibat depressiyaga olib kelishi mumkin.

2. Ijtimoiy media va raqamli ulanish keng tarqalgan ta'siri yosh shaxslar uchun ijtimoiy landshaftni tubdan o'zgartirib yubordi, bu esa ijtimoiy taqqoslash kiberbulling va aloqani uzish hissini kuchaytirishga olib keladi.

3. Iqtisodiy noaniqlik -iqtisodiy beqarorlik va noaniqlik ish istiqbollari yoshlarda qo'rquv va noumidlik tuyg'usini keltirib chiqarishi mumkin. Bu esa umidsizlik va umidsizlik tuyg'ulariga yordam beradi.

4. Ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlashdagi to'siqlar, ruhiy salomatlik muammolar haqida xabardorlikning muammolar haqida xabardorlikning, stigma va ruhiy salomatlik yordamiga kirishdagi to'siqlar saqlanib qolmoqda. Bu ko'plab yoshlarning o'zlariga kerakli yordamni izlashiga to'sqinlik qilmoqda.

5. Psixologik ta'sir-yoshlar o'rtasida depressiyaning keskin o'sishi ularning ruhiy farovonligi va umumiy hayot sifatining turli jihatlariga ta'sir ko'rsatadigan keng ko'lamlı psixologik oqibatlarğa olib keladi.

6. Hissiy tanglik-depressiya bilan kurashayotgan yosh odamlar ko'pincha chuqur hissiy tanglikni boshdan kechirishadi, ular doimiy qaygu, umidsizlik va o'zlar yoqtirgan faoliyatga qiziqishni yo'qotish bilan tavsiflanadi. Ushbu hissiy tartibsizlik ularning ishlash qobiliyatini sezilarli darajada buzilishi va hayot sifatining pasayishga olib kelishi mumkin.

7. Kognitiv buzilish -bu ularning konsentratsiyasi, xotirasi va qaror qabul qilish qobiliyatiga ta'sir qiladi. Ushbu kognitiv nuqsonlar ularning akademik va kasbiy izlanishlariga to'sqinlik qilish mumkin va bu ularning qayg'ularini yanada kuchaytiradi.

8. Ijtimoiy chekinish -yoshlar orasida depressiyaning kuchayishi ijtimoiy chekinish va izolyatsiyaga olib kelishi mumkin, chunki odamlar ijtimoiy faoliyat bilan shug'ullanish yoki boshqalar bilan mazmunli aloqalarni saqlab qolish uchun kurash olib borishi mumkin. Bu ijtimoiy aloqadan mahrum bo'lish yolg'izlik tuyg'usini davom ettirishi va ularning depressiv alomatlarni kuchaytirishi mumkin.

Intervensiyalar va yechimlar

Yoshlar o'rtasida depressiyaning keskin o'sishiga qarshi kurashish turli choralar va yechimlarini o'z ichiga olgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi :

1. Erta aralashuv va qo'llab quvvatlash strategiyalarini amalga oshirish va ta'lim muassasalari va jamoalardan aqliy salomatlik uchun qulay yordam ko'rsatish yosh odamlarda depressiya belgilarini erta bosqichda aniqlash va Barbara etishga yordam beradi.

2. Ruhiy salomatlik savodxonligini targ'ib qilish ta'lim dasturlar va xabardorlik kompaniyalari orqali ruhiy salomatlik savodxonligini oshirish yoshlarga depressiya belgilarini tan olish, stigmani kamaytirish va tegishli yordam so'rash imkonini beradi.

3. Ruhiy salomatlikni qo'llab quvvatlash texnologiyalari integratsiyasi. Teleterapiya va aqliy salomatlik ilovalari kabi ruhiy salomatlik resurslarini ta'minlash uchun texnologiyadan foydalanish ruhiy salomatlik xizmatining ikkilanish mumkin bo'lgan yoshlar uchun qo'llab quvvatlash imkoniyatlarni oshirish mumkin.

Yoshlar o'rtasida ruhiy tushkunlikning keskin kuchayishi ushbu tendentsiyaga sabab bo'layotgan omillarni bartaraf etish bo'yicha shoshilinch e'tibor va birgalikdagi sa'y harakatlarni talab etadi. Depressiya yosh shaxslarga psixologik ta'sirini har tomonlama tushunib, maqsadli tadbirlarni amalga oshirish orqali biz depressiya yukini yengillashtirishga va yosh avlodning ruhiy farovonligini oshirishga harakat qilishimiz mumkin.

Depressiya yoshlar orasida tarqalgan eng xavfli, ammo davolanishi mumkin bo'lgan ruhiy holatdir. Biz bu muammoni e'tibordan chetda qoldirmasligimiz kerak. Har bir inson eshitilishi, tushunilishi va qadrlanishi kerak. Ruhiy salomatlik - umumiy salomatlikning ajralmas qismidir. Farovon jamiyat uchun sog'lom fikrlovchi, baxtli yoshlar zarur. Har bir yosh o'zini qadrlashi va hech qachon yolg'iz emasligini bilish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bozorova N.J.(2025). Depressiya holatidan zamonaviy yollar bilan chiqish usullari Zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlar, 7(75), 194-200.

2. Rahmiddinova D.A.(2024). Shaxsni tarbiyalashda psixologik omillar. The latest pedagogical and psychological innovations in education, 1(2), 190-195.

3. Ikromova, S. A. (2024). PSIXOLOGIK REABILITATSIYA VA MUAMMOLI SHAXSLAR BILAN ISHLASH. Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology, 1(2), 111-116.

4. Икромова, С. А. (2024). ПСИХОЛОГИЯ ЛИЧНОСТИ И ВНУТРЕННИЙ МИР ЧЕЛОВЕКА. Introduction of new innovative technologies in education of pedagogy and psychology, 1(3), 53-58.

EKSTREMAL VAZIYATLARDA O'ZINI TUTISH STRATEGIYALARINI TARG'IB QILISHNING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

O.R.Avezov OXU professori

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekstremal vaziyatlarda insonning o'zini tutish strategiyalarini targ'ib qilishning psixologik jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida stressga chidamlilik, emotsional intellekt, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va xavfga tayyorlikka oid omillar psixologik aspekt sifatida yoritilgan. Maqola favqulodda vaziyatlarga qarshi kurashishda psixologik yondashuvlarning zarurligini asoslovchi muhim nazariy va amaliy xulosalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: ekstremal vaziyat, o'zini tutish strategiyalari, emotsional intellekt, stressga chidamlilik, psixologik tayyorgarlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, xavfga qarshi kurash, psixoprofilaktika, adaptatsiya, kognitiv boshqaruv.

Ekstremal vaziyatlar inson psixikasining chidamliligini sinovdan o'tkazadi. Bunday holatlar — tabiiy ofatlar, texnogen halokatlar, urush, zo'rvonlik, pandemiyalar yoki kutilmagan ijtimoiy falokatlar — odamning emotsional, kognitiv va ijtimoiy resurslarini harakatga keltiradi. Shuning uchun o'zini tutish strategiyalarini targ'ib qilish, avvalo, psixologik tayyorgarlik bilan chambarchas bog'liq.

Psixologik jihatdan tayyor shaxs xavfli vaziyatda ongli harakat qiladi. O'zini tutish strategiyalarining ommaviy targ'iboti jamiyatda psixologik chidamlilikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu yerda asosiy vazifa — xavfga duch kelganda qo'rquvni nazorat qilish, stressga moslashish va mantiqan fikrlashga yo'l ochishdan iborat.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ekstremal holatlarda odamlarning 70–75 foizi dastlab hissiyotlarga beriladi, 15–20 foizi muvozanatni saqlay oladi, qolgan 5–10 foizi esa liderlikni o'z qo'lga oladi (Mikulincer & Shaver, 2007). Shuning uchun bu 5–10 foizlik qatlamni psixologik jihatdan tayyorlash strategik ahamiyatga ega.

O'zini tutish strategiyalarining targ'iboti ikki yo'nalishda olib borilishi zarur: birinchidan, xavfga tayyorlikni oshirish, ikkinchidan, hodisa sodir bo'lgach, o'zini tiklash usullarini o'rgatish. Bu ikki bosqichda ham kognitiv yondashuv va hissiy nazorat birgalikda ishlashi lozim.

Emotsional intellektning yuksak darajada rivojlanganligi ekstremal vaziyatlarda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Salovey va Mayer (1995) ta'kidlaganidek, emotsiyalarni anglab, ularni boshqara oladigan shaxslar stressli sharoitda yanada samarali harakat qiladilar.

Milliy psixologik tadqiqotlarda (Karimova, 2022) ekstremal holatlarga qarshi turish uchun aholini psixologik ongli tayyorlashga qaratilgan dasturlar samaradorligi o'rganilgan. Bunda ko'rgazmali videoroliklar, interaktiv treninglar va roli almashish texnologiyalarining ahamiyati ta'kidlangan.

Ekstremal vaziyatlarda samarali strategiyalar qatoriga quyidagilar kiradi: “pauza-prinsipi”, ya'ni darhol reaksiya bildirish o'rniga qisqa tanaffus qilish; “ichki dialog”, ya'ni o'z-o'zini tahlil qilish; “resurslarni faollashtirish”, ya'ni o'z ichki kuch manbalarini ishga solish.

Psixologik strategiyalar shunchaki nazariy tushuncha bo'lib qolmasligi uchun ularni real holatlarga moslashtirish zarur. Shu bois, favqulodda vaziyatlar bo'yicha mashg'ulotlarda (simulyatsiya orqali) shaxslarning reaksiyalarini o'rganish muhim.

Yoshlar o'rtasida o'zini tutish strategiyalarini targ'ib qilishda zamonaviy texnologiyalar — mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqdagi kontent, vloglar va gamifikatsiyalangan platformalar muhim rol o'ynaydi. Masalan, “PsychReady” kabi psixologik tayyorgarlik dasturlari bu borada ilg'or namunadir.

Jamoaviy ruh, ijtimoiy birdamlik va boshqalarga yordam berishga tayyorlik psixologik chidamlilikni mustahkamlovchi omillardandir. Emotsional qo'llab-quvvatlash orqali stress holatini kamaytirish imkoniyati 45% gacha oshishi mumkin (WHO, 2021).

Quyidagi jadvalda jahon va milliy darajadagi statistik ma'lumotlar orqali ekstremal vaziyatlarda odamlarning psixologik reaksiyalari aks ettirilgan:

Ko'rsatkichlar Jahon miqyosida (%) O'zbekiston (%)

Emotsional shok holati	62	68
Qochish/chaqaloq reaksiyasi	20	18
Boshqalarga yordam berish xohishi	11	9
Reallikka qaytish va boshqarish	7	5

Ushbu ma'lumotlar asosida aytish mumkinki, O'zbekistonda ekstremal holatga tushganlarning ko'pchiligi dastlab emotsional shokda qolmoqda. Shuning uchun o'zini tutish strategiyalarini ijtimoiy targ'ib qilish — zarurat darajasidagi masaladir.

Mahallalarda, maktab va kollejdagi o'zini tutish treninglari, psixologik seminarlar orqali xavfga tayyorlik madaniyatini shakllantirish mumkin. O'quvchilarda "Vaziyatga mos fikrlash" kompetensiyasini rivojlantirish kerak.

O'qituvchilar, harbiylar, tibbiyot xodimlari, ijtimoiy xodimlar ekstremal holatlarda birinchi bo'lib harakat qiladigan guruhlardir. Shu bois, ularning psixologik tayyorgarligini baholash va doimiy yangilab borish talab etiladi.

Stressga qarshi kurashda eng samarali usullar — nafasni boshqarish, diqqatni jamlash, tasavvuriy mashqlar va motivatsion o'z-o'zini dasturlash bo'lib, bu usullar ekstremal vaziyatlarda ichki barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi.

Psixologik jihatdan tayyor bo'lmagan insonlarda ekstremal vaziyatda konversiya holatlari (hissiy siqilishning tana belgilariga aylanishi) tez-tez kuzatiladi. Masalan, gapira olmay qolish, hushini yo'qotish, qotib qolish hollari.

Davlat siyosatida "psixologik xavfsizlik" tushunchasini targ'ib qilish orqali favqulodda holatlarga oldindan tayyorgarlik darajasini oshirish mumkin. Bu nafaqat harbiy tizimda, balki ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarida ham muhim.

Ekstremal holatlarda yetakchilik qilish qobiliyati — bu tug'ma emas, balki o'rgatiladigan ko'nikmadir. Shaxsiy namunalar, dramatik o'yinlar, rol almashish orqali bu qobiliyatni yoshlarda shakllantirish mumkin.

Yosh avlodda "psixologik immunitet" shakllantirish dolzarb vazifadir. Bu — salbiy emotsiyalarni yo'naltira olish, vaziyatdan ma'no topish va ijobiy yechimlar izlash qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Xalq orasida tarqalgan ba'zi noto'g'ri tushunchalar, masalan "qo'rquv yomon belgidir", "inson dovyurak tug'iladi", strategiyalarni o'zlashtirishga to'sqinlik qiladi. Shu bois, psixologlar tomonidan bu stereotiplarga qarshi ish olib borish muhim.

Ijtimoiy reklamalar, psixologik maqolalar, interaktiv seminarlar orqali omma ongida ekstremal vaziyatlarga ongli yondashuvni shakllantirish mumkin. Bu esa umumiy ijtimoiy barqarorlik uchun zamin yaratadi.

Psixologik xizmat ko'rsatish tizimlari — masalan, 1140 ishonch telefoni, favqulodda holat markazlaridagi psixologlar xizmatlari — strategiyalarni amaliy qo'llash va real yordam berishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Psixologik targ'ibot — bu faqat ommaviy axborot vositalarida efirga uzatiladigan rolik emas, balki tizimli ravishda ijtimoiy institutlar faoliyatiga integratsiyalashgan psixoprofaktika jarayonidir.

Xulosa qilib aytganda, ekstremal vaziyatlarda o'zini tutish strategiyalarini psixologik asosda targ'ib qilish orqali nafaqat alohida shaxslarning, balki jamiyatning umumiy psixologik barqarorligini ta'minlash mumkin. Buning uchun doimiy monitoring, treninglar va xalq ongini yorituvchi ilmiy-ommabop materiallar muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avezov O.R. Shaxs psixologiyasi va kouching. Darslik, "Kamolot" nashriyoti, Buxoro. 2025 yil. 288 bet.
2. Avezov O.R. Oila psixoterapiyasi nazariyalari. Darslik, "Kamolot" nashriyoti, Buxoro. 2024 yil. 316 bet.
3. Avezov O.R., Ruziyev N.I. Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari. Darslik, "Kamolot" nashriyoti, Buxoro. 2024 yil. 256 bet.
4. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat Darslik, "KAMOLOT" nashriyoti, Buxoro. 2023 yil. 332 bet.
5. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda oilaga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyoti. PEDAGOGIK MAHORAT Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 5-son (2021-yil, oktabr). Buxoro, 2021 y. B. 145-150.

6. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda shaxsning stressli holati va xulq-atvor reaksiyalari. Psixologiya. № 4 son(2020) Buxoro. 2020. B. 94-98.

KICHIK MAKTAB YOSHI BOLALARDA TORTINCHOQLIK XUSUSIYATINING YUZAGA KELISHIGA SABAB BO'LVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

*Toyirova Shahlo Izatovna
Buxoro davlat pedagogika instituti (PhD), dotsent
Ergashova Ruxshona Vahob qizi
1-PSI-24 guruh talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshi bolalarida tortinchoqlik xususiyatining shakllanishiga olib keluvchi asosiy psixologik ta'sirlar tahlil qilingan. Shuningdek, tortinchoqlikni kamaytirish bo'yicha yondashuvlar va ularni rivojlantiruvchi tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Tortinchoqlik, uyatchanlik, oila, ijtimoiy tajriba, ishonchsizlik, ishonch, qo'rquv, psixologik, temperament.

Kirish. Jahonda ilmiy –amaliy tadqiqotlarning regrissiv rivojlanishi bilan bog'liq aspektlarni ko'p uchratsakda aynan shaxs shakllanishi uchun xizmat qiluvchi muammolarni o'rganish va tahlil etish bo'yicha sababiy yondashuvlar o'z ahamiyatligini yo'qotgan emas. Zamonaviy texnologiyalar, raqamli kommunikatsiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning erta yoshdanoq hayotga kirib kelishi bolalarning shaxsiy xususiyatlariga, xususan, tortinchoqlik kabi individual-psixologik xususiyatlarning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tortinchoqlik- bu bolaning o'z fikrini erkin ifoda etishda, yangi sharoitlarga moslashishda va ijtimoiy muloqotga kirishda ichki psixologik to'siqlarni his qilishi bilan ifodalanadigan xususiyatdir. Ushbu xususiyat tabiiy tug'ma omillar bilan bir qatorda, atrof-muhitning ya'ni oiladagi emotsional muhit, maktabdagi pedagogik yondashuvlar, tengdoshlari bilan munosabat shuningdek, raqamli texnologiyalardan noto'g'ri foydalanish natijasida ham shakllanishi mumkin. Hozirgi davrda ota-onalarning bandligi, ularning bolaga yetarli e'tibor va emotsional qo'llab-quvvatlov ko'rsatmasligi, maktabda raqobatdosh muhitning kuchayishi, shuningdek, bolalarning ko'proq virtual muloqotga suyanishi shu kabi omillar tortinchoqlik xususiyatining kuchayishiga zamin yaratmoqda. Buning natijasida bolalar real hayotda o'zaro muloqot qilishda qiynalishi, o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon eta olmasligi va psixologik jihatdan o'zini ishonchsiz his qilish ehtimoli oshadi.

Kichik maktab davri 6-7 yoshdan 9-10 yoshgacha davom etadi. Bu davrda bola, fan asoslarini o'rganish uchun biologik va psixologik jixatdan tayyor bo'ladi. Uning psixikasi bilim olishga yetadigan darajada rivojlanadi. Shu yoshdagi bola idrokining o'tkirliги, ravshanligi, sofliги, aniqligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi, tafakkurining yaqqolligi o'zining qiziquvchanligi, ishonuvchanligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Maktab ta'limiga tayyorlanayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o'qish xisoblanadi. [1] Bu davrda bolalar o'zini mustaqil shaxs sifatida anglashga, o'z his-tuyg'ularini boshqarishga va atrofdaги insonlar bilan muloqot o'rnatishga harakat qilishadi. Bu jarayonda yuzaga keladigan psixologik ta'sirlar ba'zan tortinchoqlik xususiyatining rivojlanishiga olib keladi. Tortinchoqlik bolaning tashqi dunyo bilan muloqot qilishda o'zini noqulay his qilishi, ichki shubha va qo'rquvlarning ustunligi bilan ifodalanadigan shaxsiy xususiyatdir. Ushbu sifat kichik maktab yoshida ijtimoiy moslashuv jarayonini qiyinlashtirishi, bola o'zini ifoda etish, o'z fikrini erkin bayon qilish va jamoaviy faoliyatda ishtirok etishda qiyinchiliklarga duch kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Tortinchoqlikning yuzaga kelishiga turli psixologik ta'sirlar sabab bo'ladi. Ular orasida oiladagi tarbiya uslublari, bolaning individual temperamenti avvalgi ijtimoiy tajribalar va shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchi muhim o'rin tutadi. Shuningdek maktabdagi muvaffaqiyatsizliklar, tengdoshlar tomonidan qabul qilinmaslik yoki noaniq qo'rquvlar ham bolada tortinchoqlik xususiyatining rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Endi bu psixologik ta'sirlar bilan batafsil tanishib o'tamiz:

Oila bolaning ilk va eng asosiy ijtimoiylashuv makoni. Bola o'zining birinchi hissiy va ruhiy tajribalarini aynan oiladan oladi. Agar oila muhitida mehr, e'tibor, tushunish, erkin fikr bildirish

imkoniyatlari majdud bo'lsa, bola o'zini qadrlangan va qadrli his qiladi, bu esa uning ijtimoiy faol va o'ziga ishongan bo'lib voyaga yetishiga yordam beradi. Aksincha, haddan tashqari qattiqqo'l yoki sovuqqon, tanqidga asoslangan, ehtiyojlarga e'tiborsiz bo'linadigan oilalarda bolalar o'z his-tuyg'ularini ifoda etishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bunday sharoitda ulg'aygan bolalarda tortinchoqlik sifatining shakllanish ehtimoli yuqori bo'ladi. Oilaning tarbiya uslublari tortinchoqlikni rivojlantiruvchi asosiy psixologik ta'sirlardan biridir. Masalan haddan tashqari himoyachi tarbiya-bola har bir qadamida ota-onaning nazoratini, yordamga tayanishni o'rgatadi. Bola o'zini mustaqil fikrlash va harakat qilish imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Natijada mustaqil muhitda, maktabda yoki tengdoshlar orasida u o'zini ishonchsiz va zaif his qiladi. Bu esa uning ijtimoiy faoliyatdan chekinishiga, tortinchoqlik xususiyatining kuchayishiga olib keladi. Shuningdek ota-onalarning o'ta talabchanligi ham bolada tortinchoqlikni shakllantirishi mumkin. Agar bola doimo muvaffaqiyat kutilishi, tanqid va taqqoslashlarga duchor bo'lsa, u o'z qobiliyatlariga shubha bilan qaray boshlaydi. Bundan tashqari, oiladagi mojarolar, ajralishlar, befarqliklar yoki doimiy stress holati ham bolalarning ruhiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'zaro mehrsiz va sovuq munosabatlar hukm surgan oilalarda bolalar o'zini keraksiz yoki rad etilgandek his qiladi. Natijada u o'z his-tuyg'ularini yashirishga va boshqalar bilan emotsional aloqadan qochishga odatlanadi, bu esa ijtimoiy passivlik va tortinchoqlik sifatida namoyon bo'ladi. Muhimi shundaki bola uchun oila- bu uning o'ziga va dunyoga bo'lgan ishonchini shakllantiradigan manbadir. Suning uchun, agar bola o'z fikrini erkin ifoda eta oladigan, har qanday holatda ham mehr va qo'llab- quvvatlashni his qiladigan oilada voyaga yetsa, unda tortinchoqlik emas, balki ijtimoiy faoliyatga tayyorgarlik, o'zini ifoda qilish qobiliyati rivojlanadi.

O'ziga bo'lgan ishonchning pastligi tortinchoqlikning eng asosiy psixologik sababi hisoblanadi. Kichik maktab yoshidagi bola o'zining qobiliyatlariga, fikr va harakatlariga atrofdagilarning munosabatidan kelib chiqqan holda baho bera boshlaydi. Agar u doimo tanqidga uchrasa, muvaffaqiyatsizliklari uchun haqorat qilinsa yoki e'tiborsiz qoldirilsa, asta-sekin o'z imkoniyatlarini kam baholaydigan va o'ziga ishonmaydigan shaxs shakllana boshlaydi. O'ziga ishonch yetishmovchiligi esa bolani o'z fikrini erkin ifodalashdan, yangi tajriba va faoliyatlarda ishtirok etishdan chekinishga majbur qiladi. Iroda tarbiyasi bolalarda yomon sifatlar paydo bolishining oldini olish va agar bunday sifatlar paydo bolsa, ularni yo'qotishdan iboratdir. Bolalar irodasining salbiy tomonlaridan biri o'ziga ishonmaslikdir. O'ziga ishonmaslik holati o'qish, mehnat, o'yin va shu kabi faoliyatlarda tez-tez qaytarilib turadigan muvaffaqiyatsizliklar tufayli yuzaga keladi. F.I.Ivashchenko tomonidan o'tkazilgan tekshirishlarning kolsatishicha, o'qish sharoitida o'quvchilarning o'zlariga ishonmaslik holatlari asosan quyidagi sabablar tufayli yuzaga keladi: «a) o'qishda izchillik prinsipiga rioya qilmaslik tufayli; b) o'quvchilarga kuchlari yetmaydigan, ya'ni ortiqcha talab qo'yib yuborish orqali; d) ayrim pedagoglar, ota-onalar va shuning bilan birga sinfdoshlarning o'quvchilar kuchiga, xotira qobiliyatlari va fahm-farosatlariga ishonchsizlik bildirishi tufayli; e) ana shunday o'quvchilarni yomon baho olganliklari uchun qo'rqitish va jazolash orqali». Kichik maktab yoshidagi o'quvchi doskaga chaqirilganda u o'qib berishga yoki yozib berishga qolqib, uyalib xijolat tortsa, bunday o'quvchilarni tez-tez doskaga chiqara berish kerak, ana shunda u tortinmaydigan bolib qoladi. Qayta-qayta doskaga chiqaverish natijasida qo'rquv hissi susaya beradi va u nihoyat butunlay «so'nib qolishi» va yo'q bolib ketishi mumkin. Albatta, bunda shu hislarni tug'diruvchi manbaning takrorlana berishi emas, balki odamning salbiy kechinmalardan qutulish istagi muhim rol o'ynaydi. «Lekin bu qonuniyat faqat oddiy va tez olib ketadigan hislarga ya'ni, bolaga bir xilda ta'sir qiluvchi va mazmuni chuqur bo'lmagan obyektlar sababli tug'iladigan hislargagina taalluqlidir. Murakkab, chuqur hislar bolada shu hislarni tug'dirgan obyektlar bizga qayta-qayta ta'sir o'tkaza berganida yo'q bolib ketmaydi, balki, aksincha, yana ham kuchli va barqaror bolib qoladi. Masalan, musiqa asarlarini qayta-qayta eshitish natijasida bizning estetik hislarimiz chuqur va kuchli bo'lib qoladi. O'zimiz yaxshi ko'rgan, o'zimiz uchun qadrli bolgan joylarga har safar borganimizda bizning shu joylarga bo'lgan hislarimiz, mehrimiz, odatda, kuchaya boradi. Ayrim emotsional kechinmalarning «so'nib qolishi»da boshqa qonuniyatlar ham bor. Masalan, qarama-qarshi hislar ba'zi nisbatlarda bir-birini yo'qotib yuborishi mumkin. Salbiy his paydo bolib turganida kuchliroq ijobiy his yuzaga keltiradigan sabab paydo bolib qolsa, u holda salbiy his so'nib qolishi, yo'qolishi mumkin. Masalan, bola yiqilib tushib, yiglab turibdi. Onasi shu paytda kelib qolib, uni erkalatdi. Bu erkalash ijobiy hislarning paydo bolishiga kuchli sababchi boladi, shuning uchun ham bolada ko'z yoshi

o'rniga kulish, xursandlik paydo boladi. O'quvchidagi cho'chib turish hissini qayta-qayta doskaga chiqarish yoli bilangina yo'q qilib qolmasdan, balki bolada qarama-qarshi hislarni tug'dirish yoli bilan ham bu cho'chishlikni oldini olish mumkin. Masalan, birinchi sinf o'quvchisining xavotirligining sababi uning o'z kuchiga ishonmaganligida bolsa, unga oson bajara oladigan vazifalarni berish kerak. Shu vazifalarni bajara olgani uchun kattalar tomonidan rag'batlantirilishi, maqtalishi bolada ijobiy hislarning tugllishiga yordam beradi, xavotirlik hissi esa yo'qoladi. Shuning uchun ham doska oldida u o'zini dadilroq his etadi. [2]

Temperament bu insonning tug'ma psixofiziologik xususiyati bo'lib, u harakatlar sur'ati, hissiy barqarorlik va tashqi muhitga qanday javob berishini ifodalaydi. Melanxolik temperamentga ega bo'lgan bolalar juda sezgir, ichki dunyosi boy, ammo o'z fikrini ochiq ifoda etishda qiynaluvchi shaxslardir. Ular begona muhitda yoki kata guruh ichida o'zlarini noqulay his qilishlari mumkin. Bu esa ularda tortinchoqlik holatini kuchaytiradi. Melanxolik bola sinfda o'qituvchining savoliga javob berishda ikkilanadi, uyaladi, noto'g'ri aytсам degan qo'rquv bilan yashaydi. Bu holat vaqt o'tishi bilan odat tusiga kirib, bola o'zini ijtimoiy jihatdan yakkalangan, boshqalar oldida ojiz deb his qilishi mumkin. Shu nuqtai nazardan qaralganda, temperament bolalarning tortinchoqlik darajasini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Ammo temperament bu yakka holdagi omil emas. Uni ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya, pedagogik yondashuv va bolani o'ziga bo'lgan ishonchi ham kuchaytirishi mumkin. Masalan: melanxolik temperamentga ega bola agar mehrli, qo'llab-quvvatlovchi va motivatsiyaga asoslangan muhitda tarbiyalansa, tortinchoqlik xususiyatidan qutulishi yoki uni nazorat qilishni o'rganishi mumkin. Tortinchoqlik bu faqatgina bola istagi bilan yuzaga keladigan xususiyat emas, balki uning tug'ma psixologik xususiyatlari, ayniqsa temperament turi bilan chambarchas bog'liqdir. Pedagoglar va ota-onalar bolaning individual temperamentini inobatga olgan holda unga yondashsalar, bu tortinchoqlikni yengish yoki oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kichik maktab yoshi bolalari hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri bu ijtimoiylashuv jarayonidir. Aynan shu davrda ular o'z tengdoshlari, o'qituvchilar va boshqa insonlar bilan faol muloqotga kirishadi. Bu esa bolalarning shaxsiy xususiyatlarini, xususan tortinchoqlik xususiyatini shakllantirishi yoki kuchaytirishi mumkin. Ayniqsa, bolalarning ilk ijtimoiy tajribalari bu yerda hal qiluvchi o'rin tutadi. Ijtimoiy tajriba bu bolaning atrofdagi insonlar bilan bo'lgan muloqotlari, o'zaro ta'sirlari va munosabatlari asosida shakllanadigan ruhiy holatlarning yig'indisidir. Agar bola ilk bosqichda ijobiy qo'llab-quvvatlovchi tajriba orttira olsa, u o'zini erkin tutadi va muloqotda faol bo'ladi. Aksincha salbiy ijtimoiy tajriba masalan, doimiy tanqid, masxara, rad etilish, chetlab o'tish kabi holatlar bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi va unda tortinchoqlik rivojlanadi. Bunday holatlar maktab muhitida tez-tez uchraydi. Misol uchun, o'qituvchining haddan ortiq talabchanligi yoki sinfdoshlarning bola ustidan kulishi, bolaning o'z fikrini bildirishdan qo'rqishiga olib keladi. Shu boisdan ham tortinchoqlik ko'pincha himoya maxanizmi sifatida yuzaga chiqadi. Bola rad etilishdan, tanqiddan va masxaralanishdan saqlanish uchun ichki dunyosiga chekinadi. Bunday holatlarning oldini olish uchun ijobiy ijtimoiy muhit yaratish zarur. Bolalar o'rtasida o'zaro hurmat, do'stlik va qo'llab-quvvatlash madaniyatini shakllantirish zarur. O'qituvchilar har bir bolaning guruhdagi ishtirokini qadrlashi, hech birini chetda qoldirmasligi kerak. Har bir muvaffaqiyat, kichik yutuqlar ham e'tirof etilishi kerak.

Xulosa: Kichik maktab yosh davri bolaning psixik rivojlanishida muhim bo'lib, bu davrda shaxsiy xususiyatlarning shakllanishi, ijtimoiy muhitga moslashuv va o'z-o'zini anglash jarayoni kuchayadi. Tortinchoqlik esa ana shu davrda shakllanadigan va bola ijtimoiylashuvini sezilarli darajada cheklab qo'yishi mumkin bo'lgan psixologik xususiyatdir. Tortinchoqlik xususiyatining kelib chiqishida oiladagi noto'g'ri tarbiya uslublari, pedagogik yondashuvdagi kamchiliklar, ijtimoiy muhitdagi salbiy tajribalar, bolani o'ziga bo'lgan ishonchsizligi, individual psixologik xususiyat bo'lgan temperament shu kabi ta'sirlar boladagi tortinchoqlik xususiyatining shakllanishiga va kuchayishiga sabab bo'ladi. Tortinchoqlikni erta aniqlash va unga qarshi tizimli psixologik-pedagogik chora tadbirlarni qo'llash bolalarning sog'lom shaxs sifatida shakllanishida muhim hisoblanadi. Bu jarayonda ota-onalar, o'qituvchilar va maktab psixologi o'rtasidagi hamkorlik muhim rol o'ynaydi. Muvozanatli tarbiya, ijobiy rag'batlantirish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan treninglar va individual yondashuvlar tortinchoq bolalarning ichki imkoniyatlarini ochishga yordamlashadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. M.G.Davletshin, Sh.Do'stmuhamedova, M.Mavlonov, S.To'ychieva, M.Djumabaeva "Yosh va pedagogik psixologiya" (o'quv qo'llanma) Toshkent-2007
2. Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova "Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya" TOSHKENT-2018
3. E.G'.G'oziyev "Ontogenez psixologiyasi" (o'quv qo'llanma) Toshkent-2020

PSIXOLOGIK TA'LIMDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINIG INTEGRATSIYASI

Usmonova Shoira Siddiqovna

Andijon Davlat Universiteti Umumiy psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy psixologik ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining qo'llanilishi, ularning o'qitish samaradorligi, interfaol metodlarni rivojlantirishdagi o'rni va raqamli kompetensiyalarni shakllantirishga qo'shgan hissiy ilmiy asosda tahlil qilinadi. Psixologiya fanini o'qitishda masofaviy ta'lim vositalari, sun'iy intellekt asosidagi dasturlar, multimedia va vizual simulyatsiyalarning imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bu vositalarning didaktik samaradorligi, talabaning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasiga ta'siri, psixologik ko'nikmalarni shakllantirishdagi afzalliklari hamda mavjud cheklovlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: psixologik ta'lim, AKT, raqamli pedagogika, sun'iy intellekt, masofaviy o'qitish, ta'lim texnologiyalari.

Globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari zamonaviy ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Psixologik fanlar, ayniqsa, amaliy yondashuv va emotsional intellektni rivojlantirishni talab qiluvchi yo'nalish sifatida, interaktiv va texnologik yechimlarga muhtoj. AKTning ta'lim jarayoniga jadal kirib kelishi psixologik ta'limda yangi metodlar, yangi vositalar va yondashuvlarning shakllanishiga turtki bo'ldi. Ushbu maqolada psixologik ta'limda AKT integratsiyasining nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi.

Psixologik fanlar o'rganishda bilimni chuqur anglash, shaxsiy refleksiya va eksperimental yondashuv muhim hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar yordamida ushbu jihatlar quyidagicha qo'llab-quvvatlanadi:

- Talabaga yo'naltirilgan individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish.
- Onlayn platformalarda psixologik test va diagnostika vositalarini sinovdan o'tkazish.
- O'z-o'zini tahlil qilishga yordam beruvchi mobil ilovalar orqali reflektiv kompetensiyalarni rivojlantirish.

Sun'iy intellekt (SI) yordamida o'quvchi faoliyatini doimiy monitoring qilish, uning psixologik holatini tahlil qilish va didaktik materiallarni avtomatik tarzda moslashtirish imkoniyati mavjud. Masalan:

- Talabaning faolligi, javoblari va ishtiroki asosida o'quv kontentini moslashtirish.
- Emotsional holatni yuz ifodasi yoki matnli yozuvlar orqali aniqlovchi tizimlar.
- Chatbotlar yordamida virtual konsultatsiya va trening mashg'ulotlarini tashkil qilish.

Psixologik ta'limda aralash (blended learning) yondashuvi talaba mustaqil va interaktiv o'rganishini uyg'unlashtiradi. Masofaviy darslar Zoom, MS Teams, Google Meet kabi platformalarda tashkil etilib, muhokama, rolli o'yinlar, videoanaliz kabi usullar bilan boyitiladi. Shu bilan birga:

- Raqamli o'quv materiallari (prezentatsiyalar, elektron kitoblar, psixo-video tajribalar) o'zlashtirishni chuqurlashtiradi.

- Onlayn testlar yordamida tezkor va avtomatik baholash tizimi shakllanadi.
- Forumlar va virtual guruhlar orqali ijtimoiy-psixologik munosabatlarni shakllantirish mumkin.

So'nggi yillardagi tadqiqotlar psixologik ta'limda AKT vositalarining quyidagi natijalarni berganini ko'rsatmoqda:

- Talabalar o'quv motivatsiyasi 25-30% ga oshgan.

- Virtual laboratoriyalar orqali eksperimentlarni qayta-qayta sinovdan o'tkazish imkoniyati o'zlashtirish darajasini oshirgan.

- O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida "Raqamli psixologiya" kurslarining joriy etilishi yangi metodik materiallar yaratishga turtki bo'lmoqda. Kelajakda sun'iy intellekt yordamida individual ruhiy salomatlik monitoringi, virtual amaliyotlar, va gamifikatsiyalashgan ta'lim resurslarining yaratilishi kutilmoqda.

O'zbekistonning bir nechta oliy ta'lim muassasalarida virtual laboratoriyalar o'rnatilgan, masalan, Pavlovning shartli refleks tajribasi. Ushbu tajriba talabalar uchun 3D virtual muhitda mavjud bo'lib, ular sun'iy muhitda eksperimentlarni amalga oshirishi mumkin. Masalan, talabalar virtual laboratoriya orqali Pavlovning itlarida ovozli signal va ovqat bilan bog'liq shartli refleksni qanday rivojlantirishini ko'rishadi va tajribani sinovdan o'tkazishadi. Bu metod talabalar uchun amaliyotni o'rganishning samarali va xavfsiz usulini ta'minlaydi.

COVID-19 pandemiyasi davomida psixologlar masofaviy platformalarda, masalan, Zoom va Google Meet orqali onlayn maslahatlashuvlarni amalga oshirdilar. Bunda, psixologik maslahat olish uchun geografik joylashuvdan qat'i nazar, har qanday talaba yoki mijoz maslahatga kirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Masalan, bir necha yillar davomida psixologik yordamga ehtiyoji bo'lgan, ammo qishloqlarda yashovchi odamlar uchun bunday xizmatlarning mavjudligi yangi imkoniyatlar yaratdi.

Masofaviy ta'lim tizimida sun'iy intellekt yordamida emotsional holatni tahlil qilish tizimlari qo'llanilmoqda. Masalan, talabaning videodarslar yoki forumlardagi yozuvlari asosida, sun'iy intellekt tizimi uning kayfiyatini aniqlaydi. Bu tizim talabalarni ma'lum bir psixologik xususiyatlarga ko'ra tahlil qiladi va o'qituvchilarga talabalarning motivatsiyasini va o'rganishga bo'lgan yondashuvlarini yaxshilashga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, ta'limni shaxsga yo'naltirilgan qilib rivojlantirishga xizmat qiladi. Google, Classroom va Moodle kabi platformalarda talabalar uchun interaktiv materiallar, video darslar, testlar va forumlar taqdim etiladi. Bu platformalarda talabalar shaxsiy bilim darajalariga mos ravishda masalalarni yechishlari mumkin. Misol sifatida, bir talabaga murakkab psixologik masalalar berilishi mumkin, va tizim uning javoblariga qarab, yanada qiyinroq yoki osonroq materiallarni taklif qiladi. Adaptive learning (moslashuvchan o'qitish) tizimi orqali har bir talaba uchun o'qitish jarayoni individual ravishda optimallashtiriladi.

Gamifikatsiya (o'yinlashtirish) texnologiyasi psixologik ta'limda keng qo'llaniladi. Misol uchun, talabalarga psixologik ko'nikmalarni rivojlantirish uchun onlayn o'yinlar va simulatsiyalar taklif qilinadi. Masalan, Freydning psixoanalitik nazariyasini o'rganish uchun talaba o'zini psixoanalitik sifatida tasavvur qilib, real shaxslarni tahlil qiladi, va ballar to'playdi. Bu jarayon talabaning o'rganish motivatsiyasini oshiradi va yanada faolroq ishtirok etishiga yordam beradi.

Big Five yoki MBTI kabi psixologik testlar hozirda onlayn tarzda talabalar tomonidan bajariladi. Talabalar, o'z vaqtida va onlayn tarzda psixologik testlarni topshirib, ularning shaxsiy xususiyatlari haqida to'liq ma'lumot olishlari mumkin. Bu testlar real vaqt rejimida natijalarni avtomatik tahlil qiladi va natijalarni to'g'ri shakllantirilgan interaktiv hisobotlarda ko'rsatadi. Masalan, bir talabaga kayfiyat va motivatsiya darajasi haqida tahlil berilib, uning psixologik salomatligi va ta'limga bo'lgan yondashuvi haqida tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Psixologik ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) samarali integratsiyasi o'quv jarayonini nafaqat interaktivlashtiradi, balki talabalarning shaxsiy rivojlanishiga ham sezilarli darajada yordam beradi. Bu jarayon talabalarni tahliliy fikrlashga, diagnostika ko'nikmalarini rivojlantirishga, hamda axborot bilan ishlash madaniyatini oshirishga yo'naltiradi. AKT, masalan, virtual laboratoriyalar, sun'iy intellekt asosidagi tizimlar va interaktiv platformalar orqali talabalar o'z bilimlarini amaliyotga tadbqiq qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, masofaviy ta'lim va onlayn testlar orqali talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro aloqa, o'quv materiallarini samarali va individual ravishda taqdim etish imkoniyatlari yuzaga keladi.

Biroq, AKT asosidagi psixologik ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun bir qancha muhim omillar mavjud. Birinchidan, o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish zarur. Bu o'qituvchilarga texnologiyalarni ta'lim jarayoniga samarali qo'llashda yordam beradi. Ikkinchidan, ta'lim muassasalarida texnologik infratuzilmani kengaytirish va doimiy yangilab borish talab etiladi. Uchinchidan, o'qitish uslubi va metodikasi ham yangilanishi kerak,

bu o'qituvchilarni yangi texnologiyalardan samarali foydalangan holda o'quv jarayonini yuksaltirishga imkon beradi. Shunday qilib, AKT asosidagi ta'limning muvaffaqiyati o'qituvchilar, talaba va texnologik infratuzilma o'rtasidagi uyg'unlikka bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, Z. (2021). Raqamli pedagogika asoslari va ularni oliy ta'limda qo'llash yo'llari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
2. Qodirova, M. (2022). "Psixologik ta'limda axborot texnologiyalarining integratsiyasi: tajriba va tahlil". *Psixologiya va hayot*, №2, 35–41.
3. Xolmatova, L., & Jo'rayev, O. (2021). "Masofaviy ta'limning afzallik va kamchiliklari". *Zamonaviy ta'lim texnologiyalari*, №3, 27–30.
4. G'ulomova, D. (2022). *Psixologik fanlarni o'qitishda vizual va interaktiv yondashuvlar*. Samarqand: SamDU nashriyoti.
5. Hasanov, R. (2021). "Sun'iy intellekt asosida o'qitish texnologiyalari". *Pedagogik innovatsiyalar jurnali*, №4, 13–19.

O'SMIR YOSHIDAGI O'QUVCHILARNING AGRESSIV HOLATLARINING TA'LIM OLISH JARAYONLARIGA SALBIY TA'SIRI

Tohirova Shaxlo Izatovna

Buxoro Davlat Universiteti Psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Tuxtayeva Maxliyo Shamsiddinovna

Osiyo xalqaro universiteti "Iqtisod va pedagogika" fakulteti Psixologiya yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlik davridagi agressiv xatti-harakatlarning ta'lim jarayoniga ko'rsatadigan salbiy ta'siri ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Agressiyaning o'quvchilarning motivatsiyasi, ijtimoiy moslashuvi, ruhiy salomatligi hamda akademik natijalariga bo'lgan salbiy ta'sirlari yoritilgan. Maqolada shuningdek, muammoning oldini olishga qaratilgan psixologik-pedagogik tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlik, agressiya, ta'lim motivatsiyasi, ruhiy salomatlik, intizom, ijtimoiy moslashuv.

Kirish: O'smirlik – inson hayotida eng murakkab va o'zgaruvchan bosqichlardan biridir. Bu davrda o'smirlar jismoniy, emotsional va psixologik jihatdan katta o'zgarishlarni boshdan kechiradilar. Aynan shu o'zgarishlar fonida turli salbiy xatti-harakatlar, jumladan, agressiya ham paydo bo'ladi. Agressiv xulq-atvor – bu ichki salbiy hissiyotlarning (g'azab, g'ashlik, norozilik) tashqi ifodasi bo'lib, u o'smirning shaxsiy rivojlanishiga, ayniqsa, uning ta'lim olish jarayoniga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'quvchilarda ta'limga bo'lgan motivatsiya yuqori bo'lishi uchun ular ijobiy emotsional holatda bo'lishlari zarur. Biroq, agressiv o'smirlar ko'pincha o'z his-tuyg'ularini nazorat qila olmaydilar, darslarga befarqlik bilan qaraydilar. Bu holat darsdagi faol ishtirokni kamaytiradi, o'qituvchi bilan sog'lom muloqotni buzadi va o'quv jarayonini samarasiz holga keltiradi.

Agressiv o'smirlar jamoadoshlariga nisbatan doimiy tarzda tanqidiy yoki dushmanona munosabatda bo'lishlari mumkin. Bu esa sinfda ijtimoiy ajralishga, do'stlar orttirishda qiyinchiliklarga olib keladi. O'quvchi o'zini yakkalangan, tushunilmagan deb his qiladi, bu esa uning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'z navbatida, ijtimoiy izolyatsiya o'qishga bo'lgan e'tibor va ijobiy munosabatni pasaytiradi.

Ta'lim jarayonining muhim shartlaridan biri bu darsdagi intizom va tartib-qoidaga rioya qilishdir. Agressiv o'smirlar bu talabni buzib, sinfda bezovtalik keltirib chiqaradilar, o'qituvchilar bilan mojaroga kirishadilar. Bu holatlar ularning maktabdagi obro'siga putur yetkazadi, davomatsizlik, jazolanish va hatto maktabdan chetlashtirish kabi oqibatlariga olib keladi.

Agressiv xatti-harakatlar ko'pincha o'smirning o'zida mavjud psixologik muammolar – oilaviy nizolar, e'tiborsizlik, travmalar – bilan bog'liq bo'ladi. Bunday ruhiy bosim ostida bo'lgan o'quvchi o'qishga to'liq e'tibor qaratolmaydi, doimiy stress holatida bo'ladi, bu esa akademik salohiyatining pasayishiga sabab bo'ladi. Agressiya ko'pincha o'z-o'zini qadrlamaslik, tushkunlik va ichki notinchlik bilan kechadi.

Yuqorida qayd etilgan omillar natijasida o'quvchilar dars materiallarini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Muntazam rag'batlanmaslik, ijtimoiy yakkalanish va ruhiy bosim ularning akademik muvaffaqiyatini pasaytiradi. Ba'zi hollarda, bunday o'quvchilar o'qishni butunlay tark etish darajasiga ham yetib boradilar.

Xulosa: Agressiv xatti-harakatlar o'smirlar orasida ko'p uchrasa-da, bu holatga befarq qarash mumkin emas. U ta'lim sifati, shaxsiy rivojlanish va jamiyatga moslashuvda jiddiy to'siqlarga sabab bo'ladi. Shu sababli, ota-onalar, maktab psixologlari va pedagoglar tomonidan agressiyaning ildizlarini aniqlash, uni ijobiy yo'nalishga burish bo'yicha kompleks yondashuv zarur. Ta'lim muassasalarida sog'lom psixologik muhit yaratish, o'quvchilarni ijtimoiy-emosional jihatdan qo'llab-quvvatlash – bu salbiy xatti-harakatlarning oldini olishda muhim omil bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova, N. A. (2019). Psixologiyada yosh davrlari nazariyasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
2. Ergasheva, M. (2021). O'smirlar psixologiyasi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
3. Mahkamova, Z. (2020). "O'smirlarda agressiv xatti-harakatlarning ijtimoiy omillari". Psixologiya va hayot jurnali, 2(5), 44–48.
4. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. (2022). Ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish bo'yicha metodik qo'llanma.
5. Tursunova, D. S. (2021). "O'smirlarning agressiv xatti-harakatlariga ta'sir etuvchi omillar". // O'zbekiston pedagogik axborot jurnali, №3, 45-49-betlar

AXBOROT TEXNOLOGIYALARNING PSIXOLOGIYA SOHASIDAGI O'RNI.

Yusupova Yodgarhon Mahamadjanovna
Andijon davlat universiteti Umumiy psixologiya kafedrasida dotsenti.
Email: yodgaroy1963a@mail.com Mobil: +998500201163

Annotatsiya: Maqolada axborot texnologiyalarining psixologiya sohasidagi o'rnini, ahamiyati va dolzarb muammolari haqida fikr yuritiladi. Global axborot ta'sirining har xil turlari, ularning inson psixikasiga manipulyatsiya ta'sirining tamoyillari va texnologiyalari tahlil qilinadi. Psixologik-pedagogik ta'lim texnologiyasi - bu psixologiya va pedagogika tamoyillariga asoslangan, ta'lim maqsadlariga samarali erishishni ta'minlaydigan o'qitish va tarbiyalashning tizimli yondashuvidir.

Kalit so'zlar: Global axborot, psixologiya, pedagogika tamoyil, tarbiya, tizimli yondashuv, ta'lim texnologiyasi, klassik va operant konditsionerlik, assotsiatsiya.

AKTdan foydalangan holda taqdim etiladigan psixologik veb-ga asoslangan intervensiyalar, mobil ilovalar, videokonferentsiyalar, aloqa tizimlari (telepsixologiya) yoki virtual haqiqat tizimlarini o'z ichiga oladi va ular yuzma-yuz xizmatlarga qo'shimcha sifatida yoki psixologik aralashuvlarga kirishning yagona vositasi sifatida ishlatilishi mumkin. "Psixologiyada axborot texnologiyalari" fani texnologiyalardan keng foydalanish sharoitida muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun asosiy bilim va ko'nikmalarni kengaytirish va chuqurlashtirish imkoniyatini beradi. U depressiya, tashvish, fobiya va kognitiv buzilish kabi sharoitlarni davolashda qo'llaniladi. Raqamli sog'liqni saqlash aralashuvlari uyquni yaxshilash uchun mo'ljallangan sog'lomlashtirish ilovalaridan depressiya va boshqa holatlar uchun to'liq miqyosli klinik davolanishgacha bo'lgan jarayonnini boshqaradi. Ulardan ba'zilari an'anaviy terapiya bilan amalga oshiriladi, boshqalari esa bemorlarning ahvolini to'liq nazorat qiladi. Raqamli psixologiya odamni raqamli makonda o'rganadi: yanu, ijtimoiy tarmoqlardagi xatti-harakatlari, ma'lumotni qidirish va iste'mol qilish usuli, yozishmalarning odatiy usuli kabilarni o'z ichiga. Bu erda raqamli etiketni ham kiritish mumkin. Tarix davomida psixologlar tahlillar o'tkazib, nima uchun odamlar o'zlarini shunday tutishlarini tushunishga harakat qilishgan. Milliy Tibbiyot Kutubxonasi tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ba'zi odamlar uchun doimiy aloqada bo'lish tezda qoniqish, chalg'itish, narsisizm, uyqu muammolari, stress, hatto tashvish va depressiya kabi psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin [Гачимова. 2014.6].

Psixologiya to'rtta asosiy sohaga ega: klinik psixologiya (ruhiy va xulq-atvor salomatligi bo'yicha maslahat), kognitiv psixologiya (aqliy jarayonlarni o'rganish), xulq-atvor psixologiyasi (har xil turdagi konditsionerlar orqali xatti-harakatni tushunish) va biopsixologiya (miya, xatti-harakatlar va evolyutsiyani o'rganish). Ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan to'rtta asosiy o'rganish usullari ish joyida o'rganish, sinfda o'rganish, elektron ta'lim va aralash ta'limdir. Ish joyida o'qitish amaliy tajribani o'z ichiga oladi, bu erda xodimlar ustoz yoki menejer rahbarligida o'z vazifalarini bajarish orqali real vaqt rejimida o'rganadilar. Zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish shaxslar va guruhlarining diagnostikasini o'tkazish uchun sifat jihatidan yangi imkoniyatlar beradi. Shunday qilib, kompyuter asboblari yordamida test mavzusiga nisbatan ancha ko'p sonli stimullarni shakllantirish va taqdim etish va ularni tanlangan tanlovga qarab kontekstli tuzatish mumkin. Respondentlarning javoblarini yozib olish va qayta ishlash sezilarli darajada soddalashtirilgan, shu bilan birga diagnostikaning ushbu bosqichida xatolik ehtimolini kamaytiradi (qo'lda ishlov berish bilan amalda muqarrar). Diagnostika natijalarini taqdim etish tezligi ham keskin oshadi va "o'tkazuvchanlik" ortadi, bu ommaviy tekshiruvlarni o'tkazishda ayniqsa muhimdir. Psixologik va professional diagnostika uchun kompyuter vositalarining muhim afzalligi - bu testlardan olingan birlamchi ma'lumotlarni standart qiymatlarga aylantirish tezligi va ko'rsatkichlarni talqin qilishning asosiy variantlari mavjudligidir. Shuni ta'kidlash kerakki, ulardan foydalanish nafaqat shaxsni "sinov" qilish, balki olingan natijalarni testning bir nechta standartlashtirish namunalari (kasbiy, ijtimoiy-demografik, ish bilan bog'liq va boshqalar) bilan bog'lash, to'liqroq baholash imkonini beradi. Masalan, psixologik xizmatlarning ishlashi uchun kompyuter tizimlarida amalga oshirilgan "juftlash" imkoniyati juda muhimdir. Shu bilan birga, kompyuter diagnostikasining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak. Kompyuterlashtirilgan baholash turli xil psixologik holatlarni tashxislashda yordam beradi. Amaliyot bilan shug'ullanadigan har qanday psixolog o'z faoliyatini beshta asosiy yo'nalishda tashkil etadi:

- psixodiagnostika - shaxs yoki guruh haqida psixologik ma'lumot olish;
- psixologik korreksiya - mijoz psixikasining ma'lum sohalariga uning ko'rsatkichlarini yoshga yoki boshqa me'yorlarga muvofiqlashtirishga qaratilgan maqsadli ta'sir;
- psixologik maslahat - shaxsni zarur ma'lumotlar bilan ta'minlash va muayyan sharoitlarda hayot qiyinchiliklarini bartaraf etish va samarali yashash uchun sharoit yaratish;
- psixoterapiya - ruhiy kasallikning namoyon bo'lmaydigan jiddiy psixologik muammolari bo'lsa, mijozga shaxsiyatni samarali o'zgartirishga yordam berishga qaratilgan.
- psixoprofilaktika - tashkilot xodimlarining yoki bolalarning ta'lim muassasasida noto'g'ri moslashishini oldini olish bo'yicha ishlar, ta'lim faoliyati, muassasada qulay psixologik muhit yaratish va boshqalar.

Zamonaviy jamiyatni axborotlashtirish jarayoni inson faoliyatining turli sohalaridagi mutaxassislarning, shu jumladan amaliyotchi psixologlarning ko'nikmalari va qobiliyatlari ro'yxatiga nisbatan an'anaviy qarashlarni o'zgartirmoqda. Psixologiyada axborot va kommunikatsiya ishlari qanday olib borilishi kerakligi va psixologiyaning hozirgi rivojlanish darajasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarida yangi usullarni ishlab chiqish va mavjud usullarni o'zgartirishda qanday strategik va taktik yondashuvlar maqbul ekanligi to'g'risida hali ham yagona nuqtai nazar mavjud emas. Biroq, bugungi kunda biz ishonch bilan aytishimiz mumkinki, zamonaviy dunyoda psixolog quyidagilarni bajarishi kerak:

- kompyuterda ishlay olish, uning yordamida amaliy masalalar qo'yish va yecha olish;
- zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanish tendentsiyalari va ularni psixologik amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini bilish.

Kompyuter texnologiyalaridan foydalanmasdan, zamonaviy psixolog bir qator psixologik muammolarni hal qila olmaydi, xususan:

- psixologik eksperimentlar natijalarini tizimlashtirish va izohlash;
- adaptiv, o'yin va masofaviy test tizimlarini yaratish va ulardan foydalanish;
- psixologik jarayonlarni matematik modellashtirish;
- yangi avtomatlashtirilgan psixodiagnostika usullarini ishlab chiqish;
- muhandislik psixologiyasi usullaridan foydalangan holda texnologiyada inson omilini o'rganish.

Zamonaviy dunyoda shaxsiy kompyuterlar va avtomatlashtirilgan axborot tizimlariga bo'lgan ehtiyoj yil sayin ortib bormoqda. Yuqorida aytilganlarning barchasidan xulosa qilishimiz mumkinki, zamonaviy psixologiya sohasida axborot texnologiyalarining hozirgi rivojlanish darajasi turli tadqiqotlarda axborot ma'lumotlarini tahlil qilish va qayta ishlash imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi va amaliyotchi psixologning ishini sezilarli darajada osonlashtiradi.

Adabiyotlar.

1. Ермолаев-Томин О.Ю. Математические методы в психологии. - М.: Юрайт, 2020. 228с.
2. Федотова Е.Л., Федотов А.А. Информационные технологии в науке и образовании. - М., 2015. 330с.
3. Основные методы сбора данных в психологии: учеб. пособие / Ред. С.А. Капустин. - М., 2012. 158с
4. Гасумова С.Е. Информационные технологии в социальной сфере. – М., 2014. 312с
5. Трайнев И.В. Управление развитием информационных педагогических проектов в постиндустриальном обществе. - М., 2016. 125с.

Internet resurslari. Википедия // Интернет ресурс URL.

HARBIY TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING XISSIY-IRODAVIY SIFATLARINING RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Abdullayev Amrullo Nassulloevich
p.f.f.d (PhD). dotsent Buxoro xalqaro universiteti.

Annotatsiya: harbiy ta'lim fakulteti talabalarining shaxslilik sifatlarini tadqiq qilishning ilmiy metodologik asoslari, milliy iftixor, o'zlikni anglash, vatanparvarlik tuyg'ularining shakllanganligi va rivojlanganligini aniqlash uchun ta'lim-tarbiyani masalasi hali ham ko'plab professor-o'qituvchi va mutaxassislarining e'tiborini tortib kelmoqda. Hozirgi vaqtda ko'plab tadqiqotchilarning qiziqishi turli yoshdagilarda harbiy xizmatchilarni tarbiyalash masalasiga qaratilgan va bu qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv-mashg'ulot jarayonlari pedagogik muloqotni o'zlashtirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga hamda talabalarda imkon qadar, pedagogik muloqot omillarini shakllantirishning sifat darajalarini yuqori darajada rivojlantirishga yordam beradi. Mazkur maqolamiz manashu muammlarning yechimiga bag'ishlangan bo'lib, maqolada harbiy ta'lim muassasalari talabalarining, pedagogik muloqot omillarini shakllantirishning rivojlanganlik darajalari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Xususiy metodologiya, Shaxslararo idrok, pragmatik funksiyasi, Stereotiplashtirish (qoliplashtirish) effekti, vatanparvarlik tuyg'ularining shakllanganligi.

Kirish. Hozirgi zamonaviy fan nuqtai – nazarida «metodologiya» atamasi uchta turli darajadagi ilmiy yondashuv asosida anglanadi.

Umumiy metodologiya – tadqiqotchi tomonidan qabul qilinadigan umumiy falsafiy yondashuv, umumiy bilish usuli, umumiy anglash usuli. Umumiy metodologiya tadqiqot jarayonida anglangan yoki anglanmagan tarzda qabul qilinadigan eng umumiy tamoyillarni shakllantiradi. Xususan, ijtimoiy psixologiya uchun jamiyat va shaxs, inson tabiati masalalarini tushunilishini aniqlash zarur. Umumiy metodologiya sifatida tadqiqotchi turli falsafiy tizimlarni qabul qilishi mumkin.

Harbiy ta'lim fakulteti talabalarining shaxslilik sifatleri tadqiqida ham biz, shaxs va jamiyat kategoriyalarini umumiy metodologik tamoyil sifatida asos qilib oldik.

Xususiy (yoki maxsus) metodologiya – ma'lum bir bilimlar sohasi qo'llanadigan metodologik tamoyillar majmuidir. Xususiy metodologiya tadqiqotning o'ziga xos ob'ektiga nisbatan qo'llanadigan falsafiy tamoyillarning o'rganilishini taqozo etadi. Bu ham o'ziga xos bilish usuli, ammo bilimlar sohasining birmuncha tor doirasiga moslashtirilgan usuldir. Ijtimoiy psixologiyada uning ikki soha asosida kelib chiqishi bilan bog'liq holda maxsus metodologiya

ham psixologiya, ham sotsiologiya tamoyillariga mos kelishi lozim. Misol tariqasida faoliyat tamoyilini ijtimoiy psixologiyada qanday qo'llanishini olish mumkin. Sotsiologiyada keng ma'nodagi faoliyat falsafiy tamoyili insonning jamiyatda hayot kechirishi usuli, insonlar faoliyati orqali yuzaga chiqadigan ijtimoiy qonuniyatlarning amalga oshirilishi sifatida qaraladi. Faoliyat yaratadi va individlarning, shu bilan birga butun jamiyatning hayot kechirishi shart – sharoitlarini o'zgartiradi. Aynan faoliyat orqali shaxs ijtimoiy munosabatlar tizimiga kirishadi. Psixologiyada esa faoliyat inson faolligining o'ziga xos turi, inson – sub'ekt tegishli tarzda ob'ektga nisbatan munosabatda bo'lishi, uni tasarruf etishi sifatida namoyon bo'ladigan sub'ekt – ob'ekt munosabati ko'rinishi sifatida qaraladi. Faoliyat davomida inson o'z qiziqishlarini qondiradi va shu asosda dunyoni o'zgartiradi. Shu bilan birga, kishi o'z ehtiyojlarini qondirishi jarayonida yangi ehtiyojlarning tug'ilishiga sabab bo'ladi. Shunday qilib, faoliyat davomida inson shaxsi rivojlanuvchi jarayon sifatida yuzaga chiqadi [33].

Muloqot psixologiyasida qo'llaniladigan kategoriyalardan yana biri mehnat guruhi psixologiyasidir.

Axloqiy – etik me'yorlar inson faolligining barcha shakllarini qamrab oladi, ular universaldir, ammo har bir sohada ushbu yozilmagan qonunlar o'ziga xos xususiyat kasb etadi. Bunday qoidalar to'plami odatda professional etika deb ataladi. Azaldan tibbiyot xodimlari, o'qituvchilar va boshqa kasb egalari uchun axloqiy qoidalar to'plami mavjud.

Professional etikaning muhim shakllaridan birini muloqot etikasi tashkil etadi, chunki, uning zamidagi bosh omil inson omilidir.

G.M. Andreyevaning fikriga ko'ra, muomalaning eng muhim birligi muloqot sanalib, motivatsiyada motiv qanchalik ahamiyat kasb etsa, u ham muomalada xuddi shunday muhim rol uynaydi. Muomala hamkorlik faoliyatining ehtiyojidan vujudga keluvchi, shaxslararo muloqot rivojining ko'p qirrali jarayonidir. Jahon psixologiyasi fanida e'tirof etilganidek, muomala ushbu tarkiblardan tashkil topgan bo'ladi.

1. Kommunikativ (asosan bir tomonlama) axborot uzatish.

2. Interaktiv (ikki tomonlama o'zaro ta'sir).

3. Perseptiv (o'zaro bir-birini idrok qilish).

1. Muomala o'z ichiga hamkorlik faoliyatining qatnashchilaridan o'zaro axborot almashuvni qamrab olgan bo'lib, u kommunika-tiv jabha sifatida tavsiflanishi mumkin. Odamlar bir-birlari bilan muloqotga kirishishi jarayonida muomalaning muhim vositalaridan biri hisoblanmish tilga va uning amaliy ifodasi bulmish nutq faoliyatiga bevosita murojaat qiladilar.

2. Muomalaning ikkinchi tomoni muloqotga kirishuvchilarning o'zaro ta'siri, ularning nutq faoliyatida nafaqat so'z orqali fikr almashinuvi, balki xatti-harakati va xulq-atvori bilan ham ta'sir o'tkazish hamda ta'sirlanishdan iboratdir.

3. Muomalaning uchinchi tomoni shundan iboratki, bunda muloqotga kiruvchilarning (muloqotdoshlarning) o'zaro bir-birlarini idrok qilish jarayonida namoyon bo'ladi, insonning inson tomoni-dan idrok qilishi yuzaga keladi. Bu jarayonning eng zarur tomoni unda muloqotga kipishuvchi sheriklarning biri aqli, farosatli, tajribali, saviyasi yuqori inson sifatida ikkinchisining ishonchini qozonganligi uchun uni idrok qilish juda muhim ekanligi anglanadi yoki bir-birlarini oldindan u bari- bir hech narsani tushunmaydi, uzatilgan axborotni fahmlay olmaydi, degan taxminga suyangan ruhiy holat vujudga keladi [33, B. 79 – 174.].

Muomala ishtirokchilarining aloqaga kirishish jarayonida bir-birlariga nisbatan ular uchun u yoki bu darajada muhim bo'lgan muayyan maqsadlarni ko'zlashlari odatiy holdir, bu maqsadlar o'z mazmuniga ko'ra bir-biriga mos kelishi yoki bir –biridan farq qilishi mumkin. Mazkur maqsadlar – muomala ishtirokchilarida mavjud bo'lgan ma'lum motivlar ta'sirida yuzaga kelib, ularni amalga oshirish har bir insonda muomalaning ob'ekti va sub'ekti sifatlarini rivojlanishi davomida shakllanadigan turli xulq-atvor usullaridan doimiy foydalanishni taqozo qiladi.

O'z shakli va turiga ko'ra shaxslararo muloqot juda xilma-xildir. Be'vosita va bilvosita muloqot, verbal (so'z orqali) va noverbal (imo-ishora, mimika, hatti-harakatlar orqali) shakllarga ajratiladi.

O'z vazifasiga ko'ra muomala ko'p funksiyalidir. Muomala funksiyalaridan 5 ta asosiysini ajratib ko'rsatish mumkin [140, B. 94-96].

1. Muomalaning pragmatik funksiyasi. Birgalikdagi faoliyat jarayonidagi kishilarning o'zaro hamkorligida amalga oshiriladi.

2. Muomalaning shakllantiruvchi funksiyasi. Insonning psixik qiyofasi shakllanishi va o'zgarishi jarayonida yuzaga kelib, o'zgalar tajribasini qabul qilish, o'zlashtirish, qo'llashda namoyon bo'ladi.

3. Muomalaning tasdiqlovchi funksiyasi. shaxslilik sifatlarida inson o'z-o'zini anglash, o'zligini tasdiqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. O'z mavjudligini, qadr-qimmatini tasdiqlash xoxishi insonni o'zgalardan «tayanch nuqtasi» qidirishga undaydi.

4. Muomalaning shaxslararo munosabatlarni tashkil etish va ta'minlash funksiyasi. O'zga kishilarni idrok etish va ular bilan turli munosabatlarga kirishishni amalga oshirish. Har qanday kishi uchun o'zgalarga baho berish ma'lum emotsional (ijobiy yoki salbiy) munosabatlarni o'rnatishda ko'rinadi.

5. Muomalaning shaxs ichki dunyosi bilan bog'liq funksiyasi. Kishining o'z-o'zi bilan (ichki yoki tashqi nutq vositasida, dialog tipida qurilgan) muloqoti.

Ko'pgina hollarda, muomala deb ataluvchi insonlarning shaxslararo munosabatlari faoliyat bilan chambarchas bog'liq holda uning amalga oshirilishining sharti sifatida yuzaga chiqadi. Shu bilan birga, muomala xizmat qilayotgan faoliyat turi faoliyat qatnashchilari orasidagi muomala mazmuniga, shakliga, uning jarayoni oqimiga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Boshqa effekt – «izchillik effekti» bo'lib, u ma'lumotlar ziddiyatli bo'lgan taqdirda inson qiyofasini va u to'g'risidagi tasavvurni shakllantirishga birinchi navbatda kelib tushgan ma'lumotlar eng ko'p ta'sir etishida namoyon bo'ladi. Agar bu tanish odamga daxldor bo'lsa, aksincha, eng oxirgilari ko'p ta'sir ko'rsatadi.

«Stereotiplashtirish (qoliplashtirish) effekti» idrok etilayotgan kishini muayyan ijtimoiy guruhga xos xislatlar unga ham xos deb qarashda namoyon bo'ladi. Har birimizda muayyan ijtimoiy stereotiplar – o'qituvchi, harbiy kishi, jinoyatchi kabi guruhlarining stereotiplari mavjud. Muayyan guruhning vakiliga duch kelganda, biz oldindan unga ushbu guruh vakillari bo'lgan kishilarga xos muayyan xislatlarni unga ham xos deb qabul qilamiz. Ko'pincha bunday stereotipdan xalos bo'lish juda qiyin bo'ladi [82].

Harbiy ta'lim fakulteti talabalarining kasbiy mahoratini hamda ular zimmasiga yuklatilgan funksiyalarning muvaffaqiyatli bajarilishini ko'p jihatdan belgilab beruvchi muhim tarkibiy qism kasbiy muomala ko'nikmalarini egallash va o'z xizmat vazifalarini bajarish chog'ida fuqarolar bilan psixologik aloqa o'rnatish qobiliyatini shakllantirish bo'lib hisoblanadi.

Psixologik aloqa o'rnatish muloqotning kerakli yo'nalishida rivojlanishini va belgilangan maqsadga erishilishini ta'minlovchi sharoitlarni yaratishga qaratilgan, maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtiriladigan faoliyatdir. Psixologik aloqa o'rnatishda muloqot rivojlanishi umumiy jarayonning bir qismini qamrab oluvchi bir necha bosqichlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Bularga quyidagilar kiradi:

- ☐ muloqotni oldindan rejalashtirish;
- ☐ aloqa o'rnatishni osonlashtiruvchi tashqi sharoitlarni yaratish;
- ☐ tashqi kommunikativ xislatlarni namoyon etish;
- ☐ kelishuvlarni to'plash;
- ☐ umumiy va neytral qiziqishlarni izlab topish;
- ☐ muomaladagi to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan harakatlar;
- ☐ individual ta'sir etish.

Muloqotni oldindan rejalashtirish. Psixologik aloqa o'rnatish chog'ida maqbul tarzda munosabatga erishish uchun harakatlarning avvaldan tuzilgan rejasiga ega bo'lish, bo'lg'usi muloqotning qanday kechishini oldindan ko'rish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun muloqotga kirishish mo'ljallanayotgan shaxs haqida dastlabki ma'lumotlarga ega bo'lish zarur. Masalan, uning muomalaga kirishuvchanlik xislatlari haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lish lozim. Shaxs bilan aloqaga kirishishni osonlashtiradigan ochiqlik, qiziquvchanlik, kirishimlilik, xushmuomalalik, odoblilik kabi xislatlar ham mavjud. Shu bilan birgalikda, aloqa o'rnatishni qiyinlashtiradigan ortiqcha asabiylik, jizzakilik, tajovvuzkorlik, shubhaga beriluvchanlik, alamzadalik kabi shaxsiy xislatlar mavjud. Muloqotni oldindan rejalashtirish chog'ida yuqorida sanab o'tilgan xislatlarning mavjudligini doimo inobatga olish zarur.

Aloqa o'rnatishni osonlashtiruvchi tashqi sharoitlarni yaratish. Har bir muayyan vaziyatda tashqi sharoitlar shaxslilik sifatlarida muloqot qilish zarur bo'lgan ijtimoiy rolga ideal ravishda mos kelishi kerak. Hech narsa muloqotga xalaqit bermasligi, suhbatdoshingizni chalg'itmasligi kerak. Vaziyat ishonchli suhbatga moyil bo'lishi lozim. Shaxslararo masofa, shaxsiy maydonlar haqida bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish hamda ulardan shaxslilik sifatlarida unumli foydalanish zarur.

Kasbiy muloqot – xodimning muayyan qobiliyatlarini rivojlantirishni talab etuvchi anchagina murakkab jarayon bo'lib, mazkur qobiliyatlarning rivojlantirilishi bojxona xodimi faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishning garovi sifatida yuzaga chiqadi va bojxona tizimi samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir etadi.

Kommunikatsiya jarayonida odamlar haqida axborot olish, ularga baho berishda verbal kommunikatsiya – so'z, og'zaki va yozma nutq keng qo'llaniladi, ammo olimlarning ta'kidlashlaricha noverbal belgilar – mimika, vizual aloqa (ko'z kontakti), muomalaning masofa va vaqt o'lchamlari, jestlar, tana harakatlarini o'qiy olish samarali muloqotning muhim shartidir [55].

Shunday qilib biz yuqorida shaxslilik sifatlarini psixologik jihatdan tadqiq qilishning metodologik tomonlariga to'xtalib o'tdik. Unda asosiy e'tiborimizni shu yo'nalishda psixologiya fanida mavjud bo'lgan turli xil ilmiy qarashlar va yondashuvlarga qaratdik. Endi tadqiqot predmetini o'rganishga safarbar etilgan psixologik metodlar tavsifini ko'rib chiqishga o'tamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abu Nasr Forobiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida. – Toshkent: Yozuvchi, 2002.- B.62.
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.- 224 b.
3. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al Buxoriy «Al Jomi' as- sahih». – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1997. 4-jild.- 526 b.
4. Alisher Navoiy. Mahbub – ul – qulub. – Toshkent, 1983.- 138 b.
5. Amir Temur va Temuriylar madaniyati va san'ati. – Toshkent: F. Fulom, 1996.- 88 b.

KEKSA YOSHDAGI INSONLARDA STRESSNI KAMAYTIRISHDA IJTIMOIY QO'LLAB-QUVVATLASHNING ROLI

*Ikromova Sitora Akbarovna
Osiyo xalqaro universiteti dotsenti*

Annotatsiya: Mazkur maqola keksa yoshdagi insonlarda stressni kamaytirish jarayonida ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini o'rganadi. Stress keksaygan insonlar orasida sog'liqni saqlash va psixologik holatga ta'sir ko'rsatadigan asosiy faktor bo'lib qolmoqda. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning stressni kamaytirishdagi roli, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar, oilaviy munosabatlar va do'stlar orqali yuzaga keladigan ruhiy yordamni o'z ichiga oladi. Ushbu maqola keksalarning stressga qarshi kurashishda qanday yordam olishlari mumkinligini va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning samaradorligini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Keksalik, stress, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, psixologik yordam, ruhiy holat, ijtimoiy tarmoqlar, stressni kamaytirish.

Kirish. Keksalardagi stress ko'plab omillar, jumladan, fizikal, ruhiy va ijtimoiy o'zgarishlar bilan bog'liq. Stressning salbiy ta'siri, ayniqsa, keksa yoshdagi insonlar uchun sog'liqni saqlashga jiddiy xavf soladi. Bu yoshdagi insonlar tez-tez yakkalanish, ijtimoiy tarmoqlarni cheklash va hayotdagi o'zgarishlarga duch kelishadi, bu esa stressni kuchaytirishi mumkin. Shu nuqtada, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning roli juda muhim bo'lib, bu stressni kamaytirishga va psixologik barqarorlikni saqlashga yordam beradi.

Asosiy qism

1. Stress va uning keksa yoshdagi insonlarga ta'siri

Stress – bu organizmning tashqi ta'sirlarga qarshi reaksiyasidir va u turli xil fiziologik, psixologik va ijtimoiy o'zgarishlarga olib keladi. Keksaygan insonlar ko'pincha o'zgaruvchan jismoniy holat, yakkalanish va ijtimoiy aloqalarning cheklanishi kabi faktorlar tufayli stressni boshdan kechiradilar. Stressning uzoq muddat davom etishi jismoniy salomatlikni yomonlashtirishi, ruhiy holatni pasaytirishi va ijtimoiy izolyatsiyani kuchaytirishi mumkin.

So'nggi yillarda aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish borasida keng miqyosli ishlar amalga oshirildi.

Xususan, oxirgi to'rt yilda 27 ta tibbiy-ijtimoiy muassasalarda 267,2 milliard so'mlik qurilish-rekonstruksiya ishlari bajarildi va zamonaviy talablarga mos bo'lgan 1 327 ta o'rinlar foydalanishga topshirildi.

Sanatoriylarda sog'lomlashtirilgan keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslar soni 43 ming nafarni tashkil etib, 20 foizga ortdi, o'zgalar parvarishiga muhtoj yolg'iz keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarga bepul taqdim etiladigan asosiy oziq-ovqat va gigiyena vositalari soni 15 tadan 19 tagacha oshirildi, nogironligi bo'lgan shaxslarga bepul beriladigan protez-ortopediya buyumlari va rehabilitatsiya texnik vositalarining ro'yxati 22 turdan 27 tagacha ko'paytirildi.

odam savdosidan jabrlangan 1 024 nafar fuqaroga tibbiy-ijtimoiy rehabilitatsiya va psixologik qo'llab-quvvatlash choralari ko'rsatildi.

Shu bilan birga, tibbiy-ijtimoiy xizmat ko'rsatish muassasalari faoliyatidagi kamchilik va muammolar keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarga davlat tomonidan ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimini yanada takomillashtirishga qaratilgan vazifalarni samarali hal etishga to'sqinlik qilmoqda. Xususan:

birinchidan, "Saxovat" va "Muruvvat" internat uylarida davlat qaramog'iga olingan shaxslarga tibbiy-ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishni samarali boshqarish tizimi yetarlicha shakllantirilmagan;

ikkinchidan, nogironlikning oldini olish va tibbiy-ijtimoiy rehabilitatsiya xizmati sifati lozim darajada emas;

uchinchidan, keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarga qulay sharoitlar yaratish bo'yicha tibbiy-ijtimoiy muassasalar moddiy-texnika bazasi holatida bir qator muammolar saqlanib qolmoqda;

to'rtinchidan, tibbiy-ijtimoiy muassasalar xodimlarini moddiy qo'llab-quvvatlash tizimi bugungi kun talablariga javob bermaydi;

beshinchidan, tibbiy-ijtimoiy muassasalarda ma'naviy-ma'rifiy va madaniy tadbirlar tizimli tashkil etilmagan;

oltinchidan, odam savdosidan jabrlanganlarga ko'rsatilayotgan tibbiy-ijtimoiy rehabilitatsiya choralari va psixologik qo'llab-quvvatlash sifati yetarli darajada emas.⁸

2. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va uning stressni kamaytirishdagi roli

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash stressni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Bunga oilaviy a'zolar, do'stlar, jamiyat yoki hatto onlayn ijtimoiy tarmoqlar orqali olingan yordam kiradi. Bularning barchasi keksalarga psixologik barqarorlikni ta'minlash, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish va ruhiy holatni yaxshilashda yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash stressni pasaytirishga, ijobiy hissiyotlarni kuchaytirishga va umumiy ruhiy farovonlikni yaxshilashga yordam beradi.

3. Ijtimoiy tarmoqlar va yangi texnologiyalar

Hozirgi kunda ijtimoiy tarmoqlar va yangi texnologiyalar keksa yoshdagi insonlar uchun o'zaro aloqalarni mustahkamlashda va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Keksalar onlayn guruhlar, videokonferensiyalar orqali oilaviy va do'stlik aloqalarini saqlab qoladilar, bu esa ularning stress darajasini kamaytiradi.

Material va metodlar

Tadqiqotda keksalarning stress darajasi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni qabul qilishiga ta'sir qiluvchi faktorlar o'rganilgan. Tadqiqot uchun 60-80 yoshdagi 150 nafar keksalar tanlab olingan. O'rganish usuli sifatida so'rovnomalar, intervyular va stress darajalarini o'lchash uchun psixologik testlar qo'llangan. So'rovnoma ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning turli shakllari va stressga qarshi kurashish usullarini o'rganishga yo'naltirilgan. Testlar va intervyular yordamida keksalarning psixologik holatiga ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning ta'siri o'rganildi.

Adabiyotlar sharhi

Ko'plab ilmiy tadqiqotlar, jumladan, Cacioppo va Patrick (2008) hamda Uchino (2006) ning ishlarida ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning stressni kamaytirishdagi muhim roli ta'kidlangan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash stressni engillashtiradi va keksa yoshdagi insonlarning umumiy ruhiy farovonligini yaxshilaydi. Bundan tashqari, Jonson (2012) ning ishlarida onlayn ijtimoiy tarmoqlarni keksa insonlar orasida ijtimoiy aloqalar uchun samarali vosita sifatida ishlatish mumkinligi ko'rsatilgan.

Xulosa

Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, keksa yoshdagi insonlar uchun ijtimoiy qo'llab-quvvatlash stressni kamaytirish va umumiy ruhiy holatni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Oilaviy, do'stlik, va jamiyatdan olingan yordam, shuningdek, onlayn ijtimoiy tarmoqlar orqali taqdim etilgan qo'llab-quvvatlash stressni yengishning samarali vositasi bo'ladi. Shuning uchun, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kengaytirish va uning imkoniyatlarini oshirish keksa yoshdagi insonlarning farovonligini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ontogenez psixologiyasi: nazariy-eksperimental tahlil / E.G'oziyev; O'zR oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'zbekiston Milliy universiteti.- T.: Noshir, 2010. 360 b.
2. E.G'OZIYEV UMUMIY PSIXOLOGIYA Psixologiya mutaxassisligi uchun o'quv qo'llanma Toshkent - "Universitet" – 2002. 154 b.
3. N.Yusupova "Pedagogika. psixologiya" fanidan o'quv-uslubiy majmua Toshkent - 2016, 141 b.

⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 25.03.2021 yildagi PF-6195-son

EKSTREMAL HOLATLARDA OILAVIY MUAMMOLARNI HAL QILISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Norpulatova Sadoqat
Osiyo xalqaro universiteti talabasi,
Ilmiy rahbar: To'ymurodov Abdurahmon
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

Anotatsiya: Ushbu maqola, oilaviy hayotdagi ekstremal holatlar va qiyinchiliklarga qanday samarali psixologik yondashuvlar orqali qarshi turish mumkinligini ko'rib chiqadi. Ekstremal holatlar – tabiiy ofatlar, moliyaviy inqirozlar, sog'liq muammolari va boshqa favqulodda vaziyatlar – oilaviy muhitga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Maqolada oilaviy muammolarni hal qilishda samarali muloqot, hissiy barqarorlik, ratsional yondashuv, o'zaro qo'llab-quvvatlash, professional yordamga murojaat qilish va farzandlar bilan ishlash kabi psixologik usullar muhokama qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu usullar oilaning barqarorligini saqlab qolishda va qiyinchiliklarni yengishda muhim rol o'ynaydi. Xulosa qilib aytganda, oilaviy birlik va tushunish har qanday ekstremal holatni yengib o'tishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: Ekstremal holatlar, oilaviy muammolar, psixologik usullar, hissiy barqarorlik, muloqot, o'zaro qo'llab-quvvatlash, professional yordam, farzandlar bilan ishlash, pozitiv fikrlash, oilaviy birdamlik

Oilaviy hayot turli qiyinchiliklar va sinovlarga to'la. Ba'zan, kutilmagan ekstremal holatlar – tabiiy ofatlar, moliyaviy inqiroz, sog'liq muammolari, ishsizlik yoki boshqa favqulodda vaziyatlar – oilaviy muhitga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ekstremal vaziyatlarda oilaviy birdamlik va moslashuvchanlik oilaning barqarorligini saqlab qolishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Masalan, AQShdagi Milliy Ruhiy Salomatlik Instituti tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, tabiiy ofatlar yoki pandemiya sharoitida oilaviy qo'llab-quvvatlash ruhiy salomatlikni yaxshilashga yordam beradi.

Quyida ekstremal holatlarda oilaviy muammolarni hal qilishning samarali psixologik usullari keltiriladi.

1. Muloqot va ochiqlik

Oilaviy muammolarni hal qilishda eng muhim vositalardan biri – samarali muloqotdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ochiq va ishonchli suhbatlar oilaviy nizolarni kamaytirishga yordam beradi. Amerika Psixologiya Assotsiatsiyasi (APA) ma'lumotlariga ko'ra, oilaviy a'zolar o'z his-tuyg'ulari va tashvishlarini ochiq ifoda etganda, stress darajasi pasayadi va o'zaro tushunish ortadi.

2. Hissiy barqarorlikni saqlash

Ekstremal holatlar stress, depressiya va tushkunlikka olib kelishi mumkin. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, inqirozli vaziyatlarda odamlarning 40% dan ortig'i ruhiy salomatlik bilan bog'liq muammolarga duch keladi. Oilaviy a'zolar hissiy barqarorlikni saqlash uchun bir-biriga dalda berishi, tinchlantiruvchi mashg'ulotlar (meditatsiya, nafas olish texnikalari, jismoniy mashqlar) bilan shug'ullanishi muhim.

3. Muammoga ratsional yondashish

Vaziyatni to'g'ri baholash va uni hal qilish yo'llarini aniqlash muhim. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qiyin holatlarni bosqichma-bosqich hal qilish stressni kamaytiradi va samarali natijalarga olib keladi. Oilaviy a'zolar muammoning mohiyatini tushunish va uni hal qilish uchun aniq reja tuzishlari lozim.

4. O'zaro qo'llab-quvvatlash

Ekstremal holatlarda oilaviy birdamlik va hamjihatlik muhim ahamiyatga ega. Masalan, 2008-yilgi moliyaviy inqiroz paytida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, oilalar o'zaro hissiy va moddiy yordam ko'rsatganida, ular qiyinchiliklarni yengilroq o'tkazgan. Shuning uchun, oila a'zolari bir-birlariga mehr-muruvvat ko'rsatishlari va hissiy yordam berishlari lozim.

5. Professional yordamga murojaat qilish

Ba'zan oilaviy muammolarni faqat o'z kuchingiz bilan hal qilish qiyin bo'lishi mumkin. APA tadqiqotlariga ko'ra, oilaviy terapiya va psixologik maslahat olish muammolarni hal qilishda samaradorligini 70% gacha oshiradi. Shu boisdan, og'ir stress holatlarida professional yordamga murojaat qilish tavsiya etiladi.

6. Farzandlar bilan ishlash

Agar oilada bolalar bo'lsa, ular bilan alohida ishlash muhim. Bolalar ekstremal vaziyatlarga turlicha munosabat bildiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarning 30-50% i qiyin sharoitlarda qo'rquv, bezovtalik yoki depressiyaga duch keladi. Ularning xavotirlarini tinglash, tushuntirish va hissiy qo'llab-quvvatlash ularning ruhiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

7. Umid va pozitiv fikrlashni saqlash

Qiyin vaziyatlarda umidsizlikka tushmaslik va kelajakka ijobiy qarash muhim. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pozitiv fikrlash va optimizm stress darajasini kamaytiradi va insonning qaror qabul qilish qobiliyatini oshiradi. Oila a'zolari o'z oldiga maqsadlar qo'yib, har bir kichik yutuqni qadrlashlari lozim.

Xulosa

Ekstremal holatlar oilaviy hayotda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin, ammo to'g'ri psixologik yondashuv va o'zaro qo'llab-quvvatlash orqali bu muammolarni engib o'tish mumkin. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, samarali muloqot, hissiy barqarorlik, ratsional fikrlash va ijobiy munosabat oilaning mustahkamligini saqlab qolishga yordam beradi. Oilaviy birlik va tushunish orqali har qanday ekstremal holatni yengib o'tish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toymurodov, A. (2023, December). MODERN INTERPRETATION OF PSYCHODIAGNOSTICS AND PSYCHOCORRECTION OF EXTREME SITUATIONS. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" SCIENTIFIC ADVANCES AND INNOVATIVE APPROACHES" (Vol. 1, No. 5, pp. 71-79).
2. Toymurodov, A. (2023). BASICS OF PROVIDING PSYCHOLOGICAL SERVICES TO MILITARY PERSONNEL. Академические исследования в современной науке, 2(24), 148-152.
3. Shuhratovich, T. A. (2025). PSIXOLOGIK TESTLAR TURLARI VA ULARNI QANDAY QO'LLASH. Modern digital technologies in education: problems and prospects, 2(1), 8-15.
4. Abdurahmon, T. (2025). BOLALAR PSIXOLOGIYASINI O'RGANISH ULARNING RIVOJLANISH JARAYONLARI. Modern digital technologies in education: problems and prospects, 2(1), 16-21.
5. Abdurahmon, T. (2025). STRESSNI EKSPERIMENTAL TAHLIL QILISH. *New modern researchers: modern proposals and solutions*, 2(1), 51-56.

O'QITUVCHILARNING KONFLIKTLARNI KONSTRUKTIV YECHISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Majidova Feruza Maxmudovna

Osiyo xalqaro universiteti pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

feruzamajidova385@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada o'qituvchilarning konfliktlarni konstruktiv tarzda yechish ko'nikmalarini shakllantirish zarurati, uning zamonaviy psixologik va pedagogik asoslari, shuningdek, amaliy texnologiyalari batafsil yoritiladi. O'quvchilarning yosh xususiyatlari, ta'lim muhitining o'ziga xosligi va o'qituvchi shaxsining roliga alohida e'tibor qaratiladi. Bugungi kunda ta'lim jarayonining murakkablashuvi va ijtimoiy munosabatlar tizimining o'zgarishi o'qituvchidan nafaqat bilim va ko'nikmalarni yetkazish, balki o'quvchilarning psixologik holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatish qobiliyatini ham talab etmoqda. Ayniqsa, konfliktli vaziyatlarda ijobiy

pozitsiya saqlab qolish va konstruktiv yechimlarga erishish zamonaviy o'qituvchining muhim kompetensiyalaridan biridir.

Kalit so'zlar: Konflikt, konstruktiv boshqaruv, pedagogik kompetensiya, kommunikativ ko'nikmalar, emosional aql, stress boshqaruvi, reflektiv tahlil, rolli o'yinlar.

Bugungi tez o'zgarib borayotgan ta'lim tizimida o'qituvchilardan nafaqat bilim yetkazish, balki shaxslararo munosabatlarni boshqarish, ziddiyatli vaziyatlarda muvozanatni saqlash va konfliktlarni ijodiy hal qilish kabi murakkab ijtimoiy ko'nikmalar ham talab qilinadi. Yuqori sinflarda o'quvchilarning o'z-o'zini anglashi va mustaqil fikrlash faollashgani sari, ular bilan muloqotda to'qnashuvlar ehtimoli ortadi. Shu boisdan, konfliktlarni konstruktiv boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish o'qituvchining professional rivojlanishida muhim omilga aylanmoqda. Konflikt — bu ikki yoki undan ortiq tomonlarning manfaat, ehtiyoj, qadriyat yoki pozitsiyalardagi qarama-qarshiligidir. Pedagogik konflikt — bu o'quvchi-o'qituvchi, o'qituvchi-o'qituvchi yoki o'qituvchi-ota-ona o'rtasidagi manfaatlar, ehtiyojlar yoki qadriyatlarning to'qnashuvi natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy-psixologik holatdir. Konfliktlar shartli ravishda quyidagilarga bo'linadi: axloqiy konfliktlar, rolli konfliktlar, emotsional konfliktlar, qadriyatlar to'qnashuvi.

Konstruktiv konflikt esa — nizolarni hal qilishda tomonlar o'zaro hamkorlik, murosaga kelish va umumiy yechim topish yo'li bilan o'zaro rivojlanishga xizmat qiladigan jarayondir. T. Kox va K. Tomas singari olimlar konfliktlarni boshqarish uslublarini tahlil qilib, quyidagilarni ko'rsatishgan: hamkorlik, murosaga, muqobil yechim izlash, moslashuv, chetlab o'tish, pedagogik faoliyatda hamkorlik va murosaga uslublarini o'zlashtirish ayniqsa muhimdir. Konfliktlarni konstruktiv yechish — nizoli vaziyatlarni barcha tomonlarning manfaatlarini hisobga olgan holda, ijobiy va ijodiy usullar bilan hal qilish jarayonidir. Bu jarayonda maqsad nizoni kuchaytirish emas, balki uni ijobiy imkoniyatga aylantirishdir. Maxsus konfliktlarni boshqarish treninglari orqali o'qituvchilarga nazariy bilim berish va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish mumkin. Ushbu treninglar odatda quyidagilardan iborat bo'ladi: rolli o'yinlar (real konflikt vaziyatlarini modellashtirish) refleksiya va tahlil mashqlari, emotsional aqlni rivojlantirish mashg'ulotlari. O'qituvchi quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak:

O'qituvchining konfliktni konstruktiv hal etish uchun zarur ko'nikmalari

O'qituvchi quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak:

Zarur Ko'nikma	Tavsif
Aktiv tinglash	O'quvchini tinglab, uning fikrini va his-tuyg'ularini tushunish.
Emosional nazorat	O'z hissiyotlarini boshqarish va salbiy emotsiyalarni bartaraf etish.
Konflikt tahlili	Vaziyat sabablarini chuqur tahlil qilish va oqilona baho berish.
Moslashuvchan muloqot	Turli o'quvchi turlariga mos ravishda gapirish uslubini tanlash.
Stressni boshqarish	Zo'riqish va salbiy ta'sirlarni minimal darajada ushlab qolish.
Kreativ yechim topish	Oddiy va an'anaviy bo'lmagan yo'llar bilan vaziyatdan chiqish.

Konfliktlarning kelib chiqishiga quyidagilar sabab bo'lishi mumkin: kommunikatsiya xatolari, rivojlanishdagi tafovutlar, o'zaro ishonchsizlik, o'quvchining yosh va individual xususiyatlari. Konfliktlarni ijobiy yechish uchun aktiv tinglash texnikasi, empatiya, stressga bardoshlilik, emosional aql muhim ahamiyatga ega. Konfliktlarni konstruktiv yechish ko'nikmalarini shakllantirishda Maxsus mashg'ulotlar orqali amaliy ko'nikmalar: "Bahsni boshqarish", "Kelishuvga erishish", "Stressli vaziyatlarda muloqot qilish" treninglari.

Case-study va refleksiya metodikasi-real konflikt holatlarini muhokama qilish, boshqa pozitsiyalardan qarashni o'rganish, faol refleksiya va mustaqil xulosa chiqarish. Emosional aqlni rivojlantirish va stress boshqaruvi-EQ treninglari, autogen mashg'ulotlar, stressni bartaraf etish texnikalari (nafas olish mashqlari, aqliy sukunat mashqlari). Konfliktlarni konstruktiv boshqarish ko'nikmalari o'qituvchilarning professional muvaffaqiyatida muhim o'rin tutadi. Treninglar va psixologik dasturlar yordamida bu ko'nikmalarni samarali rivojlantirish mumkin. Innovatsion texnologiyalarni ta'limga joriy etish zarur.

**O'qituvchilarning konfliktlarni konstruktiv yechish ko'nikmalarini shakllantirish
texnologiyalari bo'yicha statistik ma'lumot.**

№	Ko'nikma turi	Mashg'ulot usuli	Treningda qatnashganlar soni		Ko'nikma shakllanish darajasi (%)	Izoh
1	Faol tinglash ko'nikmasi	Rolli o'yinlar	50	85%	Aksariyat o'qituvchilar yaxshi o'zlashtirdi	
2	Empatiya ko'rsatish	Munozarali muloqotlar	50	80%	Ba'zilar hali ham o'z ustida ishlashmoqda	
3	Stressni boshqarish	Relaksatsiya mashqlari	50	78%	Natija ijobiy, ammo davomiy mashg'ulotlar kerak	
4	Konfliktlarni ijobiy muloqotga aylantirish	Trening va seminarlar	50	82%	Amaliy mashg'ulotlar samarali bo'ldi	
5	Muammoni tahlil qilish va yechim topish	Case-study (vaziyat tahlili)	50	88%	Analitik ko'nikmalar kuchaydi	

1960-yillarda boshlanib, bu dastur o'qituvchilarga konfliktlarni konstruktiv tarzda hal qilishni o'rgatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu dastur o'qituvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi va sinfdagi iqlimni yaxshilaydi. AQShda amalga oshirilgan tadqiqotlarga ko'ra, CRE dasturlari o'qituvchilarning akademik yutuqlarini, maktabga bo'lgan ijobiy munosabatlarini va ijtimoiy ko'nikmalarini oshiradi. Rehearsal" tizimi- o'qituvchilarga konfliktlarni hal qilishni simulyatsiya qilish orqali o'rgatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, "Rehearsal" tizimidan foydalanish o'qituvchilarning konstruktiv konflikt strategiyalarini qo'llashda sezilarli yaxshilanishlarga olib keladi. MITHOS tizimi- o'qituvchilarga konfliktlarni hal qilishda ijtimoiy-emotsional o'zini anglash va boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, MITHOS tizimi o'qituvchilarning konfliktlarni hal qilishdagi samaradorligini oshiradi. O'qituvchilar uchun tavsiyalar -faol tinglash va empatiya: O'qituvchilar o'qituvchilarni tinglash va ularning nuqtai nazarini tushunishga harakat qilishlari kerak. Bu konfliktlarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy-emotsional o'zini anglash-o'qituvchilar o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. Bu konfliktlarni hal qilishda samaradorlikni oshiradi. Simulyatsiya va treninglar: "Rehearsal" va "MITHOS" kabi tizimlar orqali o'qituvchilar konfliktlarni hal qilishni amaliyotda o'rganishlari mumkin. Konstruktiv yondashuvlar: Konfliktlarni hal qilishda konstruktiv yondashuvlarni qo'llash o'qituvchilarning samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaeva, G. — Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan, 2010.
2. Isroilov, M. — Pedagogik konfliktologiya: nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: TDPU, 2021.
3. Yo'ldoshev, M. — Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: Fan, 2013.
4. Ergashev, I. — Psixologik xizmat va maslahat asoslari. — Toshkent: O'zbekiston, 2017.
5. Karimova, L. — Kommunikativ kompetentlik va nizolarni boshqarish. — Toshkent: Innovatsiya, 2020.

**EKSTREMAL VAZIYATLARDA SHAXSNING STRESSLI HOLATI VA
XULQ- ATVOR REAKSIYALARI**

*Norpulatova Sadoqat
Osiyo xalqaro universiteti talabasi,*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ekstremal vaziyatlarda shaxs psixikasida yuzaga keladigan stressli vaziyatlar va ularni oldini olish, shuningdek ruhiy tushkunlikda shaxsga psixologik yordam ko'rsatishni ijtimoiy –psixologik xususiyatlari haqida tushunchalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Psixologik stress, stressli hodisa, vaziyatni idrok etish va javob berish usuli, stressorlar, uzoq muddatli stresslar, hissiy reaksiyalar, surunkali stressorlar, stress va kasbiy salomatlik, ta'sirning intensivligi, fiziologik va ruhiy o'zgarishlar, hissiy rang belgisi, vaziyatni sub'yektiv baholash, zaiflik nuqtalari.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda Respublikamizda o'ziga xos izchillik bilan amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning tub markazida shaxs va uning ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlashga qaratilgan qator chora-tadbirlar yotadiki, bu jarayonda psixologik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, har bir shaxs tezkor vaziyat muhit bilan bog'liq o'ziga xos psixologik imkoniyatlariga yetarlicha baho bermay turib shaxsning taraqqiyotiga hozirgi zamon talablariga mos natija ko'rsatish juda mushkuldir. Tabiiyki, bu holat psixologlar, favqulotda vaziyat xodimlari zimmasiga yanada ko'proq mas'uliyat yuklatiladi. Azal-azaldan mehribon mehmon do'st va inson parvar hisoblangan o'zbek xalqi uchun inson hayoti hamma narsadan ustundir. Shuning uchun ham ekstremal vaziyatlarda shaxsga psixologik yordam ko'rsatish va favqulotda vaziyatlarda psixologik himoya qilish qish hozirgi kunda dolzarb muammo hisoblanadi. Psixologik stressning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar juda ko'p va noaniq bo'lib, ushbu maqolada ularning to'liq ko'rib chiqilishi mumkin emas. Keling, ba'zi bir muhim nuqtalarga e'tibor qarataylik: stressli hodisaning xarakteristikalar, inson tomonidan sodir bo'lgan voqeani talqin qilish, o'tmish tajribasining ta'siri, xabardorlik, shaxsning individual xususiyatlari vaziyatni idrok etish va javob berish usuli va boshqalar.

Stressli hodisaning xususiyatlari. Stressli hodisalar quyidagi belgilar bilan farq qilishi mumkin: a) voqealar chastotasi- voqealar yakka bo'lishi mumkin, vaqti-vaqti bilan paydo bo'lishi mumkin, bir-biriga ulanib kelishi mumkin ("baxtsizliklar bir-birini ta'qib qiladi"); b) ta'sir muddati - qisqa muddatli, uzoq muddatli, surunkali (doimiy). Qisqa muddatli stressorlar, odatda, har kuni mavjud resurslarni jalb qilish va safarbar qilish dasturlari amalga oshiriladigan ta'sirlardan kelib chiqadigan muammolar hisoblanadi.

Uzoq muddatli stresslarga inson shaxsi tarkibida jiddiy o'zgarishlar sababli qisqa muddatli his-tuyg'ular, doimiy hissiy reaksiyalar(yashash sharoitidagi o'zgarishlar, ayniqsa, majburiy, surunkali kasallik, mehnat jamoasidagi mojaroli vaziyat, moslashish uchun vaqt talab qilinishi kabi muhim hayotiy voqealar) ni o'z ichiga oladi. Surunkali stressorlar-doimiy yoki juda uzoq vaqt davomida mavjud bo'lgan vaziyatlar, masalan: qashshoqlik, oilaviy munosabatlardagi muammolar, ishda ortiqcha yuk va boshqalardir

Stressorning uzoq muddatli ta'siri surunkali stress holatiga olib keladi, bu esa bizni surunkali holatga bag'ishlangan bo'limda batafsil ko'rib chiqiladi. s) ta'sirning intensivligi- stressorning ta'siri natijasida fiziologik va ruhiy o'zgarishlar optimal parametrlardan farq qiladi, bu hodisaning insonga qanchalik kuchli ta'sir qilishi bilan izohlanadi. Misol uchun, yaqin kishining o'limi yoki o'z hayotiga tahdid soladigan hodisalar, ta'sirning intensivligi, odatda, professional sohadagi qiyinchiliklar yoki mol-mulkni yo'qotish bilan bog'liq voqealardan ancha ustundir; d) hissiy rang belgisi - stressli hodisalar, stress ta'sirining yuqorida ko'rsatilgan og'irlik miqyosida ko'rib turganingizdek, nafaqat salbiy, yoqimsiz hayot voqealari bo'lishi mumkin, balki ijobiy his-tuyg'ularga moslashishni talab qiladi, bu esa kuchli ijobiy his-tuyg'ularga olib keladi. Misol uchun, uy-joy qurish, turmush qurish yoki bolaning tug'ilishi kabi voqealar ijobiy, kerakli deb hisoblansa-da, insonga kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkin. * Insonning stressli holatini talqin qilish. Yuqorida aytib o'tganimizdek, agar u sub'yektiv ravishda stress sifatida baholansa vaziyat inson uchun stress manbai bo'lib qoladi. Misol uchun, ajralish bir kishi tomonidan fojia, butun hayotining qulashi, sevgilisi bilan ajralib turishi, qo'llab-quvvatlash va barqarorlikni yo'qotishi, yordamsizlik va yolg'iz qo'rquv kabi his-tuyg'ularga sabab bo'lishi mumkin. Boshqa bir kishi

uchun ajralish- bu o'z majburiyatlarini bajarishdan ozod qilish, "yangi" hayotni boshlash imkoniyatidir

Insonning hayotiy tajribasi. Voqeani stress sifatida qabul qilish insonning shaxsiy tajribasidan katta ta'sir ko'rsatadi. Har bir inson uchun qaysi vaziyatlarning eng xavfli va stressli ekanligi haqida o'tgan tajriba natijasida mustahkamlangan ustanovka mavjud. Har birimiz "zaiflik nuqtalari" ga ega, bu ta'sir eng aniq stress reaksiyasiga olib keladi. Aksincha, ba'zi stressorlar inson tomonidan kamroq xavfli deb hisoblanadilar, chunki u o'tmishda ularga duch kelgan va bu vaziyatlarga samarali javob berish dasturlarini ishlab chiqadi. Bunday holda, stress ta'siri inson uchun kamroq halokatli bo'ladi, chunki shaxs u bilan kurashishga tayyor. Bunday xatti-harakatlarning stereotiplari o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, lekin erta bolalikdan boshlab, uning hayoti davomida inson tomonidan "sotib" olinadi. Ba'zan bir kishi, o'tgan tajriba natijasida stress ortishi va surunkali stress rivojlanishi uchun shunga o'xshash stressorlar duchor bo'lsa, olib kelishi mumkin yetarli adaptiv xarakterga ega stereotip reaksiyalar ishlab chiqaradi.

* Vaziyat haqida xabardorlik. Ko'pincha, agar voqealar sub'yektiv ravishda uning oqibatlari bilan tahdid qiladigan, oldindan aytib bo'lmaydigan deb hisoblasa, voqea muayyan shaxs uchun qiyin bo'ladi. Voqea kutilmagan, to'satdan bo'lgan hollarda stress ta'sirining darajasi ayniqsa kuchayadi. Vaziyat haqida to'liq va ishonchli ma'lumotlarning yo'qligi, sodir bo'lgan voqealar haqida tashvish va kuchlanishni bir necha bor oshiradi. Vaziyat va u bilan qanday munosabatda bo'lish haqida xabardorlikni oshirish inson uchun sub'yektiv stress qiymatini pasaytiradi. Insonning vaziyatni yengishga imkon beradigan bilimlari, ko'nikmalari va ko'nikmalariga ega bo'lishi potensial stressli hodisani neytral yoki yengil stressli ta'sirga ega deb talqin qilishga yordam beradi. Shaxsiy xususiyatlarning stress holatiga ta'sirini ko'rib chiqishdan oldin, insonning stressga bo'lgan reaksiyalarining turlari (darajalari) haqida to'xtalamiz. Bir qator tadqiqotchilar stress reaksiyalarining quyidagi sxemasini (Veyten, Lloyd, 1994) olib keladi

STRESSGA JAVOB

Potensial stressli ob'yektiv voqealar	Potensial stressli ob'yektiv voqealarning belgilari
Sub'yektiv bilimni baholash	voqeani tahdid sifatida baholash, salbiy oqibatlarga olib kelishi va boshqalar
Hissiy reaksiya	tirnash xususiyati, g'azab, tashvish, qo'rquv, tushkunlik, qayg'u va boshqalar
Fiziologik reaksiya	avtonom nerv tizimining qo'zg'alishi, gormonlar chiqarilishi, neyrokimyoviy o'zgarishlar va boshqalar
Xulq-atvor reaksiyasi	stressni yengish uchun urinishlar, masalan, birovni urish, o'z-o'zini o'ldirish, yordam so'rash, muammoni hal qilish, his-tuyg'ularni ifodalash va boshqalar

Biz ilgari yuqoridagi sxemaning quyidagi darajalarini ko'rib chiqdik: stressorlar (potensial stressli ob'yektiv hodisalar), sub'yektiv kognitiv baholash, fiziologik reaksiya. Psixologik stressning eng muhim tarkibiy qismi stressga hissiy munosabatdir.

Hissiy munosabat. Odatda, stressli vaziyatlar bizni kuchli his - tuyg'ularga olib keladi, ko'pincha salbiy, ammo ijobiy bo'lishi ham mumkin. Stress turi va o'ziga xos his-tuyg'ular o'rtasida oddiy va aniq bog'liqlik yo'q. Salbiy stress ta'siriga eng keng tarqalgan hissiy reaksiyalar ikki turga bo'linadi: stenik (tirnash xususiyati, g'azab, jazava) va astenik (qo'rquv, befarqlik, qayg'u, uyqusizlik). Stress ko'pincha yengil tirnash xususiyati bilan birgalikda o'zgarishi mumkin bo'lgan g'azab hissini tug'diradi. Bunday reaksiya odatiy bo'lib, istalgan maqsadga erishish yo'lida g'ov yoki qiyinchilik tug'diradigan to'siq mavjud bo'ladi (psixologiyada bunday vaziyatni ifodalash uchun "umidsizlik" atamasi ishlatiladi). Ehtimol, stressga eng keng tarqalgan hissiy munosabat- bu yoki bu intensivlikdan qo'rqish hissidir. Ba'zan stress ruhiy holatni yomonlashtiradi, bu esa tushkunlik va xafa bo'lishga olib keladi. Bunday reaksiya, ayniqsa, o'zgarishi mumkin bo'lmagan stressli vaziyatda xarakterlidir. Stressga hissiy reaksiyalar ham ijobiy, ham salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Stressdan kelib chiqadigan ishlar ham muhim maqsadlarga xizmat qilishi mumkin. Misol uchun, jismoniy og'riq kabi, yoqimsiz his-tuyg'ular

muammoga va biror narsa qilish kerakligini ko'rsatishi mumkin. Stressga ijobiy hissiy munosabat, birinchi navbatda, resurslarni safarbar qilish bosqichida (qarshilik) energiyani chiqarish bilan bog'liq umumiy hissiy tuyg'u hisoblanadi. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, vazifani bajarish samaradorligi hissiyotlarning o'sishi bilan ortadi. Biroq, samaradorlikning oshishi ma'lum bir chegaraga to'g'ri keladi, undan keyin qo'zg'alish yuqori kuchga yetib boradi, bu esa halokatli bo'ladi. Faoliyat samaradorligining eng yuqori ko'rsatkichiga mos keladigan hayajon darajasi eng maqbul darajadagi hayajon deb ataladi. Ushbu optimal daraja turli vazifalar uchun farq qiladi. Bu qisman muammoning murakkabligiga bog'liq. Umumiy qoida shundan iboratki, vazifa qanchalik qiyin bo'lsa, optimal darajadagi qo'zg'alish darajasi past bo'ladi.

Xulq-atvor reaksiyasi. Stressga bo'lgan xatti-harakatlar, birinchi navbatda, uni yengish uchun harakatlarni o'z ichiga oladi. Stressni bartaraf etish-stressni keltirib chiqaradigan atrof-muhit talablariga qarshi turish, kamaytirish yoki dosh berishga qaratilgan harakatlardir. Odamlar turli xil yo'llar bilan stressni engishadi. Bir yoki bir nechta strategiyani tanlash insonning tashqi sharoitlari va o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq bo'lgan bir qator omillarga bog'liq. Shuni ta'kidlash kerakki, har bir stressning oqibatlari ijobiy yoki salbiy bo'ladimi-yo'qmi, uni bartaraf etish strategiyasiga bog'liq. Stressga bo'lgan barcha xatti-harakatlar ikki qutbga bo'linishi mumkin: anglanilmagan reaksiyalar (odatda ongsiz) va anglanilgan reaksiyalar (odatda ongli).

Bunga koping mexanizmlari kiradi. R. Lazarusning ta'rifiga ko'ra, koping mexanizmlari psixologik tahdid sharoitida inson tomonidan amalga oshiriladigan harakatlar strategiyasidir. Ushbu strategiyalar tabiatda faol bo'lib, insonning yangi, sub'yektiv qiyin vaziyatda muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz moslashuvini aniqlaydi. Koping mexanizmlari shaxs faoliyatining bilim, hissiy va xulq-atvor sohalarini qamrab oladi va quyidagi shakllarda amalga oshiriladi. a) kognitiv (bilim) sohada: - fikrlarni boshqa mavzularga yo'naltirish yoki almashtirish; -vaziyatni muqarrar bir narsa sifatida qabul qilish (kamtarlik falsafasi); - hazil, kinoya yordamida yaratilgan vaziyatning jiddiyligini kamaytirish; — vaziyatni muammoli tahlil qilish, xatti-harakatlar strategiyasini ko'rib chiqish; - o'zini nisbatan yomon ahvolda bo'lgan boshqalar bilan taqqoslash; — yaratilgan vaziyatga shaxsiy ma'no berish, masalan, mavjud vaziyatga nisbatan natijani chaqirish yoki ruhiyatning chidamliligini tekshirish. b) hissiy sohada: - hissiyotga oqilona, maqbul shaklda javob berish; - o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini nazorat qilish bilan hislarni bostirish; s) xulq-atvor sohasida: - chalg'itish — har qanday faoliyatga murojaat qilish; - altruizmning namoyishi- o'z ehtiyojlari fonga tushib qolganda boshqalarga g'amxo'rlik qilish; - faol himoya qilish- vaziyatni o'zgartirishga qaratilgan harakatlar; - hissiy qo'llab- quvvatlashni faol izlash- tinglash, yordam va tushunish bilan tanishish istagi. Bundan tashqari, stressli vaziyatni bartaraf etishdan qochishga qaratilgan kuchsiz reaksiyalar ham mavjud. Bu psixologik himoya mexanizmlarini o'z ichiga oladi, uning g'oyasi dastlab psixoanalitik nazariya doirasida shakllangan (bu atama birinchi marta 1894 yilda paydo bo'lgan (Freyd "himoya neyropixozlar")). Ushbu mexanizmlar ahamiyatini yo'qotish va shu bilan stressning shaxsiyatga ta'sir qilishining shikastlanadigan daqiqalarini bartaraf etishga qaratilgan. Bugungi kunda mutaxassislar psixologik himoya mexanizmlarining yigirmadan ortiq turini bilishadi. Ular orasida:

- repressiya- har qanday hodisani eslay olmaslik yoki ushbu ma'lumotlarning shikastlanishiga bog'liq har qanday ma'lumotni qabul qilish; - rad etish- inson uchun xavf tug'diradigan turli faktlarni inkor etadigan yoki ular tomonidan qabul qilinmaydigan himoya mexanizmi;

- proyeksion- boshqa odamning o'z xususiyatlari va xususiyatlariga befarqligi, his-tuyg'ulari va tajribalarini boshqa shaxsga yoki boshqa vaziyatga o'tkazish;

- regressiya- oldingi, kamroq yetuk va yetarlicha xulq-atvorga o'tish; - rasionalizatsiya- qabul qilinadigan impulsiv xatti-harakatlarni tushuntirish va oqlash uchun maqbul axloqiy, mantiqiy asoslarni yaratish;

- sublimatsiya- ijtimoiy jihatdan ma'qullangan, qoida tariqasida, inson faoliyatining ijodiy sohalariga energiya yo'naltirish;

- hissiy yengillashish- xotiralar, tasvirlar, fikrlar, istaklarni rad etishga olib keladigan yoqimsiz xotiradan chiqarib tashlash va boshqalar.

Muayyan himoya turlari o'rtasidagi farqlarga qaramasdan, ularning vazifalari o'xshash. Ular psixikaga kiruvchi hodisalarning shikast yetkazish ta'sirini kamaytirish, shaxsiy tashvish darajasini pasaytirish, shaxsning o'zini namoyon qilishning barqarorligi va o'zgaruvchanligini saqlab qolishdan iborat. Shundan kelib chiqib izohlash mumkinki, ekstremal vaziyatda tabiiy rashishda shaxs xulq-atvorning faoliyat uslubi va samaradorligiga ta'siri kuchayadi va inson o'zining tug'ma dasturlarini boshqaradi, bu esa kishidan minimal energiya darajasini va tartibga solish vaqtini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toymurodov, A. (2023, December). MODERN INTERPRETATION OF PSYCHODIAGNOSTICS AND PSYCHOCORRECTION OF EXTREME SITUATIONS. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" SCIENTIFIC ADVANCES AND INNOVATIVE APPROACHES" (Vol. 1, No. 5, pp. 71-79).
2. Toymurodov, A. (2023). BASICS OF PROVIDING PSYCHOLOGICAL SERVICES TO MILITARY PERSONNEL. Академические исследования в современной науке, 2(24), 148-152.
3. Shuhratovich, T. A. (2025). PSIXOLOGIK TESTLAR TURLARI VA ULARNI QANDAY QO'LLASH. Modern digital technologies in education: problems and prospects, 2(1), 8-15.
4. Abdurahmon, T. (2025). BOLALAR PSIXOLOGIYASINI O'RGANISH ULARNING RIVOJLANISH JARAYONLARI. Modern digital technologies in education: problems and prospects, 2(1), 16-21.
5. Abdurahmon, T. (2025). STRESSNI EKSPERIMENTAL TAHLIL QILISH. New modern researchers: modern proposals and solutions, 2(1), 51-56.

AGRESSIV O'SMIRLARNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK JIHATDAN JAMIYATGA MOSLASHISHI

*Qurboniyazova Go'zal Anvarbek qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti magistri
Ikromova Sitara Akbarovna*

Ilmiy rahbar: Osiyo xalqaro universiteti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada agressiv o'smirlarning ijtimoiy-psixologik jihatdan jamiyatga moslashuvi muammolari o'rganiladi. O'smirlik davrida yuzaga keladigan agressiv xatti-harakatlar, ularning sabablari va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, ijtimoiy moslashuv jarayonida psixologik yordam ko'rsatishning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: Adaptatsiya (moslashuv), Psixodiagnostika, Emotsional-intellektual rivojlanish, Psixokorreksiya, Ijtimoiy deviantlik, Psixoprofilaktika

O'smirlik davri inson hayotining eng muhim bosqichlaridan biridir. Bu davrda shaxsiylik shakllanadi, mustaqil fikrlash, qaror qabul qilish qobiliyati rivojlanadi. Ammo bu davrda ba'zan agressiv xatti-harakatlar kuzatiladi. Agressiv o'smirlarning jamiyatga moslashuvi masalasi nafaqat psixologlar, balki pedagoglar, ijtimoiy ishchilar uchun ham dolzarb masalalardan biridir. O'smirlik davri inson psixologiyasining eng nozik va muhim bosqichlaridan biridir. Bu davrda shaxsiylik shakllanishi, jamoaga moslashish, o'zini anglash jarayonlari faollashadi. Ammo bu davrda ko'plab o'zgarishlar va tashqi bosimlar tufayli o'smirlar orasida agressiv xatti-harakatlar tez-tez uchraydi.

Agressiya — bu ichki norozilik, g'azab, tushkunlik kabi emotsional holatlarning tashqi ifodasidir. O'smirlik davrida bu holat nafaqat psixologik, balki biologik, ijtimoiy va madaniy omillar ta'sirida yuzaga keladi. Agressiv o'smirlar jamiyatga moslashishda muayyan qiyinchiliklarga duch keladi. Bu holat ularning jamoadagi mavqei, o'zini anglash darajasi va kelajakdagi shaxsiy taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agressiyaning asosiy sabablari orasida oilaviy muhit, tarbiyaning yetarli darajada emasligi, do'stlar davrasi, maktab muhiti, ommaviy axborot vositalarining salbiy ta'siri, ruhiy salomatlik muammolari va boshqalar kiradi[1].

Agressiv xatti-harakatlar bolaning o'ziga, yaqinlariga, do'stlariga yoki jamiyatga qarshi yo'naltirilgan bo'lishi mumkin.

Psixologik yondashuv nuqtai nazaridan, agressiv o'smirlarga nisbatan individual yondashuv muhim hisoblanadi. Ularning ichki dunyosini tushunish, hissiy ehtiyojlarini aniqlash, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash ko'rsatish – bu ijtimoiy-psixologik moslashuvni osonlashtiradi². Masalan, maktab psixologlari va ijtimoiy pedagoglar bu borada asosiy rol o'ynaydi. Ular o'quvchilar bilan suhbatlar, treninglar, psixodiagnostika orqali agressiyaning manbaini aniqlab, unga qarshi individual reja asosida ishlashadi. Shuningdek, jamoaviy faoliyat, sport to'garaklari, san'at, teatr va ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish agressiyaning kamaytirishga yordam beradi. Chunki bu orqali o'smir o'zini namoyon etish, ijobiy baho olish, jamoada o'z o'rnini topish imkoniga ega bo'ladi. Ijtimoiy-psixologik moslashuvga erishish uchun nafaqat o'quv muassasalari, balki ota-onalar, mahalla, ommaviy axborot vositalari, tibbiyot xodimlari hamkorligi zarur. Har bir bola o'ziga xos bo'lib, unga individual yondashuv va doimiy ijobiy muloqot zarur. O'smirlik davrida yuzaga keladigan agressiv xatti-harakatlar ko'plab omillar ta'sirida shakllanadi. Bular orasida oilaviy muammolar, maktab muhitidagi nizolar, psixologik travmalar va ijtimoiy norozilik holatlari asosiy sabablar sifatida ko'rsatiladi. Agressiv o'smirlarning jamiyatga moslashuvi jarayonida psixologik yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etadi.

Birinchi navbatda, individual psixokorreksiya usullaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu usullar yordamida o'smirning ichki hissiyotlari, tajovuzkorlik darajasi va o'z-o'zini idora qilish qobiliyati o'rganiladi. Masalan, tajovuzni nazorat qilishga qaratilgan treninglar, stressni boshqarish bo'yicha mashg'ulotlar samarali natija beradi.

Ikkinchidan, psixoprofilaktika choralari orqali agressiv holatlarning oldini olish mumkin. Bu choralarga sog'lom muhit yaratish, do'stona ijtimoiy munosabatlarni rag'batlantirish va o'smirni jamiyatda ijobiy rol o'ynashga yo'naltirish kiradi. Ta'lim muassasalarida psixologlar tomonidan muntazam ravishda olib boriladigan suhbatlar, jamoaviy mashg'ulotlar va emotsional-intellektual rivojlanishga xizmat qiluvchi loyihalar ijobiy natija beradi.

Shuningdek, ijtimoiy moslashuvni rag'batlantirish uchun o'smirlarga ishonchli ijtimoiy guruhga qo'shilish imkonini berish zarur. Masalan, sport to'garaklari, ixtisoslashgan klublar va yoshlar tashkilotlarida ishtirok etish orqali u o'zining ijobiy tomonlarini kashf etadi va destruktiv xatti-harakatlardan chetlashadi. Umuman olganda, agressiv o'smirlarning ijtimoiy-psixologik moslashuvini ta'minlash ko'p bosqichli, tizimli va individual yondashuvlarni talab qiladi. Bu borada psixolog, o'qituvchi va ota-onalarning hamkorligi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, agressiv o'smirlarning jamiyatga moslashuvi – bu kompleks, ko'p qirrali jarayon bo'lib, bunda barcha ijtimoiy institutlarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Bunday o'smirlarga nisbatan do'stona, tushunuvchi va ko'maklashuvchi yondashuv ularning ijtimoiy integratsiyasini osonlashtiradi va sog'lom jamiyat barpo etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Erkaboyeva M. 'O'smirlikdagi agressiv xatti-harakatlar va ularni bartaraf etish yo'llari'. Toshkent: TDPU, 2020.
2. Karimov I. 'Psixologik moslashuv nazariyalari'. Samarqand: Psixologiya nashriyoti, 2018.
3. Qodirova S. 'Ijtimoiy psixologiya asoslari'. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
4. Buxorov B. 'O'smirlar bilan ishlash metodikasi'. Buxoro: BDU nashriyoti, 2019.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMI

Husenova Aziza Sharipovna

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti, p.f.f.d. (PhD) aziza_husenova@buxdpi.uz

Mardonova Ismigul Dilshod qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti Magistranti mardonova_ismigul@buxdpi.uz

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning roli tobora ortdi. Bu holat pedagogik faoliyatga yangi yondashuvlarni, innovatsion metodlarni va ilg'or texnologiyalarni integratsiyalash zaruratini yuzaga keltiradi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarning pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'рни beqiyosdir. Mazkur maqola raqamli texnologiyalar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining pedagogik kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlarini tahlil etishga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: pedagogik kompetensiya, axborot-kommunikatsion texnologiyalar (akt), raqamli ta'lim muhiti, masofaviy ta'lim, sun'iy intellekt, metodik kompetensiya, gamifikatsiya (o'yinlashtirish), reflektiv tahlil, interaktiv muhit, raqamli savodxonlik.

Bugungi kunda har kuni turli xil raqamli texnologiyalar hayotimizga kirib kelmoqda. Ularning jadal sur'atlarda joriy qilinishi nafaqat iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida, balki ta'lim tizimida ham chuqur o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan birga, har bir davlat va jamiyatda raqamli texnologiyalar asosida ta'limni tashkil etish, innovatsion pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb masalaga aylangan.

Raqamli texnologiyalar masofaviy ta'lim, telekommunikatsiya, xavfsizlik, dasturiy ta'minot, axborot omborlari kabi ko'plab sohalar bilan uzviy bog'liq. Ular ta'lim jarayonida o'quvchilarga yuqori sifatli bilimlar berish, o'qituvchilarga esa darslarni zamonaviy, samarali va individual yondashuv asosida tashkil etish imkonini yaratadi. Boshlang'ich sinflarda raqamli texnologiyalar asosida pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish o'qituvchining kasbiy faoliyatini zamon talablari asosida takomillashtirish, o'quvchilarning kognitiv salohiyatini rivojlantirish, ularning o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirish uchun muhim omildir [Qosimov, 2019, -82b].

Pedagogik kompetensiya – bu o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatini samarali, ijodiy va innovatsion tarzda amalga oshirish qobiliyatidir. Zamonaviy bosqichda bu kompetensiyalar tarkibida axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish salohiyati alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun bu ko'nikmalar muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi, bu yoshdagi o'quvchilar bilan ishlashda darsni interaktiv, ko'rgazmali, qiziqarli tarzda tashkil etish talab etiladi [Xalilova, 2021, -71b].

Raqamli texnologiyalar bu ehtiyojni qondirishda qulay vosita bo'lib xizmat qiladi. Kompyuter, planshet, interaktiv doskalar, elektron darsliklar, o'yinli ta'lim platformalari, test va baholash tizimlari – bularning barchasi pedagogik jarayonni raqamli muhitda olib borish imkonini yaratadi. Shu bois, pedagogik kompetensiyalar tarkibiga quyidagilar kiradi:

- ❖ Axborot-kommunikatsion kompetensiya – AKT vositalaridan foydalanish, raqamli platformalar bilan ishlash.

- ❖ Texnologik kompetensiya – raqamli vositalarni darsga integratsiyalash, elektron resurslar yaratish.

- ❖ Metodik kompetensiya – zamonaviy metodlar va raqamli texnologiyalar uyg'unligida ta'lim tashkil etish.

- ❖ Reflektiv kompetensiya – o'z faoliyatini tahlil qilish, texnologiyalar samaradorligini baholash [Hasanov, 2022, -203b.]

Boshlang'ich sinflarda raqamli texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlari. Zamonaviy texnologiyalar orqali ta'lim muhitini mazmunan yangilash imkoniyati yaratilmoqda. Hozirgi kunda boshlang'ich sinflarda quyidagi raqamli vositalar keng qo'llanilmoqda:

Multimedia vositalari – o'quv materiallarini ko'rgazmali, ovoqli va harakatchan tarzda yetkazish imkonini beradi.

Onlayn platformalar – Google Classroom, Zoom, Quizizz, Edmodo va boshqa vositalar orqali dars tashkil etish, uy vazifalari berish va baholash imkonini yaratadi.

Elektron darsliklar va masalalar to'plami – mustaqil ishlash, bilimlarni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Raqamli baholash tizimlari – avtomatlashtirilgan testlar orqali bilimlarni aniq baholashga yordam beradi.

Bundan tashqari, interaktiv o'yinlar (gamifikatsiya), kvestlar, video darslar, virtual laboratoriyalar kabi vositalar o'quvchilarning qiziqishini oshirish, ularni faol o'quv faoliyatiga jalb etishda samarali hisoblanadi[Mavlonov 2020, -200b].

Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlari. Raqamli texnologiyalar asosida pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish uchun quyidagi mexanizmlarni belgilash mumkin: Doimiy raqamli malaka oshirish kurslari – o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirishga yo'naltirilgan interaktiv, masofaviy o'quv dasturlari orqali yangi texnologiyalarni o'zlashtirish. Metodik yordam va maslahat markazlari – o'qituvchilarni dars rejasi, taqdimot, elektron material tayyorlash bo'yicha yo'naltiruvchi markazlar tashkil etish.

Elektron o'quv-resurs bazasi – turli mavzular bo'yicha yaratilgan elektron darsliklar, testlar, video materiallar to'plamini shakllantirish va umumlashtirish.

Virtual hamkorlik muhitini yaratish – o'qituvchilar o'rtasida tajriba almashish, yangi metodik yondashuvlarni muhokama qilish imkonini beruvchi onlayn forumlar va seminarlar tashkil etish.

Sun'iy intellektidan foydalanish – o'quvchilarning individual yutuqlarini avtomatik tahlil qilish va shu asosda individual ta'lim yo'nalishlarini aniqlash.

COVID-19 pandemiyasi davrida raqamli ta'limga bo'lgan ehtiyoj keskin oshdi. Shu davrda O'zbekiston oliy va umumiy o'rta ta'lim tizimida raqamli ta'lim muhitini yaratish bo'yicha dastlabki tajriba to'plandi. Biroq, hali-hanuzgacha bosqichma-bosqich raqamli ta'lim tizimini tashkil qilish, uning uslubiy va texnologik asoslarini ishlab chiqish bo'yicha tizimli yondashuvlar yetarli emas. Shu sababli boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalar asosida pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish masalasi – nafaqat o'qituvchining shaxsiy rivoji, balki umuman ta'lim sifatini oshirish uchun strategik ahamiyatga ega. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagilar zarur:

Texnik infratuzilmani yaxshilash (tezkor internet, zamonaviy qurilmalar bilan ta'minlash).

O'qituvchilar uchun differensial yondashuv asosida tayyorlangan metodik qo'llanmalar ishlab chiqish.

Davlat miqyosida raqamli ta'lim konsepsiyasini ishlab chiqish va joriy etish.

Raqamli texnologiyalar boshlang'ich ta'lim tizimida pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishda katta imkoniyatlarni taqdim etadi. Ular ta'limni zamonaviylashtirish, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni kengaytirish, samarali baholash, o'quvchilarning faolligini oshirish va o'qituvchining kasbiy o'sishiga xizmat qiladi. Shu boisdan raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga chuqur integratsiyalash va pedagoglarni ushbu sohada tizimli tayyorlash ustuvor vazifa sifatida qaralishi lozim. Raqamli texnologiyalar zamonaviy pedagogikaning ajralmas qismiga aylangan. Boshlang'ich sinflarda raqamli texnologiyalardan foydalanish o'qituvchilarning nafaqat metodik, balki kommunikativ, reflektiv va innovatsion kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini oshirishga, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, qiziqish va faol ishtirokni ta'minlashga xizmat qiladi. Shu boisdan, pedagogik kadrlarda raqamli kompetensiyalarni shakllantirish, ularni zamonaviy texnologik muhitga moslashtirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Hasanov U., Yo'ldoshev F. Raqamli ta'lim texnologiyalari – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022, -203b.
2. Mavlonov A., Yo'ldoshev B. Elektron ta'lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim vazirligi, 2020, -200b.
3. Qosimov S. Pedagogik innovatsiyalar va axborot texnologiyalari – Toshkent: Ilm Ziyos, 2019, -82b.
4. Xalilova N. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar – Toshkent: Noshir, 2021, -71b.

BO'LAJAK TARIX FANI O'QITUVCHILARINING DARS JARAYONLARIGA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGI.

*Toshpo 'latova Shaxnoza Shuhratovna
Osiyo xalqaro universiteti "Tarix va filologiya"*

kafedra tarix fani o'qituvchisi tayanch doktoranti shaxnozaosiyo@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining dars jarayonlariga psixologik tayyorgarligining ahamiyati, uning asosiy yo'nalishlari va o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatishdagi o'rni tahlil qilinadi. O'qituvchining emotsional barqarorligi, o'quvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlarini tushunishi, sinfda ijobiy psixologik muhit yarata olish ko'nikmalarining tarix darslari samaradorligiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, psixologik tayyorgarlikni takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: tarix o'qituvchisi, psixologik tayyorgarlik, dars jarayoni, o'quvchi psixologiyasi, emotsional intellekt, pedagogik muloqot, sinfni boshqarish, stressga chidamlilik, motivatsiya.

Tarix fani yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, ularda vatanparvarlik, milliy o'zlikni anglash tuyg'ularini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bu murakkab vazifalarni amalga oshirishda tarix o'qituvchisining nafaqat o'z fanini chuqur bilishi, balki yuksak darajadagi psixologik tayyorgarlikka ega bo'lishi ham talab etiladi. Bo'lajak tarix o'qituvchisining psixologik jihatdan yetukligi uning dars jarayonlarini samarali tashkil etishi, o'quvchilar bilan ishonchli munosabat o'rnatishi va ta'lim-tarbiya jarayonida kutilgan natijalarga erishishining garovidir.

Psixologik tayyorgarlikning muhim yo'nalishlari

O'quvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlarini bilish va hisobga Olish:

Yosh davrlari psixologiyasi: Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning konkret-obrazli tafakkuri, o'smirlarning o'zini anglashga intilishi, hissiy beqarorligi, yuqori sinf o'quvchilarining mavhum-mantiqiy fikrlashi va kasb tanlashga intilishi kabi xususiyatlarni bilish. Tarixiy materiallarni bayon etishda va topshiriqlar berishda bu xususiyatlarni inobatga olish.

Individual farqlar: Har bir o'quvchining temperament tipi, qobiliyatlari, qiziqishlari, o'zlashtirish sur'ati turlicha ekanligini anglash. Tabaqalashtirilgan yondashuvni qo'llash, har bir o'quvchiga o'z imkoniyatlarini namoyon etish uchun sharoit yaratish.

O'quv motivatsiyasi: O'quvchilarni tarix faniga qiziqtirish, ularda ichki motivatsiyani shakllantirish. Tarixiy voqealarning bugungi kun bilan bog'liqligini ko'rsatish, muvaffaqiyat hissini tuyishlariga yordam berish.

O'qituvchining Shaxsiy Psixologik Sifatlarini va Ko'nikmalari:

Emotsional intellekt: O'zining va o'zgalarning his-tuyg'ularini tushunish, boshqarish va ulardan samarali foydalana olish. Empatiya (hamdardlik) ko'rsatish, o'quvchilarning kayfiyatini sezish va shunga mos ravishda munosabatda bo'lish.

Stressga chidamlilik va o'zini o'zi boshqarish: Dars jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kutilmagan vaziyatlar, nizoli holatlarda xotirjamlikni saqlash, hissiyotlarni jilovlay olish. Kasbiy "kuyish"ning oldini olish.

Kommunikativ kompetentlik: O'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali, konstruktiv muloqot o'rnatish. Faol tinglash, fikrni aniq va tushunarli ifodalash.

Refleksiya qobiliyati: O'z pedagogik faoliyatini tahlil qilish, yutuq va kamchiliklarni aniqlash, ulardan xulosa chiqarib, kelgusi faoliyatini takomillashtirish.

Sinfda ijobiy psixologik muhit yaratish:

Ishonch va hurmatga asoslangan munosabatlar: O'quvchilarga ishonch bildirish, ularning shaxsini hurmat qilish. O'zaro yordam va qo'llab-quvvatlash muhitini shakllantirish.

Xavfsiz ta'lim muhiti: O'quvchilar o'z fikrlarini erkin ayta oladigan, xato qilishdan qo'rqmaydigan, tanqid va masxaradan xoli muhit yaratish. Bu tarixiy bahs-munozaralar uchun ayniqsa muhim.

Sinfni samarali boshqarish: Intizomni qo'rqitish yoki bosim o'tkazish orqali emas, balki o'zaro kelishuv, aniq qoidalar va o'qituvchining shaxsiy namunasi orqali ta'minlash.

Tarixiy voqealarga nisbatan hissiy munosabatni boshqarish: Tarix darslarida ba'zan og'ir, fojiali voqealar muhokama qilinadi. O'qituvchi o'quvchilarning hissiy reaksiyalariga tayyor bo'lishi, ularni to'g'ri yo'naltira olishi va psixologik travmaning oldini olishi kerak.

Tarix fanining o'ziga xos psixologik aspektlari: Tarixiy tafakkurni shakllantirish: O'quvchilarda sabab-oqibat bog'lanishlarini tushunish, tarixiy voqealarni turli nuqtai nazardan tahlil qilish, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Tarixiy empatiyani rivojlantirish: O'quvchilarni o'tmishdagi odamlarning dunyoqarashi, qadriyatlari va motivlarini tushunishga undash. Bu, o'z navbatida, hozirgi zamondagi turli madaniyatlar va qarashlarga nisbatan bag'rikenglikni shakllantirishga yordam beradi.

Milliy o'zlikni anglash va identifikatsiyani qo'llab-quvvatlash: Tarixiy bilimlarni o'quvchilarning shaxsiy va milliy o'zligini anglash jarayoni bilan bog'lash, ammo bunda haddan tashqari millatchilik yoki boshqa xalqlarni kamsitishga yo'l qo'ymaslik.

Mavjud muammolar va yechimlar:

Bo'lajak o'qituvchilarda amaliy psixologik ko'nikmalarni (masalan, nizolarni hal qilish, "qiyin" o'quvchilar bilan ishlash) shakllantirishga yetarlicha e'tibor berilmasligi.

Pedagogik amaliyot davrida psixologik jihatlariga kam e'tibor qaratilishi.

Yechimlar:

Treninglar, rolly o'yinlar, keys-stadilar (vaziyatli topshiriqlar) orqali bo'lajak o'qituvchilarning amaliy psixologik ko'nikmalarini rivojlantirish.

Pedagogik amaliyot dasturlariga psixologik kuzatuvlar, o'quvchilar bilan individual suhbatlar o'tkazish, sinfda psixologik diagnostika elementlarini qo'llash kabi vazifalarni kiritish.

O'qituvchilar uchun uzluksiz malaka oshirish tizimida psixologik bilim va ko'nikmalarni yangilab borishga alohida e'tibor qaratish.

Xulosa:

Bo'lajak tarix fani o'qituvchisining psixologik tayyorgarligi uning kasbiy kompetentligining ajralmas qismidir. Psixologik jihatdan yetuk o'qituvchigina o'quvchilarda tarixga bo'lgan chuqur qiziqishni uyg'ota oladi, ularning shaxsiyatini har tomonlama rivojlantirishga hissa qo'shadi va pirovardida jamiyat uchun munosib fuqarolarni tarbiyalaydi. Shu bois, pedagoglarni tayyorlash tizimida psixologik tayyorgarlik masalasiga alohida e'tibor qaratish bugungi kunning dolzarb talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Jo'rayev X., Yo'ldoshev O'. Tarix o'qitish metodikasi. – T.: O'qituvchi, 2009.
4. G. Izbullayeva Pedagogika nazariyasi va tarixi. I-qism Darslik. Buxoro "Durdona" nashriyoti.
5. А. Холиқов Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма, - Тошкент. "ИҚТИСОД-МОЛИЯ" 2010, 305 b.

BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARIDA PRAGMATIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

N.U.Mustafayeva

tayanch doktorant, DSc Termiz davlat universiteti Xorijiy filologiya fakulteti

nilufar.mustafayeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida pragmatik kompetensiyani rivojlantirishning ahamiyatini o'rganadi. Pragmatik kompetensiya samarali va kontekstga mos muloqot uchun muhim hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilar til bilish asnosida undagi ijtimoiy-madaniy normalar va bilvosita ma'nolarni tushunishga qodir bo'lishlari lozim. Maqolada pragmatik kompetensiyaning tarkibiy qismlari - nutq aktlari, xushmuomalalik strategiyalari va diskurs belgilarining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, o'quvchilarning pragmatik ko'nikmalarni egallashda duch keladigan muammolari ko'rib chiqiladi. O'qituvchi tayyorlash dasturlarining ushbu kompetensiyani shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi va til va pragmatik rivojlanish o'rtasida muvozanatli yondashuv zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: pragmatik kompetensiya, madaniy kontekst, muloqot ko'nikmalari, til ta'limi, til o'rgatish.

Kirish. Bugungi globallashtirish davrida ingliz tili xalqaro muloqot vositasi sifatida muhim o'rin tutmoqda. Shu sababli, ingliz tilini samarali o'rgatish o'qituvchilardan nafaqat til bilimi, balki kengroq kompetensiyalarni ham talab qiladi. Shulardan biri bu pragmatik kompetensiyadir. Pragmatik kompetensiya tilni kontekstga mos ravishda, madaniy va ijtimoiy jihatlarni hisobga olgan holda ishlata olish qobiliyatidir. Ingliz tili o'qituvchisi ushbu kompetensiyaga ega bo'lmasa, u o'quvchilarni to'laqonli muloqotga tayyorlay olmaydi. O'qituvchilar o'z nutqida va dars jarayonida tilning nozik ma'no jihatlarni tushuntirishga qodir bo'lishlari zarur. Hozirgi zamon ta'limi pragmatik bilimlarni rivojlantirishni pedagogik tayyorgarlikning ajralmas qismi sifatida ko'rmoqda. Maqolada aynan shu kompetensiyani rivojlantirishning dolzarbligi va usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'qituvchi tayyorlashda bu yo'nalishda duch kelinadigan muammolar ham tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining professional tayyorgarligini yanada chuqurlashtirishga qaratilgan.

Muhokama. Zamonaviy til o'qitish jarayonida pragmatik kompetensiyaning o'rni tobora ortib bormoqda. Ingliz olimi G.Kasper pragmatik kompetensiyani ikkinchi til o'rganuvchilarining tilni ijtimoiy kontekstdagi nozik jihatlari bilan birga o'zlashtirish qobiliyati sifatida tariflaydi[3,106p]. Bu borada yana bir olim K.Bardovi-Harlig esa ko'pchilik o'rganuvchilar grammatikani yaxshi o'zlashtirsalar-da, pragmatik jihatdan xatolarga yo'l qo'yishlarini ta'kidlaydi[1,13p]. Qolaversa, R.Rose va G.Kasper xam bu fikrga qo'shimcha qilib, pragmatik kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha maxsus mashg'ulotlar samarali natija berishini aytib o'tgan[4,86p]. J.Thomas esa pragmatik xatolar lingvistik xatolardan ko'ra salbiyroq ta'sir qilishi mumkinligini qayd etadi[5,110p]. N.Ishihara va A.D.Cohen pragmatik o'qituv materiallari va darsliklarga ehtiyoj ortib borayotganini ta'kidlaydi[2,143p]. H.Vellenga o'qituvchi tayyorlov kurslarida pragmatik kompetensiyani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozimligini bildiradi[6,276p]. Bu fikrlar pragmatik bilimlar faqat til o'rganuvchilarga emas, balki o'qituvchilarga ham muhim ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, ularni o'rgatishda madaniy tafovutlarni hisobga olish zarurligi ko'plab tadqiqotlarda ta'kidlangan. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari ushbu kompetensiyani egallagan taqdirdagina, o'quvchilarni haqiqiy muloqotga tayyorlay oladilar. Shu bois, ushbu maqola aynan ana shu muhim jihatni chuqur yoritishga qaratilgan.

Rus tadqiqotchilari ham pragmatik kompetensiyaning til o'qitishdagi ahamiyatini alohida ta'kidlab o'tganlar. N.D.Galskova til o'qitish jarayonida kommunikativ yondashuvni qo'llash, aynan pragmatik kompetensiyani shakllantirishga xizmat qilishini bildiradi[7,c84]. V.I.Karasik esa tilning madaniy va ijtimoiy kontekstdagi qo'llanishini o'rgatish, o'qituvchining eng muhim vazifalaridan biri ekanini aytadi[8,c20]. Ularning fikricha, pragmatik bilimlar faqat nazariy emas,

balki amaliy faoliyat orqali shakllanadi. Shu sababli, o'qituvchi tayyorlov dasturlarida pragmatik komponentni kuchaytirish zarurdir.

Natija. Demak, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari nafaqat til tizimini, balki u orqali samarali muloqot qilish usullarini ham chuqur o'zlashtirishlari kerak. Olimlar fikricha, pragmatik bilim yetishmovchiligi ko'pincha madaniy noaniqliklar va muloqotda tushunmovchiliklarga olib keladi. Shu bois, o'qituvchilar til o'rgatishda kontekstual ma'nolar, nutq aktlari, xushmuomalalik strategiyalari va madaniy tafovutlarni hisobga olishlari zarur. Pragmatik kompetensiyaga ega bo'lgan o'qituvchi o'quvchilarga haqiqiy muloqotga tayyorlanishda yordam bera oladi. Ular tilning "qanday aytiladi" emas, balki "qanday eshitiladi" va "qanday tushuniladi" jihatlarini o'rgata oladi. Pragmatik xatolar grammatik xatolarga qaraganda ko'proq salbiy taassurot qoldirishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi pragmatik kompetensiyani o'zida shakllantirish orqali tilni chuqurroq anglashga erishadi. Bu esa o'z navbatida, o'quvchilar tilni yanada samarali o'zlashtirishlariga zamin yaratadi. Dars jarayonida pragmatik komponentni qo'llash o'quvchilarda muloqotga tayyorgarlikni oshiradi. Chet tilini o'qitishda faqat lingvistik bilim emas, balki madaniy va ijtimoiy kontekst ham muhim hisoblanadi. Zamonaviy ingliz tili o'qituvchisi kommunikativ yondashuv orqali tilni hayotiy holatlarda o'rgatishga qodir bo'lishi kerak. Bu esa faqat pragmatik kompetensiya orqali amalga oshadi. O'quvchilar uchun haqiqiy muloqotga yaqin muhit yaratish ularning til o'rganish motivatsiyasini oshiradi. Shuning uchun pragmatik kompetensiyani rivojlantirish o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida ajralmas qism hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, pragmatik kompetensiyaga ega bo'lgan o'qituvchi zamonaviy til ta'limining eng muhim talablaridan biridir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari uchun pragmatik kompetensiyani shakllantirish nihoyatda muhimdir. Bu kompetensiya samarali, madaniy jihatdan to'g'ri va tushunarli muloqot olib borish imkonini beradi. O'qituvchilar pragmatik bilimlar orqali o'quvchilarni real hayotdagi kommunikatsiyaga tayyorlay oladilar. Shuning uchun o'qituvchi tayyorlash dasturlariga pragmatika bo'yicha nazariy va amaliy mashg'ulotlarni kiritish zarur. Ushbu yondashuv ingliz tili ta'limining sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILAGAN ADABIYOTLAR

1. Bardovi-Harlig, K. Evaluating the empirical evidence: Grounds for instruction in pragmatics. In K. R. Rose & G. Kasper (Eds.), *Pragmatics in language teaching*. — Cambridge University Press. 2001— pp. 13–32.
2. Ishihara, N., & Cohen, A. D. *Teaching and learning pragmatics: Where language and culture meet*. Pearson Education. — 2010, 143p
3. Kasper, G. Can pragmatic competence be taught? *NetWork*, 6, — 1997, pp.105–119.
4. Rose, K. R., & Kasper, G. *Pragmatics in language teaching*. Cambridge University Press. — 2001, 86p
5. Thomas, J. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4(2), — 1983, pp.91–112.

TALABALAR KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA SUN'IY INTELEKTNING ROLI

Odiljonova Aziza Abduxakimovna
ADU Umumiy psixologiya kafedrasi v.b.dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining talabalarda kreativ fikrlashni shakllantirish va rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Ta'lim tizimiga zamonaviy SI vositalarining integratsiyasi orqali individual yondashuvni ta'minlash, ijodiy fikrlashni faollashtirish va muammoli vaziyatlarni innovatsion yechish qobiliyatlarini oshirish imkoniyati ochilishi ta'kidlanadi. Shuningdek, maqolada talabalarining ijodiy salohiyatini aniqlash va rivojlantirishda sun'iy intellekt asosida yaratilgan platformalar va interaktiv dasturlar

samaradorligi haqidagi ilmiy-amaliy tajribalar yoritiladi. Muallif SI vositalarining ta'limdagi interaktivlik va refleksivlikni kuchaytiruvchi imkoniyatlarini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: *Sun'iy intellekt, kreativlik, talaba, raqamli ta'lim, innovatsion metodlar, interaktiv o'qitish, ijodiy fikrlash, individual yondashuv, texnologik rivojlanish.*

Zamonaviy ta'lim jarayoni globallashtirish, raqamlashtirish va texnologik yutuqlar asrida tub o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi yangi pedagogik yondashuvlarni, o'qitish metodlarini va shaxsiylashtirilgan o'quv muhitini shakllantirish imkonini bermoqda. Bugungi kunda nafaqat bilim berish, balki talabalar ijodkorligini, mustaqil fikrlashini va yangicha qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish ta'limning ustuvor maqsadlaridan biri sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, sun'iy intellekt vositalari o'quvchilarda kreativlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Talabalar kreativligini rivojlantirish masalasi psixologiya, pedagogika va axborot texnologiyalari sohalarida keng tadqiq etilgan. So'nggi yillarda sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga kirib kelishi bilan bu yo'nalish yanada dolzarb tus oldi.

J. Guilford ijodkorlikni inson tafakkurining eng muhim ko'rinishlaridan biri sifatida belgilab, kreativ fikrlashni rivojlantirishda erkinlik, yangilikka ochiqlik va tafakkurning moslashuvchanligini alohida ta'kidlagan. Ushbu g'oya zamonaviy sun'iy intellekt asosidagi dasturlarda ham o'z aksini topgan, chunki SI talabalarning individual ehtiyojlariga mos, adaptiv o'qitish imkonini beradi (Woolf, 2010).

J. Aoun esa raqamli asrda ijodiy fikrlashni rivojlantirishda algoritmlardan tashqari tafakkur – ya'ni kognitiv, tizimli va tadqiqotga asoslangan yondashuvlar muhimligini urg'ulaydi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt asosidagi dasturlar talabalarga turli sohalarida kreativ vazifalarni tezroq va samaraliroq bajarishga yordam berayotgani ta'kidlangan (Holmes et al., 2022).

Mahalliy olimlardan G. A. Abdurahmonova raqamli texnologiyalarning ta'limdagi roli haqida yozar ekan, sun'iy intellekt vositalari yordamida talabalar mustaqil ishlash, muammoni hal qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirayotganini qayd etadi. Shuningdek, Sh. R. Xolmatova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda sun'iy intellekt asosidagi interaktiv platformalarning ijodkorlikni rag'batlantirishi va o'quv motivatsiyasini oshirishi bo'yicha ijobiy natijalar aniqlangan.

Xorijiy adabiyotlarda esa Mayer va Clark o'quvchilarning multimedia vositalaridan foydalanish orqali kreativ fikrlash darajasini oshirish mumkinligini isbotlaydi. Ayniqsa, sun'iy intellekt orqali yaratilgan simulyatsiya va modellash tirish muhitlari o'quvchini faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi.

Shu bilan birga, ayrim tadqiqotchilar sun'iy intellektning haddan tashqari o'quv jarayoniga aralashuvi ijodiy tafakkurga to'sqinlik qilishi mumkinligini ham ta'kidlaydi (Carr, 2020). Shunday bo'lsa-da, ko'plab empirik tadqiqotlar SI vositalarining talaba kreativligini shakllantirish va rivojlantirishda ijobiy rol o'ynayotganini ko'rsatmoqda.

Sun'iy intellekt vositalari talabalarga shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirilgan resurslar, tavsiyalar, topshiriqlarni taqdim etadi, bu esa kreativ fikrlashni rag'batlantiradi. Axborot texnologiyalari asosida ishlovchi vositalar talabalarga turli g'oyalar, konseptlar, muqobil yechimlar taklif etadi. Bu orqali ular noan'anaviy, yangicha yondashuvlarni o'rganadilar. Sun'iy intellekt yordamida yaratilgan interaktiv darslar, simulyatsiyalar va grafik interfeyslar talabalarning ijodiy idrokini faollashtiradi. Sun'iy intellekt yordamida talabalar matn yozish, dizayn, dasturlash kabi jarayonlarni tezroq amalga oshirib, asosan mazmuniy va ijodiy jihatga e'tibor qaratishadi. Sun'iy intellekt turli yo'nalishdagi bilimlarni integratsiyalash orqali talabalarni kengroq fikrlashga, innovatsion qarorlar qabul qilishga o'rgatadi.

Talabalar murakkab topshiriqlarda SI yordamiga haddan ortiq tayanishi natijasida mustaqil o'ylash va original g'oya ishlab chiqish ko'nikmalari pasayadi. Axborot texnologiyalari vositalari taklif qilgan yechimlar ko'pincha umumiy va standart bo'lishi mumkin. Agar talabalar tanqidiy yondashmasalar, ijodiy yondashuv o'rniga nusxa ko'chirish holatlari yuzaga keladi. Tayyor matnlar, loyihalar, dizaynlar SI tomonidan ishlab chiqilganda, talabalar ularni o'z ishlaridek taqdim etishi mumkin — bu esa plagiat va intellektual sustlikka olib keladi. Faqat sun'iy intellekt

vositalariga tayanish orqali o'rgangan talabalar haqiqiy, noaniq vaziyatlarda ijodiy yechim topishda qiynalishi mumkin. Sun'iy intellekt tomonidan berilgan ma'lumotlarni avtomatik qabul qilish tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarining yetarlicha shakllanmasligiga sabab bo'ladi.

Sun'iy intellekt vositalari to'g'ri, me'yorida va tanqidiy yondashuv asosida qo'llanilgandagina talabalar kreativligini rivojlantirishga samarali xizmat qiladi. Aks holda, u ijodiy fikrlashni to'xtatuvchi omilga aylanishi mumkin.

Zamonaviy ta'lim jarayonida sun'iy intellekt vositalarining jadal rivojlanishi va ta'limga joriy etilishi talabalar kreativligini shakllantirish va rivojlantirishda muhim omil sifatida maydonga chiqmoqda. Sun'iy intellektning yordamida talabalar turli formatdagi resurslardan foydalanish, yangi g'oya va muqobil yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniga ega bo'lmoqdalar. Bu esa ularning kreativ fikrlash salohiyatini oshiradi, o'z-o'zini ifodalash va innovatsion qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Biroq, sun'iy intellektga haddan ortiq tayanish, ijodiy fikrlash o'rniga shablonlarga asoslanish, akademik halollik me'yorlarining buzilishi kabi salbiy oqibatlar ham mavjud. Shu sababli sun'iy intellekt vositalarini ta'lim jarayonida ongli, tanqidiy yondashuv bilan qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Юнусова, З. А. (2023). *Инновационные технологии в развитии креативного мышления студентов*. Ташкент: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Назарова, Д. Х. (2022). *Ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni*. // Pedagogik innovatsiyalar jurnali, №2, 45–50.
3. Jonsson, A., & Lundström, M. (2021). *Artificial Intelligence and Creativity in Higher Education: A Systematic Review*. Journal of Educational Computing Research, 59(3), 523–541. <https://doi.org/10.1177/0735633120972403>
4. Anderson, M. & Rainie, L. (2023). *The Impact of AI on Creativity and Critical Thinking in Education*. Pew Research Center. Retrieved from: <https://www.pewresearch.org>
5. Kim, Y. J. (2020). *AI in Education: Potential and Pitfalls in Creative Development*. AI & Society, 35(1), 123–133.

TYPOLOGY OF FEMALE IMAGES IN THE WORKS OF V. TOKAREVA

Ergasheva Dilfuza Kamilovna
Lecturer at Bukhara State Pedagogical Institute
dilfuzaergasheva1972@mail.ru

Abstract: *The article examines the portrayal of female characters in the works of V. Tokareva, one of the brightest representatives of Russian literature. The author analyzes key aspects of women's images, such as their inner world, character, struggle with external and internal conflicts, as well as the role of women in difficult social and family situations*

Keywords: *female images, Tokareva, adventurous natures, easy-going women, "shoe infusoria", sinner woman, selfish mother*

Victoria Tokareva's work occupies a special place in modern Russian literature due to her unique ability to reveal the complex inner world of women and their place in society. In her works, a woman is presented as a multifaceted and contradictory image that changes depending on circumstances and time. Female characters occupy a central place in V. Tokareva's prose, which is quite logical.

The creation of female images is primarily due to the specifics of the writer's interpretation of the "female theme" in general, her personal ethical and aesthetic views. The writer does not idealize her heroines, on the contrary, quite often she resorts to irony and self-irony when talking about modern women. She recreates different psychological types, often contrasting them in the same text.

The quiet, calm "sluggish sheep" Vera from the "Tree on the Roof" is the opposite of Margot, who is "able to start a war between states and stop the war" [8, p. 44]. Tokareva reflects different facets of a woman's nature. First of all, the heroines can be divided into passive and active. The passive ones obey, the active ones struggle – both in their profession and in their personal lives.

The author emphasizes the ability of a woman of the late twentieth century to combine efficiency and beauty, rigidity and tenderness, pragmatism and sensuality, which is a product of post-Soviet reality. V. Tokareva in her work does not give an unambiguous assessment of such transformations in the status of women, her changes. In some of Tokareva's works, an aggressive, successful woman looks much more attractive than a "domestic" and compliant one. Adventurous beginnings have always attracted people. Such women are interesting for their unpredictability.

But quite often, strength, efficiency, and declarative self-sufficiency reflect a lack of inner harmony, happiness, and the ability to love. A woman becomes strong because there is no other way out.

Female characters change from work to work, thereby indicating that there are a wide variety of life situations, and it is impossible to put an unambiguous "+" or "-" sign. In this regard, V. Tokareva's prose causes discussion, provokes dialogue, and is suggestive.

Several types of businesswomen are represented in the works of V. Tokareva. The first type is characterized by high activity related to career, business, etc., the ability to make decisions and take risks. These women are quite satisfied with their social status. There is an attempt at self-realization in the professional field, but success at work sometimes becomes an end in itself.

We find this type in "His Truth", "From the life of millionaires", "Roman Holidays", "Possible and impossible", "Banquet Hall", "Sentimental journey", "Long Day", "Purple Suit". The mother of the main character in the story "The Swimming Instructor" teaches literature. But even her daughter's successful career and acquired social status brings doubt. An important criterion is that the benefits to society from her work are minimal.

She's doing things that are impossible to understand. The author is undoubtedly ironic about this: "Mom promotes foreign literature, in which she understands little herself." But at the same time, the field of activity in which the heroine succeeded and could bring true benefits to others is indicated: "My mother would have brought more benefits if she worked as a cook in a factory canteen, fed hungry men.

She cooks excellently, puts a lot of food and beautifully arranges it on a plate. <...> I don't know if it's possible to fully understand the writer Dickens, but it's impossible to understand Mom's lectures by ear." The woman became a university teacher because she is convinced of the need for higher education, otherwise "she will not become a normal person," and considers her social status to be the only true one for her.

Opposing business women are the "slipper infusoria" (the title of one of the stories), women for whom family and everyday life are more important than career growth and self-realization. Such "simplest" women are usually of no interest to men, but they are always married, as they are a symbol and guarantor of family comfort and well-established everyday life. The author, through one of the heroines, ironically calls this type "crusaders", since the "infusoria" themselves find a "cross" and faithfully and stubbornly bear it all their lives.

The cross is usually a man, not the best, not the most decent: "Svetlana is a professional wife. She has no other profession or vocation other than Seryozha. And if Seryozha, for example, had become a non-drinker, a normal, positive friend, Svetlana would simply have nothing to do in her position. And very possibly, she would have left it. Lilka calls such women crusaders, and it's amazing how these crusaders find their crosses."

In this work ("Bullfight"), the author's sympathy and empathy is on the side of such "narrow-minded", self-disliking ones who completely surrender personalities to another person. They represent the traditional feminine virtues of "being a wife" and keeping a family together despite difficulties. Tokareva's women are often smart, even wise: they study their husbands, analyze specific situations, and define the boundaries of what is possible and permissible.

The author, showing the relationship of one of these women with other people, compares her to a "balancing act" ("Anton, put on your shoes": "Galya knew that only the fear of death could keep him from vodka and from women. That's why she didn't calm down. But she wasn't scared either. Severe stress could cause heavy drinking. Over the course of twenty years of marriage, she has learned to balance and could well work as an equalizer."

V. Tokareva has both pure, respectable women (in the best traditions of classical Russian literature), and fallen, sinful ones. There is a constant juxtaposition of the light and dark sides of the female essence. Both the former and the latter act as "sufferers" in V. Tokareva's short stories

and novellas. According to N. N. Melnikova, the image of a sinner evokes in the reader at the subconscious level certain expectations related to the concept of guilt, repentance, salvation.

V. Tokareva's sinful woman rarely suffers, torments herself about her sinfulness. First of all, her sin is related to adultery (cheating, lots of intimate relationships, etc.). And since this is not considered a sin in the Tokarev universe, it is not worth worrying about it. Cheating enters the lives of the heroines as an ordinary event. The opposition

of "good and evil" is being erased, moral guidelines are being lost. It can be concluded that the image of a suffering sinner is not related to the pangs of conscience about what was done, but to the fact that the sin did not bring the expected result (love, peace of mind, money, etc.).

Not often, but psychologically reliably, a woman in Tokareva's works is depicted as naive, misunderstanding the intricacies of life, existing in everyday life as a primitive mechanism. But the author's assessment also convinces of the need for such women: "Plant creature, – Raskolnikov grinned. – You live like a leaf by the roadside. Plantain. Yes, plantain, Romanova mentally agreed. – It's hard to rip it off. It's wiry. It is good to apply it to the wound. It's soothing."

An apt metaphor expresses the idea that nothing exists in life for nothing, each person performs his own function, not only socially, but also morally.

It is necessary to pay attention to such a female character, which has an archetypal basis (as well as the type of a sinner), as a mother woman. This is one of the fundamental images in the work of V. Tokareva.

In V. Tokareva's prose, the reader will not find a sublimely ideal maternal image, it is mainly associated with the real layer of life. The author examines the problem of motherhood in the traditions of classical Russian literature, without accepting the idea of debunking motherhood, which was cultivated at the turn of the century. This image is primarily associated with her home and family. The author portrays different mothers – selfish and sacrificial, indifferent and, conversely, actively caring for children.

Sometimes one work (for example, in the story "The Long Day") shows the evolution of character: from an egoistic mother to a selfless mother. And as a result, different children's destinies: mothers are able to raise strong, strong-willed people, or they can raise weak-willed, infantile ones. The author believes that a mother should be a moral, spiritual ideal for a child, but in reality, things often turn out differently.

When creating female images, the author most often uses comparisons-symbols and metaphors. We find the most diverse definitions of female types in her works: "radiator" and "tram", "balancing act", "tank strewn with flowers", "boiling kettle", "barges wrecked in the waves of life" and "oil well", which is used all the time. The use of a large number of subjective authorial definitions of character types indicates the writer's attempt to cover, describe and evaluate as many spheres of modern human existence as possible, in this case through female images.

List of literature

1. Melnikova N. N. The archetype of the sinner in Russian literature: towards a theoretical formulation of the problem // Philological Sciences (Scientific Reports of the Higher School). 2011. No. 3. pp. 26-35.
2. Rurikov Yu.B. Love, its present and future // Philosophy of love / comp. A. A. Ivin; ed. by D. P. Gorsky. Moscow: Politizdat, 1990. Part 1. pp. 268-330.
3. Tokareva V. Anton, put on your shoes! // Tokareva V. This is the best of all worlds. M.: AST: AST MOSCOW, 2010. pp. 136-174.
4. Эргашева Д. К. Культурологический аспект художественного произведения //Мировая наука. – 2020. – №. 11 (44). – С. 169-172.
5. Эргашева Д. КОНЦЕНТРАЦИЯ ПРОСТРАНСТВА В «Пороговом» топосе в одноактных пьесах Л. Петрушевской (на примере пьесы «Московский хор») //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 10. – С. 311-314.

HUQUQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA PROFILAKTIK TA'LIM USULLARI

Ibragimov Shuxrat Isroilovich
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada preventiv tadbirlarning huquqiy ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Preventiv tadbirlar huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim vosita sifatida ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi va uning yosh avlodning huquqiy ongini shakllantirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Maqola huquqiy ta'lim orqali jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish va huquqbuzarlik darajasini kamaytirishda preventiv tadbirlarning strategik ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: preventiv, huquqiy ta'lim, huquqbuzarlikning oldini olish, huquqiy ong, ta'lim.

Kirish. Jenevada Millatlar Ligasining Beshinchi Assambleyasida qabul qilingan "Bolalar huquqi to'g'risidagi Deklaratsiya"da "bolalarga jismoniy va ma'naviy rivojlanishi uchun barcha sharoitlar yaratib berilishi", "gunoh qilgan bola to'g'ri yo'lga solinishi", "og'ir damlarda bola mehr ko'rib voyaga yetishi va himoya qilinishi" ta'kidlanadi. Voyaga yetmagan shaxslarda jinoiy xulq og'ishining psixoprofilaktik xususiyatlarini nazariy va metodologik yondashuvlarni tadqiq qilish jiddiy ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada dunyo miqyosida huquqbuzarliklar profilaktikasiga strategik jihatdan yondashayotgan davlatlarda jinoyatchilik ko'rsatkichining sezilarli darajada kamayishiga erishilayotganligi alohida e'tirof etilib, samaradorlik sifatida BMTning 2019-yildagi statistik ma'lumotlariga qaraganda, 100 foiz ko'rsatkichda Qatar (86,7), Yaponiya (86,3), BAA (83,6), Tayvan (82,6), Gonkong (80,6), Gruziya (80,1) davlatlarida 80 foizdan ortiq darajada xavfsizlik ta'minlangan⁹lik misol qilib keltirilgan.

Tahlil va natija. Jahon ilmiy-tadqiqot markazlari va oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan tadqiqotlarda shaxsning moddiy-ma'naviy ehtiyojlarini to'la-to'kis qondirish, shaxs kamolotini ta'minlovchi muhim shartlardan hisoblanib, bunday masalaning ustuvorligi borasida ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Xususan, TIMSS, STEAM, PIRLS kabi xalqaro dasturlarning statistik ma'lumotlariga qaraganda, ma'naviy ehtiyojlarni barqaror shakllantirishga salbiy ta'sir etuvchi anglanilmagan mayllarni paydo bo'lishi 18%, g'ayri-tabiiy xatti-harakatlarni kelib chiqishi 22%, loqaydlik 19 % hamda jinoyat motivlarini shakllanishi 31% ekanligi aniqlangan¹⁰. Statistik ma'lumotlardan kelib chiqib, dunyoda shaxsning ehtiyojlarini to'g'ri tarkib toptirishi, insoniy fazilatlarini egallashi, huquqiy savodxonligi oshirish bilan bog'liq omillarni aniqlash, soha muataxassislarining faoliyatini takomillashtirishga yo'naltirilgan empirik tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda shaxsning ijtimoiy-psixologik taraqqiyoti, ta'lim-tarbiyasiga alohida e'tibor qaratish, huquqiy ongini rivojlantirish, bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish bo'yicha chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish, jumladan, "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonda "...yoshlarning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish, ularni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega shaxs sifatida tarbiyalash..."¹¹ ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Buning natijasi o'laroq yoshlarni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash, ularni har tomonlama rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish imkonini bermoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son, 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF6108-son Farmonlarida, 2020-yil 3-dekabrdagi "Iqtidorli yoshlarni saralab olish tizimi va akademik litseylar faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4910-son, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-

⁹ <https://basetop.ru/top-10-stran-s-samyim-nizkim-urovнем-prestupnosti>.

¹⁰ <https://timssandpirls.bc.edu/>

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>

avgustdagi “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-3907-son, 2017-yil 26-sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalariga kirish uchun nomzodlarni maqsadli tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish to’g’risida”gi PQ-3290-son Qarorlarida, O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 1059-son qarorida hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqolada bildirilgan fikrlar muayyan darajada xizmat qiladi.

O’zbekiston Respublikasining “Jamoatchilik nazorati to’g’risida”gi qonuniga muvofiq jamoatchilik nazorati huquqbuzarliklar profilaktikasi subyektlariga nisbatan shuningdek huquqbuzarliklar profilaktikasi obyektlariga nisbatan ham amalga oshiriladi. Bu fuqarolar va jamoat uyushmalarining faol ishtiroki orqali bevosita bezorilikning oldi olinishida namoyon bo’ladi. Jinoyatchilikka qarshi kurashishda faol ishtirok etgan fuqarolar O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-yanvardagi 15-son qarori bilan tasdiqlangan «Fuqarolar va jamoat tashkilotlarini huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi faol ishtiroki uchun rag’batlantirish tartibi to’g’risida»gi nizom qoidalariga binoan rag’batlantiriladi¹².

Mazkur vaziyatda profilaktikaning usul va shakllari o’zaro aloqador ekanligini ko’rishimiz mumkin. Ya’ni profilaktikaning shakli doirasida amalga oshirilgan chora-tadbir uchun rag’batlantirish usuli qo’llanilmoqda¹³.

Hozirgi kunda bir qator huquqni muhofaza qiluvchi organlar, shu jumladan ichki ishlar organlarini xalq manfaatlariga xizmat qiladigan ijtimoiy tuzilmaga aylantirish maqsadida mustahkam huquqiy ba’za yaratilgan ammo profilaktika amaliyotida huquqiy tavsifning mavjud emasligi, huquqiy normalardan foydalanishda prokuratura, adliya, ichki ishlar va sud organlarining ushbu yo’nalishdagi faoliyatida yagona yondashuv yo’qligidan dalolat beradi¹⁴.

S.Xo’jaqulovning fikricha: “Huquqbuzarliklar profilaktikasi qonunda berilgan vakolatlar doirasida, sohaviy xizmatlar imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda jamoat tartibini saqlash, fuqarolar xavfsizligini ta’minlash, huquqbuzarliklar sodir etilish sabablarini va ularga imkon berayotgan shartsharoitlarni aniqlash, bartaraf etish, fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini shakllantirish, shuningdek g’ayriijtimoiy xulq-atvorga ega va huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni aniqlash, profilaktik ta’sir ko’rsatish orqali ularning axloqini tuzatishdan iborat¹⁵”.

Xulosa. Bugungi kunda huquqbuzarliklar profilaktikasini jinoyatchilikka qarshi kurashishning bosh yo’nalishiga aylantirish, qonun buzilishlarining oldini olish va ularni bartaraf etishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini yana-da takomillashtirish bo’yicha puxta o’ylangan va izchil harakatlarni davom ettirish zarurati oshib bormoqda. Jahonda huquqbuzarliklarni barvaqt oldini olishning ta’sirchan tizimini yaratish, jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish, fuqarolarga qonunga hurmat va qonun buzilishining har qanday ko’rinishiga murosasizlik munosabatini singdirish, profilaktik ishlarni muvofiqlashtirish, huquqbuzarliklar profilaktikasining zamonaviy tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini joriy etish bo’yicha qonunchilik normalari va ularni qo’llash amaliyoti bilan bog’liq muammolarning ilmiy yechimini topish dolzarb hisoblanadi.

¹² O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi “O’zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi 27-sonli farmoni

¹³ O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-yanvardagi “Fuqarolar va jamoat tashkilotlarini huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi faol ishtiroki uchun rag’batlantirish tartibi to’g’risida nizomni tasdiqlash haqida”gi 15-son qarori // URL: <https://lex.uz/docs/3499747>

¹⁴ Karaketova D.Y. Bezorilikning jinoyat-huquqiy va kriminalogik jihatlar. Yuridik fanlar bo’yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. – T., 2021, – B.4 15-6

¹⁵ Xo’jaqulov S.B. Ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyati. – T.:2017. – B. 5-b

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 27-sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan".
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni. 06/19/5712/3034-son, 29.04.2019.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-yanvardagi "Fuqarolar va jamoat tashkilotlarini huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi faol ishtiroki uchun rag'batlantirish tartibi to'g'risida nizomni tasdiqlash haqida"gi 15-son qarori // URL: <https://lex.uz/docs/3499747>.
5. Karaketova D.Y. Bezorilikning jinoyat-huquqiy va kriminalogik jihatlar. Yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. – T., 2021, – B.4 15-6

HUQUQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA PROFILAKTIK TA'LIM USULLARI

Ibragimov Shuxrat Isroilovich
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada preventiv tadbirlarning huquqiy ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Preventiv tadbirlar huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim vosita sifatida ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi va uning yosh avlodning huquqiy ongini shakllantirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Maqola huquqiy ta'lim orqali jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish va huquqbuzarlik darajasini kamaytirishda preventiv tadbirlarning strategik ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: preventiv, huquqiy ta'lim, huquqbuzarlikning oldini olish, huquqiy ong, ta'lim.

Kirish. Jenevada Millatlar Ligasining Beshinchi Assambleyasida qabul qilingan "Bolalar huquqi to'g'risidagi Deklaratsiya"da "bolalarga jismoniy va ma'naviy rivojlanishi uchun barcha sharoitlar yaratib berilishi", "gunoh qilgan bola to'g'ri yo'lga solinishi", "og'ir damlarda bola mehr ko'rib voyaga yetishi va himoya qilinishi" ta'kidlanadi. Voyaga yetmagan shaxslarda jinoiy xulq og'ishining psixoprofilaktik xususiyatlarini nazariy va metodologik yondashuvlarni tadqiq qilish jiddiy ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada dunyo miqyosida huquqbuzarliklar profilaktikasiga strategik jihatdan yondashayotgan davlatlarda jinoyatchilik ko'rsatkichining sezilarli darajada kamayishiga erishilayotganligi alohida e'tirof etilib, samaradorlik sifatida BMTning 2019-yildagi statistik ma'lumotlariga qaraganda, 100 foiz ko'rsatkichda Qatar (86,7), Yaponiya (86,3), BAA (83,6), Tayvan (82,6), Gonkong (80,6), Gruziya (80,1) davlatlarida 80 foizdan ortiq darajada xavfsizlik ta'minlangan lik misol qilib keltirilgan.

Tahlil va natija. Jahon ilmiy-tadqiqot markazlari va oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan tadqiqotlarda shaxsning moddiy-ma'naviy ehtiyojlarini to'la-to'kis qondirish, shaxs kamolotini ta'minlovchi muhim shartlardan hisoblanib, bunday masalaning ustuvorligi borasida ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Xususan, TIMSS, STEAM, PIRLS kabi xalqaro dasturlarning statistik ma'lumotlariga qaraganda, ma'naviy ehtiyojlarni barqaror shakllantirishga salbiy ta'sir etuvchi anglanilmagan mayllarni paydo bo'lishi 18%, g'ayri-tabiiy xatti-harakatlarni kelib chiqishi 22%, loqaydlik 19 % hamda jinoyat motivlarini shakllanishi 31% ekanligi aniqlangan. Statistik ma'lumotlardan kelib chiqib, dunyoda shaxsning ehtiyojlarini to'g'ri tarkib toptirishi, insoniy fazilatlarini egallashi, huquqiy savodxonligi oshirish bilan bog'liq omillarni aniqlash, soha muataxassislarining faoliyatini takomillashtirishga yo'naltirilgan empirik tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda shaxsning ijtimoiy-psixologik taraqqiyoti, ta'lim-tarbiyasiga alohida e'tibor qaratish, huquqiy ongini rivojlantirish, bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish bo'yicha chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish, jumladan, "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonda "...yoshlarning

ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish, ularni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega shaxs sifatida tarbiyalash..." ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Buning natijasi o'laroq yoshlarni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash, ularni har tomonlama rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish imkonini bermogda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son, 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF6108-son Farmonlarida, 2020-yil 3-dekabrdagi "Iqtidorli yoshlarni saralab olish tizimi va akademik litseylar faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4910-son, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907-son, 2017-yil 26-sentabrdagi "Oliy ta'lim muassasalariga kirish uchun nomzodlarni maqsadli tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-3290-son Qarorlarida, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son qarorida hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqolada bildirilgan fikrlar muayyan darajada xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasining "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi qonuniga muvofiq jamoatchilik nazorati huquqbuzarliklar profilaktikasi subyektlariga nisbatan shuningdek huquqbuzarliklar profilaktikasi obyektlariga nisbatan ham amalga oshiriladi. Bu fuqarolar va jamoat uyushmalarining faol ishtiroki orqali bevosita bezorilikning oldi olinishida namoyon bo'ladi. Jinoyatchilikka qarshi kurashishda faol ishtirok etgan fuqarolar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-yanvardagi 15-son qarori bilan tasdiqlangan «Fuqarolar va jamoat tashkilotlarini huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi faol ishtiroki uchun rag'batlantirish tartibi to'g'risida»gi nizom qoidalariga binoan rag'batlantiriladi.

Mazkur vaziyatda profilaktikaning usul va shakllari o'zaro aloqador ekanligini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni profilaktikaning shakli doirasida amalga oshirilgan chora-tadbir uchun rag'batlantirish usuli qo'llanilmoqda.

Hozirgi kunda bir qator huquqni muhofaza qiluvchi organlar, shu jumladan ichki ishlar organlarini xalq manfaatlariga xizmat qiladigan ijtimoiy tuzilmaga aylantirish maqsadida mustahkam huquqiy ba'za yaratilgan ammo profilaktika amaliyotida huquqiy tavsifning mavjud emasligi, huquqiy normalardan foydalanishda prokuratura, adliya, ichki ishlar va sud organlarining ushbu yo'nalishdagi faoliyatida yagona yondashuv yo'qligidan dalolat beradi.

S.Xo'jaqulovning fikricha: "Huquqbuzarliklar profilaktikasi qonunda berilgan vakolatlar doirasida, sohaviy xizmatlar imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda jamoat tartibini saqlash, fuqarolar xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklar sodir etilish sabablarini va ularga imkon berayotgan shartsharoitlarni aniqlash, bartaraf etish, fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini shakllantirish, shuningdek g'ayriijtimoiy xulq-atvorga ega va huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni aniqlash, profilaktik ta'sir ko'rsatish orqali ularning axloqini tuzatishdan iborat.

Xulosa. Bugungi kunda huquqbuzarliklar profilaktikasini jinoyatchilikka qarshi kurashishning bosh yo'nalishiga aylantirish, qonun buzilishlarining oldini olish va ularni bartaraf etishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini yana-da takomillashtirish bo'yicha puxta o'ylangan va izchil harakatlarni davom ettirish zarurati oshib bormogda. Jahonda huquqbuzarliklarni barvaqt oldini olishning ta'sirchan tizimini yaratish, jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish, fuqarolarga qonunga hurmat va qonun buzilishining har qanday ko'rinishiga murosasizlik munosabatini singdirish, profilaktik ishlarni muvofiqlashtirish, huquqbuzarliklar profilaktikasining zamonaviy tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini joriy etish bo'yicha qonunchilik normalari va ularni qo'llash amaliyoti bilan bog'liq muammolarning ilmiy yechimini topish dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrda "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 27-sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan".
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-aprelda "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni. 06/19/5712/3034-son, 29.04.2019.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-yanvardagi "Fuqarolar va jamoat tashkilotlarini huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi faol ishtiroki uchun rag'batlantirish tartibi to'g'risida nizomni tasdiqlash haqida"gi 15-son qarori // URL: <https://lex.uz/docs/3499747>.
5. Karaketova D.Y. Bezorilikning jinoyat-huquqiy va kriminalologik jihatlar. Yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. – T., 2021, – B.4 15-6
6. Usmonaliyev M., Karaketov Y. Kriminologiya. - T.: Yangi asr avlodi. 2007. B-35

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Boltayeva Ikboloy Sherzod qizi
Osiyo xalqaro universiteti Pedagogika yo'nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalangan holda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishning ilg'or usullari va metodikasi tadqiq qilinadi. Ta'lim sohasida raqamli transformatsiyaning ahamiyati, virtual va kengaytirilgan realitet (VR/AR), sun'iy intellekt (AI), masofaviy ta'lim platformalari, adaptiv o'quv tizimlari kabi texnologiyalarning qo'llanilishi tahlil qilinadi. Maqolada shuningdek, O'zbekiston va xorij mamlakatlarida raqamli ta'limni joriy etish bo'yicha amaliy tajribalar, muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari asosida ta'lim samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan takliflar va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit So'zlar: Raqamli texnologiyalar, ta'lim samaradorligi, sun'iy intellekt (AI), virtual va kengaytirilgan realitet (VR/AR), masofaviy ta'lim, adaptiv o'quv tizimlari, ta'limni raqamlashtirish, ta'lim metodikasi.

Zamonaviy dunyoda raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalarida, xususan, ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Ta'lim sohasida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi nafaqat o'quv jarayonini qulaylashtirish, balki uning samaradorligini oshirishga ham xizmat qilmoqda. Bugungi kunda raqamli platformalar, virtual va kengaytirilgan realitet (VR/AR), sun'iy intellekt (AI), masofaviy ta'lim tizimlari kabi innovatsion yechimlar ta'limni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu texnologiyalar orqali o'quvchilar va talabalar uchun shaxsiylashtirilgan, interfaol va samarali o'quv muhiti yaratish imkoniyati paydo bo'ldi.

Raqamli texnologiyalarning ta'limga integratsiyasi nafaqat bilimlarni oshirish, balki o'quvchilarning kreativlik, tanqidiy fikrlash va masalalarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Masalan, sun'iy intellekt asosidagi adaptiv o'quv tizimlari har bir o'quvchining bilim darajasini hisobga olib, shaxsiy dasturlar tuzish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, virtual va kengaytirilgan realitet texnologiyalari orqali o'quvchilar murakkab tushunchalarni vizual va interfaol tarzda o'zlashtirishlari mumkin. Bu esa an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan bilimlarni chuqurroq va uzoq muddatli saqlash imkoniyatini yaratadi [1].

O'zbekiston ham raqamli texnologiyalarni ta'lim sohasiga joriy etish bo'yicha faol ishlar olib bormoqda. Prezidentimizning 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori ta'limni raqamlashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlarni boshlab berdi. Biroq, bu jarayonda bir qator muammolar, jumladan, texnik jihozlarning yetishmasligi, raqamli savodxonlikning pastligi va metodik yondashuvlarning etarli darajada ishlab chiqilmaganligi kabi to'siqlar mavjud. Shu sababli, raqamli texnologiyalar orqali ta'lim samaradorligini oshirish metodikasini takomillashtirish zarurati tug'ilmoqda [2].

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'limni joriy etishda muvaffaqiyatga erishish uchun nafaqat texnik jihozlarni ta'minlash, balki pedagogik kadrlarni yangi texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, AQSh va Yevropa mamlakatlarida raqamli ta'lim platformalari va sun'iy intellekt asosidagi o'quv dasturlari keng qo'llanilmoqda. Bu esa o'quvchilarning bilim darajasini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi. O'zbekistonda ham shunga o'xshash yondashuvlarni qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirish va global raqobatbardoshlikka erishish mumkin.

Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning ta'lim samaradorligini oshirishdagi roli, ularning metodik jihatlari, O'zbekiston va xorij mamlakatlardagi tajribalar, shuningdek, ushbu sohada duch kelinadigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari tadqiq qilinadi. Tadqiqot natijalari asosida ta'lim jarayonini yanada samarali va zamonaviy qilishga yo'naltirilgan takliflar va tavsiyalar keltiriladi[3].

Ushbu tadqiqotda raqamli texnologiyalar orqali ta'lim samaradorligini oshirish metodikasini takomillashtirishga yo'naltirilgan ilmiy yondashuvlar qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasi natijasida samaradorlikni oshirishning ilg'or usullarini aniqlash, shuningdek, O'zbekiston va xorij mamlakatlardagi tajribalarni solishtirish orqali amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqotning nazariy asoslarini shakllantirish uchun raqamli ta'lim, pedagogik innovatsiyalar, sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan realitet kabi sohalarga oid ilmiy adabiyotlar, maqolalar, konferensiya materiallari va hukumat qarorlari tahlil qilindi. Xususan, xorijiy va mahalliy manbalarda raqamli texnologiyalarning ta'limga ta'siri, ularning afzalliklari va kamchiliklari ko'rib chiqildi.

Tadqiqot jarayonida O'zbekistonning turli oliy ta'lim muassasalari va umumta'lim maktablarida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi, pedagogik kadrlarning raqamli savodxonligi va o'quvchilarning yangi texnologiyalarga munosabati haqida ma'lumot to'plash uchun so'rovnomalar va intervyular o'tkazildi. So'rov natijalari statistik usullar yordamida tahlil qilindi va raqamli ta'limni joriy etishdagi muammolar aniqlab olindi [4].

Tadqiqotda raqamli texnologiyalarning ta'lim samaradorligiga ta'sirini aniqlash uchun eksperimental o'quv dasturlari tashkil etildi. Masalan, virtual laboratoriyalar, interfaol darsliklar va sun'iy intellekt asosidagi o'quv platformalari yordamida o'tkazilgan darslar natijalari an'anaviy usullar bilan solishtirildi. Eksperiment natijalari raqamli texnologiyalarning o'quvchilarning bilim darajasini oshirishda samarali ekanligini ko'rsatdi [5].

O'zbekiston va xorij mamlakatlarda raqamli ta'limni joriy etish bo'yicha amaliy tajribalar solishtirildi. Xususan, AQSh, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida qo'llaniladigan raqamli ta'lim platformalari, adaptiv o'quv tizimlari va pedagogik yondashuvlar O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqildi. Bu usul orqali global tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish yo'llari aniqlab olindi [6].

Tadqiqot jarayonida to'plangan ma'lumotlar statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Xususan, raqamli texnologiyalardan foydalanish natijasida o'quvchilarning bilim darajasidagi o'zgarishlar, darslarda qatnashish darajasi va pedagogik kadrlarning qoniqish darajasi statistik ko'rsatkichlar asosida baholandi. Bu usul orqali raqamli texnologiyalarning ta'lim samaradorligiga ta'siri miqdoriy jihatdan ko'rsatib berildi.

Tadqiqot natijalari asosida raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga samarali integratsiyalash uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu tavsiyalar pedagogik kadrlarni raqamli texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash, o'quv dasturlarini yangilash va raqamli ta'lim resurslarini yaratish bo'yicha amaliy qo'llanmalarni o'z ichiga oladi.

Tadqiqotda quyidagi materiallardan foydalanildi:

1. Ilmiy adabiyotlar va maqolalar: Raqamli ta'lim, sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan realitet kabi sohalarga oid ilmiy ishlar.

2. Hukumat qarorlari va dasturlar: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha qarorlari va ta'lim sohasidagi islohotlar.

3. So'rovnomalar va intervyular: O'quvchilar, talabalar va pedagogik kadrlar bilan o'tkazilgan so'rovlar va suhbatlar.

4. Eksperimental dasturlar: Raqamli texnologiyalar yordamida o'tkazilgan darslar va ularning natijalari.

5. Statistik ma'lumotlar: Ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi va natijalari bo'yicha to'plangan ma'lumotlar.

Tadqiqot davomida raqamli texnologiyalarning ta'lim samaradorligini oshirishga bo'lgan ta'siri chuqur o'rganildi va bir qator muhim natijalarga erishildi. Birinchi navbatda, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiyalash orqali o'quvchilarning bilim darajasi sezilarli darajada oshishi aniqlandi. Masalan, virtual laboratoriyalar va interfaol darsliklar yordamida o'tkazilgan darslar natijasida o'quvchilar murakkab tushunchalarni tezroq va chuqurroq o'zlashtirishdi. Bu esa an'anaviy usullarga nisbatan bilimlarni saqlash va qo'llash qobiliyatini oshirdi.

Shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi adaptiv o'quv tizimlari har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olib, shaxsiylashtirilgan o'quv dasturlarini tuzish imkoniyatini berdi. Bu yondashuv o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish bilan birga, ularning akademik yutuqlarini yaxshilashga ham xizmat qildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar yordamida o'quv jarayoniga qiziqishni oshirish va bilimlarni mustahkamlash mumkin.

Raqamli ta'limning yana bir muhim jihati bu masofaviy ta'lim imkoniyatlaridir. Tadqiqot jarayonida masofaviy ta'lim platformalari orqali o'quvchilarning bilim olish jarayoni qulaylashganligi va bu usulning an'anaviy ta'limga nisbatan bir qator afzalliklari aniqlangan. Masalan, masofaviy ta'lim orqali o'quvchilar o'z vaqtini samarali boshqarish va resurslardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishdi. Biroq, bu jarayonda internetga kirish imkoniyatining cheklanganligi va texnik jihozlarning yetishmasligi kabi muammolar ham mavjudligi qayd etildi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalarni ta'limga joriy etishda pedagogik kadrlarning rolini ham o'ta muhimdir. O'qituvchilarning raqamli savodxonligi va yangi texnologiyalarni qo'llashga tayyorligi ta'lim samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biridir. Tadqiqot jarayonida o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarga bo'lgan munosabati va ularning ushbu sohada bilim darajasi o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik o'qituvchilar raqamli texnologiyalarni qo'llashga tayyor, biroq ular uchun qo'shimcha malaka oshirish va texnik yordam ko'rsatish zarurligi aniqlandi.

Raqamli ta'limni joriy etishda yana bir muhim jihat bu o'quvchilar va ota-onalarning yangi texnologiyalarga bo'lgan munosabatidir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning aksariyati raqamli texnologiyalarni qo'llashni qo'llab-quvvatlaydi, chunki bu ularning o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Biroq, ba'zi ota-onalar yangi texnologiyalarning o'quvchilarga salbiy ta'sir ko'rsatishidan xavotirda ekanligi qayd etildi. Bu muammoni bartaraf etish uchun ota-onalar bilan muntazam ravishda aloqa o'rnatish va ularni raqamli ta'limning afzalliklari haqida ma'lum qilish zarurligi ta'kidlandi.

Tadqiqot natijalari asosida raqamli texnologiyalarni ta'limga samarali integratsiyalash uchun bir qator tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchidan, ta'lim muassasalarini zamonaviy texnik jihozlarla ta'minlash va internet infratuzilmasini yaxshilash zarur. Ikkinchidan, pedagogik kadrlarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash bo'yicha qo'shimcha malaka oshirish kurslari va treninglarini tashkil etish muhim. Uchinchidan, o'quvchilar va ota-onalarni raqamli ta'limning afzalliklari haqida ma'lum qilish va ularning ishtirokini oshirish zarur.

Bir so'z bilan aytganda, raqamli texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshirishning kuchli vositasi hisoblanadi. Biroq, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun texnik, metodik va ijtimoiy jihatlardan yaxshi tayyorgarlik ko'rish zarur. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'limni joriy etishda yaxshi rejalashtirish, resurslarni samarali taqsimlash va barcha ishtirokchilarning hamkorligi muvaffaqiyatning asosiy kalitidir.

Xulosa: Raqamli texnologiyalar zamonaviy ta'lim tizimini tubdan o'zgartirib, uning samaradorligini oshirish imkoniyatlarini yaratmoqda. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiyalash orqali o'quvchilarning bilim darajasi, motivatsiyasi va bilimlarni qo'llash qobiliyati sezilarli darajada oshirilishi mumkin. Virtual va kengaytirilgan realitet, sun'iy intellekt, masofaviy ta'lim platformalari kabi innovatsion yechimlar ta'limni yanada qiziqarli, interfaol va shaxsiylashtirilgan qilish imkoniyatini beradi.

Biroq, raqamli ta'limni joriy etish jarayonida bir qator muammolar ham mavjud. Texnik jihozlarning yetishmasligi, internet infratuzilmasining zaifligi, pedagogik kadrlarning raqamli savodxonligining pastligi va ota-onalarning yangi texnologiyalarga nisbatan ishonchsizligi kabi

to'siqlar raqamli ta'limning samarali rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Bu muammolarni bartaraf etish uchun davlat, ta'lim muassasalari va jamiyatning qo'shma sa'y-harakatlari zarur.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar va tavsiyalar keltirilishi mumkin:

1. Ta'lim muassasalarini zamonaviy texnik jihozlarla ta'minlash va internet infratuzilmasini yaxshilash.

2. Pedagogik kadrlarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash bo'yicha malaka oshirish kurslari va treninglarini tashkil etish.

3. O'quvchilar va ota-onalarni raqamli ta'limning afzalliklari haqida ma'lum qilish va ularning ishtirokini oshirish.

4. Raqamli ta'lim resurslarini yaratish va ularni barcha o'quvchilar uchun qulay va qamrab olishli qilish.

5. Xalqaro tajribalarni o'rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali ta'lim tizimini yanada rivojlantirish.

Raqamli texnologiyalar ta'lim sohasida yangi imkoniyatlar va yutuqlarni olib kelmoqda. Biroq, bu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun yaxshi rejalashtirish, resurslarni to'g'ri taqsimlash va barcha ishtirokchilarning faol hamkorligi zarur. Raqamli ta'limni rivojlantirish orqali nafaqat ta'lim samaradorligini oshirish, balki kelajak avlodni zamonaviy dunyoning talablariga moslashtirish ham mumkin.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., Bakia, M., & Jones, K. (2010). Evaluation of Evidence-Based Practices in Online Learning: A Meta-Analysis and Review of Online Learning Studies. US Department of Education.

2. Abdullayeva, M. (2021). Raqamli ta'lim: yangi imkoniyatlar va muammolar. Ta'lim va Innovatsiyalar, 3(2), 45-52.

3. Yusupov, R. (2019). Ta'limni raqamlashtirish: nazariya va amaliyot. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.

4. Abdullayeva, M. (2021). Raqamli ta'lim: yangi imkoniyatlar va muammolar. Ta'lim va Innovatsiyalar, 3(2), 45-52.

5. Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., Bakia, M., & Jones, K. (2010). Evaluation of Evidence-Based Practices in Online Learning: A Meta-Analysis and Review of Online Learning Studies. US Department of Education.

O'QITUVCHILAR VA O'QUVCHILAR O'RTASIDA IJODIY MUHITNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEHNALOGIYALARDAN FOYDALANISH

*Ismoilov Mirzalochinbek Abdusalom o'g'li
Osiyo xalqaro universiteti Pedagogika yo'nalishi 1-kurs magistranti*

Anotatsiya: Maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ijodiy muhitni shakllantirishda raqamli texnologiyalarning roli va ahamiyati tadqiq qilinadi. Raqamli vositalar orqali o'quv jarayonini qiziqarli, interfaol va samarali qilish, shuningdek, o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada raqamli texnologiyalarning ta'limga integratsiyasi, pedagogik usullar va texnologik yondashuvlar orqali ijodiy muhitni rivojlantirishning zamonaviy usullari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, ijodiy muhit, ta'lim jarayoni, interfaol o'quv usullari, kreativlik, pedagogik innovatsiyalar, o'qituvchi-o'quvchi hamkorligi, zamonaviy ta'lim.

Zamonaviy dunyoda texnologiyalar tez rivojlanishi bilan birga, ta'lim sohasida ham yangi imkoniyatlar va qiyinchiliklar paydo bo'lmoqda. Raqamli texnologiyalar ta'limni qayta shakllantirib, an'anaviy usullarni yangi, innovatsion yondashuvlar bilan almashtirmoqda. Bu jarayon faqatgina bilimlarni o'zlashtirishni emas, balki o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlashga va yangi g'oyalarni amalga oshirishga undashni ham o'z ichiga oladi.

O'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ijodiy muhitni shakllantirishda raqamli texnologiyalarning roli ayniqsa muhimdir. Raqamli vositalar orqali o'quv jarayoni interfaol, qiziqarli va shaxsga yo'naltirilgan tarzda tashkil etilishi mumkin. Masalan, virtual laboratoriyalar, interaktiv darsliklar, multimedia materiallar, onlayn platformalar va boshqa texnologik yechimlar o'quvchilarni faol qatnashishga, bilimlarini mustahkamlashga va ularni amaliyotda qo'llashga undaydi [6].

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar o'qituvchilarga o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda darslarni tayyorlash, ularning bilim darajasini baholash va kerakli yo'nalishlarda yordam berish imkoniyatini beradi. Bu esa o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi va o'quv jarayonini samaraliroq qiladi [1].

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalardan foydalanishda ba'zi qiyinchiliklar ham mavjud. Masalan, texnologik jihozlarning yetishmasligi, o'qituvchilarning yangi texnologiyalarga moslashishdagi qiyinchiliklar va o'quvchilarning diqqatini saqlash muammolari kabi omillar ijodiy muhitni shakllantirishda to'siq bo'lishi mumkin. Maqolada shu jihatlarni hisobga olgan holda, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish orqali o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ijodiy muhitni rivojlantirishning zamonaviy usullari va ularning ta'limga ta'siri haqida to'xtalib o'tiladi.

Maqolada o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ijodiy muhitni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning rolini o'rganish uchun turli ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning ijodiy muhitni shakllantirishdagi samaradorligini aniqlash, shuningdek, bu jarayonda duch kelinadigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llarini ko'rsatib berishdan iborat.

Tadqiqotning nazariy asoslarini shakllantirish uchun pedagogika, psixologiya, axborot texnologiyalari va ta'lim innovatsiyalari sohasidagi ilmiy adabiyotlar, maqolalar, monografiyalar va xalqaro tadqiqotlar tahlil qilindi. Bu usul orqali raqamli texnologiyalarning ta'limga integratsiyasi, ijodiy muhitni shakllantirishning zamonaviy usullari va ularning samaradorligi haqida umumiy tasavvur hosil qilishga harakat qilindi. [2]

Tadqiqot jarayonida o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasini aniqlash uchun so'rovnomalar o'tkazildi. So'rovnomalar orqali o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarga munosabati, ularni qo'llashdagi qiyinchiliklar, shuningdek, o'quvchilarning bu texnologiyalarga bo'lgan qiziqishi va ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi rolini aniqlashga harakat qilindi.

Tadqiqotning amaliy qismida raqamli texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etilgan darslar va mashg'ulotlarning natijalari kuzatildi. Bu jarayonda interaktiv darsliklar, virtual laboratoriyalar, multimedia materiallar va onlayn platformalardan foydalanildi. Eksperimental darslar orqali o'quvchilarning bilim darajasi, ijodiy qobiliyatlari va darslarga qiziqishining o'zgarishi baholandi [3].

So'rov va eksperimentlar natijalari statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Bu usul orqali raqamli texnologiyalarning ijodiy muhitni shakllantirishdagi samaradorligi aniqlangan, shuningdek, o'qituvchilar va o'quvchilarning fikrlari, qiziqishlari va qiyinchiliklari haqida ma'lumotlar to'plandi [7].

Tadqiqot jarayonida an'anaviy ta'lim usullari bilan raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarning samaradorligi solishtirildi. Bu usul orqali raqamli texnologiyalarning ijodiy muhitni shakllantirishdagi ustunliklari va kamchiliklari aniqlangan.

Tadqiqot jarayonida quyida keltirilgan adabiyotlar va manbalar asosida raqamli texnologiyalarning ta'limdagi roli va ularning ijodiy muhitni shakllantirishdagi ahamiyati chuqur o'rganildi. Bu manbalar orqali raqamli texnologiyalarning pedagogik jihatlari, ularni qo'llashdagi usullar va samaradorligi haqida to'liq ma'lumot olish mumkin bo'ldi.

Tadqiqotning amaliy qismida o'quvchilar va o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarga bo'lgan munosabati, ularni qo'llashdagi tajribalari va qiyinchiliklari haqida ma'lumotlar to'plandi. Bu ma'lumotlar asosida raqamli texnologiyalarning ijodiy muhitni shakllantirishdagi samaradorligi va ularni ta'lim jarayoniga integratsiyalash usullari haqida xulosalar chiqarildi [5].

Raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha dunyoning yetakchi mamlakatlari, jumladan Finlandiya, Singapur va Yaponiya, ta'lim sohasida innovatsion yondashuvlarni qo'llash orqali o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ijodiy muhitni shakllantirishda muhim yutuqlarga

erishgan. Ushbu mamlakatlarning tajribalari zamonaviy ta'limni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning qanday samarali integratsiyalashishi mumkinligini ko'rsatadi.

Finlandiya ta'lim tizimi dunyoda eng yaxshilardan biri sifatida tan olingan. Bu mamlakatda raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quv jarayonini individualizatsiyalash va ijodiy muhitni rivojlantirishga qaratilgan.

O'quv dasturlarining moslashuvchanligi: Finlandiyada raqamli texnologiyalar o'quv dasturlarini har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Masalan, o'quvchilar o'z bilim darajalariga qarab interaktiv platformalar orqali mashqlar bajarishlari va dars materiallarini o'zlashtirishlari mumkin. O'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi: Finlandiyada o'qituvchilarning raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha doimiy ravishda malakasini oshirishga katta e'tibor beriladi. Bu ularni yangi texnologiyalarni dars jarayoniga samarali integratsiyalashga tayyorlaydi. Ijodiy muhitni rag'batlantirish: Raqamli vositalar orqali o'quvchilarning loyihalar yaratishi, virtual tajribalar o'tkazishi va jamoaviy ishlarda qatnashishi imkoniyatlari yaratiladi. Bu esa ularning kreativ qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.

Singapur ta'lim tizimi raqamli texnologiyalarni keng qo'llash va ularni ta'limga integratsiyalash bo'yicha dunyoda yetakchi hisoblanadi.

Smart Education: Singapurda "Aqlli ta'lim" tizimi joriy etilgan bo'lib, unda raqamli texnologiyalar orqali o'quv jarayoni interfaol va shaxsga yo'naltirilgan tarzda tashkil etiladi. Masalan, o'quvchilar virtual laboratoriyalarda tajribalar o'tkazishlari, interaktiv darsliklar orqali bilimlarni mustahkamlashlari mumkin. STEAM yondashuvi: Singapurda fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika (STEAM) sohalarni birlashtirgan yondashuv qo'llaniladi. Raqamli texnologiyalar orqali o'quvchilarning ushbu sohalarda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga katta e'tibor beriladi. O'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash: Singapurda o'qituvchilarni raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha doimiy ravishda qo'llab-quvvatlash va ularga yangi bilimlar berish tizimi mavjud. Bu esa ularni innovatsion usullarni qo'llashga tayyorlaydi.

Yaponiya ta'lim tizimi an'anaviy va zamonaviy usullarni uyg'unlashtirish orqali raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash bo'yicha katta tajribaga ega.

E-learning platformalari: Yaponiyada o'quvchilar uchun keng ko'lamli elektron ta'lim platformalari mavjud. Bu platformalar orqali o'quvchilar uydan ham bilim olishlari, interaktiv testlar bajarishlari va o'z bilimlarini mustahkamlashlari mumkin. Robototexnika va AI: Yaponiyada robototexnika va sun'iy intellekt (AI) kabi ilg'or texnologiyalar ta'lim jarayoniga keng joriy etilgan. Masalan, robotlar orqali o'quvchilarga darslarda yordam berish, ularning bilimlarini baholash va individual yondashuvni ta'minlash mumkin. Ijodiy muhitni rag'batlantirish: Yaponiyada o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalardan keng foydalaniladi. Masalan, o'quvchilar multimedia loyihalar yaratish, virtual reallik (VR) orqali yangi g'oyalarni amalga oshirish imkoniyatiga ega.

Tadqiqot jarayonida o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ijodiy muhitni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning rolini o'rganish natijalari bir qator muhim xulosalarga olib keldi. Birinchi navbatda, raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasi o'quvchilarning bilim olish jarayoniga qiziqishini oshirishda muhim rol o'ynashi aniqlandi. Interaktiv darsliklar, virtual laboratoriyalar, multimedia materiallar va onlayn platformalar kabi vositalar orqali o'quv jarayoni ancha qiziqarli va shaxsga yo'naltirilgan tarzda tashkil etildi. Bu esa o'quvchilarning faolligini oshirish, ularning kreativ qobiliyatlarini rag'batlantirish va bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga yordam berdi.

So'rov va monitoring natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning aksariyati raqamli texnologiyalarni qo'llashga ijobiy munosabatda bo'lishgan. Biroq, ularning bir qismi yangi texnologiyalarga moslashishda qiyinchiliklar boshdan kechirganligini ta'kidladilar. Masalan, ba'zi o'qituvchilar texnologik jihozlarning yetishmasligi, dasturlarni o'rganish va ulardan samarali foydalanish uchun vaqt yetishmasligi kabi muammolarga duch kelishgan. Shunga qaramay, raqamli texnologiyalarni qo'llagan o'qituvchilar o'quvchilarning bilim darajasi va darslarga qiziqishining sezilarli darajada oshganini ta'kidladilar.

O'quvchilar tomonidan o'tkazilgan so'rovlar natijasida esa, ularning aksariyati raqamli texnologiyalar orqali tashkil etilgan darslarni an'anaviy usullarga qaraganda qiziqarli va samarali deb bilishgan. O'quvchilar interaktiv mashg'ulotlar, virtual tajribalar va multimedia materiallar

orqali bilimlarni yaxshiroq tushunish va ularni amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lishgan. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirishga, ularni yangi g'oyalar bilan shug'ullanishga undashga yordam bergan.

Eksperimental darslar natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning bilim darajasi va ijodiy qobiliyatlari sezilarli darajada oshgan. Masalan, virtual laboratoriyalar orqali o'tkazilgan tajribalar o'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishini oshirish bilan birga, ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qildi. Shuningdek, multimedia materiallar orqali tushuntirilgan mavzular o'quvchilar tomonidan yaxshiroq tushunildi va ularning xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoldi.

Statistik tahlil natijalari esa, raqamli texnologiyalarni qo'llagan sinflarda o'quvchilarning akademik yutuqlari va ijodiy faolligi ancha yuqori bo'lganligini ko'rsatdi. Masalan, eksperimental guruhdagi o'quvchilarning bilim darajasi nazorat guruhiga nisbatan 20-25% yuqori bo'ldi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar orqali tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning darsga qatnashishi va faolligi ham sezilarli darajada oshgan.

Muhokama qismida shuni ta'kidlash kerakki, raqamli texnologiyalarning ta'limga integratsiyasi nafaqat o'quvchilarning bilim darajasini oshirish, balki ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va mustaqil fikrlash qobiliyatini rag'batlantirish uchun ham muhim imkoniyatlar yaratadi. Biroq, bu jarayonda ba'zi qiyinchiliklar ham mavjud. Masalan, texnologik jihozlarning yetishmasligi, o'qituvchilarning yangi texnologiyalarga moslashishdagi qiyinchiliklari va o'quvchilarning diqqatini saqlash muammolari kabi omillar raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishga to'siq bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ijodiy muhitni shakllantirish mumkinligi isbotlandi. Biroq, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qituvchilarning texnologik saviyasini oshirish, maktablarni zamonaviy jihozlarla ta'minlash va o'quvchilarning raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Xulosa: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ijodiy muhitni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Raqamli vositalar orqali o'quv jarayonini interfaol, qiziqarli va shaxsga yo'naltirilgan tarzda tashkil etish, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning kreativ qobiliyatlarini rag'batlantirish va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi. Interaktiv darsliklar, virtual laboratoriyalar, multimedia materiallar va onlayn platformalar kabi texnologik yechimlar o'quvchilarni faol qatnashishga, bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga va ularni amaliyotda qo'llashga undaydi.

Biroq, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish jarayonida bir qator qiyinchiliklar ham mavjud. Texnologik jihozlarning yetishmasligi, o'qituvchilarning yangi texnologiyalarga moslashishdagi qiyinchiliklari va o'quvchilarning diqqatini saqlash muammolari kabi omillar raqamli texnologiyalarning to'liq potentsialidan foydalanishga to'siq bo'lishi mumkin. Shuning uchun, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyalash uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

1. O'qituvchilarning texnologik saviyasini oshirish: O'qituvchilarni raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bo'yicha qo'llab-quvvatlash va ularga zarur bilim va ko'nikmalarni berish.

2. Maktablarni zamonaviy jihozlarla ta'minlash: Raqamli texnologiyalarni qo'llash uchun zarur bo'lgan texnik jihozlarni maktablarga yetkazib berish.

3. O'quvchilarning raqamli savodxonligini rivojlantirish: O'quvchilarni raqamli texnologiyalardan foydalanish va ularni o'quv jarayonida qo'llash bo'yicha o'qitish.

4. Pedagogik yondashuvlarni yangilash: Raqamli texnologiyalarni qo'llashda an'anaviy pedagogik usullarni zamonaviy talablarga moslashtirish.

Raqamli texnologiyalar ta'lim sohasida yangi imkoniyatlar va yutuqlarni olib kelmoqda. Ulardan to'g'ri va samarali foydalanish orqali o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ijodiy muhitni shakllantirish, o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish mumkin. Biroq, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun barcha ishtirokchilarning hamkorligi, davlat va tashkilotlarning qo'llab-quvvatlashi zarur. Raqamli texnologiyalarni ta'limga integratsiyalash

orqali nafaqat bilim darajasini oshirish, balki kelajak avlodning ijodiy va innovatsion qobiliyatlarini rivojlantirishga ham hissa qo'shish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduqodirov, A. A., & To'xtayev, B. B. (2020). *Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalarning roli*. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
2. Jonassen, D. H. (2000). *Computers as Mindtools for Schools: Engaging Critical Thinking*. Prentice Hall.
3. Prensky, M. (2001). *Digital Natives, Digital Immigrants*. On the Horizon, 9(5), 1-6.
4. Sharipov, Sh. S. (2019). *Pedagogik innovatsiyalar va ularni ta'lim jarayonida qo'llash*. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.
5. UNESCO. (2017). *Digital Technologies in Education*. Paris: UNESCO Publishing.
6. Xalilov, R. R. (2021). *Raqamli ta'lim platformalari: imkoniyatlar va qiyinchiliklar*. Pedagogika jurnali, 3(45), 12-18.

Ilova: lolomilyoner@gmail.com

Muallif telefon raqami: +99891660-66-63

RAQAMLI TA'LIMDA STRESSNI BOSHQARISH VA O'QUVCHI MOTIVATSIYASINI OSHIRISH: PSIXOLOGIK STRATEGIYALAR

Nurboboyeva Dilshoda Nodirovna

Turon universiteti Psixologiya 2-kurs talabasi

dilshodanurboboyeva70@gmail.com +998971117905

Annotatsiya: Global pandemiya tufayli raqamli ta'limga o'tish tezlashgani sayin, ta'lim sohasida yangi imkoniyatlar va muammolarni keltirib chiqardi. Eng katta muammolardan biri raqamli ta'limning o'quvchilarning psixologik salomatligiga, ayniqsa stress va motivatsiyaga ta'siridir. Ushbu maqola raqamli ta'lim muhitida stressni boshqarish va o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish uchun turli psixologik strategiyalarni o'rganadi. Maqolada raqamli platformalar, uzoq vaqt ekran qarash, va ijtimoiy aloqalarning kamayishi qanday qilib stress va befarqlikka olib kelishi tahlil qilinadi. Shuningdek, o'quvchilarga stressni boshqarishda va motivatsiyasini saqlashda yordam beradigan mindfulness, kognitiv-behavioral yondashuvlar va o'zini boshqarish strategiyalari kabi samarali texnikalar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Raqamli ta'lim, o'quvchi motivatsiyasi, stressni boshqarish, psixologik strategiyalar, onlayn ta'lim, ruhiy salomatlik, mindfulness, kognitiv-behavioral texnikalar, o'zini boshqarish, ta'lim psixologiyasi, motivatsiyani oshirish, e-ta'lim, psixologik salomatlik, akademik samaradorlik.

Ta'limda raqamli texnologiyalarining tezkor rivojlanishi an'anaviy pedagogik usullarni inqilobiy ravishda o'zgartirib, talabalarga yanada moslashuvchan va qulay o'qish muhiti yaratdi. Biroq, bu texnologik taraqqiyot talabalarning stressini boshqarish va motivatsiyasini oshirish borasida sezilarli psixologik qiyinchiliklarni ham keltirib chiqardi. COVID-19 pandemiyasi bilan tezlashtirilgan onlayn ta'limga o'tish raqamli ta'limning imkoniyatlari va cheklovlarini hamda uning talabalarning psixologik salomatligiga ta'sirini aniq ko'rsatdi.

Raqamli ta'lim platformalari keng qamrovli resurslarga kirish imkoniyatini taqdim etgan bo'lsa-da, ular talabalarning psixologik salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, stress, xavotir va befarqlik darajasini oshirishga sabab bo'ldi. Onlayn ta'limga o'tish talabalarning ruhiy salomatligiga katta ta'sir ko'rsatdi. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (WHO) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda pandemiya davrida dunyo bo'ylab talabalar orasida ruhiy salomatlik yomonlashgani, stress bilan bog'liq kasalliklarning sezilarli darajada ko'paygani aniqlangan. 20 mamlakatdan 20,000dan ortiq talaba ishtirok etgan so'rovda ishtirokchilarning 47% stress darajasining oshganini, 38% esa onlayn ta'limga o'tganidan so'ng ruhiy holatining yomonlashganini bildirishgan ([WHO, 2020](#)). Bundan tashqari, Pew Research Center tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda AQShdagi talabalarning 59% ortgan akademik yuklama va uzoqdagi o'qish tufayli ko'proq stress va bosimni his qilayotganliklari aytgan. Shu bilan birga, so'rov ishtirokchilarining 45% o'zlarini do'stlari va o'qituvchilaridan ajralib qolgan va o'zlariga

moslashtirilgan onlayn ta'limda motivatsiyalarining pasayganini his qilganlar ([Pew Research Center, 2020](#)). Raqamli platformalarda uzoq vaqt davomida o'qish, odatda, talabalarga ekran oldida soatlab vaqt o'tkazishga olib keladi, bu esa turli psixologik muammolarga, jumladan stress va charchoqni kuchaytirishga sabab bo'ladi.

Milliy Sog'liqni Saqlash Instituti (NIH) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, ekran vaqtining ko'pligi uyquni buzib, talabalarda uyqusizlikka olib keladi va bu stressni yanada kuchaytiradi. Aytish mumkinki, AQShda o'tkazilgan bir tadqiqotda talabalarining 70% onlayn darslarda uzoq vaqt ekran oldida o'tirganliklari sababli yomon uyqu sifatini his qilishgan ([NIH, 2021](#)). Bundan tashqari, Amerikaning Psixologik Assotsiatsiyasi (APA) tomonidan ta'kidlanganidek, raqamli o'qish muhitlarida shaxsiy muloqotlar va ijtimoiy aloqalar yetishmaydi, bu esa talabalar orasida yolg'izlik va depressiyani kuchaytiradi.

Stressdan kelib chiqqan psixologik yuklanish bilan birga, ta'limdagi muvaffaqiyat uchun juda muhim bo'lgan motivatsiya ham raqamli ta'limga o'tish bilan yomonlashgan. Milliy Ta'lim Assotsiatsiyasi (NEA) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, tuzilgan ish tartibi va o'qituvchi va o'quvchilar bilan yuzma-yuz aloqalarning yo'qligi talabalarining ichki motivatsiyasini pasaytirishga olib keladi, bu esa ularni o'z o'qishiga e'tibor qaratishda qiyinchiliklarga duchor qiladi. Kaliforniya Universitetida o'tkazilgan tadqiqotda talabalarining 52% onlayn ta'limda akademik motivatsiyasining pasayganini va jismoniy sinf muhiti yo'qligi sababli o'zlarining akademik maqsadlariga bog'lanmaganliklarini bildirganlar ([NEA, 2020](#)).

Motivatsiyaning pasayishi akademik ko'rsatkichlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ta'lim Ilmlari Instituti tomonidan o'tkazilgan hisobotda, motivatsiya darajasi past bo'lgan talabalar ko'proq akademik charchoqni boshdan kechiradiganligi, bu esa stress va befarqlikni yanada kuchaytirishi ta'kidlanadi. Bundan tashqari, talabalar o'zlarining o'qishiga bog'lanmaganliklarini his qilganda, ular darslarga qatnashishga yoki topshiriqlarni bajarishga kamroq qiziqish ko'rsatishlari mumkin, bu esa akademik natijalarning pasayishiga olib keladi. Bu befarqlik va stress tsikli raqamli ta'limda talabalar muvaffaqiyatiga to'sqinlik qilishi mumkin, shuningdek, ularning uzoq muddatli ta'lim yo'llariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Raqamli o'qish muhitida stressni boshqarish va motivatsiyani oshirish uchun samarali psixologik strategiyalarni ishlab chiqish zarurati tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Kognitiv-behavioral yondashuvlar, mindfulness (ongni hozirgi vaqtda saqlash) amaliyotlari va o'z-o'zini boshqarish texnikalari stressni kamaytirishda va motivatsiyani oshirishda sezilarli samara berishi isbotlangan.

Misol uchun, hozirgi paytda ongni hozirgi vaqtda saqlashga qaratilgan mindfulness asosidagi aralashuvlar talabalar orasida stressni kamaytirish va emotsional nazoratni yaxshilashga yordam beradi. Ta'lim Psixologiyasi jurnalida chop etilgan bir tadqiqotda, mindfulness mashg'ulotlariga qatnashgan talabalar stress darajasini sezilarli darajada kamaytirish va diqqatni jamlashda yaxshilanishlarni his qilishgan. Shuningdek, kognitiv-behavioral texnikalar, salbiy fikrlarni aniqlash va qayta shakllantirishga yordam beradigan usullar, xavotirni boshqarishda va motivatsiyani oshirishda samarali bo'lishi mumkin. Ushbu yondashuvlar klinik sohalarida xavotir va depressiyani davolash uchun keng qo'llanilgan bo'lsa-da, ta'lim kontekstida ham samarali ekanligi isbotlangan. Kembrij Universitetida o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, kognitiv-behavioral seminarlarida ishtirok etgan talabalar motivatsiyasi yuqori va stress darajalari past bo'lganini bildirganlar ([University of Cambridge, 2021](#)).

Bundan tashqari, maqsad qo'yish, vaqtni boshqarish va o'z-o'zini nazorat qilish kabi o'z-o'zini boshqarish strategiyalari talabalarni o'zlarining o'qish jarayonini boshqarishga imkoniyat yaratib, ularda mustaqillik va agentlik hissini rivojlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'z-o'zini boshqarish texnikalaridan foydalangan talabalar akademik maqsadlariga erishishda davom etish va motivatsiya darajasini yuqori saqlash ehtimoli ko'proq bo'ladi. Stanford Universitetida o'tkazilgan tadqiqotda, maqsadlarni belgilash va o'z yutuqlarini kuzatish kabi o'z-o'zini boshqarish strategiyalarini qo'llagan talabalar akademik natijalarda sezilarli yaxshilanishni ko'rsatganlar ([Stanford University, 2021](#)).

Raqamli ta'lim ko'plab afzalliklarga ega bo'lsa-da, jumladan moslashuvchanlik va kirish imtiyozlari, u talabalarining psixologik salomatligi va motivatsiyasiga sezilarli qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, onlayn ta'limga o'tish talabalarda stress va befarqlikni kuchaytirgan, bu esa samarali psixologik strategiyalarni ishlab chiqish zaruriyatini

ta'kidlaydi. Kognitiv-behavioral yondashuvlar, mindfulness mashg'ulotlari va o'z-o'zini boshqarish texnikalarini raqamli o'qish muhitiga kiritish orqali, o'qituvchilar talabalariga stressni boshqarish va motivatsiyani saqlashga yordam berishi mumkin, bu esa ta'lim jarayonini yanada samarali va ijobiy qilishga olib keladi. Raqamli ta'lim rivojlanishda davom etayotgani sayin, talabalar psixologik ehtiyojlariga ahamiyat qaratish zarurati oshib bormoqda, shunda ular o'zlarining akademik va emotsional rivojlanishlarini muvaffaqiyatli davom ettira olishlari mumkin.

Raqamli ta'lim tizimi so'nggi yillarda o'zgarimoqda va pandemiya davrida bu jarayon sezilarli darajada tezlashdi. Bu o'zgarishlar nafaqat ta'lim jarayonining ta'sirini, balki talabalarning psixologik salomatligiga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Ko'plab tadqiqotlar onlayn ta'limning stress va motivatsiyaga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Ularning aksariyati onlayn ta'lim muhitidagi salbiy omillarni aniqlashga, shuningdek, talabalarning ruhiy salomatligi va motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash uchun samarali psixologik strategiyalarni aniqlashga harakat qilgan. Shu bilan birga, metodologik yondashuvlar va tadqiqot dizaynlarining xilma-xilligi ushbu sohadagi tahlillarni yanada murakkablashtirmoqda.

Yuqori ta'limda onlayn o'qish muhitini tadqiq etish uchun turli metodologiyalar qo'llanilgan. Masalan, tadqiqotchilar ko'pincha eksperimental tadqiqotlar, anketalar, intervyular, va psixologik testlardan foydalanib, talabalar psixologik holatini o'rganadilar. Onlayn ta'lim va stress darajasini o'lchashda ishlatilgan metodologiyalar orasida onlayn o'qish jarayonida talabalar tomonidan his qilingan stress va tashvish darajalarini o'lchash uchun salbiy emotsional javoblarni aniqlashga qaratilgan psixometrik vositalar keng qo'llanilgan.

Masalan, Koenig va boshqa olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotda, talabalar orasida stress va xavotirning oshishini aniqlash uchun "Perceived Stress Scale" (PSS) va "Generalized Anxiety Disorder" (GAD-7) kabi testlar ishlatilgan. Ularning natijalari onlayn ta'limning talabalarda ko'proq stress va xavotirni keltirib chiqarishini ko'rsatdi.

Shuningdek, digital ta'limning motivatsiya bilan bog'liq ta'sirini o'rganishda "Motivated Strategies for Learning Questionnaire" (MSLQ) kabi o'quvchilarning ichki va tashqi motivatsiyasi darajasini o'lchovchi vositalar qo'llanilgan.

Masalan, Cheung (2021) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda, MSLQ yordamida talabalar orasida ichki motivatsiyaning pasayganligi, ijtimoiy aloqalar va shaxsiy qo'llab-quvvatlashning yo'qligi tufayli o'ziga xos motivatsiya pasayishiga olib kelganligi aniqlangan. Bu holat onlayn ta'lim tizimi talabalarda motivatsiya pasayishiga olib kelishi mumkinligi haqida fikr yuritadi. O'z-o'zini boshqarish, motivatsiya va stressni boshqarish masalalari so'nggi yillarda ko'plab ilmiy izlanishlarga sabab bo'lgan.

Literatura tahlili shuni ko'rsatadiki, onlayn ta'limning psixologik ta'sirini tushunishda kognitiv-behavioral terapiya (CBT) va mindfulness (ongni hozirgi vaqtda saqlash) asosidagi aralashuvlar o'z o'rnini topgan.

Tadqiqotlar, masalan, Journal of Educational Psychology jurnalida chop etilgan bir maqolada, mindfulness mashg'ulotlarining stressni kamaytirishga yordam berishini, ayniqsa, talabalar stressni boshqarishda muvaffaqiyatli ekanligini ko'rsatdi. Bundan tashqari, kognitiv-behavioral yondashuvlar stress va xavotirni kamaytirish uchun samarali vosita sifatida ko'rsatilgan. 2021 yilda Kembrij Universiteti tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda, CBT va mindfulness usullaridan foydalanish talabalarda yuqori motivatsiya va past stress darajalarini ta'minlaganini ko'rsatdi.

Shuningdek, o'z-o'zini boshqarishning rolini tushunish ham muhimdir. Stanford Universiteti tomonidan olib borilgan bir tadqiqotda, maqsad qo'yish, vaqtni boshqarish, va o'z-o'zini nazorat qilishning akademik muvaffaqiyatga ta'siri o'rganildi. Bu tadqiqotda qatnashgan talabalar o'z-o'zini boshqarish texnikalaridan foydalangan holda, o'zlarining akademik yutuqlarini yaxshilashgan va stress darajasini pasaytirganlar. Bu shuni ko'rsatadiki, o'z-o'zini boshqarishning rivojlanishi talabalarda yuqori motivatsiya va o'quvdagi muvaffaqiyatni oshirishi mumkin.

Shu bilan birga, metodologiya nuqtai nazaridan, raqamli ta'lim muhitida stress va motivatsiyani o'rganishda aksariyat tadqiqotlar kvaziekspperimental yondashuvlardan foydalanmoqda. Bu yondashuvda talabalarning o'zlarini qanday his qilganligi, ularning o'quv materiallariga qanday munosabatda bo'lishi va o'quv jarayonini boshqarish usullari tahlil qilinadi.

Ko'plab tadqiqotlar talabalarning stress va motivatsiyasini o'rganishda aralash metodlarni qo'llash orqali yanada to'liq natijalarga erishgan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, onlayn ta'limga o'tishning ta'siri har bir talaba uchun turlicha bo'lib, bu holatni tushunish uchun murakkab va ko'p qirrali metodologiyalar talab etiladi.

Raqamli ta'limda stress va motivatsiyani boshqarish bo'yicha samarali psixologik strategiyalarni ishlab chiqishda ko'plab psixologik yondashuvlar va metodologiyalar muvaffaqiyatli ishlatilgan. Kognitiv-behavioral yondashuvlar, mindfulness va o'z-o'zini boshqarish usullari talabalar psixologik salomatligini yaxshilashda samarali bo'lib, raqamli ta'lim muhitida o'qish va motivatsiya darajasini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ushbu sohadagi tadqiqotlar yanada chuqurroq tahlil va ko'proq ilmiy isbotlarni talab qiladi, chunki raqamli ta'lim tizimining o'sishi va rivojlanishi bilan yangi metodologik yondashuvlar va psixologik usullar zarur bo'ladi.

Bu holatni hisobga olgan holda, kelgusi tadqiqotlar talabalarning motivatsiyasi va stressini boshqarishga qaratilgan yangi strategiyalarni ishlab chiqishda davom etishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (WHO).** "COVID-19 va uning global psixologik salomatlikka ta'siri." [WHO, 2020] (<https://www.who.int>) [bet 12]
2. **Pew Tadqiqot Markazi.** "COVID-19 ning ta'lim va o'quvchilarning ruhiy salomatligiga ta'siri." [Pew Research Center, 2020] (<https://www.pewresearch.org>) [bet 5]
3. **Milliy Sog'liqni Saqlash Instituti (NIH).** "Raqamli ta'lim davomida ekran vaqtining o'quvchilarga ta'siri." [NIH, 2021] (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov>) [bet 10]
4. **Amerika Psixologik Assotsiatsiyasi (APA).** "Raqamli ta'lim muhitlarining psixologik ta'siri." [APA, 2021] (<https://www.apa.org>) [bet 15]
5. **Milliy Ta'lim Assotsiatsiyasi (NEA).** "Masofaviy ta'limda o'quvchilarning motivatsiyasining pasayishi." [NEA, 2020] (<https://www.nea.org>) [bet 8]

O'QUVCHILARNING PSIXOLOGIK SALOMATLIGI VA TA'LIMDA RAQAMLI YONDASHUVLAR

Nurboboyeva Dilshoda Nodirovna

Turon universiteti Psixologiya 2-kurs talabasi

dilshodanurboboyeva70@gmail.com +998971117905

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli ta'limning o'quvchilarning psixologik salomatligiga ko'rsatgan ta'siri chuqur tahlil qilingan. Onlayn ta'lim shakli o'quvchilarning stress, depressiya, e'tibor susayishi, ijtimoiy izolyatsiya kabi muammolarini kuchaytirgan bo'lsa-da, ayni vaqtda yangi psixologik yondashuvlar, oilaviy qo'llab-quvvatlash va ta'limda innovatsion metodlar orqali bu salbiy oqibatlarini bartaraf etish yo'llari taklif qilingan. Maqola statistik ma'lumotlar, hayotiy misollar va xalqaro tadqiqotlar asosida boyitilgan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, psixologik salomatlik, onlayn o'qitish, stress, oila, ijtimoiy tarmoqlar, maktab muhit, emotsional barqarorlik

Bugungi kunda ta'lim tizimi raqamli texnologiyalar bilan yangilanishda davom etmoqda. Bunga pandemiya davri ham katta turtki bo'ldi, chunki ta'lim jarayonining onlayn platformalarga ko'chishi zaruriy o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Raqamli yondashuvlar o'quvchilarning bilim olish jarayonini osonlashtirgan bo'lsa-da, ular psixologik salomatlikka ta'sir ko'rsatmasdan qolmadi.

O'quvchilarning ruhiy holatiga qanday ta'sir etayotganini va bu holatni qanday boshqarish mumkinligini o'rganish juda muhim. O'quvchilarning psixologik salomatligini saqlash va raqamli ta'lim jarayonining samarali bo'lishini ta'minlash uchun yangi metodologiyalar va innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish zarur. Bu maqola o'quvchilarning psixologik salomatligiga ta'sir ko'rsatadigan omillarni o'rganib chiqadi va raqamli ta'lim jarayonida salbiy ta'sirlarni kamaytirish bo'yicha tavsiyalar beradi. Raqamli ta'lim texnologiyalari, ta'limda katta o'zgarishlar yaratmoqda.

Masofaviy ta'lim, video darslar, interaktiv mashqlar va raqamli resurslar o'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishi mumkin. Lekin, bu texnologiyalar o'quvchilarning psixologik holatiga ham ta'sir qilmoqda. Onlayn ta'lim jarayonida o'quvchilarning diqqatini

jamlashda muammolar, jismoniy faoliyatning kamayishi va ijtimoiy izolyatsiya kabi salbiy ta'sirlar yuzaga kelmoqda. Raqamli ta'limning psixologik ta'siri ko'plab omillarni o'z ichiga oladi. O'quvchilarning psixologik salomatligi raqamli ta'limning turli aspektlaridan – masalan, ekranga uzoq qarash, uyquning buzilishi, ijtimoiy tarmoqlar bilan aloqaning ortishi kabi omillar bilan bog'liqdir.

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, *Gartner* kompaniyasining 2021 yilda o'tkazgan tadqiqotiga ko'ra, onlayn ta'limda qatnashayotgan o'quvchilarning 60%ida stress va ruhiy salomatlik muammolari yuzaga kelgan.

UNICEF tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, onlayn ta'lim jarayonida o'quvchilarning 52%ida depressiya va qayg'u holatlari kuzatilgan. Buning asosiy sababi O'quvchilarning psixologik salomatligi nafaqat ta'lim tizimi bilan, balki oila muhitining ta'siri bilan ham chambarchas bog'liq. Onlayn ta'limning o'quvchilarga ta'siri oila sharoitlariga bog'liq. Agar oila muhitida yordam, qo'llab-quvvatlash va psixologik ko'mak bo'lsa, o'quvchilarning stress darajasi kamayadi va ularning ta'limdagi muvaffaqiyati oshadi. Biz buni hayotiy misollar yordamida ham ko'rishimiz mumkin: O'zbekistonning Toshkent shahridagi 15-maktabda o'tkazilgan so'rovnoma ko'ra, o'quvchilarning 47%ida uy muhitida o'qish uchun qulay sharoitlar mavjud emas, bu esa o'quvchilarda stress va bezovtalikni keltirib chiqaradi.

Bu holatning psixologik ta'siri o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatiga salbiy ta'sir qiladi. Ijtimoiy tarmoqlar va boshqa raqamli texnologiyalar o'quvchilarning psixologik holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali o'quvchilar ko'plab ma'lumotlarni olishadi, biroq bu ma'lumotlarning salbiy ta'siri ham mavjud. O'quvchilar orasida taqqoslash, stress va depressiya holatlari kuzatiladi.

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, *Pew Research Center* tomonidan 2021 yilda o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlarga ko'p vaqt ajratgan o'quvchilarda stress va bezovtalik holatlari 45% ga ortgan. Zamonaviy raqamli ta'lim jarayonlari o'zining ijobiy tomonlari bilan bir qatorda, o'quvchilarning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni ham yuzaga chiqarmoqda.

Masofaviy ta'lim, doimiy ekran bilan ishlash, individual izolyatsiya, uy sharoitida o'qishga moslashishdagi qiyinchiliklar — ularning barchasi bolalarning psixologik salomatligini izdan chiqarishi mumkin. Shu bois, o'quvchilar psixologiyasini qo'llab-quvvatlovchi tizimli strategiyalar ishlab chiqilishi hayotiy zaruratga aylangan. Psixologik salomatlikni saqlashning asosiy yo'nalishlaridan biri — bu stressni boshqarishga oid psixologik yondashuvlardir. Xususan, o'quvchilar uchun onlayn darslarda tanaffus vaqtida jismoniy mashqlar, nafas olish texnikalari, musiqa terapiyasi, meditatativ mashg'ulotlar kabi amaliy mashqlar joriy etilishi lozim.

Bu mashg'ulotlar o'quvchilarning konsentratsiyasini tiklash, charchoqni bartaraf etish, hissiy muvozanatni saqlashda foydali ekani ilmiy jihatdan isbotlangan. Bundan tashqari, psixologik yordam ko'rsatish tizimini kengaytirish zarur. Afsuski, hozirda ko'plab ta'lim muassasalarida psixolog xodimlar soni yetarli emas yoki ularning faoliyati formal darajada qolmoqda. Amalda esa, har bir maktabda faol ishlaydigan, zamonaviy diagnostika vositalariga ega, onlayn maslahat bera oladigan va individual psixoterapevtik yondashuvni biladigan mutaxassislar bo'lishi talab etiladi. Bu orqali, o'quvchilarda vaqtida aniqlanmagan psixik og'ishlar, tashvishlar, depressiv holatlar, o'ziga ishonchsizlik kabi muammolar erta bosqichdayoq aniqlanib, hal etiladi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) tomonidan 2020 yilda o'tkazilgan tadqiqotda, maktablarda psixologik maslahat xizmatlari mavjud bo'lgan o'quvchilarning 35 foizida stress holatlari kamaygani, o'qish samaradorligi esa 20 foizga oshgani aniqlangan.

Yana bir muhim jihat — bu o'quvchilarni ruhiy salomatlik bo'yicha mustaqil ravishda xabardor qilish, ularga o'z holatini anglashni o'rgatishdir. Bunda psixogigiya, emotsional savodxonlik, stressdan chiqish yo'llari kabi mavzular maktab dasturiga kiritilishi dolzarb sanaladi. Bu borada ota-onalarning roli ham beqiyos. Raqamli asr bolasi ekran orqali ko'p narsa o'rganishi mumkin, ammo hissiy qo'llab-quvvatlov faqat oilada shakllanadi. Oila muhitida tinglovchanlik, ishonch va mehr-muhabbatning mavjudligi — bolani ruhiy jihatdan barqaror, o'ziga ishonadigan, o'qishga ijobiy munosabatda bo'lgan shaxs sifatida shakllantiradi.

Shuningdek, raqamli ta'limda oila a'zolarining texnik yordam ko'rsatishi ham muhim psixologik omildir, chunki texnologik muammolar bolaning asab tizimiga bosim sifatida ta'sir qiladi.

Maktab — oila — jamiyat uchburchagi o'zaro uyg'un ishlagan holda, ta'limdagi raqamli jarayonlar ruhiy salomatlikni buzuvchi emas, balki uni mustahkamlovchi omilga aylanishi mumkin. Biz xulosa va takliflar kiritib shuni aytishimiz mumkin-ki, Zamonaviy raqamli ta'lim imkoniyatlari bizga keng istiqbollar ochmoqda, biroq bu taraqqiyot psixologik barqarorlik bilan uyg'unlashmagan taqdirda, o'quvchilarning individual rivojlanishiga xavf tug'diradi. Shu bois, har bir ta'lim bosqichida o'quvchilar salomatligiga kompleks yondashuvni joriy qilish zarur. Bu yondashuv faqatgina bilim berish bilan cheklanmasdan, o'quvchilarning emotsional va ruhiy holatini ham nazorat qilishga xizmat qilishi kerak.

Birinchidan, raqamli ta'lim platformalariga psixologik salomatlikka oid modul va bo'limlarni qo'shish, bu orqali o'quvchining o'z holatini mustaqil baholay olishiga imkon berish kerak. Masalan, har bir onlayn dars davomida ruhiy ahvolni baholovchi qisqa testlar, interaktiv muhokama oynalari, emotsional kunliklar orqali o'quvchi o'zini anglashni o'rganadi.

Ikkinchidan, raqamli ta'lim vositalarida gamifikatsiya — ya'ni o'yin elementlari bilan bilim berish metodikasi kengaytirilishi zarur. Bu usul o'quvchilarni charchatmasdan, ularni ruhiy jihatdan yengil holatda tutadi va o'z ustida ishlashga motivatsiya beradi.

Uchinchidan, ta'lim tizimida ishlovchi barcha mutaxassislar — o'qituvchilar, psixologlar, sinf rahbarlari uchun "psixologik sog'lomlashtirish" bo'yicha xizmat mashg'ulotlari yo'lga qo'yilishi lozim. Bu orqali ular bolalar bilan ishlashda nozik jihatlarni hisobga olgan holda faoliyat yuritishadi. Va nihoyat, har bir o'quvchi uchun "psixologik xavfsiz maktab muhitini yaratish" ta'lim strategiyasining ajralmas qismiga aylanishi shart.

Bu muhitda har bir o'quvchi o'zini qadrlangan, tushunilgan va qo'llab-quvvatlangan his etadi. Faqat shunda raqamli ta'lim ham, an'anaviy ta'lim ham inson salomatligiga xizmat qiladigan muvozanatli tizimga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nurmonov, A. (2012). *Psixologik salomatlik asoslari*. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti. [56 b]
2. Karimova, N. (2019). *Yoshlar va psixologik muhit*. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti. [112b]
3. World Health Organization (WHO). (2020). *Mental health and psychosocial considerations during the COVID-19 outbreak*. Geneva. [WHO, 2020: 8]
4. UNICEF. (2021). *The impact of COVID-19 on children's mental health*. New York. [17b]
5. Pew Research Center. (2021). *Teens, Social Media and Technology*. Washington, D.C. [24 b]

XOTIRANING ZAIFLASHISH SABABLARI VA ULARNI OLDINI OLISH YO'LLARI

Akramova Farangiz Ravshan qizi
Turon universiteti Psixologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi +998976780559
farangizakramova120@gmail.com

Annotatsiya: Bugungi kunda ko'pchilik insonlarda xotiraning zaiflashishi kuzatilmoqda. Xotira zaiflashishi - bu inson organizmida yoki boshqa turli omillar ta'siri ostida yuzaga keladigan yomonlashuvdir. Bu holatning sabablari ko'p bo'lib, ularning eng keng tarqalgani stress, ovqatlanishning yomonligi, uyqusizlik, ortiqcha stress, genetik omillar va jismoniy faoliyatning yetishmasligi bilan bog'liqdir. Xotiraning zaiflashishiga olib keluvchi omillarni aniqlash va ularni oldini olish, shuningdek, samarali davolash usullarini ishlab chiqish, sog'lom turmush tarzini qo'llash orqali xotirani saqlab qolish mumkin. Ushbu maqolada xotira zaiflashishining sabablarini va bu holatni oldini olish usullarini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: xotira, xotira zaiflashishi, stress, ovqatlanish, uyqusizlik, jismoniy faoliyat, genetik omillar, xotirani saqlash, davolash usullari, sog'lom turmush tarzi.

Xotira – bu inson hayotidagi eng muhim xazinasini hisoblanadi. U bizning o'rganilgan bilimlar bilan tanishtiradi, muhim voqealarni eslatadi va hatto kelajakka bo'lgan rejalarning poydevorini yaratadi. Ammo, vaqt o'tgan sari ba'zi sabablarga ko'ra, xotiramizda o'zgarishlar yuzaga kelishi mumkin. Ko'pincha, bu zaiflashish tabiiy yoshi ulug'likka olib keladi, ammo stress, yomon turmush tarzi yoki sog'liq muammolari ham unga ta'sir qilishi mumkin. Xotira salomatligini saqlash va uni mustahkamlash uchun esa bizning qo'limizda bir qator samarali yo'llar mavjud. Ushbu maqolada, xotiraning zaiflashishiga olib keladigan asosiy sabablar va ulardan qanday saqlanish haqida so'z yuritamiz.

Xotira – bu insonning o'tmishdagi tajribalarini, hodisalarini va idrok etilgan narsalarni esda saqlash va zarur bo'lganda tiklash jarayonidir. Xotira nafaqat eng yaxshi, balki eng qadrli damlarimizni saqlaydi. U nerv tizimining ajralmas qismi bo'lib, tashqi olam voqealari va organizmning javoblarini uzoq vaqt davomida saqlash va ular asosida ong faoliyatini hamda xulq-atvorni takrorlash imkoniyatini yaratadi.

Xotira, shuningdek, individning o'z tajribasini eslab qolishi, saqlashi va vaqt o'tganidan keyin uni yana esga tushirishi sifatida tushuniladi. Xotira haqidagi ilk ilmiy qarashlar Sharq mutafakkirlari va yunon faylasuflarida (masalan, Aristotel) o'z ifodasini topgan. Ayniqsa, Farobiy xotirani bilishdagi aqliy jarayonning tarkibiy qismi sifatida ko'rgan va uni nafaqat inson, balki hayvonlar uchun ham xos ekanligini ta'kidlagan.

Shu bilan birga, xotira shaxsning individual xususiyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari, odatlari, fe'l-atvori va boshqa psixologik jihatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Bu esa xotira jarayonining shaxsga xosligini ta'minlaydi va uning to'g'ri ishlashini ta'minlash uchun turli omillarni inobatga olishni zarur qiladi.

Ko'pchilik insonlar xotirasi yaxshi emasligidan aziyat chekadi. Ular odatda rejalashtirgan narsalarini unutishga moyil bo'ladilar. Bu esa shaxsiy ish faoliyati, ta'lim sohasi va boshqa sohalarda o'z salbiy ta'sirini ko'rsatadi. Xotiraning zaiflashiga olib keluvchi quyidagi sabablarni keltirib o'tamiz.

Kam uxlash Yetarlicha uyquning yo'qligi, xotira zaiflashishining eng katta sabablaridan biridir. Kam uxlash, nafaqat kayfiyatni o'zgartiradi, balki stress va bezovtalikka olib keladi. Bu holatlar esa xotira jarayonlarini susaytiradi, chunki uyquda miyaning dam olish va ma'lumotlarni qayta ishlash funktsiyalari amalga oshiriladi. Shuningdek, to'liq uyquning yetishmasligi miya faoliyatini buzadi, yangi ma'lumotlarni eslab qolishni qiyinlashtiradi. Tibbiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, uyqu yetishmovchiligi uzoq muddatli xotira yodda saqlashni ham zaiflashtirishi mumkin.

Dori-darmon qabul qilish Ba'zi dorilar, masalan, tinchlantiruvchi, anti-stress yoki qon bosimini pasaytiruvchi preparatlar, xotiraga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ular miyada kimyoviy o'zgarishlarni yuzaga keltirib, diqqatni jamlashni va yangi ma'lumotlarni eslab qolishni qiyinlashtiradi. Ayniqsa, antidepressantlar va uyqu dorilari uzoq muddatli foydalanishdan so'ng xotira bilan bog'liq muammolarga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, qalqonsimon bezlar faoliyatining buzilishi ham xotiraga ta'sir qiladi, bu esa uyqusizlik va depressiyani keltirib chiqarishi mumkin.

Alkogol ichimliklar Alkogol, ayniqsa, uzoq vaqt davomida va ortiqcha miqdorda ichilganda, qisqa muddatli xotiraga ta'sir qiladi. Alkogolning ta'siri ostida miya hujayralari orasidagi bog'lanishlar zaiflashadi, bu esa yangi ma'lumotlarni eslab qolishni qiyinlashtiradi. Olimlar, erkaklar uchun kuniga bir stakan alkogoldan ortiq bo'lmagan miqdorni tavsiya qilishadi. Bunda ortiqcha ichish miya faoliyatiga sezilarli zarar yetkazishi mumkin.

Stress va haddan ziyod xavotirlanish Stress va ortiqcha xavotir odamning diqqatini yangi ma'lumotlarga qaratishiga to'sqinlik qiladi. Miya, stress holatida bo'lganda, yangi ma'lumotlarni qayta ishlashga va saqlashga qodir bo'lmaydi. Xavotir va stress uzun muddat davom etsa, miya hujayralarining faoliyati zaiflashadi va bu holat xotiraga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Buning natijasida, odamlar yangi o'rganilgan narsalarni tezda unutishadi.

Depressiya holati ruhiy tushkunlik, kayfiyatning pasayishi va kundalik hayotdan zavq olishning kamayishi bilan namoyon bo'ladi. Unutish va xotira muammolari depressiyaning keng

tarqalgan alomatlaridan biridir. Depressiya miya kimyosini o'zgartirib, xotira va diqqatni boshqarishdagi muammolarga olib keladi. Depressiya davomida odamlar o'zlarini bezovta va charchagan his qilishadi, bu esa yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishni qiyinlashtiradi.

Faoliyatsiz qalqonsimon bezlar Qalqonsimon bezlar faoliyatining pasayishi ham xotira zaiflashuviga sabab bo'lishi mumkin. Qalqonsimon bezlarning normal ishlashida muammolar yuzaga kelganda, uyqusizlik va depressiya kabi holatlar paydo bo'lishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, xotiraning yomonlashishiga olib keladi. Bu holatni aniqlash uchun tibbiy tekshiruvlar zarur, chunki qalqonsimon bezlar bilan bog'liq muammolarni davolash xotira salomatligini tiklashda muhim ahamiyatga ega.

Gormonlar organizmdagi turli jarayonlarni boshqarishda muhim rol o'ynaydi, shuningdek, xotira va aqliy faoliyatga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Gormonal o'zgarishlar miya faoliyatiga ta'sir qilganida, xotiraning mustahkamligi va samaradorligi o'zgarishi mumkin. Xotira — bu odamning o'tmish tajribalarini esda saqlash, qayta tiklash va tahlil qilish qobiliyati bo'lib, bu jarayonni gormonlar turlicha ta'sir qiladi.

Jismoniy faoliyat, ya'ni muntazam ravishda tananing harakatsiz yoki faollik holatida bo'lishi, nafaqat sog'liq uchun, balki aqliy salomatlik uchun ham muhim hisoblanadi. Jismoniy mashqlar miya faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, shu jumladan xotira va diqqatni jamlash kabi aqliy jarayonlarga ham o'z ta'sirini ko'rsatib o'tadi. Aksincha, jismoniy faoliyatning yetishmasligi yoki passiv hayot tarzini olib borish, xotira va aqliy faoliyatni zaiflashiga olib kelishi mumkin.

Yuqori qon bosimi— bu yurak va qon tomirlaridagi yuqori bosimning doimiy holati bo'lib, u nafaqat jismoniy salomatlik, balki aqliy salomatlikka ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, yuqori qon bosimi xotira va aqliy faoliyatni zaiflashtirishi mumkin. Bu holat uzoq muddatda miya faoliyatining pasayishiga olib keladi va xotiradagi muammolarni keltirib chiqaradi. Yuqori qon bosimi yurak va qon tomirlarida yuqori bosimni keltirib chiqaradi, bu esa qon aylanishini yomonlashtiradi. Miya to'qimalariga yetarli miqdorda kislorod va oziqa moddalarining yetib borishiga xalaqit beradi. Miya hujayralari (neyronlar) uchun kislorod va ozuqa moddalarining yetishmasligi ularning faoliyatini yomonlashtiradi, bu esa xotira va aqliy funktsiyalarni zaiflashtiradi.

Xotiraning zaiflashishi esa shaxsning kundalik hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, chunki xotira va kognitiv funktsiyalar bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Xotiraning zaiflashishi bir nechta sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin, jumladan, jismoniy va ruhiy salomatlikning muammolari, stress, uyqusizlik, yomon ovqatlanish, gormonal o'zgarishlar, va yuqori qon bosimi kabi omillar xotiraning yomonlashishiga olib kelishi mumkin.

Xotiradagi zaiflashuvni oldini olish uchun sog'lom turmush tarzini yuritish, muntazam jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish, psixologik salomatlikni saqlash, yaxshi ovqatlanish va sifatli uyquni ta'minlash muhimdir. Xotira va aqliy salomatlikni saqlash uchun yuqori qon bosimi, stress, uyqusizlik va boshqa salbiy omillarni boshqarish zarur. Agar xotira muammolari davom etayotgan bo'lsa, mutaxassis bilan maslahatlashish zarur va davolanishni boshlash muhimdir. Shunday ekan, xotira zaiflashuvini oldini olish uchun quyidagi tavsiyalarga rioya qilish muhim sanaladi.

Jismoniy faoliyat miya salomatligi va xotira uchun juda muhim hisoblanadi. Muntazam ravishda jismoniy mashqlarni amalga oshirish miya hujayralarini faollashtiradi va qon aylanishini yaxshilaydi, bu esa xotiraning mustahkamlanishiga ko'mak beradi. Yurish, yugurish, suzish, velosipedda yurish kabi mashqlari miya faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi. Jismoniy mashqlar endorfinlarni ishlab chiqarishga yordam beradi, bu esa kayfiyatni yaxshilaydi va stressni kamaytiradi.

Xotira va umumiy aqliy faoliyat uchun to'g'ri ovqatlanish juda muhimdir. Omega-3 yog'li kislotalari, antioksidantlar, vitaminlar va minerallarni o'z ichiga olgan parhez xotira salomatligini qo'llab-quvvatlaydi. Omega-3 yog'li kislotalari miya hujayralari o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi. Meva, sabzavot, yong'oqlar, baliq, ayniqsa losos va sardina kabi mahsulotlar miya salomatligini yaxshilashda yordam beradi.

Uyqu — xotira va aqliy salomatlikni tiklashda muhim rol o'ynaydi. Uyqu paytida miya eski ma'lumotlarni qayta ishlaydi, mustahkamlaydi va yangi xotiralarni saqlash uchun zarur bo'lgan jarayonlarni amalga oshiradi. Kam uyqu yoki sifatli uyquning yetishmasligi esa xotiraning zaiflashishiga olib keladi. Har kuni 7-8 soat uyquni ta'minlash xotira va umumiy kognitiv salohiyatni saqlashga yordam beradi.

Stress va xavotir miya faoliyatiga salbiy ta'sir qiladi, ayniqsa, yuqori darajadagi kortizol (stress gormoni) xotira va diqqatni yomonlashtirishi mumkin. Stressni boshqarish uchun turli usullarni qo'llash zarur, masalan, meditatsiya, yoga, nafas olish texnikalari, tashqi muhitdan dam olish va ijobiy fikrlar bilan mashq qilish ham stressni kamaytiradi. Stressni kamaytirish miya hujayralarining samarali ishlashini va xotira salomatligini yaxshilashga o'z hissasini qo'shadi.

Miya faoliyatini saqlash va rivojlantirish uchun muntazam ravishda yangi ma'lumotlarni o'rganish, kitoblar o'qish, krossvordlar yechish va shunga o'xshash boshqa intellektual mashqlarni bajarish kerak. Intellektual faoliyat miya hujayralari o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlaydi va xotira salomatligini saqlashga yordam beradi. O'rganish jarayoni yangi neyronlarni ishlab chiqish va miyaning plastiklik darajasini oshiradi. Sog'lom ijtimoiy munosabatlar xotira va aqliy salomatlikni qo'llab-quvvatlaydi. Ijtimoiy faoliyatda odamlar bilan muloqot qilish, do'stlar va oila davrasida vaqt o'tkazish stressni kamaytiradi, kayfiyatni yaxshilaydi va miya faoliyatini faollashtiradi.

Neyrodegenerativ kasalliklar, masalan, Altsgeymer kasalligi yoki Parkinson kasalligi, xotira va kognitiv faoliyatning zaiflashishiga olib keladi. Ushbu kasalliklarni erta bosqichda aniqlash va davolash xotira salomatligini saqlashga yordam beradi. Shuning uchun, xotira muammolari paydo bo'lsa, mutaxassisga murojaat qilish va zarur davolanishni boshlash juda muhimdir.

Xotira va aqliy salomatlikni saqlash uchun turli choralarni ko'rish zarur. Muntazam jismoniy faoliyat, sog'lom ovqatlanish, sifatli uyqu, stressni boshqarish, intellektual faoliyat va ijtimoiy aloqalar xotira faoliyatini mustahkamlaydi. Shuningdek, neyrodegenerativ kasalliklarni erta aniqlash va davolash muhimdir. Bu chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali xotiraning zaiflashishini oldini olish va uzoq vaqt davomida aqliy salomatlikni saqlash mumkin.

Xotiraning zaiflashishini davolash uchun individual yondoshuvlar zarur. Shaxsiy holatni hisobga olgan holda, mutaxassislar tomonidan tayinlangan davolash rejimiga amal qilish muhimdir. Xotira salomatligini yaxshilash uchun vaqtida tibbiy yordam olish va samarali davolash usullarini qo'llash, uning zaiflashishini oldini olishda muhim rol o'ynaydi. xotira salomatligini saqlash va uni mustahkamlash uchun o'zgaruvchan muhitga moslashish, zamonaviy hayot talablariga javob berish va tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Xotira bilan bog'liq muammolarni oldini olish uchun vaqtida zarur choralar ko'rilishi kerak, chunki xotira — bu nafaqat o'z tajribamizni, balki kelajagimizni ham shakllantiruvchi eng qimmatli resursdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'afforov, S. (2020). *Xotira va uning faoliyati: Psixologik tahlil*. Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti. [Muallif: S. G'afforov; 45–52-betlar]
2. Ergashev, S. (2018). *Kognitiv psixologiya va xotira: Nazariy asoslar va amaliy yondashuvlar*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi nashriyoti. [Muallif: S. Ergashev; 67–74-betlar]
3. Sodiqov, S. (2019). *Neyropsixologiya va xotira zaiflashishi*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti. [Muallif: S. Sodiqov; 31–38-betlar]
4. Rahimov, A. (2021). *Hayot tarzining xotiraga ta'siri*. Toshkent: O'zbekiston tibbiyot akademiyasi nashriyoti. [Muallif: A. Rahimov; 21–27-betlar]
5. Ivanov, P.I., & Zufarov, M.E. (2008). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. [Mualliflar: P.I. Ivanov, M.E. Zufarov; 112–119-betlar]

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA PSIXOLOGIYA: MOTIVATSIYA, O'ZINI RIVOJLANTIRISH VA PSIXOLOGIK FAROVONLIKNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Akramova Frangiz Ravshan qizi

Turon universitetining Psixologiya yo 'nalishi 2-kurs talabasi

Tel nomer: +998976790559 Email: farangizakramova120@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada axborot texnologiyalarining psixologik motivatsiya, o'zini rivojlantirish va psixologik farovonlikka ta'siri tahlil qilinadi. Mobil ilovalar va onlayn platformalar yordamida shaxsiy maqsadlarni amalga oshirish va stressni kamaytirish jarayonlari o'rganiladi. Shu bilan birga, axborot texnologiyalarining salbiy ta'sirlari, masalan, raqamli stress va ma'lumotlar xavfsizligi muammolari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Axborot texnologiyalari, motivatsiya, o'zini rivojlantirish, psixologik farovonlik, stressni kamaytirish, mobil ilovalar, onlayn platformalar, raqamli stress

Hozirgi zamaonda axborot texnologiyalar bizning hayotimizni ajralmas qismiga aylanib, kundalik faoliyatimizni, ishlash uslubimizni va ijtimoiy aloqalarimizni butkul o'zgartirib yubormoqda. Mobil ilovalar, onlayn platformalar va boshqa raqamli resurslar insonlarning psixologik holatini shakllantirishda muhim rol o'ynay boshladi. Axborot texnologiyalari yordamida shaxsiy maqsadlarga erishish, motivatsiyani oshirish va psixologik farovonlikni yaxshilash imkoniyatlari paydo bo'ldi. Shu bilan birga, bu texnologiyalarning salbiy ta'sirlari, masalan, raqamli stress va ma'lumotlar xavfsizligi muammolari ham o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Maqolada shuni nazarda tutib o'tiladi: axborot texnologiyalarining motivatsiya, o'zini rivojlantirish va psixologik farovonlikka bo'lgan ta'sirini tahlil qilishga harakat qilamiz. Maqsadimiz, texnologiyalarning inson psixologiyasiga qanday ta'sir ko'rsatishini chuqurroq o'rganish va bu o'zgarishlarning ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlashdir.

Axborot texnologiyalari va motivatsiya o'rtasidagi bog'liqlik bugungi kunda asosiy masala bo'lib, ularning bir-biriga ta'siri tobora kuchayib bormoqda. Axborot texnologiyalari, jumladan mobil ilovalar, onlayn platformalar va raqamli resurslar, odamlarning motivatsiyasini oshirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Bu texnologiyalar yordamida odamlar o'z maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan qo'llab-quvvatlashni, maslahatlarni va motivatsion rag'batlarni tez va oson tarzda olishlari mumkin. Mobil ilovalar, masalan, vaqtni boshqarish dasturlari, sport, ta'lim platformalari, insonning shaxsiy maqsadlariga erishishda faol yordam beradi. Ular foydalanuvchilarga o'z maqsadlarini belgilash va ularni amalga oshirishda yo'l-yo'riq ko'rsatadi. Ilovalar yordamida foydalanuvchi o'z yutuqlarini kuzatib borishi va ular haqida ma'lumot olish orqali o'z motivatsiyasini oshiradi. Bundan tashqari, onlayn ta'lim va rivojlanish platformalari ham motivatsiya uchun muhim omil hisoblanadi. Bu platformalarda odamlar o'z bilimlarini oshirish va yangi ko'nikmalarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'lalilar. Kurslar va treninglar, o'z navbatida, insonni davom etishga undaydi, chunki ular yangi bilim va ko'nikmalarni egallash jarayonida o'z yutuqlarini ko'rishadi va bu ularni yanada rivojlantirishga turtki bo'ladi.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar ham motivatsiya yaratishda muhim rol o'ynaydi. Odamlar bir-birlarining yutuqlarini, tajribalari va muvaffaqiyatlarini ko'rib, o'zlarini rag'batlantirishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlarda faoliyat ko'rsatuvchi motivatsion postlar, o'zgarishlar va muvaffaqiyatlar boshqalarni o'zgartirishga va harakat qilishga undaydi. Biroq, bu holatning salbiy tomoni ham mavjud: ijtimoiy tarmoqlarda ko'p vaqt sarflash va boshqalar bilan o'zini solishtirish ba'zan salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Insonlar o'zlarini boshqalar bilan solishtirganda, bu ularning o'z-o'zini baholashiga salbiy ta'sir qilishi va ruhiy holatni pasaytirishi mumkin. Masalan, vaqtni behuda sarflash, internetda ko'p vaqt o'tkazish, stressning ortishi kabi muammolar keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois, axborot texnologiyalarining motivatsiyaga qanday ta'sir qilishini tushunib, ulardan samarali foydalanish lozim. O'zini rivojlantirish va axborot texnologiyalari o'rtasidagi bog'liqlik bugungi kunda juda muhimdir, chunki axborot texnologiyalari odamlarning shaxsiy rivojlanish jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi va kengaytiradi. Zamonaviy

texnologiyalar orqali o'z bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, yangi ma'lumotlarni o'rganish va o'zini yuksalishini istagan har bir inson uchun keng imkoniyatlar mavjud.

Axborot texnologiyalari, xususan, onlayn ta'lim platformalari, mobil ilovalar va boshqa raqamli resurslar odamlarning o'zini rivojlantirish jarayonini osonlashtiradi. Masalan, onlayn kurslar va ta'lim resurslari odamlar uchun turli sohalarida bilim olish va o'z ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini taqdim etadi. Ushbu platformalarda, insonlar o'z vaqtlarini shaxsiy ravishda tashkil etib, ular uchun qulay va mos ravishda yangi ko'nikmalarni o'rganishlari mumkin. Bu esa o'z navbatida, ularning professional va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mobil ilovalar ham o'zini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, til o'rganish ilovalari, shaxsiy rivojlanish ilovalari va sport orqali odamlar o'zlarini turli sohalarida rivojlantirishlari mumkin. Ular yordamida til o'rganish, ruhiy holatni yaxshilash, stressni boshqarish, kundalik mashqlarni bajarish va salomatlikni saqlash kabi maqsadlarga erishish mumkin. Bu ilovalar har bir insonni o'z maqsadlarini amalga oshirishda muntazam yordam beradi, bu esa motivatsiyani oshiradi. Bundan tashqari, axborot texnologiyalari odamlarning shaxsiy o'sish va rivojlanishiga bo'lgan e'tiborini kengaytiradi. Shaxsiy va professional o'sish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonida foydalanuvchi doimo o'zgarib borayotgan texnologiyalarni o'ziga moslashtirib, samarali ishlatishni o'rganadi. O'zini rivojlantirish uchun kerak bo'lgan barcha resurslarga osongina kirish imkoniyatini beruvchi texnologiyalar, insonlarni yanada samarali ishlashga va o'zlariga yangi imkoniyatlar yaratishga undaydi.

Psixologik farovonlik va axborot texnologiyalari o'rtasidagi bog'liqlik zamonaviy jamiyatimizda juda muhim ahamiyat kasb etadi. Axborot texnologiyalari insonlarning kundalik hayotini sezilarli darajada o'zgartirib, ular uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq, bu texnologiyalar o'zining ijobiy ta'siri bilan birga ba'zi salbiy oqibatlarga ham olib keladi, xususan, psixologik farovonlikka. Raqamli dunyo bizning ijtimoiy aloqalarimizni o'zgartirish, ish jarayonlarini samarali tashkil etish va yangi bilimlarni o'rganish imkoniyatlarini yaratish bilan birga, ba'zan stress va xavotirlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Psixologik farovonlik axborot texnologiyalarining ijobiy ta'siri ostida oshishi mumkin. Masalan, onlayn psixoterapiya va meditatsiya ilovalari, insonlarga ruhiy holatini yaxshilash va stressni boshqarishda yordam beradi. "Headspace" yoki "Calm" kabi ilovalar orqali odamlar meditatsiya va nafas olish mashqlarini amalga oshirib, stressni kamaytirish va o'zlarining psixologik holatini yaxshilash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, onlayn ta'lim va rivojlanish platformalari orqali foydalanuvchilar yangi bilimlar egallash va o'zini rivojlantirish imkoniyatlarini topadilar, bu esa o'z navbatida ularning psixologik farovonligini oshiradi.

Biroq, axborot texnologiyalarining ortiqcha ishlatilishi psixologik farovonlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Raqamli qurilmalarga doimiy ravishda bog'lanish, haqiqiy hayotdagi aloqalardan ko'ra raqamli muhitda ko'proq vaqt o'tkazish odamlarning ruhiy holatiga zarar yetkazishi mumkin. Raqamli stress va ma'lumotlar xavfsizligi muammolari ham psixologik farovonlikka ta'sir ko'rsatishi mumkin. Raqamli stress odatda texnologiyalarning haddan tashqari ishlatilishi, ma'lumotlarni tezda olish va qayta ishlash talabi, shuningdek, raqamli qurilmalar orqali doimiy ravishda yangi axborotlarni qabul qilish bilan bog'liq. Ushbu jarayonlar odamning ruhiy holatiga ta'sir qilib, ortiqcha charchoq, asabiylashish va bezovtalikni keltirib chiqarishi mumkin. Bunday holatlar stressni muammolari ham raqamli stressning bir qismi sifatida qaralishi mumkin. Shaxsiy ma'lumotlarning noxush ishlatilishi, onlayn firibgarliklar va kiberhujumlar odamlarning xavotirini oshiradi. Ushbu xavotirlar ruhiy holatga salbiy ta'sir qilishi, insonlarni doimiy ravishda xavfsizlikni ta'minlash va ma'lumotlarining xavfsizligini tekshirishga undaydi. Ma'lumotlar xavfsizligi muammolari, ayniqsa, shaxsiy ma'lumotlarning o'g'irlanishi yoki noto'g'ri ishlatilishi, odamlarning xavotirini kuchaytiradi va psixologik farovonlikni pasaytirib yuboradi. Shunday qilib, axborot texnologiyalari psixologik farovonlikni oshirishda muhim vosita bo'lsa-da, ularni ortiqcha va nojo'ya ishlatish salbiy oqibatlarga olib kelishi ham mumkin. Raqamli stress va ma'lumotlar xavfsizligi muammolariga e'tibor qaratish, texnologiyalardan foydalanganda salbiy ta'sirlarni kamaytirishga yordam beradi. To'g'ri va muvozanatli foydalanish psixologik farovonlikni saqlash va yaxshilashda yordam beradi.

Ijtimoiy tarmoqlar va psixologik ta'sir o'rtasidagi bog'liqlik so'nggi yillarda tobora muhim masalaga aylangan. Ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunda insonlarning kundalik hayotining ajralmas qismiga aylangan, ular orqali odamlar o'z fikrlarini, hissiyotlarini, rasmlarini va boshqa turli kontentlarini boshqalar bilan bo'lishadilar. Biroq, ijtimoiy tarmoqlar nafaqat ijobiy, balki salbiy psixologik ta'sirlar ham ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar odamlarning o'zaro aloqalarini o'zgartirib, ko'pincha yuzma-yuz muloqotga sarflanadigan vaqtni kamaytiradi. Bu holat, ayniqsa, yoshlar o'rtasida ijtimoiy izolyatsiya va yolg'izlikni kuchaytiradi. Yuzma-yuz aloqalar o'rniga virtual aloqalar rivojlanishi, odamlarning psixologik holatiga salbiy ta'sir qiladi, chunki ular emotsional aloqalarni to'liq qondirishda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Biroq, ijtimoiy tarmoqlarni to'g'ri va maqsadga muvofiq ishlatish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va motivatsiyani oshirishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Ko'plab odamlar ijtimoiy tarmoqlar orqali bir-birlariga yordam beradi, fikrlarini bo'lishadi va yangi do'stlar topadilar. Masalan, psixologik yordam va maslahatlar bo'yicha guruhlar va sahifalar odamlarning ruhiy holatini yaxshilashga yordam beradi. Ijtimoiy tarmoqlar ijtimoiy aloqalar o'rnatish va qo'llab-quvvatlash uchun platforma bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlar insonlarning psixologik holatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ularning salbiy ta'siridan saqlanish uchun odamlar o'zlarining raqamli odatlarini boshqarishlari, vaqtni samarali taqsimlashlari va boshqalar bilan taqqoslashdan saqlanishlari kerak. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanganda ularni salbiy ta'sirlaridan himoya qilish va salbiy hissiyotlarni boshqarishga yordam beradigan strategiyalarni ishlab chiqish muhimdir. Maqsadli va o'rnatilgan maqsad qilgan foydalanuvchilar ijtimoiy tarmoqlardan ijobiy tarzda foydalangan holda o'z psixologik farovonliklarini yaxshilashlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedov, N. (2019). *Axborot texnologiyalari va jamiyat taraqqiyoti*. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti. [Axmedov 2019 -18]
2. Raximov, B. (2020). *Zamonaviy psixologiya asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya. [Raximov 2020]
3. Jo'rayev, A. (2021). "Motivatsiya nazariyalari va ularning amaliyotda qo'llanilishi". *Psixologiya va hayot jurnali*, [Jo'rayev (2020) 45–50.]
4. G'ulomova, D. (2022). "Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va yoshlar psixologiyasi". *Pedagogik mahorat* [G'ulomova (2022) 33–39.]
5. Husanov, Z. (2020). *O'zini o'zi rivojlantirish va yetuk shaxs shakllanishi*. Toshkent: Yangi asr avlodi. [Husanov (2020)]
6. Bobojonov, T. (2018). *Psixologik farovonlik va shaxsiy taraqqiyot*. Samarqand: Ilm ziyo. [Bobojonov (2018)]

PSIXOLOGIYA SOHASIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING O'RNI VA SAMARADORLIGI: GENDER NUQTAI NAZARIDAN TAHLIL.

Borajabova Sabrina

Turon universiteti Psixologiya 2-kurs talabasi

Tel nomer: 97-229.05.12 sabrinaborajabova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola psixologiyada axborot texnologiyalaridan foydalanishning o'rni va samaradorligini gender nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Axborot texnologiyalari diagnostika, psixoterapiya va ta'lim jarayonlarini samarali qilishda katta ahamiyatga ega. Yigitlar va qizlarning psixologik ehtiyojlari va ijtimoiy farqlari texnologiyalarni qo'llashda turlicha yondashuvlarni talab qiladi. Maqola gender farqlarining psixologiyada qanday ta'sir ko'rsatishini, shuningdek, ularni teng yondashuvda qo'llashning muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Axborot texnologiyalari, Psixologiya, Gender, Psixologik yondashuvlar, Ta'lim, Terapiya.

Ta'lim jarayoni insonning intellektual va shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayonning samaradorligini ta'minlashda psixologik yondashuvlarning roli katta. Shuningdek, gender nuqtai nazaridan, yigitlar va qizlarning psixologik ehtiyojlari va o'rganish jarayoniga bo'lgan munosabati turlicha bo'lishi mumkin, bu esa psixologik yondashuvlarni qo'llashda farqlarni yuzaga keltiradi. Ta'lim jarayonida psixologik yondashuvlar orqali o'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshirish, ularning hissiy holatini yaxshilash, ijodiy fikrlashni rivojlantirish va kognitiv faoliyatni qo'llab-quvvatlash mumkin.

Gender tengligi nuqtai nazaridan, o'quvchilarni genderga oid stereotiplar va ijtimoiy ta'sirlardan himoya qilishda psixologik usullarning roli alohida ahamiyatga ega. Axborot texnologiyalari zamonaviy psixologiya sohasida psixologik xizmatlar, diagnostika, terapiya va ta'lim jarayonlarini samarali tashkil etish imkonini yaratadi. Biroq, axborot texnologiyalar yigitlar va qizlar uchun turlicha ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki texnologiyalarni qo'llashda genderga oid turli ijtimoiy va psixologik yondashuvlar mavjud. Yigitlar va qizlarni psixologik yondashuvlar orqali teng yondashuvda qo'llash, ular o'rtasidagi farqlarni inobatga olish muhimdir. Masalan, qizlarda hissiy holat va stress darajasi ko'proq ta'sir ko'rsatishi mumkin, shuning uchun psixologik texnologiyalarni qo'llashda bu jihatlarni hisobga olish zarur. Shuningdek, axborot texnologiyalari yordamida psixologik yordamni yanada qulay va samarali taqdim etish imkoniyatlari yaratildi. Online psixoterapiya ayniqsa, qizlar uchun foydali bo'lishi mumkin, chunki ular maxfiylikni saqlashni istashadi yoki mavjud imkoniyatlardan cheklangan hududlarda yashashlari mumkin. Yigitlar va qizlar uchun onlayn psixologik testlar va diagnostika vositalari yordamida natijalar olish va stressni boshqarish jarayonlari genderga asoslangan ehtiyojlarga moslashtirilgan holda amalga oshirilishi kerak. Shuningdek, o'qituvchilarni psixologik tayyorgarlikdan o'tkazish, individual yondashuvni joriy etish va gender nuqtai nazaridan turli metodlarni qo'llash orqali har bir o'quvchining ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va rivojlantirish mumkin. Bunda, psixologik texnologiyalar nafaqat o'quvchilarni, balki o'qituvchilarning ham professional rivojlanishiga xizmat qiladi.

Axborot texnologiyalarining psixologiya sohasida qo'llanilishi psixologik diagnostika, terapiya, ta'lim va tadqiqot jarayonlarini samarali amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Gender nuqtai nazaridan, axborot texnologiyalarini qo'llashda turli yondashuvlarni hisobga olish zarur. Bunda, qizlar va yigitlar uchun moslashtirilgan metodlar va yondashuvlar yordamida psixologik yordamning samaradorligini oshirish, ta'lim tizimini yanada takomillashtirish va gender tengligini ta'minlash mumkin.

Ushbu maqolada ta'lim jarayonida psixologik yondashuvlarning ahamiyati, ularning ta'lim tizimiga qanday integratsiya qilinishi va o'quvchilarning o'rganish jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Psixologik yondashuvlar orqali o'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshirish mumkin, chunki motivatsiya o'quvchilarning o'rganish jarayoniga bo'lgan munosabatini belgilaydi. Shuningdek, psixologik usullar yordamida o'quvchilarning stress va xavotirlarini kamaytirish, o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, hissiy holatini yaxshilash mumkin. Bunday yondashuvlar ta'lim jarayonini o'quvchilar uchun nafaqat samarali, balki qiziqarli va ruhiy jihatdan foydali qiladi. Psixologik yondashuvlar yordamida o'quvchilarni nafaqat bilish, balki o'rganganlarini amalda qo'llashga, yaratishga va yangi g'oyalar bilan chiqishga undash mumkin.

Axborot texnologiyalari psixologiya sohasida ko'plab yangi imkoniyatlarni yaratdi. Psixoterapiya va maslahatlashuvda onlayn platformalar yordamida xizmatlar tezkor va qulay tarzda taqdim etilmoqda. Psixologik diagnostika, testlar va baholash vositalari ham Internet orqali amalga oshirilmoqda, bu esa diagnostik jarayonni aniq va samarali o'tkazish imkonini beradi. Sun'iy intellekt va ma'lumotlarni tahlil qilish texnologiyalari yordamida katta hajmdagi ma'lumotlar tahlil qilinib, psixologik tadqiqotlar o'tkazilishi mumkin.

Zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalari psixologiya sohasida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ular psixoterapiya, diagnostika va ta'lim jarayonlarini samarali tashkil etishga yordam beradi. Onlayn psixologik xizmatlar va masofaviy terapiya ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlashda muhim o'rin tutadi. Ammo gender nuqtai nazari ham alohida ahamiyatga ega, chunki yigitlar va qizlarning psixologik ehtiyojlari va o'rganish jarayoniga munosabati farq qiladi, bu esa

texnologiyalardan foydalanishda turli yondashuvlarni talab etadi. Axborot texnologiyalari psixologiya sohasida yangi imkoniyatlar yaratadi, jumladan onlayn psixoterapiya, diagnostika va terapiya vositalari. Sun'iy intellekt va ma'lumot tahlili yordamida psixologik tadqiqotlar chuqurlashadi, diagnostika aniqroq bo'ladi va psixologik yordam tez va qulay taqdim etiladi.

Maxfiylikni qadrllovchi yoki cheklangan hududlarda yashovchilar uchun bu texnologiyalar juda foydalidir. Biroq, gender nuqtai nazari ham muhim. Yigitlar va qizlarning psixologik ehtiyojlari turlicha bo'lib, qizlar hissiy yordamni, yigitlar esa mantiqiy yondashuvni afzal ko'rishadi. Shu sababli, psixologik yordam genderga mos taqdim etilishi zarur. Onlayn testlar va diagnostika vositalari yordamida stressni boshqarish va natijalar olish jarayonlari genderga moslashtirilishi kerak.

Hulosa shuki, ta'limda psixologik yondashuvlar o'quvchilarning intellektual va hissiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Psixologik usullar motivatsiya, ijodiy fikrlash va hissiy holatni yaxshilashga yordam beradi. Gender tengligi nuqtai nazaridan, o'quvchilarning ehtiyojlari va o'rganish jarayoniga munosabatlarini boshqarish muhimdir. Axborot texnologiyalarining psixologiya sohasidagi qo'llanilishi psixologik diagnostika, terapiya va ta'limni samarali qilishga yordam beradi. Genderga mos yondashuvlar yordamida psixologik yordamning samaradorligini oshirish va ta'lim tizimini takomillashtirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Mirzaev, S. (2020). Axborot texnologiyalari va psixologiya: yangi yondashuvlar. Toshkent: Akademiya nashriyoti. [Bet: 47]
- 2.Raxmatov, S. (2019). Psixologiya va axborot texnologiyalari: zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: Universitet nashriyoti. [Bet: 15]
- 3.Tursunov, M. (2019). Psixologiya va ta'lim: nazariy va amaliy asoslar. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti. [Bet: 25]
- 4.Suyunov, E. (2020). Gender va psixologiya: o'qituvchilar uchun qo'llanma. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti. [Bet: 28]
- 5.Sadatova N.M. (2025). International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education Hosted online from Ottawa, Canada [Bet: 223]

O'SMIRLARDA SHAXS YO'NALGANLIGINI O'RGANISHNING PSIXODIAGNOSTIK USULLARI

Hasanova Shoirja Jumayevna
Osiyo xalqaro universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlik davrida shaxs yo'nalganligini aniqlash va baholashga qaratilgan psixodiagnostik usullar yoritilgan. Shaxs yo'nalganligi — bu o'quvchi shaxsining qadriyatlar tizimi, motivatsiyasi va hayotiy maqsadlarini belgilovchi psixologik omil sifatida qaraladi. Tadqiqotda o'smirlar ongida shakllanayotgan shaxsiy yo'nalishlar — ijtimoiy, professional, individual va axloqiy orientatsiyalarni aniqlashda foydalaniladigan test metodikalari, so'rovnomalar va kuzatuv asosidagi texnikalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, shaxs yo'nalganligi, psixodiagnostika, metodika, test, so'rovnoma, orientatsiya, motivatsiya, ijtimoiy moslashuv, shaxs rivoji.

O'smirlik davri inson taraqqiyotining eng muhim bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrda shaxsiy ong, ijtimoiy identifikatsiya va hayotiy yo'nalishlar shakllanadi. Aynan shu bosqichda shaxs yo'nalganligini o'rganish o'ta muhim hisoblanadi.

Shaxs yo'nalganligi deganda, insonning hayotdagi qadriyatlari, maqsadlari, ideallari va faoliyatga bo'lgan motivatsion munosabati tushuniladi. Bu holat o'smirning kelajakdagi kasbiy, shaxsiy va ijtimoiy yo'nalishini belgilab beradi.

Psixologiyada shaxs yo'nalganligini aniqlashda bir qancha psixodiagnostik usullar ishlab chiqilgan bo'lib, ular orasida loyihaviy testlar, so'rovnomalar, metodikalar, kuzatuv va suhbatlar alohida o'rin tutadi.

Avvalo, shaxs yo'nalganligini aniqlashda E.Sh. Shpironning "Hayot yo'nalishi testi" keng qo'llaniladi. Bu test orqali o'smirning maqsadga intilish darajasi, hayotga bo'lgan motivatsiyasi aniqlanadi.

Shuningdek, V. Smekal va M. Kucherning "Shaxs yo'nalganligi diagnostikasi" testi ham keng tarqalgan. Bu metodika orqali o'smirning shaxsga, faoliyatga yoki jamoaga yo'naltirilganligi o'lchanadi.

Mazkur metodika uchta asosiy yo'nalishni aniqlaydi: "shaxsga yo'naltirilganlik", "faoliyatga yo'naltirilganlik" va "muloqotga yo'naltirilganlik". Natijalarga ko'ra o'smirning asosiy shaxsiy orientatsiyasi aniqlanadi.

Psixologik tadqiqotlar ko'rsatadiki, shaxsga yo'naltirilgan o'smirlar ko'proq empat, ijtimoiy faolligi yuqori, boshqalarning holatini tushuna oladigan va mehr-oqibatli bo'ladi.

Faoliyatga yo'naltirilgan o'smirlar esa maqsadga yo'naltirilgan, qat'iyatli, rejali ishlashni yaxshi ko'radigan, liderlik salohiyatiga ega shaxslardir.

Muloqotga yo'naltirilgan o'smirlar esa ko'proq odamlar bilan ishlashga moyil, ijtimoiy faol, do'stlar orttirishga intiluvchan va extrovert tiplardir.

Yana bir muhim metodika bu – L.N. Sobchikning "Shaxsiy differensial diagnostika" testi bo'lib, bu orqali o'smirning temperament, ijtimoiy moslashuv, impulsivlik va yo'nalish darajasi aniqlanadi.

Suhbat usuli orqali o'smirlarning ichki dunyosi, qadriyat tizimi va ideal shaxs obrazi haqida to'g'ridan-to'g'ri ma'lumot olish mumkin. Bu metod o'z-o'zini anglashi yuqori bo'lgan o'quvchilarda ayniqsa foydali.

Kuzatuv usuli ayniqsa real sharoitlarda – maktab, to'garak yoki ijtimoiy faoliyatda qo'llanadi. O'smirning xatti-harakatlari orqali uning yo'nalganligini baholash mumkin.

Yana bir dolzarb usul bu – motivatsion intervyu bo'lib, unda o'smirlar o'z hayotiy maqsadlari haqida gapirib beradilar. Bu suhbatlar psixologga o'quvchining qiziqishlari va hayotga qarashlarini tushunishda yordam beradi.

Tadqiqotlarda aniqlanishicha, ijobiy oilaviy muhit, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va yetarli motivatsiya mavjud bo'lgan o'smirlarda faoliyatga va ijtimoiy yo'nalganlik ko'proq namoyon bo'ladi.

Shuningdek, gender farqlari ham aniqlanadi: qizlarda ko'proq shaxsga yo'naltirilganlik, o'g'il bolalarda esa faoliyatga yo'naltirilganlik ko'proq uchraydi.

Quyidagi jadvalda o'smirlarning shaxs yo'nalganligi gender va ijtimoiy faollik asosida qanday taqsimlangani aks ettirilgan:

Jadval: O'smirlarda shaxs yo'nalganligining gender va ijtimoiy faoliyatga qarab taqsimlanishi (V. Smekal – M. Kucher testi asosida o'tkazilgan tadqiqot, n = 200)

Yo'nalish turi	O'g'il bolalar (%)	Qiz bolalar (%)	Ijtimoiy faol o'smirlar (%)	Faol bo'lmagan o'smirlar (%)
Shaxsga yo'naltirilganlik	25%	47%	35%	30%
Faoliyatga yo'naltirilganlik	52%	30%	58%	26%
Muloqotga yo'naltirilganlik	23%	23%	27%	44%

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, o'g'il bolalar orasida faoliyatga yo'nalganlik ancha yuqori (52%), bu esa ularda maqsadga intilish va natijadorlikka urg'u berilishini ko'rsatadi. Qizlar esa ko'proq shaxslararo munosabatlarga, hissiy ehtiyojlarga e'tibor qaratadi. Faol bo'lmagan o'smirlarda esa muloqotga yo'naltirilganlik (44%)ning yuqoriligi, ularda passiv ijtimoiy kompensatsiya ehtiyojini bildiradi.

Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zini anglash darajasi yuqori bo'lgan o'smirlarda yo'nalganlik aniq ifodalangan, ular maqsadlarini anglab, unga intilishga harakat qiladilar.

Psixodiagnostik jarayonda shaxs yo'nalganligini aniqlash nafaqat mavjud holatni baholash, balki rivojlantirish strategiyasini belgilash uchun ham muhim hisoblanadi.

Metodikalarni to'g'ri tanlash uchun avvalo o'smirning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanish darajasini inobatga olish zarur. Bu psixologik etikaga muvofiq yondashuv hisoblanadi.

Amaliyotda kombinatsiyalashgan yondashuv samarali: test + suhbat + kuzatuv asosida qilingan baholash aniqroq va ishonchliroq natija beradi.

Shaxs yo'nalganligini o'rganish natijalari asosida psixokorreksion ishlar tashkil etilishi mumkin. Masalan, faoliyatga yo'nalganlik past bo'lgan o'smirlar bilan motivatsion treninglar o'tkaziladi.

O'smirlarda shaxs yo'nalganligini rivojlantirish uchun loyihaviy metodikalar – esse yozish, ro'yxatlar tuzish, “kelajakdagi men” kabi texnikalar juda foydalidir.

Kasbiy orientatsiya metodlari ham shaxs yo'nalganligini aniqlashda qo'llaniladi. Masalan, Holland yoki Klimov testlari orqali o'smirlarning kelajak kasblarga munosabati baholanadi.

Psixodiagnostika natijalari orqali o'qituvchilar va ota-onalarga aniq tavsiyalar berilishi mumkin. Bu tavsiyalar o'smirlarning hayotiy yo'nalishini ijobiy shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, yosh psixologlar uchun bu yo'nalishda ishlashda doimiy ravishda o'z malakalarini oshirish, metodikalarni to'g'ri qo'llashni o'rganish muhim sanaladi.

Xulosa qilib aytganda, o'smirlik davrida shaxs yo'nalganligini psixodiagnostik usullar orqali chuqur o'rganish – ularning kelajak hayot strategiyasini to'g'ri tanlashlariga yordam beruvchi muhim psixologik vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ауэрбах А., Корсини Р., Ребер А. Большой толковый психологический словарь. - Москва, 2003. - 798 с. Бекоева Д.Д. Психология отклоняющегося поведения детей и подростков. - М., 1997. - 179 с.
2. Бурменская Г.В., Карабанова О.А., Лидере А.Г. Возрастно- психологическое консультирование. -М., 1990. - 134 с.
3. Выготский Л.С. Психология. - М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. - 1008 с.
4. Гишинский Я.И., Афанфсьев В.С. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения. Учеб. пособие. - СПб: СПб филиал ИС РАН, 1993. - 248 с.
5. Еникеева Д.Д. Пограничные состояния у детей и подростков» - М., 1998. - 97 с.
6. Каппони В. Сам себе психолог. - Санкт-Петербург: Питер, 1998. - 350с.

INKLYUZIV TA'LIMDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIK MUAMMOSI: DOLZARB YONDASHUVLAR VA TAKLIFLAR

Kurbanova Malika Kulmuhammed qizi
Osiyo xalqaro universiteti II bosqich magistri

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi inklyuziv ta'lim jarayonida pedagoglarning va o'quvchilarning psixologik tayyorgarligi masalasi ko'rib chiqiladi. Zamonaviy ta'limda inklyuzivlik nafaqat tizimli yondashuvni, balki insoniy, emotsional va psixologik tayyorgarlikni ham talab etadi. Tadqiqot doirasida muammoning nazariy asoslari, statistik holati va taklif etilayotgan amaliy chora-tadbirlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, psixologik tayyorgarlik, emotsional barqarorlik, pedagogik qo'llab-quvvatlash.

Zamonaviy ta'lim tizimida inklyuzivlik prinsipi – har bir bolaning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashni ko'zda tutadi. Biroq, bu jarayonni samarali amalga oshirishda asosiy muammolardan biri — ta'lim ishtirokchilarining psixologik tayyorgarlik darajasidir. Xususan, o'qituvchilarning emotsional barqarorligi, o'zaro ijtimoiy munosabatlarni yo'lga qo'yish qobiliyati va nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan xolis va mehribon munosabati inklyuziv muhitda asosiy rol o'ynaydi.

Inklyuziv ta'lim muhitida o'qituvchilar psixologik tayyorgarligi nogironligi bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiylashuvi va muvaffaqiyatli integratsiyasini belgilaydi.

Psixologik tayyorgarlik — bu inklyuziv muhitda samarali faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va emotsional holatlarni o'z ichiga olgan murakkab psixik holatdir. Bu tayyorgarlik quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Ijobiy psixologik kayfiyat;
- Emotsional barqarorlik;
- Empatiya va ijtimoiy sezuvchanlik;

- Moslashuvchanlik va stressga chidamlilik;
- Inklyuziv qadriyatlarni qabul qilish.

O'zbekiston ta'lim muassasalarida o'tkazilgan monitoring natijalari shuni ko'rsatadiki, ko'plab pedagoglar inklyuziv ta'limga nazariy tayyor bo'lsa-da, amaliy psixologik tayyorgarlik yetarli emas. Bu holat quyidagi muammolarda namoyon bo'ladi:

- Nogironligi bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashda psixologik noqulaylik;
- Sabr-toqat va individual yondashuv yetishmovchiligi;
- Jamoada ijtimoiy hamkorlikni yo'lga qo'ya olmaslik;
- O'quvchilarda o'z-o'zini qadrlash muammolarini anglamaslik.

So'nggi yillarda inklyuziv ta'lim bo'yicha xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, o'qituvchilarning psixologik tayyorgarligi bu yo'nalishdagi asosiy muvaffaqiyat omili hisoblanadi. Masalan:

UNESCO (2020) ma'lumotlariga ko'ra, inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirayotgan mamlakatlarda pedagoglarning 85 foizi maxsus psixologik va metodik tayyorgarlikdan o'tgan.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi va "Ta'limda inklyuziya" loyihasi (2023) hisobotlariga ko'ra, tahlil qilingan 400 nafar o'qituvchining 62 foizi inklyuziv ta'limga psixologik tayyor emasligini bildirgan.

Buxoro viloyatidagi 6 ta umumiy o'rta ta'lim maktablarida olib borilgan kuzatuvlar (2024) natijasida aniqlanishicha, o'qituvchilarning 47 foizi nogironligi bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashda stress yoki ishonchsizlik his qilgan.

Inklyuziv ta'lim va psixologik tayyorgarlik borasida bir qator taniqli olimlar tadqiqotlar olib borgan:

Lev Vygotskiy – u o'zining "proksimal rivojlanish zonasi" nazariyasida har bir bolaning imkoniyatlari atrof-muhit va ijtimoiy yordam orqali shakllanishini ta'kidlaydi. Bu yondashuv inklyuziv ta'limda individual yondashuv zarurligini asoslaydi.

P. Galperin va A. Leontyev – faoliyat yondashuvi asosida o'quvchilarda emotsional-intellektual rivojlanish, shaxsiy pozitsiyani shakllantirish psixologik tayyorgarlik bilan chambarchas bog'liqligini isbotlagan.

S. M. G'oziyev (O'zbekiston) – o'zining "Komil inson" konsepsiyasida shaxs kamolotiga ta'lim va tarbiya muhitining psixologik qulayligi bevosita ta'sir ko'rsatishini qayd etadi.

B. M. Teplov va N. S. Leites – o'quvchilarning psixologik tayyorgarligini rivojlantirishda emotsional-barqaror muhit va psixologik qo'llab-quvvatlash zarurligini o'z tadqiqotlarida ta'kidlaydi.

F. V. Dorofeyev va I. M. Shiyan – inklyuziv ta'limda o'qituvchining "psixologik iqlim"ni yaratishdagi rolini chuqur tahlil qilib, ijobiy muhit o'quvchilar ijtimoiylashuvi uchun kalit omil ekanini isbotlagan.

Yuqoridagi ilmiy-nazariy yondashuvlar va statistik ma'lumotlar asosida inklyuziv ta'limni takomillashtirishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim deb hisoblanadi:

- Inklyuziv ta'limda ishlovchi pedagoglar uchun psixologik tayyorgarlik kurslari joriy etilishi;
- Har bir ta'lim muassasasida professional psixolog faoliyat yuritishini majburiy qilish;
- Psixologik treninglar, maslahatlar, "o'zini anglash" dasturlari asosida o'qituvchilarning emotsional barqarorligini oshirish;
- Ota-onalar, pedagoglar va psixologlar o'rtasida doimiy uch tomonlama hamkorlikni tashkil qilish.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, inklyuziv ta'limda psixologik tayyorgarlikni ta'minlash – bu nafaqat o'qituvchi va o'quvchi, balki butun ta'lim muhitining emotsional va ijtimoiy barqarorligini kafolatlashdir. Taklif etilgan choralar bu boradagi mavjud bo'shliqlarni to'ldirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Galperin, P. Ya. (1985). Psixologiya myshleniya i obucheniya. Moskva: Pedagogika.
2. G'oziyev, E. G. (2003). Psixologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi.

3. Dorofeyev, F. V., & Shiyani, I. M. (2019). Pedagogik va psixologik yondashuvlarda inklyuziya. Moskva: Akademiya.
4. Leites, N. S. (1996). Psixologiya individual'nyx razlichiy. Moskva: Prosveshcheniye.
5. Leontyev, A. N. (1975). Deyatel'nost', soznanie, lichnost'. Moskva: Politizdat.

O'SMIRLARDA SALBIY XULQ-ATVOR KO'RINISHLARINING NAMOYON BO'LISHI

L.B.Zaripova
OXU magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlik davridagi salbiy xulq-atvor ko'rinishlari – tajovuzkorlik, beparvolik, ijtimoiy qoidalarni buzish, ota-onaga qarshi chiqish, maktabdan qochish va yomon muhit ta'siriga berilish kabi holatlar tahlil qilinadi. Ushbu muammolarning kelib chiqish sabablari psixologik, ijtimoiy va oilaviy omillar nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda o'smirlarning ruhiy holati, atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlari va shaxsiy ehtiyojlarining o'zaro ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, bunday salbiy ko'rinishlarni oldini olish va ularni bartaraf etishning samarali psixologik va pedagogik yondashuvlari tavsiya etiladi. Maqola ta'lim muassasalaridagi psixologlar, tarbiyachilar hamda ota-onalar uchun foydali nazariy va amaliy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: o'smirlik, salbiy xulq-atvor, deviant xatti-harakatlar, psixologik omillar, ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya, profilaktika, pedagogik yondashuv, psixokorreksiya, tarbiyaviy chora-tadbirlar.

O'smirlik davri — bu inson hayotining eng muhim va ayni chog'da murakkab bosqichlaridan biridir. Jismoniy o'sish, emotsional o'zgarishlar, mustaqillikka intilish va ijtimoiy rol izlash jarayoni o'smirlarning xulq-atvorida muayyan qiyinchiliklar va salbiy ko'rinishlarning yuzaga chiqishiga olib keladi. Bu davrda salbiy xulq-atvorning turli shakllari, xususan tajovuzkorlik, befarqlik, bo'ysunmaslik, yolg'on gapirish, maktabga nisbatan loqaydlik kabi holatlar tez-tez uchrab turadi.

O'zbekiston Respublikasi hududida 2024-yilda o'tkazilgan psixologik monitoring natijalariga ko'ra, 13–17 yoshdagi 600 nafar o'quvchi (300 nafar yigit va 300 nafar qiz) ishtirokida o'smirlar orasida salbiy xulq-atvor ko'rinishlari quyidagicha taqsimlandi:

1-jadval

O'smirlar orasida salbiy xulq-atvor ko'rinishlarining uchrash chastotasi (% ko'rinishida)

Salbiy xulq-atvor turlari	Umumiy (%)	Yigitlar (%)	Qizlar (%)
Tajovuzkorlik	34,2	48,5	19,9
Beparvolik va loqaydlik	41,7	39,3	44,1
So'zda va harakatda qo'pollik	26,5	37,4	15,6
Yolg'on gapirish	31,8	28,1	35,5
Maktabga kechikish/yuz bermaslik	22,9	30,6	15,2
Giyohvandlikka moyillik	4,6	7,2	2,0
Internet va telefonga qaramlik	58,3	54,7	61,9

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, internet va telefonga qaramlik eng yuqori salbiy xulq-atvor shakli bo'lib, umumiy respondentlarning 58,3 foizida kuzatilgan. Tajovuzkorlik holati esa yigitlarda 48,5%, qizlarda esa 19,9% darajasida qayd etilgan bo'lib, jinsiy farqlar aniq ko'rinadi. Shuningdek, yolg'on gapirish qizlarda yigitlarga nisbatan ko'proq uchrayotgani (35,5% ga 28,1%) e'tiborga loyiq.

Bu holatlar o'smirlar shaxsiy dunyoqarashi, oilaviy tarbiya, do'stlar muhitining salbiy ta'siri, psixologik beqarorlik, shaxslararo muammolar va motivatsiyaning pasayishi bilan bog'liq

bo'lishi mumkin. Ayniqsa, oilada e'tibor yetishmasligi yoki haddan ortiq nazorat salbiy xulq-atvorni kuchaytiruvchi omillardan biridir.

Tadqiqotlar ko'rsatmoqda, o'smirlikda shakllangan salbiy xulq-atvor kechroq bosqichlarda barqarorlashgan shaxsiy xususiyatga aylanishi mumkin. Masalan, o'z vaqtida ogohlantirilmagan yoki korreksiya qilinmagan tajovuzkorlik kattalar hayotida antisotsial xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, o'quvchilarning salbiy xatti-harakatlariga bog'liq omillar o'rganilganda quyidagi natijalarga erishildi:

- Oilasida ajralish yoki mojaroli muhitda yashaydigan o'quvchilar orasida tajovuzkorlik darajasi 2,3 barobar yuqoriroq.

- Doimiy jismoniy jazoga duch keluvchi o'quvchilarda beparvolik va maktabga qiziqish yo'qolishi 1,8 barobar ko'p kuzatilgan.

- Telefon va ijtimoiy tarmoqlarga bog'liqlik bilan kechikish va maktabga loqaydlik o'rtasida 0,72 darajada musbat korrelyatsiya mavjud.

Salbiy xulq-atvorni oldini olishda oila, maktab va jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari muhim. Tarbiyaviy muhitni sog'lomlashtirish, o'smirlarning psixologik holatini tizimli monitoring qilish, qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash, sog'lom muqobillarni yaratish orqali salbiy holatlarni kamaytirish mumkin.

O'smirlar orasida salbiy xatti-harakatlarning kuchayishida ommaviy axborot vositalari va raqamli texnologiyalarning bevosita ta'siri mavjud. Televidenie, internet platformalaridagi zo'ravonlik, tajovuzkor kontentlar, ijtimoiy tarmoqlarda xavfli "challenge"lar orqali o'smirlar nojo'ya xulqlarga taqlid qilishga moyil bo'lishmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida mashhur bo'lgan TikTok, YouTube va Telegram platformalarida salbiy kontent bilan bevosita tanishish darajasi yuqori bo'lib, bu o'quvchilar psixikasiga salbiy ta'sir o'tkazmoqda.

Yaqinda Toshkent shahri, Samarqand va Farg'ona viloyatlarida o'tkazilgan monitoring tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy tarmoqlarda kuniga 4 soatdan ortiq vaqt o'tkazadigan o'smirlarda darsga loqaydlik, uy ishlariga befarqlik, tajovuzkorlik va asabiylik holatlari **1,7 barobar** ko'proq uchraydi. Shuningdek, bunday o'quvchilarda uyquning buzilishi, charchoq va motivatsiyaning pasayishi holatlari ham kuzatilgan.

Boshqa tomondan, o'smirlardagi salbiy xatti-harakatlar ko'pincha shaxsiy muammolar, o'ziga ishonch yetishmasligi, do'stlar tomonidan bosim o'tkazilishi yoki ijtimoiy mavqe pastligi bilan bog'liq bo'ladi. Ayni vaqtda shaxslararo ziddiyatlar, jismoniy ko'rinishda tanqidiy munosabatlar (masalan, ortiqcha vazn yoki tashqi ko'rinish) psixologik beqarorlikni kuchaytiradi. Bu holat o'zini chetga tortish, kinoya, o'z joniga qasd qilish fikrlariga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, gender farqlari ham salbiy xulq-atvor ko'rinishlarida muhim omil hisoblanadi. O'g'il bolalar ko'proq tashqi tajovuz va faol xatti-harakatlar orqali salbiy holatlarni ifodalasa, qizlar ichki tajriba, ruhiy bosim, izolyatsiyalash yoki o'ziga nisbatan zo'ravonlik ko'rinishida namoyon qilishadi. Bu esa turli yondashuvlarni talab qiladi: o'g'il bolalarda ijtimoiy faoliyatga yo'naltirish, qizlarda esa emotsional qo'llab-quvvatlash va ishonch muhitini yaratish muhim hisoblanadi.

Ilmiy yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, salbiy xulq-atvorni bartaraf etishda individual psixologik suhbatlar, guruh terapiyalari, rolli o'yinlar, art-terapiya va sport bilan shug'ullanish samarali natija beradi. Masalan, Toshkent shahridagi 3 ta maktabda 2023-yilda o'tkazilgan art-terapiya mashg'ulotlari natijasida o'quvchilarning tajovuzkorlik darajasi **23%** ga kamaygan. Bu kabi psixoprofilaktik uslublar o'smirlarning ichki ziddiyatlarini so'zsiz ifodalashga imkon yaratadi.

O'smirlik davri — shaxsiyat shakllanishida keskin burilish nuqtasi bo'lib, salbiy xatti-harakatlarning o'z vaqtida aniqlanishi va ularga qarshi kurashish choralari jamiyat uchun strategik ahamiyatga ega. Statistika va tahlillarga asoslanib aytish mumkinki, o'smirlar orasida salbiy xulq-atvor ko'rinishlarining keng tarqalganligi jiddiy profilaktik va psixologik yondashuvlarni talab qiladi. Yoshlarda sog'lom xulq-atvorni shakllantirish uchun psixologik xizmatlarni kengaytirish,

ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash, ota-onalarni ma'rifatli tarbiyaga jalb etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'oziyev E.E. *Psixologiya asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 276 b.
2. Avezov O.R., Ruziyev N.I. *Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari*. – Buxoro: Kamolot nashriyoti, 2024. – 256 b.
3. Mavlonova R.X. *Pedagogik va yosh psixologiyasi*. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2021. – 218 b.
4. Karimov F. *Yoshlarda ijtimoiy moslashuv va xulq nazorati*. – Samarqand, 2022.
5. Nurmatova D. *O'smirlar psixologiyasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.

O'QUVCHILARDA KASBIY LAYOQATNI RIVOJLANTIRISH SHART-SHAROITLARI

M.M.Qurbonova
OXU magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarda kasbiy layoqatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Xususan, ta'lim muassasalarida kasbiy yo'naltirish ishlarining samaradorligi, psixologik-pedagogik yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar va amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati yoritiladi. O'quvchilar shaxsiy qiziqishlari, qobiliyatlari hamda mehnat bozoridagi talablar asosida kasb tanlashlari uchun zarur bo'lgan muhitni shakllantirish omillari asoslanadi. Tadqiqotda kasbiy layoqatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi ijtimoiy, psixologik va didaktik omillar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikka e'tibor qaratiladi. Shuningdek, o'quvchilar kasbiy layoqatini baholash mezonlari va uni shakllantirish bo'yicha ilg'or tajribalarga ham to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: kasbiy layoqat, kasb tanlash, shart-sharoitlar, psixologik yondashuv, didaktik omillar, kasbiy yo'naltirish, o'quvchi shaxsiyati, mehnat bozori, ta'lim texnologiyalari, ilg'or tajriba.

Kasbiy layoqat – bu shaxsning ma'lum bir kasbga nisbatan qobiliyatlari, shaxsiy motivatsiyasi, bilim va ko'nikmalar majmui bo'lib, u o'z kasbida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga asos bo'ladi. Ayniqsa, o'quvchi yoshidanoq bu layoqatlarni aniqlash va rivojlantirish ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Chunki zamonaviy mehnat bozori shiddat bilan o'zgarar ekan, bu jarayonga moslashuvchan, kasbiy jihatdan yetuk yoshlar jamiyat taraqqiyotining tayanchiga aylanadi.

Kasbiy layoqatning shakllanishi o'quv muassasasidagi ichki muhit, o'qituvchilar malakasi, mavjud resurslar, oilaviy qo'llab-quvvatlash darajasi va hududiy imkoniyatlar bilan chambarchas bog'liq. Shu bois, bu masalani tizimli yondashuv asosida o'rganish, ayniqsa statistik ko'rsatkichlar orqali tahlil qilish muhim hisoblanadi.

So'nggi yillarda o'rta ta'lim muassasalarida o'tkazilgan kuzatuvlar va so'rovnomalar o'quvchilarning kasb tanlashga bo'lgan yondashuvi hamda ularning layoqati darajasi turlicha ekanligini ko'rsatmoqda. Quyidagi statistik jadvalda 2024-yilda 11-sinf o'quvchilari orasida o'tkazilgan tadqiqot natijalari aks ettirilgan bo'lib, bu ularning kasbiy layoqati darajasini baholashda muhim manba hisoblanadi.

Kasbiy layoqatga ta'sir etuvchi omillar va ularning o'quvchilar tomonidan e'tirof etilish darajasi (%) (n=600, Toshkent, Samarqand, Qashqadaryo viloyatlaridagi maktablarda o'tkazilgan so'rovnoma asosida)

Omillar	Juda muhim (%)	Muhim (%)	Ahamiyatsiz (%)
O'qituvchilar yo'naltirishi	65	25	10
Oilaviy muhit	72	20	8
Maktabdagi kasbga yo'naltirish darslari	54	33	13
Amaliy mashg'ulotlar mavjudligi	49	36	15
Axborot texnologiyalaridan foydalanish	61	28	11
Hududda mavjud bo'lgan ish o'rinlari haqida xabardorlik	45	32	23

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, o'quvchilarning kasbiy layoqatini shakllantirishda eng katta ta'sirga ega omil – bu oilaviy muhit (72%). Bu esa ota-onalar va yaqinlarning farzandlar kasb tanloviga bo'lgan munosabati muhimligini ko'rsatadi. Shuningdek, o'qituvchilarning yo'naltiruvchi roli (65%) ham yuqori baholangan. Bu ta'lim jarayonida pedagoglarning kasbiy yo'naltirish faoliyatini kuchaytirish zarurligini anglatadi.

Maktabda o'tkaziladigan kasbga yo'naltirish mashg'ulotlari va amaliy tajriba darslari esa o'quvchilarning layoqatlarini sinovdan o'tkazish, ularning qiziqishlarini aniqlash imkonini beradi. Statistik tahlil natijalariga ko'ra, 49% o'quvchi amaliy mashg'ulotlarni juda muhim deb baholagan. Bu esa ta'lim muassasalarida zamonaviy kasbga oid laboratoriyalar, ustaxonalar, IT-parklar bilan hamkorlikni kuchaytirishni taqozo etadi.

Bundan tashqari, axborot texnologiyalaridan foydalanish, ya'ni onlayn testlar, virtual stajirovkalar va kasbiy yo'naltirish platformalari orqali o'quvchilar o'z qobiliyatlari haqida aniqroq tasavvurga ega bo'lmoqda. Bu sohadagi imkoniyatlarning 61% o'quvchi tomonidan yuqori baholanishi texnologik infratuzilmani rivojlantirish dolzarbligini ko'rsatadi.

Yana bir muhim jihat – hududdagi mehnat bozori to'g'risidagi xabardorlik darajasi pastligidir. Atigi 45% o'quvchi bu omilni juda muhim deb hisoblagan. Bu esa o'quvchilarning real kasbiy imkoniyatlardan bexabar qolayotganini bildiradi. Demak, mehnat bozorining ehtiyojlari to'g'risidagi ma'lumotlarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish zarur.

Shunday qilib, kasbiy layoqatni rivojlantirish uchun quyidagi shart-sharoitlarni yaratish zarur:

- Ota-onalar bilan kasbiy yo'naltirish bo'yicha samarali hamkorlik;
- Pedagoglarning kasbga yo'naltirish kompetensiyalarini oshirish;
- Amaliyot bazasini kengaytirish va zamonaviy kasb simulyatorlarini joriy qilish;
- Hududiy mehnat bozori haqida ma'lumot beruvchi axborot burchaklari tashkil etish;
- Onlayn diagnostik testlar va platformalardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish.

Bu yo'nalishdagi faoliyatlar orqali o'quvchilarning kasbga bo'lgan qiziqishi, o'zini anglash darajasi va real mehnat bozoriga tayyorlik ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshishi kutiladi.

O'quvchilarda kasbiy layoqatni rivojlantirish zamonaviy ta'limning eng muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayonni samarali tashkil etish orqali nafaqat o'quvchilarning kasbiy muvaffaqiyati, balki jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyoti ham ta'minlanadi. Statistik tahlillar esa bu yo'nalishda qanday shart-sharoitlarni yaratish kerakligini aniq ko'rsatib bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sharipov N.X. Kasbga yo'naltirish psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2023. – 198 b.
2. Avezov O.R., Ruziyev N.I. Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari. – Buxoro: "Buxoro determinanti", 2024. – 256 b.
3. Islomov D.B. Yoshlar kasb tanlovining psixologik asoslari. – Samarqand: Zarafshon, 2022. – 214 b.

4. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Kasbga yo'naltirish bo'yicha uslubiy tavsiyalar. – Toshkent, 2024.

5. World Bank. Uzbekistan Education Sector Analysis, 2023.

PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA FANINI O'QITISHDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Muzaffarova Gulhayo Muzaffar qizi
Osiyo xalqaro universiteti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogik psixologiya fanini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning psixologik xususiyatlari yoritilgan. Muammoli ta'lim texnologiyalari talabalarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va analitik ko'nikmalarni shakllantirishda muhim rol o'ynashi ko'rsatib berilgan. Shuningdek, muammoli vaziyatlar yaratish orqali bilim olish jarayonida emotsional va motivatsion o'zgarishlarning yuzaga kelishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pedagogik psixologiya, muammoli ta'lim texnologiyalari, mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, emotsional faollik, motivatsion o'zgarish, kognitiv faollik, stressga bardoshlilik, o'z-o'zini anglash, ta'limning psixologik asoslari.

Pedagogik psixologiya fani insonning o'quv faoliyatidagi psixologik jarayonlarini o'rganishga qaratilganligi sababli, uni o'qitishda zamonaviy yondashuvlar talab etiladi. Xususan, muammoli ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning bilimlarni faqat tayyor holatda qabul qilishini emas, balki faol aqliy izlanish orqali egallashini ta'minlaydi. Muammoli ta'lim orqali talabalarning mustaqil fikrlashi va tashabbus ko'rsatishi rag'batlantiriladi. Bu yondashuv, ayniqsa, psixologik bilimlarni anglash va o'zlashtirish jarayonida samarali hisoblanadi.

Pedagogik psixologiya fanida muammoli ta'limning qo'llanilishi talabalarda faol bilish motivatsiyasini shakllantiradi. Bilish motivatsiyasi esa, o'z navbatida, shaxsning o'zini rivojlantirishga qaratilgan ichki ehtiyojini faollashtiradi. O'rganilayotgan mavzular bo'yicha muammoli vaziyatlar yaratish, o'quvchilarni qiyinchiliklarni hal qilish uchun intellektual resurslarini safarbar etishga undaydi. Shunday qilib, o'qitish jarayonida talabaning o'z-o'zini anglash va bilim olish jarayoniga psixologik jalb qilinadi.

Muammoli ta'lim texnologiyalari o'qituvchining o'quvchilarga bevosita tayyor bilimlarni berishini cheklaydi. Buning o'rniga, o'quvchilar o'zlari muammoni anglaydi, muqobil yechimlarni izlaydi va xulosalar chiqaradi. Shu tarzda o'quvchilar tahliliy fikrlash, kreativlik va metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu psixologik jarayonlar, ayniqsa, pedagogik psixologiya kabi kompleks fanlarni o'zlashtirishda nihoyatda muhimdir.

Pedagogik psixologiya fanining o'ziga xos xususiyati shundaki, u nazariy va amaliy bilimlarning o'zaro uzviy integratsiyasini talab qiladi. Muammoli ta'lim texnologiyalari ana shu nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'laydi. Masalan, "motivatsiya" tushunchasini nazariy o'rganishdan tashqari, real dars jarayonida motivatsiyani oshirish usullarini ishlab chiqish vazifasi qo'yiladi. Bu esa bilimning mustahkam va funksional o'zlashtirilishiga olib keladi.

O'quvchilarni muammoli vaziyatlarga duchor qilish, ularda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlash esa, psixologik bilimlarni faqat yodlash emas, balki tushunish va yangi sharoitda qo'llashni talab qiladi. Bu jarayonning psixologik xususiyati shundaki, o'quvchi o'zining aqliy imkoniyatlariga ishonishni o'rganadi. O'z-o'zini isbotlash ehtiyoji bilim olish motivatsiyasini kuchaytiradi.

Muammoli ta'lim jarayonida o'quvchilarning emotsional holati ham muhim rol o'ynaydi. Qiyin vazifalarni hal qilishdagi qoniqish va muvaffaqiyat hissi, bilimga ijobiy munosabatni shakllantiradi. Bu esa o'z navbatida o'quv motivatsiyasining barqarorligini ta'minlaydi. O'qituvchining vazifasi — o'quvchilarni o'zlarini muvaffaqiyatli his qilishlariga imkon yaratishdir.

Pedagogik psixologiya fanida muammoli ta'limni qo'llash orqali shaxsiy va guruhviy fikrlash o'rtasidagi muvozanat ta'minlanadi. Muammoli topshiriqlarni jamoaviy muhokama qilish, o'quvchilarda muloqot, hamkorlik va ijtimoiy intellekt ko'nikmalarini rivojlantiradi. Guruhviy

ishlar o'zaro psixologik ta'sirni kuchaytiradi va bilimni o'zlashtirishda qo'shimcha turtki beradi. Bu holat o'qitishning psixologik samaradorligini oshiradi.

Muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish sharoitida o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan subyektiv munosabatlari sezilarli darajada ijobiy tomonga o'zgaradi. Chunki bilim endi majburiyat emas, balki qiziqarli aqliy faoliyatga aylanadi. O'quvchi o'zini bilim subyekti sifatida anglaydi. Bu esa shaxsiy o'sish va intellektual mustaqillik uchun qulay psixologik muhit yaratadi.

Pedagogik psixologiya fanini muammoli ta'lim asosida o'qitishda o'qituvchining didaktik mahorati katta ahamiyatga ega. O'qituvchi muammoli vaziyatni to'g'ri tanlay olishi, uni talabning bilim va tajribasiga moslashtira olishi kerak. Shu tariqa, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida psixologik hamkorlik vujudga keladi. Bu hamkorlik o'zaro hurmat, ishonch va intellektual qoniqish asosida shakllanadi.

Muammoli ta'lim sharoitida bilimlarni egallash jarayoni konstruktivizm tamoyillariga asoslanadi. O'quvchilar mavjud bilimlarini yangi bilimlar bilan bog'lash orqali o'zlarining bilim bazalarini kengaytiradi. Shu bilan birga, yangi bilimlarni o'z kontekstida qayta ishlash psixologik faoliyatning yuqori shaklini talab qiladi. Bu o'z-o'zini o'rganish va refleksiya jarayonlarini rivojlantiradi.

Muammoli ta'lim metodikasida topshiriqlarning murakkablik darajasi muhim omil sanaladi. Murakkablik darajasi haddan ortiq past bo'lsa, o'quvchilar zerikadi, haddan ortiq yuqori bo'lsa esa, stress va tushkunlikka sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun topshiriqlar optimal qiyinchilik darajasida tanlanadi. Bu o'z navbatida psixologik qulaylik va o'z-o'ziga ishonch hissini ta'minlaydi.

Pedagogik psixologiya fanini muammoli ta'lim texnologiyalari asosida o'qitish o'quvchilarda bilimlarni transfer qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Transfer — o'rganilgan bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash qobiliyatidir. Bu esa o'quvchining moslashuvchanligini va ijodiy fikrlash darajasini oshiradi. Bunday o'rganish shakli real hayotga tayyorlashning psixologik asosi sifatida qoraladi.

Muammoli ta'lim sharoitida psixologik jihatdan o'quvchining o'z faoliyatini rejalashtirish va boshqarish qobiliyati rivojlanadi. Talaba maqsadni belgilaydi, unga erishish yo'llarini izlaydi va harakatini nazorat qiladi. Bu metakognitiv strategiyalarni shakllantiradi. O'z-o'zini boshqarish qobiliyati esa keyingi kasbiy va shaxsiy rivojlanish uchun tayanch bo'lib xizmat qiladi.

O'quvchilarni faol bilim olishga jalb qilish uchun muammoli savollar, keyslar, loyihalar, rolli o'yinlar kabi metodlardan foydalanish samaralidir. Har bir metod o'ziga xos psixologik mexanizmlarga tayangan holda motivatsiya va tafakkurni faollashtiradi. Masalan, keys metod real hayotdagi vaziyatni hal qilishni talab qilgani sababli, bilimni amaliyot bilan bog'lashni kuchaytiradi. Rolli o'yinlar esa empatiya va ijtimoiy kompetensiyani rivojlantiradi.

Muammoli ta'lim jarayonida shaxsning emotsional-intellektual salohiyati to'liq safarbar etiladi. Savollar va muammolar ustida ishlashda o'quvchilar emotsional jihatdan ham qiziqadi, ularning hissiyotlari bilim olish jarayoniga faol jalb qilinadi. Bu esa bilimni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi. Emotsional jalb etilgan bilim uzoq muddat esda qoladi.

Pedagogik psixologiya fanining mazmuni inson tafakkuri, emotsiyalari va ijtimoiy munosabatlarini chuqur o'rganishga asoslangan. Muammoli ta'lim texnologiyalari esa aynan ana shu psixologik jarayonlarni rivojlantirish uchun samarali imkoniyat yaratadi. O'quvchi nafaqat bilim oladi, balki o'z psixik faoliyatini ongli ravishda boshqarishni o'rganadi. Bu esa shaxsning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash jarayonida o'qituvchi diagnostik faoliyatni ham amalga oshiradi. Ya'ni, o'quvchilarning bilim olish uslublari, motivatsiya darajalari va qiyinchiliklarga munosabatlari o'rganiladi. Bu ma'lumotlar asosida ta'lim jarayoni moslashtiriladi. Natijada ta'limning psixologik individuallashtirilishi ta'minlanadi.

Muammoli ta'lim texnologiyalari sharoitida o'qitishning natijalari faqat bilim hajmi bilan emas, balki tafakkur sifatining o'zgarishi bilan baholanadi. Talabalar o'zlarini mustaqil bilim oluvchi va tahlil qiluvchi subyekt sifatida his etishni boshlaydi. Bu o'zgarishlar psixologik o'sishning ko'rsatkichidir. Shuning uchun baholash tizimi ham diagnostik va formatif yondashuvlarga tayangan bo'lishi kerak.

Muammoli ta'lim texnologiyalari asosida o'qitilgan o'quvchilar mustaqil qaror qabul qilishga, javobgarlikni o'z zimmasiga olishga o'rgatiladi. Qaror qabul qilishda psixologik

mustaqillik va reflektiv tafakkur asosiy rol o'ynaydi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchining professional va hayotiy kompetensiyasini shakllantiradi. Shu tarzda ta'lim real hayot sharoitlariga tayyorlaydi.

O'quvchilarning muammoli ta'lim texnologiyalari asosida shakllangan bilimlari va ko'nikmalari uzoq muddatli eslab qolishga yordam beradi. Chunki faol ishtirok etilgan bilim jarayoni passiv qabul qilingan bilimga qaraganda ko'proq o'zlashtiriladi. Shuningdek, bunday bilimlar shaxsiy tajriba bilan mustahkamlanadi. Bu holat psixologik mustahkamlik va hayotiy moslashuvchanlikni oshiradi.

Pedagogik psixologiya fanini o'qitishda muammoli ta'limdan foydalanish shaxsning ijtimoiy va kommunikativ qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. O'z fikrini asoslash, muloqotda ishonch bilan gapirish, boshqalarni tinglash kabi ko'nikmalar shakllanadi. Bu esa nafaqat ta'limda, balki jamiyatda ham muvaffaqiyatli bo'lish uchun asos yaratadi. O'qitishning psixologik natijasi sifatida kommunikativ kompetensiyaning ortishi kuzatiladi.

Muammoli ta'lim texnologiyalarini pedagogik psixologiya fanida qo'llash orqali bilim berishning zamonaviy va samarali modeli shakllanadi. Bu modelda bilim olish faol, qiziqarli va shaxsiy ma'noga ega jarayon sifatida kechadi. O'quvchi o'zining intellektual o'sishini boshqaruvchi faol subyektga aylanadi. Bu esa shaxsning kompleks rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik psixologiya fanini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarda mustaqil tafakkur, emotsional-intellektual rivojlanish va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantiradi. Bunday yondashuv o'quvchilarning bilimlarni chuqur va funksional tarzda o'zlashtirishiga imkon yaratadi. Shu sababli muammoli ta'lim texnologiyalari pedagogik jarayonning ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гилинский Я.И., Афанфсьев В.С. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения. Учеб. пособие. - СПб: СПб филиал ИС РАН, 1993. - 248 с.
2. Еникеева Д.Д. Пограничные состояния у детей и подростков» - М., 1998. - 97 с.
3. Каппони В. Сам себе психолог. - Санкт-Петербург: Питер, 1998. - 350с.
4. Konfusiyy. Suhbat va mulohazalar / Xitoy tilidan M.Maxmutxodjaev va N.Ismatullayeva tarjimasi. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2014. - 272 b.
5. Ауэрбах А., Корсини Р., Ребер А. Большой толковый психологический словарь. - Москва, 2003. - 798 с.
6. Бекоева Д.Д. Психология отклоняющегося поведения детей и подростков. - М., 1997. - 179 с.

O'SMIRLIK DAVRIDA AGRESSIV HOLATLARNI NAMOYON BO'LISHINING GENDER FARQLARI

Rustamov Yusuf Bustanovich-OXU magistranti

Annotatsiya: Mazkur ishda o'smirlik davrida uchraydigan agressiv xatti-harakatlarning genderga xos farqlari psixologik nuqtai nazardan o'rganilgan. Tadqiqotda gender farqlarining biologik, psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligi asoslab berilgan hamda ushbu muammoni bartaraf etishda psixoprofilaktik va psixokorreksion yondashuvlarning ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: O'smirlik davri, agressivlik, gender farqlari, psixologik xususiyatlar, erkak o'smirlar, ayol o'smirlar, emotsional reaktivlik, ijtimoiy ta'sirlar, oila muhiti, do'stlar guruhi, maktab muhiti, xulq-atvor buzilishlari, jismoniy agressiya, og'zaki agressiya, passiv agressiya, psixologik himoya mexanizmlari, gormonal o'zgarishlar, shaxsiy identifikatsiya, stress omillari, ijtimoiy moslashuv.

O'zbekiston Respublikasi o'z Mustaqilligini jahon miqyosida yil sayin barqarorlashtirib borar ekan, uning istiqboli bugungi avlodning bilimdon, ma'naviy jihatdan barkamol insonlar bo'lib yetishishiga bog'lik. O'zining mustaqil tarqqiyoti yo'lidan borayotgan O'zbekiston Respublikasi istiqbolining ilk yillaridanoq shaxs kamolati, rivoji, ma'naviy barkamolligi hamda shaxs va jamiyat manfaatlarining o'zaro uyg'unlashuvi jarayoniga muhim qadriyat sifatida qarab,

ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish, ilmiy kadrlar tayyorlashni zamon talablari darajasiga ko'tarish masalasini ustuvor soha sifatida belgilash oid (1).

O'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasiga har qachongidan ham katta ahamiyat qaratilmokda. Bu davrda fikrlaydigan, ijod qiladigan yoshlarni tarbiyalash eng asosiy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Chunki qaysi jamiyat ko'proq ma'naviy yetuk, ruhan pok, jismonan sog'lom komil insonlarni tarbiyalab voyaga yetkazsa, ana shu jamiyat barqarorlik va barkamollikka erishishi muqarrardir. Respublikamizda ta'lim tizimini isloh qilish, kadrlar tayyorlash milliy dasturi hamda ta'lim to'g'risidagi qonunni qabul qilishni barkamol avlodlarni tarbiyalashdagi dastlabki qadamlardandir. Ta'limning jamiyatimizni ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ma'naviy taraqqiyotidagi beqiyos ahamiyati inobatga olinib, 1997 yil Oliy Majlisning IX sessiyasida qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da shaxs kamoloti asosiy masala sifatida e'tirof etilib, ta'lim tarbiya tizimini tubdan isloh qilish uni zamon talablari darajasiga ko'tarish asosiy maqsad qilib olindi.

Darhaqiqat kelajak avlod haqida qayg'urish sog'lom, barkamol, komil insonni tarbiyalab, voyaga yetkazishga intilib yashash o'zbek xalqining milliy xususiyatlaridan biridir. Ma'lumki ta'lim-tarbiya ongning mahsuli va ongning darajasi bo'lishi bilan birga ongning rivojlanishini ham belgilaydigan omillardan biridir. Inson mohiyatan ong egasi, u aql yo'rig'i bilan ish tutadigan odamzot. Uning boshqalardan farqi ham ana shundadir. Demak shaxsning xatti - harakati, xulq-atvori, insonlarga munosabati, vazifasi va burchini anglash darajasi ham ong mahsuli sanaladi. Ong fe'l-atvorimiz doirasida namoyon bo'ladi va aqlimiz darajasini belgilaydi.

Shaxsga doir individual taraqqiyot samarasini hamda insonlararo munosabatlarni belgilovchi xulq-atvor va xatti-harakatlarning eng muhim xarakteristikalaridan biri agressivlikdir. Hozirgi kunda insonlarda kuzatilayotgan agressiv holatlarni namoyon bo'lish sabablarini aniqlash, destruktiv xulq-atvorni oldini olish yoki nazorat qilish muammolarini o'rganish psixologlar uchun dolzarb masala bo'lib kelmokda. Bugungi kunda ota-onalar bilan suhbatlashsangiz, ularning aksariyati farzandlar bilan ayniqsa o'smirlik yosh davridagi bolalar bilan muomala munosabatlarida bo'lish murakkablashib borayotganligini ta'kidlaydilar.

Bugungi kunda o'smirlarning ijtimoiy moslashmaganligi muammosi dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Ayniqsa bu omil agressiv o'smirlar sonini ortishiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Bizga ma'lumki, inson odobli yoki odobsiz, olijanob yoki egoist, jinoyatchi yoki sog'lom xulqli shaxs bo'lib dunyoga kelmaydi. Balki shaxsdagi u yoki bu xildagi xususiyatlar va ustanovkalar kishining ijtimoiy hayot faoliyati, uni qurshab olgan ob'ektiv shart-sharoitlar va voqea-hodisalar ta'sirida vujudga keladi. Ushbu shart-sharoitlar va ob'ektiv munosabatlar xarakteri individning shaxs sifatida shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Demak, aytish mumkinki, ijtimoiy turmush shart-sharoitlari pirovard natija inson xulq-atvorining shakl va tamoyillarini belgilab beradi.

Shunday ekan bu masalalarni yaxshilash, oilada sog'lom muhitni shakllantirish, ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish va shu orqali o'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol insonlar bo'lib, shakllanishini ta'minlash har bir oila a'zosining, mahalla kuyning, rahbariyatning, keng jamoatchilikning asosiy va muhim vazifasi bo'lmog'i darkordir.

Yuqoridagilardan agressivlik muammosi nafaqat hozirgi kunda, balki insoniyatning taraqqiyoti mobaynida ham qanchalar dolzarb bo'lib kelganligi ayon bo'lmoqda.

Individual taraqqiyotni o'rganishga doir tadqiqotlar agressiv xulq-atvordagi jinsiy farqlar ilk bolalik davrdan: o'rtacha uch yoshdan, ko'zga tashlanar ekan. Loubert va Stoutmaxer-Loubert bola taraqqiyotining turli davrlaridagi agressiv xulq-atvordaning jinsiy tafovutlarini quyidagi jadvalda keltirganlar:

Individual bosqichlari	taraqqiyot	Alomatlar	Jinsiy tafovutlar
Ilk bolalik		Frustratsiya va jahl	yo'q
2-3 yosh		Instrumental agressiya	Kichik farqlar
Maktabgacha yosh davri		Shaxsiy agressiya Jismoniy agressiya	Mavjud

Boshlang'ich sinflarda	Bilvosita agressiya	Mavjud
O'rta maktab	Guruhiy tajovuz Og'ir tajovuz Seksual tajovuz	Mavjud

Jadvaldan agressiv xulq-atvordagi jinsiy farqlar maktabgacha yosh davrdan ko'zga tashlanadi. Louber va Stoutmaxer-Louber, bundan tashqari, o'gil bolalar va qizlardagi agressiv xulq-atvor rivoji ham farqlanishini kuzatgan: qizlarning aksariyati o'smirlik yoshiga kelib agressivlashadi, oldingi yosh davrlarida bunday xulq-atvor unchalar ham kuzatilmasada. qizlar jinoyatining avji o'gil bolalarnikidan ilgariroq qayd etiladi. agressiyadan nizoni yechish vositasi sifatida ma'qullanishida ham qiz bolalar va o'gil bolalarda agressiv xulq-atvorning jinsiy farqlari mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Мельников В.М. Ямпольский Л.Т. Введение в экспериментальную психологию личности: Учеб. пособие для слушателей ИПК преподавателей пед. дисциплин ун-тов и пед. ин-тов.- М.: Просвещение, 1985.- 319 с.
2. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии – СПб.: Издательство “Питер”, 2000.- 336 с.
3. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / Под ред. А.А.Крылова, С.А.Маничева.- С-Петербург Питер, 2000.- 560 с.
4. Практическая психология в тестах, или Как научиться понимать себя и других.- М.: АСТ-ПРЕСС, 2000.- 376 с.
5. Райгородский Д.Я. (составитель) Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие.- Самара: Издательский Дом “Бахрах”, 1998.- 672 с.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING INTELLEKTINI XOUMSKULER USULIDA RIVOJLANTIRISH

Xonzafarov Og'abek Otabek o'g'li
Osiyo xalqaro universiteti magistranti taveren841@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektini rivojlantirishda xoumskuler usuli haqida ma'lumot keltirilgan bo'lib, bu usulning bolalar intellektini rivojlantirishda ularning o'z faoliyati samarasi va individual qobiliyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Intellekt, xoumskuller, verbal-lingvistik intellekt, interpersonal, emotsional intellekt, tana-knestetik intellekt, ekzistensial intellekt, musiqiy-ritmik intellekt.

Xoumskuler bu - uyda o'qiydigan bola degan ma'noni anglatadi. Bunday bolalar o'zlari o'rganadilar va maktabga bormaydilar. Xoumskuler oilaviy yoki sirtqi talim bilan shug'ullanadigan bolalardan butunlay farq qiladi, chunki ular o'zlari ta'lim dasturi va rejasini tanlaydilar. Xoumskuler bu ruhiy yoki jismoniy nuqsoni bo'lganligi sababli uyda ta'lim oladigan o'quvchi emas, balki jismoniy muammoga ega bo'lmagan bola hisoblanib u o'zi uyda ta'lim olishni xohlaydi. Bolalarning intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish uchun nafaqat psixolog va pedagog balki ota-onaning ham harakati alohida ahamiyatga ega. Bu jarayonda psixolog, pedagog va ota-ona birgalikda, hamkorlikda harakat olib borishi zarur. Shu bilan birgalikda eng muhim omillardan biri bu bolaning o'zining harakati va faoliyati hisoblanadi. Xoumskuler usuli orqali ota-ona bolaning ish rejasini tanlashga yordam beradi va uni o'z ustida ishlashini doimiy nazorat qilib, ta'minlab boradi.

Bolalarda bir yoki bir nechta intellekt turlari ustun bo'lishi mumkin. Bolani to'liq rivojlantirish uchun esa bu turlarning barchasini birgalikda rivojlantirib borish lozim. Uyda shug'ullanish paytida bolaning ta'lim rejasiga quyidagi intellektni rivojlantiruvchi mashqlarni kiritish samarali ta'sir ko'rsatadi.

Mantiqiy fikrlash qobiliyati hisoblangan mental intellekt rivojlanishi uchun bola doimiy kurslar, seminarlar va klublarda muntazam o'qib o'rganishi, mantiqiy masalalarni yechib borishi va turli xildagi puzzle va bosh qotirmalarni yig'ishi lozim.

Emotsional intellekt rivojlangan bolalar dunyo va boshqa odamlarni hissiy va emotsional yo'l orqali tushunish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Bu intellektni rivojlantirish uchun ular his-tuyg'ular va emotsiyalar kundaligini yuritib borishi, biror bir hissiyotga e'tibor berib, uni to'liq tushunishi, masalan, eshitish yoki hidlash, ko'zgu oldida his tuyg'ularni mashq qilishi, masalan, tabassum qilish yoki qoshini chimirishi kerak.

Bolalar o'z fikrlarini so'zlar orqali erkin ifodalashi uchun ularda verbal-lingvistik intellekt rivojlangan bo'lishi kerak. Buning uchun ularni chet tillarini o'rganishga, insholar, bayonlar, hikoyalar yozishga, sinfda yoki hech bo'lmaganda ota-onasi va qarindoshlari oldida maruzalar qilishga o'rgatish lozim.

Logik-matematik intellekt bolada qonuniyatlarni aniqlash va ma'lumotlarni mantiqiy tahlil qilish imkonini beradi. Buning uchun ular turli xildagi diagrammalar va jadvallar tuzishi, ma'lumotlarni o'ziga xos belgilari asosida tizimlashtirishi, masalan, "mevalar-sabzavotlar" va "viruslar-bakteriyalar" kabi, matematik masalalarni yechib borishi kerak.

Tana-knestetik intellekt - sezgilar tegish va harakat orqali dunyoni bilish va anglashga imkon beradi. Har qanday sport turi bilan shug'ullanish, qo'l mehnati bilan ishlash (tikish, to'qish, haykallar yasash), barmoqlar sezgirligini rivojlantirish, masalalan, tikanli to'plar yoki turli materiallardan hunarmandchilik buyumlarni yasash ushbu intellektni rivojlantiradi.

Jismoniy intellektni rivojlantirishda bolani turli xildagi sport to'garaklarga qatnashtirish, yolg'iz o'zi yoki oilasi va do'stlari bilan ko'proq sayr qilishga o'rgatish kerak.

Musiqiy-ritmik intellektni rivojlantirishda esa turli xildagi konsert dasturlariga qatnashish, kompozitsiyalarni tinglab bo'lgandan so'ng ularning tarkibidagi asboblarni aniqlashga harakat qilish va turli musiqiy asboblarni chalishga bolani o'rgatish lozim.

Xulosa. Xoumskuler usulida o'qiyotgan bola intellektini rivojlantirishda eng muhimi uning o'zining harakati va doimiy ota-ona tomonidan nazorat qilib borilishidir. Farzandining bu usulda ta'lim olishini xohlaydigan ota-onalar uning ta'lim dasturini tuzishda yuqoridagi intellektni rivojlantiruvchi mashqlardan foydalanishi, bu mashqlarni amalda qo'llashda fan o'qituvchilari bilan birgalikda harakat qilishi lozim. Rivojlantirish istalayotgan intellekt turi tanlanayotganda bolaning qiziqishlari va qobiliyatlari birinchi o'rinda hisobga olinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Азарова Л.Н. Как развивать творческую индивидуальность младших школьников // Начальная школа. - М., 1998. № 4. - 81.

2. Begmurzayevich, D. B. (2022). O'quvchilarni intellektual rivojlantirishning metodologik asoslari. Ijodkor o'qituvchi, 2(20), 52-59.

3. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. - 2-е изд., перераб. и доп. - СПб.: Питер, 2002, 272.

SHAXSDA REFLEKSIV JARAYONLARNI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Jalilova Munisa Abdurashid qizi
Osiyo Xalqaro universiteti magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixologlarda refleksiyaning rivojlantirishning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlari va samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi vositalar haqida batafsil so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: refleksiya, madaniyat, qadriyat, psixologiya, pedagogika, kasbiy faoliyat, tarbiyaviy munosabatlar.

Jahonda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarda refleksiya, refleksivlik, faoliyat yo'nalishi, tafakkur psixologiyasi, insonlar o'rtasida muloqot jarayonini tashkil etish, hamkorlikdagi faoliyat tarkibida ta'lim faoliyatini tashkil etish vositasi sifatida, genetik yo'nalish, "tizimli-tafakkur-faoliyat" yondashuvi, refleksiv jarayonlarni o'rganishning metakognitiv paradigmasi, o'zini o'zi tushunish va o'zini o'zi anglashning fundamental mexanizmlari, boshqaruvning refleksiv qonuniyatlari borasidagi ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Eng avvalo, insonning refleksiv qobiliyatlari, o'zini va tashqi dunyoni anglash, adekvat baholash,

o'zini o'zi nazorat qilish, tarbiyalash, boshqarish bilan bog'liq psixologik omillar psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasini amalga oshirish bo'yicha psixologik muammolarni aniqlash asosida psixolog mutaxassis faoliyatini takomillashtirishga yo'naltirilgan masalalariga e'tibor qaratish zarurati kuzatilmoqda. O'zbekistonlik tadqiqotchilar refleksiya, refleksivlik masalalarini o'zini o'zi nazorat qilish, shaxs o'zini o'zi boshqarishning fikrlash faoliyatiga ta'siri, o'quv faoliyatida o'zini o'zi boshqarish, oilada bola shaxsida o'zini o'zi anglashning shakllanishi, milliy o'zlikni anglash, o'spirinlik davrida ijtimoiylashuvning muvaffaqiyatli omili sifatida Sh.V.Azizova, B.G.Gappirov, M.G.Davletshin, E.M.Muxtorov, X.A.Ruxieva, N.S.Safaev, R.I.Sunnatova, A.A.Fayzullaev, Ye.A.Xaxlina, O'.B.Shamsiev, E.G'.G'oziev, M.Hakimovalar ilmiy tadqiq etganlar. Tahlil ko'rsatadiki, respublikamizda refleksivlik muammosini ilmiy-amaliy nuqtai nazardan o'rganish dastavval ta'lim tizimi uchun amalga oshirilgan, keyinchalik ijtimoiy maskanlar, muassasalar tizimi uchun tadqiq etilgan, lekin shaxs psixik rivojlanishida alohida psixologik muammo sifatida o'rganilmagan.

Dastlab refleksiya tushunchasiga falsafiy, pedagogik, psixologik nuqtai nazardan yondashuvlar mazmuni yoritilgan. Jumladan, refleksiya insonning o'zini o'zi tahlil qilish, o'zini o'zi mushohada qilib ko'rish, o'zi haqida qayta-qayta fikr yuritish qobiliyati sifatida o'zini o'zi anglash jarayonini faollashtirishi, "Men" -konsepsiyasini boyitishi hamda shaxs o'zini o'zi takomillashtirishning muhim omili sanalishi (A.G.Asmolov va V.P.Zinchenko) qayd etiladi. Ayni vaqtda tadqiqot ishimiz A.V.Karpovning refleksiya – bu faqat insonga xos bo'lgan noyob xususiyat, shu bilan birga nimanidir anglash psixikaga shaxsiy mazmun berish jarayoni (A.V.Karpov, 2004), degan nuqtai nazariga asoslangani ko'rsatiladi. Refleksivlik muammosini psixologik tadqiqotlarda o'rganish tajribasini tahlil etishda dastlab Sharq allomalaridan Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Ahmad Yugnakiy, Mahmud Qoshg'ariy, Unsurulmaoliy Kaykovus, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Jalolidin Davoniy va boshqalarning ilmiy merosi o'rganilgan. Xususan, Sharqning qomusiy olimlari tomonidan refleksiya masalasi shaxsda o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi tushunish, o'zini o'zi nazorat qilish, o'zini o'zi baholash bilan aloqadorlikda ochib berilgani qayd etilgan.

Insonning xulq-atvori o'zgaruvchan va rang-barang bo'lib, uning individual xususiyatlari, o'ziga xos "uslublari"ning mavjudligi hech qachon va hech kimda hech qanday shubxa tug'dirmaydi. Biroq bu xulq-atvorning xilma-xilligi uning cheksiz degani emas, zero insonlarning o'zaro muloqoti, o'zaro munosabati, xarakter xususiyatlari, temperamental sifatleri ularni turli ijtimoiy guruhlarga birikuvi, yashashi uchun iliq psixologik muhitning saqlanishi zaruratdir. Qolaversa, har bir jamiyat o'zining qat'iy belgilangan ijtimoiy xulq-atvor dasturlari tizimiga va jamoatchilik fikri, odatlar, axloqiy tamoyillar, an'analar kuchiga tayanuvchi xulq-atvor qoidalariga ega. Unga muvofiq ravishda shaxsning o'zini o'zi idora qilishga bo'lgan har qanday harakati "to'g'ri" yoki "noto'g'ri", "yaxshi" yoki "yomon" deb tavsiflanadi. Biz ushbu tadqiqotda o'zini o'zi idora qilish va individual-psixologik holatlar orasidagi o'zaro bog'liqlikning ochib berishga harakat qildik. Psixologiya fanida emotsional holatlarning subyekt nazoratida bo'lishi o'z tasdig'ini topgan. Emotsional holatlarning jadal taraqqiyoti o'zini o'zi idora qilishning kuchsizligi bilan kechadi. Emotsional holatlarda o'zini o'zi idora qila olmaslik turli ko'rinishdagi salbiy holatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Tegishli ilmiy adabiyotlar tahlili va o'z kuzatishlarimizga asoslangan ilmiy mulohazalarimiz bugungi kunda talaba-yoshlarning o'zini o'zi idora qilish muammosini ijtimoiy-psixologik omillarini atroflicha tadqiq qilishni taqazo qilmoqda. Yana shuni alohida ta'kidlash joizki psixologik adabiyotlarda shaxsning o'zini o'zi idora qilish muammosini aniqlashga qaratilgan juda ko'plab usullar mavjud. Kishini kishi tomonidan idrok qilinishini ikkilangan oynadagi aks ettirishga o'xshatish mumkin. Odam boshqa kishini aks ettirar ekan, shu bilan birga o'zini ham aks ettiradi, agar kishi o'zi muloqotga kirishadigan kishilar haqida to'liq, ilmiy asoslangan axborotlarga ega bo'lsa, ular bilan bexato aniqlikda o'zaro ta'sir o'rnatishi mumkin. Biroq subyekt hamma vaqt ham bunday aniq ma'lumotga ega emas. Shuning uchun u boshqalar xatti-harakatining sabablarini o'ylab chiqishga majbur bo'ladi. Boshqa kishining harakatlarini tushuntirish uchun faoliyat motivlari, his-tuyg'ular, intilish va fikrlashning o'ylab chiqarilishi kauzal atributsiya deb ataladi. Refleksivlik - bu shaxsning o'z "men" ligidan tashqariga

chiqish, fikrlash, o'rganish, "men" timsolini biron-bir voqea yoki xodisalar bilan taqqoslash, tahlil qilish qobiliyatidir. Refleksivlik, impulsivlikdan farqli o'laroq, shaxslarning faoliyatga kirishishidan oldin ichki ravishda barcha gipotezalarni ko'rib chiqadigan, ularga noto'g'ri tuyulgan narsalarni tashlab, "muammoni" hal qilishning turli variantlarini hisobga olgan holda, ataylab, ehtiyotkorlik bilan qaror qabul qiladigan odamlarni xarakterlaydi. Refleksiya - bu shaxsning o'z harakatlari va holatlarini tushunishga qaratilgan ichki aqliy faoliyati; insonning o'z ma'naviy dunyosini o'zi bilishidir.

Refleksiv - bu qayta anglashdir. Refleksiv muhit yaratish o'qituvchiga nisbatan alohida, juda yaxshi sharoitlarni yaratishga imkon beradi. Unda faqatgina uning shaxsiy va intellektual tajribasi yetarli emas, balki maqsadga erishish yo'lida o'ziga xoslik bo'ladi. Shu bilan birga muammoli intellektual qarama-qarshilik sifatida ochiladi va ma'lum bilim va mahoratlar to'qnashuvi ko'rinishida dolzarblashadi. Bu innovatsion vaziyat sharoitlari xususiyatlari bilan pedagog o'ziga tushunarli harakat usullarini amalga oshiradi. Shu bilan birga uni yechishda tarkiblar yuzaga keltiruvchi xususiyatlari aniqlanadi. Ya'ni, o'qituvchining shaxs sifatida yuzaga kelgan harakat usullari bilan unga aniq bir vaziyatda ko'rsatilgan haqiqiy talablar o'rtasidagi shaxsiy xususiyatdagi qarama-qarshiliklar. Shunday qilib, muammoning mohiyati hal etish jarayonida ifodasi ya'ni, intellektual shaxsiy iboradagi yangilik kiritish jarayonining talab hamda harakatlari o'ziga xosligi o'rtasida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklardan iborat bo'ladi. Bu qarama-qarshilik mustaqil natijada yangilik ochishga olib keladi va bir vaqtning o'zida fikrlashni qayta tashkil etish, shaxsning faol qayta shakillantirishdan iborat shaxsiy va intellektual rivojlanish sifatida sodir bo'ladi. Ijodiy faoliyatda yangilikning yaratilishi shaxsda maxsus yangiliklar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi, u o'qituvchi o'zi haqidagi, tasavvuri o'zgarishidan iborat bo'ladi. Refleksiv innovatsion amaliyot o'qituvchi ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilib, bunda pedagogik fanda faqatgina yangilik yaratish qobiliyatigina emas, balki o'z-o'ziga, o'z mehnatiga, bolalarga, har qanday muammoli vaziyatni hal etishga va umuman hayotga o'ziga xos ijodiy munosabatda bo'lish tushuniladi.

XULOSA. Shaxs psixologik taraqqiyotini ta'minlashda refleksivlikni rivojlantirishga doir ilmiy-nazariy, empirik ma'lumotlarni tizimlashtirish asosida quyidagi xulosalarni shakllantirish maqsadga muvofiq:

1. Sharq allomalari asarlarida o'zini o'zi anglash, baholash, boshqarish, nazorat qilish, tarbiyalash, tahlil qilish kabi refleksiv jarayonlarning rivojlanishi shaxs kamolotini ta'minlovchi mexanizm ekanligi asoslab berilgan.

2. Jahon psixologiyasida shaxs refleksivligi, shaxsning o'zini o'zi anglashi, o'zini o'zi rivojlantirish, bilish jarayonlari va faoliyatni boshqarish, qobiliyat va ixtiyoriy faollik, guruhiiy o'zaro ta'sir, shaxslararo muloqot, ijtimoiy persepsiya, empatiya, o'zini o'zi baholash, tafakkur, kommunikativ jarayonlar, hamkorlikdagi faoliyat tarkibi hamda o'quv faoliyatini tashkil etishning instrumental vositasi, o'z hayot faoliyatini anglash kabilarga fikrlash faoliyati nuqtai nazaridan yondashiladi.

3. O'smirlik va o'spirinlik davrida refleksivlik o'z-o'ziga yo'nalganlik, boshqa insonlarga yo'nalganlik tipida kuchli aloqadorlikka ega bo'lsa, kelajakdagi faoliyatga refleksiya esa, boshqa insonlarga yo'nalganlikka, o'tmishdagi faoliyatga refleksiya hozirgi faoliyatga refleksiya hamda boshqalar bilan hamkorlik va muloqotga refleksiya bilan mustahkam aloqadorlikka ega ekanligi qayd etildi.

4. Shaxsda refleksivlikning rivojlanishi bilish jarayonlari taraqqiyoti bilan bog'liq bo'ladi. Jumladan, o'z-o'ziga yo'nalgan tip bilan diqqat o'rtasida bog'liqlik qayd etilsa, hozirgi faoliyatga va kelajakdagi faoliyatga refleksiya hamda predmetli-amaliy, mavhum-ramziy, so'z-mantiqiy, yaqqol obrazli tafakkur o'rtasida teskari aloqadorlik mavjudligi kuzatildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xalilova N.I. Refleksivlik umumiy qobiliyatlar tizimi sifatida //Pedagogik mahorat. – Buxoro, 2017. – №1. – B. 70-74.

2. Xalilova N.I. Psixologiya fanida refleksiya muammosining o'rganilishi // O'zMU xabarlar. – Toshkent, 2017. – №1/3. – B. 295-298.

3. Xalilova N.I. Shaxs kamolotining turli davrlarida refleksiyaning rivojlantirish masalasi // Uzluksiz ta'lim. – Toshkent, 2017. – №6. – B. 84- 88.

4. Ramazonov, J. (2021). Reflexive Mechanism-As The Main Form Of Controlling Students' Psychological Conditions. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7).

5. Рамазонов, Ж. Ж. (2021). ЎЗИНИ ЎЗИ ИДОРА ҚИЛИШ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ФЕНОМЕН СИФАТИДА. Scientific progress, 2(4), 306- 314

OILALARDA OTA O'RNINING BOLALAR TARBIYASIGA TA'SIRINING PSIXOLOGIK JIHATLARI.

Haydarova Oyto'xta Xayrullo qizi

Osiyo xalqaro universiteti Telefon: +998943761418

haydarovaoytoxta@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola oilalarda farzand tarbiyasidagi otaning o'rni, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar va ularning bolalar tarbiyasiga ta'siri, ota-oiladagi muhim tayanch va na'muna bo'luvchi shaxs ekanligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Oilada farzand tarbiyasi, ota-ona va farzand munosabatlari, oilada ota-ona'muna bo'luvchi shaxs ekanligi.

Oilaviy tarbiya – jamiyat taraqqiyotining negizidir. Farzandning barkamol, mas'uliyatli, ijtimoiy jihatdan faol shaxs bo'lib voyaga yetishida ota va ona birdek muhim rol o'ynaydi. Farzand tarbiyasida ota-ona ishtirokining teng muhimligi haqida ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Ayniqsa, otaning oiladagi ishtiroki, uning bolalar bilan muloqoti, shaxsiy namuna sifatida ko'rinishi bolaning ruhiy va ijtimoiy shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, otasining emotsional ko'magini olgan bolalar hayotda bardavom, ijtimoiy jihatdan faol, muammolarni hal qilishga tayyor shaxslar bo'lib ulg'ayadi. Ammo ayniqsa otaning shaxsiyati, hayotga qarashi va bola bilan o'rnatgan munosabatining psixologik ta'siri alohida o'rganishga arziydi.

1. Ota shaxsining psixologik ahamiyati;

Ota – oiladagi avtoritet, himoya, ijtimoiy me'yor va qadriyatlar targ'ibotchisi sifatida bola ongida muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, o'g'il bolalar uchun ota – kuch, qat'iyat, irodaning namunasi; qizlar uchun esa – ishonch va xavfsizlik manbaidir. Otaning doimiy e'tibori bolada o'ziga ishonchni kuchaytiradi.

2. Ota mehrining yetishmasligi oqibatlar;

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, otasining mehridan, e'tiboridan bebahra o'sgan bolalarda:

- tajovuzkorlik,
- o'zini yakkalash,
- o'ziga ishonchsizlik,
- ijtimoiy muhitda moslashish muammolari kuzatiladi.

Bu holat bola ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va uning kelajakdagi shaxsiy hayotiga ham soya solishi mumkin.

3. Ota-bola munosabatining psixologik mexanizmlari;

Ota va bola o'rtasidagi sog'lom muloqot bola ruhiy barqarorligining asosidir. Ota bolaga:

- diqqat bilan quloq solsa,
- uning hissiyotlarini qadrlasa,
- o'z hayotiy tajribasini ulasha olsa, bola o'zini qadrlaydi, jamiyatga foydali shaxs bo'lib ulg'ayadi.

4. Zamonaviy jamiyatda otalik modelining o'zgarishi

- Avvallari otaning roli ko'proq iqtisodiy ta'minotchilik bilan cheklangan bo'lsa, hozirgi zamon oilalarida:

- bolalarning tarbiyasida faol ishtirok etuvchi,

- hissiy yaqinlik o'rnatuvchi,
- ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni singdiruvchi ota modeli keng tarqalmoqda.

Bugungi kunda otaning faqat moddiy ta'minotchi emas, balki tarbiyachi, emotsional tayanch sifatidagi roli tobora ortib bormoqda. Otaning bolalar tarbiyasida faol ishtirok etishi oiladagi barqaror muhitni yaratadi.

Psixologik nazariyalar asosida otaning roli;

S. Freydning psixoanalitik nazariyasida otaning roli bola jinsiy identifikatsiyasi va super-egoning shakllanishida muhim omil sifatida ko'riladi.

E. Eriksonning ijtimoiy rivojlanish bosqichlari nazariyasiga ko'ra, bolaning ijtimoiy ishonchi, mustaqilligi, tashabbuskorligi kabi fazilatlar oilaviy muloqot va ota ishtirokiga bog'liq.

A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, bolalar kattalarni kuzatish va taqlid qilish orqali o'rganadilar. Demak, ota bolaning xulq-atvori uchun asosiy model hisoblanadi.

Ota-bola munosabatlarining rivojlanishi uchun tavsiyalar

- Bolaga vaqt ajrating, sifatli muloqotga e'tibor qaratib.
- Bolaning his-tuyg'ularini tan oling va ularni qadrlang.
- O'z xatti-harakatlaringiz orqali ijobiy namuna bo'ling.
- Jazolash emas, tushuntirish va sabr bilan yondashib.
- Ota sifatida o'z ustingizda ishleng, ruhiy barqarorlikni saqlang.

Xulosa: Farzand tarbiyasida otaning roli psixologik jihatdan beqiyosdir. Ota shunchaki oilaviy boshliq emas, balki farzand ruhiyatining muvozanatida hal qiluvchi shaxsdir. Uning mehr-muhabbati, e'tibori, o'z shaxsiy hayoti bilan namunali bo'lishi bola hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, har bir ota bolasi uchun mas'uliyatli, mehrli, tarbiyaviy namuna bo'lishga intilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'.B. Shoumarov- "Oila psixologiyasi" (2010)
2. J.A.Valdman-" Psixologiya: oila va jamiyat"(2013)
3. O'zbekiston Milliy Ensiklapediyasi(2000-2005)
4. B.Karimova- "Oilaviy hayot psixologiyasi" O'quv qo'llanma (2006)

KO'P BOLALI OILALARDA SIBLING MUNOSABATLAR

Qahhorova Saida Adiz qizi
OXU magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ko'p bolali oilalarda farzandlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar — ya'ni **sibling** (aka-uka, opa-singil) munosabatlarining psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida farzandlar sonining ko'pligi oilaviy muhitga, resurslarning taqsimlanishiga, ota-onaning e'tiboriga va bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganiladi. Shuningdek, aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi raqobat, hamkorlik, birdamlik, yetakchilik va qaramlik kabi holatlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *sibling munosabatlar, ko'p bolali oila, oilaviy psixologiya, aka-uka raqobati, opa-singil birdamligi, emotsional rivojlanish, psixologik iqlim, oilaviy resurslar, farzandlar o'zaro ta'siri, ota-ona e'tibori.*

Ko'p bolali oilalar — bu ijtimoiy birlik bo'lib, u yerda kamida uch va undan ortiq farzand bir muhitda voyaga yetadi. Bunday oilalarda bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, ya'ni **sibling munosabatlar**, o'ziga xos murakkab va o'zgaruvchan xususiyatlarga ega bo'ladi. Ushbu maqolada aynan shu munosabatlarning psixologik va sotsiologik omillari, ular qanday rivojlanishi hamda statistika asosida olingan empirik natijalar tahlil qilinadi.

Ko'p bolali oilalarda farzandlar o'rtasidagi munosabatlar quyidagicha guruhlarga bo'linadi: do'stona, raqobatli, neytral va kuchli janjalli. Shuningdek, ota-ona tomonidan bo'ladigan e'tibor taqsimoti, yosh farqi, gender (jinsi) va oiladagi ijtimoiy-iqtisodiy holat bu munosabatlarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Sibling munosabatlarning turlari va tarqalishi (n=200)

Quyidagi 1-jadvalda 200 nafar ko'p bolali oilalardan chiqqan respondentlar orasida sibling munosabatlarning shakllanishi bo'yicha o'tkazilgan so'rovnoma natijalari aks ettirilgan:

1-jadval

Ko'p bolali oilalarda sibling munosabatlar turlari bo'yicha taqsimot (foizlarda)

Sibling munosabat turi	Erkak respondentlar (%)	Ayol respondentlar (%)	Umumiy (%)
Do'stona	30	42	36
Raqobatli	28	20	24
Neytral (beparvo)	22	18	20
Doimiy janjalli	20	20	20

Izoh: Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ayol respondentlar orasida do'stona sibling munosabatlari yuqori foizda kuzatilgan (42%), bu esa ayollarning hissiy barqarorlik darajasi va ijtimoiy yaqinlikka moyilligini ko'rsatadi. Erkaklar esa raqobatli munosabatlarga ko'proq moyil (28%). Neytral va janjalli munosabatlar har ikki guruhda deyarli teng taqsimlangan.

Yana bir muhim omil bu oiladagi farzandlar soni va ularning yosh farqi bilan sibling munosabatlar o'rtasidagi bog'liqlikdir. Quyidagi 2-jadvalda ushbu bog'liqlik statistik ko'rsatkichlar bilan keltirilgan.

2-jadval

Sibling munosabatlar sifati va yosh farqi o'rtasidagi bog'liqlik (n=200)

Yosh farqi (yil)	Do'stona (%)	Raqobatli (%)	Neytral (%)	Janjalli (%)
1–2 yil	22	38	20	20
3–4 yil	35	25	20	20
5 yil va undan ortiq	51	15	20	14

Jadval natijalari shuni ko'rsatadiki, yosh farqi 5 yil va undan ortiq bo'lgan siblinglar orasida do'stona munosabatlar ko'proq (51%) uchraydi. Buning sababi — katta yoshdagi farzandlarning mas'uliyatliroq bo'lishi va kichik aka-ukalarga yoki opa-singillarga g'amxo'rlik qilishiga moyilligidir. 1–2 yillik farq esa ko'proq raqobat va janjal holatlariga sabab bo'lmoqda.

Ko'p bolali oilalarda sibling munosabatlar nafaqat oilaning ichki tuzilmasiga, balki farzandlar o'rtasidagi yosh, gender, ota-onaning e'tibor darajasi va ijtimoiy holatga ham bog'liq. Statistik tahlillar asosida shuni aytish mumkinki, yosh farqi ortgan sari do'stona munosabatlar rivojlanadi, aksincha, yoshlar orasidagi yaqinlik raqobat va ziddiyatni kuchaytiradi. Shuningdek, ayollar erkaklarga nisbatan hissiy yaqinlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashda faolroqdir.

Ko'p bolali oilalarda ota-onaning farzandlarga nisbatan e'tibor va resurslarni taqsimlashi siblinglar o'rtasida tenglik yoki nohaqlik hissini shakllantiradi. Tadqiqotlarda aniqlanishicha, birinchi va oxirgi farzandlar ko'proq e'tibor markazida bo'lganligi sababli, o'rtancha farzandlar o'zini e'tiborsiz his qilishga moyil bo'ladi. Bu hol siblinglar o'rtasida norozilik yoki nohaqlik tuyg'ularini kuchaytirishi mumkin. Natijada, psixologik jihatdan ularning o'zaro munosabatlarida raqobat va konflikt kuchayadi.

Shuningdek, siblinglar o'rtasidagi rollar va funksional taqsimotlar ham ularning o'zaro aloqalariga ta'sir qiladi. Masalan, katta farzandlar ko'pincha mas'uliyatli, homiy yoki lider rolini egallaydi. Kichik farzandlar esa himoyalangan, erkanadigan pozitsiyada bo'ladi. Ushbu ijtimoiy rollar doirasida sodir bo'ladigan muloqotlar ba'zan hukmronlik va itoatkorlik asosida shakllanadi, bu esa barqaror do'stona muhitga to'sqinlik qilishi mumkin.

Psixologik sog'lom sibling munosabatlarni rivojlantirish uchun ota-onalarning bolalar bilan alohida shug'ullanishi va har birining ehtiyojlarini inobatga olishi muhimdir. Ko'p bolali oilalarda individual psixologik yondashuv, farzandlar bilan sifatli vaqt o'tkazish, teng e'tibor ko'rsatish kabi omillar siblinglar o'rtasidagi ishonch va hurmatga asoslangan aloqalarni shakllantiradi. Bu esa kelajakda ularning ijtimoiy moslashuvchanligi va oilaviy birlik tuyg'usini mustahkamlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ko'p bolali oilalarda tarbiya uslubi muhim rol o'ynaydi. Avtoritar (qat'iy) yondashuvdan ko'ra demokratik va qatnovchi (qo'llab-quvvatlovchi) tarbiya uslublari siblinglar o'rtasida ko'proq do'stona va hamjihatlik muhitini yaratadi. Ayniqsa,

emotsional qo'llab-quvvatlash darajasi yuqori bo'lgan oilalarda raqobat darajasi past bo'lib, bolalar bir-biriga nisbatan ko'proq empatiya va yordamchanlik ko'rsatadi.

Bunday empirik tahlillar oilaviy tarbiyada individual yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Psixologik maslahatlar va ijtimoiy ko'maklar siblinglar o'rtasidagi sog'lom munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zakirova M.M. (2022). *Oilaviy psixologiya asoslari*. Toshkent: "Fan va taraqqiyot" nashriyoti. – 264 b.
2. Shermatova D. (2020). *Psixologik munosabatlar va ularning oila muhitidagi shakllanishi*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi nashriyoti. – 212 b.
3. Musurmonova O.M. (2021). *Ko'p bolali oilalarning sotsiologik o'rganilishi: sibling munosabatlar kontekstida*. Ilmiy maqola. – "Pedagogik ta'lim" jurnali, №3. – B. 45–51.
4. Avezov O.R., Ruziyev N.I. (2024). *Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari*. Buxoro: "BUXORO DETERMINANTI" MCHJ Kamolot nashriyoti. – 256
5. Adler, A. (2010). *Understanding Human Nature*. Oxford: Oneworld Publications. – 190 p.

O'G'IL BOLALARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIY PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Qo'ldoshev Shahzod Navro'z o'g'li
Osiyo xalqaro universiteti goldoshevshahzod@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Tarbiyaviy jihatdan, farzandning oilada o'rni, unga nisbatan qarashlar, sevgi va hurmat asosidagi munosabatlar, psixologik jihatdan sog'lom va mas'uliyatli shaxs sifatida o'sishida hal qiluvchi omildir. Oilaviy muhitda qoidalar, an'analar va odatlar farzandning dunyoqarashi, ijtimoiy faoliyati va axloqiy qadriyatlarining mustahkamlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, farzandning yetarlicha tarbiyalanishi, uning kelajakda jamiyatda o'z o'rnini topishi va to'g'ri ijtimoiy munosabatlar o'rnatishida asosiy poydevor hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Tarbiyaviy jihatlar, Oilaviy tarbiya, Axloqiy qadriyatlar, Ijtimoiy faoliyat,

Ota-ona farzand tarbiyasida asosiy o'quvchilar hisoblanadi. Ularning xulq-atvori, muomalasi va axloqi bolalariga to'g'ri namuna bo'ladi. Farzandlar ota-onasining har bir harakati va so'zidan ta'sirlanib, o'zlarining shaxsiy xususiyatlarini shakllantiradilar. Ota-onaning mehribonligi, sabri va e'tibori farzandning ruhiy va jismoniy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Onaning farzand tarbiyasidagi o'rni alohida ahamiyatga ega. Onaning mehribonligi, g'amxo'rliqi va sabri farzandning sog'lom va baxtli bo'lib o'sishiga yordam beradi. Ona farzandini parvarishlashda, uni turli xavf-xatarlardan himoya qilishda va unga axloqiy qadriyatlarni o'rgatishda muhim rol o'ynaydi. Farzandlar onasining mehrini his qilib, o'zlarini xavfsiz va baxtli his etadilar. Oila a'zolari o'rtasidagi mehr-oqibat, hurmat va sevgisi farzandlarning tarbiyasida muhim omildir. Oilaviy an'analar, qadriyatlar va odatlar farzandlarning dunyoqarashini shakllantiradi. Oilaviy muhitda farzandlar odob-axloq qoidalarini o'rganib, ijtimoiy hayotga tayyorlanadilar. Oila ichidagi ijobiy munosabatlar farzandlarning ruhiy salomatligini ta'minlaydi.

Farzandlarga ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni o'rgatish, ularning shaxsiyati va jamiyatdagi o'rni uchun muhimdir. Odob-axloq, halollik, vijdonlilik kabi qadriyatlar farzandlarning to'g'ri yo'lni tanlashlariga yordam beradi. Islom dini ham farzand tarbiyasiga katta e'tibor berib, ularga axloqiy me'yorlarni o'rgatishni ta'kidlaydi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) ning sunnatlari farzandlarga yaxshi tarbiya berishda asosiy yo'l-yo'riqdir.

Farzandning jismoniy va ruhiy rivojlanishi o'zaro bog'liqdir. Jismoniy sog'lomlik farzandning ruhiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Oila muhitida farzandning ehtiyojlari e'tiborga olinib, unga zarur sharoitlar yaratilishi lozim. Farzandlar bilan faol muloqot qilish, ularning qiziqishlariga e'tibor berish ularning ruhiy holatini yaxshilaydi.

Jean-Jacques Rousseau, o'zining mashhur asari "Emil, yoki tarbiya haqida"da farzand tarbiyasini tabiiy rivojlanish jarayoni sifatida ko'rib chiqqan. Uning fikricha, farzandlarni o'zgaras qoidalar bilan emas, balki ularning tabiiy ehtiyojlariga va instinktligariga qarab tarbiyalash kerak. Rousseau, tarbiyada bolalarning individual xususiyatlariga e'tibor berish zarurligini ta'kidlagan. Uning yondashuvi farzandlarni ijtimoiy ta'sirlar va tashqi bosimlardan himoya qilishni, ularni tabiat bilan yaxshiroq tanishtirishni maqsad qilgan.

Jon Lokkning fikriga ko'ra, farzandlar tabiatdan kelgan "bo'sh varaqlar" kabi bo'lib, ular o'zlarining shaxsiyatlarini va xarakterlarini tarbiya jarayonida shakllantiradilar. U tarbiyani asosan murosa va intizom orqali shakllantirishni zarur deb bilgan. Lokk o'zining "A Letter Concerning Toleration" (1689) asarida tarbiyaning muhimligini va farzandlarning axloqiy qadriyatlar bilan shakllanishini ta'kidlagan.

Freudning psixologik nazariyasi farzandlarning rivojlanish jarayoniga qarashda muhim rol o'ynadi. Freudning nazariyasiga ko'ra, farzandlar ota-onalari va ularning atrof-muhitidan o'zlariga xos psixologik bosimlar oladilar, bu esa ularning ruhiy va emosional rivojlanishiga ta'sir qiladi. Freud farzand tarbiyasining psixologik jihatlariga haqida gapirganda, ota-onalarning farzandlarga bo'lgan munosabatlarining ularning xulq-atvoriga ta'sirini ko'rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Shavkat Mirziyayev "Yangi o'zbekiston strategiyasi" 2021 yil
2. Masaru Ibuka "Uchdan keyin kech" 2021
3. Pedagogika tarixi /Tuzuvchilar/: K.Hoshimov, M.Inomova, S.Nishonova, R. Hasanov T.; "O'qituvchi" 1996.
4. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. Toshkent, "O'qituvchi", 1995
5. www.fayllar.org
6. Kamolova, A., & Ergasheva, G. S. Q. (2022). Yosh avlodni tarbiyalashda xalq pedagogikasini manbalarining o'rganishning o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari. Science and Education, 3(12), 590-592.

MAVSUMIY IQLIM O'ZGARISHINING INSONNING PSIXOLOGIK HOLATIGA TA'SIRI (STRESS MISOLIDA)

Rayimova Sevara

Osiyo xalqaro universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: Abdurahmon To'ymurodov

Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

Anotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada mavsumiy iqlim o'zgarishlarining inson psixologik holatiga, xususan, stressga ta'siri tahlil qilinadi. Mavsumiy depressiya (SAD) va boshqa stress holatlari odatda kuz va qish mavsumlarida yuzaga keladi, bu esa insonlarning ruhiy salomatligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Iqlim o'zgarishlari biologik ritmlarni buzishi, stressni kuchaytirishi va ruhiy salomatlikka salbiy ta'sir qilishiga sabab bo'ladi. Tadqiqotlar asosida stressni yengish va mavsumiy depressiya bilan kurashishda jismoniy faoliyat, nafas olish texnikalari, psixoterapiya va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning ahamiyati ko'rsatiladi. Ushbu maqola, iqlim o'zgarishlari bilan bog'liq stressni boshqarish va undan samarali chiqish uchun psixologik yondashuvlarni ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: mavsumiy iqlim o'zgarishlari, stress, psixologik holat, mavsumiy depressiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, psixoterapiya, kognitiv-behavyoral terapiya.

Kirish. Mavsumiy iqlim o'zgarishlari, ya'ni ob-havo sharoitlarining o'zgarishi, inson psixologiyasi va ruhiy salomatligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu iqlim o'zgarishlari odatda yildan-yilga o'zgarib turadi va ularning psixologik ta'siri ko'plab ilmiy tadqiqotlar tomonidan o'rganilgan. Iqlim o'zgarishlari va uning odamlarning psixologik holatiga ta'sirini tushunish, stress va boshqa ruhiy kasalliklarning oldini olish va ularni davolashda muhimdir.

Iqlim o'zgarishlari insonning psixologik holatiga turlicha ta'sir qiladi. Masalan, kuz va qish mavsumlarida yorug'likning kamayishi, sovuqning kuchayishi, va uzoq tunlar odamlarning kayfiyatiga, stress darajasiga va ruhiy holatiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu

maqolada mavsumiy iqlim o'zgarishlari va stress orasidagi munosabatlar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

1. Mavsumiy Iqlim O'zgarishlari va Stress

Mavsumiy o'zgarishlar insonning ruhiy va jismoniy holatiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Asosan, mavsumiy depressiya yoki "mavsumiy afektiv buzilish" (SAD) holati bilan bog'liq bo'lgan stressning boshliqligi kuzatiladi. Ushbu kasallik asosan kuz va qish mavsumlarida yuzaga keladi, chunki kunning uzunligi va quyosh nurlari odamning biologik ritmini o'zgartiradi, bu esa melatonin va serotonin kabi miya kimyoviy moddalarining ishlab chiqarilishini ta'sir qiladi.

a) Mavsumiy Depressiya va Stress

Mavsumiy depressiya (SAD) odatda kuz va qish oylari bilan bog'liq bo'ladi. Bunda odamlar o'zlarini depressiyaga tushgan, kayfiyati past va energiya yo'q deb his qilishadi. Buning sababi, quyosh nurining kamayishi va ob-havo sharoitlarining yomonlashishi bilan bog'liq bo'lib, bu, o'z navbatida, odamning nerv tizimi va ruhiy holatiga salbiy ta'sir qiladi. SAD holati stressni kuchaytirishi va insonning umumiy ruhiy salomatligini yomonlashtirishi mumkin.

Mavsumiy depressiya bilan bog'liq stress holatlari quyidagi belgilar bilan namoyon bo'ladi:

- Kayfiyatning pasayishi
- Uyqu muammolari (ortiqcha uyqu yoki uyquning yetishmasligi)
- Energiyaning yo'qolishi
- Ijtimoiy izolyatsiya
- Depressiv fikrlar va hissiyotlar
- Yaxshi kayfiyat va umidning kamayishi

b) Iqlim O'zgarishlari va Biologik Ritm

Iqlim o'zgarishlari biologik ritmlarga (yoki tsirkadiy ritmlarga) ta'sir qiladi. Tsirkadiy ritm inson organizmining kundalik hayotidagi tabiiy ritmlarni belgilovchi biokimyoviy jarayonlardir. Quyosh nuri va ob-havo sharoitlari bu ritmlarni boshqaradi. Iqlim o'zgarishlarining kuchayishi bilan birga, odamning tsirkadiy ritmi o'zgara boshlaydi, bu esa stressni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, qish oylari davomida quyosh nurining kamayishi va kunning qisqarishi melatonin ishlab chiqarishni ko'paytiradi, bu esa uyquning buzilishiga, energiyaning yo'qolishiga va depressiyaga olib keladi.

c) Stress va Imunitet Sistema

Stressning uzoq davom etishi insonning immun tizimiga zarar etkazishi mumkin. Mavsumiy o'zgarishlar bilan bog'liq stress holatlari insonning immunitetini zaiflashtirishi va uni turli kasalliklar, masalan, gripp va boshqa yuqumli kasalliklar uchun sezgir qilishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, uzoq vaqt davomida yuqori darajadagi stress immun tizimining zaiflashishiga olib keladi va odamlarni sog'liq muammolariga olib keladi.

2. Mavsumiy Iqlim O'zgarishlariga Qarshi Kurashishning Psixologik Usullari

Mavsumiy iqlim o'zgarishlarining psixologik ta'sirini yengish uchun bir qator psixologik va hissiy yondashuvlar mavjud. Ushbu usullar stressni kamaytirish, ruhiy holatni yaxshilash va ijtimoiy izolyatsiyani oldini olishga yordam beradi.

a) Fizik Mashqlar va Jismoniy Faoliyat

Jismoniy faoliyat stressni kamaytirish va kayfiyatni yaxshilash uchun samarali vositadir. Fizik mashqlar, ayniqsa, yurak-qon tomir tizimini yaxshilaydi va endorfinlar (tabiiy kayfiyatni ko'taruvchi moddalari)ni ishlab chiqaradi. Bunday mashqlar stressga qarshi kurashish va mavsumiy depressiyani kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

b) Nafas Olish Texnikalari va Meditatsiya

Nafas olish mashqlari va meditatsiya stressni kamaytirish va psixologik salomatlikni yaxshilashda samarali vositalardir. Kundalik nafas olish mashqlari va meditatsiya orqali insonning stress darajasi pasayadi va uning kayfiyati yaxshilanadi. Ushbu usullar asosan psixologik holatni yaxshilash va stressni yengish uchun ishlatiladi.

c) So'nggi Tadqiqotlar va Psixoterapiya

Mavsumiy depressiya yoki stressni davolashda psixoterapiya va kognitiv-behavyoral terapiya (CBT) samarali yondashuvlar sifatida tanilgan. Ushbu terapiyalar odamlarni o'z stresslari va salbiy fikrlarini boshqarishga o'rgatadi. Psixoterapiya insonning his-tuyg'ularini anglash va ularga qarshi kurashish usullarini taqdim etadi.

d) Ijtimoiy Qo'llab-quvvatlash

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va yaqinlar bilan muloqot stressni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Oila a'zolari, do'stlar yoki ishdagi hamkasblar bilan o'tkazilgan vaqt va muloqot stressni kamaytirish va mavsumiy depressiya bilan kurashishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash stressni kamaytirish va ruhiy barqarorlikni saqlashda samarali vositadir.

Xulosa. Mavsumiy iqlim o'zgarishlari insonning psixologik holatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Stress, ayniqsa, mavsumiy depressiya shaklida ko'plab odamlar uchun jiddiy muammo bo'lishi mumkin. Ushbu holatni yengish uchun jismoniy faoliyat, meditatsiya, psixoterapiya va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash kabi psixologik usullar muhim rol o'ynaydi. Mavsumiy o'zgarishlarga qarshi kurashish va ularning ta'sirini yengish uchun to'g'ri psixologik yondashuvlar yordamida inson o'z salomatligini va ruhiy holatini saqlab qolishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toymurodov, A. (2023, December). MODERN INTERPRETATION OF PSYCHODIAGNOSTICS AND PSYCHOCORRECTION OF EXTREME SITUATIONS. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE "SCIENTIFIC ADVANCES AND INNOVATIVE APPROACHES" (Vol. 1, No. 5, pp. 71-79).
2. Toymurodov, A. (2023). BASICS OF PROVIDING PSYCHOLOGICAL SERVICES TO MILITARY PERSONNEL. Академические исследования в современной науке, 2(24), 148-152.
3. Shuhratovich, T. A. (2025). PSIXOLOGIK TESTLAR TURLARI VA ULARNI QANDAY QO'LLASH. Modern digital technologies in education: problems and prospects, 2(1), 8-15.
4. Abdurahmon, T. (2025). BOLALAR PSIXOLOGIYASINI O'RGANISH ULARNING RIVOJLANISH JARAYONLARI. Modern digital technologies in education: problems and prospects, 2(1), 16-21.
5. Abdurahmon, T. (2025). STRESSNI EKSPERIMENTAL TAHLIL QILISH. New modern researchers: modern proposals and solutions, 2(1), 51-56.

O'SMIRLARDA SUIDSIDIAL XULQ BELGILARINING NAMOYON BO'LISHI

Boqiyev Rustamjon Xamza o'g'li
OXU magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlik davrida suidsidial xulq belgilarining namoyon bo'lishi, ularning psixologik, ijtimoiy va emotsional omillari tahlil qilinadi. O'smirlarning psixik rivojlanish bosqichlari, stressga chidamliligi, oilaviy muhit, maktab va tengdoshlar bilan bo'lgan munosabatlari suidsidial xatti-harakatlarning shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi ilmiy jihatdan asoslanadi. Shuningdek, ushbu holatni erta aniqlash, psixologik profilaktika choralari va psixoterapevtik yondashuvlar muhimligi yoritiladi. Tadqiqotda suidsidial xulqning tashqi ko'rinishlari, ogohlantiruvchi signallar va psixologik yordam usullariga alohida e'tibor qaratilgan. Maqola yoshlar bilan ishlovchi mutaxassislar — psixologlar, pedagoglar va otalalar uchun amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, suidsidial xulq, psixologik xavf, depressiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, profilaktika, oila muhitining ta'siri, psixoterapiya, ogohlantiruvchi belgilar, emotsional beqarorlik.

So'nggi yillarda o'smirlar orasida ruhiy tushkunlik, emotsional izolyatsiya va hayotdan ko'ngli qolish holatlari keskin ortib bormoqda. Suidsidial xulq — bu faqat o'lim istagi bilan bog'liq bo'lmay, balki signal beruvchi xatti-harakatlar, ichki iztiroblar va yordamsizlik holatini ham ifodalaydi. Ushbu maqolada o'smirlar orasida suidsidial xulq belgilarining tarqalishi, demografik farqlari, asosiy sabablari va psixologik omillari statistik ma'lumotlar asosida yoritiladi.

O'smirlik — bu emotsional barqarorlik sust, qaror qabul qilish jarayoni to'liq shakllanmagan, ijtimoiy bosimga nisbatan yuqori sezuvchan davrdir. Suidsidial xulqning

namoyon bo'lishi ko'pincha yashirin bo'lib, uni erta aniqlashda psixologik monitoring va statistik tahlil muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlar orasida suidsidial xatti-harakatlar quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi: hayotdan ko'ngil sovishi, yolg'izlik hissi, jismoniy o'ziga zarar yetkazish, do'stlardan ajralish, motivatsiyaning yo'qolishi, o'zini yomon ko'rish va hokazo.

Quyidagi jadvalda 2023–2024 yillar davomida O'zbekistonning 4 ta viloyatida olib borilgan so'rovnoma natijalari asosida o'smirlar orasida suidsidial xulq alomatlarining ko'rinish darajalari keltirilgan:

1-Jadval

O'zbekistonning ayrim hududlarida o'smirlar orasida suidsidial xulq alomatlarining namoyon bo'lishi (N = 400)

Viloyat	So'rovda ishtirok etganlar soni	Suidsial fikr bildirganlar (%)	O'ziga zarar yetkazganlar (%)	Yashirin depressiya belgilari (%)
Toshkent shahri	100	17.5%	9.0%	22.0%
Qashqadaryo	100	13.0%	7.5%	18.5%
Buxoro	100	10.5%	6.0%	15.0%
Farg'ona	100	16.0%	8.5%	20.5%

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, Toshkent shahri va Farg'ona viloyatida suidsidial fikr va yashirin depressiya belgilari yuqoriroq. Bunday holatlarni iqtisodiy bosim, oilaviy nizolar, ijtimoiy raqobat kuchi kabi omillar bilan izohlash mumkin. Qashqadaryo va Buxoro viloyatlarida esa nisbatan past ko'rsatkichlar qayd etilgan bo'lsa-da, bu hududlarda ham xavfli belgilar mavjudligi inkor etilmaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, suidsidial xulq o'zining turli bosqichlarida namoyon bo'ladi: boshlang'ich bosqichda bu salbiy fikrlar tarzida yuzaga chiqsa, keyinchalik jismoniy harakatlarga o'tishi mumkin. O'smirlar bilan ishlovchi psixologlar, tarbiyachilar va ota-onalar bu belgilarni erta aniqlab, aralashuvni amalga oshirishlari zarur.

Shuningdek, statistik tahlillarda aniqlanishicha, suidsidial xatti-harakatlar ko'pincha quyidagi psixososial omillar bilan bog'liq: oiladagi ziddiyatlar (46%), do'stlardan ajralish (28%), maktabdagi tahqirlanish (24%), ruhiy kasalliklar (18%), moddiy muammolar (16%). Bu omillar bir necha ko'rinishda birlashib, suidsidial xavfni oshiradi.

Suidsial xulq o'smirlar orasida ko'pincha bevosita gaplarda yoki harakatlarda namoyon bo'lmaydi. Ular ko'proq bevosita bo'lmagan signal shaklida ifodalanadi: masalan, o'zini befoyda deb his qilish, qiziqishlarning keskin yo'qolishi, uyqu buzilishi, taomdan voz kechish yoki kundalik faoliyatdan chetlashish. Shu sababli bu alomatlarni erta aniqlash va tahlil qilish psixologlar hamda pedagoglar uchun dolzarb ahamiyatga ega.

So'nggi yillarda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, suidsidial xatti-harakatlar faqat ruhiy salomatlik bilan bog'liq emas, balki raqamli texnologiyalar ta'siri, kiberbulling va ijtimoiy tarmoqlardagi solishtirma ruhiy bosimlar bilan ham chambarchas bog'liq. O'smirlar ba'zan virtual dunyoda yuzaga kelgan zo'ravonlik yoki kamsitilish holatlarini o'z yaqinlariga aytolmay, ruhiy iztirob ichida qolib ketishadi. Bu esa ularda bevosita yoki bilvosita suidsidial fikrlarni keltirib chiqaradi.

Shu boisdan maktablarda muntazam psixologik monitoringni yo'lga qo'yish, ota-onalarni bolalar ruhiyati haqida xabardor qilish va profilaktik suhbatlar orqali o'smirlar bilan sog'lom kommunikatsiyani mustahkamlash lozim. Mutaxassislar tomonidan tuzilgan psixologik testlar, guruhli treninglar va emotsional yordam mexanizmlari bu borada samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, suidsidial xavfni erta aniqlashga qaratilgan tizimli yondashuv yosh avlodni asrashda muhim vosita sanaladi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar asosida xulosa qilish mumkinki, o'smirlik davri inson hayotining eng nozik va muhim bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrda emotsional muvozanatning

yo'qolishi suidsidal xatti-harakatlarning shakllanishiga olib keladi. Har bir o'smirning psixik holati individual tarzda baholanishi va unga mos yondashuvlar ishlab chiqilishi lozim.

Maktab psixologlari, sog'liqni saqlash mutaxassislari va ijtimoiy xodimlar tomonidan suidsidal xatti-harakatlarni erta aniqlash va bartaraf etish bo'yicha tizimli ishlarni olib borish zarur. Xavf omillarini monitoring qilish, psixoprofilaktika tadbirlarini joriy etish va ota-onalarni o'qitish orqali bu holatlarning oldini olish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Health Organization. (2023). *Adolescent mental health and suicide*. Geneva.
2. Avezov O.R., Ruziyev N.I. (2024). *Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari*. Buxoro: Buxoro Determinanti, 256 b.
3. American Psychological Association. (2022). *Understanding suicidal behavior in adolescents*. Washington, DC.
4. Karimova N.M. (2021). *O'smirlar psixologiyasi: rivojlanish, muammo va yechimlar*. Toshkent: O'qituvchi.
5. National Institute of Mental Health. (2023). *Youth Suicide Prevention Strategies*. Bethesda, MD.
6. Saidova G.I. (2022). *Psixik salomatlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash*. Samarqand: Sog'lom Avlod.

PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH: IMKONIYATLAR VA XAVFLAR

*Ko'chimova Sabrina Faxriddin qizi.
Turon Universiteti Psixologiya 2- kurs talabasi.*

Annotatsiya: Ushbu maqola psixologik tadqiqotlarda axborot texnologiyalaridan foydalanishning imkoniyatlari va xavflarini tahlil qiladi. Raqamli vositalar, masalan, onlayn psixologik testlar va masofaviy psixoterapiya, psixologik yordamning samaradorligini oshiradi. Maqolada bu texnologiyalarning afzalliklari va ularning psixologik amaliyotga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, axborot texnologiyalarining qo'llanishi bilan bog'liq etik muammolar, ma'lumotlar xavfsizligi va sifat masalalari ham yoritiladi. Kelajakda raqamli psixologiya sohasining rivojlanishi va uning imkoniyatlari haqida ham so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Psixologik tadqiqotlar, Axborot texnologiyalari, Masofaviy psixoterapiya, Psixologik testlar, Raqamli vositalar, Etik masalalar, Ma'lumotlar xavfsizligi, Psixologik yordam, Raqamli psixologiya, Innovatsion texnologiyalar.

Ushbu maqolada psixologik tadqiqotlarda axborot texnologiyalaridan foydalanishning imkoniyatlari va xavflari keng tahlil qilinadi. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi psixologiya sohasida yangi imkoniyatlar yaratib, psixologik yordam va tadqiqotlarni yanada samarali va kengroq amalga oshirishga imkon beradi. Bunga misol sifatida, onlayn psixologik testlar, masofaviy psixoterapiya, raqamli psixologik maslahatlar va boshqa innovatsion vositalar kiritilishi mumkin.

Ushbu texnologiyalar nafaqat bemorlarga tez va qulay yordam olish imkonini beradi, balki psixologlarga ham tadqiqotlarni yangi usullarda o'tkazish, ko'proq ma'lumot to'plash va samarali tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Axborot texnologiyalari yordamida psixologik testlar va diagnostik vositalar yanada aniq va ishonchli natijalar berishga imkon beradi.

Masalan, onlayn psixologik testlar yordamida shaxsiy va emotsional holatni baholash mumkin, natijalar esa tez va aniq ko'rsatiladi. Bu psixologlarga bemorning holatini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Shuningdek, masofaviy psixoterapiya, ayniqsa, geografik cheklovlar yoki jismoniy imkoniyatlar bilan bog'liq muammolarni hal qilishda katta ahamiyatga ega.

Bemorlar va psixologlar o'rtasidagi masofani bartaraf etish, psixologik yordamni yanada kengroq auditoriyaga yetkazish imkonini yaratadi.

Raqamli texnologiyalar yordamida psixologik yordamning individual yondashuvini ta'minlash mumkin. Masofaviy psixoterapiya va onlayn konsultatsiyalar yordamida psixologlar har bir bemorning ehtiyojiga mos ravishda psixologik yordam ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa bemorning holatiga eng mos keladigan metodlarni qo'llashga yordam beradi. Bundan tashqari, onlayn psixologiya kurslari, vebinarlar va treninglar yordamida psixologiya sohasidagi yangi bilimlarni keng jamoatchilikka taqdim etish va ilmiy tadqiqotlar natijalarini ommalashtirish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, axborot texnologiyalaridan foydalanishning psixologik tadqiqotlar va psixologik yordamda ta'siri faqat afzalliklar bilan cheklanmaydi. Ular ba'zi xavflarni va muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Eng katta xavflardan biri, ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiylikka oid masalalar bilan bog'liq.

Onlayn psixologik testlar va masofaviy psixoterapiya jarayonida bemorlarning shaxsiy va maxfiy ma'lumotlari to'planadi. Bu ma'lumotlarning ruxsatsiz tarqatilishi yoki ularning himoyasizligi xavfi mavjud. Shuning uchun psixologlar va psixoterapiya xizmatlarini taqdim etuvchi tashkilotlar zamonaviy xavfsizlik choralari va texnologiyalarini qo'llashlari lozim. Aks holda, bemorlarning shaxsiy ma'lumotlarini ruxsatsiz ishlatish yoki o'g'irlash holatlari yuzaga kelishi mumkin. Bundan tashqari, onlayn psixologik testlarning ishonchiligi ham bir muhim masala hisoblanadi.

Raqamli vositalar yordamida o'tkaziladigan psixologik testlar ba'zan an'anaviy testlarga nisbatan kamroq ishonchli yoki noaniq bo'lishi mumkin. Raqamli testlar, ba'zi hollarda, texnologik nuqsonlar yoki inson resurslari bo'yicha kamchiliklar tufayli test natijalarining to'g'riligi va ishonchiligidini ta'minlashda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli, psixologik testlar va diagnostika vositalarini raqamli formatda taqdim etishda, ularning aniq va ishonchli bo'lishiga e'tibor qaratish zarur. Bu, o'z navbatida, psixologik yordamning sifatini saqlash uchun muhimdir. Etik masalalar ham psixologik tadqiqotlarda axborot texnologiyalaridan foydalanishning asosiy jihatlaridan biridir. Psixologik yordam ko'rsatayotgan mutaxassislar va bemorlar o'rtasidagi ishonchni saqlash, maxfiylikni ta'minlash va etik me'yorlarga rioya qilish zarur. Axborot texnologiyalarini qo'llashda, psixologlarning bemorning ruxsati va ma'lumotlar xavfsizligi haqida aniq ma'lumotlar berishlari kerak. Psixologlar onlayn psixoterapiya yoki testlarni o'tkazishdan oldin, bemorning maxfiy ma'lumotlari bilan ishlashda ehtiyotkorlikni saqlashlari, shuningdek, axborotlarning noto'g'ri foydalanilishini oldini olishlari kerak. Shu bilan birga, psixologik yordamning sifatini ta'minlashda axborot texnologiyalarining to'g'ri qo'llanilishi zarur.

Psixologlar raqamli vositalarni bemorning holatiga mos ravishda tanlashlari, va texnologiyalarning barcha imkoniyatlarini hisobga olib, professional yondashuvni saqlashlari kerak. Masofaviy psixoterapiya va boshqa onlayn vositalarni qo'llashda, psixologlar yordamning samaradorligini baholash va texnologiyaning etkazishi mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlarni aniqlashda ehtiyotkor bo'lishlari kerak. Kelajakda rivojlanish istiqbollari ham katta ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar yordamida psixologik yordamning sifatini yanada yaxshilash uchun sun'iy intellekt, mashina o'rganish va boshqa ilg'or texnologiyalarni qo'llash imkoniyati mavjud. Sun'iy intellektning rivojlanishi bilan, psixologik diagnostikada yangi yondashuvlar va metodlar yaratish mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, psixologiya sohasidagi yangi bilimlarni keng jamoatchilikka yetkazish va psixologik yordamni yanada samarali qilish uchun raqamli texnologiyalarni to'g'ri va ehtiyotkorlik bilan qo'llash muhimdir. Xulosa qilib aytishim mumkinki, psixologik tadqiqotlarda axborot texnologiyalaridan foydalanishning imkoniyatlari juda katta.

Ular psixologik yordamning samaradorligini oshiradi, yangi imkoniyatlar yaratadi va tadqiqotlarni kengaytiradi. Biroq, bularning hammasi xavfsizlik, maxfiylik, ishonchilik va etik masalalarga diqqat bilan yondashishni talab qiladi. Shuning uchun psixologik yordamda axborot texnologiyalarini qo'llashda ehtiyotkorlik va professional yondashuv muhimdir. Kelajakda raqamli texnologiyalarni yanada rivojlantirish va ularni samarali qo'llash, psixologiya sohasida yangi ufqlarni ochishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. Hoshimov, I. (2018). "Axborot texnologiyalarining ta'limda qo'llanishi va psixologik jarayonlarga ta'siri".

2. Abdullayev, Sh. (2019). "Psixologiyada axborot texnologiyalarini qo'llashning innovatsion yondoshuvlari".
3. Islomov, M. (2020). "Masofaviy psixoterapiya va uning samaradorligi: Axborot texnologiyalarining psixologiyada roli".
4. Jabborov, A. (2017). "Psixologik testlar va raqamli vositalarning o'zaro bog'liqligi".
5. To'xtasinov, R. (2018). "Axborot texnologiyalarining psixologiyada qo'llanilishi va kelajak istiqbollari".
6. Mansurov, E. (2021). "Raqamli vositalar va ularning psixologik yordamga ta'siri".

OILADA ETNOPSIXOLOGIK JIHATLARNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

*Saidova Zarnigor Olimjon qizi
Buxoro viloyati Qorako'l tumanidagi 16-son umumiy
o'rta ta'lim maktab psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilada yoshlarni milliy ruhda tarbiyalashning metodologik tamoyillariga e'tibor qaratilgan. Milliy xususiyatlarni rivojlantirishda muqaddas manbalar, Sharq mutafakkirlari, xorijiy, rus olimlari tadqiqotlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: oila, etnopsixologiya, metodologiya, milliy xususiyat, tamoyil, millat.

Milliy psixologiya nima va uni qanday qilib o'rganish mumkin? Bu hozirda, ya'ni mustaqil O'zbekiston sharoitida, ko'pgina tadqiqotchilarni qiziqtirayotgan masaladir. Chunki davr etnopsixologiyadan shunday empirik ma'lumotlar kutmoqdaki, u faqatgina milliy ongga taalluqli bo'lgan hozirgi va o'tmishdagi holatni emas, balki millatning ertangi kunini, uning ongi qaysi tomonga o'zgarishini, millatlararo sodir bo'ladigan jarayonlarni bashorat qilmog'i lozim. Buning uchun esa unga kuchli etnopsixologik nazariya va ishonchli metodlar, metodologik asos kerak. O'zbekiston olimlari oxirgi paytlarda masalaning xuddi ana shu tomoniga katta e'tibor bermoqdalar [1].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Millat psixologiyasini o'rganishning dastlabki o'chog'i aynan oila bo'lib, oila kontekstida milliy sifatlar shakllanishi va o'zgarishi dinamikasini etnopsixologiya o'rganadi. Zero, *etnopsixologiya* – bu psixologiyaning shunday tarmog'iki, u ayrim olingan millatlar psixologiyasidan tashqari, turli xalqlar psixologiyasini, kichik milliy guruhlar doirasida milliy qiyofa va uning barcha unsurlarini o'ziga xos usullarda o'rganadi [2].

Fan tarixidan ma'lumki, dastlabki etnopsixologik tadqiqotlarni nemis olimi V.Vundt boshlab bergan edi. Uning tadqiqotlaridagi "xalq" tushunchasi aslida etnik uyushmani bildirgan, bu esa etnopsixologiyaning asosiy kategoriyalaridan hisoblanadi va oila bunday uyushmaning klassik shaklidir. Uning fikricha, etnik guruhlar psixologiyasini o'rganish uchun ularning tilini, odatlarini, an'ana va udumlarini, shu xalqlarda keng tarqalgan afsonalar va boshqa ong tizimlarini o'rganish kerak. Gap aslida katta ijtimoiy guruhlar aloqador birlik haqida bo'lsa-da, fundamental tadqiqotlarda uning mayta "atom"lari – oilalar tadqiq etiladi. Aynan shunday ilmiy izlanishlarni Vundtdan keyingi davrda rus psixologi A.R.Luriya O'zbekiston xududlarida tashkil qilgan. Luriya boshchiligidagi olimlar guruhi O'zbekistonda oila sharoitida turmush tarzini o'rganib, o'zbek xalqi psixologiyasining o'zgarish tendensiyalarini aniqlagan edi. Tadqiqot asosan o'z-o'zini analiz qilish metodi yordamida o'tkazilgan bo'lib, izlanishlar mobaynida ayollarga turli savollar orqali o'z shaxsiga xos xususiyatlarni, o'zidagi yetakchi sifatlarni aniqlash va ba'zi psixologik holatlarga baho berish topshirig'i berilgan. Tadqiqotning metodologik ahamiyati shunda ediki, unda qo'llanilgan piktogramma – "so'z portretlari", o'z-o'zini analiz qilish metodlarini hozirgi zamonaviy tadqiqotlarda ham yangicha metodologik tamoyillar asosida ishlatilmoqda. Chunki davr talabi shundayki, fan jamiyatga shunday etnografik va etnopsixologik ma'lumotlar majmuini yaratib berishi lozimki, undagi ma'lumotlar asosida katta guruh hisoblangan millatlar psixologiyasini ham boshqarish mumkin bo'lsin.

Ayniqsa, yosh oilalar bilan ishlaganda, ularning ma'naviy sifatlari mavjudligini aniqlash, yoshlarda ham milliy, ham islomiy, ham umumbashariy qadriyatlarga to'g'ri munosabatni shakllantirishda va bu yo'lda targ'ibotning eng samarali yo'llari aniqlash muhim metodologik

muammodir [3]. Biz bunday ishlarni samarador qilishda quyidagi metodologik talablarni inobatga olish zarur, deb hisoblaymiz:

1) yoshlar auditoriyasida ishni aynan ma'ruzalar shaklida emas, balki ochiq muloqot, davra suhbat va interfaol usullarda tashkil etilishi;

2) auditoriyaning fazoviy joylashuvi va yetkaziladigan ma'lumotlar va axborotning boshqa turdagi axborot va faoliyat turi bilan, masalan, kasbiy tayyorgarlik yoki norasmiy muloqot faoliyati bilan uyg'unlashuvi;

3) verbal muloqotni axborot yetkazishning texnikaviy usullari bilan uyg'unlikda qo'llash, masalan, axborotlarning qisqa kliplar, hujjatli faktlar, multi-medialarda ifodalangan axborotlar bilan qo'shib berilishi;

4) ayrim alohida muhim g'oyaning yaxlit mavzuning fragmental bo'laklari tarzida uzatish usulidan foydalanish, yirik va yaxlit xarakterli mavhum mavzulardan qochish;

5) yosh uy bekalariga mo'ljallangan suhbatlarda ular qiziqishlariga bevosita yaqin bo'lgan amaliy faoliyatni uyg'unlashtirish usuli, masalan, bola xastalanganda birinchi tibbiy yordam ko'rsatishga o'rgatish jarayonida farzandlarni ma'naviy va ahloqiy tomondan tarbiyalash vositalari haqidagi axborotni yetkazishga erishish;

6) suhbat va uchrashuvlar mavzusining bevosita shaxsga emas, mavzu predmetiga yo'naltirilganligiga erishish;

7) predmetning konkret faktlarga asoslanishiga erishish, ya'ni, uchrashuvni olib boruvchining qo'lida bevosita o'sha xudud va mahallaga, viloyat va tuman manfaatlariga aloqador faktlarning bo'lishi, ulardan o'rinli va omilkorona foydalanish;

8) mafkuraga oid materialning barcha bilishi zarurligi va xalq manfaati uchun universal qadriyat ekanligini tushuntirishga erishish;

9) Islom dini qadriyatlaridan va o'tmish allomalari merosidan o'z o'rnida unumli va asosli foydalanish. Bunda birinchi navbatda yoshlarning intellektual salohiyatini, aqli va zihnini oshirib borishda qadriyatlarimizdan unumli foydalanish ma'quldir [4].

XULOSA VA MUNOZARA Muqaddas kitobimiz Quro'ni Karimda ham insonni ilmga davat etiladi. Chunki o'qigan, ilmi inson dunyoni teran anglaydi, jaholatdan yomonliklardan uzoq bo'ladi, har bir qilayotgan xatti-harakatini aql tarozisiga soladi va o'z ishinig oqibati nimalarga olib kelishini anglab turadi. Aqli, farosatli ayol hali farzandni dunyoga keltirmasdan oq, uning vujudidagi bolasining tarbiyasiga chuqur ma'suliyat bilan qaraydi. Hayotga yaxshi ko'z bilan boqadi. Atrofidagi insonlarga samimiy munosabatda bo'lish bilan birga, o'z fe'li va xulqining bola ruhiyatiga qanchalik kuchli ta'sir etishi mumkinligini to'g'ri anglaydi. Eng avvalo, oqila, dono ayol oila qanchalar muqaddas oshyon ekanligini, bu oshyonning devorlari qa'la kabi mustahkam bo'lishi ko'proq unga bog'liq ekanligini anglab yetadi.

Ushbu tamoyillarga rioya qilgan holda tashkil etilgan targ'ibot va tashviqot ishlari yosh oila vakillarining sog'lom fikrli bo'lishi va oila o'chog'ini mustahkam ushlab hayot kechirishga bo'lgan intilishini yanada rag'batlantiradi. Yoshlarni komil inson bo'lishga chorlaydi, oilalarning mustahkam bo'lishini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдурахманова, Х. Х. (2019). *Этнопсихология: национальное самосознание и межэтнические отношения*. Ташкент: Фан.
2. Beknazarova, G. U. (2020). *Oila psixologiyasi*. Toshkent: «O'qituvchi».
3. To'raqulova, M. (2021). Oila va jamiyatda milliy qadriyatlarning psixologik ahamiyati. *Psixologiya va hayot ilmiy-amaliy jurnali*, 3(2), 45-50.
4. Xojimatov, A. (2018). *Etnopsixologiya va milliy xarakter*. Samarqand: SamDU nashriyoti.

TALABA QIZLARNI IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISHNING AHAMIYATLI JIHATLARI

Saidova Ziyoda Nishon qizi
Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada talaba qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish masalasi ko'rib chiqilgan bo'lib, jamiyat taraqqiyoti, gender tengligi va yoshlar siyosati doirasida mazkur mavzuning dolzarbligi asoslab berilgan. Talaba qizlarning ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etishi ularning shaxsiy rivoji, liderlik ko'nikmalarining shakllanishi hamda jamiyatda o'z o'rnini topishiga xizmat qiladi. Maqolada shuningdek, ijtimoiy faollikni oshirishga qaratilgan ta'limiy, tarbiyaviy va madaniy tadbirlarning ahamiyati yoritilgan va amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: talaba qizlar, ijtimoiy faollik, gender tengligi, yoshlar siyosati, shaxsiy rivojlanish, ta'lim, tarbiya, jamiyat.

2030-yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Qarorida aytilganidek:

So'nggi to'rt yilda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarga erishish, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ularning teng ishtirok etishini ta'minlash, xotin-qizlarni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonliklardan himoya qilishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi.

2030-yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasiga ko'ra:

2030-yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi (bundan buyon matnda — Gender strategiyasi) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan mamlakatni rivojlantirishning ustuvor vazifalari hamda 2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsadlar va boshqa qonunchilik hujjatlariga muvofiq ishlab chiqilgan.

Qonuniylik, demokratiya, ochiqlik va oshkoralik gender tenglikni ta'minlashning asosiy tamoyillaridir.

Gender strategiyasi doirasida gender tenglik tushunchasi jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan siyosat, iqtisodiyot, huquq, madaniyat, ta'lim, ilm-fan, sport munosabatlarida xotin-qizlar va erkaklarning huquq hamda imkoniyatlarining tengligini anglatadi.

So'nggi yillarda amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar natijasida O'zbekiston Respublikasida jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida xotin-qizlar hamda erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlash, xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonliklardan himoya qilish masalalari bo'yicha mustahkam huquqiy asoslar yaratildi.

Jumladan, "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi.

Davlat va jamoat tashkilotlari tizimida 1 300 nafardan ortiq, shu jumladan vazirlik va idoralarda 45 nafar, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi hamda Vazirlar Mahkamasida 39 nafar, mahalliy davlat hokimiyati organlarida 207 nafar ayol rahbarlik lavozimlarida faoliyat yuritmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi va xalq deputatlari mahalliy Kengashlariga 2019-yilda bo'lib o'tgan saylovlarda ro'yxatdan o'tgan 21 435 000 nafar saylovchining qariyb 50 foizi yoki 10 825 641 nafari xotin-qizlardir.

Ushbu saylovlarda ko'rsatilgan nomzodlarning 41 foizi xotin-qizlar bo'lib, ularning soni O'zbekiston Respublikasi Saylov kodeksida belgilangan 30 foizlik kvotadan ortdi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlarining 32 foizi, Senati a'zolarining hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, mahalliy Kengashlar deputatlarining qariyb 25 foizini xotin-qizlar tashkil etadi.

Xulosa

Talaba qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish zamonaviy jamiyatda gender tengligi, demokratik qadriyatlar va barqaror taraqqiyot tamoyillarini mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Ularning faolligi nafaqat ta'lim jarayonining sifatini oshiradi, balki ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish, liderlik ko'nikmalarini shakllantirish, tashabbuskorlikni rivojlantirish orqali jamiyatda o'z o'rnini topishiga zamin yaratadi. Shu boisdan, oliy ta'lim muassasalarida talaba

qizlarning ijtimoiy hayotga faol jalb etilishini qo'llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy-siyosiy ongini, huquqiy madaniyatini va kommunikativ salohiyatini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Bu jarayon esa, o'z navbatida, ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, M. (2021). Oliy ta'lim tizimida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishning pedagogik asoslari. Toshkent: Fan va Texnologiya nashriyoti.
2. Karimova, G. (2020). Ayollar ijtimoiy faolligi va gender tenglik: nazariy va amaliy jihatlar. Toshkent: Ma'naviyat.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4354-son qarori (2019 yil 7 mart). Xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlashga doir chora-tadbirlar to'g'risida.
4. G'ulomova, D. (2022). "Talaba qizlarning ijtimoiy faolligi: imkoniyatlar va to'siqlar." Yosh olim ilmiy jurnali, №2(48), 115–119.

TALABALARDAGI SANOGEN TAFAKKURNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Sharofiddinova Zebiniso Sheroz qizi,
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalaridagi sanogen tafakkurning pedagogik-psixologik xususiyatlari o'rganilgan. Shuningdek, talabalarda sanogen tafakkurning rivojlanganligi ijodkorlik darajasiga bog'liqligini empirik tahlil qilingan. Bundan tashqari talabalar sanogen tafakkur darajasini aniqlash bo'yicha ijtimoiy-psixologik so'rovnoma natijalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: sanogen tafakkur, patogen tafakkur, sanogen refleksiya, sog'lom fikr yuritish, sanogen xulq-atvor, bo'lajak o'qituvchi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida yosh avlodni nafaqat bilimli va malakali mutaxassis sifatida, balki ruhiy jihatdan sog'lom, ijobiy fikrlaydigan shaxs sifatida shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahrir, 2020-yil) hamda "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi Qonunida yoshlarning intellektual va ruhiy salohiyatini oshirish, ularni sog'lom tafakkur bilan tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilab berilgan.

Ayniqsa, sanogen tafakkur — ya'ni insonning o'z fikrlarini salbiy holatlardan ijobiy va sog'lom yo'nalishga burish qobiliyati — talabalarning psixik rivojlanishida va shaxsiy taraqqiyotida muhim omil hisoblanadi.

Sanogen tafakkurning shakllanishi va rivojlanishiga ta'lim muassasalaridagi pedagogik-psixologik jarayonlar bevosita ta'sir ko'rsatadi. Talabalarning mustaqil fikrlash, muammolarni ijobiy hal etish, stress va psixologik bosimlarga bardosh berish qobiliyatini rivojlantirish orqali ularning professional va ijtimoiy hayotga tayyorlanishiga zamin yaratiladi.

Ushbu ishda talabalarda sanogen tafakkurni shakllantirishning zarurati, uning pedagogik-psixologik xususiyatlari va uni rivojlantirish usullarini o'rganish masalalari tahlil qilinadi.

Jahon ta'lim muassasalari va tadqiqot markazlarida talabalarning sanogen tafakkurini rivojlantirish, intellektual imkoniyatlarini adekvat baholay olishga xizmat qiluvchi psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlarni amalga oshirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Chunki, ilmiy salohiyati yuqori darajada rivojlangan mamlakat barcha sohalarida doimo ilg'or bo'ladi. Hozirgi kunda zamonaviy ta'lim sohasidagi huquqiy me'yoriy hujjatlarda talabalarni kreativ, tanqidiy fikrlaydigan, ta'lim jarayonidagi yuzaga keladigan muammolarga aniq yechim topa oladigan qilib tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Qolaversa, bugungi kunda ilm-fan va texnologiyalarning tez sur'atlar bilan rivojlanishi sharoitida uzluksiz ta'limning barcha bosqichlari, jumladan, oliy ta'limning samaradorlik, natijadorlik va sifatini ta'minlashda ta'lim oluvchilarning tafakkur, kreativlik, mantiqiylik, mazmundorlik, ijodiy qobiliyatlarining rivojlanganlik darajalariga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

Sanogen tafakkur insonning o'z ruhiy holatini boshqarish, ichki salbiy hissiyotlarni yengib o'tish va har qanday vaziyatda ham o'zini konstruktiv tarzda namoyon etish qobiliyatidir. Bu sifat, ayniqsa, talabalik davrida — shaxsning kasbiy va shaxsiy shakllanish bosqichida — yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki zamonaviy ta'lim jarayonida talabalar nafaqat akademik bilimlarni egallashlari, balki psixologik barqarorlik va ijobiy dunyoqarashni shakllantirishlari ham zarur.

Talabalarda sanogen tafakkurni rivojlantirish uchun ta'lim muassasalarida samarali pedagogik va psixologik sharoitlarni yaratish talab etiladi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim metodikalarini zamon talablari asosida yangilashni, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytirishni va psixologik xizmatlarning faoliyatini takomillashtirishni taqozo etadi.

Mazkur tadqiqotda sanogen tafakkur tushunchasining nazariy asoslari, uning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, talabalarda ushbu tafakkur turini rivojlantirishning samarali usullari hamda pedagogik-psixologik yondashuvlarning o'ziga xos jihatlari atroflicha o'rganiladi. Shuningdek, sanogen tafakkur darajasining talaba shaxsining ijtimoiy moslashuvi, stressga bardoshlilik va kasbiy muvaffaqiyatga erishishidagi o'rni ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Sanogen tafakkur muammosi vatanimiz va qator xorijlik olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ular asosan sanogen tafakkurning mohiyati, tabiati va uni rivojlantirish mexanizmlarini tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratmoqda. Mazkur ilmiy tadqiqot ishlarida asosan muammoning nazariy-falsafiy, ijtimoiy va psixologik jihatlari keng miqyosda o'rganilgan. Mualliflar o'z asarlarida sanogen tafakkurning individual shakllariga, uning elementlarini shakllantirishning o'ziga xos usullariga e'tibor berishadi. Shaxs ijtimoiy munosabatlar jarayonida o'z xatti-harakatlarini, his-tuyg'ularini, kayfiyatini nazorat qilishi kerak. Buning uchun u o'zini chuqurroq anglashi lozim. Har bir inson nafaqat o'zining his-tuyg'ularini va xatti-harakatlarini nazorat qilishi, balki muayyan qoidalarga muvofiq fikrlash tarzini ham nazorat qila olishi kerak. Mazkur holat bilan bog'liqlikda pedagog-psixolog olimlar fikrlashning ikkita turini ajratib ko'rsatishadi: sanogen va patogen fikrlash. Sanogen tafakkur (lotincha: "sanus" – sog'lom va yunon tilida – "genezis" - rivojlanish) his-hayajon, ichki kechinmalar, fikrlarni va emotsiyalarni boshqaruvchi, sog'lomlashtiruvchi tafakkur. Patogen fikrlash bu insonning salomatligiga zarar yetkazuvchi salbiy qarashlar yig'indisi bo'lib, u shaxsning o'z-o'zi va shaxslararo munosabatlar jarayonida vujudga keladigan emotsional beqarorlik va ichki nizolar bilan izohlanadi. Sanogen tafakkurning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqqan professor Yu.M.Orlov insonning ruhiy salomatligi masalasiga to'xtalib, quyidagi fikrni bildirib o'tadi: "Sanogen tafakkur yuritish hayot falsafasining, ong va tana salomatligining eng ishonchli yo'llaridan biridir. Ushbu metodika yangi hissiy-aqliy odatlarni yuqori darajada o'zlashtirishga imkon beradi, o'tmishdagi patogen fikrlash tajribasini to'playdi. Sanogen tafakkur inson ongini sog'lomlashtirishning samarali usuli hisoblanadi. Ya'ni, insonning hayotiy faoliyati davomida yuzaga kelgan inqirozli holatlarini ruhiy qo'llab-quvvatlash yordamida, hissiy-emotsional o'z-o'ziga ta'sir ko'rsatish orqali bartaraf etish usuli".

Rus akademigi I.P.Pavlov ta'biri bilan aytganda - fikrlash tufayli inson «borliqning hokimiga» aylangan bo'lsa, xayvonlar abadiy «tabiat quli» bo'lib qolaverdilar. Shuning uchun tafakkur voqelikni bavoysita, so'z yordami bilan umumlashgan tarzda aks ettirish jarayoni hisoblanadi. Atrof-muhitdagi hodisaning tashqi ifodasi sezgi, idrok, tasavvur prosesslarida yorqin, obrazli tarzda, turli alomatlari, fazoviy joylashishi va harakatida aks etadi. Tafakkurda esa inson ularning murakkab bog'lanishlarini anglab yetadi. Tafakkur – inson psixik faoliyatining yuksak formasi bo'lib, inson tajribasida, sezgi, idrok va tasavvur asosida vujudga kelgan va taraqqiy qilib boradi. J.Piajening qarashlariga ko'ra, shaxsning rivojlanish davrlaridan 3-davr ya'ni rasman operasiya davri(11-15 yoshni) aynan o'smir yoshli o'quvchining komillikka, mustaqillikka, keng tafakkur yuritishga o'tish bosqichidir. Komillikni shakllantirishda avvalo, sanogen tafakkurni rivojlantirish masalasi qo'yiladi. Komillik- o'quvchini o'z salomatligini asrash va o'z faoliyatini jamiyat ravnaqi, ezgulik sari yo'naltirish, shuningdek zamonaviy hayotda mavjud bo'lgan turli tibbiy, ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy tahdidlardan o'zini muhofaza qilish bilimi va malakalari majmuasidan iboratdir.

K.Rodjersning ta'kidlashicha, insonning barcha harakatlari qandaydir bir umumlashtiruvchi motiv asosida yuzaga keladi va amalga oshiriladi. Mazkur motivni u faollashuvga moyillik va rag'bat- deb ataydi. Rus psixolog olimi P.Ya.Galperinning fikriga ko'ra, tafakkur bu oriyentirlash - tadqiqot faoliyati, oriyentirovka jarayoni, ya'ni oriyentirovka - bu jarayon, oriyentirovka - faoliyatidir. Olim psixologiya fani intellektual masalalarni yechishda sub'yektning tafakkurga oriyentirovka qilish jarayonini o'rganishdan iborat deb tushuntiradi.

A.V.Petrovskiyning qarashlaridan ma'lumki, shaxsning taraqqiy etishi, sog'lom bo'lishi, sanogen tafakkurining rivojlanishida interindivud (faoliyatda shaxslarning sub'yektiv munosabatlari) shaxslararo munosabatlarning ta'siri muhim ahamiyatga ega bo'lib, unda metaindivud ya'ni (atrofdagi kishilarning "hissasi") ijtimoiy muhit katta ta'sir ko'rsatadi. L.C.Vigotskiy shaxsning ijtimoiy hayotida tafakkurning ahamiyatini: "Tafakkur hissiy bilish endi yetarli bo'lmay qolgan yoki hatto o'zlik qilib qolgan joyda boshlanadi. Tafakkur sezgi, idrok va tasavvurlarning bilish bilan bog'liq bo'lgan ishlarini davom ettiradi va rivojlantiradi" – degan qarashlar bilan izohlagan

Tadqiqot davomida talabalarda sanogen tafakkurning shakllanish jarayoniga ta'sir qiluvchi asosiy omillar chuqur tahlil qilindi. Kuzatuvlar va o'tkazilgan psixologik diagnostika shuni ko'rsatdiki:

1. **Sanogen tafakkurning umumiy darajasi:** Ko'pchilik talabalar kundalik hayotda yuzaga keladigan stress va salbiy holatlarga ijobiy munosabat bildirish olishi bilan ajralib turadi. Biroq, ba'zi talabalar orasida salbiy fikrlar va tashvishlarga berilish holatlari ham uchray turadi, bu esa ularning sanogen tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirish zaruratini ko'rsatadi.

2. **Psixologik barqarorlik va stressga bardoshlilik:** Sanogen tafakkur darajasi yuqori bo'lgan talabalar stress vaziyatlarda ham mantiqiy va ijobiy yechim topishga moyil bo'lishdi. Aksincha, sanogen tafakkuri past darajada bo'lgan talabalar o'z his-tuyg'ularini boshqarishda qiyinchilikka duch kelishdi.

3. **Pedagogik-psixologik ta'sirlar:** O'qituvchi va murabbiylarning qo'llab-quvvatlovchi, ijobiy munosabati talabalarda sanogen tafakkur rivojlanishiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatdi. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi sog'lom kommunikatsiya ham sanogen tafakkur shakllanishining muhim omili sifatida e'tirof etildi.

4. **Shaxsiy omillar:** Talabaning o'z-o'zini anglash darajasi, o'ziga bo'lgan ishonchi, maqsadga intilishi va o'z ustida ishlashga bo'lgan ehtiyoji sanogen tafakkurning rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

5. **Ijtimoiy-psixologik muhit:** Ijobiy guruh muhiti va o'zaro qo'llab-quvvatlash madaniyati mavjud bo'lgan ta'lim muassasalarida sanogen tafakkur ko'rsatkichlari yuqori bo'ldi. Talabalarining o'zaro hurmat va hamkorlik asosida qurilgan munosabatlari ularning ruhiy holatini mustahkamladi.

Umumiy natijalar.

- Sanogen tafakkur talabalarining hayot sifatini va o'z kasbiy faoliyatiga tayyorlik darajasini oshiradi.

- Talabalarda sanogen tafakkurni rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida psixoprofilaktik tadbirlar, treninglar va motivatsion mashg'ulotlar tashkil etish muhimdir.

- O'quv muassasalarida psixologik xizmatlar faoliyatini kuchaytirish va ijobiy kommunikativ muhitni yaratish zarur.

- Talabalarga stressni yengish, o'z-o'zini boshqarish va ijobiy fikrlash texnikalarini o'rgatish orqali sanogen tafakkur darajasini oshirish mumkin.

Talabalarda sanogen tafakkurni shakllantirish zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida qaralmoqda. Bugungi global jarayonlar, raqobatbardoshlik va doimiy o'zgarib borayotgan hayot sharoitida yoshlarning salbiy fikrlar, stress va depressiyaga qarshi mustahkam psixologik immunitetga ega bo'lishi zarur. Sanogen tafakkur aynan shunday vazifani bajaradi — u talabaning fikrlash jarayonini sog'lom asosda boshqarishga yordam beradi, hissiy va aqliy barqarorlikni ta'minlaydi.

Sanogen tafakkurning pedagogik-psixologik xususiyatlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, bu jarayon ko'plab omillar ta'sirida shakllanadi: oila tarbiyasi, o'quv muhitining ijobiyligi, o'qituvchi va murabbiylarning ruhiy-axloqiy yondashuvi, shuningdek, shaxsning o'zini o'zi anglash va o'z ustida ishlashga bo'lgan ehtiyoji. Shuningdek, ta'lim muassasalaridagi psixologik xizmatlarning faoliyati ham sanogen tafakkurning rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

Talabalarda sanogen tafakkur darajasi yuqori bo'lsa, ular murakkab hayotiy vaziyatlarda ham ijobiy echim topishga intiladilar, o'z imkoniyatlariga ishonadilar va salbiy fikrlar girdobiga tushib qolmaydilar. Aksincha, sanogen tafakkur rivojlanmagan shaxslarda stressga berilish, nevrotik buzilishlar va salbiy ijtimoiy xatti-harakatlar ko'proq kuzatiladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sanogen tafakkur o'z-o'zini anglash va o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish bilan bevosita bog'liqdir. Shu boisdan, talabalarga mo'ljallangan psixoprofilaktika dasturlarida, trening va mashg'ulotlarda, mustaqil o'quv faoliyatida sanogen tafakkurni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilishi lozim.

Pedagog va psixologlarning birgalikdagi sa'y-harakatlari orqali talabalarda hayotga ijobiy qarash, salbiy kechinmalardan xalos bo'lish, o'z-o'zini qo'llab-quvvatlash va to'g'ri maqsad qo'yish kabi sifatlarni shakllantirish mumkin. Bu esa o'z navbatida, kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida ularning raqobatbardosh, barkamol va baxtli shaxslar sifatida shakllanishlariga xizmat qiladi.

Olib borilgan tahlil va tadqiqotlar asosida aniqlanganki, talabalarda sanogen tafakkurni rivojlantirish ularning psixik barqarorligi, ijobiy fikrlashi va sog'lom shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur omil hisoblanadi. Sanogen tafakkur orqali talaba o'z ichki salbiy hissiyotlarini boshqarish, stressli vaziyatlarda mantiqiy va ijobiy echim topish, o'z hayotini ongli ravishda nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Pedagogik-psixologik yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, sanogen tafakkurning shakllanishi maqsadga yo'naltirilgan tarbiyaviy ta'sir, psixoprofilaktik chora-tadbirlar, shuningdek, o'quv jarayonida sog'lom ruhiy muhit yaratish orqali amalga oshiriladi. Talabalarda mustaqil fikrlashni, muammoli vaziyatlarni ijobiy hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, ularga stressni yengish strategiyalarini o'rgatish sanogen tafakkurning asosiy rivojlanish yo'nalishlaridan biridir.

Sanogen tafakkurning shakllanishiga oila, ta'lim muassasasi va ijtimoiy muhitning ijobiy ta'siri muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, talabaning o'z-o'zini anglash darajasi, o'z ustida ishlash istagi va shaxsiy maqsadlari ham sanogen tafakkurning mustahkamlanishida asosiy ichki omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Natijaviy jihatdan aytish mumkinki, sanogen tafakkur darajasi yuqori bo'lgan talabalar hayotdagi murakkab va tahdidli vaziyatlarga bardoshlilik ko'rsatadi, kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatlarga erishadi va ijtimoiy moslashuvchanligi yuqori bo'ladi. Shu sababli, ta'lim jarayonida talabalarining sanogen tafakkurini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan kompleks pedagogik-psixologik tizimlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» gi PF–60-sonli Farmoni.
2. Алиева М. Тренинг развития жизненных селей / М.: Алиева, Е.Трогинкина – СПб.: Реч, 2002. – 174 с
3. Гальперин П.Я., Психологии творческого мышления// Вопросы психологии. Г.1982 – № 5
4. Davletshin M.G., Abduraxmonov F.R. “Qadimgi Sharq mamlakatlarida psixologik fikr taraqqiyoti”. – T.: 1995. –B.26.
5. Adler A. Reconsideration of testing for competence rather than intelligence. 1991, October, 1012-1023.

JINOYATCHI SHAXSI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Tairov Shavkat
Osiyo Xalqaro Universiteti magistri

Annotatsiya: Har qanday jamiyatda jinoyatchilik — ijtimoiy hayotning murakkab va dolzarb muammolaridan biridir. Jinoyat sodir etilishi jarayonida nafaqat jinoyatning tashqi belgilari, balki uni sodir etgan shaxsning ichki dunyosi, ruhiy holati, ijtimoiy holati va shaxsiy xususiyatlari ham muhim o'rin tutadi. Shu sababli jinoyatchi shaxsini o'rganish, uning hatti-harakatlariga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash jinoyatchilikka qarshi kurashish strategiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Jinoyatchi shaxsi, jinoyat, kriminologiya, psixologik portret, ijtimoiy omillar, jinoyatga moyillik, sud amaliyoti, tarbiya, jinoyatchilik sabablari, jinoyatchi tipologiyasi, qayta ijtimoiylashtirish, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, jinoyat profilaktikasi.

Inson xulqi murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, uni o'rganishda tizimli yondashuv va ehtimol tutilgan jarayonlar haqidagi zamonaviy tasavvurlarga ega bo'lish talab qilinadi. Har bir axloqiy hodisaning mohiyati uning shaxs xulqining umumiy tuzilishidagi o'zni bilan bog'liq. Individual rivojlanish jarayonida axloqiy tizimlar individual axloqiy strategiyaning murakkab majmuiga aylanadi va shaxsning axloqiy tipini hosil qiladi.

An'anaga ko'ra, g'ayriijtimoiy xulq sabablari ikki guruhga — ijtimoiy va biologik sabablarga ajratiladi. Biroq, axloq-odob me'yorlari (qoida)dan og'uvchi xulqning ko'plab ko'rinishlarini tahlil qilish mazkur muammoni boshqacharoq, ya'ni tizimli-integratsiyalashgan (birlashgan) holda o'rganish zarur, degan xulosaga olib keladi.

Ijtimoiylik yoki biologiklik omillariga «ruhiylik» nomli tizim hosil qiluvchi omilni kiritish hamda inson xulqining sababiy bog'lanishlari (determinatsiyasi) bilan bog'liq barcha muammolar majmuini ijtimoiy-psixologik-biologik sabablar deb atash zarur. Bunda «psixologik» jihatning o'rtada joylashgani uning ham ijtimoiy, ham biologik omil uchun birlashtiruvchi funktsiyaga egaligini anglatadi.

Kriminolog olim Z.S Zaripov va I. Ismailovlar jinoiy xulq shakllanish jarayonini quyidagi toifalarga ajratishadi: a) shaxs ehtiyoji va manfaatlari buzilishi bilan bog'liq jinoiy xulq shakllanish jarayoni; b) shaxs ehtiyoji (manfaati) va imkoniyati o'rtasidagi farq (qarama-qarshilik) bilan bog'liq jarayonlar; v) shaxs ma'naviy va huquqiy tasavvurining, qadriyatlar va ijtimoiy yo'nalishining buzilishi bilan bog'liq jarayonlar; g) qaror qabul qilish va amalga oshirishdagi nuqson va kamchiliklar bilan bog'liq jarayonlar.¹⁶

Jinoiy hatti-harakat jarayoni quyidagi asosiy qismlarni o'z ichiga oladi: motivatsiya, qaror qabul qilish va uni amalga oshirish. Har qanday ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan hatti-harakat bu shaxsdagi o'ziga xos xususiyatlar bilan tashqi muhitning o'rtasidagi aloqaning natijasi hisoblanadi.

Jinoyatchi shaxsining xususiyatlariga quyidagilarni keltirish mumkin:

1. psixologik xususiyatlar, impulsivlik - jinoyatchilar ko'pincha tez qarorlar qabul qiladilar va bu qarorlar oqibatlarini o'ylamay, tezda amalga oshiriladi. – emotsional barqarorlikning yo'qligi - jinoyatchilar ko'pincha o'zlarini yaxshi boshqara olmaydilar. Ular hissiyotlariga qarshi turishning o'rniga, salbiy his-tuyg'ularga (agressiya, g'azab) berilib, bu ularni jinoyatga yo'naltiradi. - Empatiya yetishmasligi: Jinoyatchilarda boshqalar bilan empatiya (boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va qadrlash) yo'qligi ko'pincha ularning jinoyatga moyilligini oshiradi.

2. Ijtimoiy xususiyatlar: zaif ijtimoiy aloqalar: Jinoyatchi shaxslar ko'pincha izolyatsiya qilingan, ijtimoiy izolyatsiyada bo'lgan yoki noto'g'ri guruhlariga tegishli bo'lishadi. Ular ko'pincha jinoyatni bir guruh sifatida sodir etadilar, bu esa ularning jinoyatga moyilliklarini oshiradi. Jinoyatga moyil ijtimoiy doiralar: Ular ko'pincha jinoyatni normal yoki qabul qilingan xulq deb biladigan muhitlarda yashaydilar.

¹⁶ Зарипов З.С., Исмаилов И. Криминология. – Т., 1996-130-6

3. Aql va hissiyotlar o'rtasidagi muvozanat: Mantiqsiz hatti-harakatlar: Jinoyatchi shaxslar ko'pincha mantiqsiz va hisob-kitobli bo'lmagan hatti-harakatlarga moyil bo'lishadi. Ular o'zlarining xatti-harakatlarining oqibatlarini yoki jamiyatdagi qoidalarini inobatga olishmaydi. Tushunarsiz motivlar: Ba'zida jinoyatchi shaxslar o'zlarining jinoyatlarini faqat bir vaqtning o'zida qisqa muddatli foyda olish uchun amalga oshiradilar, bu esa ularga uzoq muddatli zarar keltirishi mumkin.

4. Hayotiy tajriba va tarbiya: Oila ta'siri: Oila tarbiyasi, bolaning voyaga yetish davridagi ta'sirlar, ijtimoiy va madaniy jihatlar, ularning jinoyatchi sifatida shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'zaro muomalalar va oilaviy nizolar ko'pincha jinoyatni keltirib chiqarishi mumkin. Madaniyat va jamiyatning ta'siri: Jinoyatchi shaxslar ko'pincha o'z jamiyatlarida yoki madaniyatlarida jinoyatni qabul qiladigan va targ'ib qiladigan muhitda o'sgan bo'lishadi. Bu o'z navbatida, ularning jinoyatga moyil bo'lishiga sabab bo'ladi.

5. O'zgarishlarga qarshi turish: Jinoyatchi shaxslar ko'pincha o'zlarining yomon xulq-atvorlarini o'zgartirishni rad etadilar va ko'pincha o'zlarining qarorlarini to'g'ri deb hisoblashadi. Ular o'zlarining xatolarini tan olishni qiyinlashtiradilar.

Rus olimi G.A.Avanesov inson hatti-harakatiga salbiy ta'sir etuvchi quyidagi biologik shart-sharoitlarni ajratadi:

—jinsiy buzilish va jinoyatlarning sababiga aylanadigan biologik ehtiyojlar patologiyasi;

— asab tizimining qo'zg'aluvchanligini kuchaytiradigan, noadekvat reaksiyani keltirib chiqaradigan va harakatlarni ijtimoiy nazorat qilishni qiyinlashtiradigan asab-ruhiy kasalliklar (psixopatiyalar, nevrosteniyalar, kasallik va sog'liq chegarasidagi holatlar);

— turli xil psixosomatik, allergik, zaharvandlik bilan bog'liq kasalliklarga olib keladigan va qo'shimcha jinoiy omil bo'lib xizmat qiladigan psixofiziologik zo'riqishlar¹⁷.

Ruhiy anomaliya (normadan og'ish)lar esa irsiy (genetik) ildizlarga ega bo'lib, asabiy-ruhiy buzilishlar faqat noqulay muhit ta'siridagina jinoiy xulqning sababi bo'lishi mumkin. Ayrim huquqshunoslar aksariyat jinoyatlarni o'z-o'zidan jinoyatni keltirib chiqaradigan, uning amalga oshishi uchun sharoit yaratadigan kriminogen vaziyat bilan bog'laydilar.

Kriminogen vaziyat — bu mazmun bo'yicha jinoiy niyatning, jinoyat sodir qilish maqsadining shakllanishiga ijobiy ta'sir qiluvchi jinoiy natijaga erishish uchun qulay hisoblangan, ya'ni jinoyat sodir etishga ko'maklashuvchi vaziyatdir. Shuni qayd etish lozimki, har qanday kriminogen vaziyat o'z holicha mustaqil holda shaxsni jinoyat sodir etishga olib kelmaydi.

Jinoyat sodir etish vaqtidagi kriminogen vaziyat bu shaxsning muhit bilan aloqasining alohida darajasi hisoblanadi. Bu aloqada salbiy xususiyatlarga ega bo'lgan shaxsdagi jinoyat sodir etishga moyilligi kriminogen vaziyat ta'sirida muayyan hatti-harakatga aylanadi. Jinoyatlar birdan yuzaga kelgan kriminogen vaziyatlar tufayli emas, balki insonning muayyan barqaror shaxsiy xislatlari va qadriyatlarini sababli sodir etiladi.

Jinoyatchi shaxsi —jinoyatchining asosiy intellektual-ma'naviy xislatlari, ruhiy va jismoniy holatining majmuidir. Jinoyatchi shaxsini o'rganish shaxs sodir etgan qilmishni malakali baholashni, jumladan individual bashorat qilishni ta'minlash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Jinoyatchi shaxsi to'g'risida har tomonlama va chuqur tasavvurga ega bo'lish uchun tahlil nafaqat jinoyat sodir etilgan vaqtni va uni tekshirish davrini, balki tekshiriluvchining rivojlanishini ham qamrab olish kerak. Bunda jinoyat sodir etilishining yashirin motivlarini ham, psixologik-psixiatrik xususiyatlarini ham baravar inobatga olish lozim. Jinoyatchining shaxsi va jinoyat o'zaro bog'liq bo'lganligi bois, kriminalistik ish doirasida jinoyatchining shaxsi to'g'risida tegishli ma'lumotlarni olish jinoyatni tergov qilish faoliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Jinoyatchi shaxsi yuridik psixologiya uchun ham, kriminologiya uchun ham alohida qiziqish uyg'otadi, zero u muayyan tashqi shart-sharoitlarni oddiygina aks ettirib qolmay, balki o'zaro aloqaning faol tomonini tashkil etadi. Binobarin kriminologiyada «jinoyatchi» va «jinoyatchining shaxsi» kabi atamalar kategoriya, ya'ni har biri mustaqil tushuncha sifatida talqin qilinadi.

¹⁷ Аванесов Г.А. Криминалогия и социальная профилактика. – М., 1999 – С. 226-230.

«Jinoyatchi shaxsi» tushunchasi o'ziga xos ravishda jinoyatchining ijtimoiy belgilarini ifodalaydi, ya'ni shaxsning «ijtimoiy qiyofasi»ni ochib berishga xizmat qiladi.¹⁸

Amaliyotning ko'rsatishicha, jinoyatlarning har xil (g'arazli, zo'ravonlikka asoslangan, ehtiyotsizlik orqasida sodir etiladigan) turlariga jinoyatchilarning motivatsion sohasida bo'ladigan turli buzilishlar xosdir. Shaxsning aynan jinoiy harakatni sodir etishi ham tashqi vaziyat (obyektiv omil), ham ichki (subyektiv omil) maqsadlar bilan bog'liq.

Shu ma'noda jinoyatchi - individ sodir etgan muayyan turdagi jinoiy qilmishni keltirib chiqargan uning tipologik xislatlari majmui. Jinoyat sodir etgan shaxsni o'rganishda unda ustunlik qiluvchi, uning qadriyatlarini, hayot-faoliyatining mazmuni, mayllari va qarashlarini aniqlash zarur. Chunki, jinoyatchilar o'zlarining g'ayriijtimoiy hatti-harakatlarining asl mohiyatini ko'proq yoki kamroq darajada anglagan holda o'zlarini oqlaydigan motivlar, bahonalar tizimini axtaradilar va jinoiy maqsadlariga erishishlariga xalal beruvchi qadriyatlarni rad etadilar. O'z harakatlarini oqlash maqsadida javobgarlikdan bo'yin tovlash, o'zini ruhiy jihatdan himoyalash aksariyat jinoyatchilarga xos bo'lgan psixologik xususiyatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Zaripov Z.S, Ismailova I. Kriminalogiya – Toshkent: O'zbekiston, 1996. – 130b.
2. Avanesov G.A. Kriminalogiya i sotsial'naya profilaktika. – Moskva: Yurist, 1999. – 226-230b.
3. Kriminalogiya: darslik / Prof. Z.S.Zaripovning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: "O'qituvchi", 2007. – 84 b.

RAQAMLI VOSITALARNING SHAXSNING EMOTSIONAL HOLATIGA TA'SIRI: YOSHLAR MISOLIDA TAHLILI

Xonkeldiyeva Gulchehra Ilhomovna

Baliqchi tumani 6-umumiy o'rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli vositalarning, xususan, smartfon, internet, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa raqamli texnologiyalar vositasining yoshlar emotsional holatiga ko'rsatadigan ijobiy va salbiy ta'sirlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda yoshlarning virtual hayot bilan real hayot o'rtasidagi psixologik muvozanatini saqlash zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli vositalar, emotsional holat, raqamli qaramlik, raqamli farovonlik

Raqamli texnologiyalar hayotimizning ajralmas qismiga aylangan bir davrda, ayniqsa yoshlar orasida raqamli vositalardan foydalanish chastotasi sezilarli darajada ortib bormoqda. Internet, mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar orqali muloqot, ta'lim, o'yin, hatto dam olish ehtiyojlari ham qondirilmoqda. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalar inson psixikasiga, xususan emotsional holatiga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur maqola aynan shu omilni yoshlar misolida tahlil qilishga qaratilgan.

Psixologik jihatdan qaralganda, emotsional holat — bu shaxsning tashqi va ichki omillarga nisbatan his qiladigan subyektiv kechinmalarining yig'indisidir. Raqamli vositalar bu kechinmalarni faollashtirishi, kuchaytirishi yoki tormozlashi mumkin.

Emotsional holat shaxsning subyektiv kechinmalari bo'lib, ular tashqi va ichki stimullarga javoban yuzaga chiqadi. Raqamli vositalar inson psixikasiga to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu vositalar yordamida oladigan xabarlar, tasvirlar, videolar yoki muloqotlar insonning kayfiyati, stress darajasi, xavotirlik hissi, baxtiyorlik darajasi, o'ziga bo'lgan ishonchi kabi ko'plab psixologik holatlar bilan chambarchas bog'liq.

Emotsional qo'llab-quvvatlash: Ijtimoiy tarmoqlar va guruh ilovalari (masalan, Telegram, WhatsApp) orqali shaxs do'stlari, oila a'zolari va hamfikrlar bilan muloqotda bo'lib, emotsional jihatdan yengillik his qiladi.

Stressni boshqarish: Meditatsiya, nafas olish mashqlari, musiqa va dam olish ilovalari (masalan, Calm, Headspace) emotsional barqarorlikni ta'minlaydi.

O'zini ifodalash: Bloglar, video kontentlar (YouTube, TikTok) orqali o'z fikrlarini bildirish, ijodiy salohiyatni namoyish etish orqali pozitiv emotsiyalar hosil qilinadi.

Yolg'izlik va izolyatsiya: Ko'p hollarda virtual aloqalar yuzaki bo'lib, haqiqiy ijtimoiy aloqalarni siqib chiqaradi. Bu esa yolg'izlik hissi, o'zini tashlab ketilgan deb his qilish holatlariga olib keladi.

¹⁸ Криминалогия: Дарслик / Проф. З.С.Зариповнинг умумий тахрири остида. – Т., 2007.- 84-б.

FOMO (Fear of Missing Out): Boshqalarning ijtimoiy tarmoqlardagi “ideal” hayoti bilan solishtirish orqali odamda norozilik, yetishmovchilik, depressiv holatlar paydo bo'ladi.

Dopamin o'zgarishlari: Har bir “layk”, “komment” yoki yangi xabarnoma dopamin tizimini faollashtirib, sun'iy ijobiy emotsiyalarni chaqiradi va bu bir turdagi “raqamli qaramlik”ni shakllantiradi.

Yoshlar eng faol raqamli vosita foydalanuvchilari bo'lib, ularning emotsional muvozanatiga ushbu vositalarning ta'siri kuchli bo'ladi. So'rovnoma va kuzatuvlarga ko'ra:

Raqamli vositalarga haddan ziyod bog'liqlik ularning o'z-o'zini baholashini pasaytiradi.

Onlayn aloqaning ko'payishi bilan real hayotdagi ijtimoiy ko'nikmalar sustlashadi.

Uzluksiz kontent iste'moli (short-video, reels, scroll) emotsional diqqatni pasaytiradi va hissiy charchoq keltirib chiqaradi.

2024-yil davomida 80 nafar universitet talabasi (18–22 yosh) o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. Savollar ularning raqamli vositalardan foydalanish odatlari, kunlik onlayn vaqt va emotsional holati bilan bog'liq edi.

Natijalar:

Talabalarning 65% dan ortig'i kuniga 5 soatdan ortiq vaqtda internetda bo'ladi.

43% talaba ijtimoiy tarmoqlarda uzoq qolganida xavotir, zerikish yoki yolg'izlik hissini boshdan kechiradi.

27% talaba esa raqamli vositalar orqali o'ziga yangi do'stlar topganini va ijobiy ruhda bo'lishini qayd etgan.

Raqamli vositalar yoshlarning emotsional holatiga kuchli ta'sir o'tkazmoqda. Bu ta'sir ikki tomonlama bo'lib, muayyan nazorat va madaniyatli foydalanish orqali foydali bo'lishi mumkin. Psixologlar uchun eng muhim vazifa – bu yoshlarni raqamli gigiyena, o'z-o'zini nazorat qilish, va emotsional farovonlik bo'yicha o'qitishdan iborat.

Amaliy tavsiyalar

1. Psixologik treninglarda raqamli detoks mashg'ulotlarini joriy etish

Raqamli detoks — bu raqamli vositalardan (smartfon, internet, ijtimoiy tarmoqlar) ma'lum muddatga ongli ravishda voz kechish orqali shaxsning psixologik holatini tiklashga qaratilgan usuldir. Psixologik treninglar doirasida raqamli detoks mashg'ulotlarini joriy etish orqali yoshlar o'zlarining raqamli vositalarga qaramlik darajasini anglaydi, real hayotdagi ijtimoiy aloqalarni tiklaydi, vaqtni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Treninglar davomida raqamli detoks rejalari tuzish, dam olishning alternativ shakllarini topish, diqqat va hushyorlikni oshiruvchi texnikalarni qo'llash mumkin.

2. O'quv yurtlarida “raqamli farovonlik” mavzusida seminar va treninglar o'tkazish

Ta'lim muassasalarida raqamli vositalardan foydalanish madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. “Raqamli farovonlik” — bu raqamli texnologiyalarni ruhiy salomatlik, hissiy barqarorlik va ijtimoiy aloqalarga zarar yetkazmasdan foydalanish qobiliyatidir. Seminar va mahorat darslari orqali talabalarga raqamli vositalardan muvozanatli foydalanish tamoyillari, salbiy oqibatlar (stress, FOMO, yolg'izlik) va ularni bartaraf etish usullari o'rgatiladi. Bu treninglar interaktiv uslubda, guruh muhokamalari, holat tahlillari va amaliy topshiriqlar orqali tashkil etilishi lozim.

2. Mobil ilovalar yordamida emotsional salomatlikni monitoring qilish

Raqamli vositalarning o'zidan emotsional salomatlikni kuzatish vositasi sifatida foydalanish — zamonaviy va samarali yondashuv hisoblanadi. Maxsus mobil ilovalar (masalan, Moodpath, Daylio, Sanvello, Calm, Headspace) yordamida foydalanuvchi o'z emotsional holatini har kuni qayd etib boradi, stress darajasini baholaydi, kerak bo'lsa mashg'ulotlar oladi. Bu ilovalar orqali grafik holatda shaxsning ruhiy o'zgarishlarini tahlil qilish, doimiy monitoring olib borish va kerakli hollarda professional psixologik yordamga murojaat qilish imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Turkle, S. (2011). Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other.
2. Bandura, A. (2001). Social Cognitive Theory of Mass Communication.
3. McLuhan, M. (1964). Understanding Media: The Extensions of Man.
4. Rotter, J. (1967). A new scale for measurement of interpersonal trust.
5. Karimova, L. R. (2018). Ijtimoiy psixologiya. Toshkent: Fan.

6. Yusupova, N. (2021). Yoshlar va virtual muhit: psixologik yondashuv. // Psixologiya va hayot.

FAVQULODDA VAZIYATLAR XODIMLARIGA PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISH MEXANIZMLARI

Oblokulova Firuza Kudratullayevna,

Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrası mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya Ushbu tezis favqulodda vaziyatlar (FV) xodimlariga psixologik yordam ko'rsatishning zaruriyati, usullari va samaradorligini o'rganishga qaratilgan.

Favqulodda vaziyatlar xodimlari o'z faoliyatlarida ko'plab stressli holatlarni boshdan kechiradilar, bu esa ularning ruhiy salomatligini yomonlashtirishi mumkin. Psixologik yordam ularning ish samaradorligini oshirish va ruhiy tiklanishiga yordam berishi muhimdir. Tadqiqotda psixologik yordamning asosiy usullari, uning FV xodimlariga qanday ta'sir ko'rsatishi va bu jarayonni samarali tashkil etish yo'llari ko'rib chiqiladi. Tezida, shuningdek, bu yordamni joriy etishning ijtimoiy ahamiyati va uning jamoadagi umumiy ish samaradorligiga ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: favqulodda vaziyatlar, psixologik yordam, stressni boshqarish, qutqaruv xodimlari, ruhiy salomatlik, stressni boshqarish usullari, psixoterapiya.

Kirish

Favqulodda vaziyatlar (FV) xodimlari, tabiiy va texnogen ofatlarga, yong'inlar, transport hodisalari va boshqa favqulodda holatlarga tezkor javob berish uchun faoliyat yuritadilar. Bu xodimlar o'z faoliyatlari davomida juda katta stress va psixologik yuklamalarni boshdan kechiradilar. Ular doimiy ravishda travmatik vaziyatlar bilan yuzlashadi, bu esa ularning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Psixologik yordam, FV xodimlarining ruhiy holatini yaxshilash, stressni boshqarish, kasalliklarni oldini olish va ish samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ma'lumki, stress va psixologik muammolar uzoq muddatli oqibatlariga olib kelishi mumkin, bu esa xodimlarning ish samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli, FV xodimlariga psixologik yordam ko'rsatishning zaruriyati o'sib bormoqda. Psixologik yordamning samarali qo'llanilishi, ularning ruhiy tiklanishini ta'minlash, ish faoliyatini yaxshilash va jamoaning umumiy ishlash samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Favqulodda vaziyatlar (FV) xodimlari, ya'ni qutqaruvchilar, tezkor yordam ko'rsatuvchilar va boshqa mutaxassislar, har kunlik ish faoliyatida juda ko'p ruhiy va jismoniy yuklamalarga duch keladilar. Ular tabiiy ofatlar, texnogen falokatlar. Bu kabi sharoitlar, xodimlarning psixologik salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu vaziyatlarda qutqaruvchilar, o'zlarining psixologik holatlarini boshqarishning o'ta muhimligini sezadilar, chunki stress, bezovtalik va boshqa psixologik holatlar ularning samarali ishlashiga xalaqit berishi mumkin.

Bundan tashqari, favqulodda vaziyatlarda faoliyat yuritayotgan xodimlar ko'pincha travmatik hodisalar bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'lanadilar. Bu ularning ruhiy holatini yomonlashtirishi, uzoq muddatli psixologik kasalliklarga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, favqulodda vaziyatlar xodimlariga psixologik yordam ko'rsatish, nafaqat ularning salomatligini saqlash, balki jamoaning samarali faoliyat ko'rsatishiga ham yordam beradi.

Tezida favqulodda vaziyatlarda faoliyat yuritayotgan xodimlarga psixologik yordam ko'rsatish usullari, uning zarurati va foydalari, shuningdek, bu yordamni tashkil etishda mavjud muammolar va yechimlar tahlil qilinadi.

Favqulodda vaziyatlar xodimlariga psixologik yordam ko'rsatishning bir nechta usullari mavjud. Ularning eng samarali va ko'plab tajribalarda qo'llaniladigan usullari quyidagilardir:

Stressni boshqarish bo'yicha treninglar:

Stressning o'zi — favqulodda vaziyatlarda ishlayotgan xodimlarning psixologik holatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Stressni boshqarish bo'yicha treninglar, xodimlarga o'z his-tuyg'ularini boshqarishni va psixologik barqarorlikni saqlashni o'rgatadi. Bu treninglar orqali xodimlar yuqori stressli sharoitda salomatlikni saqlab qolishlari mumkin.

De-kompressiya va rehabilitatsiya sessiyalari:

Favqulodda vaziyatlar xodimlariga psixologik yordam ko'rsatishda, rehabilitatsiya va de-kompressiya sessiyalari juda muhimdir. Ushbu sessiyalar yordamida xodimlar o'zlarining his-tuyg'ularini ifodalashadi, stressni kamaytirishadi va ularni ruhiy tiklanish jarayoniga tayyorlashadi.

Psixoterapiya va konsultatsiya:

Travmatik voqealar va stress holatlarini engish uchun, psixoterapevtik yordam zarur bo'lishi mumkin. Favqulodda vaziyatlarda faoliyat yuritayotgan xodimlar uchun individual yoki guruh psixoterapiyasi psixologik yordamning samarali usulidir. Konsultatsiya jarayonlari orqali xodimlarning ruhiy holatlarini yaxshilash va kasalliklarning oldini olish mumkin.

Psixologik yordamni jamoaviy tizimda ta'minlash:

Jamoaviy psixologik yordam, birgalikda stressni boshqarish va jamoaning ruhiy holatini yaxshilashga yordam beradi. Jamoa bilan ishlash, ular orasida ijobiy munosabatlarni rivojlantirish, bir-biriga yordam ko'rsatish ruhiy holatni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Psixologik yordamning foydalari

Favqulodda vaziyatlar xodimlariga psixologik yordam ko'rsatishning bir nechta ijobiy ta'sirlari mavjud.

Ruhiy barqarorlikni saqlash: Psixologik yordam xodimlarning stressni boshqarishiga yordam beradi, bu esa ularning ruhiy salomatligini saqlashga yordam beradi. Bu holat, ularning ish faoliyatini samarali davom ettirishlariga imkon yaratadi.

Kasalliklarning oldini olish: Stress, uzoq muddatli psixologik muammolarga olib kelishi mumkin, shuning uchun stressni boshqarish va psixologik yordam ko'rsatish orqali kasalliklarning oldini olish mumkin.

Ish faoliyatining samaradorligini oshirish: Psixologik yordam, xodimlarning ruhiy va jismoniy holatini tiklashga yordam beradi, bu esa ularning ish samaradorligini oshiradi. Yaxshi psixologik holatdagi xodimlar, o'z ishlarini yanada samarali va xavfsiz tarzda bajaradilar. Jamoadagi ish samaradorligini oshirish.

Jamoaviy psixologik yordam orqali xodimlar bir-biriga yordam berish, bir-birini qo'llab-quvvatlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa jamoaviy ruhni kuchaytiradi va umumiy ish samaradorligini oshiradi.

Tezida favqulodda vaziyatlarda faoliyat yuritayotgan xodimlarga psixologik yordam ko'rsatishning zaruriyati, asosiy usullari, samaradorligi va bu jarayonni takomillashtirish yo'llari o'rganiladi. Shu bilan birga, psixologik yordamning ijtimoiy ahamiyati va uning favqulodda vaziyatlarga tezkor va samarali javob berishdagi rolini tahlil qilishga harakat qilinadi.

Xulosa

Favqulodda vaziyatlar xodimlariga psixologik yordam ko'rsatish, nafaqat ularning ruhiy salomatligini saqlash, balki ularning samarali ishlashini ta'minlashga yordam beradi. Psixologik yordamning asosiy usullari, stressni boshqarish, travmatik hodisalarga moslashish va ularning reabilitatsiya qilishni o'z ichiga oladi. Favqulodda vaziyatlarda faoliyat yuritayotgan xodimlar uchun psixologik yordamning samarali tashkil etilishi, ularning jismoniy va ruhiy holatini yaxshilashga yordam beradi. Psixologik yordamni joriy etish, xodimlarning ruhiy holatini yaxshilashga yordam berishi bilan birga, ularning ish faoliyatini samarali davom ettirishlariga imkon yaratadi. Bu esa favqulodda vaziyatlarga tez va to'g'ri javob berish imkoniyatini oshiradi. Shuningdek, jamoaviy psixologik yordam orqali umumiy ish samaradorligi oshadi va jamoaning ruhiy salomatligi mustahkamlanadi. Favqulodda vaziyatlar xodimlariga psixologik yordam ko'rsatish, ularning ruhiy holatini tiklash va ishlash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bunga erishish uchun tizimli ravishda psixologik yordam tashkil etilishi zarur. Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, favqulodda vaziyatlarga samarali javob berishda katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Shuningdek, psixologik yordamni muntazam tarzda tashkil etish va qo'llabquvvatlash, favqulodda vaziyatlar xodimlari uchun uzoq muddatli foyda keltiradi. Shu sababli, psixologik yordamni tizimli ravishda tashkil etish va professional psixologlar bilan ishlash juda muhimdir. Bu nafaqat xodimlarning ruhiy holatini yaxshilaydi, balki butun jamoaning samarali ishlashiga yordam beradi, natijada favqulodda vaziyatlarga tez va to'g'ri javob berish imkoniyati oshadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1.Xoruzov, D. (2017). Favqulodda vaziyatlar xodimlariga psixologik yordam ko'rsatishning zaruriyati. Psixologiya va jamiyat, T. 8, № 2.

2.Abdulxakov, A. (2018). Psixoterapevtik yordam va uning samaradorligi favqulodda vaziyatlar xodimlarida. Psixologik xizmatlar va yordam, T. 5, № 3.

3.Ganiev, I. (2020). Favqulodda vaziyatlar xodimlariga stressni boshqarish bo'yicha treninglar. Psixologiya va madaniyat, T. 7, № 1.

4.To'raev, K. (2021). Favqulodda vaziyatlarda psixologik yordam va uning samarali usullari. Qutqaruv va favqulodda vaziyatlar texnologiyalari, T. 4, № 6.

5.Mustafayev, S. (2019). Favqulodda vaziyatlarda psixologik yordamning ijtimoiy ahamiyati. Jismoniy va ruhiy sog'liq, T. 6, № 4.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA ART- TERAPIYA USULLARI QO'LLASH

D.M.Qobulova
OXU magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada art- terapiya usullari, kreativlikning psixologik jihatlari bo'yicha sotsiologlar va pedagoglarning fikrlari, ilmiy izlanishlarda ijodkorlikning ijtimoiy – psixologik kategoriya sifatidagi talqinlari haqida so'z yuritiladi.

Tayanch so'zlar: art - terapiya, empirik, kreativlik, status, sublimatsiya, diagnostika, intellekt, mexanizmlar terapiya, diagnostika, intellekt, ambivalentlik, komponent, mexanizm.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning muhim bosqichida bo'ladilar. Bu davrda ular nafaqat bilimlarni o'zlashtirishadi, balki o'z his-tuyg'ularini anglash va ifoda etishni ham o'rganadilar. Shuning uchun art-terapiya – san'at orqali davolash usullari – ular bilan ishlashda samarali vosita bo'lishi mumkin. Art-terapiya bolaning ichki kechinmalarini so'zsiz ifodalash imkonini beradi.

Art-terapiya jarayonida rasm chizish, loydan yasash, kollaj tayyorlash, rang terapiyasi kabi usullar qo'llaniladi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun chizmachilik faoliyati ularning tasavvuri, emotsional holati va ichki dunyosini tushunishga yordam beradi. O'quvchi o'z rasmlarida tashvishlarini, quvonchlarini yoki tushunarsiz his-tuyg'ularini ifoda etadi. Bu orqali psixolog yoki pedagog bolaning ichki holatini tahlil qilishi mumkin.

Art-terapiya o'quvchilarning emotsional intellektini rivojlantiradi. Ular ranglar, shakllar orqali o'z kayfiyatini ifodalashni o'rganadilar. Bu, ayniqsa, o'z his-tuyg'ularini og'zaki ifoda eta olmaydigan yoki nutqiy cheklolarga ega bolalar uchun juda muhimdir. Terapiya davomida bola o'ziga bo'lgan ishonchni orttiradi va ijtimoiy moslashuvchanlik darajasi oshadi.

O'qituvchi yoki maktab psixologi art-terapiya seanslarini darsdan keyingi mashg'ulotlar shaklida tashkil qilishi mumkin. Bu mashg'ulotlarda bolalarga erkin ijod qilish imkoniyati beriladi. Har bir ish individual baholanmaydi, balki umumiy kayfiyatga qarab ko'rib chiqiladi. Bu yondashuv bolalarning o'zini erkin his qilishiga olib keladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ba'zan maktab muhitiga moslashishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Art-terapiya yordamida bu muammolar yumshoq va samimiy yo'l bilan bartaraf etilishi mumkin. Masalan, dars jarayonida stressni kamaytirish, o'zaro munosabatlarni yaxshilash va o'zini ifodalashga yordam berish mumkin. Bu usullar psixologik salomatlikni saqlashda profilaktik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, art-terapiya orqali bolalardagi tajovuzkorlik, bezovtalik yoki ichki siqilish kabi holatlarni aniqlash va kamaytirish mumkin. Rasm chizish jarayonida bolalar o'zini tutishiga qarab muayyan signallar olinadi. Rang tanlovi, chiziqlar shakli va joylashuvi bola ruhiy holati haqida muhim ma'lumot beradi. Bu esa ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarni moslashtirish imkonini beradi.

Art-terapiyaning yana bir afzalligi – u bolalarning kreativ salohiyatini ochib beradi. O'quvchilar o'z ijodiy ishlari orqali dunyoni qanday ko'rishini namoyon etadilar. Bu ularning mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish va estetik didini rivojlantiradi. Bunday faoliyat o'quvchilarning umumiy ijtimoiy-psixologik moslashuvini ham qo'llab-quvvatlaydi.

Art-terapiya usullarini samarali qo'llash uchun o'qituvchilar maxsus malakaga ega bo'lishi kerak. Ular bolalarning chizgan rasmlardagi ramzlarni tushunish va interpretatsiya qilishni o'rganishlari zarur. Shu bilan birga, art-terapiya jarayonida bolaga bosim o'tkazilmasligi, u erkin ishlashi uchun qulay muhit yaratilishi lozim. Har bir mashg'ulot bolaning holatiga mos ravishda rejalashtiriladi.

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichida art-terapiya usullarining integratsiyasi an'anaviy o'quv metodikalari bilan birgalikda olib borilishi mumkin. Bu pedagogik yondashuv bolalarning nafaqat bilim, balki emotsional rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Shu bois, art-terapiya boshlang'ich sinflarda keng qo'llanilishi kerak bo'lgan muhim psixologik vositalardan biridir. U shaxsning har tomonlama uyg'un shakllanishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, art-terapiya usullarini boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashda qo'llash – ularning ruhiy barqarorligini mustahkamlash, shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy moslashuvini yaxshilashda muhim omildir. Bu jarayonni to'g'ri yo'lga qo'yish orqali maktabdagi ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish mumkin. Art-terapiya nafaqat dardga davo, balki bolaga mehr, ishonch va e'tibor ifodasi hamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avezov O.R. Psychological relations between family members. Scientific Journal Impact Factor. VOLUME 2 | ISSUE 2. ISSN 2181-1784. SJIF 2022: 5.947 February 2022 www.oriens.uz. P-945-949
2. Avezov O.R. Mental Status and Behavioral Reactions in Emergency. and Extreme Emergencies AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH. ISSN: 2690-9626 Vol.3, No 1, 2022. <https://www.grnjournals.us/index.php/AJSR/article/view/714>
3. Avezov O.R., SH.R. Barotov, L.YA. Olimov. Psixologiya nazariyasi va tarixi. Darslik. "O'zbekiston faylasufi jamiyati" nashriyoti. Toshkent. 2019 yil. 492 bet.
4. Avezov O.R. L.YA. Olimov, A.M. Nazarov. Shaxs psixologiyasi. Darslik. "Durdona" nashriyoti Buxoro. 2019 yil. 340 bet.
5. Cropby A. Creativity and intelligence. - Br. j. educ. psychol., 1966, p 259 -266.

GIMNASTIKA MASHQLARI ORQALI 7–9 YOSHLI BOLALARDA MOTOR RIVOJLANISH

Sayfiyev Hikmatullo Xayrulloevich

Osiyo Xalqaro Universiteti Jismoniy Madaniyat kafedrasida o'qituvchisi

Anotatsiya: Ushbu maqolada 7–9 yoshdagi bolalarda asosiy gimnastika mashqlari yordamida motorik ko'nikmalar va motor xususiyatlarning rivojlanishi bo'yicha 6 oylik ilmiy-pedagogik tadqiqot natijalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida 8 nafar sportchi bilan olib borilgan mashg'ulotlar ularning egiluvchanligi, kuchi, muvozanati va chaqqonligida sezilarli ijobiy o'zgarishlarga olib kelgani aniqlangan. Mashg'ulotlar haftasiga uch marta, har biri 90 daqiqalik rejimda tashkil etilgan. Dastlabki va yakuniy test natijalari taqqoslanib, motorik o'sish sur'atlari statistik tahlil qilindi. Olingan natijalar asosida, asosiy gimnastika mashqlari bolalarning jismoniy rivojlanishida muhim rol o'ynashi va pedagogik jarayonda ushbu mashqlardan tizimli foydalanish katta samaradorlik berishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: gimnastika, motorik xususiyatlar, motor ko'nikmalar, jismoniy rivojlanish, bola sporti, chaqqonlik, egiluvchanlik, muvozanat.

Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari yosh bolalarning nafaqat jismoniy, balki psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga ham katta hissa qo'shadi. 7-9 yoshdagi bolalar organizmi intensiv o'sish va rivojlanish davrida bo'lib, bu davrda motorik xususiyatlar, ayniqsa egiluvchanlik, chaqqonlik, muvozanat va kuch ko'nikmalari shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu ilmiy tadqiqotda asosiy gimnastika mashqlari orqali mazkur yoshdagi bolalarda motor ko'nikmalar va motorik xususiyatlar rivojlanishining ilmiy-pedagogik asoslari o'rganiladi. Bolalar jismoniy rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biri bu 7–9 yosh oralig'idir. Bu davrda tananing moslashuvchanligi, motor ko'nikmalarning shakllanishi va asosiy harakat sifatlarining rivojlanishi yuqori darajada bo'ladi. Ayniqsa, gimnastika mashqlari orqali chidamlilik, egiluvchanlik, muvozanat, tezkorlik kabi motorik xususiyatlar samarali tarzda shakllanadi. Mavjud tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mazkur yoshda asosiy gimnastika mashqlarining tizimli o'rgatilishi nafaqat jismoniy salomatlik, balki psixomotor rivojlanish uchun ham muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Metodologiya (Uslubiyat): Tadqiqot 2024-yil oktabridan 2025-yil martigacha davom etdi. Unda 8 nafar 7-9 yoshdagi sportchilar (8 nafar o'g'il bolalar) ishtirok etdi. Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi: 7–9 yoshdagi sportchilarga asosiy gimnastika mashqlarini qo'llash

orqali ularning motor ko'nikmalari va motorik xususiyatlaridagi o'zgarishlarni aniqlash va ilmiy tahlil qilish. Tadqiqot 2024-yil oktyabr oyidan 2025-yil mart oyiga qadar bo'lgan 6 oy davomida olib borildi. Unda 8 nafar 7–9 yoshdagi bola ishtirok etdi. Ular haftasiga 3 marta, har bir mashg'ulot 90 daqiqadan bo'lgan holda umumiy gimnastika mashg'ulotlarida qatnashdi. Mashg'ulotlar quyidagi asosiy mashq turlarini o'z ichiga oldi:

- 1) Umumiy isituvchi mashqlar(URM)
- 2) Egiluvchanlikni oshirishga qaratilgan mashqlar
- 3) Muvozanatni saqlashga qaratilgan statik holatlar
- 4) Harakatni muvofiqlashtirishga oid murakkab mashqlar
- 5) Qurilmalardan foydalanilgan amaliy mashqlar

O'lchov mezonlari: 3 metrga sakrash, bir oyoqda muvozanatni saqlash (sekundda), gavda egilishi (oldinga egiluvchanlik sm da), yugurish testi (20 m tezlikda yugurish), tana massasi indeksining o'zgarishi

Boshlang'ich tahlil (diagnostika): Har bir bola uchun dastlabki motorik ko'rsatkichlar (chaqqonlik, egiluvchanlik, muvozanat, kuch) maxsus testlar yordamida baholandi.

Mashg'ulotlar tizimi: Haftasiga 3 marta, har bir mashg'ulot 90 daqiqa davom etdi. Mashg'ulotlar mazmuni: umumrivojlantiruvchi gimnastika mashqlari, muvozanat mashqlari, egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar, statik va dinamik kuch mashqlari.

Mashg'ulotlar rejasi va mazmuni: Tadqiqot doirasida 7–9 yoshdagi bolalar bilan olib borilgan mashg'ulotlar haftasiga 3 marta tashkil etildi. Mashg'ulotlar Buxoro viloyati gimnastika sport turlariga ixtisoslashtirilgan sport maktabining sport gimnastikasi guruhida olib borildi. Har bir mashg'ulot 90 daqiqa davom etdi va maxsus tuzilgan dastur asosida amalga oshirildi. Ushbu dastur bolalarning yosh xususiyatlari, fiziologik imkoniyatlari va psixomotor holatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilgan bo'lib, quyidagi asosiy bloklardan iborat edi:

Umumrivojlantiruvchi gimnastika mashqlari (25–30 daqiqa): Badanni harakatga tayyorlovchi mashqlar (bo'yin, yelka, bel, tizza, oyoq bo'g'imlari uchun), yengil sakrashlar, yugurish elementlari bilan tanani isitish, yurak-qon tomir va nafas olish tizimini faollashtiruvchi mashqlar.

Muvozanatni rivojlantiruvchi mashqlar (15–20 daqiqa): Bir oyoqda turish, egilgan holatda harakat qilish, Harakatlanuvchi sirtlarda yurish (muvozanat taxtasi yoki pol sathida), ko'zlarni yumagan holda vaznni nazorat qilish mashqlari.

Egiluvchanlikni oshiruvchi mashqlar (15–20 daqiqa): Gavdani oldinga, orqaga, yon tomonlarga egish, oyoqlarni keng yozib turib, yerga egilish, barlar, turniklar, gimnastika to'siqlari bilan tortilish, cho'zilish mashqlari.

Statik va dinamik kuch mashqlari (15–20 daqiqa): Tana og'irligini ushlab turish, turnikda osilib turish, parter holatdagi mashqlar (yotgan, cho'kkalab turgan holatda), juftlikda bajariladigan mashqlar orqali qo'l va oyoq mushaklarini mustahkamlash.

Mashg'ulotni yakunlovchi tiklovchi qism (5–10 daqiqa): Nafasni me'yorga keltirish mashqlari, yengil cho'zilish, yurish va psixologik dam olish usullari, mashg'ulot bo'yicha qisqacha suhbat va motivatsiya berish.

Bu mazmundagi mashg'ulotlar bolaning jismoniy tayyorgarlik holatini yaxshilash bilan birga, ularning umumiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Har bir mashg'ulotni o'tkazishdan oldin bolalarning holati nazorat qilinib, mashg'ulotlar individual yondashuv asosida olib borildi. Bu esa natijada motor ko'nikmalarning mustahkamlanishiga va sportga bo'lgan ishtiyoqning ortishiga xizmat qildi. Mashg'ulotlar bir biridan farqli ravishda har xil shakilda tashkil qilishi kerak.

Boshlang'ich holtdagi natijalar (2024-oktyabr):

№	Ko'rsatkich	O'rtacha qiymat
1	3 metrga sakrash	120 sm
2	Muvozanat (bir oyoqda)	8 sek
3	Egiluvchanlik (gavda oldinga)	10 sm
4	20 m yugurish	5.4 sek
5	Tana massasi indeksi	17.8

Yakuniy baholash: 6 oylik tajriba yakunida ilgari qo'llanilgan testlar yordamida sportchilarning jismoniy holati va motor ko'nikmalari qayta baholandi. Har bir ishtirokchi uchun

avvalgi (boshlang'ich) va hozirgi (yakuniy) ko'rsatkichlar aniq qayd etilib, ularning o'zaro solishtiruv tahlili amalga oshirildi. Solishtirish davomida har bir ko'rsatkichdagi o'zgarishlar chuqur tahlil qilindi: qaysi mashq turi qanday natija bergani, qaysi harakatlar bo'yicha sezilarli ijobiy siljish kuzatilgani, shuningdek, ayrim hollarda kutilgan darajada bo'lmagan o'zgarishlar sabablari ham ilmiy nuqtai nazardan izohlandi. Aniqlangan ijobiy tendensiyalar asosida asosiy gimnastika mashqlarining 7–9 yoshdagi bolalarda motor ko'nikmalar va motorik xususiyatlarni shakllantirish va rivojlantirishda samarador ekani ilmiy jihatdan tasdiqlandi. Faoliyat anchagina ko'tarildi

Yakuniy holatdagi natijalar (2025-mart):

№	Ko'rsatkich	O'rtacha qiymat
1	3 metrga sakrash	145 sm
2	Muvozanat (bir oyoqda)	14 sek
3	Egiluvchanlik (gavda oldinga)	18 sm
4	20 m yugurish	4.8 sek
5	Tana massasi indeksi	17.4

Natijalar va muhokama: Tadqiqot davomida ishtirokchilarda quyidagi ijobiy o'zgarishlar kuzatildi: Natijalar shuni ko'rsatadiki, 6 oy davomida o'tkazilgan gimnastika mashqlari bolalarda jismoniy va motorik rivojlanishga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Egiluvchanlik, muvozanat va harakatlarni muvofiqlashtirish ko'rsatkichlarining oshgani bolalarning motor ko'nikmalari mustahkamlanganidan dalolat beradi. Tezlik va chidamlilik ko'rsatkichlari ham ancha yaxshilandi, bu esa mashqlarning nafaqat statik, balki dinamik harakatlar asosida shakllanganini ko'rsatadi. Tana massasi indeksidagi nazoratli o'zgarishlar esa bolalarning salomatlik holatining barqarorligini ko'rsatadi.

Statistik tahlil

№		Dastlabki	Yakuniy	O'sish:
1	Egiluvchanlik:	4.8 sm	7.6 sm	2.8 sm (58.3%)
2	Chaqqonlik (20 m yugurish):	5.2 soniya	4.7 soniya	0.5 soniya (9.6%)
3	Muvozanat (bir oyoqda turish vaqti)	10.4 soniya	15.8 soniya	5.4 soniya (51.9%)
4	Kuch (qo'lni bukib ochish adjimaniy soni)	7 marta	11 marat	4 marata (63%)

Tahlil: Olingan natijalar asosida shuni ishonch bilan ta'kidlash mumkinki, asosiy gimnastika mashqlari 7–9 yoshdagi bolalarning motorik ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot yakunida qayd etilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, tajriba ishtirokchilari bo'lgan bolalarda har tomonlama jismoniy rivojlanishda aniq o'sish kuzatildi. Jumladan, ularning egiluvchanlik darajasi avvalgiga nisbatan yaxshilandi, bu esa mushak-elastiklik tizimining faoliyati kuchayganidan dalolat beradi. Shuningdek, kuch mashqlari orqali bolalarning statik va dinamik kuch ko'rsatkichlarida ijobiy siljishlar qayd etildi. Muvozanat mashqlari esa vestibulyar apparatning mustahkamlanishiga, koordinatsion qobiliyatlarning rivojlanishiga olib keldi. Chaqqonlik bo'yicha test natijalari esa harakat tezligi va aniqligining oshganini tasdiqladi. Ushbu natijalar asosida xulosa qilish mumkinki, to'g'ri tuzilgan, tizimli asosda olib borilgan asosiy gimnastika mashqlari dasturi bolalarda har tomonlama jismoniy va motorik rivojlanishni ta'minlaydi va bu metodika yosh sportchilarni tayyorlashda samarali vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, 7–9 yoshdagi bolalarda asosiy gimnastika mashqlarini muntazam va metodik asosda qo'llash orqali motorik xususiyatlar (chaqqonlik, kuch, muvozanat, egiluvchanlik) va asosiy harakat ko'nikmalarini samarali tarzda rivojlantirish mumkin. O'tkazilgan 6 oylik tajriba davomida qatnashgan sportchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Jumladan, bolalarda umumrivojlantiruvchi harakatlarni bajarishdagi aniqlik, ishonchlik va bardoshlik darajasi oshgani, koordinatsiya, statik va dinamik muvozanat, shuningdek, mushak kuchi va harakat elastikligida barqaror yuksalishlar qayd etildi. Mazkur o'zgarishlar, ayniqsa, dastlabki va yakuniy natijalarning taqqoslanishi orqali statistik jihatdan asoslangan tarzda tasdiqlandi. Bu esa asosiy gimnastika mashqlarining nafaqat jismoniy rivojlanish, balki bolalarning o'ziga ishonchi, harakat madaniyati, tartib-intizom va motivatsiya darajasini oshirishdagi o'rni muhimligini namoyon etdi. Shunday qilib, ushbu tadqiqot natijalari

asosida, boshlang'ich yoshdagi bolalar bilan ishlashda asosiy gimnastika mashqlaridan foydalanish pedagogik jarayonning ajralmas qismi bo'lishi zarurligi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Bu yondashuv sportchilarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish, ularning sog'lom va barkamol rivojlanishini ta'minlash yo'lida muhim bosqich bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Asosiy gimnastika mashqlari 7–9 yoshdagi bolalarning motor ko'nikmalari va motorik xususiyatlarini sezilarli darajada rivojlantiradi.
2. Tizimli o'tkazilgan mashg'ulotlar orqali har bir bolaning jismoniy tayyorgarligi va reflekslari yaxshilanadi.
3. Bolalarda harakatga oid ishonch, motivatsiya va faol ishtirok kuchayadi.
4. Shu yosh oralig'ida samarali mashg'ulotlar o'tkazish ularning kelajakdagi sport tayyorgarligi uchun asos yaratadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Muradov A. "Gimnastika sporti asoslari". – Toshkent: 2021.
2. Haydarov S. "Gimnastika mashqlari orqali jismoniy tayyorgarlik". – Samarqand, 2020.
3. Sultonov B. "7–10 yoshli bolalar bilan mashg'ulot metodikasi". – Qarshi: 2018.
4. Kholmuminov B. "Sport pedagogikasi asoslari". – Toshkent: 2022.
5. Nasyrov N. "Gimnastik mashqlar va ularni o'rgatish texnologiyasi". – Buxoro: 2020.
6. Xayrullayevich, S. H. (2023). AEROBIK GIMNASTIKANING XUSUSIYATLARI. *TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN*, 1(5), 442-448.

O'ZBEKISTON O'QUVCHILARNI KASBGA YO'LLASHNING KONTSEPTUAL MASALALARI

Farmonova Gulasal Shavkat qizi
Osiyo Xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda kasb -hunarga yo'naltirish sohasida olib borilgan muhim islohotlar va kasbga yo'naltirish masalalarini o'rganishga qaratilgan. Talimning dolzarbligi kasbga yo'naltirish tizimi kasbiy targ'ibot va tashviqotni o'z ichiga olgan kasbiy ma'rifat u yoki bu soha, kasbga bo'lgan shaxs qiziqish va qobiliyatlarining yordam ko'rsatishga qaratilgan kasbiy maslahatlar, ko'proq muvofaqiyatga erishishi mumkin bo'lgan kasbni tanlab olishga qaratilgan kasbiy tanlov, ishlab chiqarish tanlangan kasbni o'rganish jarayonida burch, mas'uliyat, kasbiy or-nomus hislarini o'quvchilarda shakllantirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Kasb-hunar tanlash, psixologiya, o'quvchilar, yo'naltirish, shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy farovonlik. Kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim

Keyingi yillarda Respublikamizda kasbga yo'llash ishlarini rivojlantirish va takomillashtirish borasida ko'plab ishlar amalga oshirildi. SHu jumladan, mamlakatimizda kasbga yo'naltirish va kasbga yo'llash ishlarining asosiy vazifa va maqsadlarini tahlil qilindi va aniqlandi. R.H Jo'raevning fikricha, kasb-hunarga yo'naltirish amaliy faoliyat yo'nalishi sifatida quyidagi ikki asosiy maqsadga xizmat qiladi (Jo'raev R.H. 2008 yil 8 son, 3):

Shaxsni ijtimoiy va iqtisodiy himoyalash, kasbni o'zining qiziqishlari, ehtiyojlari, layoqati, imkoniyatiga mos ravishda tanlagan inson uni samaraliroq o'zlashtiradi, va ham kasbiy, ham moddiy tomondan sezilarli natijalarga erishadi.

Mamlakatning mehnat salohiyatini yanada samaraliroq taqsimlash va foydalanish hisobiga davlatning iqtisodiy qudratini mustahkamlash.

Kasbga yo'naltirishning pirovard natijasi - alohida insonga va umuman davlatga real ijtimoiy-iqtisodiy foyda keltirishdir.

Kasbga yo'naltirish ishlarini olib borish jarayonida yuzaga chiqadigan muammolar.

Kasbga yo'naltirish ishlari bo'yicha Vatanimiz va chet ellardagi tajribalar tahlili rivojlanayotgan davlatlarga ham, juda rivojlangan davlatlarga ham taalluqli bo'lgan ayrim umumiy "og'riq nuqtalarni" aniqlash imkonini berdi. Ulardan ayrimlariga to'xtalib o'tamiz.

Birinchi olingan kasbiy maslahatlardan (bu esa, odatda o'rta va yuqori sinf o'quvchilari) kasb-hunar bo'yicha sezilarli natijalarga erishgunga qadar ko'p yillar o'tadi. Ayrim inson

tomonidan qo'lga kiritilgan yutuqlar odilona o'sha insonning shaxsiy fazilatlarini, kasb-hunar ta'limi muassasining, mehnat jamoasining ta'siri natijasi deb hisoblanadi, lekin kasbga yo'naltirish xizmatining emas. Bu to'g'rida uzoq yillar o'tganligi sababli unutib qo'yiladi.

Kasbga yo'naltirish faoliyatining sezilarli va o'sha zahoti olinadigan natijalarining yo'qligi boshqa salbiy oqibatlariga olib keladi. Kasbga yo'naltirish o'zining faoliyat ko'rsatish huquqini isbotlash uchun kunma-kun harakat qiladigan xizmatga aylanib qoldi.

Kasbga yo'naltirish xizmatlari masalan, kam nufuzli o'quv yurtlarining to'ldirilish foizlari yoki yoshlarni maoshi kam to'lanadigan, ish sharoiti og'ir bo'lgan korxonalarga ishga joylashtirish to'g'risida hisobot beradilar.

Kasb-hunarga yo'naltirish ishlari "yakuniy mahsulotining" aniq o'lchovli narxi mavjud emasligi yana bir oqibatga olib keldi. SHunday fikr tug'ildi-ki, go'yo kasb-hunarga yo'naltirish bilan aniq kasbiy faoliyat yo'nalishi sifatida oliy ma'lumot to'g'risidagi diplomga ega bo'lgan har qanday kishi shug'ullana olishi mumkin. O'quv yuklamalari etishmaydigan o'qituvchilar yoki, kasbiy malakasi past darajada bo'lgan yoki oilaviy sharoiti tufayli o'z mutaxassisligi bo'yicha ishlay olmaydigan muhandislar "Kasbga yo'naltiruvchi" bo'lib qoldilar. Natijada barcha biz tomonimizdan o'rganilgan davlatlarda kasbga yo'naltiruvchi yoki maktab psixolog-kasbiy maslahatchisi nufuzli bo'lmagan kasblar qatoriga kiradi. YUqori malakali mutaxassislar - o'z ishining ustalari kasbga yo'naltirish xizmatlariga ishga kelmaydilar. SHuni aytish lozimki, hozirgi vaqtda jahonda ko'p mingli maktab kasbiy maslahatchilari ichidan tayanch universitetida oliy psixologik ma'lumot olgan shaxslar 10% ni ham tashkil etmaydi.

Jamiyat va davlat ham shunga mos ravishda munosabat bildiradi: ko'pchilik davlatlarda maktab kasbiy maslahatchisi va turli kasbga yo'naltirish xizmatlari xodimlaridan pastroq maosh oladigan birorta oliy ma'lumotli mutaxassis bo'lmasa kerak. Odatda, hamma joyda kasb-hunarga yo'naltiruvchining aniq ijtimoiy o'rni yo'q. Agar mamlakatda (bir qator Evropa davlatlarida bo'lganidek) kasbga yo'naltiruvchilar ishini mehnat organlari boshqarsa, "kasb-hunarga yo'naltiruvchi" inspektor yoki kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha maslahatchi deb ataladi, xalq ta'limi organlari boshqarsa, o'qituvchi yoki kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha metodist deyiladi.

Kasbga yo'naltiruvchining aniq ijtimoiy o'rni bo'lmagani yana shu narsaga olib keladiki, u yoki bu tarmoqlarning "tayanch" mutaxassislari ega bo'lgan imtiyozlardan kasbga yo'naltiruvchilar foydalanmaydilar.

Kasbga yo'naltirishning yana bir muammosi haqida. Zamonaviy dunyoning har qanday davlatida har bir ijtimoiy institut oddiy odamlar ko'zi oldida qancha ko'p ruxsat beruvchi, ta'qiqlovchi, ko'rsatma beruvchi va boshqa sanksiyalari mavjud bo'lsa, shuncha obro'ga ega. Biz bu erda ijro etuvchi hokimiyat yoki prokuratura va politsiyani nazarda tutmayapmiz. Hatto oddiy tuman poliklinikasining shifokori ham o'z sanksiyalariga ega, u hohlasa Sizga kasallik varaqasi beradi, hohlamasa yo'q, hohlasa kasalxonaga yuboradi, hohlamasa yubormaydi. O'qituvchi o'quvchining bahosini ozroq ko'tarishi, hohlasa ozroq tushirishi ham mumkin.

Zamonaviy davlatning qariyb barcha ijtimoiy institutlaridan farqli o'laroq kasbga yo'naltirish xizmati hech qanday sanksiyaga ega emas. Bu xizmatning asosiy vazifasi - tavsiya berish, xayrihohlik (aynan xayrihohlik-bu asosiy va muhimdir) bilan yordamga muhtoj insonlarga yordam berishdir. Psixolog - kasbiy maslahatchi masalan, insonni to'g'ri kasb tanlashiga yordam beradi. Bu ishni agar u isboti bilan ishonchli ravishda bajarsa, inson uning maslahatiga quloq soladi. Ammo har qanday yakuniy tanlov huquqini inson o'zida saqlab qoladi. Psixolog - kasb maslahatchisi ming marotabalab o'zi bergan tavsiyalarning to'g'riligiga ishonsa qilmasligi lozim, haqqi ham yo'q.

Jamiyat buni tushunishi va anglab olishi lozim. Buni anglab, tushunib etgandan so'ng esa kasbga yo'naltiruvchi xizmatining shaxsning o'z qiziqishlari va imkoniyatlari nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda shaxsga xizmat ko'rsatish kabi asl mohiyatini qabul qilishi va qadrlashi lozim. Bunday yordam har bir insonga ham lekin u insonni bu tavsiyalarga amal qilishga majbur eta olmaydi, qila olmaydi, kerak.

Shunday qilib, zamonaviy kasb-hunarga yo'naltirishning umumiy kulfati-kamchiligi jamiyatda kasbga yo'naltirish g'oyasining va u tomonidan ishlab chiqilgan kasb-hunarga yo'naltirish tafakkurining yo'qligidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1 Avezov O.R., N.I.Ruziyev. Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari. Darslik. Buxoro : “BUXORO DETERMINANTI”MCHJning Kamolot nashriyoti, 2024. - 256 b.

2 Avezov O.R., Oila psixoterapiyasi nazariyalari. Darslik. Buxoro : “BUXORO DETERMINANTI”MCHJning Kamolot nashriyoti, 2024. - 316 b

3 O.R., Shaxs psixologiyasi va couching. Darslik. “BUXORO DETERMINANTI” Avezov MCHJning Kamolot nashriyoti, Buxoro 2025. - 426 b

4 Avezov O.R., Stress psixokorreksiya. Darslik. Buxoro : “BUXORO DETERMINANTI”MCHJning Kamolot nashriyoti, 2025. - 240 b.

5 Анастаси А. Психологическое тестирование. Т. 1. М., 1982.

6 Barotov SH. O'quvchi shaxsini o'rganish usullari: Maktab o'qituvchilari va pedagogika institutlari talabalari uchun qo'llanma. T.: O'qituvchi, 1995.

TEKNOLOGIYALAR VA INNOVATSIYALAR –INKLYUZIV TA'LIMDA YANGI IMKONIYATLAR.

Azizova Dinara Rahmiddinovna
Osiyo Xalqaro Universiteti o'qituvchisi
Yo'ldosheva Nodira Anvarovna
Osiyo Xalqaro Universiteti magistiri

Annotatsiya: Zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalar har bir sohada katta o'zgarishlarni yuzaga keltirayotgan bo'lsa, ta'lim sohasi ham bundan mustasno emas. Ayniqsa, inklyuziv ta'limda yangi texnologiyalar joriy etilishi imkoniyati cheklangan bolalar va o'quvchilar uchun ta'lim jarayonini ancha samarali va qulay qilishga yordam bermogda. Ushbu maqolada texnologiyalar va innovatsiyalar asosida inklyuziv ta'limni rivojlantirishning zamonaviy yo'llarini tahlil qilish va ishlab chiqish nazarda tutilgan. Maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta'lim jarayoniga to'laqonli qo'shilishi uchun axbarot kommunikatsiya texnologiyalari va interaktiv vositalarning qo'llanilishi ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, kommunikatsiya, axbarot vositalari, raqamli platforma, masofaviy o'qitish, texnologik innovatsiya, sun'iy intellekt, raqamli ta'lim platformalari

Asosiy qim: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi Qonuni (2020-yil, yangi tahrir.)Bu qonunning 4-moddasida inklyuziv ta'limning teng huquqli va sifatli bo'lishi kafolatlanadi. 5-moddada esa barcha bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim olish huquqi belgilanadi. “Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni (2021-yil) Ushbu qonun nogironligi bo'lgan shaxslarning inklyuziv ta'limga bo'lgan huquqlarini himoya qiladi va zaruriy shart-sharoitlar yaratishni talab qiladi. 23-moddada: Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun texnologiyalar va moslashtirilgan vositalar bilan ta'minlash zarurligi aytiladi. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 31-dekabrda 824-sonli qarorida “2022–2026-yillarda nogironligi bo'lgan shaxslar uchun inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha milliy dastur”ni tasdiqlaydi. Bu qarorda raqamli texnologiyalarni inklyuziv ta'limda qo'llash bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4359-sonli qarori (2019-yil, “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi)da ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali barcha qatlamlarga ta'lim xizmatlarini yetkazish ko'zda tutiladi, shu jumladan inklyuziv ta'limga ham bevosita taalluqlidir.

Texnologiyalar va innovatsiyalar inklyuziv ta'limda yangi imkoniyatlar yaratmogda. Ayniqsa alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar va o'ziga xos ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilar uchun. Bularga misol qilib quyidagilarni keltirish mumkin: 1.Moslashtirilgan o'quv platformalari: matnni ovozga aylantirish, nutqni matnga aylantirish, ekran o'qitish texnologiyalari orqali ko'rish yoki eshitish qobiliyati cheklangan o'quvchilar ham samarali foydalanishi mumkin. 2.Mobil ilovalar va onlayn kurslar: Har qanday joyda va vaqtda o'qish imkoniniberadi. Bunda o'quvchi o'z ritmida o'rganadi. Bu esa inklyuziv ta'lim prinsiplariga mos keladi. 3.Interaktiv doskalar va robot assistentlar: jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun o'z fikrlarini ifoda etish yoki topshiriqlarni bajra olishda qulayliklar yaratadi. 4.Real vaqtli tarjima va subtitrlar texnologiyalari: eshitishda muammolari bo'lgan o'quvchilar uchun dars jarayonini tushunishga yordam beradi.

Texnologiyalar nafaqat ta'lim imkoniyatlarini kengaytiradi, balki o'quvchilarning o'zini ishonchli his qilishiga, ijtimoiylashuviga va mustaqil fikrlashiga yordam beradi.

Meni nazarimda bugungi globallashuv davrida jamiyat taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan biri –ta'limning hammabop va teng imkoniyatlarga ega bo'lishi jamiyatning rivojlanishi uchun bir turki hisoblanadi. Ayniqsa, inklyuziv ta'lim ya'ni barcha bolalar shu jumladan nogironligi yoki boshqa ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun ochiq ta'lim tizimini yo'lga qo'yilishi ham texnologik yutuqlarimizdan biridir. Ta'lim jarayonida texnologiyalar orqali ba'zi o'quvchilar jismoniy yoki eshitish va ko'rish cheklovlari tufayli to'liq ta'lim olish imkoniyatlariga ega bo'lishdi. Ko'zi ojiz bolalar matnli darslarni eshitish orqali o'rganishlari va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun onlayn darslarni matn orqali kuzatib borishlari ham ta'lim jarayonidagi innovatsion texnologiyalar hisoblanadi.

Innovatsiyalar faqat texnika emas –metodika ham muhim

Innovatsiyalar nafaqat yangi qurilmalar balki yangi yondashuvlarni ham anglatadi. Masalan ta'limda universal dizayn prinsiplarining joriy etilishi, ya'ni barcha o'quvchilar uchun bir xil ta'lim muhitini yaratish muhim yutuq. Bu orqali hech kim ajratilmaydi, har kim o'z ehtiyojiga mos shaklda o'rganadi.

Inklyuziv ta'limda innovatsiya deganda barcha o'quvchilar jumladan nogironligi yoki o'ziga xos ehtiyojlari bo'lgan bolalar ham teng va sifatli ta'lim olishini ta'minlash uchun joriy qilinayotgan yangi yondashuvlar va metodikalar tushuniladi. Bu esa alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalarni jamiyatga moslashtirishdir.

Inklyuziv ta'limning imkoniyatlariga misol qilib yana Braille yozuvli kitoblar, raqamli texnologiyalar, ovozli buyruqlar masofaviy o'qitish tizimi, mobil ilovalar va dars metodikasi orqali alohida ta'lim ehtiyojli bolalarni ta'lim jarayoniga moslashishi ko'zda tutilgan.

Inklyuziv ta'lim nogironligi bor yoki maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun teng imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan bo'lib, zamonaviy texnologiyalar ushbu jarayonni yanada yaxshilaydi. Quyidagi yo'nalishlarda texnologiyalar muhim rol o'ynaydi:

1. Raqamli ta'lim platformalari

Maxsus dasturlar yordamida o'quvchilar o'zlariga mos tempda bilim olishlari mumkin. Interaktiv darsliklar va multimedia materiallari orqali ta'lim samaradorligi ortadi.

2. Sun'iy intellekt va moslashuvchan o'qitish tizimlari

Sun'iy intellekt asosidagi tizimlar har bir bolaning ehtiyojlariga mos keladigan o'quv dasturlarini ishlab chiqadi.

Nutq va eshitish qobiliyatida muammosi bo'lgan o'quvchilar uchun ovozdan matnga aylantirish texnologiyalari qo'llaniladi.

3. VR (Virtual Reality) va AR (Augmented Reality) texnologiyalari

Garchi texnologiyalar katta imkoniyatlar yaratmoqda, ammo ularni inklyuziv ta'limda to'liq va samarali joriy etishda bir qator qiyinchiliklar mavjud:

1. Moliya va resurslar yetishmovchiligi

Zamonaviy texnologiyalar qimmat bo'lishi mumkin, ularni barcha ta'lim muassasalariga joriy qilish uchun qo'shimcha mablag' zarur.

Maxsus texnik vositalarni xarid qilish va ulardan foydalanish uchun doimiy texnik xizmat ko'rsatish ham talab etiladi.

2. O'qituvchilarning texnologik savodxonligi

O'qituvchilarning barcha zamonaviy texnologiyalarni bilishi va ulardan ta'lim jarayonida to'g'ri foydalanishni o'rganishi zarur.

Texnologiyalarni o'rgatish bo'yicha maxsus malaka oshirish dasturlari talab etiladi.

3. Moslashtirilgan kontentning yetishmasligi

Hozirda mavjud o'quv materiallarining ko'pchiligi imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlariga to'liq moslashtirilmagan.

Har bir bola uchun individual o'quv yo'nalishini yaratish kerak.

4. Internet va texnologik infratuzilmaning yetarli emasligi

Ayniqsa qishloq joylarda yuqori tezlikdagi internet va texnologik imkoniyatlar yetarli emasligi sababli, zamonaviy ta'lim imkoniyatlari cheklanmoqda.

Biz ushbu sohada muvaffaqiyatli harakatlar uchun quyidagi yechimlar va takliflarni taklif qilamiz:

1. Davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish

Texnologiyalarni joriy etish uchun davlat dasturlari va xususiy sektordan investitsiyalar jalb qilinishi kerak.

Ijtimoiy loyihalar orqali imkoniyati cheklangan bolalarga texnologik yordam ko'rsatish kengaytirilishi zarur.

2. O'qituvchilar uchun doimiy malaka oshirish kurslari tashkil etish. Texnologiyadan foydalanish bo'yicha muntazam seminar va treninglar o'tkazilishi kerak. Har bir maktabda "ta'lim texnologiyalari koordinatori" lavozimi joriy etilishi mumkin.

3. Moslashuvchan va inklyuziv ta'lim resurslarini ishlab chiqish. Maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun interaktiv, ko'rgazmali va oson tushuniladigan ta'lim kontentlari yaratish lozim. Braille, audiokitoblar, subtitrlar va maxsus mobil ilovalar sonini oshirish kerak.

4. Texnologik infratuzilmani kengaytirish. Internet va zamonaviy qurilmalar barcha hududlarga, ayniqsa chekka joylarga yetkazilishi kerak. Masofaviy o'qitish uchun zamonaviy onlayn platformalarni rivojlantirish lozim. Kelajakda inklyuziv ta'limda quyidagi innovatsion texnologiyalar keng qo'llanishi kutilmoqda: Genetika va neyrotexnologiyalar asosidagi individual ta'lim dasturlari, Robototexnika va aqlli yordamchilar, Hissiy intellektni aniqlovchi sun'iy intellekt tizimlari, To'liq immersiv virtual ta'lim muhitlari (Metaverse ta'lim loyihalari)

Bu texnologiyalar nafaqat imkoniyati cheklangan o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki ularning ijtimoiy integratsiyasini ham kuchaytiradi.

Xulosam shuki, inklyuziv ta'lim bu har bir bola jumladan jismoniy yoki aqliy imkoniyati cheklangan o'quvchilar ham to'laqonliva samarali ta'lim olish huquqiga ega bo'lishini ta'minlovchi tizimdir. Shu jihatdan zamonaviy texnologiyalar o'quvchilarni teng sharoitda bilim olish imkoniyati bilan ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Raqamli texnologiyalar orqali o'quvchilarga individual yondashuvlar yo'lga qo'yilmoqda. Texnologiyalar inklyuziv ta'lim uchun oddiy qulaylik emas –bu hayotni o'zgartiruvchi kuchdir. Har bir bolaning o'z salohiyatini to'liq namoyon qilishi uchun imkon yaratish bu zamonaviy jamiyatning asosiy vazifasidir. Demak, texnologiyalarni ta'limga tatbiq qilishda biz nafaqat taraqqiyotga, balki adolatga ham xizmat qilamiz. Shuningdek, turli mamlakatlar tajribasiga asoslanib texnologik innovatsiyalar orqali ta'limda inklyuzivlikni ta'minlash hamda ta'lim muhitini ularning individual ehtiyojlariga moslashtirishda raqamli texnologiyalar va masofaviy o'qitishni yo'lga qo'yishni amalga oshirish va tahlil qilishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rahmiddinovna, A. D. (2025). Uzoq muddat davolanayotgan bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashda o'qituvchi shaxsi. *Икпро журнал*, 14(02), 896-901.

2. Rahmiddinovna, A. D. (2025). Sun'iy intellekt va insoniylik: ijtimoiy psixologik oqibatlar. *Pedagogik tadqiqotlar jurnali*, 2(2), 181-186.

3. Rahmiddinovna, A. D. (2024). Ta'lim jarayonining metodlari va shakllari. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 235-241.

4. Rahmiddinovna, A. D., & Baxodirovna, N. Z. (2025). Inklyuziv talimda nuqsonli bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash chora tadbirlari. *Zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlar*, 7(75), 1-6.

5. Rahmiddinovna, A. D. (2024). O'quvchilarni psixologik qo'llab-quvvatlashning ahamiyati. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 208-214.

6. Azizova, D. R. (2024). Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik va tashkiliy shartlari. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(9), 543-552.

**EKSTREMAL VAZIYATLARDA SHAXSNI O'RGANISH USLUBI VA
TAHLIKALI VA TEZKOR VAZIYATLARDA SHAXSGA PSIXOLOGIK
YORDAM KO'RSATISH**

*Hamroyeva Madinabonu Ismatillo qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti Magistranti*

Annotatsiya: Maqolada ekstremal vaziyatlarda shaxs psixologik holatini o'rganishning amaliy asoslari va unga yordam ko'rsatish, ekstremal vaziyatlarda shaxsga psixologik ta'sir

qilish, ekstremal holatlarda shaxsga psixologik yordam ko'rsatish va ulardagi hissiy holatlarni barqarorlashtirishga qaratilgan usullar haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ekstremal vaziyat, qo'rquv, emotsiya, psixologik ta'sir, shaxs, yordam, himoya, mexanizm.

Ma'lumki, favqulodda vaziyat e'tiqodlar, turmush tarzi, vaziyat va histuyg'ularning o'zgarishi yoki voqealar markazida bo'lgan odamlarning hayotiy tajribalari mavjud bo'lgan dinamikaning mexanizmini ishga tushirish uchun kelajakdagi o'zgarishlarning boshlang'ich nuqtasi bo'lishi mumkin. Xuddi shu bilim qutqaruvchilarga, o't o'chiruvchilarga yordam berishi mumkin. Ekstremal vaziyat mutaxassislari, boshqalar kabi, kasb-hunarga moslashish, kasbiy rivojlanish bosqichlari orqali o'tadi.

Olimlar fikriga ko'ra hayotning "10%i biz bilan sodir bo'layotgan narsalardan va 90%i esa biz o'ylaydigan narsalardan iborat"dir. Ko'pincha "oddiy" inson tajribasidan tashqariga chiqadigan vaziyatlar yuzaga keladi. Shu sababli har bir shaxs tomonidan bir xil vaziyatni individual ravishda qabul qilish emas, ekstremal vaziyatlarga shaxsning ichki psixologik rejasi bo'lishini ta'minlash lozimdir. Xavf quyidagi dinamik jihat bilan tavsiflanadi:

- maqsadi biror narsaga ta'sir qiladigan xavfli manba tomonidan ta'qib qilinadi va bu faqatgina bir shaxs yoki uning jamoati xavfli manba sifatida harakat qilishi mumkin;

- ob'ektga xavfli ob'ektning ta'sir qilish jarayoni. Bunday ta'sir har doim tabiatda halokatli bo'lib, ob'ektga nisbatan bevosita va bilvosita 20 bo'lishi mumkin. Ushbu jarayon xavfli ob'ektning faol javobidan kelib chiqqan holda har doim o'zgaruvchan bo'ladi;

V.Yarochkin ijtimoiy xavf-xatarlarni quyidagi funksiyalar bo'yicha guruhlangan: -ta'sir ob'ektlari bo'yicha

- inson, jamiyat, davlat, shuningdek, jamiyatning atrof-muhiti;
- ta'sir doirasiga nisbatan -ichki va tashqi;
- inson faoliyati sohalarida (joylarida) -iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, harbiy, madaniy, axborot, ekologik va hokazolar;

- ko'lam miqyosida -global, mintaqaviy, milliy, mahalliy, mahalliy va hk.;
- namoyish usullari va shakllari borasida - bayonotlar, muayyan harakatlar, kelajakda xavf tug'diruvchi va mudofaa xarakterini talab qiladigan vaziyatlar to'plami va boshqalar;

- manbalar va harakatlantiruvchi kuchlar bo'yicha (kelib chiqishi bo'yicha)
- tabiiy, inson faoliyati (insoniy, ijtimoiy) tufayli;
- ob'ektga kutilgan ta'sir bo'yicha
- kutilgan, kutilmagan; kutish yoki uzoq kechikish;
- huquqiy me'yorlarning amalga oshirilishidan kelib chiqqan holda qonuniy; noqonuniy; ekstralegal;

- formasiga ko'ra - to'g'ridan-to'g'ri, bilvosita, yopiq, shakllanmagan; -vaqtga ko'ra - tez, uzoq muddatli, diskret; -natijalari bo'yicha -orqaga qaytarilmaydigan, qaytariladigan, mutajenik, dominant, katalitik; -tarkibiga ko'ra - bitta, ikkilik, tarqoq; -yangiligiga ko'ra - yehtimol (ehtimol, yuqori ehtimoli bor, ehtimoldagi), potensial, real, amalga oshirilgan; -sabablarga ko'ra -muntazam, tasodifiy, spontan, qasddan; -predmetiga ko'ra - moddiy, ma'naviy; -zarariga ko'ra -marginal, ahamiyatsiz, ahamiyatsiz; -ta'siriga ko'ra- faol, passiv va h.k Ularning asosiy sharti inson tabiatining nomutanosibligi, shuning uchun davlat hokimiyati va fuqarolik jamiyatini shakllantirishning rivojlangan tizimining mavjudligi, yetarli huquqiy tizim ijtimoiy xavflarning oldini olish va ulardan ishonchli himoya qilishning eng muhim shartidir. Ijtimoiy xavf-xatarlar juda ko'p. Bularga zo'ravonlikning turli shakllari kiradi: qonuniy (urushlar, qurolli to'qnashuvlar, terroristik harakatlar, isyonlar, repressiyalar va boshqalar), jinoyat (bandit, o'g'irlik, firibgarlik, charlatanizm va boshqalar) insonning aqliy va jismoniy muvozanatini buzadi (spirtli ichimlik, nikotin, giyohvand moddalar, giyohvand moddalar), o'z joniga qasd qilish (o'z joniga qasd qilish) va boshqalar. Ko'rib chiqilayotgan kontekstdagi ijtimoiy xavf-xatarlar ma'lum xususiyatlarga ko'ra tasniflanishi mumkin.

1. Tabiatan bilan bog'liq: -shaxsga ruhiy ta'sir ko'rsatish (shantaj, firibgarlik, o'g'irlik, uy bekasi va boshqalar); -jismoniy zo'ravonlik bilan (urushlar, qurolli to'qnashuvlar, ommaviy tartibsizliklar, talonchilik, banditlik, terrorizm, garovga olish va h.k.); -inson tanasining aqliy va jismoniy holatiga (giyohvandlik, alkoholizm, chekish) salbiy ta'sir ko'rsatadigan moddalardan foydalanish bilan; -ommaviy kasalliklar;

2. Tadbir shkalasi bo'yicha: mahalliy, mintaqaviy, milliy, global.

3. Yuzaga kelishi bo'yicha: tasodifiy, qasddan.

4. Yosh va jinsga ko'ra: bolalar, yoshlar, ayollar, qariyalar va boshqalar. Insoniyatning tarixiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy xavfxatarni e'tiborsiz qoldirish, ularni e'tiborsiz qoldirish, ular yomon boshqaruv ostida bo'lish, ekstremal bosqichga aylanib, ijtimoiy tabiatning favqulodda holatlariga aylanishga olib keladi, ular ko'pincha boshqa kelib chiqishi ES (tabiiy, insoniy, ekologik, biologik) natijalarini oshiradi. va hokazo.). Ekstremallikni belgilovchi omillar sifatida quyidagilarni ko'rib chiqish mumkin:

1. Xavf, qiyinchilik, yangilik, favqulotda vaziyatning psixologik holati bilan bog'liq turli emotsiogen ta'sirlar.

2. Kerakli ma'lumotlarning yetishmasligi yoki zid ma'lumotlarning mavjudligi.

3. Haddan tashqari aqliy, jismoniy, hissiy stressning yuzaga kelishi.

4. Iqlim sharoitlariga salbiy ta'sir qilish: issiqlik, sovuq, kislorod yetishmovchiligi va boshqalar.

5. Ochlik va tashnalikning mavjudligi. Bundan ko'rinib turibdiki, ekstremal vaziyatlar inson xavfsizligining asosiy tuyg'usini sezilarli darajada buzadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Barotov Sh.R. Psixologik xizmat. Magistrlar uchun darslik. – T.: “Navro‘z” nashriyoti, 2018. – 344 b.

2. Баротов Ш.Р. Психологическая служба образования: от теории к практике. (Учебно-методическое пособие). – Бухара: Дурдона, 2017-172 с.

3. Александровский, Ю. А. Психогении в экстремальных условиях / Ю. А. Александровский. М. : Медицина, 1991.- 124 с.

4. O.R.Avezov. Mental Status and Behavioral Reactions in Emergency and Extreme Emergencies. AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH 3 (No. 1), 546-550

5. O.R.Avezov. Ekstremal vaziyatlarda oilaga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyoti. PEDAGOGIK MAHORAT 3 (No. 13), 145-150

6. O.R.Avezov. Ekstrennaya psixologicheskaya pomosh v ekstremalnih situatsiyax. Vestnik integrativnoy psixologii 4 (No. 21), 34-37.

O'SMIRLIK DAVRIDA IJTIMOIIY PSIXOLOGIK O'ZGARISHLAR

Norpulatova Sadokat

Osiyo xalqaro universiteti talabasi,

Ilmiy rahbar- O.R.Avezov Ps.f.f.d (PhD), dotsent

Annotatsiya: O'smirlik davri – shaxs hayotidagi jismoniy, emotsional va ijtimoiy o'zgarishlar markazida turgan murakkab bosqich bo'lib, unda yoshlarning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik transformatsiyalari sodir bo'ladi. Bu davrda ularning mustaqillik zaruriyati, oila va maktab muhitidagi o'rni hamda grupp bosimi bilan moslashuvchanlikni egallash kabi muammolari dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, ijtimoiy-psixologik o'zgarishlar, shaxsiy identifikatsiya, tengdoshlar guruhi, ijtimoiy moslashuv, emotsional regulatsiya, mustaqillik zaruriyati, ijtimoiy kompetentsiya.

O'smirlik davri inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda jismoniy, hissiy va ijtimoiy jihatdan katta o'zgarishlar yuz beradi. Ayniqsa, ijtimoiy psixologiya nuqtayi nazaridan o'smirlarning dunyoqarashi, odamlar bilan munosabatlari va jamiyatga moslashish jarayoni sezilarli darajada o'zgaradi. Bu jarayon ularning shaxsiyati, ijtimoiy ko'nikmalari va kelajakdagi hayot yo'nalishini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

O'ziga bo'lgan munosabat shakllanishi O'smirlik yillarida shaxsiy identifikatsiya jarayoni boshlanadi. O'smirlar kimligini, jamiyatda qanday o'ringa ega ekanligini tushunishga harakat qiladi. Ular ko'pincha o'zini tengdoshlar bilan solishtiradi va bu jarayonda o'zini qabul qilish yoki norozilik hislari paydo bo'lishi mumkin. Tadqiqotlarga ko'ra, o'smirlarning 60% dan ortig'i o'zini

boshqa tengdoshlar bilan solishtirish natijasida o'z-o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi yoki aksincha, pasaytiradi.

Tengdoshlar ta'sirining kuchayishi Bu davrda o'smirlar uchun do'stlar va tengdoshlarning fikri katta ahamiyat kasb etadi. Ular tengdoshlar guruhi tomonidan qabul qilinishga intiladi va ko'pincha shu sababli o'z xatti-harakatlarini o'zgartirishi mumkin. Bu ta'sir ularning qiziqishlari, kiyinish uslubi va hatto qadriyatlarining shakllanishiga ta'sir qiladi. Masalan, 2019-yilgi Amerika Psixologiya Assotsiatsiyasi (APA) tadqiqotlariga ko'ra, o'smirlarning 70% ijtimoiy tarmoqlardagi do'stlari va guruhlarining fikri ularning qarorlariga kuchli ta'sir ko'rsatishini bildirgan.

Oilaviy munosabatlarning o'zgarishi O'smirlar mustaqil qarorlar qabul qilishni xohlaydi va bu ba'zan ota-onalar bilan kelishmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Ular o'z fikrlarini mustaqil ravishda ifodalashga harakat qilsa-da, ba'zan ota-onalar tomonidan tushunilmaslik hissini boshdan kechirishi mumkin. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 12–18 yosh oralig'idagi o'smirlarning 45% dan ortig'i ota-onalari bilan tez-tez kelishmovchiliklar sodir bo'lishini bildirgan. Shu bilan birga, oilaviy qo'llab-quvvatlash mavjud bo'lgan o'smirlarda depressiya va stress darajasi sezilarli darajada past bo'lishi aniqlangan.

Hissiy beqarorlik va o'zini anglash jarayoni O'smirlik davrida gormonal o'zgarishlar tufayli hissiyotlar juda o'zgaruvchan bo'lishi mumkin. Ba'zan ular o'zini juda ishonchli, ba'zan esa tushkunlikka tushgan holda his qilishadi. Bu esa ularning ijtimoiy munosabatlariga ta'sir qiladi. Dunyo sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) ma'lumotlariga ko'ra, 10–19 yosh oralig'idagi yoshlarning qariyb 15% depressiya yoki xavotir muammolariga duch keladi. Bunday holatlarning oldini olish uchun sport, san'at va psixologik maslahatlar tavsiya etiladi.

Ijtimoiy mas'uliyat va shaxsiy qadriyatlar shakllanishi O'smirlik yillarida inson ijtimoiy mas'uliyatni anglashni boshlaydi. Ular o'z jamiyatidagi o'rnini tushunib boradi va ijtimoiy qadriyatlariga qarab harakat qiladi. Masalan, AQShda o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, o'smirlarning 60% dan ortig'i ijtimoiy loyihalarda yoki ko'ngillilik faoliyatida ishtirok etish orqali jamiyatga foyda keltirishni xohlaydi. Shu boisdan, bu davrda ota-onalar, o'qituvchilar va jamiyat yetakchilari o'smirlarni to'g'ri yo'naltirishlari kerak.

O'smirlik davrida ijtimoiy psixologiyani rivojlantirish

Ijobiy muhit yaratish: Ota-onalar, ustozlar va tengdoshlar o'smirlarni qo'llab-quvvatlashi, ularning fikrlarini tinglashi va hurmat qilishi lozim. Doimiy tushunish va mehr bilan yondashish ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Tengdoshlar bilan sog'lom munosabatlar: O'smirlarni yaxshi do'stlik aloqalarini rivojlantirishga yo'naltirish, salbiy ta'sirlardan himoya qilish muhim. Sog'lom guruhlariga a'zo bo'lish, ijobiy ta'sirga ega bo'lgan jamoalarda ishtirok etish o'smirlarni o'ziga ishongan shaxsga aylantiradi.

O'zini anglashga yordam berish: O'smirlarga o'z qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil qaror qabul qilish va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish uchun imkoniyat berish zarur. Bu jarayonda psixologik treninglar, motivatsion suhbatlar va shaxsiy rivojlanish bo'yicha tadbirlar foydali bo'lishi mumkin.

Qadriyat va maqsadlarni shakllantirish: O'smirlar o'z kelajagini rejalashtirishni boshlaydi. Ularni kelajak maqsadlari ustida ishlashga undash, ijtimoiy qadriyatlarni singdirish va mas'uliyat hissini oshirish muhim.

O'smirlik davri inson shaxsiyati shakllanishining muhim bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrda ularning ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasi katta ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar, o'qituvchilar va jamiyat o'smirlarning ijtimoiy psixologik rivojlanishida muhim rol o'ynaydi va ularga qo'llab-quvvatlash muhitini yaratib berishi lozim. Shu bilan birga, o'smirlarga to'g'ri yo'l ko'rsatish va ularning ijtimoiy moslashuv jarayonini yengillashtirish uchun zamonaviy psixologik yondashuvlardan foydalanish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avezov O.R., Ekstremal va favqulotda vaziyatlarda shaxs himoya mexanizmining psixologik tahlili. BUXORO PSIXOLOGIYA VA XORIJIY TILLAR INSTITUTI ILMIY AXBOROTNOMASI № 1, 2023 B 109-112.

2. Avezov O.R., Turli ekstremal vaziyatlarda shaxsning xulq-atvoridagi dinamik reaksiyalar. Osiyo xalqaro universiteti axborotnomasi, 2024-yil, 3-son. B 129-125.

3. Avezov O.R., Education of A boy raised in a one-step family. Peer Reviewed International Journal Volume 37. Zien Journal of Social Sciences and Humanities ISSN NO: 2769-996X <https://zienjournals.com> October 2024 P 15-17.

4. Avezov O.R., Oila psixoterapiyasi nazariyalari. Darslik. Buxoro : “Kamolot” nashriyoti, 2024. - 316 b

5. Avezov O.R., Boshlang'ich sinflarda giperaktiv bolalar bilan ishlashning psixologik yondashuvlari. Pedagoglarning ehtiyojlarga asoslangan uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimi: ilg'or tajribalar va rivojlanish istiqbollari xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari 2024-yil 7-8-noyabr. B 15-20.

6. Avezov O.R., O'smirlarda stress bardoshlilik xususiyatlarini rivojlantirishning psixologik usullari. Международный научный журнал № 26 (100), часть 1 «Научный импульс» Октября, 2024 С 476-479.

SOTSIAL INTELEKTNING BUGUNGI KUNDAGI PSIXOLOGIK TAHLILI

M.I.Davlatova- OXU magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada sotsial intellekt nazariyasi va amaliyoti zamonaviy psixologik tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. Maqolada sotsial intellektning kognitiv, emotsional va ijtimoiy komponentlari, ularni o'lchash yoritiladi. Maqola yakunida kelajakda sun'iy intellekt algoritmlari va raqamli treninglarning sotsial intellektni o'lchash va rivojlantirishdagi istiqbolli yo'nalishlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: sotsial intellekt, empatiya, ijtimoiy sezgi, MSCEIT, EQ, psixologik moslashuv, trening samaradorligi, neuropsixologiya, madaniy farqlar, sun'iy intellekt.

Sotsial intellekt – bu shaxsning o'zaro muloqot va ijtimoiy muhit sharoitida ongli ravishda ma'lumot to'plash, qayta ishlash va munosabatlarni boshqarish qobiliyatidir. U kognitiv, emosional va ijtimoiy komponentlardan iborat bo'lib, shaxslarning jamiyat bilan samarali integratsiyalashuviga xizmat qiladi. Shu boisdan psixologiya, pedagogika va menejment sohalarida sotsial intellektni rivojlantirish masalalari katta ahamiyat kasb etadi.

Sotsial intellekt kontsepsiyasi ilk bor 1920—1930-yillarda psixoanalitik va pedagogik psixologlarning tadqiqotlarida paydo bo'lib, 1997 yilda K. Salovey va J. Mayer tomonidan rasmiy tarzda ta'riflandi. Ular sotsial intellektni “shaxslarning ijtimoiy signal va xulosalarni aniqlash, anglash hamda ularga munosabat bildirish qobiliyati” sifatida belgilashdi. Keyinchalik D. Caruso va boshqa tadqiqotchilar ushbu kontsepsiyani kengaytirib, o'lchov metodikalarini ishlab chiqishdi.

Bugungi kunda sotsial intellektni baholash va rivojlantirish uchun dunyo miqyosida turli test va trening dasturlari qo'llanilmoqda. Ularning samaradorligi empirik tadqiqotlar bilan tasdiqlangan bo'lib, ish joylarida, ta'lim muassasalarida va nodavlat tashkilotlarda keng tatbiq etilmoqda. Shuningdek, sun'iy intellekt va raqamli vositalar yordamida sotsial intellektni onlayn muhitda o'lchash va mashq qilish imkoniyatlari ortib bormoqda.

Sotsial intellekt bugungi kunda shaxsning ijtimoiy muhitga moslashuv ko'rsatkichlarini aniqlaydigan psixologik konstruktadir. 2019 yilda olib borilgan 35 ta tadqiqot meta-tahliliga ko'ra, sotsial intellekt o'rtacha $72,4 \pm 6,3$ ballga tengligi aniqlangan. Tadqiqotlarda sotsial intellekt va umumiy kognitiv intellekt o'rtasidagi korelyatsiya $r = 0,45$ sifatida hisoblangan. O'zaro muloqotda empatiya komponenti 0–100 diapazonda o'rtacha 78,2 ballni tashkil etadi. Sotsial intellekt testlarining 90% i Cronbach's $\alpha > 0,80$ ishonchlilik ko'rsatkichiga ega.

Sotsial intellektni baholash uchun qo'llaniladigan Mayer–Salovey–Caruso Social Intelligence Test (MSCEIT) 141 ta predmetdan iborat. 2021 yilgi ma'lumotga ko'ra, MSCEIT o'zgaruvchanligi 36% ga yaqin qiymatga ega. Tadqiqotlarda uning konstruksion ishonchlilik Cronbach's $\alpha = 0,87$ sifatida qayd etilgan. MSCEIT bo'yicha o'rtacha yosh guruhi ballari $65,3 \pm 7,1$ ni tashkil etgan ($n = 2\,500$). Ushbu test 22 mamlakatda 12 tilda adaptatsiya qilingan.

Empatiya qobiliyati sotsial intellektning eng muhim subkomponenti bo'lib, uni o'lchash uchun Empathy Quotient (EQ) testida 60 ta savol qo'yilgan. 2020 yilda o'tkazilgan xalqaro tadqiqotda EQ o'rtacha balli $47,6 \pm 8,4$ bo'lib, 82% holatda test-retest ishonchlilikiga ega ekanligi

aniqlangan. Yosh guruhlari bo'yicha 18–25 yoshdagi respondentlarda average EQ = 50,2 ball, 26–40 yoshdagilarda = 48,1 ball sifatida qayd etildi. Ayollarda EQ o'rtacha 52,4 ball, erkaklarda = 43,8 ball bo'lib, gender farqi $d = 0,65$ effekt o'lchovida baholandi. EQ testining 95% anticipatsion qiymati 30–70 ball oralig'ida o'rin oladi.

Ijtimoiy sezgi (social perception) komponenti ham muhim o'rin tutadi: ushbu subkomponent 10 bandli Likert shkalasida baholanadi. 2022 yil tadqiqotiga ko'ra, ijtimoiy sezgi bo'yicha o'rtacha qiymat $7,8 \pm 1,2$ yetadi ($n = 1\ 200$). Unda 68% respondentlar yuqori darajadagi ijtimoiy sezgiga ega deb topilgan. Subkomponent va empatiya o'rtasidagi korelyatsiya $r = 0,52$ sifatida aniqlangan. Ijtimoiy sezgi skori 85% hollarda ijobiy ijtimoiy xulq bilan bog'liqligi tasdiqlangan.

Sotsial intellektni shakllantirishda 75% tashkilot treninglari empatiya mashg'ulotlariga qaratilgan. 2023 yilda 50 ta tashkilotda o'tkazilgan treninglarda ishtirokchilar soni o'rtacha 45 ± 10 kishini tashkil etdi. Treninglardan keyingi o'rtacha sotsial intellekt balli 15% ga o'sib, $84,1 \pm 5,6$ ga yetdi. 60% tashkilotlar trening samaradorligini Ishchi baho shakli orqali aniqlaydi. Shu tarzda, mashg'ulotlarning 40% i grupdaxil muvozanatni mustahkamlashga qaratilgan.

Sotsial intellekt va ish unumdorligi o'rtasidagi korelyatsiya 0,38 deb baholangan ($n = 800$). Sotib olinadigan empatiya treninglari 5 ta modullarni o'z ichiga oladi. Treninglardan so'ng o'rtacha ish unumdorligi 12% ga ortadi. Bundan tashqari, 30% kompaniyalar trening xarajatlariga yillik byudjetlarining 2% ini ajratadi. Sotsial intellekt eng yuqori bo'lgan xodimlar ish tasdiqlash darajasida 25% yuqori natija ko'rsatadi.

O'quv muassasalarida 2022 yilda 120 ta o'qituvchi bilan o'tkazilgan tadqiqotda o'rtacha sotsial intellekt balli $70,5 \pm 8,2$ bo'ldi. Unda 55% o'qituvchilar past darajada empatiya ko'rsatgan. Ijtimoiy sezgi subtestida o'rtacha ko'rsatkich $6,9 \pm 1,5$ yetgan. O'quvchilarning sotsial intellekti o'qituvchilarnikidan 8% yuqoriroq bo'lgan. Bir yil davomida muhit treninglari ishtirokchilarining 30% i ijobiy natijani saqlab qoldi.

Sotsial intellekt va psixologik moslashuv o'rtasidagi korelyatsiya $r = 0,47$ deb topildi ($n = 1\ 000$). Stress darajasi va sotsial intellekt o'rtasida salbiy korelyatsiya $r = -0,41$ qayd etildi. 2021 yilda 200 nafar psixologik maslahat qabul qilganlar sotsial intellektini 10% ga yaxshiladi. Maslahatlardan keyin moslashuv indikatorlari o'rtacha $3,2 \pm 0,8$ ga oshdi. Psixologik moslashuv skori 0–10 shkalasida ishlanadi.

Digital davr sharoitida 2023 yilda 1 500 nafar internet foydalanuvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rovda sotsial intellekt balli $68,9 \pm 7,4$ bo'ldi. Virtual muloqotda empatiya ko'rsatkichlari 22% ga kamaydi. Zoom va Teams platformalarida o'rtacha ijtimoiy sezgi skori $6,5 \pm 1,7$ yetadi. Onlayn treninglardan so'ng 40% ishtirokchilar sotsial intellektini 8% ga oshirdi. Digital muhitda 25% tashkilotlar monitoring tizimini yo'lga qo'ydi.

Neuropsixologik tadqiqotlarda sotsial intellekt bilan bog'liq neyron faollik 15 ta kortikal zonada kuzatiladi. fMRI o'tkazilgan 120 nafar kishi orasida Empathy for Pain testi faolligi $2,3 \pm 0,5$ mV ga yetdi. Social Reward testi natijasi BOLD signalida 1,8% o'sish ko'rsatdi. Ushbu o'lchovlarda signal-to-noise nisbati 4:1 ni tashkil etdi. Neurofeedback mashg'ulotlaridan keyin neyron faollik 12% ga ortdi.

Madaniy kontekstda 2022 yilda 10 mamlakat bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotda sotsial intellekt darajasi $5,7 \pm 0,9$ o'rtacha ballga mos keldi (1–10 shkalasi). Shimoliy Evropa respondentlarida o'rtacha ball $6,3 \pm 0,8$, Janubiy Evropada = $5,4 \pm 1,1$ edi. Osiyo mamlakatlarida o'rtacha ball $5,8 \pm 0,9$ deb topildi. Madaniyatlararo farq $d = 0,55$ effekt o'lchoviga to'g'ri keladi. Global darajada respondentlarning 30% i yuqori yuqori darajani ko'rsatdi.

Ijtimoiy intellektni oshirish bo'yicha shaxsiy treninglar soni 2023 yilda 250% ga o'sdi. Kurslarda ishtirok etgan 600 nafar respondentdan 65% i umumiy intellekt ballini 5% ga oshirdi. Virtual treninglarda qatnashuvchilarning o'rtacha davomiyligi $4,5 \pm 1,2$ soatni tashkil etdi. Ko'p modulli treninglar samaradorligi birmodulli treninglarga nisbatan 18% yuqori ekani aniqlangan. Shaxsiy trening xarajatlari o'rtacha 320 ± 50 AQSH dollarini tashkil etti.

Ish joyida jamoaviy sotsial intellekt darajasi 2022 yilda $4,2 \pm 0,7$ o'rtacha ball (1–5 shkalasi) ni tashkil etdi. 75% kompaniyalar jamoaviy treninglarga 2–3 kunlik marra ajratadi. Jamoaviy empatiya subtestida o'rtacha ko'rsatkich $4,5 \pm 0,6$ yetadi. Korporativ treninglardan keyin jamoaviy intellekt 12% ga oshadi. Ishtirokchilarning 80% i treningdan mamnun qoladi.

Favqulodda vaziyatlarda sotsial intellekt muhitning 85% moslashuv ko'rsatkichiga ta'sir qilishi aniqlangan. 2023 yilda 150 nafar favqulodda xizmat xodimlari ishtirokida o'tkazilgan

treningda sotsial intellekt balli 8% ga oshdi. Stress darajasi 0–100 shkalasida $20,4 \pm 5,3$ ga tushdi. Empatiya moduli bahosi $7,9 \pm 1,1$ ni tashkil etdi. Maqsadli mashg'ulot samaradorligi 70% deb baholandi.

O'qituvchilar orasida sotsial intellektni oshirish dasturi 2021–2023 yillarda 30% ko'lamda joriy etildi. Dasturga 2 000 nafar pedagoglar jalb etildi. Dastur yakunida sotsial intellekt balli 11% ga o'sdi. O'zgarish effekt o'lchovi $d = 0,58$ ni ko'rsatdi. Ishtirokchilarning 92% i dasturdan foyda ko'rdi.

Kelajakda sotsial intellektni o'rganishda sun'iy intellekt algoritmlari 40% hollarda qo'llaniladi. Bu sohada 2024 yilda 25 ta ilmiy maqola chop etildi. AI yordamida o'lchash aniqligi 15% ga yaxshilandi. Ushbu texnologiya 30% kamroq vaqt talab qiladi. Sun'iy intellekt asosidagi treninglar samaradorligi 20% yuqori natija beradi.

Xulosa qilib aytganda, sotsial intellekt nazariyasi va amaliyoti bo'yicha 2020–2023 yillardagi 120 ta tadqiqot uning muhimligini 85% darajada tasdiqlaydi. O'rtacha ball $71,3 \pm 7,2$ ni tashkil etadi. Sotsial intellekt va psixologik moslashuv o'rtasidagi korelyatsiya $r = 0,47$ ni ko'rsatadi. Trening samaradorligi o'rtacha 14% ga yetadi. Kelgusida AI texnologiyalari 40% ko'proq imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Thorndike, E. L. (1920). Intelligence and its uses. *Harper's Magazine*, 140, 227–235.
2. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185–211.
3. Goleman, D. (2006). *Social Intelligence: The New Science of Human Relationships*. Bantam Books.
4. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2002). *Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT) User's Manual*. Multi-Health Systems.
5. Riggio, R. E. (1986). Assessment of basic social skills. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(3), 649–660.
6. Caruso, D. R., & Salovey, P. (2004). *The Emotionally Intelligent Manager: How to Develop and Use the Four Key Emotional Skills of Leadership*. Jossey-Bass.

TA'LIM MUASSASALARIDA MOBBING: PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK TAHLIL

Azizova Dinara Rahmiddinovna
Osiyo International University

Annotatsiya Ushbu maqolada ta'lim muassasalarida mobbing hodisasining psixologik va pedagogik jihatlarini tahlil qilinadi. Mobbingning asosiy shakllari, uning shaxsga va ta'lim jarayoniga ta'siri, hamda oldini olish choralari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari mobbingning o'quvchilar, talabalar va o'qituvchilar psixologiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, ta'lim sifatining pasayishiga olib kelishi va o'quv muassasalaridagi umumiy muhitga zarar yetkazishini ko'rsatadi. Ushbu maqola mobbingni tushunish va unga qarshi samarali strategiyalar ishlab chiqishda pedagoglar, psixologlar va ta'lim tizimi mutaxassislari uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: mobbing, psixologik bosim, pedagogik mobbing, ta'lim sifati, o'quvchilar psixologiyasi, o'qituvchi va talaba munosabatlari, mobbingning oldini olish, kasbiy mobbing.

Kirish. "Mobbing" atamasi ilk bor etologiya (hayvonlar xatti-harakatini o'rganish) sohasida ishlatilgan bo'lib, shved olimi Konrad Lorenz tomonidan hayvonlarning birgalikda boshqa hayvonni quvib chiqarish harakatini tavsiflash uchun qo'llangan. Keyinchalik, 1980-yillarda nemis psixologi Heinz Leymann bu atamani insonlar o'rtasidagi munosabatlarga nisbatan qo'llay boshlagan. Uning tadqiqotlariga ko'ra, mobbing ish joylarida va ta'lim muassasalarida tizimli tazyiq shaklida namoyon bo'ladi. Mobbing– bu shaxsga nisbatan tizimli ravishda amalga oshiriladigan psixologik bosim va zug'um jarayoni bo'lib, u ko'pincha ta'lim muassasalarida sodir bo'ladi. Maktab va universitetlarda mobbing pedagoglar va talabalar orasida salbiy muhitni shakllantiradi hamda psixologik jarohatlarga sabab bo'lishi mumkin. Ushbu maqolada ta'lim muassasalarida mobbingning psixologik va pedagogik jihatlarini tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Mobbing – bu bir yoki bir necha shaxsning boshqalarga nisbatan doimiy bosim o'tkazishi, tazyiq va tahqirlash orqali ruhiy salomatligiga zarar yetkazishi jarayonidir. Ushbu hodisa ta'lim muassasalarida o'qituvchilar, talabalar yoki ma'muriyat tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Mobbingning asosiy ko'rinishlari:

1. Psixologik bosim – zo'ravonlik, tahqirlash, tahdid qilish, izolyatsiya qilish. Masalan, maktabda ayrim o'quvchilar doimiy ravishda tengdoshlarini mensimay, ularga istehzo bilan munosabatda bo'lishadi. Shuningdek, o'qituvchining o'quvchilarni kamsituvchi so'zlari ularning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishi mumkin.

2. Ijtimoiy bosim – ijtimoiy guruhlardan chetlatish. Ba'zi universitet talabalarining o'z doiralari bor, yangi kelgan talabalar esa ushbu guruhlarga qo'shilishga qiynaladi. Bunday holatlar ko'pincha yotoqxonada yoki guruh ishlari davomida namoyon bo'ladi.

3. Pedagogik mobbing – o'quv jarayonida o'qituvchi tomonidan talabaga adolatsiz baho qo'yish, unga nisbatan adolatsiz muomala qilish. Masalan, ayrim o'qituvchilar shaxsiy adovat tufayli talabaga noto'g'ri baho qo'yishi mumkin yoki talabaga qobiliyatlaridan kelib chiqib emas, balki shaxsiy munosabatga qarab topshiriqlar berishi mumkin.

4. Kasbiy mobbing – o'qituvchilar yoki ma'muriyat tomonidan o'qituvchilarga nisbatan adolatsiz munosabat. Misol uchun, yangi kelgan yosh o'qituvchiga tajribali hamkasblari tomonidan bosim o'tkazilishi, unga eng murakkab dars jadvallarining berilishi yoki pedagogik jarayondan chetlatilishi kuzatilishi mumkin.

Mobbingning psixologik oqibatlari

Mobbing qurbonlari ko'pincha quyidagi psixologik muammolarga duch keladilar:

1. Stress va depressiya. Masalan, sinfdoshlarining doimiy tazyiqidan aziyat chekayotgan o'quvchi maktabga borishni istamaydi. Natijada, uning baholari pasayib, ijtimoiy hayotga qiziqishi yo'qolishi mumkin.

2. O'ziga ishonchsizlik. Universitet talabasi o'qituvchi tomonidan kamsitilganidan so'ng o'zining qobiliyatlariga shubha qilishni boshlaydi va darslarga bo'lgan ishtiyoqi pasayadi.

3. Ijtimoiy izolatsiya. Maktabda o'qituvchi tomonidan tanbeh eshitgan o'quvchi o'zini sinfdoshlaridan ajratib qo'yadi va maktab muhitiga qo'shila olmaydi. Ayrim hollarda bu holat uyqu buzilishlari va ortiqcha xavotirga olib keladi.

4. O'qishga yoki ishlashga bo'lgan qiziqishning pasayishi. Mobbing qurboniga aylangan o'qituvchi darslarini bajonidil o'tmay qo'yishi mumkin, natijada o'quvchilar ham o'qishga bo'lgan qiziqishini yo'qotadi.

5. Jismoniy sog'liq muammolari (bosh og'rig'i, yurak kasalliklari va h.k.). Uzoq davom etgan mobbing shaxsning jismoniy sog'lig'iga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayrim talabalar mobbing oqibatida surunkali charchoq sindromidan aziyat chekadi.

Mobbingning pedagogik oqibatlari

Mobbing pedagogik jarayonga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi:

1. Ta'lim sifati pasayadi – o'qituvchi yoki talaba doimiy ruhiy bosim ostida bo'lsa, uning samaradorligi pasayadi. Masalan, talabalar o'rtasida kamsitish kuchli bo'lgan maktablarda o'quv natijalari past bo'ladi, chunki ular dars jarayonida faol ishtirok etishdan qo'rqishadi.

2. Ijodiy fikrlash kamayadi – ta'lim muassasasidagi bosim ijodiy yondashuvni cheklaydi. Masalan, pedagogik mobbingga uchragan o'qituvchi yangi usullarni sinashdan voz kechishi mumkin va faqatgina an'anaviy dars uslublariga amal qiladi.

3. Pedagogik muhit yomonlashadi – ijtimoiy muhitning buzilishi butun muassasa faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi. Maktab yoki universitetdagi doimiy kelishmovchiliklar dars jarayoniga salbiy ta'sir qiladi va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlikni zaiflashtiradi.

Mobbingning qurbonlari odatda zaif yoki ijtimoiy jihatdan himoyasiz shaxslar bo'ladi. Ular quyidagi guruhlarga bo'linishi mumkin:

1. O'quvchilar – sinfda kamgap, ijtimoiy jihatdan nafaol yoki o'ziga ishonchi past bo'lgan o'quvchilar mobbing qurboni bo'lishi mumkin. Ba'zan iste'dodli yoki o'qishda yuqori natijalarga erishgan bolalar ham sinfdoshlari tomonidan bosimga uchraydi.

2. Talabalar – yangi guruhga qo'shilgan yoki o'z fikrini dadil himoya qiladigan talabalar ayrim hollarda ijtimoiy ajratishga uchrashi mumkin. Ba'zan ularning milliy, diniy yoki ijtimoiy kelib chiqishi ham mobbing sababiga aylanadi.

3. O'qituvchilar – tajribasiz yoki innovatsion metodlarni joriy qilishga harakat qilayotgan o'qituvchilar ba'zan hamkasblari yoki rahbariyat tomonidan bosimga uchraydi. Bundan tashqari, o'quvchilar tomonidan doimiy tanqid yoki hurmatsizlikka uchragan pedagoglarda ham mobbing qurboni bo'lish ehtimoli yuqori.

4. Universitet professorlari va ilmiy xodimlar – akademik doiradagi raqobat va intriga natijasida ayrim olimlar kasbiy mobbing qurboniga aylanishi mumkin.

Mobbingning oldini olish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim hisoblanadi:

1. Psixologik yordam xizmatlarini joriy etish – talabalar va o'qituvchilar uchun maxsus maslahat markazlari tashkil etish. Masalan, universitetlarda maxsus psixologik markazlar faoliyat yuritishi mumkin.

2. Huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish – mobbingga qarshi qonunchilik asosida himoya mexanizmlarini kuchaytirish. Masalan, ayrim mamlakatlarda maktab mobbingiga qarshi maxsus qonunlar ishlab chiqilgan.

3. Ta'lim muassasalarida ijobiy muhit yaratish – o'qituvchilar va talabalar o'rtasida sog'lom muloqot va hurmat muhitini shakllantirish. Masalan, maktablarda do'stona va hamkorlikka asoslangan muhit yaratish orqali mobbing kamaytirilishi mumkin.

4. Mobbing haqida xabardorlikni oshirish – seminar va treninglar orqali mobbingga qarshi kurash tadbirlarini amalga oshirish. Masalan, universitetlarda mobbingga qarshi o'quv dasturlari joriy etilishi lozim.

5. Murabbiylik tizimini yo'lga qo'yish – tajribali talabalar va pedagoglar yangi kelganlarga yordam berishi uchun maxsus dasturlar tashkil etish.

Xulosa Ta'lim muassasalarida mobbing muammosi psixologik va pedagogik jihatdan jiddiy oqibatlariga olib keladi. Mobbingni bartaraf etish uchun tizimli yondashuv va muassasaviy islohotlar zarur. Faqatgina o'qituvchi va talabalar emas, balki jamiyatning barcha qatlamlari ushbu muammoga qarshi birgalikda harakat qilishi kerak. Mobbingni kamaytirish va oldini olish uchun ta'lim muassasalarida samarali strategiyalarni ishlab chiqish zarur. O'qituvchilar, talabalar va ota-onalar o'rtasida ochiq muloqotni rivojlantirish, maxsus psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlarini joriy etish va mobbingga qarshi profilaktik tadbirlarni tashkil etish muhimdir. Ta'lim muhitida adolat va hurmat tamoyillarini mustahkamlash nafaqat individual shaxslarni, balki umuman ta'lim sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmiddinovna, a. D. (2024). Ta'limda kommunikatsiya va muloqot psixologiyasi. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 242-247.
2. Rahmiddinovna, a. D. (2024). Motivatsiya va ta'lim jarayoni. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 196-201.
3. Rahmiddinovna, a. D., & baxodirovna, n. Z. (2025). Inklyuziv talimda nuqsonli bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash chora tadbirlari. *Zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlar*, 7(75), 1-6.
4. Rahmiddinovna, a. D. (2024). Shaxsni tarbiyalashda psixologik omillar. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 190-195.
5. Rahmiddinovna, a. D. (2024). Ta'lim jarayonining metodlari va shakllari. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 235-241.
6. Rahmiddinovna, a. D. (2025). Emotsional intellektning hayotdagi muvaffaqiyat va professional sohadagi ahamiyati. *Yil tadqiqotchisi-2024*.

O'SMIRLARDA AXBOROT ISTE'MOLI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA TANQIDIY VA MANTIQY FIKRLASH KO'NIKMASI ASOSIY MEXANIZM SIFATIDA

Allakov Ilhom Okmurodovich
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Tanqidiy fikrlash - bu XXI asrning asosiy ko'nikmalaridan biri bo'lib, u ma'lumotlarni tahlil qilish, xulosalar chiqarish va tahlil asosida qarorlar qabul qilish, shuningdek o'z fikringizni shakllantirish va o'z pozitsiyangizni himoya qilish imkonini beradi.. Ayniqsa fikrlash va iroda xali to'liq shakllanmagan, ehtiroslar junbushidagi yosh o'smirlarni xar qanday yorqin, qizg'in, qiziqarli axborotlar, asosiy bilim va maqsadlardan og'ishga, o'zligini qidirayotgan o'smir shaxsi noaniqliklar va illyuziyalar olamida qolib ketishiga olib kelishishi mumkin. Bunday xolatda "vaziyatni o'zgartirib bilmasang, unga nisbatan munosabatni o'zgartir" degan tamoyil asosida o'smirlarimizda axborotlarga bo'lgan ehtiyojlarini tahlil qila bilish, ma'lumotli to'g'ri tanlash, uning dolzarb va foydaliligini adekvat baholay bilish, analiz qilish ko'nikmalarini shakllantirish lozim xisoblanadi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, axborot iste'moli madaniyati, mantiqiy fikrlash, o'smirlar.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining bugungi kunda jadal rivojlanishi, axborot xajmining xaddan ziyod oshib ketayotganligi, butun bir jamiyatlar axborot oqimi ostida qolib ketayotganligi jamiyat kishilari oldiga "axborotlar sub'ektni egallab olishi va boshqarishi emas, balki sub'ekt axborotlarga ega bo'lishi va boshqarishi kerak" degan kontseptsiyani o'zlarida shakllantirishlari kerak degan vazifani qo'yadi. Ayniqsa fikrlash va iroda xali to'liq shakllanmagan, ehtiroslar junbushidagi yosh o'smirlarni xar qanday yorqin, qizg'in, qiziqarli axborotlar, asosiy bilim va maqsadlardan og'ishga, o'zligini qidirayotgan o'smir shaxsi noaniqliklar va illyuziyalar olamida qolib ketishiga olib kelishishi mumkin. Bunday xolatda "vaziyatni o'zgartirib bilmasang, unga nisbatan munosabatni o'zgartir" degan tamoyil asosida o'smirlarimizda axborotlarga bo'lgan ehtiyojlarini tahlil qila bilish, ma'lumotli to'g'ri tanlash, uning dolzarb va foydaliligini adekvat baholay bilish, analiz qilish ko'nikmalarini shakllantirish lozim xisoblanadi. Tanqidiy fikrlash - bu XXI asrning asosiy ko'nikmalaridan biri bo'lib, u ma'lumotlarni tahlil qilish, xulosalar chiqarish va tahlil asosida qarorlar qabul qilish, shuningdek o'z fikringizni shakllantirish va o'z pozitsiyangizni himoya qilish imkonini beradi.

Tanqidiy fikrlash metodi tarixi bundan 2500 yil avval yashyaab o'tgan Suqrot ta'limoti va amaliyotiga borib taqaladi. U g'oyalarni ishonchli deb qabul qilishdan oldin chuqur fikrlash va tahlil qiluvchi savollar berish kerak degan ustanovkani qo'yadi. Uning "Suqrot so'rog'i" nomli kontseptsiyasidan bugungi kungacha tanqidiy fikrlash metodlarida foydalanib kelishadi. Keyinchalik Suqrotning bu "so'rovnoma"si" xaqida Platon, Aristotellar o'z qo'lyozmalarida yozib qoldirishgan. 15-16 asrlarda Yevropa uyg'onish davrida diniy qarashlar, madaniyat, jamiyat, inson tabiati, qonunlar va ozodlik masalalariga tanqidiy yondashgan ko'plab olimlar, jamiyatga kirib kelayotgan xar qanday yangilikni tanqid va analiz ostiga olish kerak deb xisoblashgan. Oradan ko'p o'tmay frantsuz faylasufi Rene Dekart "Aqlni boshqarish qoidalari" asarlarida tanqidiy fikrlash metodini yangi darajaga ko'taradi.

Bugungi kunda ulkan axborot ummonida yolg'on xabarlar nisbati shiddat bilan ortib borayotgan hozirgi tahlikali zamonda ajdodlarimizning "hadislarni saralash" tajribalaridan samarali foydalanish ham maqsadga muvofiq hisoblanadi. Hammaga ma'lumki, dunyodagi musulmonlar uchun Qur'oni karimdan keyin muqaddas sanalgan hadislarni saralash va to'plash ilmiga aynan bizning buyuk ajdodlarimiz tamal toshini qo'yganlar. Jumladan, "hadis ilmining sultoni" Imom Buxoriy o'z vaqtida 600 mingga yaqin hadislarni to'plab, ulardan 7520 ta "eng to'g'risi" (sahih)ni "Sahihi Buxoriy" to'plamiga jamlaganlar. Hadislarni ishonchli va noto'g'riga ajratishda hadis ulamolari asosiy e'tiborni avvalo hadis isnodi (uni yetkazuvchi "roviy"lar silsilasi)ga, so'ngra hadis matni (mazmuni nechog'lik haqiqatga yaqin, mantiqan aql qabul qilish darajasida ekani)ga qaratganlar. Roviylarning vijdoni sofligi, adolatligi va ma'naviy-axloqiy xususiyatlari alohida muhim ahamiyat kasb etgan. Hayoti davomida biror marta yolg'on guvohlik bergan, turli sabablar bilan ma'naviy obro'siga putur yetgan, axloqi buzuk shaxslar "g'ayri siqa" (ishonchsiz) roviylar qatoriga kiritilgan hamda ulardan umuman hadislar qabul qilinmagan. Rivoyat qilinishicha, Imom Buxoriy bir hadisning yagona roviysi bo'lgan shaxsni qidirib, uzoq va mashaqqatli yo'l bosib, uni topadilar. Lekin, Imom Buxoriy roviyni bir qo'yni hashak bilan aldab qo'raga olib kirayotganini ko'rib, mazkur roviy bilan, hattoki, suhbatlashmasdan ham orqaga qaytadilar.

Zamonaviy jamiyatda "haqiqat" ni "soxta" dan ajratish zarurati maktabdan boshlab tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish muammosini dolzarb qilib qo'yadi. Tanqidiy fikrlash - bu

axborotlarning asosiligi, ishonchliligi, to'g'riligi, izchilligi va qo'llanilishini sinchkovlik bilan hisobga olgan holda maqsadli baholash. Tanqidiy fikrlash ma'lumotni tahlil qilish qobiliyatiga asoslanadi, shu jumladan vaziyatning turli elementlari o'rtasidagi aloqalar nuqtai nazaridan, shuningdek, muqobil nuqtai nazarlarni hisobga olgan holda bayonotlarda argumentatsiya va mantiqiy munosabatlar. Tanqidiy fikrlashning muhim tarkibiy qismlaridan biri bu tahlil asosida o'z nuqtai nazarini o'zgartirish qobiliyatidir. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda shuni ta'kidlash mumkinki, "tanqidiy fikrlash" tushunchasi "mantiqiy fikrlash" va "analitik fikrlash" kabi tushunchalarga yaqin. Tanqidiy fikrlashni o'z tuzilishi va tamoyillari bilan qiziqadigan fikrlash deb ham ta'riflash mumkin. Shu bilan birga, inson argumentatsiyaning tuzilishi va mantiqiy bog'lanishlariga, fikrlash poezdlarining ketma-ketligiga va bunday ketma-ketlikni belgilaydigan narsaga e'tibor beradi. Tanqidiy fikrlash shuningdek, o'z kognitiv va hissiy reaksiyalarini aks ettirish va ularni fikrlashning adekvatligini zaiflashtirishga yo'l qo'ymasdan baholash qobiliyatini o'z ichiga oladi

Bugun zamonaviy dunyoda ayniqsa ta'lim olayotgan, o'rganayotgan yosh o'smirni ma'lumotlar, axborotlar dengizi ostida ko'rish mumkin. Ular turli xil manbalarga ega bo'lishi, ma'lumotlarni qayta ko'rib chiqishlari va tekshirishlari kerak. Tanqidiy fikrlash metodi orqali ular ma'lumotlardagi turli ziddiyatlar va qarama-qarshiliklarni ko'ra olishadi, orasidan noto'g'ri ma'lumotlarni olib tashlashlari va ularni saralab talqin qilishlari mumkin. Atrof-muhit, dunyo haqida tanqidiy fikr yuritish uchun yetarli miqdordagi bilimlar zarur. Bilim qancha ko'p bo'lsa, taqqoslash va tahlil qilish shunchalik oson bo'ladi. Muammoni tanqidiy baholashdan oldin, uni har tomondan ko'rib chiqish, vaziyatni boshqa hodisalar kontekstida ko'rish, uning rivojlanishini o'z vaqtida kuzatib borish kerak.

Qiziqish va bilimga chanqoqlik tanqidiy fikrlashning asosi bo'lib, bu chanqoqni qondirish uchun savollarni to'g'ri shakllantira olish zarur. Turli mavzularda savollar berishni mashq qilish kerak. Masalan, o'zingizning sevimli filmingiz, kitobingiz, rasmingiz, dunyodagi hodisa yoki voqea yoki maktab o'quv dasturingizdagi ma'lum bir mavzu bo'yicha ellikta savol bilan murojaat qiling. Har qanday savolni o'rganayotganda har tomonlama qiziqib ko'rish, muammoni har xil tomondan ko'rib chiqish va savollar berib tafsilotlarga oydinlik kiritish muhim.

Insonga bugungi kunda unga ta'sir qiluvchi ma'lumotlarning butun hajmini tushunish qiyin, shuning uchun hozirgi vaqtda ma'lumotni tanqidiy tahlil qilish va tushunish orqali zarur bilimlarni tanlashga tayyorligini shakllantirish ongli ehtiyojga aylandi. Tanqidiy fikrlashni shaxsiy xususiyat sifatida, tanlash va hayotni rejalashtirish imkoniyatlarini shakllantirish sharti sifatida o'rganish hozirda alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Bizning miyamiz, xuddi oshqozonimiz kabi, ma'lumot shaklida oziq-ovqat iste'mol qiladi va biz iste'mol qiladigan narsa bizning sog'lig'imiz va rivojlanish qobiliyatimizga ta'sir qiladi. To'g'ri ovqatlanish ortiqcha vaznsiz sog'lom tanaga ega bo'lishimizga imkon berganidek, biz iste'mol qiladigan to'g'ri ma'lumot bizning intellektual va ruhiy salomatligimizni saqlaydi. Atoqli qirg'iz yozuvchisi Chingiz Aytmatovning aytishicha, oshqozon miyadan aqlli, chunki oshqozon qusadi, miya esa har qanday axlatni yutadi. Ovqatlanishda bo'lgani kabi, axborot iste'molida ham sifatli ma'lumotni tanlash va uni hazm qilish uchun ko'proq vaqt sarflashimiz kerak. "Sen bu-sen yegan narsa" iborasi sog'lom ovqatlanish davrida endi ahamiyatli emas, endi bizda yangi muammo bor - "Sen bu - sen o'qigan narsa". Sog'lom ovqatlanishda bo'lgani kabi, biz ham axborot iste'molchiligini targ'ib qilishni to'xtatishimiz va axborotni iste'mol qilishga ongli, oqilona yondashishga chaqirishimiz, sifatli mahsulotni tanlash va iste'mol qilish vositalarini yaratishimiz va ishlab chiqishimiz kerak. Axborotni iste'mol qilish madaniyati - bu biz miyamizni oziqlantirgan narsaga ongli yondashishdir, biz uni Instagramdagi rasmlar bilan to'ldiramizmi yoki ongli ravishda ma'lumot menyumizni shakllantiramizmi, shuni anglatadi.

Rus tadqiqotchisi L.S. Vygotskiy tafakkurni sub'ektning dolzarb faoliyati sifatida o'rganagan. U fikrlashning negizida muhim tarkibiy qismni ko'rdi va fikrlash faqat qiyinchilik sharoitida, xatti-harakat to'siqqa duch kelganda paydo bo'lishini aniqladi. Uning so'zlariga ko'ra, bu qiyinchilik fikrlashning asosiy manbai sifatida bizning fikrimizni asosiy yo'nalishga, ya'ni bu safar hal qilinishi kerak bo'lgan oldindan belgilab beruvchi vazifaga bo'ysunishini o'rnatadigan barcha psixologik tahlillarni keltirib chiqardi.

Axborotni o'rganish, ma'lumotlarni tahlil qilish, mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash va manbalarning ishonchliligini aniqlash qobiliyati - asosli xulosalar shakllantirish va asoslangan

qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Tanqidiy fikrlash mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning samarali vositasidir. Bu sizga asosiy dalillarni aniqlash, mantiqiy fikrlash zanjirlarini yaratish va mantiqsiz e'tiqodlarga qarshi turishni o'rganishga yordam beradi. Reflektiv fikrlash qobiliyati noto'g'ri fikrlar va stereotiplarni yengishga imkon beradi. Tanqidiy fikrlash o'z-o'zini aks ettirishni rag'batlantiradi, o'z noto'g'riligingizdan xabardor bo'lishga va ongingizni yangi g'oyalar va istiqbollarga ochishga yordam beradi. Tanqidiy fikrlash murakkab muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. U sizga muammoning asosiy tomonlarini aniqlash, muqobil yechimlarni ishlab chiqish va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarni bashorat qilishni o'rgatadi. Tanqidiy fikrlash intellektual moslashuvchanlikni, yangi ma'lumotlarga va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu esa olingan bilimlarni turli sharoitlarda samarali qo'llash imkonini beradi. Intellektual moslashuvchanlik tanqidiy fikrlashning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, yangi vaziyatlarga moslashish, samarali echimlarni topish va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Keling, tanqidiy fikrlash intellektual moslashuvchanlikni oshirishga qanday yordam berishini ko'rib chiqaylik. Tanqidiy fikrlash vaziyatga turli nuqtai nazardan qarash qobiliyatini talab qiladi. Bu muammoning ko'p tomonlarini ko'rish, ko'p qirrali qarashlarni rivojlantirish va ularni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Tanqidiy fikrlash orqali intellektual moslashuvchanlik atrofimizdagi dunyodagi o'zgarishlarga moslashishni osonlashtiradi. Intellektual moslashuvchanlik muammolarni hal qilishda turli yondashuvlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Tanqidiy fikrlash kontekstga qarab turli strategiyalarni qo'llashni o'rgatadi. Bunday qobiliyatga ega odamlar yangi muhitga samarali moslasha oladilar. Tanqidiy fikrlash kontekstida intellektual moslashuvchanlik vaziyatlarga tizimli qarashni nazarda tutadi. Bunday qobiliyatga ega odamlar murakkablik va munosabatlarni samarali boshqarishi mumkin. Tanqidiy fikrlash muammolarni ijodiy hal qilishga undaydi. Muammolarga moslashuvchan yondashish va ijodiy yechim topish qobiliyati intellektual moslashuvchanlikni yaxshilaydi. Tanqidiy fikrlash murakkab vaziyatlarni oddiyroq qismlarga ajratish orqali tahlil qilishga yordam beradi. Bu murakkab muammolarni idrok etishni soddalashtiradi va ularni yaxshiroq tushunishni ta'minlaydi. Tanqidiy fikrlash orqali fikrlashning moslashuvchanligi o'z fikrlash jarayonlarini turli kontekstlarga moslash qobiliyatini anglatadi. Bu turli xil murakkablikdagi muammolarni hal qilishda foydalidir. Tanqidiy fikrlashning muhim jihati o'z-o'zini tartibga solishni rivojlantirishdir. Tanqidiy fikrlash orqali o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyati o'z-o'zini tartibga solishni rivojlantirishni talab qiladi. O'z fikrlash jarayonlarini boshqara oladigan odam muammolarni hal qilishda yanada moslashuvchan bo'ladi.

Tanqidiy fikrlashning asosiy kognitiv ta'lim strategiyalari va vositalari (ko'nikmalari) fanlararo aloqalardan foydalanish; tanqidiy o'qish va tinglashni rivojlantirish; axborot manbalari, dalillar va nazariyalarning ishonchliligini baholash; qarorlarni yig'ish va baholash bo'yicha o'rnatish; Sokratik munozara va dialogik fikrlash qobiliyatlaridan foydalanish; mantiq va izchillikka yo'naltirish kabi uslubiy usullar bo'lishi mumkin.

Shulardan kelib chiqib aytish mumkinki, tanqidiy fikrlash - bu ma'lumotlarni tahlil qilish, xulosalar chiqarish, har qanday masala bo'yicha o'z fikringizni shakllantirish va unga muvofiq harakat qilishda yordam beradigan muhim ko'nikma bo'lganligi sababli u o'quv va ish vazifalarini muvaffaqiyatli hal qilishda, qaror qabul qilishga va axborot oqimida harakat qilishda juda katta yordam beradi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun dunyoqarashni kengaytirishga intilish va turli mavzular va hodisalar haqida ko'proq bilish, savollar berishni, matnni tahlil qilishni va turli xil stsensariylarni ishlab chiqishni o'rganish zarur. O'yinlar, jumboqlar va maxsus mashqlar yordamida mantiqni, e'tiborni va tasavvurni boyitish muhim xisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rudjiero V. R. Po tu storonu emotsiy i chuvstv: Rukovodstvo po kriticheskomu mishleniyu. [Elektrnniy resurs] <http://evolkov.net/critic.think/>
2. L.S. Vigotskiy. Mishleniy i rech. Moskva 1934. (323)- S. 16-67.
3. Уйғун Ғафуров “Кибермаконда дин ва ахборот истеъмоли маданияти” olimahad.uz 2020й

MASOFAVIY TA'LIMDA TALABALARNING RUHIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING O'RNI

Nozimov Jaxongir Toxirovich
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola masofaviy ta'lim sharoitida talabalarning ruhiy barqarorligini ta'minlash muhimligi va bu jarayonda raqamli platformalarning roli haqida fikr yuritadi, unda an'anaviy auditoriya o'rnini egallayotgan onlayn darslar, konferensiyalar, ijtimoiy tarmoqlar hamda psixologik yordam xizmati kabi vositalar orqali talabalarga zamonaviy o'quv jarayonini tashkil etish bilan birga ular duch kelishi mumkin bo'lgan stress, xavotir, yolg'izlik kabi salbiy holatlarni yengish yo'llari ko'rsatib beriladi; shuningdek, masofaviy ta'limning erkinligi, mas'uliyat hissini rivojlantirish, kiberxavfsizlikni ta'minlash, virtual tahqir va zararli kontentning oldini olish bo'yicha samarali usullar ham tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, raqamli platformalar, ruhiy barqarorlik, psixologik qo'llab-quvvatlash, motivatsiya, jamoaviy hamkorlik, stressni yengish, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn konsultatsiya, o'quv jarayoni, kiberxavfsizlik, mas'uliyat.

Masofaviy ta'lim zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivoji bilan tobora dolzarb ahamiyat kasb etib bormoqda. Turli sohalarida yuz berayotgan globallashuv jarayonlari, pandemiya kabi kutilmagan ijtimoiy tahdidlar va umuman, texnologiyalarning kundalik hayotimizga jadal joriy etilishi natijasida masofaviy ta'lim zamon talablariga mos yechim sifatida qaralmoqda. An'anaviy auditoriyadagi mashg'ulotlar o'rnini turli onlayn platformalar egallab, talabalarning mustaqil o'qish, o'z ustida ishlash va yuksalish imkoniyatlari kengayib bormoqda. Biroq masofaviy ta'lim shakli talabalarning ruhiy holati, ular duch keladigan psixologik bosimlar, aloqadorlik hissi va motivatsiya masalalarida jiddiy o'zgarishlarni keltirib chiqarishi ham mumkin. Ushbu jarayonda raqamli platformalarning to'g'ri tanlanishi va to'g'ri boshqarilishi, shuningdek, talabalarning ruhiy barqarorligini ta'minlashda muhim o'rin tutishi mumkin.

Masofaviy ta'limda texnologiyalardan foydalanish jarayoni ikki yo'nalishda ko'rib chiqiladi: birinchidan, ta'lim berishning o'zi raqamli muhitda kechadi va bu o'quv jarayonini tashkil etish, bilim berish-usullarni moslashtirish, masofadagi vazifalar va topshiriqlarni baholash kabi masalalarni hal qiladi. Ikkinchidan, talabalarning ruhiy barqarorligini saqlash va rivojlantirish jarayoni o'quv jarayonining doimiy tarkibiy qismiga aylanib, unga parallel ravishda turli raqamli platformalarda psixologik yordam va qo'llab-quvvatlash kanallari shakllantiriladi. Bugungi kunda turli xil ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, onlayn forumlar, masofaviy treninglar yoki elektron konsalting xizmatlari talabaga nafaqat bilim olish, balki o'zining psixologik ehtiyojlarini ham qondirish, savol va muammolariga tezkor javob topish imkonini beradi.

Masofaviy ta'limda ruhiy barqarorlikni ta'minlash alohida e'tibor talab qiladi, chunki an'anaviy universitet muhitida talaba tengqurlari va ustozlari bilan bevosita muloqotga kirishib, turli qiziqarli loyihalarda qatnashib, jamoadan ruhan quvvat olishi mumkin. Masofaviy ta'lim jarayonida esa talabalar ko'p vaqti yolg'iz o'qish, topshiriqlarni mustaqil bajarish, virtual aloqalardan foydalanish bilan o'tadi. Yoshlar ko'pincha o'z ustida ishlashga to'g'ri kelishi, o'qish jarayonidagi mas'uliyat, boshqaruv, o'z-o'zini tahlil qilish, har xil raqamli platformalarda o'quv materiallari, videoma'ruzalar va vazifalarni bajarish zarurati ularning ruhiyatiga bosim o'tkazishi mumkin. Shu sababli, masofaviy ta'limda talabalar ruhiy barqarorligining buzilishi xatarini kamaytirish uchun turli tadbirlarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda esa raqamli platformalar, xususan, o'quv jarayoniga ixtisoslashgan onlayn-interfeyslar va psixologik yordam xizmatlari, murabbiylik portallari muhim o'rin tutadi.

Bugungi kunda keng tarqalgan Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, Zoom, Telegram, WhatsApp, Slack kabi raqamli platformalar, shuningdek ijtimoiy tarmoqlar masofaviy ta'limda kommunikatsiya kanallari sifatida qatnashib keladi. Bu platformalarning qulayligi shundaki, talaba ta'lim materiallariga istalgan joydan va istalgan vaqtda kirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Biroq aynan shu qulaylik ba'zan o'z vaqtini to'g'ri taqsimlay olmaslik yoki haddan tashqari ko'p ishlash, o'qishdan charchash (burnout) kabi holatlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Talabalar mustaqil o'qishga jalb qilingani bois, vazifalarni o'z vaqtida bajarish, onlayn

muloqotda faol qatnashish, jamoaviy loyihalarni hamkorlikda bajarish mas'uliyati oshadi. Shu bilan birga, ijtimoiy o'zaro munosabatlarning cheklanganligi – ya'ni an'anaviy muhitga xos bo'lgan jonli muloqot va guruh bo'lib ishlash imkoniyatlarining chegaralanganligi – o'quvchilarda uyqusizlik, xavotir, depressiv kayfiyat, motivatsiya yo'qolishi kabi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, raqamli platformalar nafaqat o'qish jarayonini tashkillashtiruvchi vosita, balki talabalarning ruhiy barqarorligini ta'minlash, ularga turli psixologik yordam shakllarini taklif etuvchi, jamoadagi boshqalarga yaqinlikni his qilishlariga yordam beradigan muhim manba sifatida ham qaralishi kerak. Dastlab, masofaviy ta'lim jarayonida psixologik qo'llab-quvvatlashni ta'minlash uchun muntazam onlayn mashg'ulotlar, vebinarlar, psixologlar bilan suhbatlar, anonim ravishda savol-javob qilish imkoniyatlari yaratilishi lozim. Zoom yoki Microsoft Teams kabi konferens-platformalar orqali talabalarga guruhviy treninglar, ro'zg'ordagi vazifalar, stressni yengish usullari haqida onlayn-ma'ruzalar taqdim etish mumkin. Shuningdek, turli mobil ilovalar yordamida talabalar ortiqcha tashvishdan xalos bo'lish va o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlash uchun meditatsiya, konsentratsiya mashqlari, ijobiy fikrlash texnikalarini o'rganish imkoniyatlariga ega bo'ladi.

Xulosa o'rniida aytish mumkinki, masofaviy ta'lim davomida talabalarning ruhiy barqarorligini ta'minlash jarayoni kompleks yondashuvni talab etadi. Talabaning shaxsiy mas'uliyati, uning o'quv jarayonida faol qatnashish istagi, raqamli platformalarning imkoniyatlarini to'g'ri baholash, psixologik yordam va murabbiylik xizmatlarining samarali ish rejasi birlashgandagina ijobiy natijaga erishish mumkin. Raqamli platformalar faqat ma'lumot va topshiriqlarni taqdim etish vositasi bo'lib qolmasdan, balki talabaning psixologik ehtiyojlarini qondirishga, ijtimoiy hamkorlik va o'zaro muloqotni mustahkamlashga xizmat qiladigan qudratli resurs ekanligini unutmaslik lozim. Shunday ekan, masofaviy ta'limda talabalar ruhiyatini asrash va ularni barqaror qilib tarbiyalash muammosi zamonaviy texnologiyalar yordamida sezilarli darajada yengillashadi. Muhimi – raqamli platformalardan maqsadli, faol va mas'uliyatli foydalanish, shaxsiy rivojlanish va jamoaviy hamkorlik sari intilishdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Qosimov B. (2020). Zamonaviy ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni. – Toshkent: Fan. [Qosimov, 2020: 89]
2. Xayrullayeva G. (2018). Talabalarda mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirish: uslubiy qo'llanma. – Toshkent: Universitet nashriyoti. [Xayrullayeva, 2018: 45]
3. Anderson T. (2011). The Theory and Practice of Online Learning. – Edmonton: AU Press. [Anderson, 2011: 115]
4. Moore M. G., Kearsley G. (2012). Distance Education: A Systems View of Online Learning. – Belmont: Wadsworth. [Moore, Kearsley, 2012: 78]
5. UNESCO (2020). Education in a post-COVID world: Nine ideas for public action. [UNESCO, 2020: 15]
6. Nozimov, J. T. (2024). Psychological characteristics of children for formation of development for preparation for university. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(5), 575-578.

TALABALARDA KREATIVLIK SHAKLLANISHIDA ONGSIZLIKNING ROLI VA O'RNI MUAMMOSI

R.Sh.Berdiyeva
OXU magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola qobiliyatli va ijodkor insonlarni o'qitish hamda ularni jamiyat taraqqiyotiga tayyorlash ustuvor vazifa ekanligi, inson aqliy kamolotining muhim qirralari va bilish faoliyatini shartlovchi psixologik muammolar, shuningdek talabalar tafakkuri shakllanishida ongsizlikning roli va o'rni muammosi ochib berilgan.

Tayanch tushunchalar: zehn, iqtidor, qobiliyat, bilim, ko'nikma va malakalar,

ta'lim jaraeni mazmunini boyitish, talabalar aqliy qobiliyati, tafakkurini rivojlantirish.

Mavzuning dolzarbligi. Har bir mamlakat ta'lim tizimida zehnli, iqtidorli, qobiliyatli va ijodkor insonlarni o'qitish hamda ularni jamiyat taraqqiётiga tayёрlash ustuvor vazifa sifatida muhim ahamiyatga ega. YuNESKOning ma'lumotlariga ko'ra, turmush uchun zarur bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantiruvchi, barqaror rivojlanishga erishish maqsadini ta'minlovchi maskan oliy ta'lim muassasasi bo'lib qolmoqda va dunёning eng rivojlangan mamlakatlarida oliy ta'lim olishga ehtiёj bugungi kunda jadal o'sib bormoqda. Bu holat statistik ma'lumotlarga ko'ra, rivojlanmagan mamlakatlarning 8 % ёshlari universitetlarda tahsil olaётgan bo'lsalar, eng rivojlangan mamlakatlarda bu ko'rsatkich 74 %ni tashkil qilaётganligi qayd etilgan. Oliy ma'lumotga ega bo'lish jahon miqёsida muhim ehtiёj sifatida qaralmoqda, uni qondirishda ta'lim jaraeni mazmunini boyitish, pedagog faoliyatini hamda talabalar aqliy qobiliyati, tafakkurini rivojlantirish eng dolzarb muammolardan biri sanaladi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi.

Tafakkur inson aqliy kamolotining muhim qirrasini va bilish faoliyatini shartlovchi psixologik muammo sifatida uzoq yillardan buён tadqiq etilmoqda. Shu bois jahon psixologiyasida tafakkur inson ruhiyatining o'ziga xos bo'lgan aqliy faoliyatining muhim jabhasi ekanligiga doir ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xorijlik psixolog tadqiqotchilar tomonidan tafakkurning metodologik masalalari O.K.Tixomirov (2002), S.L.Rubinshteyn (2000), L.L.Gurova (2005), L.S.Vigotskiy (1982), Ya.A.Ponomarev (1976); tafakkurning kognitiv omillar bilan bog'liqligi R.A.Bachelor (1989), L.M.Vekker (1998), M.S.Yegorova (2000), N.V.Kalacheva (2004), S.N.Orlova (2001); tafakkur, intellekt va intellektual qobiliyatlar munosabatlari (J.P.Guilford (1987), D.V.Ushakov (1999), M.A.Xolodnaya (2002); tafakkur va uning turlari, ijod va ijodkorlik faoliyati psixodiagnostikasi (E.P.Torrance (1988), M.K.Akimova, V.T.Kozlova (2006), F.N.Dunbar (1978), J.A.Balakshina, T.V.Proxorenko (2002), Ye.Ye.Tunik (2000), T.V.Galkina (1991), V.N.Drujinin (2001), M.Michalko (2006), C.W.Taylor (1988); tafakkurning ta'lim oluvchi bilan ta'lim beruvchi munosabatlarida namoён bo'lish xususiyatlari T.V.Xromov (1997); o'quv jaraenini tashkiliy jihatlarini bilish faoliyatiga ta'siri A.Yu.Akmalov (1995), M.V.Gulakova (2000), T.V.Kornilova (2012); tafakkurning faoliyat sohalariga ko'ra namoён bo'lish xususiyatlari M.M.Kashapova (2000), O.M.Razumnikova (2002), A.Caspi, P.Gorsky (2006), R.Pilkington (2001) tomonidan o'rganilgan. Shunday bo'lsa-da, talabalar tafakkurini psixologik tadqiqot predmeti sifatida o'rganish, uning psixologik xususiyatlari va mexanizmlari masalasi doimiy ravishda izlanishlar olib borishga zarurat tug'diradi.

Ong dunyoni aks ettirish konstruksiyalash mexanizimi sifatida namoyon bo'ladi. Ong yaxlit fenomen sifatida mavjud, biroq ongning yagonaligi shartlidir. U har doim unga halaqit berishi yoki uning bir qismini bostirishi mumkin bo'lgan narsalardan chetlashib, biror narsada to'planishiga qodir bo'ladi. Shu vaqtning o'zida aqlning bir qismini alohida ajratib olish qobiliyati ongning qandaydir sirli xususiyati sifatida namoyon bo'ladi. Biroq fikrlarimizning bir qismi qaerga yo'qoladi. Ba'zan ular butunlay yo'qolib ketgandek bo'lib tuyuladi, ammo keyinchalik kutilmaganda yuzaga qalqib chiqadi. Shu tariqa, unutish, esdan chiqarish fenomeni yuzaga keladi. Esdan chiqarish me'yoriy bo'lgan jarayon bo'lib, u ushbu ma'rifatlarning ahamiyatli emasligidan dalolat beradi.

Inson qiziqishini nimalargadir ko'chirganida, shu bilan avval o'ylagan biroq qo'llanmay kelayotgan narsalarni soyada e'tiborsiz qoldiradi. Biroq esdan chiqarilgan g'oyalar o'z mavjudligini to'xtatmaydi. Ularni ba'zan o'z shaxsiy xohishingiz bo'yicha esga tushira olmaysiz, biroq ular sizning ongingiz chegarasidan pastda mavjud bo'ladi va saqlanadi, u yerdan ma'lum bir vaqtda yuzaga qalqib chiqadi. Ba'zan unutilgan g'oyalar bizning individualligimizdan o'tib uyquda tush ramzlarida yuzaga chiqadi, chunki ularni biz har doim emotsional bo'yoqlarda talqin etamiz. Ko'pincha tushumizda ko'rganlarimizni, hatto tushimizga kirgan obrazlar ba'zan real hayotdagi voqea-hodisalardan olingan analogik tushuncha va taassurotlarga qaraganda ancha yorqin va jonli bo'lsada, ularni reallik deb qabul qilmaymiz.

V.V.Selivanov fikricha, ong - bu faqatgina psixik borliqni shakllantiruvchi integrativ omildir. Ong bo'lajak voqea-hodisa g'oyalarini yaratish bilan yangi g'oyalarni konstruksiyalashga qodir. Ongda chegaraviy, emotsional sarhadlar mavjud bo'lib, ular ongni keraksiz va xavfli informatsiya oqimidan, falajdan himoya qiladi. Ongning turli darajalari mavjudligi informatsiyani

olish va undan foydalanish jarayonini boshqarish imkonini beradi. Inson biror bir narsani to'liq idrok etish yoki tushunishga qodir emas, chunki idrok etilayotgan narsa o'zgarib boruvchi jarayon bo'lib, ikkinchidan, har bir sezgi a'zosi bizga o'zining alohida xarakteristikasini beradi. Bundan tashqari, ongda anglangan jihatdan tashqari, ong osti sohasi ham mavjud. Shunga ko'ra, ongga yordam beruvchi, o'zgarib boruvchi axborotlar oqimidan kuchli himoya to'sig'ini yaratib beruvchi ong osti ham mavjud. Ong osti vaqtinchalik o'chgan ko'plab obrazlar, taassurotlar, fikrlar bilan band bo'lib, ular yo'qolgan bo'lib tuyulsada, bizning tafakkurimizga ta'sir ko'rsata oladi. "Ong osti - bu bizning tashqi dunyo bilan barcha aloqalarimiz o'chib va biz sa'yi-harakatga emas, balki o'zimizni idrok etishga yo'nalgan, murojaat etgan vaqtimizda miyada sodir bo'luvchi holatdir". Ong osti yashirin va anglab yetilmagan bo'lib, ya'ni anglanmagan holda bo'ladi. "Ongni tadqiqot ob'ekti sifatida kuzatar ekanman, men fikran undan chetlashishim, undan goh u goh bu tomonlarini abstraktlashtirishim va men kuzatayotgan ob'ekt sifatida ongdan oldingi holatni ham olishim, bunda ong oldi ongning mavjudligi sharti ekanligini nazarda tutishim mumkin".

Psixik hayot ko'p jihatdan umuman anglanmagan bo'lib hisoblanadi, chunki voqelikka sub'ektning ongli munosabatidagi psixik jarayonlar bevosita ishtirok etmaydi. Klassik adabiyotlarda biz ongsizlik tabiatini tushuntirib beruvchi turli xil yondashuvlarni uchratishimiz mumkin. Bu borada Z.Freyd ongsizlikning ikki guruhini farqlaydi. Birinchi guruh anglanganlikdan oldingi, ya'ni qiyinchiliklarsiz ongga kirib boruvchi yashirin fikrlardan iborat. Ikkinchi guruhni Freyd anglanmaganlikni o'zi bo'lib, ya'ni "nafaqat umuman yashirin fikrlar, balki ko'proq dinamik xarakterdagi xususan, intensivligi va faolligiga qaramay ongdan ayrim uzoqlikda ushlab turiluvchi fikrlar" deb nomlagan. Shu tarzda Z.Freyd bo'yicha, ongsizlikning birinchi turi ongdan oldingi bo'lib, ular latent, yashirin, biroq ularning mazmuni anglanishi mumkin. Ikkinchi turi esa - bu ongsizlik bo'lib, uning mazmuni anglanishi qandaydir maxsus metodlardan foydalanishni nazarda tutadi. "Ongsizlik bizning psixik faoliyatimizni namoyon etuvchi qonuniyat va muqarrar bo'lgan jarayonlar fazasi bo'lib, har bir psixik akt anglanmaganlik sifatida boshlanadi va xuddi shunday bo'lib qolishi mumkin yoki keyinchalik rivojlanib borib shu vaqtda qarshilikka uchrashi yoki uchramasligiga qarab onggacha yetib borishi mumkin".

K.G.Yung bo'yicha ongsizlik uch qavatdan: shaxsiy ongsizlik - yuzadagi qavat, emotsional bo'yalgan komplekslar va tasavvurlarni o'z ichiga olgan bo'lib, ular ruhiy, shaxsiy, intim hayotni hosil qiladi; ikkinchi qavat - jamoaviy ongsizlik va uchinchi qavat - psixoid ongsizlik, ya'ni instinktlardan iborat. "Ongsiz psixika mavjud bo'lib, uning mazmuni turli tumandir". K.G.Yung nuqtai nazaricha, ongsiz jarayonlar to'g'ridan-to'g'ri kuzatish bilan qayd etilmaydi, biroq ularning faoliyati mahsullari idrok etilib, ular ikki sinfga ajralgan. Birinchi sinf kelib chiqishi shaxsiy bo'lgan materialdan bo'lib, shaxsni shakllantiruvchi individual egalik qilishlardan iborat. Bunday anglanmaganlik ongsizlikning shaxsiy qavatini tashkil etadi. Psixika mazmunining boshqa sinfi alohida bir odamda o'z manbasiga ega bo'lmay, jamiki insoniyatga xos bo'lgan xususiyatlarni o'zida olib yuruvchi tipga egadir. Bu onglilik jamoaviy ongsizlik bo'lib hisoblanadi.

Jamoaviy ongsizlik chuqurda yotuvchi qavat bo'lib, umumiy tabiatga ega bo'ladi va o'z ichiga oliy shaxsiy universal mazmunni, xuddi shunday, har bir inson ruhiy hayotining asosida turuvchi obrazlarni oladi. K.G.Yung bo'yicha uning asosiy mazmuni bo'lib arxetiplar hisoblanib, ularni K.G.Yung insonlar psixik faoliyatining ramzlari yoki stereotiplari, deb nomlaydi. "Arxetiplar bir vaqtning o'zida obrazlar va emotsiyalar bo'lib hisoblanadi".

E.Fromm yozishicha, "ramzlar tili - bu shunday tilni, uning yordamida ichki kechinmalar, hissiyotlar va fikrlar tashqi dunyoning aniq seziluvchi voqea-hodisalari shaklga kiradi".

Arxetiplar barcha odamlar uchun umumiy bo'lib, ma'lum ma'noda Aflotun g'oyalarini eslatib yuboradi. Ongsizlik ongga mehribon tabiat ko'rsatishi mumkin bo'lgan barcha yordam va qo'llab-quvvatlashlarni ko'rsatadi, u ong uchun yopiq bo'lgan imkoniyatlarga ega, chunki barcha chegara oldi psixik mazmun, unutilgan va nazardan qochirilgan hamda "uning arxetipik strukturalarida muhrlangan son-sanoqsiz ming yilliklar tajribasi donoligi" uning ixtiyorida mavjud. Ongsizlikning mentalligi instinktiv bo'lib, unda rivojlangan funksiyalar bo'lmaydi, u biz tafakkurni tushunganimiz singari "fikrlamaydi". U obrazlarda jam bo'lib, aql faoliyatining mahsuloti hisoblanmaydi. Siqib chiqarilgan kechinma va fikrlar tahlili yordamida axborot ongga ko'chiriladi, ya'ni anglanadi.

Ongsizlik oddiy reaktiv aks ettirish emas, balki mustaqil mahsuldor psixik faoliyat bo'lib, u bizga ma'lum darajada ta'sir etishi va biz unga qandaydir ta'sir ko'rsatishimiz mumkin bo'lgan

tajriba sohasining o'ziga xos dunyosi, o'ziga xos voqeligi sifatida namoyon bo'ladi. Ongsizlik ong ortida joylashgan, ya'ni ayni damda ("hozir") ong ishlaydi, ongsizlik esa axborotni kelajak vaqt uchun yoki o'tgan vaqtda "ushlab" turibdi. O'tgan vaqtda joylangan axborot bu "reliktlar va o'tmish haqidagi xotiralar", "jamoaviy ongsizlik" bo'lib hisoblanadi. Biroq o'tmish vaqtdagi axborot nafaqat "jamoaviy ongsizlik"da namoyon bo'lib qolmay, balki "jamoaviy anglanmaganlik"ning yuzadagi qavati bo'lgan "shaxsiy anglanmaganlikda" ham namoyon bo'ladi.

Kelajak vaqt haqidagi axborot "shaxsiy ongsizlik" strukturasiga kiradi va intuitsiyaning tarkibiy mexanizmi bo'lib hisoblanadi. Intuitsiya tabiiy funksiya bo'lib, ayni vaqtda biz "reallik yetishmovchiligi, kamchili tufayli his eta olmaganimizni, seza olmaganimizni yoki anglay olmaganlarimizni kompensatsiya qiladi". Intuitsiya avvaldan rejalashtirilgan tafakkur natijasi bo'lib hisoblanmay, balki ichki va tashqi vaziyatlar bilan belgilanuvchi tasodifiy hodisalardir. Xuddi shunday, N.Gartmandagi intuitsiya predmetlarni ilg'ab olish va konstruksiyalashga yordam beradi. "Ong predmetni tasavvur qilishga imkon beradi, biroq uni ilg'ab olmaydi, uni va uning yordami bilan predmetning o'zini ilg'ab oladi. Bu ilg'ab olish intuitsiya atamasi bilan belgilanib, unda ong o'z predmeti bilan aloqaga kirishadi". J.Sartrdagi intuitsiya anglanmaganlikning faolligidan, faollik esa - uning intuitiv sa'yi-harakatlaridan iborat. "Intuitiv faoliyat spontan holda birdaniga, kutilmaganda inson xuddi qandaydir trans yoki gipnotik holatga tushgandek sodir bo'ladi".

S.L.Frank fikricha, intuitsiya - bu "ideal umumbirlikni yoki oliy hissiy kuchli fahmlashni egallash", ya'ni predmetdagi ideallikni egallashdir.

Intuitsiyaning K.G.Yung talqinicha, qabul qiluvchi, idrok etuvchi, "avvaldan his etuvchi, sezuvchi" funksiyasi mavjud bo'lib, "u avvaldan rejalashtirilgan sa'yi-harakat natijasi bo'lib hisoblanmay, turli xil ichki va tashqi vaziyatlarga bog'liq ixtiyoriy bo'lmagan hodisa, hukm qilish, fikrlash jarayoni ham emas. Intuitsiya irratsional hodisa bo'lgan sezgilarga ancha o'xshab ketadi, chunki ob'ektiv stimulg'a bog'liq bo'lib, u aqliy emas, balki jismoniy sabablar evaziga mavjud bo'ladi".

V.L.Vasyukov ong muammosini mantiqiy funksionalizm nuqtai nazaricha tahlil qilishda, intuitsiya "sub'ekt bilayotgan predmetni bevosita ko'rish, bevosita fahmlash, his etish", ya'ni u yaxlit bilim, haqiqiy, asl bilim sifatida namoyon bo'ladi. Predmetni turli xil ko'rinishlarda hissiy fahmlashda, intuitsiyaning uch ko'rinishi ishtirok etadi: hissiy, (u "predmet tarkibiga aralashmaydi, uning shakli, mazmunini yaratmaydi, u predmetda bor bo'lganlarini ularni o'zgartirmasdan ochadi"); intellektual - (aql ko'zi bilan ko'rish yoki tafakkur) va mistik intuitsiya.

Shu tariqa, anglanmaganlik tushunchasi kiritilgan intuitsiyaning tushunchasidagi turli xil qarashlarning o'ziga xosligi borasida xulosalar qilinar ekan, uning eng ahamiyatli xususiyatlari sifatida quyidagilarni ajratish mumkin.

- xotira tizimida obrazlar va abstraksiyalarning to'planishi va ongsiz taqsimlanishi;
- ma'lum bir vazifani yechish maqsadida to'plangan abstraksiyalarni ongsiz kombinatsiyasi yoki qayta ishlanishi;
- informatsiya anglanmaganlikda "ancha uzoq yotganligi" yoki uyqu holatida kutilmaganda yechimning topilishi.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib shuni ta'kidlash kerakki, barcha xususiyatlar ijodiy jarayon asosida yotadi. Sinergetik nuqtai nazardan ijodiy tafakkurning namoyon bo'lishi, avvalo shaxsiy ongsizlikdan "olingan" vizual obrazlar o'z-o'zining tarkib topishini nihoyasiga yetkazishi, o'z-o'zini tashkil etishning funksiyasi, keyinchalik esa ongda siqib chiqarilgan va ong sifatida yuzaga chiqishi tasodif emas. Ijodiy aktlar avval ongsizlikda yuzaga kelib, keyin esa ong chuqurliklarida kechishi tufayli ko'p jihatdan intuitiv bo'ladi. Anglangan, tushunchalar tilida ifodalangan fikrlar shunday tushunchaki, ular ma'lum bir chegaralarda kechishi sodir bo'lishi va qandaydir boshqa materiallarga asoslanishi kerak. Mana shuning uchun ijodiy tafakkurning asosiy tili bo'lib, avvalo o'ziga barcha ontologik mazmunni olishi mumkin bo'lgan ko'rish obrazlari hisoblanadi. Ular o'z mazmunida yakuniy ma'noga ega bo'lishga intilib ongsizlikning cheksiz chuqurliklariga yo'llanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Вертгеймер М. Продуктивное мышление. - М., 1997. - 123с.
2. Гуревич К.М. Принцип нормативности в изучении и диагностировании мышления

// Психологический журнал. - 1994. - Т.15. - №1. - С. 127-136.

3. Дмитриев А.Н., Дмитриева Э.Я. Социально-гносеологические аспекты функциональной структуры бессознательного психического // Бессознательное: природа, функции, методы исследования – 1998. – Т.3.– С. 131–137.

4. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat Darslik,"KAMOLOT" nashriyoti, 2023 yil. 332 bet.

5. Avezov O.R. Mental Status and Behavioral Reactions in Emergency. and Extreme Emergencies AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH. ISSN: 2690-9626 Vol.3, No 1, 2022. <https://www.grnjournals.us/index.php/AJSHR/artisile/view/714>

6. Avezov O.R. Ta'lim- tarbiya jarayonida agressiv xulqli bolalar ota- onasi bilan ishlashning o'ziga xos psixologik jihatlar. "O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurish sharoitida shaxs ma'naviy madaniyatini shakllantirishning falsafiy omillari" //Respublika ilmiy–amaliy anjumani materiallari// Farg'ona, 2017 y. B. 248-251.

4-SHO'BA PEDAGOGIK TA'LIM VA RAQAMLI TEKNOLOGIYALAR

Xona: Asosiy bino 4/1-xona

<https://us06web.zoom.us/j/8674475727?pwd=nGtEqkx21spP2byRd8mdsJfAv37ac8.1&omn=82808396161>

Zoom: Identifikatsiya: 867 447 5727

Kod: 12345

PEDAGOG KADRLAR KASBIY KOMPETENTSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING TASHKILIY-PEDAGOGIK SHART- SHAROITLARI

Davronova Shaxlo Farmonovna

Osiyo xalqaro universiteti

Yoshlar siyosati va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha Birinchi prorektori

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagog kadrlar kasbiy kompetentsiyalarini shakllantirishda zarur bo'lgan tashkiliy va pedagogik shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, kasbiy kompetensiya tushunchasi, uni shakllantirish jarayoniga ta'sir qiluvchi omillar hamda bu boradagi samaradorlikni oshirish yo'llari yoritiladi. O'qituvchilarning malaka oshirish tizimi, innovatsion pedagogik texnologiyalarning joriy etilishi va muhitning roliga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Kasbiy kompetensiya, pedagog kadrlar, metodik qo'llab-quvvatlash, tashkiliy shart-sharoit, innovatsion ta'lim, malaka oshirish.

Pedagog kadrlar jamiyatning intellektual salohiyati va ta'lim tizimining rivojlanishida yetakchi rol o'ynaydi. Bugungi globallashuv va raqobat muhitida zamonaviy o'qituvchidan faqat an'anaviy bilim emas, balki kasbiy kompetentsiyalarga ega bo'lish ham talab qilinadi. Shu bois, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning doimiy kasbiy rivojlanishini ta'minlash, bu jarayonda zarur tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar yaratish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Kasbiy kompetensiya tushunchasining mohiyati

Pedagogik jarayonning samaradorligi bevosita o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasiga bog'liq. Kasbiy kompetensiya bu — nafaqat aniq bir fan bo'yicha bilimga ega bo'lish, balki shu bilimni o'rgatish metodikasini bilish, pedagogik vaziyatlarga moslasha olish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish va ularni rivojlantira olish qobiliyatidir.

Bugungi kunda kasbiy kompetentsiyalar quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha rivojlantirilishi zarur:

Metodik kompetensiya – darsni rejalashtirish, o'quv dasturlarini tuzish va yangilash, baholash mezonlarini ishlab chiqish;

Axborot-kommunikatsion texnologiyalar bo'yicha kompetensiya – elektron platformalar, onlayn vositalar, virtual sinf xonalaridan samarali foydalanish;

Psixologik-pedagogik kompetensiya – o'quvchilarning yoshi, individual xususiyatlari, qiziqishlariga mos yondashuvlarni qo'llay olish;

Ijtimoiy va kommunikativ kompetensiya – jamoa bilan ishlash, ota-onalar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan samarali aloqani ta'minlash;

Refleksiv kompetensiya – o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolardan saboq chiqarish va doimiy o'zgarishga tayyor bo'lish.

Kasbiy kompetentsiyani shakllantirishdagi tashkiliy shart-sharoitlar

Pedagog kadrlarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirish uchun tashkil etilishi lozim bo'lgan tashkiliy omillar quyidagilardir:

Rasmiy malaka oshirish tizimi: Oliy va o'rta maxsus ta'lim, xalq ta'limi tizimlarida mavjud bo'lgan malaka oshirish kurslari pedagog kadrlar uchun zamonaviy bilim va ko'nikmalarni taqdim etishi zarur. Raqamli pedagogika, STEAM-ta'lim, differentsial yondashuv kabi yo'nalishlar ustuvor bo'lishi kerak.

Ta'lim muassasalarida ichki resurs markazlari: Metodik kabinetlar, seminar-treninglar, ichki trening markazlari orqali o'qituvchilarning o'zaro tajriba almashishi, yangi metodikalarni o'rganishi uchun sharoit yaratilishi kerak.

Mentorlik tizimi: Yangi ish boshlagan o'qituvchilar tajribali ustozlar bilan biriktirilishi, ularning faoliyati nazorat ostida yo'lga qo'yilishi lozim. Bu esa amaliy bilimlarni tezroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Raqamli infratuzilma: Pedagoglar zamonaviy texnika (kompyuter, planshet, interaktiv doska) va internet resurslaridan samarali foydalanishi uchun ta'lim muassasalari yetarli texnik baza bilan ta'minlanishi lozim.

Rag'batlantirish va baholash tizimi: O'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalarini shakllantirishdagi yutuqlari moddiy va ma'naviy rag'batlantirish tizimlari orqali e'tirof etilishi kerak.

Pedagogik shart-sharoitlar va ta'lim muhiti

Ta'lim muhiti o'qituvchining kasbiy shakllanishida muhim rol o'ynaydi. O'zaro hurmat, ijodiy erkinlik, tajriba almashishga ochiqlik mavjud bo'lgan jamoada pedagogning o'sish sur'ati ham yuqori bo'ladi. Shuning uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni ta'minlash tavsiya etiladi:

Kreativlik va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash – O'qituvchining yangi uslublarni tatbiq etishiga imkoniyat va ijtimoiy ishonch berilishi kerak;

Didaktik ta'minot – O'quv adabiyotlari, qo'llanmalar, metodik tavsiyalar va multimediy vositalari muntazam yangilanib, amaliyotda qo'llanilishi lozim;

Kasbiy rivojlanish rejalari – Har bir pedagogning individual rivojlanish yo'li ishlab chiqilishi, bu reja asosida u kurs, seminar, treninglarda ishtirok etishi belgilanishi kerak.

Zamonaviy ta'limda raqamli kompetensiyaning roli

Bugungi raqamli asrda pedagog kadrlar uchun axborot-kommunikatsion texnologiyalarni chuqur o'zlashtirish zarurati ortib bormoqda. Bu esa raqamli kompetensiyaning kasbiy kompetensiyaning ajralmas qismi sifatida qaralishini taqozo etadi. O'qituvchi:

- onlayn ta'lim platformalarida ishlay olishi;
- virtual sinf yaratib, o'quvchilarni mustaqil o'rganishga yo'naltira olishi;
- dars materiallarini multimedia ko'rinishida tayyorlashi;
- elektron baholash vositalaridan foydalana olishi lozim.

Bu yondashuv pedagog kadrlar faoliyatini zamon talablari asosida tashkil etishga xizmat qiladi.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, pedagog kadrlarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishda tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar hal qiluvchi omil hisoblanadi. O'qituvchiga bilim berishning o'zi kifoya emas, balki u bilimni mustaqil tarzda yangilash, qo'llash va amaliyotda tatbiq eta olish ko'nikmalarini egallashi zarur. Bu esa uzluksiz kasbiy rivojlanish va samarali tashkiliy muhit bilan chambarchas bog'liqdir.

Shuningdek, malaka oshirish tizimining zamonaviylashtirilishi, interaktiv mashg'ulotlar, raqamli platformalar orqali uzluksiz o'qitish tizimi pedagog kadrlarning kompetensiyasini yangilashda muhim rol o'ynaydi. Ammo ba'zida mavjud infratuzilmaning eskirganligi yoki metodik qo'llanmalar yetishmasligi, shuningdek, samarali rahbarlik va mentorlik tizimining yo'qligi bu jarayonni sekinlashtiradi.

Pedagog kadrlar kasbiy kompetentsiyalarining shakllanishi ularning shaxsiy intilishi bilan bir qatorda, samarali tashkiliy-pedagogik muhit mavjudligiga ham bog'liq. Shart-sharoitlar to'g'ri tashkil etilgan taqdirdagina o'qituvchining kasbiy rivojlanishi uzluksiz, chuqur va natijador bo'ladi. Shu bois, ta'lim muassasalari rahbariyati, davlat siyosati va pedagoglarning o'zlari ham ushbu yo'nalishda faol harakat qilishi muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shukurov, R. (2021). *Pedagogik kompetensiyaning nazariy asoslari*. Toshkent: Fan va taraqqiyot.
2. UNESCO. (2021). *Teacher Professional Development Framework*. <https://unesdoc.unesco.org>
3. Axmedova, D. T. (2022). "O'qituvchi kompetensiyasini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar." *Pedagogik innovatsiyalar*, 1(2), 33–40.
4. Fullan, M. (2007). *The New Meaning of Educational Change* (4th ed.). Teachers College Press.
5. Karimov, A. (2023). "Pedagog kadrlar faoliyatida mentorlik tizimining o'rni." *Ta'lim va jamiyat*, 2(3), 56–62.
6. European Commission. (2018). *DigCompEdu: Digital Competence Framework for Educators*.

PEDAGOGIK QOBILIYATLAR - PEDAGOGNING KASBIY ZARURIY SIFATLARINI RO'YOBGA CHIQARISH OMILI

Olimov Temir Xasanovich
Osiyo xalqaro universiteti p.f.f.d., prof.
Mirzayeva Sevara Karimovna
1p-23 guruh talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada pedagogik qobiliyatlar - pedagogning kasbiy zaruriy sifatlarini ro'yobga chiqarish omili ekanligi va mehnatsevarlik, ishchanlik, intizomlilik, mas'uliyatlilik, maqsadni aniq belgilay olish, unga erishish yo'llarini tanlay olish, o'z mehnati samaradorligini muntazam oshirib borishhaqida fikr boradi.

Kalit so'zlar: pedagogik takt, talabchanlik, ilg'or pedagogik texnologiyalarni egallash, o'z mehnati samaradorligini muntazam oshirib borish.

Pedagogika va psixologiya sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarga asoslanib, bizningcha, o'qituvchining pedagogik qobiliyatlarini quyidagicha klassifikatsiya qilish mumkin.

1. Didaktik qobiliyat – bu oson yo'l bilan murakkab bilimlarni o'quvchilarga tushuntira olishdir. Bunda o'qituvchining o'quv materialini o'quvchilarga tushunarli qilib bayon etishi, mavzu yoki muammoni ularga aniq va tushunarli qilib aytib berishi, o'quvchilarda mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg'ota olishi ko'zda tutiladi. O'qituvchi zarurat tug'ilgan holatlarda o'quv materialini o'zgartira, soddalashtira oladi, qiyin narsani oson, murakkab narsani oddiy, tushunarsiz, noaniq narsani tushunarli qila oladi.

2. Akademik qobiliyat – barcha fanlar yuzasidan muayyan bilimlarga ega bo'lishlik. Bunday qobiliyatlarga ega bo'lgan o'qituvchi o'z fanini o'quv kursi hajmidagina emas, balki ancha keng va chuqurroq biladi, o'z fani sohasidagi yangiliklarni kuzatib boradi. Fan-texnika, ijtimoiy-siyosiy hayotga doir qiziqishlari bilan ko'p narsalarni o'rganib boradi.

3. Pertseptiv qobiliyat – qisqa daqiqalarda o'quvchilar holatini idrok qila olish fazilati, bu o'quvchining, tarbiyalanuvchining ichki dunyosiga kira olish qobiliyati, o'quvchi shaxsini va uning vaqtinchalik ruhiy holatlarini juda yaxshi tushuna olish bilan bog'liq bo'lgan psixologik kuzatuvchanlikdir. Bunday o'qituvchi kichkinagina alomatlar, uncha katta bo'lmagan tashqi belgilar asosida o'quvchi ruhiyatidagi ko'z ilg'amas o'zgarishlarni ham fahmlab oladi.

4. Nutqiy qobiliyat – ixcham, ma'noli, ohangdor, muayyan ritm, temp, chastotaga ega bo'lgan nutq, shuningdek, o'qituvchi nutqining jarangdorligi, uning pauza, mantiqiy urg'uga rioya qilishi, qobiliyatli o'qituvchining nutqi darsda hamisha o'quvchilarga qaratilgan bo'ladi. O'qituvchi yangi materialni tushuntirayotgan, o'quvchining javobini tahlil qilayotgan, ma'qullayotgan yoki qoralayotgan bo'lsa ham uning nutqi hamisha o'zining ichki kuchi, ishonchi, o'zi gapirayotgan narsaga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Fikrlar ifodasi o'quvchi uchun aniq, sodd, tushunarli bo'ladi.

5. Tashkilotchilik qobiliyati – sinf-guruh yoki jamoani uyushtirish va uni boshqarish iste'dodi. Tashkilotchilik o'quvchilarni xilma-xil faoliyat turiga jalb qilish uchun asos hisoblanadi. Bu qobiliyat, birinchidan o'quvchilar jamoasini uyushtirish, jipslashtirish, muhim vazifalarni hal etishga ruhlantirish bo'lsa, ikkinchidan, o'z shaxsiy ishini to'g'ri uyushtirish qobiliyatidir.

6. Obro'ga ega bo'lishlik qobiliyati - o'zining shaxsiy xususiyati, bilimdonligi, aql-farosatliligi, mustahkam irodasi bilan obro' orttirish uquvchanligi. Fanda bu qobiliyat turi – avtoritar qobiliyat, deb ham yuritiladi. Obro'ga ega bo'lish o'qituvchi shaxsiy sifatlarining butun bir kompleksiga, chunonchi, uning irodaviy sifatlariga (dadilligi, chidamliligi, qat'iyligi, talabchanligi va hokazo), shuningdek, o'quvchilarga ta'lim hamda tarbiya berish mas'uliyatini his etishga, bu ishonchni o'quvchilarga ham yetkaza olishiga bog'liq bo'ladi.

7. Kommunikativ qobiliyatlar – muomala va muloqot o'rnatish, bolalarga aralashish qobiliyati, o'quvchilarga to'g'ri yondashish yo'lini topa olish, ular bilan pedagogik nuqtai nazardan samarali o'zaro munosabatlar o'rnatish, pedagogik nazokatning mavjudligi.

8. Psixologik tashxis (diagnoz)ga doir qobiliyatlar – insonning kelajagini oqilona tasavvur qilishdan iborat bashorati. Bu o'z harakatlarining oqibatlarini oldindan ko'rishda, o'quvchining kelgusida qanday odam bo'lishi haqidagi tasavvur bilan bog'liq bo'lgan shaxsni tarbiyalab yetishtirishda, tarbiyalanuvchining qanday fazilatlarining taraqqiyot etishini oldindan aytib bera

olishda ifodalanadigan maxsus qobiliyat. Bu qobiliyat pedagogik optimizmga, tarbiyaning qudratiga, odamga ishonish bilan bog'liq bo'ladi.

9. Diqqatni taqsimlash qobiliyati – bir necha obyektlarga bir davrning o'zida o'z munosabatini bildirish. O'quvchi, o'qituvchi uchun diqqatning barcha xususiyatlari - hajmi, uning kuchi, ko'chuvchanligi, idora qilina olishi va ishga solinishining taraqqiy etgan bo'lishi muhimdir.

Qobiliyatli, tajribali o'qituvchi materialni bayon qilish mazmunini va shaklini, o'z fikrini (yoki o'quvchi fikrini) diqqat bilan kuzatadi, ayni vaqtda barcha o'quvchilarni o'z diqqat-e'tiborida tutadi, toliqish, e'tiborsizlik, tushunmaslik alomatlarini hushyorlik bilan kuzatib boradi, barcha intizom buzilish hollarini e'tibordan qochirmaydi, nihoyat o'z shaxsiy xatti-harakatlarini (mimikasi, pantomimikasi, yurish-turishini) ham kuzatib boradi.

10. Konstruktiv qobiliyat - o'quv-tarbiya ishlarini rejalashtirish va natijasini oldindan aytish qobiliyati. Bu qobiliyat o'quvchi shaxsining rivojini loyihalashga, o'quv-tarbiya mazmunini, shuningdek, o'quvchilar bilan ishlash metodlarini tanlab olishga imkon beradi.

11. Gnostik qobiliyat – tadqiqotga layoqatlilik bo'lib, o'z faoliyatini, bu faoliyat jarayonini va uning natijalarini tekshirish hamda o'rganish natijalariga muvofiq faoliyatni qayta qurish qobiliyatidir

Pedagogik qobiliyatlarni har tomonlama o'rganish qobiliyatlar shaxsning aql-idroki, his-tuyg'usi va iroda sifatlarining namoyon bo'lishidan iborat ekanligini ko'rsatdi. Pedagogik qobiliyatlar umumiy qobiliyat: masalan, adabiy va ilmiy ijod qilish, loyihalash qobiliyatlari bilan bog'langan. Ular o'qituvchi faoliyatining samaradorligini oshiradi. Bunday o'qituvchilar o'z o'quvchilarini (talabalarni) ana shu faoliyatga jalb qila borib, ularga ta'lim va tarbiya berishda katta muvaffaqiyatlarga erishmoqdalar.

Pedagogik qobiliyatlar o'qituvchi xarakter-xislatlari bilan bog'liq. Uyushqoqlik, qat'iylik, haqqoniylik pedagogik faoliyat darajasining ortishiga olib keladi, aksincha, uyushmaganlik, ko'ngilchanlik, adolatsizlik pedagog faoliyat samarasini pasaytiradi.

Har bir o'qituvchi o'ziga xos individual-psixologik xislatlarga ega bo'ladi. Ulardan ba'zilari harakatchanroq, boshqalari sustkashroq, ba'zilari qattiqqo'lroq, boshqalari yumshoqroq bo'ladilar. Bu xususiyatlar yaxshi, ulardan oqilona foydalanishni bilish katta ahamiyat kasb etadi. Bundan o'qituvchiga his-tuyg'ular, emotsiyalar yot bo'lishi kerak, degan ma'no kelib chiqmaydi, aksincha u quvonishi ham, g'azablanishi ham, qayg'uga tushishi ham, xafa bo'lishi ham mumkin va lozim. Shu o'rinda rus pedagogi A.S.Makarenkoning quyidagi fikrlarini yana takror keltirish o'rinlidir: "Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi lozimki, uning har bir harakati tarbiyalasin". Bu yerda gap o'qituvchining qandaydir bir andozadagi (qolipdagi) shaxsga barovarlashtirish zarurligi to'g'risida emas, balki uning o'z individual sifatlaridan ustalik bilan foydalanishi, o'zida shaxsning zarur xislatlarini tarkib toptirishi, o'z kamchiliklariga barham berishi to'g'risida boradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, pedagogning kasbiy va shaxsiy sifatlarini quyidagi turkumlash mumkin:

Pedagogning kasbiy zaruriy sifatleri: mehnatsevarlik, ishchanlik, intizomlilik, mas'uliyatlilik, maqsadni aniq belgilay olish, unga erishish yo'llarini tanlay olish, tashkilotchilik, qat'iyatlilik, adolatlilik, mahorat, pedagogik takt, talabchanlik, ilg'or pedagogik texnologiyalarni egallash, o'z mehnati samaradorligini muntazam oshirib borish va boshqalar.

FOYDALANISH UCHUN ADABIYOTLAR:

1. Olimov, T. H. (2019). SPIRITUAL AND MORAL ASPECTS OF THE FORMATION OF CIVIL CULTURE IN FUTURE SPECIALISTS OF HIGHER EDUCATION. *Theoretical & Applied Science*, (12), 662-665.
2. Olimov, T. H. (2020). The image of a modern teacher in the formation of civic culture among future highly educated specialists. *Pedagogical skill-Bukhara*, 5.
3. Olimov, T. H. (2019). Development issues of civil society and culture in the work of Eastern thinkers. *Pedagogical skill-Bukhara*, 2.
4. Olimov, T. H. (2016). Formation of self-awareness in youth. *Social and humanitarian sciences in the educational system.-Tashkent*, 4.

5. Olimov, T. (2020). BO'LAJAK OLIY MA'LUMOTLI MUTAXASSISLARDA FUQAROLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING AYRIM YO'NALISHLARI. *FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI*, 1(1), 20-27.

6. Olimov, T. THE ROLE OF NATIONAL SPIRITUALITY AND VALUES IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL CULTURE IN FUTURE SPECIALISTS WITH HIGHER EDUCATION.

PEDAGOGIK TA'LIMDA INTERNET TEXNOLOGIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH

Allayarov Otabek Erkinovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar Akademiyasi

"Milliy iftixor va harbiy vatanparvarlik" kafedrası dotsenti.,s.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning samarali qo'llanilishiga e'tibor qaratilgan. Hamda, Internet texnologiyalari ta'lim jarayonini individuallashtirish, o'quvchilarga yangi imkoniyatlar yaratish, hamda samaradorlikni oshirishda muhim rol o'ynashi ta'kidlangan. Bundan tashqari, ta'lim jarayonida internet texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirish va qiziqarli ta'lim muhitini yaratish imkoniyatlari muhokama qilingan. Shu bilan birga, maqolada internet texnologiyalarining ta'limga ta'siri va o'quvchilarning bilim olish jarayonini zamonaviylashtirishga qaratilgan yangi yondashuvlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli texnologiyalar, Internet xavfsizligi, mustaqil o'rganish, ta'lim jarayoni, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalari, interfeys metodlari, onlayn kurslar, ma'lumotlar va video o'quv materiallari, blending ta'limi va ta'lim tizimi.

Zamonaviy ta'lim tizimi raqamli texnologiyalarni keng qo'llash orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va o'quvchilarga yangi imkoniyatlar yaratish imkoniyatlarini taqdim etmoqda. Internet texnologiyalari ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida, jumladan, boshlang'ich, o'rta va yuqori ta'limda, keng qo'llanilmoqda. Bu texnologiyalar pedagogik metodlarni tubdan o'zgartirib, o'quvchilarga o'qish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. Internet texnologiyalaridan foydalanish, nafaqat o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki ularning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi va o'qish samaradorligini yaxshilaydi. Internet texnologiyalarini qo'llash o'quvchilarga o'zlarining o'quv jarayonlarini shaxsiylashtirish imkoniyatini yaratadi. Onlayn kurslar, forumlar, videokonferensiyalar va boshqa interaktiv metodlar orqali o'quvchilar o'zlariga qulay vaqt va joyda ta'lim olishlari mumkin. Bu esa ta'lim jarayonini yanada fleksibil qilish va har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirishga imkon beradi. Raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilar ma'lumotlarni tez va samarali tarzda olish, o'z bilimlarini mustahkamlash va kengaytirish imkoniyatiga ega bo'ladilar [Nurmatov,2021: 45-46].

Internet texnologiyalari yordamida o'quvchilar o'zlariga qulay vaqtda va joyda ta'lim olishlari mumkin, bu esa ta'lim jarayonini individuallashtirish va shaxsiylashtirishga imkon yaratadi. O'quvchilar onlayn kurslar, videokonferensiyalar, virtual sinflar va elektron kutubxonalar orqali o'z bilimlarini mustahkamlash va kengaytirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, internetda mavjud bo'lgan turli o'quv resurslari, videolar, ma'ruza va ma'lumotlar to'plami orqali o'quvchilar o'z o'rganish jarayonini mustaqil ravishda boshqarishlari mumkin.

Ushbu imkoniyatlar ta'lim tizimiga yangi yondashuvlarni kiritishga yordam beradi. Masalan, onlayn ta'lim platformalari orqali sinf xonalarining chegaralari cheklanmagan bo'lib, global miqyosda bilim almashish imkonini yaratadi. Bu esa o'quvchilarga turli mamlakatlardagi o'qituvchilar bilan aloqada bo'lish, xalqaro tadqiqotlarni o'rganish va ko'proq bilim olish imkoniyatlarini yaratadi. Internet texnologiyalari yordamida ta'lim olishda o'quvchilarga samarali o'rganish usullarini tanlash imkoniyati beriladi, masalan, onlayn video darslar, testlar, interaktiv mashqlar va boshqa o'quv vositalari orqali o'rganish.

Biroq, ushbu texnologiyalardan samarali foydalanish uchun o'qituvchidan yuqori darajadagi raqamli kompetensiyalarni talab etadi. O'qituvchi nafaqat o'quvchilarga internet texnologiyalaridan foydalanishni o'rgatishi, balki ularga onlayn ta'lim vositalarini samarali tarzda

ishlatishni, raqamli axborot xavfsizligi, etik va axloqiy muammolarni tushuntirishi kerak. Shuningdek, o'qituvchilar raqamli savodxonlikni rivojlantirish, turli onlayn resurslardan to'g'ri foydalanish va ta'lim jarayonini o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirishni o'rganishlari zarur.

Internet texnologiyalarining ta'limga ta'siri bevosita pedagogik metodlarga ham o'zgarishlar kiritmoqda. O'qituvchilar uchun interaktiv metodlar, onlayn guruhli ishlar, forumlar va muhokamalar, videokonferensiyalarni tashkil qilish kabi yangi pedagogik usullar mavjud. Bu usullar o'quvchilarning faolligini oshiradi, o'zaro fikr almashishni rivojlantiradi va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, internet texnologiyalari yordamida o'quvchilar faqat ma'lumot olish bilan cheklanmaydi, balki o'quv jarayonida o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash, muammolarni hal qilish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladilar[Axmadova,2020:45-47].

Internet texnologiyalarini ta'limda samarali qo'llashda bir qator qiyinchiliklar ham mavjud. Masalan, texnik nuqsonlar, tarmoqdagi uzilishlar, o'quvchilarning internetga kirish imkoniyatlarining cheklanishi yoki o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarining yetarli darajada bo'lmasligi kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shunday qilib, internet texnologiyalaridan samarali foydalanish uchun ta'lim tizimi, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida yaxshilangan hamkorlik va qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish zarur.

Internet texnologiyalarining ta'lim tizimiga joriy qilinishi o'quvchilarning bilim olish jarayonini zamonaviylashtirish va samarali qilish imkonini yaratadi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun barcha ishtirokchilar, ya'ni o'qituvchilar, o'quvchilar va ta'lim muassasalari birgalikda ishlashi lozim.

Pedagogik ta'limda internet texnologiyalaridan samarali foydalanishning bir nechta yondashuvlari mavjud:

- Onlayn ta'lim platformalari va elektron resurslar, o'quvchilarga o'zlarining o'qish jarayonini o'zgartirish va yanada samarali qilish imkonini beradi. Masalan, Moodle, Google Classroom, edX kabi platformalar o'quvchilarga interaktiv tarzda bilim olish imkoniyatini beradi.

- **Blended Learning (aralash ta'lim):** Internet texnologiyalari yordamida ta'limni an'anaviy va onlayn metodlar bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish mumkin. Bu yondashuvda o'quvchilarni nafaqat ma'lumotlarni o'rganish, balki mustahkamlash, tahlil qilish va baholash ko'nikmalariga ega qilishga erishiladi.

- Internet texnologiyalari o'quvchilarga ta'limda faol ishtirok etishga imkon beradi. Masalan, onlayn guruh ishlari, masalalar yechish, muhokama va forumlar o'quvchilarning fikrlash va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Internet texnologiyalaridan samarali foydalanish pedagogning raqamli kompetensiyasiga bevosita bog'liqdir. O'qituvchi zamonaviy texnologiyalarni o'z o'quvchilari bilan samarali ishlatish uchun quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi zarur:

- O'qituvchi har bir o'quvchi yoki sinf uchun eng samarali texnologik vositalarni tanlashi va qo'llay bilishi kerak. Misol uchun, interaktiv ta'lim vositalari yoki videokonferensiyalar orqali o'quvchilarga murakkab mavzularni tushuntirishda samarali ishlatilishi mumkin.

- Internetda o'qish jarayonida o'quvchilarni xavf-xatarlardan himoya qilish, ularni internet xavfsizligi va axborotlarni himoya qilishga o'rgatish muhimdir. O'qituvchi bu borada axborot xavfsizligini o'rgatish bilan birga, o'quvchilarni zararli ma'lumotlardan saqlashni ham ta'minlashi kerak.

Internet texnologiyalaridan foydalanishning ta'limdagi afzalliklari:

- Internet texnologiyalari o'quvchilarga ma'lumotni tezda topish va ularni o'rganish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, ular turli xil manbalardan ma'lumot to'plash, ulardan xolis va aniq axborotlarni ajratib olish hamda ularni amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va tanqidiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, o'quvchilar turli onlayn platformalardan foydalanib, ularni o'rganish va kengaytirish uchun video darslar, maqolalar, tadqiqotlar va ilmiy ishlardan foydalanishlari mumkin.

- Internet texnologiyalari o'quvchilarga o'z tezligida va o'ziga qulay vaqtda ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. Bu usul o'quvchilarga o'zining o'qish ritmini tanlash imkonini beradi, shu bilan birga, har bir o'quvchi o'ziga mos usulda va tezlikda o'rganishi mumkin. Onlayn darslar va

o'quv materiallari yordamida ular o'z vaqtlarini boshqarib, o'rganish jarayonini shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirishadi. Masalan, bir o'quvchi ma'lum bir mavzuni tezda o'rganib chiqishi mumkin, boshqasi esa yanada chuqurroq tushuncha hosil qilish uchun ko'proq vaqt ajratadi.

- Ta'lim jarayonida interfaol o'quv metodlari yordamida o'quvchilarga o'rganishga faol jalb qilish mumkin. Videolar, interaktiv mashqlar, o'yinlar va simulyatsiyalar orqali o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va ta'limni qiziqarli qilish mumkin.

Internet texnologiyalaridan samarali foydalanishning qiyinchiliklari:

- Internet texnologiyalarini qo'llashda texnik xatoliklar, tarmoq uzilishi yoki platformalarning ishlamasligi kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin. Bu turdagi muammolar o'quv jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi, ta'limning samaradorligini pasaytirishi mumkin. Masalan, onlayn darslar yoki videokonferensiyalarni o'tkazish davomida tarmoq uzilishi yuzaga kelsa, o'quvchilarning ma'lumot olish jarayoni to'xtab qoladi, bu esa o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi kommunikatsiya samaradorligini kamaytiradi. Shuningdek, ba'zi platformalar vaqt-vaqti bilan texnik nosozliklar yoki xatolarga duch kelishi mumkin, bu esa o'quvchilarning darsga qatnashish imkoniyatlarini cheklab qo'yadi.

- O'qituvchilarning ba'zida raqamli kompetensiyalari yetarli bo'lmasligi, ta'lim jarayonida texnologiyalardan samarali foydalanishga xalaqit beradi. Bu, ayniqsa, yangi texnologiyalarni joriy etishda muammo bo'lishi mumkin.

- O'quvchilarning internetda xavfsizligi ta'lim jarayonida eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Internetda har xil kiberxavf-xatarlar, masalan, identifikatsiya o'g'irligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishning zaifligi, onlayn xakerlik hujumlari va zararli dasturlar (malware) kabi muammolar o'quvchilarning xavfsizligini tahdid qilishi mumkin. Shu sababli, o'quvchilarni internetda xavfsizlikni ta'minlash, shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish va kiberxavf-xatarlardan qanday saqlanish haqida o'rgatish muhimdir.

- O'quvchilarga onlayn xatarlar haqida muntazam ravishda ma'lumot berish, ularga kuchli parollar yaratish, shaxsiy ma'lumotlarni maxfiy saqlash va xavfsiz tarmoqdan foydalanishning ahamiyatini tushuntirish kerak.

Bundan tashqari, internetda foydalanuvchilarni aldash, zararli ilovalar va phishing (yolg'on xat, saytlar yoki dasturlar orqali ma'lumotlarni o'g'irlash) kabi kiberhujumlar haqida ogohlantirish muhimdir.

Shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi ham juda katta ahamiyatga ega. O'quvchilar o'zlarining shaxsiy ma'lumotlarini (ism, manzil, telefon raqami, elektron pochta, kredit kartalari raqami va boshqalar) faqat xavfsiz va ishonchli saytlar orqali ulashishlari kerakligini bilishlari zarur. O'quvchilarga internetda foydalanganlikda maxfiylikni saqlash va kiberxavfsizlikni ta'minlash bo'yicha amaliy maslahatlar berish, ta'lim tizimi orqali ta'minlanishi lozim.

Kiberxavf-xatarlarga qarshi kurashishda, ta'lim muassasalarining ham o'z rolini o'ynashi juda muhimdir. O'qituvchilar va pedagoglar kiberxavfsizlik masalalari bo'yicha muntazam ravishda treninglar va ma'ruzalar o'tkazib, o'quvchilarga xavfsiz internetdan foydalanish ko'nikmalarini o'rgatishlari kerak. Bunda o'quvchilarga xavf-xatarlarni aniqlash va ularga qarshi kurashish uchun zarur bilim va ko'nikmalarni berish orqali internetda xavfsiz foydalanish madaniyatini rivojlantirish mumkin.

Internet texnologiyalaridan samarali foydalanish, pedagogik ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim olish sifatini oshiradi va ta'limni yanada samarali qiladi. Biroq, bu jarayon o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish, texnologiyalardan to'g'ri foydalanish va xavfsizlikni ta'minlashni talab etadi [Abduqodirov, 2021:22-24]. Raqamli texnologiyalarni ta'limda samarali qo'llash nafaqat o'quvchilar uchun, balki ta'lim tizimi uchun ham yangi imkoniyatlarni yaratadi. Maqsadga muvofiq va ehtiyotkorlik bilan yondashilgan ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning mustaqil fikrlashini va kreativligini rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nurmatov A. "Pedagogik ta'limda internet texnologiyalarini qo'llashning samaradorligi va istiqbollari". Tashkent: Ta'lim va Innovatsiyalar Nashriyoti, 2021. 45-46 betlar.

2. Axmadova L. "Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llash va interfaol metodlar". Tashkent: O'zbekiston Ta'limi Nashriyoti, 2020. 45-47 betlar.

3. **Abduqodirov M.** “Pedagogik ta’limda internet texnologiyalaridan samarali foydalanish”. Tashkent: Ta’lim va Innovatsion Texnologiyalar Nashriyoti, 2021.22-24 betlar.

КЕЛАЖАК АВЛОДНИНГ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯСИДА АЁЛЛАРНИНГ ЎРНИ АСОСИЙ МЕЗОН СИФАТИДА

*Самиев Асроридин Сайфидинович
Термиз давлат университети Педагогика ва ижтимоий
иш кафедраси доценти, н.ф.б.ф.д(PhD)*

Аннотация. Мазкур мақолада давлат ва жамиятнинг тараққиётида ва инқирозида юз берадиган бир қатор омиллар мавжудлиги, бу муҳим омиллардан бири аёл ва унинг жамият ҳаётидаги ўрни, глобаллашув жараёнида оилада қизлар тарбиясидаги муаммоларига тақлиф ва ечим, Ҳадисларда энг яхши аёл сифатлари, алломаларнинг аёл муқаддас зот ҳақидаги фикрлари, уларнинг тенг ҳуқуқлари, оилада ва фарзанд тарбиясида аёлнинг ўрни биқийёслиги ва асосий мезон бўлиб хизмат қилиши илмий жиҳатдан асосланган фикрлар билан баён этилган.

Ҳар қандай давлат ва жамият тараққиёти бир қатор омиллар асосида юз беради. Бу жараёнда аёллар, уларнинг ижтимоий-сиёсий муносабатлардаги иштироки, ҳуқуқ ва эркинликлари амалда таъминланганлиги масаласи — давлатлар ривожининг ҳамда демократиянинг муҳим индекси саналади. Зотан, аёл ва унинг жамият ҳаётидаги ўрни ҳамиша муҳим мезон бўлиб келган.

Ҳар қандай ижтимоий тузилма асосида аёлларнинг репродуктив имкониятлари билан бир қаторда янги авлоднинг шаклланиши ва ривожланишида ҳам уларнинг ўрни бекиёс. Жамиятда хотин-қизлар ва эркеклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатларини таъминлашнинг асосий принциплари мавжуд бўлиб, булар қонунийлик, демократизм, хотин-қизлар ва эркекларнинг тенг ҳуқуқлилиги, жинс бўйича камситишга йўл қўйилмаслиги, очиклик ва шаффофликдир.

Дунё мамлакатлари қаторида ва халқаро ҳамжамятда муносиб ўринга эга бўлган Ўзбекистоннинг давлат ва жамият сифатидаги тараққиёти силсиласида аёлнинг ўрни, унинг сиёсий ва ҳуқуқий маданияти алоҳида аҳамият касб этади.

Бугунги глобаллашув жараёнида янги авлоднинг ҳар қандай шароитга нисбатан фаол фуқаролик позициясини шакллантириш масаласида хотин-қизларнинг ўрни ва роли ҳар қачонгиданда муҳим. Шу боис ислохотларнинг асосий мазмуни ҳам хотин-қизларнинг янги ғоя ва ташаббуслар билан чиқишларини қўллаб-қувватлаш, мамлакатимизда амалга оширилаётган савий-ҳаракатлар, ўзгаришлар ва ижтимоий-сиёсий жараёнларда уларнинг фаол иштирок этишларини таъминлашдан иборат. Зеро, инсон қадрини улуғлаш, аввало, аёлга ҳурмат ва эҳтиром, мўътабар оналаримизни эъзозлаш, мунис опа-сингилларимизни қадрлаш орқали рўёбга чиқади, десак айни ҳақиқатни айтган бўламиз.

Таъкидлаш жоиз, бугунги кунда Юртбошимиз бошчилигида Янги Ўзбекистонда Учинчи Ренессанс пойдеворини бунёд этиш сари дадил қадамлар қўймоқдамиз. Бинобарин, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар аёлларнинг бахти асосига қурилмоқда, десак адашмаган бўламиз.

Глобаллашув ва интеграциялашув жараёни ижобий томонлари билан бирга ёш авлодга айниқса қизларимиз ва аёлларимизга кўпроқ ўз салбий таъсирини ўтказмоқда. Натижада қизларимиз европача очик-сочик ва йиртиқ кийимларни кейиниши, европача музыкаларни эшитиши ва юриш туришида маданиятимиз ва урф-одатларимизга ёт ҳаракатлар кун сайин одат тусига кирмоқда ки, буни ҳар лаҳза ва сонияда кўришимиз мумкин. Натижада қизларимизнинг оила қуришида муаммолар келтириб чиқиши ёки ёш оилаларни арзимаган сабаблар билан бузилиб кетаётгани ҳеч кимга сир эмас.

Қизларимиз-аёлларимиз тарбиясига Ислом дини ва ота-бобларимиздан қолган маънавий меросдан фойдаланиш давр-замон талаби ҳисобланади. Акс ҳолда аста-секин янги европа маданияти ва урф-одатига мос ёш авлодни тарбиялаб ўзбекона урф-одатлар ва маданиятдан узоқлашимиз салбий оқибатларга олиб келиши аниқ. Юқорида айтиб

Ўтганимиздек жамият, давлат ва миллатнинг порлоқ келажагини соғлом оила, покиза ва отифа аёлларсиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади: “Ё Русулаллоҳ, аёлларнинг қандоғи энг яхшисидир”- дейилади. “Қачон назар солса, сурур бағишлайдигани. Қачон амр қилса, итоат қиладигани ва эрига ўз жонида ва молида у ёқтирмайдиган нарса ила хилоф қилмайдигани”, -дедилар. Демак, эр назар солса, кўнглини хурсанд қиладиган аёл энг яхши аёлларда бўладиган сифатларга эга бўлар экан. Бу таъриф аёлнинг ташқи қиёфаси, кийиниши, ўзини тутиши ва ахлоқ одоби каби нарсаларни ўз ичига олади. Энг яхши аёл бўлиш умидидаги қизларимиз, аёлларимиз ушбу нарсага алоҳида эътибор беришлари керак. Куёв ва эрларининг кўзига доимо хурсанд қиладиган равишда кўринишда ҳаракат қилиши керак.

Эрига итоаткор бўлиш аёлларнинг энг гўзал, энг яхши сифатларидан биридир. Албатта, бу ерда шаръий рухсат берилган ишлар доирасидаги итоаткорлик ҳақида сўз кетмоқда. Гуноҳ ишларида итоат қилиш мумкин эмас. Чунки, Холикқа маъсият бўладиган ишларда махлуққа итоат қилинмайди. Эр оила бошлиғи бўлганидан кейин, оила аъзолари, жумладан, аёл киши унга итоат қилиши керак. Эрига итоаткор аёл энг яхши сифатлардан бирига эга бўлган аёлдир. Эрига итоат қилмайдиган аёлни яхши аёллар қаторига мутлоқо қўшиб бўлмайди.

Энг яхши аёл сифатига соҳиба бўлишни истаган аёл эрига ёқмайдиган ишларни қилмаслиги керак. Чунки шу хилоф туфайли оилада уруш-жанжал чиқиши, эр-хотиннинг ҳаловати йўқолиши, ҳатто оила бузилиб кетиши ҳам мумкин.

Яна, аёл киши ўз молини эри ёмон кўрадиган нарсаларга сарфламаслиги керак. Ана шунда энг яхши аёлларнинг яна бир сифатига эга бўлади.

Ушбу ҳадисда зикр қилинган уч сифатни ўзида мужассам қилган аёл энг яхши аёллардан бўлишига шубҳа йўқ.

Аллоҳ таоло “Аъроф” сурасида шундай деб марҳамат қилади.: “У сизларни бир жондан яратган ва сокинлик топсин учун ундан жуфтини яратган Зотдир”(189-оят).

Яъни “жуфт” -сокинлик, осойишталик, ором, латофат, меҳр-муҳаббат рамзидир. Буни ҳар бир аёлнинг ўзи яхши тушуниб етмоғи зарурдир.

Турмушга чиқан ҳар бир келин оилавий ҳаёт Аллоҳнинг суннати, улкан бахт эканини, бу икки шахснинг фақат жисмоний эмас, балки руҳий ҳам қўшилишлари бўлиб, мақсад ўткинчи лаззат эмас, балки оила, авлод, миллат ва башарият камолоти ва ҳаётнинг бардавомлиги эканини тушунмоғи зарур.

Покиза, билимли, оқила, афифа аёл оилада катта ўрин тутади..Шунинг учун ҳам ўзбек халқи орасида “Эрни эр қиладиган ҳам хотин, қора ер қиладиган ҳам хотин” деган, арабларда эса, “ҳар бир улкан шахснинг ортида хотин бор”, тожикларда “яхши итоаткор аёл, дарвеш эрни подшоҳ қилади” деган мақоллар бор.

Буюк аллома Ж.Румий айтади: “Оналар жамиятнинг ярмидир. Қолган ярми эса улардан туғилганлардир”. Шундан хулоса чиқаришимиз мумкинки, жамият келажагининг асосий қисмати ва тақдири оналар-аёллар қўлидадир. “Она ахлоқ мадрасаси. У яхшилик қилиш, инкирозга юз тутган замонда, яхшилик уланиш фурсатини бой бермасликни ўргатадиган буюк мадраса” таъкидлаб ўтган.

Хотин оилада чиройли амалларга одатланмоғи лозим. Чиройли амалларни бажарилиши учун у билимли бўлиши керак. Жумладан, Қуръон ўқиши, бадий адабиётларни ўқиши ва унга амал қилиши, ҳунарга эга бўлиши- пазанда бўлиши, тикиш - бичишни билиши шарт ва зарурдир. Оқила ва маърифатли аёл намунавий орзуимизнинг марказидадир.

Уйнинг содда, саранжом-саришда бўлиши ҳам хотин кишига боғлиқ. Уйнинг зийнати нақш-нигору ашёларда эмас, балки меҳр-муҳаббатда эканини ҳеч қачон унитмаслигимиз керак.

Хотин киши ўз эрининг виждонига айланиб, уни гуноҳлардан, ёмон ишлардан қайтариб, савобли, яхши ишларга ундаб туриши лозимлигини Пайғамбаримиз Муҳаммад алаёҳисалом ўзларининг яна бир ҳадиси шарифларида бундай сифатлайдилар:

“Мўъмин банда Аллоҳга бўлган иймондан сўнг эришган энг яхши нарса солиҳа хотин бўлиб, унга амр қилса, итоат қилади, қараса, хурсанд қилади, қасам ичса, уни оқлайди ва

гойиб бўлса, ўз нафсида ва молида унга яхшиликда бўлади”, дер эдилар. (Абу Умомадан ривоят қилинади).

Пайғамбаримизнинг мақтовларига сазовор бўлган бундай аёл ўз эрларига осонлик пайтида ҳам, қийинчилик онларида ҳам энг яқин киши, дардкаш, маслаҳатчи бўлиб, уни сабр-чидамга даъват қилиб, тушкунликка тушмасдан, доимо олдинга интилишга ундайди. Бу ҳақда унга аввал ўтган момоларимиз ўрناк бўладилар. Хадийжа онамиз Пайғамбаримиз алайҳисаломга нисбаттан худди юқорида зикр қилинганидек хотин бўлганлар, шунинг учун вафотларидан сўнг ҳам Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишини хурмат ва эъзоз билан эслаб, кўплаб ҳадислар айтганлар. Улардан бирини эслаб ўтсак, мақсадга мувофиқ бўлади. “Батаҳқиқ, одамлар менга куфр кетирганда, у менга иймон келтирди, одамлар мени ёлғончи қилганда, у мени тасдиқлади, одамлар мени чиқарганларида, у менга моли ила ёрдам бери”.

“Ҳеч бир аёл жамият учун солиҳ фарзанд тарбиялаб беришдан кўра каттароқ фойда етказолмайди”.(Ҳадис). Бу ҳадисни оилавий ҳаётга қадам қўяётган ҳар бир бир ёш ўғил ва қиз билиши керак.

Оилаларимиз қанча кўп бузилса фарзандларимиз шунча кўп бузилади ва уни қайта тарбиялаш жуда ҳам мураккаб кечади. Чунки фарзанд тарбиясида ота-онанинг ўрнини ҳеч ким босаолмайди. Шунинг учун оила танлашда жуда ҳам эҳтиёткор бўлиши керак.

Ҳозирги глобаллашув ва интеграциялашув жараёнида оилани мустаҳкамлаш ва барқарорлигини таъминлаш, никоҳнинг муқаддаслигини англаш, фарзандларни маънавий-ахлоқий тарбиясига эътибор қаратиш, уларга миллий урф-одатлар ва қадриятлар асосида тарбиялаш ва бу миллий хусусиятларни сақлаб келажак авлодларга етказиш ҳар бир ота-она ва таълим-тарбия билан шуғулланадиган педагог ходимларнинг вазифаси, давлат, жамият ва миллат олдидаги бурчидир.

Адабиётлар

1. Мирзиёев Ш. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. –Т.: “Ўзбекистон”, 2017
2. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ибн Исмоил Ал-Бухорий. Ал Жомий Ас-Саҳиҳ// 1-2 қисм. –Тошкент, 1997 й.
3. Ҳошимов.К, Нишонов.С, Иномова.М, Ҳасанов.Р Педагогика тарихи.-Т. “Ўқитувчи” 1996.
4. О.Сафаров, М.Маҳмудов. Оила маънавияти. Тошкент. “Маънавият” 1998.
5. А.Самиев “Ҳадисларда маънавий-ахлоқий тарбия”. Ўқув қўлланма Термиз, 2023.
6. Имом Аъзам Абу Ҳанифа. Муснад. Сараланган ҳадислар. Абдуллоҳ Мурод Холмурод ўғли таржимаси.-Тошкент: “Мовароуннаҳр”, 2014.

TALABALARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA ABU HOMID G'AZZOLIY ASARLARIDA KELTIRILGAN HIKMATLARNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Ochilov Yakub Saydulloevich

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abu Homid G'azzoliy asarlarida uchraydigan hikmatlardan namunalar keltirilgan bo'lib, unda ilm, he'mat, tijorat, tirikchilik, taqvo, rahbar adolati, olimlar ilmi, boylar saxovati, muhtojlar duosi, yolg'on so'zlash, gumon hamda qalbdagi chiroyli fazilat va insoniylik tuyg'ulari haqida batafsil ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ilm, qalb, kibr, adolat, o'g'rilik, olimlar ilmi, boylar saxovati, muhtojlar duosi, harom yeyish va mol to'plash, maqtanchoqlik, takabburlik, yaxshi ko'rish, ne'mat, gumon, yolg'on so'zlash, mansab va boqiy qolish, xasislik, zulm, fasod, kin va o'ch olish, urush-janjal va so'kinish.

Bugungi kunda jahonda tobora jadallashib borayotgan globallashuv jarayonlari fuqarolik jamiyatini shakllantirish, ma'naviy-axloqiy salohiyat, aqliy kamolot fazilatlarini va dunyoqarashga ega bo'lgan, umuminsoniy qadriyatlarga sadoqati shakllangan yoshlarni voyaga yetkazish, ularni

ijtimoiy faollikka, mafkuraviy kurashchanlikka rag'batlantirishning pedagogik yechimlarini yaratishni taqozo etmoqda. Shu bois yoshlarni ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini rivojlantirishning strategik va taktik maqsadlarini belgilash va ularga erishish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirish, asl qadriyatlar asosida shaxs ma'naviyati hamda dunyoqarashini shakllantirish ijtimoiy-pedagogik jihatdan dolzarb vazifaga aylandi.

Jahonda yoshlarga oid amalga oshirilayotgan ilmiy izlanishlar tarkibida ularni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga yo'naltirilgan tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Amalga oshirilayotgan tadqiqotlarda milliy-madaniy meros, milliy an'ana va urf-odatlar, Islom dini va hadisshunos allomalarimizning hadis g'oyalari asosida yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalalari yetakchi o'rinni egallaydi. Bu o'z navbatida yoshlarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlari va tushunchalarini shakllantirish, jamiyatdagi voqea va hodisalarga ijtimoiy faol munosabatda bo'lish ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha istiqbolli ilmiy yo'nalishlarni amalga oshirishga bevosita bog'liq holda amalga oshmoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda yosh avlodning jismoniy, intellektual va axloqiy jihatdan kamol topishiga, ularni islom madaniyatining manbalari asosida milliy tarixiy merosimizga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash kabi ustuvor yo'nalishlarda keng qamrovli tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. «...Xalqimizning tarixiy merosi, urf-odatlari va milliy tarbiya an'analarini asrab-avaylash, keng aholi qatlamlari, ayniqsa, yoshlarimiz o'rtasida dinlararo bag'rikenglik, millatlararo totuvlik va o'zaro mehr-oqibat muhitini mustahkamlash bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish»¹⁹ kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bu borada Imom Abu Homid G'azzoliyning ilmiy asarlarida insonning ma'naviy-axloqiy, tarbiyaviy qarashlariga oid jihatlaridan yosh avlod ma'naviy tarbiyasiga tatbiq qilishning pedagogik yechimlarini asoslash, olimning ilmiy merosidan, ayniqsa xulq, odob-axloqni ta'minlashga xizmat qiladigan kasbiy malaka, ijtimoiy-pedagogik bilimlarning ma'naviy-axloqiy jihatlariga ilmiy izlanishlarni keng qamrovli amalga oshirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratish, uni amalga oshirishda Islom madaniyatining ma'naviy-axloqiy va ilmiy merosi, shuningdek, tasavvufiy-irfoniy ta'limotlari bilan umumbashariyat taraqqiyoti rivojiga beqiyos ta'sir ko'rsatgan mutafakkirlarning qarashlarini hayotga tatbiq etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Zero, "...jamiyatda poraxo'rlik va korrupsiyaga qarshi o'ziga xos "ma'naviy-axloqiy immunitet"ni shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratib kelingan. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom G'azzoliy, Bahouddin Naqshband, Abu Nasr Forobiy, Jaloliddin Rumiy, Abdurahmon Jomiy, Ahmad Yassaviy kabi allomalarning nafs tarbiyasi, axloq komilligi haqidagi fikrlari asrlar mobaynida milliy shuur va ongni shakllantirishda yaqindan yordam bergan»²⁰. Ma'naviy yetuk, barkamol avlodni tarbiyalash bugungi islohotlarimizning eng muhim vazifalaridan biri ekan bu borada Imom G'azzoliyning ma'naviy-axloqiy ilmlaridagi o'rnini aniqlash, ushbu masala yuzasidan tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2020 yil 6 noyabrda PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmonlari, 2017 yil 24 maydagi PQ-2995-son "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2018 yil 23 iyundagi PQ-3080-son "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O'zbekiston Islom sivilizatsiyasi markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida", 2018 yil 27 iyundagi PQ-3808-son "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida", 2017 yil 28 iyuldagi PQ-3160-son «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida», 2019 yil 3 maydagi PQ-4307-son «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar

¹⁹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida»gi 2017 yil 28 iyuldagi PQ-3160-son qarori. [Elektron resurs] <https://lex.uz/docs/4071203>

²⁰ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B. 420.

samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» gi Qarorlari, 2021 yil 26 martdagi PQ-5040-son "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida" qarorlari, shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 22 iyundagi 466-son "O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi faoliyatini tashkil etish va qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida" hamda sohaga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Imom G'azzoliy (1058–1111) — Islom falsafasi, tasavvuf va axloq ilmi sohalarida eng yirik mutafakkir, olim va ulug' dinshunoslardan biridir. Uning asarlari nafaqat o'z davrida, balki hozirgi kunda ham o'rganiladi va katta ta'sir ko'rsatadi. G'azzoliy faqat ilmiy tafakkuri bilan emas, balki chuqur ma'naviyati, hikmatlari va axloqiy o'g'itlari bilan ham yodda qolgan.

Jahon ilm-fanida buyuk mutafakkirlar ilmiy merosi asosida yosh avlodni barkamollik ruhida tarbiyalash, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlashning innovatsion usullarini ishlab chiqishga oid fundamental tadqiqotlar olib borilmoqda. Bashariyat tamadduniga salmoqli hissa qo'shgan mutasavviflar merosidagi inson tarbiyasi, axloqiy qadriyat va me'yorlarga doir qarashlarni ilmiy-falsafiy jihatdan tadqiq etish, komil va yetuk avlodni tarbiyalashda irfoniy tafakkur, ma'naviy-axloqiy tarbiyalash va qalb ma'rifati kabi tasavvufiy-falsafiy g'oyalariga tayanish dolzarb ahamiyatga ega. Shu nuqtai-nazardan Abu Homid G'azzoliy ta'limotidagi pedagogik tajribaning gnoseologik xususiyatlarini, nafs pokligi, tarbiya, qalb ma'rifati, komil inson g'oyalarining o'zlikni anglash va yoshlar tarbiyasidagi ahamiyatini asoslab berish zarurati ortib bormoqda.

Islom olamining buyuk mutafakkirlaridan biri, Sharqda Hujjat ul-Islom va Hujjat ul-Haq rutbasi bilan mashhur bo'lgan Abu Homid Muhammad ibn Muhammad al-G'azzoliy o'zining ilmiy merosi bilan yuqorida nomlari zikr etilgan donishmand allomalar orasida o'ziga munosib joy egallagan betakror shaxsiyatdir. Uning ilm-fan, boy ma'naviyatimiz sarchashmasiga qo'shgan hissasi beqiyosdir. Alloma o'zining asarlarida o'sha vaqtda qamrab olinishi mumkin bo'lgan barcha jabhalarda fikr-mulohazalar yaratdi, inson tafakkurining yangidan-yangi sirli qirralarini kashf etishga musharraf bo'ldi, bashariyatning yorqin xotirasida abadul-abad o'chmas nom qoldirdi.

Imom G'azzoliy qisqa 53 yillik umri davomida 100 ga yaqin asar yozib qoldirgan. Ular islom dinining turli tarmoqlariga taalluqli bo'lib, dalillar qamrovi jihatidan juda katta miqyosga ega. Mazkur asarlar tafsir, hadis, tarix, falsafa, fiqh, tasavvuf va irfon olimlari uchungina emas, oddiy odamlar uchun ham muhim ahamiyatga egadir. Chunonchi faqihlar G'azzoliyning «Basit», «Vajiz», «Vosit» kabi asarlaridan, mufasssirlar, kalom ilmining olimlari «Qavoid al-aqoid», «Ar-risolat al-qudsiya», «Al-iqtisod fil-e'tiqod» singari kitoblaridan, mutasavviflar va umuman barcha haqiqat oshiqlari «Ihyo ulum ad-din» nomli buyuk asaridan bahramand bo'lsalar, katta ruhiy quvonchni boshdan kechiradilar.

Ushbu maqolada biz Imom G'azzoliyning hikmatlaridan ba'zi namunalarni keltirib, uning insoniyatga taqdim etgan ma'naviy boyliklari haqida so'z yuritamiz.

1. "Kimki o'zini bilsa, Allohni biladi"

G'azzoliyning hikmatlarida insonning o'zini anglash, o'zining ichki olamini bilish muhim o'rin tutadi. U insonni faqat tashqi dunyo bilan emas, balki o'z ichki dunyosi bilan ham tanishtirishga chaqiradi.

Bu hikmat orqali G'azzoliy, insonning o'zining haqiqiy tabiatini tushunishi va o'zi bilan yuzlashishi orqali ruhiy yuksalishga erishishi kerakligini ta'kidlaydi. O'zini bilish — bu ma'naviy yuksalishning boshlanishi bo'lib, insonni haqiqiy baxt va erkinlikka olib keladi. Shuningdek, bu hikmat, insonning o'zida mavjud bo'lgan ilohiy nurni kashf qilishga, dunyoviy va ma'naviy qadriyatlarni to'g'ri anglashga yordam beradi.

2. "Bilim faqat og'iz bilan so'zlashdan iborat emas, balki amaliyotda ko'rsatiladi"

G'azzoliy ilmni nafaqat nazariy bilim sifatida, balki amaliy hayotga tatbiq etishni o'rgatadi. Uning fikriga ko'ra, ilm, o'rganilgan nazariy g'oyalar yoki so'zlarda qolmasdan, amalda, kundalik hayotda ifodalanishi kerak.

Bu hikmat ilmning haqiqatga aylanishi uchun uni amaliyotda qo'llash zarurligini bildiradi. G'azzoliy ilm-fan, axloq va dini hayotga tadbiq qilishni ta'kidlab, nafaqat nazariy bilimlarni, balki ulardan foydalanish yo'llarini ham o'rgatadi. Ilmli inson, bilganlarini amaliy hayotda qo'llash orqali boshqalarga foyda keltirishi kerak.

3. "Fazilatni faqat yomonlikni ko'rib o'rganish mumkin"

Imom G'azzoliyning hikmatlaridan yana biri shundaki, u insonni o'zining yomon tomonlarini tushunishga va ulardan qochishga chaqiradi. Inson nafaqat yaxshi fazilatlarini, balki yomonliklarni ham tanib, ularga qarshi kurashishni o'rganishi kerak.

G'azzoliy bu hikmat bilan, insonni yomonlikni tushunishga undaydi, chunki faqat yomonlikning qanday oqibatlariga olib kelishini ko'rish orqali, inson haqiqiy fazilatlarini anglashga erishadi. Yomonlik va fazilatning o'zaro ziddiyati orqali inson o'zining haqiqiy axloqiy qiyofasini shakllantiradi.

4. "Ruhingizni tozalash uchun dunyo bilan bog'lanishni kamaytiring"

Imom G'azzoliy tasavvufning yirik namoyandalaridan biri bo'lib, ruhiy poklanishni va ilohiy ma'naviyatni saqlashni o'rgatadi. U, insonning ichki dunyosini tozalash va o'zini Allohga yaqinlashtirish uchun dunyoviy ehtiroslar va xohishlardan voz kechish zarurligini ta'kidlaydi.

Bu hikmat ruhiy poklanish va ma'naviy yuksalishning asosiy tamoyillaridan biridir. G'azzoliy, dunyo bilan ortiqcha bog'lanish va unga bog'liq bo'lishdan qochishni maslahat beradi. Chunki dunyoviy narsalar ruhni ifloslantiradi va uning haqiqiy maqsadidan chalg'itadi. Ruhiy tozalash, o'z-o'zini anglash va Allohni zikr qilish orqali amalga oshiriladi.

5. "Har bir ishda niyatni to'g'ri qil, chunki niyat har narsaning boshidir"

Imom G'azzoliy axloqiy masalalarga juda katta e'tibor bergan va har bir ishda niyatning ahamiyatini ko'rsatgan. U, insonning niyati va maqsadi to'g'ri bo'lsa, u amalga oshirayotgan ish ham to'g'ri bo'lishini ta'kidlaydi.

Bu hikmat, niyatning ahamiyatini va uning insonning amallari uchun qanday asos bo'lishini tushuntiradi. Agar niyat to'g'ri bo'lsa, har bir ishni Allohning rizoiga yo'naltirish mumkin. Shuningdek, G'azzoliy, insonning niyati faqat tashqi amallarni emas, balki uning ichki dunyosini ham shakllantiradi, degan fikrni ilgari suradi.

6. "Dunyodagi har bir ne'matning oxirida bir xatolik bor"

Imom G'azzoliy dunyo va uning ne'matlariga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondashishni o'rgatadi. U, dunyodagi barcha narsalar vaqtincha ekanligini va har bir ne'matning oxirida xatolik yoki sinov borligini bildiradi.

Bu hikmat insonni dunyo narsalariga nisbatan ortiqcha muhabbat yoki bog'lanishdan saqlanishga chaqiradi. Har bir dunyoviy quvonch o'zining oxirgi sinoviga olib keladi. Shu sababli, inson bu dunyo ne'matlaridan foydalanganida, ularga juda berilib ketmaslik, balki har bir ne'matni o'z vaqtida va o'z o'rnida qabul qilish zarur.

7. Ilm fikrning xos mevasidir. Agar qalbdagi ilm hosil bo'lsa, holati o'zgaradi, holati o'zgarsa, a'zolarining amali o'zgaradi. Bas amal holatga, holat ilmga, ilm fikrga tobedir.

8. Ilmiga amal qilmagan olim boshqani kiyintirgan holda o'zi yalang'och qolgan ignaga o'xshaydi.

9. Siz ilmga bor yo'g'ingizni bermaguningizcha, u sizga biror narsa bermaydi.

10. Ilm ko'r qalb ko'zini ochuvchi, qorong'u zulmatda nur bag'ishlovchi va zaif badanlarga kuch-quvvatdir. Ilm bilan banda abrorlar darajasiga ko'tariladi, oliy martabalarga yetishadi. Ilm ustida tafakkur qilish kunduzi ro'za tutganga, uni muzokara etish kechani ibodat bilan bedor o'tkazganga tengdir.

11. Alloh bergan ne'matlarni Uning yo'lida sarflash - shukr, Alloh sevmagan yerga sarflash esa kufrni ne'matdir.

12. Tijorat tirikchilik o'tkazish uchun yoki boylik orttirish uchun bo'ladi. Agar xayr va hasanotni o'ylamasdan, faqat boylik to'plash uchun tijorat qilinsa, bu savdo maqbul emasdir. Zero, faqat moddiyat uchun harakat qilmoq «xatolarning boshi bo'lgan» dunyoga hirs qo'ymoqdir.

13. Dunyo (yurt) obodligi to'rtta narsa sababidan: rahbarlar adolati, olimlar ilmi, boylar saxovati, muhtojlar duosi.

14. Qabrda yotganlar pushaymon qilayotgan ishlar ustida tiriklar bir-biri bilan qirpichoq bo'lmoqdalar.

15. Baloning yo'qligi ne'matdur, ne'matning yo'qligi balodur.

16. Qachonki savdogar kiyimning yaxshi tarafini ko'rsatib, yomon joyini yashirib sotsa, o'sha - yolg'ochidir. Shuningdek, molini qorong'u joyda ko'rsatsa, shu kabi maxsining eng yaxshi poyini ko'rsatib sotsa, u - firibgardir.

17. Kishilardan o'zingga nisbatan qanday muomala kutsang, ularga o'zing ham xuddi shunday muomala qilgin.

18. Yolvorish lazzati dunyoviy ne'mat emas, balki u jannat zavqlaridandir. Alloh u zavqni mahbublari uchun yaratgan. Har kas uni ololmas.

19. Ilm hayo bilan kibr orasida yo'q bo'lib ketadi.

20. Odamlarni o'zlari yo'g'ida yomonlamoq qalblarga qilingan xiyonatdir.

21. Ilmning avvali sukut, so'ng eshitish, so'ng yod olish, so'ng amal qilish, so'ng uni tarqatish.

22. Yomon gumon qalbning g'iybatidir.

23. Ilmiga amal qilmagan olim boshqani kiyintirgan holda o'zi yalang'och qolgan ignaga o'xshaydi.

24. Tili buzuq so'zlarga o'rgangan kishi Qiyomatda it suratida yoki it qornida keltiriladi.

25. Yo'l va ko'chalarda to'planishib turmang

26. O'g'ri jur'atli va uy egasi qo'rqqoq bo'lsa, uy ilojisiz qo'ldan boy beriladi.

27. Egasining ruxsatini olmasdan, biroving narsasiga tegmang;

28. Chanqaganda, suv ichishdan oldin og'zingizni chayqang;

29. Bozorda yurganda, hech kimga ozor bermang;

30. Yolg'on so'zlashni tajriba qilmang va odatlanmang;

31. Sotgan narsangizni yoqtirmay, qaytarib olib kelishsa, qabul qiling;

32. Suhbatlashish uchun do'konlarni tanlamang;

33. Odobsiz, tarbiyasiz va badxulq kishilar bilan tortishmang;

34. Fikr bildirganda: «Bu – mening qarashim», deb ayting;

35. Biror narsa yoki birortasini maqtaganda, oshirib yubormang;

36. Yig'inlarda o'zingizgagina aloqador ishlar bilan mashg'ul bo'lmang;

37. Yaxshi gapga diqqat bilan quloq soling;

38. Xushbo'y hidli narsalardan foydalanganda, me'yorni biling;

39. Ayrim orzular ro'yobi uchun o'zingizni o'tga-cho'qqa uravermang;

40. Sizga nisbatan muomala me'yorini buzganlarga ham vazmin bo'ling;

41. Boylar saxovati qoshida o'zingizni zinhor kamsitilgandek his qilmang;

42. So'z berdingizmi, bajarishga qat'iylik bilan kirishing;

43. Faqat va faqat rost gapiring;

44. Har yerda maqbul so'z ayting, chiroyli gapirishga harakat qiling;

45. Vujudingiz rohatini istasangiz, oz yeng va oz iching!

46. Tinglovchingiz bo'lgandagina gapiring;

47. Bitta so'zni qaytaraverishdan saqlaning;

48. Hech kimni aldamang, masxaralamang;

49. Ko'rgan narsangnigina qabul et, eshitganlaringni unut: Quyosh bosh ko'targach, Zuhalni tomosha qilishdan bizni mahrum qiladi.

50. Shubha haqiqatga olib boruvchi yo'ldir. Kim shubhalanmas ekan, hech narsani ko'ra olmaydi. Ko'rishdan mahrum odam esa tushunolmaydi. Tushunishdan mahrum kimsa misoli so'qir kabi yo'ldan adashadi.

51. Avvalo shuni tushunib olish joizki, Olloh haqidagi bor haqiqatni va Uning ulug'vor mohiyatini faqat Ollohning O'zigina biladi. Bundan hayron bo'lmaslik joiz: farishtalar haqidagi haqiqatni farishta, payg'ambarlar to'g'risidagi haqiqatni payg'ambargina bila oladi. Hatto shogird to'ustozining darajasiga yetolmas ekan, uni chinakamiga tushunolmaydi. U ustozining darajasiga yetgandan keyingina o'zini ustoz kabi anglay boshlaydi...

52. Tirik mavjudotlarning quyi darajadagi turlari: chumoli va chivinlarni ham faqat chumoli hamda chivinlargina anglay oladi. Afsuski, faqat insongina o'zi haqida haqiqiy bilimga ega emas. Biz o'zimizni faqat sirtidan — u yoki bu qilmishimiz va tashqi qiyofamiz orqali bilamiz. Ruhiiy mohiyatimizni bilishga urinmaymiz.

53. Buyuk va qudratli Tangri barcha bandalariga murojaat qilib: «Ilmni sizlarga oz miqdorda berdim», dedi. Darvoqe, olamdagi barcha tafakkur egalari yig'ilishib bosh qotirganda ham loaqal Uning chumoli va chivinni qay tariqa yaratganiga oid ilmi va zakosini anglab yetolmaydilar, bu masalaning o'ndan birini ham yecholmaydilar. Inson faqat Olloh buyurgan ilmnigina egallashga qodir.

54. "Kishining eng yaxshi mahbubi u bilan qabriga kirib, unga munis bo'ladiganidir"

55. "Agar hosil qilishdagi niyating dunyo matosiga erishish, uning xashagini jalb etib, mansablarni egallash, safdoshlaring va yoronlaring oldida faxrlanish bo'lsa, holingga voy!"

56. "Har qanday adovat tugar ehtimol, Lek hasad nafrati tinmog'i mahol".

57. "Ahmoqqa berilgan javoblarning eng yaxshisi sukutdir".

58. "Modomiki, aytayotgan narsangga o'zing amal qilmas ekansan, boshqani unga chaqirishdan ham ehtiyot bo'l".

59. «Ollohni anglashdan avval o'zni anglamoq joiz», — deydi G'azzoliy.

Imom G'azzoliy juda ko'pni ko'rgan, o'qigan va bilgan zot bo'lishiga qaramay, uni faqat arab shoiri Labidning mana bu misrasi zavqlantirgan: «Ollohdan o'zga hammasi yolg'on emasmi?»

Aqoid ilmining bilimdonlaridan biri Suyutiy Abu Homid G'azzoliy haqida shunday yozgandi: «Agar Muhammad alayhissalomdan keyin yana bir payg'ambar dunyoga kelishi mumkin bo'lganda, bunday saodat shubhasiz al G'azzoliyga nasib etardi».

Abu Homid G'azzoliyning falsafa, tasavvuf ilmiga oid asarlari juda yorqin, ravon va tushunarli uslubda bitilgan bo'lib, undagi hikmatli so'zlar bugungi kunda ham o'sib kelayotgan yosh-avlod tarbiyasi uchun juda katta ma'naviy boylik sifatida qarashimiz va bu hikmatlarni yoshlarimiz ongiga singdirishimiz, ularning ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga, hamda bu hikmatlarni kundalik hayotga qo'llash va amal qilishga chaqiriq desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Xulosa shuki, Abu Homid G'azzoliyning hikmatlari mazmunan har bir insonning ishonchini, e'tiqodini mustahkamlaydi va shu bilan birga inson ruhiyatini poklab, ma'naviy-axloqiy kamolotga da'vat etadi. Islom dini ma'rifatga asoslangani uchun ham har bir shaxsni aqliy, jismoniy, ma'naviy-axloqiy jihatdan kamolga yetkazishga oid e'tiqod va imondan iborat bo'lib, faqat ezgulikka xizmat qilish, olijanob bo'lish, pokiza yurish va jaholatparastlikka yo'l qo'ymaslik, o'z birodarining, qarindosh-urug'larining, millatining va vatanining moddiy va ma'naviy qadriyatlarini asrash va kelajak avlodga yetkazishdan iboratdir.

Abu Homid G'azzoliy hikmatlari nafaqat diniy va axloqiy qadriyatlarni o'z ichiga oladi, balki insonning ichki dunyosini o'rganishga, ruhiy poklanishga va ma'naviy o'sishga chaqiradi. Uning hikmatlari bugungi kunda ham ahamiyatini yo'qotmagan va har bir inson uchun o'z hayotini yaxshilash, haqiqiy baxtga erishish yo'lida qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin. G'azzoliy o'zining hikmatlari bilan insoniyatga ilohiy bilimlarni va haqiqatni topishga yordam berdi, bu esa uning abadiy ilmiy va ma'naviy merosi sifatida qadrli.

Shuning uchun, dunyoning globallashuvi va zamonaviy axborot maydonlaridagi harakatlarning sur'atlar bilan hayotimiz, turmush tarzimizga tez va chuqur kirib kelayotgani tahlilikali jarayonda hikmatlar va hadislar komil insonni shakllantirishda muhim manba hisoblanadi va uning pedagogik-psixologik xususiyatlarini inobatga olib ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish shu kunning dolzarb vazifalardan sanaladi.

Abu Homid G'azzoliy hikmatlari yosh avlodning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, uning ilmiy merosini ta'lim dasturlariga kengroq kiritish, ayniqsa, maktab va oliy ta'lim muassasalarida alohida maxsus kurslar orqali o'rgatish tavsiya etiladi.

G'azzoliy asarlari diniy va dunyoviy bilimlarni uyg'un holda o'rganishga katta e'tibor qaratgan. Shu bois, ta'lim tizimida bu yondashuvni qo'llash va talabalarga ikki yo'nalishning biri-biri bilan bog'liqligini tushuntirish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abu Homid G'azzoliy. Bidoyat ul-hidoya, Dor ul-minhoj, –Bayrut, 2012.
2. Abu Homid G'azzoliy "Ey Farzand!"
3. G'azzoliy, Imom. "Ihyo ulum ad-din" (Din ilmlarini jonlantirish) - Tarjimon: Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Toshkent: "O'qituvchi", 1997.
4. G'azzoliy, Imom. "Al-Munqidh min ad-dalal" (Zalolatdan qutulish)- Tarjimon: Muhammad Umar. Toshkent: "Islam Karimov Nomi", 2003.
5. G'azzoliy, Imom. "Kimyoi saodat" (Baxtning kimyosi)-Tarjimon: Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Toshkent, "O'qituvchi", 1999.
6. Kasimov, Mavloniy. "Imom G'azzoliy va uning tasavvuf ta'limoti"-Toshkent: "G'azal kitob", 2012.

O'QUVCHILARNING RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA MAXSUS KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION YONDOSHUVI

Qodirov Baxtiyor Eshmirzayevich

Termiz davlat pedagogika universiteti TSNQB boshlig'i, p.f.f.d.(PhD), dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarning raqamli ta'lim muhitida maxsus kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion yondoshuvlar yoritilgan. Raqamli texnologiyalar asosida shaxsiylashtirilgan ta'lim, STEAM yondoshuvi, gamifikatsiya, VR/AR texnologiyalari va axborot madaniyatini shakllantirishga oid tajriba va takliflar ilmiy asosda tahlil etilgan. Ushbu maqola ta'lim jarayonida raqamli kompetensiyalarni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, innovatsion yondoshuv, maxsus kompetensiyalar, raqamli savodxonlik, STEAM, VR, gamifikatsiya.

Bugungi kunda ta'lim tizimining raqamlashtirilishi global tendensiyaga aylanib bormoqda. O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'limga integratsiya qilish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining **“Raqamli O'zbekiston — 2030”** dasturi,²¹ shuningdek, Prezident qarorlarida belgilangan vazifalar aynan raqamli ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish va innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishni nazarda tutadi.

Raqamli ta'lim muhiti — bu o'quvchilarga mustaqil fikrlash, axborot bilan ishlash, muammoni tahlil qilish, yechim topish, loyihalash kabi **maxsus kompetensiyalarni rivojlantirish** uchun keng imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, an'anaviy ta'limdan farqli o'laroq, raqamli muhit o'quvchilarni ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Ushbu maqolada aynan raqamli ta'lim muhitida o'quvchilarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish tizimini takomillashtirish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli ta'limni joriy etishning nazariy va amaliy asoslarini o'rganishga qaratilgan ilmiy izlanishlar olib borishganlar. Tadqiqot muammosi sohasida mamlakatimiz olimlaridan A.A.Allamurodov, A. X.Xusanov, R. B. Abdullayev, N. M. Toshpulatov, M. A. Qodirov, S. S. Karimov va Z. M. Nazarov kabilar ilmiy izlanishlar olib borgan.

“Raqamli texnologiya”, “texnologiya” “elektron mobil ilova”va “axborot kommunikatsiyalari” kabi tushunchalarning mazmun-mohiyatini tadqiq qilish, shakllantirish, rivojlantirish hamda tashxislash masalalari bo'yicha mamlakatimiz olimlari: N.A.Muslimov, Sh.S.Sharipov, O.A.Qo'ysinov, R.X.Fayzullaev, K.T.Umataliyeva, N.Sh.Turdimov, L.R.Zaripov, MDH va xorijiy mamlakatlar olimlari: E.F.Zeer, I.A.Zimnyaya, N.V.Kuzmina, A.K.Markova, O.N.Yarigin, C.R.Berger, D. Pepper, J.Pavelka va boshqalar tadqiqotlar olib borgan.

²¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston — 2030” dasturi

Ta'lim-tarbiya jarayonida axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik-psixologik asoslari, ta'limiy dasturlarni qo'llash nazariyasi, metodikasi va amaliyoti A.A.Abduqodirov, O.A.Abduquddusov, U.Sh.Begimqulov, D.N.Mamatov, A.R.Jo'rayev, Q.T.Olimov, N.I.Taylaqov, O.X.To'raqulov, F.S.To'rabekov, J.A.Xamidov, xorijiy mamlakatlar olimlaridan N.F.Talizina, G.Selveyn, B.Bloom, T.Dora va boshqalarning ilmiy tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan.

Asosiy tahlil: Maxsus kompetensiyalar va raqamli muhit

Zamonaviy raqamli ta'lim muhiti o'quvchilarning nafaqat akademik bilimlarini, balki ularning kasbiy va shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydigan maxsus kompetensiyalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. An'anaviy ta'lim tizimidan farqli o'laroq, raqamli muhitda o'quvchilar interaktiv vositalar, sun'iy intellekt imkoniyatlari, o'yinlashtirish mexanizmlari va virtual haqiqat texnologiyalari orqali faol ishtirokchi sifatida ta'lim jarayoniga jalb qilinadilar. Bu holat ularda tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, raqamli vositalardan ongli foydalanish, axborotni tahlil qilish va ishlab chiqish kabi dolzarb kompetensiyalarni shakllantiradi.

Birinchidan, ta'limga innovatsion yondoshuv sifatida keng qo'llanilayotgan STEAM modeli – ya'ni, fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani uyg'unlashtirgan ta'lim yondoshuvi o'quvchilarni murakkab fikrlashga, tizimli tahlilga va amaliyotda qo'llashga yo'naltiradi. Bu metod o'quvchilarning faqat nazariy bilim emas, balki real hayotga yaqin loyihalar orqali bilimni amaliyot bilan bog'lash ko'nikmasini shakllantiradi. Masalan, raqamli texnologiyalar yordamida elektron qurilmalar yasash, dasturlash, 3D modellash kabi topshiriqlar STEAM doirasida o'rgatiladi.

Ikkinchidan, sun'iy intellekt asosida ishlovchi personalizatsiyalangan o'quv platformalari (Khan Academy, Coursera, Moodle) o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olib, ularning bilim darajasi, qiziqishlari va rivojlanish sur'atiga qarab moslashtirilgan ta'lim yo'nalishini taklif etadi. Bunday platformalar orqali har bir o'quvchi mustaqil ravishda bilim olishi, o'zini baholashi, kamchiliklarini ko'rib chiqishi va to'g'rilashi mumkin bo'ladi. Bu esa ularning mustaqilligi va o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalarini kuchaytiradi.

Uchinchidan, raqamli ta'limda gamifikatsiya – ya'ni o'quv jarayoniga o'yin elementlarini kiritish orqali motivatsiyani oshirish usuli ham keng qo'llanmoqda. Bu metod o'quvchilarda musobaqalashish, ishtirokchilik, natijaga erishish, mukofot olish kabi psixologik omillarni ishga solgan holda, ularni bilim olish jarayonida faol bo'lishga undaydi. Masalan, Classcraft, Kahoot, Quizizz kabi platformalar orqali o'quvchilar test sinovlarini o'yin tarzida bajaradilar, reyting tizimida qatnashadilar va shaxsiy muvaffaqiyatlarini raqamli belgilar orqali kuzatib boradilar.

Shuningdek, virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) texnologiyalarining o'quv jarayonida qo'llanilishi murakkab tushunchalarni vizual va interaktiv usulda tushuntirish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, tabiiy fanlar, tarix, geografiya kabi tasavvurga tayanadigan fanlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, biologiya fanida inson organizmining 3D modeli orqali ichki a'zolari virtual ko'rish, tarix darslarida esa tarixiy obidalarni VR texnologiyasi yordamida "sayr qilish" o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va mavzuni chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Yana bir muhim jihat shundaki, raqamli muhitda o'quvchilar o'zaro hamkorlikda ishlashga, guruhlarda loyihalar yaratishga, o'z fikrini ochiq ifodalashga va jamoada mas'uliyatni bo'lishishga o'rganadilar. Bu jarayon Google Docs, Miro, Padlet kabi platformalarda raqamli hamkorlik vositalari orqali tashkil etiladi. O'quvchilar birgalikda raqamli prezentatsiyalar tayyorlaydilar, infografikalar yaratadilar, muammoli vaziyatlar yechimini taklif qiladilar va o'zaro fikr almashadilar. Bunday faoliyatlar esa kommunikativ kompetensiyalar, liderlik va jamoaviy ishlash malakalarini rivojlantiradi.

Raqamli ta'limning yana bir zarur elementi bu – raqamli savodxonlik va axborot madaniyati hisoblanadi. Har bir o'quvchi zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan ishlashni bilishi bilan birga, ularni xavfsiz, axloqiy va maqsadli foydalanish madaniyatini ham egallashi zarur. Bu yerda mediasavodxonlik, mualliflik huquqlariga rioya qilish, feyk axborotlarni ajrata olish, onlayn etik qoidalarga amal qilish kabi kompetensiyalar alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, bugungi kunda kiberxavfsizlik va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish kabi masalalar global darajada dolzarb bo'lib qolmoqda.

Rivojlantirishning innovatsion yondoshuvi

Bugungi kunda ta'lim tizimida chuqur islohotlar olib borilayotgani raqamli texnologiyalar asosida bilim berish sifatini tubdan oshirish zarurligini ko'rsatmoqda. O'quvchilarning raqamli

muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan maxsus kompetensiyalarni shakllantirish, avvalo, ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni integratsiyalash orqali amalga oshiriladi. Bu yondashuvlar nafaqat ta'limning mazmunini yangilaydi, balki metod va vositalarini ham zamonaviylashtiradi.

Rivojlantirishning eng asosiy innovatsion yondashuvlaridan biri bu — **STEAM modelidir**. U fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san'at (Art) va matematika (Mathematics)ni integratsiyalangan holda o'qitishga asoslanadi. Bunday yondashuv o'quvchilarda tizimli fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, ilmiy-ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, real loyihalar asosida o'qitish orqali ular mustaqil qaror qabul qilish, tajriba o'tkazish, muhandislik yechimlarini taklif etish kabi ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Shuningdek, **shaxsiylashtirilgan ta'lim** (personalized learning) raqamli muhitda innovatsion rivojlantirish yondashuvining asosiy yo'nalishlaridan biridir. Har bir o'quvchining individual qobiliyati, ehtiyojlari, o'rganish sur'ati inobatga olingan holda sun'iy intellekt asosidagi adaptiv platformalar yordamida ta'lim mazmuni moslashtiriladi. Bu o'z-o'zini o'rganish, o'z-o'zini baholash, tanqidiy fikrlash va mustaqillik kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi.

Gamifikatsiya, ya'ni ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini kiritish orqali o'quvchilarda ishtirokchanlik, motivatsiya, qiziqish uyg'otiladi. Bu yondashuv raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmasini mustahkamlaydi, ayniqsa interaktiv testlar, turnirlar, ballar va reytinglar asosida tashkil etilgan darslar o'quvchida bilim olishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Bundan tashqari, **virtual (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) texnologiyalarini** ta'limga integratsiya qilish orqali murakkab bilimlarni vizual va interaktiv tarzda o'zlashtirish imkoniyati yaratiladi. Bu esa o'quvchilarning tasavvurini kengaytiradi, ularni faol ishtirokchi sifatida o'qitish jarayoniga jalb etadi. Ayniqsa, tabiiy fanlar va tarix kabi yo'nalishlarda ushbu texnologiyalar mavzularni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Innovatsion yondashuvlar doirasida yana bir muhim jihat bu — **hamkorlikda o'rganish va loyiha asosida ishlashni** yo'lga qo'yishdir. Raqamli muhitda o'quvchilar onlayn platformalar (Google Docs, Padlet, Miro) orqali birgalikda ishlashni, jamoada muhokama qilishni, fikr almashishni va yechim ishlab chiqishni o'rganadilar. Bu ularning kommunikatsion, liderlik, muammolarni tahlil qilish, va jamoada ishlash kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Shunday qilib, raqamli ta'lim muhiti o'quvchining fikrlash darajasini chuqurlashtiradi, mustaqil o'rganish malakasini shakllantiradi, jamiyatda faol ishtirok etishga undaydi va uni XXI-asrning raqobatbardosh fuqarosiga aylantiradi. Innovatsion metodlar va texnologiyalar orqali tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchining har tomonlama – intellektual, texnologik va axloqiy jihatdan rivojlanishini ta'minlaydi.

Xulosa

Raqamli ta'lim muhitida o'quvchilarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Innovatsion yondashuvlar – jumladan, STEAM modeli, gamifikatsiya, personalizatsiyalangan o'qitish, VR/AR texnologiyalaridan foydalanish, hamkorlikka asoslangan loyiha ishlari va raqamli savodxonlikni shakllantirish orqali o'quvchilar nafaqat texnologik vositalardan samarali foydalanishni, balki mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv, axborot bilan ishlash va jamoada faoliyat yuritish kabi dolzarb ko'nikmalarni egallaydilar.

Bugungi kunda maktab ta'limida bu kompetensiyalarni shakllantirish faqat bilim berish bilan emas, balki o'quvchini faol, ijodiy va mas'uliyatli ishtirokchi sifatida tayyorlash bilan bog'liq. Shuning uchun ham innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga izchil integratsiya qilish, raqamli muhitni pedagogik maqsadlarga muvofiq tashkil etish va o'qituvchilarning zamonaviy metodlardan samarali foydalanish ko'nikmasini oshirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Umuman olganda, o'quvchilarning raqamli ta'lim muhitida maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish, ularni kelajak kasblari va global axborot jamiyati sharoitlariga tayyorlashda muhim poydevor vazifasini bajaradi. Shu boisdan bu yo'nalishda tizimli ishlarni davom ettirish, yangi texnologiyalarni ta'limga joriy etish va ilg'or tajribalarni ommalashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-son Farmoni, 2020 yil.
3. J. Kurbonov, S. Allayorova. Zamonaviy darsda raqamli vositalardan foydalanish, 2023.
4. Qo'ysinov O.A. Kompetentli yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari: Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik (DSc) diss. – Toshkent, 2019. – 200 b.
5. Qodirov B.E. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida to'garak ishlarini takomillashtirish. Mehnat va kasb ta'limi bakalavriat yo'nalishlarida texnik fanlarni o'qitishning dolzarb muammolari mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjumani materiali. – Namangan, 2019. – B. 266-269.
6. Shomirzaev M.X. Milliy hunarmandchilikning shakllanishi va spektral-variativ rivojlanishida fanlar integratsiyasi. – Toshkent: Tafakkur, 2020. – 164 b.

BO'LAJAK MUHANDISLARDA IXTISOSLIK FANLARINI O'QITISHDA RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

O'rinov Uyg'un Abdullayevich

BDTU, Transport vositalari muhandisligi kafedrası professori

Yo'ldoshev Mirzobek Nurilloevich

BDTU, Transport vositalari muhandisligi kafedrası tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishda raqamli ta'lim texnologiyalarining tutgan o'rni yoritilgan. Ixtisoslik fanlarini zamonaviy raqamli platformalar orqali o'qitishning samaradorligi, interaktiv vositalardan foydalanish afzalliklari hamda o'quv jarayoniga integratsiyalash muammolari tahlil etilgan. Shuningdek, muhandislik ta'limida raqamli texnologiyalar asosidagi metodik yondashuvlar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, muhandislik ta'limi, ixtisoslik fanlari, kasbiy kompetensiya, o'qitish metodikasi, innovatsion texnologiyalar.

Hozirgi global zamonda oliy ta'limni raqamlashtirish jarayonlari jadal sur'atlar bilan kengayib, ta'lim sohasining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu borada O'zbekiston ham zamonaviy tendensiyalardan chetda qolmay, oliy ta'lim tizimini bosqichma-bosqich isloh qilish va raqamli texnologiyalar asosida modernizatsiya qilishga katta e'tibor qaratmoqda. Aynan shu maqsadda 2019-yil 19-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni e'lon qilindi[1]. Ushbu Konsepsiya oliy ta'lim sohasini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish, ijodkor va mustaqil fikrlaydigan, chuqur bilim va yuqori ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga ega bo'lgan kadrlar tayyorlashga qaratilgan.

Konsepsiyada belgilangan ustuvor vazifalarni izchil amalga oshirish, oliy ta'lim muassasalarining mustaqilligini kengaytirish, ularning boshqaruv tizimida davlat aralashuvini sezilarli darajada qisqartirish orqali bozor talablariga javob bera oladigan zamonaviy mutaxassislarni tayyorlash ko'zda tutilgan. Shu yo'nalishda 2021-yil 24-dekabrda qabul qilingan "Davlat oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi hamda "Davlat oliy ta'lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident qarorlari asosida 2022-yilning yanvaridan boshlab 35 ta oliy ta'lim muassasasida yangi boshqaruv tizimi joriy etildi.

Ta'lim tizimining zamonaviy bosqichda izchil rivojlanishi, eng avvalo, kasb va sohalarga qo'yilayotgan zamonaviy talablar, shuningdek, ularning tez-tez yangilanib boradigan mazmuniy yo'nalishlarini inobatga olgan holda, raqamli muhitda samarali faoliyat yurita oladigan raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga yo'naltirilgan milliy ta'lim tizimini tubdan modernizatsiya qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Bu esa pedagogik kadrlar, xususan, professor-o'qituvchilarning raqamli texnologiyalar bo'yicha bilim va ko'nikmalarini takomillashtirish, o'quv jarayonini loyihalashtirish va amalga oshirishda raqamli vositalardan samarali foydalanish kompetensiyalarini oshirishni talab etadi.

Hozirgi davrda masofaviy ta'limga bo'lgan ehtiyojning ortib borayotgani, ayniqsa, texnika sohasidagi oliy ta'lim muassasalarida raqamli ta'lim muhitini yaratish hamda bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyasini zamon talablari asosida shakllantirish zarurligini dolzarb masalaga aylantirmoqda. Shu bois, texnik yo'nalishdagi ta'lim mazmuni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish talablariga mos bo'lishi, ya'ni yangi turdagi kasbiy faoliyat turlarini egallay oladigan malakali mutaxassislar tayyorlashni ta'minlashi kerak. Buning uchun esa ta'lim mazmuni va metodikasini yangilash, ilg'or xalqaro tajribalarga asoslangan ta'lim standartlarini ishlab chiqish va joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Texnologik innovatsiyalar jahon bozorining sur'at bilan rivojlanib borishi esa muhandislik sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislardan yuqori texnologiyali, o'zgaruvchan va murakkab ishlab chiqarish muhitida samarali ishlay olish qobiliyatini talab qiladi. Bu holat o'z navbatida muhandislik ta'limi tizimini yangicha yondashuv asosida modernizatsiya qilish vazifasini kun tartibiga olib chiqadi[2].

Mavjud ilmiy-amaliy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, texnik yo'nalishdagi mutaxassislarni tayyorlash jarayoni ularning kasbiy faoliyatida uchraydigan tezkor o'zgaruvchan vazifalar va yangi ish sharoitlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Respublikamizda innovatsion rivojlanishning yuqori sur'atlarda kechayotganligi zamonaviy muhandislik faoliyatiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa oliy ta'lim muassasalaridan ilmiy-texnik taraqqiyotga mos, fundamental bilimlarga ega, mustaqil fikrlaydigan, innovatsion g'oyalarni ilgari sura oladigan, muammolarni zamonaviy texnologiyalar orqali hal qilishga qodir bo'lgan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashni talab qiladi.

Bugungi kunda mehnat bozorida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun faqatgina an'anaviy kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lish yetarli emas. Zamon talablariga moslashuvchan, murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qila oladigan, ijodkorlik va kommunikativlik kabi ko'nikmalarga ega mutaxassislar zarur bo'lmoqda.

So'nggi yillarda pedagogika fanida "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarining o'zaro aloqasi va farqlari bo'yicha ilmiy izlanishlar faol olib borilmoqda. Ingliz tilidagi "competence" so'zidan olingan "kompetentlik" tushunchasi - bu shaxsning o'z kasbiy faoliyatida mavjud nazariy bilimlarini amaliyotda samarali qo'llay olishi, yuqori malaka, tajriba va ijodiy yondashuvga ega bo'lishi degan ma'noni anglatadi[3].

Mazkur tushuncha dastlab psixologik tadqiqotlar orqali ta'lim sohasi terminologiyasiga kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, kompetentlik - bu mutaxassisning nostandart vaziyatlarda, oldindan kutilmagan holatlarda, ziddiyatli axborot sharoitida to'g'ri yo'l tutishi, samarali muloqotga kirisha olishi, yangi sharoitlarga tez moslasha olishi va murakkab faoliyat jarayonlarida aniq harakat rejasini belgilay olishi kabilarni o'z ichiga oladi.

Kasbiy kompetensiya esa - bu shaxs tomonidan kasbiy faoliyatni bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni egallaganligi, hamda ularni amaliyotda yuqori darajada qo'llay olish layoqati sifatida qaraladi. Mutaxassisdan nafaqat kasbiy bilim, balki uni real vaziyatlarda ijodiy qo'llay olish, yangicha fikrlash va doimiy o'zgarib borayotgan sharoitlarga moslasha olish ko'nikmasi talab qilinadi.

Raqamli ta'lim texnologiyalari bo'lajak muhandislarning ixtisoslik fanlarini o'qitishda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Virtual simulyatorlar, onlayn platformalar va sun'iy intellekt asosidagi vositalar nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan birlashtirib, talabalarni zamonaviy muhandislik muammolarini hal qilishga tayyorlaydi. Ushbu texnologiyalar interaktivlik, individual yondashuv, amaliy tajriba va masofaviy ta'lim imkoniyatlarini ta'minlaydi. O'zbekistonda raqamli ta'limni rivojlantirish uchun infratuzilmani yaxshilash, o'qituvchilar malakasini oshirish va talabalar motivatsiyasini kuchaytirish zarur. Raqamli ta'lim kelajak muhandislarining global raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti.: Ped.fan.dokt. ... diss. avtoref. - T.: 2007. - 37 b.

2. Ismailova Z.K. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy va eksperimental-metodik asoslari: Diss.... ped. fan. dok. – T.: 2006. – 345 b.

3. O'rinov U.A. Ishlab chiqarishdan ajralmagan holda masofaviy ta'limning afzalliklari. "O'zMU xabarlar". Ilmiy jurnal. Toshkent, 2020. №1/2, 148-151 b.

TALABALARNING JISMONIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVNING ZARURATI.

Atayeva Mehriniso Farhodovna
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)
Yo'ldoshev Behruz Komil o'g'li
Osiyo Xalqaro Universiteti magistri

Annotatsiya: Talabalarining jismoniy madaniyatini rivojlantirishda innovatsion yondashuvning zarurati ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Jismoniy madaniyat, innovatsion yondashuv, innovatsion texnologiya, sog'lom hayot tarzi, ta'lim strategiyalari, sport faolligi.

Talabalarining jismoniy madaniyatini rivojlantirishda innovatsion yondashuvning zarurati, zamonaviy ta'lim tizimining ehtiyojlariga javob berish va jismoniy faoliyatni kengaytirish maqsadida ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda, innovatsion texnologiyalar va metodologiyalarning jismoniy tarbiya jarayoniga qo'llanilishi, talabalar orasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish va jismoniy faollikni oshirishda qanday samaradorlikka erishish mumkinligi o'rganiladi. Raqamli platformalar, virtual haqiqat va interaktiv treninglar kabi innovatsion yondashuvlar orqali talabalar uchun shaxsiylashtirilgan va qiziqarli ta'lim dasturlari yaratiladi. Innovatsiyalar yordamida nafaqat sportga qiziqishni kuchaytirish, balki talabalarda jismoniy tarbiyaning ahamiyatini yanada oshirish, salbiy omillarni bartaraf etish va jismoniy madaniyatni rivojlantirishga erishish mumkin. Ushbu tadqiqot natijalari, ta'lim muassasalarida innovatsion usullarni tatbiq etishning ahamiyatini ko'rsatadi va sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlash uchun yangi strategiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Zamonaviy jismoniy ta'lim texnologiyalarining muhim afzalligi shundaki, ular, birinchi navbatda, o'quvchilar uchun jozibador bo'lib, sportga bo'lgan motivatsiya darajasini va mashg'ulotlarga qiziqishni oshiradi. Biroq, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etishning barcha innovatsion va zamonaviy yondashuvlari yuqori narxga ega, bu mos ravishda barcha byudjet muassasalari uchun bir xil darajada moslasha olmaydi. Resurslarning cheklanganligi, shuningdek, ta'lim muassasalarining umumiy tayyorgarligiga, sportni tashkil etishning ilg'or an'anaviy texnologiyalarini joriy etish imkoniyatiga ta'sir qiladi. Yangilik (shu jumladan rahbariyat tomonidan qo'llab-quvvatlash) ham to'siq bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish uchun o'qituvchi ularning ahamiyatini tushunishi va anglashi kerak, bu mantiqan undan ushbu texnologik sohalarida qo'shimcha rivojlanishni talab qiladi. Talabaning shaxsiyatiga qaratilgan yangi davr jismoniy tarbiya darsi uning qobiliyatlari, istaklari va imkoniyatlariga qaratilgan. Talabalarining jismoniy tayyorgarligini, sog'lig'ini yaxshilash, jismoniy tarbiya darslariga qiziqishni oshirish uchun sharoit yaratish; o'quvchilarning sub'ektiv tajribasini ochib berishga imkon beradigan darsda talabalar faoliyatini tashkil etishning turli shakllari va usullaridan foydalanish; har bir talabaning guruh ishiga qiziqishi muhitini yaratish; darsda talabaga o'zi uchun eng muhim faoliyatni tanlashga imkon beradigan didaktik materialdan foydalanish; talaba faoliyatini nafaqat yakuniy natija bilan, balki unga erishish jarayonida baholash; talabaning tabiiy ifodasi uchun muhit yaratish. Interfaol yondashuvga kelsak, bu yerda dastlab fiziologlar uzoq vaqtdan beri ma'lumotni idrok etishning faol xususiyatiga e'tibor berishgan. Ijobiy his-tuyg'ularni boshdan kechirgan odam "idrok xaritalarini" osonroq yaratadi va ular yanada sifatli bo'lib chiqadi. Bu shuni anglatadiki, shu jumladan talabalar tajriba va g'oyalarni osonroq va aniqroq eslaydilar va tushunadilar. Ya'ni, agar talaba o'quv jarayonining faol ishtirokchisi bo'lsa, u ma'lumotni yaxshiroq eslab qoladi. Interfaol ta'limning maqsadi qulay o'quv sharoitlarini yaratishdir, unda talaba o'z muvaffaqiyatini, intellektual mukammalligini his qiladi,

bu esa o'quv jarayonining o'zi samarali bo'ladi. Interfaol ta'lim hissiyotlarni, ongni faollashtiradi, bu esa yaxshiroq yodlashga yordam beradi. O'rganish va yodlashga, shuningdek, ma'lumot yangi, g'ayrioddiy shaklda taqdim etilishi yordam berishi mumkin, bu bizning miyamizda allaqachon o'rnatilgan naqsh va naqshlarga to'g'ri kelmaydi. Tuyg'ular yordamida yodlashni faollashtirish amaliy jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida qo'llanilishi mumkin: kichik guruhlarda muayyan mashqlarni, ularning maqsadlarini tahlil qilish, taqlid va faol o'yinlarda ishtirok etish. Jismoniy tarbiya tsiklining predmetlarini o'rganishda aqliy hujum usuli, sinektika usuli (o'xshashlikka asoslangan usullar), kuchli ta'sir ko'rsatadigan uyushmalar usuli (metaforalardan foydalanish) dan foydalanish tavsiya etiladi. Jismoniy tarbiya darslarida talaba yoshlar faoliyatining interaktiv shakllarining paydo bo'lishi shaxsga yo'naltirilgan pedagogik paradigma va ularda ijodiy fikrlashni rivojlantirish nuqtai nazaridan o'qituvchilar faoliyatidagi tendentsiya sifatida tan olinishi mumkin. Talabalarni o'qitishning ushbu innovatsion shakllaridan foydalanish ularning faoliyatini shaxsan ahamiyatli tomonga o'zgartirishga yordam beradi. Pedagogik tajribani yanada tizimlashtirish, belgilangan mavzular bo'yicha nazariy va amaliy ishlanmalarni tasniflash va ushbu texnologiyalar, texnologik xaritalar printsiplari bo'yicha xulosalar shaxsning jismoniy madaniyatini shakllantirish bo'yicha pedagogik innovatsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Universitetda darslar o'tkazishda talabalar tanasining funktsional holatini ularning individual va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda nazorat qilish kerak. Jismoniy mashqlar bosqichma-bosqich, tizimli va mavjudlik tamoyillaridan foydalangan holda tabaqalashtirilgan tarzda tanlanishi kerak. Talabalarining motor qobiliyatlari va ko'nikmalarini o'zlashtirish jarayoni, shuningdek, ularning ongi, faolligi va o'qituvchining kasbiy mahoratiga bog'liq. O'quv mashg'ulotlarini o'tkazishda talabalarining sog'lig'i va jismoniy rivojlanishini hisobga olgan holda jismoniy faoliyatni dozlash muammosi alohida ahamiyatga ega. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi darsda ijodiy muhit yaratishga yordam beradi, shuningdek, talabalarining individual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Dars samaradorligiga erishish uchun talabalarga shaxsiy yondoshishga, talaba ijodiy izlanish va o'z taqdirini o'zi belgilashga qaratilgan vaziyatni yaratishga e'tibor qaratish lozim. Differentsial jismoniy tarbiya texnologiyasi-bu insonning individual qobiliyatlarini rivojlantirish orqali maqsadli jismoniy shakllanishi. Muayyan vosita harakatlarini bajara olmaydigan talabalar bilan individual ish olib boriladi. Ushbu talabalar darsda ham, uyda ham individual topshiriqlarni olishadi. Jismoniy tayyorgarlikni baholashda mutlaq natijani ham, uning o'sishini ham hisobga olish kerak. Bularning barchasi ularda vazifalarni bajarishga ijobiy munosabatni shakllantiradi, ijtimoiy faoliyat uchun asos yaratadi. So'nggi tendentsiya sportda ko'p bosqichli o'qitish texnologiyalaridan foydalanish edi. Sportda bu Rossiyada nogironlarga bag'ishlangan yil davomida ommalashdi (2012 yilda BMT bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani ratifikatsiya qildi). Bu ta'limning eng ilg'or texnologik vositasi-jismoniy rivojlanishning tabaqalashtirilgan vositasi uchun asos bo'lgan ko'p bosqichli ta'lim texnologiyasi edi. Ushbu texnologiya mustaqil jismoniy mashqlarni tashkil etish bo'yicha bilim va uslubiy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Tabaqalashtirilgan texnologiyalar deyarli hech narsa bilan cheklanmaydi va butunlay xayolot va imtiyozlarga asoslanadi, qoida tariqasida, ta'lim muassasalari resurslari va o'qituvchilarni tashkil etish imkoniyatlarini birlashtiradi. Shunday qilib, jismoniy madaniyatni o'qitish jarayoni butun o'quv jarayonida shaxs bilan birga olib boriladigan mashg'ulotlarga muammosiz o'tadi: misollar talabalarni sport zali va jihozlariga texnik xizmat ko'rsatish, maslahat, murabbiylik ishlariga jalb qilishni o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytganda, talabalarining jismoniy madaniyatini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar ta'lim jarayonini yangilash, sport faoliyatini rag'batlantirish va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayev I., *"Sport pedagogikasi"*, Toshkent: Fan, 2020. 78-92b.
2. Nazarov A., *"Jismoniy tarbiya va sport nazariyasi hamda metodikasi"*, Toshkent: O'zDJTI, 2019. 45-60 b

3. Xayitov R., "Innovatsion yondashuv asosida sport mashg'ulotlarini tashkil etish", Toshkent: O'zDJTI, 2022. 61-75 b

4. Tursunov B., "Oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya darslarini tashkil etish", Toshkent: Ilm Ziya, 2021. 33-50

МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ПОЗИЦИОНИРОВАНИЯ У СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТИРОВОЧНОГО ПОДХОДА

Юлдашева Маишхура Музафаровна,
доцент Бухарского государственного
педагогического института, доктор философии по педагогическим наукам (PhD),

Аннотаци В статье рассматривается, как в предыдущей части диссертации, о гражданской позиции, формирования личности молодежи в гражданской позиции, в том числе к совершенствованию гражданской позиции у молодежи, на новой методологической основе и обосновали необходимость интерпретации особенностей гражданской позиции, социально-политических, экономико-духовных факторов, условий взаимной целостности как социально-педагогической необходимости. Продолжая данную теоретическую основу, в данной главе освещается роль психологических факторов в жизни человека, особенно в жизни молодежи, в развитии гражданской позиции студентов через самосознание и саморазвитие на этой основе.

Ключевые слова: индивидуально-психологические особенности человека (цель, деятельность, темперамент, характер, способности), формирование учащихся как личности, высокий духовно-нравственный потенциал эпохи.

Введение. Важное качество личности гармонично развитого поколения у студентов, когда мы ставим целью развитие гражданской позиции —, наряду с педагогическим обоснованием проблемы большое научно-теоретическое значение приобретает и выявление ее психологических факторов. Мы говорим о психологических факторах, которые обеспечивают улучшение гражданской позиции студентов в это время года. Ведь психологические факторы, а именно процессы познания личности (чувство, восприятие, мышление, память, воображение, речь, внимание), эмоционально-волевые состояния личности (чувство, восприятие, интерес, склонность), индивидуальные психологические особенности личности (цель, деятельность, темперамент, характер, способности) оказывают большое влияние на становление учащихся как личности, на то, чтобы эпоха обладала высоким духовно-нравственным потенциалом, а также была высококвалифицированным специалистом.

Как известно, высокообразованный политолог — это социал-человек. Как социал-человек он должен будет активно участвовать в социально-экономическом развитии и духовной и культурной жизни страны. Для этого у него должны быть сформированы знания, энтузиазм, творческое мышление, вопрос самостоятельной организации своей деятельности, творческие, инициативные, деловые, предпринимательские навыки. Психологические источники отмечают, что период подготовки к получению высшего образования — относится к этому студенческому периоду. Ведь, как описывает известный психолог, профессор Е. Газиев, “Студенческий период состоит из второй стадии подросткового возраста, включает в себя 17-22-25 лет и характеризуется рядом уникальных особенностей и противоречий. Поэтому период подросткового возраста начинается с осознания социального, а также профессионального положения личности. В этот период подростки испытывают своеобразный психический кризис или напряжение. В частности, взрослые стремятся быстро выполнять роли всех мастей (независимо от того, нравится ли ему это и начинают привыкать к новым аспектам образа жизни. Процесс перехода к образу жизни больших людей вызывает внутренние противоречия, связанные с особенностями развития личности”. Эти конфликты и противоречия не могут не отразиться в том или ином

виде на новообразованном образе жизни (жизнь в условиях самостоятельной изоляции), состоянии новой учебной деятельности (должна осваивать основы науки), новых друзьях, сокурсниках, научно-технических коммуникациях (компьютер, ЭВМ, интернет, дистанционное обучение и т.д.), личности студента.

Методология. “Одной из особенностей социально-психологического роста в этот возрастной период, пишет Э. Газиев, является усиление сознательных мотивов читательской деятельности. Рост нравственных процессов у студентов происходит вяло, но наиболее важные условия поведения - независимость, инициативность, находчивость, чистоплотность и т. д. совершенствуются. Также в них всё больше возрастает интерес к социальным состояниям, действительности, этическим правилам, стремление к их реализации”.

Одним из специфических психологических аспектов студенческого периода является межличностное отношение. В этот период он сталкивается с новыми людьми (курсантами, преподавателями, руководителями). При этом межличностные отношения находятся в проявлениях в личном, предметном, информационном и эмоциональном состоянии. Как мы видели, межличностные отношения охватывают широкий спектр проявлений. Это выражается в том, что студенты понимают, принимают, любят друг друга (привлекают, симпатизируют), имеют свои “место”. На этой основе межличностные отношения в группе, коллективе и соборность (физиологическая и психологическая) членов группы создают важнейшее социально-политическое состояние, называемое “психологической средой”. Это, конечно, не может не сказаться на их личности, на развитии их гражданской позиции.

Результат и аналитика. В процессе формирования и развития гражданской позиции у студентов опыт показал, что неспособность учитывать эти психологические аспекты или действовать, опираясь на них, может негативно сказаться на активности в работе и привести к снижению эффективности деятельности.

Приобретение новым содержанием образовательной и общественной деятельности, межличностные установки, резкая смена жизни в новом коллективе и группе – приводят к существенному изменению самосознания у юношей и девушек этого периода. Стоит отметить, что она будет состоять не в самореализации, просто в росте, а в том, что она будет иметь качественно уникальное описание. Это изменение будет связано с характером осознания и оценки духовно-психологического характера личности студента с точки зрения конкретных жизненных целей, действий, интересов, желаний и желаний. Для него характерно усиление у студента стремления к своей духовной жизни, социальной направленности своего поведения и личностных качеств, когда его интересы и желания приобретают новое значение и учащийся оглядывается, анализирует свое поведение, мировоззрение, содержание своей деятельности, познает свои чувства и переживания. Это происходит от самореализации, от характера новой жизни и новой деятельности ученика. Новая ситуация в коллективе, новые события, которые будут в учебном заведении, новые отношения заставляют студента оценить свои возможности, сравнить свою умственную и волевую силу в соответствии с требованиями, которые предъявляются к нему, и осознать это с точки зрения того, сможет ли он соответствовать этим требованиям или нет. Таким образом, студент начинает более четко осознавать свои сильные и слабые стороны, свое превосходство или слабость. Это психологическое состояние важно для определения степени развитости гражданской позиции у студентов.

Студенты студенческого возраста, в отличие от учащихся школ и средних специальных учебных заведений, становятся способными к гораздо более точному осознанию происходящих в них чувственно-незаметных, но, тем не менее, сложных личностно-психологических качеств, характеризующих личностно-важные изменения, многогранные отношения личности – чувство долга, чувство совести, чувство мужества и настойчивости, чувство собственного достоинства. Это означает, что у них есть свойство более точно представлять будущее, и они стремятся точно оценить свое будущее. Если школьники говорят себе: “Готов ли я к будущей жизни и деятельности, как?” и когда они

задают вопросы, студенты высшего школьного возраста говорят: “Как я буду приносить пользу своей семье, своему народу, своей Родине своей будущей деятельностью, своей профессией? Я годен для этой работы.

Вывод. Из вышеизложенного следует, что для формирования у студента возраста высшего образования (второго периода подросткового ясного и точного, объективного представления о своей личности, деятельности, поведении ему должна быть оказана педагогическая помощь. Эта педагогическая помощь приобретает доброжелательный характер, выражая большую уверенность в возможностях студента в будущем, уважая его личность, руководствуясь критическими замечаниями, с точки зрения доброжелательности, доброты, ученик правильно понимает общественно-политическую жизнь, смысл экономического и духовного развития, с чувством благодарности смотрит на внимание. Это обстоятельство предоставляет им большие возможности для развития гражданской позиции. Эти возможности пробуждают в них интерес к формированию своего духовного психологического образа.

Список литературы:

1. Qadriyatli yondashuvlar asosida talabalarining fuqarolik pozitsiyasi va tolerantlik tafakkuri texnologiyalarini shakllantirish., “Pedagogik akmeologiya” №6(8) 2023, 42-46 b.
2. Технологии совершенствования толерантного мышления и гражданского позиционирования у студентов на основе ценностно-ориентировочных подходов., Pedagogik akmeologiya” 7(15) 2024, 59-63 b.
3. Yuldasheva, M. M. (2021). The development of tolerance and its efficiency based on national traditions. *Middle European Scientific Bulletin*, 8.
4. M.M. Yuldasheva QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA TOLERANTLIK TAFAKKURI VA FUQAROLIK POZITSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI // Inter education & global study. 2024. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/qadriyatli-yondashuv-asosida-talabalarda-tolerantlik-tafakkuri-va-fuqarolik-pozitsiyasini-takomillashtirishning-nazariy-asoslari> (дата обращения: 25.03.2025).
5. Improving tolerant thinking among the youth of Uzbekistan Youth, science, education: topical issues, achievements and innovations., 2024 Prague, Czech18 <https://academicsresearch.ru/index.php/ysetia/article/view/3026>
6. Training for the development of tolerant thinking among students in the conditions of modern society., Novateur publications international journal of innovations in engineering research and technology [IJERT] ISSN: 2394-3696 Website: ijert.org VOLUME 9, ISSUE 12, Dec. -2022, 241-246 <https://repo.ijert.org/index.php/ijert/article/view/3518>

PEDAGOGIK FAOLIYATDA INKLYUZIV TALIM VA GOSPITAL PEDAGOGIKA SOHALARINING MAZMUN VA MOHIYATI

Ikromova Sitora Akbarovna
Osiyo xalqaro universiteti dotsenti
Hamroqulova Nigora Jasurovna
Osiyo xalqaro universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada inklyuziv ta'lim, inklyuziv ta'limni joriy etilishi, inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlari, individual yondashuv tamoyillari, gospital pedagogika, gospital pedagogikaning asosiy maqsadi, gospital pedagogika guruhlari, qabul qilish muddatiga ko'ra bosqichlari, gospital pedagogikada multidisplayer yondashuv.

Kalit so'zlar: inklyuziv talim, eksklyuziya, segregatsiya, integratsiya, inklyuziya, individual yondashuv, determinizm, UNISEF, gospital pedagogika, multidisplayer yondashuv.

Ta'lim jarayoniga inkluziv ta'limning kirib kelishiga asosiy sabablardan biri ikkinchi jahon urushi hisoblanib, bolalarida turli nuqsonlar kelib chiqishiga sabab bo'lgan. Inkluziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarining xilma-xilligi hisobga olinib barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarini ta'minlagan

holda beriladigan ta'lim jarayoni. Inklyuziv ta'lim joriy qilinishiga qadar quyidagi jarayonlar amal qilgan. Xususan, eksklyuziya- nuqsonli bolalar ta'lim olish jarayonida umuman qatnashmasligi.

Segregatsiya- alohida ta'lim ya'ni nuqsonli bolalar sog'lom bolalar alohida ta'lim olishi jarayoni. Integratsiya -bitta ta'lim muassasasida alohida guruhlarda ta'lim olish jarayoni. Inklyuziya birga o'qitish bir sinfda bir xil sharoitda o'qitish jarayoni.

Inkluziv ta'limni joriy qilinishdan maqsad alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar bilan sog'lom bolalar birgalikda ta'lim olishini ta'minlash maxsus pedagoglarni jalb qilgan holda moslashtirilgan muhitda sifatli ta'lim berishni ta'minlash hisoblanadi. Inklyuziv ta'limda yetti tamoyil e'tirof etiladi. birinchisi e'tirof etilishi, ikkinchisi barcha uchun ochiq bo'lishi, uchinchisi bog'lanishning mavjudligi, to'rtinchisi markazlashtirilmagan bo'lishi, beshinchisi komplekslik tamoyili, oltinchisi moslashuvchanlik tamoyili, yettinchisi malakaviylik tamoyili.

Inkluziv ta'lim to'g'risida o'zbekiston respublikasi prezidenti 2020- yil 12-oktabrda PQ 4860 -sonli qarori qabul qilinib, bu asosda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 13 - oktyabrda 2021- yil 638- sonli qarori tasdiqlandi. Xususan, "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning 20- moddasida aqliy, ruhiy, sensor yetishmovchiligi bo'lgan bolalar uchun ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim asosida ta'lim berilishi belgilab qo'yildi. Inkluziv ta'limning tashkiliy shartlari - ta'lim jarayonida barcha bolalarni teng imkoniyatlarini ta'minlash ehtiyojlariga mos ravishda sharoit yaratish; individual yondashuvni amalga oshirishga qaratilgan jarayonlar mavjud bular, huquqiy me'yoriy asoslar, moddiy-texnik baza infratuzilma, pedagogik kadrlarni tayyorlash, individual ta'lim dasturlari va metodik yondashuv ijtimoiy-psixologik muhitni yaratish, ota-onalar bilan hamkorlik, jamiyat bilan hamkorlik.

Individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqish tamoyillari:

- Determinizm- o'quvchini rivojlanishi va ta'lim jarayonini o'zaro bog'liqligi;
- Onglilik tamoyili- ongli ravishda o'quvchini ichki kechinmalarni tushunish, yetakchi faoliyatni aniqlab uni inobatga olish, ta'limning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash, diagnostika va korreksiya birligi.

BMT tomonidan 1989 - yil qaror qabul qilinib, "Bolalar huquqlari to'g'risida"gi konvensiya tasdiqlandi. Konvensiyaning 2- moddasida bolalar ularni ota-onalari boquvchilarining irqi, dini, tili, siyosiy va boshqa e'tiqodi, milliy etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishi moddiy ahvoli sog'ligi, qanday holatdaligidan qat'iy nazar, barcha bolalar teng munosabatda bo'lishlari kafolatlanadi. Bolalar huquqlari xalqaro miqyosida himoyalanaadi, xususan, UNISEF xalqaro bolalar tashkiloti inklyuziv ta'limning vazifasini bolalarni qobiliyatlari va holatidan qat'iy nazar ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etishidan iborat deya tariflangan.

Gospital pedagogika- bu ta'lim muassasasida ta'lim olmayotgan bolalarni shifoxonalarda ta'lim olish jarayonini ta'minlash hisoblanadi. Gospital pedagogika rivojlanishi Yevropa mamlakatlarida 1950-1980-yillarda rivojlanadi, gospital pedagogika mustaqil fan sifatida shakllangan. Ushbu soha psixologiya, pedagogika, tibbiyot fanlari bilan o'zaro bog'liq, gospital pedagogikada multidisplayer yondashuv -turli soha mutaxassislarni bir maqsad yo'lida birlashuvi, ushbu jarayon ishtirokchilari tibbiyot xodimi pedagog psixolog reabilitatsiya xodimlari, reabilitatsiya -bu insonni jismoniy, psixologik, ijtimoiy imkoniyatlarni tiklash va yaxshilash jarayoni hisoblanadi. Gospital pedagogika maktablari O'zbekistonda "mehrli maktab"deb nomlanadi. 1-11-sinf gacha qabul qilinadi. 1-4 sinflar uchun dars davomiyligi 35 minut. 5-11 sinflar uchun dars davomiyligi 40 minut. O'quv jarayonlari hafta davomida 5 kun.

Pedagogik faoliyatda inklyuziv ta'lim va gospital pedagogika yo'nalishlari zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim barcha bolalarga, ularning jismoniy, psixologik yoki ijtimoiy holatidan qat'i nazar, teng ta'lim olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan. Bu jarayonda individual yondashuv tamoyillari muhim o'rin tutadi. Gospital pedagogika esa uzoq muddatli davolanish jarayonida bo'lgan bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu pedagogik yondashuvlar bolalarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash, bilim olishga bo'lgan daxldorligini oshirish va jamiyatda to'laqonli ishtirokini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, har ikki yo'nalishda ham multidisplinar hamkorlik va insonparvarlik qadriyatlarini asosiy o'rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. Toshkent 2020- yil.

2. “Bola huquqlari kafolatlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi qonuni. Toshkent 2008- yil.
3. O‘zbekiston Respublikasida “Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. Toshkent 2008- yil.
4. M.U. Xamidova maxsus pedagogika. Toshkent 2018 yil.
5. M. Ayupova o‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati. Toshkent 2007 yil.

O‘QITUVCHILARDA RAQAMLI KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY TALABLARI VA STRATEGIK YO‘NALISHLARI

Davranova Gulbahor Numondjonovna
Osiyo xalqaro universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘qituvchilarda raqamli kompetensiyalarni shakllantirishning zamonaviy talablari, xalqaro tajribalar, raqamli pedagogik yondashuvlar hamda O‘zbekiston ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar chuqur tahlil qilinadi. Raqamli savodxonlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish malakalari, o‘qituvchining raqamli muhitdagi faoliyati va bu yo‘nalishdagi strategik yondashuvlar batafsil bayon etiladi. Shuningdek, maqolada DigCompEdu kabi xalqaro modellarga asoslangan kompetensiyalar, mahalliy amaliyotlar, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar keltiriladi. Maqola ta’lim sohasida raqamli transformatsiya sharoitida o‘qituvchi kasbining yangi fazilatlarini yoritadi.

Kalit so‘zlar: raqamli kompetensiya, raqamli savodxonlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, o‘qituvchi malakasi, raqamli pedagogika, masofaviy ta’lim, zamonaviy metodika, DigCompEdu, innovatsion ta’lim, uzluksiz kasbiy rivojlanish, strategik rivojlanish, O‘zbekiston ta’lim tizim.

Introduction. In modern education, the teacher is not only a provider of knowledge but also emerges as a key figure who operates in a digital environment, motivates students, delivers knowledge and skills through technological tools, and fosters digital culture. The rapid development of digital technologies in the 21st century is fundamentally transforming the education system. Nowadays, lessons are conducted not only in traditional classrooms but also in remote, hybrid, synchronous, and asynchronous formats. This requires teachers to adopt new pedagogical approaches, be familiar with modern technical tools, and know how to use them effectively.

In such circumstances, possessing digital competencies has become not only a professional necessity for teachers but also a strategic priority. Digital literacy, the ability to analyze and filter information, organizing independent learning through online platforms, and managing students' digital activities — all these have become integral elements of the modern teacher's professional profile. Furthermore, digital competencies serve as a key tool for professional development, ensure international competitiveness, and play a vital role in improving the quality of education. In today's era of globalization and digital transformation, one of the most pressing tasks for any education system is to nurture teachers who enrich their professional activities with technological tools, possess a digital culture, and act as creative and adaptable educators.

Main part. Digital competence refers to a teacher's professional skills and abilities to effectively integrate information and communication technologies (ICT) into the educational process, to purposefully use various digital resources, to conduct pedagogical activities in an online environment, to establish effective communication with students through digital communication tools, as well as to adhere to digital safety, information confidentiality, and ethical standards. The development of such competencies not only enhances the teacher's technological literacy but also elevates their methodological approach and didactic preparedness to a new level.

Today, the **DigCompEdu** (Digital Competence of Educators) model, developed by the European Union, is one of the most popular and scientifically grounded approaches for assessing and developing teachers' digital competence on an international scale. In this model, digital competence is described based on the following key areas:

1. **Use of Digital Resources** – Teachers must be able to select digital textbooks, electronic databases, multimedia tools, and open educational resources from the internet, and apply them correctly and effectively in the teaching process.

2. **Interactive Teaching and Digital Methods** – Using technology-based teaching methodologies, visualization, simulations, video lessons, virtual laboratories, and elements of gamification to engage students, stimulate independent thinking, and develop critical thinking skills.

3. **Digital Tools for Assessing Student Activities** – Using online tests, automated grading systems, electronic portfolios, and analytical platforms to objectively assess students' knowledge and performance.

4. **Using Technology for Self-Development** – Teachers enhancing their professional qualifications through online courses, webinars, and professional networking platforms (such as Coursera, Udemy, LinkedIn Learning) for personal and professional growth.

Through these areas, the DigCompEdu model ensures clarity and systematic evaluation of teachers' digital competence. Especially during and after the global pandemic, the widespread implementation of remote and hybrid learning formats has further increased the relevance of this model. In Uzbekistan's education system, programs aimed at evaluating teachers and developing their digital skills based on this approach are being gradually developed.

The mentoring system plays a crucial role in effectively shaping and developing digital competencies. Experienced teachers, who are well-versed in digital technologies, guiding their colleagues who are new to or just starting to explore digital technologies, sharing practical skills — this mutual learning process is one of the factors that accelerates professional growth.

In the mentoring process, teachers not only exchange experiences on how to use digital tools but also on how to integrate them didactically into the teaching process, how to choose technological methods to enhance student engagement, how to implement online assessment systems, and how to adhere to digital safety and ethical guidelines. This process is often carried out on a voluntary basis in local educational institutions or through specially organized mentoring programs. According to statistical data, as of early 2025, over 10,000 teachers across Uzbekistan have participated in online and offline courses to enhance their digital competencies, with nearly 2,300 of them actively working as mentors.

According to the results of monitoring conducted in the 2024–2025 academic year, 68% of educators who participated in mentoring-based training programs reported improvements in the quality of lessons, as well as an increase in student engagement and learning speed.

According to a survey conducted by the "National Center for Electronic Education," 85% of teachers who exchanged experiences with mentors started actively using at least one digital teaching platform within six months.

Currently, mentoring and experience-sharing practices have been well-established in several higher education and general education institutions in Uzbekistan. This has helped strengthen professional collaboration among teachers and contributed to the widespread adoption of digital transformation in pedagogical activities.

Conclusion. It is difficult to achieve an improvement in the quality of education without mastering modern technologies. Therefore, developing digital competencies should become a strategic priority for Uzbekistan's education system. The main task is to prepare teachers to work collaboratively in the digital space alongside students, making them ready specialists. To achieve this, it is important to expand systematic approaches aimed at developing digital competencies, experience exchange based on mentoring, and continuous education and professional development programs in digital pedagogy. Adapting the existing infrastructure in Uzbekistan to meet the demands of digital education, introducing teachers to technological innovations, and enhancing their digital literacy are key to achieving quality outcomes in education. Thus, teachers with digital competencies will become the driving force of the educational process.

REFERENCES:

1. Decree No. PQ-6079 of the President of the Republic of Uzbekistan. "Digital Uzbekistan – 2030" Strategy and the Action Plan for its Implementation. October 5, 2020.
2. Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. "Program for the Digitization of Education (2019–2025)." Tashkent, 2019.
3. Qodirova, M. (2023). "Issues of Developing Digital Competencies of Teachers." *Journal of Education and Innovation*, No. 2(18), 47–53.
4. Bobomurodov, Sh., & Xasanov, N. (2022). "Pedagogik ta'limda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish yo'llari." // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 3(2), 45-52.
5. Numondjonovna, D. G. (2021). The use of interactive methods in forming the ecological worldview of preschool children. *Middle European Scientific Bulletin*, 11.
6. Numondjonovna, D. G. (2022). The Importance of Aesthetic Education in Comprehensive Education of Preschool Children. *International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences*, 2(2), 54-57.

INNOVATSION METODIKALAR VA ULARNING BOSHLANG'ICH SINFLARDA QO'LLANILISHI

Astanakulov Kamaliddin Maxkamovich
p.f.b.f.d (PhD), dotsent.

Abrarova Mohigul Baxtiyorovna

Osiyo xalqaro universiteti Iqtisodiyot va pedagogika fakulteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada dunyoning zamon bilan hamnafas o'zgarayotgan sharoitda, o'quvchilarning tarbiyaviy jihatdan rivojlanishi, ularning ijtimoiy faolligi va ma'naviy qadriyatlarni anglab etishi katta ahamiyatga egaligi hamda tarbiya darslarining samaradorligini oshirish, o'quvchilarda pozitiv axloqiy qadriyatlar va jamiyatga nisbatan mas'uliyatni shakllantirishi muhim ahamiyat kasb etishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: globallashuv, ta'lim tizimi, integratsiya, ijodiy fikrlash, yaratilish va kreativlik, boshlang'ich ta'lim, fanlararo yondoshuv, ijodiy qobiliyat, ta'lim metodikasi, pedagogika, innovatsion metodlar, ta'lim tizimi, o'quvchi faoliyati, ta'lim samaradorligi.

Hozirgi kunda ta'lim tizimi globallashuv sharoitida yangi pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlarni o'z ichiga olaganligi bilan xarakterlanadi. O'zbekiston ta'lim tizimi ham global o'zgarishlarga mos ravishda yangilanmoqda. Yangi metodlar, texnologiyalar va pedagogik yondashuvlarni joriy etish ta'limning sifatini oshirish va uni zamonaviy talablarga moslashtirishga xizmat qiladi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda "Tarbiya" darslarining innovatsion metodlar asosida o'tkazilishi bugungi kunning dolzarb ehtiyojidir. Boshlang'ich ta'limda tarbiya darslari o'quvchilarning faqat bilim olishiga emas, balki ularning axloqiy, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Dunyoning zamon bilan hamnafas o'zgarayotgan sharoitda, o'quvchilarning tarbiyaviy jihatdan rivojlanishi, ularning ijtimoiy faolligi va ma'naviy qadriyatlarni anglab etishi katta ahamiyatga ega. Innovatsion metodlar yordamida tarbiya darslarining samaradorligini oshirish, o'quvchilarda pozitiv axloqiy qadriyatlar va jamiyatga nisbatan mas'uliyatni shakllantirishga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion metodikalar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Boshlang'ich sinflar - bu o'quvchilarning akademik rivojlanishining poydevori bo'lib, ularning dunyoqarashi, fikrlash tarzi, qobiliyat va ko'nikmalarining shakllanishida muhim bosqichdir. Innovatsion metodikalar o'quvchilarga nafaqat bilim, balki mustaqil fikrlash, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, hamda ularning motivatsiyasini oshirishda yordam beradi. Maqolada innovatsion metodikalarning boshlang'ich sinflarda qo'llanilishi, ularning ta'limdagi ahamiyati va samaradorligi o'rganiladi.

Innovatsion metodikalar - bu ta'lim jarayonida o'quvchilarga yangicha yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar va pedagogik texnikalar orqali bilimlarni etkazish va o'rgatish usullaridir. Bu metodikalar o'quvchilarning bilim olish usullarini yangilash, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, hamda o'quv jarayonini yanada interaktiv va samarali qilishga

yo'naltirilgan. Innovatsion metodikalar o'quvchilarga bilimlarni nafaqat o'zlashtirish, balki amalda qo'llash, tahlil qilish, va yangi g'oyalarni yaratish imkoniyatini beradi. Fikrimizni isboti sifatida quyidagi metodikalardan namuna keltiramiz jumladan;

- **interfaol metodlar:** O'quvchilarga faol ishtirok etishga asoslangan metodlar (masalan, guruhli ishlash, muammo yechish).

- **loyiha metodlari:** O'quvchilarning jamoaviy ishlarni amalga oshirish orqali muayyan natijalarga erishishlari.

- **pedagogik texnologiyalar:** Axborot kommunikatsion texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa interaktiv vositalardan foydalanish.

- **muammoli yondashuv:** O'quvchilarga murakkab vazifalarni hal qilishni o'rgatish.

Innovatsion metodikalar va ularning boshlang'ich sinflarda qo'llanilishi quyidagicha amalga oshiriladi

Interfaol Metodlar-Interfaol metodlar o'quvchilarni o'qitish jarayoniga faol jalb etishga yordam beradi. Bu metodlar o'quvchilarga o'rganilayotgan materialni samarali va esda qoladigan tarzda o'zlashtirish imkonini yaratadi. Boshlang'ich sinflarda interfaol metodlar, masalan, guruhli ishlash, rolli o'yinlar, muammoli savollarni hal qilish, o'quvchilarning kommunikatsiya va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Guruhli ishlash -orqali o'quvchilar birgalikda muammolarni hal qilishni, fikr almashishni o'rganadilar. Bu usul o'quvchilarning jamoaviy ish va muloqot ko'nikmalarini oshiradi. Masalan, matematikada murakkab masalalar ustida ishlash yoki san'at darsida o'quvchilarni birlashtirib, san'at asarlarini yaratishda guruhli ishlash orqali ijodiy fikrlash va jamoaviy o'rganishni rag'batlantirish mumkin.

Loyiha Metodi- loyiha metodikasi o'quvchilarga o'rganilgan materialni amalda qo'llash imkoniyatini beradi. O'quvchilar biron bir mavzu bo'yicha o'zlarini qiziqtirgan loyiha ustida ishlashadi. Boshlang'ich sinflarda loyiha metodidan foydalanish, o'quvchilarga bilimlarni integratsiyalashgan holda, masalan, fanlarni birlashtirib o'rganish imkonini beradi. Loyihalar, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi va ularning mustaqil fikrlashga, jamoada ishlashga va qaror qabul qilishga bo'lgan qobiliyatlarini oshiradi.

Misol tariqasida, o'quvchilar atrofimizdagi olam va tarbiyani birlashtirib, biror mamlakat haqida loyiha yaratishlari mumkin. Bu jarayon o'quvchilarga nafaqat ilmiy bilimlar berishi, balki ma'lumotlarni tahlil qilish, jamoaviy ishni tashkil qilish va o'z fikrlarini ifodalashda yordam beradi.

Pedagogik texnologiyalar-zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy qilish orqali o'quvchilarga yanada samarali o'rganish imkoniyatlari yaratiladi. Kompyuterlar, interaktiv doskalar, onlayn resurslar yordamida o'quvchilar o'rganilayotgan materialni turli formatlarda o'zlashtirishadi. Boshlang'ich sinflarda bu texnologiyalar interfaol darslar, o'yinlar, video darsliklar va boshqa interaktiv materiallar orqali amalga oshiriladi. Bu metodlar o'quvchilarning diqqatini jalb etishda va motivatsiyasini oshirishda samarali bo'ladi.

Misol sifatida, matematika yoki til darslarida interaktiv o'yinlar orqali o'quvchilarning qiziqishini saqlab turish va ularning o'zlashtirish jarayonini osonlashtirish mumkin. Shuningdek, o'quvchilar onlayn platformalar yordamida masalalarni yechish va turli testlarni bajarish orqali o'z bilimlarini baholashlari mumkin.

Muammoli yondashuv- muammoli yondashuv o'quvchilarga murakkab vazifalarni yechishda yordam beradi. Bu usul o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini va ijodiy yondashuvlarni rivojlantiradi. Boshlang'ich sinflarda bu metodni qo'llash o'quvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki ularni amaliyotda qo'llashni o'rgatadi. Masalan, tabiiy fanlar darsida o'quvchilarga ekologik masalalarni hal qilish uchun turli xil g'oyalarni ishlab chiqish vazifasi berilishi mumkin.

Innovatsion metodikalarning ta'lim jarayonidagi ahamiyati

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish: Innovatsion metodikalar o'quvchilarda ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu metodlar o'quvchilarga yangi yondashuvlarni ishlab chiqishda yordam beradi.

Motivatsiyani oshirish: Zamonaviy metodikalar o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi. O'quvchilar yangi texnologiyalar va interfaol metodlar yordamida ta'lim olishga ko'proq ishtiyoq bilan yondashadilar.

Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish: Innovatsion metodikalar o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ular o'z bilimlarini real hayotdagi vaziyatlarda qo'llashni o'rganadilar.

O'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish: Innovatsion metodikalar o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. O'quvchilar muammolarni yechishda o'z g'oyalarini ishlab chiqadilar va o'z qarorlarini qabul qilishda ishonch hosil qiladilar.

Xulosa qilib aytganda innovatsion metodikalar boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, motivatsiyasini oshirish, va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinflarda bu metodikalar o'quvchilarga nafaqat ilmiy bilimlarni, balki ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini ham o'rgatadi. Innovatsion metodikalarni ta'limda qo'llash o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishga, mustaqil fikrlashga va yaratishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, bu esa ularni kelajakdagi muvaffaqiyatlarga tayyorlabgina qolmay, ta'lim jarayonini zamonaviy texnologiyalar va innovatsion metodlar asosida takomillashtirishga yo'naltirilgan bo'lib, ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga yordam beradi va o'z navbatida, ta'lim muassasalarida sifatli ta'lim berish va o'quvchilarning jismoniy, axloqiy va ma'naviy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Shukurov, A. (2018). Innovatsion pedagogik texnologiyalar: nazariy asoslar va amaliyot. Tashkent: Universitet nashriyoti.
- 2.Tursunova, N. (2019). Boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlarni qo'llash. Pedagogika ilmiy-texnik jurnali, 34(3), 45-53.
- 3.Mamatova, G. (2020). Pedagogik innovatsiyalar va ularning boshlang'ich ta'limda qo'llanilishi. Ta'lim va fan, 2(8), 78-85.
- 4.Abduqodirov, A. (2021). Boshlang'ich sinflarda interfaol metodlar. Ta'lim jarayoni va texnologiyalari, 5(7), 12-19.
- 5.Safo Ochil., Hoshimov K. O'zbek pedagogikasi antologiyasi.–T.:O'qituvchi, 2010.
6. Dolimov U. Milliy uyg'onish pedagogikasi. –T.:NOSHIR, 2012.

O'QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATSIYALASHGAN YONDASHUVLARNING ROLINI O'RGANISH

Astanakulov Kamaliddin Maxkamovich

p.f.b.f.d (PhD), dotsent.

Ikromova Shahnoza Rajabovna

Osiyo xalqaro universiteti

Iqtisodiyot va pedagogika fakulteti 1-bosqich maqistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda integratsiyalashgan yondashuvlarning ahamiyatini o'rganish shuningdek ijodiy qobiliyatning boshlang'ich ta'limda rivojlanishi o'quv mashg'ulotlarining rangba-rang tashkil qilinishi va u orqali o'quvchilarning turli bilim va ko'nikmalarni egallab olishlari muhim ahamiyat kasb etishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: integratsiya, ijodiy fikrlash, yaratilish va kreativlik, boshlang'ich ta'lim, fanlararo yondashuv, ijodiy qobiliyat, ta'lim metodikasi, pedagogika, innovatsion metodlar, ta'lim tizimi, o'quvchi faoliyati, ta'lim samaradorligi.

O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Ijodiy qobiliyat nafaqat san'at yoki ilm-fan sohalarida, balki har bir insonning kundalik faoliyatida ham muhim o'rin tutadi. XXI-asr ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish maqsadida integratsiyalashgan yondashuvlar samarali usul sifatida qo'llanilmoqda. Integratsiyalashgan yondashuvlar turli fanlar va sohalar o'rtasida o'zaro uzviylikni ta'minlash hamda o'quvchilarga kengroq ko'lamda fikrlash imkonini yaratadi.

Integratsiyalashgan yondashuv - bu turli fanlarni yoki bilim sohalarini birlashtirib, o'quvchilarga yanada kengroq va chuqurroq tushunchalarni taqdim etadigan ta'lim metodi sifatida bilamiz. Integratsiyalashgan yondashuvda fanlararo uzviylik ta'minlanib, o'quvchilarga ma'lum bir mavzu yoki muammo yuzasidan kompleks fikrlash va izlanishlar olib borishga imkoniyat yaratiladi. Integratsiyalashgan yondashuvlar, ayniqsa, ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilishni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu usul ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda, shuningdek, muammolarni hal qilishda samara beradi.

Quyida integratsiyalashgan yondashuv mohiyatining asosiy jihatlariga to'xtalib o'tsak:

-fanlararo uzviylik: Integratsiyalashgan yondashuvlar bir nechta fanlarni birlashtirishga qaratiladi. Bu yondashuvda, o'quvchilar faqat bir fan doirasida qolib ketmay, boshqa fanlar bilan ham tanishish imkoniyatiga ega. Masalan, tabiiy fanlar bilan atrofimizdagi olam yoki tarbiyani bog'lash orqali o'quvchilarga yanada kengroq va chuqurroq bilimlarni taqdim etish mumkin.

-amaliyotga yo'naltirilgan yondashuv: Integratsiyalashgan yondashuvlar nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashga yo'naltirilgan. O'quvchilar o'rganilgan bilimlarni turli sohalarida, amaliy vaziyatlarda qo'llashni o'rganadilar. Bu ularning bilimlarini chuqurlashtirish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masalan, matematikani kundalik hayotdagi masalalarni hal qilishda, kichik tadqiqotlar o'tkazishda yoki tafakkurni rivojlantirishda qo'llash mumkin.

- ijodiy fikrlashni rivojlantirish: Integratsiyalashgan yondashuvlar o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Turli fanlarni birlashtirish orqali o'quvchilar o'z bilimlarini yangi va haqiqiy tarzda qo'llashni o'rganadilar. O'quvchilar bir vaqtning o'zida ko'plab bilim va yondashuvlarni sinab ko'rish orqali yangicha fikrlashni o'rganadilar.

- tanqidiy fikrlashni kuchaytirish: Integratsiyalashgan yondashuvlar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ko'maklashish bila bir qatorda o'quvchilar nuqtai nazarlarni birlashtirib, har bir fanning o'ziga xosligini tahlil qilishadi. Bu o'quvchilarning muammolarni tahlil qilishda va turli g'oyalarni baholashda muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi.

- shaxsiy va jamoaviy faoliyatni rivojlantirish: Integratsiyalashgan yondashuvlar o'quvchilarda ham shaxsiy, ham jamoaviy faoliyatni rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar individual va guruh ishlari orqali ijodiy fikrlashni sinab ko'rishadi. Jamoaviy faoliyatda ular bir-birlarining g'oyalarini baholashadi va turli yondashuvlar orqali yechimlar ishlab chiqadilar.

- o'quvchilarning qiziqishlarini yaxshilash: Integratsiyalashgan yondashuvlar o'quvchilarga o'z qiziqishlariga mos ravishda o'rganish imkoniyatlarini yaratadi. O'quvchilar bir nechta fanlardan o'rganish orqali o'ziga qiziqarli va muhim bo'lgan sohalarini aniqlashadi. Bu o'z navbatida o'quvchilarda o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshiradi va o'quvchilarning ta'limga bo'lgan munosabatini yaxshilaydi.

-o'quvchilarda mustaqil fikrlar kengayishi: Integratsiyalashgan ta'lim metodlari o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. O'quvchilar nafaqat o'rganganlarini eslab qolish, balki o'z bilimlarini turli kontekstlarda qo'llashni o'rganadilar. Bu, o'z navbatida, ijodiy qobiliyatni oshiradi, chunki o'quvchilar doimiy ravishda yangi g'oyalar topishga o'rgatiladi.

-kompleks yechimlar ishlab chiqish: Integratsiyalashgan yondashuvlar orqali o'quvchilar bir nechta fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunib, bir muammoni turli nuqtai nazarlardan ko'rib, kengroq va kompleks yechimlar ishlab chiqishlari mumkin. Bu usul, ayniqsa, ijtimoiy, texnologik va ekologik muammolarni hal qilishda foydalidir.

-shaxsiy yondashuvni kengaytirish: Integratsiyalashgan ta'lim yondashuvi o'quvchilarga o'z shaxsiy qiziqishlari va kuchli tomonlarini aniqlashga yordam beradi. O'quvchilar o'zlariga mos metodlarni tanlab, ijodiy jarayonni rivojlantirishda o'zlariga xos usullarni ishlab chiqishadi.

Xulosa qilib aytganda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda integratsiyalashgan yondashuvlar muhim rol o'ynaydi. Integratsiyalashgan yondashuvlar ta'lim jarayonida fanlararo bog'liqlikni o'rnatish va o'quvchilarga turli bilimlarni birlashtirish orqali yanada keng va chuqur bilim olish imkonini yaratibgina qolmay, o'quvchilarda ijodiy fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va kompleks muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Integratsiyalashgan yondashuvlar ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilimlarini kengaytirish,

ijodiy fikrlashlarini rivojlantirish va amaliy ko'nikmalarini oshirish uchun samarali vosita sifatida o'quvchilarga fanlararo bog'liqlikni tushunishga, muammolarni innovatsion usullar bilan hal qilishga, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Integratsiyalashgan yondashuvlar o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, shaxsiy va jamoaviy faoliyatlarini rivojlantiradi va kelajakdagi muvaffaqiyatlarga tayyorlaydi. Bu usul nafaqat bilimlarni oshiradi, balki o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni ham rivojlantiradi. Integratsiyalashgan yondashuvlar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini turli sohalarda qo'llashni o'rganadilar va kelajakdagi muvaffaqiyatlarga tayyor bo'ladilar, shuningdek o'quvchilarga turli fanlar va mavzular o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi, ular o'z bilimlarini yangi kontekstda qo'llashni o'rganadilar. Ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish va jamoaviy ishlash orqali o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish natijasida nafaqat o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, balki ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlarini ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. 23 sentyabr, 2020- yil.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son [Farmoni](#) O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirishkonsepsiyasi.
- 3.Sh.M. Mirziyoyevning "2017-2021-yillardamaktabgachata'lim [tizimini](#) _____yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.:2016y. 29- dekabr.
4. R.A.Mavlonova,D.Abdurahimova. Pedagogik mahorat. O 'quv qo'llanma T.:Fan va texnologiya 2012-yil
- 5.S.Nishonova,M.Imomova, R.Xasanov. Pedagogika tarixi.Darslik T.:O 'qituvchi 1996-yil
- 6.M.Ochilov. Muallim qalb me'mori. O'quv qo'llanmaT.:O'qituvchi. 2004-yil

KORREKSION TARBIYA TIZIMINI IXTISOSLASHTIRILGAN YORDAMCHI MAKTABDA TASHKIL ETISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI

Astanakulov Kamaliddin Maxkamovich
p.f.b.f.d (PhD), dotsent.

Xusnora Turayeva Ixtiyorovna

Osiyo Xalqaro Universiteti Pedagogika 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ixtisoslashtirilgan yordamchi maktabda korreksion tarbiya tizimini tashkil etishning innovatsion yondashuvlari tahlil qilinadi. Korreksion ta'lim tizimi, jismoniy va aqliy rivojlanishidagi nuqsonlar bo'lgan bolalarga moslashtirilgan pedagogik jarayonni o'z ichiga oladi. Ushbu ishda, bunday bolalarga samarali ta'lim berish uchun yangi pedagogik metodlar, texnologiyalar va uslublar kiritilishi muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar. Ixtisoslashtirilgan yordamchi maktab, korreksion tarbiya, o'z-o'zini tarbiyalash, ijtimoiy moslashuv, differensiyalashgan yondashuv.

O'zbekistonda ixtisoslashtirilgan yordamchi maktablarda korreksion tarbiya ishlarini tashkil etish yondashuvlari, yurtimizning ta'lim siyosatiga, jamiyatda nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari va ehtiyojlarini hisobga olishga asoslangan. Ushbu yondashuvlar turli normativ-huquqiy hujjatlar va dasturlar asosida amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-fevraldagi PF-6155-son Farmoni bilan tasdiqlangan "2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini alohida e'tibor qaratilgan. O'zbekistonning ixtisoslashtirilgan maktablarida korreksion tarbiya ishlarini tashkil etishda xalqaro tajriba va metodologiyalar ham keng o'rganilmoqda hamda tajriba almashilmoqda. Maqolada korreksion tarbiya usullarini samarali qo'llash, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish va ularning o'ziga xos rivojlanish jarayonlarini yuksaltirishda differensiyalashgan yondashuvni qo'llashning zaruriyati haqida so'z boradi. Korreksion tarbiya metodikalarining tizimli ravishda joriy etilishi, o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatlarini amalga oshirish va ularning jamiyatga moslashuvini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Korreksion tarbiya ishlarini samarali tashkil etish uchun muhim yondashuvlardan o'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash maqsadida ijobiy va xavfsiz muhit yaratish muhimdir. O'quvchilar o'zini erkin va xotirjam his qilishi kerak, bu esa ularning darslarga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi va o'quv jarayonini samarali qiladi. Keyingi asosiy e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan yondashuvlardan biri bu- **Individual yondashuv** hisoblanadi. Korreksion tarbiya jarayonlarini tashkil etishda bolaning o'ziga xos ehtiyojlari va rivojlanish darajasi hisobga olinishi lozim. Darslar o'quvchilarning yoshi, salomatligi, psixologik holati, kognitiv va emotsional xususiyatlariga moslashtirilgan bo'lishi muhim. Bu yondashuv o'quvchilarning qobiliyatlari va imkoniyatlarini maksimal darajada rivojlantirishga yordam beradi. Korreksion tarbiya ishlarida o'qituvchilar va psixologlar, logopedlar, defektologlar kabi mutaxassislar birgalikda ishlashadi. O'quvchilarning umumiy rivojlanishini yaxshilash uchun turli fanlarni integratsiya qilishni taqazo qiladi. Har bir mutaxassis o'quvchining xususiyatlarini chuqur tahlil qiladi va ularga mos dars rejalarini ishlab chiqadi. O'quvchilarni tarbiyalashda oila bilan hamkorlik qilish juda muhimdir. O'quvchilarning o'qishdagi muvaffaqiyatlari, uy sharoitlari va o'zaro aloqalarini yaxshilash uchun oila bilan o'zaro faol aloqada bo'lish zarur. Oila va maktab o'rtasidagi hamkorlik, o'quvchilarning muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu yondashuvlar, ixtisoslashtirilgan yordamchi maktablarda korreksion tarbiya ishlarining samarali va individual yondashuvga asoslangan tarzda tashkil etilishini ta'minlashga yordam beradi.

Ixtisoslashgan yordamchi maktablarda tarbiya ishlarini tashkil etishda samarali pedagogik metodlar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan bo'lishi kerak. Vizual va motor ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'quvchilarga vizual motor mashqlari masalan, shakllar, tasvirlar va harakatlarni aniqlash o'rgatiladi. Bunda o'quvchilar ko'rish va harakat qilishni bir vaqtda bajarishlari kerak. Masalan, shakllarni izlash o'quvchilarga shakllarni ko'rsatib, ular orasida aniq shaklni topish yoki tanlashni so'rash. Motor ko'nikmalarini rivojlantirish uchun **motorik mashqlar** ishlatiladi. Bu mashqlar qo'llar, oyoqlar, bosh va tananing boshqa qismlarini

o'rgatish va harakatlarni aniqlik bilan bajarishni ta'minlashga qaratilgan. O'quvchilarga turli xil jismoniy topshiriqlar berish, masalan, tennis to'pini ushlash, turli qismlarga bo'lingan tasvirlarni birlashtirish. Bu topshiriqlar bolalarning motor ko'nikmalarini, vizual-motor koordinatsiyasini, kognitiv va psixologik rivojlanishini oshirishga katta hissa qo'shadi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo'llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to'siqsiz moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda to'laqonli uyg'unlashuviga xizmat qiladigan sifatli umumiy o'rta ta'lim berishni ta'minlashdan iborat.

Ixtisoslashtirilgan yordamchi maktablarda korreksion yondashuvlar bolalarning ta'lim va tarbiyasida juda muhim rol o'ynaydi. Korreksion yondashuvlar orqali o'qituvchi har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga oladi. Bu bolaga o'ziga xos ta'lim strategiyalari va metodlari orqali yordam berishga imkon yaratadi. Masalan, bolaning kognitiv qobiliyatlari, sezgirlik darajasi yoki motorik ko'nikmalari hisobga olinadi, bu esa ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Korreksion yondashuvlar bolalarning kognitiv qobiliyatlarini ya'ni fikrlash, tushunish, tahlil qilish va qaror qabul qilishni rivojlantirishga qaratilgan. Bundan tashqari, bolalarga o'zlarining kamchiliklarini qabul qilish va ularni to'g'ri yo'naltirishni o'rgatish orqali psixologik holatlari yaxshilanadi. Bu bolaning ijtimoiy moslashuviga ham yordam beradi. Korreksion yondashuvlar bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ijtimoiy moslashuvni kuchaytirish orqali bolalar jamiyatda o'z o'rnini topishga, boshqalar bilan yaxshi aloqada bo'lishga va o'z fikrlarini ifodalashga qodir bo'lishadi.

Ixtisoslashtirilgan yordamchi maktablarda korreksion yondashuvlar bolalarning har tomonlama rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu yondashuvlar o'quvchilarning kognitiv, emotsional, ijtimoiy, motorik va psixologik rivojlanishlarini yaxshilashga yordam beradi. Bularning barchasi bolalarning mustaqil va muvaffaqiyatli hayot kechirishiga yordam beradi, ularni jamiyatda teng huquqli a'zolar sifatida moslashishga olib keladi. Shuningdek, korreksion yondashuvlar ijtimoiy faollikni oshirish, emotsional barqarorlikni ta'minlash va o'zini anglashga imkon yaratadi, bu esa bolalarning jamiyatda teng huquqli a'zolar sifatida o'z o'rnini topishlariga yordam beradi. Korreksion ta'lim metodlari nafaqat bilim, balki ruhiy va jismoniy holatlarni ham yaxshilashga yo'naltirilgan bo'lib, bolalar uchun yaxshiroq ta'lim, barqaror rivojlanish va baxtli kelajakni ta'minlaydi.

Umuman olganda, ixtisoslashtirilgan yordamchi maktablarda korreksion yondashuvlar bolaning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur vosita bo'lib, ularni kelajakda muvaffaqiyatli, ijtimoiy moslashgan va mustaqil hayotga tayyorlaydi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari ta'lim-tarbiya berish, korreksiyalash va davolash-sog'lomlashtirish muassasalari hisoblanadi hamda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning umumiy o'rta ta'lim olishda va ularni bilish imkoniyatlariga muvofiq tarbiyalashda, ularning jamiyatga moslashuvi va integratsiyalashuvida ko'maklashish, shuningdek, ijtimoiy yordamga muhtoj oilalarga farzandlarini tarbiyalash va ularga ta'lim berishda yordam ko'rsatish maqsadida tashkil etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. 13.10.2020 yildagi PQ-4860-son. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida.
2. Uzluksiz ta'lim pedagogikasi va inklyuziv ta'lim. R.R.Zamilova Darslik. Namangan-2023.
3. Maxsus pedagogika. K.M.Astanakulov. Uslubiy qo'llanma. Navoiy-2024.
4. Sharon Vaughn va Michael F. Shinn – *Journal of Special Education*.
5. "Effective Strategies for Teaching Students with Disabilities in Inclusive Classrooms." *Journal of Special Education*, 2016.
6. Thomas Hehir – *Disability & Society*. "Disability and Education Reform: Global Perspectives on Special Education." *Disability & Society*, 2020.

TALABALARNING MUSTAQIL O'RGANISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ROLI

Narziyeva Inobat Zoirovna

BuxDPI Xorijiy tillarni o'qitish metodikasi kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy raqamli texnologiyalarning talabalarning mustaqil ta'limga bo'lgan qiziqishi va o'zlashtirish samaradorligini oshirishdagi o'rni yoritiladi. Muallif mustaqil ta'limni tashkil etishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) imkoniyatlari, interaktiv platformalar, virtual kurslar, onlayn resurslar va tahliliy vositalar yordamida o'quv jarayonini individuallashtirish va talabaning o'quv faoliyatiga faollik bilan yondashuvini kuchaytirish yo'llarini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Raqamli texnologiyalar, mustaqil ta'lim,, elektron ta'lim, raqamli kompetentlik, talaba, onlayn ta'lim, o'z-o'zini o'qitish.

XXI asrda ta'lim tizimi raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu o'zgarishlar talabalarning mustaqil o'rganish ko'nikmalariga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ta'lim oluvchilarning bilimga bo'lgan yondashuvi, o'rganish uslublari va o'qituvchilarning metodik yondashuvi shiddat bilan o'zgarib bormoqda. Ayniqsa, mustaqil o'rganish jarayoni raqamli vositalar yordamida ancha faol va samarali shaklga ega bo'lmoqda. Talabalarning axborot olish, tahlil qilish va undan to'g'ri foydalanish ko'nikmalari, ya'ni axborot kompetentligini rivojlantirish zaruratining ortib borishi ulardan yangi kompetensiyalarni xususan, raqamli savodxonlik va raqamli muhitda ishlash ko'nikmalarini talab qiliadi, Shu sababli, raqamli ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish nafaqat bilim olish jarayonini soddalashtiradi, balki talabalarni zamonaviy axborot texnologiyalariga moslashishga, ulardan unumli foydalanishga o'rgatadi. An'anaviy ta'lim usullariga nisbatan, raqamli vositalar orqali ta'lim olish o'quvchini faolroq, mustaqilroq va ijodiy fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirish imkonini bersa, Virtual ta'lim platformalaridan foydalanish, talabalar o'rtasida axborot qidirish, tahlil qilish va o'z fikrlarini aniq ifodalash ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi. Raqamli vositalar yordamida o'tkazilgan darslar interaktiv va qiziqarli bo'lib, talabalar o'zlarini mustaqil o'quvchilar sifatida his qilishlariga imkon yaratadi. Bu esa o'z navbatida, talabalar orasida innovatsion fikrlash va kreativ yondashuvni rivojlantiradi.

Bugungi kunda elektron darsliklar, onlayn platformalar, mobil ilovalar, video darslar va sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan o'quv dasturlarining keng joriy etilishi talabalarga o'z bilimlarini istalgan vaqtda, istalgan joyda mustaqil ravishda oshirish imkoniyatini yaratmoqda. Xalqaro miqyosdagi Coursera, Khan Academy, Duolingo, Moodle kabi platformalar har bir talabaga o'zining qiziqishlari va ehtiyojlari asosida o'rganish imkonini beradi. Xususan, Coursera, Khan Academy va Duolingo kabi ta'lim platformalari ingliz tilini turli maqsadlarda o'rganish uchun zamonaviy va qulay imkoniyatlar yaratadi. Coursera akademik va kasbiy til o'rgatishda yetakchi bo'lsa, Khan Academy ingliz tilida boshqa fanlarni o'rganish orqali bilvosita til ko'nikmasini shakllantiradi, Duolingo esa boshlang'ich bosqichda oson, qiziqarli va samarali o'rganish uchun ideal vositadir. Bu platformalar axborot texnologiyalari orqali til o'rganishdagi eng yaxshi amaliy misollar hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar orqali ta'lim olishning yana bir ijobiy jihatlaridan biri bu o'z-o'zini baholash va monitoring qilish tizimining mavjudligidir. Masalan, onlayn testlar, avtomatik baholovchi tizimlar va interaktiv mashqlar talabaning bilim darajasini doimiy nazoratda ushlab turishga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida ularning mas'uliyatini, o'z ustida ishlash qobiliyatini va o'quv motivatsiyasini oshiradi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar ko'makida tashkil etilgan virtual kutubxonalar, ilmiy maqolalar bazalari, elektron jurnallar talabalar uchun mustaqil ilmiy izlanishlar olib borishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Ular nafaqat mavjud bilimlarni o'zlashtirishga, balki yangi bilimlarni mustaqil tarzda izlab topishga ham yordam beradi. Raqamli o'qitish vositalarining yana bir avfzalligi bu moslashuvchanlik bo'lib, u talabalarda istalgan vaqtda va joyda o'z darajasiga mos materiallarni tanlab ta'lim olish imkoniyatini berishidir. Shuni

ta'kidlash joizki, raqamli vositalardan samarali foydalanish uchun talabalar raqamli savodxonlik, axborotni tanqidiy tahlil qilish va o'zini-o'zi boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishlari zarur. O'qituvchilarning vazifasi esa bu ko'nikmalarni shakllantirishda yo'l-yo'riq ko'rsatish va kerakli metodik ko'makni ta'minlashdan iboratdir. Talabalarning mustaqil ta'lim jarayonida raqamli kompetentlikni rivojlantirish uchun didaktik struktura muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon bosqichma-bosqich: o'quv maqsadlarini belgilash, mos raqamli vositalarni tanlash, o'quv materiallarini yetkazish, amaliy mashg'ulotlar va fikr almashinuvi, shuningdek, baholash tizimlarini o'z ichiga oladi. Mustaqil ta'lim esa shunchaki mustaqil o'qish emas, balki talabaning raqamli savodxonligini oshirishga yo'naltirilgan tizimli o'quv faoliyatidir. Mustaqil o'rganish bu o'z oldiga maqsad qo'yish va murakkab muammolarni mustaqil ravishda hal qilish qobiliyatidir. Shuningdek, talabalarning ilmiy qobiliyatlarini rivojlantirishda, ularning o'quv jarayonidan qoniqishlari muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar mustaqil ta'limning mazmunini boyitibgina qolmay, talabaning o'z-o'zini rivojlantirishiga kuchli turtki berish barobarida, talabalarning mustaqil o'rganish jarayonini samarali tashkil etish, ularni zamonaviy ta'lim vositalari bilan qurollantirish va o'z bilimlarini mustaqil oshirishga undashda muhim vosita hisoblanadi. Bu esa bugungi kunda raqamli transformatsiyalashayotgan jamiyatda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Siemens, G. (2005). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning.
2. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon, 9(5).
3. Anderson, T. (2008). The Theory and Practice of Online Learning. AU Press.
4. UNESCO (2020). Distance learning solutions. <https://en.unesco.org>
5. Kattabekov, S., & Ismoilova, M. (2023). Raqamli pedagogika asoslari. Toshkent: Ilm ziyo nashriyoti.

TALABALARDA AXBOROT XAVFSIZLIGI MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

*Jo'rayev Qo'ldoshjon Ismatillo o'g'li
Buxoro davlat pedagogika instituti
Raqamli ta'lim texnologiyalari markazi boshlig'i*

Annotatsiya. *Axborot texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan hozirgi davrda inson hayoti, ayniqsa yosh avlodning o'qish, ish, dam olish va ijtimoiy faoliyatlari ko'p jihatdan raqamli makon bilan chambarchas bog'liq bo'lib qoldi. Shu sababli axborot xavfsizligi masalalari kundalik hayotda tobora dolzarbroq tus olmoqda. Ayniqsa, talabalik davrida axborot xavfsizligi madaniyatining shakllanishi muhim ahamiyatga ega. Bu esa nafaqat texnik bilimlarni, balki pedagogik yondashuvlarni ham o'z ichiga olgan tizimli ta'lim-tarbiyani talab qiladi. Maqolada talabalarda axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning pedagogik jihatlari yoritiladi. Axborot kompetentligining tarkibiy qismlari, ularni rivojlantirish usullari hamda xalqaro tajribalar asosida samarali yondashuvlar tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *axborot xavfsizligi, raqamli savodxonlik, talaba, ta'lim texnologiyalari, axborot madaniyati, baxolash mezonlari.*

Bugungi kunda axborot texnologiyalarining jadal sur'atlarda rivojlanishi va raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim tizimi oldiga yangi va murakkab vazifalarni qo'ymoqda. Talabalarning bilim darajasini belgilovchi mezonlar o'zgarib, endilikda ularning nafaqat faktik ma'lumotlarga egaligi, balki axborotni izlash, tahlil qilish, saralash va undan maqsadli foydalanish qobiliyati ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa axborot kompetentligining shakllanganlik darajasiga bog'liq bo'lib, talabaning mustaqil fikr yuritishi, yangilikka intilishi, global axborot oqimida yo'lini topa olishi va zamonaviy mehnat bozorida o'z o'rnini topishiga xizmat qiladi.

Axborot xavfsizligi madaniyati esa ushbu kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Bu madaniyat talabaning axborot muhitida o'zini va boshqalarni himoya qila olishi, ma'lumotlardan mas'uliyat bilan foydalanishi va internet etikasi qoidalariga rioya qilishi kabi xatti-harakatlarini shakllantiradi. Axborot xavfsizligi madaniyati — bu shaxsning axborot makonida xavfsiz harakat qilishga, axborotlarni tanqidiy tahlil qilishga, axloqiy va huquqiy me'yorlarga asoslangan holda foydalanishga bo'lgan bilim, ko'nikma va odatlari yig'indisidir[Ximmatov,2024: 65]. Bu madaniyat shaxsning kompyuter, internet, mobil qurilmalar kabi axborot vositalaridan foydalanishda o'zini va boshqalarni himoya qila olish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Raqamli ta'lim texnologiyalarining keng joriy qilinishi bilan bir qatorda, axborot madaniyatini rivojlantirish bugungi ta'lim siyosatining ajralmas qismiga aylandi. Jahon miqyosida ochiq ta'lim platformalari, sun'iy intellektga asoslangan o'quv tizimlari bilan birga, media va axborot savodxonligini oshirish bo'yicha ham faol ishlar olib borilmoqda. O'zbekistonda ham bu yo'nalishda muhim islohotlar amalga oshirilmoqda, ammo talabalarda axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga qaratilgan tizimli yondashuvlar va baholash mezonlari hali to'liq ishlab chiqilmagan.

Pedagogik nuqtai nazardan, axborot xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish uchun ichki va tashqi omillarni, shuningdek, psixologik va texnologik shart-sharoitlarni hisobga olish zarur. Axborot kompetentligining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1)Axborotni izlash kompetensiyasi – kerakli ma'lumotni aniqlay olish, ishonchli manbalarni tanlay bilish;

2)Axborotni tahlil qilish va qayta ishlash kompetensiyasi – axborot ishonchliligini baholash, kontekstga moslashtirish;

3)Axborotdan foydalanish kompetensiyasi – taqdimotlar, ilmiy ishlanmalar, loyihalarda axborotni samarali qo'llay olish;

4)Axborot madaniyati va xavfsizlik – axborot xavfsizligi qoidalariga rioya qilish, mualliflik huquqlarini tushunish va hurmat qilish.

Bu kompetensiyalarni rivojlantirishda faqatgina texnologik resurslar emas, balki fanlararo yondashuv, tanqidiy fikrlash, etika va madaniyat kabi ko'nikmalarning ham o'rni beqiyosdir. Talabalarda axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish uchun quyidagi pedagogik yondashuvlar samarali hisoblanadi: Amaliy mashg'ulotlar va simulyatsiyalar – kiber tahdidlarni aniqlash, xavfsiz parollar yaratish kabi topshiriqlar orqali tajriba orttirish; Fanlararo integratsiya – axborot xavfsizligi mavzularini boshqa fanlar bilan bog'lab o'rganish (masalan, huquq, psixologiya, jurnalistika); Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish – yolg'on axborotni aniqlash, media manipulyatsiyani tahlil qilish, phishing va ijtimoiy muhandislikdan ogoh bo'lish; Etik va huquqiy yondashuv – axborotdan foydalanishda axloqiy me'yorlarga amal qilishni o'rgatish.

O'zbekistonda olib borilgan tadqiqotlar, jumladan, I. Yo'ldoshev, D. Qodirov va M. Sattorovlarning[Qodirov, 2022: 87] ilmiy ishlari shuni ko'rsatadiki, raqamli vositalarni to'g'ri qo'llash orqali talabalarining axborotga nisbatan mas'uliyatli munosabatini shakllantirish mumkin. Ayniqsa, D. Qodirovning “Axborot madaniyatini shakllantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni” nomli tadqiqotida raqamli texnologiyalarni o'rgatishda madaniyat va xavfsizlik masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Xalqaro tajribalardan, xususan, Yevropa Ittifoqining DIGCOMP modeli asosida axborot kompetentligining besh asosiy yo'nalishi ajratib ko'rsatiladi:

Axborot kompetentligining besh asosiy yo'nalishi

UNESCO tomonidan e'lon qilingan “Media and Information Literacy” (2021) qo'llanmasida esa yoshlarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, soxta axborotdan himoyalash va axborotga ongli yondashuvni shakllantirish asosiy vazifa sifatida ko'riladi[Karimova, 2024: 150].

Axborot xavfsizligi madaniyati faqat texnik bilimlar bilan cheklanmasdan, insoniy qadriyatlar, madaniy tafakkur va shaxsiy mas'uliyat bilan bog'liq murakkab psixopedagogik holatdir. Shu sababli, bu sohada olib boriladigan pedagogik faoliyatlar o'z ichiga kompleks,

uzluksiz va o'zaro bog'liq elementlarni olishi kerak.

Talabalarda axborot xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb pedagogik vazifalardan biridir. Bu jarayonni faqat texnik ko'nikmalar bilan emas, balki kompleks pedagogik, axloqiy va huquqiy yondashuvlar orqali amalga oshirish zarur. Har bir pedagog bu yo'nalishda o'z hissasini qo'shishi, yosh avlodni raqamli dunyoda ongli va xavfsiz yashashga o'rgatishi kerak. Zero, axborot xavfsizligini ta'minlash – bu zamonaviy jamiyat taraqqiyotining kafolatidir. Zamonaviy ta'lim jarayonida axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish – bu talabaning shaxsiy va kasbiy kamolotining ajralmas qismidir. Bu kompetensiya orqali talaba raqamli muhitda mustaqil, mas'uliyatli va samarali faoliyat yurita oladi. Oliy ta'lim muassasalari esa bu yo'nalishda zamonaviy ta'lim metodikasi, axborot xavfsizligi bo'yicha milliy va xalqaro standartlarga tayanib, tizimli faoliyat olib borishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. I.Q.Ximmatov, M.A.Sulaymonov Zamonaviy raqamli axborot tizimlaridan talaba-yoshlarning foydalanishida ta'limtarbiyaning ahamiyati. <https://mppam2024.qarshidu.uz>
2. Qodirov D. Axborot madaniyatini shakllantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni // O'zDJTU ilmiy axborotnomasi. – 2022. – №1(29). – B. 85–90.
3. Yo'ldoshev I. Raqamli ta'lim sharoitida o'quvchilarda axborot kompetentligini rivojlantirish Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. – 2023. – №2. – B. 112–117.
4. Sattorov M. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida mustaqil ta'limni tashkil etishning didaktik shart-sharoitlari. – Toshkent: Fan, 2020.
5. Karimova N. B. Raqamli ta'lim texnologiyalari vositasida talabalarning axborot kompetentligini rivojlantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari “Badiiy ta'lim va pedagogika” ilmiy jurnal. -Toshkent, 2024. -4-son. –B. 146-154 (13.00.00 OAK Rayosatining 355/5-son qarori. 07.06.2024).

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA TALABALARDA KASBIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YONDASHUVLARI

Yo'ldoshev Mirzobek Nurilloevich
BDTU, Transport vositalari muhandisligi kafedrasida tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish orqali talabalarning kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish masalalari yoritilgan. Unda raqamli muhitda ta'lim jarayonini tashkil etishning ustunliklari, kompetensiyaga asoslangan yondashuvning ahamiyati hamda interaktiv metodlardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy raqamli platformalar asosida muhandislik va boshqa texnik yo'nalishlarda o'qitish tajribalari misolida metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, kasbiy ko'nikma, oliy ta'lim, interaktiv metodlar, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, texnologik ta'lim.

Zamonaviy ta'lim tizimi global miqyosda yangi o'zgarishlar va talablar bilan yuzma-yuz kelmoqda. Shu jumladan, oliy ta'lim muassasalarida kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi, ta'lim jarayonini yanada samarali va innovatsion tarzda tashkil etishga yordam bermoqda. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida raqamli ta'lim texnologiyalarining joriy etilishi, ayniqsa, texnik sohalarida mutaxassislar tayyorlash jarayonini modernizatsiya qilishda muhim o'rin tutadi. Buning natijasida, talabalar nafaqat amaliy bilimlarni egallaydi, balki zamonaviy raqamli vositalar yordamida o'z kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Raqamli texnologiyalar ta'limda yangiliklarni amalga oshirish, o'quv jarayonini individualizatsiya qilish va talabalar o'rtasida o'zaro hamkorlikni kuchaytirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Masofaviy ta'lim, interaktiv o'quv platformalari, simulyatsiya va virtual

laboratoriyalar yordamida bo'lajak muhandislar va boshqa texnik yo'nalishlar talabalari kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda zarur bilim va ko'nikmalarni egallay olishadi[1].

Muhandislik sohasidagi kasbiy faoliyatni chuqur tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, muhandis mutaxassislarining vazifalari tarkibida ilmiy-tadqiqot va amaliy tajriba ishlarini tashkil etish, muhim kasbiy axborotni tahliliy va sintez asosida qayta ishlash, shuningdek, nazariy bilimlarni umumlashtirilgan algoritmlar asosida real muammolarni hal etishga qodirlik alohida ahamiyat kasb etadi. Bu esa mutaxassis tayyorlashda doimiy tarkibiy jihat sifatida asosiy kompetensiyalarni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Majburiy fanlarni o'zlashtirish jarayoni esa ushbu kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning asosi hisoblanadi. Bu jarayonda nazariy va amaliy topshiriqlarni bajarish, kasbiy yo'nalishdagi bilim va ko'nikmalarni egallash, xulq-atvor me'yorlari va qadriyatlarini o'zlashtirish orqali talabalar kerakli tajribani hosil qiladilar. Shu bois zamonaviy muhandislik ta'limi nafaqat kasbiy tayyorgarlik, balki mutaxassisning uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydigan asosiy kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim[2].

Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) ta'lim jarayonida qo'llash bo'yicha yetarli nazariy va metodik asoslarning yo'qligi, ayniqsa, masofaviy ta'lim sharoitida bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish bo'yicha qo'shimcha izlanishlar olib borishni talab qilmoqda. Ayniqsa, ikki bosqichli ta'lim tizimiga o'tish fonida, bu jarayonni samarali tashkil etish uchun muayyan tashkiliy va metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish muhim vazifadir[3].

Texnik yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalarida olib borilgan tadqiqotlar va tajriba ishlari quyidagi ziddiyatlarni yuzaga chiqardi:

- bir tomondan, bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ehtiyoj yuqori bo'lsa-da, amaldagi ta'lim tizimida ularni shakllantirishga doir nazariy va uslubiy asoslar yetarli darajada ishlab chiqilmagan;

- boshqa tomondan, turli ta'lim yo'nalishlarida AKTdan foydalanish tajribasi mavjud bo'lsa-da, masofaviy muhitda muhandislik ta'limini kompetensiyaga asoslangan yondashuv bilan integratsiya qilishning aniq mexanizmlari hali mukammal ishlab chiqilmagan[4].

Shu bois, texnik oliy ta'lim muassasalarida raqamli ta'lim muhitini yaratishda, muhandislarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga kompleks nazariy va uslubiy yondashuvni qo'llash zarur. Ushbu jarayon quyidagi shartlar ta'minlangan holda yanada samarali bo'ladi:

- kompetensiyaga yo'naltirilgan yondashuvni joriy etish uchun zarur metod va vositalar asoslab chiqiladi;

- raqamli ta'lim muhiti orqali bilim, ko'nikma va malakalarning mustahkam bog'liqligi ta'minlanadi;

- nazariy tayyorgarlik amaliyot bilan uyg'unlashtiriladi, bu esa bo'lajak muhandisning kasbiy faoliyatga tayyorligini oshiradi.

- Muhandislik ta'limining masofaviy shaklida majburiy fanlarni o'zlashtirish jarayoni talabalarining bilim olishga yo'naltirilgan kognitiv faolligi, o'quv motivatsiyasi va mustaqil izlanish imkoniyatlarini inobatga olgan holda, kasbiy tayyorgarlikni tashkil etish modeliga asoslangan tarzda amalga oshiriladi.

- Ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasidagi hamkorlikni ta'minlash, ularning faoliyatini yagona metodik asosda uyg'unlashtirish, masofaviy ta'lim sharoitida o'quv jarayonini to'laqonli olib borish uchun zarur tashkiliy va pedagogik tamoyillar ishlab chiqiladi[5].

Raqamli ta'lim muhiti sharoitida muhandislar kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishga qaratilgan asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

1. O'zbekiston ta'lim tizimida bosqichma-bosqich kadrlar tayyorlashning rivojlanish tendensiyalarini o'rganish va zamonaviy muhandislarni tayyorlash jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni qo'llashning xususiyatlarini tahlil qilish.

2. Mahalliy va xorijiy ta'lim tajribalarini tahlil qilish orqali, ayniqsa masofaviy formatda kadrlar tayyorlash metodlariga asoslanib, asosiy kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda majburiy fanlarni o'zlashtirish imkoniyatlarini aniqlab berish.

3. Texnik mutaxassislar uchun zarur bo'lgan asosiy kompetensiyalarni shakllantirish modelini yaratish, shuningdek, masofaviy o'quv sharoitida kasbiy tayyorgarlikni tashkil etish bo'yicha texnologik, axborotiy va metodik komponentlarni tizimlashtirish.

4. Institut miqyosida axborot-ta'lim muhitini integratsiyalovchi omil sifatida, majburiy fanlar bo'yicha yaratiladigan elektron o'quv-uslubiy majmualarning mazmunini tanlash mezonlarini ishlab chiqish va masofaviy ta'lim formatida ulardan foydalanish metodikasini shakllantirish.

5. Taklif etilgan yondashuv asosida ishlab chiqilgan konsepsiya va metodik yechimlarning amaliy samaradorligini eksperimental tarzda sinovdan o'tkazish va natijalarni tahlil qilish.

Oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish, kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Bu jarayon nafaqat o'quv materiallarini eng samarali tarzda yetkazish imkonini beradi, balki talabalarni o'z kasbiy faoliyatlarini raqamli muhitda muvaffaqiyatli amalga oshirishga tayyorlaydi. Raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan o'quv jarayoni, ayniqsa, masofaviy ta'lim va interaktiv metodlar orqali, o'quvchilarga mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va yangi bilimlarni o'zlashtirishda yordam beradi.

Bundan tashqari, oliy ta'lim muassasalarida raqamli ta'lim vositalaridan samarali foydalanish, talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishda metodik yondashuvlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llashda o'qituvchilarning malakasini oshirishni talab etadi. Keltirilgan tahlillar va takliflar, ta'lim jarayonini raqamlashtirishning nafaqat texnologik, balki pedagogik jihatlarini ham inobatga olgan holda, o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini yuqori darajaga ko'tarish imkoniyatini beradi. Natijada, raqamli ta'lim texnologiyalari orqali oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarning malaka va kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali yondashuvlari o'quv tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti.: Ped.fan.dokt. ... diss. avtoref. - T.: 2007. - 37 b.

2. Джураев Р.Х. Организационно - педагогические основы интенсификации системы профессионального подготовки в учебных заведениях профессионального образования: Автореф. дисс ... док.пед.наук.-Т.: 1995. - 43с.

3. Muslimov N.A. Pedagogik faoliyatga tizimli yondashuv muammolari // Kasb-hunar ta'limi. – 2004. - № 3. – B.24.

4. Ismailova Z.K. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy va eksperimental-metodik asoslari: Diss.... ped. fan. dok. – T.: 2006. – 345 b.

5. O'rinov U.A. Ishlab chiqarishdan ajralmagan holda masofaviy ta'limning afzalliklari. "O'zMU xabarlari". Ilmiy jurnal. Toshkent, 2020. №1/2, 148-151 b.

TALABALARNI IJTIMOIIY-AMALIY FAOLIYATGA TAYYORLASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

H.T.Sodiqov

BDTU, mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada talabalarni ijtimoiy-amaliy faoliyatga tayyorlash murakkab pedagogik muammo sifatida tahlil qilinadi. Unda ta'lim va amaliyot uyg'unligi, ijtimoiy hamkorlik, pedagoglarning salohiyati, zamonaviy metodikalar va talabalarining shaxsiy faolligi kabi omillarning o'rni yoritilgan. Shuningdek, amaliy muhit yaratish, ta'lim–ishlab chiqarish integratsiyasi va hamkorlikka asoslangan o'qitish usullarining ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: *ijtimoiy-amaliy faoliyat, pedagogik muammo, talabalar tayyorgarligi, ta'lim muhiti, amaliy mashg'ulot, metodik ta'minot, kasbiy kompetensiya, hamkorlikli ta'lim, amaliyot integratsiyasi, motivatsiya.*

Zamonaviy ta'lim tizimining tub mohiyati shundaki, u nafaqat bilim berish, balki shaxsni jamiyat hayotiga faol jalb qilish, ijtimoiy va kasbiy jihatdan mustaqil fikrlay oladigan, o'z qarorlarini asoslab bera oladigan, innovatsion g'oyalarga tayangan holda hayotga tadbiriq qila oladigan, shuningdek, o'z kasbiy faoliyatini amaliy muhitda samarali amalga oshira oladigan mutaxassisni shakllantirishga yo'naltirilgan. Mazkur yondashuv ayniqsa talabalarni ijtimoiy-amaliy faoliyatga tayyorlash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonning zamirida ta'limning real hayot bilan uzviy bog'liqligi, bilimlarning amaliyot bilan uyg'unligi va jamiyat ehtiyojlariga moslashuvchanlik prinsiplarining ustuvorligi yotadi. Biroq, bu jarayonni samarali tashkil etish ko'plab pedagogik muammolar bilan to'qnash kelmoqda.

Avvalo, ijtimoiy-amaliy faoliyatga tayyorlashning mazmuni va uslubiy jihatlari hanuzgacha yagona tizimga solinmagan. Turli oliy ta'lim muassasalarida bu jarayon turlicha tashkil etilayotgani natijasida talabalar o'z kasbiy faoliyatini boshlashda yetarli darajada tayyor bo'lmashligi kuzatilmoqda. Mazkur muammo nafaqat o'quv rejalari va dasturlarining amaliyotga yo'naltirilmaganligi, balki ta'lim jarayonida ishlab chiqarish, biznes va ijtimoiy soha bilan samarali hamkorlik mexanizmlarining sustligi bilan ham bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan qaralganda, talabalarni ijtimoiy-amaliy faoliyatga tayyorlash nafaqat o'quv-uslubiy masala, balki keng pedagogik muammo sifatida ko'rilmog'i lozim. Bu muammoning ildizida ko'p omillar yotadi: pedagoglarning metodik tayyorgarligi yetarli emasligi, ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalar va amaliyotga yo'naltirilgan o'quv muhiti mavjud emasligi, ishlab chiqarish korxonalari bilan integratsiyaning sustligi, talabalar tomonidan ijtimoiy faoliyatga nisbatan past qiziqish, kasbiy motivatsiyaning yetishmasligi, shuningdek, ta'limning faqat nazariy jihatiga urg'u berilishi. Bularning barchasi ijtimoiy-amaliy tayyorgarlikni ta'minlash yo'lidagi asosiy to'siqlar hisoblanadi [Urinov, 2020: 5277].

Pedagogik nuqtai nazardan olib qaralganda, ushbu muammoni hal etish uchun kompleks yondashuv zarur bo'lib, bunda nazariy bilimlar amaliy mashg'ulotlar bilan uzviy bog'langan bo'lishi, talabaning shaxsiy faolligi va tashabbuskorligi rag'batlantirilishi, real hayotiy vaziyatlar asosida o'qitish metodlari joriy qilinishi lozim. Ijtimoiy-amaliy faoliyatning o'zi esa keng tushuncha bo'lib, u nafaqat ishlab chiqarishdagi amaliyot yoki kasb-hunar faoliyatini, balki jamoat ishlarida, ijtimoiy loyihalarda, volontyorlik faoliyatida, mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlikda ishtirok etishni ham o'z ichiga oladi. Shu bois, talabalarni bunday faoliyatga tayyorlashda ularga nafaqat kasbiy ko'nikmalar, balki kommunikativ kompetensiyalar, jamoada ishlash, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, ijtimoiy mas'uliyatni his qilish kabi ko'nikmalarni ham shakllantirish muhimdir. Bu esa o'z navbatida o'quv jarayonini tashkil etishda an'anaviy yondashuvlardan voz kechishni, interaktiv, faol, hamkorlikka asoslangan metodlarni joriy qilishni talab qiladi. Biroq, hozirgi holat shuni ko'rsatadiki, ko'plab ta'lim muassasalarida o'qitish metodikasi hanuzgacha ma'ruzalar va nazariy bilimlarni yetkazishga asoslangan bo'lib qolmoqda. Amaliy mashg'ulotlar esa ko'pincha formal tusda o'tkaziladi yoki reallikdan yiroq bo'lgan mashqlar bilan cheklanadi.

Talabalarda real ijtimoiy va kasbiy muhitga chiqish, o'z bilimini amalda sinab ko'rish imkoniyatining yo'qligi, ularning kasbiy faoliyatga tayyorlik darajasiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa oliy ta'lim muassasasining jamiyat ehtiyojlariga mos kadr tayyorlashdagi asosiy funksiyasini to'laqonli bajarmasligiga olib keladi. Shu sababli talabalarni ijtimoiy-amaliy faoliyatga tayyorlash pedagogik muammo sifatida tan olinishi, bu muammoni hal etishga yo'naltirilgan tizimli tadqiqotlar olib borilishi, metodik ta'minotlar ishlab chiqilishi, tajriba asosida sinovdan o'tkazilgan innovatsion modellar amaliyotga joriy qilinishi lozim [Himmataliyev, 2018: 70].

Bunda muammo tahlili, uning sabablari va oqibatlarini aniqlash, ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish pedagogik izlanishlarning markaziy vazifasiga aylanishi kerak. Shuningdek, talabalarni ijtimoiy-amaliy faoliyatga tayyorlashda o'qituvchining roli tubdan qayta ko'rib chiqilishi lozim. U faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, maslahat beruvchi, amaliy faoliyatga motivatsiya beruvchi trener sifatida faoliyat yuritishi zarur. Bunda u ta'lim jarayonida muhit yaratib beruvchi shaxsga aylanadi.

Yana bir muhim jihat – ijtimoiy-amaliy faoliyatga tayyorlashda hamkorlik aloqalarining kuchaytirilishi lozim. Ishlab chiqarish korxonalari, mahalliy boshqaruv organlari, ijtimoiy tashkilotlar, nodavlat notijorat tashkilotlari, ta'lim muassasalari o'rtasida uzviy aloqalar yo'lga qo'yilishi talab qilinadi. Bu orqali talabalar real loyihalarda ishtirok etish, ijtimoiy sohadagi muammolarni o'rganish va ularga yechim taklif etish, amaliy faoliyatga bevosita sho'ng'ish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, baholash tizimi ham o'zgarishi zarur. Talabaning faqat nazariy bilimlarini emas, balki amaliy ko'nikma, ijtimoiy faoliyati, tashabbuskorligi, muammolarni hal qilishdagi ishtiroki, jamoaviy ishlash qobiliyati kabi ko'rsatkichlar asosida kompleks baholash tizimi joriy qilinishi lozim. Bu esa o'z navbatida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlarda hamkorlik, o'zaro hurmat va ishonch tamoyillariga asoslangan yangi madaniyatni shakllantiradi [Urinov, 2020: 313].

Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, talabalarni ijtimoiy-amaliy faoliyatga tayyorlash masalasi nafaqat kasbiy tayyorgarlik, balki umuman olganda, ta'lim sifatini oshirish, shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uni mustaqil hayotga tayyorlash masalalarining ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim. Mazkur muammoning ijobiy hal etilishi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, bitiruvchilarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini ta'minlash, shuningdek, ularning fuqarolik pozitsiyasi, ijtimoiy faolligi va ongli ishtirokini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Urinov U. A. [Status and problems of cooperation with higher educational enterprise enterprises](#). International Journal of Psychosocial Rehabilitation. 2020. №8. P.5277-5282.
2. Himmataliyev D.O. “Kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni diagnostika qilishda pedagogik va texnik bilimlar integratsiyasi”: Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik (DSc) diss. avtoref. – T.: 2018. - 70 b.
3. Urinov U.A. [Formation of Students' Practical Skills in Technical Higher Education Institution and Production Enterprise](#). Am. J. Soc. Sci. Educ. Innov. 2020. № 2. P. 313-320.

QATAG'ON QURBONLARI VATAN FIDOIYLARI.

Xalilova Shaxlo Ravshanovna

Osiyo xalqaro universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Yo'ldasheva Marjona Muhammadiyevna

Osiyo Xalqaro Universiteti

Pedagogika yo'nalishi ikkinchi bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX-asrning 30-40-yillarida sobiq sovet tizimi tomonidan olib borilgan qatag'onlarining O'zbekiston qurbonlari-Vatan fidoiylarining ayanchli taqdirlari, tizimning siyosati tufayli nohaq qatag'on qilingan minglab siyosiy davlat arboblari, ziyolilar, olim-adiblar, yozuvchilar, shoirlar, va qatag'onlik siyosati natijasida xalqning boshiga tushgan fojeali taqdirlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Sobiq Sovet tuzumi, milliy ziyolilar, O'zbekiston, shoir-yozuvchilar, siyosiy davlat arboblari, quloq siyosati, surgun, Vatan fidoiylari, Tarixiy adolatsizlik, shaxsiy xotiralar.

O'zbekiston Respublikasi 70 yildan ortiqroq sobiq sovet tuzumiga mustamlaka sifatida yashadi, va bu davr Vatanimiz tarixiga O'zbekiston SSR degan nom bilan kirdi. (18925-1991-yillar).

Sovet tuzumi davrida bir necha bor qatag'onlik siyosatlari olib borildi va dastlab Stalin boshchiligida “Quloq siyosati” “18 lar guruhi” “inog'omovchilik”, “qosimovchilik”, “badriddinovchilik” kabi soxta to'qima ishlar bilan xalqimizning ilg'or fikrli ziyolilari yo'q qilingan bo'lsa keyinchalik, 30-40- yillari oraliq'ida ularning eng kattasi bo'lib o'tdi. Vatanimiz tarixiga daxldor bo'lgan qora kunlar fojealari surgun, qatag'onlik siyosatini guvohi bo'lishimiz mumkin. Ko'plab begunohlar shu siyosat tufayli oilalaridan, o'z Vatanlaridan va erkinliklaridan ayrilishi. Ammo bu begunohlar taqdiri hech kimni qiziqtirmadi.

Sho'ro hukumati millatning guli bo'lgan, xalqning eng ma'rifatli vakillari bo'lgan ziyolilarni ayovsiz qatag'on qilgan. Hattoki shoir, yozuvchilar ozgina ozodlikni tarannum etuvchi she'rlari,

asarlari uchun qamoqqa olingan, yoki qatag'on qilingan. Yurtimizning mashhur olimlardan biri Naim Karimov bu davrlarni "Hasratli tarix" deb ataydi va quyidagilarni qayd etadi: "Mening to'liq bo'lmagan ro'yxatimda otib tashlanganlarning orasida Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Fitrat, Otajon Hoshimov, Ziyos Said, katta tilshunos o'zbek olimi G'ozolim Yunusov, Mo'min Usmonov, Muhammad Hasanov, Qosim Sorokin, Ziya Gimadinov kabi o'nlab insonlar bor edi. Bularning hammasi o'zbek adabiyotining, o'zbek madaniyatining yirik namoyandalari bo'lgan. Ularning birortasi ustidanjud sud jarayoni bo'lmagan. Besh minutning ichida so'roq qilingan, so'rog'iga bergan javoblari asosida uni xalq dushmani ekanligi "isbot qilingan". Sho'ro hukumati har qanaqa demokratiya normalarini yig'ishtirib qo'yib, O'rta Osiyoda, xususan, O'zbekistonda olib borgan siyosatida nihoyatda vaxshiy bir tuzumni yaratgan davlat sifatida ish ko'rganligini va o'zbek xalqining eng ilg'or ziyolilarini qirib tashlaganini aytmoqchiman"[Karimov,2015:164]

"Boshidan o'tkazgan qiyinchiliklarini, to'g'rirog'i, xo'rliklarini eslash insonni yana bir karra og'ir azobga ro'baro' qiladi. Uni yozish esa... Qatag'onlik davri tasviri, undan ham og'iri - o'zining «xalq dushmani» deb ayblanishi haqida yozish, mahbusligini eslash, qamoq voqealari, lager hayoti, so'zsizlik... bularning haqqoniy tasviri"[Shukrullo,2020:3]

"Men kelgan qamoq lagerini bu yerdagi mahbuslar tiriklar qabristoni, deb menga o'xshash yigirma, yigirma besh yilga hukm qilinganlarni esa otilmay yoki osilmay qolgan tirik murdalar deyisharkan. [Shukrullo,2020:139]

"Seni kimliging shu bugundan boshlab yelkangga yozilgan raqam bilan yuritiladi, bu seni inson nomi bilan atashga ham munosib ko'rmaslik, odam mumkin, chidaysan, ammo sening insonliging, sening qalbingga bosilgan haqorat tamg'asini kotarish, unga chidash!.. Qaysi gunohimga, qaysi yozuv qilmishimga axir bu haqoratlar!.. Qaysi axir!!! Sen har qanday jismoniy mashaqqat, har qanday ruhiy haqoratlarga chidashga mahkumsan! Otilmay qolgan tirik murdalar deyilishining ma'nosi ham axir shunda emasmi?!"[Shukrullo,2020:155]

Qatag'onlik siyosatini mana shunga o'xshash minglab asarlarda ko'rar ekanmiz, o'sha kunlarga guvoh bo'lgan insonlarni asarlarini o'qiyamiz, ular bilan so'zlashamiz va har birimiz qalbimizda, ich-ichimizdan o'sha davr tuzumiga nisbatan nafrat tuyg'usini tuyamiz. Mana shu qatag'onlik siyosati tufayli xalq ko'plab qiyinchiliklarni boshidan kechirdi, minglab bolalar yetim qolishdi, ayollar beva qolishi, surgun bo'lgan farzandlari yo'lga intizor mushtipar onalar dunyodan armon bilan ko'z yumishdi. Surgun qilingan yurtdoshlarimiz inson sifatida ko'rilmadi, ularga nisbatan jismoniy va ruhiy tazyiqlar o'tkazildi. Surgundagi turmush o'rtoqlari, aka-ukalari, farzandlari, otalarini tirik yoki vafot etganliklarini bilmasdan yo'llariga mushtiq yashagan insonlar ko'p bo'ldi. "Sening o'lik-tirikliging, qayerda ekaningni birov bilmasa, shuning o'zi tirik murdalik emasmi? Tilzaboning bo'lsa-yu dilingdagini gapirolmasang, biron dardkashing bo'lmasa, imkoniyatlarningning hammasidan birvarakayiga mahrum bo'lsang, tirikliging, inson bo'lib yurganing qayoqda qoldi. Tiriklar qabristoni deyilishining sababi shunda emasmi?"[Shukrullo,2020:155]

Sovet hukumati ostida "milliy dushman" "xalq dushmani" kabi soxta ayblovlar bilan soxta sud uyushtirilib begunoh insonlarga tamg'a bosilardi. Bu shunday davr bo'ldiki, birorta uy qolmadiki shu siyosat bo'yicha ayblanmagan, har bir uydin bitta yoki ikkita ba'zida uchto'rttagacha insonlar olib ketilar, jazolanar, surgun qilinardi edi. Inson qadr-qimmatini shu darajada oyoq osti bo'ldiki, hatto o'lgan insonlarni yod xotirasi uchun ham ikki metr kafan u yoqda tursin go'r qazilmas edi:"Lagerda o'limning sababi surishtirilmaydi. Bilgan biladi, bilmagan yo'q, oyog'iga nomer bog'lab, qayergadir olib borib yalang'och, kafan qayoqda, kiyimlarini yechib olib ko'mib keladilar. Bu yerda o'lgan bebaxtlar ikki gaz kafanlik dokadan ham benasib bo'ladi."[Shukrullo,2020:156]

Qatag'on qurbonlari orasida o'zbek xalqini ma'rifatga, ilmga chorlagan insonlar: Qodiriy, Cho'lpon, Behbudiy, Munavvarqori, Akmal Ikromov, Fitrat, Is'hoqxon, To'la Ibrat va Ashurali Zohiriylar kabi o'z davrining yetuk fikrli ziyolilari 1938-yilda o'limga hukm etilgan. Naim Karimovning "Qatag'on qurbonlari va ularning adabiy-badiiy hamda publisistik merosi" kitobida ma'shum qatag'onlik davri haqida ushbu jumlar keltiriladi: "Bugun biz 1937 – 1938- yillarda yuragini hovuchlab yashagan xalqning uyidagi arab yozuvida bitilgan noyob bosma va qo'lyozma

asarlarini muqovasiga “Cho'lpon”, “Abdulla Qodiriy”, “Fitrat”, “Fayzulla Xo'jayev” singari ismlar yozilgan kitoblarni anhorlarga olib borib, sinch devorlar orasiga yashirib yoki gulhanlarda yondirib tashlaganini eslab ko'z yoshlarimizni duv-duv to'kamiz. Shu kitoblar bilan birga buyuk olimlarimiz va yozuvchilarimizga Alloh bergan aql-zakovat va porloq iste'dod samaralari ham yonib kul bo'lgan”[Karimov,2015:3]

Yurtimizning mashhur olimlardan biri Naim Karimov bu davrlarni “Hasratli tarix” deb ataydi va quyidagilarni qayd etadi: “Mening to'liq bo'lmagan ro'yxatimda otib tashlanganlarning orasida Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Fitrat, Otajon Hoshimov, Ziyosaid, katta tilshunos o'zbek olimi G'ozolim Yunusov, Mo'min Usmonov, Muhammad Hasanov, Qosim Sorokin, Ziya Gimadinov kabi o'nlab insonlar bor edi. Bularning hammasi o'zbek adabiyotining, o'zbek madaniyatining yirik namoyandalari bo'lgan. Ularning birortasi ustidan sud jarayoni bo'lmagan. Besh minutning ichida so'roq qilingan, so'rog'iga bergan javoblari asosida uni xalq dushmani ekanligi “isbot qilingan”. Sho'ro hukumati har qanaqa demokratiya normalarini yig'ishtirib qo'yib, O'rta Osiyoda, xususan, O'zbekistonda olib borgan siyosatida nihoyatda vaxshiy bir tuzumni yaratgan davlat sifatida ish ko'rganligini va o'zbek xalqining eng ilg'or ziyolilarini qirib tashlaganini aytmoqchiman”[Karimov,2015:164]

“Shahidlar xotirasi” jamg'armasi ma'lumotlariga ko'ra, birgina 1937-yilning sentyabr oyida hozirgi O'zbekiston hududida 10700 kishi hibsga olinib, sudlangan. Ulardan 3613 nafari o'lim jazosiga hukm qilingan, 7087 nafari esa 8 yildan 10 yilgacha bo'lgan lagerlarda qamoqda saqlangan. Shu yilning 13-noyabridan – 28-noyabrigacha bo'lgan davrda 1611 kishi sudlangan bo'lsa, 1937-yil dekabr oyida mahkumlar soni 3610 kishini tashkil etgan. Qurbonlar orasida Abdulla Qodiriy, Fitrat, Cho'lpon kabi taniqli arboblardan, olim va adiblar bor edi²². Umuman olganda 1937 – 1953-yillarda birgina O'zbekiston SSR ichki ishlar xalq komissarligi (NKVD) tomonidan 100 mingdan ortiq kishi qatag'onga uchrab, 15 ming nafari otib tashlangan. 1936 – 1940-yillarda faqat davlat arbobi va yozuvchi, shoirlar, olimlardan 5758 kishi qamoqqa olinib, ularning 4811 tasi otib tashlangan. Inson qadr-qimmatini oyoq osti qilindi. Insonlarga vahshiyona tarzda muomila qilindi, minglab yurtdoshlarimiz qaytib kelishmadi, vafot etganlar murdalari odam topmas yerlarga tashlandi, tiriklarni esa hayvondan ham past darajada ko'rib, ularga ozod bo'lish imkonidan ham mahrum butun umrlik qamoq jazosi berildi.”Sobiq ittifoqda “Xalqlar otasi”, “Xalqlar dohiysi” Stalin o'limidan so'ng (1953), qatag'on qilinganlarni oqlash jarayoni boshlanadi. O'zbekiston bo'yicha otilgan va qamoqqa olinganlardan 40 000 nafarga yaqin kishi oqlanadi. Lekin, mustabid sovet rejimi o'ziga ma'qul kishilarnigina grajdan (fuqaro) sifatida oqlaydi. Biroq Stalin o'limidan so'ng ham “boshqacha fikrlovchilar” ta'qib ostiga olinadi va ularning eng o'tkirlari doimiy ravishda qatag'on qilib boriladi”[Zamonov,2017:110] Beshavqat mustamlakachlikning g'ildiraklari ostida ezilgan mazlumlarning ko'rgan azoblarini tog'risi eshitish ham terini jimirlatadi. Ham ma'nau, ham ruhan, ham jismonan ezilgan, ko'z ochib yumguncha nima bo'lar ekan, deya tahlikada yurgan taqdirilar hayotini ko'rishimiz mumkin. Afsuski bu siyosat minglab insonlar yostig'ini quritdi, bular unut bo'lmay turib insonlar ikkinchi jahon urushlariga safarbar etildi, minglab oilalarga “Qora xat” keltirildi. Ammo siyosat bu bilan cheklanib qolmadi. Keyinchalik bu siyosat yana “Paxta ishi” “O'zbeklar ishi” nomlari ostida faoliyat olib bordi.

“O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng qatag'on qilinganlarning ko'pchiligi huquqiy jihatdan oqlandi. Ularning porloq nomlari tiklandi. Qatag'on qurbonlarini o'rganish, ularning nomlarini abadiylashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 1999-yil 12-mayda e'lon qilgan farmoyishi, 1999-yil 22-iyuldagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Vatan va xalq ozodligi yo'lida qurbon bo'lgan fidoiylar xotirasini abadiylashtirish to'g'risida” qarori qabul qilindi. “Shahidlar xotirasi” xayriya jamg'armasi tuzildi”²³. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidentining 2001-yil 1-mayda qabul qilgan “Qatag'on qurbonlarini yod etish kunini belgilash to'g'risida” farmoni asosida 2002-yil 31-avgust kuni Toshkent shahrining Yunusobod tumani, Bo'zsuv arig'i yonida “Shahidlar

²²<https://uzbekiston.travel>

²³ <http://mustaqillik.uz>

xotirasi" yodgorlik majmuasi barpo etildi. 2001-yildan beri har yili 31-avgust kuni O'zbekistonda Qatag'on Qurbonlarining xatirasini yod etish kuni sifatida keng nishonlanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, Bunday tajovuzkor siyosat nafaqat o'sha davr xalqi uchun, balki butun bir millat, xalq, avlod uchun og'riqli o'chmas iz qoldiradi. Ammo bu ishlar insonlarga mamlakatning o'tmish daxshatlarini unutmasdan, o'tmishdan saboq olib, kelajakka umid bog'lashga, Mustaqillikni qadrlashga, avlodlar tarbiyasida e'tiborli bo'lishga o'rgatadi. Ularning fidoiyligini hech qachon unutmasligimiz kerak, ularning xotiralarining abadiy yashashlariga yordam berishimiz shart va bunga har birimiz mas'ulmiz. "Qatag'on qurbonlari-Vatan fidoiylari"deya ta'riflangan bu insonlar Vatanimiz mustaqilligi uchun, xalqimiz ma'rifati uchun kurashib zulmga uchragan insonlardir. Va ularni unutishga bizning haqqimiz yo'q! "Ajdodlar xotirasi muqaddas", - xalqimizda bu gap shiorga aylanib ulgurgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Sho'rolar hukmronligi davrida O'zbekiston faqatgina xujjatlarda mustaqil edi, ammo ijtimoiy-iqtisodiy har tomonlama u mustamlaka davlat edi. Yaqin tariximizda ro'y bergan bu kabi ayanchli voqealar bizni sergaklikka, hushyorlikka chaqiradi, shonli istiqbol, yorug' va nurli kelajak qurishimizga ko'mak beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.A. Karimov Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch.-T: Ma'naviyat, 2008.
2. N. Karimov Qatag'on qurbonlari. – Toshkent, 2015.
3. Shukrullo "kafansiz Ko'milganlar"- «Yangi asr avlodi» \2020-y.
4. Zamonov A. O'zbekiston tarixi. – Toshkent, 2017. – B. 110.
5. <https://uzbekiston.travel>
6. <http://mustaqillik.uz>

BO'LAJAK TARIX FANI O'QITUVCHILARINING DARS JARAYONLARIGA PEDAGOGIK TAYYORGARLIGI:(ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA SAMARADORLIKNI OSHIRISH YO'LLARI)

Toshpo'latova Shaxnoza Shuhratovna

*Osiyo xalqaro universiteti
Tarix va filologiya kafedrasida o'qituvchisi
Tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining dars jarayonlariga pedagogik tayyorgarligining ahamiyati, mavjud holati va uni takomillashtirish yo'nalishlari tahlil qilinadi. Tarix darslarining samaradorligini oshirishda o'qituvchining pedagogik mahorati, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalana olish ko'nikmalari hamda o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni shakllantirish usullari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tarix o'qituvchisi, pedagogik tayyorgarlik, dars jarayoni, interfaol metodlar, kompetensiyaviy yondashuv, tanqidiy fikrlash, kasbiy mahorat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT).

Jamiyat taraqqiyotida tarix fanining o'rni beqiyosdir. U nafaqat o'tmish haqidagi bilimlarni beradi, balki yosh avlodda vatanparvarlik, milliy g'urur, fuqarolik mas'uliyati kabi fazilatlarini shakllantiradi, ularni bugungi kun voqeligini tahlil qilishga va kelajakni ongli ravishda qurishga o'rgatadi. Bu vazifalarni amalga oshirishda tarix fani o'qituvchisining roli markaziy o'rin tutadi. Shu bois, bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining dars jarayonlariga har tomonlama pedagogik tayyorgarligi bugungi kun ta'lim tizimining dolzarb masalalaridan biridir.

Bo'lajak tarix fani o'qituvchisining pedagogik tayyorgarligi bir necha muhim komponentlarni o'z ichiga oladi:

Nazariy bilimlar va metodologik tayyorgarlik: Pedagogika va psixologiya asoslari: O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini bilish, ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, individual yondashuvni ta'minlash.

Interfaol metodlardan foydalanish:

Munozara va debatlar: O'quvchilarni faol fikr almashishga undaydi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Mavzuga oid qiziqarli savollar, muammoli vaziyatlar o'rta tashlanishi kerak.

Kichik guruhlarda ishlash: Hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi, har bir o'quvchining darsga jalb etilishini ta'minlaydi. Har bir guruhga aniq vazifa va vaqt berilishi muhim.

"Aqliy Hujum" (Brainstorming): Yangi g'oyalarni generatsiya qilish, ijodiy yondashuvni rag'batlantirish uchun samarali.

Rolli o'yinlar va sahnalashtirish: Tarixiy voqealar, adabiy asarlar yoki hayotiy vaziyatlarni sahnalashtirish orqali o'quvchilar mavzuni chuqurroq anglaydilar va eslab qoladilar.

Texnologiyalarni darsga integratsiya qilish:

Multimedia taqdimotlari: Mavzuni yorqin slaydlar, rasmlar, videolar va animatsiyalar orqali qiziqarli tarzda taqdim etish.

Interaktiv doskalar va planshetlar: Dars materiallarini jonlantirish, o'quvchilar bilan birgalikda vazifalarni bajarish imkonini beradi.

Ta'limiy veb-saytlar va dasturlar: Quizizz, Kahoot!, LearningApps kabi platformalar orqali o'yin tarzida bilimni sinash va mustahkamlash.

Virtual sayohatlar: Muzeylarga, tarixiy obidalarga yoki boshqa mamlakatlarga virtual sayohatlar uyushtirish.

O'yin elementlarini qo'shish (Geimifikatsiya):

Musobaqalar, viktorinalar, krossvordlar, rebuslar tashkil etish.

Dars davomida to'plangan ballar yoki rag'batlantirish belgilari orqali o'quvchilarni motivatsiya qilish. Mavzuga oid topishmoqlar yoki detektiv hikoyalar yaratish.

Real hayot bilan bog'liqlikni ta'minlash:

O'rganilayotgan mavzuning kundalik hayotda, kelajak kasbida qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib berish.

Amaliy misollar, keys-stadilar (vaziyatli topshiriqlar) va hayotiy tajribalardan foydalanish. O'quvchilarni o'z tajribalari va kuzatuvlari bilan o'rtoqlashishga undash.

Hikoya qilish san'ati (Storytelling):

Mavzuni quruq faktlar yig'indisi sifatida emas, balki qiziqarli hikoya tarzida bayon etish.

Tarixiy shaxslar, ilmiy kashfiyotlar yoki adabiy qahramonlar haqida jonli va ta'sirchan hikoyalar aytib berish.

O'quvchilarni o'zlari ham kichik hikoyalar yoki taqdimotlar yaratishga jalb qilish.

Ko'rgazmali qurollar va amaliy mashg'ulotlar:

Mavzuga oid maketlar, modellar, xaritalar, diagrammalar, tajriba asboblari kabilardan keng foydalanish.

O'quvchilarni o'zlari biror narsa yasashga, tajriba o'tkazishga yoki loyiha yaratishga jalb qilish.

O'quvchilarga tanlov imkoniyatini berish:

Ba'zi vazifalarni yoki loyiha mavzularini tanlashda o'quvchilarga erkinlik berish.

Javob berish yoki taqdimot qilish usulini tanlash imkoniyatini yaratish.

Ijodiy va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish:

O'qituvchining o'zi darsga ishtiyoq bilan yondashishi, hazil-mutoyibadan o'rinli foydalanishi.

Har bir o'quvchining fikrini hurmat qilish, xato qilishdan qo'rqmaslik muhitini yaratish.

O'quvchilarning kichik yutuqlarini ham e'tirof etish va rag'batlantirish.

Turli xillik va kutilmaganlik:

Har bir darsni bir xil qolipda o'tkazmaslik, yangi usullar va yondashuvlarni izlash.

Ba'zan kutilmagan mehmonlar (mutaxassislar, qiziqarli shaxslar) taklif qilish yoki darsni noodatiy joyda (masalan, maktab hovlisida, muzeyda) o'tkazish.

O'qituvchining roli:

Darsni qiziqarli qilishda o'qituvchining shaxsi, uning o'z faniga bo'lgan mehri, ijodkorligi va pedagogik mahorati hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'qituvchi:

- O'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini yaxshi bilishi;
- Doimiy izlanishda bo'lishi, yangi pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirishi;
- Sabr-toqatli, zukko va topqir bo'lishi;
- O'quvchilar bilan samimiy muloqot o'rnatish kerak.

Tarix o'qitish metodikasi: Tarix fanining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, darslarni rejalashtirish, turli metod va vositalardan unumli foydalanish, tarixiy manbalar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish.

Kompetensiyaviy yondashuv: O'quvchilarda nafaqat bilim, balki amaliy ko'nikma va malakalarni (kompetensiyalarni) shakllantirishga yo'naltirilgan darslarni tashkil eta olish. Bu tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, axborot bilan ishlash kabi kompetensiyalarni o'z ichiga oladi.

Amaliy Ko'nikmalar va Texnologik Savodxonlik:

Dars ishlanmalarini tuzish: Har bir darsning maqsad va vazifalarini aniq belgilash, dars bosqichlarini mantiqiy ketma-ketlikda rejalashtirish, o'quv materiallarini tizimli bayon qilish.

Interfaol metodlardan foydalanish: Munozara, debat, kichik guruhlarda ishlash, "keys-stadi", loyiha ishi kabi metodlar orqali o'quvchilarni dars jarayoniga faol jalb etish, ularning mustaqil fikrlashini rag'batlantirish.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) qo'llash: Elektron darsliklar, multimediya vositalari, internet resurslari, virtual muzeylar va arxivlardan foydalanib, darslarni qiziqarli va mazmunli o'tkazish. Tarixiy xaritalar, sxemalar va infografikalarni yaratish va ulardan foydalanish.

Baholashning zamonaviy usullari: O'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini xolisona baholash, formativ (shakllantiruvchi) va summativ (yakunlovchi) baholash turlaridan oqilona foydalanish, o'z-o'zini baholash va tengdoshlar tomonidan baholashni joriy etish.

Shaxsiy-kasbiy sifatlar va uzluksiz rivojlanish:

Tarix faniga chuqur qiziqish va bilim: O'z fanini mukammal bilish, doimiy ravishda yangi tadqiqotlar va kashfiyotlardan xabardor bo'lish.

Notiqlik mahorati va kommunikativ kompetensiya: Fikrini aniq, ravon va qiziqarli bayon eta olish, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish.

Tanqidiy va ijodiy fikrlash: Tarixiy voqea-hodisalarni tahlil qila olish, ularga turli nuqtai nazardan yondashish, o'quvchilarni ham shunga undash.

Pedagogik kuzatuvchanlik va refleksiya: O'z faoliyatini tahlil qilish, yutuq va kamchiliklarni aniqlash, kelgusi darslarni takomillashtirish.

Kasbiy rivojlanishga intilish: Malaka oshirish kurslarida muntazam qatnashish, ilmiy-metodik adabiyotlarni o'rganish, hamkasblar bilan tajriba almashish.

Mavjud muammolar va yechimlar:

Afsuski, bo'lajak tarix o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida ayrim muammolar ham mavjud:

Pedagogik amaliyotning ba'zan yuzaki tashkil etilishi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni egallashda ayrim bo'lajak o'qituvchilarning ko'nikmalari yetarli emasligi.

O'quvchilarda tarixga bo'lgan qiziqishni uyg'otishning innovatsion usullarini o'zlashtirishda sustkashlik.

Bu muammolarni hal etish uchun quyidagi choralarni ko'rish maqsadga muvofiq:

Oliy ta'limda interfaol darslar, mahorat darslari va treninglar sonini oshirish.

Pedagogik amaliyotni bevosita maktablarda tajribali ustoz-murabbiylar rahbarligida samarali tashkil etish, "ustoz-shogird" tizimini mustahkamlash.

Bo'lajak o'qituvchilarni AKT vositalaridan va zamonaviy ta'lim platformalaridan (masalan, Moodle, Google Classroom) foydalanishga chuqurroq o'rgatish.

Tarixiy voqealarni jonlantirish, tarixiy rekonstruksiya, virtual sayohatlar kabi innovatsion yondashuvlarni o'quv dasturlariga kiritish.

Xulosa: Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining dars jarayonlariga pedagogik tayyorgarligi uzluksiz va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u nafaqat chuqur nazariy bilimlarni, balki yuqori darajadagi amaliy ko'nikmalar va shaxsiy-kasbiy sifatlarni ham talab etadi. Zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan, o'quvchilarda tarixga mehr uyg'ota oladigan, ularni mustaqil fikrlashga va Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalay oladigan malakali tarix o'qituvchilarini tayyorlash – ta'lim tizimining muhim vazifasidir. Bu boradagi ishlarni izchil davom ettirish orqali tarix fanining jamiyatdagi nufuzini yanada oshirish va yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyatini yuksaltirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Jo'rayev X., Yo'ldoshev O'. Tarix o'qitish metodikasi. – T.: O'qituvchi, 2009.
4. G. Izbullayeva Pedagogika nazariyasi va tarixi. I-qism Darslik. Buxoro "Durdona" nashriyoti.
5. А. Холиқов Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма, - Тошкент. "ИҚТИСОД-МОЛИЯ" 2010, 305 b.
6. Z. T. Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti TOSHKENT – 2018.

BO'LAJAK PEDAGOGLARNI NOSTANDART YONDASHUV ASOSIDA PEDAGOGIK KOMPITENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Ramazonova Salomat Saidovna
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchi-doktoranti

Annotatsiya: Maqolada bo'lajak pedagoglarni nostandart yondashuv asosida innovatsion faoliyatga tayyorlash texnologiyalari, bo'lajak pedagoglarning intellektual kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari yoritilgan. Pedagogik ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi tahlil qilingan. Shuningdek, o'qituvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun innovatsion metodlarning ahamiyati o'rganilgan xususiyatlari haqida umumiy ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Intellektual, innovatsiya, innovatsion kasbiy faoliyat, innovatsion ta'limiy faoliyat, ta'lim jarayon, nostandart, kreativ, pedagogik mahorat, kompetentlik.

Kirish: Zamonaviy ta'lim tizimi yangi avlod pedagoglarini tayyorlashda innovatsion texnologiyalardan foydalanishni talab etadi. Innovatsion yondashuv nafaqat bilimlarni uzatish, balki shaxsning ijodkorlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Malakali pedagoglarni tarbiyalash jarayonining muvaffaqiyati sifatida ma'naviy-axloqiy sifatlarga ham e'tibor qaratish muhim sanaladi. Chunki yosh avlodni har jihatdan kamol toptirishda bu sifatlarning o'rni beqiyosdir. Bo'lajak pedagog, asosan, nutq madaniyatiga e'tibor qaratishi lozim. Uning nutq texnikasi mukammal, fikrlari teran va nutqi ravon, aniq va tushunarli bo'lishi muhim. Chunki nutq va unda ifodalangan so'z kishiga ta'sir etuvchi qudratli psixologik kuchga ega.

Har bir ta'lim oluvchining, shaxsiy qobiliyatlariga tayangan holda, intellektual salohiyatini hisobga olgan holda yondashiladigan bo'sagina ta'limiy faoliyat o'z maqsadiga erishadi. Bundan tashqari, pedagog tashkilotchilik qobiliyatiga ham ega bo'lishi, to'g'ri qaror qabul qilishni bilishi, diqqatni teng taqsimlash qobiliyatiga ega bo'lishi, ta'limni bolaga moslashtira olishi, har bir bolaga uning menligini inobatga olgan holda individual yondasha olishi muhim sanaladi. Pedagog mahoratli bo'lsagina ta'lim oluvchiga ijtimoiy ta'limiy muhitni yarata oladi, ta'limni aynan bolaga moslashtira oladi, uning kuchli va kuchsiz tomonlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonlarini tashkil eta oladi.

Bola shaxsini hurmat qilish, ta'lim jarayonida xolislik, izchillik va tizimlilik, noan'anaviylik va kreativlik pedagogik jarayonni yaxshilashga xizmat qiladi. Bo'lajak pedagog ham shaxsiy, kasbiy va maxsus kompetensiyalarga ega bo'lmog'i lozim. Pedagogning shaxsiy fazilatlarini uning ta'lim berish va tarbiyalay olish mahoratiga ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda ta'limga "kompetensiyaviy yondashuv" yangi tadqiqot yo'nalishi sifatida paydo bo'ldi. Kompetensiya lotincha so'z bo'lib "compete" - kirishayapman, munosibman, loyiqman yoki bir sohadagi bilimlar, tajribalar ma'nolarini anglatadi. Demak, inson ma'lum sohani yaxlit biladigan, tajribaga ega bo'lgan kabi ma'nolarni bildiradi. "Kompetentlik - bilimdonlik, kasbga moslik, malakalilik, tajribalilik, rahbarlik faoliyatiga singdirib borish" demakdir.

Kompetensiya - bu shaxsning o'zgaruvchan sharoitlarda muvaffaqiyatli harakat qilish uchun zarur bo'lgan bilimlar, ko'nikmalar, qobiliyatlar va xulq-atvor xususiyatlarining to'plami. Ular nazariy bilimlar bilan cheklanmaydi, balki amaliy ko'nikmalar, muammolarni hal qilish qobiliyati va ijtimoiy-shaxsiy xususiyatlarni ham o'z ichiga oladi. Pedagogning innovatsion ta'limiy faoliyatga to'laqonli tayyorlashdan maqsad - ularning kreativligini, yangilikka intiluvchanligini, muntazam ilmiy izlanish va mustaqil o'z ustida ishlash ko'nikmasi va malakasini shakllantirish, yangi ta'limiy texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanib, mashq'ulot va undan tashqari ishlarni o'tkazish malakasini takomillashtirish pedagogik texnologiyalardan o'rinli foydalanishga o'rgatishdan iborat.

"Pedagogik kompetensiya" - tajriba, tushuncha va bilimlarning kombinatsiyasi va real sharoitlarda javob bera olish qobiliyatini kafolatlaydigan layoqat tushuniladi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, kompetensiya so'zi tushunchalar, layoqatlar va e'tiqodlar kabu tubdan sodda tuzilishga ega pedagogik va protsessual elementlarni ifodalaydi. O'rganish, shuningdek, uni amalga oshiradigan konseptual va amaliy unumdorlik xususiyatlari kompetensiya orqali namoyon bo'ladi. O'zgaruvchan muhitga moslashish va kelajakni qobiliyat hamda o'z-o'zini anglay olish orqali o'zgartirish qobiliyatlari barqaror kompetensiyani ifodalaydi. Albatta bu barqaror pedagogik kompetensiya har bir o'qituvchida bo'lishi muhimdir. Chunki ular barqaror jamiyat yaratishda muhim o'ringa egadirlar.

"Shaxsiy kompetensiya" - o'quv jarayonida o'quvchilarning o'zini o'zi anglash asosidir. Shaxsiy fazilatlarga, ya'ni shaxsiy kompetensiyalariga quyidagilar kiradi: talabchanlik, adolatlilik, bag'rikenglik, halollik, yetakchilik, xayrixohlik, insonparvarlik, kirishimlilik, mehribonlik va boshqalar. Kasbiy kompetensiya pedagogning kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan bilim, mahorat, ko'nikmalar majmuyidir.

"Kasbiy kompetensiya" - o'z sohasini mukammal bilish, pedagogika va psixologiyaga doir bilimlarga ega bo'lish, o'z ustida ishlash, ta'lim jarayonini rejalashtirish, baholash, ta'limiy muhitni yarata olish, ehtiyojini anglay olishi, ta'limda yangicha yondashuv, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan o'rinli foydalanish, perseptiv qobiliyatga ega bo'lish va hokazolar.

"Maxsus kompetensiya" - talabalar ehtiyojini bilishi, turli yosh xususiyatlarini bilishi, ta'limni tabaqalashtirish, ta'limni individuallashtirish. Innovatsion yondashuv pedagogik ta'lim jarayonida samaradorlikni oshiradi va bo'lajak o'qituvchilarning intellektual kompetentligini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo'llash pedagoglarni ijodiy va tanqidiy fikrlashga o'rgatib, ularni zamonaviy talablar darajasiga olib chiqadi.

Innovatsion yondashuv asosida bo'lajak pedagoglarning intellektual kompetentligini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Ushbu yondashuv bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanishga o'rgatadi. Ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Mustaqil o'rganish va qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalar qo'llanilgan ta'lim jarayonida talabalar o'quv materiallarini o'zlashtirishda faolroq bo'ladi va ularda yangi pedagogik g'oyalarni ishlab chiqish motivatsiyasi kuchayadi. Shu bilan birga, interaktiv metodlar, raqamli platformalar va muammoli ta'lim usullari samaradorligini isbotladi.

"Akmeologik Kompetensiya" - o'ziga va uni o'rab turgan atrof-muhitga ishonch, o'z xohish-istaklari va ehtiyojlarini to'liq tushunib yetish, bugungi kundagi mavjud imkoniyatlarni va

kelgusidagi ijodiy rivojlanish istiqbollarini aniqlash, refleksiya, identifikatsiyaga o'zining qarashlari, e'tiqodi va uqtirilgan ma'lumotlarni o'zgartirishga qobiliyatlilik darajasi bilan izohlanadi.

Ta'lim va tarbiya jarayonida individual munosabatda bo'lishning sharti o'quvchining psixologik xususiyatlarini har tomonlama va chuqur bilishdan iboratdir. Bu narsa o'quvchining ruhiy dunyosidan xabardor bo'la bilishni, psixologik jihatdan to'g'ri kuzatish tashkil qila bilishni va tabiiy eksperiment uyushtirishni bilishni taqozo qiladi. Mana shu yuqorida ko'rsatilgan qonuniyatlarni hammasini bilish o'zo'zicha hali ta'lim-tarbiya ishlarida muvaffaqiyatning garovi bo'la olmaydi. Lekin juda ko'p xatolarning oldini olish imkonini beradi, chunki bu qonuniyatlar o'qituvchini ko'r-ko'rona harakat qilish zaruratidan qutqaradi. Demak, pedagogik psixologiyaning mohiyatini bilish har bir pedagog uchun ta'lim-tarbiya jarayonini samarali amalga oshirish uchun zarur. Psixologiya va pedagogika ham ta'lim muassasalrining turiga qarab ijtimoiylik shartlaridan kelib chiqqan holda akemologik komponentlikka to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Ular konservativ ta'lim muhiti shakllantirilgan ta'lim muassasalari mavjudligini ko'rsatdilar, bunda u yerda shunday muhit yashayotgani emas, balki uni yaratayotganlari haqida gapiriladi. Shu bilan birga, kreativ fikrlashni rag'batlantiradigan ta'lim muhiti yaratilgan ta'lim muassasalari ham mavjud.

Xulosa: Pedagogika jamiyatning rivojlanish qonun-qoidalariga tayangan holda taraqqiy etadi. Bugungi kunda esa ana shu jarayon avj pallasiga chiqmoqsa. Xususan, huquqiy davlat barpo etish yo'lida amalga oshirilayotgan ishlar, milliy ong kun sayin yuksalayotganidan dalolat beradi. Inson ongi taraqqiy etmas ekan, ijtimoiy hayot jabhalarida hech bir o'zgarish sezilmaydi. Modomiki, zamon jadal sur'atlarda o'zgarayotibdimi, demak, pedagogika ham shu o'zgarishlarga hamohang bo'lmog'i darkor. Shunday ekan, innovatsion faoliyat - bu ilmiy izlanishlar, yangiliklar, loyihalar yaratish, tajriba - sinov ishlari olib borish yoki pedagogik texnologiyalarga tayangan holda yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan loyihalar yaratishdir. Kelajakda ushbu texnologiyalarni yanada kengroq joriy etish va o'qituvchilarni doimiy ravishda yangicha yondashuvlarga o'rgatish orqali ta'lim sifatini yanada yaxshilash mumkin. Innovatsion pedagogik yondashuvlar ta'lim tizimini rivojlantirish va xalqaro talablar darajasiga olib chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aliev, A. (2019). Pedagogik kompetensiya: Tushunchalar, tarkibi va rivojlanish yo'llari. "O'qituvchilik san'ati" jurnali, 1(1), 43-52.
2. Asqarova, N. (2017). Pedagogik kompetensiya: Zamonaviy talablar. "O'zbekiston maktabi" jurnali, 5(11), 48-53.
3. Olimov, T. (2020). Bo'lajak oliy ma'lumotli mutaxassislarda fuqarolik madaniyatini shakllantirishning ayrim yo'nalishlari. *FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI*, 1(1), 20-27.
4. Olimov, T. (2020). Bo'lajak oliy ma'lumotli mutaxassislarda fuqarolik madaniyatini shakllantirishning ayrim yo'nalishlari. *FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI*, 1(1), 20-27.
5. Saidovna, R. S. (2025). O'SMIRLIK DAVRIDA KIMLIKNI SHAKLLANTIRISH. The latest news and research in education, 2(1), 114-119.
6. Saidovna, R. S. (2025). YOSHLIK VA RUHIY SOG'LIQ. The latest news and research in education, 2(1), 77-82.

TREND DAGI FIZIKA TUSHUNCHALARINI O'Z ICHIGA OLGAN INTERFAOL DARS LIKLARNI ISHLAB CHIQISH

Jo'raqulov S.Z

Osiyo xalqaro universiteti, tayanch doktoranti Jurakulovsanjar222@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezis oliy ta'limda fizika fanini o'qitishda an'anaviy usullarning samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan, xususan, interfaol vizual materiallar, virtual laboratoriyalar va multimedia darsliklaridan foydalanishni o'rganadi. Tadqiqotda fizika tushunchalarini o'qitish uchun yangi yondoshuvlar ishlab chiqildi va bu yondoshuvlarning ta'limga ta'siri eksperimental tarzda o'lchandi. Simulyatsiya, 3D animatsiyalar, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalarining ta'lim jarayonida qo'llanishi, talabalarning mavhum fizika tushunchalarini chuqurroq anglashlariga imkon yaratadi. Oliy ta'limda interfaol o'qitish texnologiyalariga o'tish, virtual laboratoriyalarni joriy etish va multimedaviy resurslar orqali mustaqil o'rganish imkoniyatlarini yaratish tavsiya etiladi. Tadqiqotning natijalari kelajakda fizika ta'limining sifatini oshirishda va talabalarning ilmiy tadqiqotlarga tayyorlanishida muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Interfaol darsliklar, virtual laboratoriyalar, simulyatsiya, vizual ta'lim, oliy ta'lim, fizika ta'limi.

Kirish: Oliy ta'limda mavhum va murakkab fizika tushunchalarini o'rgatishda an'anaviy usullar yetarli samaradorlik bermaydi. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari, ayniqsa interfaol vizual materiallar, virtual laboratoriyalar va multimedia darsliklari, tushunchalarni chuqurroq anglash va ularni aniq tasavvur qilish imkoniyatini yaratadi. Ushbu tadqiqot trenddagi fizika tushunchalarini oliy ta'lim tizimiga mos tarzda o'qitish uchun innovatsion vizual ta'lim materiallarini ishlab chiqishga qaratilgan.

1. Hujjatlar tahlili asosida ilmiy adabiyotlar, veb-saytlar, maqolalar va hujjatli filmlar o'rganildi.

2. Fizika tushunchalarini o'qitishda interfaol darsliklar, virtual laboratoriyalar va vizual o'quv materiallarining samaradorligi o'rganildi.

3. Eksperimental tadqiqotlar orqali ishlab chiqilgan materiallarning ta'limga ta'siri o'lchandi.

Trenddagi fizika tushunchalarini o'qitishda vizual yondashuvlar

1. Simulyatsiya va interfaol ekran tajribalari

Virtual laboratoriyalar orqali Katta portlash nazariyasi, kvant mexanikasi, qora tuynuklar va zarracha fizikasi kabi tushunchalar modellashtiriladi. Real hayotda bajarish qiyin bo'lgan tajribalar simulyatsiyalar orqali talabalarga taqdim etiladi.

2. Multimedia va interfaol darsliklar

3D animatsiyalar va infografikalar yordamida murakkab fizik hodisalarning tushuntirilishi.

Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari bilan laboratoriya tajribalarini o'tkazish.

Mobil ilovalar va interaktiv videolar yordamida mustaqil o'rganish imkoniyatini yaratish.

3. Oliy ta'lim uchun moslashtirilgan o'quv resurslari

Kurs materiallarini ishlab chiqishda mavhumdan konkretga, oddiydan murakkabga tamoyiliga rioya qilish.

Tushunchalarning audiovizual tayyorlanishi orqali talabalar uchun esda qoladigan o'quv muhiti yaratish.

Onlayn ta'lim platformalari orqali fizika faniga doir ochiq resurslardan foydalanish.

Oliy ta'limga tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar

An'anaviy ma'ruza usullaridan voz kechib, interfaol o'qitish texnologiyalariga o'tish.

Virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalarni amaliyotga joriy etish.

Talabalarning eksperimental va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun multimedaviy ta'lim resurslarini ishlab chiqish.

Fizika o'qituvchilarini yangi texnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish.

Xulosa: Oliy ta'limda mavhum va erishish qiyin bo'lgan fizika tushunchalarini o'rgatishda vizual va interfaol darsliklar katta samaradorlik beradi. Ushbu yondashuv fizikani faqat nazariy o'rganish emas, balki eksperiment qilish orqali tushunish imkonini yaratadi. Kelajakda ta'lim texnologiyalaridan keng foydalanish fizika ta'limining sifatini oshirish va talabalarni ilmiy tadqiqotlarga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Kerres, M. "Multimediale und telemediale Lernumgebungen: Konzeption und Entwicklung" München: Oldenburg Verlag <http://www.stiftung.bertelsmann.de/presse/archiv/m980723.htm>
2. Issing, L.J., Klimsa, P. "Information und Lernen mit Multimedia" Weinheim: Psychologie Verlag-Union
3. Weidenmann, B. "Multicodierung und Multimodalität im Lernprozeß". In: Issing, L.J., Klimsa, P., S. 65-84
4. Strzebkowski, R. "Realisierung von Interaktivität und multimedialen Präsentationstechniken". In: Issing, L.J., Klimsa, P. S. 269-303
5. Zollman, D.A.; Thoresen, M.; Müller, R.; Wiesner, H. 1999. "Quantum Mechanics on the Web for Teachers", San Antonio: AAPT Summer Meeting – Trinity University,
6. Kirstein, J.; Rass, R.. "Interaktive Bildschirmexperimente - eine neue Möglichkeit zum individuellen Lernen mit Multimedia", MNU 50, S. 27-28

FIZIKA FANINI OLIY TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA O'QITISHNING YONDASHUVLARI

S.Z. Jo'raqulov

Osiyo xalqaro universiteti, tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda zamonaviy texnologiyalar rivojlanishining oliy ta'lim tizimiga ko'rsatadigan katta ta'siri ko'rib chiqiladi. Xususan, fizika fanini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalar uchun mavzularni chuqurroq tushunish va nazariy bilimlarni amaliy qo'llash bilan bog'lash imkonini beradi. Ta'limda kompyuterlardan, simulyatsion dasturlardan va interaktiv o'quv muhitlaridan foydalanish fizika darslarini oliy ta'limda yanada qiziqarli, samarali va tushunarli qiladi. Ushbu tadqiqotda axborot texnologiyalarining fizika o'qitishdagi afzalliklari va ularning yangi qo'llanilish usullari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Axborot texnologiyalari, simulyatsiya dasturlari, interaktiv ekranlar, virtual laboratoriyalar, oliy ta'lim, fizikani o'qitish.

Kirish: Ushbu tezisda zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi oliy ta'lim tizimiga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, fizika fanini o'qitishda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish talabalar uchun mavzularni chuqurroq anglash va nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash imkonini beradi. Kompyuter yordamida o'qitish, simulyatsiya dasturlari va interfaol o'quv muhitlaridan foydalanish orqali oliy ta'limda fizika darslarini yanada qiziqarli, samarali va tushunarli qilish mumkin. Ushbu tadqiqotda axborot texnologiyalarini oliy ta'limda fizika fanini o'qitishda tatbiq etishning afzalliklari va yangi metodlari ko'rib chiqiladi.

Oliy ta'limda axborot texnologiyalarining o'rni: An'anaviy oliy ta'lim tizimida ko'pincha ma'ruza va seminar mashg'ulotlari asosiy o'rin tutadi. Biroq, talabalar nazariy bilimlarni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Axborot texnologiyalarining quyidagi afzalliklari oliy ta'limda fizika fanini o'qitish samaradorligini oshiradi:

Talabalarning o'quv jarayonida faolligini oshirish – Simulyatsiya dasturlari orqali talabalar fizik tajribalarni real muhitda amalga oshirgandek ishtirok eta oladi.

Mavhum tushunchalarni aniqroq tushuntirish – Kompyuter muhitida ishlab chiqilgan modellar fizik hodisalarni vizuallashtirish imkonini beradi.

Interfaol o'qitish usullaridan foydalanish – O'quvchilarga nazariy bilimlarini amalda sinab ko'rish va turli tajribalarni eksperimental tahlil qilish imkoniyatini yaratadi.

Tajribalarni qayta-qayta bajarish imkoniyati – Fizik jarayonlarni o'rganishda talabalar o'z xatolarini tahlil qilib, tajribalarni qayta bajara oladi.

Oliy ta'limda qo'llaniladigan innovatsion texnologiyalar

1. Simulyatsiya dasturlaridan foydalanish

Simulyatsiya dasturlari fizik hodisalarni eksperimentlar yordamida chuqurroq o'rganish imkonini beradi. Bunday dasturlar qimmat laboratoriya uskunalariga ehtiyojni kamaytiradi va eksperimentlarni xavfsiz muhitda o'tkazish imkoniyatini yaratadi. Simulyatsiya dasturlarida talabalar quyidagi tajribalarni bajarishi mumkin:

1. **Frank-Gerts tajribasi**
2. **Fotoelektr effekti**
3. **Kompton hodisasi**
4. **Ikki yoriqli interferensiya tajribasi**
2. **Interfaol ekran tajribalari (IED)**

IED texnologiyasi yordamida talabalar real fizik tajribalarni interfaol tarzda o'rganish imkoniga ega bo'ladilar. Oliy ta'limda bu texnologiya laboratoriya mashg'ulotlarini yanada interaktiv qilishga yordam beradi. Talabalar ekranda virtual tajribalarni bajara olishlari, natijalarni tahlil qilishlari va xatolarini to'g'rilashlari mumkin.

3. **Onlayn o'quv platformalari va virtual laboratoriyalar**

Oliy ta'lim muassasalarida onlayn ta'limning ahamiyati ortib bormoqda. Fizika fanini o'qitishda quyidagi onlayn platformalar va virtual laboratoriyalardan foydalanish talabalar uchun qo'shimcha qulaylik yaratadi:

PhET Interactive Simulations

Labster

Open Source Physics (OSP)

MIT OpenCourseWare

Xulosa: Oliy ta'limda fizika fanini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Simulyatsiya dasturlari, interfaol ekran tajribalari va onlayn laboratoriyalar talabalarga fizik hodisalarni chuqurroq anglashga yordam beradi. Ushbu yondashuvlar nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini ham yaratadi. Kelajakda oliy ta'limda axborot texnologiyalaridan yanada kengroq foydalanish orqali o'qitish jarayonini interaktiv va zamonaviy qilish maqsad qilingan.

Foydalangan adabiyotlar

1. Kerres, M. 1998. "Multimediale und telemediale Lernumgebungen: Konzeption und Entwicklung" München: Oldenburg Verlag <http://www.stiftung.bertelsmann.de/presse/archiv/m980723.htm>
2. Issing, L.J., Klimsa, P. 1995. "Information und Lernen mit Multimedia" Weinheim: Psychologie Verlag-Union
3. Weidenmann, B. 1995. "Multicodierung und Multimodalität im Lernprozeß". In: Issing, L.J., Klimsa, P. 1995, S. 65-84
4. Strzebkowski, R. 1995. "Realisierung von Interaktivität und multimedialen Präsentationstechniken". In: Issing, L.J., Klimsa, P. 1995, S. 269-303
5. Zollman, D.A.; Thoresen, M.; Müller, R.; Wiesner, H. 1999. "Quantum Mechanics on the Web for Teachers", San Antonio: AAPT Summer Meeting – Trinity University,
6. Kirstein, J.; Rass, R. 1997a. "Interaktive Bildschirmexperimente - eine neue Möglichkeit zum individuellen Lernen mit Multimedia", MNU 50, S. 27-28
7. Sen, A.I. 2000. "Moderne Physik in den türkischen Schulen" München: Herbert Utz Verlag

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ.

Хамидова Гулнара Юлдашбаевна
Старший преподаватель кафедры
«Методика преподавания языков»

Аннотация. В статье говорится о том, что на современном этапе развития общества и формирования новых общественных отношений цифровая экономика занимает основную позицию во всех сферах общественной жизни, оказывая значительное влияние на рынок труда и образование.

Ключевые слова. Влияние, цифровизация, система, развитие, государство, экономика, общество.

Современное общество постепенно становится «**цифровым**». На современном этапе развития общества и общественных отношений человечество вступило в новую фазу своего развития, которую принято называть **эпохой цифровизации**. На новом этапе развития цивилизации деятельность человека связана с созданием, переработкой и использованием информации и определенных знаний, представленные в цифровом виде. Сегодня большая часть занятого населения трансформируется из сферы производства традиционных видов товаров и услуг и участвует в процессах накопления, хранения, поиска, обработки, перераспределения информации, а продуктом потребления становится информация.

Вследствие этого, на современном этапе развития общества и формирования новых общественных отношений цифровая экономика занимает основную позицию во всех сферах общественной жизни, оказывая значительное влияние на рынок труда. Цифровизация экономической системы является основным направлением развития государства, экономики и общественных отношений, а цифровая экономика – прорывная технология в системе устойчивого развития общества и общественных отношений.

И этот процесс цифровизации оказывает влияние на систему образования, обучения, на формирование компетенций, так как меняется система мотивации человека к обучению и образованию, меняется организация труда. В систему современного образования необходимо внедрять новые технологии, как того требуют потребности общества, учить сегодня тому, что необходимо будет завтра. Поэтому системе профессионального образования отводится ключевая роль, так как цифровизация образовательного процесса представляет собой встречную трансформацию образовательного процесса и его элементов, с одной стороны, и цифровых технологий, и средств, используемых в образовательном процессе, с другой.

К тому же *цифровизация образования повлечет за собой изменение образовательной парадигмы, утверждающей открытость и непрерывность образования, индивидуализированный подход, самообразование и самообучение и информатизацию.*

Рассмотрим несколько подходов к пониманию «Цифровизации».

Сегодня «цифровизацию» (от англ. *digital, цифровой*) уже можно вносить в словари в качестве омонима, из-за большого количества значений. Если объяснять этот термин «по-простому», то цифровизация – это то, что требуется, чтобы «сделать процесс образования стал более гибким, приспособленным к реалиям современного дня и способствовал формированию конкурентоспособных профессионалов в нарождающемся «цифровом мире».

«Цифровизация» – это средство получения желаемого результата, а именно гибкости образовательного процесса, приносящего обучающимся отличный результат, а будущим работодателям – высококлассных мобильных специалистов.

«Цифровизация – это есть переход на цифровой способ связи, записи и передачи данных с помощью цифровых устройств».

«Процесс «цифровой трансформации» – это процесс перевода процесса в «гибкое» состояние из существующего».

Термин «цифровизация» сегодня имеет тенденцию использования для описания трансформации, которая идет дальше, чем просто замена аналогового или физического ресурса на цифровой. К примеру, книги не просто превращаются в электронные книги, а

предоставляют целый спектр интерактивных и мультимедийных ресурсов. Соответственно, процессы могут стать уже онлайн-диалогами между различными сторонами образовательного процесса.

Система образования в нашей стране характеризуется новым пониманием целей и ценностей образования, осознанием необходимости перехода к непрерывному образованию, новыми концептуальными подходами к разработке и использованию цифровых технологий и т.д. Реализация многих из стоящих перед системой образования на данном этапе задач невозможна без использования методов и средств современной цифровой образовательной среды.

Главная цель цифровизации образовательной деятельности – подготовка обучающихся к жизни в условиях компьютеризированной среды, переход на качественно новый уровень в подходах к использованию компьютерной техники и новых цифровых технологий в образовательной среде. Для современных обучающихся использование возможностей инфокоммуникационных технологий – норма жизни.

И поэтому на современном этапе электронное обучение – это объективная закономерность. И его актуальность обусловлена новой парадигмой информационного общества, нуждающегося в формировании личности XXI века, свободной в информационном пространстве.

Для решения этих задач в настоящее время активно разрабатываются модели создания современной образовательной среды. Каждое образовательное учреждение должно иметь собственную модель информатизации, информационно – образовательную среду, в частности, коллектив в образовательно – информационном пространстве учебного заведения, обладающий информационной культурой и владеющий информационными технологиями обучения. Основой образовательной системы является высококачественная и высокотехнологичная информационно – образовательная среда. Ее создание и развитие призвано коренным образом модернизировать свой технологический базис, перейти к образовательной информационной технологии и осуществить прорыв к открытой образовательной системе, отвечающей требованиям постиндустриального общества. Для создания, развития и эксплуатации информационно-образовательной среды необходимо полностью задействовать научно-методический, информационный, технологический, организационный и педагогический потенциал учебного заведения. Учитывая новизну и сложность этой проблемы, ее решение требует экспериментального поиска на основе имеющегося в системе образования опыта работы с информационными технологиями.

Всё вышесказанное легло в основу разработки образовательного проекта «Развитие ключевых компетенций обучающихся в современной цифровой образовательной среде».

Основная идея перехода образования к цифровизации – создание условий для системного внедрения и активного использования информационных и коммуникационных технологий в работе преподавателя как одно из условий достижения нового качества образования.

Под информационно – образовательной средой следует понимать единое информационно – образовательное пространство, построенное с помощью интеграции информации на традиционных и электронных носителях, компьютернотелекоммуникационных технологиях взаимодействия, включающее в себя виртуальные библиотеки, распределенные базы данных, учебно – методические комплексы и расширенный аппарат дидактики.

Педагогический аспект проблемы информатизации образования заключается в необходимости обеспечения сферы образования методологией и практикой разработки и оптимального использования новых информационных технологий, ориентированных на реализацию психолого – педагогических целей обучения и воспитания.

Таким образом, Цифровая педагогика – это отрасль педагогики, которая обучает с помощью электронных ресурсов и воспитывает сознательную деятельность субъекта, направленную на реализацию себя как личности и изменение своей личности в соответствии с ясно осознанными целями, идеалами, определенным уровнем самосознания, критического мышления, способностью и готовностью к самоопределению, самовыражению, самораскрытию, самосовершенствованию.

Список литературы.

- 1 Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике. – М.: Роспедагентство, 1995.
- 2 Андреев А.А. Педагогика в информационном обществе, или Электронная педагогика // Высшее образование в России. 2011. № 11. С. 113-117.
- 3 Архангельский С. И. Лекции по теории обучения в высшей школы. – М., 1995.
4. <https://nuz.uz/2024/04/18/kak-czifrovizacziya-obrazovaniya-izmenila-shkoly-uzbekistana/>
5. Доклад Президента Шавката Мирзиёева на торжественном собрании, посвященном 26-летию принятия Конституции Республики Узбекистан. <https://uzbekistan.lv>.

O'QISH DARSLARIDA BADIY MATNLARNI TAHLIL QILISH ORQALI BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING KOGNITIV TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Maxmudova Nigora Hikmatovna
Osiyo xalqaro universiteti assistenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish darslari jarayonida badiiy matnlarni tahlil qilish orqali kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirish texnologiyasi yoritiladi. Badiiy matnlar o'quvchining xayoloti, tahliliy fikrlashi, muammoga yondashuvi va tushunish darajasini rivojlantiradi. Ushbu maqolada badiiy matn ustida ishlashning samarali bosqichlari, metodik yondashuvlar hamda interfaol usullardan foydalanish yo'llari keltiriladi.

Kalit so'zlar: badiiy matn, o'qish darsi, boshlang'ich sinf, kognitiv ko'nikmalar, tafakkur, tahlil, o'quv texnologiyasi.

Badiiy matnlar o'qish darslarining asosiy mazmunini tashkil qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv tafakkurini shakllantirishda aynan matn bilan ishlash jarayoni muhim rol o'ynaydi. Kognitiv ko'nikmalar — bu bola tomonidan axborotni qabul qilish, qayta ishlash va tushunish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Bu maqolada badiiy matn asosida o'quvchilarning tafakkurini faollashtirish texnologiyalari yoritiladi.

Badiiy matn tahlili va kognitiv rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlik

Badiiy matn bolalarga:

- qahramon xarakterini tushunish,
- voqealar zanjirini aniqlash,
- sabab–oqibat munosabatlarini tahlil qilish,
- shaxsiy fikrini shakllantirish imkonini beradi.

Bu esa tahliliy, mantiqiy, hamda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Matn ustida ishlashning bosqichlari

1. **Oldindan tayyorgarlik** – mavzu bilan tanishtirish, asosiy tushunchalarni aniqlashtirish.
2. **Matnni o'qish** – ovoz chiqarib va ichdan o'qish usullari.
3. **Savol-javoblar asosida tahlil** – matn mazmunini tahlil qilish.
4. **Muloqotli topshiriqlar** – rolda o'ynash, matn asosida munozara olib borish.
5. **Kreativ topshiriqlar** – matnga davom yozish, alternativ yakun yaratish.

Kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish metodlari

- **INSERT texnologiyasi** – matn o'qish vaqtida belgilar qo'yib borish.
- **Klaster usuli** – asosiy tushunchalarni grafik tarzda ifodalash.
- **Venn diagrammasi** – qiyosiy tahlil qilish.
- **Savol yaratish texnikasi** – o'quvchilarning mustaqil savol tuzish ko'nikmasi.
- **Aqliy hujum (brainstorming)** – erkin fikrlashni rag'batlantirish.

Boshlang'ich sinfda o'qish darslarida badiiy matnlar asosida ishlash nafaqat nutq, balki tafakkur, fikrlash, tushunish va muammoli vaziyatlarni hal qilish kabi muhim kognitiv ko'nikmalarni rivojlantiradi. O'qituvchi metodik jihatdan to'g'ri yondashsa, o'quvchilar matnni chuqur anglaydi va mustaqil fikrlashga intiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ziyayeva, D. Sh. (2022). *Badiiy matn bilan ishlash metodikasi*. Toshkent: Fan va ta'lim.
2. Karimova, Z. I. (2020). *Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkurini rivojlantirish yo'llari*. Toshkent: O'qituvchi.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
4. Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman.
5. OECD (2018). *PISA Reading Framework*. Paris: OECD Publishing.
6. Azizxo'jayeva, N. N. (2019). *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. Toshkent: TDPU.

TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI RESURSLARNING ROLI

Lukmonova Salomat Gafurovna
Osiyo xalqaro universiteti Pedagogika va Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quv-tarbiya jarayonida ta'lim sifatini va samaradorligini oshirishda raqamli ta'lim resurslarining nazariy va amaliy ahamiyati yoritib berilgan. Raqamli texnologiyalar asosida ta'limni tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari, ularning o'quvchilarda mustaqil fikrlash, motivatsiya va axborot bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada raqamli resurslar yordamida dars jarayonini interaktiv va individual yondashuv asosida olib borishning afzalliklari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar. raqamli ta'lim, ta'lim sifati, samaradorlik, raqamli resurslar, o'quv-tarbiya jarayoni, interaktiv ta'lim, mustaqil o'rganish, pedagogik texnologiyalar, ta'lim innovatsiyalari.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalarida faol qo'llanilmoqda. Iqtisodiyot, bank, xizmat sektori, shuningdek ta'lim jarayonini ham tez sur'atlarda rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Mamlakatda yashayotgan barcha fuqarolar, jumladan yosh bolalardan tortib nafaqaxo'rlarning ham ongida raqamli texnologiyalar orqali jamiyatdagi barcha muammolarni hal qilish mumkin degan fikr shakllanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida quyidagilarni ta'kidladi: "Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda. Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli infratuzilma, ko'p mablag' va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq, qanchalik qiyin bo'lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, qachon kirishamiz?! Ertaga juda kech bo'ladi".

"Raqamli" atamasi barcha sohalarda axborot texnologiyalaridan faol foydalanishni anglatadi. Agar oddiy iqtisodiyotda moddiy buyumlar asosiy resurs hisoblansa, raqamli iqtisodiyotda bu qayta ishlanadigan hamda uzatiladigan axborot, ma'lumotlar bo'ladi. Ularning tahlilidan so'ng esa to'g'ri boshqarish bo'yicha yechim ishlab chiqiladi.

Raqamli ta'lim – zamonaviylikning o'zigina emas. Ilovalar bolaga tezroq va osonroq o'qish va vazifalarni yechish imkonini beradi. Amerikalik tadqiqotchilar uch yil davomida onlayn tarzda o'qigan 2300 nafar o'quvchini tadqiq qilishdi. Ular odatiy darslarda bolalar ma'lumotning bor-yo'g'i 5 foizini, ta'lim beruvchi saytlar orqali esa - uch marta ko'prog'ini eslab qolishlarini aniqlashdi.

Koronavirus pandemiyasi ko'p sohalarda insonlar hayot tarzini tubdan o'zgartirishi mumkin. Hatto konservativ soha hisoblanadigan ta'lim tizimini ham yangi sharoitlarga tezkor moslashishga va o'zgacha tartib-qoidalar bo'yicha ish olib borishga majbur qildi.

Uning ta'siri, ayniqsa, ta'limda yaqqol ko'rinmoqda. Barcha, xususan, ta'lim oluvchi ham ta'lim beruvchi ham karantin holatida. Jonli, yuzma-yuz dars berish ko'nikmalariga o'rgangan o'qituvchilarimiz bu vaziyatda bir oz sarosimaga ham tushgan desak, mubolag'a bo'lmaydi. Bunday holatda qanday yo'l tutish kerak?

Birinci galda, hozirgi holatni ijobiy yo'nalishga solish va ushbu vaziyatni bir imkoniyat sifatida qabul qilishi kerak. Boisi, ta'lim ekspertlarining xulosalariga qaraganda koronavirus pandemiyasidan so'ng ta'limning rivojlanish yo'nalishlari qayta ko'rib chiqiladi; ta'limning yangi davri – raqamli ta'lim davri boshlanadi. Raqamli ta'lim masofa va makon to'siqlarini olib tashladi.

Barcha ta'lim turlari orqali boshlang'ich ta'limda ham raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish va bu orqali o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishning yangi yo'llarini izlab topish har bir o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri bo'lib qoldi.

Raqamli ta'limni qanday afzaliklari bor degan savol o'rta chiqadi:

- Eng avvalo ma'lumotlarning yagona mukammal bazasi shakllanadi;
- Doimiy tarzda umumiy holatda yangilanish (UPDATE) olib borish qulaylashadi;
- Maktabda o'qituvchi va o'quvchilar vaqtdan unumli foylanadi;
- Maktab partalarini sensor ekranlarga aylantirilishi esa kelajak avlodni ta'limdan ancha samarali foydalana olish imkoniyatini oshiradi;

- Katta songa ega auditoriyalarni tashkil qilish mumkin;
- Ta'lim sifati oshadi, o'qituvchining darsdagi nazorati va faoliyatini oshiradi;
- Nazorat mamlakat miqiyosida yakdil bir markazlashgan holga keladi;
- Uyda ota- ona ta'lim tizimiga uzviy bog'lana oladi va farzandini mustaqil tarzda tekshirish imkoniyati yaratiladi;

- Bu tizimga xizmat qiluvchi uchun ishlab chiqarish sohalari ham oshadi va yangi ish o'rinlari yaratiladi, ichki va tashqi bozorda mahsulot ishlab chiqarish ortadi;

Ushbu holatda "raqamli talaba" iborasi vujudga keladi. Xo'sh, raqamli talaba kim?

Hozirgi kunda bir nechta raqamli qurilmalar orqali tezkor aloqada bo'lishga odatlangan va ilgari o'quvchilarga qaraganda zamonaviy har xil o'quv uslublardan foydalanadigan o'quvchidir. Raqamli ta'lim o'z ichiga raqamli sinfxona, raqamli kutubxona, raqamli uyni ham qamrab oladi.

Raqamli laboratoriya tushunchasi esa ancha keng imkoniyatga ega bo'ladi.

O'quvchilar turli fanlar bo'yicha raqamli laboratoriyadan foydalana oladilar.

Bunda:

- Jihozlar masalasidagi muammolar bo'lmaydi, barchasi raqamli dasturga aylantiriladi;
- Xavfsiz va ko'p bora takrorlash imkoniyati;

Raqamli ta'limda tilimizning ham mavqei oshib boradi.

Raqamli texnologiyali ta'lim tizimiga erishiladigan bo'linsa, o'zbek tilining til sifatidagi o'rni mustahkamlanadi. Milliy tizimda hattoki yakdil gapirish metodi shakllanadi, gapirish testlari ham yaratiladi. Pirovardida esa til mustahkamlanib uning mavqei oshadi.

O'zbekiston kelajagi buyuk bo'lishi uchun bugungi kun dunyo ta'limining u hattoki zamonaviy bo'lsada undan ham oshib kelajakka sakrashi lozim. Shundagina kelajak texnologiyalar o'zbek ta'limi zamirida yaratiladi. Buning natijasida iqtisod va siyosat, jamiyat mavqei oshadi. Yo'qsa, boshqalar yaratgan texnologiya va bilimni o'zlashtirish uchun umrni sarflayveramiz. Dunyoda o'z o'rnimizni topa olishimiz uchun esa shunchaki hali ochilmagan kelajak bilimlari tomonga sakrash kerak xolos.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Dukhovnikova, I.Yu. & Korol, A.M. (2021). Digital competencies of a modern teacher as basis for successful teaching performance. International Research Journal, 2(104). <https://doi.org/10.23670/IRJ.2021.103.2.083>.

2. F. D. Khalikova, & A. V. Khalikov (2020). THE ROLE OF DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES IN TEACHING GIFTED YOUTH. Международный журнал гуманитарных и естественных наук, (6-1), 201-205. doi: 10.24411/2500-1000-2020-10681

3. Salomat, L. (2024). Formation of competence in the use of digital educational resources in the effective organization of educational activities in future elementary school teachers. МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА, 2(2), 391-397.

4. Gafurovna, L. S. (2024). BOSHLANG'ICH TA'LIMDA RAQAMLI TA'LIM RESURLARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI. TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN, 2(1), 149-154.

5. Gafurovna, L. S. (2023). THE IMPORTANCE OF USING DIGITAL LEARNING RESOURCES IN PRIMARY EDUCATION. International Multidisciplinary Journal for Research & Development, 10(12).

O'QUVCHILARDA TARBIYA FANI ASOSIDA MILLIY VA DUNYOVIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI

Abdurashidova Gavhar Abdurazzoq qizi
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarda tarbiya fani asosida milliy va dunyoviy dunyoqarashni shakllantirish mazmuni haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: tarbiya fani, milliy dunyoqarash, ilmiy dunyoqarash, amaliy mashg'ulotlar, muzokaralar, axborot texnologiyalari

O'zbekiston ta'lim tizimida tarbiya fani o'quvchilarda milliy va dunyoviy dunyoqarashni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu fan orqali yosh avlodga nafaqat bilim, balki axloqiy-ruhiy qadriyatlar, ijtimoiy mas'uliyat va insonparvarlik g'oyalari singdiriladi. Shu bilan birga, tarbiya fani o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Tarbiya fani o'quvchilarga insoniyatning madaniy, axloqiy, diniy va ijtimoiy qadriyatlari haqida bilim beradi. Bu fan orqali o'quvchilar o'z xalqining tarixi, madaniyati, urf-odatlar bilan tanishadilar. Shuningdek, dunyo xalqlari madaniyatlari, ularning qadriyatlari haqida ham ma'lumotlarga ega bo'ladilar. Bu jarayon o'quvchilarda milliy va dunyoviy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi.

Milliy dunyoqarash o'quvchilarda o'z xalqining tarixiy yutuqlari, madaniy merosi, urf-odatlar, til va diniga bo'lgan hurmatni shakllantiradi. Masalan, o'quvchilarga Amir Temur, Alisher Navoiy, Ulug'bek kabi buyuk ajdodlarimizning ilm-fan va madaniyatga qo'shgan hissalar haqida ma'lumot berish orqali ularning milliy g'ururini oshirish mumkin. Shuningdek, o'quvchilarga milliy bayramlarimiz, urf-odatlarimiz, an'analarimiz haqida ma'lumot berish orqali ularning milliy ongini rivojlantirish mumkin.

Milliy dunyoqarash — bu har bir insonning o'z xalqiga, tiliga, madaniyatiga, tarixiga va qadriyatlariga bo'lgan ongli munosabati, o'zligini anglash, millat taqdiriga befarq bo'lmaslik hissidir. Milliy g'urur, vatanparvarlik, ajdodlarimiz merosiga sadoqat — bularning barchasi milliy dunyoqarashning ajralmas qismlaridir. Bu tushunchalarni yosh avlod ongiga singdirishda tarbiya fanining o'rnini beqiyosdir.

Milliy qadriyatlarni o'rgatish faqat tarixiy ma'lumotlar bilan cheklanmaydi. Tarbiya fani doirasida o'quvchilarga:

- oilaviy qadriyatlar (ota-ona, qarindosh-urug'ga hurmat),
- tilga bo'lgan sadoqat,
- mahalliy urf-odat va an'analar (Navro'z, hayit bayramlari, to'y marosimlari va hokazo),
- milliy kiyimlar, ovqatlar va qo'shiqchilik san'ati haqida ham bilimlar beriladi.

Bu bilimlar orqali o'quvchilar o'z millatining yutuqlari va urf-odatlar bilan faxrlanadi, ularni davom ettirishga intiladi. Shuningdek, milliylikni asrashda har bir fuqaroga mas'uliyat yuklatilayotganini anglab yetadi.

Bugungi globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarni yosh avlod qalbida mustahkamlash — ularni o'z milliy ildizlaridan uzilmasligini ta'minlaydi. Chunki o'zlikni anglamagan, o'z madaniyatini qadrlamagan yoshlar osonlikcha begona g'oyalarga berilib ketishi mumkin.

Shuningdek, tarbiya darslarida adabiyot, san'at, musiqa kabi milliy ruhda boyitilgan materiallar asosida ta'lim berish orqali ham o'quvchilar ongida milliy iftixor kuchaytiriladi. Ayniqsa, teatrga tashriflar, milliy muzeylarga ekskursiyalar, tarixiy obidalar borish kabi amaliy mashg'ulotlar bu borada samarali natija beradi.

Dunyoviy dunyoqarash o'quvchilarda boshqa xalqlarning madaniyati, urf-odatlar, qadriyatlari haqida bilim va tushuncha hosil qiladi. Bu orqali o'quvchilar boshqa xalqlarga nisbatan bag'rikenglik, hurmat va hamjihatlikni o'rganadilar. Masalan, o'quvchilarga dunyo

xalqlarining bayramlari, madaniy tadbirlari haqida ma'lumot berish orqali ularning dunyoqarashini kengaytirish mumkin.

Globallashuv jarayoni, informatsion portlash, sun'iy intellekt, madaniyatlararo muloqotlarning jadallashuvi – bularning barchasi zamonaviy insonning dunyoqarashiga bevosita ta'sir qilmoqda. Ayniqsa, yosh avlod — maktab o'quvchilari bunday ta'sirchan ijtimoiy muhitda shakllanayotganligi bois, ularning tafakkuri, hayotga bo'lgan munosabati, maqsadlari va qadriyatlariga ongli ravishda yo'nalish berish zarur. Bu yo'nalishda tarbiya fani asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Tarbiya fani o'quvchilarda mustahkam milliy g'urur bilan birga, insoniyatga xos umumiy qadriyatlarni anglash, boshqa madaniyat va xalqlarga nisbatan tolerant, bag'rikeng munosabatda bo'lish, zamonaviy ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Ilmiy dunyoqarash o'quvchilarda tabiat va jamiyat qonuniyatlarini tushunish, mantiqiy fikrlash, tajriba va eksperimentlar orqali bilim olish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu orqali o'quvchilar ilm-fan va texnologiyalar sohasida yangiliklarni kuzatib borish, ularni tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini egallaydilar.

Avvalo, tarbiya darslarining asosiy vazifasi – o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, ularning hayotiy qarashlarini to'g'ri yo'naltirish, ijtimoiy faol va ongli fuqaro sifatida shakllanishiga zamin yaratishdir. Bu vazifani amalga oshirishda qo'llaniladigan metodlar quyidagicha umumlashtiriladi:

1. Suhbat va ochiq muloqot metodi

O'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishda eng samarali usullardan biri bu – muloqot asosidagi ta'limdir. Suhbat davomida o'qituvchi savollar berish, fikr almashish, muammoli vaziyatlarni muhokama qilish orqali o'quvchilarning fikr yuritishiga imkon beradi. Masalan, “Kelajak kasblari va sun'iy intellekt”, “Milliy qadriyatlar va zamonaviylik” kabi mavzular orqali ular global va mahalliy masalalarga bo'lgan qarashlarini shakllantiradi.

2. Interfaol usullar – “Aqliy hujum”, “Bahs-munozara”, “Debat”

Yoshlar o'rtasida bahsli va dolzarb mavzularni muhokama qilish orqali ularda tahliliy tafakkur, dalillash, o'z fikrini asoslab berish qobiliyatlari rivojlanadi. Bu esa ularning ijtimoiy va ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, “Internet – taraqqiyotmi yoki xavfmi?”, “O'zbek tili – kelajagim garovi” kabi mavzularda munozaralar o'tkazish mumkin.

3. Hayotiy misollar va kuzatuv asosida tahlil qilish

Bu metod orqali o'quvchilar kundalik hayotda duch keladigan ijtimoiy, madaniy, axloqiy muammolarni mustaqil tahlil qilishga o'rganadilar. Televidenie, internet yangiliklari, ijtimoiy tarmoqlardagi postlar asosida bahs-muhokamalar tashkil etish orqali ularning real hayotga bo'lgan munosabati shakllanadi. Masalan, “Yoshlar orasida kitobxonlik darajasi” mavzusida statistik tahlilga asoslangan suhbat o'tkazish mumkin.

4. Rolli o'yinlar va sahnalashtirish

O'quvchilar tarixiy shaxslar, zamonaviy yetakchilar yoki ijtimoiy rollarni jonlantirish orqali ular o'sha shaxslar dunyoqarashini his qiladi. Bu metod hissiy idrokni faollashtiradi va tushunchalarni ongga chuqurroq singdiradi. Misol uchun, “Amir Temur davrida yetakchilik”, “Boburiylar ma'naviyati” kabi sahnalashtirilgan mashg'ulotlar orqali tarixiy va milliy dunyoqarash shakllantiriladi.

5. Ijtimoiy loyihalar va ko'ngilli faoliyatlar

Tarbiya darslarini amaliyot bilan bog'lash ham samarali usullardan biridir. O'quvchilarni “Mahallamni obod qilaman”, “Eko-vatan” kabi ko'ngilli aksiyalarga jalb etish orqali ularda ijtimoiy mas'uliyat, atrof-muhitga e'tibor, jamoaga foyda keltirish istagi rivojlanadi. Bu esa ularda sog'lom, faol, ijtimoiy ongli dunyoqarash shakllantiradi.

6. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish

Multimedia vositalari, videoroliklar, hujjatli filmlar, interaktiv taqdimotlar, virtual sayohatlar orqali tarbiya darslarini jonlantirish va global dunyo bilan bog'lash mumkin. Masalan, BMT, UNESCO, O'zbekistonning xalqaro aloqalari haqida taqdimotlar orqali o'quvchilar global dunyoqarash elementlariga ega bo'ladi.

7. Integratsiyalashgan yondashuv

Tarbiya fanining mazmunini boshqa fanlar – tarix, adabiyot, geografiya, biologiya bilan bog‘lab olib borish o‘quvchilarning bilim doirasini kengaytiradi. Bu metod ayniqsa ekologik, ma‘naviy-axloqiy, vatanga muhabbat, tinchlik va millatlararo totuvlik kabi mavzularni o‘rganishda dolzarbdir.

8. Refleksiya va o‘zini baholash

Dars oxirida “Men nimani bildim?”, “Nima haqida o‘yladim?”, “Bugungi dars menga nima berdi?” kabi savollar orqali o‘quvchi o‘z dunyoqarashini ichki baholashni o‘rganadi. Bu usul ularning o‘z ustida ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Tarbiya fani o‘quvchilarda milliy va dunyoviy dunyoqarashni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Bu fan orqali o‘quvchilar nafaqat bilim, balki axloqiy-ruhiy qadriyatlar, ijtimoiy mas‘uliyat va insonparvarlik g‘oyalarini ham o‘rganadilar. Shu bilan birga, tarbiya fani o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Kelajakda o‘quvchilarda milliy va dunyoviy dunyoqarashni shakllantirishda tarbiya fanining ahamiyati yanada ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quronov D. *O‘zbek tilshunosligi va paremiologiya masalalari*. – Toshkent: Fan, 2015.
2. Jo‘raev N., Jo‘raeva G. *Tarbiya nazariyasi va metodikasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
3. Soliyev A. *Didaktika asoslari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Mo‘minova G‘. *Paremiyalar va ularning tarbiyaviy ahamiyati*. // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali, 2021, №4, B. 45–49.
5. Hasanboyeva N. *Tarbiya darslarida xalq og‘zaki ijodidan foydalanish metodikasi*. – Samarqand: Zarafshon, 2020.
6. Axmedova D. *Milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish yo‘llari*. // Pedagogik mahorat, 2022, №2, B. 22–26.
7. Abduazizova Z. *Paremik vositalarning lingvistik va uslubiy tahlili*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2017.
8. Umarova R. *O‘zbek paremiologiyasi asoslari*. – Qarshi: Nasaf, 2016.
9. O‘zbekiston Respublikasi Ta‘lim va tarbiya konsepsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2020.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Мусаева Амина Караматовна

Преподаватель русского языка и литературы кафедры «История и филология»

Азиатский Международный Университет Бухара, Узбекистан.

Каландарова Нилуфар Зафаровна

Студентка 2 курса филологического факультета группы 1-ФТ(р)-23

Аннотация В статье изучается роль дидактических приемов в процессе преподавания русского языка. Анализируются классические и нынешние подходы к обучению, их результативность в разных образовательных условиях. Отдельное внимание уделяется интерактивным методам, технологии дифференцированного обучения и применению цифровых инструментов. Приводятся примеры удачного использования дидактических приемов в практике преподавания.

Ключевые слова: дидактические методы, обучение, русский язык, педагогика, интерактивные технологии.

Введение Современное педагогическое образование находится на этапе значительных преобразований, вызванных активным внедрением цифровых технологий в образовательный процесс. Цифровизация образования диктует необходимость пересмотра традиционных подходов к подготовке педагогических кадров, поскольку современные реалии требуют от учителя не только владения предметными знаниями, но и умения эффективно использовать цифровые инструменты в процессе обучения.

Цель данной статьи — проанализировать влияние цифровых технологий на процесс педагогического образования, а также выявить современные тенденции и проблемы, связанные с их внедрением в подготовку будущих учителей.

Для достижения поставленной цели решаются следующие задачи: изучение теоретических основ цифровизации педагогического образования; анализ существующих

цифровых инструментов и их применения в образовательном процессе; выявление педагогических условий эффективного использования цифровых технологий в профессиональной подготовке педагогов.

Научная новизна исследования заключается в комплексном анализе современных цифровых технологий и их роли в формировании профессиональных компетенций будущих учителей. Практическая значимость работы обусловлена возможностью использования полученных результатов в совершенствовании образовательных программ и методик подготовки педагогов.

Материалы Методы для уроков русского языка являются не только развлечением, но и быстрым, эффективным способом научиться взаимодействовать с окружающим миром. Часто при таком занятии требуется принимать важные решения: что сказать, как поступить, чтобы выиграть. Необходимость решать эти вопросы способствует развитию мышления. Таким образом, игра таит в себе богатые возможности для обучения. Конечно, студенты об этом даже не задумываются. Для них это является просто увлекательным занятием. Именно поэтому многие учителя предпочитают использовать методы на своих уроках. Не исключением являются и занятия по русскому языку.

Главная особенность заключается в том, что в процессе методы все становятся равны: даже самые слабые ученики могут проявить себя, ничем не уступая «одаренным» студентам. Отстающие имеют все шансы выиграть. Ведь в процессе методы должны проявить сообразительность, находчивость. Эти качества являются порой наиболее важнее, чем знание самого предмета.

Чувство радости, атмосфера равенства и увлеченности дают возможность учащимся побороть свою стеснительность. А это положительным образом отражается на результатах учёбы. Учащиеся даже не замечают того, как они начинают усваивать материал. Параллельно с этим проявляется чувство удовлетворения. Таким образом, можно с уверенностью сказать, что игра является не просто увлечением, а серьезным процессом.

Говоря об учебных играх, следует отметить, что у них имеются некоторые отличия от развлекательных. Прежде всего, на первом месте стоит методическая цель. Для учеников учебная игра больше является развлечением. Тренировка для них стоит на втором плане. Педагогические принципы, обеспечивающие реализацию программы:

- 1) использование привычных форм деятельности (игровых), доступность обучающих задач и постепенный характер их усложнения;
- 2) поддержание доброжелательного психологического климата на занятиях;
- 3) личностно-деятельный подход к организации занятий;
- 4) оптимальное сочетание форм занятий – индивидуальной, парной, групповой.

Методы исследования

Обучающие задачи обучению русскому языку – в ходе занятий студенты на принципиально «неучебном» - игровом материале закрепляют представления и знания, полученные в основном программном курсе - на уроках русского языка. В процессе методы студенты формируют актуальные для своего возраста учебные умения и закрепляют навыки (распознавать орфограммы, подбирать проверочное слово, определять падеж, подбирать однокоренные слова, распознавать прямое и переносное значение слова, подбирать синонимы и антонимы, давать толкование слову, узнавать омонимы и др.)

Воспитывающие задачи – в процессе занятий студенты постепенно формируют такие качества личности как собранность, организованность, культура общения и группового взаимодействия, коммуникабельность, потребность в самообразовании и самосовершенствовании.

Доступность и узнаваемость игровой формы (лото, парные картинки, разрезные картинки, которые нужно составлять, излюбленные детьми маршрутные методы - «ходилки») переводят учебную ситуацию в план знакомой и любимой методы, поддерживают положительный эмоциональный фон на занятиях; обучение работе со словарями (словарь синонимов, антонимов, паронимов, фразеологизмов, пословиц и поговорок, словарь эпитетов и словарь сочетаемости слов; орфоэпический и грамматико-орфографический словарь); ясность игровой задачи, чёткость мотивации методы стимулируют интерес ученика, поддерживают соревновательный азарт, который должен

быть направлен взрослым на познавательную деятельность; вариативность игровых форм дает возможность индивидуально подойти к особенностям восприятия разных характеристик, осуществить ненавязчивое повторение и закрепление нужных учебных навыков; богатство лексического содержания игр создаёт необходимую базу для расширения тезауруса обучающихся, развития языкового вкуса и чутья, обогащения картины мира и развития мышления учащихся. Игровые методы стимулируют умственную деятельность учащихся, воспитывают мышление, укрепляют память, внимание, развивают познавательный интерес к предмету. Для успешного проведения методов преподавателю следует придерживаться следующих методических положений:

В игровых методах студенты должны чувствовать себя свободно, непринужденно. Не следует делать много замечаний дисциплинарного характера. Игра должна проводиться оживленно, но не шумно. Если кто-то из учащихся не хочет или не может отвечать, его не принуждают, отвечают другие. *Технологизированное обучение* - это четкая последовательность действий педагога, общие закономерности процесса обучения, предельно конкретно сформулированные цели и задачи, способы взаимосвязанной деятельности учителя и ученика, гарантированное достижение намеченного результата каждым школьником.

Образовательная технология – упорядоченная система действий, выполнение которых приводит к достижению поставленных целей (Н. Таланчук).

Образовательная технология – конструирование учебного процесса с гарантированным достижением целей (М. Кларин).

Новые образовательные технологии предлагают инновационные модели построения такого учебного процесса, где на первый план выдвигается взаимосвязанная деятельность учителя и ученика, нацеленная на решение как учебной, так и практически значимой задачи. Это не противоречит творческим процессам личностного совершенствования, так как каждая из педагогических технологий имеет собственную зону, в пределах которой происходит развитие личности.

Вывод: главное, что характеризует применение педагогических технологий в обучении – это принципиально иные основания учебного процесса, особый способ постановки педагогических целей, заключающийся в том, что эти цели формулируются как предполагаемый результат деятельности учеников в виде конкретных умений.

Игровые технологии

Начало любого метода – это, прежде всего эмоциональная установка на игру, на восприятие игровых задач, когда активизируется мыслительная деятельность и воображение учащегося. Установка на игру обычно создается в увлекательной форме, иногда с использованием слайдов, рисунков, кинофрагментов. Следующим структурным элементом методы являются игровые задачи, которые соединяются с учебными задачами. Для соединения дидактических (учебных) и игровых задач необходимы правила методы. Они организуют поведение играющих, обеспечивают игрокам равные условия.

Обязательным структурным элементом методы является ее результат. Результат может быть наглядным (выиграл, отгадал, выполнил); менее заметным (получил удовольствие, заинтересовался вопросом)

Разновидности игр

Среди многообразия игр, которые используются в работе с детьми в школе, различают: учебно-ролевые (сюжетно-ролевые) и дидактические методы. Отличительной особенностью ролевых игр является то, что ученики вместе с учителем становятся исполнителями определенных ролей. Ролевые методы развивают фантазию, воображение и речь, имеют большое значение в нравственном воспитании. Дидактические методы специально создаются педагогами в учебно-воспитательных целях, являются познавательными и развивающими. В практике широко используются словесные методы, уроки-путешествия, КВН, уроки-викторины и т.д. В настоящее время существует большое количество игр, которые учитель может использовать на уроке русского языка и литературы в процессе работы по игровой технологии (методы-путешествия; лингвистические кроссворды; лингвистическое лото). Результативность игрового урока

всегда зависит от соблюдения всех условий методы и грамотной последовательности ее этапов. Педагогические технологии в образовательном процессе возникли лишь в XX веке.

«Кто больше знает пословиц?»

Перед участниками методы ставится условие припомнить и записать пословицы и поговорки с числительными. По истечении установленного срока один из играющих, записавший наибольшее количество пословиц и поговорок, зачитывает их, остальные вычеркивают повторяющиеся пословицы. Выметодывает тот, у кого осталось наибольшее количество невычеркнутых пословиц.

С числительным два: в два счета; два сапога пара; как две капли воды; как дважды два четыре; от горшка два вершка; ум хорошо, а два лучше; за двумя зайцами погонишься - ни одного не поймаешь; двум смертям не бывать, а одной не миновать.

С числительным три: согнуть в три погибели; гнать в три шеи; наговорить с три короба; заблудиться в трех соснах; обещанного три года ждут и т.д.

Заключение

Использование указанных игр на уроках русского языка способствует становлению стабильных фонетических навыков и выработке лексико-грамматической компетенции, пробуждает в учащихся интерес к урокам русского языка, вызывает желание искать и находить дополнительные материалы к уроку и стимулирует их самостоятельную работу.

При применении инновационных педагогических технологий учащиеся быстро и легко усваивают материал, самостоятельно работают над собой, проявляют находчивость, обогащают словарный запас.

Действительно помощь учителя необходима для ученика. Он указывает путь к знаниям, его исправляет ошибки, вместе с ним радуется успехам и движется по пути к достижению цели.

Использованная литература :

1. Мусаева Амина Караматовна. (2025). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ФОРМИРОВАНИИ КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ. *Ta'lim Innovatsiyasi va Integratsiyasi*, 42(3), 208-221. <https://scientific-jl.com/tal/article/view/7803>
2. Мусаева Амина Караматовна. (2025). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ. *Ta'lim Innovatsiyasi va Integratsiyasi*, 42(3), 222-232. <https://scientific-jl.com/tal/article/view/7804>
3. Musayeva Amina Karamatovna. (2025). ZAMONAVIY RUS TILINING TALABALAR MULOQATI SAMARADORLIGIGA TA'SIRI. *Ta'lim Innovatsiyasi Va Integratsiyasi*, 42(3), 233-243. <https://scientific-jl.com/tal/article/view/7805>
4. Мусаева Амина Караматовна. (2025). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ФОРМИРОВАНИИ КОММУНИКАЦИИ УЧАЩИХСЯ. *Ta'lim Innovatsiyasi va integratsiyasi*, 42(3), 244-256. <https://scientific-jl.com/tal/article/view/7806>
5. Мусаева Амина Караматовна. (2025). ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА. *Ta'lim Innovatsiyasi va Integratsiyasi*, 42(3), 261-270. <https://scientific-jl.com/tal/article/view/7808>
6. Karamatovna, M. A. (2025). LEARNING LANGUAGES AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' COMMUNICATION. *Modern education and development*, 19(3), 238-252.

THE ROLE OF TECHNOLOGY IN EDUCATIONAL SETTING AND IT'S BENEFITS FOR STUDENTS

Khamroeva Sanobar Hasan qizi

Phd student Asia International University Email:hamroyevabuxduinyaz@gmail.com

Abstract: *This article discusses about important role of technology in educational settings. It explores the benefits of it and it's effective sides for teaching. The author presents arguments supporting the inclusion of online tools in curricula and highlights the impact of it for overall academic success. Additionally, the article acknowledges potential challenges and offers suggestions for overcoming them. Overall, it advocates for the significance of meaning-focused language instruction that refers to an approach in language teaching and learning that prioritizes the communication of meaning over the explicit focus on isolated language forms such as grammar and vocabulary and form-focused language instruction that refers to an approach in language teaching and learning that emphasizes the explicit focus on linguistic forms such as grammar, vocabulary, pronunciation, and syntax. Furthermore, this there are more benefits of technology both adult students and junior ones and their learning process and emphasizes its role in fostering language development and enhancing learning outcomes.*

Key words: Kahoot game, Wardwall, Grammarly, Padlet, Quizlet Quill. bot, Chatgpt, Bamboozle, Turnitin, Socrative.

Introduction. The role of technology in an educational setting has transformed the way students learn, communicate, and engage with course material. Incorporating technology into education offers a lot of benefits for students, enhancing their learning experiences and overall academic performance. Here are some key tools in which technology benefits students in an educational setting and we can see some examples : Kahoot, Wardwall, Padlet, Quizlet, Bamboozle,, Grammarly, Quill. bot, Chatgpt, Turnitin, Socrative.

Kahoot! is a popular and engaging platform used for creating, sharing, and playing interactive learning games and quizzes. It's widely utilized in educational settings to make learning fun, interactive, and effective. Here's a brief overview of Kahoot. It is an online platform that allows teachers, students, and individuals to create and play learning games, quizzes, and surveys in a gamified format. Kahoot! games are designed to be interactive and engaging, incorporating music, timers, and point scoring to make learning fun and competitive. Participants receive immediate feedback on their responses during gameplay, reinforcing learning and enabling educators to gauge student understanding. It can be accessed on various devices, including computers, tablets, and smartphones, making it versatile for in-classroom or remote learning scenarios.

A wordwall is a [literacy](#) tool composed of an organized (typically in alphabetical order) collection of words which are displayed in large visible letters on a wall, [bulletin board](#), or other display surface in a classroom. The word wall is designed to be an interactive tool for students or others to use, and contains an array of words that can be used during [writing](#) and/or [reading](#).(1) Although typically associated with reading/writing instruction, word walls are becoming commonplace in classrooms for all subject areas due to their ability to foster [phonemic awareness](#), display connections throughout word "families" (such as "-ick" words), serve as a support/reference for students, as well as create meaningful/understandable/memorable experiences with new vocabulary words, it can help you create work better for school, work and personal.(2)

Wordwall is a versatile online platform that offers a wide range of interactive games and activities for teaching and learning. Educators can create custom resources such as quizzes, puzzles, and word games to engage students in a fun and interactive way. Here's an overview of Wordwall and how it can benefit language teaching. Wordwall provides a variety of templates for creating interactive games like matching activities, word searches, flashcards, and quizzes.

Padlet and Quizlet are two popular online tools that offer unique features to support teaching and learning in various educational settings. Here's an overview of Padlet and Quizlet, along with their key features and benefits: Padlet provides a digital canvas where users can collaborate, share ideas, and organize content visually. Quizlet offers useful digital flashcards for vocabulary practice, concept review, and memorization exercises. Combine both tools to create a comprehensive learning ecosystem that caters to collaborative, interactive, and self-paced learning needs. Teachers can use Padlet for collaborative activities, group discussions, and content sharing,

while Quizlet can be utilized for individual study, vocabulary practice, and self-assessment. These platforms offer valuable resources for collaborative learning, content organization, vocabulary practice, and assessment preparation in educational settings. If you have specific questions regarding the integration of Padlet and Quizlet in your teaching practice or need further guidance on maximizing their benefits, feel free to ask for more useful information.

Bamboozle! was a quiz game featured on Vocabulary in the [United Kingdom](#). It was originally part of Teletext's "Fun & Games" category, though the rest of the category had been discontinued for some years before Bamboozle! Bamboozle! was originally intended as a real-time game that could be played in conjunction with a broadcast TV program using a similar multiple choice format as "[Who Wants to Be a Millionaire?](#)". The format thus fell back to the form it had operated in largely unchanged since 1994.

Socrative is an interactive classroom response system that allows teachers to engage students through quizzes, assessments, polls, and other interactive activities. It's a versatile tool that promotes active learning, improve student understanding, and enhances classroom participation. Here's a breakdown of Socrative and its key features. Socrative is a user-friendly platform that enables teachers to create and deliver assessments, quizzes, and surveys in real-time to evaluate student learning and gather feedback. Teachers can design multiple-choice quizzes, true/false questions, short-answer responses, and more to assess student understanding of course material. Socrative empowers students to take ownership of their learning, collaborate with peers, and engage in interactive educational activities that cater to their individual needs.

Grammarly is an online writing assistant tool that helps users improve their writing by checking for grammar and punctuation errors, suggesting style improvements, providing vocabulary enhancements, and offering suggestions for clarity and conciseness. Grammarly identifies grammatical errors, punctuation mistakes, and improper sentence structures in written text. It offers spelling corrections and suggests alternative words to enhance vocabulary and improve word choice. Grammarly provides style suggestions to ensure consistency, clarity, and readability in writing, and offers tone adjustments for different contexts. It helps users refine their writing by offering suggestions to make sentences clearer, more concise, and easier to understand. Grammarly assists users in learning from their mistakes and enhancing their grammar skills. Grammarly helps users save time by quickly identifying and correcting errors, allowing for more streamlined and efficient writing processes. With Grammarly's guidance, users can feel more confident in their writing abilities and produce polished and professional content.

As of the latest information available, QuillBot is an Artificial Intellegent powered writing tool that assists users in rephrasing and paraphrasing text to improve clarity, coherence, and style. It offers various features such as synonym suggestions, sentence rephrasing, and grammar corrections to help users enhance their writing. QuillBot is commonly used for writing, editing, and improving the quality of written content.

ChatGPT (Chat Generative Pre-trained Transformer) is a [chatbot](#) developed by [OpenAI](#) and launched on November 30, 2022. Based on a [large language model](#), it enables users to refine and steer a conversation towards a desired length, format, style, level of detail, and language. Successive prompts and replies, known as [prompt engineering](#), are considered at each conversation stage as a context. It is a state-of-the-art language processing model that uses deep learning techniques to generate human-like text based on the input it receives.

When you submit your paper, Turnitin compares it to text in its massive database of student work, websites, books, articles, etc. The foundation for lifetime originality and critical thinking skills is laid by Turnitin's academic integrity checks. Turn plagiarism into a teachable moment when it does occur, and empower your students to do their best, original work. Turnitin is an online tool widely used by educators, students, and researchers to check the originality of written content and prevent plagiarism. Here's an overview of Turnitin and its key features:

Turnitin compares submitted papers and documents against a vast database of academic and online sources to identify any instances of plagiarism. Users receive detailed originality reports that highlight any matching or similar content found in the Turnitin database, helping to pinpoint potential sources of plagiarism. Turnitin is a valuable tool for promoting academic integrity,

enhancing writing quality, and fostering a culture of proper citation and attribution in academic and research environments. If you have any specific questions about Turnitin's features, functionality, or how to use it effectively in educational settings, feel free to ask for more information or guidance on this plagiarism detection tool.

References:

1. Harmon, Janis M.; Wood, Karen D.; Hedrick, Wanda B.; Vintinner, Jean; Willeford, Terri (February 2009). ["Interactive Word Walls: More Than Just Reading the Writing on the Walls"](#). *Journal of Adolescent & Adult Literacy*. 52 (5): 398–408. doi:[10.1598/JAAL.52.5.4](#). ISSN [1081-3004](#) – via ERIC.
2. Andrea, B. (2011). The Role of Play and Games in Learning. Earl V. Pullias Lecture. California: University of South California.
3. Kamra, R. (2010). The Importance of Using Games in the English Classroom.
4. Knutas, A., Ikonen, J., Nikula, U., Porras, J. (2014). Increasing collaborative communications in a programming course with gamification: a case study, In Proceedings of the 15th International Conference on Computer Systems and Technologies.
5. Khalilova Kamola. (2023). The Role of Technology in Teaching English. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(10), 434–436.

МЕТОДОЛОГИЯ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПОДГОТОВКЕ К ТЕСТИРОВАНИЮ TIMSS

Эшкuvatова Рушана Шодмановна
Азиатский международный университет

Аннотация: В статье основное внимание уделяется тому, как технологии используются для совершенствования процессов преподавания и обучения. Представлены потенциал и проблемы, возникающие при интеграции технологий, описаны основные тенденции в использовании технологий. Рассматриваются доказательства возможных преимуществ цифровых технологий для повышения качества образования, которые группируются в две широкие категории: те, которые напрямую направлены на повышение качества обучения путем более справедливого распределения ресурсов, персонализации и расширения возможностей для практики; и те, которые стремятся лучше вовлечь учащихся в процесс обучения.

Ключевые слова: Образование, педагогические технологии, педагогические методики, информационно-коммуникационные технологии, цифровизация образования, инновации в образовании, перевёрнутый класс, коннективизм.

Цифровые технологии предлагают множество потенциальных преимуществ для преподавания и обучения, но доказательная база обнаруживает ряд ограничений в этой связи. Систематические обзоры последних двух десятилетий показали небольшое или среднее положительное влияние образовательных технологий на результаты обучения. Во многом результативность применения технологий определяется географическими, предметными и временными и профессиональными, педагогическими факторами, условиями и обстоятельствами. Необходимо доказать ценность цифровых технологий для преподавания и обучения. Исследователи выражают единство мнений в следующем: потенциал технологий для обучения должен быть апробирован на практике.

Цифровые технологии повышают вовлеченность учащихся при соответствующей педагогической интеграции. Под педагогической интеграцией мы будем понимать здесь единство и взаимоувязку образовательных и педагогических технологий с содержанием образования и целями обучения. Цифровые игровые приложения улучшили когнитивные и поведенческие результаты по математике в начальной и средней школе в 43 исследованиях, опубликованных в 2008-2019 годах. Интерактивные доски потенциально могут поддерживать визуальный, слуховой и тактильный опыт преподавания и обучения при оптимальной педагогической интеграции.

Технологии, используемые в различных комбинациях, могут достигать многих целей обучения. Аналитика данных может настраивать учебный процесс и направлять его в нужное русло. Обратная связь становится благодаря информационно-коммуникационным технологиям (ИКТ) более оперативной и точной, персонализированные инструменты могут предлагать индивидуальный контент для занятий. Учащиеся могут тратить меньше времени на очное и общее обучение в классе. Гибридные модели очного и дистанционного обучения могут предоставлять учащимся материалы для работы, где бы они ни находились в удобное время. Самостоятельное и дополнительное обучение может помочь испытывающим трудности учащимся. Учителя могут разрабатывать уроки для учащихся, чтобы они учились в своем собственном темпе с помощью персонализированного и адаптивного программного обеспечения, освобождая их время. Технологии можно использовать для подготовки и проведения увлекательных уроков с помощью таких инструментов, как интерактивные доски, симуляции и совместное обучение. Если материалы представлены с использованием мультимедиа или цифровых игр, когнитивная нагрузка, т. е. объем информации, который может одновременно удерживаться в рабочей памяти, может быть снижена, а мотивация учащихся повышена.

Цифровые игровые приложения

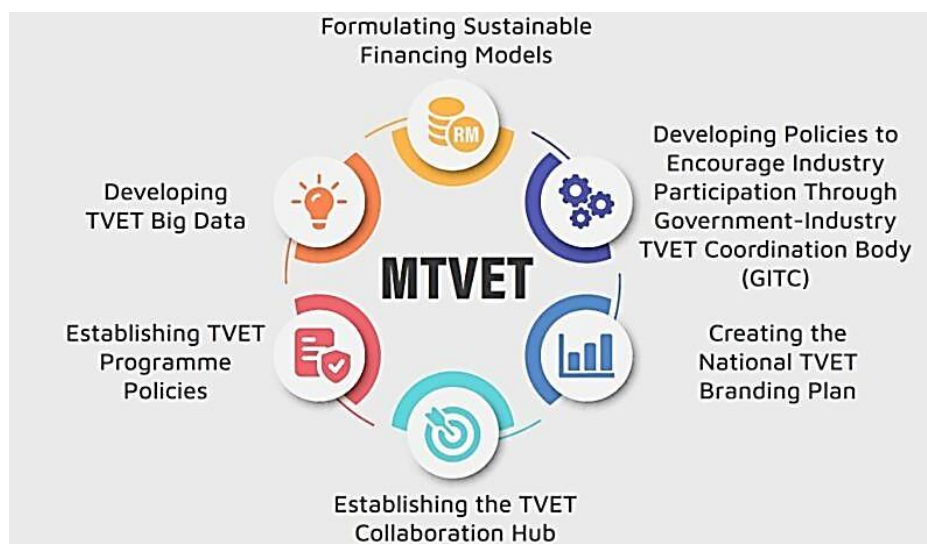
Согласно Международному исследованию компьютерной и информационной грамотности 2018 года (ICILS), 87% учителей в 12 участвующих системах образования считают, что ИКТ помогают учащимся работать на уровне, соответствующем их учебным потребностям, а 78% - что ИКТ позволяют учащимся более эффективно сотрудничать в учебном процессе. В Соединенных Штатах опрос 2019/20 гг. показал, что около трети представителей государственных школ полностью согласились с тем, что использование технологий в классе помогает учащимся учиться больше независимо и самостоятельно, в своем собственном темпе и в сотрудничестве со сверстниками. Около половины заявили, что учителя использовали технологии в умеренной или большой степени для тех видов учебной деятельности в классе, которые были бы невозможны без них. В Австралии опрос учителей об использовании технологий в классах математики выявил более легкую визуализацию математических концепций и возможности для учащихся работать в своем собственном темпе и на своем уровне академических способностей.

Цифровые технологии в образовании

Внедрение ИКТ в образование меняет педагогические методики, подходы и технологии. Перевернутые классы меняют обучение в высшем образовании. Перевернутый класс (урок) - это модель обучения, при которой учитель предоставляет материал для самостоятельного изучения дома, а на очном занятии проходит практическое закрепление материала. Перевернутые классы, тип смешанного педагогического подхода, используются в высшем образовании, чему способствует разработка разнообразных технологических инструментов для записи, редактирования и публикации видео, а также онлайн-видеоплатформ. Студенты изучают материал до занятий, просматривая онлайн-лекции или предварительно записанные видео в своем собственном темпе, и применяют учебный материал во время занятий, что позволяет переключить опыт обучения в классе с ориентированного на учителя на ориентированный на учащегося. В 2019-2021 гг. этот подход оценивался в высших учебных заведениях, и особенно в Соединенных Штатах, в азиатских странах, включая Китай, Малайзию и Республику Корея. Учитывая представленные доказательства, подтверждающие факт улучшения вовлеченности студентов в учебный процесс, Министерство образования Республики Корея поощряет использование перевернутых классов в высших учебных заведениях, особенно для преподавания естественных наук. Университеты могут сделать обязательным для вновь нанятых преподавателей преподавание по методу перевернутых классов по всем дисциплинам. Метаанализ данных исследований показал, что модель перевернутого класса оказала умеренное положительное влияние на успеваемость и мотивацию в обучении по сравнению с традиционной моделью класса. В классе такие инструменты, как онлайн-форумы для обсуждений и игры, давали больший эффект, чем платформы онлайн-обучения. Из ресурсов, используемых перед занятиями, видеозаписи имели наибольший эффект. Эффективность также зависит от преподаваемого предмета. Обзор более 300 исследований подчеркнул положительное влияние как на академические, так и на внутри-межличностные результаты вмешательств в перевернутом классе с использованием видеоподдержки, но эффект был более выражен для изучения иностранного языка и IT-технологий, чем для инженерии и математики.

ActiVaR - национальная программа, которая интегрирует технологию виртуальной реальности для воссоздания опасных ситуаций, где студенты могут получить практический опыт в выявлении и смягчении промышленных рисков. Дополнительный игровой опыт позволяет студентам практиковаться, а преподавателям - предоставлять обратную связь в режиме реального времени. Кризис COVID-19 подстегнул использование поставщиками услуг TVET технологий моделирования в качестве альтернативы практическому обучению на рабочем месте.

TVET - молодежная интернет-панель, позволяющая проводить опросы молодежи быстро, недорого и очень качественно

В Малайзии Университет Тун Хусейн Онн разработал Цифровую платформу обучения TVET. Преподаватели интегрировали компоненты дополненной и виртуальной реальности в свои уроки для моделирования реальных проблем в классах и лабораторных занятиях. Тем не менее, согласно совместному опросу поставщиков услуг TVET, политиков и других заинтересованных сторон в 126 странах, менее 20% респондентов из стран с высоким уровнем дохода сообщили об использовании симуляций, инструментов дополненной и виртуальной реальности.

Технологии имеют большие перспективы для улучшения существующих процессов преподавания и обучения. Однако доказательства этого успеха ограничены, и это особенно верно для крупномасштабных исследований, которые систематически изучают, как технологии могут способствовать положительным изменениям на устойчивой основе и в различных контекстах. Приписывание убедительных, конкретных результатов обучения оборудованию или программному обеспечению является сложной задачей. Положительное влияние часто зависит от сильной педагогической согласованности и личного вклада педагога. Данные об использовании и эффективности технологий показывают, что помимо влияния на индивидуальные результаты обучения, они могут как облегчать, так и нарушать процессы преподавания и обучения. Хотя технологии предлагают множество возможностей — дополнять и персонализировать обучение, предлагать больше возможностей для практики, стимулировать вовлечение студентов с помощью аудиовизуальных, интерактивных и совместных способов — они также могут увеличить риск отвлечения и разобщения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Демина О.С. Инновационные образовательные технологии // Управление инновациями: теория, методология, практика. - 2014. - №9. - С. 127-131
2. Сулова И.Б. Инновационные технологии образовательной деятельности - обзор проблематики // Вестник Университета Российского инновационного образования. 2024. № 1. С. 63-73
3. Сулова И.Б. Инновационные технологии в образовании в мире: справедливость и инклюзивность (проблемы доступа к контенту, доступ для особых категорий обучающихся) // Вестник Университета Российского инновационного образования. 2024. № 2. С. 107-123.
3. Уракова Е.А. Особенности непрерывного многоуровневого высшего профессионального образования // Инновационные подходы к решению профессионально-педагогических проблем. Сборник статей по материалам Всероссийской научно-практической конференции. Мининский университет. - 2021. - С. 55-57.
4. Хижная А.В., Максимова К.А., Бакулина Н.А. Организация самостоятельной работы студентов на основе образовательной платформы moodle // В сборнике:

Инновационные подходы к решению профессионально-педагогических проблем. Сборник статей по материалам Всероссийской научно-практической конференции. Мининский университет. - 2019. - С. 197-201.

5. Электронная система «Отдел кадров по студентам» информационно-управленческой образовательной среды «Электронный университет»: Учебно-методическое пособие / В. Г. Малыш, О. И. Степченко, Р. Г. Грачев, С. К. Вейкуть. - 8-е издание, переработанное и дополненное. - Сочи: Изд-во ОЧУВО «Международный инновационный университет», 2023. - 152 с. - ISBN 978-5605-06392-6

6. Электронная система «Личный кабинет преподавателя» информационно-управленческой образовательной среды «Электронный университет». Учебно-методическое пособие. Берулава М.Н. [и др]. / Под ред. Берулава Г.А. Со- чи: Изд-во ОЧУВО «Международный инновационный университет», 2023 г.

GIMNASTIKA: O'QITUVCHILIK MAHORATINI OSHIRISH VOSITASI

Saidova Mahbuba Ayubovna

Osiyo Xalqaro Universiteti Jismoniy Madaniyat kafedrasida o'qituvchisi

Anotatsiya: Mazkur maqolada gimnastika mashqlarining jismoniy tarbiya yo'nalishidagi talabalar kasbiy kompetentligini rivojlantirishdagi o'rni ilmiy-pedagogik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot Osiyo Xalqaro Universitetining 1-JM-23 va KM6-JM-23 guruhida 3 oy davomida olib borilgan bo'lib, talabalar bilan haftasiga uch marta 80 daqiqalik gimnastika mashg'ulotlari tashkil etildi. Mashg'ulotlar umumrivojlantiruvchi harakatlar, muvozanat, egiluvchanlik, statik va dinamik kuch mashqlarini o'z ichiga oldi. Tajriba davomida pedagogik kuzatuv, test va so'rovnomalar metodlaridan foydalanildi. Olingan natijalar talabalarning harakat madaniyati, jismoniy holati va metodik bilimlarida ijobiy o'zgarishlar yuz berganini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari asosiy gimnastika mashqlarining nafaqat jismoniy rivojlanishga, balki o'qituvchilik kasbiy tayyorgarligini shakllantirishda ham samarali vosita ekanini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Gimnastika, jismoniy tarbiya, kasbiy kompetentlik, pedagogik tayyorgarlik, metodika, motorik xususiyatlar, muvozanat, egiluvchanlik, kuch mashqlari, talabalar.

Zamonaviy ta'lim tizimida jismoniy tarbiya fani nafaqat o'quvchilarning jismoniy sog'lomligi, balki ularning aqliy faolligi, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy salohiyatini rivojlantirishda ham muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy kompetentligini oshirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Chunki pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki sog'lom turmush tarzini shakllantiruvchi, tarbiyachi va namuna bo'luvchi shaxs sifatida maydonga chiqadi. Gimnastika mashqlari pedagogik jarayonda o'qituvchining metodik tayyorgarligi, harakat madaniyati, koordinatsiyasi va motivatsiyasini oshirishda samarali vosita sifatida tan olingan. Ularning didaktik imkoniyatlari orqali pedagog nafaqat o'quvchilarga to'g'ri yondashuvni, balki o'zining kasbiy faoliyatini ham takomillashtiradi. Bu borada olib borilgan ilmiy izlanishlar (Karimov A., 2018; Sharipov D., 2023) gimnastikaning o'qituvchi salohiyatiga bo'lgan ta'sirini amaliy jihatdan asoslab bergan. Bugungi kunda ta'lim sifati va pedagog kadrlar malakasini oshirish bo'yicha qabul qilingan davlat dasturlari, xususan, Prezidentning 2022-yil 28-yanvardagi PQ-81-sonli qarori (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti, 2022) ham mazkur mavzuning dolzarbligini tasdiqlaydi. Unda ta'lim tizimida innovatsion va samarali metodlarni joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va zamonaviy texnologiyalarga asoslangan yondashuvlarni rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida qayd etilgan. Shu sababli, gimnastika vositalari orqali jismoniy tarbiya o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirishni ilmiy-pedagogik asosda o'rganish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Mazkur maqola mavzusi aynan shu ehtiyojdan kelib chiqib tanlangan va hozirgi davrda o'zining nazariy va amaliy ahamiyati bilan ajralib turadi

Hozirgi zamon ta'lim jarayonida jismoniy tarbiya fani o'qituvchisining nafaqat o'quv dasturlarini yetkazuvchi, balki sog'lom avlodni tarbiyalovchi, har tomonlama yetuk shaxs shakllantiruvchi pedagog sifatida kasbiy kompetentligi yuqori bo'lishi talab etiladi. Bu kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishda gimnastika mashqlari muhim vosita sifatida qaralmoqda. Chunki gimnastika o'qituvchiga nafaqat harakatlarni o'rgatish, balki pedagogik jarayonda estetik, psixologik va tarbiyaviy jihatlarni uyg'unlashtirish imkonini beradi [1].

O'qituvchi o'z faoliyati davomida muntazam ravishda jismoniy va pedagogik tayyorgarligini takomillashtirib borishi zarur. Ayniqsa, gimnastika vositalari orqali bu

kompetensiyalarni amalda rivojlantirish mumkinligi bir qator tadqiqotlarda e'tirof etilgan. Masalan, V.A. Romanov ta'kidlaganidek, "gimnastika o'qituvchining o'z ustida ishlashi, shaxsiy namunasi va jamoa bilan ishlashdagi pedagogik mahoratini namoyon qilish vositasidir" [2].

Zamonaviy talablarga muvofiq, gimnastika mashqlari yordamida o'qituvchilarda quyidagi kasbiy kompetensiyalar shakllantiriladi: kommunikativlik, didaktik mahorat, harakat madaniyati, darsni tashkil etish va boshqarish qobiliyati [3]. Ayniqsa, bolalar bilan ishlash jarayonida ularning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda, individual yondashuvlar asosida mashqlar tuzish, o'qituvchining bilim va ko'nikmasiga bevosita bog'liq.

Shu boisdan, ushbu maqolada gimnastika vositalari orqali jismoniy tarbiya o'qituvchilari kasbiy kompetentligini rivojlantirish tizimi, uning tarkibiy qismlari, pedagogik-psixologik asoslari va amaliy samaradorligi tahlil qilinadi. Maqsad – gimnastikani nafaqat jismoniy faollik, balki o'qituvchilik mahoratini oshirishga xizmat qiluvchi kuchli vosita sifatida asoslab berishdan iborat.

Ushbu tadqiqot 2025-yil yanvar-mart oylarida Osiyo Xalqaro Universitetining 1-JM-23 va KM6-JM-23 guruhidagi 35 nafar talaba ishtirokida olib borildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – gimnastika vositalari orqali jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish imkoniyatlarini o'rganish va uni amaliyotda qo'llash samaradorligini baholashdan iborat bo'ldi. Ushbu ilmiy tadqiqotning metodologik asoslari gimnastika mashqlari orqali jismoniy tarbiya o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish jarayonini chuqur o'rganishga yo'naltirilgan. Tadqiqot Osiyo Xalqaro Universitetining 1-JM-23 va KM6-JM-23 guruhida o'qiyotgan 35 nafar jismoniy tarbiya yo'nalishidagi talabalar ishtirokida olib borildi. Tadqiqot muddati 3 oy davomida – haftasiga 3 marta, har biri 80 daqiqa bo'lgan mashg'ulotlar shaklida tashkil etildi.

Tadqiqotda eksperimental va nazorat guruhlar shakllantirildi: eksperimental guruhga 34 nafar talaba tanlab olinib, ularga 3 oy davomida maxsus tuzilgan gimnastika mashg'ulotlari dasturi asosida ta'lim berildi. Nazorat guruhi esa odatiy o'quv dasturi asosida shug'ullandi. Har bir mashg'ulot haftasiga 3 marta, 80 daqiqadan tashkil etildi. Mashg'ulotlar quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oldi: umumrivojlantiruvchi gimnastika mashqlari, muvozanatni shakllantiruvchi mashqlar, egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar, statik va dinamik kuch mashqlari (Saidov M., 2019).

Tadqiqot davomida quyidagi usullardan foydalanildi:

1. **Pedagogik kuzatuv:** mashg'ulotlar jarayonidagi o'zgarishlar muntazam qayd etildi (Karimov A., 2018).

2. **Amaliy testlar:** har bir talabaning egiluvchanlik, muvozanat, chaqqonlik va kuch ko'rsatkichlari dastlabki va yakuniy bosqichda sinovdan o'tkazildi (Ziyodova L., 2020).

3. **So'rovnoma va suhbatlar:** talabalar va o'qituvchilarning fikrlari asosida mashg'ulotlarning ta'siri aniqlashtirildi (Mirzayev N., 2021).

4. **Statistik tahlil:** dastlabki va yakuniy natijalar o'zaro solishtirilib, o'zgarishlar aniqlashtirildi (Raximova G., 2017).

Tadqiqotda foydalanilgan mashg'ulotlar dasturi quyidagi asosiy prinsiplarga tayangan:

- 1) Harakatlarni to'g'ri va bosqichma-bosqich o'rgatish (Yunusov R., 2022),
- 2) Jismoniy sifatlarni kompleks rivojlantirish (Ergashev B., 2020),
- 3) Talabalarining individual imkoniyatlarini inobatga olish (Normatov Sh., 2016),
- 4) Motivatsiya va psixologik qo'llab-quvvatlash asosida samaradorlikni oshirish (To'rayev S., 2021).

Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, maxsus tuzilgan gimnastika mashg'ulotlari dasturi asosida shug'ullangan talabalar o'zlarining jismoniy va kasbiy kompetentligida sezilarli o'sish qayd etgan. Ayniqsa, pedagogik faoliyatda zarur bo'lgan harakat koordinatsiyasi, chaqqonlik va chidamlilik darajasining oshgani kuzatildi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi: Tadqiqotning bosh maqsadi — gimnastika vositalari orqali jismoniy tarbiya o'qituvchisi bo'lish arafasidagi talabalarining harakat madaniyati, kasbiy mahorati, dars jarayonida metodik yondashuvlarga tayyorgarligi va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishda gimnastikaning o'rnini baholash va isbotlashdan iborat bo'ldi.

Tadqiqot metodlari: Tadqiqot quyidagi ilmiy metodlar asosida amalga oshirildi.

Pedagogik kuzatuv – talabalar bilan olib borilgan darslar davomida ularning jismoniy faolligi, harakat bajara olish darajasi, qiziqishi va ishtiroki baholandi.

Ekspiriment – tadqiqot eksperimental guruhda o'tkazildi, ya'ni mazkur guruhga gimnastikaning umumrivojlantiruvchi, muvozanatni saqlashga doir, egiluvchanlik va statik kuch mashqlari tizimli tarzda qo'llanildi.

So'rovnom va suhbat – talabalar va ularning ustozlari o'rtasida o'tkazilib, talabalarning mashg'ulotlarga munosabati, kasbiy o'sishga ta'siri haqida fikrlar olindi.

Testlar – mashg'ulotlardan oldin va keyin har bir talabaning jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari (egiluvchanlik, statik va dinamik kuch, muvozanat, chaqqonlik) baholandi.

Matematik-statistik tahlil – olingan natijalar asosida foizlar, o'rtacha ko'rsatkichlar va o'zgarishlar darajasi hisoblab chiqildi.

Har bir dars quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'ldi

Kirish qism: tayyorlov mashqlari, tana harorati va yurak urishini faollashtirishga qaratilgan qisqa harakatlar.

Asosiy qism: asosiy gimnastika elementlari (muvozanat mashqlari, egiluvchanlikni rivojlantirish mashqlari, statik va dinamik kuch mashqlari), shuningdek, o'qituvchilik amaliyotiga oid metodik topshiriqlar.

Yakuniy qism: bo'shashtiruvchi mashqlar, o'z-o'zini baholash va tahlil.

Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, gimnastika mashqlari: Talabalarning **harakat koordinatsiyasini** yaxshiladi, **muvozanat va statik kuchni** oshirdi, **pedagogik ishonch va tashabbuskorlik** darajasini oshirishga xizmat qildi, dars jarayonida metodik yondashuvlarni **amalda qo'llash** ko'nikmasini shakllantirdi.

Mazkur natijalar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 13-dekabrda "Jismoniy tarbiya va sport sohasini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" (VMQ-707-son)da belgilangan vazifalar bilan bevosita uyg'unlikda amalga oshirildi. Xususan, unda sport va jismoniy tarbiya sohasida innovatsion yondashuvlar va malakali mutaxassislar tayyorlash eng muhim yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Shuningdek, tajribali olimlar Sharipov D. (2020), Xolmatov U. (2017), va Yakubova M. (2019) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham gimnastika mashqlarining kasbiy tayyorgarlikdagi roli alohida ta'kidlangan (Sharipov D., "Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi", 2020).

Foydalangan adabiyotlar

1. Sharipov D. *Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti, 2020.

2. Xolmatov U. *Sport pedagogikasi asoslari*. – Toshkent: "Fan va Texnologiya", 2017.

3. Yakubova M. *Gimnastikaning nazariy va amaliy asoslari*. – Samarqand, 2019.

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarori. "Jismoniy tarbiya va sport sohasini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi", VMQ-707-son, 13.12.2022.

5. Karimov R. *Sport mashg'ulotlarini rejalashtirish va baholash*. – Toshkent: 2021.

6. EFFECTS OF GYMNASTICS ON FUNDAMENTAL MOTOR SKILLS (FMS), POSTURAL (BALANCE) CONTROL, AND SELF-PERCEPTION DURING GYMNASTICS TRAINING" Mualliflar: H. Sayfiyev, M. Saidova Nashr: Modern Science and Research, 2(9), 204–210, 2023 Annotatsiya: Gimnastika mashg'ulotlarining asosiy harakat ko'nikmalari, muvozanat nazorati va o'zini o'zi idrok etishga ta'siri o'rganiladi. [Google ScholarUniversal Publishings+1Inlibrary+1](#)

TALABALARDA KREATIVLIK VA UNING KASBIY TANLOVDA TA'SIRINI O'RGANISH

Xalilova Shaxlo Ravshanovna

Osiyo xalqaro universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarda kreativlik va uning kasbiy tanlovda ta'sirini o'rganish jarayoni keng yoritilgan. Pedagog olimlar tomonidan talabalarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirish, o'qitish samaradorligini oshirishda interfaol ta'lim texnologiyalari va metodlari vositasida talabalarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, ijodiy yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish,

talabalarda kreativlik potentsialining rivojlanganlik darajasini prognostik va kvalimetrik metodlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyatga ega masalalardan sanaladi.

Kalit soʻzlar: *Kreativ, kreativlik, kasbiy tanlov, ta'lim, ta'lim jarayoni, ijodiy yo'naltirilgan ta'lim.*

Kirish. Jahondagi globallashuv va ta'limning integratsiyalashuvi jarayonlarida bo'lajak mutaxassislarining kasbiy-ijtimoiy tayyorgarligini rivojlantirish masalasi dolzarb vazifalardan biri sifatida belgilanmoqda. Xususan, AQShning Garvard universitetida tashkil etilgan Career Services markazi tomonidan ish beruvchilar o'rtasida o'tkazilgan ijtimoiy so'rov natijalariga ko'ra, ishtirokchilarning 74,8% qismi malakali mutaxassisning kasbiy kompetentligini belgilovchi muhim mezon sifatida kreativlik va nostandart tafakkur tarzi bilan bog'liq sifatlarni belgilagan. Singapurdagi Nan'yan texnologiya universiteti Biznes maktabida ham aynan shunga o'xshash so'rovnoma natijasida 62,5% ish beruvchilar bitiruvchining kreativlik sifatlarini muhim sifatlar qatoridagi uchlikka kiritishgan.

Bugungi kunda jahonda ta'limga kompetentli yondashuv asosida bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, pedagog kadrlarning kreativ kompetentligini rivojlantirish orqali ijodiy ta'lim jarayonini loyihalashtirishning zamonaviy metodik ta'minotini yaratish, talabalarda kasbiy faoliyat sohaslariga yo'naltirilgan kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek oliy ta'limning ta'lim sifatini ta'minlash jarayonidagi ijtimoiy rolini oshirish masalalari dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida tadqiq etilmoqda. Ana shu nuqtai-nazardan ilg'or xorijiy tajribalar asosida zamonaviy kasbiy ta'lim mazmunini internatsionalizatsiyalash va modernizatsiyalash, kompetentsiyalarga asoslangan innovatsion ta'lim muhitini shakllantirish, interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalarini amaliyotga keng tatbiq etish asosida talabalarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini yanada takomillashtirish muhim o'rin tutadi.

XXI asr globallashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va internet asri, ilg'or pedagogik texnologiyalar hamda barcha sohalarda raqobat asri hisoblanadi. Shu bois, XX asrning oxirlariga qadar pedagog, metodist olimlar kimni, nimani va qanday o'qitamiz degan savollar doirasida tadqiqot ishlari olib borgan bo'lsalar, XXI asrdagi shiddatli ijtimoiy-iqtisodiy, fan-texnika taraqqiyoti ta'lim tizimini shaklan va mazmunan modernizatsiya qilishni taqozo etdi. Ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida zamonaviy pedagogik texnologiya hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan unumli foydalanishga ehtiyoj paydo bo'ldi.

Adabiyotlar tahlili va muhokamasi: Kreativlik – shaxsning yaratuvchanlik, ijodkorlik xislatlarlari bilan bog'liq ko'nikmalar majmui sifatida namoyon bo'ladi. Kreativlik o'z ichiga muammolarga nisbatan yuqori darajadagi sezgirlik, intiutsiya, natijalarni oldindan ko'ra bilish, fantaziya, tadqiqotchilik va refleksiyaning qamrab oladi.

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o'tkirlikni belgilab beradi.

Ko'rinib turibdiki, kreativlik bevosita shaxsning individual-psixologik xususiyatlari bilan bog'liq jarayon hisoblanadi. Uning rivojlanishi esa intellekt intiutsiya va mantiqiy fikrlash jarayoni ta'sirida kechadi.

kreativlikni rivojlantirish ta'lim mazmunini o'zlashtirishda talabalarning bilim saviyasi, o'zlashtirish darajasi, ta'lim manbai, didaktik vazifalariga qarab, munosib ravishda o'qitish jarayonini tashkil etishni talab qiladi. Bunda quyidagi pedagogik shart-sharoitlarga amal qilish lozimligi nazarda tutiladi:

- talabalarda kreativ faoliyatni egallash mayllarini qaror toptirish, bilish ehtiyojlarini shakllantirish va ta'lim jarayonida mustaqillikni namoyon qilish muhitini ta'minlash;
- ishonchni qaror toptirish, ularning ijodiy faolliklarini muntazam rag'batlantirish;
- o'quv jarayonini talaba shaxsining xususiyatlari, ehtiyojlari va intellektual salohiyatidan kelib chiqqan holda individuallashtirish;

- talabalarda individual, kichik guruhlar va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, ularning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish, ularni muammolarni hal qilishda tayyor, standart yechimlar bilan birga nostandart yechimlar qabul qilishga undash;

- kreativ faoliyatni rivojlantirishning asosi bo'lgan kognitiv bilimlarni amalda qayta ishlab chiqish va takomillashtirish imkonini beradigan interfaol mashg'ulot shakllari va metodlarini tanlash va tadbiiq etish.

Mavzu doirasida interfaol o'qitish jarayonida talabalarda kreativlikning rivojlantirish bosqichlarini quyidagicha ifodaladik:

1. Reproduktiv-tavakkalchilik bosqichi. Bu bosqich talabalarda kreativ faoliyat, kreativ faollik va ijodkorlikka bo'lgan moyillikni qaror toptirish, ta'limdagi innovatsion texnologiyalarning mohiyatini anglash va yangi g'oyalarning tug'ilishi, shakllanishi bilan tavsiflanadi.

2. Ijodiy-izlanish tadqiqotchilik bosqichi. Talabalardagi tadqiqot-chilik, ijodiy faollik, nostandart tafakkur, bilish mustaqilligi, improvizatsiya, yangilik yaratish ko'nikmalarining shakllanishi bilan belgilanadi.

3. Kreativlik, novatorlik bosqichi. Yaratilgan yangilikni amalda qo'llash, baholash, tahlil qilish, ommalashtirish va uni keng tadbiiq etish hamda istiqbolga yo'naltirilgan strategik rejalarni tuzish bilan bog'liq jarayonlarni o'z ichiga oladi.

Talabalardagi kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida interfaol ta'lim jarayoni ahamiyatli sanaladi.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan ayon bo'ladiki, interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari vositasida talabalarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim sharti ta'lim jarayonida erkin-ijodiy muhitning yaratilishi, professor-o'qituvchilar, o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi munosabatlari va o'zaro hamkorlikdagi harakatiga asoslangan o'qitish jarayonini yo'lga qo'yishdan iborat.

Talabalarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishda quyidagi ish shakllaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega: ma'lumotlarni tahlil etish, tezkor qarorlar qabul qilish, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi treninglarni tashkil etish; tasavvurlarni va obrazli qarashlarni shakllantirishga yo'naltirilgan ijodiy mashqlar, topshiriqlarni bajarish; keyslar bilan ishlash; guruhiiy ish shakllari va debatlarini tashkil etish; o'quv loyihalarini tayyorlash; portfoliolarni shakllantirish; kastinglar uyushtirish; to'garaklar faoliyatini yo'lga qo'yish.

Muhokama. Interfaol ta'lim metodlari va texnologiyalari talabalarda kreativlik qobiliyatlarini shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Talabalarda kreativlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan interfaol o'qitish jarayoni o'zining muayyan mazmuni, vositalari, pedagogik shart-sharoitlari, xususiyatlari va usullariga ega.

Talabalarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantiruvchi omillar: kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, kreativ faollikni shakllantirish, o'quv jarayonini izlanuvchilik hamda muammoli tadqiqotchilik yo'nalishlarini kuchaytirish; talabalarning muammolarni ijodiy yechish va yaratuvchilik faoliyatlarini rivojlantirish vaziyatlarini tashkil etish; talabalarning kreativ faoliyat tajribasiga kasbiy zaruriyat va istiqboldagi kasbiy faoliyat mazmunining tarkibiiy qismi sifatida yondashishlariga erishish; talabalarning kasbiy ko'nikma va layoqatlarini rivojlantirish jarayonini interfaol metodlar va texnologiyalar ustida ishlash asosida rivojlantirishga yo'naltirish, ularda mustaqil ijodiy faoliyat ko'rsatish, mustaqil bilim olish, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini bilish, o'z mavqeiga ega bo'lish, talabalarning mustaqil ishlash layoqatlarini faollashtirish, bu jarayonda ularning kreativ fikrlashlariga erishish; talabalarning kreativ layoqatlarini namoyon qilishlari uchun qulay ijodiy-hamkorlik muhitini vujudga keltirish kabilardan iboratligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E.V. Korenovskaya, L.V. Fomicheva. Boshlang'ich maktabda rus tilini o'qitish metodikasi. M.: Ta'lim, 2010.
2. M. Tilakova, S. Qoraev. "Recommendations for students'creative ability development". Academic Research in Educational Sciences, 1(4), 184-189.
3. Асадов Й.М. Рухий ҳолатлар диагностикаси ва коррекцияси.—Т., 2000.
4. Бодалев А.А, Столин В.В. Общая психодиагностика. СПб.: Речь, 2001

5. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика. М.: Независимая фирма "Класс", 2001.

JAHON PEDAGOGIKASIDA PEDAGOGIK NUTQMAHORATINING ZAMONAVIY USHLUBLARI.

*Xalilova Shaxlo Ravshanovna
Osiyo Xalqaro Universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedra o'qituvchisi
Qobilova Marjona Zokirovna
Pedagogika yo'nalishi 1-P-23 guruh talabasi.*

Annotatsiya: Jahon pedagogikasida pedagogik nutq mahoratining zamonaviy uslublari ta'lim jarayonida o'qituvchining samarali muloqot olib borishi, o'quvchilar bilan hissiy va intellektual aloqani o'rnatishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Jahon pedagogikasi, nutq shakllanishi, pedagogik nutq, nutq mahorati, nutq uslublari.

Kirish: Jahondagi jamiki insoniyat borki ular doimo muloqotga ehtiyoj sezishadi. Agarda insoniyat to'g'ri muloqot qilmas ekan, ular rivojlanishda balki nutqida ham rivojlanishda orqada qolishadi. Hozirgi paytda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini yanada yuqori talablar qo'yilmoqda. Bu talablarga javob berish uchun esa, turli xil nutqni rivojlantiruvchi metodikalardan foydalanish lozim. Bolalarda nutq rivojlanishini rag'batlantiruvchi yoki unga to'sqinlik qiluvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonga aniq maqsadni ko'zlagan holda pedagogik ta'sir korsatishni tashkil etish kalitidir V. I. Loginova, Y. S. Lyaxovskaya, V. V. Gerbova, Ye. M. Strunina va boshqalarning tadqiqotlarida bolalar ona tili leksikasini o'zlashtirib olishning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Asosiy qism: XIX asming o'rtalaridan boshlab, nutq ontogenezi olimlari qiziqtirib qoldi. K.D.Ushinskiy bolalarni ona tilida o'qitishning zarurligini asoslab, bolalarga ona tilini dastlabki o'qitish metodikasini ishlab chiqar ekan, bolalar tilni o'zlashtirishlarining til bilan tafakkuning o'zaro munosabatlarini falsafiy jihatdan chuqur anglash, o'z-o'zini rivojlantirish va o'qitishga asoslangan xususiyatlari va qonuniyatlari borasida o'z fikrlarini bildirdi²⁴. Nutqni rivojlantirish metodikasining nazariy asoslari:

til, nutq, nutqiy faoliyat. Til - bu ijtimoiy hodisadir. Til tafakkur bilan monand bog'langan holda ongni shakllantiradi. Nutq va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik nafaqat psixologik jarayonlarning ehuqur bosqichlarida, balki ijtimoiy hodisalar darajasida ham namoyon bo'ladi. Alisher Navoiy til va nutq munosabatlarini shunday izohlaydi. «Til shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir. Agar nutq noma'qul bo'lib chiqsa tilning manfaatidir». Demak, til qanchalik zo'r bo'lmasin, u nutq uchun qurol sifatida xizmat qilar ekan. Uning kuch, qudrati nutq jarayonida namoyon bo'lar ekan. Agar til o'q bo'lsa, nutq kamondir.

Pedagogik nutq bu o'qituvchining o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda asosiy vositasi bo'lib, u faqat axborot yetkazish emas, balki shaxsiy ta'sir o'tkazish, ruhlantirish, fikrlashga undash va muloqotni yo'lga qo'yish vazifasini ham bajaradi. Zamonaviy pedagogikada nutqni takomillashtirish va ta'sirchan qilish uchun bir qancha uslublari bor bular quyidagilar:

1. Kommunikativ yondashuv

Til vositasida muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi masofani qisqartiradi.

Suhbatlar, ochiq savol-javoblar, diskussiyalar.

2. Multimodal va vizual yordamli nutq

Slaydlar, videolar, grafiklar, infografikalar, harakatlar (jestlar, mimikalar).

Vizual xotirani faollashtiradi.

Abstrakt tushunchalarni tushunarli qiladi.

Tinglovchi diqqatini ushlab turadi.

3. Empatik va hissiy nutq: O'qituvchi o'z nutqida tushunishi sabr-toqat va hissiy yondashuvni ifoda etadi.

²⁴ Ушинский К.Д. Родное слово // Собр.соч. - М., 1949. Т. - С. 242-243.

O'quvchining psixologik holatiga ijobiy ta'sir qiladi.

Ishonchli muloqotni ta'minlaydi.

4. Komponentlari:

Intonatsiya va urg'u.

Tembr va ovoz balandligi.

Har bir kishining nutq individual, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi; vaholanki, asosiy til unsurlari - lug'at tarkibi va grammatik qurilishi yakka shaxslargagina tegishli bo'lmay, umumnikidir, ya'ni muayyan til jamoasiga umuman taalluqyai bo'ladi. Nutq kishi tafakkuri, uning ongi bilan chambarchas bog'liqdir. Nutqda kishining o'y-fikrlari shakllanadi va mavjud bo'ladi. Nutq tufayli va nutq asosida borliqni umumlashgan holda mavxumiy aks ettirish, individuallik doirasidan chiqib, jamoatchilik mahsuliga aylanadigan mantiqiy tushunchaviy fikrlash mumkin bo'ladi. Nutq kishi ruhiyatining boshqa jihatlarini, uning sezgilari, idroki, xotirasi, o'yxayollari, hissiyoti, irodasi va boshqalarning namoyon bo'lishi va amal qilishida, kishi ongining rivojlanishida ham katta ahamiyatga ega.

Raqamli texnologiyalar endi nafaqat vosita, balki inson zamonaviy olamda ilg'or texnologiyalardan foydalanish uchun yangi muhitdir. Raqamli ta'lim muhiti printsiplari jihatdan yangi imkoniyatlarni taqdim etadi: sinfdagi ta'limdan istalgan joyda va istalgan vaqtda o'qishga o'tish; individual ta'lim yo'nalishini loyihalash, shu bilan o'quvchi shaxsining ta'lim ehtiyojlarini qondirish; talabalarni nafaqat elektron resurslarning faol iste'molchilariga, balki yangi resurslarni yaratuvchilarga aylantirish va hokazo.

Turli kurslar, veb-seminarlar va seminarlar tufayli o'qituvchilar ta'limda qo'llaniladigan yangi raqamli texnologiyalar bilan tanishadilar.

Turli kurslar, veb-seminarlar va seminarlar tufayli o'qituvchilar ta'limda qo'llaniladigan yangi raqamli texnologiyalar bilan tanishadilar. Ushbu mavzuni o'rganishni rag'batlantirish uchun turli tanlovlar o'tkazilib, unda o'qituvchilar zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha o'zlarining uslub va uslublari bilan o'rtoqlashadilar. O'qituvchi qanchalik ko'p texnologiyalarga ega bo'lsa, u darsni shunchalik qiziqarli va xilma-xil o'tkazishi mumkin.

Filogeneza nutq dastlab faqat odamlar o'rtasida bevosita aloqa vositasi, ular o'rtasida lahzalik ma'lumot almashish vositasi sifatida harakat qilgan. Bu taxmin ko'plab hayvonlarning aloqa vositalarini ishlab chiqqanligi bilan tasdiqlanadi. Misol uchun, shimpanzelarda biz nisbatan yuqori darajada rivojlangan nutqni topamiz, u qaysidir ma'noda odamga o'xshaydi. Biroq, shimpanze nutqi faqat hayvonlarning organik ehtiyojlarini va ularning sub'ektiv holatlarini ifodalaydi. Bu emotsional-ekspressiv iboralar tizimi, lekin hech qachon hayvondan tashqarida biron bir narsaning ramzi yoki belgisi emas. Hayvonlar tilida inson nutqi boy bo'lgan ma'nolar va undan ham ko'proq ma'nolar mavjud emas. Shimpanzelarning imo-mimik va pantomimik muloqotining turli shakllarida hissiy va ekspressiv harakatlar juda yorqin, shakl va soyalarga boy bo'lsa-da, birinchi o'rinda turadi.

Xulosa: Zamonaviy pedagogikada nuqtani bir tomonlama ma'ruza qilishdan ko'ra, muloqotga asoslangan, interaktiv, raqamli va emotsional jihatdan boyitilgan uslubda bo'lishi lozim. Bu esa o'qituvchining faqat bilim beruvchi emas, balki ruhlantiruvchi va suhbatdosh sifatida rolini kuchaytiradi. Inson tajribasining tarixan shakllangan mazmuni so'zli shaklda umumlashtirilgan, uni bayon etish va o'zlashtirish esa ushbu jarayonda nutqning inson uchun eng kerakli vositasi ekanligi isbotlab berilgan.

Foydalanilgan adaboyotlar ro'yxati:

1. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education.— Kommunikativ yondashuv va til o'rgatish metodikasi.
2. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.— Pedagogik muloqot va sotsiokultural yondashuv asoslari.
3. Gulomov S., Turg'unov E. va boshqalar. (2019). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: TDPU nashriyoti.— O'zbekistondagi zamonaviy pedagogik yondashuvlar va nutq mahorati.
4. Коменский Я. А. (2005). Великая дидактика. Москва: Педагогика. — Klasik pedagogik qarashlar asosida nutq madaniyati va ta'lim metodlari.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA PEDAGOGIK FAOLIYATNI O'Z-O'ZINI TAHLIL QILISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI VA AMALIY YO'LLARI

*Xamroyeva Nargiza Shavkatovna
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining pedagogik faoliyatini o'z-o'zini tahlil qilish kompetensiyasini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari va amaliy yo'llari yoritilgan. Pedagogik faoliyatda reflektiv yondashuvning ahamiyati, o'qituvchining o'z tajribasini tahlil qilish orqali professional rivojlanishiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bu kompetensiyani shakllantirishda samarali metodlar, interaktiv mashg'ulotlar, muammoli vaziyatlar tahlili va amaliyot asosida fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Maqolada bakalavriat bosqichida tahsil olayotgan talabalar bilan olib boriladigan trening va metodik ishlar asosida tajriba natijalari ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, o'z-o'zini tahlil qilish, refleksiya, pedagogik kompetensiya, professional rivojlanish, metodik yondashuv, amaliy mashg'ulot.

Mamlakatimizda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, umumta'lim maktablarida ta'lim sifatini oshirish, tabaqalashtirish, variativ o'quv rejalari, fanlarni o'qitishda o'quvchilarni hayotga tayyorlash tamoyillarini keng joriy qilish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Pedagogika sohasi ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari uchun o'zgaruvchan o'quv reja va dasturlarni joriy etish..."²⁵ vazifalari belgilanib, talabaning aqliy, intellektual va jismoniy kuchlarini ma'lum bir maqsadga yo'naltirish, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan to'ldirish, bilimlarni, dizaynni, kommunikativ-nutq hamda tashkiliy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish asosida nazariy bilim, amaliy bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan innovatsion yondashuvlar asosida fanlararo integratsiyaning samarali mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "Yangi O'zbekistonning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son, 2019-yil 8-oktyabrda "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF–5847-son, 2022-yil 6-iyuldagi "O'zbekiston Respublikasining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF–60-son Farmonlari, 2018-yil 5-iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan kompleks islohotlarda faol ishtirok etishini ta'minlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ–3775-son, 2022-yil 21-iyundagi "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagoglarni tayyorlaydigan oliy o'quv yurtlari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–289-son Qarorlari va ushbu sohaga tegishli boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Pedagogik ijodning asosiy mohiyati pedagogik faoliyatning maqsadi va xususiyatiga bog'liqdir. Pedagogik faoliyat – bu inson shaxsiyatini, uning dunyoqarashini, e'tiqodini, ongini, xarakterini shakllantirish kabi umumiy maqsadga bo'ysunadigan bir qator pedagogik muammolarni hal qilish jarayonidir. O'qituvchining ijodiy faoliyati ta'lim usullarini izlashda va ushbu muammolarga yechim topish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Pedagogik ijod manbayi pedagogik tajribadir. Pedagogik tajriba muammoli vaziyatlarga to'ladir. Ilg'or pedagogik tajriba deganda, o'qituvchining o'z vazifasiga ijodiy yondashishi, o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalashda yangi va samarali usul, vositalarni izlash hamda ulardan foydalanishi tushuniladi.

Hozirda innovatsion pedagogika juda muhim masala hisoblanadi. Uning asosiy xarakteristikasi – obyektivlik, qat'iyatlilik, izchillikdir. Yagona obyektiv talab – bu insonning intellektual rivojlanishi va tarbiyasi haqidagi bilim darajasidir. Bugungi kunda "innovatsiya"

²⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi PQ–289-son "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.

atamasi keng qo'llanilmoqda. Innovatsiya so'zi –inglizcha “yangi, yangilik kiritish, ichki tuzilishni o'zgartirish”, degan ma'noni anglatadi. Innovatsiya nazariya va amaliyotning muhim qismidir, ya'ni obyektning ijtimoiy-madaniy sifatini oshirishga qaratilgan ijtimoiy omillarning bir qator harakatlaridir. Yangiliklar, shuningdek, yangi fikrlarning shakllanishi tashabbus va innovatsiyalarga asoslangan bo'lib, ta'lim mazmunini yaxshilashga qaratilgan.

Umuman olganda, bu o'rganish tuzilishi va tartibini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, innovatsiya – bu texnologik jarayonlar yoki muammolarni hal qilishning yangi shakllari va usullaridan foydalanishga asoslangan ishlab chiqarish texnologiyasi yoki ma'lum bir faoliyat sohasi bo'lib, uning yakuniy natijasi muvaffaqiyatli bo'lishi bilan belgilanadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik faoliyatni o'z-o'zini tahlil qilish kompetensiyasi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining professional tayyorgarligida muhim omillardan biridir. Bu kompetensiyani shakllantirish nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy tajriba va reflektiv yondashuv orqali amalga oshiriladi. Talabalarni o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qilishga o'rgatish orqali ularning kasbiy yetuklik darajasi oshadi, dars berish sifati yaxshilanadi va ta'lim jarayonining samaradorligi ta'minlanadi. Mazkur yo'nalishda olib boriladigan uzluksiz metodik ishlar va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash esa bu jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlovchi asosiy omillardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, M. (2021). *Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi*. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti.
2. Dewey, J. (1933). *How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process*. Boston: D.C. Heath.
3. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Karimova, D. (2020). *Pedagogik refleksiya va o'z-o'zini tahlil kompetensiyasi: Nazariya va amaliyot*. Toshkent: Ilm Ziyo.
5. Schön, D. A. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books.
6. Xasanov, B., & Islomova, Z. (2022). “O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda reflektiv yondashuvning o'rni”. *O'zbekiston pedagogik axborotnomasi*, №2, 45–51.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KASBIY KOMPETENTSIYANI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH.

Raximova Madina Xasanovna
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy ish bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyani rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalasini o'rganishga bag'ishlangan. Ta'lim tizimining yangilanishi, o'quvchilarga ta'lim berish usullarining diversifikatsiyasi va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish sharoitida, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Ishda bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik va psixologik tayyorgarlik, innovatsion metodikalarga oid bilimlarni oshirish, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, tajriba almashish, mentorlik tizimini joriy etish, o'qituvchilarni o'z pedagogik faoliyatini tahlil qilishga o'rgatish kabi takliflar beriladi. Ushbu metodikalarni takomillashtirish, o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, o'quvchilarga yuqori sifatli ta'lim berishning samarali yo'llarini yaratishga xizmat qiladi. Boshqa sohalarida bo'lgani kabi, ta'lim jarayonida ham innovatsion yondashuvlar va metodikalarni qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirish mumkinligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Bo'lajak o'qituvchilar, kasbiy kompetensiya, pedagogik tayyorgarlik, innovatsion metodikalar, amaliy ko'nikmalar, raqamli texnologiyalar, psixologik tayyorgarlik, ta'lim sifatini oshirish, mentorlik tizimi, tajriba almashish, pedagogik faoliyat tahlili, o'quvchilarga yo'naltirilgan ta'lim, interaktiv ta'lim texnologiyalari, flipped classroom (aylantirilgan dars), blended learning (aralash ta'lim), gamification (o'yinlashtirish).

Kirish Zamonaviy ta'lim tizimi va o'qituvchilarga bo'lgan talablar har doim yangilanib boradi. Ta'limning samaradorligini ta'minlash uchun bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetensiya bilan ta'minlash zarurati kundan-kunga ortib bormoqda. Kasbiy kompetensiya nafaqat o'qituvchining pedagogik bilimlarini, balki uning amaliy ko'nikmalarini, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va ularga samarali yondashish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Shuning uchun, bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyani rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalasi ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning o'qituvchilar tomonidan yuqori darajada bilim olishlarini ta'minlash uchun muhimdir.

1. Kasbiy kompetensiya tushunchasi

Kasbiy kompetensiya - bu o'qituvchining ta'lim sohasidagi bilim va ko'nikmalarining o'zaro uyg'unligi, amaliy faoliyatda samarali natijalarni erishish uchun zarur bo'lgan imkoniyatlar yig'indisidir. Kasbiy kompetensiya quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

Pedagogik bilimlar: O'qituvchi ta'lim usullari, didaktika, ta'lim metodikasi, pedagogik psixologiya, ta'lim texnologiyalari, o'quvchilarning psixologik va yosh xususiyatlari bo'yicha bilimlarga ega bo'lishi kerak.

Amaliy ko'nikmalar: O'qituvchining o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish, darslarni tashkil etish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash, o'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash kabi amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim.

Shaxsiy xususiyatlar: O'qituvchining kasbiy etika, kommunikativ ko'nikmalar, tanqidiy fikrlash va o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan intilishlari.

2. Kasbiy kompetensiyani rivojlantirish metodikalari

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetensiyani rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

2.1. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni o'rganish va qo'llash

Zamonaviy ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'qituvchilarni kasbiy kompetensiyani oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bunga quyidagilar kiradi:

Blended learning (aralash ta'lim): Ta'lim jarayonida an'anaviy darslar va onlayn o'qitish usullarini uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning bilim olish jarayonini diversifikatsiya qilish. Bu metodika o'qituvchilarga o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish va o'quv jarayonining samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Flipped classroom (aylantirilgan dars): O'qituvchi darsni uy vazifasi yoki video materiallar yordamida o'quvchilarni nazariy bilimlar bilan tanishtiradi, darsda esa ular bilimlarini amaliy mashqlar orqali mustahkamlashadi. Bu metod o'quvchilarning faolligini oshiradi va o'qituvchilarga ularni mustaqil fikrlashga yo'naltirish imkonini beradi.

Gamification (o'yinlashtirish): O'qitish jarayonida o'yin elementlarini qo'llash o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi. O'qituvchilar o'quvchilarga turli o'yinli vazifalar va testlar yordamida bilimlarni o'zlashtirishda yordam beradi.

2.2. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish

O'qituvchilarni nafaqat nazariy, balki amaliy ko'nikmalar bilan ham ta'minlash zarur. Bu uchun quyidagilarni amalga oshirish muhim:

Simulyatsiya va tajriba almashish: O'qituvchilarga pedagogik vaziyatlarni sinovdan o'tkazish imkoniyatini berish. Bu jarayonda o'qituvchilar o'z pedagogik yondashuvlarini amalda sinab ko'rishlari va xatolardan o'rganishlari mumkin.

Mentorlik tizimi: Yangi o'qituvchilarni tajribali pedagoglar bilan bog'lab, ularga doimiy maslahat va yo'naltirishlar berish. Mentorlar o'qituvchilarga o'z tajribalarini o'rtoqlashib, samarali o'qitish metodlarini o'rgatishlari mumkin.

2.3. Psixologik tayyorgarlik

O'qituvchining psixologik tayyorgarligi uning o'quvchilarga samarali yondashishini ta'minlaydi. Bo'lajak o'qituvchilarni psixologik bilimlar bilan ta'minlash zarur. Ular o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini tushunishlari, har bir o'quvchi bilan alohida ishlashlari va sinfdagi ijtimoiy muhitni yaratishlari kerak.

2.4. Texnologik vositalardan foydalanish

Zamonaviy ta'limda texnologiyalardan foydalanish kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bo'lajak o'qituvchilarni raqamli vositalar, interaktiv platalar, onlayn platformalar va ta'lim dasturlaridan samarali foydalanishga o'rgatish kerak. Bu o'qituvchilarga o'quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi.

3. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning dolzarb muammolari

O'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi: Ko'p hollarda o'qituvchilar yangi metodikalarga tayyor emaslar, chunki ular ko'pincha an'anaviy usullarga tayangan holda o'qitishni davom ettiradilar. Bu esa o'qituvchilarning bilim olish jarayonini sustlashtiradi.

Innovatsion yondashuvlarga qarshilik: Ba'zi o'qituvchilar yangi metodikalarga qarshi turishlari mumkin, chunki ular o'zlari ishlayotgan ta'lim tizimining an'anaviy usullariga ko'nikib qolgan.

Raqamli kompetensiyalarni yetarlicha rivojlantirmaslik: O'qituvchilarning raqamli texnologiyalarni qo'llashdagi bilimlari va ko'nikmalari ba'zan yetarli darajada bo'lmaydi.

4. Xulosa

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetensiyani rivojlantirish metodikasini takomillashtirish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va o'qituvchilarning bilim olish sifatini yaxshilash uchun juda muhimdir. Innovatsion pedagogik metodlarni qo'llash, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish, psixologik va raqamli tayyorgarlikni oshirish orqali bo'lajak o'qituvchilarni sifatli ta'lim berishga tayyorlash mumkin. Bu, o'z navbatida, o'qituvchilarning yuqori darajadagi ta'lim olishlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Xasanovna, R. M. (2024). IJTIMOIIY MUNOSABATLAR VA GURUH DINAMIKASI. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 177-182.
2. Рахимова, М. Х. ЁШЛАРНИ ДЕСТРУКТИВ ГРУПУҲЛАР ТАЪСИРИДАН ҲИМОЯЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ. *ТОШКЕНТ-2021*, 52.
3. Xasanovna R. M. BOLALIKDAN KATTALIKKA QADAR PSIXOLOGIK RIVOJLANISH JARAYONLARI //The latest pedagogical and psychological innovations in education. – 2024. – T. 1. – №. 2. – C. 150-155.
4. Xasanovna R. M. ZAMONAVIY BOLALARDA INTERNETNING PSIXOLOGIK TA'SIRI //The latest pedagogical and psychological innovations in education. – 2024. – T. 1. – №. 2. – C. 136-142.
5. Akhmedova, G. M. (2021). Pedagogik texnologiyalarni o'qitishda innovatsion yondashuvlar. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
6. Ismailova, M. X. (2020). O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning metodik asoslari. Tashkent: Akademiya nashriyoti.

XALQ MAQOLLARI ORQALI O'QUVCHILARDA VATANPARVARLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISH

Abdurashidova Gavhar Abdurazzoq qizi
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi
Murodova Zarina
5-FT(o'z)-24 guruhi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq maqollari orqali o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Paremik janrlar, maqollar, matallar, hikmatli so'zlar, o'zbek xalq og'zaki ijodi, estetik tarbiya, mehnat tarbiyasi, aforizmlar

O'zbek xalqining boy og'zaki ijodiy merosi — asrlar davomida shakllangan donolik, tajriba va axloqiy qadriyatlar xazinasini sifatida qadrlanadi. Ayniqsa, xalq maqollari xalqning tarixiy xotirasi, ijtimoiy-madaniy qarashlari va milliy ongining ifodasidir. Ushbu janr yosh avlodni tarbiyalash, ularning ongini shakllantirish, ayniqsa vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirishda o'ta muhim vositadir. Ular nafaqat xalqning donoligi va hayotiy tajribasini aks ettiradi, balki yosh avlodni tarbiyalashda, ayniqsa, ularning vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi. Vatanparvarlik — bu yurakka joy olgan sadoqat, milliy g'urur, o'z xalqiga, o'z yurti tuprog'iga bo'lgan muhabbatdir. Bunday yuksak tuyg'uni bolalikdan shakllantirish esa, ta'lim-tarbiya jarayonining ustuvor vazifasidir.

Bugungi globallashtirish va ma'naviy raqobat sharoitida yoshlarning ongini mustahkamlash, ularni milliy qadriyatlarga sodiq, vatanparvar, g'ururli qilib tarbiyalash — har bir ta'lim tizimi va pedagogning dolzarb vazifasidir. Shu bois, xalq maqollarini ta'lim jarayonida keng qo'llash

nafaqat badiiy-estetik tarbiya, balki vatanparvarlik ruhida yetuk shaxsni shakllantirish vositasi sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, “Vatanga sadoqat – imondandir”, “Vatan bor – biz bor”, “El bilan el bo‘l”, “Yurtni sevmoq – iymon belgisidir” kabi maqollar o‘quvchilarda Vatanni sevish, uni asrab-avaylash, uning ravnaqiga hissa qo‘shish zarurligini teran anglashga xizmat qiladi.

Xalq maqollari qisqa, lo‘nda, ammo chuqur mazmunga ega hikmatli iboralardir. Masalan, “Vatan bor – biz bor”, “El uchun jon fido”, “O‘z yurtning osmonga chiqmasa, el yurtin osmonga chiqarma” kabi maqollar o‘quvchilar qalbida ona yurti uchun faxr va g‘urur tuyg‘usini uyg‘otadi. Ular yoshlarni ona zaminni sevishga, himoya qilishga, xalq manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo‘yishga chorlaydi.

Vatanparvarlikni shakllantirishda maqollarni ta‘lim jarayonida to‘g‘ri va tizimli ravishda qo‘llash nihoyatda muhim. Masalan, adabiyot darslarida tarixiy mavzular bilan bog‘liq maqollarni tahlil qilish, darsdan tashqari mashg‘ulotlarda “Vatan haqida maqollar” mavzusida insholar yozdirish yoki musobaqalar tashkil etish o‘quvchilar qalbida milliy ong va vatanparvarlik tuyg‘usini kuchaytiradi.

Ayni paytda, xalq maqollari o‘quvchilarga faqatgina Vatanni sevishni emas, balki uni ardoqlash, obod qilish, do‘stlik va birlikni qadrlash, ota-bobolar jasoratiga munosib bo‘lishni ham o‘rgatadi. “Vatan – mehri daryodir”, “Yurt uchun o‘lgan – mangu yashar” kabi iboralar yosh ongiga g‘urur va mas‘uliyatni singdiradi.

Maqollar orqali milliy g‘ururni shakllantirish. Milliy g‘urur — bu insonning o‘z millatiga, tiliga, tarixi va qadriyatlariga nisbatan iftixor tuyg‘usidir. Bu tuyg‘u jamiyatning barqarorligi, yoshlarda sog‘lom milliy o‘zlikni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Milliy g‘ururni shakllantirishda xalq og‘zaki ijodining, ayniqsa, maqollarning o‘rni beqiyosdir. Maqollar — xalq donoligining, tarixiy xotirasining, axloqiy me‘yorlarining eng ixcham va ta’sirchan ifodasidir. Ular yoshlar qalbiga milliy qadriyatlarni chuqur singdirish, o‘zligini anglash va g‘urur bilan tan olishga xizmat qiladi.

Maqollar yurt, el, til, urf-odat va tarixiy faxr manbalarini sharaflash orqali milliy iftixorni uyg‘otadi. Masalan, “O‘z yurtning — g‘ururing”, “El — el bilan el”, “Yot yurtda yurganning yuragi yarim”, “O‘z begim – yuragim” kabi maqollar bevosita insonning milliy mansubligini anglash, unga hurmat bilan qarashga undaydi. Yoshlar bu kabi maqollar orqali o‘z xalqining naqadar dono, sabrli, jasur va mehnatsevar ekanini anglaydilar, millat bilan faxrlanish hissi kuchayadi.

Milliy g‘ururni shakllantirishda maqollar o‘quvchilar uchun qulay, esda qoladigan va hayotiy misollar orqali o‘zlashtiriladigan vositadir. Ular tarixi chuqur ildiz otgan g‘oyalarni yosh ongiga sodda, lekin kuchli ifoda bilan etkazadi. Misol uchun, “Tili yo‘qning eli yo‘q” maqoli orqali o‘quvchi o‘z tilining qadriga yetish, uni asrash va uni rivojlantirish zarurligini tushunadi. Bu esa o‘z navbatida milliy g‘ururni kuchaytiradi.

Ta‘lim jarayonida maqollardan foydalanish o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, ularni sog‘lom ijtimoiy pozitsiyaga ega bo‘lgan shaxs etib tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydi. Darslarda, ayniqsa, adabiyot, tarix, ona tili fanlarida maqollar bilan boyitilgan topshiriq va muhokamalar milliy o‘zlikni teran anglashga yordam beradi. Misol uchun, tarixiy voqealar bilan bog‘liq “Er yurti — el yurti”, “Qahramonni el tanir” kabi maqollarni tahlil qilish o‘quvchilar ongiga mustaqillik, vatanparvarlik va xalq qahramonlariga bo‘lgan hurmatni singdiradi.

O‘zbek xalq maqollari nafaqat o‘z xalqiga, balki boshqa xalqlarga ham chuqur hurmat bilan qarashga o‘rgatadi. Bu jihat milliy g‘ururni shakllantirish bilan birga, insoniylik, tolerantlik va hamjihatlik fazilatlarini ham rivojlantiradi. “O‘z eling — o‘z onaing”, “Odam el bilan odam”, “Birlik – kuch” kabi maqollar milliy birlik, do‘stlik va hamkorlik g‘oyalarini o‘rgatadi.

Vatanparvarlik — bu avvalo milliy g‘urur hissidir. Xalq maqollarida yurt, el, ona zamin kabi tushunchalar chuqur ifoda topgan. Xalq maqollari xalq tarixining og‘zaki xotirasi hisoblanadi. Ular orqali bolalar xalqimizning ne-ne mashaqqatli davrlarni boshidan o‘tkazganini, mustaqillik, erkinlik uchun olib borilgan kurashlarni chuqurroq tushunishadi.

Xalq maqollari — bu xalq donoligi, tarixiy tajribasi, axloqiy mezonlarining betakror ifodasi bo‘lib, ular yosh avlodga Vatan, el-yurt, millat tushunchalarini teran anglatadi. Bugungi global muhitda yoshlarning ongi va qalbida mustahkam vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish – dolzarb ijtimoiy ehtiyojdir. Bunda xalq maqollari — pedagoglar qo‘lida kuchli tarbiyaviy vosita sifatida xizmat qiladi.

Shu bois har bir o'qituvchi, har bir tarbiyachi xalq og'zaki ijodi, xususan, maqollar xazinasini orqali o'quvchilarda milliy g'urur, vatanparvarlik va ma'naviy komillikni shakllantirish yo'lida izchil va ijodiy ishlashi zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'afurov, N. (2005). *O'zbek xalq og'zaki ijodi*. Toshkent: O'qituvchi.
2. Rahmonov, B. (2018). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar*. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Saidov, A. (2002). *Bolalar tarbiyasida xalq ijodi vositalarining roli*. Toshkent: O'zbekiston pedagogika akademiyasi.

SHARQ OLIMLARINING ILMIY TADQIQOTLARIDA OILAVIY QADRIYATLARNING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

*Dilova Gulchiroy Bahodirovna
Osiyo xalqaro universiteti II bosqich magistri*

Annotatsiya. Ushbu maqolada sharq olimlarining ilmiy tadqiqotlarini o'rganish, oilaviy qadriyatlarining ahamiyati ularning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni muhimligi haqidagi fikr va mulohazalarni tahlil qilish bu borada tavsiyalar berish, oila atalmish muqaddas dargohni mohiyatini tushuntirish masalalari ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: jamiyat, oila, model, ijtimoiy tasavvur, shaxs, ob'ekt, idrok qilish, mardlik, poklik, halollik.

Oilaviy munosabatlar va bu sohaga oid qarashlar tizimida Sharq mutafakkirlarining xizmati katta.

Abu Ali ibn Sinoning pedagogik va psixologik qarashlari ijtimoiy asosda qurilgan bo'lib, u bola tarbiyasida umuminsoniy tamoyilining qo'llanilishini yo'qlab chiqqan va tarbiyachi otalarga bolaning qattiq tana jazosidan ko'ra, shaxsiy ibrat orqali tarbiyalash ma'qulligini uqtirgan. Axloqiy tarbiya masalalarida alloma oilaning o'rnini alohida ta'kidlangan. Oila va oilaviy munosabatlar masalasi uning "Tadbiri manzil" asarida o'ziga xos tarzda bayon etilgan. Ibn Sinoning bola tarbiyasi, tarbiya psixologiyasi va rahbarlarga qo'ygan ushbu talablari o'sha davrda qanchalik taraqqiyparvar va zarur bo'lsa, bizning bugungi kunimizda ham u o'z kuchini yo'qotgani yo'q. Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz. Sharq mutafakkirlarining asarlarini o'rganish, tahlil qilish, ularning ijodi va ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarini pedagogik nuqtai nazardan tadqiq etish muhim amaliy ahamiyatga ega. Ular o'z asarlarida shaxs ma'naviyati, insonda odob-axloqning yuksak namunalari tarkib toptirish, oila, nikoh, farzand tarbiyasi, halol mehnat bilan kun kechirish, atrof-muhitga nisbatan oqilona munosabatda bo'lishga oid qarashlarni bayon qilganlar. Shunday qilib, inson va uni tarbiyalash masalalari Sharq mutafakkirlari va allomalari o'z asarlarida insonning bilim olishi, hunar egallashi, undagi yuksak ma'naviy-ahloqiy sifatlarni ulug'laydilar va shunday fazilatlariga ega bo'lishga barchani chorlaydilar. Ma'naviy yuksak, zamonaviy ilm-fanni egallagan, ajdodlarimizning boy ma'naviy merosga sohib chiqqan avlodni hech qanday tashqi kuch, g'oya yoki mafkura aslo o'z ta'siriga tushira olmaydi. Bunday avlodni voyaga yetkazgan xalqning istiqboli porloq, kelajagi esa buyuk bo'ladi.

Mashoyixlarning aytishlaricha: "Har bir millatning saodati, davlatlarning tinch va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog'liqdur". Shuningdek, taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy "Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir" deya ta'kidlagan edi.

Abu Rayhon Beruniy insoniyat tarixida birinchilardan bo'lib bolalarni kichik yoshidan mehnat qilishga o'rgata borish, kattalar mehnatini e'zozlaydigan qilib tarbiyalash, bolani ilm va kasbga o'rgatish oilaning diqqat markazida bo'lishi kerakligi haqida fikr bildirgan. Alloma oilada boshlangan mehnat tarbiyasini maktabda ta'lim bilan birga hunar o'rgatishga bog'lab davom ettirish lozimligini alohida ta'kidlagan. Ulug' mutafakkir mehnat va kasb-hunar vorislik asosida avloddan-avlodga meros bo'lib o'tishini sinchkovlik bilan o'rgangan va insonlarning

hunarmandchilik faoliyatlarini yuqori baholagan. O'z-o'zidan ravshanki, serqirra faoliyat murakkab mehnatni, chuqur bilimni talab qilish barobarida hunarmand ustalar orasida ixtirochilikning keng tarqalishiga zamin yaratgan.

Mahmud Qoshg'ariy "Devoni lug'atit turk" asarida —Ilmli, aqlli odamlarga yaxshilik qilib so'zlarini tingla. Ilmlarni, hunarlarni o'rganib, amalga oshirl, deydi. Allomaning ushbu fikri kishilarni mehnat qilishga, yaxshilikka undaydi, yomonlikni qoralaydi. Ilm va hunar sohiblarini e'zozlab, kishilarni ulardan ibrat olishga chaqiradilll. Sohibqiron Amir Temur o'z saltanatida yirik mehnat taqsimoti negizida mustaqil soha bo'lib ajralib chiqqan hunarmandchilik - to'qimachilik, yog'och vatosh o'ymakorligi, gilam to'qish, sopol, metall buyumlar tayyorlash kabi sohalarni yanada rivojlantirishga hamda dehqonchilik, chorvachilik va savdoga katta ahamiyat qaratgan. Shu sababli ijtimoiy hayotda yangidan-yangi kasb-hunarlarining paydo bo'lishiga imkoniyat yaratilgan, ommaviy ishsizlikka yo'l ko'yilmagan. Ajdodlarimiz o'z asarlarida yoshlarning kasbiy mehnat ta'limi va tarbiyasiga juda katta etibor berganlar. Ular kasb-hunar ta'limiga ta'lim va tarbiyaning zaruriy tarkibiy qismi sifatida yondashganlar va uni aqliy, jismoniy va manaviy tarbiya bilan birga olib borish zarur, deb hisoblaganlar. Yoshlarga qobiliyatlarini va moyilliklarini hisobga olib, jiddiy o'ylab mehnat turini tanlash to'g'risidagi pand va nasihatlarini ko'rish mumkin. Chunonchi, Alisher Navoiy ta'lim oluvchilarning individual, o'ziga xos qobiliyatlarini hisobga olish zarurligini ta'kidlab, —Insonlar tabiatan teng bo'lsalar ham, ammo ularga turli fazilatlar berilgan, deydi.

Sharq olimlarining ushbu qarashlari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, jamiyat taraqqiyoti uchun oilaviy qadriyatlarni asrab-avaylash muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

O'zbek olimlari oilaviy qadriyatlarning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyati bo'yicha turli tadqiqotlar olib borib, oilaning jamiyatdagi asosiy o'rni va uning barqarorligiga ta'sirini tahlil qilmoqdalar. Quyida ushbu mavzudagi ayrim tadqiqotlar bilan tanishamiz:

Zamonaviy jamiyatda oilaviy qadriyatlar sohasida Nosirova Dilfuza Nabiyevna tadqiqotlar olib borgan. Uning maqolasida oiladagi asosiy qadriyatlar, oila a'zolarining hamjihatligi, ishonchi va sevgisini mustahkamlovchi axloqiy tamoyillar haqida so'z yuritiladi. Muallif zamonaviy oilada oilaviy qadriyatlarni rivojlantirishning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti tomonidan o'tkazilgan ilmiy-amaliy konferensiyada milliy qadriyatlarning tarixiy va falsafiy ildizlari, ma'naviy merosning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati, yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalalari muhokama qilingan.

Komilov Ro'zi Rabiyeovichning tadqiqotida nikoh marosimlarining axloqiy va estetik yuksalishida ma'naviy meros va qadriyatlarning o'rni tahlil qilinadi. Muallif oilaning mustahkamligida nikohning ahamiyati va uning axloqiy hamda estetik jihatlarini o'rganadi.

Abdumuxtarov Dilyorbek Farxotjon o'g'lining maqolasida xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirishning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va ma'naviyatning insonlarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritiladi.

To'xtayev Hakim Primovichning maqolasida milliy va umumbashariy qadriyatlarning integratsiyasi, o'zbek milliy qadriyatlari hamda Yangi O'zbekistonda umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan yangicha dunyoqarashni shakllantirish masalalari tahlil qilinadi.

Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, ushbu tadqiqotlar oilaviy qadriyatlarning jamiyat taraqqiyotidagi muhim o'rnini ko'rsatib, oila institutining mustahkamligi jamiyat barqarorligi va rivojiga bevosita ta'sir qilishini ta'kidlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Sharq mutafakkirlarining oilaviy qadriyatlar haqidagi asarlari
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri – Toshkent: Ma'naviyat, 2001.
3. Abu Rayhon Beruniy. Hindiston – Toshkent: Fan, 1963.
4. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig – Toshkent: Fan, 1971.
5. Bahovuddin Naqshband. Naqshbandiya ta'limoti – Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
6. O'zbek olimlarining oilaviy qadriyatlar bo'yicha tadqiqotlari
7. Nosirova D. N. Zamonaviy jamiyatda oilaviy qadriyatlar – Best Publication Journal, 2024.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING PEDAGOGIK TA'LIMDAGI ROLI.

Jonimqulov Toxir Ibragim o'g'li
Qarshi davlat texnika universiteti assistent:

Annotatsiya: *Pedagogik ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llashning ahamiyati va uning samarali foydalanish yo'llari muhokama qilinadi. Raqamli texnologiyalar, jumladan interaktiv ta'lim platformalari, mobil ilovalar, masofaviy ta'lim va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim imkoniyatlari ta'riflanadi. Shuningdek, maqolada o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarni qo'llashdagi roli va ularning tayyorgarlik darajasi, shuningdek, masofaviy ta'limning samaradorligi va mavjud muammolar tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish orqali o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi oshishi, o'qituvchilarning pedagogik uslublari takomillashishi va ta'lim jarayonining yanada samarali bo'lishi kutiladi. Maqola raqamli ta'limning imkoniyatlarini kengaytirish va uning rivojlanishini ta'minlash uchun zarur qadamlarni ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *Pedagogik ta'lim, raqamli texnologiyalar, interaktiv ta'lim platformalari, asofaviy ta'lim, o'quvchilarning individual ehtiyojlari, o'qituvchilar tayyorlash, ta'lim jarayoni, ta'limda innovatsiyalar, ta'lim texnologiyalari, o'quvchilarning bilim darajasi, onlayn ta'lim.*

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning pedagogik ta'limdagi roli tobora ortib bormoqda. Ta'lim tizimi dunyo bo'ylab o'zgarimoqda va raqamli texnologiyalar bu o'zgarishlarga katta ta'sir ko'rsatmoqda. O'qitish va o'rganish jarayonlarida raqamli vositalardan foydalanish nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini soddalashtirish, balki o'qituvchilar uchun yangi pedagogik imkoniyatlarni yaratmoqda. Bu maqolada pedagogik ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati va uning samarali qo'llanishi masalalari tahlil qilinadi. Pedagogik ta'limda raqamli texnologiyalarning roli pedagogik ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llash o'qitish metodologiyasini yangilash, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va o'quv jarayonining samaradorligini yaxshilashga yordam beradi. O'qituvchilar raqamli vositalar yordamida o'quv materiallarini yanada interaktiv va qiziqarli tarzda taqdim etishi mumkin. Shuningdek, raqamli texnologiyalar o'quvchilarga o'zlashtirish jarayonini individual tarzda olib borish, o'qituvchilarga esa har bir o'quvchining bilim darajasini tahlil qilish imkonini beradi. Interaktiv ta'lim platformalari ta'limda interaktiv ta'lim platformalari, masalan, Google Classroom, Moodle, Edmodo kabi vositalar o'qitish jarayonini engillashtiradi. Bu platformalar o'qituvchilarga o'quvchilar bilan onlayn muloqot qilish, dars materiallarini taqdim etish, topshiriqlarni tekshirish va o'quvchilarning natijalarini tahlil qilish imkonini beradi. O'quvchilar esa bu platformalar orqali o'z bilimlarini mustahkamlash, turli xil interaktiv mashqlarni bajarish, video darslar va materiallarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Mobil ilovalar va o'quv dasturlari mobil ilovalar va o'quv dasturlari ham raqamli ta'limning ajralmas qismi bo'lib, ular o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Duolingo, Khan Academy, Quizlet kabi ilovalar o'quvchilarga til o'rganish, matematika, fanlar va boshqa ko'plab sohalarda bilim olishda yordam beradi. Bu ilovalar o'quvchilarga darslarni o'z vaqtida va o'z joyidan tashqarida o'rganishga imkoniyat yaratadi. Raqamli texnologiyalarni o'qituvchilar tayyorlashda qo'llash o'qituvchilarning raqamli texnologiyalardan foydalanish qobiliyatini oshirish ham juda muhimdir. Pedagoglar uchun maxsus kurslar va treninglar tashkil etish, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish zarur. Shu orqali o'qituvchilar darslarni interaktiv tarzda tashkil etish, masofaviy ta'lim metodlarini qo'llash, onlayn baholash tizimlaridan foydalanish bo'yicha tajriba orttiradilar. Onlayn kurslar va resurslar bugungi kunda ko'plab onlayn platformalar, masalan, Coursera, edX, Udemy, o'qituvchilar uchun pedagogik texnologiyalarni o'rganish imkonini beradi. Bu platformalarda o'qituvchilar uchun raqamli pedagogik texnologiyalar, masofaviy ta'lim va interaktiv darslarni yaratish bo'yicha kurslar mavjud. Onlayn kurslar o'qituvchilarga o'z bilimlarini doimiy ravishda yangilab borish imkonini yaratadi. Raqamli texnologiyalar va ta'limning yangi imkoniyatlari raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida yangi imkoniyatlar yaratadi. O'qituvchilar va o'quvchilar orasidagi masofani yo'q qiladi, darslar va resurslar 24/7 mavjud bo'ladi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar yordamida ta'limni personalizatsiya qilish, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish va o'quv natijalarini yaxshilash mumkin. Masofaviy ta'lim masofaviy ta'lim raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi va bu

ta'lim shakli o'quvchilarga o'qish joyidan qat'i nazar, darslarga kirish imkoniyatini yaratadi. Zoom, Microsoft Teams, Google Meet kabi videokonferensiya platformalarida darslar o'tkazish va o'quvchilarga kerakli materiallarni taqdim etish mumkin. O'quvchilarning o'z-o'zini baholash va progressini kuzatish raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilarning o'z-o'zini baholash va o'qishdagi yutuqlarini kuzatish yanada osonlashadi. Onlayn testlar, sinovlar va baholash tizimlari o'quvchilarning muvaffaqiyatlarini real vaqtda ko'rsatib beradi. Bu o'qituvchilarga o'quvchilarning qaysi mavzularda qiyinchiliklarga duch kelayotganini aniqlash imkonini yaratadi va o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida tezkor aloqa o'rnatiladi. Pedagogik ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llashdagi muammolar raqamli texnologiyalarni pedagogik ta'limga joriy qilishda bir qator muammolar mavjud. Bularning orasida texnologiyalarga bo'lgan cheklangan imkoniyatlar, ba'zi o'qituvchilarning yangi texnologiyalarni qabul qilmasliklari, texnologiyalarning sifatli ishlamasligi va internet aloqasining sustligi kabilar mavjud. Raqamli tarmoqlarga kirish imkoniyati barcha hududlarda raqamli tarmoqlarga teng kirish imkoniyatlari mavjud emas. Ayrim hududlarda internet tarmog'i past sifatli va cheklangan bo'lishi mumkin, bu esa masofaviy ta'limni amalga oshirishni qiyinlashtiradi. O'qituvchilarning raqamli texnologiyalarga nisbatan qarshiligi ba'zi o'qituvchilar yangi texnologiyalarni qo'llashda o'zlarini noqulay his qilishlari mumkin. Bu holatni bartaraf etish uchun pedagogik tayyorlov va treninglarni tashkil etish zarur.

Xulosa: Pedagogik ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etish o'quvchilarning bilim olish jarayonini soddalashtirish, o'qituvchilarni yangi metodlarga tayyorlash va ta'lim sifatini oshirishga katta imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun barcha ta'lim ishtirokchilarining texnologiyalarga bo'lgan tayyorligi, infratuzilma va resurslarga bo'lgan imkoniyatlar muhim ahamiyatga ega. Raqamli ta'limning joriy etilishi ta'lim sohasida yangi innovatsiyalarni yuzaga keltiradi va butun jamiyatni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. "Pedagogik texnologiyalar va raqamli ta'lim" / S. Sh. Akhmedov, "Ta'lim" nashriyoti, 2020.
2. "Raqamli texnologiyalar va ta'limdagi innovatsiyalar" / M. T. Karimova, Toshkent, 2021.
3. "Masofaviy ta'lim: Konseptsiyalar, metodologiyalar va texnologiyalar" / F. A. Soliyev, O'zbekiston ta'lim nashriyoti, 2022.
4. "O'quv jarayonida raqamli resurslardan foydalanish" / L. N. Valiyeva, Toshkent, 2019.
5. "Ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etish va ularning samaradorligi" / I. A. Mavlonov, O'zbekiston fanlar akademiyasi, 2020.
6. "Pedagogik innovatsiyalar: Raqamli texnologiyalar va interaktiv darslar" / N. N. Tursunov, "Pedagogika" jurnali, 2021.

ZAMONAVIY TA'LIMDA "BLUM TAKSONOMIYASI"

Husenova Aziza Sharipovna

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Bugungi kunda ta'limda faqat bilim berish emas, balki o'quvchini hayotga tayyorlash, ularning fikrlash, tahlil qilish va muammo yechish ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifaga aylandi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, Benjamin Blum tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim maqsadlari taksonomiyasi – nafaqat o'quv rejalashtirish vositasi, balki o'quvchi tafakkurini rivojlantirish mexanizmi sifatida qaralmoqda.

Kalit so'zlar: blum taksonomiyasi, interfaol metodlar, kognitiv soha, affektiv soha, psixomotor soha, mantiqiy fikrlash, eslab qolish va tahlil qilish.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda qabul qilingan "O'zbekiston–2030" strategiyasi to'g'risidagi 158-sonli farmonida[1] ta'lim sifatini oshirish, oliy va umumiy o'rta ta'lim tizimini zamon talablari asosida takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajriba va interfaol metodlarni tatbiq etish muhim yo'nalishlardan biri sifatida belgilab qo'yilgan. Xususan, mazkur strategiyada ta'lim samaradorligini oshirish, ilmiy-tadqiqot

faoliyatini kuchaytirish va innovatsion yondashuvlarni qo'llab-quvvatlash kabi masalalarga alohida e'tibor qaratilgan.

Bu borada ta'lim jarayoniga ilg'or ilmiy yondashuvlar, xususan, AQSH psixologi Benjamin Semyuel Blum boshchiligidagi Chikago universiteti olimlari tomonidan ishlab chiqilgan **Blum taksonomiyasini**[3] tatbiq etish alohida ahamiyatga ega. Bu taksonomiya ta'limning maqsadlarini aniq belgilash, bilimlarni bosqichma-bosqich egallash, tahlil qilish, amaliyotga tatbiq etish va ijodiy faoliyatga yo'naltirish orqali o'quvchilarning tafakkur darajasini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi.

Blum taksonomiyasi uchta asosiy sohaga bo'linadi:[2]

1. **Kognitiv soha** – bilim, tushunish, qo'llash, tahlil, sintez va baholash bosqichlarini qamrab oladi.

2. **Affektiv soha** – hissiyotlar, qadriyatlar va munosabatlar shakllanishini ifodalaydi.

3. **Psixomotor soha** – amaliy ko'nikmalar, harakatlar va motorik faoliyatni rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun, ayniqsa, **kognitiv soha**[5] bo'yicha maqsadlarni aniq belgilash juda muhimdir. Chunki aynan bu bosqichda o'quvchilarda asosiy bilimlar, mantiqiy fikrlash, eslab qolish va tahlil qilish ko'nikmalari shakllanadi. Shu sababli, ta'lim jarayonini "oddiydan – murakkabga" tamoyili asosida tashkil qilish orqali har bir bosqichda o'quvchilarning bilimini chuqurlashtirish va ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish imkoniyati yaratiladi.

Blum taksonomiyasining amaliy qo'llanishi o'quv jarayonida quyidagi afzalliklarni beradi: Dars maqsadlarini aniq va bosqichli tarzda belgilash; O'quvchilar bilimni baholashda mezonlarni aniq belgilash imkoniyati; Interfaol uslublar orqali o'quvchini faol ishtirok etishga undash; Mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammoni hal etish ko'nikmalarini shakllantirish; Darsni samarali rejalashtirish, topshiriqlarni murakkablik darajasiga qarab tanlash va modellashtirish.

Zamonaviy ta'limda nafaqat bilim berish, balki o'quvchini hayotiy faoliyatga tayyorlash, real muammolarni hal etishga yo'naltirish muhim vazifaga aylanmoqda. Bu jihatdan olib qaralganda, Blum taksonomiyasining bosqichlari asosida qurilgan darslar o'quvchilarda yuqori darajadagi fikrlashni, tanqidiy va ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Boshlang'ich sinflarda bu yondashuvni joriy etish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

a) dars jarayonida har bir mavzu bo'yicha aniq, o'lchab bo'ladigan, o'quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasiga mos maqsadlar belgilash;

b) o'quvchilarning bilim darajasini baholashda turli bosqichlarga mos topshiriq turlaridan (savol-javob, amaliy topshiriq, taqqoslash, tahlil, baholash) foydalanish;

d) har bir bosqich uchun maxsus didaktik materiallar va interfaol metodlardan foydalanish;

e) dars mazmunini o'quvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlariga moslab loyihalash[4].

Shuningdek, Blum taksonomiyasi faqat o'qituvchilar uchun emas, balki o'quvchilarning o'z-o'zini baholash, ta'limdagi shaxsiy yondashuvni rivojlantirish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Bu esa ta'limning markazida o'quvchining faol ishtirokini qo'yishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida Blum taksonomiyasidan foydalanish — bu faqatgina nazariy yondashuv emas, balki samarali, amaliy jihatdan tekshirilgan va o'zini oqlagan metodologik vositadir. Boshlang'ich sinflarda bu tizimni tatbiq etish orqali o'quvchilarda mustahkam bilim, mustaqil fikrlash, amaliy ko'nikmalar va ijodiy yondashuv shakllanishiga erishish mumkin. Bu esa o'z navbatida zamonaviy ta'lim sifatini oshirish, O'zbekiston–2030 strategiyasida belgilangan maqsadlarga erishishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'limda Blum taksonomiyasi – bu an'anaviy metodlar bilan cheklanmaydigan, balki yangilik, texnologiya va shaxsiy rivojlanishni uyg'unlashtiruvchi kuchli vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" farmoni, 08.10.2019 yil. PF-5847-son. Toshkent sh. //Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. [Elektron resurs]. URL: <https://lex.uz/docs/-4545884>. (murojat sanasi: 12.03.2025).
2. What Is Bloom's Taxonomy? A Definition For Teachers. 2025. <https://www.teachthought.com/learning/what-is-blooms-taxonomy/>.
3. Таксономия Блума: что это такое и зачем она педагогам и методистам. [Электронный ресурс]. URL: <https://skillbox.ru/media/education/taksonomiya-bluma-chto-eto-takoe-i-zachem-ona-pedagogam-i-metodistam/>. (дата обращения: 26.01.2025).
4. Что такое таксономия Блума? [Электронный ресурс]. URL: <https://teacher.yandex.ru/posts/stavim-tseli-v-obrazovanii-taksonomiya-bluma/>. (дата обращения: 30.01.2025).
5. Что такое таксономия Блума и как ею пользоваться в реальной жизни. [Электронный ресурс]. URL: <https://lpgenerator.ru/blog/chto-takoe-taksonomiya-bluma/>. (дата обращения: 28.02.2025).

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA SINIF RAHBARLARINING O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH METODLARINI O'RGANISH.

Hakimova Zebiniso Hamidovna.

Osiyo Xalqaro Universiteti Pedagogika yo'nalishi 1- kurs magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida sinf rahbarlarining o'quvchilar ishlash metodlari- bu o'quv -tarbiyaviy jarayonda o'quvchilarning intellektual, ma'naviy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishiga ko'maklashishga qaratilgan usul va yondashuvlar tizimi yoritilgan, shuningdek, hayotda ulardan to'g'ri foydalanish ta'lim jarayonida o'qituvchining pedagogik mahoratidagi muhim xususiyatlari ham ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *axloqiy, ma'naviy, suhbat va munozaralar, trening, tarbiya, raqamli texnologiya, individual, intellektual, iqtidorli bolalar, metod, loyiha, ekskursiya, rolli o'yinlar.*

Hozirgi yangi O'zbekiston sharoitida kelajagimiz poydevori bo'lgan yoshlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalashda sog'lom ijtimoiy-ruhiy muhitni yaratib berishga katta ahamiyat berib kelinmoqda. Shunday mashaqqatli yo'lda o'qituvchilar, pedagoglar, sinf rahbarlarining roli katta ahamiyatga ega. Sinf rahbar- bu umumiy o'rta ta'lim maktabida ma'lum bir sinf o'quvchilariga ma'sul bo'lgan, ularning tarbiyasi, rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvi uchun javobgar bo'lgan pedagogik xodimdir. Sinf rahbarining faoliyati kop qirrali va sarmazmundir. U o'zi rahbarlik qilayotgan sinf o'quvchilarini tarbiyalash bilan bir qatorda oquv yili yoki chorak davomida nimalar qilish kerakligi bolalar hayotini nima bilan band qilish va tanlangan ish turini qanday amalga oshirishni bexato aniqlash kabi ancha murakkab muammoni yechadi. Sinf rahbar bir bog'bon bo'lsa, o'quvchilarning har biri har xil gullardir. Har bir gul alohida parvarish talab qilinganidek, har bir o'quvchi ham o'ziga e'tiborni talab qiladi. O'quvchi e'tibordan chetda qoldimi, bas, u parvarishsiz gulga o'xshab qoladi, yo o'zi xohlagan tomonga o'sib, go'zallik tarqatmaydi. Sinf rahbari - o'qituvchi, unga ishonib topshirilgan sinfda o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etadi, u o'qituvchilar orasidan tayinlanadi, unga sinfdagi tarbiyaviy ishlarni tashkil etish mas'uliyati yuklanadi Sinf rahbari ma'muriy shaxs hisoblanadi. U huquqiga ega: 1) bolalarning aqliy va jismoniy salomatligi haqida ma'lumot olish; 2) har bir o'quvchining o'zlashtirishini nazorat qilish; 3) bolalarning darslardagi ishtirokini nazorat qilish, ushbu sinf o'qituvchilarining ishini muvofiqlashtirish va yagona yo'nalishga yo'naltirish (shuningdek, psixolog va ijtimoiy pedagog); 4) sinf o'quvchilari bilan «kichik pedagogik kengash», pedagogik kengashlar, tematik va boshqa tadbirlarni o'tkazish orqali tarbiyaviy ishlarini tashkil etish; 5) sinf jamoasi bilan kelishilgan takliflarni ko'rib chiqish uchun ma'muriyat, maktab kengashiga taqdim etish; 6) ota-onalarni maktabga taklif qilish, ma'muriyat bilan kelishilgan holda, voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha

komissiyaga, psixologik-medikopedagogik komissiyaga va korxonalarda oila va maktabni rag'batlantirish bo'yicha kengashlarga murojaat qilish, o'quvchilarni tarbiyalash va o'qitish bilan bog'liq masalalarni hal qilish; 7) maktab pedagogik jamoasidan yordam olish; 8) muayyan vaziyatga qarab bolalar bilan ishlashning individual tartibini aniqlash; 9) o'z ishining mazmuni chegaralaridan tashqarida bo'lgan topshiriqlardan voz kechish. Sinf rahbari uchun asosiy talablar Sinf rahbari o'z ishining mutaxassisi bo'lishi kerak. U doimo o'z faoliyatini takomillashtirib borishi, boshqa sinf rahbarlarining tajribasiga tayanishi lozim. Sinf rahbari quyidagilarni bilishi kerak: 1) tarbiyaning psixologik va pedagogik asoslarini, yosh davrlarning xususiyatlarini; 2) tarbiyaning mazmuni, shakllari va metodlari. Sinf rahbari- bu maktabda ma'lum bir sinf uchun ma'sul o'qituvchi hisoblanadi. U o'quvchilarning tarbiyasi, ota-onalar bilan aloqasi, sinfdagi tartib-intizom, darsga qatnashish va boshqa tashkiliy ishlarga javob beradi.

Namunali, yaxshi sinf rahbar quyidagi fazilatlariga ega bo'lishi kerak:

1. Mehribon va adolatli- O'quvchilarga nisbatan mehr, ishonch bilan yondashadi, lekin tartibni saqlashda adolatli bo'ladi.

2. Mas'uliyatli- Sinfdagi har bir bola uchun mas'ul ekanini his qiladi, vazifalarni lozim darajada bajara oladi.

3. Tarbiyachi- O'quvchilarga nafaqat bilim, balki tarbiya, hayot saboqlari, axloqiy qadriyatlar, odob- axloqni ham o'rgatadi.

4. Muloqotga ochiq- O'quvchilar, ota-onalar va boshqa o'qituvchilar bilan erkin, samimiy, xushmuommalalikda suhbat qura oladi.

5. Namunali shaxs- O'zining odob-axloqi, xulqi, kiyinish madaniyati, vaqtga munosabati bilan boshqalarga ibrat bo'la oladi.

6. Tashkiliy qobiliyatga ega- Sinf Ichida turli tadbirlarni tashkil qilish, tadbir va bayramlarni mazmunli o'tkazish, guruh ishlarini boshqarish, rejalar tuzishda faol bo'ladi.

7. Sabrlilik va quloq soluvchi- O'quvchilarning muammolarini, shikoyatlarini sabr bilan tinglaydi, ularni tushunishga va yechim topishga harakat qiladi.

8. O'z ustida ishlovchi-Zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan qiziqadi, o'z bilim, ko'nikma va malakalarini doimiy ravishda rivojlantirib boradi.

. Sinf rahbar ish faoliyati davomida turli xil metodlardan foydalanadi. Bular: ijodiy topshiriqlar, " Zakovat" musobaqasi, yosh kitobxon, ijodiy loyihalar, individual ishlanmalar, suhbat va muloqot metodi, kuzatish va tahlil qilish, jamoaviy ishlar usuli, ijodiy faoliyat metodi, bahs va muhokama metodlari.

Interfaol metodlar- guruhli va juftlikdagi ishlar. O'quvchilarni kichik guruhlarga bo'lib, ular birgalikda muammolarni hal qilishlari uchun imkoniyat yaratish. Bu metod o'quvchilarning fikrlashini rivojlantiradi va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Darsga faollik kiritish- o'quvchilarni dars jarayonida savollar berishga, bahs-munozaralarda qatnashishga undash. Ijodiy motivatsiya- o'quvchilarni mukofotlash, ularni muvaffaqiyatlarini e'tirof etish, bu orqali ularda o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshirish. Tanqidni konstruktiv yo'l bilan berish – o'quvchilarni xatolarini ularga tushuntirish va ularni to'g'rilash uchun yo'l- yo'riq ko'rsatish. Bu jarayonni musbat va rag'batlantiruvchi tarzda olib bo'rish. Liderlik va mas'uliyat- sinf rahbari o'quvchilarga o'z hayoti va Ishida yaxshi o'rnatilgan bo'lishi kerak. O'quvchilarga mas'uliyatni his qilishni o'rgatish va ular o'zlariga yuqori talablar qo'yishni o'rgatish.

Kundalik metodi

Maqsad: o'z xatti-harakatlari ko'nikmalarini nazorat qilish; o'zining psixologik holatidan xabardorligini so'z bilan ifodalash. Sinf rahbari maktab o'quvchilariga kundalik yozishni boshlashni taklif qiladi, unda ular bilan nima sodir bo'layotganini tasvirlash kerak. Hayotida sodir bo'lgan, his-tuyg'ulari, tajribalari, fikrlari yoritiladi. Har haftaning oxirida o'quvchilar o'zlarining, sinfdoshlarining hayotlarida sodir bo'lgan o'zgarishlarni tinglaydilar, kuzatadilar, fikrlaydilar. Ular tengdoshlari orasida o'zlariga yaqin do'st, jumboqli savollariga javob topadilar.

Sinf rahbari maktabdagi eng universal pedagogik hisoblanib u bajaradigan mehnatning o'lchovi, chegarasi yo'q. Uning bilmagan ishi uddasidan chiqa olmaydigan sohasi bo'lmaydi. SHu bilan bir qatorda, u beg'araz, xolis va ta'masiz shaxs bo'lib, jamoachilik asosida ishlaydi. Sinf

rahbari pedagoglar, ota-onalar va o'quvchilarni o'zaro bog'lovchi shaxs sifatida barcha tomonlarning nuqtai nazarini hisobga olishi, harakatlarni [bir markazga birlashtirishi](#), o'zaro aloqalarning to'g'ri bo'lishiga ta'sir o'tkazishi va ayni vaqtda o'zining pozitsiyasini aniq ta'minlay olishi kerak. Bu esa donolikdir. So'nggi yillarda sinf rahbarining faoliyati turli shakl va metodlar bilan boyitildi. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va o'tkazishda maktab jamoat tashkilotlarining roli tobora oshirildi. Ideologik muassasalar sifatida maktab oldida muhim tarbiyaviy vazifalar qo'yilgan, bu esa ayni vaqtda har bir sinf rahbarining asosiy vazifalari hisoblanadi. Sinf rahbarining muhim vazifalaridan biri – bu o'quvchining o'qishga bo'lgan havasi, e'tiqodi va bilim, qobiliyatini rivojlantirish, kab-hunarga bo'lgan layoqatini, yosh va ruhiy xususiyatlar asosida rivojlantirish, har bir o'quvchining bo'lg'usi hayoti rejalarini amalga oshirish, o'quvchilarning salomatligini muhofaza qilishdan iborat. Refleksiya sessiyalari- o'quvchilarga o'qish jarayonida o'rganganlarini qayta ko'rib chiqishga yordam beradigan refleksiya seanslari tashkil etish. Sinfda ochiq muhit yaratish- o'quvchilarni fikr bildirishga, savollar berishga va o'z mulohazalarini erkin ifodalashga rag'batlantirish. Bu o'quvchilarga o'z fikrlarini erkin bildirishi va muammolarni hal qilishda ishtirok etishga yordam beradi. Yaratuvchanlik va innovatsion yondashuv- o'quvchilarda ijodiy fikrlash va yaratuvchanlikni rivojlantirish uchun turli loyihalar va faoliyatlar tashkil etish. O'qitishda texnologiyalardan foydalanish- zamonaviy texnologiyalarni o'quvchilarning bilim olish jarayonida qo'llash, interaktiv platformalar, onlayn resurslar, o'quv ilovalari.

Suhbat metodi- bu o'quvchilar o'rtasidagi muloqotda yoki o'qitish, o'rganish jarayonida foydalaniladigan metod. Suhbat metodi orqali ma'lumotlar berilishi va savollar orqali fikr almashish amalga oshiriladi. Bu metodda savol- javob usulidan ko'proq foydalaniladi.

Kuzatish metodi- bu ilmiy yoki o'quv jarayonida, ma'lum bir vaziyatda ob'ekt yoki hodisalarni diqqat bilan o'rganish usulidir. Bu metod yordamida o'quvchilar haqida to'plangan ma'lumotlar orqali xulosa chiqariladi. Kuzatish odatda ma'lum bir maqsadni amalga oshirish uchun olib boriladi. Masalan, o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish.

Bahs- muhokama metodi- bu o'quvchilarga fikrlarini erkin almashish, tahlil qilish va qarorlar qabul qilish imkonini beradigan usuldir. Ushbu metodda ikki yoki undan ortiq ishtirokchi o'rtasida biror mavzu, masala yoki muammo haqida fikr almashildi. Bahs- muhokama metodining maqsadi- ishtirokchilarning fikrlarini o'rganish, turli nuqtai nazarlarni taqqoslash va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida sinf rahbarlarining o'qitish metodlari nafaqat bilim berishga, balki o'quvchilarning intellektual, axloqiy, ma'naviy, va ijtimoiy jihatdan har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Sinf rahbarining pedagogik mahorati, metodik yondashuvi va ijtimoiy faolligi ta'lim-tarbiyaviy jarayonning muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardandir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayev B. 2018. Sinf rahbarligi va o'quvchilarni tarbiyalash metodlari. Toshkent: Ma'naviyat.
2. Qosimova F. 2019 Tarbiyaviy ishda metodlar va texnologiyalar. Toshkent: O'qituvchi.
3. Mustafaev R. 2020 Sinf rahbarining tarbiyaviy faoliyati: metodlar va taktikalar. Toshkent: O'qituvchi.
4. Saidov K. 2016 Sinf rahbarining o'quvchilar bilan ishlash metodlari. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Raxmatov F. 2016 Pedagogik texnologiyalar va o'qitish metodlari.
6. Isroilov, Z. 2016 Pedagogik metodlar va ularning ta'lim jarayonida qo'llanishi. Toshkent. O'qituvchi.

MILLIY MUNOSABATLAR MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING QARASHLARI

Halimova Zarnigor Tolmas Qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti,

Ta'lim va tarbiya nazaryasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim)2-bosqich magistranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy munosabatlar madaniyatini shakllantirishda Sharq mutafakkirlarining o'z r'ni, ularning insonparvarlik, bag'rikenglik, totuvlik va millatlararo tinch-totuv hayotga oid g'oyalari tahlil qilinadi. Jumladan, Al-Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, Navoiy, Bobur kabi buyuk allomalarning qarashlari zamonaviy jamiyatda tolerantlik, millatlararo munosabatlar va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishdagi dolzarbligi bilan yoritiladi.

Kalit so'zlar: milliy munosabatlar, madaniyat, bag'rikenglik, Sharq mutafakkirlari, tolerantlik, insonparvarlik, o'zaro hurmat.

Milliy munosabatlar madaniyati deganda turli millat va elat vakillariga nisbatan hurmat, Oilaviy munosabatlar, bag'rikenglik, tenglik, hamkorlik va tinch-totuv yashash tamoyillariga asoslangan ijtimoiy ong va xatti-harakatlar majmui tushuniladi. Bunday madaniyatni shakllantirish uchun avvalo ta'lim-tarbiya jarayonida multimadaniy yondashuv, interfaol o'qitish metodlari, etnik tolerantlik, ijtimoiy-emotsional rivojlanish kabi zamonaviy pedagogik tamoyillar qo'llanilishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning dunyoqarashi va psixologik tayyorgarligi, oilaviy munosabatlar, milliy o'zlikni anglashning dastlabki bosqichini tashkil etadi. Shu sababli pedagoglar tarbiyaviy ishlarni bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil qilishi, ularda o'z millatiga, tiliga, tarixiga hurmat bilan bir qatorda boshqa millat vakillariga nisbatan ochiqlik va bag'rikenglikni shakllantirishi lozim. Milliy munosabatlar madaniyati deganda har bir insonning o'z millati, madaniyati, urf-odatlar va qadriyatlariga hurmat bilan qarashi, shu bilan birga boshqa millatlar madaniyatini ham qadrlashi, ularning vakillariga nisbatan bag'rikeng, mehribon va tolerant munosabatda bo'lishi tushuniladi. Ushbu sifatlarni bolalikdan boshlab shakllantirish zarur, chunki aynan maktabgacha yosh - inson axloqiy fazilatlar va ijtimoiy ongining shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ta'lim tizimini isloh qilish, jumladan, maktabgacha ta'lim sifatini oshirish bo'yicha qator farmon va qarorlar qabul qilinmoqda. Jumladan, "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da[O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.05.2019 yildagi PQ-4312-son"] bolalarning milliy o'zligiga sodiq, madaniy-saviyali, barkamol shaxs sifatida kamol topishini ta'minlash asosiy yo'nalishlardan biri etib belgilangan. Shu nuqtai nazardan, tarbiyaviy dasturlarga milliy ertaklar, maqollar, xalq og'zaki ijodi namunalarini kiritish, milliy bayram va urf-odatlarini o'rgatish orqali madaniy ongni shakllantirish zarur. Qolaversa Maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini oshirish bo'yicha Prezident farmoni (PF-152-son)[O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 30.09.2024 yildagi PF-152-son] doirasida Maktabgacha ta'lim va umumiy o'rta ta'limning uzluksizligi va uzviyligini ta'minlash, maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish, sohada faoliyat yuritayotgan xususiy sektor vakillarini rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash, ta'lim jarayoniga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish maqsadida ko'plab loyihalarni amalga oshirilmoqda.

Milliy madaniyatga asoslangan maktabgacha ta'lim nafaqat bolalar ongini boyitadi, balki ularni Vatanga sadoqatli, o'z xalqining qadriyatlarini qadrlaydigan avlod sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu esa barqaror jamiyat poydevorini mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Mavzu metodologiyasi.

O'zbekiston Respublikasining 2022-2026-yillarga mo'ljallangan 28-yanvardagi PF-60-son "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" bu mamlakatni rivojlantirishning yangi bosqichini belgilovchi hujjati, 2023 yil 26 maydagi PF-79-son "Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari

to'g'risida"gi farmonlari,, 2025-yil yil 14 martdagi PQ-103-son qarorida xotin-qizlarni iqtisodiy faolligini oshirish,iqtisodiy faolligini oshirish va ijtimoiy himoyasini kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar belgilangan,O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024 yil 21 iyundagi PQ-231-son qarori Maktabgacha va maktab ta'limi xodimlarining uzliksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" PQ-4602-son qaroriga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida» 2023 yil 21-dekabrda PQ401-son qarori "Oilalarni mustahkamlash va xotin-qizlarning faolligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida",hamda «O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida» 2020 yil 18 fevraldagi PQ-4602-son qarori[o'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlar milliy bazasi(lex.uz).] hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur ishni muayyan darajada xizmat qiladi

Tahlil va natijalar.

Milliy munosabatlar madaniyati deganda har bir insonning o'z millati, madaniyati, urf-odatlari va qadriyatlariga hurmat bilan qarashi, shu bilan birga boshqa millatlar madaniyatini ham qadrlashi, ularning vakillariga nisbatan bag'rikeng, mehribon va tolerant munosabatda bo'lishi tushuniladi. Ushbu sifatlarni bolalikdan boshlab shakllantirish zarur, chunki aynan maktabgacha yosh - inson axloqiy fazilatlar va ijtimoiy ongining shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi.Milliy munosabatlar madaniyatini shakllantirishda sharq mutafakkirlarining, xususan, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Navoiy, Avloniy kabi ulug' allomalarning qarashlari beqiyos ahamiyatga ega. Ularning asarlarida insonparvarlik, odob-axloq, jamiyatda totuvlik va bag'rikenglik g'oyalari chuqur ifodalangan. Ushbu qadriyatlar zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida o'z aksini topishi lozim.Abu Nasr Forobiy (873–950) - sharq falsafasining yirik namoyandalaridan biri bo'lib, u jamiyatdagi har bir a'zo axloqiy va ilmiy jihatdan yetuk bo'lishi kerak, degan g'oyani ilgari surgan. Uning "Fozil odamlar shahri" asarida ideal jamiyat tasviri beriladi. Unga ko'ra, jamiyatda totuvlik, adolat, o'zaro hurmat va mehr-muhabbat ustuvor bo'lishi zarur.Forobiyning fikricha, insonning to'laqonli kamoloti uchun ikki asosiy yo'nalish muhim: aql va axloq. U ta'limda ma'naviy tarbiyani, insonlar o'rtasidagi adolatli munosabatlarni, do'stlik, ustuvor deb bilgan. Bu g'oyalar maktabgacha ta'limda kichkintoylarga o'zaro hurmat.

Abu Rayhon Beruniy (973–1050) - buyuk ensiklopedist olim, u "Hindiston" ("Kitob al-Hind") asarida hind xalqi madaniyati, dini, urf-odatlar haqida xolis va chuqur tahlil qilgan. Beruniy o'z asarlarida boshqa xalqlarga nisbatan yuksak hurmat bilan qarash, ularni o'rganish va anglash g'oyalarini ilgari suradi.Bu fikrlar bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarda boshqa millat vakillariga nisbatan bag'rikenglik, o'zga madaniyatlarga hurmat ruhini tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Beruniy shunday yozadi: "Men o'rgangan madaniyatni past ko'rmaganman, balki uni anglashga harakat qilganman".

Abu Ali ibn Sino (980–1037) - tibbiyot, falsafa va pedagogika sohalarida yuksak iz qoldirgan alloma. Unga ko'ra, tarbiya - bu inson qobiliyatlarini to'liq namoyon qilishga yordam beruvchi muhim jarayondir. "Axloq haqida risola" asarida insonning axloqiy kamolotini ta'lim bilan bog'laydi.Ibn Sino bolani yoshligidan mehr-muhabbat, halollik, to'g'rilik, boshqa insonlarga rahm-shafqat ko'rsatish ruhida tarbiyalash zarurligini uqtiradi. Unga ko'ra, bola axloqiy fazilatlarini oilada, so'ngra esa ijtimoiy muhitda egallaydi. Maktabgacha ta'limdagi muhit ana shunday tarbiyani singdiruvchi manba bo'lishi kerak.

Alisher Navoiy (1441–1501) - o'zbek mumtoz adabiyotining asoschisi, buyuk mutafakkir. Uning "Mahbub ul-qulub" asarida insoniy fazilatlar, xalqparvarlik, mehnatsevarlik, mehr-oqibat, do'stlik, bag'rikenglik g'oyalari mujassam.Navoiy shunday deydi: "Agar inson boshqasining dardiga befarq bo'lsa, u inson emas". Ushbu fikr orqali u insonni boshqa birovning holatiga befarq bo'lmaslikka, rahmdillikka, totuvlikka undaydi.Maktabgacha ta'limda Navoiy g'oyalari asosida bolalarni mehribon, hurmatli, madaniyatli inson etib tarbiyalash mumkin. U ijodida madaniyatlararo totuvlik, hamjihatlikni qadrlagan.

Abdulla Avloniy (1878–1934) - jadidchilik harakatining yorqin namoyandasi, pedagog, shoir va ma'rifatchi. Uning "Turkiy guliston yoxud axloq" asari - milliy tarbiya, axloqiy yetuklik,

insonparvarlik g'oyalari bilan boy Avloniy yozadi: "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat masalasidir". Unga ko'ra, yosh avlodni tarbiyalashda milliy qadriyatlar, til, madaniyat va tarix muhim ahamiyatga ega. U har bir bolaning qalbiga vatanparvarlik, milliy g'urur, mehr-oqibat singdirishni istagan. Avloniy asarlarida xalqni uyg'otish, uning ma'naviy yuksalishini ta'minlash uchun, eng avvalo, tarbiya va ta'limni isloh qilish kerakligi alohida ta'kidlanadi. U jamiyatning har bir a'zosi bilimli, ma'rifatli va axloqiy yetuk bo'lishi kerak, deb biladi. U o'z asarlarida bolalarni axloqiy jihatdan yetuk etib tarbiyalash uchun quyidagi tamoyillarni taklif qiladi:

1. Ona tilida ta'lim va tarbiya: Bola o'z ona tilida ta'lim olganda milliy ong shakllanadi. Avloniy milliy o'zlikni anglash uchun, avvalo, tilni sevishtirish va qadrlash kerakligini uqtiradi.

2. Axloqiy tarbiya ustuvorligi: Avloniy uchun axloqiy yetuklik shaxs tarbiyasining asosiy mezonini hisoblanadi. Yolg'on, xiyonat, bid'at, kamsitish kabi illatlarga qarshi qat'iy kurashish kerakligini aytadi.

3. Milliy qadriyatlar asosida tarbiya: An'analar, urf-odatlar, tarixiy shaxslar hayoti orqali bolaning qalbidagi g'urur hissi shakllantiriladi.

4. Jamiyatga foydali insonni voyaga yetkazish: Avloniy tarbiyaning yakuniy natijasi sifatida jamiyat uchun foydali, vatanparvar, bilimli, madaniyatli shaxsni ko'radi. Maktabgacha ta'lim tizimida Avloniy g'oyalarini amaliyotga joriy etish orqali bolalarga yurt, til, xalq, tarix va boshqa millat vakillariga nisbatan mehr, hurmat, sadoqat va do'stlik tuyg'ularini singdirish mumkin. Uning asarlaridan hikmatli so'zlar, qisqa ertaklar, she'rlar tarbiyaviy mashg'ulotlarda faol foydalanilishi mumkin. Sharq mutafakkirlarining milliy munosabatlar, odob-axloq, totuvlik va bag'rikenglik haqidagi qarashlari zamonaviy maktabgacha ta'limda muhim o'rin tutadi. Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Navoiy va Avloniy singari allomalar asarlari bolalarni insoniylikka, madaniyatlarga hurmat bilan qarashga, o'zlikni anglashga o'rgatadi. Bugungi ta'lim tizimida ushbu qarashlar asosida bolalarni yuksak ma'naviyatli, bag'rikeng, madaniyatlararo totuvlik tarafdori sifatida voyaga yetkazish ustuvor vazifadir.

Abu Ali ibn Sino «Tadbiri al-manozil» asarining katta bir qismi oilaviy tarbiya muammolariga bag'ishlanadi. Unda bola tarbiyasida allaning ahamiyati yoritiladi.

Bolaning barkamol inson bo'lib yetishishida xalq og'zaki ijodi ta'siri natijasida vujudga kelgan ruhiy, fiziologik holati alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki xalq og'zaki ijodi namunalari bolani chidamlilik, mardlik, jasorat va mehnatsevarlikka undaydi, uning ruhiyatiga ko'tarinkilik bag'ishlaydi. Abu Ali ibn Sino kattalarni ogohlantirib, yosh bolaning sezgir va ziyraklik darajasi yuqorilgini uqtiradi.

Ibn Sino o'zining falsafiy, axloqiy va pedagogik qarashlarida oila tarbiyasiga, ayniqsa, otaning roliga alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha, ota nafaqat oilaning moddiy ta'minotchisi, balki farzandlarning axloqiy, intellektual va ijtimoiy jihatdan kamol topishida bevosita ishtirok etuvchi asosiy tarbiyachi hisoblanadi. Ibn Sino o'zining "Tib qonunlari" va boshqa asarlarida tarbiya masalasini tibbiyot va axloqiy tamoyillar bilan uyg'un holda yoritgan bo'lib, ota-onaning har bir harakati bola ruhiyati va xarakterining shakllanishiga ta'sir qilishi mumkinligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, ota farzandiga hayotiy yo'l ko'rsatib, unga to'g'ri va adolatli qarashlar, mehnatsevarlik, halollik kabi ijtimoiy qadriyatlarni singdirishi lozim.

Umuman olganda, sharq mutafakkirlari barkamol inson tarbiyasida irsiyat, muhit va xalq og'zaki ijodining tarbiyaviy ahamiyatiga alohida urg'u berishgan. Ular insonning yetuk shaxs bo'lib shakllanishida biologik xususiyatlar bilan bir qatorda, ijtimoiy muhit va tarbiya jarayoni muhim o'rin tutishini ko'rsatib berganlar. Kaykovusning "Qobusnoma" asarida bu yondashuv yanada chuqurlashtiriladi. Asarda ota o'z o'g'liga hayotiy tajriba asosida nasihat qiladi, xalq donishmandligidan, maqol va matallardan, hikmatli so'zlardan foydalangan holda unga saboq beradi. Bu holat, ayniqsa, oilada mehr-oqibat, hurmat va o'zaro ishonch muhitini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Bola tarbiyasiga oqilona, oqibat natijalarini o'ylagan holda, muloqaza bilan yondashish, xalq donishmandligidan unumli foydalanish, hatto farzanddan norozi bo'lganda ham uni urushdan saqlanish, bu sohada ustozlaridan ko'mak so'rash lozimligi uqtiriladi.

Xulosa. Milliy munosabatlar madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari keng qamrovli va ko'p qirrali. Bu jarayon nafaqat bolalar ta'limi, balki jamiyatning o'zaro aloqalari va ijtimoiy tuzilmasi bilan chambarchas bog'liq. Maktabgacha ta'lim jarayonida milliy munosabatlar

madaniyatini shakllantirishda ko'plab pedagogik tamoyillar va usullarni birlashtirish lozim. Ulardan eng muhimlari – individual yondashuv, integratsiya, o'yin va o'rganish jarayonida ijtimoiy hisoblash faoliyati, va albatta, tarbiyachining shaxsiy namunasidir. Milliy munosabatlar madaniyatini shakllantirishda jamiyatning barcha ijtimoiy institutlari bilan hamkorlik qilish zarurati mavjud. Oila va ta'lim tashkiloti o'rtasida hamkorlik, bolalar o'rtasida jamiyatdagi normativlarga mos ravishda, o'zaro hurmat va hamjihatlikni shakllantirishdagi mas'uliyatni birgalikda olib borish kerak. Tarixiy mutafakkirlarning pedagogik g'oyalarini tahlil qilish orqali, milliy munosabatlar madaniyatini shakllantirishda nafaqat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining, balki butun ta'lim tizimining ahamiyati ochib berildi. Ushbu bo'limda O'zbekistonning ma'naviy va madaniy merosi asosida, o'zbek xalqi tarixida muhim o'rin tutgan allomalar va mutafakkirlarning ta'limotlari tahlil qilindi. Abu Nasr Forobiy va Alisher Navoiy kabi buyuk allomalarning insonparvarlik g'oyalari, o'zaro hurmat va mehr-oqibatni targ'ib qilishda qanday ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatib o'tildi. Forobiyning "Yaxshi shahar ahlini tarbiyalash" g'oyasi va Navoiyning insonparvarlik tamoyillari bugungi maktabgacha ta'lim jarayonlarida milliy munosabatlar madaniyatini shakllantirishda qo'llanilishi mumkin. Mahmudxo'ja Behbudiy va Ahmad Donish kabi ilm-fan vakillari o'z asarlarida jamiyatda o'zaro hurmat, boshqa millatlar bilan do'stlikni ta'minlash, va madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirish zarurligini ta'kidlaganlar. Ularning ta'limotlari bugungi kunda milliy munosabatlar madaniyatini shakllantirishda asosiy nazariy manba sifatida foydalanilmoqda.

Foydalanilgan abiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.05.2019 yildagi PQ-4312-son"
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28-yanvardagi "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni
3. "Ilk qadam" o'quv dasturi (2020-yilda yangilangan tahriri)
4. Amirsaidova, S. M., Mamarajabova, Z. N., Xamidova, M. U., Yakubjanova, D. B., Djalolova, Z. M., & Abidova, N. Z. (2013). Maxsus psixologiya. T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 272.
5. SHAVKATOVNA, M. D. MAKTABGACHA PEDAGOGIKA OQUV QO'LLANMA. Toshkent 260b.
6. O.U. Xusanboyeva "MAKTABGACHA PEDAGOGIKA" darslik, Toshkent-2011. 286b
7. D. Mutalova, G. Tojiboyeva, D. Maxmudova "Maktabgacha ta'limda pedagogika" Darslik. chirchiq-2022. 290b

BOSHLANG'ICH SINIF TARBIYA DARSLARIDA MAQOLLARDAN FOYDALANISHNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

*Qo'ldosheva Parvina Maxmamurodovna
Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich magistri.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq pedagogikasining muhim qismi bo'lgan maqollarning boshlang'ich sinf tarbiya darslarida qo'llanilishining ahamiyati yoritilgan. Maqollarning ta'limiy va tarbiyaviy roli ularning, axloqiy fazilatlarini shakllantirishga ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, maqollarning dars jarayoniga samarali integratsiya uchun o'qituvchilarga amaliy tavsiyalar berilgan. Tadqiqot davomida pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida maqollar orqali axloqiy tarbiya berish usullari ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar. xalq pedagogikasi, tarbiya darsi, maqollar, axloqiy tarbiya, boshlang'ich ta'lim, metodika, o'quv jarayoni.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu jarayon xalq pedagogikasining vositalaridan, xususan, maqollardan foydalanish o'quvchilarning axloq tarbiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqollar, milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va hayotiy tajribalarni o'ziga aks ettirib, bolalarning nutqini boyitadi va fikrlash doirasini kengaytiradi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf tarbiya darslarida maqollardan foydalanish usullari va ularning samaradorligini tahlil qilinadi. Maqollar xalqning

asrlar davomida to'plangan tajribasini o'zida mujassam etgan qisqa va mazmunli iboralardir. Jamiyatda barcha qatlamlarni, ayniqsa, yoshlar va ularning eng ilg'or qatlami bo'lgan o'quvchi yoshlarni yuksak ma'naviyat va ma'rifat sohibi qilib to'plangan hayotiy tajribasini turli vositalar yordamida kelajak avlodlarga meros qilib qoldiradi. Maqollar ana shunday bebaho meros namunasi hisoblanadi. Ular zamonlar osha xalq donishmandligining muhim manbai sifatida, o'g'izdan-o'g'izga o'tib sayqallanib kelgan. Maqollar xalq o'g'zaki ijodining boshqa janrlari singari har bir xalqning milliy adabiy va madaniy boyligi hisoblanadi. Ular xalqning milliy va madaniy xususiyatlari va uning qirralarini, dunyoqarashini, axloqiy va qadriyatlarini, millatning ruhiy holatini to'liq ifodalaydi hamda jamiyatning, ayniqsa, ertangi kun bo'lgan yoshlar ongini o'stirishga muhim rol o'ynaydi. Maqollar xalqning hayotiy tajribalaridan kelib chiqqan, teran fikrlarning aniq va ixcham ifodasi sifatida chuqur mazmunga ega bo'lgan alohida janr hisoblanadi. Dunyo tarkibida maqollar bo'lmagan birorta ham til yo'q. Maqol haqida berilgan ta'rifda ham shu xususiyatni ko'rish mumkin. "Maqol, - deyiladi "O'zbek tilining izohli lug'atida" - hayotiy tajriba asosida xalq tomonidan yaratilgan, odatda, pand-nasihat mazmuniga ega bo'lgan ixcham obrazli va hikmatli ibora gap". Birinchi Prezidentimiz bunday deb ta'kidlangan edi: "Odamzod bor ekan, millat bor ekan, shu millatni ifoda qiladigan, asrlar mobaynida qandaydir muqaddas darajada ko'tarilib qolgan alomat xususiyatlar ham u bilan birga yashaydi"²⁶.

Maqollar asrlar davomida xalqimizning ma'naviy va axloqiy tajribasini aks ettirib kelgan. Ular quyidagi jihatlari bilan tarbiya jarayoniga muhim o'rin tutadi. Axloqiy fazilatlarini shakllantirish halollik, mehnatsevarlik, hurmat, do'stlik kabi qadriyatlarni singdiradi. O'zbek xalq maqollarida insoniylik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik va ish yoqmaslik, halollik va tekinxo'rlik, to'g'rilik va egrilik, yaxshilik va yomonlik, adolat, insof va insofsizlik, do'stlik, dushmanlik, botirlik va qo'rqqoqlik, ilmlilik va ilmsizlik, hushyorlik va ehtiyotsizlik g'oyalari o'ziga xos tarzda aksini topgan bo'lib, ular o'rtasidagi dialektik munosabatdan kelib chiqib, yosh avlodni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalashga doimiy e'tibor qaratilgan. Bunday noyob ma'naviy merosdan tarbiya darslarida unumli va ta'sirli foydalanish bugungi kunning muhim talablaridan biri, deb o'ylaymiz. Xalqimizning insonga ezgulikka, halol mehnatga, mehnatni qadrlashga, uni ulug'lashga, o'sib kelayotgan yosh avlodni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan maqollari bisyor: "Yer boylikning onasi bo'lsa, otasi – mehnat", "Obro' topaman desang kamtar bo'l, qarimay desang mehnat qil", "Obro'ning onasi – mehnat, otasi – sa'y-harakat", "Daryo suvini bahor toshirar, odam qadrini mehnat oshirar", "Yetmish go'zallikning bittasi-mehnat", "Suvsiz hayot bo'lmas, mehnatsiz rohat", "Mehnatning noni shirin", Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo'lar chiroylilik", "Mehnat bilan qarisang – rohat bilan yasharsan" kabi hikmatli so'z va xalq maqollarida, xalq farovonligi, boyligi insonning o'z qo'lida, mehnatida ekanligi ifodalangan. Demak, yaxshi va farovon yashamoqchi bo'lsak, yangi jamiyat bizdan yaxshi mutaxassis bo'lishni, fidokorona mehnat qilishni, tinmay izlanishni talab etadi.

Mamlakatimizda xalq farovonligini ta'minlashga qaratilgan islohotlarning mohiyatini anglab yetishi va uning faol ishtirokchisiga aylanishiga erishishda aynan xalq maqollarining o'rni kattadir. Har bir kishining turmush tarzi va yashash sifati ko'p jihatdan uning kasb mahoratiga, manaviy e'tiqodi, jo'shqin o'zgarib borayotgan yangi muhitni anglashga bog'liq. Buning uchun xalqimizda o'z kuchini, ishonch tuyg'ularini kamol topishi, xo'jalik yuritishning zamonaviy usullarini o'zlashtirish, mulkka egalik hissini tarbiyalash, mehnatga oqilona munosabatni qaror toptirish lozim. Bizning xalqimizdek mehnatkash, mirishkor ishning ko'zini biladigan xalq o'z turmushini o'z qo'li bilan farovon qilishga qodir.

Boshlang'ich sinf tarbiya darslarida maqollarning tarbiyaviy ahamiyati – nutq ma'daniyatini rivojlantirish: o'quvchilar mantiqiy va obrazli fikrashga o'rganadi. To'g'ri talaffuz – harflarni aniq aytish urg'uni to'g'ri qo'llash. So'z boyligi – turli mavzularda o'z fikrini bayon qilish uchun kerakli so'zlarni bilish, so'zlarni to'g'ri qo'llash. So'z boyligini oshirish: "O'qigan biladi, o'rgangan topadi" maqolini tushuntirish jarayonida yangi so'zlar o'rganiladi. Ifodalilik va

²⁶ I.A. Karimov. Hayotimizning ,taraqqiyotimizning huquqiy asosi."Xalq so'zi gazetasi ,2002yil 6-dekabr

obrazlik: “Til-inson ko‘zgusi” kabi maqollar orqali nutqning inson qiyofasini belgilovchi jihati tushuntiriladi. Maqollardagi so‘z tartibi va jumla tuzilishi grammatik me‘yorlarga mos kelgani uchun bolalar to‘g‘ri gapirishni o‘rganadilar. Maqollar orqali nutq madaniyatini rivojlantirish metodlari: nutq madaniyatini rivojlantirish o‘quvchilarning o‘z fikrlarini aniq va ravon mantiqiy ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonidir. Boshlang‘ich sinflarda bu jarayon bolalarning yosh xususiyatlariga mos tarzda, qiziqarli va samarali usullar orqali amalga oshirilishi kerak.

Savol-javob metodi – bu metod bolalarni o‘z fikrlarini aniq va lo‘nda ifodalashga o‘rgatadi. O‘qituvchi dars jarayonida mantiqiy ochiq savollar berib, ulardan to‘liq javob talab qiladi. Munozara va bahs – bahs orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini himoya qilish, aniq mantiqiy dalillar keltirish va ma‘daniyatli nutq yuritish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Maqollar qisqa va mazmunli bo‘lgani uchun bolalarni obrazli fikrlashga o‘rgatadi. O‘qituvchi dars davomida mavzuga mos maqol va matallarni kiritishi, ularni izohlashga o‘quvchilarni jalb qilish lozim. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish: maqollarni audio-video va vizual vositalar orqali tushuntirish; o‘yinli metodlardan foydalanish – maqollarning ma‘nosini ochib beruvchi interfaol metodlarni qo‘llashdir. Maqollar yosh bolalarning psixologik xususiyatlariga mos keladigan tarzda qisqa, obrazli esda qolarli shaklda ifodalangan. Ertangi hayotga tayyorlaydi, o‘quvchilar hayotiy tajribaga ega bo‘lmaganligi sababli maqollar ular uchun muhim yo‘riqnoma bo‘lib xizmat qiladi. Emotsional ta’siri kuchli bo‘ladi, qiziqarli, qisqa va obrazli bo‘lganligi sababli bolalar tez eslab qoladi. Maqollarni hayotiy voqealar bilan bog‘lab tushuntirish ularning yanada tushunarli va esda qolarli bo‘lishini ta‘minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, maqollar orqali nutq madaniyatini rivojlantirish, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining so‘z boyligini oshirish, muloqot madaniyatini shakllantirish, aniq va to‘g‘ri fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tarbiya darslarida maqollardan faol foydalanish o‘quvchilarning tilga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ularni madaniyatli va go‘zal nutq egasi bo‘lishiga yordam beradi. Maqollar nutq madaniyati, muomala, muloqat odobi masalasiga oidlarining o‘zi ichki tasniflashda oz so‘zlash, tinglash, sukut saqlash, shirinso‘zlik, to‘g‘ri so‘zlash, mushohadakorlik, Vatan, kasb-hunar, farzand tarbiyasi va hokazo mavzularni o‘z ichiga oladi. Albatta, biz ulardan o‘z o‘rnida unumli va o‘rinli foydalansak, maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Shu sababli o‘qituvchilar dars jarayonida maqollar tizimli va ijodiy yondashuv asosida qo‘llashlari lozim. Maqollar milliy merosning muhim qismi sifatida ta‘lim jarayonida muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchilar maqollardan samarali foydalanish orqali bolalarning ta‘lim va tarbiya jarayoni yanada mazmunli va qiziqarli qilishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbek bolalar adabiyoti ontologiyasi. 2 tomlik. – Toshkent. 2006.
2. Alavutdinova N. Abdurahmonova M. Ijodiy fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish muammolari. O‘ZBEKISTON, 87.
3. Idiyeva N. Methods of using ICT in teaching primary students to work on artistic works in mother language and reading literacy lessons. American Journal of Education and Evaluation Studies. Vol. 1. No.7. (Oct.2024), E-ISSN: 2997-9439.
4. Idiyeva N. Psychological features of working on a popular science article in classes on language and reading in primary school. European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE). Vol.4. Issue 4. April-2024. ISSN: 2795-8612.
5. Idiyeva N.E. “Ajurli arra” interfaol metodining mazmun va mohiyati. Образование наука и инновационные идеи в мире. №10. Часть-1. Декабрь 2022.
6. Izbullayeva G. Pedagogika nazariyasi va tarixi. 2-qism. Darslik. – Buxoro: “Durdona”. – 2023. – 224 b.

IBN SINO PEDAGOGIK QARASHLARINING G'OYAVIY-BADIIY TAHLILI

Jabborova Shahrida
Osiyo Xalqaro Universiteti MM3-P-24 magistranti

Annotatsiya: *Tadqiqotning maqsadi o'rta asr Sharqining buyuk faylasufi, tabibi va olimi Ibn Sinoning pedagogik qarashlarini g'oyaviy-badiiy jihatdan tahlil qilish, ta'lim an'anasining rivojlanishiga ta'sirini yoritib berishdan iborat. Ishda mutafakkir pedagogik konsepsiyasining falsafiy va axloqiy jihatlari ko'rib chiqilgan, uning tarbiya, axloqiy fazilatlarni shakllantirish va bilimlarni uzatish usullari haqidagi g'oyalari tahlil qilingan. Tadqiqotning metodologik asosi tarixiy-falsafiy tahlil, qiyosiy-tahliliy metod va Ibn Sino matnlarini o'rganishga germeneytik yondashuvdan iborat. Natijada, uning pedagogik tizimining asosiy tamoyillari, jumladan, ratsional bilishning axloqiy tarbiya bilan integratsiyalashuvi hamda shaxsning intellektual va jismoniy rivojlanishini uyg'unlashtirish aniqlandi. Tadqiqotning zamonaviy pedagogik diskurs kontekstida yangiligi asoslangan, chunki Ibn Sino g'oyalari dolzarb ta'lim konsepsiyalari bilan taqqoslangan. Xulosalar uning merosi ta'lim tizimlari va metodologik yondashuvlarni modernizatsiya qilishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *pedagogika falsafasi, Ibn Sino, o'rta asr ta'lim an'anasi, tarixiy-falsafiy tahlil, tarbiya metodlari, islom pedagogikasi, ta'lim etikasi, ratsional bilish.*

Tarbiya va ta'lim muammosi butun insoniyat tarixi davomida falsafiy, pedagogik va madaniy tafakkurda asosiy o'rinni egallagan. Shaxsni qanday shakllantirish, qanday o'qitish usullari eng samarali va ideal o'qituvchi qanday bo'lishi kerakligi haqidagi fikrlar antik davrda ham, o'rta asrlarda ham muhokama mavzusi bo'lgan va bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu nuqtayi nazardan, ta'lim an'anasining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan o'tmishning buyuk mutafakkirlarining pedagogik qarashlari alohida qiziqish uyg'otadi. Ana shunday mutafakkirlardan biri buyuk olim, faylasuf, shifokor va pedagog Abu Ali ibn Sino (Avitsenna) bo'lib, uning g'oyalari Sharq va G'arbning intellektual tarixiga chuqur ta'sir ko'rsatgan.

Ibn Sino islomning Oltin asrida ilm-fan, falsafa va tibbiyot gullab-yashnagan davrda yashagan. Uning asarlari keng ko'lamli ilmiy fanlarni qamrab oladi, ammo uning merosining eng kam o'rganilgan qirralaridan biri uning pedagogik konsepsiyasidir. Zamonaviy ta'lim diskursida Ibn Sino g'oyalari o'zining chuqur falsafiy asosi va shaxs taraqqiyoti kontekstida amaliy qo'llanilishi bilan tadqiqotchilar e'tiborini tortadi. U ta'limni insonning intellektual, axloqiy va jismoniy rivojlanishini o'z ichiga olgan yaxlit jarayon sifatida ko'rib chiqdi, bu ko'p jihatdan tarbiyaning zamonaviy gumanistik nazariyalariga mos keladi.

Zamonaviy pedagogik nazariyalarda an'anaviy ta'lim qadriyatlarini yangi metodologik yondashuvlar bilan integratsiyalash zarurati tobora ko'tarilib bormoqda. Biroq, ta'lim sohasidagi mumtoz merosning chuqur tahlili yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Xususan, Ibn Sinoning ta'lim va tarbiyaga oid qarashlari hozirgi zamon ta'lim tendensiyalari kontekstida tizimli ravishda ko'rib chiqilmagan. Uning falsafa, etika va ilmiy bilimlar sinteziga asoslangan pedagogik konsepsiyasi, ayniqsa, XXI asr ta'lim tizimlari transformatsiyasi sharoitida o'qitishning yangi strategiyalarini ishlab chiqishda qimmatli bo'lishi mumkin.

Ibn Sinoning falsafiy va tibbiy qarashlariga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlarga qaramay, uning pedagogik g'oyalari ko'pincha fragmentar tarzda ko'rib chiqiladi. Ilmiy adabiyotlarda uning zamonaviy ta'lim uchun ahamiyatini ko'rsata oladigan pedagogik merosining kompleks tahlili mavjud emas. Bu esa mazkur mavzuni yanada batafsilroq ko'rib chiqish zaruratini keltirib chiqaradi va mazkur tadqiqotni ham tarixiy-falsafiy, ham pedagogik jihatdan dolzarb qiladi.

Tadqiqotning maqsadi Ibn Sino pedagogik qarashlarini har tomonlama g'oyaviy-badiiy tahlil qilish, ularning asosiy xususiyatlarini ochib berish va zamonaviy pedagogika fani uchun ahamiyatini baholashdan iborat.

Olib borilgan tadqiqot Ibn Sino pedagogik qarashlarining g'oyaviy-badiiy tahlilini amalga oshirish, uning ta'lim konsepsiyasining asosiy jihatlarini aniqlash va ularning zamonaviy pedagogika fani kontekstidagi ahamiyatini aniqlash imkonini berdi. Ish jarayonida Ibn Sinoning pedagogik tizimi intellektual salohiyatni rivojlantirish, axloqiy tarbiya, amaliy ta'lim va o'quvchiga individual yondashuvga asoslanishi aniqlandi.

Mutafakkir asarlari tahlili shuni ko'rsatdiki, uning pedagogik konsepsiyasi uch bosqichli ta'lim modeliga asoslangan bo'lib, unda nafaqat bilimlarni uzatishga, balki shaxsning axloqiy-ma'naviy fazilatlarini shakllantirishga ham alohida e'tibor qaratilgan. U ta'limni ong va axloqning uyg'un rivojlanishiga qaratilgan uzluksiz jarayon sifatida ko'rib chiqdi, bu esa uning g'oyalarini zamonaviy ta'lim tizimlari uchun dolzarb qiladi.

Tadqiqot natijalari Ibn Sino metodologiyasining ko'p jihatdan ta'limga zamonaviy yondashuvlarga hamohangligini tasdiqladi. Mantiqiy tafakkurni rivojlantirish, murabbiylikni qo'llash, ta'limni individuallashtirish va bilimlarni amalda qo'llashga yo'naltirish - bu tamoyillar kompetensiyaviy yondashuv, gumanistik pedagogika va muammoli ta'lim metodi kabi zamonaviy pedagogik konsepsiyalarda o'z aksini topgan.

Ishning amaliy ahamiyati shundaki, u Ibn Sinoning pedagogik g'oyalarini XXI asr ta'lim tizimlarida qo'llash imkonini beradi. Uning usullarini zamonaviy ta'lim dasturlariga kiritish intellekt, axloq va mustaqil fikrlashni rivojlantirishni uyg'unlashtirgan holda o'qitishga yaxlit yondashuvni shakllantirishga yordam berishi mumkin. Uning g'oyalari oliy ta'lim tizimida, kasbiy ta'limda, shuningdek, murabbiylik va kadrlar tayyorlash dasturlarida moslashtirilishi mumkin.

Ibn Sinoning pedagogik merosi zamonaviy ilm-fan va ta'lim amaliyoti uchun muhim va qimmatli bo'lib qolmoqda. Uning qarashlari nafaqat Sharq va G'arb ta'lim tizimlarining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi, balki pedagogik fikrga ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda, bu esa ularni keyingi ilmiy tadqiqotlarning muhim obyektiga aylantiradi. Mavzuni o'rganish istiqbollari uning metodologiyasini zamonaviy innovatsion ta'lim yondashuvlari bilan qiyosiy chuqur tahlil qilish, shuningdek, uning pedagogik tamoyillarini raqamli ta'lim va masofaviy ta'lim sharoitlariga moslashtirish dasturlarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abdukarimova, G. B. (2019). Abu Ali Ibn Sinoning ta'limga oid falsafiy qarashlari. Fan va ta'lim yutuqlari.
2. Djurayev, R. X., & Mardonov, Sh. K. (2008). Sharqning buyuk mutafakkirlarining pedagogik g'oyalari pedagog kadrlar tayyorlashning asosidir. Butun hayot davomida ta'lim olish.
3. Isroilova, F. J., & Bahromov, J. (2021). Mutafakkirlarning yoshlar tarbiyasiga oid pedagogik g'oyalari. Internauka.
4. Kamalova, D. O. (2019). Alisher Navoiyning pedagogik qarashlari. Modern Scientific Research.
5. Kamolova, S. (2020). Abu Ali ibn Sinoning (Avitsenna) pedagogik qarashlari. JSPI ilmiy nashrlar arxivi..

FARZAND TARBIYASIDA OILANING TUTGAN O'RNI

Qodirova Nargiza Odil qizi

Osiyo xalqaro universiteti bosqich magistri

Annotatsiya: Farzand tarbiyasida oilaning asosiy roli va ahamiyati yoritib berilgan. Oilaviy muhit bolaning shakllanishi, dunyoqarashi va axloqiy qadriyatlarini egallashida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ota-onaning tarbiyaviy yondashuvi, mehr-muhabbati hamda namuna bo'lishi bolalarning sog'lom, ma'naviy yetuk shaxs sifatida kamol topishida muhim o'rin tutadi. Anotatsiyada shuningdek, oilaviy tarbiyaning jamiyat taraqqiyotiga ta'siri, ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liqligi va zamonaviy davrda tarbiyada uchrayotgan muammolar ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Farzand, ota-ona, mehr, kamol, davlat, jamiyat, kelajak, intellektual rivojlanish, omil, tarbiya, niyat, mehribonlik, samimiyat, rostgo'ylik, tasavvur.

Har bir jamiyatning taraqqiyoti, kelajagi va barqarorligi avvalo sog'lom, tarbiyali va bilimli avlodga bog'liqdir. Shu boisdan, farzand tarbiyasi har qanday davlat va jamiyatda eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Farzand tarbiyasida esa oila – eng birinchi va eng asosiy tarbiya maskani sifatida alohida o'rin tutadi. Bola dunyoga kelgach, u eng avvalo oilaviy muhit, ota-onaning xulq-atvori, muomala-munosabati orqali hayotni anglay boshlaydi. Oila nafaqat bolaga mehr va g'amxo'rlik bag'ishlaydi, balki uning axloqiy, ruhiy, ma'naviy va intellektual rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Oila – bu birinchi maktab, ota-ona esa birinchi ustozdir. Shu sababli, farzand tarbiyasida oilaning o'rni va roli beqiyosdir. Har bir ota-ona farzandining kelajakda jamiyatga foydali inson bo'lib ulg'ayishini istaydi. Ammo bu yo'ldagi eng muhim omillardan biri bu – to'g'ri tarbiya, ayniqsa, oila bag'ridagi tarbiyadir. Farzand oiladagi muhabbat, hurmat, adolat, sabr-toqat kabi insoniy fazilatlarni avvalo o'z yaqinlari misolida anglab yetadi.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, oiladagi muhit, undagi munosabatlar, ota-onaning farzandiga bo'lgan yondashuvi jamiyat hayotida o'ziga xos ta'sir kuchiga ega. Zero, bugunning bolasi – ertaning yetuk mutaxassisi, rahbari va ota-onasidir. Demak, ularni tarbiyalashda oilaning roli faqat bugun uchun emas, balki butun jamiyat kelajagi uchun ham beqiyos ahamiyatga ega. Farzand tarbiyasida oilaning tutgan o'rni bevosita ota-onaning shaxsiy namunasida namoyon bo'ladi. Bola ko'p hollarda eshitganidan ko'ra, ko'rganini ko'proq yodda saqlaydi. Shuning uchun ota-onaning har bir harakati, muomalasi, kundalik hayoti bolada muayyan tasavvurlarni shakllantiradi. Masalan, mehribonlik, samimiyat, rostgo'ylik kabi fazilatlarni bola oilasida ko'rsa, u ham shu kabi sifatlarini o'zlashtiradi. Aksincha, oilada ziddiyatlar, beparvolik yoki e'tiborsizlik ko'p bo'lsa, bu holatlar bolaning psixologik holatiga salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin.

Oila shunchaki yashash joyi emas – bu maktab, tarbiya o'chog'i, mehr va e'tibor manbai. Aynan oilada bola o'ziga bo'lgan ishonchni hosil qiladi, jamiyatda o'z o'rnini topishga qadam qo'yadi. Shu bois, ota-onalar farzand tarbiyasiga katta mas'uliyat bilan yondashishlari, ular bilan doimiy muloqotda bo'lishlari, ularning ruhiy olamini tushunishga harakat qilishlari kerak. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda farzand tarbiyasida ota-onalarning zamon bilan hamqadam bo'lishi muhimdir. Axborot texnologiyalarining keng tarqalgan bir davrida bolalarning e'tiborini foydali mashg'ulotlarga yo'naltirish, ularga tanqidiy fikrlash, madaniyat va odob-axloq saboqlarini o'rgatish ham oilaning vazifasidir. Ota-onalar faqat nazorat qiluvchi emas, balki do'st, maslahatgo'y va qo'llab-quvvatlovchi bo'lishlari lozim.

Farzand – har bir oilaning eng katta boyligi, hayotining ma'nosi va davomchisidir. Bola dunyoga kelgan zahoti, uning tarbiyasi uchun eng qulay va tabiiy muhit – bu oila hisoblanadi. Zero, bola ilk qadamini oilada tashlaydi, ilk so'zini ota-onasidan eshitadi, ilk saboqni oila bag'rida oladi. Shu sababli ham, farzand tarbiyasida oilaning tutgan o'rni beqiyosdir. Oila – bu shunchaki yashash joyi emas, balki ma'naviy maktab, axloqiy tarbiya beriladigan muhitdir. Bugungi kunda jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy o'zgarishlar, globallashuv jarayonlari va internetning keng tarqalishi farzand tarbiyasiga bo'lgan yondashuvlarni yanada mas'uliyatli va ongli tarzda olib borishni talab qilmoqda. Bu jarayonda esa, eng asosiy yuk oila zimmasiga tushadi. Farzand qanday inson bo'lib ulg'ayishi – aynan oiladagi muhit, ota-onaning tutumi va munosabatiga chambarchas bog'liq. Bugungi kunda har bir ota-ona farzandining oqil, bilimli, odobli va jamiyatga foydali inson bo'lib voyaga yetishini istaydi. Ammo bu orzuga erishish uchun faqat niyat yetarli emas – unga to'g'ri tarbiya, sog'lom muhit, ayniqsa, mehrga boy oila zarur. Farzand hayotida birinchi qadamni qo'yadigan, ilk so'zlarni o'rgatadigan, to'g'ri va noto'g'rini ajratishga yo'l ko'rsatadigan joy – bu aynan oila. Shuning uchun ham farzand tarbiyasida oilaning o'rni va ta'siri nihoyatda muhim hisoblanadi. Oila – bu bola uchun birinchi maktab, unda ota-ona – ustoz, aka-uka yoki opa-singillar – hayotdagi ilk do'stlardir. Oila qanday bo'lsa, farzand ham shunday shakllanadi. Demak, to'g'ri tarbiyaning ildizi, avvalo, sog'lom oila muhitida yotadi. Shu bois, farzand tarbiyasi haqida so'z borganda, avvalo oilaning bu boradagi mas'uliyati va ahamiyatiga alohida e'tibor qaratish lozim.

Oiladagi bola tarbiyasi ikkiyoqlama ahamiyat kasb etadi, ota-onalar farzandlariga ahloq-odob, ruhiyat va ma'naviyatga oid bilimlardan saboq berish bilan qanoatlanib qolmasliklari, balki

o'zlari ham tarbiyaning o'ziga xos sir-sinoatlari, hususiyatlari, uning mazmun-mohiyati va ma'nosiga doir eng yangi ma'lumotlardan xabardor bo'lib turishlari kerak bo'ladi. Oilaning asosiy tayanchi bo'lgan ota, hayotning barcha mashaqqatlaridan totib ko'radi, o'zining bukilmaz irodasi, adolatparvarligi, hayot sinovlariga bardoshlilik bilan ajralib turuvchi buyuk shaxs sifatida gavdalanadi. Ota — oilaning boshlig'i, posbonidir. Zero, oilaning har bir ko'z ilg'amas nuqtalarini ilg'ay olish, oila a'zolariga faqat to'g'ri, haq yo'lni ko'rsatib turishdek insoniy mas'uliyat ota zimmasida turadi. Ota oilada o'z farzandlariga har tomonlama yurish-turishda, nutq odobida, o'zaro muomala madaniyatida, eng muhimi amaliy ish faoliyatida to'g'rilik va haqqoniylik, samimiylilik va xolislik yuzasidan namuna ko'rsatadi. Oilada kattalarning obro'si qo'rqitish asosida emas, balki samimiylilik, o'zaro hurmat-ehtirom zamiriga qurilishi maqsadga muvofiqdir. Oila a'zolarining inoqligi, o'zaro hamjihatligi, kiyinish madaniyati, mehnat faoliyati, o'zga kishilar to'g'risidagi suhbatlari va ularning boshqa sifat hamda fazilatlarini bolaning murg'ak tasavvuriga yangi timsollarni olib kiradi. Oila tarbiyasi bolaning kelajakda kim bo'lib yetishishida muhim o'rin tutadi, bola dastlab oilada jamiyatning qiyofasini quradi, bo'lajak fuqaroning huquq va burchlari, dunyoqarashi va axloqiy qarashlari oilada shakllanadi, shu asosda jisman va ruhan kamol topib boradi. Bola uchun oiladagi sog'lom ijtimoiy-ruxiy muhit, madaniy-ma'naviy va axloqiy qadriyatlar, an'analar, ijtimoiy-hayotiy tajribalar, ko'nikma va malakalar manbaidir.

Xulosa qilib aytganda, farzand tarbiyasi eng avvalo oila bag'rida boshlanadi. Oila – bu insonning ilk tarbiya maskani, axloqiy asoslari shakllanadigan joydir. Agar oila mustahkam, mehr-oqibatli va sog'lom muhitga ega bo'lsa, unda voyaga yetayotgan farzand ham ijobiy fazilatlarga ega bo'lib, jamiyatda o'z o'rnini topa oladi. Shu sababli, har bir ota-ona farzand tarbiyasini birinchi navbatda o'zidan boshlashi, unga yaxshi namuna bo'lishi, yurtimiz kelajagi uchun mas'uliyatli avlodni tarbiyalash yo'lida fidokorona harakat qilishi kerak. Zero, sog'lom oila – sog'lom jamiyatning poydevoridir. Avalambor bola tarbiyasida oila mustahkamligi birinchi o'rinda turadi. Onamiz bizni odobli, tartib-intizomli, mehribon, ozodalikka rioya qiladigan, kattalar va kichiklarga hurmatda bo'ladigan qilib tarbiyalasa, otamiz esa bizni mas'uliyatli, qat'iyatli, kuchli, o'ziga ishonadigan, sabr-bardoshli qilib tarbiyalaydi. Bola boshqa muhitga tushib gonganida kattalarga hurmati, dunyoqarashi, har qanday vaziyatda o'zini tuta ola bilishi oilada korgan tarbiyasini yuzaga keltirib chiqaradi. Albatta bola tarbiyasining shakllanishida ota - ona asosiy rolda bo'lishi lozim. Bolaning hayotdagi eng birinchi ustoz bu uning ota-onasi, oilasi boladi. Oiladagi muhit qanchalik yaxshi bolsa bolaning xulq-atvori, boshqalar oldida o'zini tutishi, odobi yaxshi shakllanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Berdieva, Dilsuz. Farzand tarbiyasida ota-onaning vazifalari, Pedagogika -psixologiya (76-81) 2022.yil
2. Yo'ldosheva, M. Q. Oila – farzand tarbiyasi tayanchi. Jizzax davlat pedagogika universiteti, 2022.
3. Madaminova, O'g'iloy Mo'minjon qizi. Farzand tarbiyasida ota-onaning roli. Pedagogika Science and Education, 2023 yil
4. Mirzayev, S. Oiladagi farzand tarbiyasida otaning tutgan o'rnini. 2023
5. Sulaymonova, Oila farzand tarbiyasi, Science and Education 2023yil
6. Ibn Sino. Ma'naviy merosining farzand tarbiyasida tutgan o'rnini. (International Conference of Academic Sciences) 2024yil

YOSH AVLODNI TARBİYALASHDA SINERGETIK TA'LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH

Ibrohimova Feruza Isroil qizi
Osiyo xalqaro universiteti magistri

Annotatsiya : Ushbu maqolada sinergetik ta'lim vositalarining yosh avlod tarbiyasidagi o'rni tahlil qilinadi. Sinergetik yondashuvning asosiy tamoyillari, uning ta'lim samaradorligiga ta'siri va jahon ta'lim tizimidagi ilg'or tajribalar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ushbu metodikani amaliyotga joriy etishning samarali usullari yoritiladi.

Kalit so'zlar: sinergetik ta'lim, innovatsion pedagogika, interaktiv ta'lim, jahon ta'lim tizimi, o'quv jarayoni, mustaqil fikrlash.

Bugungi kunda ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sinergetik ta'lim vositalari – bu ta'lim jarayonida murakkab tizim sifatida qaraladigan va turli komponentlarning o'zaro hamkorligi asosida samarali natijaga erishishni ta'minlovchi metodikalar majmuasidir. Ushbu maqolada yosh avlodni tarbiyalashda sinergetik ta'lim vositalaridan foydalanishning ahamiyati, uning asosiy prinsiplari va amaliy jihatlari tahlil qilinadi.

Sinergetik ta'lim tushunchasi va uning mohiyati.

Sinergetik ta'lim – bu o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ularning shaxsiy imkoniyatlarini maksimal darajada ochib berish va ta'lim jarayonini interaktiv, ko'p qirrali shaklda olib borish tizimidir. Mazkur yondashuv ta'lim jarayonini faqatgina bilim berish emas, balki yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish vositasi sifatida ham qaraydi. Sinergetik ta'lim vositalarining afzalliklari quyidagicha:

1. Interaktiv ta'lim muhiti yaratish – o'quvchilar mustaqil fikrlash va bilimlarni mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2. Moslashuvchanlik – har bir o'quvchining qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda o'qitish imkoniyati yaratiladi.

3. Ijodkorlik va innovatsion fikrlashni rivojlantirish – yangi pedagogik texnologiyalar va kreativ yondashuvlar orqali ta'lim jarayonini boyitish.

4. Jamoaviy o'rganish muhiti – o'quvchilar o'zaro fikr almashib, bir-biridan o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Dunyo ta'lim tizimida sinergetik usullar Dunyo bo'ylab sinergetik ta'lim metodlari keng qo'llanilib, ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim rol o'ynamoqda. Masalan, Finlandiyada ta'lim tizimi sinergetik tamoyillar asosida shakllantirilgan bo'lib, u yerda o'quvchilar erkin fikrlashga, mustaqil izlanishga va ijodkorlikni rivojlantirishga rag'batlantiriladi. Bu jarayonda o'qituvchilar o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlari va qiziqishlarini inobatga olib, darslarni moslashtirishadi.

Singapur ta'lim tizimida esa sinergetik yondashuv zamonaviy texnologiyalar bilan birlashtirilgan. Bu yerda STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) yondashuvi orqali o'quvchilarni muammolarni hal qilishga yo'naltiruvchi metodlar qo'llaniladi. O'quvchilarning jamoaviy ishlash qobiliyatini oshirish, mustaqil qaror qabul qilishni rivojlantirish va real hayot muammolarini yechishga yo'naltirish ushbu tizimning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi.

Amaliy qo'llanilishi Sinergetik ta'lim vositalari quyidagi usullar orqali amaliyotga tatbiq etilishi mumkin:

Loyiha usuli – o'quvchilar mustaqil va jamoaviy loyihalar ishlab chiqish orqali bilimlarini mustahkamlashlari mumkin.

Problemaga asoslangan ta'lim – o'quvchilarga muammolarni hal qilish vazifasi yuklatiladi, bu ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Multimedia texnologiyalaridan foydalanish – interaktiv darsliklar, video va animatsion resurslar orqali ta'lim samaradorligini oshirish.

Gamifikatsiya – o'quv jarayonini o'yin elementlari bilan boyitish orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish.

Yosh avlodni tarbiyalash jarayonida sinergetik ta'lim vositalaridan foydalanish zamonaviy pedagogikaning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv nafaqat ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, balki o'quvchilarning ijodiy va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Shunday ekan, sinergetik ta'lim metodlari kelajak avlodni har tomonlama rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
2. Morin, E. (2008). *On Complexity*. Hampton Press.
3. Johnson, S. (2001). *Emergence: The Connected Lives of Ants, Brains, Cities, and Software*. Scribner.
4. OECD (2018). *The Future of Education and Skills: Education 2030*. OECD Publishing.
5. Bruner, J.S. (1966). *Toward a Theory of Instruction*. Harvard University Press.

O'QUVCHILAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA MULOQOTNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Axadova Sabina Qo'shmurod qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarda nutqni rivojlantirishda muloqotni shakllantirish usul va vositalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: o'quvchi, nutq, muloqot, ta'lim jarayoni, tarbiya, motivatsiya, bola nutqi, kommunikativ, leksika, dialog, tafakkur.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish – bu murakkab psixologik jarayon bo'lib, u faqat bolaning eshitgan nutqiga taqlid qilishidan iborat emas. Bu jarayon bolalarda umuman muloqot faoliyatini rivojlantirish va birinchi navbatda, muloqotga ehtiyoj mavjudligi bilan bog'liqdir. Bolaning borliqning yangi tomonlariga yo'naltirilganligi: amaliy faoliyatdan olamni, so'ngra odamlarni, ularning munosabatlarini o'rganishga o'tish yangi maqsadlarga xizmat qiluvchi yangi muloqot vositalari zaruratini keltirib chiqaradi²⁷. Bola leksikasini kengaytirish, uning o'z kechinmalarini yanada keng va xilma-xil ifodalashni o'zlashtirishi uchun imkoniyat yaratadi. Nutqni zamonaviy va to'laonli rivojlantirish uchun atrofda odamlar bilan o'zaro hamkorlik bolaning muloqotga bo'lgan ehtiyoji tarkibini boyitishi zarur. Bolalarning nutqni egallab olishlarining sababi ularning muloqot asosini faoliyatlarining ehtiyoj-motivatsiya tashkil qilishi, uning tarkibi o'zgarganligidadir. Verbal bosqichda bolada sust nutq shakllanadi. Ushbu bosqichga bo'lgan davrning asosiy ahamiyati shundan iboratki, uning ichida navbatdagi bosqich – faol nutq paydo bo'lishi bosqichiga o'tish uchun zarur bo'lgan sharoit vujudga keladi. Bolaning faol nutqni o'zlashtirishining ikkinchi bosqichida uchta asosiy jihat ajralib chiqadi: emotsional munosabatlar; birgalikda faoliyat (hamkorlik) davomidagi munosabatlar; tovushli munosabatlar. Bolaning kattalar bilan muloqot qilishining ko'rib chiqilayotgan har bir jihati uning oldiga kattalar tomonidan qo'yilayotgan va so'zdan jamiyatda o'zaro bir-birini tushunish uchun shartli ravishda qabul qilingan vosita sifatida foydalanishni talab qilishdan iborat bo'lgan kommunikativ vazifani qabul qilishiga yordam beradi. Bundan tashqari, kommunikativ omilning ko'rib chiqilayotgan har bir jihati u yoki bu darajada va o'z holicha bolalarning kommunikativ vazifani hal etishlariga, ya'ni nutqdan foydalanishlariga yordam beradi. Nutqni rivojlantirishning uchinchi bosqichida uning materiyasi (leksika va grammatika) bolaning muloqot vazifasini o'zgartirgan holda kattalar bilan muloqotga bo'lgan ehtiyojiga va uning tarkibiga uzviy bog'liq bo'ladi. Bu bola nutqining yangi, yanada murakkab va keng qamrovli jihatlarini o'zlashtirishiga olib keladi. Bolaning ruhan

²⁷ Dursunov S., Axtamova N. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish // Tashkent Medical Academy Volume 4 | TMA Conference | 2023 Integration of Science, Education and Practice in Modern Psychology and Pedagogy: Problems and Solutions. –B.1040-1045.

shakllanishida nutqning hal qiluvchi o'rinni egallashi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillarning ahamiyatini yanada oshiradi.

Nutq rivojini harakatlantiruvchi kuchlar haqidagi masala ular shiddat bilan va to'satdan amalga oshirilishi tufayli ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bolalar nutqini rivojlantirishni rag'batlantiruvchi yoki uni sekinlashtiruvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonda aniq maqsadni ko'zlagan holda pedagogik sa'y-harakatlarni uyushtirish kalitidir. «Haqiqatdan ham, til bilan tafakkur bir-birisiz yashamaydi, - deb yozadi A. M. Borodich - Garchi til bilan tafakkur bir-birisiz yashay olmasa ham ular o'zida aynan bir hodisani ifodalamaydi. Tafakkur- obyektiv borliqning intihosi, til esa- fikrni boshqa kishilarga yetqazish va mustahkamlash vositasi. So'z bilan tushuncha dialogik tarzda bir-birini taqozo etadi». Ma'lumki, maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish faoliyatning har xil turlarida amalga oshiriladi: tabiat obyektlari bilan tanishtirish mashg'ulotlarida; savod o'rgatishda; o'yin faoliyatida; ijtimoiy foydali mehnat jarayonida turli ishlarining bajarilishida Biroq A.M.Borodich, F.A.Soxin, YE. I. Tixeyeva, O.S. Ushakova, A.P.Usova, A.P.Fedorenko va boshqa tadqiqotchilar ko'rsatib o'tganlaridek, nutqni rivojlantirish mahsus rejalashtirilgan va tashkil etilgan mashg'ulotlarda amalga oshirilishi har jihatdan maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, mashg'ulotlarni tashqil etishda eng ma'qul natijalarga erishish uchun quyidagi talablarga rioya qilish zarur bo'ladi: mashg'ulotlarni ularning maqsadi, mazmuni va o'tqazilish muddatini hisobga olgan holla rejalashtirish; bolalarning analitik-sintetik xarakterdagi nutqiy vazifalarni yechish mashg'ulotlarida mustaqil faoliyatlarini aniq belgilash, predmetlar o'rtasida aloqalar o'rnatish, o'xshashliklarini ajratish; tarbiyaviy xarakterdagi aniq masalalarni hal etish mashg'ulot mazmuni, vaqti va o'tkazish metodini aniq belgilash; bolalarda nutqni shakllantirishga oid mashg'ulotlarga qiziqish o'yg'otish; rejalashtirilgan mashg'ulotlar o'rtasida izchillikka rioya qilish. Ma'lumki, nutqda belgilarni qo'llash an'anasi hech kim tomonidan boshqarilmaydi. Vujudga kelgan an'anani eslash va undan foydalanish kerak. Shuning uchun ham, nutqqa ega bo'lish uchun til belgilaridan foydalanish an'anasini (ularning kombinatsiyalari, bir-birini almashtira olishni bilish lozim. Ana shu munosabat bilan tadqiqotchilardan L.P.Fedorenko va G.A. Fomichevalar metodik jihatdan muhim g'oyani ilgari suradi: «Bolani nutqqa o'rgatish, - deb yozadi ular, - unga til materiyasini (nutq organlarini mashq qildirish) til belgilari, leksik va grammatik belgilar (intellektni mashq qildirish) ma'nosini tushunishni osonlashtirish, leksik va grammatik belgilar yordamida (ehtimol va tuyg'ularni mashq qildirish) borliqni baholashni ifodalashni o'rgatish, adabiy me'yorlarini eslashni osonlashtirishga ko'mak berish demakdir». Bola tomonidan nutqni o'zlashtirishga asosli yondashuv bilan kelishgan holda biz shunga e'tiborimizni qaratdikki, ushbu qo'llanma mualliflari tez-tez «yordam berish», «mashq qildirish» va boshqa iboralarni qo'llaydilar-u, biroq qay tarzda yordam berish, mashq qildirish mumkinligiga kam e'tibor qaratadilar. Nutqni rivojlantirish dasturi ilmiy asoslarga qurilgan bo'lib, u butun mazmuni bilan bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan. Nutqni rivojlantirish dasturi bola faoliyatining o'quv, o'yin, mehnat va maishiy kabi shakllarida amalga oshadi. Jamoat tarbiyasi sharoitida ta'lim - bola nutqini shakllantirishning yetakchi vositasi hisoblanadi. Ona tilini o'qitish – bolalarning bilish qobiliyatini rejali, aniq maqsadni ko'zlagan holda rivojlantirish, ularning atrof-olam haqidagi eng oddiy bilimlarni va tegishli lug'atni o'zlashtirish, nutqiy mahorat va ko'nikmalarni shakllantirish jarayonidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitishning asosiy shakli – mashg'ulotlardir.

Xulosa qilib aytganda bolalar bog'chasida pedagogic nutqni rivojlantirishning metodik tamoyillari quyidagilardir: (aqliy va nutqiy rivojlanishning o'zaro bog'liqligi tamoyili; (nutqni yaxlit bir tuzilma sifatida rivojlantirish tamoyili; (nutqiy rivojlanishning individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili; (bolalarning faol nutqiy amaliyotini ta'minlash tamoyili; (nutqni rivojlantirishga nisbatan muomalali va amaliy yondashuv tamoyili; (muloqotning ijobiy va emotsional muhitini ta'minlash tamoyili. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish – bu murakkab psixologik jarayon bo'lib, u faqat bola eshitgan nutqqa taqlid qilishidan iborat emas, balki bu bolada muloqot faoliyatini rivojlantirish va muloqotga ehtiyoj mavjudligi bilan bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Olimov, T. H. (2019). Spiritual and moral aspects of the formation of civil culture in future specialists of higher education. *Theoretical & Applied Science*, (12), 662-665.
2. Olimov, T. H. (2020). The image of a modern teacher in the formation of civic culture among future highly educated specialists. *Pedagogical skill-Bukhara*, 5.
3. Olimov, T. H. (2019). Development issues of civil society and culture in the work of Eastern thinkers. *Pedagogical skill-Bukhara*, 2.
4. Olimov, T. H. (2016). Formation of self-awareness in youth. *Social and humanitarian sciences in the educational system.-Tashkent*, 4.
5. Olimov, T. (2020). Bo'lajak oliy ma'lumotli mutaxassislarda fuqarolik madaniyatini shakllantirishning ayrim yo'nalishlari. *Fan, ta'lim va amaliyotning integratsiyasi*, 1(1), 20-27.
6. Xolboyeva, G., & Olimov, T. (2023). O'smirlar ma'naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. *Ilm-fan va ta'lim*, 1(7).

DARSDA O'QITUVCHI-O'QUVCHI HAMKORLIGINI HISOBGA OLISHNING SAMARALI VOSITALARI

Turdiyeva Soxiba Gayratovna

Osiyo Xalqaro universiteti Pedagogika-psixologiya yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: O'quvchilar bilan hamkorlikni ta'minlashda o'qituvchi foydalanadigan yondashuvlardan biri o'zaro ta'sir orqali pedagogika. Bu bolaning psixologik farovonligiga, xavfsizligiga, o'qituvchining o'quvchiga g'amxo'rlikiga va o'zini xavfsiz sezish hissigiga e'tibor qaratishini ko'zda tutadi. Ushbu yondashuvda pedagogika o'qituvchilar va bolalar o'rtasidagi o'zaro psixologik hamkorlik aloqasini o'rnatish va samarador ta'sirli manba sifatida tushuniladi. Ushbu maqolada aynan o'qituvchi-o'quvchi hamkorligini hisobga olishning samarali vositalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Hamkorlik, muloqot, individual shug'ullanish, innovatsiya, pedagogik mahorat, kasbiy kompetentlik.

Zamonaviy ta'lim tizimida samarali o'qitishning muhim omillaridan biri bu — o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni to'g'ri tashkil etishdir. Bugungi kunda ta'lim jarayonida faqat bilim berish emas, balki o'quvchini faol ishtirokchi sifatida shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa, o'z navbatida, dars jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida teng, faol, mazmunli hamkorlikni talab etadi. Afsuski, amaliyotda ushbu hamkorlik yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan holatlar ko'p uchraydi va bu ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, ushbu masala bugungi kunda muammo sifatida o'rganilmoqda.

Hamkorlik — bu ikki tomonlama faoliyat bo'lib, u darsda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ishonch, hurmat, faollik va mas'uliyatga asoslangan muloqot shaklidir. Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, hamkorlik o'quvchini bilimni tayyor shaklda emas, balki izlanish, fikrlash, muloqot orqali egallashga undaydi. Hamkorlikli ta'limda o'qituvchi o'quvchi uchun yo'lbo'shchi, tashkilotchi rolini bajaradi. Bu esa o'z navbatida o'quvchining mustaqil fikrlashi, tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'quvchilarni hamkorlikda o'qitishda asosan ularning qobiliyatlarini shakllantirish, muvaffaqiyatini rejalashtirish, o'qitish va nazorat qilish uchun intellekt(aqliy) taraqqiyotlari shakllantiriladi, shuningdek har bir o'quvchilar o'z bilimi va qiziqishlaridan kelib chiqib darsda faol ishtirok etishadi. Hamkorlikda o'qitish g'oyasi didaktikada 1970-yillarda paydo bo'lib, Buyuk Britaniya, Kanada, Germaniya, Avstraliya, Niderlandiya, Yaponiya, Isroil mamlakatlari ta'lim muassasalarida keng qo'llanilib kelinmoqda. Ushbu o'qitish texnologiyalaridan foydalanishning asosiy g'oyasi — o'quv topshiriqlarini nafaqat birgalikda bajarish, balki hamkorlikda ilm olish, o'qishni o'rganish maqsad qilib olingan. Mazkur g'oyalar bir-birini to'ldiradi, didaktik jihatdan boyitadi va bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Bu texnologiya ta'lim berish, har bir o'quvchini kundalik aqliy va jismoniy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikrlashga, tafakkur qilishga o'rgatish, shaxs sifatida ongillik, mustaqillikni tarbiyalash, har bir o'quvchida shaxsiy qadr qimmat tuyg'usini uyg'otish, o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, hamda mas'uliyat hissin shakllantirishni ko'zda tutadi. Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi har bir

o'quvchining bilim olishdagi shaxsiy muvaffaqiyati, guruh muvaffaqiyatiga olib kelishini anglagan holda mustaqil va sidqidildan aqliy, jismoniy mehnat qilishga, o'quv topshiriqlarini to'liq va sifatli bajarishga o'quv materialini aniq puxta o'zlashtirishga, sinfdoshlariga hamkor bo'lib, o'zaro yordam berishga undaydi va tayyorlaydi. R.Jonson an'anaviy o'qitish va hamkorlikda o'qitishning quyidagi asosiy farqlarni aniqladi:

1. Guruh a'zolarining o'zaro munosabati;

2. Har bir guruh a'zosining o'z muvaffaqiyati va o'rtoqlarining muvaffaqiyati uchun shaxsiy javobgarligi;

3. Birgalikda o'quv va kognitiv faoliyat;

4. Guruhlarda talabalar faoliyatini ijtimoiylashtirish;

5. Guruh ishini umumiy baholash.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasida o'quvchilarni hamkorlikda o'qitishni tashkil etishning bir necha metodlari mavjud:

1. Komandada o'qitish (R.Slavin) da o'quvchilar teng sonli ikki komandaga ajratiladi. Har ikkala komanda bir xil topshiriqni bajaradi. Komanda a'zolari o'quv topshiriqlarini hamkorlikda bajarib, har bir o'quvchi mavzudan ko'zda tutilgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga e'tiborni qaratadi. Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi mualliflaridan biri bo'lgan R.Slavinning ta'kidlashicha, o'quvchilarga topshiriqlarni hamkorlikda bajarish uchun ko'rsatma berilishi etarli emas. O'quvchilar tom ma'nodagi hamkorlik, har bir o'quvchining qo'lga kiritgan muvaffaqiyatidan quvonish, bir-biriga sidqidildan yordam berish hissi, qulay ijtimoiy-psixologik muhitni vujudga keltiradi. Mazkur texnologiyada o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish sifatini aniqlashda ularni bir-biri bilan emas, balki har bir o'quvchining kundalik natijasi avval qo'lga kiritilgan natija bilan taqqoslanadi. Shundagina o'quvchilar o'zining dars davomida erishgan natijasi komandaga foyda keltirishini anglagan holda mas'uliyatni his qilib, ko'proq izlanishga, bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga intiladi.

2. Kichik guruhlarda hamkorlikda o'qitish (R.Slavin, 1986). Bu yondashuvda kichik guruhlar 4 ta o'quvchidan tashkil topadi. O'qituvchi avval mavzuni tushuntiradi, so'ngra o'quvchilarning mustaqil ishlari tashkil etiladi. O'quvchilarga berilgan o'quv topshiriqlari 4 qismga ajratilib, har bir o'quvchi topshiriqning ma'lum qismini bajaradi. Topshiriq yakunida har bir o'quvchi o'zi bajargan qism yuzasidan fikr yuritib, o'rtoqlarini o'qitadi, so'ngra guruh a'zolari tomonidan topshiriq yuzasidan umumiy xulosa chiqariladi. Baholovchi har bir kichik guruh axborotini tinglaydi va test savollari yordamida bilimlarni nazorat qilib baholaydi.. O'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyatiga doir tadqiqotlarda asosiy e'tibor o'zaro munosabatning rivojlanishini o'rganishga qaratiladi, o'qitishni guruhli tashkil qilish jarayoni bayon qilinadi. Psixolog A.V. Petrovskiy guruh va jamoadagi shaxslararo munosabatlar faoliyatdan kelib chiqishini o'rganib, ta'lim jarayonidagi o'qituvchining o'quvchilar bilan hamkorligini tashkil qilish, faqat ularni muloqotga ehtiyojini qondirish vositasi emas, balki o'quv materialini o'zlashtirishning ham vositasi ekanligini ta'kidlaydi.

O'qituvchi-o'quvchi hamkorligida uchraydigan muammolar

Amaliyotda ko'p hollarda quyidagi muammolar uchraydi:

• **Avtoritar uslubning ustuvorligi:** O'qituvchining o'z fikrini biryozqlama targ'ib qilishi, o'quvchiga mustaqil fikr yuritish imkonini bermasligi.

• **Muloqot yetishmasligi:** O'quvchining darsdagi ishtiroki cheklangan bo'lsa, u o'zini "eshitilmaydigan" deb his qiladi.

• **Baholashdagi xatoliklar:** O'quvchi faolligi emas, faqatgina to'g'ri javoblar baholansa, bu ham hamkorlikka salbiy ta'sir qiladi.

• **Tarbiyaviy yondashuv yetishmasligi:** Faqat bilimga urg'u berilib, o'quvchining shaxsiy fazilatlarini inkor etilishi.

Darsda o'qituvchi-o'quvchi hamkorligini hisobga olmaslik — zamonaviy ta'limning eng dolzarb muammolaridan biridir. Bu muammo yechimi sifatida ta'lim jarayonini interfaol, ochiq, ishtirokchi model asosida tashkil etish lozim. Hamkorlikli o'qitish — bu faqat uslub emas, balki pedagogik madaniyatning eng muhim ko'rinishidir. Har bir o'qituvchi o'z faoliyatida bu omilga e'tibor qaratishi zarur.

Dars jarayonida o'qituvchi-o'quvchi hamkorligini hisobga olmaslik — zamonaviy ta'limning dolzarb muammosidir. Bu muammoni bartaraf etish uchun o'qituvchilar yangi

pedagogik yondashuvlarga tayangan holda, o'quvchini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishi lozim. Faol metodlar, ochiq muloqot, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, baholash va refleksiya orqali hamkorlikni mustahkamlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Маъмурова, Ф., & Абдуллаева, Н. (2019). Тренинг развития способности мышления ребенка. Экономика и социум, (4 (59)), 501-504.
2. Нажмиддинова, Ё., Абдуллаева, Н., & Давронова, М. (2016). Перспективы адаптации выпускников профессиональных колледжей на производственных предприятиях. European research, (3 (14)), 71-75.
3. Mamurova, F. T., Abdullayeva, N. K., & Qahhorovna, S. M. (2020). Innovative approach and modern trends in the development of science and education. Journal of Critical Reviews, 7(7), 1061-1063.
4. V. Karimova. Psixologiya. Ma'ruzalar matni. T. 2000 y.

MAQOL VA TOPISHMOQLARNI INTERFAOL METODLAR ASOSIDA O'RGANISH ORQALI O'QUVCHILARNING TIL BOYLIGINI VA IFODA QILISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH

Matkarimova Sayyora Askarbekovna
Osiyo xalqaro universiteti 2-bosqich magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada maqol va topishmoqlarni o'rganish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining til boyligini kengaytirish hamda og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishga doir innovatsion va interfaol metodlar tahlil qilinadi. Milliy og'zaki ijod namunalari zamonaviy metodika asosida o'rganish o'quvchilarning fikrni ifodalash, muloqotga kirishish va madaniy-estetik tafakkurini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: maqol, topishmoq, og'zaki ijod, til boyligi, nutqni rivojlantirish, interfaol metodlar, boshlang'ich sinf

Til – tafakkur va madaniyat ko'zgusi. Aynan til boyligi va nutq madaniyati bolalikdan shakllanadi. Boshlang'ich sinfda o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishda maqol va topishmoqlar muhim o'rin tutadi. Bu ijodiy matnlar xalq donishmandligi, mantiqiy fikrlash va estetik didni shakllantirish vositasidir. Ularni o'rganish jarayoniga interfaol metodlarni qo'llash orqali o'quvchilar tilga qiziqadi, faol ishtirokchi bo'ladi.

Maqol va topishmoqlarning didaktik ahamiyati

- **Maqollar:** umumlashtirilgan fikr, hayotiy tajriba va axloqiy qadriyatlar manbai.
- **Topishmoqlar:** obrazli tafakkur, kuzatuvchanlik va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. Ular o'quvchining so'z boyligini kengaytiradi, ifodali nutqini shakllantiradi va madaniy merosga hurmat uyg'otadi.

Interfaol metodlardan foydalanish usullari

1. **“Fikrlar kartasi” (Mind map)** – maqol mazmunini obrazli ifodalash.
2. **“Rolli o'yin”** – maqol yoki topishmoq mazmuni asosida sahnalashtirish.
3. **“Savol-javob zanjiri”** – topishmoqlar asosida guruhlarda fikr almashish.
4. **“Juftlikda ishlash”** – o'quvchilar bir-biriga maqollarni to'g'ri izohlash vazifasini bajaradilar.

5. **“Aqliy hujum”** – berilgan maqolga mos vaziyatlar yoki hayotiy misollarni keltirish.

Natija va samaradorlik

Interfaol metodlar orqali:

- O'quvchining lug'at boyligi kengayadi;
- Fikrini mustaqil ifodalash, og'zaki nutqda faol ishtirok etish ko'nikmalari shakllanadi;
- Milliy qadriyatlar asosida axloqiy tarbiya mustahkamlanadi;
- O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ijobiy muloqot shakllanadi.

Xulosa

Maqol va topishmoqlarni zamonaviy yondashuvlar asosida o'rganish o'quvchilarda tilga, so'zga va madaniy qadriyatlarga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Interfaol metodlar o'quvchini

faollikka undaydi, mustaqil fikrlashga o'rgatadi va nutqiy madaniyatni shakllantiradi. Shuning uchun ushbu metodika boshlang'ich ta'limda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimova, Z. I. (2020). Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi.
2. Usmonxo'jayeva, D. R. (2022). Til madaniyati va xalq og'zaki ijodi asoslari. Samarqand: Ilm ziyo.
3. Azizxo'jayeva, N. N. (2021). Pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar. Toshkent: TDPU.
4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society. Harvard University Press.
5. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Collier Books.
6. Gulomov, A. (2018). "Maqollar – xalq donishmandligi namunasi sifatida", *Til va adabiyot jurnali*, №1.

ZAMONAVIY TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING PEDAGOGIK TAMOYILLARI

Shermetov Atabek Ismailovich
Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar va axborot xavfsizligi masalalari ko'rib chiqilgan. Hamda, zamonaviy ta'lim tizimida axborot xavfsizligini ta'minlashning pedagogik asoslari va metodologiyasi haqida ma'lumot beradi. Raqamli texnologiyalar orqali ta'limda axborot xavfsizligi muammolarini hal etish, o'quvchilarga xavfsiz internet xulq-atvorini o'rgatish va pedagoglarning axborot xavfsizligi bo'yicha bilim va ko'nikmalarini oshirish zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Axborot xavfsizligi, raqamli kompetentsiyalar, kiberxavfsizlik, pedagogik yondashuvlar, ta'lim tizimi, pedagogik strategiyalar, ta'lim tizimi va xavfsiz internet xulq-atvori.

Zamonaviy ta'lim tizimi raqamli texnologiyalarni keng qo'llash orqali o'quv jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatlarini yaratmoqda. Bu texnologiyalar o'quvchilarga o'z bilim va ko'nikmalarini mustaqil shakllantirish, kerakli axborotlarga tezkor kirish imkonini berish, shuningdek, interaktiv metodlar asosida ta'lim olish imkoniyatini taqdim etmoqda. Biroq, bu jarayonda axborot xavfsizligi masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki raqamli axborot muhitida noto'g'ri, yolg'on yoki zararli ma'lumotlarning tarqalishi, yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, shaxsiy ma'lumotlarning oshkor bo'lishi yoki kiberjinoyatlarning ko'payishi mumkin.

Axborot xavfsizligini ta'minlash zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas va ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Ushbu jarayon faqatgina texnik vositalar yordamida emas, balki chuqur pedagogik yondashuvlar asosida ham samarali amalga oshirilishi zarur [Karimov, 2023:45–49]. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar tez sur'atlarda hayotimizning barcha sohalariga kirib kelayotgan bir paytda, yosh avlodni axborot muhitida mustaqil, ongli va mas'uliyatli harakat qilishga o'rgatish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biriga aylanmoqda.

Shu nuqtai nazardan qarganda, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, ularni axborotni saralash, tahlil qilish va baholashga o'rgatish axborot xavfsizligini ta'minlashning asosiy pedagogik tamoyillaridan biridir. Tanqidiy fikrlash orqali o'quvchilar yolg'on yoki noto'g'ri axborotni aniqlash, ularning salbiy ta'siriga tushib qolmaslik va axborotni to'g'ri talqin qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, axborot xavfsizligini ta'lim orqali ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

O'quvchilarda raqamli texnologiyalarni to'g'ri, mas'uliyatli va samarali qo'llash madaniyatini shakllantirish ham axborot xavfsizligining pedagogik asoslaridandir. Axborot muhitida to'g'ri xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirish, shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash, internetda axloqiy me'yorlarga rioya qilish kabi elementlar zamonaviy ta'limning ajralmas qismi

bo'lib qolmoqda. Bu borada pedagogik yondashuvlar o'quvchilarning axborotga nisbatan ongli va ehtiyotkor munosabatini rivojlantiradi.

Pedagoglarning o'zlari ham zamonaviy raqamli texnologiyalar va axborot xavfsizligi bo'yicha yetarli bilim va malakaga ega bo'lishlari zarur. Sababi, pedagoglar o'z bilimlari orqali o'quvchilarga to'g'ri yo'l ko'rsatadilar, xavf-xatarlarni tushuntiradilar va xavfsiz axborot muhitini yaratishda bevosita ishtirok etadilar. Shu sababli pedagog kadrlar malakasini oshirish, ularni zamonaviy axborot muhitida faol ishlashga tayyorlash dolzarb vazifalardan biridir.

Interfaol o'qitish metodlari, guruhli ishlar, muammoli vazifalarni yechish, loyiha asosida o'qitish kabi yondashuvlar axborot xavfsizligini ta'lim jarayonida o'zlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, guruhli ishlarda o'quvchilar birgalikda kiberxavfsizlikka oid muammolarni tahlil qilib, ularni hal etish yo'llarini izlashadi. Bu jarayon orqali ular o'rtasida axborot xavfsizligi masalalariga oid suhbatlar rivojlanadi, fikr almashish va tajriba o'rtoqlashish orqali yanada puxta bilimga ega bo'ladilar.

Muammoli vazifalar esa o'quvchilarga real hayotdagi kiberhujumlar yoki axborotlarni himoya qilishga oid vaziyatlarni taqdim etish orqali ularni aniq echimlar topishga o'rgatadi. Masalan, o'quvchilarga maxfiy axborotni himoya qilish uchun turli texnologiyalarni tanlash va ulardan qanday to'g'ri foydalanishni amaliy ko'rsatmalar orqali o'rgatish mumkin. Ushbu metodlar o'quvchilarda nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash, ularni real hayotdagi vaziyatlarda qo'llash, mustaqil qarorlar qabul qilishga o'rgatadi. Natijada, o'quvchi nafaqat axborotni iste'mol qiluvchi, balki uni baholovchi va tahlil qiluvchi faol subyektga aylanadi.

Ta'lim muassasalarida axborot xavfsizligiga oid maxsus kurslar, seminarlar va treninglar tashkil etish orqali o'quvchilar va pedagoglarda tegishli bilim va ko'nikmalarni shakllantirish mumkin. Ayniqsa, bosqichma-bosqich o'quv dasturlari asosida tashkil etilgan interfaol mashg'ulotlar, amaliy topshiriqlar va muammoli vaziyatlar asosida olib borilgan treninglar orqali ishtirokchilarda nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalar ham shakllanadi [Jumayev, 2025:56-60]. Masalan, yuqori sinf o'quvchilari uchun "Raqamli xavfsizlik va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish" mavzusida treninglar o'tkazish orqali ularga phishing xurujlari, zararli dasturlar va ijtimoiy muhandislik usullari haqida tushuncha berilishi mumkin.

Bunday tashabbuslar orqali yoshlar axborot xavfsizligining zaruriy tushunchalariga ega bo'lib, o'zini kiberxavf-xatarlardan himoya qilish madaniyatiga ega bo'ladi. Misol uchun, o'quvchilarning o'z telefonlari va noutbuklarini xavfsiz sozlash, noma'lum manbalardan dastur yuklab olmaslik, elektron pochta xavfsiz xatti-harakatlar qoidalariga amal qilish kabi odatlarni shakllantirish mumkin.

Pedagoglarning uchun tashkil etiladigan malaka oshirish kurslarida zamonaviy raqamli tahdidlar, onlayn xavfsizlik bo'yicha ilg'or tajribalar, axborotga bo'lgan tanqidiy yondashuv usullari o'rgatilishi lozim. Bu orqali ular o'quvchilarga zarur bilim va ko'nikmalarni yetkazishda faol va kompetent ishtirokchi bo'la oladi.

Axborot xavfsizligini ta'minlashda pedagogik yondashuvlar asosiy o'rin egallaydi. Bu jarayonda tanqidiy fikrlash raqamli gigiyena, axborot madaniyati, axloqiy me'yorlar va texnologiyalardan ongli foydalanish tamoyillariga asoslangan kompleks pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, o'quvchilarga ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan yolg'on yoki manipulyativ axborotni tanib olishni o'rgatish – bu tanqidiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi. Dars jarayonlarida "soxta yangilik"larni tahlil qilish, ularni fakt-cheking (faktlarni tekshirish) vositalari orqali aniqlash bo'yicha amaliy mashg'ulotlar tashkil etilishi mumkin.

Raqamli gigiyena bo'yicha esa, o'quvchilarga kuchli parollar yaratish, shaxsiy ma'lumotlarini begonalariga bermaslik, zararli havolalardan ehtiyot bo'lish kabi kundalik amaliy qoidalarni singdirish kerak. Masalan, 6–7-sinflarda "Raqamli xavfsizlik haftaligi" doirasida vizual prezentatsiyalar va rolli o'yinlar asosida o'rgatish samarali bo'ladi.

Axborot madaniyatini shakllantirishda esa o'quvchilarni ishonchli axborot manbalaridan foydalanishga, ilmiy maqola va ma'lumotlarga tayanishga, manbalarni to'g'ri keltirishga o'rgatish pedagogik jarayonning muhim jihatlaridan biridir. Bu esa ularning kelgusidagi ilmiy, ijtimoiy va fuqarolik faoliyatida ongli qarorlar qabul qilishiga xizmat qiladi.

Axloqiy me'yorlar va texnologiyalardan ongli foydalanish tamoyillariga asoslanib, o'qituvchilar o'quvchilarga internetdagi etik xulq-atvor – masalan, boshqalarning fikrlariga

hurmat bilan munosabatda bo'lish, kiberbulling (internetda tazyiq o'tkazish)ga aralashmaslik, mualliflik huquqlarini buzmaslik kabi qoidalarni amaliy holatlar orqali tushuntirishlari lozim. Shunday qilib, zamonaviy ta'lim muassasalari o'quvchilarning faqat bilim emas, balki raqamli xavfsizlik va madaniyatga oid ijtimoiy mas'uliyatini shakllantiruvchi muhim makonga aylanadi.

Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar orqali axborot xavfsizligini ta'minlash masalasi tobora dolzarb tus olib bormoqda. Bu borada nafaqat texnik himoya vositalari, balki chuqur pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodikalar va axborot madaniyatiga asoslangan tamoyillarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarda axborotni tanqidiy tahlil qilish, to'g'ri saralash, ishonchli manbalardan foydalanish va noto'g'ri axborotlarga nisbatan immunitetni shakllantirish orqali axborot xavfsizligini ta'lim jarayonining tarkibiy qismiga aylantirish mumkin bo'ladi.

Pedagogik tamoyillarni amaliyotga joriy etish orqali nafaqat axborot xavfsizligi bo'yicha ko'nikmalar, balki raqamli savodxonlik, mas'uliyatli foydalanish, shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash va axloqiy raqamli muomala tamoyillari ham o'rgatiladi. Bunda pedagoglarning o'zi yetarli raqamli kompetensiyaga ega bo'lishi, zamonaviy texnologiyalar va ularning xavfsizlik xavf-xatarlarini chuqur tushunishi talab etiladi. Ayniqsa, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan o'quv mashg'ulotlari, treninglar va maxsus kurslar orqali o'quvchilarda ushbu sohada amaliy bilimlarni mustahkamlash mumkin.

Ta'lim muassasalari, oila va jamiyat hamkorligida axborot xavfsizligiga oid madaniyatni rivojlantirish, yosh avlodni raqamli muhitda ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli va faol shaxs sifatida shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bu esa, o'z navbatida, nafaqat individual xavfsizlikni ta'minlaydi, balki milliy axborot xavfsizligi siyosatining mustahkam asoslaridan biriga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar orqali axborot xavfsizligini ta'minlash – bu kompleks, tizimli va uzluksiz pedagogik jarayon bo'lib, uning samarali tashkil etilishi ta'lim sifatini oshirish, yosh avlodni raqamli muhitga ongli tayyorlash va axborot xurujlariga qarshi tura oladigan immunitetni shakllantirishda muhim omil sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov M. "Ta'limda raqamli xavfsizlik masalalari: muammo va yondashuvlar", *Pedagogik innovatsiyalar jurnali*, 2023. №2, 45–49-betlar.
2. Jumayev M. Pedagogik ta'lim va axborot xavfsizligi. "Ta'lim va texnologiyalar" jurnali, 25(4), 2025. 56-60 betlar.

JADIDLAR TA'LIMOTIDA ZAMONAVIY O'QITUVCHI TIMSOLI

Mehmonova CHinora Ro'ziboy qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada jadidlar harakati tarixiy va pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinib, ularning o'qituvchi haqidagi qarashlari zamonaviy ta'lim talablariga bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Jadidlar ilgari surgan g'oyalar zamonaviy o'qituvchining shaxsiy va kasbiy fazilatlarini, uning ijtimoiy missiyasi nuqtai nazaridan chuqur ilmiy yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, pedagogika, o'qituvchi timsoli, islohot, ma'naviyat

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yashab ijod qilgan jadid mutafakkirlari – Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Fitrat kabi allomalar o'z zamonasining ilg'or pedagogik g'oyalarini ilgari surgan, musulmon Sharqidagi an'anaviy ta'lim tizimini yangilash zaruratini ilgari surgan edilar.

Jadidlar fikricha, o'qituvchi – bu jamiyatni uyg'otuvchi kuch, xalqni taraqqiyotga yetaklovchi ma'rifatparvar shaxsdir. Mahmudxo'ja Behbudiy yozadi: "Har bir millatning saodati va feloni maktab bilan bog'liqdir. Maktab esa muallimsiz bo'lmas" [Behbudiy, 2006:280]. Ushbu iqtibosdan ko'rinadiki, o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki millat kelajagini shakllantiruvchi muhim omildir. Bunday o'qituvchi faqat sinf xonalarida dars o'tkazish bilan cheklanmasdan, jamiyatda bo'layotgan o'zgarishlarga mos ravishda o'z faoliyatini olib borishi kerak. Jadidlarning ta'lim tizimi hozirgi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaratishning poydevorini tashkil qilganligi nafaqat o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, balki ta'limni ijtimoiy,

ma'naviy va axloqiy jihatdan to'liq shakllantirishni ta'minlashda ham muhim o'rin tutadi. Jadidlar o'z maktablarida yangi usulda ta'lim berishni joriy etib, dars jarayonlarini tahliliy, interaktiv metodlarga asoslaganlar. Ularning ta'lim tizimi hozirgi zamonaviy pedagogik texnologiyalarning poydevorini tashkil qilgan desak, mubolag'a bo'lmaydi. Misol uchun, Munavvarqori o'z maqolalarida o'quvchiga individual yondashuv, darsda rasmlar, xaritalar, tajribalardan foydalanish g'oyasini ilgari surgan.

Bugungi kunda o'qituvchidan zamonaviy kasbiy kompetensiyalar: axborot texnologiyalaridan foydalanish, kreativ yondashuv, kommunikativlik, madaniyatlararo muloqot, ijtimoiy ong, media savodxonlik va boshqalar talab etiladi. Bu jihatlar Jadidlarning pedagogik qarashlari bilan uyg'unlik kasb etadi.

Jadidlar nafaqat yangi dars usullarini ilgari surgan, balki o'qituvchining axloqiy-ruhiy fazilatlarini ham asosiy omil deb bilganlar. Ular o'qituvchidan nafaqat ilm berishni, balki shaxs sifatida o'z xalqining madaniyati, urf-odatlarini va qadriyatlarini hurmat qilishni talab qilishgan.

O'qituvchi faqat kasb egasi emas, balki xalqning og'riq va orzulariga hammad bo'lmog'i, jamiyat oldidagi burchini anglagan fidoyi shaxs bo'lmog'i lozim edi. Mahmudxo'ja Behbudiy ta'kidlaydi: "O'qituvchi zamon ruhini tushunmog'i va xalq qalbini uyg'otmog'i kerak" [Behbudiy,1913:45]. Zamonaviy O'zbekiston ta'lim tizimida o'qituvchining maqomi haqida alohida e'tibor qaratilgan. Prezident qarorlari, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, Milliy o'quv dasturlarida o'qituvchi faoliyatining innovatsion, ijtimoiy va ma'naviy jihatlari aniq belgilab qo'yilgan. Jumladan, pedagog shaxs sifatida o'z ustida doimiy ishlashi, raqamli vositalarni egallashi, xalqaro ta'lim muhitiga moslashishi kutilmoqda. Bu jihatdan, jadidlarning ilgari surgan ta'lim-fikrlarining bugungi kunda dolzarbligi yanada oshadi. Ular taklif etgan ta'limning asosiy tamoyillari — ma'naviyat, ma'rifat, milliy o'zlikni anglash, erkin fikrlash — XXI asr o'qituvchisi uchun ham tayanch g'oyalar bo'lib qolmoqda. Jumladan, UNESCO tomonidan e'lon qilingan "O'qituvchilarning global kompetensiyalari" bo'yicha hisobotda ham, o'qituvchi faqat dars beruvchi emas, balki ijtimoiy ong shakllantiruvchi, raqamli dunyoda yetakchi bo'lishi lozimligi qayd etilgan [UNESCO,2023:28].

Shuningdek, yangi pedagogik yondashuvlarda (masalan, konstruktivizm, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim) ilgari surilayotgan ko'plab g'oyalar – talaba markazlik, mustaqil fikr, kompetensiyalilik – bularning barchasi jadidlar qarashlari bilan uzviy bog'lanadi. Bu esa ularning ilmiy merosi hozirgi zamon uchun beqiyos qadriyat ekanini tasdiqlaydi.

Jadidlar pedagogik ta'limotida o'qituvchi – bu islohotchi, xalq ma'naviyatining targ'ibotchisi, jamiyat taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi sifatida talqin etiladi. Bugungi global raqobat va axborot asrida ham bu qarashlar dolzarbligini yo'qotgani yo'q. Zamonaviy o'qituvchi timsoli aynan jadidlar istaganidek – ilg'or, ma'naviy, o'z xalqiga xizmat qiluvchi yetuk shaxs bo'lishi zarur.

Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvar qori kabi olimlar o'z asarlarida o'qituvchi timsolini nafaqat ta'lim beruvchi shaxs, balki jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shadigan ijtimoiy arbob sifatida tasvirladilar. Behbudiyning "Har bir millatning saodati va feloni maktab bilan bog'liqdir. Maktab esa muallimsiz bo'lmas" degan fikri, o'qituvchining jamiyatdagi ulkan rolini va uning zamon ruhiga mos keladigan faoliyatini ta'kidlaydi. Jadidlar o'qituvchidan faqat bilim beruvchini emas, balki ma'naviy yetakchilikni ham kutganlar. O'qituvchi, ularning nazarida, milliy uyg'onish va taraqqiyotning bosh omili sifatida, o'z xalqining qalbini uyg'otadigan va zamonning talablari bilan hamnafas bo'ladigan shaxs bo'lishi kerak edi. Ular o'qituvchidan yangilikka ochiqlik, ma'naviyat va bilimdonlik kabi fazilatlarni talab qilganlar.

Bugungi kunda jadidlarning o'qituvchi haqidagi qarashlari, ayniqsa ta'lim tizimining global miqyosda islohotlar talab qilayotgan davrida, yana ham ahamiyat kasb etmoqda. O'qituvchilar o'z ustida ishlovchi, ilm-fan va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishga intiluvchi, zamon ruhini tushunadigan va xalq qalbini uyg'otuvchi mutaxassislar bo'lishi kerak. Shu tarzda, jadidlarning g'oyalarini zamonaviy sharoitda amalga oshirish o'qituvchining jamiyat oldidagi mas'uliyatini yanada yuksaltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar – Toshkent: Ma'naviyat 2006.
2. Mahmudxo'ja Behbudiy. Maktab va o'qituvchi haqida. // Taraqqiy, 1913.
3. G'ulomov A. O'zbek jadidchiligi tarixi. – Toshkent: Fan, 2000.
4. Qayumov A. Jadidlar va ularning ma'rifiy merosi. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.

5. Jo'rayev N. Zamonaviy ta'lim tizimi: tamoyillar va yondashuvlar. – Toshkent: TDP, 2016.

6. To'raqulov Sh. Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar. – Toshkent: Innovatsiya markazi, 2020.

ИМКОНΙΑТИ ЧЕКЛАНГАН БОЛАЛАР УЧУН ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

*Адизова Маишхура Абдурахмоновна,
БПХТИ 1-босқич магистри.*

Аннотация. Ушбу мақолада имконияти чекланган болалар учун инклюзив таълимнинг мазмуни, мақсадлари ва унинг амалий татбиқига оид ўзига хос хусусиятлар илмий таҳлил этилади. Шунингдек, индивидуал ёндашув, мултидисциплинар ҳамкорлик, физик ва психологик муҳитга мослашув каби омиллар асосида инклюзив таълимнинг самарадорлигини таъминлаш шартлари кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: инклюзив таълим, имконияти чекланган болалар, индивидуал ёндашув, таълим муҳити, психо-педагогик ёрдам, ижтимоий адаптация.

Ҳозирги кунда жаҳон таълим тизимида демократик тамойиллар асосида барча болалар учун тенг таълим имкониятларини яратиш масаласи долзарб ҳисобланади. Инклюзив таълим (ингл. *inclusive education*) — бу имконияти чекланган болаларни умумий таълим тизимига фаол ва тўлиқ жалб этишга қаратилган педагогик ёндашув бўлиб, у инсон ҳуқуқлари, тенглик ва ижтимоий адолат принципларига асосланади.

ЮНЕСКО (2009) таърифича, инклюзив таълим — бу барча болаларни, жумладан, махсус эҳтиёжларни ҳам, бир хил таълим муҳитида қамраб олиш ва уларга сифатли таълимни таъминлаш жараёнидир. Ушбу ёндашув нафақат имконияти чекланган болалар учун, балки таълим тизимидаги барча иштирокчилар учун манфаатлидир.

Инсон ҳуқуқлари ва тенг имкониятлар концепциясининг кенгайиши натижасида сўнгги йилларда таълим соҳасида инклюзив ёндашув долзарб аҳамият касб этмоқда. Инклюзив таълим — бу имконияти чекланган болаларни умумий таълим тизимига тўлиқ жалб қилиш, улар учун зарур шарт-шароитлар яратиш, индивидуал эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда барча болалар билан тенг ҳуқуқли таълим олиш имкониятини таъминлашдир.

Инклюзив таълим фақатгина имконияти чекланган болаларни мактабга жойлаштириш эмас, балки таълим-тарбия жараёнида уларнинг тўлақонли иштирокини таъминлаш, ижтимоий адаптация ва интеграцияга йўл очиш демакдир. Бу тизим барча болаларни биргаликда ўқишга, ўзаро мулоқот қилишга ва ҳаёт учун керакли кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган.

Инклюзив таълим фалсафий, психологиялық ва педагогик ёндашувларни ўз ичига олади. Ушбу тизимда бола шахс сифатида марказга қўйилади ва унинг ўзига хос хусусиятлари, имкониятлари ва эҳтиёжлари инобатга олинади. Инклюзив таълимнинг назарий асослари когнитив психология, гуманистик педагогика ва социокультур ёндашувларга таянади (Выготский, Бронфенбреннер, Монтессори ва бошқалар).

“Инклюзив таълим” ўзи нима? Алоҳида таълим эҳтиёжлари ва индивидуал имкониятларнинг хилма-хиллигини ҳисобга олган ҳолда барча таълим олувчилар учун таълим ташкилотларида таълим олишга бўлган тенг имкониятларни таъминлаган ҳолда бериладиган таълим.

Инклюзив таълимнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- ривожланишнинг турли имкониятларига эга бўлган ўқувчилар учун ҳар қандай камситилишни истисно қиладиган, барча болаларга тенг муносабатда бўлишни таъминлайдиган ягона мослаштирилган ижтимоий муҳитни яратиш;

- жамоатчилик ҳамда таълим жараёнининг барча иштирокчиларида алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган ўқувчилар муаммоларига нисбатан бағрикенглик муносабатини шакллантириш;

- таълим жараёнида соғлом болалар билан бир қаторда алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларнинг ақлий ва ижтимоий салоҳиятларини ривожлантириш;

- барча ўқувчилар учун давлат таълим стандартларига мувофиқ умумий ўрта таълим дастурларини ўзлаштириш учун имконият яратиш;

- ўқувчиларнинг ҳар томонлама ривожланиши, эмоционал- иродавий соҳаси, билиш фаолиятини фаоллаштириш, ижтимоий кўникма ва салоҳиятини шакллантириш учун шарт-шароитлар яратиш;

- алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларни тарбиялаётган оилаларга маслаҳат ёрдами бериш ҳамда ота- оналарни фарзандларига таълим-тарбия бериш, педагогик технологиялар, таълим-тарбия метод ва воситаларини қўллаш соҳасида хабардорлик даражасини ошириш, уларни психологик- педагогик жиҳатдан қўллаб-қувватлаш.

Мактабда инклюзив таълим ва бошланғич таянч коррекцион синфлар ҳудуддаги аҳоли эҳтиёжи ва ота- оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар таклифи билан Қорақалпоғистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги, вилоятлар халқ таълими бошқармалари, Тошкент шаҳар халқ таълими бош бошқармаси буйруғига кўра ташкил этилади.

Имконияти чекланган болалар учун инклюзив таълимнинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан ташкил топган:

1. Индивидуал ёндашув.

Ҳар бир боланинг имкониятлари, эҳтиёжлари ва салоҳиятини инобатга олган ҳолда, ўқитиш метод ва воситалари танланади. Ишлаб чиқилган индивидуал таълим дастурлари (ИТД) асосида таълим берилади.

2. Мултидисциплинар ёндашув.

Инклюзив таълим жараёнида педагоглар, логопедлар, психологлар, дефектологлар ва шифокорлардан иборат жамоа иш олиб боради. Бу боланинг ҳар томонлама ривожланишига ёрдам беради.

3. Физик ва педагогик муҳитга мослашув.

Таълим муассасаларида архитектура барьерлари бартараф этилади, жисмоний имконияти чекланган болалар учун пандуслар, махсус ўриндиқлар, тактил йўллар, аудио ва визуал қурилмалар жорий этилади.

4. Инклюзив маданиятни шакллантириш.

Синфдаги бошқа болалар ва ўқитувчиларнинг имконияти чекланган болаларга нисбатан онгли муносабатини шакллантириш муҳим. Бунинг учун таълим муассасасида толерантлик, ўзаро ҳурмат ва ёрдам маданиятини ривожлантириш керак.

5. Ота-оналар билан ҳамкорлик.

Инклюзив таълимда ота-оналарнинг иштироки катта аҳамиятга эга. Улар фарзандининг таълим ва тарбия жараёнида фаол иштирок этиши учун мунтазам мулоқот ва маслаҳатлар олиб борилади.

6. Ўқитувчиларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш.

Инклюзив таълимни самарали ташкил этиш учун ўқитувчилар махсус курсларда тайёрланади, уларга психология, коррекцион педагогика ва инклюзив технологиялар бўйича билим ва кўникмалар берилади.

Инклюзив таълим синфларида жами ўқувчилар сони 30 нафардан ошмаслиги керак. Ушбу синфларда умумий ўрта таълим дастурлари бўйича оммавий тарзда ўқиётган ўқувчилар билан бирга махсус (коррекцион) дастурлар асосида ўқиётган алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган ўқувчилар сони 3 нафардан ошмаслиги лозим. Инклюзив таълим синфлари ва бошланғич таянч коррекцион синфларга фақат бир хил тиббий ташхисдаги ўқувчилар қабул қилинади. Бошланғич таянч коррекцион синфларда ўқувчилар сони амалдаги алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар (шахслар) учун давлат ихтисослаштирилган таълим муассасалари (мактаблар, мактаб-интернатлар) синфларидаги ўқувчилар сони меъёрларига мувофиқ равишда белгиланади.

Ҳар бир ўқувчи учун умумий ўрта таълим дастури ва махсус (коррекцион) таълим дастуридан келиб чиқиб мактаб томонидан тасдиқланадиган йиллик режа ва машғулотлар жадвали тузилади. Бунда ўқувчининг индивидуал психожисмоний хусусиятлари, қизиқишлари ҳамда психологик-тиббий-педагогик комиссиянинг тавсиялари инобатга олинади. Ўқувчиларни ўқитиш методикасини ишлаб чиқишда қуйидагилар инобатга олинади:

- педагогнинг таълим жараёнида тўлиқ ёки қисман иштироки зарурати;

- енгиллаштирилган индивидуал кун тартибини (топшириқлар ҳажми, ҳафта давомида қўшимча дам олиш кун ва бошқалар) ташкил этиш;
- ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларидан келиб чиқиб дарс машғулотларини тузиш;
- умумривожлантирувчи ва фанлар йўналишидаги машғулотларни индивидуал ва гуруҳ шаклида ташкил этиш;
- психолог, махсус педагог ва бошқа мутахассисларнинг мактабдан ва синфдан ташқари коррекцион-ривожлантирувчи машғулотларини ташкил этиш.

Ўзбекистонда имконияти чекланган болаларни умумтаълим муссасаларига жалб этиш, интеграция асосида таълимни ташкил этишнинг узига хос муаммолари ва қийинчиликлари бўлсада, у барча минтакаларда ривожланиб бормокда. Имконияти чекланган болаларга таълим беришнинг ноанъанавий бошқа шакллари ташкил этишга ҳам ҳаракат қилинмокда.

Имконияти чекланган болалар учун инклюзив таълим нафақат таълим бериш, балки уларни жамиятнинг фаол ва тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида тарбиялашга хизмат қилади. Инклюзив таълимнинг муваффақиятли амалга оширилиши учун жамиятнинг барча қатламларининг ҳамкорлиги, давлат сиёсатининг қўллаб-қувватлаши ва ижтимоий онгни шакллантириш муҳим аҳамиятга эга.

Имконияти чекланган болага оилада илк ёшдан бошлаб эътибор бериб ундаги нуқсонларни ўз вақтида бартараф этиш, тарбиялаш, даволаш ва коррекцион педагогик омилларни боланинг нуқсон турига кўра қўлай билиши ва ўқув-методик адабиётлардан фойдаланиб, мунтазам равишда мактабгача ва мактаб таълимига тайёрлаб борилса, кейинчалик бу болалар махсус таълим тизимида чегараланиб қолмасдан, балки улар барча тенгдошлари қатори умумтаълим тизимида ўқиш имкониятига ҳам эга бўлади. Фарзандларимизнинг келажакда соғлом-баркамол, комил инсон бўлиб етишиши ўз кўлимизда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Умумий ўрта таълим ташкилотларида инклюзив таълимни ташкил этиш тартиби бўйича услубий қўлланма. Тошкент – 2024 йил.
2. Шомахмудова Р. Инклюзив таълимнинг назарий ва амалий асослари. Ўқув-методик қўлланма. ТОШКЕНТ – 2007.
3. Идиева, Н. Э. The effectiveness of teaching primary school students their native language and reading literacy through digital technologies. American Journal of Language, Literacy and learning in STEM education. Volume 01, Issue 09, 2023. ISSN (E): 2993-2769.
4. Идиева, Н. Э. Methods of using ICT in teaching primary students to work on artistic works in mother language and reading literacy lessons. American Journal of Education and Evaluation Studies. Vol. 1. No.7. (Oct.2024), E-ISSN: 2997-9439.
5. Идиева, Н. Э. Особенности применения информационно-коммуникационных технологий в начальном образовании. ISSN 2181-6833. Педагогик маҳорат. 2-сон. Февраль. Бухоро: - 2025.
6. Идиева, Н. Э. Формирование навыков чтения у младших школьников: современные подходы и методики. Осиё халқаро университети ахборотномаси. 2025, №2. Бухоро: “Kamolot” нашриёти. / <https://scientificjournal.uz/>

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI MUSTAQIL ISHLAR ORQALI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Narmurodov Ural Sulaymonovich
Osiyo Xalqaro universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya. *Boshlang‘ich ta’limda nutqiy kompetensiyalarni mustaqil ishlar orqali shakllantirish – bu o‘quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishning dolzarb usuli hisoblanadi. Ushbu tadqiqotda 1–4-sinf o‘quvchilarining nutqini mustaqil topshiriqlar (loyihalar, hikoya yaratish, interaktiv platformalar) yordamida takomillashtirish metodikasi tahlil qilingan. Tadqiqot 2022–2023 o‘quv yilida Toshkent va Farg‘ona viloyatlaridagi 5 ta maktabda 200 nafar*

o'quvchi va 50 nafar o'qituvchi ishtirokida amalga oshirildi. Kvantitativ (nutq tezligi, leksik xazina, grammatik to'g'rilik) va kvalitatif (ijodiy ifoda, mantiqiy tuzilish) ko'rsatkichlar asosida o'lchovlar olib borildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, 3 oy davomida haftasiga 3 soatdan mustaqil ishlarni joriy etish nutqiy kompetensiyani 45% oshirdi. Xulosa qilib, nutqni rivojlantirishda individual loyihalar, raqamli vositalar va o'z-o'zini baholash usullarini integratsiyalash tavsiya etiladi. O'quvchilar rivojlanishining eng muhim ko'rsatkichlaridan biri ularning nutqidir. O'zbek tilini o'rganish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilari og'zaki va yozma muloqotda ijodiy o'zini namoyon qilish zarurligini anglash va jamiyatdagi muloqot jarayonining kelajakdagi muvaffaqiyatini ta'minlash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. O'zbek tili ularning fikrlash, tasavvurlarini, intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish vositasiga aylanishi kerak.

Kalit so'zlar: yozma nutq, og'zaki nutq, rolli o'yinlar, lingvistik kompetensiya, pragmatik kompetensiya, strategik kompetensiya, "Intervyu" metodi, "Kitob taqdimoti" metodi.

Nutqiy kompetensiya – boshlang'ich ta'limning asosiy komponenti bo'lib, u bolalarning ijtimoiy va kognitiv rivojlanishiga asos yaratadi. Zamonaviy pedagogikada an'anaviy "ustoz-markaziy" yondashuvdan "o'quvchi-markaziy" modelga o'tish nutqni mustaqil faoliyat orqali oshirishni talab qiladi. O'zbekistonda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining 60% nutqni rivojlantirishda passiv usullar (takrorlash, qo'llanma misollar) dan foydalanishini so'rovlar ko'rsatadi. Bu esa o'quvchilarning kreativ fikrlash va mantiqiy nutq qobiliyatlarini cheklaydi.

Tadqiqotning **maqsadi** – mustaqil ishlarni tashkil etish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini samarali rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish.

Ahamiyati: Mustaqil faoliyat bolalarning motivatsiyasini oshirish, shaxsiy tajriba orqali bilimlarni mustahkamlash imkoniyatini beradi.

Nutq faoliyati- bu nutqning o'zaro ta'sir tushunchalari hamda nutq aloqasi bilan o'zaro bog'liq bo'lgan murakkab hodisa hisoblanadi. Rus olimi A.N.Shamov nutq kompetensiyasining tarkibiga quyidagi 4 qismni kiritadi:

1) rasmiy hamda norasmiy muloqot sharoitida kommunikativ jihatdan maqbul nutq xatti-harakatlari to'g'risidagi bilimlar, nutq registrlari, o'qish, gapirish, tinglash va yozishni aloqa vositasi sifatida ishlatishda nutq strategiyalarini bilish;

2) tinglash, o'qish, gapirish va yozish texnikasi bo'yicha ko'nikmalar;

3) og'zaki va yozma matnlarni yaratish, idrok etish, kommunikativ talqin qilish bilan bog'liq bo'lgan ko'nikmalar;

4) nutq xatolarini tuzatish qobiliyati.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi o'quvchilarda og'zaki nutq hamda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan muhim vazifa hisoblanadi. Ushbu jarayonda yordam beradigan usul hamda texnikalarni mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

1) nutq mashqlari hisoblanib, bu usul yordamida samarali mashqlarni bajartirish o'quvchilarning dialogik nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga yanada yordam beradi.

2) Bunga savollarga asosli javoblar uzish, rolli o'yinlar yoki viktorinalar tashil qilishni misol qilib keltirsak bo'ladi.

2) nutqni rivojlantirish uchun qulay muhitni yaratish: bunda o'quvchilarning og'zaki nutqini yanada rivojlantirish uchun o'qituvchilar erkin va qiziqarli muloqot sharoitini yaratishlari, turli xil mavzularni muhokama qilish, hikoyalar hamda boshqa tadbirlarni o'tkazishni o'z ichiga oladi.

3) yozishni rivojlantirish: o'zbek tilini o'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish, ma'lumot qidirish va va vazifalarni bajarish uchun tildan foydalanishni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

4) muvofiq nutqqa alohida e'tibor: shuni e'tiborga olish kerakki, ko'plab o'quvchilar 4-5 jumladan iborat qisqa matn va hikoyalar bilan cheklanishadi. Bolalar o'z fikrlarini erkin hamda hissiy jihatdan ifolashliklari uchun o'qituvchilar ularning izchil nutqini rivojlantirishga yordam berishlari lozim.

Nutqni rivojlantirish davomida o'quvchilar quyidagilarni o'rganadilar: sinfda, maktabda, kundalik hayotda, turli xil yoshdagi insonlar bilan muloqot qilishning lingvistik va nolingvistik vositalarini to'g'riligini baholash; o'z fikrlarini erkin bayon etish; hikoya va matnlarga mustaqil ravishda nom bera olish; matn rejalarini tuzish; muayyan muloqot jarayonlari uchun turli xildagi xatlar, tabriknomalar va boshqa xildagi qisqa matnlar yaratish; nutqning turli xil turlaridan

foydalanilgan holda muayyan bir mavzu yuzasidan og'zaki hikoya va matnlarni tuzish, tasvirlash, fikrlash, hikoya qilish; gap tartibi buzilgan matnlarni tahlil qila olish hamda ularni tuzatish; ushbu matndagi semantik bo'shliqlarni topish.

Nutqiy kompetensiyaning 5 ta tarkibiy qismi mavjud.

1)lingvistik kompetensiya: bu kompetensiya til qoidalari, grammatik tuzilishi, lug'at hamda fonetikasini bilishni o'z ichiga oladi.

2)ijtimoiy lingvistik kompetensiya: tildan ijtimoiy normalarga hamda qoidalarga muvofiq tarzda foydalanish qobiliyati hisoblanadi.

3)pragmatik kompetensiya: har xil turdagi muloqot holatlarida o'z maqsadlariga erishish uchun tildan foydalanish qobiliyati.

4) strategik kompetensiya:o'z maqsadlariga erish uchun turli xil nutq strategiyalaridan foydalanish.

5)kommunikativ kompetensiya: polilogda qatnashish, dialoglar o'tkazish, turli xil janrdagi og'zaki va yozma matnlarni yaratish qobiliyati hisoblanadi. Nutq kompetensiyalarini shakllantirib borish oddiydan murakkabga qarab tizimli va izchil amalga oshirilishi lozim. Nutqni rivojlantirishda o'quvchilarga taqdim etilayotgan o'quv materiallari o'quvchilar hayoti, ehtiyojlari va qiziqishlariga mos bo'lishi zarur. Bunda o'qitish mazmuni va usullari o'rganlayotgan bilimlarning zamonaviy darajasiga mos kelishi kerak. O'qitish jarayonini yanada qiziqarli hamda samarali qiladigan turli xildagi o'qitish usullari, texnologiyalaridan foydalanish zarur. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini kuchaytirish eng asosiy vazifalardan biri hisoblanib, nutqda fikr shakllantiriladi, shu bilan birga fikr nutqini yaratadi. Nutq fikrni bayon qilish vositasi bo'libgina qolmay, uni shakllantirish quroli ham hisoblanadi. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini ham bajaradi, fikrni boyitish esa uni o'stirish sharti hisoblanadi. Shu sababli ham material tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga oid bo'lganini tanlash va joylashtirish o'quvchilarning nutqini o'stirishda katta hamiyat kasb etadi. Tafakkurning muvaffaqiyatli o'sishi til materiali yordamida nutqiy shakllantirilishiga va bayon etilishiga bog'liq hisoblanadi.

Nutq kompetensiyalarini shakllantirish maqsadida dars davomida turli xil didaktik o'yinlar va mashqlardan foydalanish mumkin. Bunga misol qilib "Intervyu" hamda "Kitob taqdimoti" metodlarini qo'llasak bo'ladi. "Intervyu" metodida qanday fan bo'lishidan qat'iy nazar o'quvchilarga bir-birlaridan intervyu olishlari aytiladi. Ushbu metodni qo'llash jarayonida:

-Og'zaki nutq rivojlanadi.

-Omma oldida so'zlash qobiliyati oshadi.

-Mavzuni yaxshilab mustahkamlashga xizmat qiladi.

"Kitob taqdimoti" metodida esa:

✓ Bolaning yoshiga qarab har bir oy uchun bittadan adabiyot tanlash kerak. Badiiy adabiyot namunasi. Fanga mos bo'lsa yana ham yaxshi.

✓ O'sha asar qismlari o'quvchilarga bo'lib beriladi. Har bir o'quvchiga alohida-alohida kichik hajmli asarni bo'lib berish ham mumkin. Eng muhimi, 1 oy ichida o'qib bo'lishi lozim.

✓ Haftada 1 yoki 2 kun "Kitoblar taqdimoti" uchun ajratiladi.

✓ Har bir o'quvchi o'z asar taqdimotini o'tkazib beradi.

✓ Bunda o'quvchi asardagi voqeliklar, qahramonlar haqida gapiradi. Va asarning tub mazmun-mohiyatini tushunarli hamda qiziqarli qilib so'zlab berishi darkor.

✓ Shundan so'ng, boshqa o'quvchilar ham shu asarga qiziqishni boshlashadi. Bolalar endi o'rtoqlarining kitoblarini almashib o'qishlari mumkin.

Afzalliklari:

1.Taqdimot tayyorlashda bola nutq madaniyatini ham o'z o'rnida o'zlashtira boradi. O'zini tutish, chiroyli gapirish, so'zlardan o'rinli foydalanish kabi qobiliyatlari ham rivojlanadi. Eng asosiysi, omma oldida nutq so'zlashni o'rganadi.

2. Fikrlarini tartiblaydi. O'z navbatida so'zlarni ham xatosiz yozish ko'nikmasi shakllana boshlaydi, chunki kitob o'qish ham og'zaki, ham yozma nutqni takomillashtiradi.

O'tkazilgan amaliyotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchi to'g'ri yozishi mumkin, lekin hayotda u qo'rqmasdan, hayajonlanmasdan gapira olmaydi. Oxirgi paytlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirish muammosini hal qilishda nutq faoliyati nazariyasiga

asoslangan va o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini, lingvistik bilimlarini va yanada samarali muloqot qilish uchun o'zlashtirishga qaratilgan yangi kommunikativ faollik yondashuvi amalga oshirilgani bejiz emas.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq kompetensiyalarini zamonaviy ta'lim jarayonining muammolaridan biridir. Nutqiy kompetensiya nafaqat tilni bilish, balki fikrlarni aniq, mantiqiy va mahsulotni ifodalashini ham o'z ichiga oladi. Uch kompetensiyani rivojlantirishda mustaqil ishlarning roli katta bo'lib, ular o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashishi va muloqot madaniyatini kuzatishga xizmat qiladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, mustaqil ishlar o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishda samarali vositadir. Mustaqil ishlarning turli xil turlari (yozuvchi topshiriqlar, og'zaki tajribalar, muammoli talabalar, ijodiy ishlar) orqali o'z nutqiy ko'nikmalarini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. E.V. Korenovskaya, L.V. Fomicheva. Boshlang'ich maktabda rus tilini o'qitish metodikasi. M.: Ta'lim, 2010.
2. M. Tilakova, S. Qoraev. "Recommendations for students' creative ability development". Academic Research in Educational Sciences, 1(4), 184-189.
3. Тилакова М.А.Кораев С.Б. "Укувчилар креативлиги кобилиятларини ривожлантириш буйича тавсиялар". Academic research in educational sciences, 4(2)
4. JANOB. Lvov. Rus tili metodologiyasi. M.: Ta'lim, 2008 yil.
5. N.N. Nechaeva, E.V. Korenovskaya. Rus tili bo'yicha mashqlar to'plami. M.: Ta'lim, 2011 yil.
6. T.I. Ladyzhenskaya, M.M. Razenkova. Rus tili metodologiyasi. M.: Ta'lim, 2010.

INSHO – IJODIY TAFAKKUR SOHIBLARINI TARBIYALASH VOSITASI SIFATIDA

Haydarova Gulbahor Shokir qizi,
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada insho yozish zarurati va uning xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Ijodiy fikrlaydigan, mustaqil mushohada yuritadigan yosh avlod tarbiyasida insho yozdirishning ahamiyati katta ekanligi asoslab berilgan. Tafakkur inson aqliy faoliyatining yuksak shakli bo'lib, ijtimoiy voqelikni bilish quroli hisoblanadi. Tafakkur til va nutq bilan bog'liqlikda namoyon bo'ladi. Shu bois yozma nutqning eng oliy shakli – insholarda o'quvchi tafakkuri yaqqol ko'rinadi.

Kalit so'zlar: insho, til, nutq, tafakkur, ijodkorlik, kreativlik, ong, bilim, mantiqiylik, bog'liqlik.

Bugun ta'lim sohasida yaratilayotgan imkoniyatlar, islohotlar har bir pedagogni o'z ustida ishlashga, mas'uliyatli va fidoyi bo'lishga undaydi. Zero, oldimizda kelajak avlod ta'lim-tarbiyasi borki, bu birlamchi masaladir. Yurtboshimizning "Ta'lim va tarbiyaning asosi, poydevori bu – maktab. Maktabni maktab qiladigan kuch esa o'qituvchilardir", yoki "Kelajak avlodimiz taqdiri, butun millatimiz, xalqimiz, davlatimiz taqdiri muhtaram muallimlarga bog'liq", degan ibratli fikrlari har birimizga shijoat va g'ayrat bag'ishlaydi. Xo'sh, maktab ta'limida qanday o'quvchilarni tarbiyash vazifasi qo'yilgan degan haqli savol tug'iladi. Biz bugun har tomonlama mukammal, ijodiy va tanqidiy fikrlaydigan, borliqni mustaqil idrok qila oladigan yetuk shaxslarni shakllantirishimiz lozim. Bu vazifaning asosi boshlang'ich ta'limga borib taqaladi.

Ijodiy tafakkur – erkin fikrlash va ijodkorlik tamoyili ustuvor bo'lgan tafakkur shakli. "Tafakkur" arabcha "fikr" so'zidan yasalgan bo'lib, o'ylash, fikr-mulohaza yuritish degan ma'nolarni bildiradi. Ijodiy tafakkur esa voqea-hodisalarni qiyoslash, taqqoslash, tahlil etish asosida fikrni rivojlantirish, uning yangi-yangi qirralarini ochish, shu tariqa bilim va tasavvur dunyosini boyitib borishni anglatadi. Darhaqiqat, ijodiy tafakkur – insonga xos eng muhim xususiyatlardan biridir. Bunday xususiyatga ega bo'lmagan inson go'yo hamma ishni ko'r-ko'rona bajaradigan qulga aylanib qoladi. Ijodiy tafakkur sohibi o'z mustaqil fikriga ega bo'ladi. U hayotga, odamlarga erkin munosabatda bo'lib, har qanday voqea-hodisa yuzasidan o'z fikrini

erkin ifoda qila oladi. Ijodiy tafakkur – jamiyatni ma'naviy yangilash, odamlarning ong-u tafakkurini yuksaltirish, ezgu g'oyalar ro'yobini ta'minlashning muhim shartidir. Shuning uchun hozirgi vaqtda o'quvchilarning ijodiy tafakkuri rivojiga alohida e'tibor berilmoqda. Bizningcha, o'quvchilarga mazmunli insho yozdirish orqali ularning aqliy faoliyatini, ilmiy dunyoqarashini boyitish mumkin bo'ladi.

Insho ijodiy ishning eng yuqori shakli bo'lib, maktabda alohida o'rin tutadi. Barcha nutqqa oid mashqlar ma'lum mazmunda inshoga bo'ysunadi. Insho 1-sinfda kichik og'zaki axborot va ehtirosli hikoyadan boshlanib, o'z fikrini ifodalashga, o'quvchi shaxsining tashkil topishiga xizmat qiladigan, ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan jiddiy rejali aqliy ishga aylanadi. Bizningcha, insho shaxsni shakllantirishda foydali vosita bo'lib, aqliy mustaqillikka, fikrlashga, ko'rgan-kechirganlari va o'zlashtirganlarini baholashga, kuzatuvchanlikka, voqea-hodisalar o'rtasidagi bog'lanishni topishga, ularni qiyoslashga, xulosa chiqarishga o'rgatadi.

Manbalarda "insho" asli arabcha so'z bo'lib, ma'nosi „yaratish“, „bino qilish“, „boshlash“ ekanligi izohlangan. Bu so'zning ma'nosi hozirda ancha torayib, asosan, o'quvchi va talabalar tomonidan yoziladigan ijodiy yozma ish ma'nosida qo'llanadi. Demak, insho ijodiy ish bo'lib, u o'quvchidan faollik, qiziqish, fikr bildirishni talab qiladi. Material tayyorlash, uni tartibga solish, insho kompozitsiyasi va rejasi haqida o'ylash, mantiqiy bog'lanishni belgilash, so'z, so'z birikmasini tanlash, gap tuzish va uni o'zaro bog'lash, imloni tekshirish kabi barcha murakkab ishlar o'quvchidan aqliy kuchini to'la ishga solish bilan birga, o'z ma'naviy faoliyatini boshqarish ko'nikmasini ham talab etadi.

O'quvchi inshoni mustaqil, ijodiy yozsa, o'zining ma'naviy mulki borligini his qiladi. Bu tuyg'u keyinchalik uni yangilik yaratish va turli ijodiy kashfiyotlar qilishga undaydi. Maktab rivojining barcha bosqichlarida bolalarning mustaqil tuzgan hikoyasi – inshoga alohida ahamiyat berilgan. Maktablar o'quvchilar nutqini o'stirish, aqliy, ijodiy o'sishiga mo'ljallangan yangi dasturga o'tishi munosabati bilan uning ahamiyati yanada oshdi. Og'zaki va yozma inshoga o'rgatish jarayonida o'quvchilarda mavzuni tushunish va yoritish, o'z inshosini aniq fikrga bo'ysundirish, material to'plash, uni tartibga solish va joylashtirish, reja tuzish va reja asosida yozish, mazmunga va nutq vaziyatiga mos ravishda til vositalaridan foydalanish, yozgan inshosini takomillashtirish ko'nikmalari hosil qilinadi.

Insho material manbayiga ko'ra uchga bo'linadi: 1) o'quvchining o'zi ko'rgan-bilganlari, eshitganlari haqidagi, kuzatishlar, ekskursiyalar, o'yinlar, o'z tajribasi va boshqa jonli materiallar asosidagi insho; 2) kitob materiali, rasmlar, film, spektakl, o'qituvchi hikoyasi va boshqa manbalar asosidagi insho; 3) turli manbalar materialidan foydalaniladigan insho.

Boshlang'ich sinfda ijodiy insholar yozish orqali ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, bolalar ongida keng bilim, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi. Ijodiy yozuv, faqatgina o'z fikrlarini aniq ifodalashga imkon bermaydi, balki bolani muammoni hal qilish, yangi g'oyalarni yaratish va mavjud bilimlarni kengaytirish uchun yangi usullarni topishga undaydi. Bizningcha, boshlang'ich sinfdan o'quvchilarni og'zaki va yozma insho yozishga o'rgatish quyidagi afzalliklarga ega:

- **mustaqil fikrlashni rivojlantirish.** Bunda ijodiy insholar orqali bolalar o'z fikrlarini ochiq va erkin tarzda ifodalashga o'rganadilar. Bu ularga mustaqil fikr yuritish, o'z g'oyalarini ishlab chiqish va bahslashish ko'nikmalarini o'rgatadi.

- **ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.** Aytish joizki, ilmiy dunyoqarash – bu biror narsani tahlil qilish, mantiqli xulosalar chiqarish va o'z fikrini ilmiy nuqtayi nazardan asoslashdir. Insholar bolalarga bu jarayonni boshlash uchun yaxshi imkoniyat yaratadi, chunki ular o'z fikrlarini turli xil sohalarida to'liq va aniq tarzda bayon qilishadi. Natijada ularning aqliy tafakkuri yaxshilana boradi.

- **ijodkorlikni rivojlantirish.** Ijodiy yozuv bolalarda yangi g'oyalarni yaratish va ular haqida o'ylashga rag'batlantiradi. Bolalar o'z hayot tajribalari, o'qiganlari yoki tasavvur qilishlari orqali yangi fikrlarni yuzaga keltirishni o'rganadilar.

- **til va adabiyotga bo'lgan qiziqishni oshirish.** Insho yozish orqali bolalar so'zni to'g'ri ishlatish, gramatika va stilistikani o'zlashtirish, shuningdek, o'z his-tuyg'ularini, fikrlarini va taassurotlarini ifodalashda ishtirok etishadi. Bu esa tilni yaxshi bilish va adabiyotga bo'lgan qiziqishni oshiradi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, insho ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga katta hissa qo'shadi. Maktabda insho yozish jarayonida, bolalarga turli mavzularni taqdim etish, ular uchun o'zaro muhokama qilish va fikr almashish imkoniyatlarini yaratish muhimdir. Shunda ularning ijodiy tafakkur sohibi bo'lib yetishuviga dastlabki qadam tashlangan bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Husanboyeva Q. va boshqalar. Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-ziyo, 2020.
2. Qosimova K., Matjonov S., G'ulomova X. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Nosir, 2009.
3. OAV materiallari. <http://insonhuquqlari.uz/oz/news/presidential-views-on-schooling>.
4. Hamroyev M. va boshqalar. Ona tili. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2007.

ABDULLA AVLONIY IJTIMOY-PEDAGOGIK FAOLIYATINING NAZARIY ASOSLARI

Ibragimova Ra'noxon Xadyatillayevna
Osiyo Xalqaro universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: *Abdulla Avloniy (1878–1934) – o'zbek ma'rifatparvari, pedagog va ijtimoiy arbob bo'lib, uning faoliyati milliy tarbiya tizimini modernizatsiyalash, jamiyatni ma'rifat asosida qayta qurish g'oyalariga asoslangan. Ushbu maqolada Avloniyning ijtimoiy-pedagogik qarashlarining nazariy asoslari – inson tarbiyasida axloqiy idealizm, milliy madaniyatni tiklash, ta'limni jamiyat ehtiyojlari bilan bog'lanishi kabi tamoyillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda 1910–1930-yillardagi Avloniy asarlari, xalqaro va mahalliy manbalar (jumladan, “Turkiy Guliston yoki axloq”, “Adabiyot” kitoblari), shuningdek, zamonaviy pedagogika tadqiqotlari statistikasi qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, Avloniyning “yangi inson” konsepsiyasi zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlar bilan uyg'unlikda: u shaxsning ijtimoiy mas'uliyati, ijodiy mustaqilligi va ma'naviy kamolotini ta'kidlaydi. Xulosa qilib, Avloniy merosini zamonaviy ta'lim strategiyalariga integratsiyalash orqali milliy-ma'naviy tarbiyani mustahkamlash mumkinligi ta'kidlangan.*

Kalit so'zlar: *Abdulla Avloniy, ijtimoiy pedagogika, milliy tarbiya, ma'rifatparvarlik, axloqiy idealizm, kompetensiyaviy yondashuv, milliy uyg'unish, pedagogik strategiya.*

Abdulla Avloniy – XX asr boshlarida O'rta Osiyoda milliy-ma'rifatparvar harakatning yetakchi vakili bo'lib, uning ijtimoiy-pedagogik faoliyati jamiyatni bilim va ma'naviyat asosida qayta qurishga qaratilgan. Uning nazariyalari nafaqat o'zbek, balki Markaziy Osiyo xalqlarining pedagogik tafakkuriga chuqur ta'sir ko'rsatdi⁶. Zamonaviy sharoitda globalizatsiya va madaniy identitetning yo'qolish xavfi Avloniy g'oyalarining dolzarbligini oshiradi. Uning asarlarida ta'limning ijtimoiy funksiyasi – jamiyatning axloqiy tuzilishini saqlash, milliy qadriyatlarni targ'ib qilish – muhim o'rin tutadi

Abdulla Avloniy o'z davridako'zda turganidek: “Agar pedagogika insonni har tomonlama tarbiyalashni xohlar ekan, unda insonni har tomonlama o'rganishi zarur”dir, darhaqiqat ta'lim jarayonida o'quvchi yoshlar tarbiyasi va ularning bilim salohiyatlarini shakllantirishga o'qituvchilar mas'ul bo'lar ekan, avvalo o'quvchi va murabbiy o'rtasida muloqot ko'nikmasi shakllanishi, o'quvchilar o'zlarida tug'ilgan savollarni yoki o'z fikrlarini erkin bayon etishi zarur. Bunda o'quvchilarni darsga jalb etishda, albatta, o'qituvchidan katta pedagogik ko'nikma talab etiladi. Abdulla Avloniyning ta'lim sohasidagi pedagogik harakatlarini o'rganar ekanmiz, uning maktabida qizlar ham bolalar bilan yonma-yon o'tirib tahsil olganlarini ham ko'rishimiz mumkin. “Turkiston viloyatining gazetasi” 1910 yil sonlaridan birida o'sha yili 23 mayda Avloniy maktabida bir necha ulamolar, shogirdlarning otalari va ko'plab tomoshabinlar huzurida bo'lib o'tgan imtihon haqida to'xtalib, bir yosh shogird -qizning o'z aqli va tarbiyasi bilan hammani hayratga solganini xabar qilgan edi. Biz Abdulla Avloniyning nafaqat pedagogik balki uni adabiyotshunos olim sifatida ham taniymiz. Uning dastlabki poetik asarlari “Adabiyot yoxud milliy she'rlar” “Maktab gulistoni” (1916), “Mardikorlar ashulasi” (1917) kitoblarida va “Sabzavor” tazkiri (1914) hamda

vaqtlari matbuot sahifalarida chop etilgan asarlaridir. Ularda ilm-ma'rifat targ'ib qilingan, jaholat va nodonlik, eski tuzumning ijtimoiy-axloqiy asoslari qoralangan, ozod va baxtiyor zamon haqida fikr yuritilgan. Shu jihatdan Avloniyning bu davrdagi she'rlari Hamza, Anbar otin poeziyasiga ohangdoshdir. Avloniy barmoq vaznini adabiyotda keng qo'llagan. Milliy kuylarga moslab she'rlar yozgan va poeziyaning imkoniyatlarini boyitgan. "Insondagi qobiliyatni kamolga yetkazmoq tarbiya vositasida bo'ladi. Agar bola yaxshi tarbiya topib, buzuvchi xulqdan saqlanib, go'zal xalqlariga odatlanib katta bo'lsa, baxtiyor bir inson bo'lib chiqadi. Agar tarbiyasiz, axloqi buzilib o'ssa, nasihatni qulog'iga olmaydigan, har xil buzuvchi ishlarni qiladigan nodon, johil bir rasvoi odam bo'lib chiqadi"-deb ta'kidlaydi. Shunday ekan, bugungi kunda pedagogik nazariya va amaliyot muammolarini tadqiq qilish va yechimini topishda pedagogik diagnostika hamda korreksiya muhim ahamiyat kasb etadi. Fikrimcha, o'qituvchi nafaqat bilim beradi dars jarayonida va shu bilan birga o'z harakatlari, mimika va so'zlashishi, muloyimligi bilan tarbiya beradi. Mana shunday xislatlarga ega bo'lgan o'qituvchiga o'z-o'zidan o'quvchi yoshlar ham ertgashadi, uni tinglash bilan bir qatorda o'z fikrini ham seskanmay bayon eta oladi. Ta'lim - maxsus tayyorlangan kishilar rahbarligida o'tkaziladigan o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantiradigan bilim qobiliyatlarini o'stiradigan, ularning dunyoqarashini tarkib toptiradigan jarayon ekanligi bizga ma'lum. Ushbu jarayonni ser mazmun qilishda o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladigan pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlar talabalar, o'qituvchilarda ta'lim jarayoniga nisbatan faollikni oshiradi desak xato bo'lmaydi. Xususan dars jarayonida nafaqat maruza yoki nutqiy fikrlar bilan ilmiy yondashish kerak va shu bilan birga interfaol usullar asosida ta'lim jarayonini olib borish darsning qizg'in olib borilishiga sababchi bo'ladi. Jumladan, Abdulla Avloniy "Ikkinchi Muallim" darsligida ifodali hamda yoddan o'qish uchun maxsus she'rlar yaratdi. Shoir bunday she'rlarning tuzilishiga, musiqiylikiga, qofiyalarning, turoqlarning muntazamligiga alohida e'tibor berdi. Odatda, bunday she'rlarga muallif bilan bir qatorda o'quvchining ham histuyg'ulari singib ketadi. Demak, ifodali o'qishga qaratilgan she'rlar jarangdor, o'ynoqi, o'quvchining his-tuyg'ulariga she'riyatni-go'zallikni, badiiy so'zni his qilishga o'rgatish vazifasini qo'yadi. Abdulla Avloniy o'quvchilarni estetik tarbiyalashda, ularning og'zaki nutqini o'stirishda maktabning pastki sinflaridayoq ifodali o'qish metodiga alohida e'tibor beradi. Shuning uchun ham muallifning ushbu "Birinchi Muallim" va "Ikkinchi muallim" darsliklari usuli jadid maktablarida ancha keng qo'llangan va bir necha bor qayta nashr qilingan. Bu orqali u nafaqat nutq madaniyatining to'g'ri rivojlanishiga erishgan, balki bunday metod orqali o'quvchida fikrlash, kuzatish, mimikaviy harakatlarning yuzaga kelishi, dadil darsda o'zini tushishga hamda she'riy bu kabi prozalarning yodlanishi o'z navbatida o'quvchida fikrlashning, yaratuvchanlik qobiliyatining shakllanishiga zamin yaratadi desak mubolag'a bo'lmaydi. Ta'lim sharoitida, pedagogik yo'nalishda, dars jarayonini olib borishda quyidagi metodlardan foydalanish juda samarali deb o'ylayman:

1. Pedagogik kuzatish metodi.
2. Suhbat metodi.
3. Anketa metodi.
4. Intervyu metodi.

Aynan mana shu metodlar Abdulla Avloniy qarashlariga hamohang desam xato bo'lmaydi. Abdulla Avloniyning majmua-darsliklari suhbat usuli bilan bolalarning og'zaki nutqini o'stirishda, badiiy so'zlashuvga o'rgatishda katta ahamiyat kasb etadi. Avloniyning "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" va "Maktab gulistoni" majmualarida ifodali o'qishning qator shakllari – deklamatsiya (individual o'qish), xor bo'lib o'qish, rollarga bo'lib o'qish kabi turlariga oid chiroyli matnlar berilgan. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, "Adabiyot" majmuasidagi ba'zi she'rlar ("Noma kimniki", "Bizlarda nimalar ko'p") ifodali o'qishning elementar shakllarini o'quvchilarga o'rgatish uchun xizmat qiladi. Bu she'rlarda achchiq kinoya, nafrat ohanglari o'quvchilarning diqqat markazida turadi. Bu kabi jamoaviy o'qish o'z navbatida o'quvchilar o'rtasida o'zaro yaqinlik, ahillik, jamoaviylik kabi tushunchalarning shakllanishiga hamda bir-biriga yaqin mutloqning yuzaga kelishini olib keladi. Didaktik va pedagogik qarashlarga ega bo'lgan Abdulla Avloniy o'z darsliklarida o'qishning elementar shakllari bilangina cheklanib qolmadi, ayni zamonda, o'sha davrda ilm-ma'rifat tarqatish, xalqni ilm-fanni egallashga chaqirish yo'lida jiddiy ish olib bordi. 1910-1911- yillarda Riga shahridagi "Grammofon" jamiyati vakillari O'rta Osiyo shaharlariga kelib, o'zbek, qozoq, tojik, qirg'iz xalqlari orasidagi mashhur hofizlarning mumtoz

maqomlari va qo'shiqlarini plastikaga yozib oladilar. Shu munosabat bilan atoqli san'atkor Mulla To'ychi Toshmuhamedov (1868-1943) ning ijro etgan shashmaqomi ham plastinkalarga yoziladi. O'z zamonasining yirik ma'rifatparvar shoiri, pedagogi bo'lgan A.Avloniy xalqni ilm-ma'rifatga targ'ib qilish maqsadida o'qitishda o'sha davr texnika vositalaridan ham foydalandi. Abdulla Avloniy o'zbek bolalarini maktabga jalb etish, xalq orasida ma'rifat tarqatish, ifodali o'qishning dastlabki namunalarini yaratish maqsadida birinchi bo'lib texnika vositalaridan foydalanadi. O'qituvchi Avloniy "Maktabga targ'ib" she'rini o'quvchilarga xor bo'lib o'qishga o'rgatganidan so'ng 1911-yilda bolalar xorini grammplastinkaga yozdirdi. Abdulla Avldoniy ta'lim va tarbiya birligiga alohida ahamiyat beradi. Inson aqliy faoliyatinnig ifodasi bo'lmish fikr tarbiyasi orqaligina katta sharafiga, barkamollikka erishadi, bu o'rinda o'qituvchinnig fikrlash doirasining kengligi, bilim saviyasinnig har jihatdan yuksakligi o'quvchilari tarbiyasida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish aql bilan ish tutishga olib keladi: o'quvchilarni yaxshi xulqlar bilan yomon xulqlarni farqlashga, komil inson uchun zarur bo'lgan yaxshi xulqlarni egallashga, insonni zalolatga yetaklovchi yomon xulqlardan uzoq bo'lishga o'rgatadi. Abdulla Avloniy bolalar uchun ham bir qancha she'r va masallar yozgan. Shoir bu asarlarida maktab yoshidagi bolalarning fikr doirasini kengaytirish, ularda maktab va kitobga, mehnatga, tabiatga, Vatanga muhabbat uyg'otishni maqsad qilib qo'ygan. Uning ko'pgina she'rlari zamirida Vatanni sevish g'oyasi yotadi. Shoir bu she'rlarida Vatanni sodda va samimiy misralarda tasvirlaganki, faqat o'sha o'ninchi yillarning o'rtalaridagina emas, balki bugungi maktab yoshidagi bolalar ham ulardan katta estetik zavq olishlari mumkin. Darhaqiqat, shoir Vatan ta'rifini boshlab, "Tog'laridan konlar chiqar, Yerlaridan donlar chiqar Havosi o'ta yoqumlik, Cho'llari bor toshlik, qumlik, Toshkand emas, toshqand erur, Kesaklari gulqand erur", deya bolalarda ona diyorga katta mehr uyg'otishga erishadi.

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, Abdulla Avloniyning bu kabi qarashlari va dars jarayoniga olib kirgan usullari o'quvchida kommunikativ qobiliyatning o'sishiga, o'quvchilar orasida hissiy aloqa o'rnatilishiga, muammoli vaziyatlar yechimiga, guruhda ishlashni, o'zgalarning fikrini tinglay olishni va o'z fikrini mustaqil bayon etishni o'rgatibgina qolmasdan, unda o'ziga ishonch, bilimiga tayana olish, qiziqishlarining kuchayishiga, keng fikrlashga olib keladi. O'quvchilarni ma'naviy barkamol, aqliy salohiyati yuqori, mustaqil va erkin fikrlovchi, ijodkor bo'lib shakllanishida pedagogik innovatsiyalarni qo'llash, integrativ jarayonga asoslanish, interfaol metodlardan foydalanish kamlik qiladi. O'quvchi shaxsining ichki olamini hisobga olish kerak bo'ladi. Ya'ni uning shaxsiy fikri bilan hisoblashish, undagi qobiliyatlarni payqash, uning so'z boyligini oshib borishiga ijobiy ta'sir ko'rsata olish zarur deb o'ylayman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyayev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.//Toshkent - 2017, "O'zbekiston", 593 b.
2. A. Boboxonov, M. Maxsumov, "A. Avloniy pedagogik faoliyati" 1999 yil. 31-36-bet.
3. O.Suvonov, S.Astanova. "Pedagogik mahorat". -Guliston, 2010.
4. R.Mavlonova, N.Raxmonqulova, N.Voxidova, K.Matnazarova. "Pedagogika" -Toshkent, 2013
5. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik – T: Sanostandart, 2017.
6. Ro'ziyeva D.I., Tolipov O'.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Innovatsiya-ziyo, 2019.

KLASTERLI YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARDA BADIY-ESTETIKLIKNI RIVOJLANTIRISH

Shodiyeva Xilola Murodullayevna
Osiyo Xalqaro Universiteti magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada klasterli yondashuvning o'quvchilarda badiiy-estetiklikni shakllantirish va rivojlantirishdagi o'rni ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Klasterli yondashuv zamonaviy ta'lim metodikalaridan biri sifatida o'quvchining dunyoqarashi, didi, estetik qobiliyatlarini chuqurlashtirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi. Maqolada estetik

tarbiyaning asosiy omillari, klaster tuzilmalari orqali adabiyot darslarini samarali tashkil etish usullari ham keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: klasterli yondashuv, badiiy-estetik tarbiya, o'quvchi shaxsini shakllantirish, adabiyot darsi, didaktik modellar, vizual tafakkur.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida o'quvchining fikrlash doirasini kengaytirish, ularni ongli, mustaqil qaror qabul qiluvchi, badiiy-estetik didga ega shaxs sifatida tarbiyalash zamonaviy pedagogikaning eng muhim maqsadlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, badiiy-estetik tarbiya — o'quvchining nafaqat bilim darajasi, balki axloqiy-ruhiy holati, madaniy saviyasi va ijodiy salohiyatini shakllantirishda asosiy vositadir.

Ta'lim sohasida joriy etilayotgan innovatsion texnologiyalar, interaktiv metodlar orasida klasterli yondashuv o'zining strukturaviy samaradorligi, vizual-fikriy tizimni shakllantirishi va o'quvchini faol subyektga aylantirish imkoniyati bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada aynan klasterli yondashuv orqali o'quvchilarda badiiy-estetiklikni qanday rivojlantirish mumkinligi tahlil qilinadi.

Klaster (lotincha "cluster" – to'plam, bog'lama) — bu biror asosiy tushuncha atrofida uning mazmunini to'ldiruvchi, mantiqan bog'liq bo'lgan g'oyalar, tasavvurlar yoki obrazlarni guruhlashdan iborat didaktik modeldir. Klasterli yondashuv o'quv materialini vizual ko'rinishda tuzishga, asosiy g'oyadan kelib chiqib turli tafsiliy elementlarni aniqlashga yordam beradi [1].

Klasterli yondashuv asosida o'quvchilarda badiiy-estetiklikni rivojlantirish, ta'limda badiiy va estetik qadriyatlarni o'rgatish va tarbiyalashni ta'minlashga qaratilgan pedagogik metodni anglatadi. Bu yondashuvda klaster (to'plam) metodikasidan foydalaniladi, ya'ni badiiy-estetik sohalar bo'yicha o'quvchilarni turli guruhlariga ajratish va ularning ichki aloqalarini o'rganish orqali badiiy-estetiklikni rivojlantirish.

Ushbu yondashuv adabiyot darslarida qo'llanilganda, o'quvchilar biror badiiy asarning asosiy g'oyasini mustaqil aniqlash, personajlar xarakterini ochib berish, muallifning estetik pozitsiyasini tahlil qilish, badiiy til va ifoda vositalarini anglab yetishga faol jalb qilinadi. Klaster orqali mavzuni ko'rib chiqish o'quvchining vizual xotirasini, analitik va sintezlovchi tafakkurini faollashtiradi.

Estetik tarbiya — bu o'quvchining go'zallikka munosabatini shakllantirish, san'at va adabiyot orqali uning ichki dunyosini boyitishdir. Badiiy-estetiklik nafaqat chiroyli obrazlarni ko'ra olish, balki ularni tahlil qilish, baholash, ulardan zavq olish orqali hayotga estetik nigoh bilan qarashni o'rgatadi.

Klasterli yondashuv estetik tushunchalarning tizimli tarzda anglanishiga imkon beradi. Masalan, "go'zallik" tushunchasi markazga qo'yilib, atrofida "tabiat", "inson", "asardagi obraz", "muallifning tili", "badiiy ifoda vositalari", "musiqa", "rang" kabi tushunchalar klaster shaklida joylashtiriladi. Bu esa o'quvchining mavzuni chuqurroq idrok etishiga xizmat qiladi.

Adabiyot — bu o'quvchining estetik tuyg'ularini uyg'otuvchi asosiy fanlardan biridir. Badiiy matn bilan ishlash jarayonida obrazlar dunyosiga kirib borish, voqealarni his etish, muallif pozitsiyasini tushunish o'quvchining ruhiy-estetik rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Klasterli yondashuv bu jarayonda nafaqat vosita, balki ta'limning strukturaviy modeli sifatida foydalaniladi [2].

Misol uchun, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanini tahlil qilishda asosiy klaster "vatanparvarlik" deb belgilansa, undan "insonlik", "muhabbat", "g'amginlik", "xalq taqdiri", "sadoqat", "fidoiylik" kabi tushunchalar tarmoq sifatida o'sadi. Bu tarzda o'quvchi nafaqat mazmunni o'zlashtiradi, balki o'z didi va tafakkurini boyitadi.

Zamonaviy o'quvchilar axborotni ko'proq vizual tasvirlar, grafikalar, rangli sxemalar orqali tezroq va samaraliroq qabul qilishga moyildir. Bu jihatdan qaralganda, klasterli yondashuv o'quvchilarning vizual tafakkurini shakllantirishda va rivojlantirishda g'oyat samarali vosita bo'la oladi. Ayniqsa, badiiy-estetiklikni rivojlantirish jarayonida obraz, detal, rang, kompozitsiya, metafora, simvol, syujet, estetik baho kabi tushunchalarni bir-biri bilan mantiqiy, ma'naviy, g'oyaviy jihatdan bog'lash, ularning o'zaro ichki aloqadorligini topish o'quvchilarning tahliliy tafakkurini, tasavvur doirasini va san'atga nisbatan estetik munosabatini kengaytiradi [3].

Klaster tuzilmasi orqali badiiy matnni tahlil qilishda o'quvchi faqat matn mazmuni bilan cheklanmaydi, balki u muallifning badiiy niyatini, g'oya-estetik izlanishlarini, ruhiy holat va obrazlar timsolidagi umumlashmalarni anglashga harakat qiladi. Masalan, bir she'r klasterga

joylashtirilganda, uning markaziy obraziga (diydor, muhabbat, yurt, onajon, bahor) asoslanib, atrofida shu obraz bilan bog'liq badiiy vositalar (epitet, tashbeh, metafora), ruhiy holatlar (sog'inch, shodlik, ma'yuslik), syujet unsurlari (vaziyat, voqea, hodisa), va estetik mezonlar (go'zallik, soddalik, samimiyat) klaster shaklida joylashtiriladi.

Bu jarayon, o'z navbatida, o'quvchida badiiy tafakkurni mustahkamlab, ularda san'at asarlariga nisbatan tahliliy yondashuv shakllanishiga xizmat qiladi. Vizual klaster orqali tahlil qilingan badiiy asar o'quvchining nafaqat bilimini, balki uning ruhiy-estetik dunyosini ham boyitadi. Eng muhimi, bu usul o'quvchini passiv tinglovchilikdan faol tahlilchi va baholovchi bosqichiga olib chiqadi. Shu sababli, o'quvchilarda badiiy-estetiklikni shakllantirishda klasterli yondashuvni nafaqat metodik vosita, balki dunyoni badiiy-anglash yo'li sifatida ham qarash lozim [4].

Klasterli yondashuv asosida o'quvchilarda badiiy-estetiklikni rivojlantirish — bu nafaqat zamonaviy metodik talab, balki shaxsga yo'naltirilgan ta'limning zaruriy jihatlaridan biridir. Ushbu yondashuv o'quvchini o'z fikrini mustaqil shakllantirishga, estetik his qilishga, badiiy matnga chuqur kirib borishga o'rgatadi. Ta'limda klasterdan foydalanish estetik tarbiyani izchil, tizimli va ta'sirchan olib borish imkonini yaratadi.

Kelajakda ushbu yondashuv asosida darsliklar, o'quv-metodik qo'llanmalar va interaktiv resurslar ishlab chiqilishi o'quvchilarning estetik dunyoqarashini kengaytirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jalolov J. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: O'zbekiston, 2020.
2. Ermatov T., Rasulova M. Adabiy-estetik tarbiya va zamonaviy ta'lim. — Samarqand, 2018.
3. Ashurova D. Klasterli yondashuvning lingvodidaktik imkoniyatlari. // Filologiya masalalari. — 2021. — №2.
4. Xasanov Sh. Adabiyot darslarida badiiy tafakkurni shakllantirish yo'llari. — Toshkent: Fan, 2019.

TA'LIM MUASSASALARIDA METODIK FAOLIYATNI TASHKIL ETISH VA UNING ZAMONAVIY BOSQICHLARI

Jumayeva Nodira Hamidovna
Osiyo Xalqaro Universiteti magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada metodik boshqaruvning hozirgi ta'lim tizimidagi o'rni, uning tashkil etilish bosqichlari, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, raqamli vositalar orqali metodik faoliyatni rivojlantirish yo'nalishlari va. pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirishda metodik ishlarning roli va natijadorligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan strategik yondashuvlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: metodik boshqaruv, pedagogik innovatsiyalar, ta'lim sifati, raqamli texnologiyalar, o'qituvchi salohiyati, zamonaviy metodika.

Ta'lim tizimi taraqqiyoti har doim pedagogik kadrlarning malakasi, ularning yangilikka ochiqligi va metodik jihatdan tayyorligiga bevosita bog'liq bo'lgan. Shu nuqtai nazardan qaralganda, metodik ishlarni samarali tashkil etish va boshqarish, nafaqat o'qituvchining kasbiy o'sishiga, balki butun o'quv jarayonining sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Metodik faoliyat — bu uzluksiz rivojlanish, takomillashuv va yangiliklarni amaliyotga joriy qilish demakdir.

Metodik boshqaruv — bu o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini yo'naltirish, ularni yangi metodikalar bilan tanishtirish va kasbiy o'sishini qo'llab-quvvatlash orqali ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi tizimdir. U quyidagi vazifalarni bajaradi:

Pedagoglar uchun innovatsion metodikalarni ishlab chiqish va tarqatish;

O'qituvchilarning faoliyatini tahlil qilish, baholash va rivojlantirish;

Tajriba almashuvini tashkil etish;

Yangi o'quv dasturlari va darsliklar asosida darslarni loyihalashda metodik ko'mak berish.

1. Ta'limda metodik faoliyatning zamonaviy talablari

Bugungi ta'lim zamoni raqamli texnologiyalar, interfaol usullar va moslashuvchan o'quv modellariga tayanmoqda. Shu bois, metodik ishlar ham ushbu talablar asosida yangilanishi lozim. Bunda quyidagi jihatlar muhim:

Darslarda interaktiv texnologiyalardan foydalanish;

Differensial yondashuv asosida metodlar tanlash;

O'qituvchilar uchun zamonaviy trening va vebinarlar tashkil etish;

2.O'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos yondashuvlarni ishlab chiqish.

Metodik ishlarni boshqarish bosqichlari

Metodik boshqaruv quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

a) Tahliliy bosqich

O'quvchilar va o'qituvchilarning mavjud bilim, ko'nikma va malakalari tahlil qilinadi. Muammoli nuqtalar aniqlanadi.

b) Rejalashtirish bosqichi

Metodik ishlar yillik va choraklik reja asosida tartibga solinadi. O'quv mashg'ulotlari, seminar-treninglar, ochiq darslar jadvali tuziladi.

c) Amaliyotga tatbiq etish bosqichi

Metodik tavsiyalar asosida dars jarayonida yangi uslublar joriy qilinadi. Pedagoglar o'z faoliyatida innovatsion yondashuvlardan foydalanadilar.

d) Monitoring va baholash bosqichi

Metodik ishlarning samaradorligi o'quvchilarning natijalari, o'qituvchilarning faol ishtiroki va o'zgarishlar tahlili orqali baholanadi.

3.O'qituvchilar salohiyatini rivojlantirishda metodik boshqaruvning roli

O'qituvchi doimiy o'sishga intilmasa, ta'lim sifatida barqarorlik bo'lmaydi. Metodik boshqaruv orqali:

O'qituvchilar yangi texnologiyalarni o'rganadi;

Malaka oshirish kurslarida ishtirok etadi;

Ilmiy-amaliy anjumanlarda qatnashadi;

Mustaqil o'rganish uchun elektron resurslardan foydalanadi.

4.Raqamli texnologiyalarning metodik faoliyatga integratsiyasi

Bugungi kunda metodik ishlar quyidagi texnologiyalar orqali boyitilmoqda:

LMS tizimlar (Moodle, Google Classroom): dars materiallarini joylashtirish, nazorat ishlari olib borish;

Onlayn videodarslar va vebinarlar: masofaviy o'qitish imkoniyatlari;

Interaktiv testlar, viktorinalar, gamifikatsiya: o'quvchilarning qiziqishini oshiradi;

5.Hamkorlik va professional hamjamiyatlar

Metodik ishlar samarali bo'lishi uchun o'qituvchilar o'zaro tajriba almashishi, professional tarmoqda faol bo'lishi kerak. Bunday hamkorlik quyidagilarni ta'minlaydi:

Tajriba almashish;

Metodik yangiliklardan boxabar bo'lish;

Yangi g'oyalarni muhokama qilish;

Jamoaviy metodik loyihalarni yaratish.

Xulosa:Metodik boshqaruv — bu o'qituvchilik kasbining zamonaviy talablarga javob beradigan, raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar asosida shakllanadigan bo'g'inidir. Ta'lim muassasalarida bu jarayonni to'g'ri yo'lga qo'yish orqali:

O'qituvchilarning kasbiy darajasi oshadi;

Ta'lim jarayoni sifatli va qamrovli bo'ladi;

O'quvchilarning bilim darajasida sezilarli ijobiy o'zgarishlar yuz beradi;

Ta'lim muassasasining nufuzi ortadi.

Shunday ekan, metodik boshqaruvni zamon talablari asosida tashkil qilish — bu nafaqat ta'lim sifati, balki butun jamiyat taraqqiyotining kafolatidir.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati.

1. Olimov, T. H. (2019). Spiritual and moral aspects of the formation of civil culture in future specialists of higher education. *Theoretical & Applied Science*, (12), 662-665.
2. Olimov, T. H. (2020). The image of a modern teacher in the formation of civic culture among future highly educated specialists. *Pedagogical skill-Bukhara*, 5.
3. Olimov, T. H. (2019). Development issues of civil society and culture in the work of Eastern thinkers. *Pedagogical skill-Bukhara*, 2.
4. Olimov, T. H. (2016). Formation of self-awareness in youth. *Social and humanitarian sciences in the educational system.-Tashkent*, 4.
5. Olimov, T. (2020). Bo'lajak oliy ma'lumotli mutaxassislarda fuqarolik madaniyatini shakllantirishning ayrim yo'nalishlari. *Fan, ta'lim va amaliyotning integratsiyasi*, 1(1), 20-27.
6. Xolboyeva, G., & Olimov, T. (2023). O 'smirlar ma'naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. *Ilm-fan va ta'lim*, 1(7).

MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASI VA UNDA FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Samatova Halima Nuraliyevna
Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada muammoli ta'lim texnologiyasining mazmuni, mohiyati va uni ta'lim jarayonida qo'llashning pedagogik-psixologik asoslari yoritilgan. Muallif muammoli ta'lim metodining o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va ijodiy faollikni shakllantirishdagi rolini tahlil qiladi. Shuningdek, mazkur texnologiyadan samarali foydalanish bo'yicha shart-sharoitlar va amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim, didaktik muammo, mustaqil fikrlash, ta'lim texnologiyasi, interfaol metodlar

Zamonaviy ta'lim jarayoni o'quvchilarni faqat tayyor bilimlar bilan qurollantiribgina qolmay, balki ularni mustaqil fikrlashga, muammolarni hal etishga, hayotiy vaziyatlarni tahlil qilishga o'rgatishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ymoqda. Bu yondashuvning asosiy maqsadi – o'quvchini kelajakda muvaffaqiyatli va moslashuvchan shaxs sifatida tarbiyalash, unga turli vaziyatlarda tezkor va samarali qarorlar qabul qilishni o'rgatishdir. Bu jarayon nafaqat bilim, balki o'quvchining ijodkorlik, tahlil qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bunday yondashuvning samarali usullaridan biri — muammoli ta'lim texnologiyasidir. Muammoli ta'lim, o'quvchini faol ravishda o'rganishga jalb qiluvchi va bilimni tayyor shaklda emas, balki izlanish, kuzatish, tahlil va xulosaga kelish orqali egallash imkonini beradigan metoddir. Ushbu texnologiya orqali o'quvchi real hayotdagi muammolarni hal qilishda faol ishtirok etadi va o'z bilimlarini amaliyotda qo'llashni o'rganadi. O'quvchi nafaqat mavjud bilimlarni o'zlashtiradi, balki yangi bilimlarni yaratish, o'z tajribasini tahlil qilish va o'z qarorlarini mustaqil ravishda qabul qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Muammoli ta'limda o'qituvchining roli o'zgarmiqda. U endi faqat bilim manbai bo'lishdan ko'ra, o'quvchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi, ularga mustaqil fikrlashni o'rgatadigan va muammolarni hal qilishda qo'llab-quvvatlaydigan o'qituvchiga aylanadi. Bu usul o'quvchilarni o'z bilimlari va ko'nikmalaridan foydalanishga, yangi ma'lumotlarni mustaqil ravishda o'zlashtirishga undaydi. Shuningdek, bu ta'lim jarayonining nafaqat samaradorligini, balki uning qiziqarli va motivatsion xarakterini ham oshiradi, chunki o'quvchilar o'zlarini bilim yaratish jarayonining faol ishtirokchisi sifatida his qiladilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Pedagogika va psixologiya fanlarida muammoli ta'lim konsepsiyasi V. Okon, M. Klarin, A. Leontyev, V. Davydov, D. Elkonin kabi olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Ularning tadqiqotlarida muammoli vaziyat orqali o'quv faoliyatini faollashtirish, bilimlarning mustahkamligi va o'quvchining shaxsiy pozitsiyasini shakllantirishga urg'u berilgan.

O'zbek olimlaridan H. Tursunxo'jayev, M. Jo'rayev, Z. Fayzullayeva va boshqalar o'z tadqiqotlarida muammoli ta'limning milliy ta'lim tizimidagi qo'llanishiga oid tavsiyalar berganlar. Ularga ko'ra, muammoli ta'lim o'quvchini faqat bilim olishga emas, balki uni hayotga tatbiq etishga ham o'rgatadi.

Muhokama: Muammoli ta'limda o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki muammoni ilgari suruvchi va uni hal etishda yo'l ko'rsatuvchi sifatida ishtirok etadi. O'quvchi esa passiv eshituvchi emas, balki faol izlanuvchi, muammoga o'z nuqtai nazarini bildiruvchi subyektdir. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi bu interaktiv aloqalar ta'lim jarayonini nafaqat yanada samarali, balki motivatsion va qiziqarli qiladi. O'quvchi darsda faqat o'z bilimlarini boyitibgina qolmay, balki o'z fikrini erkin ifoda etishga, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ham imkoniyat yaratadi.

Ushbu texnologiyaning o'ziga xos jihatlaridan biri – o'quvchida bilimga ehtiyoj tug'dirishdir. Bu ehtiyojni didaktik muammo orqali yuzaga keltirish mumkin. Masalan, dars boshida shunday savol beriladiki, unga javob topish uchun o'quvchi dars mobaynida faol izlanishga majbur bo'ladi. Muammoni taqdim etish orqali o'qituvchi o'quvchini faollashtiradi va ularni o'z bilimlarini yanada chuqurroq o'zlashtirishga undaydi. Bunday yondashuv o'quvchining ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi va uning bilimlarga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Muammoli ta'lim interfaol metodlar — “Aqliy hujum”, “Insert”, “Fikrlar xaritasi”, “Klaster” va boshqalar bilan uyg'un holda olib borilsa, yanada samarali bo'ladi. Bu metodlar o'quvchilarning fikrlash jarayonini jonlantiradi va ularga o'z nuqtai nazarlarini samarali tarzda ifodalash imkonini beradi. Masalan, “Aqliy hujum” metodi yordamida o'quvchilar biror muammoni birgalikda muhokama qilib, eng yaxshi yechimni topishga harakat qiladilar. “Insert” metodida esa o'quvchilar dars davomida yangi ma'lumotlarni o'z fikrlariga qo'shib boradilar, bu esa ular uchun yanada samarali o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalarini qo'llash orqali muammoni vizual tarzda ko'rsatish o'quvchining tahliliy fikrlash qobiliyatini yanada kuchaytiradi. Misol uchun, raqamli vositalar yordamida muammoning vizual taqdimoti o'quvchining diqqatini yanada ko'proq jalb qiladi, shuningdek, uning tasavvurlari va tahliliy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Video darslar, interaktiv diagrammalar va grafiklar o'quvchilarga muammoni turli jihatdan ko'rish va undan keyin o'z fikrlarini shakllantirishda yordam beradi.

Natija: O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, muammoli ta'lim texnologiyasini o'quv jarayoniga integratsiya qilish:

- **O'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi:** Muammoli ta'lim o'quvchilarni o'z bilimlarini mustaqil ravishda tahlil qilishga va yangi fikrlarni yaratishga undaydi. Bu o'quvchilarning analitik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini kuchaytiradi.

- **Darslarni jonli, mazmunli va maqsadli tashkil etishga imkon yaratadi:** Muammoli ta'lim orqali o'qituvchilar darslarni faqat ma'lumot berishdan ko'ra, interaktiv va o'quvchilarga mos ravishda tashkil etadilar. Darslar yanada jonli va qiziqarli bo'ladi, chunki o'quvchilar o'zlari o'rganayotgan mavzu bilan faol shug'ullanishadi.

- **Ijodiy yondashuv va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi:** Muammoli ta'lim metodlari o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantiradi, chunki ular oldinga muammo qo'yib, uning yechimi ustida ishlashadi. Bu jarayon tahliliy fikrlashni ham kuchaytiradi.

- **Fanlararo integratsiyani ta'minlaydi:** Muammoli ta'lim metodlarida turli fanlar bo'yicha integratsiya qilinishi mumkin. O'quvchilar turli fanlar o'rtasidagi bog'lanishni o'rganadilar, bu esa ular uchun umumiy bilimlarni yanada mustahkamlashga yordam beradi.

- **O'quvchilarning o'z-o'zini anglash va baholash kompetensiyalarini rivojlantiradi:** Muammoli ta'lim jarayonida o'quvchilar o'zlarining bilimlarini mustaqil baholashni o'rganadilar. Bu esa ularga o'z-o'zini anglash va rivojlantirishda yordam beradi, shuningdek, o'z ishlarini samarali baholash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa: Muammoli ta'lim texnologiyasi o'quvchi shaxsini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu texnologiya orqali o'quvchilar bilim olishda faollashadi, tanqidiy fikrlashga o'rganadilar, o'z fikrlarini asoslash va himoya qilish ko'nikmalarini egallaydilar. Muammoli

ta'lim o'quvchilarni nafaqat mavjud bilimlarni o'zlashtirishga, balki yangi g'oyalar va yechimlar yaratishga ham undaydi. Shunday ekan, zamonaviy o'qituvchi bu texnologiyani puxta o'zlashtirishi, dars jarayonida uni maqsadga muvofiq tarzda qo'llashi zarur. O'qituvchilar muammoli ta'limning imkoniyatlaridan to'liq foydalanib, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini va ijodiy yondashuvini rivojlantirishi mumkin. Shu yo'l bilan biz faol, mustaqil va ijodiy fikrlaydigan avlodni tarbiyalay olamiz. Bu esa ta'lim tizimining sifatini oshirishga va kelajakdagi muvaffaqiyatlarga yo'l ochishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Okon, V. (1981). *Didaktika i metodika obucheniya*. Moskva: Pedagogika.
2. Davydov, V.V. (1996). *Problemy razvivaushchego obucheniya*. Moskva: Pedagogika.
3. Klarin, M.V. (1995). *Innovatsionnye modeli obucheniya*. Moskva: Izd-vo ARKTI.
4. Tursunxo'jayev, H. (2004). *Pedagogik texnologiyalar asoslari*. Toshkent: Fan.
5. Fayzullayeva, Z. (2018). *Zamonaviy ta'lim texnologiyalari*. Samarqand: SamDU nashriyoti.
6. Azizxo'jaeva, N. (2005). *Ta'lim metodlari nazariyasi*. Toshkent: O'qituvchi.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF RESEARCH ON THE PEDAGOGICAL TEACHINGS AND SCIENTIFIC LEGACY OF GREAT ASTRONOMERS

Avezmuradova Saida
the student of Bukhara International University

Abstract: This article explores the theoretical foundations of studying the pedagogical teachings and scientific legacies of great astronomers throughout history. It discusses how astronomical discoveries influenced educational methods, scientific thought, and cultural development across civilizations. The study emphasizes the importance of integrating historical perspectives into modern pedagogical practices and highlights the didactic contributions of figures such as Ptolemy, Copernicus, Galileo, and Ulugh Beg. Through this analysis, the article seeks to demonstrate the enduring educational value of classical astronomical heritage in shaping scientific literacy and critical thinking.

Keywords: Pedagogical, teaching, scientific, legacies, great, astronomers, history, discuss, astronomical, discoveries

The night sky has always been both a mystery and a guide for humanity. From ancient times, astronomers have not only unveiled the secrets of the cosmos but also served as educators and thinkers who shaped how knowledge is passed on. The pedagogical dimension of their work—how they taught, wrote, and inspired—remains an underexplored field with profound implications for modern education.

The aim of this paper is to uncover the pedagogical teachings embedded within the scientific works of great astronomers. By analyzing their contributions through an educational lens, we can gain insights into how science was historically taught, how knowledge transmission evolved, and how these methods can be adapted to enrich modern STEM education.

Astronomy is one of the oldest sciences, deeply intertwined with early education systems. In ancient Babylon, Egypt, and Greece, astronomy was part of the core curriculum for elite scholars and priests. These early astronomers were not only scientists but educators of their time.

- **Ptolemy**, with his *Almagest*, not only laid down mathematical astronomy but created a structured, almost textbook-like treatise that influenced education for centuries.

- **Ulugh Beg**, the Central Asian polymath, established a madrasah in Samarkand that doubled as an astronomical observatory—blending teaching and scientific inquiry in one institution.

- **Copernicus** challenged geocentric models, but more importantly, his heliocentric theory redefined intellectual courage and critical thinking in the educational sphere.

- **Galileo**, often called the “father of modern science,” brought empirical methods to the classroom, showing that teaching science could be an act of liberation.

This study investigates the theoretical foundations underlying the analysis of pedagogical teachings and scientific legacies of prominent astronomers. By examining the educational philosophies embedded in their scientific contributions, the paper aims to reveal how historical models of astronomical instruction continue to influence contemporary science education. Particular attention is given to the instructional practices of Claudius Ptolemy, Nicolaus Copernicus, Galileo Galilei, and Ulugh Beg, each of whom shaped the intellectual framework of their era. The findings suggest that integrating the legacy of classical astronomy into modern curricula enhances learners' scientific reasoning, critical thinking, and appreciation for the evolution of knowledge.

Each of these figures left behind more than scientific theories—they left teaching methods, curricula, and epistemological frameworks:

- **Didactic Approaches:** From dialogue-based learning (Galileo's *Dialogue Concerning the Two Chief World Systems*) to empirical observational techniques.
- **Institutional Contributions:** Ulugh Beg's madrasah as a prototype for research universities.
- **Cultural Transmission:** The role of translation movements (Arabic to Latin) in preserving and disseminating astronomical knowledge.
- **Curriculum Design:** Embedding historical case studies to teach scientific reasoning.
- **Epistemology in the Classroom:** Using historical debates (e.g., heliocentrism vs. geocentrism) to develop critical thinking.
- **STEM and Humanities Fusion:** Teaching astronomy as both a scientific and philosophical pursuit.

Understanding the pedagogical teachings of great astronomers is not merely an academic pursuit—it is a journey into the roots of education itself. Their legacy bridges the ancient and the modern, the scientific and the philosophical. As educators today grapple with how best to teach science in a fast-changing world, these historical models offer timeless guidance. By returning to the stars through the lens of the past, we may illuminate a more enlightened path for the future.

References

1. Ptolemy. *The Almagest*. Trans. G. J. Toomer. Princeton University Press, 1998.
2. Copernicus, N. *De revolutionibus orbium coelestium*. Nuremberg, 1543.
3. Galileo Galilei. *Dialogue Concerning the Two Chief World Systems*. Trans. Stillman Drake, 1953.
4. Nasr, S. H. *Science and Civilization in Islam*. Harvard University Press, 1968.
5. Saliba, G. *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*. MIT Press, 2007.
6. Kennedy, E. S. "Ulugh Beg's Contributions to Astronomy." *Isis*, Vol. 48, No. 1, 1957.

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA TELEKOMMUNIKATSIYALARNING O'QUV JARAYONIDAGI AHAMIYATI

Umarov Oybek Salohiddinovich

Andijon viloyati Maktab va maktabgacha ta'lim boshqarmasi 25-son umumiy o'rta ta'lim maktabi Informatika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan maktab islohoti ta'lim mazmunini zamonaviy ilmiy bilimlar darajasiga moslashtirish, barcha o'quv-tarbiya ishlari samaradorligini oshirish va axborot jamiyatiga o'tish sharoitida o'quvchilarni faoliyatga tayyorlashga qaratilganchora tadbirlar va raqamli texnologiyalarning ta'limdagi ro'li haqidagi fikr va mulohazalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy ta'lim, telekommunikatsiya, axborot texnologiyalari, uzluksiz ta'lim, biznes va innovatsiyalar.

Zamonaviy ta'limni raqamlashtirishsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Turli elektron o'quv materiallari va resurslaridan masofadan foydalanish, aloqa, boshqaruv, shuningdek, o'qitishning texnik vositalari (interfaol doska, proyektor, hujjat kamerasi va boshqalar) raqamli ta'lim muhitining ajralmas qismi hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar va telekommunikatsiyalar o'quv jarayonini tashkil etish xarakterini o'zgartirish, o'quvchini axborot-ta'lim muhitiga to'liq singdirish, ta'lim sifatini oshirish, axborotni idrok etish va bilimlarni egallash jarayonlarini rag'batlantirish imkonini beradi. Zamonaviy texnologiyalar jarayonlarni avtomatlashtirishga va faoliyatning turli sohalarida samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Bu sizga biznes va shaxsiy hayot uchun muhim bo'lgan vaqt va resurs xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi. Axborot texnologiyalari axborotni qayta ishlash jarayonlarini optimallashtirishga, resurslardan foydalanishning mehnat zichligini kamaytirishga, mehnat, vaqt, energiya va moddiy resurslarni tejash bilan birga har qanday faoliyat turini axborot bilan ta'minlashning yangi shakllaridan foydalanishga yordam beradi. Umuman olganda, yangi texnologiyalar hayotimiz va iqtisodiyotimizni yaxshilash uchun ulkan salohiyatga ega. Ular hayot sifatini yaxshilashga, samaradorlik va raqobatbardoshlikni oshirishga, biznes va innovatsiyalar uchun yangi imkoniyatlarga olib kelishi mumkin.

Jamiyatni rivojlantirish va qayta qurish, uzluksiz ta'limning yagona tizimini yaratish bilan birga ta'lim jarayonini doimiy ravishda takomillashtirish ta'limning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan maktab islohoti ta'lim mazmunini zamonaviy ilmiy bilimlar darajasiga moslashtirish, barcha o'quv-tarbiya ishlari samaradorligini oshirish va axborot jamiyatiga o'tish sharoitida o'quvchilarni faoliyatga tayyorlashga qaratilgan. Shu sababli, axborot texnologiyalari ta'lim mazmunining ajralmas tarkibiy qismiga, ta'lim jarayonini optimallashtirish va samaradorligini oshirish vositasiga aylanib bormoqda, shuningdek rivojlantiruvchi ta'limning ko'plab tamoyillarini amalga oshirishga yordam beradi.

Axborot texnologiyalari tarixi birinchi kompyuterlarning paydo bo'lishi bilan boshlanadi. Birinchi kompyuterlar hajmi jihatidan juda katta va ularni boshqarish qiyin edi. Ulardan foydalanish harbiy va ilmiy maqsadlarda cheklangan edi. Masalan, ENIAC 1946-yilda yaratilgan birinchi kompyuterdir [Минькович. 2012.141]. Kompyuter texnikasining rivojlanishi 1950-yillarda boshlangan va 1970-yillardan boshlab EHMLar hajmi qisqarib bormoqda. Axborot texnologiyalari kompyuter texnikasi va dasturiy ta'minotini takomillashtirish orqali rivojlanadi. [Минькович. 2012.141].

1970-yillarda ishlab chiqilgan operatsion tizimlar kompyuterlarning ishlashini boshqargan. Keyinchalik dasturchilar ishni grafik interfeys - virtual qobiq yaratish orqali soddalashtirdilar, bu esa jarayonlarni buyruqni kiritish emas, balki tugmani bosish orqali ishga tushirish imkonini beradi; 1980-yillardagi bu yutuq shaxsiy kompyuterlarni ommaviy tarqatishni boshladi. [Зайцев.2015. 103].

Axborot texnologiyalari rivojlanishining keyingi bosqichi shaxsiy kompyuterlarning birinchi tarmoqlaridan birini yaratish bilan bog'liq bo'lib, u endi harbiy bo'lmagan, lekin bir-biridan uzoqda joylashgan muassasalar o'rtasida ma'lumot almashish imkonini beradi. 1990-yillarda Internet keng omma uchun ochiq bo'ldi va global tarmoq maqomini oldi [Беспалов 2011.121]. Hozirgi vaqtda axborot texnologiyalari yangi innovatsiyalar va istiqbollar rivojlanayotgan mobil aloqa sohasiga tobora ko'proq kirib bormoqda. Axborot texnologiyalari imkoniyatlar va foydalanuvchilarga qulaylikni oshirishga intilmoqda.

Ta'limda axborot texnologiyalari (IT) hozirgi kunda jamiyatning axborot sivilizatsiyasiga o'tishning zaruriy shartidir. Zamonaviy texnologiyalar va telekommunikatsiyalar o'quv jarayonini tashkil etish xarakterini o'zgartirish, o'quvchini axborot-ta'lim muhitiga to'liq singdirish, ta'lim sifatini oshirish, axborotni idrok etish va bilimlarni egallash jarayonlarini rag'batlantirish imkonini beradi. Yangi axborot texnologiyalari faoliyatning turli sohalarida, shu jumladan, ta'lim sohasida tashkil etish va boshqarish uchun kompyuter va telekommunikatsiya vositalarini qo'llab-quvvatlash muhitini yaratadi. Axborot texnologiyalarini ta'lim dasturlariga integratsiyalash barcha bosqichlarda: maktab, universitet va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limda amalga oshiriladi. Oxirgi paytlarda o'qituvchilar ma'lum bir fan sohasini aks ettiruvchi, uni o'rganish texnologiyasini u yoki

bu darajada amalga oshiradigan, turli turdagi o'quv faoliyatini amalga oshirish uchun shart-sharoitlarni ta'minlovchi o'zlarining pedagogik dasturiy vositalarini yaratib, amaliyotga joriy qilmoqdalar. Ta'limda qo'llaniladigan pedagogik dasturiy vositalarning tipologiyasi juda xilmaxil: o'qitish; mashq mashinalari; diagnostika; nazorat qilish; modellashtirish; o'yin. Oliy o'quv yurtining o'quv jarayonida IT ni o'rganish bir necha darajadagi muammolarni hal qilishni o'z ichiga oladi:

-“Informatika” kursida olib boriladigan axborot texnologiyalaridan ta'lim va ta'lim vositasi sifatida foydalanish;

-Kasbiy faoliyatda axborot texnologiyalari, ularning nazariyasi, tarkibiy qismlari va metodologiyasini o'rganuvchi “Axborot texnologiyalari” umumiy kasbiy fanining yo'nalishi;

- mutaxassislik fanlari bo'yicha o'rganiladigan aniq kasbiy faoliyatni tashkil etish va boshqarish uchun mo'ljallangan mutaxassislikka yo'naltirilgan amaliy axborot texnologiyalari bo'yicha o'qitish. Masalan, “Iqtisodiyotda axborot texnologiyalari” fani va uning sinonimi “Menejmentda axborot texnologiyalari” iqtisod yo'nalishi talabalari uchun o'quv dasturiga kiritilgan. Zamonaviy iqtisodchi axborot oqimlari asosida asosli qarorlar qabul qila olishi kerak; an'anaviy iqtisodiy bilimlardan tashqari talaba ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonini yaxshi bilishi va axborot tizimlarini qurish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Ushbu fanlar bo'yicha uslubiy materiallar bosma va elektron ko'rinishda keng tarqalgan bo'lib, ularga turli ilovalar va amaliy dasturlar ilova qilingan. Taklif etilayotgan materialning bunday ko'pligini mustaqil ravishda tushunish juda qiyin. Agar biz, masalan, Internetda qancha manbalar taklif qilinayotganini oladigan bo'lsak: tavsiya etilgan adabiyotlar ro'yxati, interaktiv qo'llanmalar va onlayn darsliklar, tezislari va boshqalar foydalanuvchining so'roviga javoban "Iqtisodiyotda "Axborot texnologiyalari" intizomi", Google.ru qidiruv tizimi taxminan 400 ming havolani qaytaradi.

Hozirgi vaqtda o'qituvchilar CD va DVD disklarida, Internetdagi veb-saytlarda multimedia va gipermedia ko'rinishida amalga oshirilgan o'zlarining pedagogik dasturiy vositalarini yaratmoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Деденёва А.С., Аксёхин А.А. Информационные технологии в гуманитарном высшем профессиональном образовании // Педагогическая информатика. Научно-методический журнал ВАК. № 5. 2006. С. 8-16.

2.И.А. Ивашова; гл. ред. Н.С. Мартынова. - Орёл: ОГИИК, ил., ООО ПФ «Оперативная полиграфия», 2008. С. 19-25.

3. Минькович Т. В. Информационные технологии. Понятийно терминологический аспект // Образовательные технологии и общество : журнал. — 2012. — № 2. — С. 22—41.

4.Зайцев Д. Р. Применение информационных технологий и систем для повышения эффективности управления организацией // Территория науки : журнал. — 2015. — № 2. — С. 96—103.

5. Беспалов В. В. Информационные технологии. — Томск: Издательство Томского политехнического университета, 2011. — С. 8. — 121 с.

TEKNOLOGIYALAR VA INNOVATSIYALAR –INKLYUZIV TA'LIMDA YANGI IMKONIYATLAR

Azizova Dinara Rahmiddinovna

Osiyo Xalqaro Universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Yo'ldosheva Nodira Anvarovna

Osiyo Xalqaro Universiteti pedagogika yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalar har bir sohada katta o'zgarishlarni yuzaga keltirayotgan bo'lsa, ta'lim sohasi ham bundan mustasno emas. Ayniqsa, inklyuziv ta'limda yangi texnologiyalar joriy etilishi imkoniyati cheklangan bolalar va o'quvchilar uchun ta'lim jarayonini ancha samarali va qulay qilishga yordam bermoqda. Ushbu maqolada

texnologiyalar va innovatsiyalar asosida inklyuziv ta'limni rivojlantirishning zamonaviy yo'llarini tahlil qilish va ishlab chiqish nazarda tutilgan. Maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta'lim jarayoniga to'laqonli qo'shilishi uchun axbarot kommunikatsiya texnologiyalari va interaktiv vositalarning qo'llanilishi ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, kommunikatsiya, axbarot vositalari, raqamli platforma, masofaviy o'qitish, texnologik innovatsiya, sun'iy intellekt, raqamli ta'lim platformalari

O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi Qonuni (2020-yil, yangi tahrir.) Bu qonunning 4-moddasida inklyuziv ta'limning teng huquqli va sifatli bo'lishi kafolatlanadi. 5-moddada esa barcha bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim olish huquqi belgilanadi. "Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni (2021-yil) Ushbu qonun nogironligi bo'lgan shaxslarning inklyuziv ta'limga bo'lgan huquqlarini himoya qiladi va zaruriy shart-sharoitlar yaratishni talab qiladi. 23-moddada: Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun texnologiyalar va moslashtirilgan vositalar bilan ta'minlash zarurligi aytiladi. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 31-dekabrda 824-sonli qarorida "2022–2026-yillarda nogironligi bo'lgan shaxslar uchun inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha milliy dastur"ni tasdiqlaydi. Bu qarorda raqamli texnologiyalarni inklyuziv ta'limda qo'llash bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4359-sonli qarori (2019-yil, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi)da ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali barcha qatlamlarga ta'lim xizmatlarini yetkazish ko'zda tutiladi, shu jumladan inklyuziv ta'limga ham bevosita taalluqlidir.

Texnologiyalar va innovatsiyalar inklyuziv ta'limda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ayniqsa alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar va o'ziga xos ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilar uchun. Bularga misol qilib quyidagilarni keltirish mumkin: 1. Moslashtirilgan o'quv platformalari: matnni ovoza aylantirish, nutqni matnga aylantirish, ekran o'qitish texnologiyalari orqali ko'rish yoki eshitish qobiliyati cheklangan o'quvchilar ham samarali foydalanishi mumkin. 2. Mobil ilovalar va onlayn kurslar: Har qanday joyda va vaqtda o'qish imkonini beradi. Bunda o'quvchi o'z ritmida o'rganadi. Bu esa inklyuziv ta'lim prinsiplariga mos keladi. 3. Interaktiv doskalar va robot assistentlar: jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun o'z fikrlarini ifoda etish yoki topshiriqlarni bajra olishda qulayliklar yaratadi. 4. Real vaqtli tarjima va subtitrlar texnologiyalari: eshitishda muammolari bo'lgan o'quvchilar uchun dars jarayonini tushunishga yordam beradi.

Texnologiyalar nafaqat ta'lim imkoniyatlarini kengaytiradi, balki o'quvchilarning o'zini ishonchli his qilishiga, ijtimoiylashuviga va mustaqil fikrlashiga yordam beradi.

Meni nazariyda bugungi globallashuv davrida jamiyat taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan biri – ta'limning hammabop va teng imkoniyatlarga ega bo'lishi jamiyatning rivojlanishi uchun bir turki hisoblanadi. Ayniqsa, inklyuziv ta'lim ya'ni barcha bolalar shu jumladan nogironligi yoki boshqa ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun ochiq ta'lim tizimini yo'lga qo'yilishi ham texnologik yutuqlarimizdan biridir. Ta'lim jarayonida texnologiyalar orqali ba'zi o'quvchilar jismoniy yoki eshitish va ko'rish cheklovlari tufayli to'liq ta'lim olish imkoniyatlariga ega bo'lishdi. Ko'zi ojiz bolalar matnli darslarni eshitish orqali o'rganishlari va eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun onlayn darslarni matn orqali kuzatib borishlari ham ta'lim jarayonidagi innovatsion texnologiyalar hisoblanadi.

Innovatsiyalar faqat texnika emas – metodika ham muhim

Innovatsiyalar nafaqat yangi qurilmalar balki yangi yondashuvlarni ham anglatadi. Masalan ta'limda universal dizayn prinsiplarining joriy etilishi, ya'ni barcha o'quvchilar uchun bir xil ta'lim muhitini yaratish muhim yutuq. Bu orqali hech kim ajratilmaydi, har kim o'z ehtiyojiga mos shaklda o'rganadi.

Inklyuziv ta'limda innovatsiya deganda barcha o'quvchilar jumladan nogironligi yoki o'ziga xos ehtiyojlari bo'lgan bolalar ham teng va sifatli ta'lim olishini ta'minlash uchun joriy qilinayotgan yangi yondashuvlar va metodikalar tushuniladi. Bu esa alohida ta'lim ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni jamiyatga moslashtirishdir.

Inklyuziv ta'limning imkoniyatlariga misol qilib yana Braille yozuvli kitoblar, raqamli texnologiyalar, ovozli buyruqlar masofaviy o'qitish tizimi, mobil ilovalar va dars metodikasi orqali alohida ta'lim ehtiyojli bolalarni ta'lim jarayoniga moslashishi ko'zda tutilgan.

Inklyuziv ta'lim nogironligi bor yoki maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun teng imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan bo'lib, zamonaviy texnologiyalar ushbu jarayonni yanada yaxshilaydi. Quyidagi yo'nalishlarda texnologiyalar muhim rol o'ynaydi:

4. Raqamli ta'lim platformalari

Maxsus dasturlar yordamida o'quvchilar o'zlariga mos tempda bilim olishlari mumkin. Interaktiv darsliklar va multimedia materiallari orqali ta'lim samaradorligi ortadi.

5. Sun'iy intellekt va moslashuvchan o'qitish tizimlari

Sun'iy intellekt asosidagi tizimlar har bir bolaning ehtiyojlariga mos keladigan o'quv dasturlarini ishlab chiqadi.

Nutq va eshitish qobiliyatida muammosi bo'lgan o'quvchilar uchun ovozdan matnga aylantirish texnologiyalari qo'llaniladi.

6. VR (Virtual Reality) va AR (Augmented Reality) texnologiyalari

Garchi texnologiyalar katta imkoniyatlar yaratmoqda, ammo ularni inklyuziv ta'limda to'liq va samarali joriy etishda bir qator qiyinchiliklar mavjud:

5. Moliya va resurslar yetishmovchiligi

Zamonaviy texnologiyalar qimmat bo'lishi mumkin, ularni barcha ta'lim muassasalariga joriy qilish uchun qo'shimcha mablag' zarur.

Maxsus texnik vositalarni xarid qilish va ulardan foydalanish uchun doimiy texnik xizmat ko'rsatish ham talab etiladi.

6. O'qituvchilarning texnologik savodxonligi

O'qituvchilarning barcha zamonaviy texnologiyalarni bilishi va ulardan ta'lim jarayonida to'g'ri foydalanishni o'rganishi zarur.

Texnologiyalarni o'rgatish bo'yicha maxsus malaka oshirish dasturlari talab etiladi.

7. Moslashtirilgan kontentning yetishmasligi

Hozirda mavjud o'quv materiallarining ko'pchiligi imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlariga to'liq moslashtirilmagan.

Har bir bola uchun individual o'quv yo'nalishini yaratish kerak.

8. Internet va texnologik infratuzilmaning yetarli emasligi

Ayniqsa qishloq joylarda yuqori tezlikdagi internet va texnologik imkoniyatlar yetarli emasligi sababli, zamonaviy ta'lim imkoniyatlari cheklanmoqda.

Biz ushbu sohada muvaffaqiyatli harakatlar uchun quyidagi yechimlar va takliflarni taklif qilamiz:

5. Davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish

Texnologiyalarni joriy etish uchun davlat dasturlari va xususiy sektordan investitsiyalar jalb qilinishi kerak.

Ijtimoiy loyihalar orqali imkoniyati cheklangan bolalarga texnologik yordam ko'rsatish kengaytirilishi zarur.

6. O'qituvchilar uchun doimiy malaka oshirish kurslari tashkil etish. Texnologiyadan foydalanish bo'yicha muntazam seminar va treninglar o'tkazilishi kerak. Har bir maktabda "ta'lim texnologiyalari koordinatori" lavozimi joriy etilishi mumkin.

7. Moslashuvchan va inklyuziv ta'lim resurslarini ishlab chiqish. Maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun interaktiv, ko'rgazmali va oson tushuniladigan ta'lim kontentlari yaratish lozim. Braille, audiokitoblar, subtitrlar va maxsus mobil ilovalar sonini oshirish kerak.

8. Texnologik infratuzilmani kengaytirish. Internet va zamonaviy qurilmalar barcha hududlarga, ayniqsa chekka joylarga yetkazilishi kerak. Masofaviy o'qitish uchun zamonaviy onlayn platformalarni rivojlantirish lozim. Kelajakda inklyuziv ta'limda quyidagi innovatsion texnologiyalar keng qo'llanishi kutilmoqda: Genetika va neyrotexnologiyalar asosidagi individual ta'lim dasturlari, Robototexnika va aqlli yordamchilar, Hissiy intellektni aniqlovchi sun'iy intellekt tizimlari, To'liq immersiv virtual ta'lim muhitlari (Metaverse ta'lim loyihalari)

Bu texnologiyalar nafaqat imkoniyati cheklangan o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki ularning ijtimoiy integratsiyasini ham kuchaytiradi.

Xulosam shuki, inklyuziv ta'lim bu har bir bola jumladan jismoniy yoki aqliy imkoniyati cheklangan o'quvchilar ham to'laqonliva samarali ta'lim olish huquqiga ega bo'lishini ta'minlovchi tizimdir. Shu jihatdan zamonaviy texnologiyalar o'quvchilarni teng sharoitda bilim olish imkoniyati bilan ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Raqamli texnologiyalar orqali o'quvchilarga individual yondashuvlar yo'lga qo'yilmoqda. Texnologiyalar inklyuziv ta'lim uchun oddiy qulaylik emas –bu hayotni o'zgartiruvchi kuchdir. Har bir bolaning o'z salohiyatini to'liq namoyon qilishi uchun imkon yaratish bu zamonaviy jamiyatning asosiy vazifasidir. Demak, texnologiyalarni ta'limga tatbiq qilishda biz nafaqat taraqqiyotga, balki adolatga ham xizmat qilamiz. Shuningdek, turli mamlakatlar tajribasiga asoslanib texnologik innovatsiyalar orqali ta'limda inklyuzivlikni ta'minlash hamda ta'lim muhitini ularning individual ehtiyojlariga moslashtirishda raqamli texnologiyalar va masofaviy o'qitishni yo'lga qo'yishni amalga oshirish va tahlil qilishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rahmiddinovna, A. D. (2025). Uzoq muddat davolanayotgan bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashda o'qituvchi shaxsi. *Икпро журнал*, 14(02), 896-901.
2. Rahmiddinovna, A. D. (2025). Sun'iy intellekt va insoniylik: ijtimoiy psixologik oqibatlar. *Pedagogik tadqiqotlar jurnali*, 2(2), 181-186.
3. Rahmiddinovna, A. D. (2024). Ta'lim jarayonining metodlari va shakllari. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 235-241.
4. Rahmiddinovna, A. D., & Baxodirovna, N. Z. (2025). Inklyuziv talimda nuqsonli bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash chora tadbirlari. *Zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlar*, 7(75), 1-6.
5. Rahmiddinovna, A. D. (2024). O'quvchilarni psixologik qo'llab-quvvatlashning ahamiyati. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 208-214.
6. Azizova, D. R. (2024). Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik va tashkiliy shartlari. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(9), 543-552.

ALISHER NAVOIY ASARLARI ORQALI O'QUVCHILARDA AXLOQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISH

Mahmudova Mohigul Ikromovna
Osiyo Xalqaro universiteti kurs MM-3 -P-24 talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk o'zbek mutafakkiri va shoiri Alisher Navoiy asarlaridagi axloqiy tarbiya masalalari tahlil qilinadi. Maqola Navoiy ijodidagi insonning o'zlikni anglash jarayoni, inson obrazi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi hamda axloqiy tarbiyaning pedagogik ahamiyati kabi mavzularni yoritadi. Asosiy e'tibor Navoiy asarlarida axloqiy fazilatlarni shakllantirish vositalariga qaratilib, ularning bugungi jamiyatda va ta'lim-tizimidadolzarbligi o'rganiladi. Maqolada Navoiy ijodining axloqiy tarbiya sohasidagi ulkan ahamiyati vazamonaviy yoshlar tarbiyasidagi qo'llanish imkoniyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, axloqiy tarbiya, ma'naviy qadriyatlar, o'zlikni anglash, inson obrazi, milliy qadriyatlar, pedagogik ahamiyat.

Alisher Navoiy ilm o'rganishga intilishni inson kamolotini ta'minlash uchun xizmat qiluvchi eng zarur fazilatlardan biri deb biladi. Ilmni insonni, xalqni nodonlikdan, jaholatdan qutqazuvchi omil sifatida ta'riflaydi. Asarlari mazmunida ilgari surilgan g'oyalar yordamida kishilarni ilmi va ma'rifatli bo'lishga undaydi. Mutafakkir ilm o'rganishni har bir kishining insoniy burchi deya e'tirof etadi. Zero, ilm o'rganishdan maqsad ham xalqning farovon, baxtli-saodatli hayot kechirishini, mamlakatning obod bo'lishini ta'minlashga hissa qo'shishdir, deya ta'kidlaydi. Bilimli va dono kishilar hamisha o'z xalqining manfaati hamda mamlakatining ravnaqi yo'lida faoliyat olib borishlariga ishonadi.

Mazkur o'rinda Mirzo Ulug'bekni ana shunday xislatga ega bo'lgan kishilardan biri bo'lganligiga urg'u beradi hamda uning nomi tarix sahifalarida abadiy saqlanib qoladi, deb hisoblaydi. Alisher Navoiy orzu qilgan komil inson faqat ilmi bo'lish bilan qanoatlanib qolmaydi. Uni yetuk inson sifatida ta'riflash uchun unda, yana shuningdek, sabr-qanoat, saxiylik, himmat, to'g'rilik, rostgo'ylik, tavoze, adab, vafo va hokazo sifatlarining ham mavjud bo'lishi taqozo etiladi.

Alisher Navoiy ilm-fanning inson kamolotidagi o'rni, bilimlarni o'rganish asosida hosil bo'lgan aql va idrokning inson hayotidagi ahamiyati hamda aqliy tarbiya va uning mohiyatini yoritishga alohida e'tibor qaratadi. Alloma insonga xos bo'lgan ma'naviy-axloqiy xislatlari xususida so'z yuritadi hamda mazkur sifatlarining har biriga to'laqonli ta'rif berib o'tadi. Qanoat, sabr, tavoze (adab), o'zgalarga nisbatan mehr-muhabbatli bo'lish, ishqda vafodorlik, saxovat, himmat, karam, muruvvat, yumshoq ko'ngillik (hilm) kabi xislatlarni ijobiy fazilatlar sirasiga kiritadi va ularning har biriga ta'rif berganidan so'ng tanbeh va hikoyatlar vositasida shaxsiy qarashlarini dalillar bilan to'ldiradi. Asarda, shuningdek, axloqiy fazilatlarning antonimi hisoblangan salbiy illatlar va ulardan qutulish yo'llari ham bayon etilgan.

Mutafakkir axloqlilikning eng muhim mezoni odob deb hisoblaydi. Odobli, axloqli bo'lish insonga atrofdagi kishilar o'rtasida muayyan mavqe hamda hurmatga sazovor bo'lishga yordam beradi. Odobga ega bo'lishning inson hayotidagi rolini ko'rsatib berar ekan, Alisher Navoiy shunday fikrlarni ifoda etadi: «Adab kichik yoshdagilarni ulug'lar duosiga sazovor etadi va u duo barakati bilan umrbod bahramand bo'ladi. Adab, kichiklarni mehrini ulug'lar ko'ngliga soladi va u muhabbat ko'ngilda abadiy qoladi.

Mutafakkir axloqlilikning eng muhim mezoni odob deb hisoblaydi. Odobli, axloqli bo'lish insonga atrofdagi kishilar o'rtasida muayyan mavqe hamda hurmatga sazovor bo'lishga yordam beradi. Odobga ega bo'lishning inson hayotidagi rolini ko'rsatib berar ekan, Alisher Navoiy shunday fikrlarni ifoda etadi: «Adab kichik yoshdagilarni ulug'lar duosiga sazovor etadi va u duo barakati bilan umrbod bahramand bo'ladi. Adab, kichiklarni mehrini ulug'lar ko'ngliga soladi va u muhabbat ko'ngilda abadiy qoladi. Yoshlarni ko'zga ulug' ko'rsatadi. Ularning yurish-turishini xalq ulug'vor biladi. O'ziga qarshi xalq tomonidan bo'ladigan hurmatsizlik eshigini bog'laydi va kishini hazil-mazaxdan va kamsitilishidan saqlaydi. Kishi tabiatini insonlik yo'lga soladi va odam mijoziga odamgarchilik manzilida orom beradi. Kichiklarga undan muncha natija hosil bo'lgach, kattalarga allaqachon bo'lishini ko'rarsan.

Adabdan muhabbatga bezak va pardozi yetadi, adab tarkidan do'stlikning ravnaqi va bahosi ketadi. Adab va tavozu' do'stlik ko'zgusini yarqirataди, ikki tomondan yorug'lik yetkazadi. Adabdan muhabbatga bezak va pardozi yetadi, adab tarkidan do'stlikning ravnaqi va bahosi ketadi. Adab va tavozu' do'stlik ko'zgusini yarqirataди, ikki tomondan yorug'lik yetkazadi.

Tavozu'li va adablilarga ta'zim va hurmat yetadi va u urug'ni ekan bu qimmatbaho hosilni to'plab oladi. Xalq muomalasida yaxshi axloqning boshlang'ichi shu xislatlar va bu xislat qattiq o'rnatilgan, muhabbatga xalal yetishi maholdir. Agar har ikki tomonda yaxshi xulq bo'lsa, adabi va tavozu' evaziga ta'zim paydo bo'ladi». Demak, yaxshi xulqning asosi bo'lgan odob Alisher Navoiyning talqinida barcha insoniy xislatlarning bosh bo'g'ini sanaladi.

Qanoat, sabr, tavoz, ishq, vafo, saxovat, himmat, karam, muruvvat, hilm (yumshoq ko'ngillilik) kabi ijobiy fazilatlarining odobli, axloqli kishilar qiyofasidagina namoyon bo'lishiga urg'u berib o'tadi. Mutafakkir insonga xos bo'lgan ma'naviy-axloqiy xislatlar xususidagi fikrlarini ularning har biriga to'laqonli ta'rif berish asosida davom ettiradi. Chunonchi, «qanoat – buloqdir – suvi olgan bilan qurimaydi. Xazinadir – naqdinasi sochilgani bilan kamaymaydir. Ekinzordir – urug'i izzat va shavkat mevasi beradi. Daraxtdir – shoxi tortinchoqlik va hurmat mevasi yetkazadi.

Qanoat, sabr, tavoz, ishq, vafo, saxovat, himmat, karam, muruvvat, hilm (yumshoq ko'ngillilik) kabi ijobiy fazilatlarining odobli, axloqli kishilar qiyofasidagina namoyon bo'lishiga urg'u berib o'tadi. Mutafakkir insonga xos bo'lgan ma'naviy-axloqiy xislatlar xususidagi fikrlarini ularning har biriga to'laqonli ta'rif berish asosida davom ettiradi. Chunonchi, «qanoat – buloqdir – suvi olgan bilan qurimaydi. Xazinadir – naqdinasi sochilgani bilan kamaymaydir. Ekinzordir – urug'i izzat va shavkat mevasi beradi. Daraxtdir – shoxi tortinchoqlik va hurmat mevasi yetkazadi.

Kimki, qanoatga odatlansa, shoh va gadoy bordi-keldisidan ozod bo'ladi qanoat qo'rg'ondir, u yerga kirsang nafs yomonligidan qutularsan, tog'liklardir – u yerga chiqsang dushman va do'stga qaramlikdan xalos bo'larsan; tubanlashishdir – natijasi yuksaklik; zoriqishlikdir – foydasi ehtiyotkorlik urug'ining mevasi farovonlik».

U o'rtoqdir – suhbatlari zeriktirarli, ammo maqsadga olib boruvchi; u ulfatdir – umidi uzun, ammo oxiri istakka eltuvchi.

U o'rtoqdir – suhbatlari zeriktirarli, ammo maqsadga olib boruvchi; u ulfatdir – umidi uzun, ammo oxiri istakka eltuvchi.

Ulovdir – yurishi taxir, ammo manzilga yetkazuvchi; tuyadir – qadami og'ir, lekin bekatga tushiruvchi.

Achchiq so'zli nasihatday tabiat undan olinadi, lekin zaminida maqsad hosil bo'ladi. Badxo'r dori beruvchi tabibday kasal undan qiyinaladi, ammo so'ngida sog'liq yuz beradi».

Yuqorida bayon etilgan fikrlar mazmunidan anglanadiki, alloma o'z davrida ilm olish tamoyillarini to'g'ri ko'rsatib, shuningdek, ta'lim tizimi mohiyatini ham yoritib bera olgan. U yaxshi fe'llarga qanoat, sabr, tavoz va adab, ishq va vafo, saxovat, himmat, karam, muruvvat, yumshoq ko'ngillilik (hilm) kabi xislatlarni kiritib, har birining ta'rifidan so'ng tanbeh va hikoyatlar vositasida o'z fikrini to'ldiradi. Navoiy yuqorida zikr qilib o'tilgan xislatlarga ta'rif berish bilan birga ularga qarama-qarshi bo'lgan yomon illatlar to'g'risida so'z yuritadi va ulardan qutilish yo'llarini ham bayon qiladi. Alloma axloqlilikning eng muhim mezonini sanalgan odob haqida fikr yuritarkan: «Adab kichik yoshdagilarni ulug'lar duosiga sazovor etadi va u duo barokati bilan umrbod bahramand bo'ladi. Adab kichiklarni mehrini ulug'lar ko'ngliga soladi va u muhabbat ko'ngilda abadiy qoladi». Alisher Navoiy asarlarida ilm odobi, jamiyat boshqaruv odobi, adolatli boshliq odobi masalalari yuqori o'rinda turgan. Ta'lim jarayonida Navoiy asarlaridan foydalanish natijasida talabalarda barcha ijobiy axloqiy fazilatlar yuksaltirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O.Sharafiddinov. Alisher Navoiy. Kitobda: Tanlangan asarlar. -T.: Fan, 1978;
2. Ya. G'ulomov. Alisher Navoiyning davrini o'rganish haqida. Kitobda: "Ulug' o'zbek shoiri". -T.: 1948;
3. Bertels E.E. Navoiy. Opit tvorcheskoy biografii. -M., L.: 1948;
4. Oybek. Navoiyning tarjimai holi. Kitobda: "Navoiy gulshani". -T.: 1967;
5. S.G'anieva. Alisher Navoiy. -T.: 1968;
6. V.Abdullaev. Navoiy Samarqandda. -T.: 1968;

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI MA'NAVIY –AXLOQIY KAMOL TOPTIRISHDA XALQ PEDAGOGIKASIDAN FOYDALANISH

Zamonova Shoira Umidjon qizi

GulDU, Psixologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Ravshanov Sobir Abdimalik o'g'li

GulDU, Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy –axloqiy kamol toptirishda xalq pedagogikasidan foydalanish jarayonlari, shaxsini shakllanishida xalq pedagogikasining ahamiyati haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, xalq pedagogikasi, ta'lim jarayoni, tarbiya, bilim, ruhiyat, intellekt.

Yoshlarga ta'lim-tarbiya berish har doim ham eng dolzarb muammo sanalib kelingan. Jamiyatning taraqqiyoti insonlarning ongiga, aql-zakovati, axloq-odobiga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi. Yaxshi tarbiya ko'rgan kishi eng avvalo el-yurtning, xalqning manfaatini o'ylaydi. Chunki har bir shaxsning baxt-saodati alohida, o'z holicha amalga oshmaydi. Atrofdagilar baxtli va farovon turmush kechirganlarida huzur-halovat hammaga tatiydi. Bu qoida qadim zamonlardan mavjud bo'lib, unga turli davrlarda turlicha amal qilib kelingan. Yoshlarning ta'lim-tarbiya olishlariga mas'ul bo'lgan barcha o'rinlarda xalq pedagogikasi xazinasidan foydalanish hayotiy ehtiyoj darajasiga ko'tarildi.

O'zbek xalq pedagogikasi eng qadimgi yozuv paydo bo'lishidan oldin shakllandi. Shunga ko'ra, u ilmiy pedagogikaning boshlanishi hisoblanadi. Xalqlar pedagogikasi inson, xalq bunyod bo'lgan davrdan boshlab mavjuddir.

Jamoatchilik xususiyati, hayotiylik, hayotiy ifodalilik – xalqlar pedagogikasining asosiy xususiyatidir.

O'zbek xalq pedagogikasida xar bir xalqqa xos donishmandlik, uning tili, atama va shevalarda yorqin ko'rinadi. Shu sababali ham xalq pedagogikasi keng mehnat ahliga tushunarlidir. Ayrim atamalar iste'moldan chiqqanligiga qaramay, yozma adabiyotda, xalq ijodida yashamoqda, g'oyaviy- estetik vazifani bajarmoqda.

O'zbek xalq pedagogikasi boshqa xalqlar ma'naviy madaniyati bilan o'zaro aloqada boyib boradi. Xalqlar hayotida, urf- odat va an'analaridagi o'xshashlik ular yaratgan yodgorliklarda mavjuddir. Ammo bundan qat'iy nazar, har bir yodgorlik uni yaratgan, irod etgan xalqqa mansubdir, uning milliy yodgorligidir. Shu sababli ham xalq ijodiy asarlarida milliylik xususiyati namoyondir. Asarlar nomi, ularda tilga olingan hudud, buyum, o'simlik, qushlar, hayvonlar, turmushda qo'llaniladigan asboblarning nomi ham buning yorqin dalilidir. Masalan, ipak qurti, atlas, deyilsa, avvalo, shubhasiz, ipakchilik o'zbek xalqiga xos milliy an'ana bo'lganligi tasavvur qilinadi. "Rustamxon", "Kuntug'mish" desak uning o'zbek xalqiga, "Manas" desak, u qirg'iz xalqiga, "Oysuluv" desak, u qozoq xalqiga xosligini anglaymiz.

O'zbek xalq pedagogikasida xalq irod etgan qo'shiqlar, ertaklar, rivoyatlar, qissalar, matallar, maqollar, topishmoqlar bolalar tarbiyasida, ularni hayotga tayyorlashda, bolalar o'rtasida ahillikni mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etadi. Xalqimiz yaratgan qo'shiq va o'yinlarda, ertak va dostonlarda, matal va qissalarda XI asrning buyuk tilshunosi, tarixchisi, etnografi Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asari orqali bizgacha etib keldi. Mahmud Qoshg'ariy o'z asarida xalqning turli mavzularda yaratgan doston, ertak, matal, rivoyat, qissa, qo'shiq va xikoyalardan namunalar bergan.

Yaproq ildizdan quvvat oladi. Shu yaproqning ko'rkam, chidamli, baquvvat bo'lishi ko'p jihatdan ildizga bog'liq. Ildiz baquvvat bo'lsa yaproqqa ko'rkamlilik, kuch - quvvat bag'ishlaydi. Shu gapimizni, shu g'oyani bugungi hayotga qo'yadigan bo'lsak, bola kamoloti to'g'risida so'z yuritadigan bo'lsak yaproq ildiz bilan baquvvat bo'lganidek, kichkintoy ham sog'lom fikrni, el sevarlikni, vatanparvarlikni, o'qimishli bo'lishni oiladan olishini hayotning o'zi taqoza qilib

turibdi. Oilada xalq pedagogikasi-alla - qo'shiq, ertak, topishmoq, maqol, masal, tez aytish azaldan etakchi rol o'ynaganidek, bugungi kunda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Hozirgi kunda o'tmish avlodlarning ko'p asrlar davomida va tarbiya sohasida orttirgan boy va ijobiy tajribasini o'zlashtirish asosida yosh avlodni respublikamizning mustaqillikka erishuvi yo'lida olib borilayotgan umumiy ishda faol ishtirok etadigan qilib kamol toptirishga alohida e'tibor berilmoqda. Shu tufayli ham respublika xalq ta'limi vazirligi xalq pedagogikasini tadqiq etishni, o'quvchilarni milliy – madaniy an'analar va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi.. Bu esa xalqimiz qoldirgan milliy- madaniy merosni, ta'lim muassasalarida va oilada tarbiya sohasida qo'llanayotgan tajribalarni jiddiy o'rganib, ularga amaliy yordam ko'rsatishni taqozo etadi.

Ma'lumki, o'zbek xalq pedagogikasi yosh avlodni hayotga tayyorlashda ko'p asrlar davomida qo'llangan usul va vositalar, tadbir shakllari, milliy urf- odat va an'analar, tarbiya haqidagi qoyalar mujassamdir. Xalq pedagogikasida ifodalangan g'oyalar, tajribalar xalq yaratgan afsonalarda, og'zaki ijod namunalari, og'zaki, yozma yodgorliklarda o'z ifodasini topgan: ulug' mutafakkir olimlarning ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan asarlarida bayon etilgan. Buni biz xalq tomonidan yaratilgan doston, ertak, rivoyat, afsona, maqol, topishmoq, tez aytish, masallarda Ahmad Yassaviy, Sa'diy Sheroziy, Ahmad Yugnakiy, Rabg'uziy, Yusuf Xos Hojib, Munis Xorazmiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Zamahshariy, Gulxaniy, Furqat kabi mutafakkirlar hamda O'rta Osiyoda etishib chiqqan musulmon olamiga mashhur bo'lgan Imom Ismoil al – Buxoriy, Muhammad ibn Iso Termiziy asarlarida ko'ramiz. Bu ulug' allomalar o'zlaridan oldin o'tgan avlodlar donishmandligini kelgusi avlodlarga taqdim etdilar.

Yosh avlodni hayotga tayyorlashda ko'p asrlar davomida qo'llangan usul va vositada, tadbir shakllari, urf- odat va an'analar, ta'lim- tarbiyadagi g'oyalar – hayotiy tajribalar o'zbek xalq pedagogikasi -qissalarda ham mujassamlashgandir.

Hali maktab bo'lmagan, pedagogika fan sifatida shakllanmagan davrlardayoq, qabila a'zolarining bolalar tarbiyasi sohasida orttirgan tajribalari hayotiy tajriba mevasi sifatida bizning davrga qadar etib keldi va xalq pedagogikasi shaklida tarkib topdi. Har bir jamiyatda yashagan xalq ruhi, do'stlik, birodarlik, mardlik, vatan va xalqqa sodiqlik g'oyalari ota- onalarning o'zaro ahilligi, ular bilan farzandning o'zaro mehr – muhabbati, qadr- qimmat, insoniy eng yaxshi fazilatlar u ijod etgan ertak, doston, maqol, topishmoq, latifa, askiya, rivoyat va masallarda tarannum etildi. Bu yodgorliklar o'z muxtasarligi, qiziqarliligi, ravonligi, ohangdorligi, pandnomaliligi, g'oyaviyligi bilan muhim tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Boshlang'ich ta'lim o'quv rejasida «Musika madaniyati» o'quv faniga alohida e'tibor berilgan bo'lib, u yosh avlodni ma'naviy, axloqiy tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki xalqimizning milliy kuy va qo'shiqlari odamlarning orzu-umidlari, hayotiy kechinmalari, boy ma'naviy dunyosini o'zida aks ettirgan. O'zbek milliy musika madaniyatining bu sohadagi imkoniyatini nihoyatda katta ekanligini birgina ona allasi qo'shig'ida o'rsatamiz, «Alla» ashulasida onaning naqadar sodda, mazmunan boy, o'z bolasiga cheksiz mehrmuhabbati, uning istiqbolini o'zining dil izhori bilan tarannum etgan orzu-umidlari yotadi. «Alla»da ilgari surilgan yuksak g'oyani farzandning ongli, aqlli, eslixushli, shirinsuxan, oqibatli, mehribon, kelgusida ota-ona suyanchig'i, madadkori bo'lish istagi ifoda etilganligi uni qanchadan qancha avlodlarni yuksak ma'naviyatli bo'lib shakllanishida muhim vositalaridan biriga aylantirdi. Shu munosabat bilan musiqiy merosimiz, qadriyatlarimiz, ustozshogirdchilik an'analarini, milliy musika san'atimizning rivoji uchun beqiyos xizmatlarini ayamagan buyuk musiqiy allomalarimizning hayoti va ijodiy faoliyatlarini o'quv dastur va o'quv-metodik komplekslarga muntazam kiritish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sh.M.Mirziyoyev."Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". – T.: «O'zbekiston» NMIU, 2016,14 – bet

2. B.X.Xodjayev Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. - T. «Sanostandart» nashriyoti, 2017-yil
3. J.Hasanboyev, X.A.To'raqulov, I.Sh.Alqarov, N.O'.Usmanov (2011) Pedagogika.
4. A.Fitrat "Rahbari najot" asaridan. "O'zbek pedagogikasi antologiyasi" 2- jild. T.: O'qituvchi, 1999, 56 - bet.
5. Baturina G.I., Kuzina T.F. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda xalq pedagogikasi. M., 1995.-S. 7-8.
6. Berejnova, L.N. Etnopedagogika: darslik.L.N. Berejnova, I.L. Nabok, V.I. Shcheglov. - M.: nashriyot uyi. "Akademiya" markazi, 2007. - 240 b.

TA'LIM VA TARBIYA INTEGRATSIYASI

Madina Raximova

Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

Baqoyeva Moxlaroyim

Osiyo xalqaro universiteti 2FT(o') guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim va tarbiyaning o'zaro integratsiyasi, ularning o'quv jarayonidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Ta'lim va tarbiya bir-biridan ajralmas holda qaralib, o'quvchining har tomonlama yetuk shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qilishi lozimligi asoslab berilgan. Integratsiyalashgan yondashuv zamonaviy ta'lim tizimining muhim talabi sifatida ko'riladi. Maqolada shuningdek, ta'lim va tarbiya birligining amaliy yo'llari, mavjud muammolar va ularning yechimlari ham bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, integratsiya, shaxs rivojlanishi, o'quv jarayoni, ijtimoiylashtirish, pedagogik yondashuv, axloqiy tarbiya, kompetensiya.

Bugungi globallashuv jarayonida ta'lim tizimi faqat bilim berishga emas, balki shaxsni har tomonlama tarbiyalash va jamiyatga tayyorlashga ham xizmat qilishi zarur. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, ta'lim va tarbiya o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik va integratsiyaning ahamiyati yanada oshib bormoqda. An'anaviy yondashuvlarda ta'lim va tarbiya alohida ko'rib chiqilgan bo'lsa, zamonaviy pedagogik nazariyalarda bu ikki jarayon bir-birini to'ldiruvchi va uyg'unlashtiruvchi omillar sifatida qaralmoqda.

O'quvchi shaxsini shakllantirishda bilim berish bilan bir qatorda uni ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy, madaniy qadriyatlar asosida tarbiyalash ham ta'lim tizimining muhim vazifasidir. Bu esa ta'lim va tarbiyaning integratsiyasi orqali amalga oshiriladi. Ushbu maqolada ta'lim va tarbiya integratsiyasining nazariy asoslari, amaliy yo'nalishlari va ularni amalga oshirishda uchraydigan muammolar tahlil qilinadi.

Ta'lim va tarbiya integratsiyasining mohiyati

Ta'lim – bu shaxsga tizimli bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni bo'lsa, tarbiya – uning axloqiy, ijtimoiy va madaniy qiyofasini rivojlantirish jarayonidir. Bu ikki faoliyat bir-birini to'ldiradi va o'zaro uzviy bog'liqdir.

Integratsiyalashgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning nafaqat aqliy rivojlanishini, balki ularning axloqiy, estetik, mehnat va jismoniy tarbiyasini ham ta'minlashga xizmat qiladi.

Integratsiyaning asosiy tamoyillari

• **Uyg'unlik tamoyili:** Ta'lim va tarbiya birgalikda o'quvchining ijtimoiy va madaniy hayotga tayyorlanishini ta'minlashi zarur.

• **Sistemalilik tamoyili:** Har bir dars va ta'lim jarayonida ma'naviy-axloqiy tarbiya elementlari nazarda tutilishi kerak.

• **Individuallashtirish tamoyili:** Har bir o'quvchining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'lim va tarbiya olib borilishi lozim.

Integratsiyalashgan ta'limning amaliy yo'llari

• **Dars jarayonida tarbiyaviy vazifalarni birlashtirish:** Har bir fan darslarida bilim berish bilan birga axloqiy, fuqarolik, ekologik tarbiya elementlarini uyg'unlashtirish.

• **Ekstrakurrikulyar tadbirlar:** To'garaklar, musobaqalar, madaniy tadbirlar orqali shaxsni ijtimoiy jihatdan rivojlantirish.

• **Hamkorlikdagi ta'lim:** Ota-ona, mahalla va maktab hamkorligini yo'lga qo'yib, o'quvchini to'laonli ijtimoiy muhitda tarbiyalash.

Integratsiya jarayonidagi muammolar

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayrim o'quv muassasalarida ta'lim va tarbiya bir-biridan ajratilgan holda olib borilmoqda. Bu esa o'quvchilarda bilim va tarbiya o'rtasida uzilish paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, pedagoglarning integratsiyalashgan yondashuvlar bo'yicha metodik tayyorgarligi yetarli emasligi ham muhim muammolardan biridir.

Ta'lim va tarbiya o'rtasidagi integratsiya o'quvchilar shaxsini har tomonlama rivojlantirish uchun asosiy shartlardan biridir. Bilim bilan birga axloqiy, ijtimoiy qadriyatlarni ham shakllantiruvchi ta'lim tizimi sog'lom jamiyat barpo etish uchun zamin yaratadi.

Ta'lim muassasalarida integratsiyalashgan yondashuvlarni keng qo'llash, o'qituvchilarning metodik mahoratini oshirish, ota-ona va mahalla bilan hamkorlikni kuchaytirish ta'lim samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Kelajakda ta'lim jarayonini yanada mukammallashtirish uchun har bir darsni tarbiyaviy vazifalar bilan boyitish, pedagogik texnologiyalarda integratsiyalashgan yondashuvni keng tatbiq etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2020.
2. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
3. Norkulov B. "Pedagogika nazariyasi va tarixi". – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
4. Ismoilov M. "Pedagogik mahorat asoslari". – Samarqand: SamDU, 2020.
5. UNESCO. "Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives". – UNESCO Publishing, 2017.
6. Vygotsky L. S. "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes". – Harvard University Press, 1978.

INTELEKTUAL NUQSONGA EGA O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH USULLARI

Tillayeva Sitara Husen qizi

Osiyo Xalqaro Universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada intellektual nuqsonga ega o'quvchilar bilan ishlashning samarali pedagogik va psixologik usullari yoritilgan. Maxsus ehtiyojli bolalarning o'quv faoliyatini tashkil etishda individual yondashuv, differensial ta'lim, hissiy va sensor rivojlantirish metodlarining ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ota-onalar va pedagoglar o'rtasidagi hamkorlikning bolalar rivojlanishiga ta'siri bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: intellektual nuqson, maxsus ta'lim, individual yondashuv, differensial ta'lim, defektologiya, o'quvchilarning rivojlanishi, pedagogik usullar, sensor metodlar, inkluziv ta'lim

Bugungi kunda ta'lim tizimi barcha bolalarga, jumladan, intellektual nuqsoni mavjud bo'lgan o'quvchilarga ham teng imkoniyatlar yaratishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Maxsus ehtiyojga ega bolalarni jamiyatga integratsiyalash, ularning shaxs sifatida rivojlanishiga ko'maklashish uchun o'qituvchilar, defektologlar va psixologlar tomonidan turli metod va yondashuvlar ishlab chiqilmoqda. Ushbu maqolada intellektual nuqsonga ega o'quvchilar bilan samarali ishlash usullari, metodik yondashuvlar hamda tajribaviy tavsiyalar tahlil qilinadi.

Intellektual nuqson – bu bolalarning kognitiv, mantiqiy, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishidagi sezilarli cheklavlarni anglatadi. Intellektual nuqson quyidagi darajalarga bo'linadi:

- Yengil (IQ 50–70)
- O'rtacha (IQ 35–49)
- Og'ir (IQ 20–34)
- Juda og'ir (IQ 20 dan past)

Har bir daraja o'ziga xos rivojlanish sur'ati, o'rganishga layoqat va mustaqil faoliyat ko'nikmalariga ega. Shu sababli o'qituvchidan individual yondashuv, sabr va puxta tayyorgarlik talab etiladi.

Hozirgi vaqtda jamiyatining eng muhim vazifalari - bu bolaning ruhiy salomatligini saqlash va mustahkamlash, uning hayotga moslashish qobiliyatini oshirish. Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar sonining ko'payishi borasida tibbiyot hodimlari, psixologlar va o'qituvchilarning diqqatini muhim muammoni - ularning ijtimoiy va biologik moslashuvini hal qilishni talab qiladi. Bola ongingning atrofdagi dunyo bilan muvozanatini ta'minlash, ijtimoiy funktsiyalarni bajarish va muvaffaqiyatli moslashishni ta'minlash uchun o'qituvchi-psixologning aqli zaif bolalar bilan ishlashini samarali tashkil etish muhim element hisoblanadi. Korreksiyalash, aqliy zaiflik kompensatsiyasi, shuningdek, aqli zaif bolani sotsializatsiya qilish muammolari shu nuqsonning keng tarqalganligi bilan bog'liq. Aqli zaif bolalar uchun federal davlat standarti tamoyillaridan biri - har bir bolaning yoshi va individual xususiyatlariga, maxsus ta'lim ehtiyojlariga muvofiq rivojlanishi va ta'lim olishi uchun qulay ijtimoiy vaziyat yaratishdir. Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar odatda hissiy beqarorlik bilan ajralib turadi. Ular bolalar jamoasiga moslashish qiyin, ularda kayfiyat o'zgarishi va charchoqning kuchayishi bilan ajralib turadi. Maktabgacha yoshda, aqli zaif bolalar bolalar bog'chasining dastur talablarini bajara olmaydilar va maktabga kirganlarida maktabga tayyorgarlikning kerakli darajasiga yeta olmaydilar. Bu toifadagi bolalarda turli xil aqliy funktsiyalarning buzilishi bilan bir qatorda, nutq tizimi va nutq elementlaridan amaliy darajada foydalanish u yoki bu darajada bo'ladi, bu esa o'z navbatida nutqni egallashga o'tish imkoniyatlarini cheklaydi. Yuqori darajali va murakkab til naqshlarini tushinishda qiyinchiliklarga duch keladi. Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarning ko'pchiligida ingichka motorli ko'nikmalar, umumiy vosita ko'nikmalari va ko'rish-motor koordinatsiyasi buzilgan yoki kam rivojlangan bo'ladi. Qo'l harakatlari noqulay, nomuvofiq bo'lishi mumkin. Ushbu toifadagi bolalar bilan ishlashda psixologlar bolalarning rivojlanishini to'g'rilash va ularni maktabga tayyorlashda yangi, eng samarali usul va texnologiyalarni doimiy ravishda foydalanishga harakat qiladilar. Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar haqida L.M. Shipitsin fikriga ko'ra - bu o'sib borayotgan odamning kognitiv faollik darajasi va uning barcha ko'rinishlarida: bilim, bilish jarayonlari, qobiliyatlari; u hayot sharoitlari va ijtimoiy muhitning bolaga ta'siri natijasida amalga oshiriladi. Aqli zaif bolalarni o'qitishda aqliy rivojlanishning muvaffaqiyati va samarali bo'lishi o'qituvchi-psixologning rejasi bo'yicha tizimli tashkil etilgani va o'quv jarayonini tartibga soluvchi didaktik tamoyillar asosida amalga oshirilishi bilan ham belgilanadi. Boshqa aqliy tarbiya vositalari orasida o'qitishning yetakchi mavqeyi quyidagi shartlar bilan belgilanadi: dasturiy, intellektida nuqsoni bo'lgan barcha bolalar, bolalarning yoshiga mos keladigan usullarni tizim bilan qamrab oladigan ta'limning yetakchi o'rni, o'qituvchi-psixolog

Maxsus pedagogik yondashuvlar

Intellektual nuqsonli o'quvchilar bilan ishlashda quyidagi pedagogik yondashuvlar samarali hisoblanadi:

- **Individual yondashuv** – har bir bolaning imkoniyatlari, rivojlanish darajasi va ehtiyojlariga qarab ta'lim mazmuni moslashtiriladi.

- **Ko'rgazmali vositalardan foydalanish** – amaliy mashg'ulotlar, tasviriy materiallar, interaktiv o'yinlar orqali bilimlar singdiriladi.

- **Motivatsiyani oshirish** – o'quvchining har qanday kichik yutug'i ijobiy baholanadi va rag'batlantiriladi.

- **Taktilli va hissiy stimulyatsiya** – sezgi organlarini rag'batlantirish orqali kognitiv faoliyatni faollashtirish usuli.

Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan usullar

- **Differensial ta'lim** – bir xil mavzuni o'zlashtirish darajasi har xil bo'lgan o'quvchilarga moslab tushuntirish.

- **Didaktik o'yinlar** – e'tiborni jamlash, mantiqiy fikrlash, muomala ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

• **Sensor rivojlantirish texnikasi** – rasm solish, plastilindan ishlash, musiqiy mashg'ulotlar orqali bolalar sezgi tajribasini kengaytiradi.

• **Vazifalarni soddalashtirish va bosqichma-bosqichlik** – murakkab topshiriqlar kichik qismlarga bo'linib, ketma-ketlik asosida bajariladi.

Ota-onalar va o'qituvchilar hamkorligi

Intellectual nuqsonli bolalar bilan ishlashda ota-onalar bilan doimiy aloqa va hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Ular bola psixologiyasi va rivojlanishidagi o'zgarishlarni tushunib borishi, uy sharoitida ham pedagogik qo'llab-quvvatlashi zarur. O'qituvchi esa ota-onaga metodik tavsiyalar berib boradi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, quyidagi tavsiyalar intellektual nuqsonga ega bolalar bilan ishlashda samarali natija beradi:

- Har bir bola bilan shaxsiy suhbatlar orqali ishonchli muhit yaratish
- Maromli ish tempi – o'quvchining charchamasligini ta'minlash
- Kichik guruhlarda ishlash – o'zaro ijtimoiylashuv va yordamga o'rganish
- O'yin asosida o'qitish – bilish jarayonini qiziqarli va osonlashtiradi

Intellectual nuqsonli o'quvchilar bilan ishlash murakkab va mas'uliyatli jarayon bo'lib, doimiy izlanish, yangilikka intilish va individual yondashuvni talab etadi. Ta'lim jarayonida to'g'ri tanlangan metod va vositalar, samarali psixologik-pedagogik yondashuvlar yordamida bunday o'quvchilarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatish mumkin. Maqsad – ularning jamiyatga to'laqonli qo'shilishiga yo'l ochishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimova N. “Maxsus pedagogika”, Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni.
3. UNESCO Inclusive Education Guidelines.
4. G'ofurova G. “Korreksion pedagogika asoslari”, 2021.
5. Zamonaviy defektologiya: metodik qo'llanma, Toshkent, 2019

5-SHO'BA FILOLOGIK TA'LIMNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI

Xona: Asosiy bino 5/2-xona

<https://us06web.zoom.us/j/8674475727?pwd=nGtEqkx21spP2byRd8mdsJfAv37ac8.1&omn=82808396161>

Zoom: Identifikatsiya: 867 447 5727

Kod: 12345

FALSAFIY MUSHOHADANING YOSHLAR TARBIYASIDAGI O'RNI

Sh.N.Axmedova

Osiyo xalqaro universiteti professori

Annotatsiya. Adabiy – tanqidiy asarlarda falsafiy mushohadaning o'rni muhim hisoblanadi. Ayniqsa, zamon va zamondoshlar hayoti, davr va ijtimoiy taraqqiyot, inson taqdiri va istiqboli haqidagi qarashlar muhim o'rin tutgan esse janrida falsafiy qarashlar, erkin mulohazalar yetakchi o'rin egallaydi. Ushbu maqolada esse janrida falsafiy mushohadalarning o'rni, ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar. Adabiy tanqid, ilmiy-badiiy tafakkur, esse, tanqidchi "men"i, falsafa, mulohaza, davr, adabiyot.

Adabiy tanqidning improvizatsiya asosida dunyoga keladigan janri esse bo'lib, unda adabiyot va ijod, ijod sirlari, san'atkorlar laboratoriyasi kabi ilmiy-nazariy masalalar bilan cheklanilmay, zamon va zamondoshlar hayoti, davr va ijtimoiy taraqqiyot, inson taqdiri va istiqboli haqidagi qarashlar muhim o'rin tutadi. Bu esa essegga publitsistik ruh baxsh etadi.

Esse adabiyot tarixi va hozirgi adabiyot, adabiy jarayonning muayyan muammolari to'g'risida mushohada va muhokamalar majmui sanaladi. Esse fikrning erkin, tabiiy ifodasi bo'lib, u qalbdagi his-tuyg'ular jo'shganda, fikr pishib yetilganda bir turtki tufayli qog'ozga "sochiladi". Unda san'at va adabiyot haqidagi falsafiy qarashlar aks etadi. Munaqqidning adabiy-tanqidiy hamda estetik qarashlari turli xil shakllarda, jumladan, esseda ifodalansa-da, ularga ilmiy-estetik butunlik baxsh etuvchi xususiyat bu ijodkor "men"i prizmasidan o'tkazilgan va estetik baholangan voqelik, hayot hodisalari, adabiy jarayon hamda adabiy hodisalarning u yoki bu tarzda mohiyatining in'ikosi bo'lib, u avvalo, san'atkorning qat'iy nuqtai nazari, estetik bahosi orqali anglashiladi. Va o'quvchida esse (badiiy asarlar, falsafiy she'rlar misoli) turfa tasavvur uyg'otmasa-da, biroq unga ta'sir ko'rsatishi, o'y-mushohadalar uyg'otishi tabiiydir.

Shoir va yozuvchilarning adabiy-estetik qarashlarini o'zida mujassamlashtirgan esselarida hayot va ijod tajribasidan kelib chiqqan xulosalar, qarashlar, kuzatishlar aks etadi. Bu hol adabiy tanqidning yangi kamolot pallasiga kira boshlaganidan, adabiy-tanqidiy va estetik tafakkurning yangi bosqichga ko'tarilayotganidan darak beradi. Ushbu turkumdagi asarlarda san'atkorlarning o'z ijodi, shaxsiyati, tabiati xususidagi, shuningdek, badiiy adabiyot, adabiy jarayon, milliy madaniyatimiz xazinasini ijodiy boyitgan asarlarning tug'ilishi, yozilish jarayoniga doir fikr-mulohazalari keng o'rin olgan.

O'zbek tanqidchiligida essening adabiy o'ylar deb atalgan shakli ham uchraydi. A.Muxtorning "Yosh do'stlarimga" [A.Muxtor, 1987.], P.Qodirovning "O'ylar", A.Oripovning "Ehtiyoj farzandi" [Oripov, 1989.], E.Vohidovning "Shoiru she'ru shuur", O'.Hoshimovning "Notanish orol" to'plamlarini asosan ana shunday esselar tashkil qiladi.

Essenavisning adabiy o'ylari, alsafiy mushohadalari badiiylik va emotsionallik bilan chatishib ketgan fikr-mulohazalarining ko'rkam sintezini tashkil etadi. Asqad Muxtor esselarida fikriy teranlikni ta'minlagan asosiy omil—adibning hayot va voqelikka, odamlarning qalb tarixiga falsafiy nuqtai nazardan yondashganligidir. Adib ularda muayyan ma'naviy axloqiy, ilmiy-nazariy xulosalarga keladi. Ustozlar ijodidan ko'ngliga yoqqan tajribalarni, ijod saboqlarini, o'zining ijodiy izlanishlari jarayonida yig'ilgan ma'naviy, ijodiy jamg'armani "Ustozlar haqida" turkumidagi esselarda zamondoshlari, shogirdlari bilan bo'lishadi [A.Muxtor, 1987, 88]. Faqat A.Muxtor, P.Qodirovgina emas, balki boshqa yirik ijodkorlar ham o'zlarining hayot, adabiyot va badiiy ijod xususidagi o'ylarini, mulohazalarini esselar vositasida o'quvchilar qalbiga ko'chirmoqdalar. Shu asosda ularni hayot mazmuni, davr sur'ati, adabiyot va badiiy ijodning mazmuni, mohiyati haqida fikrlashga da'vat etmoqdalar. Buning yana bir ahamiyatli tomoni shundaki, ular zamondoshlarimizni hayotga, adabiyotga yanada faol yondashish, aralashishga, falsafiy mushohada yuritishga o'rgatib, katta ma'naviy kuch vazifasida xizmat qilmoqda.

O'zbek adabiyotshunosligida yaratilgan esselar - masalaning tanlanishi va yoritilishi; - uslublarning rang-barangligi; -ma'naviy-axloqiy, falsafiy-estetik umumlashmalarning salmog'i va xarakteri nuqtai nazaridan bir-birlaridan ajralib turadilar. Ularning mushtarakligini ta'minlab turuvchi xususiyatlar esa: - vatan va xalq oldidagi, adabiyot oldidagi burch; - adabiyot, san'at, madaniyatimizning o'ziga xos betakror jihatlaridagi yutuqlarni ko'rsatish; -muayyan ilmiy-

nazariy, ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy-falsafiy masalalar nuqtai nazaridan ularni umumlashtirib yoritish mac'uliyatidir [Nazarov, 2012, 230].

Xulosa. Estetik, falsafiy mushohadalarga boy esselar san'atkor ijodiy laboratoriyasiga yo'l ko'rsatishi, adabiy jarayon, hayot, jamiyat va adabiyot haqidagi mulohazalarga boyligi, umumlashma kuzatishlari, ulardan ilmiy-nazariy xulosalar chiqarishi jihatidan adabiyotshunoslik rivojida, shu bilan birga yoshlar tarbiyasida katta ahamiyatga ega. Bu falsafiy mushohadalar yoshlar tarbiyasida izsiz qolib ketmasligi aniq. Chunki yoshlar – har qanday jamiyatning kelajagi va ustuni. Ularning tarbiyasi nafaqat oilaning, balki maktab, mahalla, oliy ta'lim va butun jamiyatning zimmasidagi muhim mas'uliyatdir. Jamiyatimizda tarbiya masalasiga e'tibor kuchaytirilishi – ta'lim muassasalarida axloqiy va ma'naviy tarbiya berishga ko'proq urg'u berilishi lozim. Buning uchun yoshlarda estetik didni bugungi kunda muhim ahamiyatga ega badiiy asarlar, falsafiy mushohadasi kuchli bo'lgan, faol janrlardan biri esselar orqali tarbiyalashga e'tibor qaratish lozim.

ADABIYOTLAR:

1. Axmedova Sh. O'zbek adabiy tanqidchiligi janrlari. Toshkent. "Fan". 1998.
2. Axmedova Sh., Davronova Sh. O'zbek adabiy tanqidi janrlari. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2023.
3. Axmedova Sh. Ma'rifatparvar jadid tanqidchilari. Germaniya. Glebe Edit. 2023.
4. Nematovna, Akhmedova Shoir. "Genre of literary portrait in the works of alisher navai." scientific reports of bukhara state university/Nauchnyy vestnik" BuxGU: 127
5. Axmedova, Sh. N., & Nazarova, D. (2021). ADABIY PORTRET JANRINING NAZARIY JIHATLARI XUSUSIDA. MEJDUNARODNIY JURNAL ISKUSSTVO SLOVA, 4(3).
6. Axmedova, Shoir Nematovna. "O'ZBEK VA FRANSUZ ADABIYOTSHUNOSLIGIDA PORTRETNAVISLIK TARAQQIYOTI." MEJDUNARODNIY JURNAL ISKUSSTVO SLOVA 3.6 (2020).

ONLAYN ONTOLOGIYALARNI ASOSIY SEMANTIK TEGLAR SIFATIDA QO'LLASH IMKONIYATI

*Axmedova Dildora Bahodirovna –
Buxoro davlat pedagogika instituti professori v.b., f.f.d. (DSc) daxmedova77@gmail.com*

Annotatsiya. Lingvistik korpuslarning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, ma'lum bir birlik haqida (korpus imkoniyatidan kelib chiqqan holda) turli xildagi axborot/ma'lumotni olish imkoniyati mavjud. Chuqur annotatsiyalangan korpuslarda istalgan so'z tanlansa, bu so'z haqida fonetik, morfologik, leksik, grammatik va boshqa ma'lumotlarni olish imkoni paydo bo'ladi. Bunday ma'lumotlar sirasida semantik ma'lumotlar alohida o'rin tutadi. Korpus tarkibidagi so'zning semantik ma'lumot beruvchi qismi uchun semantik kengaytma atamasini taklif etamiz.

Ma'lumki, kompyuter leksikografiyasi katta hajmli lug'atlar bilan ishlash, tezkor qidiruvni amalga oshirish imkoniyatini berdi. Shunday imkoniyatlardan biri bu giperhavola berish usuli bilan elektron manzildagi axborot manbalarini bir-biri bilan bog'lashdir. Giperhavola ma'lum sahifadagi biror birlik haqida kengroq ma'lumot olish uchun boshqa manbaga o'tish imkonini beruvchi vosita sanaladi. Ular, odatda, ensiklopedik axborot manbalari sifatida xizmat qiluvchi veb-sahifalarda bo'ladi. Semantik teg – bu qidiruv tizimlari va brauzerlar uchun alohida ma'noga ega bo'lgan HTML tegi, chunki u ma'lum bir elementlarning semantik mazmunini bildiradi. Semantik teglar veb-sahifadagi ma'lumotlarni tuzishga yordam beradi, bu esa ma'lum bir birlikning ma'nosi qidiruv tizimlari uchun ham, foydalanuvchi uchun ham tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. HTML tilidagi semantik teglarga misol qilib: <header>, <nav>, <main>, <footer>, <section>, <article>, <aside> va boshqalarni ko'rsatish mumkin. Semantik teglardan foydalanish veb-sahifaning SEO (Search Engine Optimization), ya'ni qidiruv tizimini optimallashtirish jarayonini yaxshilaydi, shuningdek, imkoniyati cheklangan kishilarga ham qulaylik tug'diradi.

Ontologiyalar tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarni tavsiflovchi, kompyuterlarga ma'lumotlarning ma'nosini tushunishga imkon beruvchi tuzilgan bilim modellari. Ontologiyalardan semantik teglar uchun asos sifatida foydalanish SEO va veb-sahifani semantik

optimallashtirishda ahamiyatli. Ontologiyalarni semantik teglar sifatida ishlatish uchun veb-sahifadagi ontologiyadan HTML elementlarigacha bo'lgan tushuncha va munosabatlarni rejalashtirish kerak. Masalan, sahifa elementlari va ontologiya tushunchalari o'rtasidagi munosabatlarni ko'rsatadigan <ontologiya> semantik tegi va atributlarini yaratish mumkin.

Kalit so'zlar: semantik teg, veb-sahifa, qidiruv tizimi, ontologiya, lingvistik modellashtirish, kompyuter leksikografiyasi, til korpuslari, semantik kengaytma, giperhavola usuli.

Kirish.

Lingvistik korpus uchun semantik teglar yaratish turli lug'atlardan foydalangan holda matn ma'lumotlarini izohlash va tahlil qilish sifatini yaxshilashning samarali usulidir. Quyida turli lug'atlardan foydalangan holda semantik teglar yaratish bosqichlarini tavsiflaymiz:

1. Lug'atlarni tanlash. So'z va tushuncha haqida semantik ma'lumotlarni o'z ichiga olgan bir nechta lug'at yoki manba tanlanadi. Bular umumiy lug'atlar, tezaurus, ontologiyalar, maxsus leksikografik va lingvistik resurslar bo'lishi mumkin.

2. Semantik ma'lumotni ajratib olish. Tanlangan lug'atlar o'rganiladi va ulardan sinonim, antonim, giperonim, giponim, assotsiatsiyalar, semantik maydonlar haqida semantik ma'lumotlar ajratib olinadi.

3. Teglarini moslashtirish va turkumlashtirish. Turli lug'atlardan olingan semantik ma'lumotlar moslashtiriladi, turkumlarga ajratiladi. Lug'atlardagi ma'lumotlarning barcha tegishli tomonlarini qamrab oluvchi semantik teglar tizimi yaratiladi.

4. Semantik ma'lumotni kengaytirish. Lingvistik korpusdagi mavjud teglarni kengaytirish uchun lug'atlardagi semantik ma'lumotlardan foydalaniladi. Bu so'zlarning ma'nosini aniqlashtirish, atoqli otlarni ajratib ko'rsatish va matnlarda semantik munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi.

5. Matn annotatsiyasi. Bu bosqichda yaratilgan semantik teglarni lingvistik korpusga qo'llash, yangi semantik ma'lumotlarga muvofiq izohlash lozim. Matnni tushunish va tahlil qilishni yaxshilash uchun turli teglar birlashtiriladi.

6. Teglarini kengaytirish va takomillashtirish. Yangi semantik teglarning samaradorligini tahlil qilish va baholash, agar kerak bo'lsa, fikr-mulohazalar, foydalanish natijalarini hisobga olgan holda tizimni takomillashtirish va kengaytirish lozim.

Ta'kidlash lozimki, semantik teglarni yaratish uchun turli lug'atlardan foydalanish matn ma'lumotlarining semantik annotatsiyasini boyitish, ularning aniqligi va adekvatligini oshirish, shuningdek, matnlarni chuqurroq tahlil qilish va tushunish imkonini beradi.

Axborot texnologiyalari sohasida ontologiya – ma'lum bilim sohasidagi tushunchalar, ularning aloqalari hamda iyerarxiyasining rasmiylashtirilgan tavsifi. Ontologiya axborotni tuzish, tartibga solishga yordam beradi, bu esa uni kompyuter va odamlar uchun tushunarli va qulayroq qiladi.

Ontologiya atamalar va tushunchalar, ularning atributlari, tushunchalar orasidagi munosabatlar va bilim modellarini yaratishda ishlatilishi mumkin bo'lgan boshqa elementlarni belgilaydi. Ontologiya turli sohalarida, masalan, sun'iy intellekt, semantik veb, bioinformatika, geografik axborot tizimlari va boshqa ko'plab sohalarida keng qo'llaniladi. Ontologiyalardan foydalanish ma'lumot taqdimotini birlashtirishga, uni qidirish va tasniflashni yaxshilashga, shuningdek, ma'lum bir sohada bilim va ma'lumotlarni boshqarish, tahlil qilishga qodir bo'lgan aqlli tizimlarni yaratishga yordam beradi.

Ontologiyaning turli ko'rinishlari mavjud. Jumladan:

1. Meta-ontologiya – mavzu sohalariga bog'liq bo'lmagan eng umumiy tushunchalarni tavsiflash.

2. Fan tarmog'i ontologiyasi – ma'lum bir fan sohasining rasmiy tavsifi, odatda, metaontologiyadan (agar foydalanilsa) aniqlangan tushunchalarga aniqlik kiritish yoki fan sohasining umumiy terminologik bazasini aniqlash uchun foydalaniladi.

3. Ma'lum bir vazifaga xoslangan ontologiya – vazifa yoki muammo bilan bog'liq umumiy terminologik bazani belgilaydigan ontologiya.

4. Tarmoq ontologiyalari – ko'pincha obyekt yoki vazifa obyektlari tomonidan bajarilgan harakatlarning yakuniy natijalarini tavsiflash uchun ishlatiladi.

Ontologiya yaratish tamoyillari. Ontologiyani yaratish tizimli va mazmunli bilim modelini ishlab chiqishga yordam beradigan bir necha asosiy tamoyil va bosqichlarni o'z ichiga oladi. Quyida ontologiya yaratishning asosiy tamoyillarini keltiramiz:

1. Bilim sohasi ta'rif: ontologiya qaysi sohada qo'llanilishini aniqlash, uning yordamida hal qilinishi kerak bo'lgan maqsad va vazifalarni belgilash lozim.

2. Tushunchalarni aniqlash: ontologiyada tavsiflanadigan asosiy tushunchalarni aniqlash, ularning aloqalari va tuzilishini o'rnatish talab qilinadi.

3. Aloqalarni aniqlash: tushunchalar iyerarxiyasi va munosabatlarini tavsiflashga yordam beradigan butun/bo'lak, aloqadorlik, assotsiatsiya kabi tushunchalar o'rtasidagi munosabat turlari aniqlanadi.

4. Atributlarni yaratish: tushunchalarning xususiyatlarini va boshqa tushunchalar bilan aloqasini tavsiflovchi atribut va xususiyatlarni belgilash.

5. Bilimlarni rasmiylashtirish: ontologiyani tavsiflash uchun rasmiylashtirilgan tillardan (masalan, OWL, RDF) foydalaniladi, bu uning kompyuter tomonidan tushunilishini va turli tizimlar bilan o'zaro ta'sirini ta'minlaydi.

6. Tasdiqlash va baholash: ontologiyaning maqsad va talablarga muvofiqligi, shuningdek, xato va noaniqliklar tekshiriladi. Sinov o'tkaziladi va natijalar tahlil qilinadi.

7. Ta'minot va yangilab borish: ma'lumotlardagi o'zgarish yoki yangi talablarga muvofiq ontologiyani rivojlantirish va takomillashtirish talab etiladi.

Ushbu tamoyillarga rioya qilish bilimlarni tavsiflash, uning ochiq va tushunarli bo'lishi uchun ishlatiladigan samarali va foydali ontologiyani yaratishga yordam beradi.

Ontologiyalardan semantik teglar asosi sifatida foydalanishda ontologiyadagi ma'lumotlarning dolzarbligi va to'g'riligiga, shuningdek, munosabatlardan to'g'ri foydalanishga va tushunchalarni tasniflashga e'tibor berish kerak. Ushbu yondashuv nafaqat veb-sahifani optimallashtirishni yaxshilashga yordam beradi, balki sahifadagi ma'lumotlarni qidirish mexanizmlari va foydalanuvchilar uchun yanada tushunarli va tizimli bo'lishini ta'minlaydi.

Ontologiyani yaratish bosqichlari. Ontologiya ishlab chiqish tizimli va mazmunli lisoniy modelni yaratishga yordam beruvchi bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi. Quyida ontologiya yaratishning asosiy bosqichlariga to'xtalamiz.

1. Maqsad va qamrovni aniqlash: ontologiyani yaratish maqsadlari, undan foydalaniladigan bilim sohasini va hal qilinishi kerak bo'lgan muammolarni aniqlash.

2. Ma'lumot to'plash: tanlangan mutaxassislik sohasi uchun kerakli ma'lumot, axborot va hujjatlarni to'plash.

3. Tushunchalarni aniqlash: ontologiyada tavsiflanadigan asosiy tushunchalarni aniqlash, ularning aloqalari va tuzilishini o'rnatish.

4. Aloqalarni ta'riflash: tushunchalar o'rtasidagi munosabat turlarini aniqlash, masalan, butun/bo'lak, mansublik, assotsiatsiya va boshqalar.

5. Iyerarxiya yaratish: tushunchalar iyerarxiyasini tuzish, kichik va yuqori sinflarni aniqlash, tushunchalarni mantiqiy guruhlarga ajratish.

6. Ma'lumotni rasmiylashtirish: ontologiyani tavsiflash, xususiyatlar, atributlar va tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash uchun rasmiy tillardan foydalanish.

7. Validatsiya va baholash: ontologiyaning maqsad va talablarga muvofiqligi, shuningdek, xatolar va noaniqliklar tekshiriladi. Sinov o'tkaziladi, natijalar tahlil qilinadi.

8. Hujjatlashtirish va amaliyotda qo'llash: ontologiya hujjatlarini yaratish, ontologiyaga kirish, foydalanishning vazifa va maqsadlarga muvofiqligini ta'minlash.

Ushbu bosqichlarni bajarish orqali bilimlarni tavsiflash, uni ochiq, tushunarli qilishda ishlatiladigan samarali va foydali ontologiyani yaratish mumkin.

Xulosa. Ontologik semantik annotatsiyalar lingvistik korpuslarning semantik teglari sifatida ishlatiladi. Semantik izohlar – bu ontologiyadagi tizimlashtirilgan tushunchalar va munosabatlardan foydalangan holda matn ma'lumotlarining yoki boshqa obyektlarning semantik mazmunini tavsiflovchi metama'lumotlar. Lingvistik korpusda semantik ontologik annotatsiyalardan foydalanish orqali matn ma'lumotlariga qo'shimcha ma'no berish, ma'lumotni belgilangan atama va munosabatlarga muvofiq shakllantirish mumkin. Bu ma'lumotlarni qidirish, tahlil va talqin qilishni yaxshilash, shuningdek, ularning semantik aloqasi va izchilligini ta'minlash imkonini beradi.

Demak, lingvistik korpusda semantik ontologik annotatsiyalardan foydalanish matn ma'lumotlari bilan ishlash samaradorligini sezilarli darajada oshirishi, bilimlarni ajratib olish, matnni tasniflash, semantik tahlil va boshqa lingvistik tadqiqotlarni osonlashtirishi mumkin. Misol sifatida ma'lum bir tilning ontologiyasi tuzilishini tavsiflaymiz.

Ingliz tili ontologiyasi. Ingliz tili ontologiyasi ingliz tili, uning tuzilishi, semantikasi, leksika va grammatikasi haqidagi bilimlarning formallashtirilgan modelidir. Unda tilning asosiy xususiyatlari, ya'ni gap bo'laklari, grammatik qurilmalar, leksik birliklar, semantik munosabatlar va ular orasidagi bog'lanishlar tavsifi kiradi. Ingliz tili ontologiyasi quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

1. So'z turkumlari: barcha so'z turkumlarining (ot, fe'l, sifat, olmosh, ravish va boshqalar) ta'rifi va tasnifi, ularning xossalari hamda turli shakllari.

2. Grammatik qurilmalar: gap tuzish qoidalari, so'zlar o'rtasida sintaktik munosabatlar o'rnatish, zamon va turlarni yasash, majhul nisbat, so'roq va inkor gaplar tuzish va b.

3. Leksika: leksik birliklar tavsifi, ularning ma'nolari, sinonim, antonim, assotsiatsiyalari, turli kontekstlarda qo'llanilishi va hokazo.

4. Semantika: so'z va iboralar ma'nosining tavsifi, semantik munosabatlar (sinonimiya, antonimiya, giperonimiya, giponimiya va boshqalar), semantik maydon va boshqalar.

5. Qoidalar va cheklovlar: so'z shakllarini qo'llash qoidalarini belgilash, so'z birikmalari va gaplar tuzish, grammatik va leksik cheklovlar.

Ingliz tili ontologiyasidan matnni avtomatik tahlil qilish, mashina tarjimasini, til modellarini ishlab chiqish, ma'lumotlar bazasi va lug'atlar yaratish, shuningdek, lingvistik tadqiqotlar va til o'rgatishda foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Berto F., Plebani M. *Ontology and Metaontology: A Contemporary Guide*. – London; New York, 2015. – 264 p.

2. Effingham N. *An Introduction to Ontology*. – Cambridge, 2013. – 224 c.;

3. Ажимов Ф.Е. Онтолого-метафизические проекты современной западноевропейской философии // Вопросы философии. – 2007. № 9. – С.145-153.;

4. Абжалова М. Ўзбек тили онтологиясини яратиш тамойиллари: филол. фан. докт. (DSc) диссер. – Фарғона, 2022. – 210 б.

5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F>.

6. Захаров В.П., Богданова С.Ю. *Корпусная лингвистика*. – Иркутск: ИГЛУ, 2011.

EXAMINING GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE POLICIES IN EDUCATION: A COMPARATIVE PERSPECTIVE FROM CHINA, UAE, AND THE USA

Authors: Dilovar Rajabova / Dilara Kamil, Marmara University, Turkey

Abstract: This study presents a comparative analysis of national policies on Generative Artificial Intelligence (AI) across three countries: China, the United Arab Emirates (UAE), and the USA. Utilising Qualitative Comparative Analysis (QCA), the research investigates these nations' responses to Generative AI in higher education settings and explores the diversity in their approaches. While all three countries demonstrate a positive stance towards Generative AI in higher education, the UAE and the USA prioritise a human-centered approach and provide direct guidance in teaching and learning. In contrast, China prioritises national security concerns, with its guidelines focusing more on the societal level rather than being specifically tailored to education. Furthermore, despite all three countries emphasising diversity, equity, and inclusion (DEI), their success rate in discussing or implementing measures to address the digital divide is notably low. This study enriches the existing literature by offering a partial comparative analysis of attitudes and policies towards Generative AI in higher education within these countries, providing policymakers with a global perspective to ensure that policies in this domain promote inclusion rather than exclusion.

Introduction

Technological advancements have accelerated the integration of artificial intelligence (AI) into education systems, bringing forth widespread changes ranging from learning processes to the redefinition of teacher roles. Notably, Generative Artificial Intelligence (AI) technologies such as ChatGPT, Bing, and Co-Pilot have become effective tools capable of producing human-like outputs (Bandi et al., 2023; Chan, 2023). Since OpenAI's release of ChatGPT in late November 2022, Generative AI has not only become a public sensation but also a transformative force in various sectors, including healthcare, finance, and entertainment, significantly impacting higher education in particular (Firaina & Sulisworo, 2023). Discussions regarding the role of generative AI in higher education are becoming increasingly intense. Research indicates that tools like ChatGPT can support educators in developing instructional materials, analysing student data, identifying learning patterns, and improving teaching strategies (Kooli, 2023; Latif et al., 2023). Furthermore, their benefits in enhancing accessibility and inclusivity for students with disabilities are recognized (Kasneci et al., 2023). Despite these benefits, concerns are growing regarding the implementation of Generative AI in academic settings due to the risks of problematic content, bias, and the dissemination of harmful assumptions that could negatively affect all stakeholders in education (Li et al., 2023; Li et al., 2024). Consequently, educational institutions worldwide have adopted diverse stances towards Generative AI, ranging from complete prohibition to enthusiastic adoption (Holmes & Miao, 2023). Internationally, UNESCO has taken a leading role in regulating AI in education. In 2023, UNESCO published 'Guidance for Generative AI in Education and Research,' designed to assist countries in formulating both long-term and immediate policies and to ensure that Generative AI adheres to a human centered approach. This guide complements the previously published "Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policymakers" released in 2021. The European Union has also acted proactively, publishing resources such as 'Ethical Guidelines on the Use of AI and Data in Teaching and Learning.'

Digitalisation, from its inception, has become one of the most defining dynamics of societal transformation on a global scale. At the core of this transformation, artificial intelligence (AI) technologies are rapidly penetrating and becoming a decisive element not only in the production and service sectors but also in education systems. Wide-ranging changes are observed, extending from the individualisation of learning processes to the redefinition of teacher roles, the automation of assessment systems, and the digitalisation of lifelong learning. From this perspective, a comparative examination of how leading countries integrate AI into their education systems is imperative for understanding the future of educational policies worldwide and for shaping and developing new paradigms within each country's existing education systems.

Countries' Strategies and Research Aim

Countries such as the USA, China, and the United Arab Emirates (UAE), which are leaders in digital technologies, are making rapid decisions in this regard. Their strategies include both common and specific aspects regarding pedagogical approaches and system-level implementation mechanisms and models. It is important to note that each country integrates AI into its education system in a unique way, consistent with its own cultural, economic, and political context.

This research aims to conduct a comparative analysis of AI usage strategies in the USA, China, and the UAE across four fundamental educational stages, extending from preschool to university and professional development phases. In this context, the national strategy documents, educational technology applications, and teacher training policies of these countries will be analysed to provide implications for developing countries like Uzbekistan. The primary objective of the research is to present a multidimensional analysis that can contribute to an ethical, inclusive, and pedagogically sound digital educational transformation.

Research Questions

This study investigates national strategies and perspectives on Generative Artificial Intelligence in education across three leading countries: the USA, China, and the United Arab Emirates (UAE). Within this framework, the study aims to address the following questions:

5. What are the key objectives and policies included in the national education strategies of the USA, China, and the UAE regarding the integration of Generative Artificial Intelligence into educational processes?

6. How do these countries utilise Generative Artificial Intelligence technologies across

different educational levels, from preschool to higher education and professional development stages? What are the commonalities and differences in these applications?

7. What types of training and professional development policies are implemented in the USA, China, and the UAE to enable teachers to effectively use Generative Artificial Intelligence? What can be said about the adequacy and effectiveness of these policies?

8. What are the ethical challenges encountered in the integration of Generative Artificial Intelligence into education systems (e.g., bias, data privacy, academic integrity), and what are the solution mechanisms developed by these countries to address these issues?

9. Given the successes and challenges in Generative Artificial Intelligence integration in the USA, China, and the UAE, what lessons can be drawn for developing countries like Uzbekistan, and what policy recommendations can be offered?

Definitions

In this study, it is crucial to clarify two key concepts for examining the role of Generative Artificial Intelligence (AI) in education: **Generative AI** and **Generative AI Policies**.

Generative Artificial Intelligence (Generative AI)

As defined by UNESCO in 2023, "Generative AI" refers to "an artificial intelligence (AI) technology that automatically produces content in response to speech interfaces written in natural language" (p.8). This includes the generation of new content such as texts, images, videos, music, and software code written in natural language. Our study adheres to UNESCO's comprehensive definition of Generative AI.

Generative AI Policies

Generative AI policies encompass the rules, guidelines, and frameworks that regulate the development, distribution, and use of Generative AI technologies. These policies operate at multiple levels, including international, national, and sector-specific standards. In our study, we specifically address Generative AI policies, particularly those related to higher education, which include both mandatory regulations and non-binding recommendations established by national authorities.

Methodology

In this study, the **Qualitative Comparative Analysis (QCA)** method was adopted to examine the Generative Artificial Intelligence (AI) policies of three different countries: China, the United Arab Emirates (UAE), and the United States of America (USA). QCA stands out as a case-sensitive, set-theoretic method that is successful in analysing complex phenomena in specific cases (Thomann, 2020).

These countries were selected as a representative sample due to their differing approaches and contexts in the use of educational technologies. **China** is advancing large-scale online education and AI integration under national directives, adopting a unique approach. The **UAE** has launched a comprehensive digital transformation policy to revitalise its education and economy. Meanwhile, the **USA** has a highly developed educational technology market with advanced Generative AI applications in education.

The primary goal of QCA is to identify significant patterns or phenomena that require explanation (Schneider, 2016; Thomann & Maggetti, 2020). This study specifically aims to investigate how the three aforementioned countries have developed a policy framework for Generative AI in education. Our focus will be on the comparative analysis of policies published by the Ministries of Education (or relevant government authorities) in each country.

Data Analysis

The analysis of the collected data was structured in two comparative steps. In the first step, the **contexts of the Generative Artificial Intelligence policies** of the examined countries were compared. In the second step, the focus shifted to the **contents of these policies**.

The researchers identified key thematic concepts such as a "human-centered," "stance," "teaching and learning," and "diversity, equity, and inclusion (DEI)" to guide their analysis. Within the framework of these defined thematic concepts, both **inductive** (making general inferences from data) and **deductive** (examining data with predetermined concepts) reasoning were employed. The analysis process is inherently iterative, involving a continuous interaction and feedback loop between theoretical concepts and empirical evidence (Thomann & Maggetti, 2020). This iterative approach ensured a deep understanding of the policies and enabled a comprehensive

comparative analysis.

Findings

Comparison of Contexts: Publication Time and Issuing Authorities

In terms of the publication times of the examined documents concerning Generative Artificial Intelligence (AI) policies, **China, the United Arab Emirates (UAE), and the United States of America (USA)** are situated within a similar timeframe. While the relevant US documents were published in 2025, those from China and the UAE were also released in 2025. This proximate timeframe indicates a simultaneous global need to address the potential and challenges of Generative AI in education.

Regarding the issuing authorities, the responsibility in all three countries is similar, with all documents originating from **national education authorities**. The USA's national education strategies are typically guided by frameworks established by the Department of Education and relevant federal agencies. Similarly, the UAE's national education strategies have been developed under the leadership of the Ministry of Education, aligned with its digital transformation goals. Notably, **China's guidelines** present a distinct difference; these guidelines are the product of a **joint effort** published by the Ministry of Education along with seven other departments. This indicates that China's approach to integrating Generative AI in education is more comprehensive and benefits from support across various government layers. Furthermore, documents published in 2021 by the Ministry of Digital Development and Communications (MDDC, n.d.) in the UAE outlined plans for adopting AI as part of national goals to transform into an e-nation by 2050. This further suggests that the UAE considers AI integration in education as part of a broader digital transformation strategy. The UAE's pioneering role in this field is also demonstrated by its establishment of **the world's first Ministry of Artificial Intelligence in 2017**, followed by the opening of **Mohamed bin Zayed University of Artificial Intelligence (MBZUAI) in 2019**. These institutions serve as concrete indicators of the UAE's strategic approach to AI and its leadership aspirations in this domain.

Target Audiences, Technology Focus, and Educational Stages

The Generative Artificial Intelligence (AI) policies of the examined countries show significant differences in terms of their target audiences, technology focus, and covered educational stages.

In **China**, documents related to Generative AI primarily target **service providers and Generative AI users**. This reflects China's emphasis on technology development and dissemination. The **United Arab Emirates (UAE)**, on the other hand, mainly targets **AI users and learners** in its documents, putting forth a broad vision with phrases such as "the use of AI in lifelong education" (source to be cited). This approach indicates that the UAE encourages individuals to benefit from AI in their continuous learning journeys. In contrast, **US** policies cater to a broader audience, including **teachers, educational leaders, policymakers, researchers, and both innovators and educational technology providers**. This broad scope suggests that the US approaches AI integration as a multi-stakeholder process.

In terms of technology focus, while **China and the UAE** specifically center on **Generative AI**, the **USA** encompasses a broader range of AI technologies, including computer vision, robotics, and Generative AI. This indicates that the US adopts a more general perspective on different application areas of AI in education.

Regarding educational stages, **China's** policies do not specify a particular focus, whereas the **UAE** aims to cover all educational stages. The **USA**, however, primarily targets K-12 education levels (Table 1). These differences provide insights into the structure of the countries' education systems and where AI is prioritised at various levels.

Comparison of Contents

The content of the Generative Artificial Intelligence (AI) policies of the examined countries reveals significant similarities and differences, both in their general attitudes towards technology and their human centered approaches.

Stance Towards Generative AI

All three countries – the USA, China, and the United Arab Emirates (UAE) – exhibit a positive stance towards Generative AI, recognising its transformative potential in various sectors, including education. However, their approaches and emphases differ distinctly. The **US**

Department of Education views AI as a crucial tool for enhancing educational methods, scaling up, and reducing costs, reflecting a **pragmatic approach** to leveraging technology in education. **China**, on the other hand, demonstrates a **proactive and supportive stance** towards Generative AI, as evidenced by its policy to promote innovation, frequently using the term "promote" to underline its commitment. The **UAE** acknowledges the benefits of AI in increasing economic and societal productivity and convenience but emphasises a **cautious approach** by addressing potential risks related to AI reliability and misuse, underscoring the need for tailored guidelines and sensitive measures within the educational context. While all countries are eager to integrate AI technology, China's more cautious approach to fostering innovation with responsible governance is notable.

A Human-Centered Approach

The USA and the UAE prioritise a human-centered approach in the integration of AI into education, whereas **China** prioritises national security. Although the USA and the UAE articulate their policies in different ways, they both emphasise a human-centered approach in the integration of AI into education. The **US Department of Education** explicitly rejects the notion that AI could replace teachers, highlighting AI as a tool to enhance learning while preserving human dignity and agency. This approach places people at the center, ensuring that educators continue to play a crucial role in instructional decisions and that AI supports rather than replaces human roles. Meanwhile, the **UAE's** strategy, as stated in its 'Human-Centric AI Social Principles' (UAE-National-Strategy-for-Artificial-Intelligence-2031), focuses on **protecting human rights and enhancing human capabilities**. It emphasises the importance of using AI to support educational goals without violating constitutional rights and promotes the development of AI literacy to prevent technology misuse and over-reliance. On the other hand, while **China** does not explicitly focus on human-centered AI, it prioritises national security and the protection of public and legal interests, aligning AI development with national stability and control.

Teaching and Learning

In the context of teaching and learning, the USA and the UAE demonstrate direct approaches, while China's approach is more implicit and limited to institutional-level oversight rather than detailing specific educational practices. The **USA** emphasises a strategic AI integration focused on selecting AI technologies that support educators, improve teaching practices, align with specific educational goals, and promote teacher involvement in instructional decisions. This points to a pragmatic approach focused on using AI as a tool in educational processes. The **UAE** advocates for the use of Generative AI as a tool to assist proactive learning and administrative efficiency, while imposing strict regulations to ensure that Generative AI does not replace traditional learning methods or violate ethical standards. Furthermore, it encourages transparency in students' use of Generative AI and emphasises the importance of various assessment methods to complement the use of Generative AI in education. Meanwhile, **China's** stance is less detailed regarding specific educational applications of Generative AI, referring to education only generally in the context of norm-setting and administrative references. Unique aspects of China's "Smart Education 2035" vision document, such as the legalization of classroom monitoring technologies and student assessment mechanisms integrated with a social credit system, indicate that this country adopts a more centralised and control-oriented approach to AI integration. Especially the mandatory AI education from primary school onward and the "AI Teacher Assistant" project for rural schools reflect China's systematic and state-supported integration.

Diversity, Equity, and Inclusion (DEI)

All three countries advocate for the principles of diversity, equity, and inclusion (DEI). The **USA** focuses on eliminating algorithmic discrimination, emphasising the importance of addressing biases in AI algorithms to prevent unfair practices and ensure equal learning opportunities and human dignity in education. The US "AI for Equity" initiatives and ethical foundations developed by IEEE and ISTE (USA: "National AI Initiative Act of 2020") demonstrate its commitment to this issue. The **UAE** aims for cultural alignment and inclusivity through its "AI Trainer" program, which provides personalised Arabic content, and Islamic-perspective AI ethics guidelines developed by the Dubai AI Ethics Advisory Council. The country prioritises the improvement of life through AI, advocating for a society where diverse individuals can pursue happiness and sustainability, and using AI to address societal inequalities. In contrast, **China** targets the technical

elements of AI development by implementing measures to prevent discrimination in algorithm design, educational data, and service delivery across various demographic factors (China: "Next Generation AI Development Plan 2035").

Discussion

National Responses to Generative AI in Higher Education

The integration of AI into education in the USA, China, and the UAE reflects distinct national priorities such as innovation, security, human-centered values, and economic progress. The **USA and the UAE** focus on enhancing educational methods and efficiency with a human-centered approach, utilising AI to support and augment human capabilities rather than replacing traditional educational roles. This includes an approach that ensures teachers continue to play a significant role in instructional decisions and that AI supports rather than replaces their human roles. The UAE's "Human-Centric AI Social Principles" (UAE-National-Strategy-for-Artificial-Intelligence-2031) reinforce this human-centered strategy. In contrast, **China** emphasises innovation and aligns AI integration with national security, remaining less specific about classroom practices and focusing more on overarching policy objectives. Mandatory AI education from the age of 6 in China and the "Smart Education 2035" vision indicate a state-supported and systematic approach.

When addressing diversity, equity, and inclusion (DEI), each country adopts a specific approach to mitigate potential biases and improve educational outcomes through AI. The **USA** actively combats algorithmic biases to ensure fair AI use, while the **UAE** aims to improve the quality of life through careful and reliable AI guidelines that preserve educational integrity. **China** seeks to prevent technical biases in alignment with its security-focused AI policies.

These resources are primarily accessible to large global technology firms and a limited number of economies, notably the United States, China, and Europe (Holmes & Miao, 2023). This implies that the capacity to develop and manage generative artificial intelligence extends beyond access to large companies, indicating a potential for global inequality.

However, a common issue identified in this study regarding the educational AI policies of China, the UAE, and the USA is the **lack of clear discussion and measures to address the digital divide**. Specifically, the decentralised AI integration in the USA can lead to economically strong schools having better resources, while schools in rural areas may fall behind. Similarly, while China's standardized system offers advantages, it also carries the risk of limiting individual talents and creating excessive control pressures. Therefore, policymakers at both national and international levels should be aware of the potential digital poverty gap and strive to enact policies that promote greater fairness and equity.

Generative artificial intelligence based on large language models, particularly models like OpenAI's GPT series, are predominantly trained on English language data (Kalyan, 2024) and are embedded in Western culture (Karpouzis, 2024). As AI technology becomes more widespread in education globally, there is a risk of local cultural and linguistic specificities being overlooked. This can not only lead to the inapplicability of educational tools and content but also exacerbate the unequal distribution of educational resources, preventing students from non-dominant cultural and linguistic backgrounds from fully benefiting from the educational opportunities brought by AI.

To effectively overcome these challenges and leverage the advantages of generative AI in education, policymakers must balance the relationship between human agency and machine support, and between global and local contexts. Firstly, when implementing Generative AI in higher education, human-centeredness should be prioritised (Holmes & Miao, 2023). Generative AI should not replace but rather complement the role of teachers in education, emphasising a human-centered approach that ensures ethical, safe, equitable, and meaningful integration. Concurrently, regulations should be developed to support the inclusion of local cultures and languages, thereby increasing the use of Generative AI within educational frameworks.

Conclusion

This study has comparably examined the national strategies and approaches adopted by the **USA, China, and the United Arab Emirates (UAE)** regarding the integration of Generative Artificial Intelligence (AI) into education systems. The findings clearly indicate that each country positions AI in education in accordance with its unique cultural, economic, and political contexts.

Although all three countries acknowledge the transformative potential of Generative AI in education, significant differences exist in their approaches to technology, target audiences, focused educational stages, and the emphasis placed on human centered values.

The **USA and the UAE** have adopted a **human-centered approach**, prioritising the use of Generative AI as a tool that supports human capabilities, complements the role of educators, and enhances efficiency in teaching and learning processes. Concrete steps such as the UAE's establishment of an AI Ministry and the opening of the Mohamed bin Zayed University of Artificial Intelligence further confirm this country's view of AI as a national priority and its pursuit of a comprehensive integration strategy. In contrast, **China** presents a more centralised and state-supported model, aligning Generative AI integration with national security and control objectives. China's mandatory AI education from primary school onward and comprehensive visions like "Smart Education 2035" underscore its goal of fostering technological competence at an early age.

While **Diversity, Equity, and Inclusion (DEI)** principles are present in the policies of all three countries, their approaches vary. The USA focuses on ensuring equal learning opportunities by combating algorithmic biases, the UAE aims to enhance cultural alignment and quality of life, and China endeavours to prevent technical biases and align with national security objectives.

A significant finding of this research is the **lack of clear and comprehensive measures to address the digital divide** in the AI education policies of the examined countries. The predominant training of large language models on English language data and Western cultural contexts risks exacerbating cultural and linguistic inequalities on a global scale. This situation presents important lessons, especially for developing countries like Uzbekistan. Policymakers should prioritise **human-centeredness** in the fair and inclusive integration of AI in education, support the integration of **local cultural and linguistic specificities**, and develop policies to prevent digital poverty. Otherwise, the educational opportunities offered by AI may further deepen existing inequalities.

In conclusion, to fully harness the potential of Generative AI in education, national strategies must focus not only on technological integration but also on ethical principles, justice, and inclusivity. The future of AI in education will depend on how these delicate balances are struck.

References

- Alami, A.H. et al. (2023). "Digital Colonialism in Educational AI." *Postcolonial Digital Humanities*.
- Alhashmi, S. F. S., Salloum, S. A., & Abdallah, S. (2021). "Critical Success Factors for Implementing AI in Higher Education: A UAE Perspective." *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 18(1).
- Bandi, A., Adapa, P. V. S. R., & Kuchi, Y. E. V. P. K. (2023). The power of generative AI: A review of requirements, models, input–output formats, evaluation metrics, and challenges. *Future Internet*, 15(8), 260. <https://doi.org/10.3390/fi15080260>
- Benjamin, R. (2019). *Race After Technology*. Polity Press.
- Bijker, W. E., & Law, J. (1992). *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change*. MIT Press.
- Chan, C. K. Y. (2023). A comprehensive AI policy education framework for university teaching and learning. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1), 38. <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00408-3>
- Cotton, D. R. E., Cotton, P. A., & Shipway, J. R. (2023). "Chatting and Cheating: Ensuring Academic Integrity in the Era of ChatGPT." *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 4, 100127.
- Cyberspace Administration of China. (2023). *Interim measures for the management of generative artificial intelligence services*. Retrieved from: http://www.cac.gov.cn/2023-07/13/c_1690898327029107.htm
- Dolowitz, D., & Marsh, D. (2000). "Learning from Abroad: The Role of Policy Transfer in Contemporary Policy-Making." *Governance*, 13(1).
- Ellul, J. (1964). *The Technological Society*. Vintage Books.
- European Commission. (2022). *Ethical guidelines on the use of AI and data in teaching and learning for educators*. Retrieved from: <https://education.ec.europa.eu/document/ethical->

[guidelines-on-the-use-of-ai-and-data-in-teaching-and-learning-for-educators](#)

- European Commission. (2022). *Executive summary of the final Commission Expert Group on artificial intelligence and data in education and training*. Retrieved from: <https://education.ec.europa.eu/document/final-report-of-the-commission-expert-group-on-artificial-intelligence-and-data-in-education-and-training-executive-summary>
- Firaina, R., & Sulisworo, D. (2023). Exploring the usage of ChatGPT in higher education: Frequency and impact on productivity. *Buletin Edukasi Indonesia*, 2(01), 39–46. <https://doi.org/10.56741/bei.v2i01.310>
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. Continuum.
- Holmes, W., & Miao, F. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*. UNESCO Publishing. Retrieved from: <https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research>
- Kalyan, K. S. (2024). A survey of GPT-3 family large language models including ChatGPT and GPT-4. *Natural Language Processing Journal*, 6, 100048. <https://doi.org/10.1016/j.nlp.2023.100048>
- Karpouzis, K. (2024). Plato's shadows in the digital cave: Controlling cultural bias in generative AI. *Electronics*, 13(8), 1457. <https://doi.org/10.3390/electronics13081457>
- Kasneci, E., Seßler, K., Küchemann, S., Bannert, M., Dementieva, D., Fischer, F., ... Kasneci, G. (2023). ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. *Learning and Individual Differences*, 103, 102274. <https://doi.org/10.35542/osf.io/5er8f>
- Kooli, C. (2023). Chatbots in education and research: A critical examination of ethical implications and solutions. *Sustainability*, 15(7), 5614. <https://doi.org/10.3390/su15075614>
- Latif, E., Mai, G., Nyaaba, M., Wu, X., Liu, N., Lu, G.,... & Zhai, X. (2023). Artificial general intelligence (AGI) for education. *arXiv preprint arXiv:2304.12479*.
- Li, M., Enkhtur, A., Cheng, F., & Yamamoto, B. A. (2024). Ethical implications of ChatGPT in higher education: A scoping review. *Journal of Interdisciplinary Studies in Education*, 13(1), 55–68. <https://doi.org/10.32674/jise.v13i1.6072>
- Li, M., Enkhtur, A., Yamamoto, B. A., & Cheng, F. (2023). Potential societal biases of ChatGPT in higher education: A scoping review. *arXiv preprint arXiv:2311.14381*.
- Luckin, R. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. UCL Institute of Education Press.
- Marwala, T. (2023). Algorithm bias: Synthetic data should be option of last resort when training AI systems. United Nations University. Retrieved from: <https://unu.edu/article/algorithm-bias-synthetic-data-should-be-option-last-resort-when-training-ai-systems>
- MDDC. (n.d.). (Ministry of Digital Development and Communications, UAE).
- Noble, S. U. (2018). *Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism*. NYU Press.
- OECD. (2021). *AI and Education: Guidance for Policy-Makers*. OECD Publishing.
- Schneider, C. Q. (2016). Real differences and overlooked similarities: Set-methods in comparative perspective. *Comparative Political Studies*, 49(6), 781–792. <https://doi.org/10.1177/0010414015626454>
- Selwyn, N. (2019). *Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education*. Polity Press.
- Thomann, E. (2020). Qualitative comparative analysis for comparative policy analysis. In B. G. Peters & G. Fontaine (Eds.), *Handbook of Research Methods and Applications in Comparative Policy Analysis*. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781788111195.00023>
- Thomann, E., & Maggetti, M. (2020). Designing research with qualitative comparative analysis (QCA): Approaches, challenges, and tools. *Sociological Methods & Research*, 49(2), 356–386. <https://doi.org/10.1177/0049124117729700>
- U.S. Department of Education, Office of Educational Technology. (2023). *Artificial*

intelligence and the future of teaching and learning: Insights and recommendations. Washington, DC. Retrieved from: <https://tech.ed.gov/ai-future-of-teaching-and-learning/>

- Van Dijk, J. (2020). *The Digital Divide*. Polity Press.
- Warschauer, M. (2022). "AI and the Emerging Global Divides." *Harvard Educational Review*.
- Williamson, B. (2021). *Big Data in Education: The Digital Future of Learning, Policy, and Practice*. SAGE Publications.
- Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). "Systematic Review of Research on Artificial Intelligence Applications in Higher Education – Where Are the Educators?" *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 1-27.
- Zhang, L., & Chen, X. (2022). "AI Education Policies in China: Centralization and Ideological Control." *Journal of Asian Education and Development*

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI TAKOMILLASHTIRISH XUSUSIDA MUHOAZALAR

Istamova Sh.M.,
BuxDU professori
Asrorova N.B.,
OXU magistranti

Umumiy ta'lim mazmuni o'quvchilarni har tomonlama ruhiy rivojlanishga, ularda turli xil tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan. Har bir o'quv predmetini o'rganish bolaning materialni anglash jarayonini, uni eslab qolishni, ta'sirchanlikni faollashtiruvchi, tafakkurni, nutq va tasavvurni rivojlantiruvchi ruhiy diqqatni yaratishga imkon beradi. Ayniqsa, bilish jarayonida bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan tafakkurning turlarini rivojlantirish juda muhimdir.

Umumiy o'rta ta'lim kelajakda bolalarga xohlagan fanni egallash imkonini beruvchi bilimlar asosini yaratadi. O'quv predmeti fanlarning mustahkam asosiga ega, zamonaviy ilmiy ma'lumotlarni tushunishga yetaklaydi, fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga olib keladi.

O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan o'quv faoliyati o'quvchilar uchun bir qadar murakkablik kasb etadi. Bunda boshqa o'quv fanlari bo'yicha dastlabki uy vazifalari, darsda bir darslik materiallari asosida takrorlash daqiqalari, sxematik ko'rgazmalilikdan foydalanish kabilarga ahamiyat beriladi. O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlash asosida o'quv materiallarini o'zlashtirishga erishish o'quv fanlariaro aloqadorlikni maqsadga muvofiq tarzda ta'minlash imkonini beradi.

O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlash asosida uy vazifasini bajarishga ham umumiy talablar qo'yiladi. Bunday mustaqil, individual mashg'ulotlar ilmiylik va tushunarlik kabi yo'nalishlarga ega bo'lishi, ta'lim mazmunining hayotiyliigi, amaliyot bilan bog'liqligini ta'minlash, o'quvchilarning idrok etish faoliyatlarini jadallashtirishi kerak. O'quv fanlariaro aloqadorlikka tayangan holda ilg'or pedagogik texnologiyalar, muammoli masalalar yechish, kitob bilan mustaqil ishlash, ko'rgazmalilik kabi o'qitishning turli shakllaridan keng foydalanishlari lozim. O'quv fanlariaro aloqadorlik asosida ochib beriladigan o'quv material mazmuni va uni o'quvchilarga taqdim etish metodikasiga alohida yondashish talab etiladi. O'quv fanlariaro aloqadorlik asosida tashkil etilgan dars jarayonida o'qituvchilar quyidagilarga e'tibor berishlari lozim:

- fanlararo aloqadorlik asosida tashkil etiladigan har bir darsga mujassam yondashish. Bunda ta'limning o'qitish, rivojlantirish, tarbiyalash kabi maqsadlariga erishish;
- voqea-hodisalar, bilim va tushunchalarni aralash fanlar dasturi asosida o'quvchilarga o'rgatishga erishish;
- darsda o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan o'quv-metodik majmualardan foydalanish;

• mujassamlashtirilgan topshiriqlar yordamida yangi mavzuni o'zlashtirish va o'quvchilarning fanlararo aloqadorlik asosida egallagan bilimlaridan unumli foydalanish ko'nikmasini tarkib toptirish;

• o'quv fanlariaro aloqadorlikni mujassam tarzda ta'minlash asosida darslarning sermahsulligiga erishish, bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, o'quvchining bilim olish motivlari va shaxsiy sifatlarini tarkib toptirish.

O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlagan holda boshlang'ich sinf o'quv fanlaridan egallagan bilimlar quyidagi hollarda samarali rivojlanadi:

1. O'qituvchining darsga tayyorgarligi, aralash fanlar bo'yicha o'quv dasturlarini yaxshi o'zlashtirganligi va o'quv mavzularining o'zaro aloqadorligini anglab yetilgan bo'lsa;

2. Ushbu faoliyat o'qituvchi shaxsiy rejasining tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'la olsa;

3. Guruhlar bo'yicha alohida o'quv fanlari mavzulari o'zaro bog'liqligi umumiy chizmasini va tarmoq grafigi o'qituvchi tomonidan to'g'ri tayyorlansa..

Boshlang'ich sinf o'quv fanlari mazmunida g'oyaviy, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, estetik, ekologik, g'oyaviy-badiiy xususiyatdagi fanlararo aloqadorlik muammolari katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. O'quv fani va o'quv faoliyati o'qitish jarayoni tizimi obyekti sifatida umumiy birlikdan iborat bo'lgani sababli o'quv fanlariaro aloqadorlikni aniqlashning didaktik asosi sifatida belgilanadi. O'quv fanlari va o'quvchi o'quv faoliyatining tarkibiy tuzilishi va uning qismlari ta'lim jarayonida o'quv fanlariaro aloqadorlikning manbai bo'lib xizmat qiladi. O'quv fanlari mazmuni va o'quvchilar faoliyatida bilimlarning asosiy turlarini qiyoslash asosida ularning o'xshash jihatlari aniqlanadi. Shuning uchun ta'lim jarayonida o'quv fanlariaro aloqadorlik quyidagi yo'nalishlarda ta'minlanishi mumkin:

5. O'quvchilarda ilmiy dunyoqarashning shakllanishi uchun zarur bo'lgan aralash tipdagi ilmiy dalillar, nazariy qoidalar, qonuniyatlar, g'oyalarga tayanish orqali bilim va tushunchalar tizimini boyitish.

6. Aralash o'quv fanlari uchun umumiy bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarni va birinchi navbatda o'quv fanlari o'rtasidagi g'oyaviy bog'liqlikni o'zlashtirish hamda murakkab metodlarga asoslanadigan elementar o'quv ko'nikmalarini shakllantirish..

7. Umumlashtirilgan o'quv materiallari asosida o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma, malakalarni to'g'ri qo'llay olishga nisbatan munosabatni shakllantirish, bunda turkumlararo aloqadorlikni anglash va o'quv fanlarini mukammal bilish alohida ahamiyatga ega.

8. Fan asoslarini amaliyotda mujassamlashtirgan holda qo'llashda mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish.

O'quv jarayonida integratsiyalangan ta'limdan foydalanishga katta ahamiyat berilyapti. Integratsiyalangan darslarning tuzilishi o'rganishning barcha bosqichlarida o'rganilayotgan materiallarning aniqligini va izchilligini, puxta o'rganilganligini va o'zaro mantiqiy aloqalarini talab qiladi. Bunga dasturdagi o'quv materialining ixcham va yig'iq ekanligi, undan tashqari o'quv materialini o'rganishning tashkil etishning ba'zi zamonaviy usullarini kiritish orqali erishish mumkin. Masalan: 1-va 2-sinfidagi «Atrofimizdagi olam» kursining barcha mavzulari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. 3- va 4- sinfdagi «Tabiatshunoslik» darslari «Atrofimizdagi olam» kursini davom ettiradi. Uning dasturiga tabiat va insonlar mehnatidagi mavsumiy o'zgarishlarni kuzatish kiritilgan. O'quvchilar tomonidan atrof olamni o'rganish, o'qish, nutq o'tsirish, matematika, mehnat ta'limi darslarida davom etadi. Shunday ekan, «Atrofimizdagi olam» kursi predmetlararo aloqalar o'qituvchiga barcha o'qitilayotgan darslarda atrof olam haqidagi tushunchalarni shakllantirish bo'yicha ish olib borishga imkon beradi. Boshlang'ich maktabdagi har bir predmet bu integratsiyalangan kurs, mazmun jihatdan ular tabiiy-matematik stikl fanlari bilan uzviy bog'liq, bu kichik maktab o'quvchilari uchun tushunarli bo'lgan atrof-muhit haqidagi bilimlarni o'zlashtirishni ta'minlaydi. Bu yoshdagi bolalarda tabiatni o'rganishga bo'lgan faqat emotsional joziba emas, bilim olish motivlari bilan bog'liq. O'quvchilarning bu xususiyatini hisobga olib,

qiziqishlarini quvvatlash uchun bilim olishga bo'lgan ehtiyojlarini yangi mazmun bilan to'ldirib turish kerak.

Bu o'quvchilarga hayotdagi o'zaro aloqalarni ochib berishga hamda tabiatdagi turli-tumanliksiz inson yashay olmasligini tushunib yetishga yordam beradi.

CRITICAL EXAMINATION OF ADOLESCENT PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT IN BILDUNGSROMAN LITERATURE

H.U.Yusupova
PhD, Associated professor BSPI

Keywords: psychological, complexity, growth, grapple, morality, emotional

Annotation This paper delves into the intricate portrayal of youth psychology within the Bildungsroman genre, focusing on the psychological growth and development of protagonists as they navigate the tumultuous journey from adolescence to adulthood. Through a close reading of select texts, such as J.D. Salinger's "The Catcher in the Rye" and Khaled Hosseini's "The Kite Runner," this study explores the nuanced depiction of youth psychology, shedding light on universal themes of self-discovery, resilience, and personal growth.

Bildungsroman is German for "novel of education" or "novel of formation," and it is a story that traces the moral and psychological growth of its protagonist over time. Change is key to the bildungsroman; as time passes, its naive protagonist matures into a more emotionally, psychologically, or spiritually sophisticated individual.

The genre, of course, is the bildungsroman, also known as the coming-of-age story. But identifying its key characteristics can be tricky.

The terms bildungsroman and coming-of-age story are often used interchangeably. And yet, the bildungsroman is a distinct type of coming-of-age literature that follows formal and thematic guidelines on structure, plot, and point of view. The coming-of-age story, by contrast, is a broader term that applies to an array of formative narratives, many of which do not adhere to the strict template of the bildungsroman. In other words, you can call every bildungsroman a coming-of-age story, but not every coming-of-age story is a bildungsroman.

A "Bildungsroman" is a novel that focuses on the psychological and moral growth of the protagonist from youth to adulthood. In pedagogy, a Bildungsroman approach could involve designing educational experiences that facilitate the holistic development of students, nurturing their intellectual, emotional, and social growth over time. It emphasizes the importance of experiential learning, self-discovery, and critical reflection in the educational journey.

In teaching, a Bildungsroman approach involves recognizing that each student is on a unique journey of growth and development. Teachers can adopt strategies that support students' intellectual, emotional, and social maturation, fostering an environment where they can explore their interests, confront challenges, and discover their strengths. This approach emphasizes personalized learning experiences, self-reflection, and guidance from educators who serve as mentors and facilitators in students' educational narratives.

In teaching language, a Bildungsroman approach involves guiding students through a narrative of linguistic and cultural growth. This could include exposing them to a variety of texts and contexts, encouraging self-expression and exploration, and providing opportunities for language acquisition and proficiency development. Like characters in a Bildungsroman novel, students' progress from a state of linguistic innocence to greater fluency and cultural understanding, with the teacher serving as a mentor and guide along their language-learning journey.

In English teaching, a Bildungsroman approach can be applied by guiding students through literature that portrays characters' journeys of self-discovery and personal growth. By analyzing Bildungsroman novels, students can explore themes such as identity, morality, and the complexities of human experience. Additionally, educators can design activities that encourage students to reflect on their own lives and experiences, fostering empathy, critical thinking, and

self-awareness. Ultimately, the goal is to use literature as a tool for students to not only improve their English skills but also to deepen their understanding of themselves and the world around them.

In Bildungsroman novels, youth psychology often plays a central role as the protagonist undergoes psychological growth and development. Themes such as identity formation, the search for meaning, and the struggle for independence are common. These novels explore the complexities of youth psychology, including the challenges of navigating societal expectations, peer relationships, and personal aspirations.

A classic example of youth psychology in a Bildungsroman is J.D. Salinger's "The Catcher in the Rye." The protagonist, Holden Caulfield, grapples with themes of identity, alienation, and rebellion as he navigates the complexities of adolescence. Through Holden's experiences, readers witness his psychological journey as he struggles with feelings of isolation, disillusionment with society, and the search for authenticity. His internal conflicts and external interactions provide insight into the intricacies of youth psychology and the challenges of growing up.

Khaled Hosseini's "The Kite Runner" offers a compelling example of youth psychology in a Bildungsroman. The protagonist, Amir, grapples with guilt, redemption, and the complexities of friendship as he grows up in Afghanistan. His childhood experiences shape his sense of self and morality, leading to internal conflicts and psychological growth. Through Amir's journey, readers explore themes of loyalty, betrayal, and the impact of choices on one's psychological development, making it a poignant portrayal of youth psychology within the Bildungsroman genre.

In conclusion, youth psychology is a central theme in Bildungsroman novels, portraying the psychological growth and development of protagonists as they navigate the complexities of adolescence and young adulthood. Through their experiences, internal struggles, and interactions with others, characters like Holden Caulfield in "The Catcher in the Rye" and Amir in "The Kite Runner" grapple with issues of identity, morality, and belonging, offering insight into the challenges and triumphs of coming of age. Bildungsroman literature serves as a mirror to the psychological complexities of youth, reflecting the universal journey of self-discovery and personal growth.

1. Hardin, J. (Ed.). (1991). *Reflection and action: Essays on the bildungsroman*. Columbia, SC: University of South Carolina Press.

2. Kalasaridou, Sotiria. (2023). Teaching the Bildungsroman in Secondary Education. *Conceptual framework, teaching practices and learners' responses*. 36. 39-48.

3. Kim, Jeong-Hee & Zimmerman, Aaron. (2017). Bildung, Bildungsroman, and the Cultivation of Teacher Dispositions. *The Teacher Educator*. 52. 235-249. 10.1080/08878730.2017.1315624.

4. Hilola Yusupova. "NOVEL OF EDUCATION (BILDUNGSROMAN): HISTORY OF DEVELOPMENT AND PECULIARITIES". *UNIVERSAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE*, vol. 1, no. 7, Dec. 2023, pp. 18-23, <https://humoscience.com/index.php/ss/article/view/2214>.

5. Hilola Yusupova. "PEDAGOGICAL HUMANISM IN CHARLES DICKENS' 'OLIVER TWIST'". *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, vol. 15, Apr. 2023, pp. 102-7, <https://www.journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/295>.

O'QUVCHILAR FUNKSIONAL SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA ONA TILI FANI O'QITUVCHISINING KASBIY KOMPETENTLIGIGA QO'YILGAN TALABLAR

Bakayeva Rayxon Izatovna

rayhonbakayeva@gmail.com

Buxoro viloyati maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi, metodist

Annotatsiya: ushbu maqolada o'quvchilar funksional savodxonligini oshirishda fan o'qituvchisining kasbiy kompetentligiga qo'yilgan talablar, o'qituvchi kasbiy kompetentligining shakllantirish va rivojlanishigata'sir etuvchi omillar, o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining tarkibi, o'qituvchining kompetensiyalarini oshirishning asosiy usullari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: funksional savodxonlik, kognitiv faoliyat, kasbiy kompetentligi, PISA tadqiqotlari, kompetensiya, kompetentlik, professional kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, axborot kompetensiyasi, huquqiy kompetensiya.

Требования к профессиональной компетентности учителя родного языка в повышении функциональной грамотности учащихся

Аннотация: В статье рассматриваются требования к профессиональной компетентности педагога по повышению функциональной грамотности учащихся, факторы, влияющие на формирование и развитие профессиональной компетентности педагога, состав профессиональной компетентности педагога, основные методы повышения компетентности педагога.

Ключевые слова: функциональная грамотность, познавательная деятельность, профессиональная компетентность, исследование PISA, компетентность, компетентность, профессиональная компетентность, коммуникативная компетентность, информационная компетентность, правовая компетентность.

Requirements for the professional competence of a mother tongue teacher in improving the functional literacy of students

Abstract: The article discusses the requirements for the professional competence of a teacher to improve the functional literacy of students, factors influencing the formation and development of a teacher's professional competence, the composition of a teacher's professional competence, and the main methods for increasing a teacher's competence.

Keywords: functional literacy, cognitive activity, professional competence, PISA research, competence, competence, professional competence, communicative competence, information competence, legal competence.

Kirish. Respublikamizda ta'lim tizimi davlat siyosatining ustivor yo'nalishlaridan biriga aylangan. So'nggi yillarda bu sohada tub islohotlar amalga oshirilmoqda, ya'ni ta'lim tizimi va uning tarkibiy tuzilishi, natijadorlik darajasi ham tubdan o'zgarmoqda. Ta'lim tizimining asosiy ustuni va hal qiluvchi omili sanalgan pedagog kadrlarni rag'batlantirish, jamiyatimizda ustoz maqomini yuksaltirish, uning nufuzini oshirishga alohida ahamiyat qaratildi. Shuningdek, intellektual jihatdan yuqori darajada rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiluvchi investitsiyalar hajm oshdi. Hozirgi vaqtda o'qituvchilarimiz o'z ustida tinim bilmay izlanayotgan, yangi bilimlarni egallab, o'z sohasiga oid tajribaga ega bo'layotgan, shu bilan birga davlatimiz tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan shaxsga aylanmoqdalar.

Mavzuning dolzarbligi. Jadid ma'rifatparvarlaridan Mahmudxo'ja Behbudiy "dunyo imoratlari ichida eng ulug'i maktabdir", deya ilm maskani, ta'limning asosi bo'lgan maktabni e'tirof etgan. Azaldan yurtimiz ilm o'chog'i, ma'rifat maskani bo'lib kelgan. Ajdodlarimiz farzandlarining ilm olishiga alohida e'tibor berishgan. Xalqimiz ta'lim sohasida yuksak marralarga erishib, jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shganlar. Birinchi Uyg'onish davrida ulug' allomalar, qomusiy bilim sohiblari, mashhur mutafakkirlardan Muhammad al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Omom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Motrudiy kabi olimlar yetishib chiqdi va butun olamga ustozlik maqomiga erishdi.

Ikkinchi Renessans davrida Mirzo Ulug'bek, Ali Qushchi, Qozizoda Rumiy kabi buyuk olimlar, Lutfiy, sakkokiy, alisher navoiy, Bobur mirzo singari mutaffakir shoirlar, Ali yazdiy, Mirxond, Xondamir singari tarixchilar, Kamoliddin Behzoddek tengsiz musavvirlar maydonga chiqdi. Har ikki davrda ham ilm o'rganmoq, ilm- fan rivojiga hissa qo'shish orqali buyuk ajdodlarimiz yurtimiz shuhratini dunyolarga yoydi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning "donishmand xalqimiz har ikki Renessans davrida jahonning eng ilg'or, taraqqiy etgan xalqlari qatorida bo'lgani barchamizga ulkan g'urur va iftixor bag'ishlaydi", "Biz uchinchi Renessans

masalasini strategik vazifa sifatida oldimizga qo'yib, uni milliy g'oya darajasiga ko'tarmoqdamiz" degan gaplari ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlardan ko'zlangan maqsadlarni ifoda etadi. Sohada tizimli va uzluksiz olib borilayotgan islohotlar yaqin kelajakda o'z oldimizga qo'ygan maqsadlarimizga erishish uchun mustahkam poydevor vazifasini o'tashi shubhasiz. Zero, faqat ta'lim insonga o'z orzularini amalga oshirish, farovon hayot kechirish, jamiyat rivojiga hissa qo'shib, o'z o'rniga ega bo'lish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Funktsional savodxonlikni rivojlantirish samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining darsni to'g'ri tashkil eta olishi va o'qitishning usullarini to'g'ri tanlash qobiliyatiga bog'liq. Maktab o'quvchilariga olingan bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llashiga yordam berish o'qituvchilarning eng muhim vazifalaridan biriga aylanmoqda.

"Nimani o'rgatish kerak va qanday o'rgatish kerak?" Bu savol maktab ta'limi tizimida tub o'zgarishlar yuz berayotgan zamonamizda ayniqsa, dolzarb bo'lib qolmoqda. Pedagogika fanlari doktori R. N. Buneevning fikriga ko'ra, o'qitishning yakuniy natijasi "funktsional jihatdan savodli shaxsni tarbiyalash" bo'lishi kerak, bu "umr davomida doimiy ravishda olingan barcha bilim, ko'nikma va malakalardan eng keng doiradagi muammolarni hal qilish uchun foydalanishga qodir bo'lgan shaxs"ning faoliyati, muloqot va ijtimoiy munosabatlarning turli sohalaridagi hayotiy vazifalar, shu jumladan qaror qabul qilishda mustaqil bo'lish, o'zi va yaqinlari uchun javobgar bo'lish, har qanday jamiyatda osongina moslashish, jamoat qadriyatlariga muvofiq harakat qilish qobiliyati" hisoblanadi. [1]

Muallif o'z ishida [3] o'quvchilarning funktsional savodxonligini shakllantirishda o'qituvchining kasbiy kompetentligi, PISA tadqiqotlari, kompetensiya, kompetentlik haqida fikr yuritadi. Kadrlarga bo'lgan ehtiyoj monitoringi natijalariga ko'ra respublikamizda 27% ikkinchi toifali, 10% birinchi toifali, 4% oliy toifali o'qituvchilar mavjudligi, professional kadrlarga bo'lgan ehtiyoj esa 59% ni tashkil etadi. Oliy va birinchi toifali o'qituvchilarning faoliyati fundamental bilimlar bazasini shakllantirishga qaratilgani, funktsional savodxonlikni shakllantirishga oid mavzilar va topshiriqlar darsliklarda mavjud emasligi, o'quv rejada amaliy-tadbiqiy masalalarga soat ajratilmagani ta'kidlagan. O'quvchilarning funktsional savodxonligini shakllantirishda o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini o'rganishni 3 yo'nalishda (tarkibiy tuzilishiga, funktsionalligiga, genetik) amalga oshirish talab etilishi aytib o'tgan.

Maqolada [4] pedagogning kasbiy kompetentligi tuzilishi va uning psixologik xususiyatlari, o'qituvchida kasbiy kompetentlik xususiyatlarni tarkib toptirishning psixologik omillari keltirib o'tilgan. kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlarning mohiyati ijtimoiy kompetentlik va maxsus kompetentlik sifatida yoritiladi. O'qituvchilar psixologik xususiyatlarini o'rganib ular bilan individual yondoshivini tashkil etishi, psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion, kommunikativ, shaxsiy, texnologik, ekstremal kompetentliklar alohida izohlangan.

Maqolada [5] kompetentlik tushunchasi, kasbiy kompetentlik sifatlari, ijtimoiy kompetentlik, maxsus kompetentlik, shaxsiy kompetentlik, texnologik kompetentlik, ekstremal kompetentlik, kompetentlik turlari, jmillari, motivlari bayon etilgan. Muallif tomonidan kasbiy kompetentlik tushunchasiga "Pedagogning kasbiy kompetentligi–uning kasbiy tayyorgarligi va kasbiy yetuklikligini baholovchi me'yor. Kasbiy kompetentlik–mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi" deb izoh berilgan, tadqiqotchilarning fikrlari izohlangan, shuningdek, kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlarning mohiyati ijtimoiy, maxsus, shaxsiy, texnologik, ekstremal kompetentlik bilan ochib berilgan.

Maqolada [6] kasbiy kompetentlik, insonning kasbiy faoliyatlarida mutaxassisligi, sohasida mutaxassisligi va samaradorligi ta'minlaydigan tushuncha ekanligi, bu tushuncha kasbiy bilimlarga erishish, kasbiy ko'nikmalarga ega bo'lish va ularni amalga oshirishga yordam berishi, elektron ta'lim muhiti rivojlanishining asosiy maqsadi, insonlarga kasbiy kompetentsiyalarni rivojlantirish yordamida ularning o'zlarini o'zlashtirish va yangi kasbiy ko'nikmalarni o'rganishga imkoniyat yaratishi haqida fikr yuritilgan. Muallif tomonidan kasbiy kompetentlik asoslari modeli berilgan.

Muhokama va natijalar. Maktab ta'limi tizimida faoliyat olib borayotgan har bir o'qituvchi maktab bitiruvchisining hayotda o'z o'rnini topishini, muvaffaqiyatli inson bo'lishini istaydi, bitiruvchilarning kelajak hayotga tayyorlashda o'z fani orqali hissasini qo'shadi. Shu jumladan, ona tili va adabiyot fani o'qituvchilarining asosiy maqsadi o'quvchilarni so'z olamiga olib kirish, o'zbek tilining naqadar buyuk va jozibali til ekanligi ko'rsatish, uning imkoniyatlari bilan tanishtirish, tilning o'ziga xosligini ko'rsatish orqali o'quvchilarda ona tiliga bo'lgan muhabbatni va qiziqishni oshirish hamda ularning o'zbek tilidan erkin foydalanishiga erishishdir. O'qituvchi bilimni faqat tadqim etishi emas, balki mustaqil bilim olishga qiziqish uyg'otishi va imkon yaratishi, o'qib o'rganishni, axborotdan to'g'ri maqsadda foydalanishni biladigan, boshqa odamlar bilan muloqot qilish hamda tez o'zgaruvchan dunyoda yashash va harakat qilish qobiliyatiga ega bo'lgan o'quvchini tarbiyalashi kerak. Ona tili fanini o'qitishning maqsadi – o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri va ravon bayon qiladigan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o'zgaralar fikrini anglaydigan — muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishdan iborat [2].

O'qituvchilar uchun o'z amaliyotlarida o'quvchilarning funksional savodxonligini shakllantirish masalasiga e'tibor berish, o'quvchilarning funksional savodxonlik darajasini oshirish eng dolzarbdir. Har kuni farzandlarimiz oldida nafaqat hal etilishi, balki oqilona va favqulodda yechimini topishi kerak bo'lgan juda ko'p vazifalarga duch kelmoqda. O'qituvchi oldiga esa yangi vazifalar, ya'ni o'quvchilarni muammolarni nafaqat malakali yechish, balki xulosa chiqarish, to'plangan bilimlarni tizimlashtirish, kerakli ma'lumotlarni mustaqil ravishda olishga o'rgatish turibdi.

O'quvchilarning funksional savodxonligini shakllantirish murakkab jarayon bo'lib, o'qituvchidan o'qitishning zamonaviy shakllari va usullaridan foydalanishni talab qiladi. Ushbu shakl va usullarni qo'llagan holda biz tashabbuskor, mustaqil, ijodiy fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash imkoniyatiga ega bo'lamiz.

Agar ilgari darslarda o'qituvchi o'rganilayotgan materialni tizimlashtirish, boshlang'ich ko'nikmalarni shakllantirish, imlo hushyorligiga e'tibor berishga harakat qilgan bo'lsa, endi ta'lim mazmunini yangilash doirasida darsni faqat o'quv maqsadlari bilan cheklab bo'lmaydi. Zamonaviy voqelik o'quvchida nafaqat fan bo'yicha bilimlarni egallashni, balki uni turli vaziyatlarda muvaffaqiyatli qo'llashni, hayoti davomida o'qib o'rganishini va buni o'z xohishiga ko'ra bajarishini ham talab qiladi. Ijodkor kishi o'z-o'zini tarbiyalashi va mustaqil ta'lim olishi, tahlil, sintez usullariga ega bo'lishi, xulosalar chiqarishi, fikrini asoslashni bilishi kerak. Bularning barchasi insonga funksional savodxonlik berishi mumkin.

Funksional savodxonlikni shakllantirishni uchta asosiy vazifani hal qilish orqali amalga oshirish mumkin: o'quvchining potensialiga mos keladigan, shaxsiy rivojlanishni ta'minlaydigan ta'lim darajasiga erishish, har bir o'quvchining AKTdan foydalangan holda o'z qobiliyatlarini namoyon etishda ijodiy ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat tajribasini shakllantirish; o'quvchilarning insonparvarlik munosabatlar asosida muloqot va o'zaro ta'sir tajribasini boyitish.

O'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim sharoitida o'quvchilarning funksional savodxonligini muvaffaqiyatli rivojlantirish va darslarida asosiy hamda fan kompetensiyalariga erishishi uchun quyidagi shartlar bajarilishi kerak:

- mashg'ulotlar faoliyatga asoslangan bo'lishi;
- o'quv jarayoni o'quvchining mustaqilligi va o'z faoliyati natijalari uchun javobgarligini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi;
- maqsadga erishishda tajriba orttirish imkoniyati bo'lishi;
- jamoaviy ishning samarali shakllaridan foydalanish kerak.

Zamonaviy maktabning eng muhim vazifalaridan biri bu funksional savodli insonlarni shakllantirishdir. O'quvchilar o'rtasida funksional savodxonlikni shakllantirishning yuqori darajasi deganda jamiyat hayotida samarali ishtirok etish, o'z-o'zini rivojlantirish, takomillashtirish, anglash qobiliyatini nazarda tutiladi. Zero, jamiyatga ish faoliyati davomida natija ko'rsata oladigan, ma'lum ijtimoiy ahamiyatga ega yutuqlarga erishadigan funksional savodli shaxs kerak. Shunchaki bilimli, iqtidorli, barcha fanlarni o'zlashtira oladigan savodli

o'quvchilarni tarbiyalashning o'zi kamlik qiladi. O'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirish nafaqat maktabning, balki butun bir jamiyatning vazifasidir. Chunki bugungi kunda savodxonlik faqat o'qish, yozish kabi ko'nikmalardan iborat emas.

Garchi o'qimishli bo'lsa-da, ammo funksional savodxonlikning ma'lum bir darajasiga ega bo'lmagan insonlar ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotning ma'lum bir sohasidagi ijtimoiy munosabatlardan deyarli chiqib qoladi, muloqotga kirisha olmaydi. Shu sababli insonning funksional savodxonligini oshirish masalasi dolzarbligicha qolmoqda.

O'qituvchi bolalarni katta hajmli ma'lumotlarni tahlil qilish, matn ustida ishlash, o'quvchini ta'lim olish jarayonidan zeriktirmagan holda ko'proq o'qib o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirish va shu bilan birga funksional savodxonligini shakllantirish yo'llari, yangi pedagogik texnologiyalardan o'quv jarayonida samarali foydalanish, bilim, ko'nikma va malakalarni egallash va ularni amaliy vaziyatlarda qo'llashga o'rgatish kabi vazifalarni o'z oldiga qo'yishi lozim. Shuningdek, o'qiganlarini tahlil qila oladigan, faktlar, hodisalarni mustaqil baholay oladigan va olingan bilimlari asosida dunyoga nisbatan o'z qarashlarini shakllantiradigan shaxsni tarbiyalash, bir so'z bilan aytganda, fikrlashdan qo'rqmaydigan shaxsni shakllantirish o'qituvchining aso'iy maqsadi bo'limog'i zarur. Buning uchun o'qituvchi dars jarayonida o'quvchining o'ziga, o'z qobiliyatiga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradigan, uning imkoniyat va qobiliyatlarining ochilishiga imkon beradigan, dunyoqarashining shakllanishiga hissa qo'shadigan sharoitlarni yaratishga harakat qilishi zarur bo'ladi. O'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan barcha usullar o'quvchining funksional savodxonligini va aqliy faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi, bilimini boyitishi kerak. Funksional savodxonlik insonning tashqi muhit bilan munosabatlarga kirishish va unga moslashish hamda unga imkon qadar tezroq ishlash imkonini beradigan savodxonlik darajasi bo'lganligi sababli o'quvchilarining funksional savodxonligini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun ta'lim jarayonini yangi sifat va mazmun bilan to'ldirilishi lozim. O'quvchilarning funksional savodxonligi darajasini baholash uchun o'qituvchi ularga noodatiy topshiriqlarni berishi, ularda real hayotdagi ba'zi muammolarni ko'rib chiqishni taklif qilishi kerak. Ushbu muammolarni hal qilish odatda bilimlarni notanish vaziyatda qo'llash, yangi yechimlar yoki harakat usullarini izlash, ya'ni ijodkorlikni talab qiladi.

O'quvchi o'zgaruvchan tashqi dunyo bilan muvaffaqiyatli munosabatda bo'la olishi va unga moslashishi, turli xildagi o'quv topshiriqlari yoki hayotiy muammolarni hal qila olishi, ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish, o'zining savodxonlik darajasini bilishi va ta'lim olishga intilishi, maktabda o'qish davomida olgan bilimlaridan o'z faoliyati, muloqot jarayonida va ijtimoiy munosabatlarda, turli sohalaridagi hayotiy vazifalarni hal qilish uchun foydalanishi kerak. O'quvchining funksional savodxonlikka ega bo'lishida eng yaqin yordamchi uning maktabdagi ustozlari sanaladi. Shu sababli o'qituvchilar nafaqat o'quvchilarda fundamental bilimlarni shakllantirishi, balki bu bilimlardan foydalana olishni ham o'rgatishlari zarur. Faqat o'z sohasida professionallik darajasiga ega bo'lgan, zamon talablariga javob bera oladigan pedagog kadrlar o'z faoliyatlari bilan o'quvchilarga o'rnatib beriladigan bilimlarni o'qitishlari zarur.

Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar o'qituvchilar zimmasiga mas'uliyatli vazifalarni yuklaydi va islohotlarning samarali natijasi har jihatdan professional kadrlarga bog'liq bo'lib, ularning o'zlari ham yetarli darajada funksional savodxonlikka ega bo'lishlari lozimligi bilan belgilanadi.

Demak, yuqorida keltirilgan fikrlardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, funksional savodxonlik –bu insonning o'zi yashab turgan jamiyatda to'liq faoliyat olib borishi, turli sohalar, muloqot va ijtimoiy munosabatlardagi hayotiy vazifalarni hal qilishi uchun hayot davomida doimiy ravishda olingan barcha bilim, ko'nikma va malakalaridan foydalana olishi, hayotiy maqsadlarga erishishi va kundalik funksiyalarni bajarishi, jamiyatda to'liq ishtirok etishi uchun ma'lumotlardan foydalanish qobiliyatidir.

O'quv jarayonida maktab o'quvchisining shaxsini rivojlantirish nafaqat uning funksional savodxonligini shakllantirish bilan bog'liq, balki maktab tomonidan berilgan bilim, munosabat va ko'nikmalar, shuningdek, turli o'quv vaziyatlarda va tashqarida individual ta'lim tajribasini egallash

jarayonida kundalik ehtiyojlar va funksional vazifalarni bajara olish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

Umumiy o'rta ta'lim tizimiga qo'yiladigan yangi talablar sharoitida o'qituvchining kompetensiyasi o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish imkoniyatini berishi kerak, bu o'qituvchining nafaqat funksional savodxonlik bo'yicha fundamental bilimlarni to'liq egallashini, balki funksional savodxonlikni savodxonlikni bir butun tizim sifatida tushunishini, shuningdek, funksional savodxonlikning kommunikativ savodxonlik, kompyuter savodxonligi, ekologik savodxonlik, iqtisodiy savodxonlik, huquqiy savodxonlik va boshqalar shu kabi komponentlarini, ularni shakllantirish texnologiyasini bilishini ham nazarda tutadi [7].

O'z navbatida, maktab o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirish darajasi o'qituvchining kompetensiyasi darajasiga bog'liq. V.V. Yagupov o'qituvchining kompetensiyasini nafaqat bilim, ko'nikma, kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlar, amaliy va hayotiy tajribani o'z ichiga olgan tizimli integratsiya hodisasi deb hisoblaydi, bu mehnat kompetensiyalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta'minlaydi, balki motivatsion tayyorgarlik va o'z faoliyati natijalariga ijobiy munosabatni ham o'z ichiga oladi [8].

Zamonaviy o'qituvchining eng muhim o'ziga xos xususiyati uning kompetensiyaga asoslangan yondashuvga e'tibor qaratishidir. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv - bu maqsadlarni aniqlash, mazmunni tanlash va ta'lim jarayonini tashkiliy va texnologik qo'llab-quvvatlash natijalarini baholashning yagona tizimi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosiy e'tiborni bilim va ma'lumotni o'zlashtirishdan muammolarni hal qilish, o'z tajribasiga ega bo'lgan muammolarni hal qilish qobiliyatiga o'tkazadi. Ushbu jarayonning o'zagi funksional savodxonlikdir, chunki u "odamning amaliy bilimlar asosida hayot va faoliyatning turli sohalarida standart hayotiy muammolarni hal qilish qobiliyati" deb tushuniladi.

Funksional savodxonlikni rivojlantirish va kasbiy standartga muvofiq o'qituvchi quyidagi kompetensiyalarga ega bo'lishi kerak:

Professional kompetensiya: kasbiy pedagogik muammolar va tipik kasbiy vazifalarni samarali hal etish, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini, pedagogik diagnostika texnologiyalarini egallash, baholash va qiymat aks ettirishni amalga oshirish;

Kommunikativ kompetensiya: insonlar bilan o'zaro munosabatlar strategiyasi, taktikasi va texnikasini ishlab chiqish, muayyan ijtimoiy ahamiyatga ega maqsadlarga erishish uchun ularning birgalikdagi faoliyatini tashkil etish qobiliyati, o'z ishining natijalarini omma oldida taqdim etish, taqdim etishning tegishli shakllari va usullarini tanlash qobiliyati;

Axborot kompetensiyasi: ma'lumotni samarali izlash, tizimlashtirish, uni pedagogik jarayonning o'ziga xos xususiyatlari va didaktik talablarga moslashtirish, ta'lim jarayonida kompyuter va multimedia texnologiyalaridan, raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish;

Huquqiy kompetensiya: kasbiy faoliyatda tegishli kasbiy muammolarni hal qilish uchun davlat organlarining qonunchilik va boshqa normativ-huquqiy hujjatlaridan, shuningdek mahalliy normativ hujjatlardan va boshqa hujjatlardan samarali foydalanish.

Fan o'qituvchilarining kasbiy kompetentlik quyidagi hollarda yaqqol namoyon bo'ladi:

- murakkab jarayonlarda;
- noaniq vazifalarni bajarishda;
- bir-biriga zid ma'lumotlardan foydalanishda;
- kutilmagan vaziyatlarda harakat rejasiga ega bo'la olishda.

O'qituvchining kompetensiyalarini oshirishning asosiy usullari

1. *O'z ustida ishlash:* uslubiy adabiyotlarni mustaqil o'rganish; uslubiy birlashmalarda, ijodiy guruhlarda, pedagogik jamoalarda ishlash;

2. *O'z sohasiga oid tayyorgarlik:* innovatsion faoliyat, yangi pedagogik faoliyatni rivojlantirish texnologiyalar, usullar va texnikalar; tizimli kadrlar tayyorlash va/yoki qayta tayyorlash; muammoli seminarlar va vebinarlarda qatnashish;

3. *Tajribani umumlashtirish va ommalashtirish:* tanlovlar/loyihalar pedagogik tanlovlar va mahorat darslarida faol ishtirok etish orqali o'z pedagogik tajribasini umumlashtirish.

G.K. Selevko [9] kompetentsiya va kompetentlik tushunchalari bilim, ko'nikma va malaka tushunchalaridan ancha kengroq ekanligiga e'tiborni qaratadi, chunki ular shaxsning yo'nalishini, uning stereotiplarni engib o'tish qobiliyatini, muammolarni his qilish, idrok etish qobiliyatini, va fikrlashning moslashuvchanligi; xarakter - mustaqillik, qat'iyatlilik, kuchli irodali fazilatlarini o'z ichiga oladi.

Kasbiy kompetentsiyani shakllantirish siklik jarayon bo'lib, doimiy ravishda takomillashtirish, yangi bilim va ko'nikmalarni egallash, faoliyatni boyitish va kasbiy rivojlanish istagini talab qiladi. O'qituvchining kasbiy mahorati turli xil shaxsiy fazilatlarga bog'liq. Uning asosiy manbai - ta'lim va olingan tajriba.

Funksional jihatdan barkamol shaxs - bu jamiyat qadriyatlari, manfaatlariga muvofiq harakat qiladigan shaxs. Bundan tashqari, bilimdon, mustaqil shaxs sifatida odamlar orasida yashashga qodir. Inson faoliyati, muloqot va ijtimoiy munosabatlarning turli sohalarida imkon qadar keng ko'lamli hayotiy muammolarni hal qilish uchun butun umr davomida uzluksiz egallangan barcha bilim, ko'nikma va malakalaridan foydalana oladigan shaxs. Ya'ni, bugungi kunda funksional savodxonlikka ega bo'lish nafaqat me'yor, balki o'qituvchining ham burchidir. Endi barcha me'yoriy ko'rsatkichlar u yoki bu tarzda ushbu kompetentsiyani hisobga olgan holda tuzilgan.

O'qituvchi funksional savodxon bo'lishi uchun quyidagilarni amalga oshirishi kerak:

1. *Tanqidiy fikrlash*: rasmiy ma'lumotlar yoki manbalar tomonidan tasdiqlanmagan faktlarni tahlil qilish, raqamlar va hukmlarning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor berish, eshitilgan yoki ko'rilgan ma'lumotlar to'g'rimi, uning asoslari bormi, uni kim va nima uchun beryapti, asosiy xabar nimada ekanligini aniqlash;

2. *Kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish*: xabarning asosiy g'oyasini shakllantirish, turli pozitsiyalarni - o'z, tinglovchi (o'quvchi), muallifni hisobga olgan holda matn yaratish. Tinglovchilar oldida gapirishdan qo'rqqanlik, o'z g'oyalari bilan o'rtoqlash va ularni muhokama qilish;

3. *Munozaralarda ishtirok etish*: mavzuni muhokama qilish, uni turli tomonlardan va nuqtai nazardan ko'rib chiqish, suhbatdoshlarga o'z fikrlarini baland ovozda ifodalashni o'rganish, suhbatdoshlarni ishtirok etish va muzokaralar olib borish strategiyalarini o'rganish. Konferentsiyalar va forumlarda ishtirok etish;

4. *Dunyoqarashni kengaytirish*: san'at, ekologiya, sog'lom turmush tarzi, fan va texnikaning jamiyat taraqqiyotiga ta'sirini tushunish. Iloji boricha ko'proq kitoblar, jurnallar o'qish, mutaxassislarining fikrlarini o'rganish, vaqti-vaqti bilan o'z bilimini viktorinalarda, intellektual o'yinlarda sinab ko'rish;

5. *Kognitiv jarayonni tashkil qilish*: maqsad va vazifalarni belgilash, bosqichma-bosqich rejani ishlab chiqish, nostandart yechimlarni izlash, ma'lumotlarni tahlil qilish, xulosalar chiqarish.

Xulosa. Funksional savodxonlik insonlarga mavjud ma'lumotlardan foydalanish, ularni amalda qo'llash va murakkab hayotiy muammolarni hal qilishda yordam beradi. Bu odamlarning haqiqiy savodxonligi va dunyo haqidagi bilimlarining kengligiga asoslanadi, ularga mustaqil fikr yuritishga va atrofida sodir bo'layotgan barcha narsalar haqida o'z xulosalarini chiqarishga yordam beradi.

Ona tili darslarida funksional savodxonlikni oshirish uchun pedagogik va psixologik imkoniyatlarni to'g'ri va samarali qo'llash, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini oshirishga, kommunikasion qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarning hayotda muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi va ularni ijtimoiy hayotda faol va mas'uliyatli ishtirokchi bo'lishga tayyorlaydi. O'quvchilarning funksional savodxonligini oshirishda ona tili va adabiyot fani o'qituvchisining kasbiy kompetentligi, mahorati alohida ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. Н.Вышинская, С. Красикова, “Формирование функциональной грамотности на уроках русского языка и литературы,” 2020. <https://педпроект.рф/вышинская-н-а-красикова-с-ф/> (accessed Jul. 23, 2023)

2. Shodmonova M. B. Ona tili va adabiyot o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyalari [Matn] : monografiya / M.B. Shodmonova. - Toshkent: Nodirabegim, 2021. – 144 b.

3. Kudratova A.. Funktsional savodxonlikni shakllantirishda o'qituvchining kasbiy kompetentligi // Orient. RenaissanceInnovative, Educ. Nat. Soc. Sci. 2021. Vol. 1, № 7. P. 247–253.

4. M. Vaydulla. "Pedagogning kasbiy kompetentligini tuzilishi va uning psixologik modeli" Science and innovation, vol. 1, no. B8, 2022, pp. 1658-1661.

5. Mamurov A. A. Pedagogning kasbiy kompetentligini shakllantirishning pedagogic asoslari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(7), July, 2023, pp. 64-73.

6. Abdullayev Z., Ungalov S., Muzaraimov S. Kasbiy kompetentlik tushunchasi va uning elektron ta'lim muhitida rivojlantirish zaruriyati. "Қишлоқ ва сув хўжалигининг замонавий муаммолари" мавзусидаги анъанавий XXII – ёш олимлар, магистрантлар ва иктидорли талабаларнинг илмий-амалий анжумани. -Тошкент – 2023. 748-751b.

PRAGMATICS AND SOMATIC EXPRESSIONS IN WORLD AND UZBEK LINGUISTICS

Narzullayeva Firuza Olimovna

Associate professor of the Department of English literature and

Translation of Bukhara State University

Xikmatova Mohinur Uktamovna

The 1st grade master student of History and Philology

Department of Asia International University

xikmatova9224@mail.ru

Abstract: This article is devoted to the study of the pragmatic functions of somatic expressions in English and Uzbek. The examples are provided in the English and Uzbek languages concerning culture specific nonverbal expressions. We also get acquainted with the aspects of the study of pragmatic and somatic expressions in world and Uzbek linguistics, as well as the theories of scholars working in this field.

Keywords: Pragmatic function, somatic expression, cultural and linguistic nuances, body language, verbal and non-verbal communication, metaphorically connecting, cognitive function, social interaction, politeness strategies.

Introduction: Somatic expressions are expressions that use parts of the human body as metaphors to express abstract concepts such as emotions, mental states, or social roles. These expressions are widespread in both English and Uzbek, and while they often also have a common meaning, they also have specific cultural and linguistic nuances. Pragmatically, somatic expressions are used to perform various communicative functions, such as emotional expression, politeness strategies, indirectness, and social signaling. The study of somatic expressions falls within the field of pragmatics, which is concerned with how context affects the interpretation of meaning. Pragmatic functions are meaning that are indirectly conveyed through language, based on social, cultural, and contextual factors.

The study of somatic expressions falls under **pragmatics**, the branch of linguistics concerned with how context influences the interpretation of meaning. Pragmatic functions are those meanings conveyed indirectly through language, based on social, cultural, and contextual factors. Researchers like **Lakoff & Johnson (1980)**²⁸ emphasize the role of **metaphors** in shaping

²⁸ Lakoff G & Johnson M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press. p.3

language, arguing that somatic expressions often arise from **embodied cognition**—the idea that our physical experience shapes how we conceptualize abstract concepts.

Stephen C. Levinson²⁹ is known for his work on the cultural aspects of nonverbal communication. In his theory, he highlights the idea that body language, especially gestures, is influenced by culture and can vary significantly across linguistic communities. Levinson's studies emphasize that somatic expressions—particularly gestures—serve specific pragmatic functions that are deeply rooted in cultural norms and social structures. According to Levinson, while some gestures might have universal meanings (e.g., shaking the head for "no"), many others are culturally specific and carry distinct meanings depending on the society in which they are used.

In English: Common gestures like a thumbs-up or a wave serve clear pragmatic functions such as signaling agreement, approval, or greeting. Nonverbal cues like raising eyebrows often signal surprise, or an increase in attention to something being discussed.

Example: **English:** "Can I help you?" [*gesturing with an open hand to invite a response*]

Similar gestures are used, but the interpretation of these gestures can carry additional weight based on the cultural context. For instance, a raised eyebrow in Uzbekistan may be used not just to signal surprise but also to express curiosity or skepticism. Additionally, gestures like bowing the head or showing respect through subdued hand movements are common in formal situations.

Example: **Uzbek:** "Yordam bera olishim mumkinmi?" [*qo'lni ochiq qilib, boshni pastga egib*]

In cross-cultural pragmatics, many researchers have studied how body language expressions reflect underlying cultural values and ways of thinking, and many studies have found that somatic expressions are often used to express emotional states in both English and Uzbek.

English Examples:

- **"Heartbroken"**: This expression metaphorically connects the heart with the experience of sadness or emotional pain.

- **"Cold feet"**:³⁰ The term refers to fear or hesitation, typically before taking an important action.

- **"A heavy heart"**:³¹ Suggests sadness or sorrow.

Uzbek Examples:

- **"Yurak og'rish"** (*heartache*): Directly conveys emotional pain or sorrow.

- **"Bosh og'rish"** (*headache*):³² While it can refer to physical pain, metaphorically, it can describe mental strain or worry.

- **"Boshni egmoq"** (*to bow one's head*): This expression can imply humility, embarrassment, or sorrow.

In both languages, **the heart** is often associated with emotions, particularly **love** and **pain**. The **head**, in both cultures, tends to signify **mental stress** or **thinking**.

Somatic expressions are integral to non-verbal communication, providing additional meaning and nuance to verbal messages. These expressions often help convey a message that words alone may fail to express.

• English Example:

- ³³A simple nod of the head is often used to indicate agreement or understanding. It is a clear somatic expression that complements verbal communication.

• Uzbek Example:

²⁹ Levinson, S. C. (2006). *Embodied language: A review of the role of body movement in nonverbal communication*. In *Gestures and Speech: The Emergence of Meaning*. Cambridge University Press. p.137-151

³⁰ Nazarova Ziyoda "PHRASEOLOGICAL UNITS WITH SOMATIC COMPONENTS" Volume04Issue04-202413American Journal Of Philological Sciences (ISSN –2771-2273)VOLUME04ISSUE04PAGES:13-16

³¹ Rashidova, U.M. (2018). "semantic and pragmatic analysis of somatic phraseological units of the uzbek language (on example of phraseological units with components koz,(eye) qol(hand) and heart(heart)" dissertation of (phd) of philology. samarkand - 2018. p.51

³² Нарзуллаева.Ф.О Contrastive analysis of the "head" in english and uzbek languages . Impact Factor: 5.72Spanish Journal of Innovation and IntegrityISSN:2792-8268Volume 5, April 2022.-P. 410-413

³³ Gadoyeva, M. I. (2017). *Xatti-harakatlar va gestlar: Noverbal kommunikatsiyaning ahamiyati* [Gestures and body language: The importance of non-verbal communication]. *O'zbekistonda tildan foydalanish* [Language Use in Uzbekistan], 3, 12-18.

○ In Uzbekistan, when someone greets another with a respectful "Salom," they may accompany the greeting with a slight bow of the head or a hand gesture, signaling politeness and respect.

³⁴ Somatic expressions are often used to communicate emotions. They help convey feelings such as happiness, sadness, anger, or frustration, and can be particularly important in contexts where verbal expression is limited or unavailable.

• **English Example:**

○ A clenched fist may express anger or frustration, while a smiling face conveys happiness or contentment.

• **Uzbek Example:**

○ In Uzbek culture, when people are dissatisfied or frustrated, they may sigh deeply or shake their head slowly. These somatic expressions reflect negative emotions and complement the verbal expression of discontent.

With the increasing global interconnectedness, some somatic expressions, such as hand gestures, have become more universally understood due to media influence. In both English and Uzbek cultures, some gestures now carry similar meanings across the world³⁵.

• **English Example:**

○ The "thumbs-up" gesture is widely recognized in English-speaking countries as a symbol of approval or success.

• **Uzbek Example:**

○ The thumbs-up gesture, once less common in Uzbekistan, has become more widespread, particularly among younger generations, due to exposure to global media.

Conclusion: The pragmatic functions of somatic expressions in English and Uzbek are deeply interwoven with the way people communicate and express emotions. As we become more connected globally, understanding these expressions' importance and nuances is crucial in fostering effective communication and social understanding. Whether it's through gestures, facial expressions, or body language, somatic expressions transcend linguistic boundaries and provide richer, more nuanced ways of conveying meaning. Somatic expressions play a vital role in communication in both English and Uzbek, serving various pragmatic functions such as conveying emotions, reflecting cultural identity, managing social norms, and aiding in conversation flow. These expressions help enhance verbal communication by providing additional layers of meaning and context. While many somatic behaviors are culturally specific, globalization has led to a convergence of some expressions across cultures, particularly among younger generations.

References:

1. **Gadoyeva, M. I.** (2017). *Xatti-harakatlar va gestlar: Noverbal kommunikatsiyaning ahamiyati* [Gestures and body language: The importance of non-verbal communication]. *O'zbekistonda tildan foydalanish* [Language Use in Uzbekistan], 3, 12-18.
2. **Gadoyeva, M. I.** (2018). *Globalizatsiya va somatik ifodalar* [Globalization and somatic expressions]. *Jahon tilshunosligi* [World Linguistics], 6(1), 54-59.
3. Lakoff G & Johnson M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press. p.3
4. **Levinson, S. C. (2006).** *Embodied language: A review of the role of body movement in nonverbal communication*. In *Gestures and Speech: The Emergence of Meaning*. Cambridge University Press. p.137-151
5. Nazarova Ziyoda "PHRASEOLOGICAL UNITS WITH SOMATIC COMPONENTS" Volume04Issue04-202413American Journal Of Philological Sciences (ISSN –2771-2273)VOLUME04ISSUE04PAGES:13-16

³⁴ Narzullayeva, Furuza (2018). *Emotsional ifodalar va somatik xatti-harakatlar* [Emotional expressions and somatic behaviors]. *O'zbek tilshunosligi* [Uzbek Linguistics], 4(1), 56-62.

³⁵ Gadoyeva, M. I. (2018). *Globalizatsiya va somatik ifodalar* [Globalization and somatic expressions]. *Jahon tilshunosligi* [World Linguistics], 6(1), 54-59.

6. **Narzullayeva, Furuza** (2018). *Emotsional ifodalar va somatik xatti-harakatlar* [Emotional expressions and somatic behaviors]. *O'zbek tilshunosligi* [Uzbek Linguistics], 4(1), 56-62.

MODERN SHE'RIYAT (GO'ZAL BEGIM IJODI MISOLIDA)

Nasiba Norova,

BuxDU o'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, (PhD) (O'zbekiston)

E-mail: nasiba.norova@mail.ru

Annotatsiya: Hozirgi adabiy jarayon qizg'in, boy ijodiy muhitni boshdan kechiriyapti. Ham nasriy, ham nazmiy izlanishlar bugungi kitobxonning diqqat markazida. Badiiy tafakkurdagi o'zgarishlar istiqbol davri she'riyatida ham o'z ta'sirini o'tkazayotganligi seziladi, albatta. Ushbu maqolada o'zining betakror she'rlari bilan o'zbek she'riyatida munosib hissa qo'shib kelayotgan, iste'dodli shoira, tarjimon Go'zal Begim ijodiga nazar tashlaymiz. She'rlarining o'ziga xos jihatlari, badiiy tasvir vositalaridan foydalanish mahorati, sarlavha tanlashi, so'z qo'llash kabi masalalar tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Hozirgi adabiy jarayon, she'riyat, modern adabiyoti, sarlavha, badiiy tasvir, mahorat, uslub.

Kirish. Istiqbol davri she'riyati inson ruhiyatining eng nozik qatlamlarini badiiy tasvirlashga intilib, buning uddasidan chiqib kelmoqda. Ayniqsa, bu borada faol ijod qilgan va qilayotgan ayol shoirlarning hissasi katta bo'ldi. Zulfiya Isroilova, Halima Xudoyberdiyeva, Oydin Hojiyeva, Gulchexra Jo'rayeva, Qutlibeka Rahimboyeva, Enaxon Siddiqova, Farida Afruz, Ibodat Rajabova, Zulfiya Mo'minova, Halima Ahmedova, Zebo Mirzo, Nodira Afoqova, Dilorom Ergasheva, L.Sharipova, Hosiyat Rustamova, Guljamol Asqarova, Go'zal Begim kabi katta va o'rta avlod vakillari izidan, Nargiza Odinayeva, Go'zal Ro'ziyeva, Nurxon Elmirzayeva, Mehrinoz Abbosova, Kumush O'sarova, Gulurux Xudoyorova, Madina Norchayeva, Tillaniso, Baxtiniso Mahmudova, Malika Tavfiq, Iroda Umarova kabi yangi iste'dodlarning yetishib chiqayotganligi quvonarli hol, albatta. Mustaqillik yillarida ayniqsa, adabiyot maydonida ularning faolligi yanada oshdi. Nafaqat intim lirikaning, balki ijtimoiy lirikaning ham o'ziga xos unsurlari, ayollarga xos nafosat bilan she'riyatimiz sahifalarida jarang sochdi. Bugun ularning ijodi tadqiqot obyektiga aylanayapti. Nigora Xaytaliyevaning "Hozirgi o'zbek lirikasining poetik xususiyatlari (90 yillar ayollar she'riyati misolida)", G.Umurovaning "Zulfiya badiiy olami va poetik maktabi", Nigoraxon Saloxiddinovaning "Hozirgi o'zbek ayol ijodkorlar she'riyatida poetik obraz va uslub masalasi (Zulfiya Mo'minova, Zebo Mirzo, Halima Ahmedova, Farida Afro'z she'rlari misolida)", Maftuna Xalovanning "Hozirgi o'zbek ayollar she'riyatida qalb tasviri va talqini (H.Xudoyberdiyeva, H.Ahmedova, Z.Mirzo ijodi misolida)" kabi bir qator tadqiqotlar fikrimizni dalillaydi.

Asosiy qism. "Bugungi o'zbek she'riyati kechagi she'riyat emas, balki o'zining ko'pgina, xususan, shakliy-mazmuniy mundarijasiga ko'ra yangilangan poeziyadir", – deb yozadi adabiyotshunos Ulug'bek Hamdam. Ayniqsa, modernizm oqimi bu boradagi yangilanishlarda o'ziga xos yangi hodisa bo'lganligini ta'kidlaydi. "Hozirgi o'zbek she'riyati ifoda usuliga ko'ra taxminan quyidagicha ko'rinishga ega: an'anaviy; xalqona (folklor an'analari doxil); modern; aruz; sinkretik. Ammo ta'kidlash joizki, dunyoni estetik-badiiy talqini bobida, asosan ikkita kuchning musobaqasini kuzatish mumkin: bu – an'anaviy va modern oqimlari o'rtasidagi bellashuv. (Bunday musobaqa hamisha bo'lgan aslida va u yaqin tariximizda, masalan, "an'ana va novatorlik" deb atalgan). Nima bo'lganda ham, keyingi 20–25 yil mobaynida jamiyatda yuz bergan o'zgarishlar zamonaviy o'zbek she'riyati qiyofasiga jiddiy ta'sir ko'rsatgani bor gap. Tashqaridan "keltirilgan" oqimlarning ta'siri esa allaqachon umrini yashab bo'ldi. Zotan, hayot — barcha yangilanishlar manbai, sarchashmasi! [8,4].

Chindan ham, hozirgi adabiy jarayon shakliy, janriy, uslubiy, g'oyaviy jihatidan yangilanib borayapti. Hayotimizda kechayotgan azim o'zgarishlar tufayli nafaqat she'riyat, balki butun boshli adabiyotimiz mafkuraga xizmat qilishdan qutilib, o'zining azaliy o'zaniga tushib bormoqda.

Boshqacha aytganda, shoir ko'ngilni she'rga solishga kirishdi. Mustaqillik davri she'riyati haqida fikr yuritganda o'z davrini o'tab bo'lgan g'oyalardan, mavzulardan ko'ra, inson ko'ngil kechinmalari, hissiyotlari, orzulari va dardini kuylash boshlandi. Halima Xudoyberdiyevaning

Onaginam!

Dorilamon kunlar keldi, shafaqlari ol,

Qayon boqsang, shaylanishlar va sozlashlar tor.

Olcha gulin ko'zlaringga surtasan behol:

«Bu kunlarga yetganlar bor, yetmaganlar bor», -

Satrlarini o'qib, mustaqillik shukronasi, xalqning orzu niyatlari bilan bog'langanligini ko'rish mumkin. Shoiraning lirik qahramoni ko'nglidagi ilohiy, intizomiy tuyg'u bilan atrofda kechayotgan voqelikka munosabati mahorat bilan tasvirlanadi.

“Bularning hammasi yaxshi. Faqat kutilmaganda masalaning boshqa bir qirrasini yuz ko'rsatdi. Shoir haddan tashqari o'z olami bilan band bo'lib, atrofni, jamiyatni bir qadar “unutdi”. Shoir uchun o'z subyektiv olamigina birlamchi haqiqatga aylandi. Bu esa she'riyat maydonining torayishiga olib kelgan jiddiy sabablardan biri. Boshqa yoqdan esa shaklga qattiq mehr bog'lagan shoir adabiyotni o'yinga aylantirish payiga tushdi. “Haqiqiy adabiyot, chinakam she'r bu yuksak san'atdir”, degan shoir ostida ijod qiluvchilar soni bir muncha ortdi. Bunday tutim ham ma'lum ma'noda she'riyatning ziyoli-ijodkorlar, bo'lajak filolog-talabalar, mutaxassislar va muayyan qiziquvchilar doirasida ko'proq o'qilishiga olib kelmoqda. Tursun Ali, Abduvali Qutbiddin, Bahrom Ro'zimuhammad, Faxriyor, Aziz Said, Go'zal Begim kabi o'zbek shoirlari (dunyoy qarashlari, iste'dodlari va uslublaridagi jiddiy farqlarga qaramay) qaysidir ma'noda shu umumiy yo'nalishning ko'zga ko'ringan vakillaridir”.[8,5]

To'g'ri, yuqoridagi fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, qaysidir shoirlar ijodida an'anaviy yo'nalish saqlanib qolgan bo'lsa, qaysidir birida shakliy o'zgarishlar yoki sinkretik yo'nalish tanladi. Go'zal Begim ijodini kuzata turib G'arb va Sharq an'alarini muvofaqiyatli sintez qilgan modern yo'nalish tanlanganligini guvohi bo'lamiz.

Qalb va tafakkurini charxlaydigan, inson ruhiyatining eng nozik ko'z ilg'amas jihatlarini tasvirlaydigan, she'rlarida hech kim ilgari surmagan g'oyalarni, haqiqatlarni, o'zining maslagiga aylantirgan, to'siqlardan chekinmay yurishga undaydigan, shu bilan birga sodda, samimiy tuyg'ularni qalamga oladigan bugungi adabiy jarayonning eng ko'zga ko'ringan, adabiyotshunoslarimiz ta'biri bilan aytganda, modernistik yo'nalishda ijod qilayotgan shoirlarimizdan biri Go'zal Begimdir. Shoiraning “Sukunat jarangi”, “Uchayotgan yaproq soyasi”, “Shabada qirg'og'i”, “Yoki” nomli she'riy kitoblari chop etilgan. Hamda “O'zbek modern she'riyati”, “Yoshlar kitobi”, “Anor” (Moskva, 2008) kabi to'plamlarida she'rlari e'lon qilingan. Go'zal Begimning ijod namunalari rus, ingliz va qozoq tillariga tarjima qilingan.

Shoiraning sarlavhasidanoq o'quvchilarni o'ziga tortadigan “Aylanishga taklif qiladi shamol”, “Yuraginga uzoq yo'l bosib keldim”, “Bunchalar uzundir qoshim orasi”, “Uchib kelayotir janubdan so'zlar”, “Tomirga atirgul chizadi qonim”, “Men bahorni kutdim”, “Singan fikr chizgilari” “Ko'z yosh-la uchadi osmonda qushlar”... kabi bir qancha she'rlarida qalbimizda eng hayajonli onlarni olib kiradi.

Go'zal Begim bilan “Yosh ijodkorlar”ning Do'rmon bog'idagi seminarida tanishganmiz. O'shanda menga “Uchayotgan yaproq soyasi” nomli kitoblariga dastxat qo'yib bergandilar. O'sha paytlarda o'ziga xos mahorat darslarini o'tkazib, Moskva Oliy adabiyot kursini tamomlagan shoir biz yoshlarga o'zgacha ruhiyat ulashgandi. She'rlarini o'qib ko'rib, biriga tushunsam birini anglamay kitob javonimga keltirib qo'yganman. Yillar sabog'i, olingan bilim, orttirilgan tajriba insonni o'zgarishga undaydi. Biroq an'anaviy tahlillardan farqli ravishda o'zbek va jahon adabiyotida modernizm oqimi ta'sirida yaratilgan asarlar mazmun va mohiyatni chuqurroq o'ylab tahlil qilish, xulosani o'quvchining o'zi tashlashi kerakligini oydinlashadi. O'quvchi bu mohiyatni ochishda, an'anaviy tahlildan ko'ra biroz qiyinchilikka duch keladi.

Go'zal Begimning dastlabki “Sukunat jarangi” kitobi haqida shoir Bahrom Ro'zimuhammad shunday yozadi. “An'anaviy she'riyatga ko'nikkan nazm muxlisi uchun milliy adabiyotimiz ichida rang talashayotgan modern she'riyati g'ayritabiiy tuyilishi aniq. Biroq hozirgi zamon G'arb she'riyatidan boxabar she'rxon bu borada hech taajjublanmaydi. Sababi shundaki,

biz yangi sanayotgan to'liqlar allaqachon G'arbda eskirib, boshqa oqimlar orasida bilinmaydigan darajaga yetgan. Xo'sh, modern she'riyatining yangiligi nimada o'zi? Bu yangilik modern she'riyatining faqatgina inson shuuriga tayanishi bilan izohlanadi. Modern she'r o'quvchi ongiga muayyan ma'no tashimaydi, uning kayfiyatiga turli taraflardan ta'sir o'tkazadi, xolos. Demak, modern she'riyati qonun-qoidalari "Shoir nima demoqchi", "G'alati-ku bu?" qabilidagi savollarga o'rin qoldirmaydi, zotan, modernizmning mohiyatida o'sha "g'alatilik" bor. Yosh shoira Go'zal Begim she'rlari ana shu jihatdan o'zini oqlaydi. Shoira ruh kengliklariga o'zicha sayr qiladi, nimalarnidir izlaydi, topmoqchi bo'ladi". [3,4]

*Yuraginggacha
juda uzoq yo'l bosib keldim.
pastlab uchgan uchoq qanoti
orzularga tegib o'tgani kabi*

Go'zal Begim "Dordagi ayol yuragi" maqolasida Halima Xudoyberdiyevaning muhabbat mavzusidagi she'rlari boshqalarnikidan farq qilishni yozadi. Ya'ni lirik qahramoni ichki qiyofasi jim iztirob chekishning, jim yuksalishning sadolarini yaragimizda akslantiradi deydi. Xolbuki bunday o'xshash jihatlar Go'zal Begim ijodida ham ko'zga tashlanadi.

*men esa tegmay o'tib ketdim
chap qobirg'ang ostidagi asotirlarga. [t.me/guzalbegim_blog]*

"Muhabbat – inson mavjudlik muammosining yechimidir", – deydi nemis faylasufi Erix From. Azaliy mavzu yangi ma'no va mohiyat bilan boyitilgan. Inson qalbiga kirish, muhabbatni qozonish juda uzoq va mashaqqatli yo'l. Orzularga tegib o'tgan uchoq qanotida, bor-yo'g'idan, orzulardan, umidlardan nainki kechib, ayol kishi odamning chap qovurg'asidan yaralgan degan asotirlarga e'tibor qaratmay yuragingacha uzoq yo'l bosib keldim deydi. Shu misralar orqali "Qisasi Rabg'uziy" asarining "Odam alayhissalom" qissasidagi Momo Havoning yaratilish voqeasiga ishora qilinadi. [13,6]

*"... Men bayramlar kutdim, taqvim ko'rmagan",
Bir boqishdek top-toza g'urur". [2,12]*

Ijodkorning diniy, tasavvufiy qarashlari ham o'zgacha. She'rning nomlanishidan shu mavzuda bo'lsa kerak degan she'rxon, mazmundagi, tag matndagi fikrdan uyg'oq tortadi. Botiniy ma'no reallashadi. "Men bahorni kutdim" she'rda taqvimda uchramaydigan bayramning o'zi yo'qligi kabi mulohazalar bildirib, chin e'tiqod, maslak, iymon, vijdon bayrami taqvimda yo'qligi haqida so'z yuritadi. Bu bayram haqiqiy musulmon odamlar nishonlaydigan Hayit bayrami ekanligi qalamga olinadi. "Toza g'urur" istiorasi esa misraning ta'sirchanligini oshirgan.

*Men hayitlar kutdim, ilhaq, intizor,
Bosh qo'yib Qadrning ilklariga.
Bir kun qaytajakman yorug' olamga
Osilib bahorning kipriklariga.*

Men hayitlar kutdim.

Shoira asosiy urg'uni she'rning yakuniy satri xulosasida ifodalaydi.

Go'zal Begimning ijodida xalq og'zaki ijodining ham kuchli ta'siri borligi seziladi. Uning "Tilsim" she'rida:

*Menga sirli ko'zgunni ber, enajon,
Tarog'ing-la sochimni o'r, enajon,
Ko'ngil esa mo'jiza der, enajon,
Bag'ringni in'om et, Tilsim.[3,5]*

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da tilsim arabcha "tumor, sirli, maxfiy yozuv, sir" ma'nolarini beradi. [11,245] Xalq ohangiga xos qofiyalanish, syujet, motiv va obrazlardan foydalanib, mo'jizalarning borligiga ishonadigan qiz tilidan yozilgan. Butun olam (asosan ko'ngil nazarda tutilmoqda N.N) sirlaridan voqif bo'lmoq uchun nahangning yutishiga ham tayyor. Keyingi satrlarda,

*Dev og'a, yelkangga ola qol meni,
Parilarga hamroh qila qol meni,
Kaftingda sirli gul qila qol meni,
Bag'ringni in'om et, Tilsim.*

She'rd a shoironing dev, pari kabi mifologik obrazlarga ham murojaat etganligini uchratish mumkin.

Shoir Shavkat Rahmon she'riyatida keng kuzatilgan va boshqa shoirlar ijodida uchramaydigan o'ziga xos bir xususiyati bor. Aksar she'rlarida har bir bandning birinchi misradagi satrlardan tashqari kichik harflar orqali ifodalash yoki so'zlarni ketma-ket satr sifatida kichik harf orqali ishlatish. Bandlarni alohida-alohida emas, yaxlit umumiy tarzda shakllantirish. Go'zal Begim ijodida ham bunday ko'rinish ko'p bor kuzatiladi.

*Men
ming so'zli boyman
qarab turar menga
ming qo'yli boylar
xarid qilmoq uchun Dard xazinamni
daraxt o'stiraman so'zlardan
yulduzlarni yasantiraman
guldor mixlar sug'uraman osmon toqidan
oy oynasi qamashtirar dilimni
derazamning pardasi uchib ketyapti
kun ortiga o'tib boryapti gullar
ming yamoq ko'nlimdan
uchib-uchib chiqar
ming qanot so'zlar...[t.me/guzalbegim_blog]*

Ming qo'yi bor odam boy emas, balki ming so'zi bor odam boy ekan. Bu boylik dardni aritadi, ming tilim bo'lgan ko'ngliga darmon bo'ladi, qalb oynalaridan g'uborlarni yo'qotadi, daraxtlarga quvvat beradi, xullas ma'naviy boylik insonni har ishga qodirligini ifodalaydi. O'zligini topishga yordam beradi.

Modern adabiyotda odamning ichki olami birinchi o'ringa qo'yiladi. Asardagi barcha narsa: ramzlar, voqealar tasviri, so'zlar, musiqiylik faqat odam ruhiyatini ochishga qaratilishi kerak degan qarash bu yo'nalish vakillari tayanadigan bosh tamoyildir. Ijodkorning shaxsiy kechinmalarga tayanib, uni o'ta shaxsiy yo'sinda ifoda etgani uchun ham modern she'riyat ommaviy bo'la olmaydi, buni u hech qachon da'vo ham qilmaydi. Modern adabiyotning qahramonlari voqea jarayonida emas, mushohada, kechinma asnosida ko'rsatiladi. Xuddi shu jihatdan ham modern she'riyat namunalarining ommalashishiga yo'l qo'ymaydi", – yozadi tadqiqotchi M. Yo'ldosheva.[14,1]

Darhaqiqat, badiiy tasvir teranlashuvi va inson ruhiyati qatlamlarini nozikroq idrok etish malakasi oddiylikni hazm qilolmaydi. Zotan, tajriba va an'ana sintezi mohiyat chuqurlashuviga keng yo'l ochadi.

*O'ylaringa oq tushdi
Tunlar g'ichirlab tinmas
Xayolim – pechakgul
Chirmashar oyog'ingga
Shudringlarning labida
Lablarimning og'ingan izi.[1,38]*

XX asrning oxiri hamda mustaqillik davri o'zbek she'riyati yangicha tamoyillar asosida boyib bordi. Jahon va mumtoz adabiyot an'analari ta'sirida yangi poetik shakllar kirib kela boshladi. Ushbu badiiy shakllar ijodkorlarning shakliy-uslubiy izlanishlari natijasida yuzaga keldi. Binobarin, adabiyotshunos N.Rahimjonov ta'kidlaganiday: "An'anaviy janrlardan tashqari, ya'ni mavzu problemalariga ko'ra tasniflanuvchi ijtimoiy-siyosiy, peyzaj, ishq-muhabbat lirikasi yo'nalishida sonet, ikkilik, fard, uchlik xokku, tanka, oktava, beshlik, oltilik, sakkizlik singari poetik janr va shakllarda ham e'tiborli izlanishlar jarayoni kechmoqda".[6,66] O'zbek she'riyatida ham ana shu she'riy shakllar (birlik, ikkilik, uchlik... kabi)ga murojaat ko'payganligini ko'rishimiz mumkin.

Adabiyotshunos N.Jabborov esa shu davr she'riyatiga xos xususiyatlar haqida to'xtalib, ularni quyidagicha tasnif qiladi: 1) zamonaviy mavzularni ko'hna aruzda ifodalashga intilish; 2)

she'riyatda xalqona ohanglarga ehtiyojning ortishi; 3) poetik shakldagi yangilanish; 4) poetik obrazdagi yangilanish.[4,304]

Haqiqatdan ham, shoir an'anaviy shaklda yozadimi, badiiy shaklni o'zgartirib birlik, ikkilik, uchlik singari she'riy shakllar asosida fikrni ommaga yetkazmoqchimi, yuzaga chiqayotgan mazmunga alohida e'tibor qaratmog'i lozim. Shakl va mazmun birlashsagina mukammallik ortadi. Ijodkor qanday she'riy shakllardan foydalanmasin, mavzu, g'oyaning originalligi ahamiyatli hisoblanadi. Iste'dodli ijodkor Go'zal Begim ijodidagi ikkiliklar shu jihatdan e'tiborga loyiq.

Go'zal Begim ijodida keng uchraydigan she'riy shakllardagi o'zgarishlar misralarida aks etadi. Go'zal Begim – o'zaro qofiyalanmaydigan ikki misra she'rlarni sachratqilar deb nomladi. Bu she'riy shakl ixcham "oq she'r" dir, ya'ni barmoq vazniga xos bo'g'inlar tengligi, turoqlar bor, lekin qofiyadosh so'zlar qo'llanmaydi. "Modern she'riyat ko'rinishlariga o'xshab tinish belgi ishlatilmaydi, chunki tinish belgi xayolning sarhadsiz maydoniga to'siq bo'ladi deb hisoblashadi. Sachratqida ruhiyatning oniy holati qalamga olinadi. Qofiyalanishi ab tarzida. E'tibor beradigan bo'lsak, qolgan "ikkilik"lardan farqli ravishda Go'zal Begimning "sachratqi"larida qofiya yo'q. Chunki bu she'rlarda ruhiyatning oniy holati tasvirlangan".[5,15]

O'tayotib daraxt tagidan (4+5)

Osmon haqda o'yladim birpas (4+5)

Bu she'rning asosida "Nega daraxt osmonga talpinib o'sadi?" degan falsafiy savol yotibdi. *Bir pas oy haqida xayolga toldim*

Xayol qutisini sindirib shunda

Xayolning sarhadsiz maydoniga to'siq bo'lmasligi uchun bu she'rda tinish belgilarini ham ishlatmaydi. Bunda lirik qahramon oy haqida o'ylash uchun xayol qutisini sindiradi. Chunki faqat oyni o'ylash uchun qolgan xayollarni –xayol qutisini sindirish lozim, xuddi nafsni sindirgan kabi. E'tibor beradigan bo'lsak, qolgan "ikkilik"lardan farqli ravishda Go'zal Begimning "sachratqi"larida qofiya yo'q. Chunki bu she'rlarda ruhiyatning oniy holati tasvirlangan.[5,17]

Birlik, ikkilik, uchlik ... kabi she'riy shakllar bir nechta o'zbek shoirlari ijodida uchraydi, ammo ushbu she'rlar alohida kitob holida nashr qilinmagan. Bunday ijod namunalari she'riyatimizning shaklan va mazmunan yanada taraqqiy etishini ta'minlaydi, albatta.

Xulosa. She'riyatida yangicha tamoyillar, badiiy-estetik ifodalarning kirib kelishi inson tafakkur tarzining rivoji uchun xizmat qiladi. Ayniqsa, ayollar she'riyatiga xos bo'lgan yana bir jihat eng yashirin, nozik tuyg'ularni ham kuchli pafos, ehtiros, topqirlik bilan ifodalaydi. Go'zal Begim she'riyatidagi badiiy mahorat esa, tag matnda falsafiylik, mushohada qilishga chog'lovchi fikrning yashirin tarzda berilishi, folklor an'analaridan foydalanish, asosan modernistik yo'nalishning ustuvorligi kabi xususiyatlarda ko'zga tashlanadi.

Adabiyotlar:

1. Allamberganov A. Go'zal begim ijodida ong va tuyg'u yaxlitlashuvi. <http://parvoz.blogspot.com/2014/06/gozal-begim-ijodida-ong-va-tuygu.html>
2. Go'zal Begim.Dordagi ayol. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/gozal-begim-ismingiz.html>
3. Go'zal Begim. Sukunat jarangi.Bahrom Ro'zmuhammad.So'z ifori. Toshkent, Yozuvchi nashriyoti, 1998. – B. 3.
4. Жабборов Н. Замон.Мезон.Шеърят. –Тошкент: F.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2015. – Б.304.
5. Mirvaliyev Q.O'zbek she'riyatida shakliy izlanishlar va individuallik. <https://www.researchgate.net/publication/367021199>
6. Раҳимжонов Н. Мустақиллик даври ўзбек шеърятти. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 66.

TURKMAN SHOIRI ZELILI SHE'RLARINING XALQ OG'ZAKI IJODI BILAN BOG'LIQ JIHATLARI

*Saidova Rayhon Bekmurodovna,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori,dotsent*

Annotatsiya: Ushbu maqolada turkman klassik she'riyatining iste'dodli shoiri Gurbandurdi Zelili tarjimai holi, adabiy-badiiy merosining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Ishda shoir yashab o'tgan tarixiy davr haqida fikr yuritilgan, badiiy ijodi o'zi yashagan davr, turkman mumtoz adabiyoti, xalq og'zaki ijodi namunalari bilan aloqadorligi ko'rsatilgan. Shoirilar qavmidan bo'lgan Zelilining ulug' turkman shoiri Maxtumquli va zamondoshi Seydi bilan bo'lgan ijodining mushtarak jihatlari xususida mulohaza yuritilgan.

Kalit so'zlar: turkman she'riyati, Zelili, xalq og'zaki poetik ijodi an'analari, sa'j, Maxtumquli, Seydi, maktub she'rlar.

Klassik shoir Gurbandurdi Zelilining deyarli barcha she'rlari juda sevimli bo'lib, xalq orasida turkman aytimlari darajasiga ko'tarilgan. She'riyat ilmida taniqli shaxslar Ozodiy (Azadi) uning bobosi bo'lib, ulug' turkman shoiri Maxtumquli Firog'iy uning tog'asidir. Olim va shoirilar qavmidan bo'lgan Zelilida she'r ilmiga muhabbat ancha erta uygonadi. Arab, fors adabiyotidan saboqlarni ham qondosh ustozlari ko'magida mukammal o'rganadi. U turkmanlarning go'klang urug'i gerkez qavmidan bo'lib, Gurgun tuprog'ida 1780-yilda tavallud topgan. O'zi tugilib o'sgan tuprog'idagi maktablarda tahsil oladi hamda tez fursatda Gurgun va Etrek adabiy muhitida tanilib ulguragan. 1816- yilda Xiva xoni Muhammad Rahimxon Gurgunga yurish qiladi va go'klenlarning katta qismini asir qilib Xivaga surgun qiladi.

*Zelili, chekdik jabrini,
Ko'rmadik yaxshi davrini,
Yot aylatdirip Gurgeni,
Boz bilan aldadi meni [Zelili. 1:8], -*

misralarida shoir asirlik davridagi chekkan jabrlarini ifoda etgan. Zelili o'sha asirlar bilan Xiva shahriga kelib qoladi, olti-yetti yil bu yerda qolib, 1822- 1823-yillarda Etrekka qaytib kelish baxtiga muyassar bo'ladi. Shoir hayotining o'n yili surgunda o'tgan bo'lsa hamki she'rlarida ertangi kunga ishonchi, hayotsevarligi uni kitobxonga sevimli qilgan. Oziga taxallus sifatida qo'llagan "zalil" so'zi- xor-u tubanlik mazmunini anglatadi-da, bu ko'proq tasavvufiy mazmundagi she'rlariga aloqadordek tasavvur uyg'otadi. Zelilining so'fiylik adabiyotiga daxldor she'rlari alohida mavzu bo'lganligi bois biz bu jihatni keyingi tadqiqotlarimizda batafsil ko'rib chiqish rejasi bilan cheklanamiz.

Zelili va shoir Seyitnazar Seydi o'rtasidagi yozishma maktublar turkman adabiyotida yangi usul - maktub janrining paydo bo'lishiga asos bo'ldi. "Salom, Seydi", "Nishon, Seydi", "Seyle gideli" ("Saylga boraylik") kabi she'rlari ayni shu xildagi she'rlar hisoblanadi.

*Yaqin kongul bilan bu yiroq yerdan
Yubordim men sanga nishon, Seyidi!
Kuntung'didan, Xolliqilich sardordan,
Yozib bir zarinji doston, Seyyidi!... [Zelili. 1:32]*

Bunday maktub she'rlarda xalq dardi, olomonning g'ofilligi, yurt ustida hokimlik qilayotgan beklar boshqaruviga munosabat, surgunlikda vatan ishtiyoqi qattiq iztirob bilan qalamga olinadi. Shu o'rinda yana bir diqqattortar jihati borki, bevosita Zelili millatdoshlarining ahvoli, azaldan mehnatsevar turkman elining o'tmishdagi holati bilan bugungi yashash tarzini muqoyasa qilib, sharafiga loyiq elatdoshlarining taqdiridan yurak-bag'ri qon bo'lganligini maktub she'rlarida maslakdosh do'sti Seydiga ochiq-ravshan bayon qiladi.

*Kimi g'arib qo'shni, kimisi dehqon,
Kimi qo'ychivon-u, kimisi sarvon,
Go'zal elning shunday bo'lganiga to'zmas,
Men yiglarman sen ham yig'la Seyidi. [Zelili. 1:32]*

Bir zamonlar ajoyib fe'l-atvorli qo'ni- qo'shnilari, mohir dehqonlar, qo'ychivon cho'ponlar, hatto el ustida boshqaruvchi sarbonlik qilgan, xullas, go'zal bo'lgan elining hozirdagi ahvolidan shoir juda iztirobga tushib, chidab bo'lmas qayg'uga cho'madi. Mo'min bo'lgan bandalar bari qadri baland elning xorligidan, asirlikdagi azob-uqubatlardan bag'ri pora-pora, yuragi qon bo'lib o'rtnadi.

Avvalboshda Zelili Maxtumqulining sodiq shogirdi bo'lib, ustoz uslubi bir qator she'rlar mashq qiladi, ammo keyinchalik mustaqil, o'z uslubiga ega ulug' klassik shoir bo'lib yetishdi. Uning she'rlarini ishqiy va ijtimoiy poeziya sifatida baholash mumkin, ammo ko'proq Zelili she'riyatida xalqona ruh ufurib turadi. Xalq dostonlarida "Dam bu damdir, o'zga damni dam

dema", klishesi – quyma qolip so'zlar uchraydi. [Alpomish. 10:28] Shunday mazmundagi misralar "O'zga dem bolmaz" she'rining ham mazmunida ifodalangan.

G'animat bil sog'lik bilan kezganing,

Dam shu damdir biling o'zga dam bolmaz... [Zelili. 1:46]

El orasida she'rlari shuhrati shu qadar yoyilgan ediki, deyarli barcha misralari xalq tomonidan qo'shiq qilib kuyga solingan. O'zbek qo'shiqchilik san'atida ham shoir Zelili misralari bilan ijro qilinadigan mashhur taronalar mavjud. Jumladan,

Sensan mening dilbarim,

Joniming janonasi;

Iki jahon sarvarim,

Ko'ngluming g'amxanasi.

Yuzlaring gul-gulmudir,

Ovozing bulbulmidir,

Zulflarin sunbulmidir,

Dishlaring dur donasi. [Zelili. 1:4]

Zelili qo'shiqlari deyilgan hamon turkmanlarning xalq aytimlariga evrilgan quyma shoirona misralar xayolga keladi. "Sil bo'lar bo'ldi"she'rida har juft misrada turkmancha iboralar qo'llangan, ayni shu jihat she'rning xalqonalik baxsh etgan. "...gozum yashi sil bolar boldi"," Sayragan tillerim lal bolar bo'ldi","Elip dek kamatim dal bolar boldi", "...gark bolar men gozum yashina "," Yanip eda bolup, kul bolar boldi"," Derdi elem me'na bol bolar boldi" kabi iboralar she'rning estetik tasviridagi qiymatini oshirgan.

Shoir to'plamidagi she'rlarning asosiy qismi barmoqda sodda vaznda yozilgan. Ammo ba'zi bir "Eyladi xusunu xiridar meni", "Xalim peri'shan" kabi she'rlarida qo'shma vazn ham kuzatiladi.

Qayta boshdan o'tga soldi yor meni,

Ayladi husnuna xaridor meni.

Zulplari tor-tor meni,

Yig'latdi zor-zor meni,

Qoshi kamon, kipriklari terma

Agar ko'rsa g'amzalari iyr meni,

O'ldir bu kun ko'zlari qonx'or meni. [Zelili. 1:24]

She'r misralaridagi vazndan vaznga almashish, o'zgacha ohang va o'ynoqilik bag'ishlagan. Xalq dostonlarida ko'p uchraydigan sa'j usuli yuqoridagi she'rlarning asosini tashkil qiladi. Shoirning musajja' she'rlarda so'zlarning misra ichida bir-biriga ohangdosh bo'lishi ma'no go'zalligiga ham bevosita ta'sirini o'tkazgan. To'g'ri, boshqa klassik shoirlar kabi Zelili ham mumtoz she'r an'analarini davom ettirgan, ammo shu bilan bir qatorda bu an'anaviylikka yangicha shakl olib kirgan. She'rlaridagi xalqonalik, mavzularning ruhi ham yangilikni taqozo qilar edi.

Zelili ijodining asl mag'zi vatan muhabbati hisoblangan. Ozodiy, Maxtumquli kabi shoirlar qavmidan bo'lgan Zelilida xalqiga muhabbat, tug'ilgan tuprog'i ishq, muhabbati qon bilan kirgani bois bevosita har bir she'rida aks etgan. Bu tuyg'u shoirning "Vatanim seni" she'rida avj pardada ifodalanadi. Vatandan uzoqda xor-zorlikda, surgunda hayoti kechgan kimsaning shod, farovon kunlaridan xotira bo'lmish tug'ilgan tuprog'i haqidagi dilni o'rtaguchi sog'inch, hasrat, armonlar to'la misralari shoirona pafos bilan yozilgan.

Havoli, kiyikli, qadimiy tog'lar,

Balanddan quyiga oqqan buloqlar,

Sovuq suvli, tar chamanli ovloqlar,

Ko'ngul orzu aylar,vatanim, seni. [Zelili. 1:37]

Zelili she'riyati turkman xalq og'zaki ijodiga juda hamohang bo'lganligidan o'z yurtida shoirni nihoyatda ardoqlashadi. U haqida bir necha monografiya yozilgan, kitoblari davomli tarzda chop qilingan. Shoir Zelili haq oshig'i fidokorligining ramzidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zelili. Zelili goshgular.- Edi kitapdan ibarat "Yedigen"kitapxanajigi-Ashgabat,"Turan" neshiryati, 1991, 48s.

2. Zaliliy.Parvona qilmishdur mani.-"Buxoro" nashriyoti.,2018.128-bet.

3. Tejen Nepesov. Zelili. Ashgabat, "Turan", 1991, 3-s.
4. Maxtumquli. Magtumbuli goshgular.- Edi kitapdan ibarat "Yedigen" kitapxanajigi-Ashgabat, "Turan" nashiryati, 1991, 48s.
5. Seydi. Seydi goshgular.- Edi kitapdan ibarat "Yedigen" kitapxanajigi-Ashgabat, "Turan" nashiryati, 1991, 48s.
6. Gurbandurdi Geldiyev. Turkmen Siiri Antologisi, Turksoy yayinlari, Ankara, 1995.

BEHBUDIYNING MUNAQQIDLIK FAOLIYATI VA USLUBI

Qodirova Nasima Saidburxonovna
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), doktorant
Buxoro davlat universiteti
 e-mail: n.s.qodirova@buxdu.uz

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tanqidchiligida o'z uslubiga ega bo'lgan munaqqid Behbudiyning adabiy-tanqidiy maqolalari uslub nuqtai nazaridan tahlil etilgan, uslubidagi o'ziga xosliklar yuzasidan mulohazalar bildirilgan. Behbudiyl uslubida ijtimoiy ruh, aniqlik va qisqalik ustun ekanligi tahlillarda asoslangan.

Kalit so'zlar: tanqid, munaqqid, uslub, davr uslubi, o'ziga xoslik, ilmiy tafakkur, badiiy tafakkur, ilmiy-badiiy tafakkur, Behbudiyl.

Аннотация: В статье анализируются литературно-критические статьи критика Бехбуди, имеющего свой стиль в узбекской критике, со стилистической точки зрения, а также даются комментарии относительно особенностей его стиля. Анализ показывает, что в стиле Бехбуди преобладают социальный дух, ясность и краткость.

Ключевые слова: критика, критик, стиль, стиль эпохи, оригинальность, научное мышление, художественное мышление, научно-художественное мышление, Бехбуди.

Abstract: This article analyzes the literary and critical articles of the critic Behbudi, who has his own style in Uzbek criticism, from the point of view of style, and comments are made on the peculiarities of his style. The analysis shows that Behbudi's style is dominated by social spirit, clarity, and brevity.

Keywords: criticism, critic, style, period style, originality, scientific thinking, artistic thinking, scientific-artistic thinking, Behbudi.

Mahmudxo'ja Behbudiyl jadid davrining ko'zga ko'ringan tanqidchilaridan biri edi. Uning adabiy-tanqidiy maqolalari oz bo'lsa-da, o'zbek tanqidchiligida muhim ahamiyat kasb etadi. Behbudiyl "Tanqid saralamoqdur" maqolasi orqali tanqidning nima ekanligi, maqsadi, vazifasini birinchilardan bo'lib ko'rsatib berdi. Uning munaqqid sifatidagi maqolalari o'zidan keyingi ishlarga namuna va o'rnak bo'ldi deyish mumkin.

Munaqqid uslubining yetakchi xususiyatlaridan biri – muammoning aniq qo'yilishi va unga jamiyatning turli qatlamlarini inobatga olgan holda, tushunarli javob izlashidir. Tanqid so'zini eshitganda odatda ko'pchilikning xayoliga birinchi bo'lib qandaydir salbiy fikrlar majmui keladi. Munaqqid aynan shuni inobatga olib, maqolani "tanqid – xosiyatli" (gazetalarning xosiyati tanqid, deyilsa-da, bu xosiyat tanqidga ham tegishli – N.S.) ekanligi aytish bilan boshlaydi. Ilk jumladanoq kitobxonning tanqidga bo'lgan munosabatini to'g'ri shakllantirish va oldinda turgan qator fikrlarni kitobxon to'g'ri qabul qilishi uchun zamin hozirlaydi. Maqola keltirilgan misollarning hech biri shunchaki emas, har birining ostida ma'lum maqsad ko'zlanadi: "...yangi maktab va muallimlari va anda o'qulaturgon kitoblarni ma'nau taftish etib, andagi nuqsonlarni bayon etmoq tanqidur"[1, 172.]. Nima uchun munaqqid aynan yangi maktab va unda o'qitiladigan kitoblarni misol keltirmoqda? Maqola 1914-yilda yozilgan. Bu yangi maktablar va ular uchun darsliklar yaratish kun tartibiga qo'yilgan muhim davr edi. Behbudiyl masalaga zamonning eng muhim nuqtasidan kirib boradi. Endi mazkur eng dolzarb va muhim bo'lgan maktablar uchun darsliklarni saralash – tanqid qilish ham naqadar ahamiyatli ekanligi ko'rinadi. Mazkur davr tanqidchiligida qorishqlik hukmron bo'lgani sababli muallif darslik va maktabda o'qitiladigan kitoblarni nazarda tutmoqda. Maqolada uning ahamiyati ta'kidlangandan so'ng tanqidning ko'pchilik o'ylaganidek dushmanlik emasligi izohlanadi. Mazkur izohda munaqqid

tanqidning eng muhim sifatlarini ko'rsatadi: shaxsiyatga tegmaslik, isloh qilish. Maqolaning kompozitsion ixchamligi va izchilligi Behbudiy uslubidagi yorqin belgidir.

- Tanqid foydali ekanligi
- Tanqidning jamiyat uchun ahamiyati
- Dushmanlik emas, isloh uchunligi
- Tanqidni to'g'ri qabul qilmoq darkorligi

Bular maqolaning mavzu mohiyatining asosi bo'lib, barcha izoh va misollar shu 4 asosga birlashadi. Va bundagi mazmuniy izchillik ham maqolaning fazilatidir.

Kompozitsion va mazmuniy ixchamlilik maqola sarlavhasida ham aniq ko'rinadi. Behbudiy maqolasining nomini "Tanqid – saralamoqdur" deb qo'yadi. Muammo ham, muammoning yechimi ham sarlavhaning o'zida, bor yo'g'i ikki so'zda aks etgan.

Mazkur maqolada Behbudiy tanqidchiligi doir yana bir xususiyat ko'zga tashlanadi. Bu munaqqid madaniyati. Ifoda uslubidagi, nutqdagi muomala odobi. "Yozganlarimizni buzuvchiligi va fikrimizni xatoligi, ishimizni noqisligini biror kishi ko'rsatsa, achchig'imiz kelur. Va ul odamni dushman ko'rub, shaxsidan nafrat va fikrig'a norozilik bayon etarmizki, bul bizni yangidan ishg'a boshlaganimizdan, boshqa til nla noqisligimizdandur"[1, 172.], - deydi tanqidchi. Bunda aytilayotgan gaplar, noqislik Behbudiyning o'ziga tegishli emasligi ayon, ammo munaqqid "biz" tilidan gapiradi. Mazkur kamchiliklari bo'lgan kishilarga chiroyli muomala bilan munosabat qiladi. Zero tanqidda kitobxon va munaqqidning munosabati nihoyatda muhim. Qolaversa, bu Behbudiyning shaxsiy fazilatlarini bilan ham bog'liq bo'lib, shogirdi Hoji Muinning yozishicha: "Behbudiy afandi shaxsiy dushmanliqni xohlamas va hech kimning shaxsig'a va shaxsiy ishlarig'a til yetkuzmas edi"[4, 17.]. Bu shaxsiy sifat munaqqid uslubiini belgilashda muhimdir. Uslubda munaqqid shaxsining namoyon bo'lishi mazkur parchada ham ayon bo'ladi.

Behbudiyning "Munozara" haqida"gi taqrizi Fitratning mazkur asari Hoji Muin tomonidan o'zbekchaga tarjima qilinishi va gazetada nashr etilishi munosabati bilan yozilgan. Mazkur maqolaning o'ziga xosligi shundaki, muallif "Munozara" asari bahonasida boshqa ijtimoiy masala yuzasidan o'z mulohazalarini bildiradi. Mazkur maqolada ham kirish qismida yangi asarning foydali ekanligi aytilib, muallifga tashakkur bildiriladi. Shu o'rinda maqolaning kirish qismida muallifga minnatdorlik bildirish keyingi ko'plab maqolalarda an'anaga aylangani aytish joiz. So'ng munaqqid mazkur asar buxoroliklarning uyg'onishiga sabab bo'lishi, asar muallifini rahmat ila yod etishlariga umid bildiradi.

"Munozara"da muallif jamiyat uchun muhim bo'lgan ko'plab muammolarni yoritgan. Tanqidchi mana shu muammolar orasida eng muhim bo'lgan biri – buxoriylarning ruscha o'rganishi yozuvchi diqqatidan chetda qolganini ta'kidlaydi. Munaqqid ta'kidicha, buxorolik ijodkorning Buxoroga tegishli bo'lgan muammoni chetlab o'tishi to'g'ri emas. Bu birinchidan, asardagi ijtimoiy muammolarning to'la-to'kis yoritilishi kerakligi jihatidan bo'lsa, ikkinchidan asarning milliy ruhini kuchaytirish lozimligini ifodalaydi. Aslida, mazkur maqolaning yozilishi ham mana shu muammo yuzasidandir. Tanqidchi Buxoro xalqini rus tilini o'rganishga da'vat etadi. Buxoro Rossiyaga turli sohalarida tobe bo'lib turgan bir vaqtda hech kimning rus tilini bilmasligi yomon oqibatlarga olib kelishini munaqqid teran anglaydi. Shu sabab, asar bahonasida mazkur masalani atroflicha, ko'plab dalil va mulohazalar orqali tahlil qiladi. Shunisi e'tiborliki, tanqidchi tahlil va mulohaza bildirishda xalqning dunyoqarashi, e'tiqodidan kelib chiqadi. Buxoro islom dinining markazi va xalqning ham dinga bo'lgan munosabati jiddiy bo'lgani uchun rus tilini o'rganishni va bolalariga o'rgatishni istamasliklari mumkinligini bilgan munaqqid bu masalaga alohida to'xtaladi. Til o'rganishning dinga aloqasi yo'qligi, rus tilini o'rgangan kishining dini o'zgarib qolmasligini[1, 250.] misollar orqali izohlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Behbudiyning munaqqidlik uslubida uning yorqin shaxsiyati – millatparvarligi yaqqol namoyon bo'ladi. U har bir masalaga millat manfaatiga xizmat qilishi nuqtai nazaridan yondashadi. Shu sabab uning maqolalarida ijtimoiy ruhning ustunligini ko'ramiz. Ixchamlilik, izchillik, milliy dunyoqarashni inobatga olib mulohaza yuritish ham Behbudiy uslubiga xos xususiyatlardir.

ADABIYOTLAR

1. Бехбудий М. Танланган асарлар. – Тошкент: "Маънавият": 1999.

2. Дўстқораев Б. Бехбудийнинг муносиб шогирди. Китобда: Ҳожи Муин. Танланган асарлар. “Маънавият”:2005.
3. О.Сафаров, Б.Йўлдошев, Ш.Аҳмедова. Ўзбек адабий танқидчилиги. – Бухоро. 2003.
4. Ҳожи Муин. Танланган асарлар. Буюк устозимиз Бехбудий афанди. – Тошкент: “Маънавият”:2005.
5. Ўзбек адабий танқиди тарихи. Дарслик. Назаров Б, Расулов А., Аҳмедова Ш., Қахрамонов Қ. – Тошкент. 2012.

МНОГОГРАННОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ ЦВЕТООБОЗНАЧАЮЩИХ ЛЕКСЕМ В ЛИНГВИСТИКЕ: ОТ СЕМНАТИКИ И КОГНИЦИИ К ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫМ ОСОБЕННОСТЯМ

Оразымбетова Шахсанем Амирбековна

*Докторант (Phd) Нукусский государственный педагогический институт им. Ажинияза,
г. Нукус e-mail: shahsanemorazymbetova@gmail.com*

Изучение лексем, обозначающих цвет, в языкознании охватывает широкий спектр вопросов, включая анализ их семантических, структурных, когнитивных и культурных характеристик. Цветообозначения выполняют в языке не только описательную функцию, фиксируя свойства объектов, но и выражают психологические, социальные и культурные аспекты восприятия, формируя уникальную языковую картину мира.

Современные исследования выделяют такие концепции, как «лингвистика цвета» и «лингвоцветовой образ мира». Лингвистика цвета как самостоятельная дисциплина постепенно обретает чёткие очертания, чему способствует длительное изучение системы цветообозначений. Это позволило сформулировать теоретические и практические задачи, определить актуальные направления исследований и разработать специализированный методологический инструментарий для анализа вербализации цвета как лингвокультурного явления.

В лингвистике сформировались разнообразные подходы к изучению цветовой лексики, которые можно классифицировать в зависимости от фокуса анализа: антропологический (Б. Берлин, П. Кей), психолингвистический (Э. Рош), лингвокультурологический (А. Вежбицкая, Л.И. Исаева, Ш.К. Жаркынбекова и др.), лексико-семантический (Р.В. Алимбиева, Л. Качаева), гендерный (Р.Т. Лакофф, Д. Симпсон, А. Таррант), грамматический (А.А. Кайбияйнен), функциональный (А.М. Белошин, Н.М. Ильченко, С.В. Шкиль), когнитивный (А. Вежбицкая, Е.В. Рахилина) и сопоставительный (В.Г. Кульпина, И.В. Макеенко, Т.Ю. Светличная). Эти направления условно разграничены, так как многие исследования используют интегрированный подход, комбинируя элементы разных парадигм.

Антропологический (исторический) подход.

Знание истории и этимологии изучаемой группы слов является первостепенным, поскольку эти информации служат базой для современной теории концептуального изучения цветных слов. В связи с тем, антропологический подход предполагает исследование истории и развития цветообозначающих лексем, изучение формирования групп колоронимов, а также их состава и структуры в определенный период развития языка.

В рамках данного направления следует в первую очередь выделить классические первоисточники - труды американских исследователей Б.Берлина и П.Кей. В работе «Базовые цветоименования, их универсальность и эволюция» ученые предложили идею фокусных цветов. Они выдвинули теорию универсальной последовательности возникновения цветовой категории в языках. Авторы утверждают, что цветовые категории в языках возникают в универсальной последовательности: сначала появляются лексемы для светлых и тёмных оттенков («белый» и «чёрный»), затем — для красного, зелёного, синего, жёлтого, коричневого, розового, оранжевого, фиолетового и серого, образуя 11 базовых цветов [Berlin, Kay, 1969: 2-3].

Эта теория универсальности получила широкое признание, но подверглась критике. Например, Т.Г. Стефаненко указывала на недостаточное внимание к социокультурной роли цветов в символике и ритуалах [Стефаненко, 2000: 82]. А. Вежицкая предлагала переориентировать исследования на универсалии зрительного восприятия, связывая цветообозначения с естественными прототипами [Вежицкая, 1997: 232]. В русской лингвистике Н.Б. Бахилина в монографии «История цветообозначений в русском языке» (1975) анализирует эволюцию семантики и употребления цветолексем, особенно тех, что претерпели значительные изменения. Работа А.П. Васильевича, С.Н. Кузнецовой и С.С. Мищенко «Цвет и название цвета в русском языке» систематизировала более 2000 цветообозначений, включая редкие термины, такие как «аделаида» (ярко-синий) и «изабелловый» (грязно-соломенный).

В рамках *психологического подхода* следует подчеркнуть ряд экспериментов, проведенных различными исследователями для выявления особенностей восприятия и способов фиксации цвета в языке.

Элеонора Рош Хайдер занималась изучением психологического аспекта фокусных цветов (красный, жёлтый, зелёный, синий). В ходе эксперимента ею было выявлено, что фокусные цвета воспринимаются лучше чем нефокусные.

Р.М. Фрумкина в работе «Смысл. Цвет. Сходство» пытался установить феноменологию фиксации мира цвета в языке. Также структурирование, проявление на уровне психических процессов узнавание цвета, номинации, запоминание цветообозначений и т.д. По мнению Р. М. Фрумкиной, лингвистическая семантика «не располагает методами, позволяющими установить регулярные отношения между словами со значением «цветоощущения» и их смыслами» [Фрумкина, 1984: 27]. Эту проблему можно решить лишь в комплексном подходе с позиций психолингвистики, иногда обращаясь к опытным данным физиологии и культурологии.

В книге А.П. Васильевича «Исследование лингвистики в психолингвистическом эксперименте» анализируются цветообозначения в 14 разных языках. Он полагает что «физическая природа цвета одна и та же для всех культур [Васильевич, 1987: 5]. Относительно образования цветообозначений А.П. Васильевич пишет, что «большую часть слов, использованных для обозначения цвета составляют адъективированные образования от названий предметов, имеющих характерную окраску (ср. рус. изумрудный, кирпичный) [Васильевич, 1987: 117]. значение подобных цветообозначений легко выводится из того представления, которое имеется у носителя языка относительно цвета соответствующего предмета и потому далеко не всегда фиксируется в толковых словарях [Васильевич, 1987: 117].

Суммируя данный исследования в данном аспекте, остановимся на мысли Кульпиной В.Г. о том, что «интенционально направленный взгляд на имена цвета привнесет дополнительную дифференциацию в осмысление данного фрагмента языковой картины мира и расширит наши знания об особенностях соотношения языка и мышления» [Кульпина, 2001:82].

Когнитивный подход к изучению цветообозначений рассматривается в работах А.Вежицкой, Е.В. Рахилиной и др. Данный подход тесно связан с семантикой цветообозначений, через который определения и идеи могут вводиться в круг проблем ментальной осмысленности цвета. Этот подход может позволить вскрыть специфику воздействия языковых единиц на читателя. Поскольку в познании человека факт окружающей действительности отражается в виде концептов, весьма рационально рассмотрение цвета как художественного концепта. Следуя установкам А. Вежицкой «семантика – закодированная в языке концептуальная структура» [Вежицкая, 1997:20], основополагающим можно выделить вопрос о связи явления реальной действительности (цветовое восприятие) с его вербальным отражением в языке (цветообозначение).

Е.В.Рахилиной в труде «Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость» затрагивается вопрос конвенциональности (условности) в восприятии цвета. По мнению исследователя «серые мыши не в точности серые - их цвет гораздо темнее: ср. спец.сочетание мышинный цвет для обозначения этого сложного оттенка» [Рахилина, 2010:175]. Эта проблема рассматривается с точки зрения языковой картины мира. ЯКМ

здесь выглядит так, что существуют прототипические цвета прототипических животных, но все это как бы не имеет отношения к действительности. Наши представления об этих животных конвенциональны (следовательно, встроены в семантику лексемы) и не отражают реального положения дел...».

Лингвокультурологический подход. Весомый вклад в развитие данного аспекта в изучении цветообозначении внес Н.В.Серов. В своём труде «Хроматизм мифа» он подчёркивает, что образ приобретает значительность лишь в том случае, если он входит в систему образов образующих в подсознании модель мира» [Серов, 2004:44], а цветообозначения являются компонентом языковой структуры любой культурологической системы [Серов,2004:51]. Внимание автора сконцентрировано на проблеме цвета в мифологическом представлении древних людей. По словам автора «в первобытном обществе преобладала эмоциональная сфера, а ассоциативные выводы довели над рациональными». «Всё это приводило к неотличимости реального от иллюзорного, сущностно-природного от внушаемого традициями, на основе чего мироздание воспринималось по аналогии с мировосприятием. Это вело к одухотворению окружающего мира, к одушевлению его частей, включая сюда и цвет» [Серов, 2004: 9]

По мнению казахского исследователя Ш.К. Жаркынбековой «Цвет является одной из констант или одним из принципов культуры, который может служить своеобразной моделью развития, отображающей пути формирования, освоения, закрепления в культурной памяти не только общих, но и национально окрашенных культурно-значимых концептов» [Жаркынбекова, 2004: 30].

Цвет – одна из основных категорий культуры, «фиксирующей уникальную информацию о колорите окружающей природы, своеобразии исторического пути народа, взаимодействии различных этнических традиций, особенностях художественного видения мира» [Жаркынбекова, 2004: 29].

Лексико-семантический подход. В рамках данного подхода изучается современное состояние системы цветообозначении. Исследователей данного аспекта интересует процесс развития семантической структуры отдельных цветов, формирование коннотативного значения цветолексем и др.

Работа Алимпиёвой Р.В. «Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы: на материале прилагательных-цветообозначении русского языка» демонстрирует. Что лексико-семантические группы цветообозначении это динамические системы, где семантика слова определяется не только его словарным значением, но и культурным контекстом, историей развития языка и индивидуальным восприятием. То есть, цветообозначающие прилагательные анализируются не только по прямому значению, но и через коннотации.

Алимпиёва весьма структурированно разъясняет иерархию лексико-семантической группы цветообозначении; где выделяет ядро группы (базовые термины с нейтральной стилистической окраской: красный, синий) и периферию (оттенки с узкой семантикой или коннотациями: алый, пурпурный, кровавый) [Алимпиёва,1987].

Грамматический подход представляет собой изучение особенностей цветообозначении в морфологическом и синтаксическом плане. Весьма развернуто данный подход представлен в работе А.А.Кайбияйнен «Устойчивые атрибутивно-субстантивные сочетания с прилагательными цвета в современном русском языке». В диссертационном исследовании автор, используя устойчивые сочетания с цветовым компонентом типа «чёрная икра», «белый гриб», подчёркивает, что прилагательные с наименованием цвета теряют свободное значение и приобретают идентифицирующую функцию выделяя специфический признак объекта. В сочетании «красная икра» выражает икру ласосевого, а не просто красный цвет. Также подобные конструкции отражают культурно-обусловленные ассоциации (например, связь красного цвета с революционной символикой в некоторых контекстах) [Кайбияйнен, 1996].

В целом, работа демонстрирует, как цветовые прилагательные участвуют в формировании устойчивых номинаций с узкоспециализированным значением.

Функциональный подход. В изучении цветообозначении рассматривает их не только как лексические единицы. Но и как элементы, выполняющие определённые функции в

языке и речи. Этот подход исследует, как цветовые термины используются в различных контекстах, какие коммуникативные, когнитивные, и культурные задачи они решают. В рамках данного подхода цветообозначения выполняют художественные, культурно-символические, практические и коммуникативные функции. Исследователи Тойшибаева 1990; Губенко 1999; Лысоиваненко 2001; Лукьяненко 2004; Меньчева 2004 и др. анализируют цветопись как элемент идиостиля писателей и поэтов. В исследованиях С.В.Шкиль(2004) изучалась поэтика синего цвета в лирике И.Бунина и М.Кузьмина, где цвет выступает как средство создания образов. В рамках культурно-символической функции можно выделить работы Т.И.Вендиной, которая выявляла связи цветообозначения с традициями и мировоззрением. А.М.Белов исследовал цветовые этноэидемы, подчёркивая их роль в преодолении культурного дальтонизма при межкультурной коммуникации.

Сопоставительный подход в изучении цветообозначения набирает всё большую популярность среди исследователей и является, пожалуй, самой актуальной в связи с сегодняшним интересом к межкультурному сотрудничеству. Данный подход позволяет выявить расхождения и сходства в номинации цветов в различных языках, о лингвокультурных, национально-специфических особенностях цвета, о моделях интерпретации мира в отдельных языках, о понятийных моделях видения мира.

Первыми систематически изучали цветообозначения в сопоставительном аспекте Берлин и Кей, заложив основы универсализма. Их идеи развивались в работах Вежицкой (когнитивно-культурный подход) и более поздних исследователей, фокусировавшихся на конкретных языковых парах. (Атоева, М.М. Лексика, обозначающая цвет в таджикском и русском языках, Голубь, Л.А. Сквозные мотивы языковой картины мира (на примере лексико-семантического поля «цвет» в английском и русском языках) Жаркынбекова, Ш. К. Языковая концептуализация цвета в казахском и русском языках Кульпина, В.Г. Лингвистика цвета: термины цвета в польском и русском языках Назирова, М. Фразеологические единицы с компонентом цветообозначения английского, русского и таджикского языков:). Эти исследования демонстрируют, что цветовая лексика отражает как общечеловеческие, так и уникальные культурные черты.

Важно учитывать, что все вышеизложенные подходы изучения цветообозначения тесно взаимосвязаны. Для комплексного исследования одного аспекта необходимо интегрированный анализ всех постулатов, служащих исходными точками дальнейших рассуждений. Не случайно во многих работах посвященных цветообозначающим лексемам, наблюдается комбинированный подход.

Таким образом, исследование цветообозначающих лексем в лингвистике раскрывает их многогранную природу, охватывающую семантику, когницию и культурные особенности. Разнообразие подходов — антропологический, психолингвистический, лингвокультурологический, лексико-семантический, грамматический, функциональный, когнитивный и сопоставительный — подчёркивает сложность вербализации цвета как лингвокультурного феномена. Интеграция этих парадигм, от универсальных теорий Берлина и Кея до этноспецифических анализов Вежицкой и Жаркынбековой, обогащает понимание языковой картины мира. Дальнейшие исследования могут сосредоточиться на междисциплинарных методах и сравнительном анализе менее изученных языков для углубления знаний о роли цвета в языке и культуре.

Литература:

1. Алимбиева, Р.В. Семантическая значимость слова и структура лексикосемантической группы: (На материале прилагательных-цветообозначений русского языка) / Р.В. Алимбиева. – Л., 1986.
2. Бахилина, Н.Б. История цветообозначений в русском языке / Н.Б. Бахилина. – М., 1975. – 287с.
3. Василевич, А.П. Цветообозначения как проблема терминологии и перевода. Исследование лексики в психолингвистическом эксперименте (на материале цветообозначения в языках разных систем) / А.П. Василевич. – М.: Наука, 1987. – 143 с.

4. Вежбицкая, А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М., 1997. – 286 с.

5. Жаркынбекова, Ш. К. Языковая концептуализация цвета в казахском и русском языках: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Ш.К. Жаркынбекова. – Алматы, 2004. – 49 с.

6. Кайбияйнен, А.А. Устойчивые атрибутивно-субстантивные сочетания с прилагательными цвета в современном русском языке: автореф. дисс. канд. филол. наук: 10.02.01 – Русский язык / А.А. Кайбияйнен. – Казань, 1996. – 193 с.

MUSTAQILLIK DAVRI O'ZBEK HIKOYACHILIGI VA ADABIY OBZORLAR: YANGILANISH TAHLIL VA TANQID

*Jamolova Zilola Nizomovna, PhD
e-mail:zilolajamolova92gmail.com*

Annotatsiya: ushbu maqolada mustaqillik yillarida o'zbek hikoyachiligining rivojlanishi, yangi ijodiy izlanishlar va janrdagi o'zgarishlar tahlil qilinadi. Adabiy obzorlarning hikoyachilik rivojiga ta'siri, ularning yozuvchilar va kitobxonlar uchun tutgan o'zni ham tahlil qilinadi. Mustaqillik yillarida chop etilgan adabiy obzorlar tanqidiy yondashuv nuqtai nazaridan ko'rib chiqilib, undagi kamchilik va yutuqlarga e'tibor qaratiladi. Maqolada tanqidiy tafakkurning sustligi muammosi ham tahlil qilinib, adabiy obzorlarning adabiyot taraqqiyotidagi roli muhim ekani ta'kidlanadi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, adabiyotda ham tub burilishlar ro'y berdi. Avvallari keskin nazorat ostida bo'lgan mavzular erkin tasvirlana boshladi, yozuvchilar ijtimoiy muammolar, insoniy iztiroblar va ichki kechinmalarni yanada chuqurroq aks ettirishga intildilar. Ayniqsa, hikoyachilik janrida an'anaviy realizm bilan birga, modernistik va postmodernistik tendensiyalar ham kuchaydi. Janriy belgilariga ko'ra hikoya boshqa janrlarga qiyoslaganda ancha "ixcham" va "tezpishar" janr hisoblansa-da uning imkoniyatlari juda kengdir. Hikoyada ham istalgan mavzuni, istalgan qamrovda, istalgan murakkablik darajasida tasvirlash mumkin, bu yozuvchining mahoratiga bog'liq, ba'zan yostiqday- yostiqday hajmga ega bo'lgan romanlar berolmagan hissiyotni, dunyoqarashni, badiiy ta'sirni mo'jazzgina hikoya bera oladi. Mustaqillik davrida yozilgan hikoyalar tahlil qilingan adabiy obzorlarda turli yondashuvlar kuzatiladi. Masalan, Xurshid Do'stmuhammadning "Ulg'ayib borayotgan fikr" [Xurshid Do'stmuhammad, 2011:140] nomli adabiy obzori mustaqillik yillarida o'zbek hikoyachiligidagi yangilanishlarni ijobiy baholaydi. Unda adiblar ijodiy izlanishlari, o'zga badiiy uslublarga murojaat qilishi va yangi mavzular qamrab olishi e'tirof etiladi. Hakimjon Karimovning "O'zlikning badiiy ifodasi" hikoyalarda hayot muammolari talqini deb nomlangan adabiy obzorda 2000-yillarda yozilgan bir qancha hikoyalar: A.Yo'ldoshning "So'qir", H.To'ymanovning "Omonat", Xurshid Do'stmuhammadning "Mahzuna", Normurod Norqobilovning "Quyosh tutilgan kun", Sobir O'narning "Tarvuz" kabi hikoyalari, ularning g'oyasi, ijodkorning maqsadi-insonning o'zligini kashf etish mahorati nuqtai nazaridan sharhlanadi. Olimning istiqloq davri o'zbek nasri tahliliga bag'ishlangan "Insoniy iztiroblar va tuyg'ular haqqoniyligi" [Karimov, 2003: 153] nomli adabiy obzorida ham hikoyalar tahliliga keng o'rin ajratilgan. Munaqqid adabiy obzorda bir qancha hikoyalarni tahlil qilishga harakat qilgan, ana shunday hikoyalardan biri Normurod Norqobilovning "Oriyat" hikoyasi sanaladi. Oriyat, nomus kabi tuyg'ular insonning azaliy qadriyatlaridan hisoblanib, bunday fazilatga ega kishilar tabiatan jo'mard bo'lishadi. Bu hikoyada ham qishloq oqsoqoli Husan polvon hamqishlog'ining isnotiga chiday olmaydi va osha nomusini yo'qotgan qizga uylanadi, bu orqali uning sha'nini himoya qildi degan ma'no anglashiladi o'quvchida. Qahramonning tutgan yo'li, o'ziga xos tarbiya hisoblanadi. Bundan

shunday xulosaga kelish mumkinki, insoniy komillik faqat bilim, ma'naviyat orqali emas, amaliyot bilan ham belgilanadi.

2010-yil hikoyalarga bir nazar yonsarlavhasi bilan nashr qilingan Xurshid Do'stmuhammadning "Hikoyalarda hayot va xayol haqiqati" [Xurshid Do'stmuhammad, 2011: 143] adabiy obzori bir yilda yaratilgan hikoyalar sharhlanadi. Bir yil davomida yaratilgan hikoyalar soni anchagina ko'p bo'lib, uning barcha jihatlariga haqidagi mulohazalarni bitta maqola doirasida tahlil qilish juda murakkab, shuning uchun yozuvchi Xurshid Do'stmuhammad kitobxonlar qalbidan o'rin olishga loyiqlarini tahlilga tortadi. Nurilloh Muhammad Raufxonning "Etakdagi kulba" hikoyasida butun qishloq ahlini komiga yutgan ruhiy parokandalik va o'quvchi ko'z o'ngida zalvorli manzarani yuzaga keltiradi yoxud Isajon Sultonning "Qismat", Shomirza Turdimovning "Sirtlon" da qahramon ruhiyatidagi evrilishlar iztirobi aks ettiriladi.

Marhabo Qo'chqorovanning "Kichik janrning ulkan badiiy olami" [Qo'chqorova, 2012: 110] adabiy obzorda 2011-yilda nashr qilingan jami 92ta hikoyaning badiiyati haqida mulohaza yuritilgan. Jami hikoyalarni tahlil qilish osonroq bo'lishi uchun muallif ularni shartli ravishda 3 turga ajratadi: professional, o'rtamiyona va ilk hikoyalar kabilar. Muallif o'zbek adabiyotshunosligida hali ko'p iste'molga kirmagan adabiy tushuncha "neomifologizm" haqida fikr bildirib, olam yaratilishi, odamning qismati masalalari qamrab olingan chuqur ramziylikka asoslangan hikoyalar ko'plab yaratilayotganligini aytadi, jumladan Ulug'bek Hamdamning "Bir piyola suv", "Ko'zini ochib yumgan odam" kabi asarlarini keltirish o'rinli.

Uzoq Jo'raqulovning "Xos kalom xosiyati" adabiy obzorida 2012-yilda yaratilgan jami 300ga yaqin hikoyalar sharhlanadi [Jo'raqulov, 2013: 129]. Bunday katta hajmdagi miqdorni bir maqola doirasida tahlil qilish juda mushkulligi sababli olim asosiy e'tiborini voqealikka istioraga (metaforaga) asoslangan hikoyalar tahliliga qaratadi. Bu yil hikoyalarida asosan istioraviylikka asoslanganlari ko'pchilikni tashkil qiladi, bunday asarlar sirasiga Muhammad Raufxonning "Oddiy haqiqat", Ne'mat Arslonning "Tumanli mintaq", Luqmon Bo'rixonning "Temir sandiq", Rahimjon Rahmatning "Adashvoy", Ulug'bek Hamdamning "Safar", Isajon Sultonning "Suvdagi kosa" hikoyalarini kiritish mumkin. Olim g'arb adabiyotiga ko'r-ko'rona ergashayotgan ijodkorlarni qoralaydi, ularning taqlidini salbiy baholab ijodkorlarda g'ayriinsoniy g'oyalarga, shaytanat afsunlariga bilib bilmay mahliyo bo'lish kayfiyati sezilayotganligi oshkora aytadi.

XX asrda o'zbek hikoyachiligida realistik nasrda yozilgan asarlar miqdori ancha oshdi. Ninel Vladimirovaning "Ildizlarga nazar solaylik" adabiy obzorida zamona ruhini aks ettiradigan, janr taraqqiyotini ko'rsatadigan hikoyalar haqidagi munosabatlar aks etadi [Vladimirova, 1991: 197] Olima adabiy obzorda hikoya janri taraqqiyotiga tamal toshini qo'ygan ijodkorlar Shukur Xolmirzayev, Erkin A'zamov, Xayriddin Sultonov, Olim Otaxonovlarning yurakka yaqin hikoyalari haqida emas, balki adabiyot gulshaniga endi tashrif buyurayotgan kichik janrning katta mas'uliyatini bo'yniga olgan yosh ijodkorlarning asarlari haqida mulohaza yuritadi. Tahlilni dastlab Abulqosim Mamarasulovning "Barlos qishlog'ining zumrad tonglari" nomli turkum hikoyalari tahlilidan boshlaydi. Bu turkumdagi hikoyalar savol bilan tugagan va xarakterlar va hayotiy vaziyatlar o'quvchini bahsga, mushohadaga chorlaydi. Ushbu turkumdagi "Jarima" hikoyasi qahramonlari qattiqqo'l va johil hayot mashaqqatlari ularni shu holga solgani badiiy obrazlarda, psixologik kechinmalar tasvirida ifodalangan.

Adabiy obzorlar nafaqat adabiyotshunoslar, balki yozuvchilar va kitobxonlar uchun ham muhim manba hisoblanadi. Har bir yillik adabiy obzor mustaqillik davri hikoyachiligining qanday o'zgarayotganini, yangi tendensiyalar, uslub va mavzularni kuzatish imkonini beradi. Uzoq Jo'raqulovning "Xos kalom xosiyati" adabiy obzorida ayniqsa bu xislat yaqqol namoyon bo'ladi [Jo'raqulov, 2013: 129]. Adabiy obzorlarda yangi yozuvchilarning hikoyalari tahlil qilinishi ularning ijodini kengroq targ'ib qilish, kitobxonlar va tanqidchilar e'tiboriga havola qilishda muhim o'rin tutadi. Adabiy obzorlar adabiy-tanqidiy tafakkurning o'sishiga juda katta yordam beradi, chunki adabiy obzorlarda faqat yutuqlar emas, balki hikoyalardagi kamchiliklar ham ochib beriladi. Bu esa yozuvchilarni yanada mukammal asarlar yaratishga undaydi. Adabiy tanqidiy qarashlar deyarli barcha adabiy obzorlarda ko'zga tashalanadi, xususan Hakimjon Karimovning "O'zlikning badiiy ifodasi" adabiy obzorida A.Yo'ldoshning "So'qir", H.To'ymonovanning

“Omonat”, Xurshid Do'stmuhammadning “Mahzuna”, Normurod Norqobilovning “Quyosh tutilgan kun”, Sobir O'narning “Tarvuz” kabi hikoyalarida bayonchilik ustunligi ko'zga tashlanishi aytiladi. Yoxud Marhabo Qo'chqorovanning “Kichik janrning ulkan badiiy olami” adabiy obzorida esa muallif yaratilayotgan hikoyalarda siyqasi chiqqan oldi- berdi, qaynona-kelin kabi mayda mavzular tahlil qilingan hikoyalarning ko'pligi, haqiqiy san'at asarida maishiy voqealik ikkinchi planda turishi kerakligini, adabiyotning bosh vazifasi umuminsoniy g'oyalar, nozik insoniy tuyg'ular, ruhiyat masalalarini tasvirlashi kerakligi kabi dolzarb masalani o'rta tashlaydi, biroq aynan qaysi hikoyalarda shunday kamchiliklar uchrashi haqida negadir sukut saqlaydi. Aynan mustaqillik davrida yaratilgan adabiy obzorlarni kuzatar ekanmiz, unda tanqidiy fikrning ancha oqsaganligi ayon bo'ladi. Munaqqidlar keskin tanqiddan o'zlarini ancha orqaga olishlari, aniq asarga emas o'sha davrga nisbatan umumiy munosabatni bildirishlari adabiy tanqidning ancha sustlashganiga asos bo'la oladi. Masalan, Ninel Vladimirovaning “Ildizlarga nazar solaylik” adabiy obzorida muallif qalbiga yaqin bo'lgan hikoyalarni tahlil qilgani boismi, tanqidiy mulohazalarni deyarli uchratmaymiz. Har bir hikoyaning syujeti qisqacha berilgan, bu esa hajmni oshirishga xizmat qilgan, xolos.

Tanqidiy fikr kelajakda yaratiladigan asarlar uchun poydevor vazifasini o'taydi, shuning uchun tanqidiy fikrlarning ko'payishi adabiyot uchun ulkan imkoniyatlar eshigini ochadi. Hakimjon Karimovning “Insoniy iztiroblar va tuyg'ular haqqoniyligi” adabiy obzorida ham hikoyalarni tahlil qilgan munaqqid ulardagi voqealar bayonini berish bilan cheklanadi, uni yanada ta'sirli qilish uchun yozuvchi nimalarga e'tibor berishi kerakligi haqida umuman so'z yuritilmagan, go'yoki bu yozuvchilar asarlarida hech qanday kamchilik yo'q ekan-da, deb o'ylab qolasan kishi. Munaqqid yo bu kamchiliklarni ko'rolmagan yoki yozuvchilarni anchagina ayagan, agar ikkinchi fikr to'g'ri bo'ladigan bo'lsa u adabiyotga, tanqidchilikka xiyonat qilish bilan barobardir, chunki adabiy obzorni o'qigan kitobxonda asarlarga bo'lgan qiziqish yo ortadi va yoki butunlay yo'qoladi.

So'zimiz yakunida shuni aytish joizki, mustaqillik yillarida yaratilgan hikoyalarga bag'ishlangan adabiy obzorlar mazmunan turli yondashuvlarga ega bo'lib, adiblarning ijodiy izlanishlari, yangi badiiy uslublar va mavzular qamrab olinganligi e'tirof etiladi. Adabiy obzorlarning ahamiyati shundaki, ular hikoyachilik janrining taraqqiyoti, yangi tendensiyalar va yozuvchilarning ijodiy izlanishlarini kuzatish imkonini beradi. Tanqidiy yondashuv esa ijodkorlar uchun muhim omil bo'lib, hikoyalarning kamchilik va yutuqlarini aniqlashga xizmat qiladi. Biroq, mustaqillik davri adabiy obzorlarida tanqidiy fikrning sustligi, ko'proq umumiy mulohazalar berilishining kuzatilishi tanqidiy tafakkurning kamchiliklarini ko'rsatadi. Shunday qilib, adabiy obzorlar nafaqat badiiy jarayonni kuzatish, balki ijodkorlar va kitobxonlar uchun yo'nalish beruvchi muhim manba hisoblanadi. Ularning tahliliy va tanqidiy yondashuvlarini rivojlantirish esa o'zbek adabiyotining kelajagi uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1) Ахмедова Ш. Ўзбек адабий танқидчилиги жанрлари. – Тошкент: Фан, 2009. – 220 б.
- 2) Jo'raqulov U. Xos kalom xosiyati. // Sharq yulduzi, 2013, №3. -240 b.
- 3) Karimov H. Insoniy iztiroblar va tuyg'ular haqqoniyligi.// Sharq yulduzi, 2003, №2. -240 b.
- 4) Одиловнинг Ш. Танқиддан ҳам тубанми.// Шарқ юлдузи, 1991, №8. -240 b.
- 5) Владимирова Н. Илдизларга назар солайлик.// Шарқ юлдузи, 1991, №8. -180 b.
- 6) Qo'chqorova M. Kichik janrning ulkan badiiy olami. // Sharq yulduzi, 2012, №3. -196 b.
- 7) Xurshid Do'stmuhammad Hikoyalarda hayot va xayol haqiqati.// Sharq yulduzi, 2011, №4. -240 b.

IKKINCHI TIL O'RGANUVCHILAR SIFATIDA INGLIZ TILINI O'RGANISH

Ro'ziyeva Dilfuza Salimboyevna

Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Abdishukurova Sevinch

Buxoro davlat pedagogika instituti talabasi

E-mail: sevinchabdishukurova@gmail.com

Annotation: In this article we focus on second language learners' developing knowledge and use of their new language. We examine some of the mistakes that learners make and discuss what mistakes can tell us about their knowledge of the language and their ability to use that knowledge. We look at stages and sequences in the acquisition of some syntactic and morphological features in the second language. We also review some aspects of learners' development of vocabulary, pragmatics and phonology.

Key words: Morphological features, language acquisition, target language, INTERLANGUAGE, design procedures, to analyzing learners' errors, simplification, contrastive analysis, irregular verb, learners' development of vocabulary, grammatical morphemes, article, probably, contrastive analysis.

In this article we focus on second language learners' developing knowledge and use of their new language. We examine some of the mistakes that learners make and discuss what mistakes can tell us about their knowledge of the language and their ability to use that knowledge. We look at stages and sequences in the acquisition of some syntactic and morphological features in the second language. We also review some aspects of learners' development of vocabulary, pragmatics and phonology.

Knowing more about the development of learner language helps teachers to assess teaching procedures in the light of what they can reasonably expect to accomplish in the classroom. As we will see, some characteristics of learner language can be quite perplexing if one does not have an overall picture of the steps learners go through in acquiring features of the second language³⁶ In presenting some of the findings of second language research, we have included a number of examples of learner language as well as some additional samples to give you an opportunity to practice analyzing learner language. Of course, teachers analyze learner language all the time. They try to determine whether students have learned what has been taught and how closely their language matches the target language. But progress cannot be always measured in these terms. Sometimes language acquisition is reflected in a decrease in the use of correct form that was based on rote memorization or chunk learning. New errors may be based on an emerging ability to extend a particular grammatical form beyond the specific items with which it was first learned. In this sense, an increase in error may be an indication of progress. For example, like first language learners, second language learners usually learn the irregular past tense forms of certain common verbs before they learn to apply the regular simple past *-ed* marker. That means that a learner who says "I *buyed* a bus ticket" may know more about English grammar than one who says "I *bought* a bus ticket".

The one who says "buyed" knows a rule for forming the past tense and has applied it to an irregular verb. Without further information, we cannot conclude that the one who says "bought" would use the regular past *-ed* marker where it is appropriate, but the learner who says "buyed" has provided evidence of developing knowledge of a systematic aspect of English. Teachers and researches cannot read learners' minds, so they must infer what learners know by observing what they do. We observe their spontaneous language use, but we also design procedures that help to reveal more about the knowledge underlying their observable use of language. Without these procedures, it is often difficult to determine whether a particular behavior is representative of

³⁶ Patsy M. Zightbown and N.Spada. 2006. How language are learned. Oxford University Press.

something systematic in a learner's current language knowledge or simply an isolated item, learned as a chunk.

Like first language learners, second language learners do not learn language simply through imitation and practice. They produce sentences that are not exactly like those they have heard. These new sentences appear to be based on internal cognitive processes and prior knowledge that interact with the language they hear around them. Both first and second language acquisition are best described as developing systems with their own evolving rules and patterns, not as imperfect versions of the target language.

For example, in English, direct objects, whether nouns or pronouns, come after the verb ('The dog eats the cookie. The dog eats it.'). In French, direct objects that are nouns follow the verb (*Le chien mange le biscuit* – literally, 'The dog eats the cookie'). However, direct object pronouns precede the verb (*Le chien le mange* – literally, 'The dog it eats'). The CAH would predict that a native speaker of English might make an error of saying: *Le chien mange le* when learning French, and that a native speaker of French might say 'The dog it ate' when learning English. In fact, English speakers learning French are more likely to make the predicted error than French speakers learning English. This may be due to the fact that English speakers learning French hear many examples of sentences with subject – verb – object word order (for example, *Le chien mange le biscuit*) and make the incorrect generalization – based on both the word order of their first language and evidence from the second language – that all direct objects come after the verb. French-speaking learners of English, on the other hand hearing and seeing no evidence that English direct object pronouns precede verbs, do not tend to use this pattern from their first language.

Eric Kellerman (1986)³⁷ and others also observed that learners have intuitions about which language features they can transfer from their first language to the target language and which are less likely to be transferable. For example, most learners believe that idiomatic or metaphorical expressions cannot simply be translated word for word.

As a result of the finding that many aspects of learners' language could not be explained by the CAH, a number of researchers began to take a different approach to analyzing learners' mistakes. This approach, which developed during the 1970s, became known as 'mistake analysis' and involved detailed description and analysis of the kinds of mistakes second language learners make. The goal of this research was to discover what learners really know about the language.

Perhaps the most striking thing here is that many error types are common to both learners. Both make errors of spelling and punctuation that we might find in the writing of a young native speaker of English. Even though French uses grammatical morphemes to indicate person and number on verbs and Chinese does not, both these learners make errors of subject – verb agreement, both leaving off the third person -s marker and overusing it when the subject is plural ('a cowboy go' and 'three robbers in the mountain who sees' by Learner 1 and 'Santa Claus ride' and 'they plays' by Learner 2). Such errors reflect learners' understanding of the second language system itself rather than an attempt to transfer characteristics of their first language. They are sometimes referred to as 'developmental' errors because they are similar to those made by children acquiring English as their first language. Sometimes these are errors of overgeneralization, that is, errors caused by trying to use a rule in a context where it does not belong, for example, the -s ending on the verb in 'they plays'. Second language learners, like first language learners, pass through sequences of development: what is learned early by one is learned early by others. Among first language learners, the existence of developmental sequences may not seem surprising because their language learning is partly tied to their cognitive development and to their experiences in learning about relationships among people, events, and objects around them. But the cognitive development of adult or adolescent second language learners is much more stable, and their experiences with the language are likely to be quite different, not only from the experiences of a little child, but also different from each other. Furthermore, second language learners already know another language that has different patterns for creating sentences and word forms. In light of this,

³⁷ Kellerman E. 1986. An eye for an eye: Cross linguistic constraints on the development of the Z_2 lexicon. New York: Pergamon, pp.35-48

it is more remarkable that we find developmental sequences that are similar in the developing interlanguage of learners from different backgrounds and also similar to those observed in first language acquisition of the same language. Moreover, the features of the language that are heard most frequently are not always easiest to learn. For example, virtually every English sentence has one or more articles ('a' or 'the'), but even advanced learners have difficulty using these forms correctly in all contexts. Finally, although the learners' first language does have an influence, many aspects of these developmental stages are similar among learners from many different first language backgrounds. For example, learners whose first language has a possessive form that resembles the English 's (such as German and Danish) seem to acquire the English possessive earlier than those whose first language has a very difficult way of forming the possessive (such as French or Spanish). And even though 'article' appears early in the sequence, learners from many language backgrounds (including Slavic languages and Japanese) continue to struggle with this aspect of English, even at advanced levels. For example, learners may do well in supplying articles in certain obligatory contexts but not others. The morpheme acquisition literature raises other issues, not least of them the question of why there should be an order of acquisition for these language features. Some of the similarities observed in different studies seemed to the use of particular tasks for collecting the data, and researchers found that different tasks tended to yield different results. Nevertheless, a number of studies have revealed similarities that cannot be explained by the data collection procedure alone. As with first language acquisition, researches have not found a single simple explanation for the order. Jenifer Goldschneider and Robert De Keyser (2001) reviewed this research.

References

1. M. Piennemann, M. Johnston and T. Brindley. 1988. Constructing an acquisition-based procedure for second language assessment. Oxford: Blackwell.
2. Mackey A. 1999. Input, interaction and second language development. Studies in SLA 21/4.
3. White J. 1998. Getting the learners' attention. Cambridge University Press.
4. Doughty C. 1991. Second language instruction does make a difference. Malden; MA: Blackwell Publishing.

РУССКИЙ ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ОБЩЕНИЯ В КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Мусаева Амина Караматовна

Преподаватель русского языка ассистент

кафедры «История и филология»

Азиатский Международный Университет Бухара, Узбекистан.

E-mail: musayevaaminakaramatovna@oxu.uz

Аннотация В статье рассматривается роль русского языка в общении студентов вузов, а также его влияние на образовательный процесс и формирование профессиональных умений. Отдельное внимание уделено особенностям языка, применяемого в каждодневном общении студентов, включая использование молодежного сленга, заимствований и сокращений. В статье анализируются трудности грамотности среди студентов, воздействие социальных сетей на студенческую речь и способы решения этих проблем, такие как повышение грамотности через образовательные курсы и применение современных технологий. Автор делает заключение о значимости грамотного использования языка для успешной учебы и профессиональной деятельности студентов, а также предлагает рекомендации для улучшения культуры речи в вузах.

Ключевые слова

русский язык, коммуникация студентов, студенческая речь, молодежный сленг, грамотность, культура речи, образовательный процесс, социальные сети, язык вуза, профессиональные навыки.

Введение

1. Актуальность темы: Важно подчеркнуть, что русский язык играет центральную роль в образовательном процессе, а также в межличностной коммуникации среди студентов. В условиях глобализации и развития технологий важность правильного использования языка становится особенно актуальной.

2. Цель статьи: Рассмотреть особенности использования русского языка в общении студентов в вузах, а также влияние этого языка на их профессиональное и личностное развитие.

1. Роль русского языка в образовательном процессе

1. Язык как средство обучения: В вузах русский язык является основным средством передачи знаний и взаимодействия с преподавателями. Он служит основой для усвоения теоретических и практических материалов, подготовки научных работ, написания эссе, рефератов и дипломных проектов.

2. Язык как средство общения: Вне учебного процесса студенты общаются друг с другом на русском языке, обсуждая учебные вопросы, личные проблемы или просто находясь в кругу друзей.

2. Студенческая речь в повседневной коммуникации

1. Современные особенности речи студентов: В повседневной жизни студенты часто используют разговорный русский язык с элементами сленга, заимствованных слов, а также сокращений и аббревиатур, что влияет на чистоту и форму их речи.

2. Язык молодежной субкультуры: Также стоит отметить, как молодежь формирует специфические языковые привычки, такие как использование интернет-сленга, и как это влияет на официальную и академическую речь.

3. Влияние языка на восприятие и профессиональные навыки

1. Язык как индикатор культурного уровня: Применение грамотного русского языка помогает студентам заявить о своем профессионализме и интеллектуальной зрелости.

2. Развитие навыков письменной и устной речи:

Важно, чтобы студенты развивали навыки правильного употребления русского языка, что способствует их подготовке к профессиональной деятельности и успешной карьере.

4. Проблемы использования русского языка в студенческой среде

1. Проблемы грамотности: Несмотря на развитие образовательных технологий и доступность материалов, не все студенты могут похвастаться высокой грамотностью. Погрешности в использовании языка, такие как ошибки в орфографии, пунктуации и синтаксисе, могут ухудшить восприятие и привести к недоразумениям.

2. Снижение качества речи в цифровую эпоху: Влияние соцсетей и мессенджеров может привести к снижению качества речи, ведь многие студенты начинают использовать сокращенные формы и не придерживаются стандартов грамотности в письме.

5. Пути решения проблемы

1. Повышение грамотности и культуры речи: Необходимо развивать у студентов навыки грамотной и правильной речи как в устной, так и в письменной формах. Включение курсов по улучшению письменной и устной коммуникации может значительно повысить уровень грамотности.

2. Использование технологий для улучшения языка: Современные инструменты, такие как приложения для проверки орфографии и грамматики, могут помочь студентам в исправлении ошибок и улучшении навыков.

Заключение

1. Значение грамотного русского языка для студентов: Умение правильно и точно использовать русский язык важно для успешной учебы и дальнейшей профессиональной карьеры.

2. Рекомендации: Студенты должны активно работать над совершенствованием своих навыков общения на русском языке, использовать современные технологии для улучшения грамотности, а также стремиться к формированию высокой культуры речи.

Введение

Актуальность темы: В эпоху глобализации и активного развития информационных технологий русскому языку предстоит сыграть важную роль в коммуникации и учебной

деятельности студентов вузов. Несмотря на широкое использование иностранных языков в различных областях, русский язык остаётся основным инструментом для общения и обучения в российской образовательной среде. Студенты, обладая определёнными знаниями и навыками, не только осваивают материал на родном языке, но и формируют важные личностные и профессиональные качества через развитие

1. Роль русского языка в образовательном процессе

Язык как средство обучения: В вузах русский язык является основным инструментом для усвоения знаний в различных областях науки и практики. Через русский язык студенты получают доступ к учебным материалам, взаимодействуют с преподавателями, задают вопросы, обсуждают темы лекций и семинаров. Преподавание на русском языке способствует лучшему усвоению информации, так как родной язык обеспечивает более глубокое восприятие теоретических понятий и формирует у студентов критическое и аналитическое мышление. Также важно, что использование русского языка в процессе обучения способствует укреплению национальной идентичности, особенно в контексте исторической и культурной преемственности.

Язык как средство общения: Помимо учебных целей, русский язык играет ключевую роль в повседневной жизни студентов. В вузах студенты активно общаются на русском языке, обсуждая учебные вопросы, совместные проекты, а также различные личные темы, что способствует формированию коммуникативных навыков. Речь студентов не ограничивается только академической лексикой: в разговорной речи они активно используют неформальные выражения, сленг, и часто переходят к смешанным языковым конструкциям.

2. Студенческая речь в повседневной коммуникации

Современные особенности речи студентов: В современном молодежном общении можно выделить несколько интересных тенденций, таких как использование сокращений, жаргона, сленга, а также заимствованных слов из иностранных языков. Многие студенты, особенно из крупных городов, могут использовать англицизмы и термины из других языков, что становится частью их речевой практики. Кроме того, активное использование социальных сетей, мессенджеров и других цифровых платформ создаёт особые условия для формирования языка общения, где часто преобладают аббревиатуры, смайлы и эмодзи.

Этот тип речи, хотя и является отражением молодежной субкультуры, всё же может влиять на академический стиль речи и на восприятие студентов в профессиональной среде. Важно отметить, что такие изменения могут иметь как положительные, так и отрицательные последствия: с одной стороны, они способствуют развитию новых форм общения и укреплению социальных связей среди студентов, с другой стороны, чрезмерное увлечение сленгом и сокращениями может ослабить навыки грамотного общения.

Язык молодежной субкультуры: Молодежный сленг — это живое и динамично развивающееся явление. В студенческой среде используются специфические термины, связанные с учебой, социальной жизнью и молодежной культурой в целом. Например, студенты могут обсуждать «заходы» (актуальные темы или события), «пары» (занятия), «инфу» (информацию) и многие другие слова, которые становятся универсальными среди молодых людей. Такие элементы языка создают уникальную атмосферу общения и играют роль в формировании социальных групп.

3. Влияние языка на восприятие и профессиональные навыки

Язык как индикатор культурного уровня: Грамотное использование русского языка, а также способность выразить свои мысли ясно и чётко является важным индикатором уровня интеллекта и образованности человека. Для студентов это означает, что правильное владение речью оказывает влияние на их профессиональную репутацию. Умение свободно и уверенно говорить на русском языке в академической среде способствует установлению контактов с преподавателями, коллегами и потенциальными работодателями. От качества речи зависит восприятие студента как профессионала, его способность воспринимать и интерпретировать информацию, а также строить аргументированные дискуссии.

Развитие навыков письменной и устной речи: Важно отметить, что развитие речевых навыков у студентов должно охватывать как устную, так и письменную формы

общения. Это включает умение структурировать свои мысли, аргументировать свои позиции, а также использовать различные стили речи в зависимости от контекста (академический стиль, деловой стиль, разговорный стиль). Для этого в образовательных учреждениях часто проводятся дополнительные курсы, семинары и тренинги по развитию речи, а также подготовке студентов к написанию научных работ.

4. Проблемы использования русского языка в студенческой среде

Проблемы грамотности:

Несмотря на высокое внимание к образованию, проблема грамотности среди студентов остаётся актуальной. Не все студенты могут похвастаться высоким уровнем владения языком, что особенно проявляется в письменных работах, таких как рефераты, курсовые и дипломные проекты. Ошибки в орфографии, пунктуации и стилистике могут существенно снизить качество работы и повлиять на её восприятие преподавателем. Проблема неграмотности частично объясняется использованием разговорных форм речи и сокращений в повседневном общении, что может переноситься в академическую практику.

Снижение качества речи в цифровую эпоху: Современные технологии, такие как мессенджеры, социальные сети и форумы, создают условия для быстрого и неформального общения, где ошибки, упрощение языка и игнорирование правил становятся нормой. Молодёжь часто использует сокращённые слова, эмодзи и заимствования из других языков, что может отрицательно сказаться на их способности к формулированию мыслей в более формальных и официальных ситуациях. Это явление также приводит к постепенному ухудшению навыков грамотной письменной речи.

5. Пути решения проблемы

Повышение грамотности и культуры речи: Одним из важных шагов для решения проблемы является интеграция курсов и тренингов, направленных на улучшение грамотности студентов. Преподавание правильного написания научных работ, улучшение навыков публичных выступлений, а также проведение лекций по культуре речи и литературному языку помогут повысить уровень коммуникации среди студентов. Важной частью процесса является развитие критического мышления, которое позволяет студентам не только правильно выражать свои мысли, но и понимать контекст и последствия своих высказываний.

Использование технологий для улучшения языка: Современные технологии, такие как онлайн-платформы для проверки орфографии и грамматики, а также образовательные приложения и курсы, могут стать полезным инструментом в обучении студентов. Программы и приложения помогают студентам быстро выявлять и исправлять ошибки, что способствует улучшению грамотности и соблюдению стандартов языка.

Заключение

Значение грамотного русского языка для студентов: Русский язык играет не только ключевую роль в образовательном процессе, но и в социальной коммуникации студентов. Грамотность, чёткость и уверенность в речи оказывают влияние на восприятие студента как личности и профессионала. Понимание и применение норм языка позволяет студентам эффективнее взаимодействовать с окружающими, а также достигать успеха в своей карьере.

Использованная литература:

1. Розенталь, Д. Э. "Русский язык. Словарь, грамматика, стилистика". — Москва: "Азбука", 2010. Глава 1: Грамматика русского языка (стр. 7–45). Глава 3: Стилистика языка (стр. 106–150).
2. Разумовская, Е. М. "Русский язык. Практическое руководство". — Москва: "Высшая школа", 2012. Глава 2: Практическое применение грамматических норм в речи (стр. 34–85). Глава 4: Речевые ошибки и способы их исправления (стр. 120–150).
3. Гаврин, С. А., Синица, В. В. "Культура речи". — Москва: "Просвещение", 2015. Глава 2: Структура речи и её компоненты (стр. 50–70). Глава 5: Речевые ошибки в повседневной жизни и их преодоление (стр. 150–185).

4. Кожевников, М. Н. "Русская стилистика". — Москва: "Республика", 2009. Глава 1: Основные стилистические категории языка (стр. 5–35). Глава 3: Академический стиль и его особенности (стр. 75–110).

5. Толстой, Н. И. "Социальная лингвистика". — Москва: "Наука", 2007. Глава 4: Язык и молодежь (стр. 70–105). Глава 6: Влияние социальных сетей на речевую практику молодежи (стр. 135–160).

6. Шмидт, В. В. "Теория и практика коммуникации". — Санкт-Петербург: "Лань", 2014. Глава 2: Основы межличностной коммуникации (стр. 25–60). Глава 5: Коммуникация в образовательной среде (стр. 130–160).

COGNITIVE ANALYSIS OF LITERARY IMAGERY: METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND INTERPRETIVE MECHANISMS

BADIY TASVIR VOSITALARINING KOGNITIV TAHLILI: USLUBIY ASOSLARI HAMDA IZOHLASH MEXANIZMLARI

Shamsiyeva Sevara Ruslanovna

(BuxDU basic doctoral student) Email: s.r.shamsiyeva@buxdu.uz

Annotation: Fiction serves as a distinctive mirror reflecting the intricacies of human cognition and emotional experience. Literary texts, being the product of human consciousness, encapsulate authors' worldviews, emotions, and social attitudes through symbolic representations and figurative imagery. From this standpoint, cognitive analysis provides a powerful tool for interpreting the mental processes involved in the perception and construction of literary images. This article examines the methodological principles and core concepts of cognitive literary analysis, with a particular focus on how mental models and metaphorical frameworks shape the comprehension of literary imagery.

Keywords: Fiction, means of artistic expression, cognitive analysis, concept of imagination.

Cognitive linguistics, as an interdisciplinary field, investigates the interconnection between language and thought. It offers valuable insights into the interpretation of literary texts, which are inherently grounded in cognitive structures. Through metaphors, symbols, and mental imagery, authors construct complex representations that resonate with readers' experiential and cultural backgrounds. The cognitive metaphor theory, initially proposed by George Lakoff and Mark Johnson in "Metaphors We Live By" (1980), posits that metaphors are fundamental to human cognition. Rather than mere stylistic devices, metaphors constitute a primary mechanism through which abstract concepts are comprehended via concrete, embodied experience. This theoretical framework underpins much of contemporary cognitive literary analysis. Zoltán Kövecses, in "Metaphor: A Practical Introduction" (2002), further expands on the culturally contingent nature of metaphors, illustrating how metaphorical conceptualizations such as "life is a journey," "life is a battle," or "life is a celebration" reflect specific sociocultural contexts and individual worldviews. Artistic imagery within literary texts functions as a symbolic reconstruction of reality, often rooted in mental models derived from core human experiences—spatial, emotional, social, and kinetic. For instance, in the poetic works of Alisher Navoi, the image of the "eye" serves not only as a physical reference but also as a symbol of love, pain, and longing, revealing deep metaphorical meaning accessible through cognitive analysis.

Cognitive analysis enables researchers to uncover how semantic domains are structured within a text and how source and target domains interact to create metaphorical meaning. Identifying these mappings allows for a more nuanced understanding of how abstract notions are conceptualized and emotionally charged within a given literary context.

This approach reveals the emotional and cultural layers embedded in artistic expressions, aiding scholars in decoding the implicit meaning and authorial intent behind literary imagery. It also supports readers in engaging with texts more deeply—both intellectually and emotionally—by aligning interpretation with personal and cultural cognitive schemas.

The cognitive approach to literary analysis represents a significant advancement in the interpretation of fictional texts. It facilitates the exploration of the interplay between language, thought, and emotion, offering a more comprehensive and empathetic understanding of literary works. In the context of modern literary criticism, the application of cognitive metaphor theory provides a robust and relevant analytical tool.

Cognitive linguistics is a scientific direction that studies the relationship between language and thought, and is an important tool in the analysis of literary texts. Since literary texts are products of human thought, the images, metaphors, and symbols expressed in them are formed on the basis of the human cognitive system. Therefore, through a cognitive approach, it is possible to determine in what semantic fields the images in the text are formed, what basic experiences they are based on. Cognitive analysis reveals what cultural and psychological basis this metaphor has. A literary image is a figurative representation of reality. These images can represent real or arbitrary situations, but each of them is based on a specific mental model. Mental models determine how a person imagines the world through his mind. In literature, especially in lyrics and prose, these mental models emerge through the author's inner experiences. From a cognitive perspective, artistic images rely on the basic experiential models in the human mind: spatial, motor, emotional, and social experiences.

List of used literature:

1. Lakoff G., Johnson M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Ungerer F., Schmid H.-J. (2006). *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Longman.
3. Hasanov B. *Kognitiv lingvistika asoslari*. Toshkent: Fan, 2019.
4. Qo'chqorova S. *Badiiy matnda obraz va uning lingvistik ifodasi*. Filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi. Toshkent, 2017.
5. G'afurov B. *Badiiy adabiyot va idrok: lingvokognitiv yondashuv*. // O'zbek tili va adabiyoti, 2021, №2.

THE DEPICTION OF REGIONALISM IN EUDORA WELTY'S STORIES

Qudratova Sitora Olimovna

Doctoral student of Bukhara state university

Email: s.qudratova0901@gmail.com

Abstract: Eudora Welty, one of the most distinguished Southern writers of the 20th century, is known for her rich portrayals of life in the American South. Her works often explore the complexities of Southern identity, culture, and the intimate relationships between people and their environments. This article examines the depiction of regionalism in Welty's stories, analyzing how she uses setting, dialect, and local traditions to portray the distinctive cultural and social landscapes of the American South.

Key words: Historical conditions, racial identity, emblematic, fast-paced dialogue, informal tone, narrative voice.

Regionalism, as a literary technique, refers to the representation of specific geographic areas, incorporating local color, dialect, and customs that define a particular place. In the context of Southern literature, regionalism often conveys a sense of identity tied to the land, people, and historical conditions of the South. Eudora Welty's work is a quintessential example of how regionalism can serve not only as a backdrop but as an integral force in the narrative. "Welty's writing immerses the reader in the sights, sounds, and complexities of the Southern United States, using the region as both a setting and a character in itself. Welty was born and raised in Jackson, Mississippi, and her stories frequently reflect the intricate layers of Southern life, both historical and contemporary." The themes she explores racial tensions, family dynamics, class structures, and personal resilience are all deeply influenced by the region's distinctive characteristics. Through her masterful use of regional elements, Welty offers a nuanced commentary on the Southern experience. This article explores how Welty employs regionalism to enrich her storytelling, drawing on specific examples from her short fiction to illustrate her depiction of Southern life. By focusing on short stories such as "A Worn Path", "The Optimist's Daughter", and "Why I Live at the P.O.," I tried to demonstrate how Welty integrates regional elements to convey themes of identity, community, and change. Through her vivid descriptions and deep

understanding of Southern life, Welty creates a literary world that is both rooted in regionalism and universally resonant. In Welty's stories, the Southern landscape is more than just a backdrop; it becomes an active participant in the narrative. The environment is intricately tied to the characters' lives, and its presence often influences the decisions and behaviors of the protagonists. "In "A Worn Path" Welty uses the rural setting of Mississippi to underscore the perseverance and inner strength of Phoenix Jackson, the elderly African-American protagonist. Phoenix's journey through the woods to obtain medicine for her grandson is emblematic of the region's harsh physical terrain. The journey itself, through both natural obstacles and human challenges, mirrors the broader historical and social struggles that shaped the South." The landscape here is not merely scenic; it is tough, unforgiving, and symbolic of the challenges Phoenix faces both as an individual and as a representative of Southern black life. "Similarly, in "The Optimist's Daughter" the Southern town of Mount Salus is crucial to understanding the story's themes of family and legacy. The setting not only evokes a specific historical time and place but also reflects the tensions between old traditions and modernity. Laurel, the protagonist, returns to her hometown after her father's death, and the town's atmosphere a mixture of nostalgia and change shapes her reflections on her own life and the complicated legacy left by her parents." Language in Welty's stories is another powerful tool for regional depiction. The dialogue in her works is often marked by regional dialects and idioms that reinforce the authenticity of the Southern setting. Through the use of colloquial speech, Welty gives voice to her characters, making them not only products of their environment but also active interpreters of their world. In "Why I Live at the P.O." the narrator, Sister, offers a humorous and sometimes scathing portrayal of her life in a small Southern town. The narrative voice, with its witty, fast-paced dialogue and informal tone, exemplifies the dialectic rhythm of the Southern storyteller. The local flavor of the language not only enriches the storytelling but also provides insight into Sister's personality and her relationship with her family. The story's humor and dialogue reflect the regional characteristic of Southern communication, which often blends humor with deep-seated tensions and social nuances. Additionally, Welty often uses dialects to comment on the social stratification and cultural tensions of the South. "In "A Worn Path" the encounters Phoenix has with other characters such as the hunter and the nurse highlight differences in class, race, and experience, all conveyed through speech. The hunter's dismissive tone and condescending language towards Phoenix, for instance, speak volumes about the racial and economic divides in the South, while Phoenix's dignified but unpretentious speech asserts her sense of pride and resilience." Welty's stories are rich in social commentary, particularly regarding the intersection of race, class, and regional identity. She often explores the deep divisions within Southern society, reflecting the complexities of Southern life in the mid-20th century. In "The Optimist's Daughter" for example, Welty examines the role of Southern social hierarchy and the lingering impact of old social structures. Laurel's return to Mount Salus after her father's death forces her to confront the town's resistance to change, as well as her own evolving identity. In "A Worn Path" the narrative touches on themes of racial discrimination and survival. Phoenix Jackson, as an elderly black woman, faces both the challenges of old age and the burdens imposed by a racially divided society. Her perseverance in the face of these difficulties speaks to the resilience and strength of Southern black women in particular, whose personal and collective histories are often tied to the land and to the region's complex racial dynamics.

Conclusion: In conclusion, Eudora Welty's short stories offer a nuanced and layered depiction of regionalism, in which the American South is portrayed not just as a physical space but as a repository of cultural, social, and historical forces that shape the lives of its inhabitants. Through her use of setting, dialect, and social context, Welty brings to life a Southern world that is both deeply particular and universally human. Her exploration of regionalism is not merely about placing characters in a specific geographical space but about revealing how the land, language, and culture of the South influence the characters' identities, relationships, and struggles. By focusing on works such as "A Worn Path", "The Optimist's Daughter" and "Why I Live at the P.O." this article has demonstrated that Welty's regionalism is a vital component of her literary achievement. It offers readers an intimate view of the complexities of Southern life, and through her compassionate and unflinching portrayals, Welty invites us to understand not only the South but also the broader human experience of survival, identity, and community.

References

1. Houghton Mifflin Harcourt. Welty, E. (1941). *A Worn Path*. In *The Golden Apples* (pp. 36-47).
2. Welty, E. (2009). *The Optimist's Daughter*. Harcourt Brace Jovanovich.
3. Welty, E. (1941). *Why I Live at the P.O.* In *The Wide Net and Other Stories* (pp. 101-115). Harcourt Brace.
4. Bloom, H. (Ed.). (2000). *Eudora Welty: Modern Critical Views*. Chelsea House Publishers.
5. Riggs, D. (2000). *Eudora Welty: A Writer's Vision*. University of Mississippi Press.
6. Wilkerson, I. (2010). *The Warmth of Other Suns: The Epic Story of America's Great Migration*. Random House.

BILINGVIZM XUSUSIYATLARI VA CHET TILLARNI O'RGANISH NATIJALARI

Rasulqulova Sitora Shodmonjonovna
International school of finance and technology,
Tashkent, Uzbekistan EFL teacher sitorarasulqulova@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada ikki tillilikning chet tilini o'rganishga ta'siri o'rganilgan. Bilingvalizm (ikki tillilik) bir xil tarzda namoyon bo'lmaydi, balki turli xususiyatlarga ega bo'lib, o'rganish natijalariga har xil darajada ta'sir ko'rsatadi. Asosiy omillar sifatida til bilish darajasi, tilga ta'sir va undan foydalanish, o'rganish usuli, tilni o'zlashtirish yoshi hamda tillar tipologiyasi ko'rib chiqiladi. Ushbu xususiyatlar metalingvistik ongni shakllantirishga va chet tilini o'rganishga yordam beruvchi omillar sifatida baholanadi. Ayniqsa, muhojir jamoalardagi ikki tilli o'quvchilarning til kompetensiyasini baholashda bu omillarni inobatga olish muhim ekani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Ikki tillilik, bilingvizm, til bilish darajasi, tilga ta'sir, o'rganish usuli, o'zlashtirish yoshi, til tipologiyasi, metalingvistik ong, chet tilini o'rganish, muhojir o'quvchilar

Ikki tillilik bu bir xil tarzda har bir kishiga ta'sir ko'rsatadigan bir hil hodisa emas. Aksincha, ikki tillilik tajribasi bu dinamik jarayon bo'lib, unda bir nechta xususiyatlar nafaqat o'rganish natijalarida muhim rol o'ynaydi, balki ular ko'pincha bir-biri bilan o'zaro ta'sir qiladi. Ayniqsa bu quyidagi omillar uchun to'g'ri keladi: 1) til bilish darajasi, 2) yangi tilga duch kelish va undan foydalanish, 3) o'rganish usuli, 4) tilni o'zlashtirish yoshi va 5) til tipologiyasi. Ushbu xususiyatlar metalingvistik ongning qanchalik rivojlanishini ta'sirlashi mumkin, bu esa qo'shimcha tilni o'rganishga ta'sir qiladi. Quyida ikki tillilikning ayrim xususiyatlari, qanday qilib qo'shimcha tilni o'rganishga ta'sir qilishi mumkinligi muhokama qilinadi.

Til bilish darajasi yoki tilni egallash ko'nikmasi ilmiy tadqiqotlar va keng jamoatchilik uchun markaziy mavzulardan biri bo'lib kelmoqda, ayniqsa, muhojirlik kelib chiqishiga ega ikki tilli o'quvchilar nuqtai nazaridan bu masala dunyo tilshunoslari uchun ham o'rganilishi zarur til hodisalaridan hisoblanadi. Ikki tillilar uchun til bilish darajasi ikki tilda tajribaga ega bo'lish bilan murakkablashadi va natijada hukmron til — ya'ni birinchi til yoki ikkinchi tilning kuchliroq bo'lishi yuzaga kelishi mumkin. Ikki tillilik til bilish darajasi har ikki tilda muvozanatli ko'nikmalarga ega bo'lishni ham anglatishi mumkin. Til bilish darajasini bir necha usullar bilan o'lchash mumkin, jumladan rasmiy til bilish testlari yoki o'z-o'zini baholash so'rovnomalari orqali amalga oshiriladi. Agar testlar to'g'ri tuzilgan bo'lsa va psixometrik talablarni qondirsa, ular ko'nikmalarni ishonchli o'lchashi mumkin. Biroq, uyda ozchilik tilda so'zlashuvchi va ko'pchilik tilida test topshiruvchi o'quvchilar guruhlar test natijalariga bog'liq bo'lmagan farqlar ko'rsatgan va bu testlarning amaldagi yaroqliligiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Bundan tashqari, rasmiy baholashlar ikki tilli bolalarning til ko'nikmalarini kamroq baholashi aniqlangan. O'z-o'zini baholash usullarining afzalligi shundaki, ular ikki tillilarning til bilish darajasining ko'p o'lchamli tabiati haqida tasavvur beradi. Biroq, o'z-o'zini baholash so'rovnomalari ayrim guruhlar orasida tizimli og'ishlarga ega bo'lishi va rasmiy baholashlar bilan faqat biroz bog'liq bo'lishi aniqlangan.

Til bilish darajasi qo'shimcha tilni o'rganishga ta'sir qilishi taklif etilgan, chunki avval o'zlashtirilgan tildagi ko'nikmalar maqsad tiliga o'tkazilishi mumkin. Bundan tashqari, til bilish

darajasi kognitiv va metatilingaviy rivojlanishga ta'sir qiladi. Yuqori til bilish darajasiga ega bo'lgan ikki tillilar metatilingaviy ong darajasining yuqoriligi bilan ajralib turgan. Metatilingaviy ong chet tilini o'rganishning muhim omili sifatida aniqlangani sababli, ikki tillilikda bir yoki ikkala tilni yuqori darajada biladigan shaxslar chet tilini o'rganishda ustunliklarga ega bo'lishi mumkin.

Yuqorida aytib o'tilganidek, til bilish darajasi ikki tillilikning boshqa xususiyatlari bilan, xususan tilga duch kelish — ya'ni til kirishi miqdori, hamda til ishlatish — til chiqishi miqdori bilan o'zaro ta'sirlashishi mumkin. Ikki tillilikdagi tilga oid holatlarni yoritish uchun tilga duch kelish va undan foydalanish odatda ota-ona yoki o'quvchi so'rovnomalari orqali o'lchanadi. Muayyan tilga nisbatan ko'proq duch kelish yoki unga ko'proq vaqt ajratish, o'sha til bo'yicha bilish darajasining yaxshilanishiga olib kelishi mumkin hamda undan foydalanish ko'payishiga sabab bo'ladi. Bu ayniqsa ozchilik tilida so'zlashuvchi ikki tilli o'quvchilarda to'g'ri keladi, chunki ota-onalarning farzandlari bilan qanday usulda va qanchalik tez-tez muloqot qilishi odatda ushbu tilning asosiy manbai bo'ladi va bu omil juda katta farq qilishi mumkin.

Yangi tilga duch kelish va undan foydalanish mavjud tillarni bilish darajasiga ta'sir qilishi aniqlangan, shuning uchun bu o'rganish natijalariga ham ta'sir qilishi mumkin. Bundan tashqari, tilni qanday ishlatish — ya'ni ikki tilli shaxsning tillar o'rtasida qanchalik tez-tez almashishi — til xususiyatlari ustida fikr yuritishga undashi, shu orqali uning metatilingaviy ongini rivojlantirishi mumkin. Shu sababli, tilga duch kelish va undan foydalanish qo'shimcha tilni o'rganish natijalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Faqatgina tilga duch kelish va foydalanish miqdori emas, balki til kirishining turi ham muhim hisoblanadi. Tillar tabiiy ravishda uyda, masalan, ona tili kabi yoki rasmiy ta'lim orqali, masalan, chet tili o'qitilishi yoki har ikkala yo'l bilan o'rganilishi mumkin. Bu birinchi til kabi tabiiy tarzda rivojlangan til o'zlashtirilishi bilan tilni qoidalarini ongli ravishda tushunish orqali o'rganishni farqlaydi. Rasmiy o'qitish til o'rganish natijalarini yaxshilashi mumkin, chunki u o'quvchining so'z boyligi va tuzilmaviy kirish haqidagi ichki tasavvurlarini rivojlantiradi. Rasmiy ta'lim, shuningdek, til kirishining tegishli jihatlariga e'tibor qaratish ko'nikmalarini, ya'ni metatilingavistik qobiliyatlarni rivojlantirishni rag'batlantiradi.

Rasmiy ta'lim orqali til o'rganish metatilingaviy ongning kuchli omili sifatida aniqlangan. Garchi rasmiy o'qitish har doim savodxonlikka olib kelmasa, masalan, mashg'ulotlar faqat kommunikativ maqsadlarda o'tkazilishi mumkin, u chet tilini o'rganish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishda tuzilgan mashg'ulotlarni taqdim etadi. Rasmiy ta'lim metatilingaviy ong va ko'nikmalar bilan ijobiy bog'liq bo'lgani sababli, birinchi yoki ikkinchi tildagi rasmiy ta'lim qo'shimcha tilni o'rganishga ta'sir ko'rsatishi mumkin deb taxmin qilish mumkin.

Ikki tillilikning o'rganish natijalariga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan yana bir omil bu — tilni o'zlashtirish yoshi. Odatda ota-ona yoki o'quvchi so'rovnomalari orqali o'lchanadi, bir vaqtning o'zida va ketma-ket ikki tillilikka ega bo'lgan shaxslarning til bilish profillari farqlanishi aniqlangan, shuningdek, ular ikkala tili orasida shakl-va-funktsiya moslashtirishda ham farqlarga ega bo'ladilar. Tilshunoslar ketma-ket ikki tillilar konseptual va leksik tizimlarni ajratadi, deb hisoblaydi, bir vaqtning o'zida ikki tillilar esa yagona konseptual tizimga ega bo'lib, leksik tizimni ikki til o'rtasida taqsimlaydi. Bir vaqtning o'zida ikki tilni o'zlashtirganlar odatda har ikkala tilga ham o'xshash tarzda duch kelishadi va ikkala til bilan ham ko'proq ishlash tajribasiga ega bo'ladilar. Shuning uchun ular tillar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni yaxshiroq tushunishlari mumkin. Ikki tillilik shaxs har ikkala tilni tug'ilganidan boshlab o'zlashtirganmi yoki birinchi tilni egallagandan keyin ikkinchi tilni o'rganganmi, bu holatlar o'rganish natijalariga, ayniqsa, chet tilini o'rganishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ikki tillilikning qo'shimcha til o'rganishga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan yakuniy xususiyati bu — til tipologiyasi bo'lib, bu tillarni ularning struktura xususiyatlariga ya'ni, fonologik va yozuv tizimlariga ko'ra tasniflash deb ta'riflanadi. Mavjud til va o'rganilayotgan til tipologiyalari o'rtasidagi farqlar maqsad tilini egallashdagi farqlarni izohlashi mumkin, deb taxmin qilinadi. Ayrim til kombinatsiyalari til o'rganishni boshqalariga qaraganda ko'proq qo'llab-quvvatlashi mumkinligi aytilgan, bu ularning lingvistik xususiyatlardagi o'xshashliklari bilan bog'liq. Ayniqsa, birinchi til tipologiyasining boshqa til muomalaga kirgan vaqtda o'qishiga ta'sir qilishi aniqlangan. Bu esa shuni ko'rsatadiki, til guruhlarida orasida tizimli farqlar bo'lishi mumkin, chunki mavjud tilning o'ziga xos tipologiyasi yangi tilni o'zlashtirish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, ikki tillilikning o'zaro ta'sir qiluvchi xususiyatlari — ya'ni, til bilish darajasi, tilga ta'sir va undan foydalanish, o'rganish usuli, tilni o'zlashtirish yoshi hamda til tipologiyasi — o'rganish jarayonlari va natijalariga, xususan, chet tilini o'rganishga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ikki tilli o'quvchilar, ayniqsa muhojirlar jamoalaridagi o'quvchilar uchun, ikki tillilik namunalarida ichki va tashqi jihatdan turlicha holatlar mavjud bo'lishi ehtimoli yuqori. Ushbu omillarni hisobga olmaslik esa natijalarning noto'g'ri talqin qilinishiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Deanda, S., Arias-Trejo, N., Poulin-Dubois, D., Zesiger, P., & Friend, M. (2016). The role of language exposure in lexical and grammatical development in bilingual toddlers. *Bilingualism: Language and Cognition*, 19(4), 1–15.
2. Edele, A., Seuring, J., Kristen, C., & Stanat, P. (2015). Why bother with testing? The validity of immigrants' self-assessed language proficiency. *Social Science Research*, 52, 99–123.
3. Kalashnikova, M., & Mattock, K. (2014). Maturational constraints on the acquisition of tonal contrasts. *Frontiers in Psychology*, 5, 1270.
4. Luk, G., & Bialystok, E. (2013). Bilingualism is not a categorical variable: Interaction between language proficiency and usage. *Bilingualism: Language and Cognition*, 16(3), 710–718.
5. Mancilla-Martinez, J., & Lesaux, N. K. (2011). The gap between Spanish speakers' word reading and word knowledge: A longitudinal study. *Child Development*, 82(5), 1544–1560.
6. Place, S., & Hoff, E. (2011). Properties of dual language exposure that influence 2-year-olds' bilingual proficiency. *Child Development*, 82(6), 1834–1849.

PARAFRAZLARNING LINGVISTIK VAZIFALARI

Vohidova Vazira

Buxoro davlar pedagogika instituti magistranti vokhidovavazira0120203@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada perifrazlarning lingvistik vazifalari tahlil qilinadi. Perifrazlar til birligi sifatida leksik-semantik, stilistik va pragmatik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Ular sinonimik birliklar, evfemizm va metaforik ifodalar orqali nutqni boyitadi va nutq egasining fikrini yumshoq, bilvosita yoki emotsional tarzda yetkazish imkonini beradi. Maqolada perifrazlarning turli til qatlamlaridagi ishlatilish xususiyatlari, ularning mantiqiy-tarifiy, stilistik va ekspressiv vazifalari yoritiladi. Shuningdek, perifrazlarning madaniy va kommunikativ ahamiyati ham tahlil qilinadi.

THE LINGUISTIC FUNCTIONS OF PERIPHRASES

Vakhidova Vazira

Master's student of Bukhara State Pedagogical Institute vokhidovavazira0120203@gmail.com

Abstract. This article explores the linguistic functions of periphrases. As a linguistic device, periphrasis holds significant lexical-semantic, stylistic, and pragmatic value. Through the use of synonymous expressions, euphemisms, and metaphorical phrases, periphrases enrich speech and allow speakers to express ideas in a softened, indirect, or emotionally nuanced manner. The article analyzes the use of periphrases across various language levels, highlighting their logical-definitional, stylistic, and expressive functions. Furthermore, the cultural and communicative significance of periphrasis is also examined.

Introduction. Language is a dynamic system that constantly evolves to accommodate new ways of expression. One of the key stylistic and semantic tools used in communication is periphrasis, which refers to the use of indirect or elaborate expressions instead of a direct term. Periphrases serve various linguistic functions, enriching speech, enhancing stylistic diversity, and enabling speakers to express ideas with nuance, politeness, or emphasis.

Periphrasis is found in both spoken and written language, playing a crucial role in literature, journalism, political discourse, and everyday communication. It allows for the avoidance of

repetition, the softening of potentially harsh or sensitive expressions, and the creation of vivid imagery through metaphorical or euphemistic phrasing. For example, referring to “the King” as “the ruler of the land” or calling “death” “the eternal rest” are common periphrastic expressions used to convey meaning in a more refined or indirect manner. This article examines the linguistic functions of periphrases, focusing on their lexical-semantic, stylistic, and pragmatic roles. It explores how periphrases contribute to meaning-making in different contexts and how they shape discourse by adding expressiveness and subtlety. Furthermore, the paper discusses the cultural and communicative significance of periphrasis, illustrating its role in various languages and traditions. By understanding the function of periphrases, we gain insight into the richness of language and the ways in which speakers manipulate words to achieve specific communicative effects. This study aims to highlight the importance of periphrasis in linguistic analysis and its relevance in both formal and informal discourse.

In modern linguistic studies, periphrasis has been analyzed by theorists such as Roman Jakobson, who examined its role in poetic and rhetorical discourse, and Geoffrey Leech, who discussed its stylistic and semantic functions in language. Leech emphasized how periphrases contribute to language variation by providing alternative ways of expressing the same idea, often with added emotional or social connotations. Contemporary research highlights the pragmatic and sociolinguistic aspects of periphrasis. Studies by Paul Grice on implicature suggest that speakers use periphrases to imply additional meanings beyond the literal interpretation of words. Similarly, Brown and Levinson explored periphrases in the context of politeness theory, showing how they serve as a strategy for mitigating directness and maintaining social harmony.

Additionally, periphrasis is a subject of interest in cognitive linguistics, where researchers like George Lakoff and Mark Johnson examine it in relation to conceptual metaphors. Their work demonstrates how periphrases shape the way people conceptualize abstract ideas, such as life, death, and power, through metaphorical expressions.

Methods. The research on the linguistic functions of periphrases is conducted using a qualitative approach, focusing on textual analysis and descriptive methods. A selection of literary works, journalistic texts, and everyday communication examples are analyzed to identify the use of periphrases in different contexts. The study examines how periphrases function at lexical, semantic, stylistic, and pragmatic levels, considering their role in meaning-making, discourse structure, and communication strategies. To achieve this, the study applies discourse analysis to explore the ways in which periphrases influence tone, emphasis, and interpretation. Additionally, a comparative method is used to highlight similarities and differences in periphrastic expressions across various languages. The data for analysis is drawn from diverse linguistic sources, including English literary works, political speeches, newspaper articles, and everyday spoken language.

Results. The study of periphrases across different linguistic contexts has revealed their significant role in enriching communication. The findings demonstrate that periphrases serve lexical, stylistic, and pragmatic functions, making them an essential feature of both spoken and written discourse. From a lexical-semantic perspective, periphrases provide alternative ways to express common words and concepts, often adding nuance or emotional depth. For instance, instead of directly referring to “death,” languages offer periphrastic expressions such as “*eternal rest*” or “*passing away*” which introduce a more sensitive or philosophical tone. This variation not only prevents repetition but also allows for more expressive language use. The stylistic functions of periphrases are particularly evident in literature, journalism, and political discourse. Writers and speakers use periphrases to create vivid imagery, reinforce rhetorical impact, and soften potentially harsh statements. Many periphrases incorporate metaphors, euphemisms, and rhythm, making language more engaging. For example, in political speeches, phrases such as “*economic adjustment*” may replace “*budget cuts*” to lessen the negative connotation. Similarly, in literature, authors employ periphrastic descriptions to enhance poetic and aesthetic appeal, avoiding directness while enriching their narrative style.

Discussion. At the lexical and semantic level, periphrases provide a versatile means of communication, allowing speakers and writers to express the same idea in multiple ways. This

flexibility helps avoid repetition and adds depth to language, particularly in literary and artistic contexts. For example, in describing an everyday phenomenon, English speakers might use several periphrastic expressions to describe the act of dying:

- “*She passed away*”(euphemistic)
- “*She went to sleep*”(softer, metaphorical)
- “*She entered into eternal rest*”(religious, philosophical)

Each of these expressions carries subtle differences in tone and emotional weight, influenced by the context in which they are used. This highlights how periphrases enrich the emotional texture of a narrative or a speech. Periphrases also allow for more precise communication, as they can convey not only the surface meaning but also deeper, often culturally specific connotations. For instance, the phrase “*the big house*” often refers to a prison, particularly in American English, where such a periphrasis serves as a less direct, more socially acceptable way of referencing incarceration.

Periphrasis also plays a critical stylistic and rhetorical role in language, especially in literature and persuasive communication. Writers often use periphrases to craft more engaging narratives, develop characters, or set the tone of a work. In literary texts, periphrases allow for rich descriptions, indirect characterization, and emotional subtext. For instance, in Virginia Woolf’s *Mrs. Dalloway*, the phrase “*The day was not yet done*” is a periphrastic way of saying that the day is still young, adding a philosophical or reflective layer to the narrative.

In political discourse, periphrases serve as a way to soften controversial or contentious issues, making them more palatable to the public. For instance, instead of directly addressing the implications of war or violence, a politician might say, “*We are engaged in a peacekeeping mission*” or “*We seek stability in the region*”, terms that reduce the perception of aggression or conflict. This illustrates how periphrases are often employed strategically to influence public opinion or evade direct accountability.

Conclusion. In conclusion, periphrases serve a range of **linguistic, social, and cultural functions**, making them essential tools for effective communication. They provide flexibility, nuance, and depth to language, allowing for both direct and indirect expression. Whether in literature, political discourse, or everyday conversation, periphrases allow speakers to navigate complex social dynamics, soften sensitive topics, and enhance the emotional or rhetorical impact of their message. Future research might explore periphrases in new forms of digital communication or examine how periphrastic usage shifts in response to changes in societal values and technological advancements.

References:

1. Brown, Penelope, and Stephen C. Levinson. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press, 1987.
2. Grice, H. P. *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press, 1989.
3. Jakobson, Roman. *Linguistics and Poetics*. Harvard University Press, 1960.
4. Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980.
5. Leech, Geoffrey. *Semantics: The Study of Meaning*. Penguin Books, 1981.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM TIZIMIDA O‘QITILADIGAN FANLARNING TARIXIY BOSQICHLARI

Nusratova Hamida Cho‘liboyevna,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
“Maktangacha va boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi dotsenti, PhD

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta’limda xat-savod chiqarishga oid fanlar evolyutsiyasi va uning tarixiy bosqichlari, bolaning savodini chiqarishdagi o‘qitish tizimi, Turkistonda o‘zbek tilida ochilgan yangi usul maktablarining o‘quvchilariga ta’lim-tarbiya berish jarayoni haqida umumiy tahlildagi ma’lumotlar berilgan.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot sari qadam tashlar ekan, ta'lim tizimini yangilash va rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Ilm-fan taraqqiyoti insoniyat tomonidan yaratilgan va to'plagan bilimlarni avloddan avlodga uzluksiz yetkazib berishi bevosita boshlang'ich ta'lim tizimiga ham bog'liq. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Shavkat Miromonovich ta'kidlaganlaridek, *farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi.* Hozirgi kunda butun dunyo miqyosida faoliyat olib borayotgan ta'lim dargohi bo'lmish maktablarning ilk shakllari qadimdan mavjudligi tarixdan ma'lum. Tarixiy manbalarga ko'ra ilk maktablarning paydo bo'lishi insoniyat tarixi davomida bilim olishga intilishning natijasi sifatida ko'rilishi mumkin. Ta'lim jarayoni vaqt o'tishi bilan rivojlanib, amaldagi zamonaviy ta'lim tizimi darajasiga yetib kelgan. Shulardan biri sifatida boshlang'ich ta'lim tizimining tarixiy bosqichlarini o'rganish ham maqsadlidir.

Boshlang'ich ta'lim bu nafaqat ta'lim tizimining, balki jamiyatning asosiy fundamenti hisoblanadi. Hozirgi kunda, ya'ni axborotlashish asrida aqliy va pedagogik faoliyat bilan shug'ullanayotgan barcha mutaxassislar ta'lim mazmuni, metodlari, qonuniyatlari, ta'limni tashkil qilish shakllari, pedagogik texnologiyalar va ularning turlarini, ularni dars jarayonida qo'llay bilishi, ya'ni sodda qilib aytganda, kuchli salohiyat va tajribaga ega bo'lishlari lozim. O'quvchilarni fanga ijodkorlik nuqtai-nazari bilan qarashlarini tashkil qilish, ularda izlanuvchanlik xususiyatlarini shakllantirish va albatta, yangi pedagogik texnologiya usullaridan foydalangan holda darsni samarali tashkil etishi kerak bo'ladi. Shuning uchun ham o'quvchilarni boshlang'ich ta'limdanoq savod o'rgatishga, husnixatga ya'ni chiroyli yozishga o'rgatib borish zarur.

Boshlang'ich ta'limda xat-savod chiqarishga oid fanlarning ildizi XIX asr oxirlarida bo'lmay, balki ilk o'rta asrlardan (VII-VIII asrlar) mavjud bo'lganligi, asrlar davomida insonlarning diniy va axloqiy qarashlaridan kelib chiqib ularning ma'lum o'zgarishlarga erishib borganligi hamda turli davrlarda fanlarning turlicha nomlanganligini ko'rishimiz mumkin. VII-VIII asrlardagi arab istilolari natijasida xalifalik deb atalgan katta davlat vujudga keldi. Istilochilar o'zlari bo'ysundirgan xalqlarga yangi dinni - islom dinini zo'rlab qabul qildirdilar. Islom dini bilan birga shu dinning "muqaddas" kitobi bo'lgan qur'onning tilini, ya'ni arab tilini o'rganish joriy qilindi. Musulmon maktablarida arab tili alohida muhim fan tariqasida o'qitilardi, bilimlar ana shu tilda o'rganilar edi.

Qadimgi vaqtlarda savod chiqarish harf va so'zlarni yozishni o'rgatishdan boshlanar edi. "Maktab" - yozishni o'rgatiladigan joy degan arabcha so'zning ma'nosi ham shundan kelib chiqqan. Agar yozuv o'rgatilmay faqat o'qish bilan cheklansa unda maktab hisoblanmagan. Maktablarda o'quv-tarbiya ishlari juda sodda usulda o'qitilgan. Boshlang'ich ta'lim masjidlar qoshidagi maktablarda berilgan va u besh yilga mo'ljallangan, o'quvchilar 4-5 yoshdan qabul qilingan. O'g'il bolalar masjid imomlari, qizlar esa ayol xalfalar qo'lida ta'lim olgan. Boshlang'ich maktablarda arab yozuvi va o'qish, Qur'oni Karim va hadisdan olingan namunalar, abjad hisobi, she'riy kitoblar, pandnoma, axloq-odob qoidalari o'qitilgan. O'quvchilar o'qitilish bosqichiga qarab "Haftiyakxon", "Abjadxon" va "Qur'onxon" deb atalgan. Maktablardagi ta'lim tizimi bir qancha bosqichli va puxta tashkil etilgani bois savod o'rgatish jarayoni ko'p vaqtni olar edi. Chunonchi, faqatgina alifboni o'rganishga 3-4 oydan bir yilgacha, ba'zida undan ham ko'p vaqt sarflangan. Har bir maktabda yigirmaga yaqin o'quvchi tahsil olgan. Maktab darslarini mullalar olib borgan. Mulla – O'rta Osiyo mamlakatlarida musulmon odatining bilimdoni, din xizmatchisi, diniy maktab o'qituvchisi, savodli, ilmiy kishi hisoblangan. Domla – katta mulla degan ma'noni anglatgan. Arab alifbosini o'rganganlaridan keyin bolalarga qur'ondan parchalar o'qitila boshlangan. O'quvchilar o'zlari o'qib chiqqan arabcha matnning ma'nosini tushunmaganliklari uchun ular qur'ondan olingan parchalarni shu maqsadga maxsus moslashtirilgan kitoblar: "Haftiyak", "Chor kitob" bo'yicha yodlab olar edilar. "Haftiyak" (forscha "Qur'oni Karimning yettidan bir qismi")ni o'qishni boshlaganlar. Ushbu kitob Qur'oni Karimning diniy marosimlarini

ado etishda ko'proq (13-14 ta) o'qiladigan kichikroq suralarini o'zida jamlagan qiroat kitobi hisoblangan. "Haftiyak"ni o'qish maktablarda ikki yilgacha, ba'zan undan ham uzoq davom etgan. "Haftiyak" maktablarda xrestomatiya vazifasini o'tagan birinchi qo'llanma hisoblanadi. O'quvchilar "Haftiyak"ni tugatganlaridan so'ng "Chor kitob" (To'rt kitob)ni o'qishga kirishganlar. "Chor kitob" – islomga oid pand-nasihatlar kitobi hisoblanadi. Kitobda toat-ibodat, shariatning qonun-qoidalar: farz, sunnat, namoz va ro'za haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, unda qiziqarli voqea va hikoyatlar, sharqona donolik namunalari bayon etilgan. Kitob fors-tojik tilida yozilgan bo'lib, turkiy-o'zbek tilidagi tarjimalari ham mavjud.

Bunday o'qishga ikki-uch yil vaqt ketardi. Maktablarda bolalarni boshlang'ich ta'limda o'qitish shu bilan yakunlanardi. Bu maktablarda ham boshqa diniy maktablardagi kabi kaltaklash, tan jazolari "tarbiya"ning "sinalgan" usuli hisoblangan. Atoqli yozuvchi Sadridin Ayniy "Eski maktab" nomli asarida o'sha zamondagi maktablarda hukm surgan vahshiyona odatlarni ta'sirli qilib tasvirlab bergan. Bunda bolalarni qiynoqqa solishning dahshatli ko'rinishlari bayon qilingan. Domla o'quvchilarning "gunohkorligi" uchun ularni jazolar ekan, qo'llarini qayirib, shikast yetkazgan, tovonlarini tilib, yaralariga tuz sepgan. Bunday qabih ta'lim-tarbiya tizimi hokim sinflarning ijtimoiy talabiga mos kelardi. Chunki o'sha davrda maktabning asosiy vazifasi bolalar va yoshlarni dinga sabr-toqat bilan, ko'r-ko'rona itoat qilishga o'rgatishdan, yosh avlodni boylar, ruhoniylar va hokimlarning itoatkor malaylari qilib yetishtirishdan iborat edi. Maktablarda berilgan bilimlar shunchalik arzimasi va shunchalik turmushdan uzoq bo'lganki, o'quvchilarning ko'pchiligi maktabni bitirib chiqqandan so'ng sal vaqt o'tar-o'tmas yana savodsiz bo'lib qolaverar edilar.

Keyinchalik Markaziy Osiyoda bolalar maktabga kirgan dastlabki kundan boshlab ularga harflarni hijjalab o'qish usuli bilan savod o'rgatildi. Bu usul alfavitli xatni o'z tiliga moslab qabul qilgan xalqlar orasida qadimdan davom qilib kelgan usul bo'lib kelgan. Bu qiyin usulga ko'ra o'quvchi dastlab hamma harflarni alfavit tartibida yodlashni, ya'ni har bir harf nomini bilib olishi (masalan, arab alfavitida: alif, be, se, te, jim kabi) so'ngra esa shu harflarni hijjalab qo'shib o'qishni mashq qilish lozim edi. Shu mashqlar oxiriga yetkazilganidan keyin o'quvchining qo'liga birinchi kitob tariqasida qur'on berilardi. Maktabdor domla qur'onning boshidan boshlab, har bir surasini jumlama- jumla baland ovoz bilan o'qib berar, shogirdlar esa shu jummalarni qayta-qayta takrorlab, aytar edilar. "Savod chiqarish"ni bunday osonlik bilan o'qitishning natijasi shu bo'ldiki, o'quvchi hali harflarni yaxshi o'qib olmay turiboq, uning qo'liga o'qish uchun berilgan qur'onni o'qib berolmay, juda qiynaladigan bo'lib qoldi. Shu tariqa maktablarda kitob o'qishga o'rgatish yozishga o'rgatishdan ajratildi. Yozuv alohida fan qilib ajratildi, kotiblik kasbini tanlab olgan kishilargagina yozuv o'rgatiladigan bo'lib qoldi. Lekin boylar va o'ziga to'q kishilarning bolalari oddiy oila bolalaridan farqli ko'proq ilm olish imkoniyatiga ega edi. Ular o'g'illarini maktabdor domla (o'zi maktab ochib o'zi o'qitadigan kishi) qo'liga topshirar edi. Domla bolaga husnixat va og'zaki hisobni, shu bilan birga tilni ham o'rgatar edi. Natijada bolalar boshqa bolalardan farqli o'laroq ancha savodli bo'lib qo'lyozmalarni o'qiy olardi, hisob amallarini ham bemalol bajarardi. Bundan kelib chiqadiki, boshlang'ich ta'limda matematika fanining joriy etilishi ham aynan shu davrlarga borib taqaladi.

Demak, bolaning savodini chiqarishdagi o'qitish tizimida VII - VIII asrlardagi sturuktura XVIII asrgacha bir xil tizimda davom etdi. To'g'ri, XIV- XV asrlarda Alisher Navoiy, Boburiylar davrida o'qitishning boshlang'ich ta'lim tizimida chiroyli yozuvga, qiroat bilan o'qishiga, hisob amaliga, handasa, fiqh kabi fanlar e'tibor qaratilgan va umumiy tarzda o'rgatila boshlangan, lekin bular yurtimizda keng miqyosda joriy etilmagan edi. Shuning uchun ham bu davrni ham, umumiy holatda, o'qitish sturukturasini bir xil deyishimiz mumkin. XVIII asrga kelibgina o'qitish tizimida Shermuhammad Munisning "Savodi ta'lim" asari orqali yangilanishlar, o'zgarishlar bo'lganligini kuzatishimiz mumkin. Munisning "Savodi ta'lim" asarini birinchi o'zbek manzumi (alifbe darsligi) tarzida o'rganamiz. 1804-yilda shoir alifbo sifatida foydalanish uchun mazkur "Savodi ta'lim" kitobini yozadi. Ushbu kichik risolada chiroyli xat yozish usullari bayon qilingan bo'lib, ikki qismdan iborat: birinchi qismida xat mashq qilishga tayyorgarlik va bu ish uchun kerakli asboblarga to'g'risida so'z yuritilgan bo'lsa, ikkinchi qismida esa xat mashqi usullari haqida amaliy

yo'l bilan ta'lim berish haqida so'z boradi. Shoir o'zining ushbu risolasi boshida jamiyatda yozuvning katta ahamiyatga ega ekanini qayd qilib o'tgan.

XIX asrning 80-yillaridan boshlab o'lkani muvaffaqiyatli egallab olgan ruslar gimnaziya maktablarini ochishga kirishdilar. Bu maktabning yuzaga kelishiga asosiy sabab shu ediki, chor hukumati mahalliy xalqlar orasidan tayanch shaxslarni yetishtirish, o'zlarining manfaatlari yo'lida xizmat qiladigan tarjimonlar, bir so'z bilan aytganda xizmatchi tayyorlash edi. Ana shunday dastlabki rus-tuzem maktabi 1884-yilning 19-dekabr kuni Toshkentlik savdogar Said Azimboyning uyida ochiladi. Bu rus-tuzem maktablaridagi o'qish muddati 4 yil bo'lib, bu vaqt ichida o'quvchilar rus tili, rus qonunlari, matematika, hunarmandchilik va shariat amallaridan tahsil olishardi.

Keyinchalik, XX asrning boshlarida siyosiy, madaniy, iqtisodiy jihatdan inqiroz holatiga tushib qolgan, mustamlaka tufayli rivojlanish past darajada bo'lgan o'lkada Turkiston ziyolilari chor Rossiyasining mustamlakachilik zulmidan qutulish, o'z milliy davlatchiligini barpo etish, xalqqa ziyo tarqatish choralari ko'rdi. Bu borada jadidchilik harakati katta rol o'ynadi. Jadidchilik - rus mustamlakachiligiga qarshi milliy demokratik harakat bo'lib, u o'sha davr Turkistondagi qoloq iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sharoitda yashayotgan xalqlarni madaniylashtirish, jamiyat hayotida ijtimoiy va madaniy islohotlar o'tkazish, milliy mustaqillik g'oyalarini hayotga tadbiq etishni maqsad qilgan edi. Turkistonda jadidchilik g'oyalari XIX asrning 90-yillaridan yoyila boshladi va XX asrning 30-yillari oxirlarigacha o'lka ijtimoiy-siyosiy hayotida muhim rol o'ynadi. Uning asoschisi diniy-dunyoviy ilmlarni chuqur egallagan Ismoilbek Gaspirali (1851-1914) bo'ldi. Ismoilbek Gaspirali 1884-yilda jadid maktabi tashkil etib, 40 kunda 12 bolaning savodini chiqargan shaxs edi. Uning o'qitish usuli «usuli savtiya», ya'ni «yangi usul» nomi bilan shuhrat qozondi. «Jadid» arabcha so'z bo'lib, «yangi» degan ma'noni bildiradi. Ismoilbek Gaspirali g'oyalarini qabul qilgan yangilik tarafdorlari «jadidlar», uning g'oyalari esa «jadidchilik» nomini oldi. Yangi usul maktablarida o'qitish samaradorligini ta'minlash uchun darslik, qo'llanma va yangi adabiyotlar, shuningdek, talabchan va iqtidorli muallimlar zarur edi. Chunki ularni kitoblar va muallimlar bilan ta'minlash, yoshlarning xorijda ta'lim olish ishlariga ko'maklashish jadidlarning asosiy maqsadlaridan bo'lgan. Shundan kelib chiqib jadid maktablari uchun yozilgan dastlabki fanlarga oid kitoblar S.Ayniyning «Tartil ul-Qur'on» («Qiroat kitobi»), «Zaruriyoti diniya» («Diniy kitob») va «Tahsib us-sibyon» («Bolalar tarbiyasi») nomli o'qish kitoblari 1909-yilda Orenburgda nashr etiladi. Ayniy «Tahsib us-sibyon» darsligini Ismoil Gasprinskiyning «Xo'ji sibyon» («Bolalar muallimi») kitobi ta'siri ostida yozgan. Ismoilbek Gasprali ham darslik yaratadi, o'zining «Tarjimon» (1883-1914) gazetasini tashkil etib, jadidchilikni turkiy xalqlar orasida keng targ'ib qiladi.

Bu maktablarda haqiqatan ham ko'p yangi narsalar joriy etilgan, masalan, bolalar polda emas, balki partalarda o'tirishgan, tijorat va savdo-sotiqqa oid fanlar o'rgatilgan. Jadidchilik harakatining yirik namoyandalari ham ketma-ket jadid maktablari uchun darsliklar yaratishni boshlaydilar. Ayrim muallimlar ham o'zlari darsliklar yozib, shu asosda ta'lim berganlar. Xususan, Saidrasul Saidazizov «Ustodi avval» (1903), Behbudiy «Risolai asbobi savod» (1904), «Risolai jug'rofiya umroniy» (1905), Munavvarqori «Adibi avval», «Adibi soniy» (1907), Abdulvohid Burhonov «Rahbari xat» (1908), Avloniy «Birinchi muallim» (1910), «Ikkinchi muallim» (1912), Rustambek Yusufbek o'g'li «Ta'limi avval», A.Ibodiyev «Tahsil ul-alifbo», shuningdek, Shokirjon Rahimiy tomonidan 1919-yilda chop etilgan o'zbek tilidagi birinchi alifbe darsligi - «Sovg'a» darsliklarini yozib nashr etishdi.

Turkistondagi o'zbek tilida ochilgan yangi usul maktablarining o'quvchilariga ta'lim-tarbiya berish jarayonida keng ko'lamda foydalanilgan bu darsliklar yangi usulda ya'ni «usuli savtiya»da yozilgan bo'lib, bunday usulda yozilgan dastlabki asar «Ustodi avval»dir. Darslikning muallifi Turkiston maktab-maorifi tizimining otashin tashkilotchisi va targ'ibotchisi, toshkentlik Saidrasul Saidzizovdir. Bu kitob yangicha tipdagi maktab talabalari uchun tasnif qilingan ellikka yaqin nomdagi alifbo va o'qish kitoblarining maydonga kelishiga sabab bo'ldi. Yangi usul maktabi o'qituvchilariga ham bu darslik manzur bo'lgan. Chunki bu kitobning tili va mazmuni o'rganishga oson va tushunishga qulay edi. Shu sababli bu maktablarda «Ustodi avval»dan alifbo darsligi

sifatida foydalanilgan. Darslik pedagogik va badiiy tusda bezatilgan bo'lib, birinchi sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan. Bunday yangicha o'qitish tizimi musulmon bolalariga qisqa vaqt ichida ham dunyoviy, ham diniy ta'lim berish dasturi asosida olib borildi. Bu dasturga ko'ra, maktablarda o'qitish tizimi ikki bosqichdan iborat bo'lgan. Birinchi bosqich boshlang'ich qism deb atalib, uning taxsil muddati 4 yil bo'lgan. Birinchi bosqichni tugatgan shogird eski maktabda 10 yil o'qigandan ko'ra yaxshiroq savod chiqargan. Ikkinchi bosqichni muvaffaqiyatli tugatgan shogird arabcha, forsha, turkiy tilda bimalol so'zlashib, ruschada ham erkin gaplasha olar edi.

Hozirgi rivojlanib kelayotgan yangi O'zbekistonda ta'limni isloh qilishga alohida e'tibor qaratilayotganligi, ta'lim tizimini xalqaro standartlarga mos kelishi uchun qilinayotgan sa'y-harakatlar yurtimizda o'qitish tizimini yuqori darajaga ko'tarilishiga qaratilganligi e'tirofga loyiq. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim tizimini, unda o'qitiladigan darsliklarni yangidan ishlab chiqilishi, ularning sifat-samaradorligini oshirilganligi, o'qituvchi va o'quvchilar uchun yaratilayotgan afzalliklar respublikamizdagi ta'lim sifatining takomillashayotganligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.M.Mirziyoyev. 2017-yil 5-iyuldagi PF-5106-son Farmoni
2. Abdullayeva M. va boshqalar. "Ta'lim tarixi".T., Muharrir, 2013,16-30-b.
3. Rahmatilla Barakayev -"Ma'rifatga tashna millat kerak yurtga" saylanma, T.:Muharrir nashriyoti. - 2024,76-b.
4. Qo'chqortoyev I. O'zbek milliy alifbosi (davra suhbat) /O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 1993-yil, 13-avgust, 2-b
5. Nusratova, H. (2021,October). "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish": DOI: 10.53885/edinres. 2021.80. 81.021 Nusratova Hamida, Nizomiy nomidagi TDPU, Boshlang'ich ta'lim fanlari kafedrasi dotsenti, PhD. In *Научно-практическая конференция* (pp. 51-52).
6. Hamida, N. (2022, March). "Boshlang'ich ta'limda sinfdan tashqari o'qish darslarining o'qitilish holati": DOI: 10.53885/edinres. 2021.68. 31.102 Nusratova Hamida, Nizomiy nomidagi TDPU Boshlang'ich ta'lim fanlari kafedrasi dotsenti, phd Tursunova Zarina, Nizomiy nomidagi TDPU 2-bosqich magistri. In *Научно-практическая конференция*.

ADABIY TILNING ZAMONAVIY LEKSIK TIZIMI TIBBIY BIRLIKLAR IFODASIDA

Navruzova Muyassar Gaybullayevna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Buxoro davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya. Tibbiyot sohasida ishlatiladigan terminlar, o'ziga xos ma'nolari va turli xil shakllari bilan bir biriga chambarchas bog'liqdir. Bu terminlarni o'rganish uchun tibbiyot sohasidagi maxsus bilim va tajribaga ega bo'lish talab qilinadi. Paralingvistik tibbiyot terminlari esa, ularning ma'nolari va kelishuv shakllari bo'yicha boshqa so'zlardan farqli bo'ladi. Ushbu maqolada adabiy tilning zamonaviy leksik tizimi tibbiy birliklar ifodasida haqida fikr-mulohaza bildirilgan.

Kalit so'zlar: muloqot, terminologizatsiya, adabiy til, dialektal terminologiya, leksik birlik, so'z birikmalari, nutq, tibbiy xodimlar nutqi, umumiste'mol leksika, umumiy atamalar, maxsus keng atamalar, maxsus tor atamalar.

Har bir mustaqil bilim sohasining shakllanishi va rivojlanishi, tadqiqot predmetining qat'iy belgilanishi, o'rganilayotgan predmet yoki tushunchaning asosiy kategoriyalari va rivojlanish qonuniyatlari o'rganilayotgan obyektning mohiyati to'g'risidagi yangi bilimlarni aktuallashtirishga xizmat qiladi. Terminlar va terminologik tizimlar haqidagi bilimlarning ortib borayotgan hajmi ushbu tushunchalarning tabiati va funktsional holati haqidagi sifat jihatidan yangi g'oyalarga aylanadi. Har qanday fan sohasining tushunchalar tizimi unga mos keladigan atamalar tizimida o'z aksini topadi. Til belgisi sifatida atama ko'plab tadqiqotchilarning e'tiborini jalb qilishda davom etmoqda va terminologiya lingvistik tarmoq sifatida mustaqil yashash huquqini oldi. Terminologiya bu qism sifatida keng tushuniladi fan, texnika, rasmiy ish tili tushunchalari tizimi nomlari va ularning ishlab chiqarishda, umuman ijtimoiy hayotda yoki ularning alohida tarmoqlarida aks etishidan iborat bo'lgan adabiy tilning zamonaviy leksik tizimi. Zamonaviy tadqiqotlarga muvofiq terminologiya tilda ob'ektiv mavjud bo'lgan yoki ilmiy tahlil orqali aniqlangan fan va texnika ob'ektlari, hodisalari va tushunchalarini aks ettiradi. Shunday qilib, bizning tadqiqotimizda terminologiya majmui sifatida emas, balki uning kommunikativ ehtiyojlarini qondiradigan maxsus faoliyat sohasi belgilari tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

Olima D. Xudoyqulova mumtoz tarixiy-badiiy matnlardagi va lug'atlardagi dori nomlarini asosiy funksional-semantik va leksikografik talqinlarini tadqiq qilgan. Ulardan ayrimlarini sanab o'tamiz: (Qadimgi turkiy lug'at)da quyidagi dori nomlari uchraydi: ot – "dori"; urayun – "hind dorilaridan birining nomi, qaynoq sharbat"; xasni "Hindistondan keltiriladigan dori", otrüm – "surgi dori"; irwi "davolashda qo'llanadigan hindcha dori, mitridus – dori qorishmasi nomi, ma'zun – "dori aralashmasi"; darman – "dori", tirjaq – "hayvon va hasharotlar zahriga qarshi dori".

"Qutadg'u bilig"da quyidagi terminlar qayd etilgan: ogit – "za'faronga bir necha xil ashyolar

qo'shib tayyorlanadigan dori", ma'jun – "dorivor giyohlardan tayyorlanadigan dori nomlarini ifoda etgan"; güvarış (guvorish) – "ovqat hazm qiladigan dori"; teränbin – "bo'shatuvchi, tozalovchi dori". Teränbin (tarangbin) – "yaproqda paydo bo'ladigan shira, surgi dori" sifatida foydalanilgan. Sikanjabin – "sirka murabbo" ni anglatgan.

"Boburnoma"da qayd etilgan dori hamda dorivor giyoh nomlari: basit – "qizdiruvchi dori"; mushil – "surgi dori", mustahil a. – "yengillatuvchi, suradigan, yuvib ketadigan, me'dani tozalaydigan" dori, adviya – "davolar, dorilar", yabruhus – sanam "mehrighiyoh" "mandragora" qulan quyrug'i, ko'k shiboq "birgalikda qo'llanganda jonzoatlarni karaxt holga keltiradigan o't": murch "tropik o'simlik va uning ziravor sifatida ishlatiladigan dumaloq mevasi, urug'i"; "qora qalampir", buxor "bug", "bug'lanish", aqoqir "shifobaxsh o'simlik ildizi": doruyi kor, marham "malham"; "dorivor qorishma, "dorivor mazъ", simob f. "dori sifatida iste'mol qilingan aralashma"; rtut, jullob "gulob, gul suvi (shirasi) bilan asal yoki shakarni aralashtirib tayyorlangan sharbat", ma'jun a tinchlantiruvchi sifatida iste'mol qilingan, "dorivor qorishma"; ma'zun "lekarstvennaya smes"; gili maxtum; taryoqi foruq – ziddi zahar. Farmasevtika terminlarining tarixiy manablardagi, lug'atlardagi ko'rinishlari ilmiy tadqiqotlarida tahlil qilingan.

Dori-darmon nomini atovchi birliklarda ko'pgina holatlarda semantik kodlardan foydalaniladi. Tarkibli terminlar, ayniqsa, ko'p komponentli terminlar til tejamkorligi talabini qondirmaydi, shuning uchun ham farmasavtik terminlarda ularni qisqartirish yoki so'zlashuv nutqida qisqartirish tendensiyasi mavjud. Masalan, dori vositalarining nomlari, odatda, qisqartirilgan variantlarga ega: brilliant ko'ki (zelyonka), xantal qog'ozi (gorchichnik), qayin qatroni (degot), jenshen preparatlari (jenshen), kaliy permanganat (margansovka), kanakunjut moyi (kastorka), faollashtirilgan ko'mir (ugol) va boshqalar.

Shuningdek, dorivor o'simliklarning nomlari – damlama, qaynatma, tabletka, tomchi va shunga o'xshash ma'nolarda metonimik qo'llaniladi: valeriana preparatlari (valerianka), arslonquyruq nastoykasi (pustirnik), shuvoq nastoykasi (polin), termopsis nastoykasi (termopsis) va boshqalar.

Dori-darmon nomlarini quyidagicha (tabletk, suyuqlik, ukol) tasniflaymiz:

a) Bolalar uchun quvvatlantiruvchi vositalar: **(VITA STARS MULTIVITAMIN KOMPLEKSI XOLIN)**

b) Ayollarni davolash uchun gormonal vositalar;

v) Erkaklarni davolash uchun gormonal vositalar;

a) Inson organizm himoyasini kuchaytiruvchi moddalar;

Mushak massasini o'stirish, kuchni oshirish stimulyatorlari;

Qomatni to'g'rilash va organizmni atrof muhitning zararli ta'siridan himoya qilish uchun o'simliklardan olinadigan preparatlar;

Psixotrop vositalar – ruhiyatga ta'sir etuvchi kimyoviy preparatlar;

Biologik faol qo'shimchalar (oziq-ovqat);

Immun tizimini mustahkamlovchi preparatlar;

Shamollashga qarshi preparatlar;

Test o'tkazish uchun moddalar;

Allergiyaga qarshi preparatlar;

Dori vositalari nominatsiyasining ko'rib chiqilgan barcha turlari til resurslarini tejashning global qonunini amalga oshirishga yordam beradigan qisqartirish kabi derivation usul orqali yaratilgan.

Inson o'z hayoti davomida atrofdagi voqelikning ko'plab jarayonlari, hodisalari, predmetlarini kuzatishiga to'g'ri keladi. Shuning uchun ularning har biriga til vositalari bilan ifodalangan o'z nomini berish ehtiyoji tug'iladi. Busiz, bunday nomlarsiz bilimlarni to'plash, ularni keyingi avlodlarga yetkazish haqida o'ylashning ham hojati bo'lmaydi. Inson til vositalaridan foydalanib, tevarak-atrofdagi voqelikdagi narsa va hodisalarni belgilashi va nomlashi bilan bir qatorda, ularni tizimga solib, turli mavzuiy guruhlariga ajratgan.

Ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan o'zgarishlarni tilning leksikasi yaqqolroq aks ettiradi. Leksik birliklar jamiyat hayotining ijtimoiy, iqtisodiy, ilmiy sohalarida sodir bo'ladigan barcha o'zgarishlarga juda tez munosabat bildiradi.

Tibbiy birliklar ularning ma'nolari va ishlatilishiga oid qoidalarni o'rganishga yordam beradi. Bu xususiyatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Tuzilishi: Tibbiy terminlarning tuzilishi, ularning ma'nolari va ishlatilishiga oid qoidalarni tushunish uchun muhimdir.

2. Ma'nosi: Tibbiy terminlarning ma'nosi, ularning ishlatilishiga oid qoidalarni tushunish uchun muhimdir. Ma'nolari, kasalliklar va davolash usullari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

3. Ishlatilishi: Tibbiy terminlarning ishlatilishi, ularning ma'nolari va tuzilishiga oid qoidalarni tushunish uchun muhimdir. Ishlatilishiga oid qoidalarni bilish, terminlarni to'g'ri tarzda ishlatishga yordam beradi.

4. Prefikslar va suffikslar: Tibbiy terminlarda ishlatiladigan prefikslar va suffikslar, ularning ma'nolari va ishlatilishiga oid qoidalarni tushunish uchun muhimdir.

5. So'zlar orasidagi farq: Tibbiy terminlarning bir-biridan farqini tushunish, ularning ma'nolari va ishlatilishiga oid qoidalarni tushunish uchun muhimdir.

6. Tarjima: Tibbiy terminlarni tarjima qilish, ularning ma'nolari va ishlatilishiga oid qoidalarni tushunish uchun muhimdir. Tarjima qilishda, terminlarning to'g'ri tarzda tushunilishi va ishlatilishi muhimdir.

Davrlar o'tishi bilan u yoki bu bilim sohasidagi so'zlarni birlashtiruvchi maxsus terminologik tizimlar shakllana boradi.

Umuman tibbiyot, kasalliklar va ularni davolash usullarini bilish har bir inson uchun zarur bo'lgan. Tibbiyotning mavhum tushunchalari ming yillar davomida inson aqli bilan asta-sekin yaratilgan, o'zgargan, yo'qolgan va yangi nomlar bilan boyitilib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Merriam-Webster's Medical Dictionary Mass Market Paperback. MerriamWebster Inc., – 2016. – 896 p.

2. Robinson A. Implementation of the Integrative Approach to Teaching Medical English for Academic Purposes / A. Robinson, Yu. Lysanets, O. Bieliaieva //

3. Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи : збірник статей III Міжнародної наук.-практ. конф., Полтава, 31 травня – 01 червня 2018 р. – Полтава : Вид-во «Астроя», 2018. – С. 273–281.

4. I. Znamenska. Medical English. Student's Book. / I. Znamenska, O. Bieliaieva, O. Pisotska, K. Havrylieva. – Vinnytsia: Nova Knyha, 2020. – 264 p.

5. BEJENAR G. I. Structural-semantic characteristics of French medical terms: Autoref. dis.... sugar. Philol. -L., 1973. 20 p.

THE USAGE OF REFUSAL STRATEGIES IN ARTISTIC DISCOURSES: A LITERARY PERSPECTIVE

Ro'ziyeva Nilufar Kamtarovna,

*Phd student of Bukhara state university, Teacher of Bukhara state pedagogical institution,
n.k.roziyeva@buxdu.uz*

Annotation. This paper explores the role of refusal strategies in literary discourse, analyzing how acts of refusal—both linguistic and structural—function as tools of resistance, identity assertion, and narrative disruption. Drawing on speech act theory, discourse analysis, and the works of thinkers like Austin, Searle, Foucault, and Butler, the article examines refusal as a complex and multi-layered phenomenon in literature. Through textual analysis of works such as Herman Melville's "Bartleby, the Scrivener", Samuel Beckett's "Waiting for Godot", and postcolonial and feminist literature, the paper reveals how refusal operates not only as a thematic motif but also as an aesthetic and ideological strategy. These literary refusals open up spaces for alternative meanings and challenge hegemonic structures within and beyond the text.

Keywords: refusal strategies, literary discourse, speech act theory, resistance in literature, narrative disruption, postcolonial literature, feminist literature, performativity, discourse analysis, Bartleby, artistic resistance

Аннотация. В этой статье исследуется роль стратегий отказа в литературном дискурсе, анализируется, как акты отказа — как лингвистические, так и структурные — функционируют как инструменты сопротивления, утверждения идентичности и нарушения повествования. Опираясь на теорию речевых актов, анализ дискурса и работы таких мыслителей, как Остин, Сирл, Фуко и Батлер, в статье рассматривается отказ как сложное и многослойное явление в литературе. С помощью текстового анализа таких произведений, как «Бартлби, писец» Германа Мелвилла, «В ожидании Годо» Сэмюэля Беккета, а также постколониальной и феминистской литературы, в статье раскрывается, как отказ действует не только как тематический мотив, но и как эстетическая и идеологическая стратегия. Эти литературные отказы открывают пространство для альтернативных значений и бросают вызов гегемоническим структурам внутри и за пределами текста.

Ключевые слова: стратегии отказа, литературный дискурс, теория речевых актов, сопротивление в литературе, нарушение повествования, постколониальная литература, феминистская литература, перформативность, анализ дискурса, Бартлби, художественное сопротивление

Annotatsiya. Ushbu maqola rad etish strategiyalarining adabiy nutqdagi rolini o'rganadi, rad etish harakatlari - ham lingvistik, ham tizimli - qarshilik, shaxsni tasdiqlash va hikoyani buzish vositasi sifatida qanday ishlashini tahlil qiladi. Maqolada nutq akti nazariyasi, nutq tahlili hamda Ostin, Searl, Fuko, Butler kabi mutafakkirlarning asarlaridan kelib chiqib, rad etish adabiyotdagi murakkab va ko'p qatlamli hodisa sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada Herman Melvillning "Bartlbi, yozuvchi", Semyuel Bekketning "Godotni kutish" asarlari, postkolonial va feministik adabiyotlar kabi asarlarning matn tahlili orqali rad etish nafaqat tematik motiv, balki estetik va mafkuraviy strategiya sifatida ham qanday ishlashini ochib beradi. Ushbu adabiy rad etishlar muqobil ma'nolar uchun bo'shliqlarni ochib beradi va matn ichida va undan tashqarida gegemon tuzilmalarga qarshi chiqadi.

Kalit so'zlar: rad etish strategiyalari, adabiy nutq, nutq akti nazariyasi, adabiyotdagi qarshilik, hikoyaning buzilishi, postkolonial adabiyot, feministik adabiyot, performativlik, nutq tahlili, Bartlbi, badiiy qarshilik

In literary studies, refusal is more than a simple negation; it is a powerful communicative strategy with aesthetic, ideological, and political implications. Refusal strategies in artistic discourses, especially in literature, allow characters, narrators, or even authors to resist normative structures, assert autonomy, or critique societal expectations. This paper explores the usage of refusal strategies in literary texts, drawing on speech act theory, discourse analysis, and examples from both classic and contemporary literature.

Speech act theory, particularly the work of J.L. Austin and John Searle, provides a foundation for understanding refusal as a performative act. According to Austin (1962), utterances do not merely convey information but also perform actions. Searle (1969) categorizes refusals under 'directive acts'—utterances intended to get the listener to do something, or in this case, to refrain from doing something. In literature, refusals may not always be explicit; they can be embedded within narrative structures, character development, or thematic elements.

Discourse analysts such as Gee (2011) and Wodak (2009) argue that language is a tool of social positioning. Refusals in literature often reveal deeper struggles—be they psychological, social, or political. Drawing on Foucault (1977), refusal can also be seen as a form of resistance against dominant discourses, an attempt to 'speak otherwise.' Judith Butler's concept of performativity (1990) is also relevant, as acts of refusal may challenge gender norms or identity expectations.

One of the most emblematic examples of literary refusal is Herman Melville's "Bartleby, the Scrivener" (1853), in which the titular character repeatedly states, "I would prefer not to." Bartleby's refusal is both linguistic and existential; it disrupts the capitalist workflow and refuses to explain itself. Bartleby becomes a symbol of passive resistance, his silence and immobility speaking volumes.

Samuel Beckett's "Waiting for Godot" (1953) employs refusal through absence. The awaited figure, Godot, never arrives, and the play refuses traditional narrative resolution. Vladimir and Estragon's repetitive, cyclical dialogues also resist progress and meaning. This form of dramaturgical refusal mirrors the existential uncertainty of the postwar era.

In postcolonial literature, refusal takes on a political dimension. Chinua Achebe's "Things Fall Apart" (1958) shows the protagonist Okonkwo resisting colonial and cultural changes imposed by British rule. Similarly, in Ngũgĩ wa Thiong'o's works, characters often refuse Western linguistic and cultural domination. These refusals serve to reclaim indigenous identity and resist cultural erasure.

Gendered refusal appears prominently in texts like Kate Chopin's "The Awakening" (1899), where protagonist Edna Pontellier rejects the expectations of motherhood and marriage. Her final act—walking into the sea—is a tragic but profound refusal of societal norms. In more contemporary literature, such as Margaret Atwood's "The Handmaid's Tale" (1985), refusal is enacted through subversion and internal rebellion against patriarchal control.

Refusal strategies in literature serve multiple functions. They challenge narrative conventions, question power structures, and reveal characters' inner conflicts. Whether through silence, negation, or non-participation, these strategies shift the power dynamics between text and reader, author and character, individual and society. The literary refusal thus becomes a creative and critical act—an articulation of autonomy, resistance, and meaning-making.

The usage of refusal strategies in artistic literary discourse reveals the multiplicity of meanings that silence, negation, and resistance can embody. From Bartleby's passive resistance to gendered acts of defiance, refusal in literature offers a profound commentary on human agency, social structures, and the very act of storytelling. As aesthetic tools, these strategies open avenues for further exploration in both literary and interdisciplinary contexts.

BIBLIOGRAPHY:

1. Austin, J. L. "How to Do Things with Words". Oxford University Press, 1962.
2. Searle, John R. "Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language". Cambridge University Press, 1969.
3. Foucault, Michel. "Discipline and Punish: The Birth of the Prison". Vintage Books, 1977.
4. Butler, Judith. "Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity". Routledge, 1990.
5. Melville, Herman. "Bartleby, the Scrivener". 1853.
6. Beckett, Samuel. "Waiting for Godot". Grove Press, 1953.

MASALCHILIKNING RIVOJLANISH JARAYONLARI

*Nosirova Dilfuza Mustafoyevna
Xorijiy tillar kafedrasida katta o'qituvchisi*

Masalchilik janri qadimdan insonlarga axloqiy saboq berish, ijtimoiy hodisalarni tanqid qilish, va tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynagan. Barchamizga ayon-ki, dunyo masalchiligi o'tmishdan paydo bo'lib, asta-sekin rivojlana boshlagan. Asarlar syujetining asosida VIII - X asr boshlaridagi tarixiy voqealar, chunonchi, sarkarda Buyuk Karl xalqlarining ko'chish davri voqealari yotadi. Asta-sekin bu asarlarning syujetiga biror-bir voqea-hodisaning bayoni bosh maqsad etib qo'yila borib, keyinchalik biror bir qahramon, buyuk bir shaxs haqida kuylanadigan hamda ular alohida to'plamlarga yig'ila boshlangan. Buyuk Karl nomi bilan bog'liq to'plamlar ancha mashhur bo'lgan. Shunday to'plamlardan mashhur fransuz qahramonlik eposining yodgorligi "Rolland haqida qo'shiq" hozirgi kunlargaacha mashhurdir. Bu asar syujetiga yurtini bosqinchilardan saqlab qolish uchun o'zini qurbon qilgan qahramon haqida bayon qilinadi. "Roland haqida qo'shiq" jahon xalqlarining bolalarga bag'ishlangan dastlabki mashhur fransuz adabiyoti namunasidir.

XVIII asr Fransiyada adabiy ertaklar an'anaviyligi sifatida e'tirofga sazovor. Bu aslida bolalarga emas, kattalarga mo'ljallangan adabiyot sifatida yuzaga kelgan. Ungacha ham bolalar adabiyoti degan alohida tushuncha mavjud bo'lmay, faqat keyingi asrdagina bolalar kitobxonligi hodisasi voqelikka aylangan. Ya'ni, kattalar adabiyotidan qayta ishlanib, kichkintoylar uchun

soddalashtirilgan, ularga moslashtirilgan adabiyot paydo bo'ldi. Shunday nashrlarga Fransua Rablening XVI asrda yozilgan va Uyg'onish davri adabiyotining yorqin namunasi sifatida o'rin olgan "Gargantuya va Pantagryuel" asaridir. Butun Evropada bo'lgani singari Fransiya ham bu davr dunyo va insonni kashf etish, inson qadriyatlari, uning ijodiy imkoniyatlari va intilishlari davri bo'ldi. Uyg'onish davri yozuvchi va shoirlari o'zlarining ijodlari bilan insoniyat olamining barcha jabhalarini qamrab olishdi. Ming yillar mobaynida madaniy taraqqiyot davomida insoniyat son -sanoqsiz adabiy asarlar yaratdi, ular orasida odamning atrofidagi dunyo haqidagi g'oyalarini aks ettirish shakli va shakliga o'xshash ba'zi asosiy turlarini ajratish mumkin. Bu adabiyotning uch turi (yoki turi): *doston, drama, matn*. Har bir adabiyot turining farqi nimada?

Shunday bo'lsa-da, adabiyotda hali ertak va masallarga nisbatan past nazar bilan qarash illati mavjud edi. Go'yoki, "ertakona" an'ana faqatgina jiddiy bo'lmagan, "badiiy jihatdan zaif adabiyot" dagina uchragan. Ammo Rable o'zining mashhur romanida hech ikkilanmay, folklordagi ulkan odamlar (velikanlarning) obrazidan foydalandi. Fransiya romantizm bilan birga xalq ijodi va madaniyatiga yetuk estetik hodisa sifatida qiziqib murojaat qilish, Yevropaning boshqa mamlakatlaridan ancha keyin shakllandi. Bilamizki, xalq ertaklarini yig'ib yozish esa XIX asrning yetmishinchi yillaridagina boshlandi. XVII asr oxiri Sharl' Perro ertaklarining yaratilishi bilan belgilanadi va uning ertaklari fransuz adabiy ertaklarining eng zo'r hamda yorqin namunalar sifatida e'tirof etiladi. Fransiya XVIII asr esa ertaklarning oltin asri hisoblanadi. Uyg'onish davrida talaygina shoir va yozuvchilar bu universal janrga ko'p murojaat qilgan va uning estetik imkoniyatlaridan foydalanib, dolzarb mavzular bilan boyitib borishgan. Masalan, Val'ter falsafiy ertaklar yozgan. Sharqning "Ming bir kecha" ertaklari fransuz tiliga tarjima qilingach, sharqona ertaklarga o'xshatishlar paydo bo'ldi. Ammo shu XVIII asrning o'zidayoq ertaklarning urf bo'lishi ancha pasaydi. Ilgari bolalarga mo'ljallangan maxsus adabiyot yo'qligi uchun kichkintoylar kattalarning asarlarini o'qishar edi. Keyingi asrlarda esa Sharl' Perroning qisqartirilgan ertaklaridan aynan bolalar uchun namunalar tayyorlangan. Ulardan shafqatsizlik, erkinlik, badiiy o'yinlar olib tashlanib, anchayin soddalashtirilgan. Rusning inson aql-zakovatiga siqinish hamda dunyoga ongli ravishda nazar solishi kabi pedagogik nazariyalari ham Uyg'onish davri bilan bog'liq. Masalchilik haqida fikr yuritmoqchi bo'lsak, quyidagi masalni misol qilib olishimiz mumkin.

Ikki do'st va ayiq

Ikki do'st o'rmonda aylanib yurganlarida to'satdan ayiqqa duch kelib qolishibdi. Ulardan birinchisi shoshib daraxtga chiqib olibdi va ayiqning changalidan qutulib qolibdi.

Ikkinchisi esa, hech narsa qo'lidan kelmasligini bilib, o'zini o'lganga solib yotib olibdi. Ayiq yerda yotgan kishining oldiga kelib, qulog'ini hidlabdi. Hatto uni turtib ham ko'ribdi. Kishini o'lgan deb o'ylab, unga tegmasdan ketib qolibdi. Ayiq ketgach, haligi kishining do'sti daraxtdan tushib kelib: — Do'stim, ayiq qulog'ingga nima deb shivirladi? — deb so'rabdi. — U menga: qiyinchilik paytida tashlab ketadigan do'st bilan sayohatga chiqishni yaxshilab o'ylab ko'rmabsan-da, dedi, xolos, — deb javob beribdi do'sti.

Qissadan hissa: Do'stlik qiyinchilikda sinaladi. EZOP MASALLARI

Qomusiy olimning ijodiy va falsafiy me'rosiga, xuddi o'sha davr yangi g'oyalarining hamda bolalar ta'lim-tarbiyasining xazinasini sifatida murojaat qilishgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zunnun Sh. Tasavvuf, Durdonalar xazinasini. Hikoyatlar, masallar, rivoyatlar, nasihatlar, hikmatlar, latifalar, -T; "Sharq", 1999.
2. Mahmudov R O'rta Osiyo mutafakkiri axloq-odob haqida, -T": "Adabiyot va san'at", 1999.
3. Gulxaniy. Zarbulmasal. Toshkent. 1974.
4. Ezop. Masallar to'plami.
5. Jan de Lafonten. МАСАЛЛАР. С., М. Холмуродовалар таржимаси

ВЛИЯНИЕ ЖИЗНИ НА ПОЭЗИЮ АННЫ АХМАТОВОЙ И ЗУЛЬФИИ В КОНТЕКСТЕ ЖЕНСКОЙ ПОЭЗИИ

Sharafutdinova Marvar Rashidovna
Osiyo xalqaro universiteti, rus tili va adabiyoti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada 20-asrning ikki shoirasi Anna Axmatova va Zulfiya ijodi tahlil qilinadi. Ularda hayotga muhabbat, kelajakka quvonchli umidlar, insoniyat baxti kabi turli tuyg'u va fikrlarda ifodalangan she'riyat aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: pirsing, chuqur, hissiy, ijodiy, o'ziga xos, ramziy

Анна Ахматова, одна из самых знаменитых российских поэтесс, написала стихи, которые до сих пор звучат в коридорах русской литературы. Ее стихи, пронзительные и глубокие, пропитаны как личным опытом, так и бурной историей её времени. Но чтобы по-настоящему понять эмоциональную глубину её творчества, необходимо заглянуть не только в саму поэзию, но и в жизнь, которая её сформировала. Жизнь Ахматовой – это полотно, на котором написаны моменты красоты, трагедии, стойкости и неизбывной печали. Эти аспекты её личного пути не просто отразились в её поэзии – они стали источником, из которого она возникла. Отличительной чертой поэзии Ахматовой можно назвать наличие сюжетности. Отдельные её стихи образуют единство, складываются в стихотворную повесть или даже роман. «Можно сказать, что в её стихах приютились элементы новеллы или романа, оставшиеся без употребления в эпоху расцвета символической лирики», — писал исследователь русской поэзии Б. М. Эйхенбаум. Но роман этот всё-таки лирический, поэтому центральное место занимает какая-либо представленная крупным планом художественная деталь.

Художественная деталь (от франц. detail — подробность, мелочь, частность) — выразительная подробность, которая выступает средством создания художественного образа. Б. М. Эйхенбаум, кроме сюжетности поэзии Ахматовой, обратил внимание также на особенность интонации её творчества, речевой структуры: «Три голоса: трагический голос Блока, крик Маяковского, шёпот Ахматовой». Названные поэты Серебряного века наиболее отчётливо демонстрируют основные интонации. Стих Ахматовой — разговорный, как беседа в узком кругу понимающих людей; его хочется рассказывать.

А. А. Ахматова. «Сжала руки под тёмной вуалью...» (1911)

Сжала руки под тёмной вуалью...

«Отчего ты сегодня бледна?»

— Оттого, что я терпкой печалью

Напоила его допьяна...

В этом стихотворении показана последняя встреча двух влюблённых, которые не могут быть вместе.

Чувства лирической героини в этом стихотворении с помощью ярких художественных деталей показаны очень конкретно и правдоподобно: перчатка, которую героиня в смятении «на правую руку надела ... с левой руки» в первом стихотворении, и руки, сжатые «под тёмной вуалью», — жест, свидетельствующий о мучительном эмоциональном напряжении лирической героини. Интересно, что в стихах Ахматовой, которые отличаются своей лаконичностью, практически отсутствуют метафоры. Поэтесса стремится показать не идеализированные, как символисты, а конкретные человеческие чувства.

Актуальность исследования обусловлена тем, что художественная деталь является формой выражения авторской позиции, реализованной в скрытом виде. Понимание роли детали в произведении способствует адекватному восприятию концепции текста, что делает необходимым обращение к детали в литературе. Обратим внимание на то, что к деталям исследователь относит и элементы художественной характеристики психологического состояния человека. Каковы же основные тенденции в оценке литературоведами художественной детали, использованной в лирике Анны Ахматовой?

Анна Ахматова в русской литературе «серебряного века» известна, как поэт-акмеист. Именно так она начала свой творческий путь. Особое внимание критиков привлекли на себя ранние сборники «Вечер» и «Чётки». В них отражены особенности лирики поэтессы и проявляются отличительные черты ее стихотворений (ясность образов, глубина эмоций, подчеркнутая сдержанность, психологизм). Она почти шесть десятилетий создавала лирические произведения для русской литературы. За весь этот период, манера ее творчества эволюционировала и перерождалась, при этом

эстетические принципы, сформировавшиеся у Ахматовой еще в начале творческого пути, оставались неизменны.

В «Письме о русской поэзии», характеризуя поэтический стиль девушки, ставшей его женой, Н. Гумилев писал: «она почти никогда не объясняет, она показывает. Показывая, а не объясняя, используя приём говорящей детали, Ахматова добивается достоверности описания, высочайшей психологической убедительности. Это могут быть детали одежды (меха, перчатка, кольцо, шляпа и т.п.), предметы быта, времена года, явления природы, цветы, и т.д.» [1]

Как видим, Н. Гумилев находит стиль Ахматовой весьма своеобразным, свидетельствующим о безусловном ее таланте. В приведенном выше фрагменте письма, Гумилев заостряет внимание читателей на «говорящей детали», в роли которой может выступать любой предмет вещного мира.

Исходя из указанных выше работ современников Ахматовой, можно сделать вывод о том, что она воспринимается им и как представитель нового направления в русской поэзии, отличительное свойство которой – способность Ахматовой к передаче чувств лирического героя (его настроения и состояния души) посредством предметов и явлений внешнего мира.

Как видим, большое внимание литературоведов привлекли ранние сборники поэтессы, в которых главной темой выступает любовь и все чувства, связанные с ней передаются через мельчайшие детали. Таким образом, исходя из анализа творчества Ахматовой на предмет роли художественной детали в ее произведениях, можно сделать вывод, что мнения исследователей совпадают, все они акцентируют внимание на том, что художественная деталь, в лирике Ахматовой заключается в ясности образов внешнего мира, отражая в себе глубину эмоций, передающей все внутренние переживания лирического героя, и психологизме, проникающем до глубины души.

Творчество узбекской поэтессы Зульфии Исраиловой так же оказало значительное влияние на развитие женской поэзии, можно сказать, что она стояла у истоков «женской» литературной традиции в Узбекистане XX века.

Осмысление роли женщины в обществе: в творчестве Зульфии заметное место отведено судьбе женщины-узбечки, осмысливается её активная роль в жизни страны. Таким образом, творчество Зульфии способствовало формированию литературной среды, где появились последователи и ученицы поэтессы, что в целом повлияло на развитие женской поэзии в Узбекистане.

Живым дождем омыв миндаль,
В рассветный час пришла весна.
Полетом птиц наполнив даль,
Тревожа нас, пришла весна...

Известная и талантливая поэтесса Зульфия, посвятившая эти прекрасные строки своему верному спутнику жизни Хамиду Алимжану, родилась в первый день весны 1915 года в Ташкенте. И, может быть, поэтому ее поэзия, наполненная искренним чувством любви к природе и человеку, богатством красок и свежих образов, так волнует душу читателя. Зульфия Исраилова — широко известная, талантливая узбекская поэтесса. Пожалуй, и не найдется темы в многообразной жизни Узбекистана, которую бы обошла вниманием Зульфия. Ее художественный мир — вся страна Узбекистан — независимый и суверенный. Яркая художница, тонкий знаток души простого человека-труженика, смелый борец за равные права женщин Востока в обществе, поэтесса и писательница создала произведения самых различных жанров: поэмы, баллады, элегии, лирические стихотворения, рассказы, очерки, публицистические статьи и газетные корреспонденции.

В стихотворениях военных лет, отмеченных высоким художественным мастерством, обилием всегда светлых поэтических образов и интонаций, наблюдается органичное слияние фольклорных приемов и народных оборотов речи с элементами свирельной литературной лексики. Лирический герой, как правило, ярко и недвусмысленно выражает свое, порой оригинальное, непривычно неожиданное отношение к явлениям и событиям фронтовой и тыловой жизни народа и его воинов. В стихотворении «Певцы на фронте» поэтесса с душевной болью и гневным осуждением прямых виновников смотрит со слезами на глазах на «развалины», на выжженную войной, почерневшую, опустевшую землю, и

выражает уверенность в том, что «скоро в этом выжженном краю» вновь наступит мирная жизнь и зацветут сады, зазеленеют рощи и луга.

Общей типологической чертой понимания счастья, отраженной в поэзии и А. Ахматовой, и Зульфийи, является нематериальность счастья – для обеих поэтесс в понятие «счастье» не входит материальный достаток и жизненное благополучие. В рамках исследования изучаются не только сходства, но и различия в понимании категории счастья Ахматовой и Зульфийей. Для Ахматовой счастье – это недостижимое состояние, которое можно обрести, только реализовав свою миссию пророка. Для Зульфийи счастье – служение Родине. Поэтическое новаторство лирики А. Ахматовой и Зульфийи позволяют осмыслить женское мировосприятие, в котором постижение настоящего счастья возможно в двух случаях: когда женщина может быть услышанной другими, как у Ахматовой; когда женщина способна слышать голоса других, как у Зульфийи.

Литература:

1. Вещизм в творчестве А.А. Ахматовой: [Электронный ресурс] // LitHelper/ URL: https://www.lithelper.com/p_Veshizm_v_tvorchestve_A__A__Ahmatovoi (Дата обращения: 14.11.2021)
2. Иванова, И.С. Экзистенциальное время в поэзии А. Ахматовой // Русская речь. – 2006. - №4. – С. 25-29
3. Ландина А.С. Вещный мир в раннем творчестве А. Ахматовой (на примере сборника «Четки»): // Филологический аспект. 2016. №9. URL: <https://scipress.ru/philology/articles/veshhnyj-mir-v-rannem-tvorchestve-a-akhmatovoj-na-primere-sbornika-chetki.html> (Дата обращения: 14.11.2021)
4. М. Р. Шарафутдинова. «Женская» поэзия - уникальное явление в русской литературе XX века на примере жизни и творчества Анны Ахматовой» Published September 23, 2024 | Version v1 <https://zenodo.org/records/13829775>
5. М. Р. Шарафутдинова. «Исследование темы Родины в женской поэзии русской и узбекской литературы XX века на примере творчества Анны Ахматовой и Зульфийи» Published October 11, 2024 | Version v1 <https://zenodo.org/records/13919153>, 63.
6. М. Р. Шарафутдинова. «Технологии критического мышления на уроках РКИ» Published November 26, 2024 | Version v1 <https://zenodo.org/records/14225310>

РУС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ ФРАЗЕОЛОГИЯ, МАҚОЛ ВА МАТАЛЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

Хасанова Шахноза Баходировна,

Осиё халқаро университети, рус тили ва адабиёти ўқитувчиси

Email: shahnozaxasanova1994@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақола фразеологизмлар, мақол ва маталлар каби барқарор ифодаларни ўрганишга бағишланган бўлиб, уларнинг маданий меросни асраш ва маданиятлараро мулоқотни ривожлантиришдаги ўрнини очиқ беради. Барқарор ифодалар миллатнинг дунёқараши, қадриятлари ва анъаналарини ифода этади ва замонавий жамиятда муҳим аҳамиятга эга. Глобаллашув ва рақамлашув шароитида фразеологик бирликларнинг мослашуви, сақланиши ва оммалашуви алоҳида долзарблик касб этмоқда. Мақолада тилшунослик, маданиятшунослик ва тарихий жихатлар ўрганилиб, барқарор ифодаларнинг ривожланиш хусусиятлари ва замонавий нутқдаги қўлланиши ёритилган.

Калит сўзлар: фразеология, барқарор ифодалар, мақоллар, маталлар, маданият, рақамлашув, маданиятлараро мулоқот.

Фразеология — тилшуносликнинг бир бўлими сифатида тилдаги барқарор ифодаларни ўрганади. Мақол ва маталлар эса халқнинг тажрибаси, ахлоқий қоидалари ва маданий қадриятларини ифода этувчи фразеологик бирликлар ҳисобланади. Бундай ифодалар халқнинг миллий ўзига хослигини шакллантиришда муҳим ўрин тутди. Глобаллашув ва рақамли технологиялар шароитида бу анъанавий ифодалар йўқолиш хавфи остида турибди, шунинг учун уларни ўрганиш жуда долзарб ҳисобланади. Илмий

адабиётларда: Амосова таъкидлайдики, "барқарор ифодалар халқнинг маданий ва тарихий хусусиятларини акс эттиради" [2]. Ромашконинг ишларида мақол ва маталлар маданиятлараро мулоқотда миллий идентификация белгиси сифатида намоён бўлиши қайд этилган [5].

Метафорик хусусиятлар: Рус тилида: "На Бога надейся, а сам не плошай." Бу ерда диний ишонч ва шахсий фаоллик ўртасидаги муносабат метафора орқали берилган.

Ўзбек тилида: "Ишонч яхши, лекин эҳтиёт яхшироқ."

Ифодада муқобиллик орқали эҳтиёткорликка чақирув бор.

Фразеологик бирликлар дунёқараш ифодаси сифатида:

○ Рус тилида: "Куй железо, пока горячо."

○ Ўзбек тилида: "Иссиқ темирни қайчи билан кес." Иккаласи ҳам ҳаракатга чақиради, лекин ўзбек ифодасида эҳтиёткорликка урғу берилган.

Маданиятшунослик таҳлили фразеологизмларнинг турмуш тарзи, анъаналар ва миллий қадриятлар билан боғлиқлигини очиқ беради.

Мисоллар:

• Рус тилида: "Семь раз отмерь, один раз отрежь."

Ўзбек тилида: "Етти ўлчаб, бир кес." Ҳар иккаласи ҳам эҳтиёткорликка чақирувдир, лекин турмуш тарзи ва меҳнат шаклида фарқ бор.

• Рус тилида: "Держи друзей близко, а врагов ещё ближе."

• Ўзбек тилида: "Дўстнинг юзига тикил, душманнинг изидан ўтма." Рус тилида прагматизм, ўзбек тилида эса одоб ва шараф устувор.

Рус ва ўзбек фразеологизми ва мақолаларни қиёсий таҳлил қилиш:

Бир хил мавзуларда:

• **Сабр ва интизорлик:**

○ Рус тилида: "Терпение и труд всё перетрут."

• Ўзбек тилида: "Сабр — тугамас хазинадир." **Дўстлик ҳақида:**

○ Рус тилида: "Старый друг лучше новых двух."

○ Ўзбек тилида: "Эски дўст — қалъа, янги дўст — синов."

• **Хато оқибати:**

○ Рус тилида: "После драки кулаками не машут."

○ Ўзбек тилида: "Нима эксанг, шуни ўрасан."

• **Тинчлик ва меҳнат:**

○ Рус тилида: "Без труда не вытащишь и рыбку из пруда."

○ Ўзбек тилида: "Меҳнат қилмасанг, тишламайсан."

• **Хис-ҳислат ва инсоний қадриятлар:**

○ Рус тилида: "Молчание — золото."

○ Ўзбек тилида: "Олтин гап — кам гап."

Фразеология тил тизимининг энг муҳим қисмларидан бири бўлиб, у нафақат чуқур маданий қадриятлар ва анъаналарни акс эттиради, балки маданиятлараро мулоқот учун асос бўлиб хизмат қилади. Мақоллар, маталлар ва фразеологизмлар каби барқарор ифодалар катта маъновий ва ҳиссий юкка эга бўлиб, халқнинг жамоавий тажрибаси, дунёқараш ва менталитетини ифода этади. Улар маданий идентификацияни сақлашда муҳим рол ўйнайди ва билимлар ҳамда қадриятларни авлоддан авлодга етказиш имконини беради.

Фразеология орқали маданий идентификацияни сақлаш. Ҳар бир тил ўз халқининг дунёқарашига хос хусусиятларни ўз ичига олади ва бу хусусиятлар барқарор ифодаларда ўз ифодасини топади. Фразеология тил ва маданият анъаналарини сақлаб қолишга ёрдам беради. Бу ифодалар орқали ҳаёт, эътиқод, муносабатлар, меҳнат ва бошқа ҳаётий жараёнларга оид концептларнинг ўзига хос ифода шакллари сақланади. Фразеологизмларни ўрганиш ушбу қадриятларни на фақат сақлашга, балки уларни жаҳон ҳамжамиятига етказишга, маданиятлараро алмашинув ва ўзаро тушунишни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Рақамли технологиялар ва фразеология ривож истикболлари. Глобаллашув ва рақамлашув шароитида фразеологик бирликларни турли тилларда ўрганиш учун қулай воситалар яратиш муҳим аҳамият касб этади. Кўп тилли қўллаб-қувватловга эга рақамли фразеологик базаларни яратиш мазкур соҳани тизимлаштириш ва оммалаштиришда муҳим

кадам бўлади. Бундай базаларда таржималар билан бирга, фразеологизмларнинг қўлланиш контекстлари ҳам берилса, турли мамлакатлар фойдаланувчилари на фақат лексик маънони, балки маданий хусусиятларни ҳам англаш имконига эга бўладилар.

Фразеологияни ўрганишда фанлараро ёндашув. Фразеология рақамли муҳитда қандай ўзгаришларга учраётганини чуқурроқ тушуниш учун фанлараро тадқиқотлар зарур. Бундай тадқиқотлар тилшунослар, маданиятшунослар, тарихчилар ва рақамли технологиялар мутахассисларини жалб этган ҳолда амалга оширилиши керак. Фразеологиянинг ижтимоий тармоқлар, интернет маданияти ва турли платформалардаги динамикаси нафақат тилдаги янги тенденцияларни аниқлаш, балки унинг замонавий шароитларга мослашуви жараёнини тушуниш имконини беради.

Фразеологияни таълим дастурларига жорий этиш. Фразеология — маданий мероснинг бир қисми сифатида таълимда алоҳида ёндашувни талаб қилади. Уни мактаб ва университет курсларига киритиш, шунингдек, махсус таълимий лойиҳалар ишлаб чиқиш фразеологияни чуқур ўрганиш имконини беради. Бу ёш авлодга на фақат тилнинг грамматик ва лексик хусусиятларини, балки маданият, анъаналар ва дунёқарашни тушунишга ёрдам беради. Бундан ташқари, бу йўналиш тил бойлигини сақлаш, тилнинг ўзига хос хусусиятларини асраш ва маданиятлараро алоқаларни чуқурлаштиришга хизмат қилади.

Хулоса. Фразеология тилнинг муҳим қисмидир, у шунингдек, маданий мероснинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади. Уни сақлаш ва оммалаштириш учун замонавий технологиялар ва илмий ёндашувлардан фойдаланиш зарур. Фразеологияни ўрганиш кенг қамровли бўлиши ва фанлараро асосда ташкил этилиши керак. Бу эса келажак авлодга тил ва маданият ҳақидаги билимларни самарали етказиш имконини яратади.

Адабиётлар рўйхати

1. Виноградов В. В. “Замонавий рус тили фразеологияси ҳақида”. М.: Фан, 1971.
2. Амосова Н. Н. “Инглиз тили фразеологиясининг асослари”. Л.: Ленинград давлат университети, 1963.
3. Шанский Н. М. “Замонавий рус тили фразеологияси”. М.: Маориф, 1985.
4. Зимняя И. А. “Лингвوماданиятшунослик: истикболлар ва вазифалар”. Санкт-Петербург: Фан, 2002.
5. Ромашко С. А. “Мақол ва маталлар маданиятлараро мулоқотда”. Қозон: Қозон университети, 2010.
6. Хасанова Шахноза Баходировна. (2025). ПОНЯТИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО ОБОРОТА. MEDICINE, PEDAGOGY AND TECHNOLOGY: THEORY AND PRACTICE, 3(5), 71–82. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15375653>

XIII ASR ARUZSHUNOSI SHAMSIDDIN MUHAMMAD IBN QAYS ROZIY DAVRI, HAYOTI VA IJODIGA QARASH

Shohista Mulloqulova

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: ushbu maqolada adabiyotshunoslik tarixida poetika masalalariga diqqat qaratgan fors-tojik adabiyotining yetuk olimi Shamsiddin Muhammad ibn Qays Roziyning hayot yo'li hamda uning qalamiga mansub “Al-mo‘jam” risolasi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Xorazmshohlar, mo‘g‘ullar, debocha, “Al-mo‘jam”.

Аннотация: в данной статье рассказывается о жизненном пути Шамсиддина Мухаммада ибн Кайса Рази, зрелого исследователя персидско-таджикской литературы, обратившего внимание на вопросы поэтики в истории литературоведения, и написанного им трактата «Аль-моджам».

Yaqin va O'rta Sharq xalqlari tarixida XIII asr, asosan, mo'g'ullar hujumlari bilan esda qolgan. Tarixdan ma'lumki, XIII asr boshlarida O'rta Osiyoda xorazmshohlar davlati (1097-1231) mavjud edi. Bu davlat Alouddin Muhammad ibn Takash Xorazmshoh (1200-1220) davrida davlat iqtisodiy-siyosiy taraqqiyot va harbiy qudrat borasida eng yuksak cho'qqiga erishadi. Davlat

hududini kengaytirish jarayonida, nafaqat Iroq-Ajamiy, balki Mozandaron, Ozarbayjon, Shirvon, Fors, Sijiston, Kesh yerlarini ham o'z davlatiga bo'sundiradi va hatto Hindiston chegaralari tomon ham yetib boradi. 1219-yildan boshlangan Chingizxon yurishlari natijasida Xorazmshoh birin-ketin o'z davlati yerlaridan ayrila boshlaydi. O'rta Osiyodan qochishga majbur bo'ladi va 1220-yilda Kaspiy dengizida joylashgan orollardan birida vafot etadi. Hokimiyat vafotidan so'ng Jaloliddin Mangburniy qo'liga o'tadi.

Xorazmshohlar davlatida ilm-fan, maorif va san'at yuksak darajada bo'lgan. XII–XIII asrlarda yashagan ko'plab ilm ahli xorazmshohlar saroyida yoki davlati tarkibida yashagani bejiz emas, albatta. Shu sabab ham Rashiduddin Vatvat "Xorazm azaldan ilm ahlining maskani, donishmandlar karvonlarining to'xtash joyi bo'lgan" deb bejiz yozmagan.

Xorazmshohlar saroyida yashab, ijod etgan allomalardan biri Shamsiddin Muhammad ibn Qays ar-Roziy bo'lib, dastlab, Alouddin Muhammad ibn Takash davrida, keyinroq o'g'li Jaloliddin Mangburnu (Manguberdi) davrida yashagan. Qays ar-Roziyning tug'ulgan yili ma'lum bo'lmas-da, Tehron yaqinidagi Ray shahridan ekanligi aytiladi. Uning hayoti va ijodi haqida eng ko'p ma'lumotni "Al-Mo'jam fi maayiri ashar al-Ajam" asari muqaddimasida uchratamiz.

Bundan ma'lum bo'ladiki, Qays Roziy uzoq vaqt Movarounnahr va Xurosonda yashagan, taxminan hijriy 601 va milodiy 1204-yilda tug'ilgan. Keyin besh-olti yil Buxoroda, 614 (1217) - yillarda Marv shahrida yashagan. Xorazmshoh Alouddin Muhammad ibn Takashning yaqin kishilaridan bo'lgan, hatto 1217-yilda Xorazmshohning Bag'dodda yurishi vaqtida Qays Roziy ham u bilan birga bo'lgan. Keyinroq mo'g'ullar bosqini natijasida, Roziy Farrazin qal'asi yaqinidagi janglardagi tartibsizlik natijasida o'z asarlarini yo'qotadi, keyinchalik o'sha yerlik mahalliy aholiga pul berish evaziga asarlarining ayrim sahifalarini yig'ib oladi. Roziy mo'g'ullar hujumining barcha dahshatlarini oz ko'zi bilan ko'rgan va hatto ikki marta asirga olingan. Ammo tasodifan ularning qo'lidan qutulishga muvaffaq bo'lgan. Hijriy 624- va milodiy 1226-yilda Qays Roziy Sherozga keladi va u yerda Fasr viloyati qozisi Sad ibn Zangi (1195-1230) hamda vafotidan so'ng, o'g'li Abubakr ibn Sa'd Zangin (1230-1258) boshqaruvida yashab ijod qiladi.

Qays Roziyning hayoti va faoliyati haqida ma'lumot beruvchi yagona va keng qamrovli manba "Al-Mo'jam" asarining debochasi hisoblanadi. Va unda keltirilgan birinchi sana 614 (1218)-yildir. Bu sanada Roziy Xorazmdan Iroqqa sayohat qilganini tushuntiradi. Shuningdek, asarning xotima qismida nisbatan erta hijriy 601 (1205)-yil keltirilgan bo'lib, unda she'r ishqibozi Xoja Imom Buxoriy xizmatiga kirganligini va 5–6 yil Buxoroda yashaganini eslab o'tadi: "Chunon ki maro bo faqehe aftod, ki ba Buxoro dar Sanai ixda va sittamiya (soli 601 h./ 1205 m.) ba xidmati man rag'bat namud".

Roziyning Sulton Muhammad Xorazmshoh dargohiga qanday yetib kelganini bilmaymiz. Bu borada asarning debochasida hech narsa demagan. Bizningcha, Xorazmshohlar davlatida ilm-fanning gullashi Roziyning ham saroyga taklif qilinishiga sabab bo'lgandir.

Ikkinchi sana 614 (1218)-yillar tarix sahifalarida ham tatar-mo'g'ul bosqinlari bilan mashhur. Roziyning o'zi ham bu haqda: "Huchumi kufforu va nuchumi tator, ki az du sol boz muntashir bud, muhaqqaq gasht". Aynan ushbu fitna va yurishlar, shuningdek, Xorazmshohning g'ururi sabab ko'plab ilm ahli hijrat yo'liga o'tadilar. Bu hijrat 614 (1218)-yilda bo'lib, Shams Qays Sulton Muhammad Xorazmshoh bilan birga Iroqqa yo'l oladi. Sulton Muhammad mo'g'ul kuchlarini bir necha yil avval ko'rgan bo'lishiga qaramay, ushbu fitnalarni bostirish uchun darrov qaytmaydi, balki Samarqand shahri yaqinidagi jang natijalarini nazorat qilib, u yerda 110 ming tojik va turkman askarlaridan iborat katta qo'shinni saqlaydi. Biroq xiyonat sabab shahar mo'g'ullar tomonidan egallanadi. Samarqand egallangach, Chingizxon Sulton Muhammadni ta'qib etishni kuchaytiradi. Tarixdan ma'lumki, bu to'qnashuvlar mo'g'ullar g'alabasi bilan yakunlanadi. Sulton Muhammad Xorazmshoh sarson-sargardonlikdan so'ng 1221-yil noyabrda vafot etadi.

Xorazmshohlar tarqatib yuborilganidan keyin Shams Qays 629- (1227–1228) yili Iroqdan Fors viloyatiga kelib, Atobak Saad bin Zangiy xizmatiga kiradi. Uning vafotidan so'ng o'g'li Abubakr bin Sa'd Roziyga hurmat va ehtirom ko'rsatadi. "Ba ma'muni Fors andoxtam v aba husni xidmati xudovandi podshohi sa'id Atobak Sa'd ibni Zangi ilticho soxtam va alhaq, podshohe bud

az mahzi lutfi xudo ofarida va dari xuchrai xossai ra'fatu ne'mati u parvarida", "muluki Arab va al-acham Atobak Abubakr ibni Sa'd ibni Zangi Nosir amirulmu'minin abaduddahr poydor dorad".

Shams Roziy adabiy merosidan bizga yetib kelgan eng muhim asar "Al-Mo'jam" risolasi bo'lib, she'riyatning uchligini o'zida birlashtirgan. Asarning debochasidan ma'lumki, muallif kitobini 614-(1218) yili Movarounnahrda bir olimning iltimosiga ko'ra yoza boshlagan. Tatar-mo'g'ullarning bosqinlari natijasida qisqa muddatda asarni yakunlay olmaydi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, Farrazin qal'asi atrofida mo'g'ullar bilan to'qnashuvlarning birida Roziy har doim yonida olib yuruvchi "Al-Mo'jam" asarini va yana bir qancha qo'lyozmalarini yo'qotib qo'yadi. Biroz vaqt o'tgach, muallif o'sha yerlik dehqonlar orqali kitobning bir qismini topishga muvaffaq bo'ladi. Uzoq yillar sarson-sargardon yurib, Fors mintaqasida Atobak xizmatiga kiradi. Fors ulamolari uning ezgu niyatidan xabardor bo'lib, bu xayrli ishni tezroq yakunlashini so'raydilar. Va natijada taxminan 630- (1232–1233) yillarda yozib tugatadi. Kitob hajm jihatdan katta bo'lib, ikkita arab va fors tillarida yoziladi. Ya'ni kitob, asosan, arab tilida yozilgan bo'lib, misollar fors tilida keltiriladi. Biroq Shams Qays Roziy kitobini ilm ahliga taqdim etganda olimlar arab tilida yozilgan kitobda fors tilidan misollar keltirish to'g'ri emas deya unga e'tiroz bildirishadi. Undan ko'ra kitobni ikki qismga ajratib, birinchi qismini arab tilida, ikkinchi qismini fors tilida yozish maqsadga muvofiq kelishini tavsiya etishadi. Muallif ushbu tavsiyaga amal qilgan holda fors tilida to'plagan ma'lumotlarini to'la kitob holiga keltiradi va unga "Al-mo'jam fi maoyiri ash'orul-Ajam" deb nom beradi. Ayrim manbalarda asar "Hadoyiqu-l-mo'jam" ("So'z (lug'at)larning bog'chalari") deb ham yuritiladi.

"Ammo cham'e digar az tabaqai zurafoyu halqai shuaro, ki dar e'chozi nazmi porsi dami isavi zanand va dar ibrozi oyoti maonii dari yadi musavi namoyand, va guftand: "Du tasnif dar yak silk kasidanu du lug'atro ba yak iborat sharh kardan, ki foidai on bar yak qavm maqsur boshad va har yakro az ahli on du lug'at istifo'i hazzi xesh az on nagardad".

"Al-mo'jam" asari hali to'liq o'rganilmagan xazinadir. "Ilmi segona" (Ilmlar uchligi)ni o'zida mujassamlashtirgan ushbu asar forsiy adabiyot tarixida poetika masalalariga bag'ishlangan asarlarning gultoji sifatida e'tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Болтабоев Х. Шарқ мумтоз поэтикаси. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2006.
2. З.М.Буниятов. Государство Хорезмшахов – Ануштегинидов 1097- 1231. Издательство «Наука», Москва, 1986.
3. Н.Ю.Чалисова. Персидская поэзия на весах поэтики. Шамс аддин Мухаммад ибн Кайс ар-Рази. Свод правил персидской поэзии. Москва, 1997.
4. Шамси Қайси Розӣ. Ал-мўъҷам/тахиягар ва муаллифи луғот ва тавзеҳот У.Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991.
5. Шарифов М. Шамси Қайси Розӣ-нокиди щезър. – Душанбе.«ЭР-граф» 2010.

SHONALARNI SILKITGAN RUHIYAT

Ruxsora Imomova,

BuxDU tayanch doktoranti E-manzil: r.a.imomova@buxdu.uz

Annotatsiya: O'zbekning buyuk shoirlari ko'p. Shulardan biri Buxoro tuprog'ida ulg'aygan Tilak Jo'radir. Shoir ham ilm xodimi, ham tarjimon sifatida qalam tebratgan. Tosh shaharga sig'maydigan darajada keng sahroyi ruhi bor edi unda. Tilak Jo'raning sermahsul bo'lmasa-da, serma'no ijodi o'zbek adabiyotshunosligida hali yetarlicha qadr topib ulgurmagani esa-da, o'zbek adabiyotidagi o'rni beqiyos va kitobxonlarning qalbidan munosib o'rin egallab ulgurgan. Maqolada xassos shoir Tilak Jo'raning she'riyati qatlarida yashiringan shoir ruhiyatiga nazar solamiz.

Kalit so'zlar: ruhiyat, hissiy kechinma, "Munojoti mansur", badiiy asar tili, uslub

Bu dunyoda shoir va she'ning dardidan og'ir dard yo'q. Bu yukni sog' tanida xasta insondek har qanday odam ham butun umr ko'tarib yurolmaydi. Xassoslarning g'ami ham ichkin bo'ladi. Shoirning ichiga yutgani esa qon bo'ladi, qon she'rga siyoh bo'ladi. Nolalari bo'g'zidan otilib chiqmaydi, bu nolalar qancha vaqt bog'zidan otilolmay yuradi, yara bo'ladi, yiring bog'laydi. Yiring ham ichga qarab oqadi. Butun vujudiga dardni suvab chiqadi. Butun vujud xastalikni bo'yniga oladi, ruh so'nadi. Keyin nola emas, ana shu "so'nib qolgan ruh" tashqari mo'ralaydi. Kimdir uni chaqirishini istaydi. Hech bo'lmasa egasi!

Bir yalanglik bo'lsa,

To'yib-to'yib baqirsang,

So'nib qolgan ruhingni,

Qalqib-qalqib chaqirsang! [Tilak Jo'ra, 1990;5]

Bu ruhga sohiblik qilmoq ham oson emas. Bu ruhni chaqirganda ichikib qalqmaslikning ham iloji yo'q. Bu ichdan kelgan isyon ovozidir. Bu isyon ko'p vaqt zanjirlandi, uni kuylaguvchi tillar kesildi. Tilak Jo'ra: "*Qo'rqib-qo'rqib og'zimni ochaman/ Tilim yo'q*, deganda aynan shuni nazarda tutgan edi. bu og'riq Cho'lponning: *Tilim zanjirlanmish, derlarki: "Gapir!" / Ko'ngilning g'izosi qop-qora qonlar* [Cho'lpon, 2021;8] satrlarida ham shunday necha isyonlarning bostirilgani, alaloqibat bu til egalarining ham yo'q qilinish haqiqatini ko'rish mumkin.

Buxorolik shoir Tilak Jo'ra shoirona ruhiyatga jo'ra inson edi. U hayoti davomida ana shu ruhiyatga g'amxo'rlik qilib yashadi. Ezgin davrni ham, ezgin so'zni ham, ezgin elni ham yolg'iz qoldirmadi.

Tilak Jo'ra "*qo'llarni bog'lar imkonlar*"ni anglar edi. Cho'lponning erksiz qahramonlari aksi Tilak Jo'raning *Sanduvchida* namoyon bo'ladi:

Sayrab quchmoqqa osmoning yo'qdir,

Yayrab quchmoqqa oshiyoning yo'qdir. [Tilak Jo'ra, 1990;6]

Mustaqillikka qadar o'z yurtimizda o'zimizniki bo'lmagan uyimiz, o'zimiz ucholmagan osmon ostida yashadik. Men qanday qilib bir asr mobaynida buni anglamaslik mumkinligini anglolmayman. Rauf Parfi bekorga "*Zahmatlarda chirpingan, bechora xalqim!*" demagan. Odam o'z xalqini *bechora*, deb atashi qanchalar og'ir, *chirpingan* deyish qanchalar og'riqli. Chirpinib yashasa-da sassiz o'tishdi. Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Tilak Jo'ralar bu chirpingan xalqning ovozi bo'lib chiqdi. Urush mavzulari bahonasida erksizlik motivi yetakchilik qilgan "Asr ovozi" antologiyasining har bir sahifasida sotsialistik tuzumdan aziyat chekkan turli millatlar ovozi shoirlar tilidan so'zlanadi. Tilak Jo'raning tarjima sohamizning rivojlanishida ham xizmatlari katta. Shu antologiyaning dunyoga kelishida yuqorida sanagan uch shoirimiz boshchilik qilib, eng sara tarjimonlar xizmatidan foydalanishgan. Bu tarjimalarda dardi yagona – Ozod inson g'oyasi bo'lgan to'rtta qit'a shoirlari ijodidan na'munalar jamlangan. Har kim e'tiqodiga yarashgan ish qiladi. Tilak Jo'raning har tomonlama mukammal insoniy e'tiqodi, o'z yo'li bor edi. Bu e'tiqod unga Cho'lpondan meros qolgan. Bu e'tiqod chirkin tuzum ichida zalolatga ostida qoladi, noilojlik yukini oladi. Ammo qalbni kemiraveradi. Cho'lponning

Bir tutam sochlaring mening qo'limda,

G'ijimlab o'paymi, yo tarab-echay,

Sir deb saqlaganing mening qo'ynimda,

Sir deb saqlayinmi, yo yelga sochay. [Ч ўлпон, 1994; 64]

misralarida ham ne-ne aytilmagan haqiqatlarning timsoli edi soch! Qaro sochning ostida qaro tunda ko'rinmas bo'lganidek jilovlangan sirlar yashirindir. Bunda shoir o'z umriga kuyib sukut saqlamagan, ayta olganlarini ham aytolmayotgan odamlarga haqiqatlarni uqtirish uchun chidagan. Hali qiladigan ishlari ko'pligi uchun bardosh bergan. Shu Bardoshning badiiy in'ikosi Tilak Jo'raning ko'ksida tipirchilaydi.

Qachonlardir otilmagan tosh
Hovuchimda hamon zoriqar.
Uni ko'kka, yerga otaymi
Yo gavhar deb, bosib bag'ringa –
Umr bo'yi quchib yotaymi?!
Uni ko'kka, yerga otaymi?!
Hovuchimda zoriqdi bardosh,
Ko'tarolmay belim bukilar.
Qachonlardir otilmagan tosh
Laxcha cho'g'day yerga to'kilar!

Otilmagan, zoriqqan, cho'g'day tosh va uning og'irligidan bukilgan bel timsolida shoirning vijdoni bo'y ko'rsatib turadi. Cho'lpon uslubida yozilgan ushbu satrlarda ikkita qalb urib turibdi. Mardlar qo'lida otilmay qolgan toshlari bor yurtning boshida ming savdolar qaynaydi. Bu Turkistonning qayg'usidir. Tilak Jo'ra asl turk og'lioni, chin shoir. U o'zining mashhur sanduvoch obrazida ham yig'layotgan Turkiston va turkiylarning achchiq qadarlarini aks ettirsa, ham shoirlarning alam to'la yuraklari gupillaydi.

Osmoni og'uli,
Makoni dog'uli,
Qushcham,
Turkiy titrog'ingga bunchalar sitam.
Chatanlarda chug'ur-chug'urlab
Umidim va umrim o'g'irlab
Tolding:

Tushlaringda Turkiston ko'rib... [Tilak Jo'ra, 1990; 6]

Tilak Jo'ra va uning maslakdoshlari Vatan haqida gapirganda umidbaxsh so'zlarni sermazmun iboralar bilan to'ldirib osmondan mo'jiza-chalpak kutilgan ilmiliq so'zlarga o'rin berishni ma'qul ko'rmaydi. Ular achchiq dardni o'choqlari bilan tasvirleydi. Cho'lponning "Binafsha"sini ezgan nafs bandalari endi shoirning *Sanduvochini* qiyratishadi. "*Chatanlarda chug'urlagan sandovoch*" yengil istifoda qilib ketaveriladigan tashbeh emas. Bolsheviklarning supurib-sidirib tashib ketayotgani yetmaganiday, xalqda qolgan yuqlarni o'zimizning laganbardor amaldorlar burunlari ostiga urdilar. Burunlari ostiga urishga topmasalar chatanlari ostiga urdilar. Bu qo'pollik emas, haqiqat. Bu misralarni yozganda shoir qanday holda bo'lsa, tahlilchining qalami undan kam nafrat sochmasligining iloji yo'q. Bu davrning shoirlari shunday qontalash yozdilar. Chunki muhitning chirkinligi suv bo'yida choriq yechishga toqat qoldirmasdi. Professor Qozoqboy Yo'ldoshev Shavkat Rahmonning: *Buyuk Turon kengliklarida/ urug'lar bir-birin yedi tiriklay...* misralari haqida mushohada yuritar ekan, xuddi shu jihatiga o'quvchiga eshittirib aytadi: "U - yurt farzandi va uning egasi! Chin farzand sifatida arzon xayrixohlik, chuchmal muhabbat ulashuvchini emas, ruhni uyg'otuvchi, hissiyotni sergaklantiruvchi, qilichday keskir, qamchiday botguvchi, qalampirday achchiq haqiqatning zalvori bilan Vatan vujudidagi va vatandosh ruhiyatidagi zanglarni ko'chirmoq istaydi". [Q.Yo'ldosh.2018; 94b]

She'riyatni hamohang tarzda hissiy duet ya'ni hech qanday vositasiz shoir va kitobxonning ruhiyatini bog'lay olishi darkor. Ayni shu tug'yonli tuyg'ular haqida Tilak Jo'ra qorako'lcha ohang va so'zlarni shunday qo'llagan:

Titrasa tovushingdan
Dimiqqan bag'ring, tanang
Sochilib dil g'ubori
Qoyadagi maysaday
Silkinib tursa shonag. [Tilak Jo'ra, 1990; 5]

Shu o'rinda shoirning o'ziga xos so'z qo'llashdagi sodda uslubiga kamtarona to'xtalib o'tsak.

Tilak Jo'ra she'rlarida qishloq insoni asosiy qahramon sifatida dilidan qaynab chiquvchi basit fig'onlari beg'ubor aksini topadi. Yuqoridagi bandda shona so'zi Qorako'l, Olot shevalarida yelka ma'nosini bildiradi. Ammo o'zbek tilining izohli lug'atida taroqsimon gulbarg va tojik tilidan kirib kelgan shona-taroq ma'nolari keltirilgan. [Izohli lug'at, 2006; 595]

Kundan-kunga oshar g'ussam

Toliqqan to'rt devol yig'lar. [Tilak Jo'ra, 1990; 10]

Ushbu she'rda ham devor so'zining *devol* varianti qo'llangan. Shevadagi so'zlarni she'riy uslubiga aylantirib, shoir badiiy asar tiliga ham o'zgachalik baxsh etadi. Har bir she'ridan kamida bitta shunday chiroyli so'zlarga ko'z tushganda bu, albatta Tilak Jo'ra ijodi ekanligi yaqqol sezilib turadi. Shoiridan oldin Qorako'l, Olot tumanlariga xos tilni boshqa ijodkor qo'llamagan. Bu ham Shoir yuragidagi kindik qoni to'kilgan tuproqning bir parchasi aksidir.

O'g'uz lahjasiga oid bunday so'zlar eski turkiy tilning asosini tashkil qilgan.

Suqlanadi tun bo'yi menga

Bolorga bosilgan vassalar. [Tilak Jo'ra, 1990; 17]

Ushbu (oftobbardor, yalak, jurob, kalish) kabilar bilan shoir o'z izini adabiyotga muhrlab ketdi. Shevani, tilni faqat shoirlargina emas, lahjalar ham o'z shoirini "ana U" deya mag'rur namoyish qila oladi. Tilak Jo'ra tug'ilgan joyini naqadar aziz tutardi. Yuqorida sanagan so'zlarimizning bari bitta "Munijoti Mansur" she'ridan joy olgan. Tilak Jo'ra kichkina jussasi bilan ulkan dardlarni ko'targan shoir. Ayni shu she'rda Chori chol kuyugiga o'quvchini yuzlashtirar ekan, qonga to'lmagan qalb va qon yoshday oqmagan ko'zlar topilmasa kerak. So'nggi o'g'li va kampiri o'lib kinsasiz qolgan Chori chol taqdiri ba'zan o'z dardiga yig'lasa, ba'zan yo'qotishga vijdonidan bo'lak narsasi bo'lmagan, hech jonni atrofida ko'rmay, mudom yolg'izlikka mahkumday yashovchi shoir g'ussalarini akslantiradi. Bir obraz ortidan million xalq iztirobini chizadi:

G'ivirlar bo'g'zimda chumoli

Undan kechib -kecholmayman,

Yutib-yutolmayman,

Mening ona xalqim

Kechib-kecholmaganday paxtadan

Dasturxonni bo'shab borsa ham,

Bolalari qaqshab borsa ham,

Rizqi-ro'zin birov oshab borsa ham,

Kecholmaganday paxtasidan

Men ham kecholmayman bu hasratlardan... [Tilak Jo'ra, 1990; 20]

Mana quyidagi misralarda endi hasrat ipi shoirning bo'g'ziga osiladi:

Bu qanday tamg'adir

Peshonamga bosilgan

Go'yo oyog'im yerdamas

Osmonga osilgan... [Tilak Jo'ra, 1990; 21]

Tilak Jo'ra uchun shoirlik qismatdir, Payg'ambar yelkasida muhri nubuvvat bo'lgani kabi shoirning peshonasida shoir- bir umr xalqning iztirobini shonalarida ko'tarib yuruvchi inson, deya o'yilgan bo'ladi. Chori cholning hech narsasi qolmadi, tuyg'ulari-da. Tuyg'ular odamlarga, yaqinlariga nisbatan bo'ladimi, odamni odam baxtli qiladimi, odamni farzand shodon qiladimi? Chori cholni endi hayotga nima bog'lab turadi? Shoirni-chi? Shoirning oddiy odamdan farqi ham shunda. Shoirning kimsasi qolmasa ham, she'ri hayotda qolishiga tirgak bo'ladi. Chori chol bolasi uchun yashagan bo'lsa, shoir eli uchun yashaydi. Bolasi qolmasayam eli borligini his qiladigan katta sezimga ega:

Mening ham nimam qoldi?

Ko'zimdagi yosh

Bag'rimdagi toshdan bo'lak

Mening ham nimam qoldi

Oyog'im ostidagi omonat yerdan bo'lak,

Ruhimdagi tumonat

She'rdan bo'lak... [Tilak Jo'ra, 1990; 24]

O'tgan asrda o'zini sotmagan shoir bo'lib qolish uchun Ibrohim Haqqul ta'biir bilan aytganda "Kafanni yelkada olish"ga jur'at kerak edi. Bu nomdan ko'pchilik haqni aytolmaganidan vijdoni qiynalgani uchun voz kechib, qalamni tashlagan bo'lsa, ikkinchilar ikkinchi madhiyabozlik, sotsialistik realizm usuliga o'tib olishdi. Tilak Jo'ra esa ayni shu ondagi shoir vujudi og'riqlarini tasvirlaydi:

Zarafshon kichrayib
Irmoq bo'lganday
Kichrayar Chori cholning ko'zlari,
Kichrayar Tilak Jo'raning
Jussasi
Aytar so'zlari
Kichrayib boradi.

Tilak Jo'raning aytar SO'Zi kichraygani yo'q, shoir iymoni bu SO'Zga yana qamchi uradi, SO'Z yana to'lg'onadi, SO'Z ohlanadi, SO'Z faryod uradi. SO'Z bir joyda deysinib turmaydi, alaloqibat otilib chiqadi. Tilak Jo'ra shunday portlab turguvchi shoir. U xalqini ayasa-da, o'zini ayamaydi. "Munojoti Mansur" Orziqul, Shodiqul, Turdiqul kabi uch o'g'ildan ayrilgan otaning yaproqday silkingan yelkasiga qo'l qo'ysa-da, shoir ko'ksidagi yarani shilib turadi, tirnab, yuladi.

Tilak Jo'ra va uning tengdoshlari jadidlar SO'Zini qo'liga olib, XXI asr derazalaridan kirgan sabolarning qanotiga bog'lashadi. Bu SO'Zlardagi Kuch, Jasorat bugungi shoirlarning yuragida balqib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo'ra, T. Ruhiyat. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018
2. Yo'ldoshev, Q. So'z yolqini. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018
3. Cho'lpon, A. Asarlar (uch jildlik, 1-jild).–Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 1994
4. Cho'lpon, A. She'rlar. –Toshkent: "Akademnashr", 2021
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. –Toshkent: "O'zbekiston milliy ensklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006

XALQ DOSTONLARINI O'QITISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Anisbekova Dilfuzaxon Maxammadumar qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Mustaqil tadqiqotchisi anisbekova04@gmail.com

Annotyatsiya: ushbu maqolada o'zbek xalq dostonlarini o'qitish va uning ahamiyati hamda dostonlarni o'qitishda psixologik xususiyatni hisobga olish va uning ahamiyati borasida ilmiy nazariy qarashlar tahlil etilgan. Xalq dostonlarini yoishlar psixologiyasiga ta'siri borasida fikr va mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: doston, xalq og'zaki ijodi, psixologik xususiyat, bola, tarbiya, ta'lim, folklor.

Xalq dostonlari umuminsoniy ma'naviy qadriyatlarni o'z ichiga olgan umumiy madaniy kompetensiyani shakllantirish uchun katta axloqiy salohiyatga ega bo'lgan xalq og'zaki ijodiyotining urf-odatlarini butun majmuasi, madaniyatning turli sohalarida ma'lumotlarni birlashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratib beruvchi majmuadir. O'zbek xalq dostonlari milliy madaniyatimizning asosi va xalqning ma'naviy boyligini o'zida aks ettiradi. Ularni o'qitish bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Chunki dostonlar yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash, ularning ma'naviy-axloqiy qarashlarini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. O'zbek xalq dostonlari xalqning urf-odatlarini, qadriyatlari va tarixini ifoda etuvchi nodir asarlardir. Ularni o'qitish orqali yosh avlodning milliy o'zligini anglashiga erishiladi.

O'zbek xalq dostonlari — milliy merosimizning bebaho qismi bo'lib, o'quvchilarda ma'naviyat, vatanparvarlik va estetik didni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Xalq dostonlarini o'qitish jarayonida pedagogik-psixologik xususiyatlarni inobatga olish muhimdir.

O'quvchilar yoshiga mos bo'lgan usullarni tanlash va psixologik mezonlarga amal qilish, bu jarayonning asosiy natijasi o'quvchining tafakkurini va milliy ruhni shakllantirish bilan belgilanadi.

Xalq dostonlarini o'qitishning pedagogik-psixologik xususiyatlariga o'tgan XX asrning oxirlarida murojaat qilina boshlandi. L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, J.P.Piaje. N.K.Krupskaya, S.Ga'niyeva, M.Jo'ryaev, A.Mahmudovlar kabi ko'plab mutaxassislar xalq dostonlarini o'qitishda psixologik mezonlarning zarurligini e'tirof etganlar.

Dostonlarni o'qitishda o'quvchilarning yosh psixologik xususiyatlarini hisobga olish ularning mavzuni to'liq o'zlashtirishiga yordam beradi. Dostonlarning quvnoq va ma'nodor qismlarini soddalashtirib o'qitish orqali ular ertak va hikoyalarga bo'lgan qiziqishini oshirish, falsafiy va ma'naviy mohiyatini ochib berish orqali ularning dunyoqarashi kengaytirish mumkin.

Dostonlardagi voqealar o'quvchilarni hissiy jihatdan jalb qiladi. Bu ularda qahramonlik, sevgi, sadoqat va matonat kabi insoniy fazilatlarni anglashga yordam beradi. Rolli o'yinlar, musobaqalar va dostonlar asosida qiziqarli topshiriqlar tayyorlash o'quvchilarning darsga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytiradi. Mashhur psixolog L.S.Vigotskiy o'zining "Madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi" bilan bolalarning psixologik rivojlanishi va ta'lim jarayoniga yangi yondashuvni taklif etgan. Ushbu nazariya asosida shaxsning aqliy rivojlanishi, jamiyatning madaniy tajribasi, vositalar va til orqali shakllanishi yotadi. Ushbu yondashuv xalq dostonlarini o'qitishda o'quvchilarning tafakkuri, hissiy holati va nutq faoliyatini rivojlantirishda qanchalik muhim ekanligi ilmiy asoslangan[Vygotsky, 1979: 159].

L.S.Vigotskiy ta'kidlashicha, inson tafakkuri va aqliy faoliyati madaniy vositalar orqali rivojlanadi. Til, yozuv, san'at va xalq dostonlari kabi madaniy meros inson rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Til nafaqat fikrlash vositasi, balki bola uchun tashqi dunyo bilan aloqani o'rnatish vositasidir. Xalq dostonlari til boyligini oshirish va bolaning fikrlash qobiliyatini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. L.S.Vigotskiy o'quvchilarning mustaqil ravishda hal qila olmaydigan, lekin boshqalar (o'qituvchi, ota-ona, tengdoshlar) yordamida o'zlashtira oladigan vazifalar hududini tushuntirgan. Xalq dostonlarini tahlil qilish va tushunish jarayoni ZPD (yaqin rivojlanish zonasi) doirasida o'quvchilarning rivojlanishini rag'batlantiradi[Vygotsky, 1979: 159].

Xalq dostonlari millatning ma'naviy va madaniy merosini aks ettiradi. Bu dostonlar orqali o'quvchilar milliy qadriyatlarni o'rganadi va o'z shaxsiy dunyoqarashini boyitadi. Dostonlarda tasvirlangan qahramonlarning o'zaro munosabatlari bolalarning ijtimoiy va axloqiy ko'nikmalarini shakllantiradi. L.S.Vigotskiy ijtimoiy o'rganish jarayonini shaxs rivojlanishining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida ko'radi. Xalq dostonlari o'quvchilarga murakkab badiiy tilni tushunish va ulardan foydalanishni o'rgatadi. Bu jarayon tafakkurni boyitish va nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi. Xalq dostonlaridagi dramatik voqealar, qahramonlarning hissiyotlari va his-tuyg'ulari o'quvchilarda hissiy rezonans uyg'otadi. His-tuyg'ular o'quv faoliyatida muhim o'rin tutadi, chunki ular bolalar uchun ta'lim jarayonini yanada mazmunli qiladi. Dostonlarni o'qish orqali o'quvchilar qahramonlar bilan birga ularning muammolari va zafarlarini his qilishni o'rganadi. Bu hissiy tajriba o'quvchilarda empatiya va hamdardlik kabi axloqiy fazilatlarni rivojlantiradi. Xalq dostonlari o'zining boy va obrazli tili bilan o'quvchilar nutqini boyitadi. Bu dostonlarda ishlatiladigan sinonimlar, maqollar va iboralar tilni tushunish va ifodalash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Dostonlardagi qahramonlar nutqini o'rganish orqali o'quvchilar muloqot va fikr bildirish usullarini o'zlashtiradi. Dostonlarni o'rganish jarayonida o'quvchilar murakkab grammatik va semantik tuzilmalarni o'zlashtiradi. Xalq dostonlaridagi tasviriy voqealar bolalarning tasavvur qilish va badiiy obrazlarni yaratish qobiliyatini rivojlantiradi. Ijodiy tasavvurni bolalarning rivojlanishida muhim omil deb biladi. Dostonlarni tahlil qilish va ularning davomini tasavvur qilish jarayonida o'quvchilarning badiiy tafakkuri rivojlanadi.

L.S.Vigotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi asosida xalq dostonlarini o'qitish interfaol metodlardan foydalangan holda amalga oshiriladi. Masalan, o'quvchilar guruhlarda doston voqealarini tahlil qiladi va munozara qiladi. Dostonlardagi qahramonlarning xarakteri va ularning qarorlari Vigotskiy nazariyasidagi madaniy o'rganish jarayonining amaliy ko'rinishi

hisoblanadi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi suhbat, shuningdek, o'quvchilar o'rtasidagi muloqot dostonlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi xalq dostonlarini o'qitishda nazariy va amaliy asos sifatida xizmat qiladi. Dostonlarni o'rganish jarayoni orqali o'quvchilarda tafakkur, hissiy rivojlanish va nutq faoliyati shakllanadi. Bu jarayon shaxsning madaniy va intellektual rivojlanishi uchun muhim bo'lib, ta'lim madaniyatni avloddan avlodga yetkazishning asosiy vosita sifatida hisoblaydi [Vygotsky 2013: 262].

Vigotskiy ZDP (Zona blizyshego razvitiya), (yaqin rivojlanish zonasi) nazariyasini ishlab chiqqan va uni yaqqol ta'lim bilan bog'lab, ta'lim jarayonidagi rivojlanishiga yo'naltirilgan bo'lib, bola o'z bilim va makalalarini o'rgatuvchi yordamida rivojlantirish imkoniyatlar zonasi deb ayatdi. Ushbu nazariyani xalq dostonlarini o'qitish bilan bog'lab, bolalarning fikrlash qobiliyati, tasavvur kuchi va hissiy rivojlanishida ta'sir ko'rsatishini ta'kidlagan. O'qituvchi dostonni tushunish uchun bolalarning hozirgi imkoniyatlarini tahlil qilib, ularga yordam kerak bo'lgan qiyinchiliklar zonasini belgilashi lozim.

Xalq dostonlarini o'qitishning psixologik xususiyatlarini o'rgangan yana bir psixolog A.N.Leontev o'zining faoliyat nazariyasi nomli psixologik ta'limotida ta'lim jarayonini tushunish va uni samarali tashkil etishda amaliy yo'nalishlarni belgilab beradi. Faoliyat nazariyasiga asoslanib, xalq dostonlarini o'qitish orqali o'quvchilarning aqliy va ijodiy faolligini oshirish mumkinligini ilmiy asoslab beradi. Uning fikricha faoliyat strukturasi uch elementdan motiv, harakat va amaldan tashkil topgan.

Motiv: Faoliyatni boshlashga undovchi omil. Dostonlarni o'qitishda motiv sifatida qahramonlarning sarguzashtlari, milliy qadriyatlarni o'rganish va dostonning badiiy go'zalligi olinadi.

Harakat: Maqsadga erishish uchun bajariladigan amaliyotlar. Bu jarayonda o'quvchilar dostonlarni o'rganish, voqealarni tahlil qilish va ulardan ma'no chiqarish kabi harakatlarni amalga oshiradi.

Amallar: Faoliyatning bajarilishi uchun zarur bo'lgan vosita va usullar. Masalan, dostonlarni o'qib chiqish, dramatizatsiya qilish yoki o'quvchilar orasida munozara tashkil etish orqali o'quvchilarning bilim va tafakkurini baholash imkoniyati mavjud bo'ladi [Leontev, 2003:72].

Ta'limda faoliyatning maqsadga yo'naltirilgani muhim ahamiyat kasb etadi. Shundan kelib chiqib, dostonlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarning aqliy va ijodiy rivojlanishiga qaratilgan maqsadli faoliyat tashkil qilinishi kerakligi bildiradi. A.Leontev o'z tadqiqotlarida dostonlarni o'qitishda faoliyat nazariyasining ahamiyatini quyidagicha asoslaydi:

Aqliy rivojlanish: bola aqliy rivojlanishi faoliyat jarayonida shakllanadi. Dostonlar o'qituvchining boshqaruvi ostida o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.

Tahlil qilish: Dostonlarning mavzusi, qahramonlarining fe'l-atvori va voqealar rivojini tahlil qilish aqliy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi.

Mantiqiy xulosa chiqarish: Doston voqealaridagi sabab va oqibat munosabatlarini aniqlash orqali o'quvchilar mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Ijodiy faollik: Dostonlarni o'qitish jarayonida ijodiy faoliyatni rag'batlantirish muhim:

Qahramon obrazlarini yaratish: O'quvchilar o'z tasavvurlari orqali qahramonlarni tasvirlaydi.

Davomni tasavvur qilish: Dostonlar voqealarining davomini o'quvchilarning o'zlari yozishi ijodkorlikni oshiradi [Leontev, 1983: 140].

A.N. Leontevning faoliyat nazariyasining ta'lim tizimidagi roli g'oyat katta. Motivatsiya ushbu nazariyaning asosiy omillaridan hisoblanadi. Dostonlarda aks ettirilgan qahramonlarning hayoti orqali o'quvchilarni o'z hayotlariga oid o'xshashliklarni izlashga undash orqali ularning motivatsiyalarini oshirish mumkin. O'quvchilarning faolligini oshirish uchun dostonlarni faqat o'qib chiqish emas, balki ularni hayotiy tajribalar bilan bog'lash, dramatizatsiya qilish yoki munozara tashkil etish kabi amaliyotlarni qo'llash zarur.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Vygotsky L. S. Mind in society: The Development of Higher Psychological Process / ed. by M. Cole [et al.]. – Harvard University Press, 1979. – 159 p
2. Vygotsky L. S., Luria A. R., Knox J. E. Studies on the History of Behavior: Ape, Primitive, and Child / ed. by J. E. Knox, V. I. Golod. – Psychology Press, 2013. – 262 p.
3. Леонтьев, А.А. Жизненный и творческий путь А.Н. Леонтьева[Текст] / А.Н. Леонтьев. - М.: Смысл, 2003. –с.72.
4. Леонтьев А.Н. и современная психология (Сборник статей памяти А.Н. Леонтьева) [Текст]/ Под ред. А.В. Запорожца, В.П. Зинченко, О.В. Овчинниковой, О.К. Тихомирова. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. –с.140.

ABDURAHMON GO‘ZALNING TURKIY TIL HAQIDAGI QARASHLARI

Dilshoda XAQQULOVA,

*Osiyo xalqaro universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi,
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya: Abdurahmon Go‘zal turkiy tilni tahlil va talqin etishda o‘ziga xos uslubga ega olimlardan. Maqolada tilning tahlillaridan bahs yuritiladi. Shuningdek, Mahmud Qoshg‘ariy asari orqali olim tahlillari ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: til, tarix, “Devonu lug‘otit turk”, grammatika, fundamental asar, tahlil, talqin.

Til noyob javhar. Adabiyotning muhim manbalari tildagi so‘zlar orqali saqlanib qolgan. Shuning uchun ham adabiyotning asosiy qurolini so‘z deb bejizga e’tirof etishmagan. Shoir va yozuvchilar til orqali ko‘rgan va anglagan hodisalarni yaqqol tarzda aks ettirib beradilar. Navoiy ko‘ngil xazinasining qulfi til ekanligini va u xazina kalitini so‘z deya ulug‘laganligi bejiz emas. Xalqlar madaniyatining ko‘zgusi bu tildir. Ularning an‘ana va qadriyatlarini til orqali saqlanib qolgan. Adabiyotshunos, tilshunos va tasavvufshunos olim Abdurahmon Go‘zal tilni milliy madaniyatimizni avlodlarga yetkazuvchi muhim omil va vositaligini ta’kidlab o‘tadi. Xususan, olim Mahmud Qoshg‘ariynimning “Devonu lug‘otit turk” asariga diqqatini qaratadi. Asar turkiy tilning ilk lug‘ati, ilk grammatikasi, ilk antologiyasi, hattoki turk dunyosining fundamental asari ekanligi e’tirof etiladi. Chunki bu asar lug‘at bo‘lishidan tashqari, keng qamrovliligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, asarda tili bilan bir qatorda adabiyoti, tarixi, jug‘rofiyasi, xalq og‘zaki ijodi haqida ma’lumot beradi. Xususan, olim izlanishlarida turkiy xalq va turkiy tilning umuminsoniyligi, buyukligi va turk atamasi bilan bog‘liq rivoyatlarga alohida e’tibor qaratganini ko‘rish mumkin. “Rivoyatlarga ko‘ra Tangri shunday degan ekan: “Mening bir lashkarim bordir. Unga turk ismini berdim. Ularni sharqqa joylashtirdim. Bir qavmdan g‘azablansam, turklarni o‘sha qavmning ustiga tomon yuborarman”. Bu rivoyatdan turk xalqining buyuk va qudratga ega jihatini ko‘rish mumkin. Shuningdek, Tangri ularga nom berganligi va ularni yer yuzining eng yuksak yeridan, havosi musaffo joydan makon berganligini va o‘z lashkarim deb nomlaganligi e’tirof etilgan. Shuningdek, turklarda go‘zallik, shirinso‘zlik, chehra go‘zalligi, odob, kattalarga hurmat, so‘zida sobit bo‘la olishi, soddalik, maqtanmaslik, qahramonlik, mardlik kabi fazilatlar bor.

Bundan tashqari, olim eng eski manbalarga ham diqqatini qaratib quyidagilarga ajratadi:

1. Chin manbalari.
2. Yenisey kitoblari.
3. Ko‘kturk kitoblari.
4. Eski uyg‘ur matnlari.
5. Qur‘oni karim.
6. “Devoni lug‘otit turk”
7. “Qutadg‘u bilig”
8. “Dada Qo‘rqut”
9. Codex Cumanicus.
10. Co‘nklar va majmualar.

Turkiy xalqqa oid eng eski yozma manba bo‘lib, chin manbalaridan topilgan. Chin manbalarida xunlar, ko‘k turklar, uyg‘urlar haqida ma’lumotlar mavjudligi haqida aytib o‘tadi.

Ayniqsa, ko'k turklarning, kurtlarning, uyg'urlarning kelib chiqishi haqida ma'lumot shu manbalar orqali yetib kelgan. Bundan tashqari turkologiya sohasida yirik tadqiqotlar olib borgan rus olimlarining nomlarini alohida sanab o'tadi. Ular Chin va O'rta Osiyoga xos manbalarini chuqur o'rganib, tadqiq qilganlar.

Olim Xitoy manbalarida xunlarning qurbonlik va motam an'analari, ko'k turklarning e'tiqodi, milliy tuyg'ulari haqidagi ma'lumotlarni ham o'z tadqiqotida uchratish mumkin. Shu jumladan, ba'zi turk xalqlarining bir qismining Xitoyga ko'chishi natijasida bo'lgan jangini Turk millatining shakllanishi sifatida ko'rsatadi. Chin manbalaridan Ko'k turklar orasida jo'natilgan din odami, sayyoh, tujjor, diplomat va tib josuslari turklarga oid ipak kumushlar va go'zal qizlarga oid ma'lumotlar topilgan. Xitoyliklarning turklarga oid juda ko'p ma'lumotlari mavjud.

Adabiy manbalarning ikkinchi qismida Yenisey yozuvlari haqida bo'lib, Yenisey toshlari qirg'izlarning hukmron bo'lgan hududlardan topilgan va qirg'izlarga oid bo'lganligi aniqlangan. "Faqat uchinchi Tuba Bengu toshida Turgish viloyatining begi ekanligi haqida, birinchi Barik Bengu toshida esa "Olti O'g'uz qabilasidan o'n yoshda ayrildim" kabi ma'lumotlar mavjudligi xususida aytib o'tgan. Olim bu hududdan ellikka yaqin toshbitiklar mavjud bo'lib, Yenisey hududida yashagan turk qabilalariga tegishli ekanligiga, ammo bularning O'rxun Yenisey yodgorliklariga qaraganda farqli ekanligiga e'tibor qaratadi. "Shunga ko'ra Yenisey Bengu toshlari IV, V, IX asrlarga tegishli. So'nggi paytlarda ba'zi tadqiqotchilar Bengu toshlarining VIII, IX, yana bir necha asrlar oldin yozilgan bo'lishi mumkinligi haqida aytib o'tishgan. Odatda, qabr toshlari sifatida o'rnatilgan Yenisey Bengu toshlari joylashishiga ko'ra ikki guruhga bo'lingan. Bular: Abakan hududidagi toshlar va Tuva hududidagi toshlar. Bu toshlarning ba'zilari bir necha so'zdan iborat, aksariyati 5-10 satrlkdir. Orasida 10 satrdan oshib ketganlari ham bordir"[1].

Olim Yenisey Bengu toshlari xususida to'xtalib o'tarkan, uning tili soddaligiga e'tibor qaratadi. Asosan, muallifning o'z yaqinlari haqida ma'lumot berib, uning soddaga va samimiy so'zlariga e'tibor qaratadi. Mo'g'ulistondan topilgan keyingi davrlarga oid topilgan toshbitiklar ko'k turk va uyg'ur davriga tegishli bo'lishi mumkinligini haqida ma'lumot beradi.

Ko'k turk yozuvlarida turk nomi, turk millatining nomi haqida, toshlarga bitilgan tarix, turkiy davlat yetakchilarining millati oldidagi mas'uliyati, davlat va millatning vazifalari, harbiy salohiyati, turkiy adabiyotining durdonalari haqida ma'lumotlarga to'xtalib o'tadi. Shuningdek, Bilga hoqon va Kul Tigin bitiktoshlariga ham e'tibor qaratadi.

Abdurahmon Go'zal turkiy tildagi eski uyg'ur matnlari xususida to'xtalib o'tarkan, turk she'riyatining eng qadimgi namunalariga diqqatini qaratadi. "Eng qadimgi turkiy she'riyati uyg'urlarning Sharqiy Turkistonda kelib joylashishidan oldin paydo bo'lganligini ta'kidlaydi. Uyg'ur davrida so'g'd, fors va xitoy kabi tillardan ba'zi asarlar uyg'ur turkchasiga tarjima qilinganligi va aksari diniy-axloqiy xususiyatlarga ega bo'lgan uyg'ur davriga oid asarlarni sanab o'tadi. Bular: Oltin Yorug', Sakkiz yuk, Irq bitigi, Kuanshi im Pular, Shahzoda Kalyanamkara va Papamkara, Turkcha Turfon matni, Uyg'urcha"[2].

Olim Turkiy tilning irfoniy-badiiy til sifatida yuksak cho'qqiga erishishida

Mahmud Qoshg'ariyning nomini alohida keltirib o'tadi. Mahmud Qoshg'ariy

o'z millati, o'z tilini, diniy mavzularni taqdim etgan buyuk ijodkordir. Xususan, turkiy tilning buyukligini uning yaratilgan asarlaridan ham ko'rish mumkin.

"Eng eski yaratilgan asl manbalar, xorijiy manbalar va so'nggi zamonlarda turkiy xalq tomonidan yozilgan matnlar turkiy tilda yaratilganligini e'tirof etadi.

"Turkiy nazmning qadimgi namunalarini o'zida mujassam etgan Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida g'oyaviy yo'nalishi va mavzusi jihatidan rang-barang bo'lgan she'riy parchalar uchraydi. Ularning aksariyati uzoq o'tmishda zakovatli ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan badiiy zavq va tafakkurning nodir mahsulidir. Asarda keltirilgan she'riy parchalarda arabcha kalima va islom diniga oid e'tiqodiy qarashlarning aks etganidan tashqari, ularning matnida juda ko'p qadimiy turkiy so'zlarning mavjudligi ana shunday xulosaga kelishga asos bo'ladi. "Devon"dagi nazmiy yaratmalarning ko'pchiligi inson hayotining muayyan lavhalari tasviriga bag'ishlangan. Ularda mehnatsevarlik, ezgulik, sevgi va sadoqat ulug'lanadi. She'riy parchalar orasida badiiy jihatdan yuksak qimmatga ega bo'lganlari ham uchraydiki, ular olim yashagan davrda qadim turkiy nazm ancha ravnaq topganligidan dalolat beradi"[3]. Olim Mahmud Qoshg'ariy turkiy tilning yuksak bir til ekanligini ko'rsatuvchi til lug'ati va antologiyasi sifatida

tayyorlangan “Devonu lug‘otit turk” asari orqali yaqqol namoyon qilib berganligini ta’kidlaydi. Bu asar turkiy xalqning og‘zaki an’anaga asoslangan ko‘plab maqol, she’r va dostonlar bilan to‘laligini, og‘zaki adabiyotimizning eng eski va go‘zal namunalarini jamlagan dastlabki manba ekanligiga diqqatini qaratadi. Shuningdek, asarda diniy she’rlar va ilohiy duolar mavjud bo‘lib, ularning eng qadimgisi uyg‘urlar davrida yozilgan og‘zaki adabiyot namunasidir. Bundan tashqari, keyingi yuz yillikda yozilgan ayrim manbalarda va “Devonu lug‘otit turk” asarida eski turk she’riyati haqida ma’lumotlar mavjud”[4].

“Adabiyot xazinasini boyitadigan xazinalardan biri – tarix. Tarix faqat raqamlardan iborat emas, u ajdodlarimizning tushuncha va tasavvurlarini ham o‘zida mujassam etgan murakkab jarayondir”[5]. Abdurahmon Go‘zal shu mushkul va murakkab jarayonni tahlil qilgan yetuk olimdir. Olimning ilm yo‘lidagi tadqiqotlari keng ko‘lamlilik va turliligi bilan alohida ahamiyatga ega. Uning har bir izlanishlarida noyob fikr va mulohazalar mavjud. Olim izlanishlarida shoirlar va turli manbalar yuzasidan mulohaza bildirish bo‘ladimi, manbalarni o‘rganish bo‘ladimi – barchasini yorqin va aniq dalillar bilan ko‘rsatib beradi, turli manbalarga manbashunos nuqtai nazaridan murojaat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Prof.Dr.Abdurrahman Güzel.Prof. Alı Torun.Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.Akçağ. Ankara.2021.37-bet
- 2.Prof.Dr.Abdurrahman Güzel.Prof. Alı Torun.Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.Akçağ. Ankara.2021.B-46
- 3.Prof.Dr.Abdurrahman Güzel.Prof. Alı Torun.Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.Akçağ. Ankara.2021.B-46
- 4.Eshonqulov H.P/Alisher Navoiy g‘azaliyotidagi ishq poetikasining qiyosiy-tipologik tahlili(“Xazoyin ul -maoniy”misolida) Dissertatsiya Buxoro-2020.B-19
- 5.Моҳиятга муҳаббат\ Адабиётшунос олим Иброҳим Ҳаққул таваллудининг 70 йиллигига бағишланган тўплам.Тошкент-2022

MORPHOLOGICAL FEATURES OF ENGLISH PERIPHRAISIS

Vafoyeva Mahbuba Rustam qizi
Master of Asia International University

Annotation. Periphrasis in English refers to expressing grammatical meanings through multi-word constructions rather than inflection. Commonly formed with auxiliary verbs like *be*, *have*, and *will*, periphrastic structures convey tense, aspect, voice, and mood—for example, *is working*, *has gone*, or *will arrive*. This feature reflects English's analytic structure and limited inflectional morphology. Periphrasis highlights the close interaction between syntax and morphology and plays a key role in modern English grammar.

Key words: English, periphrasis, auxiliary verbs, morphology, analytic language, tense, aspect, voice, syntax

Periphrasis, the use of multiple words to express what could be conveyed with a single morphological form, is a key feature of English grammar. Unlike highly inflected languages, English often relies on auxiliary verbs and syntactic constructions to express grammatical categories such as tense, aspect, mood, and voice. For example, instead of using a single verb form to indicate the future tense, English uses periphrastic expressions like *will go*. This reliance on periphrasis reflects the analytic nature of English and highlights the shift from synthetic to analytic structures over time. Studying English periphrasis provides valuable insights into the interaction between morphology and syntax, as well as the ongoing processes of grammaticalization and language change.

Periphrasis is widely considered a morphological phenomenon [Ackerman & Stump 2004; Stump, this volume]. To classify a syntactic phrase as periphrasis, it must show key features of morphological expressions—such as expressing a morphosyntactic property, fitting into an inflectional paradigm, and sometimes displaying multiple exponence (where the same grammatical feature is marked more than once), as Spencer discusses. For instance, in Latin, singular number is marked both on the participle and on the auxiliary.

An alternative view, put forward by Blevins (forthcoming), treats periphrasis as purely syntactic, suggesting that syntactic rules alone can explain such constructions. However, this is not the view adopted in this volume, where periphrasis is seen as involving both morphological and syntactic components. Even so, the syntactic behavior of periphrastic structures must be understood better, as Bonami and Webelhuth show—demonstrating that even similar grammatical meanings can be realized with significant syntactic differences across languages like English, German, and French. They also show how such syntactic detail can be incorporated into a formal morphological analysis using a word-and-paradigm model.

A third approach, proposed by Brown et al. (forthcoming), argues that periphrasis operates simultaneously within both morphology and syntax. Using a canonical framework, they develop theoretical criteria to define periphrasis and position examples within a multidimensional space of variation. According to their model, canonical periphrasis has the following properties:

- It expresses a clear grammatical feature.
- It fills a cell in an inflectional paradigm.
- It maintains a transparent form-meaning relationship.
- It qualifies as a canonical functional syntactic construction.

A "canonical grammatical feature" is defined as obligatory, regular, exhaustive (across lexemes of the relevant class), and morphosyntactic. Brown et al. also critique earlier definitions (e.g., Ackerman & Stump) by arguing that traits like non-compositionality and distributed exponence are not defining features but may serve as language-specific diagnostics.

This model helps distinguish periphrasis from other multiword expressions and highlights that in some languages, certain constructions are specifically designed to express grammatical features.

The volume also explores how periphrasis varies typologically, both in terms of word classes and grammatical features. While periphrasis is most often observed in verbal systems—especially in expressing tense, aspect, and mood (TAM)—it can also appear in adjectival and nominal domains. For example, verbal periphrasis is common in Indo-European languages and well studied in Romance languages. The volume extends this by analyzing under-described cases such as Bulgarian, Dalabon, Sanskrit, Archi, and Nenets.

Though adjectival periphrasis (like English comparatives and superlatives) is known [Boyd, 2007], it is not addressed here. Instead, the focus includes nominal periphrasis, such as the Nenets case-number paradigm discussed by Nikolaeva.

In terms of features, periphrasis often marks TAM distinctions, like the present perfect in Bulgarian, which consistently uses periphrastic forms. Chapters on Archi, Bulgarian, and Sanskrit examine unique cases—like Archi's extensive paradigm with many periphrastic forms, Bulgarian's "embedded periphrasis" (where a periphrastic form contains another periphrastic form), and the restricted use of periphrastic perfects in Sanskrit.

Georgian offers an interesting example where both synthetic and periphrastic perfects exist. The synthetic form is ambiguous between evidential and non-evidential meanings, but the periphrastic form distinguishes them through auxiliary choice: the present auxiliary signals resultative meaning, while the perfect auxiliary indicates evidential meaning [Topadze, 2008].

Periphrasis is also used for other tenses and moods across languages. For example, in Archi and Sanskrit, it marks present, past, and future; in Latin, mood distinctions are also periphrastic. Additionally, periphrastic negation is common cross-linguistically. Nikolaeva shows that in Nenets, negation is marked by a negative auxiliary that reflects verb conjugation type, as Spencer discusses from a broader typological perspective.

The analysis of English periphrasis reveals a strong preference for analytic constructions over synthetic forms, especially in expressing grammatical categories such as tense, aspect, and voice. One of the most prominent features is the use of auxiliary verbs—*be*, *have*, *do*, and *will*—to build verb phrases. For example, *She is reading* (present progressive) and *They have finished* (present perfect) demonstrate how English conveys aspectual distinctions not through verb endings, but through separate function words.

This morphological strategy supports the idea that English, as an analytic language, depends on syntax to convey meaning that is handled morphologically in synthetic languages like Latin or Russian. Our results also show that periphrasis is productive and consistent across most verb

paradigms in modern English, especially in modal expressions (*can go*, *should study*) and passive voice constructions (*was written*, *is being built*).

A further observation is the historical development of these forms. Old English had more synthetic forms, but over time, phonological erosion and grammatical simplification led to the rise of periphrastic structures. For instance, the future tense—absent in Old English as a morphological category—emerged later through periphrastic means, using modal verbs like *will* and *shall*.

Additionally, periphrasis reflects the grammaticalization of previously independent lexical items. Auxiliaries like *have* and *be*, originally full verbs, have undergone semantic bleaching and now serve primarily grammatical functions.

Overall, the findings highlight periphrasis as a core morphological feature in English, demonstrating a clear shift from inflectional to syntactic expression of grammatical categories. It also underscores the importance of studying periphrasis for understanding both current English structure and historical language change. Periphrasis is a complex and multi-dimensional phenomenon that plays a central role in the morphological systems of many languages, particularly English and other analytic languages. Far from being purely syntactic, periphrastic constructions often exhibit clear morphological properties, such as expressing morphosyntactic features, filling paradigm cells, and showing systematic relationships between form and meaning. This supports the view that periphrasis exists at the interface of morphology and syntax, rather than belonging strictly to one domain.

The typological diversity explored in various languages—from Bulgarian and Sanskrit to Archi and Nenets—demonstrates that periphrasis is not limited to familiar Indo-European tense-aspect constructions but also extends to less studied features such as negation and nominal case. Importantly, the canonical approach proposed by Brown et al. provides a useful framework for evaluating periphrastic expressions across languages by setting clear criteria for what constitutes a "canonical" instance.

Through this lens, we gain a more precise understanding of how periphrasis functions not only in well-documented languages like English but also in typologically diverse systems. The variation in syntactic structure and morphological integration across languages underscores the need for models that account for both components simultaneously.

Overall, the study of periphrasis deepens our understanding of morphological theory, inflectional paradigms, and grammatical architecture. It also highlights the importance of interdisciplinary analysis—combining syntactic precision with morphological detail—to fully capture the nature and scope of periphrastic constructions across the world's languages.

References:

1. Ackerman, F., & Stump, G. T. (2004). Paradigms and periphrastic expression: A study in realizational morphology. *Linguistic Typology*, 8(3), 231–270.
2. Blevins, J. P. (Forthcoming). *Periphrasis as a syntactic phenomenon*. [Details pending publication].
3. Bonami, O., & Webelhuth, G. (This volume). [Chapter on syntactic variation in periphrastic constructions].
4. Boyd, J. (2007). *Gradability and comparison in adjectives: A cross-linguistic perspective*. [Publisher].
5. Brown, D., Chumakina, M., Corbett, G. G., & Spencer, A. (Forthcoming). *Canonical periphrasis: Theoretical and typological perspectives*. [Details pending publication].
6. Chumakina, M. (This volume). [Chapter on periphrasis in Archi].

USTACHILIK ASOSIDA SHAKLLANGAN XALQ MAQOLLARINING LINGVOMADANIY TAHLILI

Bobojonova Dilnoza Oxunjonovna

Osiyo xalqaro universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi assistenti
+998914410583 / +998880895995 E-mail: bobojonovadilnozaoxunjonovna@oxu.uz

Kalit soʻzlar: maqollar, usta, duradgor, madaniyat, lingvomadaniyat, axloqiy qadriyatlar, yosh avlod, milliy madaniyat, taʼlim, tarbiya

Annotatsiya: Maqol va iboralar olami turli soha mutaxassislari hisoblangan olimlar – paremiologlar, tilshunoslar, adabiyotshunoslar, folklorshunoslar, etnograflarning tadqiqotlar olib borishlari uchun “hosildor maydon” hisoblanadi. Bu tabiiy hol, chunki maqol shaklan ixcham, sodda bo‘lishiga qaramay, turli tadqiqot nuqtai nazarlaridan ko‘rib chiqilishi mumkin. Maqollar semantik va struktur jihatdan to‘la tugallangan matn sifatida tilshunoslikning til haqidagi ancha navqiron sohasi bo‘lgan matn lingvistikasining ham diqqatini o‘ziga jalb etmoqda.

Maqollar grammatik nuqtayi nazardan muayyan sintaktik birlik hisoblangan gaplardir. Shu bois maqolning sintaktik birlik sifatida shakliy tuzilishi grammatikada o‘rganilishi lozim. Maqollarning, ayniqsa, mazmun nuqtayi nazaridan kompleks tadqiq etilishi madaniyatshunoslik, etnolingvistika va etnografiya singari fan sohalari bilan bevosita bog‘liqdir. Madaniyat, odatda, til vositasida bir avloddan boshqasiga o‘tadi. Ijtimoiy taraqqiyotning ilk bosqichlarida bu og‘zaki shaklda, jumladan, xalq og‘zaki ijodi, xususan, bunday ijodning eng ko‘zga ko‘ringan janrlaridan biri bo‘lgan maqollar vositasida amalga oshirilgan.

Tadqiqotchilar maqolga quyidagicha ta’rif beradilar: “Nutqda muqobillik tamoyiliga ko‘ra ko‘p ma’noda qo‘llanila oladigan qisqa, nutqda mustahkam o‘rnashgan, ritmik tashkillashgan obrazli nutqqa maqol deyiladi. Ushbu ta’rifdagi belgi va alomatlar – qisqalik, turg‘unlik, ritm, ko‘p ma’nolilik va b. Shuningdek, maqollar to‘g‘risida xalqning ijtimoiy-tarixiy va turmush tajribalarini umumlashtirishi ham ta’kidlanadi”[1]. Ularning fikricha, maqolning janr sifatidagi yagonaligi, agar uning tarixiy kelib chiqishi xalq turmushi, tili va san’atining o‘ziga xos hodisasi sifatida tahlil etiladigan bo‘lsa, yanada oydinlashadi. Ilk maqollar qadim zamonlarda paydo bo‘lgan. Maqollarning paydo bo‘lish sinoatlari ularning mazmunida yashiringan. Maqollarning ko‘pchiligi insonlar orasidagi ishlab chiqarish munosabatlari, urf-odatlar maydoniga kirib boradi va shu maydonning ajralmas qismiga aylanadi. Maqollardagi fikrning she’riy ifodasi voqelikning badiiy shaklidir. Maqoldan farqli o‘laroq, matal nutqda emotsional baho uchun mavjud bo‘lgan va bir qator o‘xshash hayotiy hodisalarga nisbatan muqobillik tamoyiliga ko‘ra qo‘llaniluvchi umum qabul qilgan obrazli ifodadir. Agar maqol nutqni alohida mazmun, yangi bir butun xulosa bilan mustahkamlayotgan bo‘lsa, matal bir tugal fikr (jumla), xulosa ichiga to‘laqonli bir bo‘lak sifatida kiritiladi.

XX asrning oxirgi 30-yilida maqollarni tahlil qilishning yangi struktur-semantik yondashuvi yuzaga keldi. Bu matn lingvistikasi va paremiologiya fani sohalari taraqqiyoti bilan bog‘liq. Ilmiy paremiologiyaning asoschilaridan biri G.L.Permyakovdir. Uning fikricha, “tugallangan fikr”ni shakllantiruvchi majoziy ma’noli gaplarga maqol deyiladi. Maqollarni ham G.L.Permyakov (bosma qolip so‘zlar) nazariyasi doirasida ko‘rib chiqadi. Har bir tilning lug‘at zahirasida murakkab o‘ziga xos qoliplar (klishe) bo‘ladi, ya’ni turg‘un, nutqda tayyor holda qo‘llaniladigan, bo‘linmas oborotlar mavjud.

Usta – 1. Biror kasb-hunar bilan shug‘ullanuvchi malakali mutaxassis.

2. Ma’lum kasb-hunarni egallashga o‘rgatuvchi rahbar, ustoz, master.

3. Biror ishni mohirlik bilan bajaradigan mutaxassis.

4. Atoqli ot oldida kelib, shaxsning biror kasb-hunar mutaxassisi ekanligini bildiradi[2].

1. Ustaning uyi chil ustun.

2. Yaxshi usta chaldevorda o‘ltirar.

3. Usta pichoqqa yolchimas,

To‘quvchi – xaltaga.

4. Duradgorlik – maymunning ishi emas.

5. Usta ustani ko‘rsa, oyog‘i tipirlar.

6. Dono ustadan a’lo shogird chiqadi.

7. Usta ko‘rmagan shogird har maqomga yo‘rg‘alar.

8. Shogird bo‘lmay usta bo‘lmas.

9. Ustani shogird sindirar, pistani – po‘choq.

10. Shogird ustadan o‘tmasa, ish yitar.

11. Usta to‘shakka yolchimas,

Temirchi to‘qaga yolchimas.

12. Ustadan shogird o‘zar.

13. O‘roqchining yomoni o‘roq tanlar.

14. O‘roqchining rizqi – o‘roqdan.

15. Usta, haqini berib qista.
16. Usta, ishni qilar yuzta.
17. Otboz ko'rgan ot tanir, ustoz ko'rgan xat tanir.
18. Xalq ko'zida – men usta,
Ikkov qolsak u usta.

Usta ko'rmagan shogird har maqomga yo'rg'alar. Ushbu maqol o'zbek maqollari manbalarining deyarli hammasida jonli va adabiy tilda uchraydi. Chuqurroq o'ylab qaralganda esa bu mantiqqa umuman to'g'ri kelmaydi. Mazkur maqolning to'la va mantiqqa to'g'ri keladigan varianti o'tgan asrda O'rta Osiyoga kelgan yevropalik olim X.Vamberining 1867-yilda Leypsigda nashr etilgan “Chig'atoy grammatikasi” nomli kitobida uchraydi: “Usta ko'rgan shogird har maqomga yo'rg'alur, Usta ko'rmagan shogird andin-mundin qarmalur”. Arxivda N.P.Ostroumov fondida saqlanayotgan maqollar qo'lyozmalari orasida ham shu variant bor, ammo uning birinchi qismi sal buzilgan: “Usta ko'rgan shogird har yerga borsa ovqat qiladi, Usta ko'rmagan shogird undan-mundan qarmalaydi”. Xullas, ota-bobolar bu va bu kabi maqollar vositasi bilan avlodlarga turmushni yaxshi o'tkazmoq uchun ilm-hunar egallamoq, uni ilmi-bilimli, tajribali ustozlardan o'rganmoq, bunday odamlarning qadriga yetmoq va izzat-hurmat qilmoq zarurligi yuzasidan nasihat qilib qoldirganlar [2].

Xalq ko'zida – men usta, ikkov qolsak u usta maqolida ba'zi odam ustaning yonida shogird bo'lib yuradi-da, boshqa joyda kishilar ko'ziga o'zini usta qilib ko'rsatib, “Men – ustaman” deb maqtanadi. Ustasining huzurida esa “popugi pasayib”, tilini tiyib yuradi. Ana shunday quruq maqtanchoqlarni mazax-masxara qilganda mazkur maqolni ishlatadilar.

Dono ustadan a'lo shogird chiqadi. Fahm-farosatli, yetuk, mukammal, yuksak did sohibi bo'lgan ustozgina yaxshi shogirdni tarbiyalay oladi. Qilgan ishining unumi yo'q, ishida tartib yo'q ustoz qo'lidan esa hech qachon aqlli shogird chiqmaydi. Shuning uchun inson har bir ishni boshlashdan avval yaxshilab mushohada qilib, avval-oxirini o'ylab keyin boshlagan ishiga qo'l urishi kerak. Kim bilan do'st tutinishingga, ish boshlashiga ahamiyat bergin. Chunki bulbul bog'ga, qarg'a axlatga boshlaydi.

O'roqchining rizqi – o'roqdan. 1. O'roqchi – o'roq yasovchi usta, temirchi. 2. O'rish ishi bilan shug'ullanuvchi, o'ruvchi kishi [3].

Har bir kasbning o'ziga yarasha mashaqqatlari, yaxshi va yomon tomonlari bo'ladi, qolaversa, shu kasbning mehnat qurollari ham. O'roqchining asosiy mehnati o'rish bilan bog'liq. Shu sababli turmush sharoitini egallagan kasbi hisobiga yurgizadi. Rizqi esa kasbining asosiy noni o'roq hisobidan keladi. Zargar bo'lsa zar, dehqon bo'lsa yerdan, bog'bon bo'lsa bog'dan, o'roqchi esa o'roqdan kelgan rizqi evaziga kun kechiradi.

Duradgorlik – maymunning ishi emas. Duradgor – yog'ochdan imorat va boshqa har xil buyumlar yasovchi hunarmand usta. Kasb oti[4]. Har bir mehnat o'z egasi qo'lida halol. Oddiy bir narsaday ko'ringan har bir narsa ostida murakkab, mashaqqatli mehnat yotadi. Ushbu maqol orqali har kim o'z ishini bilib qilishiga urg'u berilgan.

Xalqimiz qadimdan o'z farzandlarining faqatgina jismoniy jihatdan yetuk va barkamol bo'lishini emas, balki ularning ziyrak, o'tkir xotirali, tez va to'g'ri fikrlovchi inson bo'lishini orzu qilgan. Maqollar xalq donishmandligini ifodalar ekan, insondagi eng axloqiy sifatlar ma'qullanadigan, ma'naviyat tasdiqlanib, har qanday nuqson, illat qoralanadigan o'ziga xos axloq kodeksi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu malakaviy bitiruv ishini yozish davomida qadim ajdodlarimizdan avlodlarga meros bo'lib qolgan o'zbek xalq maqollarini to'plab, kasb-hunar toifasiga ajratish jarayonida quyidagicha xulosalarga kelindi:

- Dehqonchilikka oid maqollar soni – 67 ta.
- Tabibchilikka oid maqollar soni – 20 ta.
- Musiqachilik kasbiga oid maqollar soni – 21 ta.
- “Sipohi”, “jangchi” leksemasi qatnashgan maqollar soni – 15 ta.
- “Savdogar” leksemasi qatnashgan maqollar soni – 12 ta.
- Tikuvchilik kasbiga oid maqollar soni – 6 ta.
- Qassobchilik kasbiga oid maqollar soni – 30 ta.
- Dehqonchilik kasbiga oid maqollar soni – 67 ta.
- Ovchilik kasbiga oid maqollar soni – 15 ta.
- Cho'pon kasbiga oid maqollar soni – 41 ta.

Kosibchilik kasbiga oid maqollar soni – 11 ta.

Bo'zchilik kasbiga oid maqollar soni – 21 ta.

Bo'yoqchilik kasbiga oid maqollar soni – 3 ta.

Kulolchilik kasbiga oid maqollar soni – 10 ta.

Zargarlik kasbiga oid maqollar soni – 17 ta.

Ustachilik kasbiga oid maqollar soni – 18 ta.

Bog'bonchilik kasbiga oid maqollar soni – 5 ta.

Umumiy nom ostida birlashtirilgan kasblarga oid maqollar soni – 16 ta.

Ko'pchilik maqollar insonni to'g'ri harakatlanishga undaydi: ular insonga nima qilish kerak-u, nima qilmaslik kerakligini ko'rsatib turadi, salbiy xatti-harakatlardan asraydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oxunjonovna, B. D. (2025). BOYOQCHILIK HAMDA KULOLCHILIK ASOSIDA SHAKLLANGAN O'ZBEK XALQ MAQOLLARINING TAHLILI. *PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(2), 98-101.

2. Oxunjonovna, B. D. (2024). O'ZBEK TILIDA ISH YURITISHNING YANGI TEXNOLOGIK IMKONIYATLARI. *Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology*, 1(2), 26-31.

3. Bobojonova, D. (2024). OZBEK XALQI TURMUSHI BILAN BOGLIQ MUSIQACHILIK KASB-HUNAR MAQOLLARI TAHLILI. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(9), 553-564.

4. Oxunjonovna, B. D. (2025). TIL VA JAMIYAT O'ZARO MUNOSABATI.

5. Oxunjonovna, B. D. (2025). AQL VA DONO SO'Z. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(2), 33-38.

6. Oxunjonovna, B. D. (2025). VATAN VA YURTPARVARLIK. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(2), 51-56.

O'ZBEK ADABIYOTIDA "SHE'R VA SHOIRLIK" MOTIVI ILMIY-BADIIY TALQINLARI TADRIJI

Xalilova Ruxsora Raupovna,
Abduraxmonova Muxtasarxon Abdujabbor qizi
BuxDPI magistranti
musayevamuxtasarxon1@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bir qator olim va ijodkorlarning she'r yozish san'ati hamda shoirlik xislatlari borasidagi fikr mulohazalari chuqur tahlilga tortilgan. Ularning o'ziga xos adabiy-nazariy qarashlari va adabiyotshunos sifatidagi fikr mulohazalari misollar yordamida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: she'r ilmi, shoirlik san'ati, sharh, so'z, vazn, qofiya, tarbiya, yaxshi va yomon she'r, ijodkor.

Sharqda, xususan, O'rta Osiyoda har qaysi davrda she'r ilmi va shoirlik san'ati adabiyotshunoslikda muhim masalalardan sanalgan va hamisha e'tibor markazida bo'lgan. Har bir ijodkor "shoir kim? she'r qanday bo'lishi kerak?" degan savollarga javob topishga intilgan. Jamiyat taraqqiyotining hamma jarayonlarida ham iste'dodli va iste'dodsiz shoir, yaxshi va yomon she'rlarning bo'lganligi bu masalaning ilmiy-badiiy tadqiq etilishiga olib kelgan. Jahon, xususan, o'zbek adabiyot ilmidagi so'z san'ati yetakchi yo'nalishi sifatida she'riyat e'tirof etiladi. Uning paydo bo'lishi va taraqqiyotidan tortib ilm sifatida shakllanishigacha bo'lgan jarayonlar barcha davrlarda qiziqish uyg'otib kelgan. Bilamizki, antik dunyo adabiyot ilmining kashfiyotchilaridan Aristotel ham "Poetika" asarida masalaga diqqat qaratgan edi. Jahon va milliy adabiyotshunoslik fanlarida "poetika" adabiy hodisalarni mukammal ifoda etuvchi o'ziga xos termin sifatida ta'rif-u tavsif etilsa-da, avvalo, u "she'r" (poeziya) va "shoir" (poet) tushunchalari bilan bog'lanadi. Shundan matniy bo'laklararo o'zaro uyg'unlikni tashkil etuvchi "poeziya + poet = poetika" formulasi, ya'ni "she'r-u shoirlik" maqomi kelib chiqadi. Shu o'rinda aytish kerakki, "she'r-u shoirlik" masalalari talqinida G'arb-antik qarashlar bilan Sharq-islom nuqtayi nazarlaridagi

tafovutlar jahoniy va sharqona badiiy-estetik tafakkurga ham o'z jiddiy ta'sirini o'tkazganligi namoyon bo'ladi. Biz mazkur maqola davomida sharq xalqlari adabiyotida she'r va shoirlik maqomi xususida Sharq mutafakkirlarining yondashuvlariga to'xtalib o'tishni maqsad qildik.

XI asrda yaratilgan, dunyoga ma'lum va mashhur "Qobusnoma" nomli nasihatnomaning muallifi adolatli shoh Kaykovus shu asarda alohida bir bobni she'r va shoirlik ta'rifiga bag'ishlagan: "Shoir bo'lishni istasang, harakat qilki, so'zing oson va foydali bo'lsin, boshqalar uning sharhiga muhtoj bo'lgudek so'zni aytmagil, chunki she'r xalq uchun yoziladi, o'zi uchun emas. ...har bir odamga loyiq so'z aytgil va har bir kishining qadriga qarab she'r bitgil" [4]. Bu so'zlar donishmand bir otaning farzandlariga, yoxud oqil podshohning o'z fuqarolariga bergan o'gitigina bo'lib qolmay, so'z san'atining nozik jihatlaridan boxabar bo'lgan olimning e'tirofi hamdir.

Nizomiy Aruziy Samarqandiyning "Nodir hikoyatlar" ("Chahor maqola") asarida ham she'r ilmi xususida so'z boradi. Mazkur asarning "She'r ilmining mohiyati haqida"gi bobida shunday so'z boradi: "Shoirlik shunday san'atki, bu san'at orqali hayajonlantiruvchi tushunchalar hosil qilinadi va ta'sirchan o'xshatishlarni bir-biriga bog'laydi. U shunday yo'lda kichik ma'noni kattaga, kattani kichikka aylantiradi. Chiroylini xunuk libosda ko'rsatadi, xunukni chiroyli suratda jilvagar qiladi..." [5] Tabiiyki, olim bu o'rinda shoirlik faqatgina kasb bo'lib qolmasdan, u tug'ma bo'lmog'i lozimligi xususida so'z yuritgan. Chunki kezi kelganda, kichik ma'noni katta qilib, xunukni jilvagar holda tasvirlay olishga qodir san'atkor bo'la olishi kerakligi uqtirilgan.

Sayfi Saroyining "Gulistoni bit-turkiy" asari tarkibida "Shoirlar talqini" nomli maxsus bob ajratilishi qadimdan har bir ijodkor, olimning she'r va shoirlik masalasiga befarq emasligining yaqqol dalilidir. Xususan, ulug' fors shoiri Abdurahmon Jomiy o'zining "Silsilat uz-zahab" ("Tariqat silsilasi") dostonida she'r haqida shunday deydi: "dunyoda qanchadan qancha tilsim bo'lsa, so'z uning kaliti", yoki "so'z sayqaligina dil zangini yuvadi" deyish bilan so'zning hissiy qudratigina emas, balki san'atning bir turi sifatidagi salohiyatini ta'kidlaydi.

She'r o'z nomi bilan hech tengi yo'q gavhar erur,

Balki gavhardan nafosat bobida ustun kelur. [3]

Mazkur baytni keltirish orqali Abdurahmon Jomiy she'rning tenggi yo'q gavharligini, balki qimmatlilikda gavhardan-da a'lo ekanini ifodalaydi.

Alisher Navoiyga qadar aytilgan bu mulohazalar, mutoz adabiyotshunoslikda badiiy so'zga e'tibor baland bo'lganini va shoirlik san'at sifatida qadrlanganligini anglatadi. Navoiy ham bir qator asarlarida she'r va shoirlik xususida fikr yuritadi. Xususan, "Devoni Foniy"da she'r va shoirlik san'atiga munosabat bildirar ekan, shoirlikni faxrli va ayni damda juda mas'uliyatli mashg'ulot ekanligini ta'kidlaydi. Shoir shuning uchun har bir she'ri puxta va mukammal chiqishini, odamlar e'tiboridan qolmasligini istaydi. U she'r va shoirlik haqida kuyunib gapirar ekan, so'z san'atkorlarining ash'orini dildan suyub, o'zining farzandiday yaxshi ko'rishini aytib o'tar ekan niyat qiladiki, uning ash'ori ham odamlarga ma'qul bo'lsin-u unga farzandlariday mehr qo'ysinlar:

She'ri man gar z-on ki dar ma'ni ba man farzand shud,

Lek mahbubi man ast ash'ori marg'ubi kason.

On chunon k-aftod farzandi kason mahbubi man,

Chi buvad ar farzandi man ham gasht mahbubi kason.

(Mazmuni: She'rlarim ma'no yuzasidan menga farzand bo'ldi, lekin boshqalarning yaxshi ash'ori menga mahbubdir. Odamlarning farzandi (she'rlari) mening mahbubim bo'lgani kabi mening farzandim (she'rlarim) ham odamlarning mahbubi bo'lsa edi). [2]

Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, she'r shoir qalbidagi eng nekin tuyg'ular hosilasi, eng sara va toza tuyg'ular ifodasi. Shu sababli aziz va mukarramdir. Ota farzandi haqqiga maqtovlar yog'ilishidan qanchalik quvonsa, muxlislar tomonidan ijodiga beriladigan e'tirof-u qutlovlar uni shunchalik quvontiradi.

Alisher Navoiyning mazkur devonining katta bir qismi she'ru shoirlik masalalariga bag'ishlangan bo'lib, ustodning she'ru shoirlik oldida qo'ygan talab - istaklari hamda fikr-mulohazalari ayni zamonda ham o'z qimmatini va ahamiyatini saqlab turibdi.

Bu borada Abdurauf Fitrat ham o'zining mashhur "She'r va shoirliq" adabiy mubohasasida o'z qarashlarini bayon etadi. "She'r va shoirliq degan so'zlar bizda yangig'ina bir narsa emas. Turk ulusi o'z borlig'ini ochung'a ko'rsatkali she'r va shoirliqni bilibg'ina kelganlar", - deyish

orqali jadid alloma “she’r va shoirlik” masalasini yaxlit holatda idrok etish muammosini o’rta tashlagan. Mazkur maqolada Fitratning tanqidiy qarashlari ham uchraydi: “So’nggi arab adiblari she’rni “vaznli, qofiyali gap” deya ta’rif qilar edildarkim, bizning shoirlarimiz ham she’rni shul bino qabul etdilar. Shuning uchundirkim, “vazn” va “qofiya”si bo’lg’an turli ma’nisiz so’zlarning sharafina ishong’an sayin she’rning haqiqatidan uzoqlashib qoldilar. Yetti-sakkiz so’zni bilgili bir vaznda tizib, ketinda bilgili bir so’zni qofiya qo’ymoq bilan she’r orasinda yerdan ko’kkacha ayirma border. She’rda kishilarning qonini qaynatg’uchi, sing’irlarini (asab tolalari) o’ynatg’uchi, miyasini titratkuchi, sezgusini qo’zg’atg’uchi bir kuch, manaviy bir kuch bor. Shunday bir kuchi bo’lmag’an so’z vazn va qofiyasi bo’lsun she’r bo’la olmaydir” [1].

“Shoirliq uchun, – deydi Abdurauf Fitrat, – yurakda bir sezg’i va u sezgini hunarlicha so’zlar bilan boshqalarg’a o’tkarguchi bir kuch kerakdir”. [1]

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, yuqoridagi tahlillar Sharqda “she’r va shoirlik” masalalariga qadimdan e’tibor berilganini ko’rsatadi. Olimlarning she’r va shoirlar oldiga qo’ygan talab hamda istaklari, nafaqat o’sha davrda, balki bugungi shoirlar uchun ham dasturilamal bo’lib xizmat qilmog’i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurauf Fitrat. “She’r va shoirliq”. “Turkiston” gazetasi, 1993-yil 1-iyul.
2. Azimov Yunus. “Dvoni foni”da she’r va shoirlik haqida. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 2023-yil. № 12.
3. Boltaboyev H. Sharq mumtoz poetikasi. – T.: “Ozbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2008. – B.50.
4. Kaykovus. Qobusnoma. – T.: 1982. – B.98.
5. Nizomiy Aruziy Samarqandiy. Nodir hikoyatlar. – T.:1986. – B.47.

THE ILLUSION AND COLLAPSE OF THE AMERICAN DREAM

Yusupova Hilola O’ktamovna

Associate professor, Bukhara State Pedagogical Institute

Bekova Gulasal Ibodullo qizi

Master student of Asian International University

Abstract This article explores the concept of the American Dream, tracing its evolution from a symbol of opportunity and upward mobility to an increasingly elusive ideal in contemporary society. Through historical analysis, socioeconomic data, and cultural critique, the paper examines how systemic inequality, wage stagnation, rising debt, and the erosion of the middle class have contributed to the disillusionment surrounding the American Dream. It also investigates the psychological and social impacts of this disillusionment and offers a framework for understanding the American Dream's transformation in the 21st century.

Keywords: American Dream, social mobility, inequality, meritocracy, middle class, capitalism, disillusionment, debt, economic collapse, systemic failure

The concept of the American Dream, coined by James Truslow Adams in *The Epic of America*, suggests that life should be better and richer for everyone, regardless of social class or birth [Adams, 1931: 214]. However, contemporary research increasingly challenges the feasibility of this ideal. Scholars argue that the American Dream is both an ideological illusion and a structurally unattainable promise for many Americans, particularly in the post-industrial era.

Sociological Perspectives on the American Dream

Sociological literature examines the Dream through lenses of social mobility, class reproduction, and inequality.

Raj Chetty et al. found that intergenerational mobility is heavily influenced by geographic location, race, and parental income, showing that the Dream’s meritocratic ideal is largely unachievable for most [Chetty et al., 2014: 1554].

Pierre Bourdieu’s theory of cultural capital explains how non-financial assets (like education, language, and social connections) are unequally distributed and help reproduce class privilege across generations [Bourdieu, 1986: 243].

Jennifer Silva's ethnographic study *Coming Up Short* reveals that young, working-class adults often internalize systemic failures as personal shortcomings, a result of deeply embedded Dream rhetoric [Silva, 2013: 87].

Economic Critiques and Data-Driven Analyses

Economists have highlighted the growing disparity between the Dream's promises and real economic trends.

Thomas Piketty argues that capitalism inherently concentrates wealth, making the egalitarian promise of the Dream structurally unsustainable [Piketty, 2014: 257].

Emmanuel Saez and Gabriel Zucman show that the top 1% of Americans control more wealth than the bottom 90% combined [Saez & Zucman, 2019: 101].

In *Poverty, by America*, Matthew Desmond argues that America's poverty problem is not accidental but actively maintained by systems that reward the affluent at the expense of the poor [Desmond, 2023: 14].

Literary Depictions of Disillusionment

American literature offers some of the clearest critiques of the Dream's failure.

In *The Great Gatsby*, F. Scott Fitzgerald portrays the Dream as a glittering illusion: Gatsby's wealth and ambition are not enough to grant him acceptance or happiness [Fitzgerald, 1925: 180].

Arthur Miller's *Death of a Salesman* critiques the emotional toll of the Dream, as Willy Loman's blind faith in it leads to personal and familial collapse [Miller, 1949: 106].

Authors like Toni Morrison (*Song of Solomon*) and August Wilson (*Fences*) show how systemic racism further distorts or denies access to the Dream for African Americans [Morrison, 1977: 75; Wilson, 1985: 34].

Psychological and Cultural Studies

Beyond economics and literature, psychologists and cultural theorists explore the emotional consequences of the Dream.

Barry Schwartz, in *The Paradox of Choice*, argues that the consumer freedom promised by the Dream often leads to paralysis, dissatisfaction, and anxiety rather than fulfillment [Schwartz, 2004: 58].

Research from the American Psychological Association shows that financial stress and pressure to succeed are major contributors to depression, anxiety, and burnout [APA, 2020: 12].

Lauren Berlant's *Cruel Optimism* theorizes that the Dream is a harmful attachment — a belief in something that actively obstructs one's well-being [Berlant, 2011: 1].

The Dream in Contemporary Discourse

Recent scholarship suggests that the Dream may be collapsing or transforming.

Robert Putnam's *Our Kids* demonstrates how community decline and unequal access to quality education entrench class divides, eroding the Dream's promises [Putnam, 2015: 93].

In *Strangers in Their Own Land*, Arlie Hochschild finds that Americans who feel left behind still cling to the Dream's cultural significance, contributing to political polarization and disillusionment [Hochschild, 2016: 138].

Across disciplines, there is growing consensus that the American Dream is increasingly mythical rather than material. While it continues to motivate individual ambition, scholarly research reveals that the Dream promises equality and prosperity in a society structured to maintain inequality. This has sparked calls for systemic reforms and a redefinition of success, well-being, and national identity.

The American Dream, historically defined as the belief that anyone, regardless of background, can achieve success and upward mobility through hard work, has long been embedded in the national psyche [Adams, 1931: 23]. However, recent decades have witnessed growing scholarly skepticism about its attainability in a rapidly changing socioeconomic landscape. Scholars such as Putnam and Reeves argue that widening income inequality, declining social mobility, and the erosion of public institutions have collectively undermined the foundational promises of the American Dream [Putnam, 2015: 45; Reeves, 2017: 58].

This study employs a qualitative content analysis methodology supported by secondary quantitative data to explore both the perception and the reality of the American Dream's collapse. The research integrates:

1. Literature Analysis: A review of academic works from 1990–2024 was conducted to assess changing views on the Dream [Sandel, 2020: 101].

2. Socioeconomic Data: Public data from Pew, the U.S. Census Bureau, and Federal Reserve were used to analyze income distribution and mobility [Chetty et al., 2017: 401; Pew Research Center, 2019: 33].

3. Media and Culture: Films and speeches from the last two decades were analyzed to contrast media representation with socioeconomic reality [Ehrenreich, 2001: 14].

The findings show growing divergence between the ideals and realities of the American Dream:

1. Economic Disparities: Data show a decline in mobility and increasing income inequality, with the top 10% controlling over 70% of national wealth [Piketty, 2014: 299].

2. Public Perception: A Gallup poll revealed that only 37% of Americans believe the Dream is still attainable [Gallup, 2020: 2].

3. Cultural Representation: Media continues to glorify success, but omits structural barriers like racism and economic inequality [Sandel, 2020: 118].

While the American Dream is still widely promoted, the evidence shows that for many, it is increasingly out of reach. Cultural narratives sustain the illusion of meritocracy while structural conditions hinder upward mobility [Reeves, 2017: 62]. The findings align with the broader literature on inequality, suggesting the Dream has transitioned from national ethos to cultural myth [Putnam, 2015: 53].

The American Dream is increasingly seen as an illusion in the face of economic stagnation and inequality. For its revival, systemic reforms are required in education, healthcare, and wage equity. The myth of meritocracy must be replaced with collective responsibility and policy action [Sawhill & Karpilow, 2014: 88].

References

1. Adams, J. T. (1931). *The Epic of America*. Little, Brown.
2. Chetty, R., Grusky, D., Hell, M., Hendren, N., Manduca, R., & Narang, J. (2017). The fading American Dream: Trends in absolute income mobility since 1940. *Science*, 356(6336), 398–406.
3. Ehrenreich, B. (2001). *Nickel and Dimed: On (Not) Getting By in America*. Metropolitan Books.
4. Gallup. (2020). Most Americans say the American Dream is unattainable. Retrieved from <https://news.gallup.com>
5. Hochschild, J. L. (1995). *Facing Up to the American Dream: Race, Class, and the Soul of the Nation*. Princeton University Press.
6. Pew Research Center. (2019). Social Mobility and the American Dream. Retrieved from <https://www.pewresearch.org>

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TA'LIMIY O'YINLARDAN FOYDALANISH ZARURATI

Sherqo'ziyeva E'zoxaxon Anvar qizi

Toshkent kimyo xalqaro universiteti "Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim metodikasi" Kafedrasi "Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va metodikasi" mutaxassisligi bo'yicha magistratura talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolamda sizlar Ta'lim jarayonida uyushtiriladigan didaktik o'yinlar ham o'quvchilar tafakkurini rivojlantirish vositasi sanaladi. Didaktik o'yinlarga dam olish yoki vaqt o'tkazish vositasi emas, balki ta'lim beruvchi faoliyat deb qarash lozimligi haqida ham batafsil ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, bilim, didaktik o'yinlar, Tinch o'yinlar «O'zim tekshiraman», «Hikoya». «U kim? Bu nima?», «Topag'on». «Noto'g'ri jumla».

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ta'limiy o'yinlarga bo'lgan munosabati ancha jiddiy. Ularning ko'pchiligi bir qator o'yinlarni boshlang'ich sinflar darslarida foydalanish uchun qulayligini aytib o'tdilar. Ammo bu o'yinlar deyarli bir xil edi. Bundan tashqari «Didaktik o'yinlardan darsning qaysi qismida ko'proq foydalanasiz?» deb so'raganimizda, 10 nafar

boshlang'ich sinf o'qituvchisi «Asosan dam olish daqiqalarida hamda o'tgan mavzni mustahkamlashda» deb javob berdilar. Vaholanki, to'g'ri foydalanilgan didaktik o'yinlar boshlang'ich sinf ona tili va o'qish darslarida yangi mavzuni bayon qilishda hamda mustahkamlashda eng qulay metod hisoblanadi. Zero, o'yin bilimlarni o'zlashtirish yo'lidagi har qanday mashaqqatlarni osongina engib o'tishga, qiyin jarayonni o'yinlar bilan uyg'unlashtirgan holda engillatishga yordam beruvchi ta'lim usulidir. Darslarning shu zaylda tashkil etilishi barkamol shaxs tarbiyasida muhim qadam bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida uyushtiriladigan didaktik o'yinlar ham o'quvchilar tafakkurini rivojlantirish vositasi sanaladi. Didaktik o'yinlarga dam olish yoki vaqt o'tkazish vositasi emas, balki ta'lim beruvchi faoliyat deb qarash lozimdir. Ta'limiy o'yinlarning turli xil tasnifi mavjudligi xususida ishning birinchi bobida to'xtalib o'tgan edik. O'yinlar mazmuni va amalga oshirish shakliga ko'ra sinflarga ajratilgan edi. Quyida boshlang'ich sinf ona tili darslarida uyushtiriladigan didaktik o'yinlar va ularning mustaqil fikrlash bilan bog'liq o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritamiz. Tinch o'yinlar «O'zim tekshiraman». Bunday o'yinlarni o'tkazishda kichik hajmdagi diktant matni tanlanadi va u darsning kirish qismida 6 uyushtiriladi. O'qituvchi o'quvchilarga kichik hajmdagi diktant yozdiradi. Barcha o'quvchilar yozib bo'lishgach, o'qituvchi xattaxtaga diktantni yozib ko'rsatadi. Mabodo diktant oldin xattaxtaga yozilib, usti yopib qo'yilgan bo'lsa, o'qituvchi pardani ochadi. O'quvchilar esa unga qarab o'zlari yozgan diktantni tekshiradilar. Bunday diktantlarni alifbe davrida ham qo'llash mumkin bo'lib, o'qituvchi avvaliga faqat harflardan, so'ngra (undosh harflar bilan tanishtirilgach) bo'g'inlardan iborat quyidagicha turli variantlarda diktant yozdirsa, o'quvchilarning o'quv-biluv malakalari shakllana boradi.

1-variant: O,o, I,i, U,u, A,a.

2-variant: -Lo, -no, -to, -mi, -un, -in.

3-variant: Bola, lola, ona, zar, par.

4-variant: Bugun havo issiq.

«Hikoya». O'qituvchi xattaxtaga bir nechta so'z yozib qo'yadi. O'quvchilar mustaqil ravishda shu so'zlar ishtirokida hikoya tuzadilar. Shu jarayonda ularning lug'at boyligi oshishi bilan birga, gaplarni to'g'ri tuzish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanadi. O'qituvchining vaqti-vaqti bilan rag'batlantirishi o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini orttiradi. Bu o'yindan darsdan tashqari mashg'ulotlarda, to'garaklarda ham bemalol foydalanish mumkin. Masalan: Nafisa, soat, yomg'ir, kitob. «U kim? Bu nima?». Stol ustiga bir qancha predmetlar terib qo'yiladi. O'qituvchi shu predmetlardan birortasini ta'riflaydi. O'quvchilar shu belgilar asosida gap nima haqida borayotganligini topadilar. Bu o'yinning afzallik tomoni shundaki, uni dars davomida o'quvchilar diqqatini jamlash, qo'llariga dam berish maqsadida yoki yangi tovushlar bilan tanishtirish, yangi mavzuni bayon qilish jarayonida foydalanish mumkin. Bu o'yin o'quvchilarda ziyraklik, sinchkovlik sifatlarini va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga imkon beradi. Masalan: U shar shaklida. Uni mashhur sportchilarimiz ham stadionlarda o'ynaydilar. U yosh bolalarning ham sevimli o'yinchog'i. (javob: koptok). «Topag'on». O'qituvchi biror belgi asosida savol beradi. O'quvchilar shu belgini o'zida aks ettirgan predmetlar nomlarini aytadilar. Eng ko'p to'g'ri javob topgan o'quvchilar g'olib sanaladi. Bu o'yinni o'tkazish o'quvchilarga so'z turkumlari haqidagi dastlabki ma'lumotlar berish jarayonini engillashtiradi. Bundan tashqari, hozirjavoblik, mustaqillik, ziyraklik, ijodkorlik kabi sifatlarini shakllantiradi. «Noto'g'ri jumla». Bu o'yin suratlar asosida o'tkaziladi. O'qituvchi suratni tasvirlab berish davomida suratga tegishli bo'lmagan jumalarni ham ishlatadi. O'quvchilar ziyraklik bilan shu jumlani topishlari lozim. O'quvchilardan bu o'yin davomida ziyraklik, sinchkovlik, kuzatuvchanlik va diqqat talab qilinadi. Ular suratni sinchkovlik bilan kuzatish bilan bir qatorda o'qituvchining hikoyasini ham diqqat bilan tinglab turadilar. Har bir noto'g'ri jumlani topish ularning o'ziga bo'lgan ishonchi va darsga qiziqishini orttiradi. Bu o'yindan faqat ona tili darslarida emas, darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham foydalanish mumkin. «Bo'lishi mumkin emas». O'yin davomida o'qituvchi matnni o'qiydi. O'quvchilar bo'lishi mumkin bo'lmagan voqealar ifodalangan jumla yoki gapni topishlari lozim. Hazil-mutoyiba bilan o'tadigan bu o'yin ziyraklik, sinchkovlik va kuzatuvchanlikni talab qilishi bilan birga, hikoya tinglash ko'nikmasini shakllantirishga ham yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'ulomova X. v.b. 4- sinfda ona tili darslari. "O'qituvchi". T. 2012
2. Qodirova F., Qodirova M. Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent – 2006 yil.
3. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva SH., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. Darslik. T., "Noshir" 2009.
4. R. Ikromova, X. G'ulomova, SH. Yo'ldosheva, D. Shodmonqulova Ona tili 4-sinf uchun darslik „O'qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent – 2017

FE'L MAVZUSINI O'RGATISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR VA QIYOSIY TAHLIL: LINGVISTIK, KOMMUNIKATIV VA MADANIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA QADAM

*Mohigul Rahimqulova
BuxDPI 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada fe'l grammatik kategoriyalarini zamonaviy yondashuvlar asosida o'qitish masalalari yoritiladi. O'zbek va turk tili darsliklari asosida qiyosiy tahlil, interfaol metodlar, innovatsion vositalar, shuningdek, lingvistik, kommunikativ va madaniy kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlari bayon etilgan. Baholashning diagnostik, formatik va summativ turlari orqali o'quvchilarning amaliy bilim va ko'nikmalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: fe'l grammatikasi, zamonaviy ta'lim, innovatsion metodlar, qiyosiy tahlil, kompetensiyaviy yondashuv, lingvistik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, madaniy kompetensiya, baholash, o'zbek va turk tili.

1. Kirish Zamonaviy ta'lim jarayonida ona tili darslari faqat nazariy bilim berish emas, balki o'quvchilarda tilni real muloqotda qo'llay olish, madaniy tafakkur va ijodiy salohiyatni rivojlantirishga xizmat qilishi kerak. Ayniqsa, fe'l mavzusi grammatik va semantik murakkabligi bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada ushbu mavzuni zamonaviy yondashuvlar, kompetensiyaviy asoslar va xalqaro tajribalar, xususan, turk tili bilan qiyosiy tahlil orqali samarali o'rgatish masalalari yoritiladi.

2. Fe'l mavzusining ta'limdagi o'rni va metodik ahamiyati Fe'l gapning yuragi sifatida sintaktik, semantik va kommunikativ jihatdan markaziy o'rin tutadi. O'quvchilarda grammatik kompetensiyani shakllantirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va fikr ifodasi aniqligini ta'minlashda fe'l shakllari muhim rol o'ynaydi. Boshlang'ich bosqichda fe'lni tanish, o'rta bosqichda zamon, mayl va nisbat kabi shakllarni o'rgatish, yuqori bosqichda esa tarkibiy fe'l birliklari va uslubi qo'llanmalarga e'tibor qaratiladi.

3. Qiyosiy tahlil: o'zbek va turk tillarida fe'l grammatikasi Ikkala til ham turkiy oilaga mansub bo'lsa-da, ba'zi grammatik shakllarda farqlar mavjud. Masalan, turk tilidagi "geliyorum" shakli o'zbek tilidagi "kelyapman" bilan semantik jihatdan mos tushsa-da, morfemik tarkibda farqlanadi. "-seydi" orttirma shart mayli, "duyulan ge'chmi' zamon" kabi shakllar turk tilida mavjud bo'lib, o'zbek tilida bu turdagi tafsilotlar kamroq qo'llanadi. Bunday qiyosiy o'rganish o'quvchilarda polilingvistik tafakkurni rivojlantiradi.

4. Innovatsion yondashuvlar va metodlar Fe'l mavzusini o'qitishda quyidagi innovatsion metodlar alohida o'rin tutadi:

Elektron platformalar va mobil ilovalar;

Gamifikatsiya: kviz, raqobatli o'yinlar;

Proyekt asosida o'qitish: videoblog, komiks, prezentatsiya;

Tasviriy materiallar asosida mashqlar;

Kontekstual va kommunikativ topshiriqlar. Bu usullar nafaqat til bilimlarini mustahkamlash, balki motivatsiyani kuchaytirish, ijodkorlik va amaliy qo'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

5. Kompetensiyalarga asoslangan yondashuv

Lingvistik kompetensiya: grammatik shakllar, derivatsiya, so'z yasash;

Kommunikativ kompetensiya: real vaziyatlarda fe'l shakllaridan foydalanish;

Madaniy kompetensiya: til orqali milliy qadriyatlar, odob, urf-odatlarini anglash. Bu kompetensiyalar o'zaro uyg'un holda o'quvchilar til bilimi, muloqot ko'nikmalari va madaniy ongini rivojlantiradi.

6. Baholash tizimi Ta'lim sifati diagnostik, formatik va summativ baholash orqali aniqlanadi:

Diagnostik baholash: boshlang'ich bilim darajasi;
 Formatik baholash: ta'lim jarayonidagi rivojlanish;
 Summativ baholash: yakuniy bilim va ko'nikmalar

FONOLOGIYA: TIL TOVUSHLARINI TIZIMLI O'RGANISH

*Abdig'aforova Umida G'ulomjonovna,
 Osiyo xalqaro universiteti
 1-bosqich talabasi
 O'qituvchisi: M.O'rinova*

Annotatsiya: Ushbu maqolada fonologiya- tilshunoslikning tovush tizimini o'rganadigan bo'limi sifatida tahlil qilinadi. Fonologiyaning asosiy tushunchalari, jumladan fonema, allofon, minimal juftlik va fonologik jarayonlar (assimilyatsiya, dissimilyatsiya, eliziya) ko'rib chiqiladi. Shuningdek, fonologiyaning tilshunoslik, til o'rganish, nutq texnologiyalari va til tarixi sohalaridagi amaliy ahamiyati yoritiladi. Maqola fonologiyaning nazariy asoslari hamda uning lingvistik tadqiqotlardagi o'rnini tushunib yetishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Fonologiya, fonetika, fonema, allofon, minimal juftlik, fonologik jarayonlar, assimilyatsiya, dissimilyatsiya, eliziya, tovush tizimi, talaffuz, nutq tovushlari, tilshunoslik, lingvistika, til o'rganish, nutq texnologiyalari, til tarixi.

Fonologiya - tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u nutq tovushlarining til tizimidagi o'rnini va ularning ma'noga ta'sirini o'rganadi. Bu fan fonetikadan farqli ravishda, tovushlarning fizik xususiyatlarini emas, balki ularning til tizimidagi funksiyasini tahlil qiladi.¹

Fonologiya (fono va logiya) - tilshunoslikning til tovush qurilishining strukturaviy (tuzilmaviy) va funksional (vazifaviy) qonuniyatlarini, tilning eng mayda, ma'no bildirmaydigan birliklari - bo'g'inlar, fonemalarning tuzilishi va amalda qo'llanishini o'rganuvchi bo'lim. Fonologiyaning farqi shundaki, uning diqqat markazida fizik hodisa sifatidagi tovushlarning o'zini emas, balki ularning nutqda yanada murakkabroq ma' noli birliklar, morfemalar, so'zlarning tarkibiy qismi sifatida bajaradigan vazifasi o'rganiladi.

Fonologiyaning asosiy tushunchalari.

1.Fonema.

Fonema- tilning eng kichik ma'no farqlovchi birligi bo'lib, u so'zlarning bir- biridan farqlanish vazifasini bajaradi. Masalan, o'zbek tilida "kat" va "qat" so'zlari bir-biridan faqat bir fonema farqi bilan ajraladi. (/k/) va (/q/), natijada so'zlarning ma'nosi o'zgaradi.²

2.Allofon.

Allofon- fonemaning talaffuzdagi turli variantlaridir. Ular so'z ma'nosini o'zgartirmaydi, balki fonemaning realizatsiyasi sanaladi. Masalan, ingliz tilida "pin" va "spin" so'zlarida /p/ fonemasi turlicha talaffuz qilinadi. [Ph] (portlangan) va [p] (portlanmagan), lekin bu ma'no farqlashga ta'sir qilmaydi.³

Fonologik jarayonlar.

1.Assimilyatsiya (O'xshashish)

Bir tovush boshqa tovush ta'sirida unga o'xshab qolishi hodisasi hisoblanadi. Masalan, o'zbek tilida "yaxshi " so'zida /x/ va /f/ tovushlari bir-biriga moslashgan holda talaffuz qilinadi.⁴

2. Dissimilyatsiya.(farqlanish)

O'xshash tovushlarning farqlanishi natijasida birining o'zgarishi. Masalan, lotincha "peregrinus" so'zi fransuz tilida "pelerin" shakliga o'zgargan. ⁵

3. Eliziya (tushib qolish)

Tez gapirishda yoki nutqdagi soddalashtirish jarayonida tovushning tushib qolishi. Masalan, o'zbek tilida " bo'libdi" so'zi tez talaffuz qilinganda " bo'ldi" shakliga talaffuz qilinadi.⁶

4. Epenteza (qo'shimcha tovush qo'shilishi)

So'z ichida yoki o'rtasida qo'shimcha tovush orttilishi. Masalan, "qulupnay" so'zida "u" tovushi fonetik rivojlanish natijasida qo'shilgan. ⁷

Fonologiyaning amaliy ahamiyati.

Fonologiya nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy sohalar uchun ham muhimdir.

* Til o'rganish: Chet tillarni o'rganuvchilar uchun to'g'ri talaffuzni shakllantirishga ko'maklashadi.⁸

* Nutq texnologiyalari: Ovozni aniqlash, avtomat tarjima va nutq sintezida foydalaniladi.⁹

* Fe'l tarixi va dialektologiya: Fonetik o'zgarishlarni tahlil qilish orqali tillarning rivojlanishini tushunishga yordam beradi.

* Nutq terapiyasi. Nutq buzilishlarini tuzatishda fonologik tahlildan foydalaniladi.

Fonologiya til tovushlarini tizimli ravishda o'rganishni, ularning til tizimidagi roli va funksiyasini aniqlashni o'rganadi. Bu fan lingvistika, tilshunoslik, nutq texnologiyalari va kommunikatsiya sohalarida muhim ahamiyat kasb etadi. Fonologiyani chuqur o'rganish orqali til strukturasi va uning ishlash mexanizmlarini yaxshiroq anglash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Trubetskoy N., Fonologiya asoslari. – Moskva: 1939.-275b
2. Jakobson R., Phonological studies. The Hague : Mouton 1962.-167b
3. Chomsky N., Halle M. The found Pattern Of English.-Harper, Rouw, 1968. -200b.
4. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining fonetikasi.- Toshkent : Fan, 1980.-157b.
5. Saussure F. Umumiy tilshunoslik kursi. 1916. -178b.
6. Jo'rayev N. Tilshunoslik asoslari.- Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006.-179b.

NASRDA OTA OBRAZINING TALQINI

*Hamroqulova Sarvinoz,
Osiyo xalqaro universiteti 4 FT-(o')-24 guruh talabasi
Ilmiy rahbar: prof, Sh.N.Axmedova*

Annotatsiya: Ushbu maqolada atqqli yozuvchi Ulug'bek Hamdamning,,Ota'' romanidagi ota obrazi to'grisida so'z yoritiladi. Shuningdek, asardagi bosh g'oya or-nomus masalasidir.

Kalit so'zlar: Ota, or-nomus,Po'lat ota, farzandsizlik, oilaviy munosabatlar.

Adabiyot inson hayotini aks ettiruvchi milliy va umumbashariy qadriyatlarni tarannum etuvchi san'at turi hisoblanadi. Nasr janrida yaratilgan asarlarda oilaviy munosabatlar, ota-onaning farzand tarbiyasidagi o'rni, ayniqsa, ota obrazining talqini muhim o'rin tutadi.

Ota. Bu so'zni eshitganda har bir insonning ko'z o'ngida farzandi uchun jonini berishga tayyor shaxs gavdalanadi. Otaning haqqi, mehri, muruvvati onanikidan kam emas. Ota bo'lish ham sharaf,ham mas'uliyat,ham burchdir. Rasululloh sallallohu alayhi vasallamning bir go'zal hadislari bor:,,Ota jannatning o'rta o'rta eshiklarida. Xohlasangiz uni ochib kirib oling, xohlasangiz zoye qiling, ya'ni yuzingizga qarshi yopib oling'' [2,123].

Ota - aziz zot,bolasi uchun jonini berishga tayyor. Nasrda ota va farzandning munosabatlari asarning markaziy g'oyalaridan biri bo'lib, bu masala ko'plab asarlarda turli xil yondashuvlarda yoritilgan. Shunday asarlardan biri Ulug'bek Hamdamning,,Ota'' romanidir. Bu asar o'zbek adabiyoti nasrida ota obrazini yoritishda yangi bosqichni namoyon qildi.,,,Ota'' bu shunday asarki, kitobni ochganimizda O'tkir Hoshimovni eslaymiz. Chunki asarning ilk sahifasida,, Barcha otalarga bag'ishlangan '',- degan izhor yozilgan. Yozuvchi o'zi aytganidek bu asar,,Chin otalarga bag'ishlanadi ''. Asar O'tkir Hoshimovning,, Dunyoning barcha onalariga'' deb atab yozgan qissasi kabi suyuqli. Yashar ekansan qisqa umring davomida barcha tuyg'ularni boshdan kechirasan. Adolat va nohaqlik, muhabbat va nafrat,isyon va itoat,vasl va hajr, do'stlik va dushmanlik, topish va yo'qotish,hushnudlik va qayg'u. Bular Allohning sinov nomli lashkarlaridir.,,,Ota'' romani ham umr bo'yi uchratganing, mana shu yaratilqlar tizmasidan iborat.

“ Inson dunyoga kelar ekan o'zi qo'ygan maqsad sari intiladi. Maqsadingizda xatolik bo'lsa, topganingiz yo'qotganingizdanda og'irroq bo'ladi. Bu hayotning eng sodda qonuni. Asar qahramoni Po'lat ham maqsadini noto'g'ri qo'yish asosida ko'p balolarga giriftor bo'lgan. Ammo har qanday vaziyatda Alloh yuqtirgan vijdoni,mardligi,pokligi sabab umrning beayov sinovidan boshini omon saqlay olgan betakror obraz. Mashaqqat tegirmonidan ilma teshik bo'lgan qalbini

hovuchlab omon chiqar ekan, hatolar natijasida anglagan hayotning eng oliy haqiqatini o'ylay boshlaydi" [3, 20].

„Bir kelish-u bir ketishda ortingdan qoladigani faqat farzand”,-deydi Po‘lat ota. U ortidan farzand qoldiribgina dunyoda men ham borman deya oladi erkak kishi,yoqsa umr hovuchinga olgan suvdek oqib ketadi deb aytadi.„Farzand. Faqat farzand!”. [1,34]. Qolgani bekor. Lekin insonning haqiqatlari Allohning adolati haqiqatlari oldida jo‘n bir chiranishdir. Chunki bugun,ayni damda,bizga oliy haqiqat bo‘lib ko‘ringan hodisa ertaga ulkan xato bo‘lishi mumkin. Bandamiz. Taqdirning, qismatning yozig‘iga bandi. Eng muhimi shuki, olamdagi insoniylik vazifang ado bo‘lmas ekan, nasibang uzilmaydi. Dunyoga keldingmi, burchingni ado etishing shart. Undan kam ham ko‘p ham emas. Po‘lat ota ham bir inson hayoti bilan shu qonunni isbotlagan dunyodagi barcha mehribon, or-nomusli, isyonkor bo‘lish barobarida Allohning irodasi oldida taslim, butun umri sevinch-u armon orasida o‘tgan otalarning ramzidir.

Asar Po‘lat va Yog‘duning farzandsizligi bilan boshlanadi. 15 yildirki tirnoqqa zor bu oilada qiz farzand dunyoga keladi. Oila a‘zolariga baxt-quvonch ulashib kelgan, dunyoning achchiq zahmatlaridan bexabar bu murg‘ak go‘dakni oldinda qancha sinovlar kutayotgan ekan?...

Yoshligida befarqlik sabab bir yuzini kuydirib olgan Sevinchning hayoti ham xuddi shu yuzi kabi bo‘ldi. Ya‘ni, hayotning bir yuzi go‘zal, sevimli, orzu-havas bilan to‘la bo‘lsa, ikkinchi yuzi kuyib, badbashara holga kelgan, o‘zidan itaradigan, yurakni larzaga soladigan fojiali haqiqatdir.

Asarni o‘qir ekanmiz hayollarimizga g‘oyibdan ushbu savollar keladi:...bu kimning fojiasi aslida,otanikimi yoki qizniki?...biz kimni oqlab chiqamiz?! Otanimi, qiznimi?!...

Xo‘sh biz otaning o‘rnida nima qilardik? yoki qizning o‘rnida nima qilardik?....

Afsuski, bunday savollar talaygina. Ba‘zilar Po‘lat otani qoralab, axir qanday qilib bir ota farzandining hayotiga zomin bo‘lishi mumkin?,-deydilar. Ammo masalaga chuqurroq nazar tashlasak, uning yuragidagi og‘riqni, ich -ichidan bo‘g‘ib kelayotgan azoblarni his qilamiz. U qizini or-nomusi uchun, insoniylik sha‘ni uchun qurbon qiladi. Lekin o‘zini ham shu fojia bilan halok etadi.Chunki farzand bu - otaning yuragi,yuragini yo‘qotgan inson esa tirik murdaga aylanadi. Asarda o‘z vatanini yovdan asrashni burch deb bilgan mard o‘g‘lon, o‘z soyang kabi doim yoningda bo‘ladigan sodiq do‘st, har dam vafodor, seni bir umr kutadigan sadoqatli yor, 15 yildirki tirnoqqa zor oila, qizi uchun har narsaga tayyor bo‘lgan ota kabi obrazlar mavjud. Inson hayoti deganlari shamol esganda lip etib qoladigan chiroqdek omonat ekan. Ushbu asar yurakka bol ham, zahar ham tomizadi. U insonning o‘z taqdiriga qarshi chiqishiga urinishi lekin oxir oqibat undan qochib qutula olmasligini ko‘rsatadi. Sevinch bilan birga otaning yuragi ham yonadi, go‘zallik va hayot so‘nadi. Bu fojia emas, balki hayotning shafqatsiz qonuni. Romanni o‘qigan sari qahramonlar bilan yashaymiz, yig‘laymiz, birga kulamiz va hayajonlanamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ulug‘bek Hamdam,„Ota”. Toshkent: Yangi asr adabiyoti,2020.
2. Sahih Buxoriy. Toshkent - Hilol nashriyoti.201.
3. Axmedova Sh. U.Hamdamga maktub, “O‘z AS”, 2022. 46-son.

ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA BADIYLIK: “BEMOR” HIKOYASIDAGI HAYOTIY MUAMMOLAR

*Innatullayeva Mohigul
Osiyo Xalqaro Universiteti
1-FT(o‘)-24 guruh talabasi,
Ilmiy maslahatchi : S.S.Ramazonova*

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk qalam sohibi hisoblanadigan Abdulla Qahhorning hikoyalari tahlilida ijtimoiy davr muammolari yoritilgan bo‘lib, oddiygina qora xalqning fojialarini ochiqdan ochiq ayta olmay satirik, yumaristik yo‘llar bilan tilga olinishi o‘ta achinarli hikoya sanaladigan “Bemor” hikoyasida ilojisiz kambag‘al xalqdan osongina foydalangan mansabdorlarning qilgan ishlari qoralanibgina qolmasdan shu bilan birgalikda, hikoyadagi bosh mavzu va qahramonlar ruhiyati ham badiiy tahlilga tortadi.

Kalit so'zlar: Adibning ijodga qiziqishi, obraz, baxshi, tabib, e'tiborsizlik oqibati.

Abdulla Qahhor hozirgi Leninobod oblastining Ashtda dunyoga kelgan. Uning otasi Abduqahhor temirchilik kasbi bilan shug'ullangan ammo kasbdan oladigan daromad tirikchilik uchun kifoya qilmaganligi sababli u doim ish izlab qishloqqa -qishloq ko'chib yurardi. Shu tufayli Abdullaning bolaligi Yaypan, Nursux, Qudash, Buvayda, Tolliq, Olqor, Yulg'unzor kabi Qo'qon atrofidagi qishloqlarda kechadi. Bog' parvarish qilib umr o'tkazar lekin topgani o'ziga yo'q bo'lmay nochorlik, qashshoqlik iskanjasida dars kechardi. Zulmatli hayotning behisob xotiralari keyinchalik jonli lavhalarga yorqin obrazlarda qaytadan gavdalanish uchun Abdulla Qahhorning zehninga o'rnatilib qolgan edi. Bolalik yillaridayoq qiyinlik, ocharchilik kunlarni o'tqazar har bir o'tgan kuniga o'zgacha kitoblar o'qib mutafakkirlikka intilardi. Ulg'aygach Abdulla Qahhor Qo'qon pedtexnikumida o'qiydi. Talabalik yillarida uning sherlari va maqollari tez-tez chop etilib turar edi. U shu tariqa adabiyot olamiga kelib kira boshladi. Nazmdan tortib nasirgacha bo'lgan keng qamrovli ijodida hikoya janri yaqqol ajralib turar edi. Uning hikoyalari o'zgacha rux, pafos ufurib turardi hikoyalari ichida kam so'z qo'llab butun boshli hikoyaning mazmunini sodda, ravon tilda yoritib bera oladigan mohir hikoyanavis bo'ldi. Dastlab, hikoya yozgan yillariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, o'z hikoyalari bolalik yillaridagi qiyinchilikdagi kunlarini yoritadi. Albatta manashunday achinarli va og'ir kunlarda kechgan bolalikning achchiq xotiralari yosh ijodkorga ta'sir o'tkazmasdan qolmaydi. Hikoyanavisimizning o'zi yashab o'tgan davr bilan bog'liq turli mazvulardagi ijtimoiy va tarbiyaviy jihatdan katta ahamiyat kasb etuvchi hikoyalardan biri bu "Bemor" hikoyasi. Hikoya kichik hajmli va ixchamgina bo'libgina qolmasdan unda butun bir davrning og'ir va zalvorli muhiti tasvirlangan. Hikoya sobiq SSSR davlatining mustamlakachilik botqog'iga botib bo'lgan yillarga to'g'ri keladi. Mamlakatimiz har soxada izdan chiqqan edi nafaqat tibbiyot, ta'lim, balki iqtisodiy tomondan o'sish ham to'xtab qolgan edi insonlar och nahor bir burda nonga zor bo'lib bir chekkada zo'ravonlikga uchrab o'lib ketishgan

"Sotiboldining xotini og'rib qoldi. Sotiboldi xotinini o'qitdi bo'lmadi, tabibga ko'rsatdi. Tabib qon oldi. Bemorning ko'zi tinib, boshi aylanadigan bo'lib qoldi. Baxshi o'qidi. Allaqanday bir xotin kelib tolning xipchini bilan savaladi. Tovuuq so'yib qonladi. "Ushbu parchada bir amal "tabib" nomini olgan kimsa, yuqorida aytilgandek ayolning qanday darsda ekanligini bilmay turib undan qon oldi buni oqibatida o'zi harakatsiz bo'lgan ayol butunlay holdan toydi. Hatto o'zi ham kim ekanini bilmaydigan allaqanday bir xotin rangi o'chgan dardan tamom bo'lgan ayolni savaladi. Bemorni kasalxonaga olib borish kerak shundagina ayol tirik qolardi ammo bunga Sotiboldining qurbi yetmaydi. Kasalxonani uylaganda ko'z oldiga, 25 so'mlik izvosh va oq podsho surati tushirilgan pul ko'z o'ngida gavdalanardi. Ushbu hikoyada bemorning istiroblari, unung jismoniy og'rig'i bilan birga, ruhiy ezilishlari ham ta'sirli tasvirlangan. Shifokorlar bemorga shunchaki tibbiy holat sifatida qarashadi- uning ichki dunyosi, tuyg'ulari, qo'rquvi yoki umidlari ularni qiziqitirmaydi. Bu o'sha yillardagi odamga emas, holatiga va ijtimoiy tabaqasiga qarab chora ko'rish odatining oqibati edi.

Shuningdek, muallif o'sha payitdagi sog'liqni saqlash tizimidagi kamchiliklarni ham nozik badiiy til orqali fosh qiladi: tibbiy anjomlar yetarli emas, shifokorlar Oddiy qora xalqni chekayotgan zahmatiyu dardini umuman uylashmaydi "Bemor" hikoyasi – nafaqat bir kishining kasalligi, balki butun jamiyatdagi axloqiy va ijtimoiy kasalliklar haqida ham aytilgan teran ma'noli hikoyadir Abdulla Qahhor bu hikoya orqali o'quvchini o'z zamonasidagi yashirin muammolar ustida chuqur o'ylantiradi Amaldorlarning oddiy xalqqa nisbatdan sovuqqonligi – bu shunchaki individual befarqlik emas balki jamiyatda ildiz otayotgan mas'uliyatsizlik va rahmsizlik aksidir. Ular holdan to'ygan bemorni inson emas, navbatdagi o'lja sifatida ko'rar edilar. Bu – o'sha yillarda keng tarqalgan muamolardan biri insonning ichki dunyosi, hissiyoti umidlari tizimidan ahamiyatsiz bo'lib qolgan.

Ushbu hikoyadan xulosa chiqarar ekanmiz Abdulla Qahhorning "Bemor" hikoyasi- bu oddiy bemorning holati emas, balki butun jamiyatning ruhiy axloqiy salomatligini o'lchaydigan oyna hisoblanadi. Hikoyadagi ayanchli muhit- beparvolik, sovuqonlik insoniylikga bo'lgan bepisand munosabat o'sha davrdagi, tizim muammolarining jamiyatda keng tarqalgan loqaydlikning badiiy ifodasi edi. A. Qahhor bu hikoyada o'sha davr muhitini o'rganib emas, balki qalban his etib yozgan. Bemor o'g'riqdan emas atrofdagilarning loqaydligidan aziyat chekadi. Asardagi eng o'g'riqli jihat shundaki, kasallikdan ko'ra beparvolik sovuqonlik ko'proq qiynaydi. Bu esa jamiyatda inson qadri, ruhiy holati, mehr oqibatini qanday ahvolda ekani haqida jiddiy o'ylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Anor" qissa va hikoyalar to'plami A.Qahhor. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matboat uyi Toshkent 2012
- 2.6-sinf Adabiyot darsligi 1-qism (2017) Toshkent, Ma'naviyat, 108-118-betlar
- 3 www.cyberlaninka.ru.com
- 4.www.ziyouz.com

TIL VA ADABIYOT INTEGRATSIYASI MOHIYATI VA TA'LIMDAGI O'RNI

Mansurova Marjona Farhod qizi
Osiyo xalqaro universiteti
1-FT(o')-24 guruh talabasi
Ilmiy maslahatchi: S.S Ramazonova

Annotatsiya: Ushbu maqolada til va adabiyot fanlari o'rtasidagi integratsiyaning mazmuni va mohiyati yoritilgan. Til bu jamiyatimizdagi muloqot va tafakkur vositasi, adabiyot esa – badiiy tafakkur mahsuli ekani ta'kidlanadi. Fanlararo integratsiya orqali o'quvchilarning til boyligi, estetik didi, tahliliy fikrlashi yanada rivojlanadi. Til va adabiyotning o'rgatilishi ta'lim sifati va tarbiyaviy ahamiyatni oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Til, adabiyot, muloqot, jamiyat, talim, tafakkur, tarbiyaviy ahamiyati, tahliliy fikrlash, estetik did, badiiy adabiyot, integratsiya.

Kirish. Zamonaviy talim jarayonida fanlararo integratsiya o'quvchilarning bilim darajasini oshirish, tafakkurini rivojlantirish va o'rganilayotgan materialning hayotiy ahamiyatini ochib berish uchun muhim vosita bolib xizmat qiladi. Til va adabiyot integratsiyasi ayniqsa, ona – tilini chuqur o'rganish hamda badiiy-estetik tafakkurni shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Integratsiyaning mohiyati: Til va adabiyot bir-birini to'ldiruvchi, ajralmas fanlardir. Til fikrni ifodalash vositasi bo'lsa, adabiyot – bu vosita orqali estetik mazmun, ijtimoiy-gumanistik g'oyalarni ifoda etish shaklidir. Ularning integratsiyasi, avvalo, o'quvchilarda nutq madaniyati, obrazli tafakkur, matnni tahlil qilish konikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Til va adabiyot-har bir mamlakatning ma'naviy boyligi, tarixiy xotirasi va madaniy hayotning ajralmas qismidir.

Ta'limdagi o'rni va afzalliklari:

1. Lingvistik bilimlarni amaliyotda qo'llash: O'quvchilar adabiy matnlarni o'rganish jarayonida grammatik bilimlarini mustahkamlashadi. Masalan, murakkab gaplar tuzilmasini tahlil qilishda adabiy tahlil yordamida mantiqiy bog'liqlikni tushunish osonlashadi. Kommunikativ kompetensiyani shakllantirish:

Til va adabiyot birgalikda o'rganilganda o'quvchilar fikrni ifodalash, muhokama yuritish, bahs qilish kabi ijtimoiy – ko'nikmalarni egallaydi. Amaliy yondashuvlar, adabiy matn asosida til darslarini tashkil etish, integratsiyaning eng samarali shakli hisoblanadi. Masalan: Alisher-Navoiy, Abdulla Qodiriy, O'tkir Hoshimov kabi yozuvchilarning asarlari grammatik tahlil bilan uyg'unlashtirib o'rganilsa, til va adabiyot mazmunan birlashadi. Shuningdek, adabiyot darslarida fonetik, leksik, morfologik tahlil unsurlarini kiritish mumkin. Integratsiya orqali adabiyot darslari faqatgina asar mazmunini yod olish emas, balki tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham o'rganiladigan, murakkab va ko'p qatlamli tahlil maydoniga aylanadi.

Misol uchun, asardagi obrazlar nutqining stilistik xususiyatlarini tahlil qilish, dialoglarning sintaktik qurilishini o'rganish yoki muallif tilining o'ziga xosliklarini aniqlash orqali o'quvchi nazariy til bilimni badiiy tahlil bilan bog'laydi. Bu jarayon o'quvchilarda quyidagi konikmalarni shakllantiradi:

1. Analitik fikrlash – Adabiy matndagi til vositalarini aniqlash va ularning vazifasini tushunish.
2. Ijodiy yozish – O'z fikrini ifodali, mazmunli va badiiy uslubda bayon etish.
3. Estetik did – Matnning badiiy qiymatini anglash, go'zallikni sezish va qadrlash.
4. Interaktiv o'rganish — Guruhda ishlash, matn ustida fikr almashish, bahsli savollarga javob topish.

Shuningdek, til va adabiyotning uyg'unligi o'quv jarayoniga jonlilik olib kiradi. Masalan, darsda adabiy obrazlar tilidagi emotsional ifodalarni muhokama qilish, muallif uslubini boshqa

yozuvchilar uslubi bilan solishtirish, til vositalari orqali muayyan davr yoki muhitni tasvirlash kabi mashg'ulotlar o'quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb etadi. Metodik jihatdan, integratsiyalashgan darslarda quyidagi shakllardan foydalanish samarali boladi: Matn asosida grammatika: Asardagi gap tuzilmasi, zamonlar yoki soz yasalishiga oid topshiriqlar. Badiiy ifoda vositalarini tahlil qilish: Tashbeh, epitet, metafora, personifikatsiyalarni aniqlab, ularning tasirini baholash. Insho va esse yozish: Organilgan asar asosida shaxsiy fikrlarni tahliliy tarzda ifodalash. Bunday yondashuv talim jarayonini biryoqlama emas, balki ko'p qirrali va tizimli qiladi. Shu bilan birga, o'quvchining til va adabiyotga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi, ularni o'qishga, fikr yuritishga va mulohaza qilishga undaydi.

Xulosa: Til va adabiyot fanlarini uyg'un holda o'qitish zamonaviy pedagogikaning samarali yondashuvlaridan biri sifatida o'zini oqlamoqda. Bunday integratsiya o'quvchini fikrlashga, tahlil qilishga, shuningdek, til imkoniyatlarini chuqurroq anglashga yo'naltiradi. Shuningdek, bu yondashuv orqali o'quvchi estetik did, nutq madaniyati va mustaqil fikr bildirish konikmasini shakllantiradi. Amaliy jihatdan qaralganda, integratsiyalashgan darslar murakkab bilimlarni yengilroq va mazmunli tarzda o'zlashtirishga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularni faol va ongli ishtirokchiga aylantiradi. Kelajakda ona tili va adabiyot o'rtasidagi bog'liqlikni chuqurlashtirish, ularni o'zaro to'ldiruvchi vosita sifatida metodik jihatdan takomillashtirib borish dolzarb vazifalardan biridir. Shu yo'l bilan talim jarayoni yanada mazmunli, samarali va hayotiy bolishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. Abduazizov A.A. Ona-tili va adabiyot darslarining zamonaviy texnologiyalari, Toshkent, 2020.
2. A. Yuldasheva. Nutq madaniyati va adabiy til, Toshkent, 2016.
3. Hasanboyeva M. Adabiyot o'qitish metodikasi, Toshkent, 2018.
4. Karimov R. Zamonaviy dars: shakl va usullar, Samarqand, 2020.
5. Mamarasulova G'. Til va adabiyot integratsiyasi: nazariya va amaliyot, Andijon, 2021.
6. Nurmonova D. O'quvchilarda ifodali nutqni shakllantirish. Buxoro, 2020

ADABIYOTDA MATONATLI AYOL TIMSOLI

Tilakova Shahzoda,

Osiyo xalqaro universiteti, 4-FT(o')-24 guruhi talabasi

Ilmiy rahbar: prof.Sh.N.Axmedova

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy adabiyotda yaratilgan matonatli ayollar timsoli rus yozuvchisi Maksim Gorkiy asarlaridan olingan taassurotlar asosida mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: badiiy matn, ayollar obrazi, asar, yozuvchi,

Badiiy adabiyotda matonatli ayol obrazi yaratilgan asarlar juda ko'p. Ayol zoti shunaqa matonatli qilib yaratilganmi yoki kimlardir uning shu darajada kuchli bo'lishiga sababchi bo'lishadimi? Farzandining qaysi ko'rsatgan karomati uchun jonini jabborga uradi, qon yutadi, axir bilmaydi-ku, o'sha bag'rida asrab-avaylagan farzandi qariganida hali qaraydimi, yo'qmi? Mana shu savollar doim meni o'ylantirib kelgan, javob topish uchun onamlarga yuzlanaman, mana shu savollarni ularga ham beraman, lek doim bir xil javob olaman: „Bolam, sizlar tinch bo'lsanglar, hayotda o'z o'rninglarni topib baxtli yashasanglar deyman, men bilan otangga boshqa hech narsa kerak emas, qariganimizda mehringlarni ayamasanglar bo'ldi". Hozir yoshman, o'ynab-kulib faqat o'zimning ehtiyojlarimni to'ldirish uchun, hayotimni yaxshilash va yuksalish uchun harakat qilib yashayapman. Bundan chiqadiki, bir kun kelib men ham oilam va farzandlarimni o'zimdanam ustun qo'yamanmi? Ehh, ayol zoti nega bunday qismatga loyiq topilgan ekan- a?!

Maksim Gorkiyning bir asari meni juda ta'sirlantirgan: u italiyalik ayol haqida edi. Unga ko'ra turk bosqinchilari Italiyaning bir chekka hududidagi yerlarni vayron qilib, erkaklarini jangga, ayol va bolalarini esa qullikka olib ketishadi, mana shu ofatdan faqat bir ayol qutilib qoladi, afsuski qishlog'i vayronaga aylanib, yolg'iz o'g'lini olib ketishgan bo'ladi. Qidirmagan yeri qolmaydi. Shu orada Temur Tarag'ay Turkiya hududlarini bosib oladi, bu xabarni eshitgan ayol esa bolasini aynan yangi podshoh topib bera oladi deb o'ylaydi. O'z yeridan to Turkiya hududlarigacha yakka o'zi ne mashaqqatlarda keladi, podshoh huzuriga yetib kelganda esa badanlari qonab yirtilib ketgan, badanini esa uzun sochlari bekitib yopib turardi. Ayolning bu holatini ko'rib boshida hamma telba deb o'ylaydi, lek podshohning shaxsan o'zi eshitib ko'rgach, ko'ziga yosh oladi, vazir-u ulamolar, shoirlar- barchasi hayratda qotib qolishadi. Temur Tarag'ay eng kuchli jangchilarini yonlab ayolning o'g'lini qayerdan bo'lsa ham topib kelishni buyuradi. Uning ojiz, lek matonatli gavdasini ko'rgan shoirlar ayolga atab she'rlar to'qiy boshlashadi. Temur Tarag'ay esa dovyurak ona oldida bosh egadi. Eng qoyil qoladigani shuki, ayol bolasi o'lib qolgan bo'lishi mumkinligi haqida o'ylamadi ham, rostan ham yosh bolakay qullik azobidan allaqachon o'lib ketgandir yoki umuman uzoq hududlarga sotib yuborilgandir, nega shu haqida o'ylamadi? Ona shu qadar bolasini sevishi mumkinmi, o'z jonining og'rig'i haqida zarracha o'ylamadi hatto. Mana buni ojiz jussa ostidagi matonat deyishadi.

Ayol zoti hech o'zi uchun yashaydi deb o'ylaysizmi?! Farzandi, oilasi, eri uchun yelib-yugurib yashaydi. Ba'zi bir erkaklar shuning qadrini umuman bilishmaydi, g'ururi va hurmatini toptashadi, qo'l ko'tarishadi. Gender tengligi qonuni chiqqan bo'lsa-da hech amalda ko'rmayapman. Erkak ham, ayol ham huquqlari teng deyiladi, lek ayol yana toptalmoqda, imkoniyatlari cheklanmoqda. Ayollar tomonidan suyqasdlar ko'paymoqda, eri tomonidan kaltaklanib o'ldirilgan ayollar-chi, ularga nima deysiz?! Masalan: yaponiyalik 16 yoshli Junko Fruto o'g'irlanib zo'rlangan va shavqatsizlarcha bochka idishga solinib ustidan sement quyilgan, ne azobda o'lganini tasavvur qilavering. Turkiyada-chi, 19 yoshli Semih Chelik ismli yigit Iqbol Uzenur va Ayshenur Halil ismli qizlarni bo'ynini kesib tashlab vaxshiylarcha o'ldirdi, qotillik sodir bo'lgan kuni minora tepasidan yigit Ayshenurning kallasini kesib olib pastga onasining oldiga tashlaydi. Endi bir o'ylab ko'ring: jondan aziz insoningizning tanasi oyoqlaringiz ostida yotgan bo'lsa ne kuyga tushasiz a?! Nima emish, bola qizlarni qattiq sevib qolgani uchun ham bu qiyin hayotda qoldirgisi kelmaganmish. Sen kim bo'libsanki, Alloh bergan jonni olasan, bu ahmoqlikdan boshqa narsamas!

Patriarxat davrida yashamayapmiz-ku axir, nega ayollarga nisbatan zug'mlar ko'paymoqda,

o'zi o'z jilqat bo'lsa, nega yana azoblashadi. Sochini sal qattiq taraganingizda yig'laydi-yu, so'kib urganingizda qanday joni va qalbi og'rishini tasavvur qilavering. Ayol zotiga ko'p narsa kerakmas aslida: ozgina shirin so'z, mehr va e'tibor, shunda u sizga borini beradi. Uni hayotingizga olib kirdingizmi, javobgarsiz!!!

Xulosa. Besh qo'l barobar emas, hamma ayollar ham istarali, mehribon, dilkash bo'lavermaydi. Balkim boshqalarga yaxshilik ham tilamas, ammo masalani boshqa tarafidan qarash kerak. Ya'nikim, u ayolning avvaldan qalbi yaralangandir,,qiz bolani yo'qchilik buzadi" deyishadi, balkim shunaqa holat bo'lgandir, farzandi uchun yomonlik qilishga majbur bo'lgandir, kimgadir qattiq ishonib aldangandir balkim, dargumon. Ayol kishini tovuqmiyya deyishadi, biroq ayol zoti biror sababsiz aslo zulmat yo'lidan yurmaydi. Ozgina shirin so'zga yoki bo'lmasa bitta yaproqqa erib ketadi. Bir baqirib bersangiz, yig'lab o'tiradi, ammo uning ich-ichida shunaqa kuch yashiringanki, bitta aqli bilan to'qqizta hirsini boshqara oladi.

Nima demoqchiman: har bir insonning bu hayotda o'rni bo'lmog'i va yaxshilik qilmog'i kerak. Ojizlarni asrashimiz, baxtli yashashimiz uchun ko'nglimizni kengroq qilishimiz kerak. Bir kun hammamiz ketguvchimiz, bizdan faqat yaxshi nom qolsin!

Adabiyotlar:

1. Axmedova Sh., Davronova Sh. O'zbek adabiy tanqidi janrlari. O'quv qo'llanma. Toshkent.2023.
- 2.Axmedova Sh.Ma'rifatparvar jadid tanqidchilari. Germaniya. Glebe Edit. 2023.
- 3.Nematovna, Akhmedova Shoir. "Genre of literary portrait in the works of alisher navai." *scientific reports of bukhara state university/Nauchnyy vestnik" BuxGU*: 127.
4. Gorkiy M. Tanlangan asarlar,Toshkent.1987.

THE IMPACT OF MEDIA LITERACY AND INFORMATION TECHNOLOGY ON ENGLISH SKILLS

Anvarova Xurshidabegim Ja'farovna

The student of the faculty of Foreign languages Bukhara State Pedagogical Institute

e-mail: anvarovaxurshidabegim@gmail.com phone number: +998978701472

Abstract: The integration of media literacy and information technology (IT) has become a pivotal aspect of language education, particularly in the context of English language acquisition. This paper explores the impact of media literacy and IT on enhancing English skills, such as reading, writing, listening, and speaking. The role of digital platforms, social media, and educational technology is critically examined to understand how they contribute to both traditional and modern English learning approaches. The study highlights the intersection between digital media consumption and language development, emphasizing how effective media literacy can empower learners to navigate and use English in diverse contexts. The findings suggest that while media literacy and IT offer numerous benefits in improving English skills, challenges such as information overload, distractions, and the digital divide must be considered.

Keywords: media literacy, information technology, english skills, digital literacy, language learning, educational technology, digital media, english language acquisition.

In the digital age, the relationship between media literacy, information technology (IT), and English language skills has become more prominent. Media literacy refers to the ability to access, analyze, evaluate, and create media in various forms, including text, images, and videos. With the rise of the internet and digital platforms, media literacy has become a crucial skill for navigating the information-rich world. Information technology, on the other hand, includes the tools and systems that facilitate the creation, management, and sharing of information. Together, these elements play a significant role in shaping how learners engage with and enhance their English language skills.

As English has become the global lingua franca, the demand for proficient English speakers is higher than ever. English skills are no longer confined to traditional classroom settings; digital

platforms such as social media, blogs, and interactive websites now serve as essential tools for both formal and informal language acquisition. This paper investigates the intersection of media literacy, IT, and English language skills, examining how digital media and technology contribute to language learning and acquisition. Research into media literacy reveals its significant impact on language skills. Media literacy empowers individuals to critically engage with various forms of media, encouraging analytical thinking and better comprehension. In the context of English learning, media literacy aids students in understanding language in real-world contexts, often providing authentic examples of language use. A study by Leu et al. (2013) highlights the importance of media literacy in fostering critical thinking, which is essential for interpreting complex texts and engaging with different registers of the English language. Moreover, media literacy includes an understanding of how language is used across different media platforms, whether in social media posts, advertisements, or news broadcasts. This exposure helps learners improve their vocabulary, grammatical structures, and overall language proficiency. The use of multimodal resources—such as podcasts, YouTube videos, and blogs—helps learners develop their listening, reading, and writing skills simultaneously. Information technology has revolutionized language learning by offering diverse and accessible tools for practice. IT includes digital platforms such as mobile applications, e-learning environments, and websites dedicated to language learning. These tools provide students with immediate access to language resources, interactive exercises, and communication with native speakers, which significantly enhance language acquisition (Stockwell, 2012).

A key aspect of IT in language learning is the use of interactive and gamified applications. These platforms engage learners by providing immediate feedback and by simulating real-life language use. Platforms like Duolingo, Memrise, and Babbel have become widely recognized for their ability to engage learners and provide comprehensive learning experiences that develop English skills at the user's own pace. Social media platforms, such as Twitter, Facebook, Instagram, and LinkedIn, provide users with opportunities to practice English in a variety of informal and formal contexts. Social media encourages real-time communication, often in a conversational tone, which helps learners improve their writing, reading, and listening skills. Research by Godwin-Jones (2018) has shown that social media can serve as a "language lab," where learners experiment with different types of language (e.g., colloquial, formal, or technical) and receive feedback from peers. This study employs a qualitative research approach, utilizing surveys and interviews with English language learners to examine how they incorporate media literacy and IT into their learning. The participants include both novice and advanced learners from diverse linguistic and cultural backgrounds. The research investigates their experiences with various digital platforms, including social media, language learning apps, online forums, and educational websites.

The survey questions explore participants' engagement with different forms of media (e.g., podcasts, videos, blogs, social media posts) and how these interactions influence their English skills. Interviews with a subset of participants provide deeper insights into their motivations, challenges, and the benefits they perceive in using media literacy and IT to enhance their language learning. Participants reported significant improvements in their vocabulary and grammar through the use of media literacy and IT. Learners who engaged with digital content such as news articles, podcasts, and videos mentioned that they encountered new words and phrases in context, which helped them better understand their meanings and usage. Additionally, the exposure to diverse accents and speech patterns enhanced their listening comprehension skills. The use of social media and online forums was particularly effective in improving writing skills. Many learners mentioned that engaging in online discussions and writing comments in English allowed them to practice their writing in a low-pressure environment. Some also noted that receiving feedback from native speakers or more experienced learners helped them refine their writing. IT tools and media resources contributed significantly to learner motivation. Learners reported that the interactive nature of applications like Duolingo and the immediate feedback they received kept them engaged and motivated to continue learning. Social media also played a role in keeping learners motivated,

as they felt connected to a larger community of English learners and speakers. While the benefits of media literacy and IT are evident, several challenges were highlighted in the study. Some learners mentioned the overwhelming amount of information available online, which can lead to distractions and difficulty focusing on specific language goals. Additionally, access to high-speed internet and modern devices remained a barrier for some participants, particularly those in rural or low-income areas.

Educators can play a crucial role in guiding learners to use media and IT tools effectively. By promoting critical thinking and digital literacy, teachers can help students navigate the vast digital landscape and make the most of available resources. Furthermore, a balanced approach that incorporates both traditional and digital learning methods may provide the best outcomes for language learners.

In conclusion, media literacy and information technology have a profound impact on enhancing English skills, offering learners a wide range of tools and resources to improve their language proficiency. While challenges exist, such as information overload and access disparities, the potential benefits of integrating digital media and IT into language learning cannot be overstated. By fostering critical thinking, engagement, and real-world language application, media literacy and IT create an enriched environment for learners to develop their English skills in the digital age.

References:

1. Godwin-Jones, R. (2018). *Social media and language learning: The impact of new technology on teaching and learning*. Language Learning & Technology, 22(2), 1-17.
2. Leu, D. J., Kinzer, C. K., Coiro, J., & Cammack, D. W. (2013). *Toward a theory of new literacies emerging from the Internet and other information and communication technologies*. In D. E. Alvermann, N. Unsworth, P. D. Riley, & J. F. S. (Eds.), *Handbook of research on new literacies* (pp. 107-136). Lawrence Erlbaum Associates.
3. Stockwell, G. (2012). *Using mobile phones for vocabulary activities: Examining the effectiveness of mobile-assisted language learning*. ReCALL, 24(3), 312-328.
4. <https://www.amazon.com>
5. <https://www.cambridge.com>

BOOSTING ENGLISH PROFICIENCY THROUGH IT AND MEDIA

Sharapova Gulshan Sharafovna,

Senior teacher of Bukhara state university, Faculty of foreign languages,

e-mail: gulshansharapova56@gmail.com

To'xtayeva Dilnavoz,

The student of Bukhara state university

Annotation: In the digital age, Information Technology (IT) and media literacy have transformed English language learning by offering interactive, personalized, and accessible tools to enhance language proficiency. This article explores the impact of IT and media on English skills, focusing on resources such as language learning apps, social media platforms, podcasts, and educational websites. The study highlights how digital tools foster the development of reading, writing, speaking, and listening skills, offering learners flexible and engaging methods for language practice. However, the article also discusses challenges such as information overload, distractions, and access inequality. The findings suggest that when used effectively, IT and media can significantly boost English proficiency, but a balanced and thoughtful approach is necessary to mitigate potential drawbacks.

Keywords: information technology (IT), media literacy, english proficiency, digital learning, language acquisition, educational technology, online learning platforms, social media in language learning

With the rapid advancement of digital technologies, Information Technology (IT) and media have reshaped how English is learned globally. Media literacy, the ability to critically access, analyze, evaluate, and create media content, plays a crucial role in enhancing language proficiency. As English remains the global lingua franca, learners worldwide are increasingly turning to digital platforms to develop their language skills. This article investigates how IT and media literacy contribute to English proficiency, offering insights into the role of online learning tools, social media, and other technological resources in language acquisition. Through the lens of media literacy, learners engage with authentic, real-world examples of English usage, thus improving not only their comprehension and vocabulary but also their cultural understanding and communication skills. This article also addresses the challenges associated with these technologies, such as distractions and unequal access to resources.

Media literacy is crucial for effective language learning, as it enables learners to engage with English content in various contexts. Research by Lankshear and Knobel (2006) emphasizes that media literacy is not just about consuming content but also about producing meaningful, critical, and contextually aware media. In language learning, this process helps learners understand nuanced uses of language across different registers, styles, and genres. Furthermore, as noted by Alvermann (2008), media literacy fosters critical thinking, a skill that enhances the ability to analyze and understand complex texts in English. In a digital age where learners are constantly exposed to online content, media literacy enables them to filter and evaluate information effectively, a skill that is equally applicable in language development. Information Technology has revolutionized how learners acquire English by providing diverse platforms and tools. According to Kukulska-Hulme (2009), mobile technologies, such as smartphones and tablets, offer learners access to language learning apps that allow for self-directed and flexible learning. These apps incorporate a variety of interactive features such as quizzes, flashcards, and gamified experiences that encourage regular engagement with language tasks.

Digital tools have also introduced immersive language learning experiences through virtual environments and simulations. According to Van Der Meijden and Veenman (2014), these interactive tools provide learners with opportunities to practice language skills in realistic settings, improving both fluency and comprehension. Additionally, online platforms such as Duolingo, Memrise, and Babbel cater to learners' needs by offering structured lessons that gradually build language skills while maintaining learner motivation through immediate feedback and rewards. Social media platforms, such as Facebook, Twitter, and Instagram, provide informal yet powerful opportunities for learners to practice English. As highlighted by Thorne (2008), social media offers an authentic environment for language use, where learners can interact in real time with native speakers and peers from around the world. This form of communication helps learners gain exposure to colloquial expressions, slang, and diverse accents, all of which contribute to a more nuanced understanding of the language. Moreover, social media fosters collaborative learning, where users share resources, engage in discussions, and provide feedback. Social networking services like LinkedIn, for example, offer opportunities for professional language use, such as writing business emails, participating in discussions, and creating posts. These experiences enhance practical language skills, which are essential for both personal and professional communication. One of the most prominent findings from the survey was that learners who utilized digital tools for language learning reported significantly higher motivation levels. Gamification elements in apps like Duolingo and Memrise were frequently mentioned as factors that kept learners engaged. For instance, learners appreciated the progress-tracking features and the small, achievable milestones that encouraged them to continue practicing regularly. One participant stated: "The instant feedback on Duolingo makes me feel like I'm improving. I love seeing my progress each day, and it keeps me motivated to study more." Many participants reported improvements in their vocabulary and grammar after using digital media. Through exposure to podcasts, YouTube videos, and online articles, learners encountered English in a variety of authentic contexts. This exposure helped them understand the meaning and usage of new words and phrases. Additionally, digital media often provided visual and auditory cues that supported

learning, making it easier to retain new vocabulary. One interviewee remarked: "Listening to podcasts has expanded my vocabulary significantly. I come across new words in every episode, and hearing them in different contexts makes them easier to remember."

Social media emerged as a valuable tool for practicing practical language skills, particularly writing and communication. Learners who actively participated in social media discussions, wrote posts, or engaged with content in English found that their ability to communicate in writing improved. The real-time feedback and informal environment encouraged learners to experiment with their language skills, gaining confidence in both written and spoken English.

A significant challenge identified by learners was the overwhelming amount of information available on the internet. Many participants mentioned struggling to focus on relevant language learning content amidst the distractions of advertisements, entertainment, and irrelevant media. This information overload made it difficult to maintain a consistent learning path. One participant noted: "I get distracted by all the funny videos and memes on social media. It's hard to focus when there's so much going on." Another challenge that emerged was unequal access to technology. Some learners, particularly those in rural or economically disadvantaged areas, faced difficulties accessing reliable internet or modern devices, limiting their ability to fully utilize IT tools and media resources. This issue underscores the importance of addressing the digital divide to ensure equitable access to language learning opportunities. The findings indicate that IT and media have a significant impact on English proficiency. Digital platforms offer flexibility, accessibility, and interactivity, which are key factors in motivating learners to engage with the language. Social media platforms provide a real-world environment where learners can practice practical communication, while mobile apps and online courses offer structured, personalized language learning experiences. However, the challenges of information overload and unequal access must be addressed to maximize the effectiveness of these tools. Educators have a role to play in guiding learners to use digital resources effectively, ensuring they can focus on language learning goals while avoiding distractions. Additionally, efforts to provide equitable access to technology must be prioritized to bridge the digital divide.

In conclusion, IT and media literacy play a vital role in boosting English proficiency by offering learners diverse, engaging, and flexible resources. While challenges such as distractions and access inequality remain, the benefits of using digital tools for language learning are undeniable. By combining traditional language learning methods with modern IT and media tools, learners can enhance their English skills in an interactive, dynamic, and personalized manner.

References:

1. Alvermann, D. E. (2008). Teaching adolescent literacy in the 21st century: This we know. International Reading Association.
2. Kukulska-Hulme, A. (2009). Will mobile learning change language learning?. *ReCALL*, 21(2), 157-165.
3. Lankshear, C., & Knobel, M. (2006). New literacies: Everyday practices and social learning. Open University Press.
4. Thorne, S. L. (2008). Learning in a digital age: Social media and language learning. *Language Learning & Technology*, 12(1), 1-10.
5. Van Der Meijden, A., & Veenman, M. (2014). The effects of computer-based training on language learning outcomes. *Journal of Educational Technology & Society*, 17(3), 60-70.
6. "The impact of media literacy and information technology on english skills", Anvarova Xurshidabegim Ja'farovna (2025)

BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI DARSLIKLARIDA METAFORANING AHAMIYATI

O'ktamova Dinora

Osiyo xalqaro universitetining 4-BT-24 guruh talabasi O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri

Annotatsiya: ushbu maqolada metaforaning ona tilidagi roli va ahamiyati tahlil qilinadi. Metafora – nutqni obrazli, ta'sirchan va mazmunli qilishda muhim vosita bo'lib, u adabiyot, publitsistika va kundalik nutqda keng qo'llaniladi. Metaforaning fikrni aniq va ifodali yetkazishdagi o'rni, uning badiiy hamda kommunikativ ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: Metafora, badiiy vosita, obrazlilik, ko'chma ma'no, nutq ta'sirchanligi, ona tili, adabiy til.

Kirish

Til inson tafakkuri va madaniyatining asosiy ifoda vositasidir. Undagi turli badiiy vositalar nutqni yanada jonli va ta'sirchan qiladi. Metafora ana shunday usullardan biri bo'lib, u so'z va iboralarga ko'chma ma'no yuklaydi va tilni yanada boyitadi. Metaforaning adabiyotda, ilmiy va kundalik nutqda tutgan o'rni uni o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Bugungi kunda har bir soha jadallik bilan rivojlanib borayotgan zamonaviy asrimizda o'quvchilar dunyoqarashini rivojlantirish, ularning fikrlash doirasini kengaytirish, kelajak avlodning yetuk inson bo'lib kamol topishlarida bola psixologiyasiva, nutqiga e'tibor qaratish davrning talabi bo'lib qolmoqda. Ushbu muammoning yechimi sifatida bolalarning nutqida metaforalar va ularning psixolingvistik xususiyatlarini o'rganish dolzarb hisoblanadi.

XX asr jahon tilshunosligida olam manzarasining metaforik talqini, tilning ekspressiv-emotsional yuklamasi hamda ko'chma ma'noda uyg'unlashgan kognitiv, affektiv, perseptiv tajribada metaforaning o'rniga bag'ishlangan tadqiqotlar ko'lami kengaydi. Olamni konseptuallashtirishning kognitiv vositasi bo'lgan metaforaga nisbatan turli yondashuvlar, pirovardida, XX asr tilshunosligi metafora nazariyasini yangi konsepsiyalar bilan boyitdi, metaforologiyaning o'zi esa terminologik jihatdan yanada mukammallashti.

Nutqimizda keng tarqalgan ma'no ko'chish usullaridan biri metaforadir. Metafora narsa yoki tushunchalar o'rtasidagi o'xshashlik asosida nom (so'z)ning ko'chishidir. Metafora (yunoncha metaphora - ko'chirish) bir predmet nomining boshqa predmet nomiga ular o'rtasidagi ma'lum o'xshashlik asosida ko'chishidir. Masalan: ariqning boshi, yurtimiz quyoshi, daraxtning ko'zi.

Metaforalarni o'rganish qadimgi davrlardan buyon tilshunoslarning diqqat markazida bo'lgan mavzu hisoblanadi. Antik davrlarda metaforani olamni anglashning alohida usuli va vositasi sifatida ko'rsatish Aristotelga taalluqli g'oyadir. D. F. Sitseron, Kvintiliandan farqli ravishda, ilk marta metafora orqali buyumlar to'g'risidagi ma'lumotni aniq va ravshan yetkazish mumkinligini payqadi.

Metaforalarga juda yaqin yana bir vosita bu o'xshatishdir. O'xshatish ham ko'chma ma'no ustiga qurilishi bilan metaforalarga o'xshash bo'lib, ular yordamida shaxs va predmetlar bir-biriga o'xshatiladi. Masalan: Adashgan it kabi, Furqat qayon borgun bilolmasman. Lekin o'xshatishlarda metaforalardan farqli o'laroq –dek, –day, –simon, –vash, –namo, kabi, singari, yanglig', misoli, o'xshash kabi vositalar qo'llaniladi. Masalan: Ulug'bek – yurtimiz quyoshi. (metafora) Ulug'bek misoli quyosh. (o'xshatish)

Zamonaviy tilshunoslikda badiiy matnda metaforaning shakllanishi va ifodalanishi jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan keng ko'lamli funktsional va Zamonaviy tilshunoslikda badiiy matnda metaforaning shakllanishi va ifodalanishi jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan keng ko'lamli funktsional va pragmatik vazifalarni o'rganish uning lingvistik holatining turli

tomonlarini aniqlashni oldindan belgilab berdi:

1) konseptual - "metafora printsip emas. g'ayrioddiy so'z qo'llanilishi, lekin badiiy dunyoni shakllantirish usuli. U she'riy qarashlar olamining subyektiv mazmunida individual ijodiy xususiyatlarni aks ettiradi";

2) sintaktik - "metafora - bu so'zning qayta ko'rib chiqilgan ma'nosida ko'rsatilgan narsa bilan qandaydir o'xshashlikka asoslangan ob'ektning xususiyatlari haqidagi bayonot", "metafora – pion kabi 24 til va tafakkur birliklarida abadiy aql.

3) semantik - "o'xshash bo'lmaganing o'xshashligi, keng ma'noda qarama-qarshi bo'lgan

tushunchalarni aniqlash";

4) poetik – “metafora – tilning orzusi, orzusi” ;

5) ijtimoiy - "jamoat birlashmalari tizimi".

Metaforalar boy tasvirlarni va tasvirlangan narsaning his-tuyg'ularini uyg'otadi. Ular bitta fikrni yoki butun umr tajribasini yorqin ifodalashlari mumkin. Garchi ko'pchilik tilshunoslar ularni “shunchaki obrazli” deb rad qilgan bo'lsalar ham, bugungi kunda ular so'zlovchi idrokining o'ta to'g'ri tavsifi sifatida qabul qilinadi. Muammolarimiz, his-tuyg'ularimiz, istaklarimiz, munosabatlarimiz - biz uchun eng muhim narsalar haqida gapirganda, tajribamizning chuqurligi va murakkabligini tasvirlash uchun metaforadan foydalanish ehtimoli ko'proq.

Jorj Lakoff va Mark Jonsonning aqlni kengaytiruvchi "Biz yashayotgan metafora" kitobida ular shunday deydilar:

"Metaforaning mohiyati bir turdagi narsani boshqasi nuqtai nazaridan tushunish va boshdan kechirishdir."

Xulosa

Metafora ona tilining eng muhim badiiy vositalaridan biri bo'lib, u nutqning ta'sirchanligi va ifodaviyligini oshiradi. U inson tafakkurini boyitadi, so'zlarning ma'nodorligini oshiradi hamda fikrni aniq yetkazishga yordam beradi. Shuningdek, metafora adabiyot va publitsistikada katta ahamiyat kasb etib, ijodiy nutq rivojida muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, metaforalardan to'g'ri va samarali foydalanish til boyligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov.G', Xo'jayeva.D, Hozirgi o'zbek adabiy tili. T. : O'qituvchi, 2003.
2. Jamolxonov.N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T. : O'qituvchi, 2005.
3. Abduvasiyevna, X. D. (2024). SO 'Z TUZILISHI VA SO 'Z YASASH. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 261-266.
4. Abduvasiyevna, X. D. (2024). NUTQ MADANIYATI VA OG 'ZAKI MULOQOT. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 255-260.
5. Abduvasiyevna, X. D. (2024). MATN TAHLILI VA MAZMUNNI TUSHUNISH. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 279-284.
6. Abduvasiyevna, X. D. (2024). GAP TUZILISHI VA UNING TURLARI. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 267-272.

OT SO'Z TURKUMI HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT

*Asadova Shahzoda Azizjon qizi,
Osiyo xalqaro universiteti talabasi.*

Ustozi M.O'rinova

Annontatsiya: Ushbu maqolada ot so'z turkumi hamda -lik va -lar qo'shimchalari to'g'risidagi barcha umumiy ma'lumotlar yoritib berilgan. Misollar tahlili orqali ot so'z turkumining matnda voqelanishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: ot, kelishik kategoriyasi, qo'shimcha, aniq ot, mavhum ot, yasama ot, yakka va to'da ot.

Ot — mustaqil so'z turkumlaridan biri. U boshqa turkumlardan bir nechta xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ular quyidagilardan iborat: a) ot yasash xususiyatiga ega: ishchi, suhbatdosh, paxtakor, partadosh, bog'bon; b) son-miqdorni bildirish xususiyatiga ega: kiyim-kiyimlar, deraza-derazalar, daftar-daftarlar; d) egalik ko'rsatkichiga ega: onam, onang, onasi, onamiz, onangiz, onalari; e) kelishik shakllari bilan o'zgaradi: bog'cha, bog'chaning, bog'chani, bog'chaga, bog'chada, bog'chadan; f) gapda barcha gap bo'laklari vazifasida keladi.

Aniq predmetlarni yoki predmet sifatida tasavvur qilinadigan tushunchalarni ifodalaydigan otlar ma'nosiga ko'ra atoqli va turdosh otlarga bo'linadi. Biror shaxs, narsa yoki joyga atab qo'yilgan nomlar atoqli otlar deyiladi: Rustam, Boychibor, Venera, Alijon. Bir turdagi shaxs, narsa, o'rin-joy, faoliyat-jarayon nomlarini bildiruvchi otlar turdosh otlar deyiladi: o'roq, paxtazor, kishi, uka.

Ot soʻz turkumi 3xil grammatik kategoriyaga ega:

- 1) son kategoriyasi;
- 2) kelishik kategoriyasi;
- 3) egalik kategoriyasi.

Otlarning funksional shakllari mavjud boʻlib, ular maʼlum bir qoʻshimcha grammatik maʼno ifodalash, otlarning kategorial shakllariga xos boʻlmagan biror sintaktik vazifasiga moslashish uchun xizmat qiladi. Otga xos funksional shaklning yasashiga koʻra 3 tipi mavjud:

- 1) sintetik shakl;
- 2) analitik shakl;
- 3) juft va takror shakl.

Otning sintetik funksional shakllari oʻz maʼno va vazifalariga koʻra quyidagi turlarga boʻlinadi:

- 1) kichraytirish shakli: baliqcha, yigitcha, kelinchak, qizcha;
- 2) erkalash shakllari: boʻtaloq, akajon, qizaloq;
- 3) hurmat shakli: dadamlar, akamlar, oyimlar;
- 4) qarashlilik shakli: opamniki, ukamniki;
- 5) oʻrin belgisi: yerdagi, qishloqdagi, togʻdagi;
- 6) chegara shakli: uygacha, bogʻgacha;
- 7) oʻxshatish shakli: Azizdek—Aziz kabi, Alijonday—Alijon kabi.

Otning analitik shakli koʻmakchi yordamida hosil boʻladi: onam uchun (ga), radio orqali (da).

Otning juft shakli umumlashtirish, jamlik maʼnolarini ifodalaydi: ombor-ombor gʻalla, qatra-qatra yosh.

Otlarning yasashi orqali yasama otlar hosil boʻladi. Yasama otlar kompozitsiya, affiksatsiya, abbreviatsiya usullari orqali yasaladi. Bu usullardan eng mahsuldor usuli affiksatsiyadir. Kompozitsiya usuli bilan ot yasashda qoʻshma otlar hosil boʻladi: achchiqtosh, toʻrtburchak, olibsotar. Abbreviatsiya usuli bilan ot yasalganda, qisqartma otlar hosil qilinadi: BMT, MDH, ISHID.

Otlar gapda ega, toʻldiruvchi, hol, qaratqich aniqlovchi vazifalarida keladi, ammo oʻrni bilan kesim, atov gap, izohlovchi, sifatlovchi aniqlovchi vazifalarida keladi.

Otlar tuzilishiga koʻra sodda, qoʻshma, juft, takroriy otlarga boʻlinadi. Bir asosdan tarkib topgan otlar sodda otlar deyiladi: ishlarimiz, koʻchadagi, taroq. Sodda otlar tub va yasama otlarga boʻlinadi. Tarkibida soʻz yasovchi qoʻshimchasi boʻlmagan ot sodda tub otlardir: uyimiz, hovlida, kitoblarni. Tarkibida soʻz yasovchi qoʻshimchalar ishtirok etgan, morfologik usul bilan yasalgan otlar sodda yasama otlar deyiladi: supurgi, ekin, soʻroq. Qoʻshma otlar ikki yoki undan ortiq asosdan tarkib topgan otlardir: kungaboqar, atirgul, qoʻlqop. Qoʻshma otlar qoʻshib yoki ajratib yoziladi.

Aniq va mavhum otlar

Sezgi aʼzolarimiz orqali (koʻrib, ushlab) bilishimiz mumkin boʻlgan narsalarni bildirgan otlar aniq otlar deyiladi: eshik, koʻylak, roʻmol.

Sezgi aʼzolarimiz yordamida (ushlab, koʻrib) bilishimiz mumkin boʻlmagan, tafakkur va tasavvur orqali idrok qilinadigan narsalarni bildirgan otlar mavhum otlar deyiladi: baxt, quvonch, goʻzallik, ishq.

Aniq otlar ham birlik ham koʻplikda qoʻllanadi. Mavhum otlar faqat birlikda qoʻllanadi, ammo koʻplik (-lar) qoʻshimchasini olganda grammatik maʼno ifodalamaydi, maʼno kuchaytiriladi, uslubiy maʼno anglashiladi. -lik qoʻshimchasi oʻrin-joy bildiruvchi turdosh va atoqli otlarga qoʻshilib, shaxsning shu hududga mansubligini bildiradi. Atoqli otlarga -lik qoʻshimchasi qoʻshilsa, atoqli otni turdosh otga aylantiradi va kichik harf bilan yoziladi: xorazmlik, Toshkentlik.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, otning funksional shakllari mavjud boʻlib, ular maʼlum bir qoʻshimcha grammatik maʼno ifodalash, otlarning kategorial shakllariga xos

bo'lmagan biror sintaktik vazifasiga moslashish uchun xizmat qiladi. Otga xos funksional shaklning yasashiga ko'ra 3 tipi mavjud:

- 1) sintetik shakl;
- 2) analitik shakl;
- 3) juft va takror shakl.

Otlarning yasashi natijasida yasama otlar hosil bo'ladi. Yasama otlar kompozitsiya, affiksatsiya, abbreviatsiya usullari bilan yasaladi deb ayta olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov.G', Xo'jayeva.D, Hozirgi o'zbek adabiy tili. T. : O'qituvchi, 2003.
2. Jamolxonov.N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T. : O'qituvchi, 2005.
3. Nurmonov.A. O'zbek tilshunosligi tarixi. T. : O'zbekiston, 2002.

YOSH AVLOD TARBIYASIDA MAQOLLARNING O'RNI

Farmonova Nazirabegim Sadriddinovna

Osiyo xalqaro universitetining 3-FT(ö)-24 guruh talabasi O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri +998914028084

Bobojonova Dilnoza Oxunjonovna

Osiyo xalqaro universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasida assistenti +998914410583 / +998880895995 E-mail: bobojonovadilnozaoxunjonovna@oxu.uz

Kalit so'zlar: maqollar, axloqiy qadriyatlar, yosh avlod, milliy madaniyat, ta'lim, tarbiya

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalq og'zaki ijodining ajralmas qismi bo'lgan maqollarning yosh avlod tarbiyasidagi o'rni tahlil qilinadi. Maqollar orqali axloqiy qadriyatlar, milliy madaniyat va dunyoqarashni shakllantirishdagi roliga e'tibor qaratiladi. Maqolada o'zbek va boshqa xalqlarning maqollariga taqqosli tahlil ham keltirilgan.

Ma'lumki, maqollar xalqning ma'naviy madaniyati, urf-odati, kasbi, turmushi bilan bevosita bog'liq bo'lib, qisqa, ixcham, ma'no jihatidan salmoqdor birliklar sifatida har bir davr ruhiga mos keladi. Chunki hozirgi mustaqillik, milliy qadriyatlarning tiklanish davri so'zlovchidan tilni, ayniqsa, davlat tili maqomiga ega bo'lgan o'zbek adabiy tilini chuqur egallashni, fikrni ixcham, asosli, obrazli va ta'sirchan shaklda ifodalashni taqozo etadi. Bu esa publisistik va badiiy matnlarda faol qo'llanuvchi maqollarning lingvistik tadqiqiga oid ilmiy tadqiqotlarning hozirgi vaqtda dolzarb va muhimligidan dalolat beradi.

Xalqimiz mustaqillikka erishgach, o'zbekona urf-odatlar, rasm-rusumlar, asrlar davomida yaratilgan xalq og'zaki durdonalari o'zining haqiqiy bahosini topdi. Mustaqillikning birinchi kunlaridanoq respublikamizda xalqimizning milliy qadriyatlari, madaniyati, manaviyati hamda til madaniyatiga katta e'tibor qaratila boshlandi. Mustaqillikning ilk kunlaridanoq uzoq yillar davomida saqlanib, bizga meros bo'lib qolgan xalqimizning qadriyatlari va madaniyatimizning tiklanishiga erishildi. Xalq og'zaki ijodi durdonalari o'zining eng qadimiy va betakrorligi, yuksak ijodiy salohiyatga ega ajdodlarimizning ko'p asrlik an'analari, turmush-tarzi, tarixi, dunyoqarashi, turli e'tiqodlari haqida teran va mukammal ma'lumot beruvchi ma'naviy va madaniy oltin merosimiz hisoblanadi.

Maqollarni o'rganmay turib, "xalqlarning kelib chiqishi va etnik tarixi, dunyo sivilizatsiyasining tarkibiy qismi bo'lgan xalq, uning madaniyati va turmushining o'ziga xosliklarining shakllanishi haqidagi tarixiy fan "etnografiyani chetlab o'tish mumkin emas". Hozirgi zamon tilshunoslik fanida maqollarning kasb-hunar doirasidagi talqini deyarli o'rganilmagan. Maqol – jamiyat "parchasi"ning modelidir. Shu bois uni o'rganmasdan birorta dunyo jamiyatini tushunishning ma'nosi yo'q. Bu noyob durdonalarda xalqimizning yaratuvchilik, zukkolik, donolik kabi fazilatlarini o'z ifodasini topgan. [3, 78 b.]. Maqollar xalq og'zaki ijodining eng qadimgi va eng kuchli shakllaridan biridir. Ular xalqning axloqiy qadriyatlarini ifodalab, jamiyatda o'zaro munosabatlar, turli hayotiy holatlar, muammolarni hal etishda yo'l-yo'riq ko'rsatadi. Maqollarni yosh avlodga yetkazish, ularga axloqiy tarbiya berish, milliy qadriyatlarni

singdirish uchun juda muhim vosita sifatida qaraladi. Maqollarni o'rganish yoshlarning turmushda o'z o'rnini topishiga, to'g'ri yo'ldan borishiga yordam beradi.

1. "Yolg'onning quyrug'i kalta" - bu maqol, yolg'on gapirishning to'g'ri emasligini va bunday ishlarning uzoqqa bormasligini bildiradi. U yoshlarni rostgo'ylikka, haqiqatni aytishga chaqiradi. Dunyo xalqlarida bu fikrni bildiruvchi maqollar mavjud. Masalan, ingliz tilida 'A lie has no legs' degan maqol shunday bir fikrni ifodalaydi. Bu maqollar yoshlarni axloqiy jihatdan tarbiyalash uchun samarali vosita hisoblanadi.

2. "Nega oldin o'ylab, keyin so'zlash kerak?" Bu maqol, har qanday vaziyatda ehtiyotkorlik bilan o'ylashni, so'zlarimizning oqibatini anglashni ta'kidlaydi. Maqolning axloqiy mazmuni yosh avlodni o'z so'zlari bilan ehtiyotkor bo'lishga chaqiradi. Bu maqol turli xil xalq og'zaki ijodlarida o'z aksini topgan. Masalan, ingliz xalqida 'Lest you may regret what you say' degan maqolning mazmuni shu fikrni bildiradi.

3. "Bir hil baliqning ikkinchisi ham oltin bo'lmaydi". Ushbu maqol, har bir insonning o'ziga xosligini, mushkul holda qarorlar qabul qilishda mustaqil bo'lishni targ'ib qiladi. Bu maqol, shuningdek, hamma narsaga bir xil yondashishning mumkin emasligini ta'kidlaydi. [4, 58 b.].

So'nggi o'n yillarda maqollar xususida turli xil, ba'zan umuman bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan nuqtai nazarlar ilgari surilmoqda. Masalan, hozirgi zamon paremiologiyasining asoschilaridan biri G.L.Permyakovning fikricha, maqolning obrazlilik va tashqi tuzilishi, maqol orqali aks ettirilgan etnografik va etnogenik xususiyatlar uni tavsiflovchi asosiy jihatlar emas. Uning fikricha, asosiysi, maqolning asosiy mazmuni uning mantiqiy konstruksiyasi (tuzilishi)ni belgilashidir. "Maqol va iboralar vaziyat yoki narsalar orasidagi muayyan munosabatlarning belgilari hisoblanadi". [6, 125 b.].

Boshqa tadqiqotchilar, aksincha, "folklarning bir janri hisoblangan maqoldagi asosiy narsa uning mantiqiy tabiati yoki unda mujassam bo'lgan ma'lumot emas, badiiy obraz va ma'noviy ikki planlilikdir. Mantiq qonunlariga muvofiq tarzda silliq tizilgan eng teran mulohazalar, qisqa va lo'nda shaklda ifoda etilgan eng dono fikrlar, agar badiiy shaklga ega bo'lmasa, hech qachon balandparvoz (ta'sirchan) bo'la olmaydi. Zero, har qanday chiroyli shakllantirilgan nutq maqol bo'la olmaydi".

A.Dandisning fikricha, "Yigirmanchi asrda zamonaviy ijtimoiy fanlar ta'sirida maqollarni adabiy va tarixiy nuqtai nazardan o'rganishdan chetga chiqila boshlanganga o'xshaydi". [2, 25 b.]. Maqol va iboralar mehnatkash xalqning butun hayotiy, ijtimoiy-tarixiy tajribasini shakllantiradi.

A.Teylorning fikricha: "Maqollarga ta'rif berilishi juda mushkul ish. Bir gapning maqolmi yoki maqol emasligini aniqlash ham oson emas. Shu bois hech qanday ta'rif maqolning to'la va ishonch bilan tavsiflash, maqolning nima ekanligini aniq belgilashga ko'mak bera olmaydi". [5, 101b].

B.J.Uayting fikricha, Maqolga berilgan qisqa va ayni paytda ish uchun maqbul ta'rif, ayniqsa, maqol jummalarni qamray oladigan ta'rifni taklif etish imkonsiz. [1, 68 b.]. Aslini olganda, ta'rif haqiqatan ham zarur hisoblanmaydi, chunki maqol nimaligini yaxshi bilamiz.

V.I.Dal "maqol" atamasining aniq tushunish zaruriyatini anglab yetgan edi: "Maqol, matal va shunga o'xshash iboralarga nom berib, men shunday boshi berk ko'chaga kirib qoldimki, bu nomlar ostida nimalarni tushunishim va ularni xalq qanday tushunayotganligini izoh etmasdan bu boshi berk ko'chadan chiqishning iloji yo'q". U maqolda " ritorikaning barcha jilolari" namunalari, istiora, majoz, giperbola, metonimiya, sinekdoxa, ironiya, qarama-qarshilik, o'zgarish, ikki fikrlilik, jonlantirish, shartlilik, chala (yarim) fikr, shuningdek, xalq og'zaki ijodining qo'shiq va ertak janrlariga xos "o'lchovli va ixcham ko'rinish"ni topadi.

Mazmun, mundarija nuqtai nazaridan "maqol – qisqa rivoyatdir; maqol o'z nomi bilan "quruq nutqning maqol emasligini" bildiradi". [3, 25 b.].

Shunday qilib, maqollar nafaqat xalq og'zaki ijodining turli holatlaridan bahramand bo'lish, balki yoshlarni axloqiy, ijtimoiy qadriyatlar bilan tarbiyalashning samarali vositasi hisoblanadi. Har bir maqolada insoniyatning hayotga bo'lgan munosabati, turli ijtimoiy qiyinchiliklar va ularning echimi bor. Maqollarni o'rganish va ular orqali yoshlarni tarbiyalash globalizatsiya jarayonida milliy qadriyatlarni saqlab qolishga yordam beradi.

Maqollar – bu xalq og‘zaki ijodining eng samarali vositalaridan biridir. Ular insonni axloqiy, ijtimoiy jihatdan rivojlantiradi, yoshlarni axloqiy qadriyatlar bilan tarbiyalaydi. Har bir xalqning o‘ziga xos maqollari mavjud bo‘lib, ular turli qadriyatlarni ifodalashda yordam beradi. O‘zbek xalqining maqollari ham axloqiy, ham ijtimoiy jihatdan yosh avlodga katta ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, maqollarni o‘rganish va ulardan foydalanish yoshlarni axloqiy tarbiya qilishda muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Oxunjonovna, B. D. (2025). BOYOQCHILIK HAMDA KULOLCHILIK ASOSIDA SHAKLLANGAN O ‘ZBEK XALQ MAQOLLARINING TAHLILI. *PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(2), 98-101.
- 2.Oxunjonovna, B. D. (2024). O ‘ZBEK TILIDA ISH YURITISHNING YANGI TEXNOLOGIK IMKONIYATLARI. *Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology*, 1(2), 26-31.
- 3.Bobojonova, D. (2024). OZBEK XALQI TURMUSHI BILAN BOGLIQ MUSIQACHILIK KASB-HUNAR MAQOLLARI TAHLILI. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(9), 553-564.
- 4.Oxunjonovna, B. D. (2025). TIL VA JAMIYAT O‘ZARO MUNOSABATI.
- 5.Oxunjonovna, B. D. (2025). AQL VA DONO SO ‘Z. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(2), 33-38.
- 6.Oxunjonovna, B. D. (2025). VATAN VA YURTPARVARLIK. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(2), 51-56.

References

- 1.M.Piennemann, M. Johnston and T.Brindley. 1988. Constructing an acquisition-based procedure for second language assessment. Oxford: Blackwell.
- 2.Mackey A. 1999. Input, interaction and second language development. *Studies in SLA* 21/4.
- 3.White J. 1998. Getting the learners’ attention. Cambridge University Press.
- 4.Doughty C. 1991. Second language instruction does make a difference. Malden; MA: Blackwell Publishing.

РУССКИЙ ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ОБЩЕНИЯ В КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Мусаева Амина Караматовна

Преподаватель русского языка ассистент кафедры «История и филология»

Азиатский Междоународный Университет Бухара, Узбекистан.

E-mail: musayevaaminakaramatovna@oxu.uz

Аннотация В статье рассматривается роль русского языка в общении студентов вузов, а также его влияние на образовательный процесс и формирование профессиональных умений. Отдельное внимание уделено особенностям языка, применяемого в повседневном общении студентов, включая использование молодежного сленга, заимствований и сокращений. В статье анализируются трудности грамотности среди студентов, воздействие социальных сетей на студенческую речь и способы решения этих проблем, такие как повышение грамотности через образовательные курсы и применение современных технологий. Автор делает заключение о значимости грамотного использования языка для успешной учебы и профессиональной деятельности студентов, а также предлагает рекомендации для улучшения культуры речи в вузах.

Ключевые слова

русский язык, коммуникация студентов, студенческая речь, молодежный сленг, грамотность, культура речи, образовательный процесс, социальные сети, язык вуза, профессиональные навыки.

Введение

3. Актуальность темы: Важно подчеркнуть, что русский язык играет центральную роль в образовательном процессе, а также в межличностной коммуникации среди студентов. В условиях глобализации и развития технологий важность правильного использования языка становится особенно актуальной.

4. Цель статьи: Рассмотреть особенности использования русского языка в общении студентов в вузах, а также влияние этого языка на их профессиональное и личностное развитие.

1. Роль русского языка в образовательном процессе

3. Язык как средство обучения: В вузах русский язык является основным средством передачи знаний и взаимодействия с преподавателями. Он служит основой для усвоения теоретических и практических материалов, подготовки научных работ, написания эссе, рефератов и дипломных проектов.

4. Язык как средство общения: Вне учебного процесса студенты общаются друг с другом на русском языке, обсуждая учебные вопросы, личные проблемы или просто находясь в кругу друзей.

2. Студенческая речь в повседневной коммуникации

3. Современные особенности речи студентов: В повседневной жизни студенты часто используют разговорный русский язык с элементами сленга, заимствованных слов, а также сокращений и аббревиатур, что влияет на чистоту и форму их речи.

4. Язык молодежной субкультуры: Также стоит отметить, как молодежь формирует специфические языковые привычки, такие как использование интернет-сленга, и как это влияет на официальную и академическую речь.

3. Влияние языка на восприятие и профессиональные навыки

3. Язык как индикатор культурного уровня: Применение грамотного русского языка помогает студентам заявить о своем профессионализме и интеллектуальной зрелости.

4. Развитие навыков письменной и устной речи:

Важно, чтобы студенты развивали навыки правильного употребления русского языка, что способствует их подготовке к профессиональной деятельности и успешной карьере.

4. Проблемы использования русского языка в студенческой среде

3. Проблемы грамотности: Несмотря на развитие образовательных технологий и доступность материалов, не все студенты могут похвастаться высокой грамотностью. Погрешности в использовании языка, такие как ошибки в орфографии, пунктуации и синтаксисе, могут ухудшить восприятие и привести к недоразумениям.

4. Снижение качества речи в цифровую эпоху: Влияние соцсетей и мессенджеров может привести к снижению качества речи, ведь многие студенты начинают использовать сокращенные формы и не придерживаются стандартов грамотности в письме.

5. Пути решения проблемы

3. Повышение грамотности и культуры речи: Необходимо развивать у студентов навыки грамотной и правильной речи как в устной, так и в письменной формах. Включение курсов по улучшению письменной и устной коммуникации может значительно повысить уровень грамотности.

4. Использование технологий для улучшения языка: Современные инструменты, такие как приложения для проверки орфографии и грамматики, могут помочь студентам в исправлении ошибок и улучшении навыков.

Заключение

3. Значение грамотного русского языка для студентов: Умение правильно и точно использовать русский язык важно для успешной учебы и дальнейшей профессиональной карьеры.

4. Рекомендации: Студенты должны активно работать над совершенствованием своих навыков общения на русском языке, использовать современные технологии для улучшения грамотности, а также стремиться к формированию высокой культуры речи.

Введение

Актуальность темы: В эпоху глобализации и активного развития информационных технологий русскому языку предстоит сыграть важную роль в коммуникации и учебной деятельности студентов вузов. Несмотря на широкое использование иностранных языков в различных областях, русский язык остаётся основным инструментом для общения и обучения в российской образовательной среде. Студенты, обладая определёнными знаниями и навыками, не только осваивают материал на родном языке, но и формируют важные личностные и профессиональные качества через развитие

1. Роль русского языка в образовательном процессе

Язык как средство обучения: В вузах русский язык является основным инструментом для усвоения знаний в различных областях науки и практики. Через русский язык студенты получают доступ к учебным материалам, взаимодействуют с преподавателями, задают вопросы, обсуждают темы лекций и семинаров. Преподавание на русском языке способствует лучшему усвоению информации, так как родной язык обеспечивает более глубокое восприятие теоретических понятий и формирует у студентов критическое и аналитическое мышление. Также важно, что использование русского языка в процессе обучения способствует укреплению национальной идентичности, особенно в контексте исторической и культурной преемственности.

Язык как средство общения: Помимо учебных целей, русский язык играет ключевую роль в повседневной жизни студентов. В вузах студенты активно общаются на русском языке, обсуждая учебные вопросы, совместные проекты, а также различные личные темы, что способствует формированию коммуникативных навыков. Речь студентов не ограничивается только академической лексикой: в разговорной речи они активно используют неформальные выражения, сленг, и часто переходят к смешанным языковым конструкциям.

2. Студенческая речь в повседневной коммуникации

Современные особенности речи студентов: В современном молодежном общении можно выделить несколько интересных тенденций, таких как использование сокращений, жаргона, сленга, а также заимствованных слов из иностранных языков. Многие студенты, особенно из крупных городов, могут использовать англицизмы и термины из других языков, что становится частью их речевой практики. Кроме того, активное использование социальных сетей, мессенджеров и других цифровых платформ создаёт особые условия для формирования языка общения, где часто преобладают аббревиатуры, смайлы и эмодзи.

Этот тип речи, хотя и является отражением молодежной субкультуры, всё же может влиять на академический стиль речи и на восприятие студентов в профессиональной среде. Важно отметить, что такие изменения могут иметь как положительные, так и отрицательные последствия: с одной стороны, они способствуют развитию новых форм общения и укреплению социальных связей среди студентов, с другой стороны, чрезмерное увлечение сленгом и сокращениями может ослабить навыки грамотного общения.

Язык молодежной субкультуры: Молодежный сленг — это живое и динамично развивающееся явление. В студенческой среде используются специфические термины, связанные с учебой, социальной жизнью и молодежной культурой в целом. Например, студенты могут обсуждать «заходы» (актуальные темы или события), «пары» (занятия), «инфу» (информацию) и многие другие слова, которые становятся универсальными среди молодых людей. Такие элементы языка создают уникальную атмосферу общения и играют роль в формировании социальных групп.

3. Влияние языка на восприятие и профессиональные навыки

Язык как индикатор культурного уровня: Грамотное использование русского языка, а также способность выразить свои мысли ясно и чётко является важным индикатором уровня интеллекта и образованности человека. Для студентов это означает, что правильное владение речью оказывает влияние на их профессиональную репутацию. Умение свободно и уверенно говорить на русском языке в академической среде способствует установлению контактов с преподавателями, коллегами и потенциальными работодателями. От качества речи зависит восприятие студента как профессионала, его способность воспринимать и интерпретировать информацию, а также строить аргументированные дискуссии.

Развитие навыков письменной и устной речи: Важно отметить, что развитие речевых навыков у студентов должно охватывать как устную, так и письменную формы общения. Это включает умение структурировать свои мысли, аргументировать свои позиции, а также использовать различные стили речи в зависимости от контекста (академический стиль, деловой стиль, разговорный стиль). Для этого в образовательных учреждениях часто проводятся дополнительные курсы, семинары и тренинги по развитию речи, а также подготовке студентов к написанию научных работ.

4. Проблемы использования русского языка в студенческой среде

Проблемы грамотности:

Несмотря на высокое внимание к образованию, проблема грамотности среди студентов остаётся актуальной. Не все студенты могут похвастаться высоким уровнем владения языком, что особенно проявляется в письменных работах, таких как рефераты, курсовые и дипломные проекты. Ошибки в орфографии, пунктуации и стилистике могут существенно снизить качество работы и повлиять на её восприятие преподавателем. Проблема неграмотности частично объясняется использованием разговорных форм речи и сокращений в повседневном общении, что может переноситься в академическую практику.

Снижение качества речи в цифровую эпоху: Современные технологии, такие как мессенджеры, социальные сети и форумы, создают условия для быстрого и неформального общения, где ошибки, упрощение языка и игнорирование правил становятся нормой. Молодёжь часто использует сокращённые слова, эмодзи и заимствования из других языков, что может отрицательно сказаться на их способности к формулированию мыслей в более формальных и официальных ситуациях. Это явление также приводит к постепенному ухудшению навыков грамотной письменной речи.

5. Пути решения проблемы

Повышение грамотности и культуры речи: Одним из важных шагов для решения проблемы является интеграция курсов и тренингов, направленных на улучшение грамотности студентов. Преподавание правильного написания научных работ, улучшение навыков публичных выступлений, а также проведение лекций по культуре речи и литературному языку помогут повысить уровень коммуникации среди студентов. Важной частью процесса является развитие критического мышления, которое позволяет студентам не только правильно выражать свои мысли, но и понимать контекст и последствия своих высказываний.

Использование технологий для улучшения языка: Современные технологии, такие как онлайн-платформы для проверки орфографии и грамматики, а также образовательные приложения и курсы, могут стать полезным инструментом в обучении студентов. Программы и приложения помогают студентам быстро выявлять и исправлять ошибки, что способствует улучшению грамотности и соблюдению стандартов языка.

Заключение

Значение грамотного русского языка для студентов: Русский язык играет не только ключевую роль в образовательном процессе, но и в социальной коммуникации студентов. Грамотность, чёткость и уверенность в речи оказывают влияние на восприятие студента как личности и профессионала. Понимание и применение норм языка позволяет

студентам эффективнее взаимодействовать с окружающими, а также достигать успеха в своей карьере.

Использованная литература:

1. Розенталь, Д. Э. "Русский язык. Словарь, грамматика, стилистика". — Москва: "Азбука", 2010. Глава 1: Грамматика русского языка (стр. 7–45). Глава 3: Стилистика языка (стр. 106–150).
2. Разумовская, Е. М. "Русский язык. Практическое руководство". — Москва: "Высшая школа", 2012. Глава 2: Практическое применение грамматических норм в речи (стр. 34–85). Глава 4: Речевые ошибки и способы их исправления (стр. 120–150).
3. Гаврин, С. А., Синица, В. В. "Культура речи". — Москва: "Просвещение", 2015. Глава 2: Структура речи и её компоненты (стр. 50–70). Глава 5: Речевые ошибки в повседневной жизни и их преодоление (стр. 150–185).
4. Кожевников, М. Н. "Русская стилистика". — Москва: "Республика", 2009. Глава 1: Основные стилистические категории языка (стр. 5–35). Глава 3: Академический стиль и его особенности (стр. 75–110).
5. Толстой, Н. И. "Социальная лингвистика". — Москва: "Наука", 2007. Глава 4: Язык и молодежь (стр. 70–105). Глава 6: Влияние социальных сетей на речевую практику молодежи (стр. 135–160).
6. Шмидт, В. В. "Теория и практика коммуникации". — Санкт-Петербург: "Лань", 2014. Глава 2: Основы межличностной коммуникации (стр. 25–60). Глава 5: Коммуникация в образовательной среде (стр. 130–160).

COGNITIVE ANALYSIS OF LITERARY IMAGERY: METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND INTERPRETIVE MECHANISMS

BADIIY TASVIR VOSITALARINING KOGNITIV TAHLILI: USLUBIY ASOSLARI HAMDA IZOHLASH MEXANIZMLARI

Shamsiyeva Sevara Ruslanovna
(BuxDU basic doctoral student) Email: s.r.shamsiyeva@buxdu.uz

Annotation: Fiction serves as a distinctive mirror reflecting the intricacies of human cognition and emotional experience. Literary texts, being the product of human consciousness, encapsulate authors' worldviews, emotions, and social attitudes through symbolic representations and figurative imagery. From this standpoint, cognitive analysis provides a powerful tool for interpreting the mental processes involved in the perception and construction of literary images. This article examines the methodological principles and core concepts of cognitive literary analysis, with a particular focus on how mental models and metaphorical frameworks shape the comprehension of literary imagery.

Keywords: Fiction, means of artistic expression, cognitive analysis, concept of imagination.

Cognitive linguistics, as an interdisciplinary field, investigates the interconnection between language and thought. It offers valuable insights into the interpretation of literary texts, which are inherently grounded in cognitive structures. Through metaphors, symbols, and mental imagery, authors construct complex representations that resonate with readers' experiential and cultural backgrounds. The cognitive metaphor theory, initially proposed by George Lakoff and Mark Johnson in "Metaphors We Live By" (1980), posits that metaphors are fundamental to human cognition. Rather than mere stylistic devices, metaphors constitute a primary mechanism through which abstract concepts are comprehended via concrete, embodied experience. This theoretical framework underpins much of contemporary cognitive literary analysis. Zoltán Kövecses, in *Metaphor: A Practical Introduction* (2002), further expands on the culturally contingent nature of metaphors, illustrating how metaphorical conceptualizations such as "life is a journey," "life is a battle," or "life is a celebration" reflect specific sociocultural contexts and individual worldviews.

Artistic imagery within literary texts functions as a symbolic reconstruction of reality, often rooted in mental models derived from core human experiences—spatial, emotional, social, and kinetic. For instance, in the poetic works of Alisher Navoi, the image of the “eye” serves not only as a physical reference but also as a symbol of love, pain, and longing, revealing deep metaphorical meaning accessible through cognitive analysis.

Cognitive analysis enables researchers to uncover how semantic domains are structured within a text and how source and target domains interact to create metaphorical meaning. Identifying these mappings allows for a more nuanced understanding of how abstract notions are conceptualized and emotionally charged within a given literary context.

This approach reveals the emotional and cultural layers embedded in artistic expressions, aiding scholars in decoding the implicit meaning and authorial intent behind literary imagery. It also supports readers in engaging with texts more deeply—both intellectually and emotionally—by aligning interpretation with personal and cultural cognitive schemas.

The cognitive approach to literary analysis represents a significant advancement in the interpretation of fictional texts. It facilitates the exploration of the interplay between language, thought, and emotion, offering a more comprehensive and empathetic understanding of literary works. In the context of modern literary criticism, the application of cognitive metaphor theory provides a robust and relevant analytical tool.

Cognitive linguistics is a scientific direction that studies the relationship between language and thought, and is an important tool in the analysis of literary texts. Since literary texts are products of human thought, the images, metaphors, and symbols expressed in them are formed on the basis of the human cognitive system. Therefore, through a cognitive approach, it is possible to determine in what semantic fields the images in the text are formed, what basic experiences they are based on. Cognitive analysis reveals what cultural and psychological basis this metaphor has. A literary image is a figurative representation of reality. These images can represent real or arbitrary situations, but each of them is based on a specific mental model. Mental models determine how a person imagines the world through his mind. In literature, especially in lyrics and prose, these mental models emerge through the author's inner experiences. From a cognitive perspective, artistic images rely on the basic experiential models in the human mind: spatial, motor, emotional, and social experiences.

List of used literature:

1. Lakoff G., Johnson M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Ungerer F., Schmid H.-J. (2006). *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Longman.
3. Hasanov B. *Kognitiv lingvistika asoslari*. Toshkent: Fan, 2019.
4. Qo'chqorova S. *Badiiy matnda obraz va uning lingvistik ifodasi*. Filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi. Toshkent, 2017.
5. G'afurov B. *Badiiy adabiyot va idrok: lingvokognitiv yondashuv*. // O'zbek tili va adabiyoti, 2021, №2.

THE DEPICTION OF REGIONALISM IN EUDORA WELTY'S STORIES

Qudratova Sitora Olimovna

Doctoral student of Bukhara state university Email: s.qudratova0901@gmail.com

Abstract: Eudora Welty, one of the most distinguished Southern writers of the 20th century, is known for her rich portrayals of life in the American South. Her works often explore the complexities of Southern identity, culture, and the intimate relationships between people and their environments. This article examines the depiction of regionalism in Welty's stories, analyzing how she uses setting, dialect, and local traditions to portray the distinctive cultural and social landscapes of the American South.

Key words: Historical conditions, racial identity, emblematic, fast-paced dialogue, informal tone, narrative voice.

Regionalism, as a literary technique, refers to the representation of specific geographic areas, incorporating local color, dialect, and customs that define a particular place. In the context of Southern literature, regionalism often conveys a sense of identity tied to the land, people, and historical conditions of the South. Eudora Welty's work is a quintessential example of how regionalism can serve not only as a backdrop but as an integral force in the narrative. "Welty's writing immerses the reader in the sights, sounds, and complexities of the Southern United States, using the region as both a setting and a character in itself. Welty was born and raised in Jackson, Mississippi, and her stories frequently reflect the intricate layers of Southern life, both historical and contemporary." The themes she explores racial tensions, family dynamics, class structures, and personal resilience are all deeply influenced by the region's distinctive characteristics. Through her masterful use of regional elements, Welty offers a nuanced commentary on the Southern experience. This article explores how Welty employs regionalism to enrich her storytelling, drawing on specific examples from her short fiction to illustrate her depiction of Southern life. By focusing on short stories such as "A Worn Path", "The Optimist's Daughter", and "Why I Live at the P.O.," I tried to demonstrate how Welty integrates regional elements to convey themes of identity, community, and change. Through her vivid descriptions and deep understanding of Southern life, Welty creates a literary world that is both rooted in regionalism and universally resonant. In Welty's stories, the Southern landscape is more than just a backdrop; it becomes an active participant in the narrative. The environment is intricately tied to the characters' lives, and its presence often influences the decisions and behaviors of the protagonists. "In "A Worn Path" Welty uses the rural setting of Mississippi to underscore the perseverance and inner strength of Phoenix Jackson, the elderly African-American protagonist. Phoenix's journey through the woods to obtain medicine for her grandson is emblematic of the region's harsh physical terrain. The journey itself, through both natural obstacles and human challenges, mirrors the broader historical and social struggles that shaped the South." The landscape here is not merely scenic; it is tough, unforgiving, and symbolic of the challenges Phoenix faces both as an individual and as a representative of Southern black life. "Similarly, in "The Optimist's Daughter" the Southern town of Mount Salus is crucial to understanding the story's themes of family and legacy. The setting not only evokes a specific historical time and place but also reflects the tensions between old traditions and modernity. Laurel, the protagonist, returns to her hometown after her father's death, and the town's atmosphere a mixture of nostalgia and change shapes her reflections on her own life and the complicated legacy left by her parents." Language in Welty's stories is another powerful tool for regional depiction. The dialogue in her works is often marked by regional dialects and idioms that reinforce the authenticity of the Southern setting. Through the use of colloquial speech, Welty gives voice to her characters, making them not only products of their environment but also active interpreters of their world. In "Why I Live at the P.O." the narrator, Sister, offers a humorous and sometimes scathing portrayal of her life in a small Southern town. The narrative voice, with its witty, fast-paced dialogue and informal tone, exemplifies the dialectic rhythm of the Southern storyteller. The local flavor of the language not only enriches the storytelling but also provides insight into Sister's personality and her relationship with her family. The story's humor and dialogue reflect the regional characteristic of Southern communication, which often blends humor with deep-seated tensions and social nuances. Additionally, Welty often

uses dialects to comment on the social stratification and cultural tensions of the South. "In "A Worn Path" the encounters Phoenix has with other characters such as the hunter and the nurse highlight differences in class, race, and experience, all conveyed through speech. The hunter's dismissive tone and condescending language towards Phoenix, for instance, speak volumes about the racial and economic divides in the South, while Phoenix's dignified but unpretentious speech asserts her sense of pride and resilience." Welty's stories are rich in social commentary, particularly regarding the intersection of race, class, and regional identity. She often explores the deep divisions within Southern society, reflecting the complexities of Southern life in the mid-20th century. In "The Optimist's Daughter" for example, Welty examines the role of Southern social hierarchy and the lingering impact of old social structures. Laurel's return to Mount Salus after her father's death forces her to confront the town's resistance to change, as well as her own evolving identity. In "A Worn Path" the narrative touches on themes of racial discrimination and survival. Phoenix Jackson, as an elderly black woman, faces both the challenges of old age and the burdens imposed by a racially divided society. Her perseverance in the face of these difficulties speaks to the resilience and strength of Southern black women in particular, whose personal and collective histories are often tied to the land and to the region's complex racial dynamics.

Conclusion: In conclusion, Eudora Welty's short stories offer a nuanced and layered depiction of regionalism, in which the American South is portrayed not just as a physical space but as a repository of cultural, social, and historical forces that shape the lives of its inhabitants. Through her use of setting, dialect, and social context, Welty brings to life a Southern world that is both deeply particular and universally human. Her exploration of regionalism is not merely about placing characters in a specific geographical space but about revealing how the land, language, and culture of the South influence the characters' identities, relationships, and struggles. By focusing on works such as "A Worn Path", "The Optimist's Daughter" and "Why I Live at the P.O." this article has demonstrated that Welty's regionalism is a vital component of her literary achievement. It offers readers an intimate view of the complexities of Southern life, and through her compassionate and unflinching portrayals, Welty invites us to understand not only the South but also the broader human experience of survival, identity, and community.

References

1. Houghton Mifflin Harcourt. Welty, E. (1941). *A Worn Path*. In *The Golden Apples* (pp. 36-47).
2. Welty, E. (2009). *The Optimist's Daughter*. Harcourt Brace Jovanovich.
3. Welty, E. (1941). *Why I Live at the P.O.* In *The Wide Net and Other Stories* (pp. 101-115). Harcourt Brace.
4. Bloom, H. (Ed.). (2000). *Eudora Welty: Modern Critical Views*. Chelsea House Publishers.
5. Riggs, D. (2000). *Eudora Welty: A Writer's Vision*. University of Mississippi Press.
6. Wilkerson, I. (2010). *The Warmth of Other Suns: The Epic Story of America's Great Migration*. Random House.

BILINGVIZM XUSUSIYATLARI VA CHET TILLARNI O'RGANISH NATIJALARI

Rasulqulova Sitora Shodmonjonovna
International school of finance and technology, Tashkent, Uzbekistan EFL teacher
[sitorarasulqulova@mail.ru](mailto: ritorarasulqulova@mail.ru)

Annotatsiya. Ushbu maqolada ikki tillilikning chet tilini o'rganishga ta'siri o'rganilgan. Bilingvalizm (ikki tillilik) bir xil tarzda namoyon bo'lmaydi, balki turli xususiyatlarga ega bo'lib, o'rganish natijalariga har xil darajada ta'sir ko'rsatadi. Asosiy omillar sifatida til bilish darajasi, tilga ta'sir va undan foydalanish, o'rganish usuli, tilni o'zlashtirish yoshi hamda tillar tipologiyasi ko'rib chiqiladi. Ushbu xususiyatlar metalingvistik ongni shakllantirishga va chet tilini o'rganishga yordam beruvchi omillar sifatida baholanadi. Ayniqsa, muhojir jamoalardagi ikki tilli o'quvchilarning til kompetensiyasini baholashda bu omillarni inobatga olish muhim ekani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Ikki tillilik, bilingvizm, til bilish darajasi, tilga ta'sir, o'rganish usuli, o'zlashtirish yoshi, til tipologiyasi, metalingvistik ong, chet tilini o'rganish, muhojir o'quvchilar

Ikki tillilik bu bir xil tarzda har bir kishiga ta'sir ko'rsatadigan bir hil hodisa emas. Aksincha, ikki tillilik tajribasi bu dinamik jarayon bo'lib, unda bir nechta xususiyatlar nafaqat o'rganish natijalarida muhim rol o'ynaydi, balki ular ko'pincha bir-biri bilan o'zaro ta'sir qiladi,. Ayniqsa bu quyidagi omillar uchun to'g'ri keladi: 1) til bilish darajasi, 2) yangi tilga duch kelish va undan foydalanish, 3) o'rganish usuli, 4) tilni o'zlashtirish yoshi va 5) til tipologiyasi. Ushbu xususiyatlar metalingvistik ongning qanchalik rivojlanishini ta'sirlashi mumkin, bu esa qo'shimcha tilni o'rganishga ta'sir qiladi. Quyida ikki tillilikning ayrim xususiyatlari, qanday qilib qo'shimcha tilni o'rganishga ta'sir qilishi mumkinligi muhokama qilinadi.

Til bilish darajasi yoki tilni egallash ko'nikmasi ilmiy tadqiqotlar va keng jamoatchilik uchun markaziy mavzulardan biri bo'lib kelmoqda, ayniqsa, muhojirlik kelib chiqishiga ega ikki tilli o'quvchilar nuqtai nazaridan bu masala dunyo tilshunoslari uchun ham o'rganilishi zarur til hodisalaridan hisoblanadi. Ikki tillilar uchun til bilish darajasi ikki tilda tajribaga ega bo'lish bilan murakkablashadi va natijada hukmron til — ya'ni birinchi til yoki ikkinchi tilning kuchliroq bo'lishi yuzaga kelishi mumkin. Ikki tillilik til bilish darajasi har ikki tilda muvozanatli ko'nikmalarga ega bo'lishni ham anglatishi mumkin. Til bilish darajasini bir necha usullar bilan o'lchash mumkin, jumladan rasmiy til bilish testlari yoki o'z-o'zini baholash so'rovnomalari orqali amalga oshiriladi. Agar testlar to'g'ri tuzilgan bo'lsa va psixometrik talablarni qondirsa, ular ko'nikmalarni ishonchli o'lchashi mumkin. Biroq, uyda ozchilik tilda so'zlashuvchi va ko'pchilik tilida test topshiruvchi o'quvchilar guruhlar test natijalariga bog'liq bo'lmagan farqlar ko'rsatgan va bu testlarning amaldagi yaroqliligiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Bundan tashqari, rasmiy baholashlar ikki tilli bolalarning til ko'nikmalarini kamroq baholashi aniqlangan. O'z-o'zini baholash usullarining afzalligi shundaki, ular ikki tillilarning til bilish darajasining ko'p o'lchamli tabiati haqida tasavvur beradi. Biroq, o'z-o'zini baholash so'rovnomalari ayrim guruhlar orasida tizimli og'ishlarga ega bo'lishi va rasmiy baholashlar bilan faqat biroz bog'liq bo'lishi aniqlangan.

Til bilish darajasi qo'shimcha tilni o'rganishga ta'sir qilishi taklif etilgan, chunki avval o'zlashtirilgan tildagi ko'nikmalar maqsad tilga o'tkazilishi mumkin. Bundan tashqari, til bilish darajasi kognitiv va metalingaviy rivojlanishga ta'sir qiladi. Yuqori til bilish darajasiga ega bo'lgan ikki tillilar metalingaviy ong darajasining yuqoriligi bilan ajralib turgan. Metalingaviy ong chet tilini o'rganishning muhim omili sifatida aniqlangani sababli, ikki tillilikda bir yoki ikkala tilni yuqori darajada biladigan shaxslar chet tilini o'rganishda ustunliklarga ega bo'lishi mumkin.

Yuqorida aytib o'tilganidek, til bilish darajasi ikki tillilikning boshqa xususiyatlari bilan, xususan tilga duch kelish — ya'ni til kirishi miqdori, hamda til ishlatish — til chiqishi miqdori bilan o'zaro ta'sirlashishi mumkin. Ikki tillilikdagi tilga oid holatlarni yoritish uchun tilga duch kelish va undan foydalanish odatda ota-ona yoki o'quvchi so'rovnomalari orqali o'lchanadi. Muayyan tilga nisbatan ko'proq duch kelish yoki unga ko'proq vaqt ajratish, o'sha til bo'yicha bilish darajasining yaxshilanishiga olib kelishi mumkin hamda undan foydalanish ko'payishiga sabab bo'ladi. Bu ayniqsa ozchilik tilida so'zlashuvchi ikki tilli o'quvchilarda to'g'ri keladi, chunki ota-onalarning farzandlari bilan qanday usulda va qanchalik tez-tez muloqot qilishi odatda ushbu tilning asosiy manbai bo'ladi va bu omil juda katta farq qilishi mumkin.

Yangi tilga duch kelish va undan foydalanish mavjud tillarni bilish darajasiga ta'sir qilishi aniqlangan, shuning uchun bu o'rganish natijalariga ham ta'sir qilishi mumkin. Bundan tashqari, tilni qanday ishlatish — ya'ni ikki tilli shaxsning tillar o'rtasida qanchalik tez-tez almashishi — til xususiyatlari ustida fikr yuritishga undashi, shu orqali uning metalingaviy ongini rivojlantirishi mumkin. Shu sababli, tilga duch kelish va undan foydalanish qo'shimcha tilni o'rganish natijalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Faqatgina tilga duch kelish va foydalanish miqdori emas, balki til kirishining turi ham muhim hisoblanadi. Tillar tabiiy ravishda uyda, masalan, ona tili kabi yoki rasmiy ta'lim orqali, masalan, chet tili o'qitilishi yoki har ikkala yo'l bilan o'rganilishi mumkin. Bu birinchi til kabi tabiiy tarzda rivojlangan til o'zlashtirilishi bilan tilni qoidalarini ongli ravishda tushunish orqali o'rganishni farqlaydi. Rasmiy o'qitish til o'rganish natijalarini yaxshilashi mumkin, chunki u o'quvchining so'z boyligi va tuzilmaviy kirish haqidagi ichki tasavvurlarini rivojlantiradi. Rasmiy ta'lim, shuningdek, til kirishining tegishli jihatlariga e'tibor qaratish ko'nikmalarini, ya'ni metalingavistik qobiliyatlarni rivojlantirishni rag'batlantiradi. Rasmiy ta'lim orqali til o'rganish metalingaviy ongning kuchli omili sifatida aniqlangan. Garchi

rasmiy o'qitish har doim savodxonlikka olib kelmasa, masalan, mashg'ulotlar faqat kommunikativ maqsadlarda o'tkazilishi mumkin, u chet tilini o'rganish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishda tuzilgan mashg'ulotlarni taqdim etadi. Rasmiy ta'lim metatilingaviy ong va ko'nikmalar bilan ijobiy bog'liq bo'lgani sababli, birinchi yoki ikkinchi tildagi rasmiy ta'lim qo'shimcha tilni o'rganishga ta'sir ko'rsatishi mumkin deb taxmin qilish mumkin.

Ikki tillilikning o'rganish natijalariga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan yana bir omil bu — tilni o'zlashtirish yoshi. Odatda ota-ona yoki o'quvchi so'rovnomalari orqali o'lchanadi, bir vaqtning o'zida va ketma-ket ikki tillilikka ega bo'lgan shaxslarning til bilish profillari farqlanishi aniqlangan, shuningdek, ular ikkala tili orasida shakl-va-funktsiya moslashtirishda ham farqlarga ega bo'ladilar. Tilshunoslar ketma-ket ikki tillilar konseptual va leksik tizimlarni ajratadi, deb hisoblaydi, bir vaqtning o'zida ikki tillilar esa yagona konseptual tizimga ega bo'lib, leksik tizimni ikki til o'rtasida taqsimlaydi. Bir vaqtning o'zida ikki tilni o'zlashtirganlar odatda har ikkala tilga ham o'xshash tarzda duch kelishadi va ikkala til bilan ham ko'proq ishlash tajribasiga ega bo'ladilar. Shuning uchun ular tillar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni yaxshiroq tushunishlari mumkin. Ikki tillilik shaxs har ikkala tilni tug'ilganidan boshlab o'zlashtirganmi yoki birinchi tilni egallagandan keyin ikkinchi tilni o'rganganmi, bu holatlar o'rganish natijalariga, ayniqsa, chet tilini o'rganishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ikki tillilikning qo'shimcha til o'rganishga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan yakuniy xususiyati bu — til tipologiyasi bo'lib, bu tillarni ularning struktura xususiyatlariga ya'ni, fonologik va yozuv tizimlariga ko'ra tasniflash deb ta'riflanadi. Mavjud til va o'rganilayotgan til tipologiyalari o'rtasidagi farqlar maqsad tilini egallashdagi farqlarni izohlashi mumkin, deb taxmin qilinadi. Ayrim til kombinatsiyalari til o'rganishni boshqalariga qaraganda ko'proq qo'llab-quvvatlashi mumkinligi aytilgan, bu ularning lingvistik xususiyatlardagi o'xshashliklari bilan bog'liq. Ayniqsa, birinchi til tipologiyasining boshqa til muomalaga kirgan vaqtda o'qishga ta'sir qilishi aniqlangan. Bu esa shuni ko'rsatadiki, til guruhlar orasida tizimli farqlar bo'lishi mumkin, chunki mavjud tilning o'ziga xos tipologiyasi yangi tilni o'zlashtirish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, ikki tillilikning o'zaro ta'sir qiluvchi xususiyatlari — ya'ni, til bilish darajasi, tilga ta'sir va undan foydalanish, o'rganish usuli, tilni o'zlashtirish yoshi hamda til tipologiyasi — o'rganish jarayonlari va natijalariga, xususan, chet tilini o'rganishga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ikki tilli o'quvchilar, ayniqsa muhojirlar jamoalaridagi o'quvchilar uchun, ikki tillilik namunalarida ichki va tashqi jihatdan turlicha holatlar mavjud bo'lishi ehtimoli yuqori. Ushbu omillarni hisobga olmaslik esa natijalarning noto'g'ri talqin qilinishiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Deanda, S., Arias-Trejo, N., Poulin-Dubois, D., Zesiger, P., & Friend, M. (2016). The role of language exposure in lexical and grammatical development in bilingual toddlers. *Bilingualism: Language and Cognition*, 19(4), 1–15.
2. Edele, A., Seuring, J., Kristen, C., & Stanat, P. (2015). Why bother with testing? The validity of immigrants' self-assessed language proficiency. *Social Science Research*, 52, 99–123.
3. Kalashnikova, M., & Mattock, K. (2014). maturational constraints on the acquisition of tonal contrasts. *Frontiers in Psychology*, 5, 1270.
4. Luk, G., & Bialystok, E. (2013). Bilingualism is not a categorical variable: Interaction between language proficiency and usage. *Bilingualism: Language and Cognition*, 16(3), 710–718.
5. Mancilla-Martinez, J., & Lesaux, N. K. (2011). The gap between Spanish speakers' word reading and word knowledge: A longitudinal study. *Child Development*, 82(5), 1544–1560.
6. Place, S., & Hoff, E. (2011). Properties of dual language exposure that influence 2-year-olds' bilingual proficiency. *Child Development*, 82(6), 1834–1849.

PARAFRAZLARNING LINGVISTIK VAZIFALARI

Vohidova Vazira

Buxoro davlar pedagogika instituti magistranti vokhidovavazira0120203@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada perifrazlarning lingvistik vazifalari tahlil qilinadi. Perifrazlar til birligi sifatida leksik-semantik, stilistik va pragmatik jihatdan muhim ahamiyatga

ega. Ular sinonimik birliklar, evfemizm va metaforik ifodalar orqali nutqni boyitadi va nutq egasining fikrini yumshoq, bilvosita yoki emotsional tarzda yetkazish imkonini beradi. Maqolada perifrازلarning turli til qatlamlaridagi ishlatilish xususiyatlari, ularning mantiqiy-tarifiy, stilistik va ekspressiv vazifalari yoritiladi. Shuningdek, perifrازلarning madaniy va kommunikativ ahamiyati ham tahlil qilinadi.

THE LINGUISTIC FUNCTIONS OF PERIPHRASES

Vakhidova Vazira

Master's student of Bukhara State Pedagogical Institute

vokhidovavazira0120203@gmail.com

Abstract. This article explores the linguistic functions of periphrases. As a linguistic device, periphrasis holds significant lexical-semantic, stylistic, and pragmatic value. Through the use of synonymous expressions, euphemisms, and metaphorical phrases, periphrases enrich speech and allow speakers to express ideas in a softened, indirect, or emotionally nuanced manner. The article analyzes the use of periphrases across various language levels, highlighting their logical-definitional, stylistic, and expressive functions. Furthermore, the cultural and communicative significance of periphrasis is also examined.

Introduction. Language is a dynamic system that constantly evolves to accommodate new ways of expression. One of the key stylistic and semantic tools used in communication is periphrasis, which refers to the use of indirect or elaborate expressions instead of a direct term. Periphrases serve various linguistic functions, enriching speech, enhancing stylistic diversity, and enabling speakers to express ideas with nuance, politeness, or emphasis.

Periphrasis is found in both spoken and written language, playing a crucial role in literature, journalism, political discourse, and everyday communication. It allows for the avoidance of repetition, the softening of potentially harsh or sensitive expressions, and the creation of vivid imagery through metaphorical or euphemistic phrasing. For example, referring to “the King” as “the ruler of the land” or calling “death” “the eternal rest” are common periphrastic expressions used to convey meaning in a more refined or indirect manner. This article examines the linguistic functions of periphrases, focusing on their lexical-semantic, stylistic, and pragmatic roles. It explores how periphrases contribute to meaning-making in different contexts and how they shape discourse by adding expressiveness and subtlety. Furthermore, the paper discusses the cultural and communicative significance of periphrasis, illustrating its role in various languages and traditions. By understanding the function of periphrases, we gain insight into the richness of language and the ways in which speakers manipulate words to achieve specific communicative effects. This study aims to highlight the importance of periphrasis in linguistic analysis and its relevance in both formal and informal discourse.

In modern linguistic studies, periphrasis has been analyzed by theorists such as Roman Jakobson, who examined its role in poetic and rhetorical discourse, and Geoffrey Leech, who discussed its stylistic and semantic functions in language. Leech emphasized how periphrases contribute to language variation by providing alternative ways of expressing the same idea, often with added emotional or social connotations. Contemporary research highlights the pragmatic and sociolinguistic aspects of periphrasis. Studies by Paul Grice on implicature suggest that speakers use periphrases to imply additional meanings beyond the literal interpretation of words. Similarly, Brown and Levinson explored periphrases in the context of politeness theory, showing how they serve as a strategy for mitigating directness and maintaining social harmony.

Additionally, periphrasis is a subject of interest in cognitive linguistics, where researchers like George Lakoff and Mark Johnson examine it in relation to conceptual metaphors. Their work demonstrates how periphrases shape the way people conceptualize abstract ideas, such as life, death, and power, through metaphorical expressions.

Methods. The research on the linguistic functions of periphrases is conducted using a qualitative approach, focusing on textual analysis and descriptive methods. A selection of literary works, journalistic texts, and everyday communication examples are analyzed to identify the use of periphrases in different contexts. The study examines how periphrases function at lexical, semantic, stylistic, and pragmatic levels, considering their role in meaning-making, discourse structure, and communication strategies. To achieve this, the study applies discourse analysis to explore the ways in which periphrases influence tone, emphasis, and interpretation. Additionally, a comparative method is used to highlight similarities and differences in periphrastic expressions across various languages. The data for analysis is drawn from diverse linguistic sources, including English literary works, political speeches, newspaper articles, and everyday spoken language.

Results. The study of periphrases across different linguistic contexts has revealed their significant role in enriching communication. The findings demonstrate that periphrases serve lexical, stylistic, and pragmatic functions, making them an essential feature of both spoken and written discourse. From a lexical-semantic perspective, periphrases provide alternative ways to express common words and concepts, often adding nuance or emotional depth. For instance, instead of directly referring to “death,” languages offer periphrastic expressions such as “*eternal rest*” or “*passing away*” which introduce a more sensitive or philosophical tone. This variation not only prevents repetition but also allows for more expressive language use. The stylistic functions of periphrases are particularly evident in literature, journalism, and political discourse. Writers and speakers use periphrases to create vivid imagery, reinforce rhetorical impact, and soften potentially harsh statements. Many periphrases incorporate metaphors, euphemisms, and rhythm, making language more engaging. For example, in political speeches, phrases such as “*economic adjustment*” may replace “*budget cuts*” to lessen the negative connotation. Similarly, in literature, authors employ periphrastic descriptions to enhance poetic and aesthetic appeal, avoiding directness while enriching their narrative style.

Discussion. At the lexical and semantic level, periphrases provide a versatile means of communication, allowing speakers and writers to express the same idea in multiple ways. This flexibility helps avoid repetition and adds depth to language, particularly in literary and artistic contexts. For example, in describing an everyday phenomenon, English speakers might use several periphrastic expressions to describe the act of dying:

- “*She passed away*”(euphemistic)
- “*She went to sleep*”(softer, metaphorical)
- “*She entered into eternal rest*”(religious, philosophical)

Each of these expressions carries subtle differences in tone and emotional weight, influenced by the context in which they are used. This highlights how periphrases enrich the emotional texture of a narrative or a speech. Periphrases also allow for more precise communication, as they can convey not only the surface meaning but also deeper, often culturally specific connotations. For instance, the phrase “*the big house*” often refers to a prison, particularly in American English, where such a periphrasis serves as a less direct, more socially acceptable way of referencing incarceration.

Periphrasis also plays a critical stylistic and rhetorical role in language, especially in literature and persuasive communication. Writers often use periphrases to craft more engaging narratives, develop characters, or set the tone of a work. In literary texts, periphrases allow for rich descriptions, indirect characterization, and emotional subtext. For instance, in Virginia Woolf’s *Mrs. Dalloway*, the phrase “*The day was not yet done*” is a periphrastic way of saying that the day is still young, adding a philosophical or reflective layer to the narrative.

In political discourse, periphrases serve as a way to soften controversial or contentious issues, making them more palatable to the public. For instance, instead of directly addressing the implications of war or violence, a politician might say, “*We are engaged in a peacekeeping mission*” or “*We seek stability in the region*”, terms that reduce the perception of aggression or conflict. This illustrates how periphrases are often employed strategically to influence public opinion or evade direct accountability.

Conclusion. In conclusion, periphrases serve a range of **linguistic, social, and cultural functions**, making them essential tools for effective communication. They provide flexibility, nuance, and depth to language, allowing for both direct and indirect expression. Whether in literature, political discourse, or everyday conversation, periphrases allow speakers to navigate complex social dynamics, soften sensitive topics, and enhance the emotional or rhetorical impact of their message. Future research might explore periphrases in new forms of digital communication or examine how periphrastic usage shifts in response to changes in societal values and technological advancements.

References:

1. Brown, Penelope, and Stephen C. Levinson. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press, 1987.
2. Grice, H. P. *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press, 1989.
3. Jakobson, Roman. *Linguistics and Poetics*. Harvard University Press, 1960.
4. Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980.
5. Leech, Geoffrey. *Semantics: The Study of Meaning*. Penguin Books, 1981.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIM TIZIMIDA O‘QITILADIGAN FANLARNING TARIXIY BOSQICHLARI

Nusratova Hamida Cho‘liboyevna,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

“Maktangacha va boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrasi dotsenti, PhD

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta‘limda xat-savod chiqarishga oid fanlar evolyutsiyasi va uning tarixiy bosqichlari, bolaning savodini chiqarishdagi o‘qitish tizimi, Turkistonda o‘zbek tilida ochilgan yangi usul maktablarining o‘quvchilariga ta‘lim-tarbiya berish jarayoni haqida umumiy tahlildagi ma‘lumotlar berilgan.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot sari qadam tashlar ekan, ta‘lim tizimini yangilash va rivojlantirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Ilm-fan taraqqiyoti insoniyat tomonidan yaratilgan va to‘plagan bilimlarni avloddan avlodga uzluksiz yetkazib berishi bevosita boshlang‘ich ta‘lim tizimiga ham bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Shavkat Miromonovich ta‘kidlaganlaridek, *farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo‘lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko‘plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug‘iladi. Shunday ekan, Yangi O‘zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o‘ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo‘llab-quvvatlaydi.* Hozirgi kunda butun dunyo miqyosida faoliyat olib borayotgan ta‘lim dargohi bo‘lmish maktablarning ilk shakllari qadimdanoq mavjudligi tarixdan ma‘lum. Tarixiy manbalarga ko‘ra ilk maktablarning paydo bo‘lishi insoniyat tarixi davomida bilim olishga intilishning natijasi sifatida ko‘rilishi mumkin. Ta‘lim jarayoni vaqt o‘tishi bilan rivojlanib, amaldagi zamonaviy ta‘lim tizimi darajasiga yetib kelgan. Shulardan biri sifatida boshlang‘ich ta‘lim tizimining tarixiy bosqichlarini o‘rganish ham maqsadlidir.

Boshlang‘ich ta‘lim bu nafaqat ta‘lim tizimining, balki jamiyatning asosiy fundamenti hisoblanadi. Hozirgi kunda, ya‘ni axborotlashish asrida aqliy va pedagogik faoliyat bilan shug‘ullanayotgan barcha mutaxassislar ta‘lim mazmuni, metodlari, qonuniyatlari, ta‘limni tashkil qilish shakllari, pedagogik texnologiyalar va ularning turlarini, ularni dars jarayonida qo‘llay bilishi, ya‘ni sodd qilish aytganda, kuchli salohiyat va tajribaga ega bo‘lishlari lozim. O‘quvchilarni fanga ijodkorlik nuqtai-nazari bilan qarashlarini tashkil qilish, ularda izlanuvchanlik xususiyatlarini shakllantirish va albatta, yangi pedagogik texnologiya usullaridan foydalangan holda darsni samarali tashkil etishi kerak bo‘ladi. Shuning uchun ham o‘quvchilarni boshlang‘ich ta‘limdanoq savod o‘rgatishga, husnixatga ya‘ni chiroyli yozishga o‘rgatib borish zarur.

Boshlang'ich ta'limda xat-savod chiqarishga oid fanlarning ildizi XIX asr oxirlarida bo'lmay, balki ilk o'rta asrlardan (VII-VIII asrlar) mavjud bo'lganligi, asrlar davomida insonlarning diniy va axloqiy qarashlaridan kelib chiqib ularning ma'lum o'zgarishlarga erishib borganligi hamda turli davrlarda fanlarning turlicha nomlanganligini ko'rishimiz mumkin. VII-VIII asrlardagi arab istilolari natijasida xalifalik deb atalgan katta davlat vujudga keldi. Istilochilar o'zlari bo'ysundirgan xalqlarga yangi dinni - islom dinini zo'rlab qabul qildirdilar. Islom dini bilan birga shu dinning "muqaddas" kitobi bo'lgan qur'onning tilini, ya'ni arab tilini o'rganish joriy qilindi. Musulmon maktablarida arab tili alohida muhim fan tariqasida o'qitilardi, bilimlar ana shu tilda o'rganilar edi.

Qadimgi vaqtlarda savod chiqarish harf va so'zlarni yozishni o'rgatishdan boshlanar edi. "Maktab" - yozishni o'rgatiladigan joy degan arabcha so'zning ma'nosi ham shundan kelib chiqqan. Agar yozuv o'rgatilmay faqat o'qish bilan cheklansa unda maktab hisoblanmagan. Maktablarda o'quv-tarbiya ishlari juda sodda usulda o'qitilgan. Boshlang'ich ta'lim masjidlar qoshidagi maktablarda berilgan va u besh yilga mo'ljallangan, o'quvchilar 4-5 yoshdan qabul qilingan. O'g'il bolalar masjid imomlari, qizlar esa ayol xalfalar qo'lida ta'lim olgan. Boshlang'ich maktablarda arab yozuvi va o'qish, Qur'oni Karim va hadisdan olingan namunalar, abjad hisobi, she'riy kitoblar, pandnoma, axloq-odob qoidalari o'qitilgan. O'quvchilar o'qitilish bosqichiga qarab "Haftiyakxon", "Abjadxon" va "Qur'onxon" deb atalgan. Maktablardagi ta'lim tizimi bir qancha bosqichli va puxta tashkil etilgani bois savod o'rgatish jarayoni ko'p vaqtni olar edi. Chunonchi, faqatgina alifboni o'rganishga 3-4 oydan bir yilgacha, ba'zida undan ham ko'p vaqt sarflangan. Har bir maktabda yigirmaga yaqin o'quvchi tahsil olgan. Maktab darslarini mullalar olib borgan. Mulla – O'rta Osiyo mamlakatlarida musulmon odatining bilimdoni, din xizmatchisi, diniy maktab o'qituvchisi, savodli, ilmi kishi hisoblangan. Domla – katta mulla degan ma'noni anglatgan. Arab alifbosini o'rganganlaridan keyin bolalarga qur'ondan parchalar o'qitila boshlangan. O'quvchilar o'zlari o'qib chiqqan arabcha matnning ma'nosini tushunmaganliklari uchun ular qur'ondan olingan parchalarni shu maqsadga maxsus moslashtirilgan kitoblar: "Haftiyak", "Chor kitob" bo'yicha yodlab olar edilar. "Haftiyak" (forscha "Qur'oni Karimning yettidan bir qismi")ni o'qishni boshlaganlar. Ushbu kitob Qur'oni Karimning diniy marosimlarini ado etishda ko'proq (13-14 ta) o'qiladigan kichikroq suralarini o'zida jamlagan qiroat kitobi hisoblangan. "Haftiyak"ni o'qish maktablarda ikki yilgacha, ba'zan undan ham uzoq davom etgan. "Haftiyak" maktablarda xrestomatiya vazifasini o'tagan birinchi qo'llanma hisoblanadi. O'quvchilar "Haftiyak"ni tugatganlaridan so'ng "Chor kitob" (To'rt kitob)ni o'qishga kirishganlar. "Chor kitob" – islomga oid pand-nasihatlar kitobi hisoblanadi. Kitobda toat-ibodat, shariatning qonun-qoidalari: farz, sunnat, namoz va ro'za haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, unda qiziqarli voqea va hikoyatlar, sharqona donolik namunalari bayon etilgan. Kitob fors-tojik tilida yozilgan bo'lib, turkiy-o'zbek tilidagi tarjimalari ham mavjud.

Bunday o'qishga ikki-uch yil vaqt ketardi. Maktablarda bolalarni boshlang'ich ta'limda o'qitish shu bilan yakunlanardi. Bu maktablarda ham boshqa diniy maktablardagi kabi kaltaklash, tan jazolari "tarbiya"ning "sinalgan" usuli hisoblangan. Atoqli yozuvchi Sadridin Ayniy "Eski maktab" nomli asarida o'sha zamondagi maktablarda hukm surgan vahshiyona odatlarni ta'sirli qilib tasvirlab bergan. Bunda bolalarni qiynoqqa solishning dahshatli ko'rinishlari bayon qilingan. Domla o'quvchilarning "gunohkorligi" uchun ularni jazolar ekan, qo'llarini qayirib, shikast yetkazgan, tovonlarini tilib, yaralariga tuz sepgan. Bunday qabih ta'lim-tarbiya tizimi hokim sinflarning ijtimoiy talabiga mos kelardi. Chunki o'sha davrda maktabning asosiy vazifasi bolalar va yoshlarni dinga sabr-toqat bilan, ko'r-ko'rona itoat qilishga o'rgatishdan, yosh avlodni boylar, ruhoniylar va hokimlarning itoatkor malaylari qilib yetishtirishdan iborat edi. Maktablarda berilgan bilimlar shunchalik arzimasi va shunchalik turmushdan uzoq bo'lganki, o'quvchilarning ko'pchiligi maktabni bitirib chiqqandan so'ng sal vaqt o'tar-o'tmas yana savodsiz bo'lib qolaverar edilar.

Keyinchalik Markaziy Osiyoda bolalar maktabga kirgan dastlabki kundan boshlab ularga harflarni hijjalab o'qish usuli bilan savod o'rgatilardi. Bu usul alfavitli xatni o'z tiliga moslab qabul qilgan xalqlar orasida qadimdan davom qilib kelgan usul bo'lib kelgan. Bu qiyin usulga

ko'ra o'quvchi dastlab hamma harflarni alfavit tartibida yodlashni, ya'ni har bir harf nomini bilib olishi (masalan, arab alfavitida: alif, be, se, te, jim kabi) so'ngra esa shu harflarni hijjalab qo'shib o'qishni mashq qilish lozim edi. Shu mashqlar oxiriga yetkazilganidan keyin o'quvchining qo'liga birinchi kitob tariqasida qur'on berilardi. Maktabdor domla qur'onning boshidan boshlab, har bir surasini jumlama- jumla baland ovoz bilan o'qib berar, shogirdlar esa shu jumlarni qayta-qayta takrorlab, aytar edilar. "Savod chiqarish"ni bunday osonlik bilan o'qitishning natijasi shu bo'ldiki, o'quvchi hali harflarni yaxshi o'qib olmay turib, uning qo'liga o'qish uchun berilgan qur'onni o'qib berolmay, juda qiynaladigan bo'lib qoldi. Shu tariqa maktablarda kitob o'qishga o'rgatish yozishga o'rgatishdan ajratildi. Yozuv alohida fan qilib ajratildi, kotiblik kasbini tanlab olgan kishilargagina yozuv o'rgatiladigan bo'lib qoldi. Lekin boylar va o'ziga to'q kishilarning bolalari oddiy oila bolalaridan farqli ko'proq ilm olish imkoniyatiga ega edi. Ular o'g'illarini maktabdor domla (o'zi maktab ochib o'zi o'qitadigan kishi) qo'liga topshirar edi. Domla bolaga husnixat va og'zaki hisobni, shu bilan birga tilni ham o'rgatar edi. Natijada bolalar boshqa bolalardan farqli o'laroq ancha savodli bo'lib qo'lyozmalarni o'qiy olardi, hisob amallarini ham bemalol bajarardi. Bundan kelib chiqadiki, boshlang'ich ta'limda matematika fanining joriy etilishi ham aynan shu davrlarga borib taqaladi.

Demak, bolaning savodini chiqarishdagi o'qitish tizimida VII - VIII asrlardagi sturuktura XVIII asrgacha bir xil tizimda davom etdi. To'g'ri, XIV- XV asrlarda Alisher Navoiy, Boburiylar davrida o'qitishning boshlang'ich ta'lim tizimida chiroyli yozuvga, qiroat bilan o'qishiga, hisob amaliga, handasa, fiqh kabi fanlar e'tibor qaratilgan va umumiy tarzda o'rgatila boshlangan, lekin bular yurtimizda keng miqyosda joriy etilmagan edi. Shuning uchun ham bu davrni ham, umumiy holatda, o'qitish sturukturasini bir xil deyishimiz mumkin. XVIII asrga kelibgina o'qitish tizimida Shermuhammad Munisning "Savodi ta'lim" asari orqali yangilanishlar, o'zgarishlar bo'lganligini kuzatishimiz mumkin. Munisning "Savodi ta'lim" asarini birinchi o'zbek manzumi (alifbe darsligi) tarzida o'rganamiz. 1804-yilda shoir alifbo sifatida foydalanish uchun mazkur "Savodi ta'lim" kitobini yozadi. Ushbu kichik risolada chiroyli xat yozish usullari bayon qilingan bo'lib, ikki qismdan iborat: birinchi qismida xat mashq qilishga tayyorgarlik va bu ish uchun kerakli asboblarga to'g'risida so'z yuritigan bo'lsa, ikkinchi qismida esa xat mashqi usullari haqida amaliy yo'l bilan ta'lim berish haqida so'z boradi. Shoir o'zining ushbu risolasi boshida jamiyatda yozuvning katta ahamiyatga ega ekanini qayd qilib o'tgan.

XIX asrning 80-yillaridan boshlab o'lkani muvaffaqiyatli egallab olgan ruslar gimnaziya maktablarini ochishga kirishdilar. Bu maktabning yuzaga kelishiga asosiy sabab shu ediki, chor hukumati mahalliy xalqlar orasidan tayanch shaxslarni yetishtirish, o'zlarining manfaatlari yo'lida xizmat qiladigan tarjimonlar, bir so'z bilan aytganda xizmatchi tayyorlash edi. Ana shunday dastlabki rus-tuzem maktabi 1884-yilning 19-dekabr kuni Toshkentlik savdogar Said Azimboyning uyida ochiladi. Bu rus-tuzem maktablaridagi o'qish muddati 4 yil bo'lib, bu vaqt ichida o'quvchilar rus tili, rus qonunlari, matematika, hunarmandchilik va shariat amallaridan tahsil olishardi.

Keyinchalik, XX asrning boshlarida siyosiy, madaniy, iqtisodiy jihatdan inqiroz holatiga tushib qolgan, mustamlaka tufayli rivojlanish past darajada bo'lgan o'lkada Turkiston ziyolilari chor Rossiyasining mustamlakachilik zulmidan qutulish, o'z milliy davlatchiligini barpo etish, xalqqa ziyo tarqatish choralari ko'rildi. Bu borada jadidchilik harakati katta rol o'ynadi. Jadidchilik - rus mustamlakachiligiga qarshi milliy demokratik harakat bo'lib, u o'sha davr Turkistondagi qoloq iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sharoitda yashayotgan xalqlarni madaniylashtirish, jamiyat hayotida ijtimoiy va madaniy islohotlar o'tkazish, milliy mustaqillik g'oyalarini hayotga tadbiq etishni maqsad qilgan edi. Turkistonda jadidchilik g'oyalari XIX asrning 90-yillaridan yoyila boshladi va XX asrning 30-yillari oxirlarigacha o'lka ijtimoiy-siyosiy hayotida muhim rol o'ynadi. Uning asoschisi diniy-dunyoviy ilmlarni chuqur egallagan Ismoilbek Gaspirali (1851-1914) bo'ldi. Ismoilbek Gaspirali 1884-yilda jadid maktabi tashkil etib, 40 kunda 12 bolaning savodini chiqargan shaxs edi. Uning o'qitish usuli «usuli savtiya», ya'ni «yangi usul» nomi bilan shuhrat qozondi. «Jadid» arabcha so'z bo'lib, «yangi» degan ma'noni bildiradi. Ismoilbek Gaspirali g'oyalarini qabul qilgan yangilik tarafdorlari «jadidlar», uning g'oyalari esa

«jadidchilik» nomini oldi. Yangi usul maktablarida o'qitish samaradorligini ta'minlash uchun darslik, qo'llanma va yangi adabiyotlar, shuningdek, talabchan va iqtidorli muallimlar zarur edi. Chunki ularni kitoblar va muallimlar bilan ta'minlash, yoshlarning xorijda ta'lim olish ishlariga ko'maklashish jadidlarning asosiy maqsadlaridan bo'lgan. Shundan kelib chiqib jadid maktablari uchun yozilgan dastlabki fanlarga oid kitoblar S.Ayniyning "Tartil ul-Qur'on" ("Qiroat kitobi"), "Zaruriyoti diniya" ("Diniy kitob") va "Tahsib us-sibyon" ("Bolalar tarbiyasi") nomli o'qish kitoblari 1909-yilda Orenburgda nashr etiladi. Ayniy "Tahsib us-sibyon" darsligini Ismoil Gasprinskiyning "Xo'ji sibyon" ("Bolalar muallimi") kitobi ta'siri ostida yozgan. Ismoilbek Gasprali ham darslik yaratadi, o'zining «Tarjimon» (1883-1914) gazetasini tashkil etib, jadidchilikni turkiy xalqlar orasida keng targ'ib qiladi.

Bu maktablarda haqiqatan ham ko'p yangi narsalar joriy etilgan, masalan, bolalar polda emas, balki partalarda o'tirishgan, tijorat va savdo-sotiqqa oid fanlar o'rgatilgan. Jadidchilik harakatining yirik namoyandalari ham ketma-ket jadid maktablari uchun darsliklar yaratishni boshlaydilar. Ayrim muallimlar ham o'zlari darsliklar yozib, shu asosda ta'lim berganlar. Xususan, Saidrasul Saidazizov "Ustodi avval" (1903), Behbudiy "Risolai asbobi savod" (1904), "Risolai jug'rofiya umroniy" (1905), Munavvarqori "Adibi avval", "Adibi soniy" (1907), Abdulvohid Burhonov "Rahbari xat" (1908), Avloniy "Birinchi muallim" (1910), "Ikkinchi muallim" (1912), Rustambek Yusufbek o'g'li "Ta'limi avval", A.Ibodiyev "Tahsil ul-alifbo", shuningdek, Shokirjon Rahimiy tomonidan 1919-yilda chop etilgan o'zbek tilidagi birinchi alifbe darsligi - "Sovg'a" darsliklarini yozib nashr etishdi.

Turkistondagi o'zbek tilida ochilgan yangi usul maktablarining o'quvchilariga ta'lim-tarbiya berish jarayonida keng ko'lamda foydalanilgan bu darsliklar yangi usulda ya'ni "usuli savtiya"da yozilgan bo'lib, bunday usulda yozilgan dastlabki asar "Ustodi avval"dir. Darslikning muallifi Turkiston maktab-maorifi tizimining otashin tashkilotchisi va targ'ibotchisi, toshkentlik Saidrasul Saidzizovdir. Bu kitob yangicha tipdagi maktab talabalari uchun tasnif qilingan ellikka yaqin nomdagi alifbo va o'qish kitoblarining maydonga kelishiga sabab bo'ldi. Yangi usul maktabi o'qituvchilariga ham bu darslik manzur bo'lgan. Chunki bu kitobning tili va mazmuni o'rganishga oson va tushunishga qulay edi. Shu sababli bu maktablarda "Ustodi avval"dan alifbo darsligi sifatida foydalanilgan. Darslik pedagogik va badiiy tusda bezatilgan bo'lib, birinchi sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan. Bunday yangicha o'qitish tizimi musulmon bolalariga qisqa vaqt ichida ham dunyoviy, ham diniy ta'lim berish dasturi asosida olib borildi. Bu dasturga ko'ra, maktablarda o'qitish tizimi ikki bosqichdan iborat bo'lgan. Birinchi bosqich boshlang'ich qism deb atalib, uning taxsil muddati 4 yil bo'lgan. Birinchi bosqichni tugatgan shogird eski maktabda 10 yil o'qigandan ko'ra yaxshiroq savod chiqargan. Ikkinchi bosqichni muvaffaqiyatli tugatgan shogird arabcha, forsa, turkiy tilda bimalol so'zlashib, ruschada ham erkin gaplasha olar edi.

Hozirgi rivojlanib kelayotgan yangi O'zbekistonda ta'limni isloh qilishga alohida e'tibor qaratilayotganligi, ta'lim tizimini xalqaro standartlarga mos kelishi uchun qilinayotgan sa'y-harakatlar yurtimizda o'qitish tizimini yuqori darajaga ko'tarilishiga qaratilganligi e'tirofga loyiq. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim tizimini, unda o'qitiladigan darsliklarni yangidan ishlab chiqilishi, ularning sifat-samaradorligini oshirilganligi, o'qituvchi va o'quvchilar uchun yaratilayotgan afzalliklar respublikamizdagi ta'lim sifatining takomillashayotganligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.M.Mirziyoyev. 2017-yil 5-iyuldagi PF-5106-son Farmoni
2. Abdullayeva M. va boshqalar. "Ta'lim tarixi".T., Muharrir, 2013,16-30-b.
3. Rahmatilla Barakayev -"Ma'rifatga tashna millat kerak yurtga" saylanma, T.:Muharrir nashriyoti. - 2024,76-b.
4. Qo'chqortoyev I. O'zbek milliy alifbosi (davra suhbat) /O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 1993-yil, 13-avgust, 2-b
5. Nusratova, H. (2021,October). "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish": DOI: 10.53885/edinres. 2021.80. 81.021 Nusratova Hamida, Nizomiy nomidagi TDPU, Boshlang'ich ta'lim fanlari kafedrası dotsenti, PhD. In *Научно-*

практическая конференция (pp. 51-52).

6. Hamida, N. (2022, March). "Boshlang'ich ta'limda sinfdan tashqari o'qish darslarining o'qitilish holati": DOI: 10.53885/edinres. 2021.68. 31.102 Nusratova Hamida, Nizomiy nomidagi TDPU Boshlang'ich ta'lim fanlari kafedrası dotsenti, phd Tursunova Zarina, Nizomiy nomidagi TDPU 2-bosqich magistri. In *Научно-практическая конференция*.

ADABIY TILNING ZAMONAVIY LEKSIK TIZIMI TIBBIY BIRLIKLAR IFODASIDA

Navruzova Muyassar Gaybullayevna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Buxoro davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya. Tibbiyot sohasida ishlatiladigan terminlar, o'ziga xos ma'nolari va turli xil shakllari bilan bir biriga chambarchas bog'liqdir. Bu terminlarni o'rganish uchun tibbiyot sohasidagi maxsus bilim va tajribaga ega bo'lish talab qilinadi. Paralingvistik tibbiyot terminlari esa, ularning ma'nolari va kelishuv shakllari bo'yicha boshqa so'zlardan farqli bo'ladi. Ushbu maqolada adabiy tilning zamonaviy leksik tizimi tibbiy birliklar ifodasida haqida fikr-mulohaza bildirilgan.

Kalit so'zlar: mulohaza, terminologizatsiya, adabiy til, dialektal terminologiya, leksik birlik, so'z birikmalari, nutq, tibbiy xodimlar nutqi, umumiste'mol leksika, umumiy atamalar, maxsus keng atamalar, maxsus tor atamalar.

Har bir mustaqil bilim sohasining shakllanishi va rivojlanishi, tadqiqot predmetining qat'iy belgilanishi, o'rganilayotgan predmet yoki tushunchaning asosiy kategoriyalari va rivojlanish qonuniyatlari o'rganilayotgan obyektning mohiyati to'g'risidagi yangi bilimlarni aktualashtirishga xizmat qiladi. Terminlar va terminologik tizimlar haqidagi bilimlarning ortib borayotgan hajmi ushbu tushunchalarning tabiati va funktsional holati haqidagi sifat jihatidan yangi g'oyalarga aylanadi. Har qanday fan sohasining tushunchalar tizimi unga mos keladigan atamalar tizimida o'z aksini topadi. Til belgisi sifatida atama ko'plab tadqiqotchilarning e'tiborini jalb qilishda davom etmoqda va terminologiya lingvistik tarmoq sifatida mustaqil yashash huquqini oldi. Terminologiya bu qism sifatida keng tushuniladi fan, texnika, rasmiy ish tili tushunchalari tizimi nomlari va ularning ishlab chiqarishda, umuman ijtimoiy hayotda yoki ularning alohida tarmoqlarida aks etishidan iborat bo'lgan adabiy tilning zamonaviy leksik tizimi. Zamonaviy tadqiqotlarga muvofiq terminologiya tilda ob'ektiv mavjud bo'lgan yoki ilmiy tahlil orqali aniqlangan fan va texnika ob'yektlari, hodisalari va tushunchalarini aks ettiradi. Shunday qilib, bizning tadqiqotimizda terminologiya majmui sifatida emas, balki uning kommunikativ ehtiyojlarini qondiradigan maxsus faoliyat sohasi belgilari tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

Olima D. Xudoyqulova mumtoz tarixiy-badiiy matnlardagi va lug'atlardagi dori nomlarini asosiy funksional-semantik va leksikografik talqinlarini tadqiq qilgan. Ulardan ayrimlarini sanab o'tamiz: (Qadimgi turkiy lug'at)da quyidagi dori nomlari uchraydi: ot – "dori"; urayun – "hind dorilaridan birining nomi, qaynoq sharbat"; xasni "Hindistondan keltiriladigan dori", otrüm – "surgi dori"; irwi "davolashda qo'llanadigan hindcha dori, mitridus – dori qorishmasi nomi, ma'zun – "dori aralashmasi"; darman – "dori", tirjaq – "hayvon va hasharotlar zahriga qarshi dori".

"Qutadg'u bilig"da quyidagi terminlar qayd etilgan: ogit – "za'faronga bir necha xil ashyolar qo'shib tayyorlanadigan dori", ma'zun – "dorivor giyohlardan tayyorlanadigan dori nomlarini ifoda etgan"; guvuriš (guvorish) – "ovqat hazm qiladigan dori"; teränbin – "bo'shatuvchi, tozalovchi dori". Teränbin (tarangbin) – "yaproqda paydo bo'ladigan shira,urgi dori" sifatida foydalanilgan. Sikanjabin – "sirka murabbo" ni anglatgan.

"Boburnoma"da qayd etilgan dori hamda dorivor giyoh nomlari: basit – "qizdiruvchi dori"; mushil – "surgi dori", mustahil a. – "yengillatuvchi, suradigan, yuvib ketadigan, me'dani tozalaydigan" dori, adviya – "davolar, dorilar", yabruhus – sanam "mehrigiyoh" "mandragora" qulan quyrug'i, ko'k shiboq "birgalikda qo'llanganda jonzotlarni karaxt holga keltiradigan o't": murch "tropik o'simlik va uning ziravor sifatida ishlatiladigan dumaloq mevasi, urug'i"; "qora

qalampir”, buxor “bug”, “bug‘lanish”, aqoqir ”shifobaxsh o‘simlik ildizi”: doruyi kor, marham “malham”; “dorivor qorishma, “dorivor mazъ”, simob f. “dori sifatida iste‘mol qilingan aralashma”; rtut, jullob “gulob, gul suvi (shirasi) bilan asal yoki shakarni aralashtirib tayyorlangan sharbat”, ma‘jun a tinchlantiruvchi sifatida iste‘mol qilingan, “dorivor qorishma”; ma‘zun ”lekarstvennaya smes”; gili maxtum; taryoqi foruq – ziddi zahar. Farmasevtika terminlarining tarixiy manablardagi, lug‘atlardagi ko‘rinishlari ilmiy tadqiqotlarida tahlil qilingan.

Dori-darmon nomini atovchi birliklarda ko‘pgina holatlarda semantik kodlardan foydalaniladi. Tarkibli terminlar, ayniqsa, ko‘p komponentli terminlar til tejamkorligi talabini qondirmaydi, shuning uchun ham farmasavtik terminlarda ularni qisqartirish yoki so‘zlashuv nutqida qisqartirish tendensiyasi mavjud. Masalan, dori vositalarining nomlari, odatda, qisqartirilgan variantlarga ega: brilliant ko‘ki (zelyonka), xantal qog‘ozi (gorchichnik), qayin qatroni (degot), jenshen preparatlari (jenshen), kaliy permanganat (margansovka), kanakunjut moyi (kastorka), faollashtirilgan ko‘mir (ugol) va boshqalar.

Shuningdek, dorivor o‘simliklarning nomlari – damlama, qaynatma, tabletka, tomchi va shunga o‘xshash ma‘nolarda metonimik qo‘llaniladi: valeriana preparatlari (valerianka), arslonquyruq nastoykasi (pustirnik), shuvoq nastoykasi (polin), termopsis nastoykasi (termopsis) va boshqalar.

Dori-darmon nomlarini quyidagicha (tabletka, suyuqlik, ukol) tasniflaymiz:

a) Bolalar uchun quvvatlantiruvchi vositalar: (**VITA STARS MULTIVITAMIN KOMPLEKSI XOLIN**)

b) Ayollarni davolash uchun gormonal vositalar;

v) Erkaklarni davolash uchun gormonal vositalar;

a) Inson organizm himoyasini kuchaytiruvchi moddalar;

Mushak massasini o‘stirish, kuchni oshirish stimulyatorlari;

Qomatni to‘g‘rilash va organizmni atrof muhitning zararli ta‘siridan himoya qilish uchun o‘simliklardan olinadigan preparatlar;

Psixotrop vositalar – ruhiyatga ta‘sir etuvchi kimyoviy preparatlar;

Biologik faol qo‘shimchalar (ozuq-ovqat);

Immun tizimini mustahkamlovchi preparatlar;

Shamollashga qarshi preparatlar;

Test o‘tkazish uchun moddalar;

Allergiyaga qarshi preparatlar;

Dori vositalari nominatsiyasining ko‘rib chiqilgan barcha turlari til resurslarini tejashning global qonunini amalga oshirishga yordam beradigan qisqartirish kabi derivasion usul orqali yaratilgan.

Inson o‘z hayoti davomida atrofdagi voqelikning ko‘plab jarayonlari, hodisalari, predmetlarini kuzatishiga to‘g‘ri keladi. Shuning uchun ularning har biriga til vositalari bilan ifodalangan o‘z nomini berish ehtiyoji tug‘iladi. Busiz, bunday nomlarsiz bilimlarni to‘plash, ularni keyingi avlodlarga yetkazish haqida o‘ylashning ham hojati bo‘lmaydi. Inson til vositalaridan foydalanib, tevarak-atrofdagi voqelikdagi narsa va hodisalarni belgilashi va nomlashi bilan bir qatorda, ularni tizimga solib, turli mavzuiy guruhlariga ajratgan.

Ijtimoiy hayotda ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni tilning leksikasi yaqqolroq aks ettiradi. Leksik birliklar jamiyat hayotining ijtimoiy, iqtisodiy, ilmiy sohalarida sodir bo‘ladigan barcha o‘zgarishlarga juda tez munosabat bildiradi.

Tibbiy birliklar ularning ma‘nolari va ishlatilishiga oid qoidalarini o‘rganishga yordam beradi. Bu xususiyatlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Tuzilishi: Tibbiy terminlarning tuzilishi, ularning ma‘nolari va ishlatilishiga oid qoidalarini tushunish uchun muhimdir.

2. Ma‘nosi: Tibbiy terminlarning ma‘nosi, ularning ishlatilishiga oid qoidalarini tushunish uchun muhimdir. Ma‘nolari, kasalliklar va davolash usullari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

3. Ishlatilishi: Tibbiy terminlarning ishlatilishi, ularning ma'nolari va tuzilishiga oid qoidalarni tushunish uchun muhimdir. Ishlatilishiga oid qoidalarni bilish, terminlarni to'g'ri tarzda ishlatishga yordam beradi.

4. Prefikslar va suffikslar: Tibbiy terminlarda ishlatiladigan prefikslar va suffikslar, ularning ma'nolari va ishlatilishiga oid qoidalarni tushunish uchun muhimdir.

5. So'zlar orasidagi farq: Tibbiy terminlarning bir-biridan farqini tushunish, ularning ma'nolari va ishlatilishiga oid qoidalarni tushunish uchun muhimdir.

6. Tarjima: Tibbiy terminlarni tarjima qilish, ularning ma'nolari va ishlatilishiga oid qoidalarni tushunish uchun muhimdir. Tarjima qilishda, terminlarning to'g'ri tarzda tushunilishi va ishlatilishi muhimdir.

Davrlar o'tishi bilan u yoki bu bilim sohasidagi so'zlarni birlashtiruvchi maxsus terminologik tizimlar shakllana boradi.

Umuman tibbiyot, kasalliklar va ularni davolash usullarini bilish har bir inson uchun zarur bo'lgan. Tibbiyotning mavhum tushunchalari ming yillar davomida inson aqli bilan asta-sekin yaratilgan, o'zgargan, yo'qolgan va yangi nomlar bilan boyitilib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Merriam-Webster's Medical Dictionary Mass Market Paperback. MerriamWebster Inc., – 2016. – 896 p.

2. Robinson A. Implementation of the Integrative Approach to Teaching Medical English for Academic Purposes / A. Robinson, Yu. Lysanets, O. Bieliaieva //

3. Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи : збірник статей III Міжнародної наук.-практ. конф., Полтава, 31 травня – 01 червня 2018 р. – Полтава : Вид-во «Астроя», 2018. – С. 273–281.

4. I. Znamenska. Medical English. Student's Book. / I. Znamenska, O. Bieliaieva, O. Pisotska, K. Havrylieva. – Vinnytsia: Nova Knyha, 2020. – 264 p.

5. BEJENAR G. I. Structural-semantic characteristics of French medical terms: Autoref. dis.... sugar. Philol. -L., 1973. 20 p.

THE USAGE OF REFUSAL STRATEGIES IN ARTISTIC DISCOURSES: A LITERARY PERSPECTIVE

Ro'ziyeva Nilufar Kamtarovna,

Phd student of Bukhara state university,

Teacher of Bukhara state pedagogical institution, n.k.roziyeva@buxdu.uz

Annotation. This paper explores the role of refusal strategies in literary discourse, analyzing how acts of refusal—both linguistic and structural—function as tools of resistance, identity assertion, and narrative disruption. Drawing on speech act theory, discourse analysis, and the works of thinkers like Austin, Searle, Foucault, and Butler, the article examines refusal as a complex and multi-layered phenomenon in literature. Through textual analysis of works such as Herman Melville's "Bartleby, the Scrivener", Samuel Beckett's "Waiting for Godot", and postcolonial and feminist literature, the paper reveals how refusal operates not only as a thematic motif but also as an aesthetic and ideological strategy. These literary refusals open up spaces for alternative meanings and challenge hegemonic structures within and beyond the text.

Keywords: refusal strategies, literary discourse, speech act theory, resistance in literature, narrative disruption, postcolonial literature, feminist literature, performativity, discourse analysis, Bartleby, artistic resistance

Аннотация. В этой статье исследуется роль стратегий отказа в литературном дискурсе, анализируется, как акты отказа — как лингвистические, так и структурные — функционируют как инструменты сопротивления, утверждения идентичности и нарушения повествования. Опираясь на теорию речевых актов, анализ дискурса и работы таких мыслителей, как Остин, Сирл, Фуко и Батлер, в статье рассматривается отказ как сложное

и многослойное явление в литературе. С помощью текстового анализа таких произведений, как «Бартлби, писец» Германа Мелвилла, «В ожидании Годо» Сэмюэля Беккета, а также постколониальной и феминистской литературы, в статье раскрывается, как отказ действует не только как тематический мотив, но и как эстетическая и идеологическая стратегия. Эти литературные отказы открывают пространство для альтернативных значений и бросают вызов гегемоническим структурам внутри и за пределами текста.

Ключевые слова: стратегии отказа, литературный дискурс, теория речевых актов, сопротивление в литературе, нарушение повествования, постколониальная литература, феминистская литература, перформативность, анализ дискурса, Бартлби, художественное сопротивление

Annotatsiya. Ushbu maqola rad etish strategiyalarining adabiy nutqdagi rolini o'rganadi, rad etish harakatlari - ham lingvistik, ham tizimli - qarshilik, shaxsni tasdiqlash va hikoyani buzish vositasi sifatida qanday ishlashini tahlil qiladi. Maqolada nutq akti nazariyasi, nutq tahlili hamda Ostin, Searl, Fuko, Butler kabi mutafakkirlarning asarlaridan kelib chiqib, rad etish adabiyotdagi murakkab va ko'p qatlamli hodisa sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada Herman Melvillning "Bartlbi, yozuvchi", Semyuel Bekketning "Godotni kutish" asarlari, postkolonial va feministik adabiyotlar kabi asarlarning matn tahlili orqali rad etish nafaqat tematik motiv, balki estetik va mafkuraviy strategiya sifatida ham qanday ishlashini ochib beradi. Ushbu adabiy rad etishlar muqobil ma'nolar uchun bo'shliqlarni ochib beradi va matn ichida va undan tashqarida gegemon tuzilmalarga qarshi chiqadi.

Kalit so'zlar: rad etish strategiyalari, adabiy nutq, nutq akti nazariyasi, adabiyotdagi qarshilik, hikoyaning buzilishi, postkolonial adabiyot, feministik adabiyot, performativlik, nutq tahlili, Bartlbi, badiiy qarshilik

In literary studies, refusal is more than a simple negation; it is a powerful communicative strategy with aesthetic, ideological, and political implications. Refusal strategies in artistic discourses, especially in literature, allow characters, narrators, or even authors to resist normative structures, assert autonomy, or critique societal expectations. This paper explores the usage of refusal strategies in literary texts, drawing on speech act theory, discourse analysis, and examples from both classic and contemporary literature.

Speech act theory, particularly the work of J.L. Austin and John Searle, provides a foundation for understanding refusal as a performative act. According to Austin (1962), utterances do not merely convey information but also perform actions. Searle (1969) categorizes refusals under 'directive acts'—utterances intended to get the listener to do something, or in this case, to refrain from doing something. In literature, refusals may not always be explicit; they can be embedded within narrative structures, character development, or thematic elements.

Discourse analysts such as Gee (2011) and Wodak (2009) argue that language is a tool of social positioning. Refusals in literature often reveal deeper struggles—be they psychological, social, or political. Drawing on Foucault (1977), refusal can also be seen as a form of resistance against dominant discourses, an attempt to 'speak otherwise.' Judith Butler's concept of performativity (1990) is also relevant, as acts of refusal may challenge gender norms or identity expectations.

One of the most emblematic examples of literary refusal is Herman Melville's "Bartleby, the Scrivener" (1853), in which the titular character repeatedly states, "I would prefer not to." Bartleby's refusal is both linguistic and existential; it disrupts the capitalist workflow and refuses to explain itself. Bartleby becomes a symbol of passive resistance, his silence and immobility speaking volumes.

Samuel Beckett's "Waiting for Godot" (1953) employs refusal through absence. The awaited figure, Godot, never arrives, and the play refuses traditional narrative resolution. Vladimir and Estragon's repetitive, cyclical dialogues also resist progress and meaning. This form of dramaturgical refusal mirrors the existential uncertainty of the postwar era.

In postcolonial literature, refusal takes on a political dimension. Chinua Achebe's "Things Fall Apart" (1958) shows the protagonist Okonkwo resisting colonial and cultural changes

imposed by British rule. Similarly, in Ngũgĩ wa Thiong'o's works, characters often refuse Western linguistic and cultural domination. These refusals serve to reclaim indigenous identity and resist cultural erasure.

Gendered refusal appears prominently in texts like Kate Chopin's "The Awakening" (1899), where protagonist Edna Pontellier rejects the expectations of motherhood and marriage. Her final act—walking into the sea—is a tragic but profound refusal of societal norms. In more contemporary literature, such as Margaret Atwood's "The Handmaid's Tale" (1985), refusal is enacted through subversion and internal rebellion against patriarchal control.

Refusal strategies in literature serve multiple functions. They challenge narrative conventions, question power structures, and reveal characters' inner conflicts. Whether through silence, negation, or non-participation, these strategies shift the power dynamics between text and reader, author and character, individual and society. The literary refusal thus becomes a creative and critical act—an articulation of autonomy, resistance, and meaning-making.

The usage of refusal strategies in artistic literary discourse reveals the multiplicity of meanings that silence, negation, and resistance can embody. From Bartleby's passive resistance to gendered acts of defiance, refusal in literature offers a profound commentary on human agency, social structures, and the very act of storytelling. As aesthetic tools, these strategies open avenues for further exploration in both literary and interdisciplinary contexts.

BIBLIOGRAPHY:

1. Austin, J. L. "How to Do Things with Words". Oxford University Press, 1962.
2. Searle, John R. "Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language". Cambridge University Press, 1969.
3. Foucault, Michel. "Discipline and Punish: The Birth of the Prison". Vintage Books, 1977.
4. Butler, Judith. "Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity". Routledge, 1990.
5. Melville, Herman. "Bartleby, the Scrivener". 1853.
6. Beckett, Samuel. "Waiting for Godot". Grove Press, 1953.

MASALCHILIKNING RIVOJLANISH JARAYONLARI

*Nosirova Dilfuza Mustafoyevna
Xorijiy tillar kafedrasida katta o'qituvchisi*

Masalchilik janri qadimdan insonlarga axloqiy saboq berish, ijtimoiy hodisalarni tanqid qilish, va tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynagan. Barchamizga ayon-ki, dunyo masalchiligi o'tmishdan paydo bo'lib, asta-sekin rivojlana boshlagan. Asarlar syujetining asosida VIII - X asr boshlaridagi tarixiy voqealar, chunonchi, sarkarda Buyuk Karl xalqlarining ko'chish davri voqealari yotadi. Asta-sekin bu asarlarning syujetiga biror-bir voqea-hodisaning bayoni bosh maqsad etib qo'yila borib, keyinchalik biror bir qahramon, buyuk bir shaxs haqida kuylanadigan hamda ular alohida to'plamlarga yig'ila boshlangan. Buyuk Karl nomi bilan bog'liq to'plamlar ancha mashhur bo'lgan. Shunday to'plamlardan mashhur fransuz qahramonlik eposining yodgorligi "Rolland haqida qo'shiq" hozirgi kunlargacha mashhurdir. Bu asar syujetiga yurtini bosqinchilardan saqlab qolish uchun o'zini qurbon qilgan qahramon haqida bayon qilinadi. "Roland haqida qo'shiq" jahon xalqlarining bolalarga bag'ishlangan dastlabki mashhur fransuz adabiyoti namunasidir.

XVIII asr Fransiyada adabiy ertaklar an'anaviyligi sifatida e'tirofga sazovor. Bu aslida bolalarga emas, kattalarga mo'ljallangan adabiyot sifatida yuzaga kelgan. Ungacha ham bolalar adabiyoti degan alohida tushuncha mavjud bo'lmay, faqat keyingi asrdagina bolalar kitobxonligi hodisasi voqelikka aylangan. Ya'ni, kattalar adabiyotidan qayta ishlaniib, kichkintoylar uchun soddalashtirilgan, ularga moslashtirilgan adabiyot paydo bo'ldi. Shunday nashrlarga Fransua Rablening XVI asrda yozilgan va Uyg'onish davri adabiyotining yorqin namunasi sifatida o'rin olgan "Gargantuya va Pantagryuel" asaridir. Butun Evropada bo'lgani singari Fransiyada ham bu

davr dunyo va insonni kashf etish, inson qadriyatlari, uning ijodiy imkoniyatlari va intilishlari davri bo'ldi. Uyg'onish davri yozuvchi va shoirlari o'zlarining ijodlari bilan insoniyat olamining barcha jabhalarini qamrab olishdi. Ming yillar mobaynida madaniy taraqqiyot davomida insoniyat son -sanoqsiz adabiy asarlar yaratdi, ular orasida odamning atrofidagi dunyo haqidagi g'oyalarini aks ettirish shakli va shakliga o'xshash ba'zi asosiy turlarini ajratish mumkin. Bu adabiyotning uch turi (yoki turi): *doston, drama, matn*. Har bir adabiyot turining farqi nimada?

Shunday bo'lsa-da, adabiyotda hali ertak va masallarga nisbatan past nazar bilan qarash illati mavjud edi. Go'yoki, "ertakona" an'ana faqatgina jiddiy bo'lmagan, "badiiy jihatdan zaif adabiyot" dagina uchragan. Ammo Rable o'zining mashhur romanida hech ikkilanmay, folklordagi ulkan odamlar (velikanlarning) obrazidan foydalandi. Fransiyada romantizm bilan birga xalq ijodi va madaniyatiga yetuk estetik hodisa sifatida qiziqib murojaat qilish, Yevropaning boshqa mamlakatlaridan ancha keyin shakllandi. Bilamizki, xalq ertaklarini yig'ib yozish esa XIX asrning yetmishinchi yillaridagina boshlandi. XVII asr oxiri Sharl' Perro ertaklarining yaratilishi bilan belgilanadi va uning ertaklari fransuz adabiy ertaklarining eng zo'r hamda yorqin namunalari sifatida e'tirof etiladi. Fransiyada XVIII asr esa ertaklarning oltin asri hisoblanadi. Uyg'onish davrida talaygina shoir va yozuvchilar bu universal janrga ko'p murojaat qilgan va uning estetik imkoniyatlaridan foydalanib, dolzarb mavzular bilan boyitib borishgan. Masalan, Val'ter falsafiy ertaklar yozgan. Sharqning "Ming bir kecha" ertaklari fransuz tiliga tarjima qilingach, sharqona ertaklarga o'xshatishlar paydo bo'ldi. Ammo shu XVIII asrning o'zidayoq ertaklarning urf bo'lishi ancha pasaydi. Ilgari bolalarga mo'ljallangan maxsus adabiyot yo'qligi uchun kichkintoylar kattalarning asarlarini o'qishar edi. Keyingi asrlarda esa Sharl' Perroning qisqartirilgan ertaklaridan aynan bolalar uchun namunalar tayyorlangan. Ulardan shafqatsizlik, erkinlik, badiiy o'yinlar olib tashlanib, anchayin soddalashtirilgan. Russoning inson aql-zakovatiga siqinish hamda dunyoga ongli ravishda nazar solishi kabi pedagogik nazariyalari ham Uyg'onish davri bilan bog'liq. Masalchilik haqida fikr yuritmoqchi bo'lsak, quyidagi masalni misol qilib olishimiz mumkin.

Ikki do'st va ayiq

Ikki do'st o'rmonda aylanib yurganlarida to'satdan ayiqqa duch kelib qolishibdi. Ulardan birinchisi shoshib daraxtga chiqib olibdi va ayiqning changalidan qutulib qolibdi.

Ikkinchisi esa, hech narsa qo'ldan kelmasligini bilib, o'zini o'lganga solib yotib olibdi. Ayiq yerda yotgan kishining oldiga kelib, qulog'ini hidlabdi. Hatto uni turtib ham ko'ribdi. Kishini o'lgan deb o'ylab, unga tegmasdan ketib qolibdi. Ayiq ketgach, haligi kishining do'sti daraxtdan tushib kelib: — Do'stim, ayiq qulog'ingga nima deb shivirladi? — deb so'rabdi. — U menga: qiyinchilik paytida tashlab ketadigan do'st bilan sayohatga chiqishni yaxshilab o'ylab ko'rmabsan-da, dedi, xolos, — deb javob beribdi do'sti. **Qissadan hissa: Do'stlik qiyinchilikda sinaladi. EZOP MASALLARI**

Qomusiy olimning ijodiy va falsafiy me'rosiga, xuddi o'sha davr yangi g'oyalarining hamda bolalar ta'lim-tarbiyasining xazinasini sifatida murojaat qilishgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zunnun Sh. Tasavvuf, Durdonalar xazinasini. Hikoyatlar, masallar, rivoyatlar, nasihatlar, hikmatlar, latifalar, -T; 'Sharq', 1999.
2. Mahmudov R O'rta Osiyo mutafakkiri axloq-odob haqida, -T": "Adabiyot va san'at", 1999.
3. Gulxaniy. Zarbulmasal. Toshkent. 1974.
4. Ezop. Masallar to'plami.
5. Jan de Lafonten. **МАСАЛЛАР.С., М. Холмуродовалар таржимаси**

ВЛИЯНИЕ ЖИЗНИ НА ПОЭЗИЮ АННЫ АХМАТОВОЙ И ЗУЛЬФИИ В КОНТЕКСТЕ ЖЕНСКОЙ ПОЭЗИИ

Sharafutdinova Marvar Rashidovna,
Osiyo xalqaro universiteti, rus tili va adabiyoti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada 20-asrning ikki shoirasi Anna Axmatova va Zulfiya ijodi tahlil qilinadi. Ularda hayotga muhabbat, kelajakka quvonchli umidlar, insoniyat baxti kabi turli tuygʻu va fikrlarda ifodalangan she'riyat aks ettirilgan.

Kalit soʻzlar: pirsing, chuqur, hissiy, ijodiy, oʻziga xos, ramziy

Анна Ахматова, одна из самых знаменитых российских поэтесс, написала стихи, которые до сих пор звучат в коридорах русской литературы. Ее стихи, пронзительные и глубокие, пропитаны как личным опытом, так и бурной историей её времени. Но чтобы по-настоящему понять эмоциональную глубину её творчества, необходимо заглянуть не только в саму поэзию, но и в жизнь, которая её сформировала. Жизнь Ахматовой – это полотно, на котором написаны моменты красоты, трагедии, стойкости и неизбывной печали. Эти аспекты её личного пути не просто отразились в её поэзии – они стали источником, из которого она возникла. Отличительной чертой поэзии Ахматовой можно назвать наличие сюжетности. Отдельные её стихи образуют единство, складываются в стихотворную повесть или даже роман. «Можно сказать, что в её стихах приютились элементы новеллы или романа, оставшиеся без употребления в эпоху расцвета символической лирики», — писал исследователь русской поэзии Б. М. Эйхенбаум. Но роман этот всё-таки лирический, поэтому центральное место занимает какая-либо представленная крупным планом художественная деталь.

Художественная деталь (от франц. detail — подробность, мелочь, частность) — выразительная подробность, которая выступает средством создания художественного образа. Б. М. Эйхенбаум, кроме сюжетности поэзии Ахматовой, обратил внимание также на особенность интонации её творчества, речевой структуры: «*Три голоса: трагический голос Блока, крик Маяковского, шёпот Ахматовой*». Названные поэты Серебряного века наиболее отчётливо демонстрируют основные интонации. Стих Ахматовой — разговорный, как беседа в узком кругу понимающих людей; его хочется рассказывать.

А. А. Ахматова. «Сжала руки под тёмной вуалью...» (1911)

Сжала руки под тёмной вуалью...

«Отчего ты сегодня бледна?»

— Оттого, что я терпкой печалью

Напоила его допьяна...

В этом стихотворении показана последняя встреча двух влюблённых, которые не могут быть вместе.

Чувства лирической героини в этом стихотворении с помощью ярких художественных деталей показаны очень конкретно и правдоподобно: перчатка, которую героиня в смятении «на правую руку надела ... с левой руки» в первом стихотворении, и руки, сжатые «под тёмной вуалью», — жест, свидетельствующий о мучительном эмоциональном напряжении лирической героини. Интересно, что в стихах Ахматовой, которые отличаются своей лаконичностью, практически отсутствуют метафоры. Поэтесса стремится показать не идеализированные, как символисты, а конкретные человеческие чувства.

Актуальность исследования обусловлена тем, что художественная деталь является формой выражения авторской позиции, реализованной в скрытом виде. Понимание роли детали в произведении способствует адекватному восприятию концепции текста, что делает необходимым обращение к детали в литературе. Обратим внимание на то, что к деталям исследователь относит и элементы художественной характеристики психологического состояния человека. Каковы же основные тенденции в оценке литературоведами художественной детали, использованной в лирике Анны Ахматовой?

Анна Ахматова в русской литературе «серебряного века» известна, как поэт-акмеист. Именно так она начала свой творческий путь. Особое внимание критиков привлекли на себя ранние сборники «Вечер» и «Чётки». В них отражены особенности лирики поэтессы и проявляются отличительные черты ее стихотворений (ясность образов, глубина эмоций, подчеркнутая сдержанность, психологизм). Она почти шесть десятилетий создавала

лирические произведения для русской литературы. За весь этот период, манера ее творчества эволюционировала и перерождалась, при этом эстетические принципы, сформировавшиеся у Ахматовой еще в начале творческого пути, оставались неизменными.

В «Письме о русской поэзии», характеризуя поэтический стиль девушки, ставшей его женой, Н. Гумилев писал: «она почти никогда не объясняет, она показывает. Показывая, а не объясняя, используя приём говорящей детали, Ахматова добивается достоверности описания, высочайшей психологической убедительности. Это могут быть детали одежды (меха, перчатка, кольцо, шляпа и т.п.), предметы быта, времена года, явления природы, цветы, и т.д.» [1]

Как видим, Н. Гумилев находит стиль Ахматовой весьма своеобразным, свидетельствующим о безусловном ее таланте. В приведенном выше фрагменте письма, Гумилев заостряет внимание читателей на «говорящей детали», в роли которой может выступать любой предмет вещного мира.

Исходя из указанных выше работ современников Ахматовой, можно сделать вывод о том, что она воспринимается им и как представитель нового направления в русской поэзии, отличительное свойство которой – способность Ахматовой к передаче чувств лирического героя (его настроения и состояния души) посредством предметов и явлений внешнего мира.

Как видим, большое внимание литературоведов привлекли ранние сборники поэтессы, в которых главной темой выступает любовь и все чувства, связанные с ней передаются через мельчайшие детали. Таким образом, исходя из анализа творчества Ахматовой на предмет роли художественной детали в ее произведениях, можно сделать вывод, что мнения исследователей совпадают, все они акцентируют внимание на том, что художественная деталь, в лирике Ахматовой заключается в ясности образов внешнего мира, отражая в себе глубину эмоций, передающей все внутренние переживания лирического героя, и психологизме, проникающем до глубины души.

Творчество узбекской поэтессы Зульфии Исраиловой так же оказало значительное влияние на развитие женской поэзии, можно сказать, что она стояла у истоков «женской» литературной традиции в Узбекистане XX века.

Осмысление роли женщины в обществе: в творчестве Зульфии заметное место отведено судьбе женщины-узбечки, осмысливается её активная роль в жизни страны. Таким образом, творчество Зульфии способствовало формированию литературной среды, где появились последователи и ученицы поэтессы, что в целом повлияло на развитие женской поэзии в Узбекистане.

Живым дождем омыв миндаль,
В рассветный час пришла весна.
Полетом птиц наполнив даль,
Тревожа нас, пришла весна...

Известная и талантливая поэтесса Зульфия, посвятившая эти прекрасные строки своему верному спутнику жизни Хамиду Алимжану, родилась в первый день весны 1915 года в Ташкенте. И, может быть, поэтому ее поэзия, наполненная искренним чувством любви к природе и человеку, богатством красок и свежих образов, так волнует душу читателя. Зульфия Исраилова — широко известная, талантливая узбекская поэтесса. Пожалуй, и не найдется темы в многообразной жизни Узбекистана, которую бы обошла вниманием Зульфия. Ее художественный мир — вся страна Узбекистан — независимый и суверенный. Яркая художница, тонкий знаток души простого человека-труженика, смелый борец за равные права женщин Востока в обществе, поэтесса и писательница создала произведения самых различных жанров: поэмы, баллады, элегии, лирические стихотворения, рассказы, очерки, публицистические статьи и газетные корреспонденции.

В стихотворениях военных лет, отмеченных высоким художественным мастерством, обилием всегда светлых поэтических образов и интонаций, наблюдается органичное слияние фольклорных приемов и народных оборотов речи с элементами свирельной литературной лексики. Лирический герой, как правило, ярко и недвусмысленно выражает

свое, порой оригинальное, непривычно неожиданное отношение к явлениям и событиям фронтовой и тыловой жизни народа и его воинов. В стихотворении «Певцы на фронте» поэтесса с душевной болью и гневным осуждением прямых виновников смотрит со слезами на глазах на «развалины», на выжженную войной, почерневшую, опустевшую землю, и выражает уверенность в том, что «скоро в этом выжженном краю» вновь наступит мирная жизнь и зацветут сады, зазеленеют рощи и луга.

Общей типологической чертой понимания счастья, отраженной в поэзии и А. Ахматовой, и Зульфийи, является нематериальность счастья – для обеих поэтесс в понятие «счастье» не входит материальный достаток и жизненное благополучие. В рамках исследования изучаются не только сходства, но и различия в понимании категории счастья Ахматовой и Зульфийей. Для Ахматовой счастье – это недостижимое состояние, которое можно обрести, только реализовав свою миссию пророка. Для Зульфийи счастье – служение Родине. Поэтическое новаторство лирики А. Ахматовой и Зульфийи позволяют осмыслить женское мировосприятие, в котором постижение настоящего счастья возможно в двух случаях: когда женщина может быть услышанной другими, как у Ахматовой; когда женщина способна слышать голоса других, как у Зульфийи.

Литература:

1. Вещизм в творчестве А.А. Ахматовой: [Электронный ресурс] // LitHelper/ URL: https://www.lithelper.com/p_Veshizm_v_tvorchestve_A_A_Ahmatovoi (Дата обращения: 14.11.2021)
2. Иванова, И.С. Экзистенциальное время в поэзии А. Ахматовой // Русская речь. – 2006. - №4. – С. 25-29
3. Ландина А.С. Вещный мир в раннем творчестве А. Ахматовой (на примере сборника «Четки»): // Филологический аспект. 2016. №9. URL: <https://scipress.ru/philology/articles/veshhnyj-mir-v-rannem-tvorchestve-a-akhmatovoj-na-primere-sbornika-chetki.html> (Дата обращения: 14.11.2021)
4. М. Р. Шарафутдинова. «Женская» поэзия - уникальное явление в русской литературе XX века на примере жизни и творчества Анны Ахматовой» Published September 23, 2024 | Version v1 <https://zenodo.org/records/13829775>
5. М. Р. Шарафутдинова. «Исследование темы Родины в женской поэзии русской и узбекской литературы XX века на примере творчества Анны Ахматовой и Зульфийи» Published October 11, 2024 | Version v1 <https://zenodo.org/records/13919153>, 63.
6. М. Р. Шарафутдинова. «Технологии критического мышления на уроках РКИ» Published November 26, 2024 | Version v1 <https://zenodo.org/records/14225310>

РУС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ ФРАЗЕОЛОГИЯ, МАҚОЛ ВА МАТАЛЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

*Хасанова Шахноза Баходировна,
Осиё халқаро университети, рус тили ва адабиёти ўқитувчиси
Email: shahnozaxasanova1994@mail.ru*

Аннотация. Ушбу мақола фразеологизмлар, мақол ва маталлар каби барқарор ифодаларни ўрганишга бағишланган бўлиб, уларнинг маданий меросни асраш ва маданиятлараро мулоқотни ривожлантиришдаги ўрнини очиқ беради. Барқарор ифодалар миллатнинг дунёқараши, қадриятлари ва анъаналарини ифода этади ва замонавий жамиятда муҳим аҳамиятга эга. Глобаллашув ва рақамлашув шароитида фразеологик бирликларнинг мослашуви, сақланиши ва оммалашуви алоҳида долзарблик касб этмоқда. Мақолада тилшунослик, маданиятшунослик ва тарихий жихатлар ўрганилиб, барқарор ифодаларнинг ривожланиш хусусиятлари ва замонавий нутқдаги қўлланиши ёритилган.

Калит сўзлар: фразеология, барқарор ифодалар, мақоллар, маталлар, маданият, рақамлашув, маданиятлараро мулоқот.

Фразеология — тилшуносликнинг бир бўлими сифатида тилдаги барқарор ифодаларни ўрганади. Мақол ва маталлар эса халқнинг тажрибаси, ахлоқий қоидалари ва маданий қадриятларини ифода этувчи фразеологик бирликлар ҳисобланади. Бундай ифодалар халқнинг миллий ўзига хослигини шакллантиришда муҳим ўрин тутди. Глобаллашув ва рақамли технологиялар шароитида бу анъанавий ифодалар йўқолиш хавфи остида турибди, шунинг учун уларни ўрганиш жуда долзарб ҳисобланади. Илмий адабиётларда: Амосова таъкидлайдики, "барқарор ифодалар халқнинг маданий ва тарихий хусусиятларини акс эттиради" [2]. Ромашконинг ишларида мақол ва маталлар маданиятлараро мулоқотда миллий идентификация белгиси сифатида намоён бўлиши қайд этилган [5].

Метафорик хусусиятлар: Рус тилида: "На Бога надейся, а сам не плошай." Бу ерда диний ишонч ва шахсий фаоллик ўртасидаги муносабат метафора орқали берилган.

Ўзбек тилида: "Ишонч яхши, лекин эҳтиёт яхшироқ." Ифодада муқобиллик орқали эҳтиёткорликка чакирув бор.

Фразеологик бирликлар дунёқараш ифодаси сифатида:

- Рус тилида: "Куй железо, пока горячо."
- Ўзбек тилида: "Иссиқ темирни қайчи билан кес." Иккаласи ҳам ҳаракатга чакиради, лекин ўзбек ифодасида эҳтиёткорликка урғу берилган.

Маданиятшунослик таҳлили фразеологизмларнинг турмуш тарзи, анъаналар ва миллий қадриятлар билан боғлиқлигини очиқ беради.

Мисоллар:

- Рус тилида: "Семь раз отмерь, один раз отрежь."
- Ўзбек тилида: "Етти ўлчаб, бир кес." Ҳар иккаласи ҳам эҳтиёткорликка чакирувдир, лекин турмуш тарзи ва меҳнат шаклида фарқ бор.
- Рус тилида: "Держи друзей близко, а врагов ещё ближе."
- Ўзбек тилида: "Дўстнинг юзига тикил, душмanning изидан ўтма." Рус тилида прагматизм, ўзбек тилида эса одоб ва шараф устувор.

Рус ва ўзбек фразеологизми ва мақолаларни қиёсий таҳлил қилиш:

Бир хил мавзуларда:

• **Сабр ва интизорлик:**

- Рус тилида: "Терпение и труд всё перетрут."
- Ўзбек тилида: "Сабр — тугамас хазинадир." **Дўстлик ҳақида:**
- Рус тилида: "Старый друг лучше новых двух."
- Ўзбек тилида: "Эски дўст — қалъа, янги дўст — синов."

• **Хато оқибати:**

- Рус тилида: "После драки кулаками не машут."
- Ўзбек тилида: "Нима эксанг, шуни ўрасан."

• **Тинчлик ва меҳнат:**

- Рус тилида: "Без труда не вытащишь и рыбку из пруда."
- Ўзбек тилида: "Меҳнат қилмасанг, тишламайсан."

• **Хис-ҳислат ва инсоний қадриятлар:**

- Рус тилида: "Молчание — золото."
- Ўзбек тилида: "Олтин гап — кам гап."

Фразеология тил тизимининг энг муҳим қисмларидан бири бўлиб, у нафақат чуқур маданий қадриятлар ва анъаналарни акс эттиради, балки маданиятлараро мулоқот учун асос бўлиб хизмат қилади. Мақоллар, маталлар ва фразеологизмлар каби барқарор ифодалар катта маъновий ва ҳиссий юкка эга бўлиб, халқнинг жамоавий тажрибаси, дунёқараш ва менталитетини ифода этади. Улар маданий идентификацияни сақлашда муҳим рол ўйнайди ва билимлар ҳамда қадриятларни авлоддан авлодга етказиш имконини беради.

Фразеология орқали маданий идентификацияни сақлаш. Ҳар бир тил ўз халқининг дунёқарашига хос хусусиятларни ўз ичига олади ва бу хусусиятлар барқарор ифодаларда ўз ифодасини топади. Фразеология тил ва маданият анъаналарини сақлаб қолишга ёрдам беради. Бу ифодалар орқали ҳаёт, эътиқод, муносабатлар, меҳнат ва бошқа ҳаётий жараёнларга оид концептларнинг ўзига хос ифода шакллари сақланади. Фразеологизмларни ўрганиш ушбу қадриятларни на фақат сақлашга, балки уларни жаҳон

хамжамиятига етказишга, маданиятлараро алмашинув ва ўзаро тушунишни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Рақамли технологиялар ва фразеология ривож иштиқболлари. Глобаллашув ва рақамлашув шароитида фразеологик бирликларни турли тилларда ўрганиш учун қулай воситалар яратиш муҳим аҳамият касб этади. Кўп тилли қўллаб-қувватловга эга рақамли фразеологик базаларни яратиш мазкур соҳани тизимлаштириш ва оммалаштиришда муҳим кадам бўлади. Бундай базаларда таржималар билан бирга, фразеологизмларнинг қўлланиш контекстлари ҳам берилса, турли мамлакатлар фойдаланувчилари на фақат лексик маънони, балки маданий хусусиятларни ҳам англаш имконига эга бўладилар.

Фразеологияни ўрганишда фанлараро ёндашув. Фразеология рақамли муҳитда қандай ўзгаришларга учраётганини чуқурроқ тушуниш учун фанлараро тадқиқотлар зарур. Бундай тадқиқотлар тилшунослар, маданиятшунослар, тарихчилар ва рақамли технологиялар мутахассисларини жалб этган ҳолда амалга оширилиши керак. Фразеологиянинг ижтимоий тармоқлар, интернет маданияти ва турли платформалардаги динамикаси нафақат тилдаги янги тенденцияларни аниқлаш, балки унинг замонавий шароитларга мослашуви жараёнини тушуниш имконини беради.

Фразеологияни таълим дастурларига жорий этиш. Фразеология — маданий мероснинг бир қисми сифатида таълимда алоҳида ёндашувни талаб қилади. Уни мактаб ва университет курсларига киритиш, шунингдек, махсус таълимий лойиҳалар ишлаб чиқиш фразеологияни чуқур ўрганиш имконини беради. Бу ёш авлодга на фақат тилнинг грамматик ва лексик хусусиятларини, балки маданият, анъаналар ва дунёқарашни тушунишга ёрдам беради. Бундан ташқари, бу йўналиш тил бойлигини сақлаш, тилнинг ўзига хос хусусиятларини асраш ва маданиятлараро алоқаларни чуқурлаштиришга хизмат қилади.

Хулоса. Фразеология тилнинг муҳим қисмидир, у шунингдек, маданий мероснинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади. Уни сақлаш ва оммалаштириш учун замонавий технологиялар ва илмий ёндашувлардан фойдаланиш зарур. Фразеологияни ўрганиш кенг қамровли бўлиши ва фанлараро асосда ташкил этилиши керак. Бу эса келажак авлодга тил ва маданият ҳақидаги билимларни самарали етказиш имконини яратади.

Адабиётлар рўйхати

1. Виноградов В. В. “Замонавий рус тили фразеологияси ҳақида”. М.: Фан, 1971.
2. Амосова Н. Н. “Инглиз тили фразеологиясининг асослари”. Л.: Ленинград давлат университети, 1963.
3. Шанский Н. М. “Замонавий рус тили фразеологияси”. М.: Маориф, 1985.
4. Зимняя И. А. “Лингвомаданиятшунослик: истиқболлар ва вазифалар”. Санкт-Петербург: Фан, 2002.
5. Ромашко С. А. “Мақол ва маталлар маданиятлараро мулоқотда”. Қозон: Қозон университети, 2010.
6. Хасанова Шахноза Баходировна. (2025). ПОНЯТИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО ОБОРОТА. MEDICINE, PEDAGOGY AND TECHNOLOGY: THEORY AND PRACTICE, 3(5), 71–82. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15375653>

XIII ASR ARUZHUNOSI SHAMSIDDIN MUHAMMAD IBN QAYS ROZIY DAVRI, HAYOTI VA IJODIGA QARASH

Shohista Mulloqulova

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: ushbu maqolada adabiyotshunoslik tarixida poetika masalalariga diqqat qaratgan fors-tojik adabiyotining yetuk olimi Shamsiddin Muhammad ibn Qays Roziyning hayot yo'li hamda uning qalamiga mansub “Al-mo‘jam” risolasi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Xorazmshohlar, mo‘g‘ullar, debocha, “Al-mo‘jam”.

Аннотация: в данной статье рассказывается о жизненном пути Шамсиддина Мухаммада ибн Кайса Рази, зрелого исследователя персидско-таджикской литературы,

обратившего внимание на вопросы поэтики в истории литературоведения, и написанного им трактата «Аль-моджам».

Yaqin va O'rta Sharq xalqlari tarixida XIII asr, asosan, mo'g'ullar hujumlari bilan esda qolgan. Tarixdan ma'lumki, XIII asr boshlarida O'rta Osiyoda xorazmshohlar davlati (1097-1231) mavjud edi. Bu davlat Alouddin Muhammad ibn Takash Xorazmshoh (1200-1220) davrida davlat iqtisodiy-siyosiy taraqqiyot va harbiy qudrat borasida eng yuksak cho'qqiga erishadi. Davlat hududini kengaytirish jarayonida, nafaqat Iroq-Ajamiy, balki Mozandaron, Ozarbayjon, Shirvon, Fors, Sijiston, Kesh yerlarini ham o'z davlatiga bo'ysundiradi va hatto Hindiston chegaralari tomon ham yetib boradi. 1219-yildan boshlangan Chingizxon yurishlari natijasida Xorazmshoh birin-ketin o'z davlati yerlaridan ayrila boshlaydi. O'rta Osiyodan qochishga majbur bo'ladi va 1220-yilda Kaspiy dengizida joylashgan orollardan birida vafot etadi. Hokimiyat vafotidan so'ng Jaloliddin Mangburniy qo'liga o'tadi.

Xorazmshohlar davlatida ilm-fan, maorif va san'at yuksak darajada bo'lgan. XII–XIII asrlarda yashagan ko'plab ilm ahli xorazmshohlar saroyida yoki davlati tarkibida yashagani bejiz emas, albatta. Shu sabab ham Rashiduddin Vatvat “Xorazm azaldan ilm ahlining maskani, donishmandlar karvonlarining to'xtash joyi bo'lgan” deb bejiz yozmagan.

Xorazmshohlar saroyida yashab, ijod etgan allomalardan biri Shamsiddin Muhammad ibn Qays ar-Roziy bo'lib, dastlab, Alouddin Muhammad ibn Takash davrida, keyinroq o'g'li Jaloliddin Mangburnu (Manguberdi) davrida yashagan. Qays ar-Roziyning tug'ulgan yili ma'lum bo'lmas-da, Tehron yaqinidagi Ray shahridan ekanligi aytiladi. Uning hayoti va ijodi haqida eng ko'p ma'lumotni “Al-Mo'jam fi maayiri ashar al-Ajam” asari muqaddimasida uchratamiz.

Bundan ma'lum bo'ladiki, Qays Roziy uzoq vaqt Movarounnahr va Xurosonda yashagan, taxminan hijriy 601 va milodiy 1204-yilda tug'ilgan. Keyin besh-olti yil Buxoroda, 614 (1217) - yillarda Marv shahrida yashagan. Xorazmshoh Alouddin Muhammad ibn Takashning yaqin kishilaridan bo'lgan, hatto 1217-yilda Xorazmshohning Bag'dodda yurishi vaqtida Qays Roziy ham u bilan birga bo'lgan. Keyinroq mo'g'ullar bosqini natijasida, Roziy Farrazin qal'asi yaqinidagi janglardagi tartibsizlik natijasida o'z asarlarini yo'qotadi, keyinchalik o'sha yerlik mahalliy aholiga pul berish evaziga asarlarining ayrim sahifalarini yig'ib oladi. Roziy mo'g'ullar hujumining barcha dahshatlarini oz ko'zi bilan ko'rgan va hatto ikki marta asirga olingan. Ammo tasodifan ularning qo'lidan qutulishga muvaffaq bo'lgan. Hijriy 624- va milodiy 1226-yilda Qays Roziy Sherozga keladi va u yerda Fasr viloyati qozisi Sad ibn Zangi (1195-1230) hamda vafotidan so'ng, o'g'li Abubakr ibn Sa'd Zangin (1230-1258) boshqaruvida yashab ijod qiladi.

Qays Roziyning hayoti va faoliyati haqida ma'lumot beruvchi yagona va keng qamrovli manba “Al-Mo'jam” asarining debochasi hisoblanadi. Va unda keltirilgan birinchi sana 614 (1218)-yildir. Bu sanada Roziy Xorazmdan Iroqqa sayohat qilganini tushuntiradi. Shuningdek, asarning xotima qismida nisbatan erta hijriy 601 (1205)-yil keltirilgan bo'lib, unda she'r ishqibozi Xoja Imom Buxoriy xizmatiga kirganligini va 5–6 yil Buxoroda yashaganini eslab o'tadi: “Chunon ki maro bo faqehe aftod, ki ba Buxoro dar Sanai ixda va sittamiya (soli 601 h./ 1205 m.) ba xidmati man rag'bat namud”.

Roziyning Sulton Muhammad Xorazmshoh dargohiga qanday yetib kelganini bilmaymiz. Bu borada asarning debochasida hech narsa demagan. Bizningcha, Xorazmshohlar davlatida ilm-fanning gullashi Roziyning ham saroyga taklif qilinishiga sabab bo'lgandir.

Ikkinchi sana 614 (1218)-yillar tarix sahifalarida ham tatar-mo'g'ul bosqinlari bilan mashhur. Roziyning o'zi ham bu haqda: “Huchumi kufforu va nuchumi tator, ki az du sol boz muntashir bud, muhaqqaq gasht”. Aynan ushbu fitna va yurishlar, shuningdek, Xorazmshohning g'ururi sabab ko'plab ilm ahli hijrat yo'liga o'tadilar. Bu hijrat 614 (1218)-yilda bo'lib, Shams Qays Sulton Muhammad Xorazmshoh bilan birga Iroqqa yo'l oladi. Sulton Muhammad mo'g'ul kuchlarini bir necha yil avval ko'rgan bo'lishiga qaramay, ushbu fitnalarni bostirish uchun darrov qaytmaydi, balki Samarqand shahri yaqinidagi jang natijalarini nazorat qilib, u yerda 110 ming tojik va turkman askarlaridan iborat katta qo'shinni saqlaydi. Biroq xiyonat sabab shahar mo'g'ullar tomonidan egallanadi. Samarqand egallangach, Chingizxon Sulton Muhammadni ta'qib etishni kuchaytiradi. Tarixdan ma'lumki, bu to'qnashuvlar mo'g'ullar g'alabasi bilan yakunlanadi. Sulton Muhammad Xorazmshoh sarson-sargardonlikdan so'ng 1221-yil noyabrda vafot etadi.

Xorazmshohlar tarqatib yuborilganidan keyin Shams Qays 629- (1227–1228) yili Iroqdan Fors viloyatiga kelib, Atobak Saad bin Zangiy xizmatiga kiradi. Uning vafotidan so'ng o'g'li Abubakr bin Sa'd Roziyga hurmat va ehtirom ko'rsatadi. “Ba ma'muni Fors andoxtam v aba husni xidmati xudovandi podshohi sa'id Atobak Sa'd ibni Zangi ilticho soxtam va alhaq, podshohe bud az mahzi lutfi xudo ofarida va dari xuchrai xossai ra'fatu ne'mati u parvarida”, “muluki Arab va al-acham Atobak Abubakr ibni Sa'd ibni Zangi Nosir amirulmu'minin abaduddahr poydor dorad”.

Shams Roziy adabiy merosidan bizga yetib kelgan eng muhim asar “Al-Mo'jam” risolasi bo'lib, she'riyatning uchligini o'zida birlashtirgan. Asarning debochasidan ma'lumki, muallif kitobini 614-(1218) yili Movarounnahrdagi bir olimning iltimosiga ko'ra yoza boshlagan. Tatar-mo'g'ullarning bosqinlari natijasida qisqa muddatda asarni yakunlay olmaydi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, Farrazin qal'asi atrofidagi mo'g'ullar bilan to'qnashuvlarning birida Roziy har doim yonida olib yuruvchi “Al-Mo'jam” asarini va yana bir qancha qo'lyozmalarini yo'qotib qo'yadi. Biroz vaqt o'tgach, muallif o'sha yerlik dehqonlar orqali kitobning bir qismini topishga muvaffaq bo'ladi. Uzoq yillar sarson-sargardon yurib, Fors mintaqasida Atobak xizmatiga kiradi. Fors ulamolari uning ezgu niyatidan xabardor bo'lib, bu xayrli ishni tezroq yakunlashini so'raydilar. Va natijada taxminan 630- (1232–1233) yillarda yozib tugatadi. Kitob hajm jihatdan katta bo'lib, ikkita arab va fors tillarida yoziladi. Ya'ni kitob, asosan, arab tilida yozilgan bo'lib, misollar fors tilida keltiriladi. Biroq Shams Qays Roziy kitobini ilm ahliga taqdim etganda olimlar arab tilida yozilgan kitobda fors tilidan misollar keltirish to'g'ri emas deya unga e'tiroz bildirishadi. Undan ko'ra kitobni ikki qismga ajratib, birinchi qismini arab tilida, ikkinchi qismini fors tilida yozish maqsadga muvofiq kelishini tavsiya etishadi. Muallif ushbu tavsiyaga amal qilgan holda fors tilida to'plagan ma'lumotlarini to'la kitob holiga keltiradi va unga “Al-mo'jam fi maoyiri ash'orul-Ajam” deb nom beradi. Ayrim manbalarda asar “Hadoyiqu-l-mo'jam” (“So'z (lug'at)larning bog'chalari”) deb ham yuritiladi.

“Ammo cham'e digar az tabaqai zurafoyu halqai shuaro, ki dar e'chozi nazmi porsi dami isavi zanand va dar ibrozi oyoti maonii dari yadi musavi namoyand, va guftand: “Du tasnif dar yak silk kasidanu du lug'atro ba yak iborat sharh kardan, ki foidai on bar yak qavm maqsur boshad va har yakro az ahli on du lug'at istifoi hazzi xesh az on nagardad”.

“Al-mo'jam” asari hali to'liq o'rganilmagan xazinadir. “Ilmi segona” (Ilmlar uchligi)ni o'zida mujassamlashtirgan ushbu asar forsiy adabiyot tarixida poetika masalalariga bag'ishlangan asarlarning gultoji sifatida e'tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Болтабоев Х. Шарк мумтоз поетикаси. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2006.
2. З.М.Буниятов. Государство Хорезмшахов – Ануштегинидов 1097- 1231. Издательство «Наука», Москва, 1986.
3. Н.Ю.Чалисова. Персидская поэзия на весах поэтики. Шамс аддин Мухаммад ибн Кайс ар-Рази. Свод правил персидской поэзии. Москва, 1997.
4. Шамси Қайси Розӣ. Ал-мўъҷам/тахиягар ва муаллифи луғот ва тавзеҳот У.Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991.
5. Шарифов М. Шамси Қайси Розӣ-нокиди шеър. – Душанбе.«ЭР-граф» 2010.

SHONALARNI SILKITGAN RUHIYAT

Ruxsora Imomova,

BuxDU tayanch doktoranti E-manzil: r.a.imomova@buxdu.uz

Annotatsiya: O'zbekning buyuk shoirlari ko'p. Shulardan biri Buxoro tuprog'ida ulg'aygan Tilak Jo'radir. Shoir ham ilm xodimi, ham tarjimon sifatida qalam tebratgan. Tosh shaharga sig'maydigan darajada keng sahroyi ruhi bor edi unda. Tilak Jo'raning sermahsul bo'lmasa-da, serma'no ijodi o'zbek adabiyotshunosligida hali yetarlicha qadr topib ulgurmagan esa-da, o'zbek adabiyotidagi o'rni beqiyos va kitobxonlarning qalbidan munosib o'rin egallab ulgurgan. Maqolada xassos shoir Tilak Jo'raning she'riyati qatlarida yashiringan shoir ruhiyatiga nazar solamiz.

Kalit so'zlar: ruhiyat, hissiy kechinma, “Munojoti mansur”, badiiy asar tili, uslub

Bu dunyoda shoir va she'ning dardidan og'ir dard yo'q. Bu yukni sog' tanida xasta insondek har qanday odam ham butun umr ko'tarib yurolmaydi. Xassoslarning g'ami ham ichkin bo'ladi. Shoirning ichiga yutgani esa qon bo'ladi, qon she'rga siyoh bo'ladi. Nolalari bo'g'zidan otilib chiqmaydi, bu nolalar qancha vaqt bog'zidan otilolmay yuradi, yara bo'ladi, yiring bog'laydi. Yiring ham ichga qarab oqadi. Butun vujudiga dardni suvab chiqadi. Butun vujud xastalikni bo'yniga oladi, ruh so'nadi. Keyin nola emas, ana shu "so'nib qolgan ruh" tashqari mo'ralaydi. Kimdir uni chaqirishini istaydi. Hech bo'lmasa egasi!

Bir yalanglik bo'lsa,
To'yib-to'yib baqirsang,
So'nib qolgan ruhingni,
Qalqib-qalqib chaqirsang! [Tilak Jo'ra, 1990;5]

Bu ruhga sohiblik qilmoq ham oson emas. Bu ruhni chaqirganda ichikib qalqmaslikning ham iloji yo'q. Bu ichdan kelgan isyon ovozidir. Bu isyon ko'p vaqt zanjirlandi, uni kuylaguvchi tillar kesildi. Tilak Jo'ra: "*Qo'rqib-qo'rqib og'zimni ochaman/ Tilim yo'q*, deganda aynan shuni nazarda tutgan edi. bu og'riq Cho'lponning: *Tilim zanjirlanmish, derlarki: "Gapir!" / Ko'ngilning g'izosi qop-qora qonlar* [Cho'lpon, 2021;8] satrlarida ham shunday necha isyonlarning bostirilgani, alaloqibat bu til egalarining ham yo'q qilinish haqiqatini ko'rish mumkin.

Buxorolik shoir Tilak Jo'ra shoirona ruhiyatga jo'ra inson edi. U hayoti davomida ana shu ruhiyatga g'amxo'rlik qilib yashadi. Ezgin davrni ham, ezgin so'zni ham, ezgin elni ham yolg'iz qoldirmadi.

Tilak Jo'ra "*qo'llarni bog'lar imkonlar*"ni anglar edi. Cho'lponning erksiz qahramonlari aksi Tilak Jo'raning *Sanduvochida* namoyon bo'ladi:

Sayrab quchmoqqa osmoning yo'qdir,
Yayrab quchmoqqa oshiyoning yo'qdir. [Tilak Jo'ra, 1990;6]

Mustaqillikka qadar o'z yurtimizda o'zimizniki bo'lmagan uyimiz, o'zimiz ucholmagan osmon ostida yashadik. Men qanday qilib bir asr mobaynida buni anglamaslik mumkinligini anglolmayman. Rauf Parfi bekorga "*Zahmatlarda chirpingan, bechora xalqim!*" demagan. Odam o'z xalqini *bechora*, deb atashi qanchalar og'ir, *chirpingan* deyish qanchalar og'riqli. Chirpinib yashasa-da sassiz o'tishdi. Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Tilak Jo'ralar bu chirpingan xalqning ovozi bo'lib chiqdi. Urush mavzulari bahonasida erksizlik motivi yetakchilik qilgan "Asr ovozi" antologiyasining har bir sahifasida sotsialistik tuzumdan aziyat chekkan turli millatlar ovozi shoirlar tilidan so'zlanadi. Tilak Jo'raning tarjima sohamizning rivojlanishida ham xizmatlari katta. Shu antologiyaning dunyoga kelishida yuqorida sanagan uch shoirimiz boshchilik qilib, eng sara tarjimonlar xizmatidan foydalanishgan. Bu tarjimalarda dardi yagona – Ozod inson g'oyasi bo'lgan to'rtta qit'a shoirlari ijodidan na'munalar jamlangan. Har kim e'tiqodiga yarashgan ish qiladi. Tilak Jo'raning har tomonlama mukammal insoniy e'tiqodi, o'z yo'li bor edi. Bu e'tiqod unga Cho'lpondan meros qolgan. Bu e'tiqod chirkin tuzum ichida zalolatga ostida qoladi, noilojlik yukini oladi. Ammo qalbni kemiraveradi. Cho'lponning

Bir tutam sochlaring mening qo'limda,
G'ijimlab o'paymi, yo tarab-echay,
Sir deb saqlaganing mening qo'ynimda,
Sir deb saqlayinmi, yo yelga sochay. [Ч ўлпон, 1994; 64]

misralarida ham ne-ne aytilmagan haqiqatlarning timsoli edi soch! Qaro sochning ostida qaro tunda ko'rinmas bo'lganidek jilovlangan sirlar yashirindir. Bunda shoir o'z umriga kuyib sukut saqlamagan, ayta olganlarini ham aytolmayotgan odamlarga haqiqatlarni uqtirish uchun chidagan. Hali qiladigan ishlari ko'pligi uchun bardosh bergan. Shu Bardoshning badiiy in'ikosi Tilak Jo'raning ko'ksida tipirchilaydi.

Qachonlardir otilmagan tosh
Hovuchimda hamon zoriqar.
Uni ko'kka, yerga otaymi
Yo gavhar deb, bosib bag'rimga –
Umr bo'yi quchib yotaymi?!
Uni ko'kka, yerga otaymi?!
Hovuchimda zoriqdi bardosh,
Ko'tarolmay belim bukilar.

Qachonlardir otilmagan tosh
Laxcha cho'g'day yerga to'kilar!

Otilmagan, zoriqqan, cho'g'day tosh va uning og'irligidan bukilgan bel timsolida shoirning vijdoni bo'y ko'rsatib turadi. Cho'lpon uslubida yozilgan ushbu satrlarda ikkita qalb urib turibdi. Mardlar qo'lida otilmay qolgan toshlari bor yurtning boshida ming savdolar qaynaydi. Bu Turkistonning qayg'usidir. Tilak Jo'ra asl turk og'lioni, chin shoir. U o'zining mashhur sanduvoch obrazida ham yig'layotgan Turkiston va turkiylarning achchiq qadarlarini aks ettirsa, ham shoirlarning alam to'la yuraklari gupillaydi.

Osmoni og'uli,
Makoni dog'uli,
Qushcham,
Turkiy titrog'ingga bunchalar sitam.
Chatanlarda chug'ur-chug'urlab
Umidim va umrim o'g'irlab

Tolding:

Tushlaringda Turkiston ko'rib... [Tilak Jo'ra, 1990; 6]

Tilak Jo'ra va uning maslakdoshlari Vatan haqida gapirganda umidbaxsh so'zlarni sermazmun iboralar bilan to'ldirib osmondan mo'jiza-chalpak kutilgan ilmiliq so'zlarga o'rin berishni ma'qul ko'rmaydi. Ular achchiq dardni o'choqlari bilan tasvirlaydi. Cho'lponning "Binafsha"sini ezgan nafs bandalari endi shoirning *Sanduvochini* qiyratishadi. "*Chatanlarda chug'urlagan sandovoch*" yengil istifoda qilib ketaveriladigan tashbeh emas. Bolsheviklarning supurib-sidirib tashib ketayotgani yetmaganiday, xalqda qolgan yuqlarni o'zimizning laganbardor amaldorlar burunlari ostiga urdilar. Burunlari ostiga urishga topmasalar chatanlari ostiga urdilar. Bu qo'pollik emas, haqiqat. Bu misralarni yozganda shoir qanday holda bo'lsa, tahlilchining qalami undan kam nafrat sochmasligining iloji yo'q. Bu davrning shoirlari shunday qontalash yozdilar. Chunki muhitning chirkinligi suv bo'yida choriq yechishga toqat qoldirmasdi. Professor Qozoqboy Yo'ldoshev Shavkat Rahmonning: *Buyuk Turon kengliklarida/ urug'lar bir-birin yedi tiriklay...* misralari haqida mushohada yuritar ekan, xuddi shu jihatiga o'quvchiga eshittirib aytadi: "U - yurt farzandi va uning egasi! Chin farzand sifatida arzon xayrixohlik, chuchmal muhabbat ulashuvchini emas, ruhni uyg'otuvchi, hissiyotni sergaklantiruvchi, qilichday keskir, qamchiday botguvchi, qalampirday achchiq haqiqatning zalvori bilan Vatan vujudidagi va vatandosh ruhiyatidagi zanglarni ko'chirmoq istaydi". [Q.Yo'ldosh.2018; 94b]

She'riyatni hamohang tarzda hissiy duet ya'ni hech qanday vositasiz shoir va kitobxonning ruhiyatini bog'lay olishi darkor. Ayni shu tug'yonli tuyg'ular haqida Tilak Jo'ra qorako'lcha ohang va so'zlarni shunday qo'llagan:

Titrasa tovushingdan
Dimiqqan bag'ring, tanang
Sochilib dil g'ubori
Qoyadagi maysaday
Silkinib tursa shonag. [Tilak Jo'ra, 1990; 5]

Shu o'rinda shoirning o'ziga xos so'z qo'llashdagi sodda uslubiga kamtarona to'xtalib o'tsak.

Tilak Jo'ra she'rlarida qishloq insoni asosiy qahramon sifatida dilidan qaynab chiquvchi basit fig'onlari beg'ubor aksini topadi. Yuqoridagi bandda shona so'zi Qorako'l, Olot shevalarida yelka ma'nosini bildiradi. Ammo o'zbek tilining izohli lug'atida taroqsimon gulbarg va tojik tilidan kirib kelgan shona-taroq ma'nolari keltirilgan. [Izohli lug'at, 2006; 595]

Kundan-kunga oshar g'ussam
Toliqqan to'rt devol yig'lar. [Tilak Jo'ra, 1990; 10]

Ushbu she'rda ham devor so'zining *devol* varianti qo'llangan. Shevadagi so'zlarni she'riy uslubiga aylantirib, shoir badiiy asar tiliga ham o'zgachalik baxsh etadi. Har bir she'ridan kamida bitta shunday chiroyli so'zlarga ko'z tushganda bu, albatta Tilak Jo'ra ijodi ekanligi yaqqol sezilib turadi. Shoirdan oldin Qorako'l, Olot tumanlariga xos tilni boshqa ijodkor qo'llamagan. Bu ham Shoir yuragidagi kindik qoni to'kilgan tuproqning bir parchasi aksidir.

O'g'uz lahjasiga oid bunday so'zlar eski turkiy tilning asosini tashkil qilgan.
Suqlanadi tun bo'yi menga

Bolorga bosilgan vassalar. [Tilak Jo'ra, 1990; 17]

Ushbu (oftobbardor, yalak, jurob, kalish) kabilar bilan shoir o'z izini adabiyotga muhrlab ketdi. Shevani, tilni faqat shoirlargina emas, lahjalar ham o'z shoirini "ana U" deya mag'rur namoyish qila oladi. Tilak Jo'ra tug'ilgan joyini naqadar aziz tutardi. Yuqorida sanagan so'zlarimizning bari bitta "Munijoti Mansur" she'ridan joy olgan. Tilak Jo'ra kichkina jussasi bilan ulkan dardlarni ko'targan shoir. Ayni shu she'rda Chori chol kuyugiga o'quvchini yuzlashtirar ekan, qonga to'lmagan qalb va qon yoshday oqmagan ko'zlar topilmasa kerak. So'nggi o'g'li va kampiri o'lib kinsasiz qolgan Chori chol taqdiri ba'zan o'z dardiga yig'lasa, ba'zan yo'qotishga vijdonidan bo'lak narsasi bo'lmagan, hech jonni atrofida ko'rmay, mudom yolg'izlikka mahkumday yashovchi shoir g'ussalarini akslantiradi. Bir obraz ortidan million xalq iztirobini chizadi:

G'ivirlar bo'g'zimda chumoli
Undan kechib -kecholmayman,
Yutib-yutolmayman,
Mening ona xalqim
Kechib-kecholmaganday paxtadan
Dasturxonni bo'shab borsa ham,
Bolalari qaqshab borsa ham,
Rizqi-ro'zin birov oshab borsa ham,
Kecholmaganday paxtasidan
Men ham kecholmayman bu hasratlardan... [Tilak Jo'ra, 1990; 20]
Mana quyidagi misralarda endi hasrat ipi shoirning bo'g'ziga osiladi:
Bu qanday tamg'adir
Peshonamga bosilgan
Go'yo oyog'im yerdamas
Osmonga osilgan... [Tilak Jo'ra, 1990; 21]

Tilak Jo'ra uchun shoirlik qismatdir, Payg'ambar yelkasida muhri nubuvvat bo'lgani kabi shoirning peshonasida shoir- bir umr xalqning iztirobini shonalarida ko'tarib yuruvchi inson, deya o'yilgan bo'ladi. Chori cholning hech narsasi qolmadi, tuyg'ulari-da. Tuyg'ular odamlarga, yaqinlariga nisbatan bo'ladimi, odamni odam baxtli qiladimi, odamni farzand shodon qiladimi? Chori cholni endi hayotga nima bog'lab turadi? Shoirni-chi? Shoirning oddiy odamdan farqi ham shunda. Shoirning kimsasi qolmasa ham, she'ri hayotda qolishiga tirkak bo'ladi. Chori chol bolasi uchun yashagan bo'lsa, shoir eli uchun yashaydi. Bolasi qolmasayam eli borligini his qiladigan katta sezimga ega:

Mening ham nimam qoldi?
Ko'zimdagi yosh
Bag'rimdagi toshdan bo'lak
Mening ham nimam qoldi
Oyog'im ostidagi omonat yerdan bo'lak,
Ruhimdagi tumonat
She'rdan bo'lak... [Tilak Jo'ra, 1990; 24]

O'tgan asrda o'zini sotmagan shoir bo'lib qolish uchun Ibrohim Haqqul ta'biir bilan aytganda "Kafanni yelkada olish"ga jur'at kerak edi. Bu nomdan ko'pchilik haqni aytolmaganidan vijdoni qiynalgani uchun voz kechib, qalamni tashlagan bo'lsa, ikkinchilar ikkinchi madhiyabozlik, sotsialistik realizm usuliga o'tib olishdi. Tilak Jo'ra esa ayni shu ondagi shoir vujudi og'riqlarini tasvirlaydi:

Zarafshon kichrayib
Irmoq bo'lganday
Kichrayar Chori cholning ko'zlari,
Kichrayar Tilak Jo'raning
Jussasi
Aytar so'zlari
Kichrayib boradi.

Tilak Jo'raning aytar SO'Zi kichraygani yo'q, shoir iymoni bu SO'Zga yana qamchi uradi, SO'Z yana to'lg'onadi, SO'Z ohlanadi, SO'Z faryod uradi. SO'Z bir joyda depsinib turmaydi,

alaloqibat otilib chiqadi. Tilak Jo'ra shunday portlab turguvchi shoir. U xalqini ayasa-da, o'zini ayamaydi. "Munojoti Mansur" Orziqul, Shodiqul, Turdiqul kabi uch o'g'ildan ayrilgan otaning yaproqday silkingan yelkasiga qo'l qo'ysa-da, shoir ko'ksidagi yarani shilib turadi, tirnab, yuladi.

Tilak Jo'ra va uning tengdoshlari jadidlar SO'Zini qo'lga olib, XXI asr derazalaridan kirgan sabolarning qanotiga bog'lashadi. Bu SO'Zlardagi Kuch, Jasorat bugungi shoirlarning yuragida balqib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo'ra, T.Ruhiyat. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018
2. Yo'ldoshev, Q. So'z yolqini. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018
3. Cho'lpon, A. Asarlar (uch jildlik, 1-jild).–Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 1994
4. Cho'lpon, A. She'rlar. –Toshkent: "Akademnashr", 2021
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. –Toshkent: "O'zbekiston milliy ensklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006

XALQ DOSTONLARINI O'QITISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Anisbekova Dildufaxon Maxammadumar qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Mustaqil tadqiqotchisi anisbekova04@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek xalq dostonlarini o'qitish va uning ahamiyati hamda dostonlarni o'qitishda psixologik xususiyatni hisobga olish va uning ahamiyati borasida ilmiy nazariy qarashlar tahlil etilgan. Xalq dostonlarini yoishlar psixologiyasiga ta'siri borasida fikr va mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: doston, xalq og'zaki ijodi, psixologik xususiyat, bola, tarbiya, ta'lim, folklor.

Xalq dostonlari umuminsoniy ma'naviy qadriyatlarni o'z ichiga olgan umumiy madaniy kompetensiyani shakllantirish uchun katta axloqiy salohiyatga ega bo'lgan xalq og'zaki ijodiyotining urf-odatlarini butun majmuasi, madaniyatning turli sohalarida ma'lumotlarni birlashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratib beruvchi majmuadir. O'zbek xalq dostonlari milliy madaniyatimizning asosi va xalqning ma'naviy boyligini o'zida aks ettiradi. Ularni o'qitish bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Chunki dostonlar yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash, ularning ma'naviy-axloqiy qarashlarini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. O'zbek xalq dostonlari xalqning urf-odatlarini, qadriyatlari va tarixini ifoda etuvchi nodir asarlardir. Ularni o'qitish orqali yosh avlodning milliy o'zligini anglashga erishiladi.

O'zbek xalq dostonlari — milliy merosimizning bebaho qismi bo'lib, o'quvchilarda ma'naviyat, vatanparvarlik va estetik didni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Xalq dostonlarini o'qitish jarayonida pedagogik-psixologik xususiyatlarni inobatga olish muhimdir. O'quvchilar yoshiga mos bo'lgan usullarni tanlash va psixologik mezonlarga amal qilish, bu jarayonning asosiy natijasi o'quvchining tafakkurini va milliy ruhni shakllantirish bilan belgilanadi.

Xalq dostonlarini o'qitishning pedagogik-psixologik xususiyatlariga o'tgan XX asrning oxirlarida murojaat qilina boshlandi. L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, J.P.Piaje. N.K.Krupskaya, S.Ga'niyeva, M.Jo'ryaev, A.Mahmudovlar kabi ko'plab mutaxassislar xalq dostonlarini o'qitishda psixologik mezonlarning zarurligini e'tirof etganlar.

Dostonlarni o'qitishda o'quvchilarning yosh psixologik xususiyatlarini hisobga olish ularning mavzuni to'liq o'zlashtirishiga yordam beradi. Dostonlarning quvnoq va ma'nodor qismlarini soddalashtirib o'qitish orqali ular ertak va hikoyalarga bo'lgan qiziqishini oshirish, falsafiy va ma'naviy mohiyatini ochib berish orqali ularning dunyoqarashi kengaytirish mumkin.

Dostonlardagi voqealar o'quvchilarni hissiy jihatdan jalb qiladi. Bu ularda qahramonlik, sevgi, sadoqat va matonat kabi insoniy fazilatlarni anglashga yordam beradi. Rolli o'yinlar, musobaqalar va dostonlar asosida qiziqarli topshiriqlar tayyorlash o'quvchilarning darsga bo'lgan

motivatsiyasini kuchaytiradi. Mashhur psixolog L.S.Vigotskiy o'zining "Madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi" bilan bolalarning psixologik rivojlanishi va ta'lim jarayoniga yangi yondashuvni taklif etgan. Ushbu nazariya asosida shaxsning aqliy rivojlanishi, jamiyatning madaniy tajribasi, vositalar va til orqali shakllanishi yotadi. Ushbu yondashuv xalq dostonlarini o'qitishda o'quvchilarning tafakkuri, hissiy holati va nutq faoliyatini rivojlantirishda qanchalik muhim ekanligi ilmiy asoslangan [Vygotsky, 1979: 159].

L.S.Vigotskiy ta'kidlashicha, inson tafakkuri va aqliy faoliyati madaniy vositalar orqali rivojlanadi. Til, yozuv, san'at va xalq dostonlari kabi madaniy meros inson rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Til nafaqat fikrlash vositasi, balki bola uchun tashqi dunyo bilan aloqani o'rnatish vositasidir. Xalq dostonlari til boyligini oshirish va bolaning fikrlash qobiliyatini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. L.S.Vigotskiy o'quvchilarning mustaqil ravishda hal qila olmaydigan, lekin boshqalar (o'qituvchi, ota-ona, tengdoshlar) yordamida o'zlashtira oladigan vazifalar hududini tushuntirgan. Xalq dostonlarini tahlil qilish va tushunish jarayoni ZPD (yaqin rivojlanish zonasi) doirasida o'quvchilarning rivojlanishini rag'batlantiradi [Vygotsky, 1979: 159].

Xalq dostonlari millatning ma'naviy va madaniy merosini aks ettiradi. Bu dostonlar orqali o'quvchilar milliy qadriyatlarni o'rganadi va o'z shaxsiy dunyoqarashini boyitadi. Dostonlarda tasvirlangan qahramonlarning o'zaro munosabatlari bolalarning ijtimoiy va axloqiy ko'nikmalarini shakllantiradi. L.S.Vigotskiy ijtimoiy o'rganish jarayonini shaxs rivojlanishining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida ko'radi. Xalq dostonlari o'quvchilarga murakkab badiiy tilni tushunish va ulardan foydalanishni o'rgatadi. Bu jarayon tafakkurni boyitish va nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi. Xalq dostonlaridagi dramatik voqealar, qahramonlarning hissiyotlari va his-tuyg'ulari o'quvchilarda hissiy rezonans uyg'otadi. His-tuyg'ular o'quv faoliyatida muhim o'rin tutadi, chunki ular bolalar uchun ta'lim jarayonini yanada mazmunli qiladi. Dostonlarni o'qish orqali o'quvchilar qahramonlar bilan birga ularning muammolari va zafarlarini his qilishni o'rganadi. Bu hissiy tajriba o'quvchilarda empatiya va hamdardlik kabi axloqiy fazilatlarni rivojlantiradi. Xalq dostonlari o'zining boy va obrazli tili bilan o'quvchilar nutqini boyitadi. Bu dostonlarda ishlatiladigan sinonimlar, maqollar va iboralar tilni tushunish va ifodalash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Dostonlardagi qahramonlar nutqini o'rganish orqali o'quvchilar muloqot va fikr bildirish usullarini o'zlashtiradi. Dostonlarni o'rganish jarayonida o'quvchilar murakkab grammatik va semantik tuzilmalarni o'zlashtiradi. Xalq dostonlaridagi tasviriy voqealar bolalarning tasavvur qilish va badiiy obrazlarni yaratish qobiliyatini rivojlantiradi. Ijodiy tasavvurni bolalarning rivojlanishida muhim omil deb biladi. Dostonlarni tahlil qilish va ularning davomini tasavvur qilish jarayonida o'quvchilarning badiiy tafakkuri rivojlanadi.

L.S.Vigotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi asosida xalq dostonlarini o'qitish interfaol metodlardan foydalangan holda amalga oshiriladi. Masalan, o'quvchilar guruhlarda doston voqealarini tahlil qiladi va munozara qiladi. Dostonlardagi qahramonlarning xarakteri va ularning qarorlari Vigotskiy nazariyasidagi madaniy o'rganish jarayonining amaliy ko'rinishi hisoblanadi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi suhbat, shuningdek, o'quvchilar o'rtasidagi muloqot dostonlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi xalq dostonlarini o'qitishda nazariy va amaliy asos sifatida xizmat qiladi. Dostonlarni o'rganish jarayoni orqali o'quvchilarda tafakkur, hissiy rivojlanish va nutq faoliyati shakllanadi. Bu jarayon shaxsning madaniy va intellektual rivojlanishi uchun muhim bo'lib, ta'lim madaniyatni avloddan avlodga yetkazishning asosiy vosita sifatida hisoblaydi [Vygotsky 2013: 262].

Vigotskiy ZDP (Zona blizyatshego razvitiya), (yaqin rivojlanish zonasi) nazariyasini ishlab chiqqan va uni yaqqol ta'lim bilan bog'lab, ta'lim jarayonidagi rivojlanishiga yo'naltirilgan bo'lib, bola o'z bilim va makalalarini o'rgatuvchi yordamida rivojlantirish imkoniyatlar zonasi deb ayatdi. Ushbu nazariyani xalq dostonlarini o'qitish bilan bog'lab, bolalarning fikrlash qobiliyati, tasavvur kuchi va hissiy rivojlanishida ta'sir ko'rsatishini ta'kidlagan. O'qituvchi dostonni tushunish uchun bolalarning hozirgi imkoniyatlarini tahlil qilib, ularga yordam kerak bo'lgan qiyinchiliklar zonasini belgilashi lozim.

Xalq dostonlarini o'qitishning psixologik xususiyatlarini o'rgangan yana bir psixolog A.N.Leontev o'zining faoliyat nazariyasi nomli psixologik ta'limotida ta'lim jarayonini tushunish va uni samarali tashkil etishda amaliy yo'nalishlarni belgilab beradi. Faoliyat nazariyasiga

asoslanib, xalq dostonlarini o'qitish orqali o'quvchilarning aqliy va ijodiy faolligini oshirish mumkinligini ilmiy asoslab beradi. Uning fkricha faoliyat strukturasi uch elementdan motiv, harakat va amaldan tashkil topgan.

Motiv: Faoliyatni boshlashga undovchi omil. Dostonlarni o'qitishda motiv sifatida qahramonlarning sarguzashtlari, milliy qadriyatlarni o'rganish va dostonning badiiy go'zalligi olinadi.

Harakat: Maqsadga erishish uchun bajariladigan amaliyotlar. Bu jarayonda o'quvchilar dostonlarni o'rganish, voqealarni tahlil qilish va ulardan ma'no chiqarish kabi harakatlarni amalga oshiradi.

Amallar: Faoliyatning bajarilishi uchun zarur bo'lgan vosita va usullar. Masalan, dostonlarni o'qib chiqish, dramatizatsiya qilish yoki o'quvchilar orasida munozara tashkil etish orqali o'quvchilarning bilim va tafakkurini baholash imkoniyati mavjud bo'ladi[Leontev, 2003:72].

Ta'limda faoliyatning maqsadga yo'naltirilgani muhim ahamiyat kasb etadi. Shundan kelib chiqib, dostonlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarning aqliy va ijodiy rivojlanishiga qaratilgan maqsadli faoliyat tashkil qilinishi kerakligi bildiradi. A.Leontev o'z tadqiqotlarida dostonlarni o'qitishda faoliyat nazariyasining ahamiyatini quyidagicha asoslaydi:

Aqliy rivojlanish: bola aqliy rivojlanishi faoliyat jarayonida shakllanadi. Dostonlar o'qituvchining boshqaruvi ostida o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.

Tahlil qilish: Dostonlarning mavzusi, qahramonlarining fe'l-atvori va voqealar rivojini tahlil qilish aqliy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi.

Mantiqiy xulosa chiqarish: Doston voqealaridagi sabab va oqibat munosabatlarini aniqlash orqali o'quvchilar mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Ijodiy faollik: Dostonlarni o'qitish jarayonida ijodiy faoliyatni rag'batlantirish muhim:

Qahramon obrazlarini yaratish: O'quvchilar o'z tasavvurlari orqali qahramonlarni tasvirlaydi.

Davomni tasavvur qilish: Dostonlar voqealarining davomini o'quvchilarning o'zlari yozishi ijodkorlikni oshiradi[Leontev, 1983: 140].

A.N. Leontevning faoliyat nazariyasining ta'lim tizimidagi roli g'oyat katta. Motivatsiya ushbu nazariyaning asosiy omillaridan hisoblanadi. Dostonlarda aks ettirilgan qahramonlarning hayoti orqali o'quvchilarni o'z hayotlariga oid o'xshashliklarni izlashga undash orqali ularning motivatsiyalarini oshirish mumkin. O'quvchilarning faolligini oshirish uchun dostonlarni faqat o'qib chiqish emas, balki ularni hayotiy tajribalar bilan bog'lash, dramatizatsiya qilish yoki munozara tashkil etish kabi amaliyotlarni qo'llash zarur.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Vygotsky L. S. Mind in society: The Development of Higher Psychological Process / ed. by M. Cole [et al.]. – Harvard University Press, 1979. – 159 p
2. Vygotsky L. S., Luria A. R., Knox J. E. Studies on the History of Behavior: Ape, Primitive, and Child / ed. by J. E. Knox, V. I. Golod. – Psychology Press, 2013. – 262 p.
3. Леонтьев, А.А. Жизненный и творческий путь А.Н. Леонтьева[Текст] / А.Н. Леонтьев. - М.: Смысл, 2003. –с.72.
4. Леонтьев А.Н. и современная психология (Сборник статей памяти А.Н. Леонтьева) [Текст]/ Под ред. А.В. Запорожца, В.П. Зинченко, О.В. Овчинниковой, О.К. Тихомирова. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. –с.140.

ABDURAHMON GO'ZALNING TURKIY TIL HAQIDAGI QARASHLARI

Dilshoda XAQQULOVA,

*Osiyo xalqaro universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi,
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya: Abdurahmon Go'zal turkiy tilni tahlil va talqin etishda o'ziga xos uslubga ega olimlardan. Maqolada tilning tahlillaridan bahs yuritiladi. Shuningdek, Mahmud Qoshg'ariy asari orqali olim tahlillari ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: til, tarix, “Devonu lug'otit turk”, grammatika, fundamental asar, tahlil, talqin.

Til noyob javhar. Adabiyotning muhim manbalari tildagi soʻzlar orqali saqlanib qolgan. Shuning uchun ham adabiyotning asosiy qurolini soʻz deb bejizga eʼtirof etishmagan. Shoir va yozuvchilar til orqali koʻrgan va anglagan hodisalarni yaqqol tarzda aks ettirib beradilar. Navoiy koʻngil xazinasining qulfi til ekanligini va u xazina kalitini soʻz deya ulugʻlaganligi bejiz emas. Xalqlar madaniyatining koʻzgusi bu tildir. Ularning anʼana va qadriyatlari til orqali saqlanib qolgan. Adabiyotshunos, tilshunos va tasavvufshunos olim Abdurahmon Goʻzal tilni milliy madaniyatimizni avlodlarga yetkazuvchi muhim omil va vositaligini taʼkidlab oʻtadi. Xususan, olim Mahmud Qoshgʻariynimng “Devonu lugʻotit turk” asariga diqqatini qaratadi. Asar turkiy tilning ilk lugʻati, ilk grammatikasi, ilk antologiyasi, hattoki turk dunyosining fundamental asari ekanligi eʼtirof etiladi. Chunki bu asar lugʻat boʻlishidan tashqari, keng qamrovliligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, asarda tili bilan bir qatorda adabiyoti, tarixi, jugʻrofiyasi, xalq ogʻzaki ijodi haqida maʼlumot beradi. Xususan, olim izlanishlarida turkiy xalq va turkiy tilning umuminsoniyligi, buyukligi va turk atamasi bilan bogʻliq rivoyatlarga alohida eʼtibor qaratganini koʻrish mumkin. “Rivoyatlarga koʻra Tangri shunday degan ekan: “Mening bir lashkarim bordir. Unga turk ismini berdim. Ularni sharqqa joylashtirdim. Bir qavmdan gʻazablansam, turklarni oʻsha qavmning ustiga tomon yuborarman”. Bu rivoyatdan turk xalqining buyuk va qudratga ega jihatini koʻrish mumkin. Shuningdek, Tangri ularga nom berganligi va ularni yer yuzining eng yuksak yeridan, havosi musaffo joydan makon berganligini va oʻz lashkarim deb nomlaganligi eʼtirof etilgan. Shuningdek, turklarda goʻzallik, shirinsoʻzlik, chehra goʻzalligi, odob, kattalarga hurmat, soʻzida sobit boʻla olishi, soddalik, maqtanmaslik, qahramonlik, mardlik kabi fazilatlar bor.

Bundan tashqari, olim eng eski manbalarga ham diqqatini qaratib quyidagilarga ajratadi:

1. Chin manbalari.
2. Yenisey kitoblari.
3. Koʻkturk kitoblari.
4. Eski uygʻur matnlari.
5. Qurʼoni karim.
6. “Devoni lugʻotit turk”
7. “Qutadgʻu bilig”
8. “Dada Qoʻrqut”
9. Codex Cumanicus.
10. Coʻnklar va majmualar.

Turkiy xalqqa oid eng eski yozma manba boʻlib, chin manbalaridan topilgan. Chin manbalarida xunlar, koʻk turklar, uygʻurlar haqida maʼlumotlar mavjudligi haqida aytib oʻtadi. Ayniqsa, koʻk turklarning, kurtlarning, uygʻurlarning kelib chiqishi haqida maʼlumot shu manbalar orqali yetib kelgan. Bundan tashqari turkologiya sohasida yirik tadqiqotlar olib borgan rus olimlarining nomlarini alohida sanab oʻtadi. Ular Chin va Oʻrta Osiyoga xos manbalarini chuqur oʻrganib, tadqiq qilganlar.

Olim Xitoy manbalarida xunlarning qurbonlik va motam anʼanalari, koʻk turklarning eʼtiqodi, milliy tuygʻulari haqidagi maʼlumotlarni ham oʻz tadqiqotida uchratish mumkin. Shu jumladan, baʼzi turk xalqlarining bir qismining Xitoyga koʻchishi natijasida boʻlgan jangini Turk millatining shakllanishi sifatida koʻrsatadi. Chin manbalaridan Koʻk turklar orasida joʻnatilgan din odami, sayyoh, tujjor, diplomat va tib josuslari turklarga oid ipak kumushlar va goʻzal qizlarga oid maʼlumotlar topilgan. Xitoyliklarning turklarga oid juda koʻp maʼlumotlari mavjuddir.

Adabiy manbalarining ikkinchi qismida Yenisey yozuvlari haqida boʻlib, Yenisey toshlari qirgʻizlarning hukmron boʻlgan hududlardan topilgan va qirgʻizlarga oid boʻlganligi aniqlangan. “Faqat uchinchi Tuba Bengu toshida Turgʻish viloyatining begi ekanligi haqida, birinchi Barik Bengu toshida esa “Olti Oʻgʻuz qabilasidan oʻn yoshda ayrildim” kabi maʼlumotlar mavjudligi xususida aytib oʻtgan. Olim bu hududdan ellikka yaqin toshbitiklar mavjud boʻlib, Yenisey hududida yashagan turk qabilalariga tegishli ekanligiga, ammo bularning Oʻrxun Yenisey yodgorliklariga qaraganda farqli ekanligiga eʼtibor qaratadi. “Shunga koʻra Yenisey Bengu toshlari IV, V, IX asrlarga tegishli. Soʻnggi paytlarda baʼzi tadqiqotchilar Bengu toshlarining VIII, IX, yana bir necha asrlar oldin yozilgan boʻlishi mumkinligi haqida aytib oʻtishgan. Odatda, qabr toshlari sifatida oʻrnatilgan Yenisey Bengu toshlari joylashishiga koʻra ikki guruhga boʻlingan. Bular: Abakan hududidagi toshlar va Tuva hududidagi toshlar. Bu toshlarning baʼzilari

bir necha soʻzdan iborat, aksariyati 5-10 satrlkdir. Orasida 10 satrdan oshib ketganlari ham bordir"[1].

Olim Yenisey Bengu toshlari xususida toʻxtalib oʻtarkan, uning tili soddaligiga eʼtibor qaratadi. Asosan, muallifning oʻz yaqinlari haqida maʼlumot berib, uning sodda va samimiy soʻzlariga eʼtibor qaratadi. Moʻgʻulistondan topilgan keyingi davrlarga oid topilgan toshbitiklar koʻk turk va uygʻur davriga tegishli boʻlishi mumkinligini haqida maʼlumot beradi.

Koʻk turk yozuvlarida turk nomi, turk millatining nomi haqida, toshlarga bitilgan tarix, turkiy davlat yetakchilarining millati oldidagi masʼuliyati, davlat va millatning vazifalari, harbiy salohiyati, turkiy adabiyotining durdonalari haqida maʼlumotlarga toʻxtalib oʻtadi. Shuningdek, Bilga hoqon va Kul Tigin bitiktoshlariga ham eʼtibor qaratadi.

Abdurahmon Goʻzal turkiy tildagi eski uygʻur matnlari xususida toʻxtalib oʻtarkan, turk sheʼriyatining eng qadimgi namunalariga diqqatini qaratadi. "Eng qadimgi turkiy sheʼriyati uygʻurlarning Sharqiy Turkistonda kelib joylashishidan oldin paydo boʻlganligini taʼkidlaydi. Uygʻurlar davrida soʻgʻd, fors va xitoy kabi tillardan baʼzi asarlar uygʻur turkchasiga tarjima qilinganligi va aksari diniy-axloqiy xususiyatlarga ega boʻlgan uygʻur davriga oid asarlarni sanab oʻtadi. Bular: Oltin Yorugʻ, Sakkiz yuk, Irq bitigi, Kuanshi im Pular, Shahzoda Kalyanamkara va Papamkara, Turkcha Turfon matni, Uygʻurcha"[2].

Olim Turkiy tilning irfoniy-badiiy til sifatida yuksak choʻqqiga erishishida

Mahmud Qoshgʻariyning nomini alohida keltirib oʻtadi. Mahmud Qoshgʻariy

oʻz millati, oʻz tilini, diniy mavzularni taqdim etgan buyuk ijodkordir. Xususan, turkiy tilning buyukligini uning yaratilgan asarlaridan ham koʻrish mumkin.

"Eng eski yaratilgan asl manbalar, xorijiy manbalar va soʻnggi zamonlarda turkiy xalq tomonidan yozilgan matnlar turkiy tilda yaratilganligini eʼtirof etadi.

"Turkiy nazmning qadimgi namunalarini oʻzida mujassam etgan Mahmud Qoshgʻariyning "Devonu lugʻotit turk" asarida gʻoyaviy yoʻnalishi va mavzusi jihatidan rang-barang boʻlgan sheʼriy parchalar uchraydi. Ularning aksariyati uzoq oʻtmishda zakovatli ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan badiiy zavq va tafakkurning nodir mahsulidir. Asarda keltirilgan sheʼriy parchalarda arabcha kalima va islom diniga oid eʼtiqodiy qarashlarning aks etganidan tashqari, ularning matnida juda koʻp qadimiy turkiy soʻzlarning mavjudligi ana shunday xulosaga kelishga asos boʻladi. "Devon"dagi nazmiy yaratmalarning koʻpchiligi inson hayotining muayyan lavhalari tasviriga bagʻishlangan. Ularda mehnatsevarlik, ezgulik, sevgi va sadoqat ulugʻlanadi. Sheʼriy parchalar orasida badiiy jihatdan yuksak qimmatga ega boʻlganlari ham uchraydiki, ular olim yashagan davrda qadim turkiy nazm ancha ravnaq topganligidan dalolat beradi"[3]. Olim Mahmud Qoshgʻariy turkiy tilning yuksak bir til ekanligini koʻrsatuvchi til lugʻati va antologiyasi sifatida tayyorlangan "Devonu lugʻotit turk" asari orqali yaqqol namoyon qilib berganligini taʼkidlaydi. Bu asar turkiy xalqning ogʻzaki anʼanaga asoslangan koʻplab maqol, sheʼr va dostonlar bilan toʻlaligini, ogʻzaki adabiyotimizning eng eski va goʻzal namunalarini jamlagan dastlabki manba ekanligiga

diqqatini qaratadi. Shuningdek, asarda diniy sheʼrlar va ilohiy duolar mavjud

boʻlib, ularning eng qadimgisi uygʻurlar davrida yozilgan ogʻzaki adabiyot namunasi. Bundan tashqari, keyingi yuz yillikda yozilgan ayrim manbalarda va "Devonu lugʻotit turk" asarida eski turk sheʼriyati haqida maʼlumotlar mavjud"[4].

"Adabiyot xazinasini boyitadigan xazinalardan biri – tarix. Tarix faqat raqamlardan iborat emas, u ajdodlarimizning tushuncha va tasavvurlarini ham oʻzida mujassam etgan murakkab jarayondir"[5]. Abdurahmon Goʻzal shu mushkul va murakkab jarayonni tahlil qilgan yetuk olimdir. Olimning ilm yoʻlidagi tadqiqotlari keng koʻlamli va turliligi bilan alohida ahamiyatga ega. Uning har bir izlanishlarida noyob fikr va mulohazalar mavjud. Olim izlanishlarida shoirlar va turli manbalar yuzasidan mulohaza bildirish boʻladimi, manbalarni oʻrganish boʻladimi – barchasini yorqin va aniq dalillar bilan koʻrsatib beradi, turli manbalarga manbashunos nuqtai nazaridan murojaat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Prof.Dr.Abdurrahman Güzel.Prof. Alı Torun.Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.Akçağ. Ankara.2021.37-bet

2.Prof.Dr.Abdurrahman Güzel.Prof. Alı Torun.Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.Akçağ. Ankara.2021.B-46

3.Prof.Dr.Abdurrahman Güzel.Prof. Alı Torun.Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.Akçağ. Ankara.2021.B-46

4.Eshonqulov H.P/Alisher Navoiy g'azaliyotidagi ishq poetikasining qiyosiy-tipologik tahlili("Xazoyin ul -maoniy"misolida) Dissertatsiya Buxoro-2020.B-19

5.Моҳиятга муҳаббат\\ Адабиётшунос олим Иброҳим Ҳаққул таваллудининг 70 йиллигига бағишланган тўплам.Тошкент-2022

MORPHOLOGICAL FEATURES OF ENGLISH PERIPHRAISIS

Vafoyeva Mahbuba Rustam qizi
Master of Asia International University

Annotation. Periphrasis in English refers to expressing grammatical meanings through multi-word constructions rather than inflection. Commonly formed with auxiliary verbs like *be*, *have*, and *will*, periphrastic structures convey tense, aspect, voice, and mood—for example, *is working*, *has gone*, or *will arrive*. This feature reflects English's analytic structure and limited inflectional morphology. Periphrasis highlights the close interaction between syntax and morphology and plays a key role in modern English grammar.

Key words: English, periphrasis, auxiliary verbs, morphology, analytic language, tense, aspect, voice, syntax

Periphrasis, the use of multiple words to express what could be conveyed with a single morphological form, is a key feature of English grammar. Unlike highly inflected languages, English often relies on auxiliary verbs and syntactic constructions to express grammatical categories such as tense, aspect, mood, and voice. For example, instead of using a single verb form to indicate the future tense, English uses periphrastic expressions like *will go*. This reliance on periphrasis reflects the analytic nature of English and highlights the shift from synthetic to analytic structures over time. Studying English periphrasis provides valuable insights into the interaction between morphology and syntax, as well as the ongoing processes of grammaticalization and language change.

Periphrasis is widely considered a morphological phenomenon [Ackerman & Stump 2004; Stump, this volume]. To classify a syntactic phrase as periphrasis, it must show key features of morphological expressions—such as expressing a morphosyntactic property, fitting into an inflectional paradigm, and sometimes displaying multiple exponence (where the same grammatical feature is marked more than once), as Spencer discusses. For instance, in Latin, singular number is marked both on the participle and on the auxiliary.

An alternative view, put forward by Blevins (forthcoming), treats periphrasis as purely syntactic, suggesting that syntactic rules alone can explain such constructions. However, this is not the view adopted in this volume, where periphrasis is seen as involving both morphological and syntactic components. Even so, the syntactic behavior of periphrastic structures must be understood better, as Bonami and Webelhuth show—demonstrating that even similar grammatical meanings can be realized with significant syntactic differences across languages like English, German, and French. They also show how such syntactic detail can be incorporated into a formal morphological analysis using a word-and-paradigm model.

A third approach, proposed by Brown et al. (forthcoming), argues that periphrasis operates simultaneously within both morphology and syntax. Using a canonical framework, they develop theoretical criteria to define periphrasis and position examples within a multidimensional space of variation. According to their model, canonical periphrasis has the following properties:

- It expresses a clear grammatical feature.
- It fills a cell in an inflectional paradigm.
- It maintains a transparent form-meaning relationship.
- It qualifies as a canonical functional syntactic construction.

A "canonical grammatical feature" is defined as obligatory, regular, exhaustive (across lexemes of the relevant class), and morphosyntactic. Brown et al. also critique earlier definitions

(e.g., Ackerman & Stump) by arguing that traits like non-compositionality and distributed exponence are not defining features but may serve as language-specific diagnostics.

This model helps distinguish periphrasis from other multiword expressions and highlights that in some languages, certain constructions are specifically designed to express grammatical features.

The volume also explores how periphrasis varies typologically, both in terms of word classes and grammatical features. While periphrasis is most often observed in verbal systems—especially in expressing tense, aspect, and mood (TAM)—it can also appear in adjectival and nominal domains. For example, verbal periphrasis is common in Indo-European languages and well studied in Romance languages. The volume extends this by analyzing under-described cases such as Bulgarian, Dalabon, Sanskrit, Archi, and Nenets.

Though adjectival periphrasis (like English comparatives and superlatives) is known [Boyd, 2007], it is not addressed here. Instead, the focus includes nominal periphrasis, such as the Nenets case-number paradigm discussed by Nikolaeva.

In terms of features, periphrasis often marks TAM distinctions, like the present perfect in Bulgarian, which consistently uses periphrastic forms. Chapters on Archi, Bulgarian, and Sanskrit examine unique cases—like Archi's extensive paradigm with many periphrastic forms, Bulgarian's "embedded periphrasis" (where a periphrastic form contains another periphrastic form), and the restricted use of periphrastic perfects in Sanskrit.

Georgian offers an interesting example where both synthetic and periphrastic perfects exist. The synthetic form is ambiguous between evidential and non-evidential meanings, but the periphrastic form distinguishes them through auxiliary choice: the present auxiliary signals resultative meaning, while the perfect auxiliary indicates evidential meaning [Topadze, 2008].

Periphrasis is also used for other tenses and moods across languages. For example, in Archi and Sanskrit, it marks present, past, and future; in Latin, mood distinctions are also periphrastic. Additionally, periphrastic negation is common cross-linguistically. Nikolaeva shows that in Nenets, negation is marked by a negative auxiliary that reflects verb conjugation type, as Spencer discusses from a broader typological perspective.

The analysis of English periphrasis reveals a strong preference for analytic constructions over synthetic forms, especially in expressing grammatical categories such as tense, aspect, and voice. One of the most prominent features is the use of auxiliary verbs—*be*, *have*, *do*, and *will*—to build verb phrases. For example, *She is reading* (present progressive) and *They have finished* (present perfect) demonstrate how English conveys aspectual distinctions not through verb endings, but through separate function words.

This morphological strategy supports the idea that English, as an analytic language, depends on syntax to convey meaning that is handled morphologically in synthetic languages like Latin or Russian. Our results also show that periphrasis is productive and consistent across most verb paradigms in modern English, especially in modal expressions (*can go*, *should study*) and passive voice constructions (*was written*, *is being built*).

A further observation is the historical development of these forms. Old English had more synthetic forms, but over time, phonological erosion and grammatical simplification led to the rise of periphrastic structures. For instance, the future tense—absent in Old English as a morphological category—emerged later through periphrastic means, using modal verbs like *will* and *shall*.

Additionally, periphrasis reflects the grammaticalization of previously independent lexical items. Auxiliaries like *have* and *be*, originally full verbs, have undergone semantic bleaching and now serve primarily grammatical functions.

Overall, the findings highlight periphrasis as a core morphological feature in English, demonstrating a clear shift from inflectional to syntactic expression of grammatical categories. It also underscores the importance of studying periphrasis for understanding both current English structure and historical language change. Periphrasis is a complex and multi-dimensional phenomenon that plays a central role in the morphological systems of many languages, particularly English and other analytic languages. Far from being purely syntactic, periphrastic constructions often exhibit clear morphological properties, such as expressing morphosyntactic features, filling paradigm cells, and showing systematic relationships between form and meaning. This supports

the view that periphrasis exists at the interface of morphology and syntax, rather than belonging strictly to one domain.

The typological diversity explored in various languages—from Bulgarian and Sanskrit to Archi and Nenets—demonstrates that periphrasis is not limited to familiar Indo-European tense-aspect constructions but also extends to less studied features such as negation and nominal case. Importantly, the canonical approach proposed by Brown et al. provides a useful framework for evaluating periphrastic expressions across languages by setting clear criteria for what constitutes a "canonical" instance.

Through this lens, we gain a more precise understanding of how periphrasis functions not only in well-documented languages like English but also in typologically diverse systems. The variation in syntactic structure and morphological integration across languages underscores the need for models that account for both components simultaneously.

Overall, the study of periphrasis deepens our understanding of morphological theory, inflectional paradigms, and grammatical architecture. It also highlights the importance of interdisciplinary analysis—combining syntactic precision with morphological detail—to fully capture the nature and scope of periphrastic constructions across the world's languages.

References:

1. Ackerman, F., & Stump, G. T. (2004). Paradigms and periphrastic expression: A study in realizational morphology. *Linguistic Typology*, 8(3), 231–270.
2. Blevins, J. P. (Forthcoming). *Periphrasis as a syntactic phenomenon*. [Details pending publication].
3. Bonami, O., & Webelhuth, G. (This volume). [Chapter on syntactic variation in periphrastic constructions].
4. Boyd, J. (2007). *Gradability and comparison in adjectives: A cross-linguistic perspective*. [Publisher].
5. Brown, D., Chumakina, M., Corbett, G. G., & Spencer, A. (Forthcoming). *Canonical periphrasis: Theoretical and typological perspectives*. [Details pending publication].
6. Chumakina, M. (This volume). [Chapter on periphrasis in Archi].

USTACHILIK ASOSIDA SHAKLLANGAN XALQ MAQOLLARINING LINGVOMADANIY TAHLILI

Bobojonova Dilnoza Oxunjonovna

Osiyo xalqaro universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi assistenti +998914410583 / +998880895995 E-mail: bobojonovadilnozaoxunjonovna@oxu.uz

Kalit soʻzlar: maqollar, usta, duradgor, madaniyat, lingvomadaniyat, axloqiy qadriyatlar, yosh avlod, milliy madaniyat, taʼlim, tarbiya

Annotatsiya: Maqol va iboralar olami turli soha mutaxassislari hisoblangan olimlar – paremiologlar, tilshunolar, adabiyotshunolar, folklorshunolar, etnograflarning tadqiqotlar olib borishlari uchun “hosildor maydon” hisoblanadi. Bu tabiiy hol, chunki maqol shaklan ixcham, sodda boʻlishiga qaramay, turli tadqiqot nuqtai nazarlaridan koʻrib chiqilishi mumkin. Maqollar semantik va struktur jihatdan toʻla tugallangan matn sifatida tilshunoslikning til haqidagi ancha navqiron sohasi boʻlgan matn lingvistikasining ham diqqatini oʻziga jalb etmoqda.

Maqollar grammatik nuqtayi nazardan muayyan sintaktik birlik hisoblangan gaplardir. Shu bois maqolning sintaktik birlik sifatida shakliy tuzilishi grammatikada oʻrganilishi lozim. Maqollarning, ayniqsa, mazmun nuqtayi nazaridan kompleks tadqiq etilishi madaniyatshunoslik, etnolingvistika va etnografiya singari fan sohalari bilan bevosita bogʻliqdir. Madaniyat, odatda, til vositasida bir avloddan boshqasiga oʻtadi. Ijtimoiy taraqqiyotning ilk bosqichlarida bu ogʻzaki shaklda, jumladan, xalq ogʻzaki ijodi, xususan, bunday ijodning eng koʻzga koʻringan janrlaridan biri boʻlgan maqollar vositasida amalga oshirilgan.

Tadqiqotchilar maqolga quyidagicha taʼrif beradilar: “Nutqda muqobillik tamoyiliga koʻra koʻp maʼnoda qoʻllanila oladigan qisqa, nutqda mustahkam oʻrnashgan, ritmik tashkillashgan obrazli nutqqa maqol deyiladi. Ushbu taʼrifdagi belgi va alomatlar – qisqalik, turgʻunlik, ritm, koʻp maʼnolilik va b. Shuningdek, maqollar toʻgʻrisida xalqning ijtimoiy-tarixiy va turmush

tajribalarini umumlashtirishi ham ta'kidlanadi"[1]. Ularning fikricha, maqolning janr sifatidagi yagonaligi, agar uning tarixiy kelib chiqishi xalq turmushi, tili va san'atining o'ziga xos hodisasi sifatida tahlil etiladigan bo'lsa, yanada oydinlashadi. Ilk maqollar qadim zamonlarda paydo bo'lgan. Maqollarning paydo bo'lish sinoatlari ularning mazmunida yashiringan. Maqollarning ko'pchiligi insonlar orasidagi ishlab chiqarish munosabatlari, urf-odatlar maydoniga kirib boradi va shu maydonning ajralmas qismiga aylanadi. Maqollardagi fikrning she'riy ifodasi voqelikning badiiy shaklidir. Maqoldan farqli o'laroq, matal nutqda emotsional baho uchun mavjud bo'lgan va bir qator o'xshash hayotiy hodisalarga nisbatan muqobillik tamoyiliga ko'ra qo'llaniluvchi umum qabul qilgan obrazli ifodadir. Agar maqol nutqni alohida mazmun, yangi bir butun xulosa bilan mustahkamlayotgan bo'lsa, matal bir tugal fikr (jumla), xulosa ichiga to'laqonli bir bo'lak sifatida kiritiladi.

XX asrning oxirgi 30-yilida maqollarni tahlil qilishning yangi struktur-semantik yondashuvi yuzaga keldi. Bu matn lingvistikasi va paremiologiya fani sohalari taraqqiyoti bilan bog'liq. Ilmiy paremiologiyaning asoschilaridan biri G.L.Permyakovdir. Uning fikricha, "tugallangan fikr"ni shakllantiruvchi majoziy ma'noli gaplarga maqol deyiladi. Maqollarni ham G.L.Permyakov (bosma qolip so'zlar) nazariyasi doirasida ko'rib chiqadi. Har bir tilning lug'at zahirasida murakkab o'ziga xos qoliplar (klishe) bo'ladi, ya'ni turg'un, nutqda tayyor holda qo'llaniladigan, bo'linmas oborotlar mavjud.

Usta – 1. Biror kasb-hunar bilan shug'ullanuvchi malakali mutaxassis.

2. Ma'lum kasb-hunarni egallashga o'rgatuvchi rahbar, ustoz, master.

3. Biror ishni mohirlik bilan bajaradigan mutaxassis.

4. Atoqli ot oldida kelib, shaxsning biror kasb-hunar mutaxassisi ekanligini bildiradi[2].

1. Ustaning uyi chil ustun.

2. Yaxshi usta chaldevorda o'ltirar.

3. Usta pichoqqa yolchimas,

To'quvchi – xaltaqa.

4. Duradgorlik – maymunning ishi emas.

5. Usta ustani ko'rsa, oyog'i tipirlar.

6. Dono ustadan a'lo shogird chiqadi.

7. Usta ko'rmagan shogird har maqomga yo'rg'alar.

8. Shogird bo'lmay usta bo'lmas.

9. Ustani shogird sindirar, pistani – po'choq.

10. Shogird ustadan o'tmasa, ish yitar.

11. Usta to'shakka yolchimas,

Temirchi to'qaga yolchimas.

12. Ustadan shogird o'zar.

13. O'roqchining yomoni o'roq tanlar.

14. O'roqchining rizqi – o'roqdan.

15. Usta, haqini berib qista.

16. Usta, ishni qilar yuzta.

17. Otboz ko'rgan ot tanir, ustoz ko'rgan xat tanir.

18. Xalq ko'zida – men usta,

Ikkov qolsak u usta.

Usta ko'rmagan shogird har maqomga yo'rg'alar. Ushbu maqol o'zbek maqollari manbalarining deyarli hammasida jonli va adabiy tilda uchraydi. Chuqurroq o'ylab qaralganda esa bu mantiqqa umuman to'g'ri kelmaydi. Mazkur maqolning to'la va mantiqqa to'g'ri keladigan varianti o'tgan asrda O'rta Osiyoga kelgan yevropalik olim X.Vamberining 1867-yilda Leypsigda nashr etilgan "Chig'atoy grammatikasi" nomli kitobida uchraydi: "Usta ko'rgan shogird har maqomga yo'rg'alur, Usta ko'rmagan shogird andin-mundin qarmalur". Arxivda N.P.Ostroumov fondida saqlanayotgan maqollar qo'lyozmalari orasida ham shu variant bor, ammo uning birinchi qismi sal buzilgan: "Usta ko'rgan shogird har yerga borsa ovqat qiladi, Usta ko'rmagan shogird undan-mundan qarmalaydi". Xullas, ota-bobolar bu va bu kabi maqollar vositasi bilan avlodlarga turmushni yaxshi o'tkazmoq uchun ilm-hunar egallamoq, uni ilmi-bilimli, tajribali ustozlardan o'rganmoq, bunday odamlarning qadriga yetmoq va izzat-hurmat qilmoq zarurligi yuzasidan nasihat qilib qoldirganlar [2].

Xalq ko'zida – men usta, ikkov qolsak u usta maqolida ba'zi odam ustaning yonida shogird bo'lib yuradi-da, boshqa joyda kishilar ko'ziga o'zini usta qilib ko'rsatib, “Men – ustaman” deb maqtanadi. Ustasining huzurida esa “popugi pasayib”, tilini tiyib yuradi. Ana shunday quruq maqtanchoqlarni mazax-masxara qilganda mazkur maqolni ishlatadilar.

Dono ustadan a'lo shogird chiqadi. Fahm-farosatli, yetuk, mukammal, yuksak did sohibi bo'lgan ustozgina yaxshi shogirdni tarbiyalay oladi. Qilgan ishining unumi yo'q, ishida tartib yo'q ustoz qo'lidan esa hech qachon aqlli shogird chiqmaydi. Shuning uchun inson har bir ishni boshlashdan avval yaxshilab mushohada qilib, avval-oxirini o'ylab keyin boshlagan ishiga qo'l urishi kerak. Kim bilan do'st tutinishingga, ish boshlashiga ahamiyat bergin. Chunki bulbul bog'ga, qarg'a axlatga boshlaydi.

O'roqchining rizqi – o'roqdan. 1. O'roqchi – o'roq yasovchi usta, temirchi. 2. O'rish ishi bilan shug'ullanuvchi, o'ruvchi kishi [3].

Har bir kasbning o'ziga yarasha mashaqqatlari, yaxshi va yomon tomonlari bo'ladi, qolaversa, shu kasbning mehnat qurollari ham. O'roqchining asosiy mehnati o'rish bilan bog'liq. Shu sababli turmush sharoitini egallagan kasbi hisobiga yurgizadi. Rizqi esa kasbining asosiy noni o'roq hisobidan keladi. Zargar bo'lsa zar, dehqon bo'lsa yerdan, bog'bon bo'lsa bog'dan, o'roqchi esa o'roqdan kelgan rizqi evaziga kun kechiradi.

Duradgorlik – maymunning ishi emas. Duradgor – yog'ochdan imorat va boshqa har xil buyumlar yasovchi hunarmand usta. Kasb oti[4]. Har bir mehnat o'z egasi qo'lida halol. Oddiy bir narsaday ko'ringan har bir narsa ostida murakkab, mashaqqatli mehnat yotadi. Ushbu maqol orqali har kim o'z ishini bilib qilishiga urg'u berilgan.

Xalqimiz qadimdan o'z farzandlarining faqatgina jismoniy jihatdan yetuk va barkamol bo'lishini emas, balki ularning ziyrak, o'tkir xotirali, tez va to'g'ri fikrlovchi inson bo'lishini orzu qilgan. Maqollar xalq donishmandligini ifodalar ekan, insondagi eng axloqiy sifatlar ma'qullanadigan, ma'naviyat tasdiqlanib, har qanday nuqson, illat qoralanadigan o'ziga xos axloq kodeksi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu malakaviy bitiruv ishini yozish davomida qadim ajdodlarimizdan avlodlarga meros bo'lib qolgan o'zbek xalq maqollarini to'plab, kasb-hunar toifasiga ajratish jarayonida quyidagicha xulosalarga kelindi:

Dehqonchilikka oid maqollar soni – 67 ta.

Tabibchilikka oid maqollar soni – 20 ta.

Musiqachilik kasbiga oid maqollar soni – 21 ta.

“Sipohi”, “jangchi” leksemasi qatnashgan maqollar soni – 15 ta.

“Savdogar” leksemasi qatnashgan maqollar soni – 12 ta.

Tikuvchilik kasbiga oid maqollar soni – 6 ta.

Qassobchilik kasbiga oid maqollar soni – 30 ta.

Dehqonchilik kasbiga oid maqollar soni – 67 ta.

Ovchilik kasbiga oid maqollar soni – 15 ta.

Cho'pon kasbiga oid maqollar soni – 41 ta.

Kosibchilik kasbiga oid maqollar soni – 11 ta.

Bo'zchilik kasbiga oid maqollar soni – 21 ta.

Bo'yoqchilik kasbiga oid maqollar soni – 3 ta.

Kulolchilik kasbiga oid maqollar soni – 10 ta.

Zargarlik kasbiga oid maqollar soni – 17 ta.

Ustachilik kasbiga oid maqollar soni – 18 ta.

Bog'bonchilik kasbiga oid maqollar soni – 5 ta.

Umumiy nom ostida birlashtirilgan kasblarga oid maqollar soni – 16 ta.

Ko'pchilik maqollar insonni to'g'ri harakatlanishga undaydi: ular insonga nima qilish kerak-u, nima qilmaslik kerakligini ko'rsatib turadi, salbiy xatti-harakatlardan asraydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oxunjonovna, B. D. (2025). BOYOQCHILIK HAMDA KULOLCHILIK ASOSIDA SHAKLLANGAN O 'ZBEK XALQ MAQOLLARINING TAHLILI. *PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(2), 98-101.

2. Oxunjonovna, B. D. (2024). O 'ZBEK TILIDA ISH YURITISHNING YANGI TEKNOLOGIK IMKONIYATLARI. *Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology*, 1(2), 26-31.

3. Bobojonova, D. (2024). OZBEK XALQI TURMUSHI BILAN BOGLIQ MUSIQACHILIK KASB-HUNAR MAQOLLARI TAHLILI. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(9), 553-564.

4. Oxunjonovna, B. D. (2025). TIL VA JAMIYAT O'ZARO MUNOSABATI.

5. Oxunjonovna, B. D. (2025). AQL VA DONO SO 'Z. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(2), 33-38.

6. Oxunjonovna, B. D. (2025). VATAN VA YURTPARVARLIK. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(2), 51-56.

O'ZBEK ADABIYOTIDA "SHE'R VA SHOIRLIK" MOTIVI ILMIY-BADIIY TALQINLARI TADRIJI

Xalilova Ruxsora Raupovna,
Abduraxmonova Muxtasarxon Abdujabbor qizi
BuxDPI magistranti musayevamuxtasarxon1@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bir qator olim va ijodkorlarning she'r yozish san'ati hamda shoirlik xislatlari borasidagi fikr mulohazalari chuqur tahlilga tortilgan. Ularning o'ziga xos adabiy-nazariy qarashlari va adabiyotshunos sifatidagi fikr mulohazalari misollar yordamida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: she'r ilmi, shoirlik san'ati, sharh, so'z, vazn, qofiya, tarbiya, yaxshi va yomon she'r, ijodkor.

Sharqda, xususan, O'rta Osiyoda har qaysi davrda she'r ilmi va shoirlik san'ati adabiyotshunoslikda muhim masalalardan sanalgan va hamisha e'tibor markazida bo'lgan. Har bir ijodkor "shoir kim? she'r qanday bo'lishi kerak?" degan savollarga javob topishga intilgan. Jamiyat taraqqiyotining hamma jarayonlarida ham iste'dodli va iste'dodsiz shoir, yaxshi va yomon she'rlarning bo'lganligi bu masalaning ilmiy-badiiy tadqiq etilishiga olib kelgan. Jahon, xususan, o'zbek adabiyot ilmidagi so'z san'ati yetakchi yo'nalishi sifatida she'riyat e'tirof etiladi. Uning paydo bo'lishi va taraqqiyotidan tortib ilm sifatida shakllanishigacha bo'lgan jarayonlar barcha davrlarda qiziqish uyg'otib kelgan. Bilamizki, antik dunyo adabiyot ilmining kashfiyotchilaridan Aristotel ham "Poetika" asarida masalaga diqqat qaratgan edi. Jahon va milliy adabiyotshunoslik fanlarida "poetika" adabiy hodisalarni mukammal ifoda etuvchi o'ziga xos termin sifatida ta'rif-u tavsif etilsa-da, avvalo, u "she'r" (poeziya) va "shoir" (poet) tushunchalari bilan bog'lanadi. Shundan matniy bo'laklararo o'zaro uyg'unlikni tashkil etuvchi "poeziya + poet = poetika" formulasi, ya'ni "she'r-u shoirlik" maqomi kelib chiqadi. Shu o'rinda aytish kerakki, "she'r-u shoirlik" masalalari talqinida G'arb-antik qarashlar bilan Sharq-islom nuqtayi nazarlaridagi tafovutlar jahoniy va sharqona badiiy-estetik tafakkurga ham o'z jiddiy ta'sirini o'tkazganligi namoyon bo'ladi. Biz mazkur maqola davomida sharq xalqlari adabiyotida she'r va shoirlik maqomi xususida Sharq mutafakkirlarining yondashuvlariga to'xtalib o'tishni maqsad qildik.

XI asrda yaratilgan, dunyoga ma'lum va mashhur "Qobusnoma" nomli nasihatnomaning muallifi adolatli shoh Kaykovus shu asarda alohida bir bobni she'r va shoirlik ta'rifiga bag'ishlagan: "Shoir bo'lishni istasang, harakat qilki, so'zing oson va foydali bo'lsin, boshqalar uning sharhiga muhtoj bo'lgudek so'zni aytmagil, chunki she'r xalq uchun yoziladi, o'zi uchun emas. ...har bir odamga loyiq so'z aytgil va har bir kishining qadriga qarab she'r bitgil" [4]. Bu so'zlar donishmand bir otaning farzandlariga, yoxud oqil podshohning o'z fuqarolariga bergan o'gitigina bo'lib qolmay, so'z san'atining nozik jihatlaridan boxabar bo'lgan olimning e'tirofi hamdir.

Nizomiy Aruziy Samarqandiyning "Nodir hikoyatlar" ("Chahor maqola") asarida ham she'r ilmi xususida so'z boradi. Mazkur asarning "She'r ilmining mohiyati haqida"gi bobida shunday so'z boradi: "Shoirlik shunday san'atki, bu san'at orqali hayajonlantiruvchi tushunchalar hosil

qilinadi va ta'sirchan o'xshatishlarni bir-biriga bog'laydi. U shunday yo'lda kichik ma'noni kattaga, kattani kichikka aylantiradi. Chiroylini xunuk libosda ko'rsatadi, xunukni chiroyli suratda jilvagar qiladi..." [5] Tabiiyki, olim bu o'rinda shoirlik faqatgina kasb bo'lib qolmasdan, u tug'ma bo'lmog'i lozimligi xususida so'z yuritgan. Chunki kezi kelganda, kichik ma'noni katta qilib, xunukni jilvagar holda tasvirlay olishga qodir san'atkor bo'la olishi kerakligi uqtirilgan.

Sayfi Saroyining "Gulistoni bit-turkiy" asari tarkibida "Shoirilar talqini" nomli maxsus bob ajratilishi qadimdan har bir ijodkor, olimning she'r va shoirlik masalasiga befarq emasligining yaqqol dalilidir. Xususan, ulug' fors shoiri Abdurahmon Jomiy o'zining "Silsilat uz-zahab" ("Tariqat silsilasi") dostonida she'r haqida shunday deydi: "dunyoda qanchadan qancha tilsim bo'lsa, so'z uning kaliti", yoki "so'z sayqaligina dil zangini yuvadi" deyish bilan so'zning hissiy qudratinigina emas, balki san'atning bir turi sifatidagi salohiyatini ta'kidlaydi.

She'r o'z nomi bilan hech tengi yo'q gavhar erur,

Balki gavhardan nafosat bobida ustun kelur. [3]

Mazkur baytni keltirish orqali Abdurahmon Jomiy she'rning tenggi yo'q gavharligini, balki qimmatlilikda gavhardan-da a'lo ekanini ifodalaydi.

Alisher Navoiyga qadar aytilgan bu mulohazalar, mutoz adabiyotshunoslikda badiiy so'zga e'tibor baland bo'lganini va shoirlik san'at sifatida qadrlanganligini anglatadi. Navoiy ham bir qator asarlarida she'r va shoirlik xususida fikr yuritadi. Xususan, "Devoni Foniyy"da she'r va shoirlik san'atiga munosabat bildirar ekan, shoirlikni faxrli va ayni damda juda mas'uliyatli mashg'ulot ekanligini ta'kidlaydi. Shoir shuning uchun har bir she'ri puxta va mukammal chiqishini, odamlar e'tiboridan qolmasligini istaydi. U she'r va shoirlik haqida kuyunib gapirar ekan, so'z san'atkorlarining ash'orini dildan suyub, o'zining farzandiday yaxshi ko'rishini aytib o'tar ekan niyat qiladiki, uning ash'ori ham odamlarga ma'qul bo'lsin-u unga farzandlariday mehr qo'ysinlar:

She'ri man gar z-on ki dar ma'ni ba man farzand shud,

Lek mahbubi man ast ash'ori marg'ubi kason.

On chunon k-aftod farzandi kason mahbubi man,

Chi buvad ar farzandi man ham gasht mahbubi kason.

(Mazmuni: She'rlarim ma'no yuzasidan menga farzand bo'ldi, lekin boshqalarning yaxshi ash'ori menga mahbubdir. Odamlarning farzandi (she'rlari) mening mahbubim bo'lgani kabi mening farzandim (she'rlarim) ham odamlarning mahbubi bo'lsa edi). [2]

Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, she'r shoir qalbidagi eng nebkin tuyg'ular hosilasi, eng sara va toza tuyg'ular ifodasi. Shu sababli aziz va mukarramdir. Ota farzandi haqqiga maqtovlar yog'ilishidan qanchalik quvonsa, muxlislar tomonidan ijodiga beriladigan e'tirof-u qutlovlar uni shunchalik quvontiradi.

Alisher Navoiyning mazkur devonining katta bir qismi she'ru shoirlik masalalariga bag'ishlangan bo'lib, ustodning she'ru shoirlik oldida qo'ygan talab - istaklari hamda fikr-mulohazalari ayni zamonda ham o'z qimmatini va ahamiyatini saqlab turibdi.

Bu borada Abdurauf Fitrat ham o'zining mashhur "She'r va shoirliq" adabiy muhozasida o'z qarashlarini bayon etadi. "She'r va shoirliq degan so'zlar bizda yangig'ina bir narsa emas. Turk ulusi o'z borlig'ini ochung'a ko'rsatkali she'r va shoirliqni bilibg'ina kelganlar", - deyish orqali jadid alloma "she'r va shoirlik" masalasini yaxlit holatda idrok etish muammosini o'rta qatga tashlagan. Mazkur maqolada Fitratning tanqidiy qarashlari ham uchraydi: "So'nggi arab adiblari she'rni "vaznli, qofiyali gap" deya ta'rif qilar edilarkim, bizning shoiriarimiz ham she'rni shul bino qabul etdilar. Shuning uchundirkim, "vazn" va "qofiya"si bo'lg'an turli ma'nisiz so'zlarning sharafina ishong'an sayin she'rning haqiqatidan uzoqlashib qoldilar. Yetti-sakkiz so'zni bilgili bir vaznda tizib, ketinda bilgili bir so'zni qofiya qo'ymoq bilan she'r orasinda yerdan ko'kkacha ayirma border. She'rda kishilarning qonini qaynatg'uchi, sing'irlarini (asab tolalari) o'ynatg'uchi, miyasini titratkuchi, sezgusini qo'zg'atg'uchi bir kuch, manaviy bir kuch bor. Shunday bir kuchi bo'lmag'an so'z vazn va qofiyasi bo'lsun she'r bo'la olmaydir" [1].

"Shoirliq uchun, - deydi Abdurauf Fitrat, - yurakda bir sezg'i va u sezgini hunarlicha so'zlar bilan boshqalarg'a o'tkarguchi bir kuch kerakdir". [1]

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, yuqoridagi tahlillar Sharqda “she’r va shoirlik” masalalariga qadimdan e’tibor berilganini ko’rsatadi. Olimlarning she’r va shoirlar oldiga qo’ygan talab hamda istaklari, nafaqat o’sha davrda, balki bugungi shoirlar uchun ham dasturilamal bo’lib xizmat qilmog’i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurauf Fitrat. “She’r va shoirlik”. “Turkiston” gazetasi, 1993-yil 1-iyul.
2. Azimov Yunus. “Dvoni foniy”da she’r va shoirlik haqida. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 2023-yil. № 12.
3. Boltaboyev H. Sharq mumtoz poetikasi. – T.: “Ozbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2008. – B.50.
4. Kaykovus. Qobusnoma. – T.: 1982. – B.98.
5. Nizomiy Aruziy Samarqandiy. Nodir hikoyatlar. – T.:1986. – B.47.

THE ILLUSION AND COLLAPSE OF THE AMERICAN DREAM

Yusupova Hilola O’ktamovna

Associate professor, Bukhara State Pedagogical Institute

Bekova Gulasal Ibodullo qizi

Master student of Asian International University

Abstract *This article explores the concept of the American Dream, tracing its evolution from a symbol of opportunity and upward mobility to an increasingly elusive ideal in contemporary society. Through historical analysis, socioeconomic data, and cultural critique, the paper examines how systemic inequality, wage stagnation, rising debt, and the erosion of the middle class have contributed to the disillusionment surrounding the American Dream. It also investigates the psychological and social impacts of this disillusionment and offers a framework for understanding the American Dream's transformation in the 21st century.*

Keywords: *American Dream, social mobility, inequality, meritocracy, middle class, capitalism, disillusionment, debt, economic collapse, systemic failure*

*The concept of the American Dream, coined by James Truslow Adams in *The Epic of America*, suggests that life should be better and richer for everyone, regardless of social class or birth [Adams, 1931: 214]. However, contemporary research increasingly challenges the feasibility of this ideal. Scholars argue that the American Dream is both an ideological illusion and a structurally unattainable promise for many Americans, particularly in the post-industrial era.*

Sociological Perspectives on the American Dream

Sociological literature examines the Dream through lenses of social mobility, class reproduction, and inequality.

Raj Chetty et al. found that intergenerational mobility is heavily influenced by geographic location, race, and parental income, showing that the Dream’s meritocratic ideal is largely unachievable for most [Chetty et al., 2014: 1554].

Pierre Bourdieu’s theory of cultural capital explains how non-financial assets (like education, language, and social connections) are unequally distributed and help reproduce class privilege across generations [Bourdieu, 1986: 243].

Jennifer Silva’s ethnographic study *Coming Up Short* reveals that young, working-class adults often internalize systemic failures as personal shortcomings, a result of deeply embedded Dream rhetoric [Silva, 2013: 87].

Economic Critiques and Data-Driven Analyses

Economists have highlighted the growing disparity between the Dream’s promises and real economic trends.

Thomas Piketty argues that capitalism inherently concentrates wealth, making the egalitarian promise of the Dream structurally unsustainable [Piketty, 2014: 257].

Emmanuel Saez and Gabriel Zucman show that the top 1% of Americans control more wealth than the bottom 90% combined [Saez & Zucman, 2019: 101].

In *Poverty, by America*, Matthew Desmond argues that America's poverty problem is not accidental but actively maintained by systems that reward the affluent at the expense of the poor [Desmond, 2023: 14].

Literary Depictions of Disillusionment

American literature offers some of the clearest critiques of the Dream's failure.

In *The Great Gatsby*, F. Scott Fitzgerald portrays the Dream as a glittering illusion: Gatsby's wealth and ambition are not enough to grant him acceptance or happiness [Fitzgerald, 1925: 180].

Arthur Miller's *Death of a Salesman* critiques the emotional toll of the Dream, as Willy Loman's blind faith in it leads to personal and familial collapse [Miller, 1949: 106].

Authors like Toni Morrison (*Song of Solomon*) and August Wilson (*Fences*) show how systemic racism further distorts or denies access to the Dream for African Americans [Morrison, 1977: 75; Wilson, 1985: 34].

Psychological and Cultural Studies

Beyond economics and literature, psychologists and cultural theorists explore the emotional consequences of the Dream.

Barry Schwartz, in *The Paradox of Choice*, argues that the consumer freedom promised by the Dream often leads to paralysis, dissatisfaction, and anxiety rather than fulfillment [Schwartz, 2004: 58].

Research from the American Psychological Association shows that financial stress and pressure to succeed are major contributors to depression, anxiety, and burnout [APA, 2020: 12].

Lauren Berlant's *Cruel Optimism* theorizes that the Dream is a harmful attachment — a belief in something that actively obstructs one's well-being [Berlant, 2011: 1].

The Dream in Contemporary Discourse

Recent scholarship suggests that the Dream may be collapsing or transforming.

Robert Putnam's *Our Kids* demonstrates how community decline and unequal access to quality education entrench class divides, eroding the Dream's promises [Putnam, 2015: 93].

In *Strangers in Their Own Land*, Arlie Hochschild finds that Americans who feel left behind still cling to the Dream's cultural significance, contributing to political polarization and disillusionment [Hochschild, 2016: 138].

Across disciplines, there is growing consensus that the American Dream is increasingly mythical rather than material. While it continues to motivate individual ambition, scholarly research reveals that the Dream promises equality and prosperity in a society structured to maintain inequality. This has sparked calls for systemic reforms and a redefinition of success, well-being, and national identity.

The American Dream, historically defined as the belief that anyone, regardless of background, can achieve success and upward mobility through hard work, has long been embedded in the national psyche [Adams, 1931: 23]. However, recent decades have witnessed growing scholarly skepticism about its attainability in a rapidly changing socioeconomic landscape. Scholars such as Putnam and Reeves argue that widening income inequality, declining social mobility, and the erosion of public institutions have collectively undermined the foundational promises of the American Dream [Putnam, 2015: 45; Reeves, 2017: 58].

This study employs a qualitative content analysis methodology supported by secondary quantitative data to explore both the perception and the reality of the American Dream's collapse. The research integrates:

1. Literature Analysis: A review of academic works from 1990–2024 was conducted to assess changing views on the Dream [Sandel, 2020: 101].

2. Socioeconomic Data: Public data from Pew, the U.S. Census Bureau, and Federal Reserve were used to analyze income distribution and mobility [Chetty et al., 2017: 401; Pew Research Center, 2019: 33].

3. Media and Culture: Films and speeches from the last two decades were analyzed to contrast media representation with socioeconomic reality [Ehrenreich, 2001: 14].

The findings show growing divergence between the ideals and realities of the American Dream:

1. Economic Disparities: Data show a decline in mobility and increasing income inequality, with the top 10% controlling over 70% of national wealth [Piketty, 2014: 299].

2. Public Perception: A Gallup poll revealed that only 37% of Americans believe the Dream is still attainable [Gallup, 2020: 2].

3. Cultural Representation: Media continues to glorify success, but omits structural barriers like racism and economic inequality [Sandel, 2020: 118].

While the American Dream is still widely promoted, the evidence shows that for many, it is increasingly out of reach. Cultural narratives sustain the illusion of meritocracy while structural conditions hinder upward mobility [Reeves, 2017: 62]. The findings align with the broader literature on inequality, suggesting the Dream has transitioned from national ethos to cultural myth [Putnam, 2015: 53].

The American Dream is increasingly seen as an illusion in the face of economic stagnation and inequality. For its revival, systemic reforms are required in education, healthcare, and wage equity. The myth of meritocracy must be replaced with collective responsibility and policy action [Sawhill & Karpilow, 2014: 88].

References

1. Adams, J. T. (1931). *The Epic of America*. Little, Brown.
2. Chetty, R., Grusky, D., Hell, M., Hendren, N., Manduca, R., & Narang, J. (2017). The fading American Dream: Trends in absolute income mobility since 1940. *Science*, 356(6336), 398–406.
3. Ehrenreich, B. (2001). *Nickel and Dimed: On (Not) Getting By in America*. Metropolitan Books.
4. Gallup. (2020). Most Americans say the American Dream is unattainable. Retrieved from <https://news.gallup.com>
5. Hochschild, J. L. (1995). *Facing Up to the American Dream: Race, Class, and the Soul of the Nation*. Princeton University Press.
6. Pew Research Center. (2019). Social Mobility and the American Dream. Retrieved from <https://www.pewresearch.org>

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA TA‘LIMIY O‘YINLARDAN FOYDALANISH ZARURATI

Sherqo ‘ziyeva E'zozaxon Anvar qizi

Toshkent kimyo xalqaro universiteti “Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim metodikasi ”

Kafedra “Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi va metodikasi ”

mutaxassisligi bo‘yicha magistratura talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolamda sizlar Ta‘lim jarayonida uyushtiriladigan didaktik o‘yinlar ham o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirish vositasi sanaladi. Didaktik o‘yinlarga dam olish yoki vaqt o‘tkazish vositasi emas, balki ta‘lim beruvchi faoliyat deb qarash lozimligi haqida ham batafsil ma‘lumot keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Ta‘lim, bilim, didaktik o‘yinlar, Tinch o‘yinlar «O‘zim tekshiraman», «Hikoya». «U kim? Bu nima?», «Topag‘on». «Noto‘g‘ri jumla».

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ta‘limiy o‘yinlarga bo‘lgan munosabati ancha jiddiy. Ularning ko‘pchiligi bir qator o‘yinlarni boshlang‘ich sinflar darslarida foydalanish uchun qulayligini aytib o‘tdilar. Ammo bu o‘yinlar deyarli bir xil edi. Bundan tashqari «Didaktik o‘yinlardan darsning qaysi qismida ko‘proq foydalanasiz?» deb so‘raganimizda, 10 nafar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi «Asosan dam olish daqiqalarida hamda o‘tgan mavzni

mustahkamlashda» deb javob berdilar. Vaholanki, to'g'ri foydalanilgan didaktik o'yinlar boshlang'ich sinf ona tili va o'qish darslarida yangi mavzuni bayon qilishda hamda mustahkamlashda eng qulay metod hisoblanadi. Zero, o'yin bilimlarni o'zlashtirish yo'lidagi har qanday mashaqqatlarni osongina engib o'tishga, qiyin jarayonni o'yinlar bilan uyg'unlashtirgan holda engillatishga yordam beruvchi ta'lim usulidir. Darslarning shu zaylda tashkil etilishi barkamol shaxs tarbiyasida muhim qadam bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida uyushtiriladigan didaktik o'yinlar ham o'quvchilar tafakkurini rivojlantirish vositasi sanaladi. Didaktik o'yinlarga dam olish yoki vaqt o'tkazish vositasi emas, balki ta'lim beruvchi faoliyat deb qarash lozimdir. Ta'limiy o'yinlarning turli xil tasnifi mavjudligi xususida ishning birinchi bobida to'xtalib o'tgan edik. O'yinlar mazmuni va amalga oshirish shakliga ko'ra sinflarga ajratilgan edi. Quyida boshlang'ich sinf ona tili darslarida uyushtiriladigan didaktik o'yinlar va ularning mustaqil fikrlash bilan bog'liq o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritamiz. Tinch o'yinlar «O'zim tekshiraman». Bunday o'yinlarni o'tkazishda kichik hajmdagi diktant matni tanlanadi va u darsning kirish qismida 6 uyushtiriladi. O'qituvchi o'quvchilarga kichik hajmdagi diktant yozdiradi. Barcha o'quvchilar yozib bo'lishgach, o'qituvchi xattaxtaga diktantni yozib ko'rsatadi. Mabodo diktant oldin xattaxtaga yozilib, usti yopib qo'yilgan bo'lsa, o'qituvchi pardani ochadi. O'quvchilar esa unga qarab o'zlari yozgan diktantni tekshiradilar. Bunday diktantlarni alifbe davrida ham qo'llash mumkin bo'lib, o'qituvchi avvaliga faqat harflardan, so'ngra (undosh harflar bilan tanishtirilgach) bo'g'inlardan iborat quyidagicha turli variantlarda diktant yozdirsa, o'quvchilarning o'quv-biluv malakalari shakllana boradi.

1-variant: O,o, I,i, U,u, A,a.

2-variant: -Lo, -no, -to, -mi, -un, -in.

3-variant: Bola, lola, ona, zar, par.

4-variant: Bugun havo issiq.

«Hikoya». O'qituvchi xattaxtaga bir nechta so'z yozib qo'yadi. O'quvchilar mustaqil ravishda shu so'zlar ishtirokida hikoya tuzadilar. Shu jarayonda ularning lug'at boyligi oshishi bilan birga, gaplarni to'g'ri tuzish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanadi. O'qituvchining vaqti-vaqti bilan rag'batlantirishi o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini orttiradi. Bu o'yindan darsdan tashqari mashg'ulotlarda, to'garaklarda ham bemalol foydalanish mumkin. Masalan: Nafisa, soat, yomg'ir, kitob. «U kim? Bu nima?». Stol ustiga bir qancha predmetlar terib qo'yiladi. O'qituvchi shu predmetlardan birortasini ta'riflaydi. O'quvchilar shu belgilar asosida gap nima haqida borayotganligini topadilar. Bu o'yinning afzallik tomoni shundaki, uni dars davomida o'quvchilar diqqatini jamlash, qo'llariga dam berish maqsadida yoki yangi tovushlar bilan tanishtirish, yangi mavzuni bayon qilish jarayonida foydalanish mumkin. Bu o'yin o'quvchilarda ziyraklik, sinchkovlik sifatlarini va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga imkon beradi. Masalan: U shar shaklida. Uni mashhur sportchilarimiz ham stadionlarda o'ynaydilar. U yosh bolalarning ham sevimli o'yinchog'i. (javob: koptok). «Topag'on». O'qituvchi biror belgi asosida savol beradi. O'quvchilar shu belgini o'zida aks ettirgan predmetlar nomlarini aytadilar. Eng ko'p to'g'ri javob topgan o'quvchilar g'olib sanaladi. Bu o'yinni o'tkazish o'quvchilarga so'z turkumlari haqidagi dastlabki ma'lumotlar berish jarayonini engillashtiradi. Bundan tashqari, hozirjavoblik, mustaqillik, ziyraklik, ijodkorlik kabi sifatlarni shakllantiradi. «Noto'g'ri jumla». Bu o'yin suratlar asosida o'tkaziladi. O'qituvchi suratni tasvirlab berish davomida suratga tegishli bo'lmagan jummalarni ham ishlatadi. O'quvchilar ziyraklik bilan shu jumlani topishlari lozim. O'quvchilardan bu o'yin davomida ziyraklik, sinchkovlik, kuzatuvchanlik va diqqat talab qilinadi. Ular suratni sinchkovlik bilan kuzatish bilan bir qatorda o'qituvchining hikoyasini ham diqqat bilan tinglab turadilar. Har bir noto'g'ri jumlani topish ularning o'ziga bo'lgan ishonchi va darsga qiziqishini orttiradi. Bu o'yindan faqat ona tili darslarida emas, darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham foydalanish mumkin. «Bo'lishi mumkin emas». O'yin davomida o'qituvchi matnni o'qiydi. O'quvchilar bo'lishi mumkin bo'lmagan voqealar ifodalangan jumla yoki gapni topishlari lozim. Hazil-mutoyiba bilan o'tadigan bu o'yin ziyraklik, sinchkovlik va kuzatuvchanlikni talab qilishi bilan birga, hikoya tinglash ko'nikmasini shakllantirishga ham yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'ulomova X. v.b. 4- sinfda ona tili darslari. "O'qituvchi". T. 2012
2. Qodirova F., Qodirova M. Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent – 2006 yil.
3. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva SH., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. Darslik. T., "Noshir" 2009.
4. R. Ikromova, X. G'ulomova, SH. Yo'ldosheva, D. Shodmonqulova Ona tili 4-sinf uchun darslik „O'qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent – 2017

FE'L MAVZUSINI O'RGATISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR VA QIYOSIY TAHLIL: LINGVISTIK, KOMMUNIKATIV VA MADANIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA QADAM

*Mohigul Rahimqulova
BuxDPI 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada fe'l grammatik kategoriyalarini zamonaviy yondashuvlar asosida o'qitish masalalari yoritiladi. O'zbek va turk tili darsliklari asosida qiyosiy tahlil, interfaol metodlar, innovatsion vositalar, shuningdek, lingvistik, kommunikativ va madaniy kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlari bayon etilgan. Baholashning diagnostik, formatik va summativ turlari orqali o'quvchilarning amaliy bilim va ko'nikmalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: fe'l grammatikasi, zamonaviy ta'lim, innovatsion metodlar, qiyosiy tahlil, kompetensiyaviy yondashuv, lingvistik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, madaniy kompetensiya, baholash, o'zbek va turk tili.

1. Kirish Zamonaviy ta'lim jarayonida ona tili darslari faqat nazariy bilim berish emas, balki o'quvchilarda tilni real muloqotda qo'llay olish, madaniy tafakkur va ijodiy salohiyatni rivojlantirishga xizmat qilishi kerak. Ayniqsa, fe'l mavzusi grammatik va semantik murakkabligi bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada ushbu mavzuni zamonaviy yondashuvlar, kompetensiyaviy asoslar va xalqaro tajribalar, xususan, turk tili bilan qiyosiy tahlil orqali samarali o'rgatish masalalari yoritiladi.

2. Fe'l mavzusining ta'limdagi o'rni va metodik ahamiyati Fe'l gapning yuragi sifatida sintaktik, semantik va kommunikativ jihatdan markaziy o'rin tutadi. O'quvchilarda grammatik kompetensiyani shakllantirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va fikr ifodasi aniqligini ta'minlashda fe'l shakllari muhim rol o'ynaydi. Boshlang'ich bosqichda fe'lni tanish, o'rta bosqichda zamon, mayl va nisbat kabi shakllarni o'rgatish, yuqori bosqichda esa tarkibiy fe'l birliklari va uslubiy qo'llanmalarga e'tibor qaratiladi.

3. Qiyosiy tahlil: o'zbek va turk tillarida fe'l grammatikasi Ikkala til ham turkiy oilaga mansub bo'lsa-da, ba'zi grammatik shakllarda farqlar mavjud. Masalan, turk tilidagi "geliyorum" shakli o'zbek tilidagi "kelyapman" bilan semantik jihatdan mos tushsa-da, morfemik tarkibda farqlanadi. "-seydi" ortirma shart mayli, "duyulan ge'chmi' zamon" kabi shakllar turk tilida mavjud bo'lib, o'zbek tilida bu turdagi tafsilotlar kamroq qo'llanadi. Bunday qiyosiy o'rganish o'quvchilarda polilingvistik tafakkurni rivojlantiradi.

4. Innovatsion yondashuvlar va metodlar Fe'l mavzusini o'qitishda quyidagi innovatsion metodlar alohida o'rin tutadi:

Elektron platformalar va mobil ilovalar;

Gamifikatsiya: kviz, raqobatli o'yinlar;

Proyekt asosida o'qitish: videoblog, komiks, prezentatsiya;

Tasviriy materiallar asosida mashqlar;

Kontekstual va kommunikativ topshiriqlar. Bu usullar nafaqat til bilimlarini mustahkamlash, balki motivatsiyani kuchaytirish, ijodkorlik va amaliy qo'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

5. Kompetensiyalarga asoslangan yondashuv

Lingvistik kompetensiya: grammatik shakllar, derivatsiya, so'z yasash;

Kommunikativ kompetensiya: real vaziyatlarda fe'l shakllaridan foydalanish;

Madaniy kompetensiya: til orqali milliy qadriyatlar, odob, urf-odatlarini anglash. Bu kompetensiyalar o'zaro uyg'un holda o'quvchilar til bilimi, muloqot ko'nikmalari va madaniy ongini rivojlantiradi.

6. Baholash tizimi Ta'lim sifati diagnostik, formatik va summativ baholash orqali aniqlanadi:

Diagnostik baholash: boshlang'ich bilim darajasi;

Formatik baholash: ta'lim jarayonidagi rivojlanish;

Summativ baholash: yakuniy bilim va ko'nikmalar

FONOLOGIYA: TIL TOVUSHLARINI TIZIMLI O'RGANISH

*Abdig'aforova Umida G'ulomjonovna,
Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich talabasi
O'qituvchisi: M.O'rinova*

Annotatsiya: Ushbu maqolada fonologiya- tilshunoslikning tovush tizimini o'rganadigan bo'limi sifatida tahlil qilinadi. Fonologiyaning asosiy tushunchalari, jumladan fonema, allofon, minimal juftlik va fonologik jarayonlar (assimilyatsiya, dissimilyatsiya, eliziya) ko'rib chiqiladi. Shuningdek, fonologiyaning tilshunoslik, til o'rganish, nutq texnologiyalari va til tarixi sohalaridagi amaliy ahamiyati yoritiladi. Maqola fonologiyaning nazariy asoslari hamda uning lingvistik tadqiqotlardagi o'rnini tushunib yetishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Fonologiya, fonetika, fonema, allofon, minimal juftlik, fonologik jarayonlar, assimilyatsiya, dissimilyatsiya, eliziya, tovush tizimi, talaffuz, nutq tovushlari, tilshunoslik, lingvistika, til o'rganish, nutq texnologiyalari, til tarixi.

Fonologiya - tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u nutq tovushlarining til tizimidagi o'rnini va ularning ma'noga ta'sirini o'rganadi. Bu fan fonetikadan farqli ravishda, tovushlarning fizik xususiyatlarini emas, balki ularning til tizimidagi funksiyasini tahlil qiladi.¹

Fonologiya (fono va logiya) - tilshunoslikning til tovush qurilishining strukturaviy (tuzilmaviy) va funksional (vazifaviy) qonuniyatlarini, tilning eng mayda, ma'no bildirmaydigan birliklari - bo'g'inlar, fonemalarning tuzilishi va amalda qo'llanishini o'rganuvchi bo'lim. Fonologiyaning farqi shundaki, uning diqqat markazida fizik hodisa sifatidagi tovushlarning o'zini emas, balki ularning nutqda yanada murakkabroq ma' noli birliklar, morfemalar, so'zlarning tarkibiy qismi sifatida bajaradigan vazifasi o'rganiladi.

Fonologiyaning asosiy tushunchalari.

1.Fonema.

Fonema- tilning eng kichik ma'no farqlovchi birligi bo'lib, u so'zlarning bir- biridan farqlanish vazifasini bajaradi. Masalan, o'zbek tilida "kat" va "qat" so'zlari bir-biridan faqat bir fonema farqi bilan ajraladi. (/k/) va (/q/), natijada so'zlarning ma'nosi o'zgaradi.²

2.Allofon.

Allofon- fonemaning talaffuzdagi turli variantlaridir. Ular so'z ma'nosini o'zgartirmaydi, balki fonemaning realizatsiyasi sanaladi. Masalan, ingliz tilida "pin" va "spin" so'zlarida /p/ fonemasi turlicha talaffuz qilinadi. [Ph] (portlangan) va [p] (portlanmagan), lekin bu ma'no farqlashga ta'sir qilmaydi.³

Fonologik jarayonlar.

1.Assimilyatsiya (O'xshashish)

Bir tovush boshqa tovush ta'sirida unga o'xshab qolishi hodisasi hisoblanadi. Masalan, o'zbek tilida "yaxshi " so'zida /x/ va /f/ tovushlari bir-biriga moslashgan holda talaffuz qilinadi.⁴

2. Dissimilyatsiya.(farqlanish)

O'xshash tovushlarning farqlanishi natijasida birining o'zgarishi. Masalan, lotincha "peregrinus" so'zi fransuz tilida "pelerin" shakliga o'zgargan. ⁵

3. Eliziya (tushib qolish)

Tez gapirishda yoki nutqdagi soddalashtirish jarayonida tovushning tushib qolishi. Masalan, o'zbek tilida " bo'libdi" so'zi tez talaffuz qilinganda " bo'ldi" shakliga talaffuz qilinadi.⁶

4. Epenteza (qo'shimcha tovush qo'shilishi)

So'z ichida yoki o'rtasida qo'shimcha tovush orttilishi. Masalan, "qulupnay" so'zida "u" tovushi fonetik rivojlanish natijasida qo'shilgan. ⁷

Fonologiyaning amaliy ahamiyati.

Fonologiya nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy sohalar uchun ham muhimdir.

* Til o'rganish: Chet tillarni o'rganuvchilar uchun to'g'ri talaffuzni shakllantirishga ko'maklashadi. ⁸

* Nutq texnologiyalari: Ovozni aniqlash, avtomal tarjima va nutq sintezida foydalaniladi.⁹

* Fe'l tarixi va dialektologiya: Fonetik o'zgarishlarni tahlil qilish orqali tillarning rivojlanishini tushunishga yordam beradi.

* Nutq terapiyasi. Nutq buzilishlarini tuzatishda fonologik tahlildan foydalaniladi.

Fonologiya til tovushlarini tizimli ravishda o'rganishni, ularning til tizimidagi roli va funksiyasini aniqlashni o'rganadi. Bu fan lingvistika, tilshunoslik, nutq texnologiyalari va kommunikatsiya sohalarida muhim ahamiyat kasb etadi. Fonologiyani chuqur o'rganish orqali til strukturasi va uning ishlash mexanizmlarini yaxshiroq anglash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Trubetskoy N., Fonologiya asoslari. – Moskva: 1939.-275b
2. Jakobson R., Phonological studies. The Hague : Mouton 1962.-167b
3. Chomsky N., Halle M. The found Pattern Of English.-Harper, Rouw, 1968. -200b.
4. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining fonetikasi.- Toshkent : Fan, 1980.-157b.
5. Saussure F. Umumiy tilshunoslik kursi. 1916. -178b.
6. Jo'rayev N. Tilshunoslik asoslari.- Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006.-179b.

ASRDA OTA OBRAZINING TALQINI

*Hamroqulova Sarvinoz,
Osiyo xalqaro universiteti 4 FT-(o')-24 guruh talabasi
Ilmiy rahbar: prof, Sh.N.Axmedova*

Annotatsiya: Ushbu maqolada atoqli yozuvchi Ulug'bek Hamdamning „Ota“ romanidagi ota obrazi to'g'risida so'z yoritiladi. Shuningdek, asardagi bosh g'oya or-nomus masalasidir.

Kalit so'zlar: Ota, or-nomus, Po'lat ota, farzandsizlik, oilaviy munosabatlar.

Adabiyot inson hayotini aks ettiruvchi milliy va umumbashariy qadriyatlarni tarannum etuvchi san'at turi hisoblanadi. Nasr janrida yaratilgan asarlarda oilaviy munosabatlar, ota-onaning farzand tarbiyasidagi o'rni, ayniqsa, ota obrazining talqini muhim o'rin tutadi.

Ota. Bu so'zni eshitganda har bir insonning ko'z o'ngida farzandi uchun jonini berishga tayyor shaxs gavdalanadi. Otaning haqqi, mehri, muruvvati onanikidan kam emas. Ota bo'lish ham sharaf, ham mas'uliyat, ham burchdir. Rasululloh sallallohu alayhi vasallamning bir go'zal hadislar bor: „Ota jannatning o'rta o'rta eshiklarida. Xohlasangiz uni ochib kirib oling, xohlasangiz zoye qiling, ya'ni yuzingizga qarshi yopib oling“ [2,123].

Ota - aziz zot, bolasi uchun jonini berishga tayyor. Nasrda ota va farzandning munosabatlari asarning markaziy g'oyalaridan biri bo'lib, bu masala ko'plab asarlarda turli xil yondashuvlarda yoritilgan. Shunday asarlardan biri Ulug'bek Hamdamning „Ota“ romanidir. Bu asar o'zbek adabiyoti nasrida ota obrazini yoritishda yangi bosqichni namoyon qildi. „Ota“ bu shunday asarki, kitobni ochganimizda O'tkir Hoshimovni eslaymiz. Chunki asarning ilk sahifasida, „Barcha otalarga bag'ishlangan“, - degan izhor yozilgan. Yozuvchi o'zi aytganidek bu asar, „Chin otalarga bag'ishlanadi“. Asar O'tkir Hoshimovning, „Dunyoning barcha onalariga“ deb atab yozgan qissasi kabi suyuqli. Yashar ekansan qisqa umring davomida barcha tuyg'ularni boshdan kechirasan. Adolat va nohaqlik, muhabbat va nafrat, isyon va itoat, vasl va hajr, do'stlik va dushmanlik, topish va yo'qotish, hushnudlik va qayg'u. Bular Allohning sinov nomli lashkarlaridir. „Ota“ romani ham umr bo'yi uchratganing, mana shu yaratilgan tizmasidan iborat.

„Inson dunyoga kelar ekan o'zi qo'ygan maqsad sari intiladi. Maqsadingizda xatolik bo'lsa, topganingiz yo'qotganingizdanda og'irroq bo'ladi. Bu hayotning eng sodda qonuni. Asar qahramoni Po'lat ham maqsadini noto'g'ri qo'yish asosida ko'p balolarga giriftor bo'lgan. Ammo har qanday vaziyatda Alloh yuqtirgan vijdoni, mardligi, pokligi sabab umrning beayov sinovidan boshini omon saqlay olgan betakror obraz. Mashaqqat tegirmonidan ilma teshik bo'lgan qalbini hovuchlab omon chiqar ekan, hatolar natijasida anglagan hayotning eng oliy haqiqatini o'ylay boshlaydi“ [3, 20].

„Bir kelish-u bir ketishda ortingdan qoladigani faqat farzand“, - deydi Po'lat ota. U ortidan farzand qoldiribgina dunyoda men ham borman deya oladi erkak kishi, yoqsa umr hovuchinga olgan suvdek oqib ketadi deb aytadi. „Farzand. Faqat farzand!“. [1,34]. Qolgani bekor. Lekin insonning haqiqatlari Allohning adolati haqiqatlari oldida jo'n bir chiranishdir. Chunki bugun, ayni damda, bizga oliy haqiqat bo'lib ko'ringan hodisa ertaga ulkan xato bo'lishi mumkin. Bandamiz. Taqdirning, qismatning yozig'iga bandi. Eng muhimi shuki, olamdagi insoniylik vazifang ado bo'lmas ekan, nasibang uzilmaydi. Dunyoga keldingmi, burchingni ado etishing shart. Undan kam ham ko'p ham emas. Po'lat ota ham bir inson hayoti bilan shu qonunni isbotlagan dunyodagi barcha mehribon, or-nomusli, isyonkor bo'lish barobarida Allohning irodasi oldida taslim, butun umri sevinch-u armon orasida o'tgan otalarning ramzidir.

Asar Po'lat va Yog'duning farzandsizligi bilan boshlanadi. 15 yildirki tirnoqqa zor bu oilada qiz farzand dunyoga keladi. Oila a'zolariga baxt-quvonch ulashib kelgan, dunyoning achchiq zahmatlaridan bexabar bu murg'ak go'dakni oldinda qancha sinovlar kutayotgan ekan?...

Yoshligida befarqlik sabab bir yuzini kuydirib olgan Sevinchning hayoti ham xuddi shu yuzi kabi bo'ldi. Ya'ni, hayotning bir yuzi go'zal, sevimli, orzu-havas bilan to'la bo'lsa, ikkinchi yuzi kuyib, badbashara holga kelgan, o'zidan itaradigan, yurakni larzaga soladigan fojiali haqiqatdir.

Asarni o'qir ekanmiz hayollarimizga g'oyibdan ushbu savollar keladi: ...bu kimning fojiasi aslida, otanikimi yoki qiznikimi?...biz kimni oqlab chiqamiz?! Otanimi, qiznimi?!...

Xo'sh biz otaning o'rnida nima qilardik? yoki qizning o'rnida nima qilardik?....

Afsuski, bunday savollar talaygina. Ba'zilar Po'lat otani qoralab, axir qanday qilib bir ota farzandining hayotiga zomin bo'lishi mumkin?,-deydilar. Ammo masalaga chuqurroq nazar tashlasak, uning yuragidagi og'riqni, ich-ichidan bo'g'ib kelayotgan azoblarni his qilamiz. U qizini or-nomusi uchun, insoniylik sha'ni uchun qurbon qiladi. Lekin o'zini ham shu fojia bilan halok etadi. Chunki farzand bu - otaning yuragi, yuragini yo'qotgan inson esa tirik murdaga aylanadi. Asarda o'z vatanini yovdan asrashni burch deb bilgan mard o'g'lon, o'z soyang kabi doim yoningda bo'ladigan sodiq do'st, har dam vafodor, seni bir umr kutadigan sadoqatli yor, 15 yildirki tirnoqqa zor oila, qizi uchun har narsaga tayyor bo'lgan ota kabi obrazlar mavjud. Inson hayoti deganlari shamol esganda lip etib qoladigan chiroqdek omonat ekan. Ushbu asar yurakka bol ham, zahar ham tomizadi. U insonning o'z taqdiriga qarshi chiqishiga urinishi lekin oxir oqibat undan qochib qutula olmasligini ko'rsatadi. Sevinch bilan birga otaning yuragi ham yonadi, go'zallik va hayot so'nadi. Bu fojia emas, balki hayotning shafqatsiz qonuni. Romanni o'qigan sari qahramonlar bilan yashaymiz, yig'laymiz, birga kulamiz va hayajonlanamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ulug'bek Hamdam,,Ota''. Toshkent: Yangi asr adabiyoti,2020.
2. Sahih Buxoriy. Toshkent - Hilol nashriyoti.201.
3. Axmedova Sh. U.Hamdamga maktub, "O'z AS", 2022. 46-son.

ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA BADIYLIK: "BEMOR" HIKOYASIDAGI HAYOTIY MUAMMOLAR

Innatullayeva Mohigul

*Osiyo Xalqaro Unversiteti 1-FT(o')-24 guruh talabasi,
Ilmiy maslahatchi : S.S.Ramazonova*

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk qalam sohibi hisoblanadigan Abdulla Qahhorning hikoyalari tahlilida ijtimoiy davr muammolari yoritilgan bo'lib, oddiygina qora xalqning fojialarini ochiqdan ochiq ayta olmay satirik, yumaristik yo'llar bilan tilga olinishi o'ta achinarli hikoya sanaladigan "Bemor" hikoyasida ilolsiz kambag'al xalqdan osongina foydalangan mansabdorlarning qilgan ishlari qoralanibgina qolmasdan shu bilan birgalikda, hikoyadagi bosh mavzu va qahramonlar ruhiyati ham badiiy tahlilga tortadi.

Kalit so'zlar: Adibning ijodga qiziqishi, obraz, baxshi, tabib, e'tiborsizlik oqibati.

Abdulla Qahhor hozirgi Leninobod oblastining Ashtda dunyoga kelgan. Uning otasi Abduqahhor temirchilik kasbi bilan shug'ullangan ammo kasbdan oladigan daromad tirikchilik uchun kifoya qilmaganligi sababli u doim ish izlab qishloqqa -qishloq ko'chib yurardi. Shu tufayli Abdullaning bolaligi Yaypan, Nursux, Qudash, Buvayda, Tolliq, Olqor, Yulg'unzor kabi Qo'qon atrofidagi qishloqlarda kechadi. Bog' parvarish qilib umr o'tkazar lekin topgani o'ziga yo'q bo'lmay nochorlik, qashshoqlik iskanjasida dars kechardi. Zulmatli hayotning behisob xotiralari keyinchalik jonli lavhalarga yorqin obrazlarda qaytadan gavdalanish uchun Abdulla Qahhorning zehninga o'rnatilib qolgan edi. Bolalik yillaridayoq qiyinlik, ocharchilik kunlarni o'tqazar har bir o'tgan kuniga o'zgacha kitoblar o'qib mutafakkirlikka intilardi. Ulg'aygach Abdulla Qahhor Qo'qon pedtexnikumida o'qiydi. Talabalik yillarida uning sherlari va maqollari tez-tez chop etilib turar edi. U shu tariqa adabiyot olamiga kelib kira boshladi. Nazmdan tortib nasirgacha bo'lgan keng qamrovli ijodida hikoya janri yaqqol ajralib turar edi. Uning hikoyalarida o'zgacha rux, pafos ufurib turardi hikoyalari ichida kam so'z qo'llab butun boshli hikoyaning mazmunini sodda, ravon tilda yoritib bera oladigan mohir hikoyanavis bo'ldi. Dastlab, hikoya yozgan yillariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, o'z hikoyalarida bolalik yillaridagi qiyinchilikdagi kunlarini yoritadi. Albatta manashunday achinarli va og'ir kunlarda kechgan bolalikning achchiq xotiralari yosh ijodkorga ta'sir o'tkazmasdan qolmaydi. Hikoyanavisimizning o'zi yashab o'tgan davr bilan bog'liq turli mazvulardagi ijtimoiy va tarbiyaviy jihatdan katta ahamiyat kasb etuvchi hikoyalardan biri bu "Bemor" hikoyasi. Hikoya kichik hajmli va ixchamgina bo'libgina qolmasdan unda butun bir davrning og'ir va zalvorli muhiti tasvirlangan. Hikoya sobiq SSSR davlatining mustamlakachilik botqog'iga botib bo'lgan yillarga to'g'ri keladi. Mamlakatimiz har soxada izdan chiqqan edi nafaqat tibbiyot, ta'lim, balki iqtisodiy tomondan o'sish ham to'xtab qolgan edi insonlar och nahor bir burda nonga zor bo'lib bir chekkada zo'ravonlikga uchrab o'lib ketishgan

“Sotiboldining xotini og‘rib qoldi. Sotiboldi xotinini o‘qitdi bo‘lmadi, tabibga ko‘rsatdi. Tabib qon oldi. Bemorning ko‘zi tinib, boshi aylanadigan bo‘lib qoldi. Baxshi o‘qidi. Allaqanday bir xotin kelib tolning xipchini bilan savaladi. Tovuq so‘yib qonladi. ”Ushbu parchada bir amal “tabib” nomini olgan kimsa, yuqorida aytilgandek ayolning qanday darsda ekanligini bilmay turib undan qon oldi buni oqibatida o‘zi harakatsiz bo‘lgan ayol butunlay holdan toydi. Hatto o‘zi ham kim ekanini bilmaydigan allaqanday bir xotin rangi o‘chgan dardan tamom bo‘lgan ayolni savaladi. Bemorni kasalxonaga olib borish kerak shundagina ayol tirik qolardi ammo bunga Sotiboldining qurbi yetmaydi. Kasalxonani uylaganda ko‘z oldiga, 25 so‘mlik izvosh va oq podsho surati tushirilgan pul ko‘z o‘ngida gavgaldanardi. Ushbu hikoyada bemorning istiroblari, unung jismoniy og‘rig‘i bilan birga, ruhiy ezilishlari ham ta’sirli tasvirlangan. Shifokorlar bemorga shunchaki tibbiy holat sifatida qarashadi- uning ichki dunyosi, tuyg‘ulari, qo‘rquvi yoki umidlari ularni qiziqitirmaydi. Bu o‘sha yillardagi odamga emas, holatiga va ijtimoiy tabaqasiga qarab chora ko‘rish odatining oqibati edi.

Shuningdek, muallif o‘sha payitdagi sog‘liqni saqlash tizimidagi kamchiliklarni ham nozik badiiy til orqali fosh qiladi: tibbiy anjomlar yetarli emas, shifokorlar Oddiy qora xalqni chekayotgan zahmatiyu dardini umuman uylashmaydi “Bemor” hikoyasi – nafaqat bir kishining kasalligi, balki butun jamiyatdagi axloqiy va ijtimoiy kasalliklar haqida ham aytilgan teran ma’noli hikoyadir Abdulla Qahhor bu hikoya orqali o‘quvchini o‘z zamonasidagi yashirin muammolar ustida chuqur o‘ylantiradi Amaldorlarning oddiy xalqqa nisbatdan sovuqqonligi – bu shunchaki individual befarqlik emas balki jamiyatda ildiz otayotgan mas’uliyatsizlik va rahmsizlik aksidir. Ular holdan to‘ygan bemorni inson emas, navbatdagi o‘lja sifatida ko‘rar edilar. Bu – o‘sha yillarda keng tarqalgan muamolardan biri insonning ichki dunyosi, hissiyoti umidlari tizimidan ahamiyatsiz bo‘lib qolgan.

Ushbu hikoyadan xulosa chiqarar ekanmiz Abdulla Qahhorning “Bemor” hikoyasi- bu oddiy bemorning holati emas, balki butun jamiyatning ruhiy axloqiy salomatligini o‘lchaydigan oyna hisoblanadi. Hikoyadagi ayanchli muhit- beparvolik, sovuqonlik insoniylikga bo‘lgan bepisand munosabat o‘sha davrdagi, tizim muammolarining jamiyatda keng tarqalgan loqaydlikning badiiy ifodasi edi. A.Qahhor bu hikoyada o‘sha davr muhitini o‘rganib emas, balki qalban his etib yozgan. Bemor o‘g‘riqdan emas atrofdagilarning loqaydligidan aziyat chekadi. Asardagi eng o‘g‘riqli jihat shundaki, kasallikdan ko‘ra beparvolik sovuqonlik ko‘proq qiynaydi. Bu esa jamiyatda inson qadri, ruhiy holati, mehr oqibatini qanday ahvolda ekani haqida jiddiy o‘ylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. “Anor” qissa va hikoyalar to‘plami A.Qahhor. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot matboat uyi Toshkent 2012
- 2.6-sinf Adabiyot darsligi 1-qism (2017) Toshkent, Ma’naviyat, 108-118-betlar
- 3 www.cyberlaninka.ru.com
4. www.ziyouz.com

TIL VA ADABIYOT INTEGRATSIYASI MOHIYATI VA TA'LIMDAGI O'RNI

Mansurova Marjona Farhod qizi
Osiyo xalqaro universiteti 1-FT(o‘)–24 guruh talabasi
Ilmiy maslahatchi: S.S Ramazonova

Annotatsiya: Ushbu maqolada til va adabiyot fanlari o‘rtasidagi integratsiyaning mazmuni va mohiyati yoritilgan. Til bu jamiyatimizdagi muloqot va tafakkur vositasi, adabiyot esa – badiiy tafakkur mahsuli ekani ta’kidlanadi. Fanlararo integratsiya orqali o‘quvchilarning til boyligi, estetik didi, tahliliy fikrlashi yanada rivojlanadi. Til va adabiyotning o‘rgatilishi ta’lim sifati va tarbiyaviy ahamiyatni oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: Til, adabiyot, muloqot, jamiyat, talim, tafakkur, tarbiyaviy ahamiyati, tahliliy fikrlash, estetik did, badiiy adabiyot, integratsiya.

Kirish. Zamonaviy talim jarayonida fanlararo integratsiya o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish, tafakkurini rivojlantirish va o‘rganilayotgan materialning hayotiy ahamiyatini ochib berish uchun muhim vosita bolib xizmat qiladi. Til va adabiyot integratsiyasi ayniqsa, ona – tilini chuqur o‘rganish hamda badiiy-estetik tafakkurni shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Integratsiyaning mohiyati: Til va adabiyot bir-birini to'ldiruvchi, ajralmas fanlardir. Til fikrni ifodalash vositasi bo'lsa, adabiyot – bu vosita orqali estetik mazmun, ijtimoiy-gumanistik g'oyalarni ifoda etish shaklidir. Ularning integratsiyasi, avvalo, o'quvchilarda nutq madaniyati, obrazli tafakkur, matnni tahlil qilish konikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Til va adabiyot-har bir mamlakatning ma'naviy boyligi, tarixiy xotirasi va madaniy hayotning ajralmas qismidir.

Ta'limdagi o'rni va afzalliklari:

1. Lingvistik bilimlarni amaliyotda qo'llash: O'quvchilar adabiy matnlarni o'rganish jarayonida grammatik bilimlarini mustahkamlashadi. Masalan, murakkab gaplar tuzilmasini tahlil qilishda adabiy tahlil yordamida mantiqiy bog'liqlikni tushunish osonlashadi. Kommunikativ kompetensiyani shakllantirish:

Til va adabiyot birgalikda o'rganilganda o'quvchilar fikrni ifodalash, muhokama yuritish, bahs qilish kabi ijtimoiy – ko'nikmalarni egallaydi. Amaliy yondashuvlar, adabiy matn asosida til darslarini tashkil etish, integratsiyaning eng samarali shakli hisoblanadi. Masalan: Alisher-Navoiy, Abdulla Qodiriy, O'tkir Hoshimov kabi yozuvchilarning asarlari grammatik tahlil bilan uyg'unlashtirib o'rganilsa, til va adabiyot mazmunan birlashadi. Shuningdek, adabiyot darslarida fonetik, leksik, morfologik tahlil unsurlarini kiritish mumkin. Integratsiya orqali adabiyot darslari faqatgina asar mazmunini yod olish emas, balki tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham o'rganiladigan, murakkab va ko'p qatlamli tahlil maydoniga aylanadi.

Misol uchun, asardagi obrazlar nutqining stilistik xususiyatlarini tahlil qilish, dialoglarning sintaktik qurilishini o'rganish yoki muallif tilining o'ziga xosliklarini aniqlash orqali o'quvchi nazariy til bilimini badiiy tahlil bilan bog'laydi. Bu jarayon o'quvchilarda quyidagi konikmalarni shakllantiradi:

1. Analitik fikrlash – Adabiy matndagi til vositalarini aniqlash va ularning vazifasini tushunish.
2. Ijodiy yozish – O'z fikrini ifodali, mazmunli va badiiy uslubda bayon etish.
3. Estetik did – Matnning badiiy qiymatini anglash, go'zallikni sezish va qadrlash.
4. Interaktiv o'rganish — Guruhda ishlash, matn ustida fikr almashish, bahsli savollarga javob topish.

Shuningdek, til va adabiyotning uyg'unligi o'quv jarayoniga jonlilik olib kiradi. Masalan, darsda adabiy obrazlar tilidagi emotsional ifodalarni muhokama qilish, muallif uslubini boshqa yozuvchilar uslubini bilan solishtirish, til vositalari orqali muayyan davr yoki muhitni tasvirlash kabi mashg'ulotlar o'quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb etadi. Metodik jihatdan, integratsiyalashgan darslarda quyidagi shakllardan foydalanish samarali boladi: Matn asosida grammatika: Asardagi gap tuzilmasi, zamonlar yoki soz yasallishiga oid topshiriqlar. Badiiy ifoda vositalarini tahlil qilish: Tashbeh, epitet, metafora, personifikatsiyalarni aniqlab, ularning tasirini baholash. Insho va esse yozish: Organilgan asar asosida shaxsiy fikrlarni tahliliy tarzda ifodalash. Bunday yondashuv talim jarayonini biryoqlama emas, balki ko'p qirrali va tizimli qiladi. Shu bilan birga, o'quvchining til va adabiyotga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi, ularni o'qishga, fikr yuritishga va mulohaza qilishga undaydi.

Xulosa: Til va adabiyot fanlarini uyg'un holda o'qitish zamonaviy pedagogikaning samarali yondashuvlaridan biri sifatida o'zini oqlamoqda. Bunday integratsiya o'quvchini fikrlashga, tahlil qilishga, shuningdek, til imkoniyatlarini chuqurroq anglashga yo'naltiradi. Shuningdek, bu yondashuv orqali o'quvchi estetik did, nutq madaniyati va mustaqil fikr bildirish konikmasini shakllantiradi. Amaliy jihatdan qaralganda, integratsiyalashgan darslar murakkab bilimlarni yengilroq va mazmunli tarzda o'zlashtirishga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularni faol va ongli ishtirokchiga aylantiradi. Kelajakda ona tili va adabiyot o'rtaidagi bog'liqlikni chuqurlashtirish, ularni o'zaro to'ldiruvchi vosita sifatida metodik jihatdan takomillashtirib borish dolzarb vazifalardan biridir. Shu yo'l bilan talim jarayoni yanada mazmunli, samarali va hayotiy bolishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. Abduazizov A.A. Ona-tili va adabiyot darslarining zamonaviy texnologiyalari, Toshkent, 2020.
2. A. Yuldasheva. Nutq madaniyati va adabiy til, Toshkent, 2016.
3. Hasanboyeva M. Adabiyot o'qitish metodikasi, Toshkent, 2018.
4. Karimov R. Zamonaviy dars: shakl va usullar, Samarqand, 2020.
5. Mamarasulova G'. Til va adabiyot integratsiyasi: nazariya va amaliyot, Andijon, 2021.
6. Nurmonova D. O'quvchilarda ifodali nutqni shakllantirish. Buxoro, 2020

ADABIYOTDA MATONATLI AYOL TIMSOLI*Tilakova Shahzoda,**Osiyo xalqaro universiteti, 4-FT(o')-24 guruhi talabasi**Ilmiy rahbar: prof. Sh. N. Axmedova*

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy adabiyotda yaratilgan matonatli ayollar timsoli rus yozuvchisi Maksim Gorkiy asarlaridan olingan taassurotlar asosida mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: badiiy matn, ayollar obrazi, asar, yozuvchi,

Badiiy adabiyotda matonatli ayol obrazi yaratilgan asarlar juda ko'p. Ayol zoti shunaqa matonatli qilib yaratilganmi yoki kimlardir uning shu darajada kuchli bo'lishiga sababchi bo'lishadimi? Farzandining qaysi ko'rsatgan karomati uchun jonini jabborga uradi, qon yutadi, axir bilmaydi-ku, o'sha bag'rida asrab-avaylagan farzandi qariganida hali qaraydimi, yo'qmi? Mana shu savollar doim meni o'ylantirib kelgan, javob topish uchun onamlarga yuzlanaman, mana shu savollarni ularga ham beraman, lek doim bir xil javob olaman: „Bolam, sizlar tinch bo'lsanglar, hayotda o'z o'rninglarni topib baxtli yashasanglar deyman, men bilan otangga boshqa hech narsa kerak emas, qariganimizda mehrlarni ayamasanglar bo'ldi". Hozir yoshman, o'ynab-kulib faqat o'zimning ehtiyojlarimni to'ldirish uchun, hayotimni yaxshilash va yuksalish uchun harakat qilib yashayapman. Bundan chiqadiki, bir kun kelib men ham oilam va farzandlarimni o'zimdanam ustun qo'yamanmi? Ehh, ayol zoti nega bunday qismatga loyiq topilgan ekan- a?!

Maksim Gorkiyning bir asari meni juda ta'sirlantirgan: u italiyalik ayol haqida edi. Unga ko'ra turk bosqinchilari Italiyaning bir chekka hududidagi yerlarni vayron qilib, erkaklarini jangga, ayol va bolalarini esa qullikka olib ketishadi, mana shu ofatdan faqat bir ayol qutilib qoladi, afsuski qishlog'i vayronaga aylanib, yolg'iz o'g'lini olib ketishgan bo'ladi. Qidirmagan yeri qolmaydi. Shu orada Temur Tarag'ay Turkiya hududlarini bosib oladi, bu xabarni eshitgan ayol esa bolasini aynan yangi podshoh topib bera oladi deb o'ylaydi. O'z yeridan to Turkiya hududlarigacha yakka o'zi ne mashaqqatlarda keladi, podshoh huzuriga yetib kelganda esa badanlari qonab yirtilib ketgan, badanini esa uzun sochlari bekitib yopib turardi. Ayolning bu holatini ko'rib boshida hamma telba deb o'ylaydi, lek podshohning shaxsan o'zi eshitib ko'rgach, ko'ziga yosh oladi, vazir-u ulamolar, shoirlar- barchasi hayratda qotib qolishadi. Temur Tarag'ay eng kuchli jangchilarini yonlab ayolning o'g'lini qayerdan bo'lsa ham topib kelishni buyuradi. Uning o'jiz, lek matonatli gavdasini ko'rgan shoirlar ayolga atab she'rlar to'qiy boshlashadi. Temur Tarag'ay esa dovyurak ona oldida bosh egadi. Eng qoyil qoladigani shuki, ayol bolasi o'lib qolgan bo'lishi mumkinligi haqida o'ylamadi ham, rostan ham yosh bolakay qullik azobidan allaqachon o'lib ketgandir yoki umuman uzoq hududlarga sotib yuborilgandir, nega shu haqida o'ylamadi? Ona shu qadar bolasini sevishi mumkinmi, o'z jonining og'rig'i haqida zarracha o'ylamadi hatto. Mana buni o'jiz jussa ostidagi matonat deyishadi.

Ayol zoti hech o'zi uchun yashaydi deb o'ylaysizmi?! Farzandi, oilasi, eri uchun yelib-yugurib yashaydi. Ba'zi bir erkaklar shuning qadrini umuman bilishmaydi, g'ururi va hurmatini toptashadi, qo'l ko'tarishadi. Gender tengligi qonuni chiqqan bo'lsa-da hech amalda ko'rmayapman. Erkak ham, ayol ham huquqlari teng deyiladi, lek ayol yana toptalmoqda, imkoniyatlari cheklanmoqda. Ayollar tomonidan suyqasdlar ko'paymoqda, eri tomonidan kaltaklanib o'ldirilgan ayollar-chi, ularga nima deysiz?! Masalan: yaponiyalik 16 yoshli Junko Fruto o'g'irlanib zo'rlangan va shavqatsizlarcha bochka idishga solinib ustidan sement quyilgan, ne azobda o'lganini tasavvur qilavering. Turkiyada-chi, 19 yoshli Semih Chelik ismli yigit Iqbol Uzenur va Ayshenur Halil ismli qizlarni bo'ynini kesib tashlab vaxshiylarcha o'ldirdi, qotillik sodir bo'lgan kuni minora tepasidan yigit Ayshenurning kallasini kesib olib pastga onasining

oldiga tashlaydi. Endi bir o'ylab ko'ring: jondan aziz insoningizning tanasi oyoqlaringiz ostida yotgan bo'lsa ne kuyga tushasiz a?! Nima emish, bola qizlarni qattiq sevib qolgani uchun ham bu qiyin hayotda qoldirgisi kelmaganmish. Sen kim bo'libsanki, Alloh bergan jonni olasan, bu ahmoqlikdan boshqa narsamas!

Patriarxat davrida yashamayapmiz-ku axir, nega ayollarga nisbatan zug'mlar ko'paymoqda, o'zi ojiz hilqat bo'lsa, nega yana azoblashadi. Sochini sal qattiq taraganingizda yig'laydi-yu, so'kib urganingizda qanday joni va qalbi og'rishini tasavvur qilavering. Ayol zotiga ko'p narsa kerakmas aslida: ozgina shirin so'z, mehr va e'tibor, shunda u sizga borini beradi. Uni hayotingizga olib kirdingizmi, javobgarsiz!!!

Xulosa. Besh qo'l barobar emas, hamma ayollar ham istarali, mehribon, dilkash bo'lavermaydi. Balkim boshqalarga yaxshilik ham tilamas, ammo masalani boshqa tarafidan qarash kerak. Ya'nikim, u ayolning avvaldan qalbi yaralangandir,,,qiz bolani yo'qchilik buzadi" deyishadi, balkim shunaqa holat bo'lgandir, farzandi uchun yomonlik qilishga majbur bo'lgandir, kimgadir qattiq ishonib aldangandir balkim, dargumon. Ayol kishini tovuqmiyya deyishadi, biroq ayol zoti biror sababsiz aslo zulmat yo'lidan yurmaydi. Ozgina shirin so'zga yoki bo'lmasa bitta yaproqqa erib ketadi. Bir baqirib bersangiz, yig'lab o'tiradi, ammo uning ich-ichida shunaqa kuch yashiringanki, bitta aqli bilan to'qqizta hirsini boshqara oladi.

Nima demoqchiman: har bir insonning bu hayotda o'rni bo'lmog'i va yaxshilik qilmog'i kerak. Ojizlarni asrashimiz, baxtli yashashimiz uchun ko'nglimizni kengroq qilishimiz kerak. Bir kun hammamiz ketguvchimiz, bizdan faqat yaxshi nom qolsin!

Adabiyotlar:

1. Axmedova Sh., Davronova Sh. O'zbek adabiy tanqidi janrlari. O'quv qo'llanma. Toshkent.2023.

2.Axmedova Sh.Ma'rifatparvar jadid tanqidchilari. Germaniya. Glebe Edit. 2023.

3.Nematovna, Akhmedova Shoir. "Genre of literary portrait in the works of alisher navai." *scientific reports of bukhara state university/Nauchnyy vestnik* BuxGU: 127.

4. Gorkiy M. Tanlangan asarlar,Toshkent.1987.

THE IMPACT OF MEDIA LITERACY AND INFORMATION TECHNOLOGY ON ENGLISH SKILLS

Anvarova Xurshidabegim Ja'farovna

The student of the faculty of Foreign languages Bukhara State Pedagogical Institute

e-mail: anvarovaxurshidabegim@gmail.com phone number: +998978701472

Abstract: The integration of media literacy and information technology (IT) has become a pivotal aspect of language education, particularly in the context of English language acquisition. This paper explores the impact of media literacy and IT on enhancing English skills, such as reading, writing, listening, and speaking. The role of digital platforms, social media, and educational technology is critically examined to understand how they contribute to both traditional and modern English learning approaches. The study highlights the intersection between digital media consumption and language development, emphasizing how effective media literacy can empower learners to navigate and use English in diverse contexts. The findings suggest that while media literacy and IT offer numerous benefits in improving English skills, challenges such as information overload, distractions, and the digital divide must be considered.

Keywords: media literacy, information technology, english skills, digital literacy, language learning, educational technology, digital media, english language acquisition.

In the digital age, the relationship between media literacy, information technology (IT), and English language skills has become more prominent. Media literacy refers to the ability to access, analyze, evaluate, and create media in various forms, including text, images, and videos. With the rise of the internet and digital platforms, media literacy has become a crucial skill for navigating the information-rich world. Information technology, on the other hand, includes the tools and systems that facilitate the creation, management, and sharing of information. Together, these elements play a significant role in shaping how learners engage with and enhance their English language skills.

As English has become the global lingua franca, the demand for proficient English speakers is higher than ever. English skills are no longer confined to traditional classroom settings; digital platforms such as social media, blogs, and interactive websites now serve as essential tools for both formal and informal language acquisition. This paper investigates the intersection of media literacy, IT, and English language skills, examining how digital media and technology contribute to language learning and acquisition. Research into media literacy reveals its significant impact on language skills. Media literacy empowers individuals to critically engage with various forms of media, encouraging analytical thinking and better comprehension. In the context of English learning, media literacy aids students in understanding language in real-world contexts, often providing authentic examples of language use. A study by Leu et al. (2013) highlights the importance of media literacy in fostering critical thinking, which is essential for interpreting complex texts and engaging with different registers of the English language. Moreover, media literacy includes an understanding of how language is used across different media platforms, whether in social media posts, advertisements, or news broadcasts. This exposure helps learners improve their vocabulary, grammatical structures, and overall language proficiency. The use of multimodal resources—such as podcasts, YouTube videos, and blogs—helps learners develop their listening, reading, and writing skills simultaneously. Information technology has revolutionized language learning by offering diverse and accessible tools for practice. IT includes digital platforms such as mobile applications, e-learning environments, and websites dedicated to language learning. These tools provide students with immediate access to language resources, interactive exercises, and communication with native speakers, which significantly enhance language acquisition (Stockwell, 2012).

A key aspect of IT in language learning is the use of interactive and gamified applications. These platforms engage learners by providing immediate feedback and by simulating real-life language use. Platforms like Duolingo, Memrise, and Babbel have become widely recognized for their ability to engage learners and provide comprehensive learning experiences that develop English skills at the user's own pace. Social media platforms, such as Twitter, Facebook, Instagram, and LinkedIn, provide users with opportunities to practice English in a variety of informal and formal contexts. Social media encourages real-time communication, often in a conversational tone, which helps learners improve their writing, reading, and listening skills. Research by Godwin-Jones (2018) has shown that social media can serve as a “language lab,” where learners experiment with different types of language (e.g., colloquial, formal, or technical) and receive feedback from peers. This study employs a qualitative research approach, utilizing surveys and interviews with English language learners to examine how they incorporate media literacy and IT into their learning. The participants include both novice and advanced learners from diverse linguistic and cultural backgrounds. The research investigates their experiences with various digital platforms, including social media, language learning apps, online forums, and educational websites.

The survey questions explore participants' engagement with different forms of media (e.g., podcasts, videos, blogs, social media posts) and how these interactions influence their English skills. Interviews with a subset of participants provide deeper insights into their motivations, challenges, and the benefits they perceive in using media literacy and IT to enhance their language learning. Participants reported significant improvements in their vocabulary and grammar through the use of media literacy and IT. Learners who engaged with digital content such as news articles, podcasts, and videos mentioned that they encountered new words and phrases in context, which helped them better understand their meanings and usage. Additionally, the exposure to diverse accents and speech patterns enhanced their listening comprehension skills. The use of social media and online forums was particularly effective in improving writing skills. Many learners mentioned that engaging in online discussions and writing comments in English allowed them to practice their writing in a low-pressure environment. Some also noted that receiving feedback from native speakers or more experienced learners helped them refine their writing. IT tools and media resources contributed significantly to learner motivation. Learners reported that the interactive nature of applications like Duolingo and the immediate feedback they received kept them engaged and motivated to continue learning. Social media also played a role in keeping learners motivated, as they felt connected to a larger community of English learners and speakers. While the benefits of media literacy and IT are evident, several challenges were highlighted in the study. Some

learners mentioned the overwhelming amount of information available online, which can lead to distractions and difficulty focusing on specific language goals. Additionally, access to high-speed internet and modern devices remained a barrier for some participants, particularly those in rural or low-income areas.

Educators can play a crucial role in guiding learners to use media and IT tools effectively. By promoting critical thinking and digital literacy, teachers can help students navigate the vast digital landscape and make the most of available resources. Furthermore, a balanced approach that incorporates both traditional and digital learning methods may provide the best outcomes for language learners.

In conclusion, media literacy and information technology have a profound impact on enhancing English skills, offering learners a wide range of tools and resources to improve their language proficiency. While challenges exist, such as information overload and access disparities, the potential benefits of integrating digital media and IT into language learning cannot be overstated. By fostering critical thinking, engagement, and real-world language application, media literacy and IT create an enriched environment for learners to develop their English skills in the digital age.

References:

1. Godwin-Jones, R. (2018). *Social media and language learning: The impact of new technology on teaching and learning*. *Language Learning & Technology*, 22(2), 1-17.
2. Leu, D. J., Kinzer, C. K., Coiro, J., & Cammack, D. W. (2013). *Toward a theory of new literacies emerging from the Internet and other information and communication technologies*. In D. E. Alvermann, N. Unsworth, P. D. Riley, & J. F. S. (Eds.), *Handbook of research on new literacies* (pp. 107-136). Lawrence Erlbaum Associates.
3. Stockwell, G. (2012). *Using mobile phones for vocabulary activities: Examining the effectiveness of mobile-assisted language learning*. *ReCALL*, 24(3), 312-328.
4. <https://www.amazon.com>
5. <https://www.cambridge.com>

BOOSTING ENGLISH PROFICIENCY THROUGH IT AND MEDIA

Sharapova Gulshan Sharafovna,

Senior teacher of Bukhara state university, Faculty of foreign languages,

e-mail: gulshansharapova56@gmail.com

To'xtayeva Dilnavoz,

The student of Bukhara state university

Annotation: In the digital age, Information Technology (IT) and media literacy have transformed English language learning by offering interactive, personalized, and accessible tools to enhance language proficiency. This article explores the impact of IT and media on English skills, focusing on resources such as language learning apps, social media platforms, podcasts, and educational websites. The study highlights how digital tools foster the development of reading, writing, speaking, and listening skills, offering learners flexible and engaging methods for language practice. However, the article also discusses challenges such as information overload, distractions, and access inequality. The findings suggest that when used effectively, IT and media can significantly boost English proficiency, but a balanced and thoughtful approach is necessary to mitigate potential drawbacks.

Keywords: information technology (IT), media literacy, english proficiency, digital learning, language acquisition, educational technology, online learning platforms, social media in language learning

With the rapid advancement of digital technologies, Information Technology (IT) and media have reshaped how English is learned globally. Media literacy, the ability to critically access, analyze, evaluate, and create media content, plays a crucial role in enhancing language proficiency. As English remains the global lingua franca, learners worldwide are increasingly turning to digital platforms to develop their language skills. This article investigates how IT and media literacy contribute to English proficiency, offering insights into the role of online learning tools, social media, and other technological resources in language acquisition. Through the lens of media literacy, learners engage with authentic, real-world examples of English usage, thus improving not

only their comprehension and vocabulary but also their cultural understanding and communication skills. This article also addresses the challenges associated with these technologies, such as distractions and unequal access to resources.

Media literacy is crucial for effective language learning, as it enables learners to engage with English content in various contexts. Research by Lankshear and Knobel (2006) emphasizes that media literacy is not just about consuming content but also about producing meaningful, critical, and contextually aware media. In language learning, this process helps learners understand nuanced uses of language across different registers, styles, and genres. Furthermore, as noted by Alvermann (2008), media literacy fosters critical thinking, a skill that enhances the ability to analyze and understand complex texts in English. In a digital age where learners are constantly exposed to online content, media literacy enables them to filter and evaluate information effectively, a skill that is equally applicable in language development. Information Technology has revolutionized how learners acquire English by providing diverse platforms and tools. According to Kukulska-Hulme (2009), mobile technologies, such as smartphones and tablets, offer learners access to language learning apps that allow for self-directed and flexible learning. These apps incorporate a variety of interactive features such as quizzes, flashcards, and gamified experiences that encourage regular engagement with language tasks.

Digital tools have also introduced immersive language learning experiences through virtual environments and simulations. According to Van Der Meijden and Veenman (2014), these interactive tools provide learners with opportunities to practice language skills in realistic settings, improving both fluency and comprehension. Additionally, online platforms such as Duolingo, Memrise, and Babbel cater to learners' needs by offering structured lessons that gradually build language skills while maintaining learner motivation through immediate feedback and rewards. Social media platforms, such as Facebook, Twitter, and Instagram, provide informal yet powerful opportunities for learners to practice English. As highlighted by Thorne (2008), social media offers an authentic environment for language use, where learners can interact in real time with native speakers and peers from around the world. This form of communication helps learners gain exposure to colloquial expressions, slang, and diverse accents, all of which contribute to a more nuanced understanding of the language. Moreover, social media fosters collaborative learning, where users share resources, engage in discussions, and provide feedback. Social networking services like LinkedIn, for example, offer opportunities for professional language use, such as writing business emails, participating in discussions, and creating posts. These experiences enhance practical language skills, which are essential for both personal and professional communication. One of the most prominent findings from the survey was that learners who utilized digital tools for language learning reported significantly higher motivation levels. Gamification elements in apps like Duolingo and Memrise were frequently mentioned as factors that kept learners engaged. For instance, learners appreciated the progress-tracking features and the small, achievable milestones that encouraged them to continue practicing regularly. One participant stated: "The instant feedback on Duolingo makes me feel like I'm improving. I love seeing my progress each day, and it keeps me motivated to study more." Many participants reported improvements in their vocabulary and grammar after using digital media. Through exposure to podcasts, YouTube videos, and online articles, learners encountered English in a variety of authentic contexts. This exposure helped them understand the meaning and usage of new words and phrases. Additionally, digital media often provided visual and auditory cues that supported learning, making it easier to retain new vocabulary. One interviewee remarked: "Listening to podcasts has expanded my vocabulary significantly. I come across new words in every episode, and hearing them in different contexts makes them easier to remember."

Social media emerged as a valuable tool for practicing practical language skills, particularly writing and communication. Learners who actively participated in social media discussions, wrote posts, or engaged with content in English found that their ability to communicate in writing improved. The real-time feedback and informal environment encouraged learners to experiment with their language skills, gaining confidence in both written and spoken English.

A significant challenge identified by learners was the overwhelming amount of information available on the internet. Many participants mentioned struggling to focus on relevant language learning content amidst the distractions of advertisements, entertainment, and irrelevant media. This information overload made it difficult to maintain a consistent learning path. One participant

noted: "I get distracted by all the funny videos and memes on social media. It's hard to focus when there's so much going on." Another challenge that emerged was unequal access to technology. Some learners, particularly those in rural or economically disadvantaged areas, faced difficulties accessing reliable internet or modern devices, limiting their ability to fully utilize IT tools and media resources. This issue underscores the importance of addressing the digital divide to ensure equitable access to language learning opportunities. The findings indicate that IT and media have a significant impact on English proficiency. Digital platforms offer flexibility, accessibility, and interactivity, which are key factors in motivating learners to engage with the language. Social media platforms provide a real-world environment where learners can practice practical communication, while mobile apps and online courses offer structured, personalized language learning experiences. However, the challenges of information overload and unequal access must be addressed to maximize the effectiveness of these tools. Educators have a role to play in guiding learners to use digital resources effectively, ensuring they can focus on language learning goals while avoiding distractions. Additionally, efforts to provide equitable access to technology must be prioritized to bridge the digital divide.

In conclusion, IT and media literacy play a vital role in boosting English proficiency by offering learners diverse, engaging, and flexible resources. While challenges such as distractions and access inequality remain, the benefits of using digital tools for language learning are undeniable. By combining traditional language learning methods with modern IT and media tools, learners can enhance their English skills in an interactive, dynamic, and personalized manner.

References:

1. Alvermann, D. E. (2008). Teaching adolescent literacy in the 21st century: This we know. International Reading Association.
2. Kukulska-Hulme, A. (2009). Will mobile learning change language learning?. *ReCALL*, 21(2), 157-165.
3. Lankshear, C., & Knobel, M. (2006). New literacies: Everyday practices and social learning. Open University Press.
4. Thorne, S. L. (2008). Learning in a digital age: Social media and language learning. *Language Learning & Technology*, 12(1), 1-10.
5. Van Der Meijden, A., & Veenman, M. (2014). The effects of computer-based training on language learning outcomes. *Journal of Educational Technology & Society*, 17(3), 60-70.
6. "The impact of media literacy and information technology on english skills", Anvarova Xurshidabegim Ja'farovna (2025)

BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI DARSLIKLARIDA METAFORANING AHAMIYATI

O'ktamova Dinora

Osiyo xalqaro universitetining 4-BT-24 guruh talabasi

O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri

Ilmiy maslahatchi :Xaqqulova Dilshoda Abduvasiyevna

Annotatsiya: ushbu maqolada metaforaning ona tilidagi roli va ahamiyati tahlil qilinadi. Metafora – nutqni obrazli, ta'sirchan va mazmunli qilishda muhim vosita bo'lib, u adabiyot, publitsistika va kundalik nutqda keng qo'llaniladi. Metaforaning fikrni aniq va ifodali yetkazishdagi o'rni, uning badiiy hamda kommunikativ ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: Metafora, badiiy vosita, obrazlilik, ko'chma ma'no, nutq ta'sirchanligi, ona tili, adabiy til.

Kirish Til inson tafakkuri va madaniyatining asosiy ifoda vositasidir. Undagi turli badiiy vositalar nutqni yanada jonli va ta'sirchan qiladi. Metafora ana shunday usullardan biri bo'lib, u so'z va iboralarga ko'chma ma'no yuklaydi va tilni yanada boyitadi. Metaforaning adabiyotda, ilmiy va kundalik nutqda tutgan o'rni uni o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Bugungi kunda har bir soha jadallik bilan rivojlanib borayotgan zamonaviy asrimizda o'quvchilar dunyoqarashini rivojlantirish, ularning fikrlash doirasini kengaytirish, kelajak avlodning yetuk inson bo'lib kamol topishlarida bola psixologiyasiva, nutqiga e'tibor qaratish davrning talabi bo'lib qolmoqda. Ushbu muammoning yechimi sifatida bolalarning nutqida

metaforalar va ularning psixolingvistik xususiyatlarini o'rganish dolzarb hisoblanadi.

XX asr jahon tilshunosligida olam manzarasining metaforik talqini, tilning ekspressiv-emotsional yuklamasi hamda ko'chma ma'noda uyg'unlashgan kognitiv, affektiv, perseptiv tajribada metaforaning o'rniga bag'ishlangan tadqiqotlar ko'lami kengaydi. Olamni konseptualashtirishning kognitiv vositasi bo'lgan metaforaga nisbatan turli yondashuvlar, pirovardida, XX asr tilshunosligi metafora nazariyasini yangi konsepsiyalar bilan boyitdi, metaforologiyaning o'zi esa terminologik jihatdan yanada mukammallashdi.

Nutqimizda keng tarqalgan ma'no ko'chish usullaridan biri metaforadir. Metafora narsa yoki tushunchalar o'rtasidagi o'xshashlik asosida nom (so'z)ning ko'chishidir. Metafora (yunoncha metaphora - ko'chirish) bir predmet nomining boshqa predmet nomiga ular o'rtasidagi ma'lum o'xshashlik asosida ko'chishidir. Masalan: ariqning boshi, yurtimiz quyoshi, daraxtning ko'zi.

Metaforalarni o'rganish qadimgi davrlardan buyon tilshunoslarning diqqat markazida bo'lgan mavzu hisoblanadi. Antik davrlarda metaforani olamni anglashning alohida usuli va vositasi sifatida ko'rsatish Aristotelga taalluqli g'oyadir. D. F. Sitseron, Kvintiliandan farqli ravishda, ilk marta metafora orqali buyumlar to'g'risidagi ma'lumotni aniq va ravshan yetkazish mumkinligini payqadi.

Metaforalarga juda yaqin yana bir vosita bu o'xshatishdir. O'xshatish ham ko'chma ma'no ustiga qurilishi bilan metaforalarga o'xshash bo'lib, ular yordamida shaxs va predmetlar bir-biriga o'xshatiladi. Masalan: Adashgan it kabi, Furqat qayon borgun bilolmasman. Lekin o'xshatishlarda metaforalardan farqli o'laroq –dek, –day, –simon, –vash, –namo, kabi, singari, yanglig', misoli, o'xshash kabi vositalar qo'llaniladi. Masalan: Ulug'bek – yurtimiz quyoshi. (metafora) Ulug'bek misoli quyosh. (o'xshatish)

Zamonaviy tilshunoslikda badiiy matnda metaforaning shakllanishi va ifodalanishi jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan keng ko'lamlı funksional va Zamonaviy tilshunoslikda badiiy matnda metaforaning shakllanishi va ifodalanishi jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan keng ko'lamlı funksional va pragmatik vazifalarni o'rganish uning lingvistik holatining turli

tomonlarini aniqlashni oldindan belgilab berdi:

1) konseptual - "metafora printsipl emas. g'ayrioddiy so'z qo'llanilishi, lekin badiiy dunyoni shakllantirish usuli. U she'riy qarashlar olamining subyektiv mazmunida individual ijodiy xususiyatlarni aks ettiradi";

2) sintaktik - "metafora - bu so'zning qayta ko'rib chiqilgan ma'nosida ko'rsatilgan narsa bilan qandaydir o'xshashlikka asoslangan ob'ektning xususiyatlari haqidagi bayonot", "metafora – pion kabi 24 til va tafakkur birliklarida abadiy aql.

3) semantik - "o'xshash bo'lmaganning o'xshashligi, keng ma'noda qarama-qarshi bo'lgan tushunchalarni aniqlash";

4) poetik – “metafora – tilning orzusi, orzusi”;

5) ijtimoiy - "jamoat birlashmalari tizimi".

Metaforalar boy tasvirlarni va tasvirlangan narsaning his-tuyg'ularini uyg'otadi. Ular bitta fikrni yoki butun umr tajribasini yorqin ifodalashlari mumkin. Garchi ko'pchilik tilshunoslarni ularni “shunchaki obrazli” deb rad qilgan bo'lsalar ham, bugungi kunda ular so'zlovchi idrokining o'ta to'g'ri tavsifi sifatida qabul qilinadi. Muammolarimiz, his-tuyg'ularimiz, istaklarimiz, munosabatlarimiz - biz uchun eng muhim narsalar haqida gapirganda, tajribamizning chuqurligi va murakkabligini tasvirlash uchun metaforadan foydalanish ehtimoli ko'proq.

Jorj Lakoff va Mark Jonsonning aqlni kengaytiruvchi "Biz yashayotgan metafora" kitobida ular shunday deydilar:

"Metaforaning mohiyati bir turdagi narsani boshqasi nuqtai nazaridan tushunish va boshdan kechirishdir."

Xulosa

Metafora ona tilining eng muhim badiiy vositalaridan biri bo'lib, u nutqning ta'sirchanligi va ifodaviyligini oshiradi. U inson tafakkurini boyitadi, so'zlarning ma'nodorligini oshiradi hamda fikrni aniq yetkazishga yordam beradi. Shuningdek, metafora adabiyot va publitsistikada katta ahamiyat kasb etib, ijodiy nutq rivojida muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, metaforalardan to'g'ri va samarali foydalanish til boyligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov.G', Xo'jayeva.D, Hozirgi o'zbek adabiy tili. T. : O'qituvchi, 2003.
2. Jamolxonov.N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T. : O'qituvchi, 2005.
3. Abduvasiyevna, X. D. (2024). SO 'Z TUZILISHI VA SO 'Z YASASH. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 261-266.
4. Abduvasiyevna, X. D. (2024). NUTQ MADANIYATI VA OG 'ZAKI MULOQOT. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 255-260.
5. Abduvasiyevna, X. D. (2024). MATN TAHLILI VA MAZMUNNI TUSHUNISH. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 279-284.
6. Abduvasiyevna, X. D. (2024). GAP TUZILISHI VA UNING TURLARI. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 267-272.

OT SO'Z TURKUMI HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT

Asadova Shahzoda Azizjon qizi,
Osiyo xalqaro universiteti talabasi.
Ustozi M.O'rinova

Annontatsiya: Ushbu maqolada ot so'z turkumi hamda -lik va -lar qo'shimchalari to'g'risidagi barcha umumiy ma'lumotlar yoritib berilgan. Misollar tahlili orqali ot so'z turkumining matnda voqelanishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: ot, kelishik kategoriyasi, qo'shimcha, aniq ot, mavhum ot, yasama ot, yakka va to'da ot.

Ot — mustaqil so'z turkumlaridan biri. U boshqa turkumlardan bir nechta xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ular quyidagilardan iborat: a) ot yasash xususiyatiga ega: ishchi, suhbatdosh, paxtakor, partadosh, bog'bon; b) son-miqdorni bildirish xususiyatiga ega: kiyim-kiyimlar, deraza-derazalar, daftar-daftarlar; d) egalik ko'rsatkichiga ega: onam, onang, onasi, onamiz, onangiz, onalari; e) kelishik shakllari bilan o'zgaradi: bog'cha, bog'chaning, bog'chani, bog'chaga, bog'chada, bog'chadan; f) gapda barcha gap bo'laklari vazifasida keladi.

Aniq predmetlarni yoki predmet sifatida tasavvur qilinadigan tushunchalarni ifodalaydigan otlar ma'nosiga ko'ra atoqli va turdosh otlarga bo'linadi. Biror shaxs, narsa yoki joyga atab qo'yilgan nomlar atoqli otlar deyiladi: Rustam, Boychibor, Venera, Alijon. Bir turdagi shaxs, narsa, o'rin-joy, faoliyat-jarayon nomlarini bildiruvchi otlar turdosh otlar deyiladi: o'roq, paxtazor, kishi, uka.

Ot so'z turkumi 3xil grammatik kategoriyaga ega:

- 1) son kategoriyasi;
- 2) kelishik kategoriyasi;
- 3) egalik kategoriyasi.

Otlarning funksional shakllari mavjud bo'lib, ular ma'lum bir qo'shimcha grammatik ma'no ifodalash, otlarning kategorial shakllariga xos bo'lmagan biror sintaktik vazifasiga moslashish uchun xizmat qiladi. Otga xos funksional shaklning yasashiga ko'ra 3 tipi mavjud:

- 1) sintetik shakl;
- 2) analitik shakl;
- 3) juft va takror shakl.

Otning sintetik funksional shakllari o'z ma'no va vazifalariga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

- 1) kichraytirish shakli: baliqcha, yigitcha, kelinchak, qizcha;
- 2) erkalash shakllari: bo'taloq, akajon, qizaloq;
- 3) hurmat shakli: dadamlar, akamlar, oyimlar;
- 4) qarashlilik shakli: opamniki, ukamniki;
- 5) o'rin belgisi: yerdagi, qishloqdagi, tog'dagi;
- 6) chegara shakli: uygacha, bog'gacha;
- 7) o'xshatish shakli: Azizdek—Aziz kabi, Alijonday—Alijon kabi.

Otning analitik shakli ko'makchi yordamida hosil bo'ladi: onam uchun (ga), radio orqali (da).

Otning juft shakli umumlashtirish, jamlik ma'nolarini ifodalaydi: ombor-ombor g'alla, qatra-qatra yosh.

Otlarning yasalişi orqali yasama otlar hosil bo'ladi. Yasama otlar kompozitsiya, affiksatsiya, abbreviatsiya usullari orqali yasaladi. Bu usullardan eng mahsuldor usuli affiksatsiyadir. Kompozitsiya usuli bilan ot yasashda qo'shma otlar hosil bo'ladi: achchiqtosh, to'rtburchak, olibso'tar. Abbreviatsiya usuli bilan ot yasalganda, qisqartma otlar hosil qilinadi: BMT, MDH, ISHID.

Otlar gapda ega, to'ldiruvchi, hol, qaratqich aniqlovchi vazifalarida keladi, ammo o'rni bilan kesim, atov gap, izohlovchi, sifatlovchi aniqlovchi vazifalarida keladi.

Otlar tuzilishiga ko'ra sodda, qo'shma, juft, takroriy otlarga bo'linadi. Bir asosdan tarkib topgan otlar sodda otlar deyiladi: ishlarimiz, ko'chadagi, taroq. Sodda otlar tub va yasama otlarga bo'linadi. Tarkibida so'z yasovchi qo'shimchasi bo'lmagan ot sodda tub otlardir: uyimiz, hovlida, kitoblarni. Tarkibida so'z yasovchi qo'shimchalar ishtirok etgan, morfologik usul bilan yasalgan otlar sodda yasama otlar deyiladi: supurgi, ekin, so'roq. Qo'shma otlar ikki yoki undan ortiq asosdan tarkib topgan otlardir: kungaboqar, atirgul, qo'lqop. Qo'shma otlar qo'shib yoki ajratib yoziladi.

Aniq va mavhum otlar

Sezgi a'zolarimiz orqali (ko'rib, ushlab) bilishimiz mumkin bo'lgan narsalarni bildirgan otlar aniq otlar deyiladi: eshik, ko'ylak, ro'mol.

Sezgi a'zolarimiz yordamida (ushlab, ko'rib) bilishimiz mumkin bo'lmagan, tafakkur va tasavvur orqali idrok qilinadigan narsalarni bildirgan otlar mavhum otlar deyiladi: baxt, quvonch, go'zallik, ishq.

Aniq otlar ham birlik ham ko'plikda qo'llanadi. Mavhum otlar faqat birlikda qo'llanadi, ammo ko'plik (-lar) qo'shimchasini olganda grammatik ma'no ifodalamaydi, ma'no kuchaytiriladi, uslubiy ma'no anglashiladi. -lik qo'shimchasi o'rin-joy bildiruvchi turdosh va atoqli otlarga qo'shib, shaxsning shu hududga mansubligini bildiradi. Atoqli otlarga -lik qo'shimchasi qo'shilsa, atoqli otni turdosh otga aylantiradi va kichik harf bilan yoziladi: xorazmlik, Toshkentlik.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, otning funksional shakllari mavjud bo'lib, ular ma'lum bir qo'shimcha grammatik ma'no ifodalash, otlarning kategorial shakllariga xos bo'lmagan biror sintaktik vazifasiga moslashish uchun xizmat qiladi. Otga xos funksional shaklning yasalişiga ko'ra 3 tipi mavjud:

- 1) sintetik shakl;
- 2) analitik shakl;
- 3) juft va takror shakl.

Otlarning yasalişi natijasida yasama otlar hosil bo'ladi. Yasama otlar kompozitsiya, affiksatsiya, abbreviatsiya usullari bilan yasaladi deb ayta olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov.G', Xo'jayeva.D, Hozirgi o'zbek adabiy tili. T. : O'qituvchi, 2003.
2. Jamolxonov.N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T. : O'qituvchi, 2005.
3. Nurmonov.A. O'zbek tilshunosligi tarixi. T. : O'zbekiston, 2002.

YOSH AVLOD TARBIYASIDA MAQOLLARNING O'RNI

Farmonova Nazirabegim Sadriddinovna

Osiyo xalqaro universitetining 3-FT(ö)-24 guruh talabasi

Bobojonova Dilnoza Oxunjonovna

Osiyo xalqaro universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi assistenti

+998914410583 / +998880895995 E-mail: bobojonovadilnozaoxunjonovna@oxu.uz

Kalit so'zlar: maqollar, axloqiy qadriyatlar, yosh avlod, milliy madaniyat, ta'lim, tarbiya

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalq og'zaki ijodining ajralmas qismi bo'lgan maqollarning yosh avlod tarbiyasidagi o'rni tahlil qilinadi. Maqollar orqali axloqiy qadriyatlar, milliy madaniyat va dunyoqarashni shakllantirishdagi roliga e'tibor qaratiladi. Maqolada o'zbek va boshqa xalqlarning maqollariga taqqosli tahlil ham keltirilgan.

Ma'lumki, maqollar xalqning ma'naviy madaniyati, urf-odati, kasbi, turmushi bilan bevosita bog'liq bo'lib, qisqa, ixcham, ma'no jihatidan salmoqdor birliklar sifatida har bir davr ruhiga mos keladi. Chunki hozirgi mustaqillik, milliy qadriyatlarning tiklanish davri so'zlovchidan tilni,

ayniqsa, davlat tili maqomiga ega bo'lgan o'zbek adabiy tilini chuqur egallashni, fikrni ixcham, asosli, obrazli va ta'sirchan shaklda ifodalashni taqozo etadi. Bu esa publisistik va badiiy matnlarda faol qo'llanuvchi maqollarning lingvistik tadqiqiga oid ilmiy tadqiqotlarning hozirgi vaqtda dolzarb va muhimligidan dalolat beradi.

Xalqimiz mustaqillikka erishgach, o'zbekona urf-odatlar, rasm-rusumlar, asrlar davomida yaratilgan xalq og'zaki durdonalari o'zining haqiqiy bahosini topdi. Mustaqillikning birinchi kunlaridanoq respublikamizda xalqimizning milliy qadriyatlari, madaniyati, manaviyati hamda til madaniyatiga katta e'tibor qaratila boshlandi. Mustaqillikning ilk kunlaridanoq uzoq yillar davomida saqlanib, bizga meros bo'lib qolgan xalqimizning qadriyatlari va madaniyatimizning tiklanishiga erishildi. Xalq og'zaki ijodi durdonalari o'zining eng qadimiy va betakrorligi, yuksak ijodiy salohiyatga ega ajdodlarimizning ko'p asrlik an'analari, turmush-tarzi, tarixi, dunyoqarashi, turli e'tiqodlari haqida teran va mukammal ma'lumot beruvchi ma'naviy va madaniy oltin merosimiz hisoblanadi.

Maqollarni o'rganmay turib, "xalqlarning kelib chiqishi va etnik tarixi, dunyo sivilizatsiyasining tarkibiy qismi bo'lgan xalq, uning madaniyati va turmushining o'ziga xosliklarining shakllanishi haqidagi tarixiy fan "etnografiyani chetlab o'tish mumkin emas". Hozirgi zamon tilshunoslik fanida maqollarning kasb-hunar doirasidagi talqini deyarli o'rganilmagan. Maqol – jamiyat "parchasi"ning modelidir. Shu bois uni o'rganmasdan birorta dunyo jamiyatini tushunishning ma'nosi yo'q. Bu noyob durdonalarda xalqimizning yaratuvchilik, zukkolik, donolik kabi fazilatlarini o'z ifodasini topgan. [3, 78 b.]. Maqollar xalq og'zaki ijodining eng qadimgi va eng kuchli shakllaridan biridir. Ular xalqning axloqiy qadriyatlarini ifodalab, jamiyatda o'zaro munosabatlar, turli hayotiy holatlar, muammolarni hal etishda yo'l-yo'riq ko'rsatadi. Maqollarni yosh avlodga yetkazish, ularga axloqiy tarbiya berish, milliy qadriyatlarni singdirish uchun juda muhim vosita sifatida qaraladi. Maqollarni o'rganish yoshlarning turmushda o'z o'rnini topishiga, to'g'ri yo'ldan borishiga yordam beradi.

1. "Yolg'onning quyrug'i kalta" - bu maqol, yolg'on gapirishning to'g'ri emasligini va bunday ishlarning uzoqqa bormasligini bildiradi. U yoshlarni rostgo'ylikka, haqiqatni aytishga chaqiradi. Dunyo xalqlarida bu fikrni bildiruvchi maqollar mavjud. Masalan, ingliz tilida 'A lie has no legs' degan maqol shunday bir fikrni ifodalaydi. Bu maqollar yoshlarni axloqiy jihatdan tarbiyalash uchun samarali vosita hisoblanadi.

2. "Nega oldin o'ylab, keyin so'zlash kerak?" Bu maqol, har qanday vaziyatda ehtiyotkorlik bilan o'ylashni, so'zlarimizning oqibatini anglashni ta'kidlaydi. Maqolning axloqiy mazmuni yosh avlodni o'z so'zlari bilan ehtiyotkor bo'lishga chaqiradi. Bu maqol turli xil xalq og'zaki ijodlarida o'z aksini topgan. Masalan, ingliz xalqida 'Lest you may regret what you say' degan maqolning mazmuni shu fikrni bildiradi.

3. "Bir hil baliqning ikkinchisi ham oltin bo'lmaydi". Ushbu maqol, har bir insonning o'ziga xosligini, mushkul holda qarorlar qabul qilishda mustaqil bo'lishni targ'ib qiladi. Bu maqol, shuningdek, hamma narsaga bir xil yondashishning mumkin emasligini ta'kidlaydi. [4, 58 b.].

So'nggi o'n yillarda maqollar xususida turli xil, ba'zan umuman bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan nuqtai nazarlar ilgari surilmoqda. Masalan, hozirgi zamon paremiologiyasining asoschilaridan biri G.L.Permiyakovning fikricha, maqolning obrazlilik va tashqi tuzilishi, maqol orqali aks ettirilgan etnografik va etnogenik xususiyatlar uni tavsiflovchi asosiy jihatlar emas. Uning fikricha, asosiysi, maqolning asosiy mazmuni uning mantiqiy konstruksiyasi (tuzilishi)ni belgilashidir. "Maqol va iboralar vaziyat yoki narsalar orasidagi muayyan munosabatlarning belgilari hisoblanadi".[6, 125 b.].

Boshqa tadqiqotchilar, aksincha, "folklorning bir janri hisoblangan maqoldagi asosiy narsa uning mantiqiy tabiati yoki unda mujassam bo'lgan ma'lumot emas, badiiy obraz va ma'naviy ikki planlilikdir. Mantiq qonunlariga muvofiq tarzda silliq tizilgan eng teran mulohazalar, qisqa va lo'nda shaklda ifoda etilgan eng dono fikrlar, agar badiiy shaklga ega bo'lmasa, hech qachon balandparvoz (ta'sirchan) bo'la olmaydi. Zero, har qanday chiroyli shakllantirilgan nutq maqol bo'la olmaydi".

A.Dandisning fikricha, "Yigirmanchi asrda zamonaviy ijtimoiy fanlar ta'sirida maqollarni adabiy va tarixiy nuqtai nazardan o'rganishdan chetga chiqila boshlanganga o'xshaydi". [2, 25 b.]. Maqol va iboralar mehnatkash xalqning butun hayotiy, ijtimoiy-tarixiy tajribasini shakllantiradi.

A.Teylarning fikricha: "Maqollarga ta'rif berilishi juda mushkul ish. Bir gapning maqolmi yoki maqol emasligini aniqlash ham oson emas. Shu bois hech qanday ta'rif maqolning to'la va

ishonch bilan tavsiflash, maqolning nima ekanligini aniq belgilashga ko'mak bera olmaydi". [5,101b].

B.J.Uayting fikricha, Maqolga berilgan qisqa va ayni paytda ish uchun maqbul ta'rif, ayniqsa, maqol jummalarni qamray oladigan ta'rifni taklif etish imkonsiz. [1, 68 b.]. Aslini olganda, ta'rif haqiqatan ham zarur hisoblanmaydi, chunki maqol nimaligini yaxshi bilamiz.

V.I.Dal "maqol" atamasining aniq tushunish zaruriyatini anglab yetgan edi: "Maqol, matal va shunga o'xshash iboralarga nom berib, men shunday boshi berk ko'chaga kirib qoldimki, bu nomlar ostida nimalarni tushunishim va ularni xalq qanday tushunayotganligini izoh etmasdan bu boshi berk ko'chadan chiqishning iloji yo'q". U maqolda " ritorikaning barcha jilolari" namunalari, istiora, majoz, giperbola, metonimiya, sinekdoxa, ironiya, qarama-qarshilik, o'zgarish, ikki fikrlilik, jonlantirish, shartlilik, chala (yarim) fikr, shuningdek, xalq og'zaki ijodining qo'shiq va ertak janrlariga xos "o'lchovli va ixcham ko'rinish"ni topadi.

Mazmun, mundarija nuqtai nazaridan "maqol – qisqa rivoyatdir; maqol o'z nomi bilan "quruq nutqning maqol emasligini" bildiradi". [3, 25 b.].

Shunday qilib, maqollar nafaqat xalq og'zaki ijodining turli holatlaridan bahramand bo'lish, balki yoshlarni axloqiy, ijtimoiy qadriyatlar bilan tarbiyalashning samarali vositasi hisoblanadi. Har bir maqolada insoniyatning hayotga bo'lgan munosabati, turli ijtimoiy qiyinchiliklar va ularning echimi bor. Maqollarni o'rganish va ular orqali yoshlarni tarbiyalash globalizatsiya jarayonida milliy qadriyatlarni saqlab qolishga yordam beradi.

Maqollar – bu xalq og'zaki ijodining eng samarali vositalaridan biridir. Ular insonni axloqiy, ijtimoiy jihatdan rivojlantiradi, yoshlarni axloqiy qadriyatlar bilan tarbiyalaydi. Har bir xalqning o'ziga xos maqollari mavjud bo'lib, ular turli qadriyatlarni ifodalashda yordam beradi. O'zbek xalqining maqollari ham axloqiy, ham ijtimoiy jihatdan yosh avlodga katta ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, maqollarni o'rganish va ulardan foydalanish yoshlarni axloqiy tarbiya qilishda muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Oxunjonovna, B. D. (2025). BOYOQCHILIK HAMDA KULOLCHILIK ASOSIDA SHAKLLANGAN O 'ZBEK XALQ MAQOLLARINING TAHLILI. *PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(2), 98-101.

2.Oxunjonovna, B. D. (2024). O 'ZBEK TILIDA ISH YURITISHNING YANGI TEXNOLOGIK IMKONIYATLARI. *Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology*, 1(2), 26-31.

3.Bobojonova, D. (2024). OZBEK XALQI TURMUSHI BILAN BOGLIQ MUSIQACHILIK KASB-HUNAR MAQOLLARI TAHLILI. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(9), 553-564.

4.Oxunjonovna, B. D. (2025). TIL VA JAMIYAT O'ZARO MUNOSABATI.

5.Oxunjonovna, B. D. (2025). AQL VA DONO SO 'Z. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(2), 33-38.

6.Oxunjonovna, B. D. (2025). VATAN VA YURTPARVARLIK. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(2), 51-56.

6 - SHO'BA O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Xona: Asosiy bino 3/5-xona

<https://us06web.zoom.us/j/8674475727?pwd=nGtEqkx21spP2byRd8mdsJfAv37ac8.1&omn=82808396161>

Zoom: Identifikatsiya: 867 447 5727

Kod: 12345

XORIJIY TAJRIBALAR NATIJASI VA SIFATLI TA'LIM SARI*Kamilova Gulmira Alimovna**Buxoro davlat pedagogika instituti**Maktabgacha ta'lim kafedrasi mudiri, p.f.n., professor*

Bugungi kun o'zgarishlari davrida ta'lim tizimi ijtimoiy jarayonlardan kelib chikkan xolda shiddat bilan rivojlanishni taqozo etadi. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari orasida innovatsion ta'lim texnologiyalari muxim urin tutadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni xar tomonlama rivojlanishida nafaqat bilim va ko'nikmalarni belgilangan ko'rsatkichlari balki, ularning emotsional rivojlanishi ham yetarli darajada bo'lishi talab etiladi. Ta'lim orqali jamiyatda kelajakdagi vazifalarni bajarishga qodir bo'lgan yangi avlod shakllantiriladi.

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi va A.Avloniy nomidagi milliy tadqiqot instituti delegatsiyasi Janubiy Koreyada maktabgacha ta'limni rivojlantirishdagi hamkorlik ishlari bo'yicha tajribalar almashishdi.

Men Janubiy Koreyada maktabgacha ta'limning bugungi kundagi tarakkiyoti buyicha o'z tavsiyalarimni bermoqchiman.

Delegatsiya Chungcheongbuk-do provinsiyasi ta'lim boshqarmasi rahbariyati bilan uchrashuvi hamkorlikning joriy holati, xususan maktabgacha va boshlang'ich ta'lim uzviyligini ta'minlashda ilg'or tajribani o'zlashtirish yuzasidan fikr almashildi. Shundan so'ng Sejong shahridagi ekologik bog'cha faoliyati bilan tanishildi. Ushbu ta'lim muassasasida tashkil qilingan amaliy seminar-treningda bolalarni tabiat bilan uyg'un rivojlantirish, o'quv-tarbiya jarayonini zamonaviy amaliy usullar bilan, tabiat qo'ynida o'tkazish zarurligiga e'tibor qaratildi.

Shuningdek, bolalar muzeyi faoliyati ko'zdan kechirildi, bo'sh vaqtni mazmunli o'tkazish uchun maktabgacha ta'lim yoshidagi o'g'il-qizlarni shunday muassasalarga ko'proq jalb qilish yo'llari bilan o'rtoqlashildi.

Bundan tashqari zamonaviy texnologiyani qo'llash tajribasini o'rganish maqsadida, vakillarimiz raqamli qurilmalar yordamida ta'lim va amaliyoti uyg'unlashgan bolalar bog'chasida ham bo'ldik.

Uchrashuv davomida STEAM laboratoriyalarini tashkil etish, pedagog kadrlar malakasini oshirish hamda rahbar kadrlar tayyorlashda zamonaviy pedagogik texnologiya va metodikani qo'llash masalalari ham o'rganildi.

Safar davomida oliy o'quv yurtlarida maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilarini o'qitish dasturi, bog'cha va maktab ta'limi uzviyligi kabi dolzarb mavzularda tajriba almashish ham ko'zda tutilgan.

Safar doirasida O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan Koreyaning qator maktabgacha ta'lim va boshqa turdagi muassasalariga tashriflar uyushtirildi va ularning faoliyati o'rganildi, jumladan bog'chalarning o'ziga xos jihatlari, qo'llanilayotgan ta'lim berish uslublari, moliyalashtirish va to'lov tizimlari, pedagogik xodimlarning malaka darajasi va xizmat sharoitlari, oziq-ovqat va moddiy-texnik ta'minot hamda sohalariga tegishli dasturlar va uslublar atroflicha o'rganildi.

Pedagoglar faoliyati uchun maksimal qulay sharoitlarning yaratilgani, pedagogning ijodiy erkinligi, katta hajmdagi hisobotlarning yo'qligi, davlat bog'chalari pedagoglari ijtimoiy statusining yuqoriligi, bolalar o'zlarini namoyon qilishlari uchun yaratilgan ijodiy muhit, jumladan xonalarning hatto kichik detallarigacha qulay dizayni va jihozlangani, ular uchun boy adabiyotlar va rivojlantiruvchi o'yinlarning mavjudligi, erta bolalikdan jamiyatda o'zini tutish va shaxsiy gigiyena ko'nikmalarini tarbiya qilish kabi alohida jihatlar Koreya maktabgacha ta'lim tizimi muvaffaqiyatining asosini tashkil etadi.

Alohida e'tibor qaratish lozim bo'lgan yana bir jihat, davlat jamiyatning eng himoyalangan qatlamlari, kam ta'minlangan oilalar va nogiron bolalarga, birinchi navbatda g'amxo'rlik ko'rsatadi va bog'chalarga qabul davomida ularga ustuvorlik prinsipini qo'llaydi va shu sababli ham, Koreyada inklyuziv ta'lim prinsiplari tahsinga sazovordir.

Janubiy Koreya maktabgacha ta'limining rivojlanishligi va amaliyotga kullash buyicha takliflarni tavsiya etaman:

1. Maktabgacha talim yoshdagi bolalarining imkoniyatlarini inobatga olib kuprok markazlarda erkin uynashlari ni (stulchalarda utirib emas) polda erkin uynashlariga imkon yaratish.

2, Har bir xududda Pedagogika kollejlari negizida tashkil etilayotgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari maxorat markazlarida xuddi Koreya maktabgacha ta'limi agentligida tashkil qilingan singari bolalar rivojlantiruvchi uyinlar, rakamlashtirilgan va bolalarni tabiat bilan uygunlashtirilgan jixozlar bilan jixozlangan xonalar tashkil etish,

3. Tarbiyachilarni tajribalar almashish va fikrlarini, talim berishdagi bushliklarni tuldirish uchun xududlararo doimiy xar oyda o'zaro onlayn amaliy mulokotlarini tashkil kilish.

4. Maktabgacha talim tashkilotlariga ota onalarning bolalari uchun vaqtini ko'prok ajratishini va maktabgacha yoshdagi bolalarning kelajagi shu yoshdan boshlanishi buyicha televideniyalarda kuprok yoritib borish. (TVga multik va kinolar urniga) Bogchalarda ota onalar bilan bir kun mavzularida chikishlar kilib borish. (kitob ukib berish, birga uynash, sport buyicha, sayrlarda bulib bolalar savollariga javoblar berib, mexnatga urgatib.... ota onalari bilan katnashishni tashkil kilish.)

5. Ota onalarning uz bolasi rivojlanishi buyicha xaritalarini kuzatib borishlari indikatorlar, rivojlanish soxalari, bolasining yoshga doir amaliyoti buyicha ota onalar ukuvlarini tarbiyachilar tomonidan xar bir xududda tashkil etish.

Ta'kidlab utilgan innovatsion yangiliklar, ta'lim-tarbiya sifat samardorligiga erishish buyicha kilingan ishlar, texnologiyalar biz faoliyat yuritayotgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida xam tashkil etilsa, takomillashtirilsa maksadga muvofikligi ta'minlanib, sifatli ta'lim uz maksadiga erishgan bular edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.Kamilova, G. A., Kurbanova, G. R., & Djabbarova, S. Z. (2020). Osobennosti formirovaniya pedagogicheskix navikov u vospitateley doshkolno-obrazovatelnix uchrejdeniy. Academy, (5 (56)), 25-27.

2. Kamilova, G. A., & Turayeva, O. S. K. (2021). Formirovaniye diagnosticheskix navikov u studentov doshkolnogo obrazovaniya. Problemi nauki, (4 (63)), 50-52.

3. Kamilova, G. A., & Kurbonova, G. R. (2020). Effektivnost ekologicheskogo obrazovaniya: obrazovaniye doshkolnikov s pomoshyu pedagogicheskix texnologiy. Academy, (12 (63)), 60-62.

4. Kamilova, G. A. (2021). Maktabgacha ta'lim tashkilotlariga rahbarlik va boshqarishda zamonaviy yondashuv. Scientific progress, 2(7), 1149-1153.

5. Kamilova, G. A. (2021). Razvitiye sistemi doshkolnogo obrazovaniya. Vestnik nauki i obrazovaniya, (16-2 (119)), 86-88.

6. Alimovna, K. G. (2022). Laws of Ecological Education. European journal of innovation in nonformal education, 2(2), 241-244.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQI VA TAFKURINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Sidiqova Yulduz Sobirovna

Osiyo Xalqaro universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha ta'limda tarbiyachining motivatsiyasi, Davlat talablari va kreativ yondashuv asosida bolalar nutqi va tafakkurini rivojlantirish texnologiyalariga bag'ishlangan. Motivatsiyaning shakllari, tamoyillari va ta'lim jarayonidagi ahamiyati va bolalar nutqini o'stirishda innovatsion ta'lim jarayonlarining roli tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Motivatsiya, tarbiyachi, nutq, tafakkur, rivojlantirish, kreativlik, texnologiya, maktabgacha ta'lim, Davlat talablari, innovatsiya.

Maktabgacha yoshdagi bolaga singdirilgan bilim va qadriyatlar uning kelgusidagi hayotini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Shuni hisobga olgan holda, o'tgan davrda O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'limni rivojlantirish va uning samarali faoliyat ko'rsatishiga

qaratilgan qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi hamda kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi", "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi va 2016-yil 29-dekabrda qabul qilingan "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2707-son qarorlarning qabul qilinishi zamonaviy pedagogik texnologiyalar va uslublarni inobatga olgan holda maktabgacha ta'lim tashkilotlarining me'yoriy-huquqiy asoslarini takomillashtirish, o'quv-uslubiy ta'minotini yanada mukammallashtirish, ta'lim menejmenti va nazoratini zamonaviy innovatsion usul va shakllari asosida boyitib borish, turli ta'lim texnologiyalarini manzilli qo'llash asosida ta'lim-tarbiya sifatini tubdan o'zgartirish borasida muhim vazifalar belgilab berildi.

Mazkur vazifalarni amalga oshirish, ijrosini ta'minlashda o'quv biluv faoliyatining ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi maqsadlarining uyg'unligi asosida:

- kreativ yondashuv asosida tarbiyachilarning metodik va kasbiy kompetentligini rivojlantirish;

- yangi ijtimoiy talablarga mos tarzda ta'lim vositalarni ishlab chiqish, joriy etish va qo'llash tizimi o'quv jarayonini pedagogik mazmuni, samarali shakl va metodlarini to'g'ri tanlashga bevosita bog'liq bo'lib hisoblanadi.

Kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantirishning pedagogik mazmuni o'quv uslubiy adabiyotlar va qo'llanmalar, darsliklar, DTS, namunaviy va ishchi dasturlarda o'z aksini topgan bo'lib, ta'limiy jarayonda zamonaviylikni ta'minlash ya'ni o'quv biluv faoliyatlarida ilmiy asoslangan va tajribada sinalgan ta'limiy mashg'ulotlarga oid yangiliklar, faol metodlar va vositalar, tartib qoidalarni joriy etishning majburiyliklari, shuningdek ta'limning taraqqiyot darajasi uning mazmuniga kiritilayotgan fan-texnika yutuqlari bilan tavsiflanadi.

Ta'lim-tarbiya – ota-onalar va murabbiylardan katta sabr, mehr va bola tarbiyasiga ilmiy asoslangan yagona yondashuvni talab qiladi. Fikrimizcha, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantirish tizimini takomillashtirishda ta'lim mazmuniga mos, shuningdek, ta'lim jarayonining boshlang'ich bosqichida talab etilgan zamonaviy dunyoqarashga ega bo'lgan raqobatbardosh kadrlarni ish bilan ta'minlash muhim deb hisoblaymiz. Bu esa, tarbiyachilarning kreativlik potensialini, kompetentligini takomillashtirish jarayonlarida har bir pedagog belgilangan ta'limiy maqsadga erishish bo'yicha tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning o'zaro faoliyatini tartibli tashkil etish yo'lini tanlaydi degan ilmiy xulosaga kelishimizga sabab bo'ladi. Masalan, an'anaviy metodlar (uning asosida falsafiy va pedagogik tizimlar tashkil etadi), ko'rgazmali metodlar, aks ettiruvchi metodlar, kitob bilan ishlash metodi, video metodlari kabilardir. Kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantirishda yuqoridagi metodlar o'ziga xos ya'ni: motivlashtiruvchi, tashkillashtiruvchi, rivojlantiruvchi, bilim beruvchi (ta'lim beruvchi), tarbiyaviy vazifalarni bajaradi. Chunonchi, kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantirishda ta'lim metodlarini ham maqsadga muvofiq tanlash va o'z o'rnida qo'llash talab etiladi. Shuningdek, ta'limiy vositalar: tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olib mavzu mohiyatini yoritishga xizmat qiladigan tarbiyachi va tarbiyalanuvchi tomonidan ta'lim jarayonida qo'llanadigan turli ob'ektlar; ta'limiy jarayonni o'zlashtirishga xizmat qiladigan yordamchi vositalari va didaktik materiallar:

- o'quv biluv jarayonini vizualizatsiyalash, uni tushunish va eslab qolish; (bilish psixik jarayonlari: sezgi, diqqat, idrok, xotira, xayol, tafakkur.)

- ta'limiy materiallarni mustaqil tarzda mustahkamlash va qo'llash uchun imkoniyat yaratadi. (esda olib qolish va esga tushirish jarayonida nutq faolligi)

Kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantirishda "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari", «Ilk qadam», Davlat o'quv dasturi, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari uchun o'quv-metodik qo'llanmalar, metodik tavsiyalar, metodik ishlanmalar, o'quv dasturlari, o'quv rejasi,

haftalik va kunlik rejalaridan oqilona foydalanish muhim pedagogik omil bo'lib hisoblanadi. Alohida ta'kidlash o'rinliki, yana bir muhim omil «Ilk qadam», Davlat o'quv dasturi asosida yillik, oylik, haftalik ishchi dasturlari talablariga mos kelish darajasi.

Bu borada e'tibor qaratadigan bo'lsak, kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantirish, ya'ni tarbiyachilar o'rtasida kreativ kompetensiyalar tizimini baholashda asosiy e'tiborni ijodiy tafakkurni shakllantirish bilan bog'liq jihatlarga alohida e'tibor qaratilganligi ahamiyatlidir. Bu esa, o'z navbatida kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantirish mazmuni, bilim, ko'nikma va malakalariga qo'yiladigan malaka talablarida mazkur jihatlarni alohida e'tiborga olishni taqozo etadi. Shu o'rinda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantirishning muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida tarbiyachining bolalarga to'g'ri motivatsiya bera olishi ham bevosita ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishini e'tirof etib o'tish lozim. Motivatsiya uyg'otish bolaning rivojlanishi va ijtimoiy moslashishi uchun qulay muhit yaratish bilan bir qatorda bolaning ijodiy qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlash, o'yin orqali ta'lim berish va rivojlantirish, shuningdek ta'lim jarayonida barcha turdagi rivojlanish sohalarining o'zaro bog'liqligini ta'minlaydi.

Pedagogik nuqtayi nazardan yondashsak motivatsiya - bu tarbiyachining o'z kasbiga bo'lgan qiziquvchanligi hisoblanadi. O'z kasbini sevmagan, o'z kasbiga qiziqmagan tarbiyachi ideal darajada kreativ faoliyat bilan shug'ullanadi deb aytish qiyin. Ilmda motivatsiyaning quyidagi shakllari aniqlangan:

- tashqi motivatsiya – ijtimoiy ta'sirlarning natijasida shaxsning muayyan faoliyatni amalga oshirishga bo'lgan yo'nalish olishi. Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimining barcha turlarida, maktabgacha ta'lim tizimida ham ta'lim-tarbiya ishlari innovatsion yangiliklar bilan boyib, pedagogik texnologiyalar hamda didaktik tizimlarning turli shakllaridan foydalangan holda tashkil etilmoqda. Bu esa, o'z navbatida har bir pedagogdan o'zining kasbiy faoliyatini qayta ko'rib chiqish va tashkil etishni, ya'ni pedagogik faoliyatning kreativ xarakterga ega bo'lishini talab etmoqda;

- ichki motivatsiya – tarbiyachilarning faoliyat yuritishini ta'minlashga qaratilgan o'zining xohishi, ehtiyojlari va manfaatlaridir. Yangi didaktik talablarga javob beradigan, pedagog kasbining mazmunini chuqur tushunadigan, individual va kasbiy sifatlarini rivojlantirib borish bilan bir qatorda pedagoglarning o'z kasbini samarali tashkil etishga qaratilgan pozitiv motivatsion tayyorligi katta ahamiyatga ega.

- pedagogik faoliyatning motivlar strukturasida ichki motivga ega bo'lish;
- natijaga erishishga bo'lgan motivatsiya;
- tarbiyachining o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirilgan motivatsiya

Mazkur motivatsiya asosida maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi Davlat talablarida belgilangan maqsad va vazifalarni mobilligi va istiqbolligini ta'minlaydi. Davlat talablarining maqsadi – mamlakatda o'tkazilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni, xorijiy mamlakatlar ilg'or tajribasi hamda ilm-fan yutuqlari va zamonaviy informatsion kommunikativ texnologiyalarni inobatga olgan holda maktabgacha ta'lim tizimida ma'nan mukammal va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdir.

Xulosa qilib aytganda, o'rganishlarimiz asosida aytib o'tadigan bo'lsak, maktabgacha ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida, nafaqat bayramu tadbirlarda balki o'quv jarayoniga o'tonalarni hamkorlik qilishi muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Bolajonlar uchun o'ta-ona birinchi ustoz, ular o'z farzandlarining har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish muhim ekanligini his etishlariga omil bo'ladi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutq o'stirish va badiiy adabiyot bilan tanishtirish mashg'ulotlarida tarbiyalanuvchilarni tafakkurini rivojlantirishda: og'zaki, ko'rgazmali, amaliy metodlar bilan birga evristik, taqqoslash-qiyoslash, induktiv, deduktiv metodlardan; ularning zahirida aks etgan: savollar berish, namoyish etish, ko'rgazmali, tajriba, amaliy, aqliy harakatlar, masalani o'rganish, topshiriq berish, yo'l-yo'riq ko'rsatish, xulosa chiqarish singari bir qator usullardan o'rni bilan foydalanish, bu jarayonda samaradorlikka erishish garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. –T.: Tafakkur bo'stoni, 2017. B.23.
2. Grosheva I.V.va boshq. O'yin orqali ta'lim olish. Metodik qo'llanma. – Toshkent.: MTV, 2021. B.12.
3. Berdaliyeva G.A. "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent – 2019. B.67.
4. Qodirova F.R.va boshq. Maktabgacha pedagogika. - Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2019. B.54.
5. Olimov Sh.SH., Ro'ziyev F.J. va boshq. Innovatsion ta'lim texnologiyalari va metodlari. Toshkent: Tafakkur avlodi.2022. B.43.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI OSTIRISH VA TAFKURINI RIVOJLANTIRISHDA O'YINLARDAN FOYDALANISH

Sidiqova Yulduz Sobirovna
Osiyo Xalqaro universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi
Eshpo'latova Gulasal Nurpo'lot qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kreativ yondashuvlar asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantirishda didaktik o'yinlardan foydalanishning ahamiyati tahlil qilingan. Didaktik o'yin bolaning ichki ijtimoiy dunyosi va borliqni o'zlashtirish vositasi sifatida vazifalari ochib berilgan.

Kalit so'z: Pedagog, maktabgacha yosh, kreativlik, didaktik, syujetli –rolli o'yin, harakatli o'yin, kommunikativlik, nutq, tafakkur.

Maktabgacha ta'limda o'tkaziladigan har qanday ta'limiy faoliyatni didaktik o'yinlar orqali tashkil etish, pedagog boshchiligida qo'llanilayotgan ta'lim usullari kichik guruhdan o'rta guruhga, undan katta va maktabga tayyorlov guruhlariga o'tish asosida o'zgarib, murakkablashib boradi. Bu jarayonda o'yinlarni, ta'lim usullaridan foydalangan holda qo'llash pedagogning kreativ kompetentligi va mahorati darajasiga bog'liq holda tarkib topib boradi. Pedagogning ijodkorligi didaktik o'yinlarni tashkil qilish jarayonida muhimdir. Chunki ularning ijodkorligi pedagogik voqelikni tez o'zlashtirishlari, unga nisbatan kreativ yondashishlarini ta'minlaydi. Pedagog tarbiyachi o'yinlarni tashkil qilar ekan, umumpedagogik va xususiy qoidalarga amal qilish lozimligini hisobga olishi kerak. Umumpedagogik qoidalar: ilmiylik; ketma-ketlik; sistemalilik; ijtimoiy-g'oyaviy yo'nalganlik; ko'rgazmalilik; ta'lim va tarbiyaning birligi; nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi; insonparvarlik; ta'lim va tarbiyaning bolalar yosh psixologik xususiyatlariga mosligi; bola shaxsini hurmat qilish; pedagogik hamkorlik;

Xususiy qoidalar: ijodkorlik, tashabbuskorlik; ta'lim va tarbiya jarayonini oldindan loyihalash; uzviylik va uzluksizlik; sub'ekt-sub'ekt munosabatlarning ustunligi; ilmiy yutuqlar, ilg'or tajribalar, pedagogik g'oyalar yaxlitligi; qiziqarlilik, faollik; natijaning ustuvorligi, kafolatlilik; motivasiyaning yuqoriligi.

Birgalikdagi faoliyat- maktabgacha yoshdagi bolalar va pedagog o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning asosiy shaklidir. Yuqoridagi tamoyillarga asoslanib katta va maktabga tayyorlov guruhi o'quv biluv faoliyatini tashkil etishda bir o'quv-tarbiyaviy mashg'ulot jarayonida bir necha tamoyillardan foydalaniladi, quyidagi didaktik talablarga amal qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

- didaktik o'yinlar ta'lim va tarbiya vazifalariga muvofiq tanlanishi kerak;
- tanlangan o'yinning dastur talablariga muvofiqligini belgilash va ma'lum yosh guruhidagi bolalarni o'qitish

- pedagog didaktik o'yinlar maqsadini oldindan belgilashi, yangi egallanadigan bilimlar doirasini aniqlashi, o'rganilishi rejalashtirilayotgan bilim va shakllantirilishi nazarda tutilayotgan ko'nikmalarning bolalardagi mavjud tajribalar bilan aloqadorligini ta'minlashi lozim;

- bolalar nutq va tafakkurini rivojlantirish uchun o'yin davomida tarbiyachi bolalarni tinglashi va ko'rsatmalar berilishi zarur bolaning tashabbusini ma'qullashi;

- qo'yilgan maqsad va vazifalardan kelib chiqib didaktik o'yinlar bolalarning yosh xususiyatlari bilan bog'liqlikda izchil, tanlov tamoyili asosida bo'lishi. Tanlovsiz bolaning individual xususiyatlari va subektivlikni rivojlantirish qobiliyatlarini namoyon qilishi mumkin emas.

O'tkazilgan o'yinning tahlili uni tayyorlash va amalga oshirish yo'llarini aniqlashga qaratilgan: qo'yilgan maqsadga erishishda qaysi usullar samarali bo'ldi, nima o'xshamadi va nima uchun. Bundan tashqari tahlil bolalarning xulq atvori va xarakteridagi individual xususiyatlarni aniqlash va ular bilan individual ishni to'g'ri tashkil etish imkonini beradi. Didaktik o'yinlar asosida faoliyatlarining o'tkazilishi bolalarning o'zlari orasida, tarbiyachilar va atrof-muhit bilan o'zaro birgalikdagi harakati yotadigan interfaol o'qitish metodlari istiqbolini aks ettiradi. Didaktik o'yinlar bilan bir qatorda harakatli o'yinlar ham maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantirishda muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

O'yinlar orqali bolalar o'z menini baholash, o'z xatti-harakatlariga baho berish, gender mansubligini anglash (o'g'il va qiz bolalarga xos xususiyatlar, milliy urf - odatlar, ijobiy va salbiy his tuyg'ular, yaxshi va yomon xulqlarni farqlovchi o'yinlar), bolalarga o'zining va o'zgalarning hissiyotlarini anglash, kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda turli murakkab vaziyatlardan chiqishning amaliy yo'llari, muammoli holatlarda o'zini tutish va muammoni oson hal qilish, bolalarni ahillashtiruvchi, jamoaga uyushtiruvchi va rivojlantiruvchi o'yinlarni tanlash orqali tarbiyachi bolalarda nutqni va tafakkurni ham rivojlantiradi. Shuning uchun aynan o'yinlar bolalarning ijtimoiylashishiga yordam beruvchi omil bo'lib hisoblanadi. Turli yosh guruhlarida maishiy mazmundagi syujetli-rolli o'yinlarni tanlash bolalarda hayot haqidagi tushunchalarni boyitish bilan biga nutqni rivojlantiradi.

Maishiy mazmundagi syujetli-rolli o'yinlar ya'ni, "Oilamiz do'sti", "Do'stlarim mening uyimda", "Bayramlar", "Tug'ilgan kun", "Sayrga chiqamiz", "Bog'chamagi do'stlarim", "Dam oilsh kuni", "Hashar", "Tushlik", "Mehmon kutamiz" kabi mavzular bo'yicha o'yinlarni tanlash bolalarda katta qiziqish uyg'otish bilan birga nutqning tovush madaniyatini, gramatik qurilishini o'z fikrini ifodalashni tarbiyalaydi.

Bolalarning ijodiy rivojlanishining eng muhim omillaridan biri bu ularning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishdir.. Tarbiyachi esa uning tashabbuslarini rag'batlantirishi, fikrlarini hurmat qilgan holda tavsiyalar berishi kerak. "Ijodkorlik" sohasidagi o'quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetganidan so'ng 6-7 yoshli bola:

- 1) san'at va madaniyatga qiziqish namoyon qiladi;
- 2) milliy an'analarni qadrlaydi va ularni kundalik hayotning bir qismi sifatida idrok etadi;
- 3) san'atning muayyan turini afzal ko'rishini mustaqil ravishda ifodalaydi;
- 4) olingan bilim va ko'nikmalardan turli hayotiy vaziyatlarda o'z ijodiy rejalarini tuzish va tatbiq qilish uchun foydalanadi;
- 5) insonning dunyoni o'zgartirishdagi yaratuvchanlik rolini tushunadi.

Kattalar tomonidan o'yin ishtirokchilarini to'g'ri baholash muhim ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlar va grammatik mazmundagi mashqlar bolalarning tilga oid o'yinlarini, ularning grammatika sohasidagi faolligini rag'batlantirishning muhim vositasidir. Pedagog bolalarga so'z birikmasini o'ylab ko'rish, so'ngra gapda so'zlarni bir-biri bilan to'g'ri bog'lash qobiliyatini o'rgatishi zarur. Multfilm va ertak qahramonlari syujeti bo'yicha o'yinlar tashkil etish ham bolalarga so'z birikmasini o'ylab ko'rish, so'ngra gapda so'zlarni bir-biri bilan to'g'ri bog'lash qobiliyatini shakllantirishga yordam beruvchi o'yinlar sirasiga "Sirk artistlarimiz", "Dizayner", "Aktyor", "Chempionlar", "Biz kosmonavtlar", "Marsga uchamiz", "Vaqt mashinasi" kabilar kiradi.

Ishbilarmonlik o'yinlari sirasiga "Laboratoriya", Operatsiya xonasi", Nashriyot", "MCHS", "Turizm markazi" "Bank operatori", "Ofis", "Dizayn studiyasi" kabi real hayot bilan bog'liq bo'lgan o'yinlar bo'lib, bunday o'yinlarni bolalar bilan birgalikda tashkil etish katta guruh yoshdagi bolalar lug'atining oshishiga, qolaversa bolalar lug'atining ilmiy atamalar bilan boyitishga xizmat qiladi. Interaktiv doska orqali namoyish etilgan joylar – dengiz, tog'lar peyzaji, turli shaharlar, fantastik syujetlar bo'yicha tashkil qilinadigan o'yinlar esa bolalarda fantaziyani rivojlantiribgina qolmay, chunonchi, mantiqiy fikrlashni hamda psixik bilish jarayonlari ham rivojlanadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki, kreativlikni faollashtirish usullaridan foydalangan holda tashkillashtirilgan ijodiy o'yin vazifalari, hayotiy vaziyatlar kreativ o'yin va mashg'ulotlardan foydalanish maktabgacha yosh davridagi bolalarda kreativ yondashuvlar asosida bolalarning nutqi va tafakkurini shakllantirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. –T.: Tafakkur bo'stoni, 2017. B.23.
2. Grosheva I.V.va boshq. O'yin orqali ta'lim olish. Metodik qo'llanma. – Toshkent.: MTV, 2021. B.12.
3. Berdaliyeva G.A. "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent – 2019. B.67.
4. Qodirova F.R.va boshq. Maktabgacha pedagogika. - Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2019. B.54.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING RIVOJLANISH SOHALARI BO'YICHA YUTUQLARI

Toyirova Dilrabo Sattorovna

Buxoro davlat pedagogika Instituti Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Salimova Dilshoda

Buxoro davlat pedagogika Instituti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarning ta'lim olishi va rivojlanishini baholash, kuzatish, ta'lim tarbiya jarayonini integratsiyalashning innovatsion yondashuviga oid masalalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim tarbiya, qobiliyat, ta'lim jarayoni, ijodiy faoliyatlar, o'yin, ijodkorlik, tasavvur, rejalashtirish, rivojlantirish.

Mamlakatimizda so'ngi yillarda ta'lim sohasida katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa maktabgacha ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar barkamol shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyatga molik masaladir. Jumladan, maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, turli shakldagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarini barpo etish, ularni yuqori malakali, zamonaviy fikrlaydigan tarbiyachilar va mutaxassislar bilan ta'minlash, maktabgacha ta'lim sifatini oshirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga ilg'or xorijiy tajribalarni joriy etishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlari amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqilib, uni amalga oshirishni ko'zlovchi "Yo'l xaritasi"da 2019—2024 va 2025—2030-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari belgilandi. Konsepsiya o'rta va uzoq muddatli istiqbol uchun maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish maqsadlari, vazifalari, ustuvorliklari va bosqichlarini belgilab berdi. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi. Hujjat malakali pedagog kadrlar yetishmovchiligi, davlat MTTlarining to'lib ketganligi, moddiy-texnik holatining nomuvofiqligi hamda davlat o'quv-metodik materiallari bilan past darajada ta'minlanganligi muammolarining hal etilishini nazarda tutadi.

Shunga ko'ra "Ilk qadam" davlat dasturining barcha boblarida bolalarning har tomonlama komil shaxs sifatida tarbiyalanishi nazarda tutilgan. Jumladan, ushbu o'quv dasturining beshinchi bobi "Bolaning rivojlanish sohalari bo'yicha yutuqlari" deb nomlanadi. Bu bobda maktabgacha ta'lim tashkilotida bolaning ta'lim olish va rivojlanishini baholash, pedagoglarning bolalar hayotini muntazam va tizimli ravishda kuzatib borishlari aks etgan.

Davlat o'quv dasturi bola rivojiga individual yondashuv, uning shaxsini hurmat qilish, uning manfaatlari, ehtiyojlari va rivojlanish darajasini hisobga olish, hissiy qulaylik borasida g'amxo'rlik qilish, erkin ijodiy o'zini o'zi ko'rsatish uchun sharoitlar yaratishga intilishini nazarda tutadi. Rejalashtirish bilan birga bola rivojlanishini kuzatish pedagog faoliyatida muhim o'rin tutadi. Pedagogik kuzatuvlar asosida ta'lim faoliyatini rejalashtirish ishlab chiqiladi va takomillashtirib boriladi. Bolaning individual rivojlanishini kuzatish uchun O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablarida aks etgan. Bolaning rivojlanish xaritasida 3dan 7 yoshgacha bo'lgan davrini o'z ichiga oladi, har bir bola uchun individual tarzda yiliga 3 marta to'ldiriladi. Maktabgacha ta'lim muassasasidan chiqishda 6-7 yoshdagi bolaning maktabga tayyorgarlik xaritasi to'ldiriladi. Maktabga tayyorgarlik deganda bolada umumiy kompetensiyalarini va rivojlanish sohalari kompiyensiyalarining shakllanganligi tushuniladi. Bu xarita maktabgacha ta'lim muassasasining har bir bitiruvchisi uchun to'ldiriladi. Unda Davlat dasturiga muvofiq rivojlanishning 5 ta sohasi bo'yicha kutilayotgan natijalar ifodalanadi. Tarbiyachiga u yoki bu natija qanday darajada aks etayotganini belgilash taklif etiladi. Rivojlanishning 5 ta sohasi umumlashtiriladi va tavsiya hamda takliflar qilish. Maktabgacha ta'lim muassasasida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning o'ziga xos belgilarga ega bo'lgan yoshga doir xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlantiruvchi muhit mazmuni : maktabgacha ta'lim muassasasining ko'rgazmali - rivojlantiruvchi muhiti mazmuni madaniy-tarixiy qadriyatlar: milliy va hududiy an'analar tabiat, iqlimdan kelib chiquvchi xususiyatlarga mos bo'lishi lozim, muhit mazmuni birlamchi dunyoqarash asoslarini shakllantirish bolaning muvoffaqiyatli ijtimoiy moslashuviga yordam berishi lozim.

Maktabgacha talim tizimida ushbu dasturni qo'llash umumiy miqyosdagi amaliy tajriba hisoblanadi va ushbu tizimni qo'llashda mamlakatimizdagi boshqa talim tizimlari va ijtimoiy institutlarning integratsion faoliyati zarurdir. Zero bir bolaga yeti mahalla ota-ona degan naql bejizga xalqimiz orasida mashhur emas. Shu nuqtai nazardan "Ilk qadam" davlat dasturining har bir maktabgacha talim muassasasida amaliyotga tadbiiq etilishi bugungi kundagi sohada amalga oshirilayotgan islohotlarni malum tizimga soluvchi omil sifatida faoliyat olib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ2707-sonli qarori.
2. "Ilk qadam" takomillashtirish o'quv dasturi 2022 yil fevral.
3. [www. ziyounet.uz](http://www.ziyounet.uz).

GLOBOLLASHUV JARAYONIDA O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHNING ISTIQBOLLARI

Qurbonova Go'zal Rajab qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti, maktabgacha ta'lim kafedrası dotsenti, (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv sharoitida O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning dolzarb jihatlari tahlil qilinadi. Mavzuga oid hukumat qarorlari, xalqaro tajriba, innovatsion yondashuvlar va pedagogik metodlar asosida tizimning istiqbollari yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ota-onalar ishtiroki va kadrlar malakasini oshirish zarurati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, maktabgacha ta'lim, innovatsiya, pedagogika, ta'lim islohoti, xalqaro tajriba, ota-ona ishtiroki, malaka oshirish.

XXI asrda dunyo miqyosida yuz berayotgan tub o'zgarishlar, ya'ni texnologik taraqqiyot, axborot oqimining keskin ortishi, iqtisodiy va madaniy aloqalarning kengayishi inson hayotining barcha jabhalariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon — globallashuv deb ataladi — milliy ta'lim tizimlarining rivojlanishiga ham kuchli turtki bermoqda. Ayniqsa, ta'limning ilk bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'lim sohasida yuzaga kelayotgan yangicha yondashuvlar, talablar va imkoniyatlar uni chuqur tahlil etishni, milliy xususiyatlar va xalqaro tajriba asosida rivojlantirish zarurligini ko'rsatmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham globallashuv ta'sirida maktabgacha ta'lim tizimi tubdan isloh qilinmoqda, sohaga innovatsion texnologiyalar, pedagogik yondashuvlar, ijtimoiy sheriklik mexanizmlari joriy etilmoqda.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalari bolalarning intellektual, ijtimoiy-psixologik, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishida muhim rol o'ynaydi. Shu sababli ham globallashuv sharoitida ushbu sohani har tomonlama takomillashtirish, uning sifat ko'rsatkichlarini xalqaro mezonlar asosida belgilash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda maktabgacha ta'limga e'tibor bolalarning keyingi bosqichlardagi o'quv yutuqlariga kuchli poydevor yaratadi. O'zbekiston esa mazkur tajribalardan oqilona foydalanib, milliy ta'lim siyosatini globallashuv kontekstida shakllantirish yo'lida muhim qadamlar tashlamoqda.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, maktabgacha ta'lim tizimini zamonaviylashtirish, uning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, pedagog kadrlarning malakasini oshirish, zamonaviy o'quv metodikalarini joriy etish, shuningdek, davlat va nodavlat sektorlar o'rtasida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish O'zbekistonda bu sohaning istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, globallashuv bolalarni kichik yoshdan boshlab zamonaviy axborot texnologiyalari, xorijiy tillar va kommunikativ ko'nikmalar bilan tanishtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu bois, maktabgacha ta'lim mazmunini boyitish, u orqali jamiyatga ijtimoiy moslashgan, madaniy saviyali, milliy qadriyatlarga hurmat bilan qaraydigan yosh avlodni shakllantirish globallashuv sharoitidagi asosiy maqsadlardandir. Yuqorida sanab o'tilgan omillar O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanish istiqbollari o'rganish, uni globallashuv jarayonidagi ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy o'zgarishlar bilan uyg'un holda tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va samarali yechimlar ishlab chiqishni taqozo etadi. Shu bois, ushbu maqolada maktabgacha ta'limni globallashuv kontekstida rivojlantirishning asosiy omillari, mavjud imkoniyatlari va istiqbollari tahlil qilinadi.

Globallashuv jarayonida O'zbekistonning maktabgacha ta'lim tizimi tubdan o'zgarishlarga yuz tutmoqda. Bu o'zgarishlar nafaqat ta'limning mazmuni va shakliga, balki uning boshqaruv, moliyalashtirish va pedagogik yondashuvlariga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar, ayniqsa, globallashuv sharoitida xalqaro tajribalarni o'rganish va amaliyotga tatbiq etish orqali yanada samarali bo'lishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-sonli qarori bilan Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etildi. Bu qaror maktabgacha ta'lim tizimini mustaqil ravishda boshqarish va rivojlantirishga qaratilgan muhim qadam bo'ldi. Shu bilan birga, 2016-yil 29-dekabrdagi PQ-2707-sonli qaror bilan 2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari belgilandi. Bu qarorlar asosida maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, pedagog kadrlar malakasini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilash bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi [Axmedova, 2023: 342].

Globallashuv sharoitida maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanishi uchun zamonaviy yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvlar orasida innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish va pedagogik metodikalarni takomillashtirish alohida o'rin tutadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali bolalarning intellektual, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatish mumkin. Shu bilan birga, pedagog kadrlarning malakasini oshirish va ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlarga tayyorlash ham muhim vazifalardan biridir [Xamrayeva, 2024: 67]. Maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanishida xalqaro tashkilotlar, xususan, UNICEFning roli katta. UNICEF

O'zbekiston hukumatiga maktabgacha ta'lim xizmatlarini kengaytirish va sifatini oshirish bo'yicha texnik yordam ko'rsatmoqda. Bu yordam doirasida maktabgacha ta'lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo'yicha dasturlar amalga oshirilmoqda. 2024-yilda 6500 dan ortiq pedagog kadrlar malaka oshirish kurslaridan o'tgan [UNICEF, 2024].

Maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanishida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini joriy etish ham muhim ahamiyatga ega. Bu mexanizm orqali maktabgacha ta'lim xizmatlarini ko'rsatishda xususiy sektorning ishtiroki oshirilmoqda. Bu esa ta'lim xizmatlarining sifati va qamrovini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, maktabgacha ta'lim muassasalarining boshqaruv tizimini takomillashtirish, strategik menejment yondashuvlarini joriy etish va innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali boshqaruv samaradorligini oshirish mumkin [Xamrayeva, 2024: 68]. Maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanishida pedagog kadrlarning malakasini oshirish va ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlarga tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Bu borada maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagog kadrlar uchun malaka oshirish kurslari tashkil etilmoqda. Bu kurslar orqali pedagoglar zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlar va ta'limning yangi yondashuvlari bilan tanishadilar. Bu esa ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi [Kodirova & Qòysinova, 2024: 69].

Globallashuv sharoitida maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanishi uchun xalqaro tajribalarni o'rganish va ularni amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyatga ega. Bu borada rivojlangan davlatlarning maktabgacha ta'lim tizimlari, ularning pedagogik yondashuvlari, boshqaruv tizimi va ta'lim metodikalarini o'rganish va ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish zarur. Bu esa ta'lim sifatini oshirish, bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash va ularni maktab ta'limiga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi [Yoqubova, 2024: 186]. Maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanishida ota-onalarning roli ham muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar bolalarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlari, ularning rivojlanishiga hissa qo'shishlari va ta'lim muassasalari bilan hamkorlik qilishlari zarur. Bu borada ota-onalar uchun metodik qo'llanmalar, treninglar va seminarlar tashkil etish orqali ularning pedagogik bilim va ko'nikmalarini oshirish mumkin [UNICEF, 2024]. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanishida ta'lim dasturlarini takomillashtirish, ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida qayta ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega. Bu borada ta'lim dasturlarini bolalarning yosh xususiyatlari, rivojlanish darajasi va ehtiyojlariga moslashtirish zarur. Bu esa bolalarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlari, ularning qiziqishlarini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi [Artikova, 2024: 70].

Xulosa qilib aytganda, globallashuv sharoitida O'zbekistonning maktabgacha ta'lim tizimi tubdan o'zgarishlarga yuz tutmoqda. Bu o'zgarishlar ta'limning mazmuni, shakli, boshqaruv tizimi va pedagogik yondashuvlariga ta'sir ko'rsatmoqda. Maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanishi uchun zamonaviy yondashuvlarni joriy etish, pedagog kadrlarning malakasini oshirish, ota-onalarning ishtirokini ta'minlash va xalqaro tajribalarni o'rganish muhim ahamiyatga ega. Bu esa ta'lim sifatini oshirish, bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash va ularni maktab ta'limiga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedova, M. (2023). Yangi O'zbekiston maktabgacha ta'limni rivojlantirish tendensiyalari. *Academic Research in Educational Sciences*, 4(1), 341–344.
2. Xamrayeva, N. (2024). Maktabgacha ta'lim tashkilotlari boshqaruvining samaradorligini oshirish uchun zamonaviy yondashuvlar. *Journal of Uzbekistan's Development and Research*, 2(1), 66–70.
3. UNICEF. (2024). Sifatli maktabgacha ta'lim – bolalar barkamol hayotining boshlanishini ta'minlashning muhim sharti. <https://www.unicef.org/uzbekistan/uz/press-releases/sifatli-maktabgacha-talim-bolalar-barkamol-hayotining-boshlanishini-taminlashning>
4. Kodirova, M.E., & Qòysinova, G.R. (2024). Yangi O'zbekistonda maktabgacha ta'limni rivojlantirishga zamonaviy yondashuv. *Ta'lim Innovatsiyasi va Integratsiyasi*, 31(2), 66–70.
5. Yoqubova, F. (2024). O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tashkilotlari va turlari. *Ta'limning Zamonaviy Transformatsiyasi*, 4(2), 184–192.

6. Artikova, N. (2024). Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning zamonaviy asoslari. *Scienceweb, Cognitive and Language Sciences*, 27999.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA ALOHIDA PREDMETLARNING RASMINI CHIZISHGA O'RGATISHNING USTUVOR VAZIFALARI

Isomova Farog'at Tojiddin qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrari o'qituvchisi
E-mail: isomovafarogattojiddinqizi@oxu.uz

Anotatsiya: Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimi bolalarning har tomonlama kamol topishiga qaratilgan holda tashkil etilmoqda. Ularning estetik didini, ijodiy tafakkurini, atrof-muhitni idrok etish qobiliyatini shakllantirishda tasviriy faoliyat muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, alohida predmetlarning rasmini chizishga o'rgatish – bu nafaqat tasviriy san'atga oid ko'nikmalarni shakllantirish, balki bolaning kuzatuvchanligi, mantiqiy fikrlashi, xotirasi, mayda motorikasi va individual qobiliyatlarini rivojlantirish vositasidir. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida alohida predmetlar tasvirini chizishga o'rgatishning ustuvor vazifalari keng yoritiladi.

Kalit so'zlar : Tasviriy faoliyat, rasm, aplikatsiya, loy ishi, ta'lim, tarbiya, bilim, alohida predmetlarni chizish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar atrof-muhitni ko'rish, eshitish va sezish orqali anglaydilar. Predmetlarni tasvirlash orqali ular o'z kuzatuvlarini rasmga ko'chirishga harakat qiladilar. Masalan, olma, guldon, to'p, hayvonlar yoki mevalar rasmini chizish bolalarga predmet shakli, rangi, tuzilmasi haqida chuqurroq tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Bu esa ularning vizual tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Shuningdek, alohida predmetlar rasmini chizish orqali bola:

- predmetni idrok etish va tahlil qilishni o'rganadi;
- rasm orqali o'z hissiyot va kayfiyatini ifodalaydi;
- tafakkur va tasavvurini rivojlantiradi;
- o'ziga xos did va estetik qarashlarni shakllantiradi.

Psixologlarning tadqiqotlariga ko'ra, bitta predmetni boshqa predmetlar orasidan ajratib olish uchun bolaga shu predmetni idrok qilishda predmetning shaklini bilishga yordam berar ekan. SHakllarni tasvirlash jarayonidagi xatoliklar faqatgina bolaning noto'g'ri tushunchalari va ko'nikmalarning etarli emasligi emas, balki predmetni to'g'ri idrok etishni bilmasligi bilan tushuntiriladi. Bolaning tasvirlay olish qobiliyati hali yaxshi rivojlanmagani uchun uning oldida fikr yuritib tasvirlash kabi qiyinchiliklari ham turadi. Rasmda shakl to'g'ri kontur bilan chegaralab chiqilgan, lekin shu bilan birga ishning 1-bosqichlari chiziqlarni to'g'ri aniq chizish va konturlarni (aniqlash) tasviriy, rasmda ishlash jarayonining vazifasi bo'lib hisoblanmaydi. Agar umumiy shakl topilmagan bo'lsa, konturni to'g'ri chiziq bilan chizib bo'lmaydi, chunki u har doim o'zgaruvchan, shunga qarab uni chizish ham o'zgaradi, ya'ni natijasi, rasmning oxiri yo'nalishi ham o'zgaruvchandir. Rassom predmetni tasvirlayotganda avval asosiy shaklning belgilarini qog'ozda belgilab oladi. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolaga, ayniqsa, 3-4 yoshli bolaga tasvirlashning bunday usuli juda qiyin, chunki u predmetni butunligicha tasavvur qila olmaydi. Unga predmetni asta-sekinlik bilan bir tomonga chizish osonroq. Tasvirlashning bu usuli bolaning ishini osonlashtiradi. Oldin bitta bo'lagini tanlab, naturadagi keyingi bo'lagini eslab yoki ko'rib shu bo'lagini bo'lakka bo'lib, rasm chizishni davom ettiradi. Asta-sekinlik bilan bolalarga rasmning umumiy belgilarini qog'ozga tushurib chizishni o'rgatish zarur, chunki rasmni bo'laklarga ajratib chizishning o'ziga hos qiyinchiligi bor. Bunda kerakli shaklning asosiy bo'laklari va ikkinchi darajali bo'laklarning o'zaro joylashishlari va fazodagi o'rinlarini aniq proporsional holatda chizish, aniqlash qiyin bo'ladi. Hamma yosh guruhlar uchun rasm chizish faoliyatiga o'rgatishning asosiy umumiy vazifalari quyidagilar:

1. Predmetning shakli va tuzilishini tasvirlashga, ularning qismlarini o'zaro proporsionalashni ko'rsatib berishga, harakat natijasida ularda o'zgatishlarda o'rgatish. 2. Tasvirlashni obrazli yorqin qiladigan ba'zi bir xarakterli qismlarni tasvirlashga o'rgatish.

3. Predmetning rangini, uning mazmuni va obraz xarakterini o'zaro birlashtirib berishga o'rgatish.

4. Bo'yoq, rangli qalam va boshqa materiallar bilan chizishda texnik ko'nikmalarni rivojlantirish.

Kichik guruhda o'rgatishning mazmuni va vazifalari. Ikki yoshli bola qalam, mo'yqalamni to'g'ri ushlashi mumkin, lekin uning tajribalari kam, bajara olish va bilish qobiliyatlari yo'q, qo'l harakatlari etarlicha rivojlanmagan. SHuning uchun asosiy vazifalar bolalarga umumiy tarbiyaviy ta'sir qilish bilan bog'liqdir. Kichik guruhda o'rgatishning vazifalari quyidagilar: - Rasm chizish jarayoniga qiziqishni uyg'otish. - Rasm chizish materiallari "qalam, bo'yoqlar" va ulardan foydalanish usullari bilan tanishtirish. - Katta yoshli odam chizgan rasmni, predmetning tasviri deb tushunishni o'rgatish. - To'g'ri va egri chiziqlarni, shakllarni chizishni o'rgatish.

Bu guruhning dasturi keyingi guruhlarning dasturidan bosqichma-bosqich murakkablashib borishi bilan farqlanadi. Rasm chizishning birinchi mashg'uloti qog'oz va qalam bilan tanishtirishdan boshlanadi. Bu materiallarning o'yinchoqlardan bolalarga ma'lum bo'lgan turli xil predmetlardan farq qilishini pedagog bolalarga tushuntiradi. Qalamlar bilan turli faoliyat turlarini bajarish mumkin. Qog'oz toza edi, qalamning harakatlanishidan unda izlar paydo bo'ldi. Qalamning ochilgan uchi qog'ozda iz qoldiradi. Ikki uchi esa, iz qoldirmaydi. Agar sekin bosilsa, qog'ozda uning izlari ko'rinmaydi. Agar qattiq bosilsa, qog'oz yirtilib ketishi mumkin. Bunday tushuntirishni va harakatlarni ko'rsatib berish bolalarda rasm chizishga qiziqishni o'yg'otadi. Bulardan tashqari oddiy texnik ko'nikmalarni qalam, mo'yqalamni to'g'ri ushlash, ulardan tartibli foydalanish. Bo'yoqni mo'yqalamning uchiga olishni bilish kabilarni o'rgatishni dastur o'z ichiga olgan. Bu guruh bolalar (3 yoshli bolalar) psixologik jihatdan rivojlanadi, turmush tajribalari o'sadi. Tarbiyachi bu yoshdagi bolalar bilan rasm bo'yicha mashg'ulot olib borganda bolalarning rasmga nisbatan qiziqishlarini orttiradi. Bu guruhda bolalarning rasm ishining sifati emas, balki ish jarayoni qiziqtiradi. Rasm bo'yicha barcha guruh bolalari tarbiyachining og'zaki ko'rsatmalarini tinglashga, tarbiyachining ko'rsatib bergan usullarini bajarishga o'rganib boradilar. Bu yoshdagi bolalar rasm faoliyatida tezda o'yin faoliyatiga o'tish bilan ajralib turadi. Masalan: doirachalar chizib, uni ichini qalam bilan urib chiqib, uni qush don cho'qiyapti deb ifodalaydi. Bunda yosh bolalarning rang tanlash malakasi shakllanadi. Bolaning diqqatini ularga yoqqan ranglar tortadi. Bolalar tasvirlash jarayonida so'z bilan ifodalashga o'rganadilar. Rasmda tasvirlay olmagan voqealarni so'z bilan to'ldiradi. Bolalarda mustaqillik, faollik o'sadi.

Ustuvor vazifalar

Alohida predmetlarning rasmini chizishga o'rgatishda quyidagi metodik va pedagogik vazifalarni ustuvor deb hisoblash mumkin:

Didaktik yondashuvni belgilash

Har bir yosh guruhida bolalarning psixofiziologik xususiyatlari turlicha bo'ladi. Shuning uchun mashg'ulotlar bolalarning rivojlanish darajasiga mos, bosqichma-bosqich tarzda tashkil etilishi lozim.

Tanlangan predmetlarning hayotga yaqinligi va bolaga tanishligi

Dastlabki bosqichlarda oddiy shaklli va tanish predmetlar – olma, piyola, to'p, chashka kabi narsalarning tasviri ustida ishlash maqsadga muvofiqdir. Bunday predmetlar bolaning kundalik hayotida mavjud bo'lgan narsalar bo'lib, ularni idrok etish osonroq kechadi.

Ko'rgazmali ta'lim vositalaridan foydalanish

Rasm chizishga o'rgatishda predmetni bevosita ko'rsatish, qo'l bilan ushlab ko'rishga ruxsat berish bolalarda chuqurroq idrok va ko'proq tafsilotlarni payqashga yordam beradi. Shu bilan birga, real predmetlar, suratlar, slaydlar va video materiallar mashg'ulotlarni jonlantiradi.

Texnik malakalarni shakllantirish

Bolalarga qalam, bo'yoq, rangli qog'oz, flomaster bilan ishlash texnikasini o'rgatish, geometrik shakllar asosida predmetni tasvirlash, chiziqlarni to'g'ri tortish, kontur ajratish, rasmni bo'yash ko'nikmalarini shakllantirish kerak.

Ijodiy fikrlash va mustaqil yondashuvni rivojlantirish

Bolaga faqat tayyor rasmni nusxalash emas, balki o'z tasavvuriga asoslangan holda, rang va shakl tanlash erkinligini berish lozim. Bu esa bolaning ijodiy salohiyatini ochadi.

Ko'p marotaba takroriy mashqlar o'tkazish

Predmetlarni ketma-ket tasvirlash orqali bola ularning umumiy shaklini, asosiy qismlarini tezroq yodda saqlab qoladi va ko'proq ishonch bilan chizadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida alohida predmetlarning rasmini chizishga o'rgatish – bu faqat tasviriy san'atga oid ko'nikma emas, balki bola tafakkurining, tasavvurining, ijodiy salohiyatining asosini shakllantiruvchi muhim pedagogik vositadir. Ushbu faoliyat bolalarning atrof-muhitga bo'lgan qiziqishini oshiradi, estetik dunyoqarashini boyitadi, ularning bilish faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun, bu jarayonni metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish, zamonaviy vosita va yondashuvlardan foydalanish pedagoglarning ustuvor vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.A.Axmedov Ijtimoiy pedagogika. O'quv qo'llanma. Buxoro.2023-y.
2. Isomova, FATq (2022). The importance of speech development activities in preparing children for school
3. Tojiddinovna, I. F. A. (2024). Tarbiya turlari va ularning shaxs kamolotiga ta'siri. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(2), 429-435.
4. Isomova, f. A. T. Q. (2022). Maktabgacha talim tashkilotlarida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda nutq o'stirish mashg'ulotlarining ahamiyati. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(1), 947-949.
5. Tajiddinovna, I. F. (2024). Types of education and their impact on personality development. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(2), 469-475.
6. Исомова, Ф. Т. (2024). Виды образования и их влияние на развитие личности. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(2), 461-468.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA NUTQI RIVOJLANISHIDA FOLKLOR NAMUNALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Madina Uktamovna Shukurova

Osiyo Xalqaro Universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Maktabgacha ta'lim tashkilotida barcha guruh bolalarida interfaol metod va usullardan foydalanib mashg'ulotlarni tashkil etish va amalda keng targ'ib etish

Kalit so'zlar: interfaol, adabiyotlar, nutqiy o'zgarish, yarim tillilik, kuzatish, kommunikativ yo'naltirilganlik, ijtimoiy vaziyat, emotsional kechinmalar, ermak o'yinlar, diksiya, nutq, empatiya

Yosh avlodga zamonaviy ta'lim berish bilan birga ularni umuminsoniy va milliy qadriyatlar, yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash, ongi va qalbini mafkuraviy va ma'naviy tahdidlardan ishonchli himoya qilish, ularda g'oyaviy immunitet shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida interfaol metodni bolalar qalbi va ongiga singdirish vositasi turlidir.

Ulardan *birinchisi* badiiy adabiyot hisoblanadi, badiiy adabiyot orqali bolalar qalbi va ongiga Vatanga muhabbat, yurtga sadoqat, mardlik, ezgulik, yaxshilik, fidoiylik kabi fazilatlar singdirilib, ular ushbu ilg'or ma'naviy-axloqiy xislatlar ruhida tarbiyalanadi.

Ikkinchidan, xalq og'zaki ijodi bilan tanishtirish, ona tiliga muhabbat uyg'otish orqali bolalarga Vatan tuyg'usi singdirib boriladi. Bunda adabiyot asosiy vositalardan biri bo'lib hisoblanadi. Badiiy adabiyot inson ma'naviyatini shakllantirishning va e'tiqodini qaror toptirishning eng sermahsul vositasidir. Adabiy ertaklardagi badiiy obrazlar, personajlarning xatti-harakatlari bolalar ruhiyatiga ta'sir ko'rsatadi, uni ezgulik va faollikka undaydi. Bola o'z ona tili jozibasini xalq qo'shiqlari, erkalashlari, ovutmachoqlar, maqollar, topishmoqlar, tez aytishlar, dostonlar, ertaklar, she'ru qo'shiqlar orqali sezadi hamda o'zi tug'ilib o'sgan Vatanidan, uning xalqidan, milliy an'ana va bayramlari, urf-odatlarini, qadriyatlaridan bahra oladi.

Xalq ertaklari, badiiy adabiyot namunalari o'g'il bolalarni o'sha qahramonlardek jasur, pahlavon, uddaburon, aqlli bo'lishga, qizlarni esa oqila, dono, go'zal, mehnatsevar bo'lishga undaydi.

Bolalar maktabgacha ta'lim yoshidayoq Amir Temur va uning qudratini, Beruniy, Al-Xorazmiy, Ibn Sino, Navoiy, Bobur, Ulug'bek va ularning dunyo ilmidagi boy ma'naviy meroslarini anglay bilishlari kerak. Bolalarga Bobur haqida so'zlay turib, uning bir umr Vatan

sog'inchi bilan yashagani haqida aytib berish, shu asnoda ularda Vatanga muhabbat ruhini tarbiyalab borish mumkin. Shuningdek, Alisher Navoiyning dostonlari tarkibidagi "Donolar donosi", "Sher bilan Durroj", "Ikki vafoli yor", "Bir kabutar", "Arslon ila ayiq", "Xotam toyi" kabi hikoyalari, "Tilga ixtiyorsiz-elga e'tiborsiz", "Oz-oz o'rganib dono bo'lur", "Bilmaganin so'rab o'rgangan olim, orlanib so'ramagan o'ziga zolim" va boshqa shu kabi hikmatli so'zlari bolalarga turmushda, jamiyatda, o'z jamoasida yurish-turishning tog'ri qoidalarini egallashida, ularda ijobiy fazilatlarining shakllanishida katta yordam beradi. Bolalar buyuk mutafakkirlarimiz haqida faqat ilk ma'lumotga ega bo'lib qolmasdan, balki ularning boy ma'naviy merosi haqida ham tasavvurga ega bo'ladilar. Mashg'ulotlar orqali bolalar yurtimiz buyuk allomalar yurti ekanligini his eta borib ularda bundan faxrlanish, g'ururlanish tuyg'ulari shakllana boshlaydi. Badiiy ertak bolalarning axloqi, bilimi, dunyoqarashining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. O'z navbatida bolalar ularni o'yinlarda ifodalaydilar. Bolalar she'r, ertak, hikoyalarni qiziqib tinglaydilar, ijobiy qahramonlar obraziga taqlid qiladilar, ularning xatti-harakatini, so'zlarini eslab qoladilar. Tarbiyachi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajarish bilan birga bolalar o'zlariga berilgan rollar, ertak qahramonlarining obrazlari, she'rlar orqali, o'rtoqlarining quvonchiga, qayg'usiga sherik bo'lish, o'stirgan guli qurib qolsa qayg'urish, birovlarining narsasini so'roqsiz olmaslik, o'rtog'i yiqilsa turqizib qo'yish, kattalarga hurmatda, kichiklarga izzatda bo'lish kerakligini tushunib, "uvol", "gunoh", "savob", "haq", "nohaq" kabi so'zlarning ma'nosini uqib boradilar. Bolada yoshlik chog'idanoq atrofda go'zallik axtarish, zavqlanish, go'zallikni his qilishning ilk, beixtiyor tuyg'usi uyg'ona boshlaydi. Gul yoki kapalakni sevib qolgan bola ularni avaylashga, asrashga ham intiladi. Ana shu ilk tuyg'u bolada atrofdagilarga nisbatan insoniylikni tarbiyalash uchun asos bo'la oladi. Eng muhimi, bolaning atrofdagi voqea va hodisalarga nisbatan beparvo bo'lmazligidir. Bu beparvolik oilaga, qolaversa, jamiyatga juda qimmatga tushadi. Zotan, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar tarbiyasiga ta'sir etuvchi omil, birinchidan tashqi muhit hisoblansa, ikkinchidan uni bevosita bolalarga yetkazuvchi tarbiyachining shaxsiy va kasbiy mahorati ekanligi barchaga ayondir. Adabiyot bolaning aqliy va hissiy dunyosini rivojlantiradi, nutqini boyitadi, ijodiy fikrlash qobiliyatini o'stiradi, dunyoni tanitadi. Badiiy adabiyot tasvirlanayotgan narsa yoki kimsaning hozirgi holatini qanchalik ishonarli aks ettirsa, uning o'tmishini ham, kelajagini ham shunchalik ta'sirchan va jonli aks ettira oladi. O'z navbatida sahnalashtirish, kino, televidenie ham shunchalik imkoniyatlarga ega-ku, degan fikr tug'iladi. Har qanday sahnalashtirish, kino, televideniye asosida ham badiiy so'z yotadi. Badiiy ertak loqaydlikdan xalos etadi. Boshqalarning tuyg'ulariga sherik bo'lishga odatlantiradi. Ertak qahramonlarining holatiga befarq bo'lmagan odam atrofidagi kishilarning dardu quvonchlariga ham loqayd bo'la olmaydi. Biror qiziqarli she'r, hikoya, ertak eshitgan bola: "hayotda shunday ham bo'lar ekan-da", deb qo'ya qolmaydi. U qaysidir qahramonni yaxshi ko'rib qoladi va unga o'xshagisi keladi. Boshqa bir qahramonni esa yomon ko'rib qoladi va unga o'xshamaslikka intiladi.

Nutqning tovush madaniyati bo'yicha ish maxsus yondashishni, maxsus usullarni talab etadi. Nutqning tovush madaniya tini tarbiyalash ishlari maxsus ma'lumotlar jarayonida amalga oshiriladi. Mashg'ulot nutqning tovush madaniyatini tarbiyalashning asosiy shakli hisoblanadi. Mashg'ulot onda-sonda emas, balki uzluksiz (sistemali) tarzda o'tkaziladi. Nutqning tovush madaniyatini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun maxsus mashg'ulotlar bilan chegaralanish kerak emas.

Tarbiyachi va musiqa rahbarining hamkorlikda to'g'ri tashkil etilgan ishi bolalarda nutqning tovush madaniyatini shakllantirishda yaxshi natijalarga erishishda yordam beradi. Bolalar tovush talaffuzini, nutqning intonatsion ma'nodorligini turlicha egallaydilar. Ayrim bolalar bilan nutqning tovush madaniyatining u yoki bu bo'limini egallash uchun mashg'ulotdan tashqari vaqtda qo'shimcha ishlash zarur. Shunday qilib, nutqning tovush madaniyatini rivojlantirish bo'yicha ishlar turli

shaktlarda olib boriladi:

1) nutqning tovush madaniyati bo'yicha mustaqil mashg'ulot yoki nutq o'stirish mashg'ulotining qismi sifatida o'tkaziladigan mashg'ulot;

2) nutq tovush madaniya tining turli bo'limlari nutq o'stirish (ona tili) mashg'ulot-larining mazmuniga kiritilishi mumkin;

3) nutqning tovush madaniyati bo'yicha ishning ayrim bo'limlari musiqa mashg'u-lotiga kiritiladi;

4) mashg'ulotdan tashqari vaqtda nutqning tovush madaniyati bo'yicha qo'shimcha ishlarni o'tkazish.

Yuqorida bayon etilgan ish shakllariga kengroq to'xtalib o'tamiz. Ilk yoshdagi bolalar bilan har kuni yakkama-yakka va uncha katta bo'lmagan guruhchalar bilan (bir yarim yoshgacha 6 ta bola bilan, bir yarim yoshdan 2 yoshgacha 10 ta bola bilan) o'yin mashqlari tashkil etiladi: mashg'ulotlar 10 daqiqa davom etadi.

O'yin -mashg'ulotlar bolalarda eshituv diqqatini, nutqni tushunishni, artikulyatsiya apparati a'zolarini rivojlantirishga, tovush va tovush birikmalariga taqlid qilishga, lug'atini faollashtirishga qaratilgan. Bu o'yinlar mazmuniga tovushga taqlid qiluvchi (hayvonlarning, narsa - buyumlarning) ashulalar, hazillar kiritilgan, shuningdek, o'yinchoqlarni va turli buyumlarni ko'rsatishda, nomini aytishda tovushga taqlid qilishdan (kuchukcha—vov-vov; soat — **chiq-chiq** va boshqalar) foydalaniladi. 2 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalar bilan o'tkaziladigan mashg'ulot nutqning tovush madaniyatini tarbiyalashga bag'ishlangan bo'lib, hartada 1 marta tashkil etiladi, davomiyligi 15 daqiqa. Bu yoshdagi bolalar bilan o'tkaziladigan mashg'ulot bolalarning eshituv idrokini, nafas olish va chiqarish, ovoz apparatining harakatini rivojlantirishga, artikulyatsiyani aniqlashga, so'z va jummalarni to'g'ri va aniq talaffuz etishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shukurova, M. U. (2025). TEVARAK-ATROF BILAN TANISHTIRISH VOSITASIDA BOLA NUTQINI O'STIRISHNING AHAMIYATI.

2. O'ktamovna, S. M. (2025). BOLALARDA NUTQ HOLATINING BARQARORLIGINI. O'SUVCHANLIGINI TA'MINLASHNING AHAMIYATI. *PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI*, 3(1), 805-809.

3. Shukurova, M. U. (2025). FOLKLOR VOSITASIDA BOLA NUTQIY FAOLLIGINI OSHIRISH. *New modern researchers: modern proposals and solutions*, 2(3), 32-38.

4. Shukurova, M. U. (2025). NUTQ O'STIRISH JARAYONIDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH ORQALI LUG'AT BOYLIGINI OSHIRISH. *Modern digital technologies in education: problems and prospects*, 2(4), 11-16.

MAKTABGACHA TA'LIMDA TEVARAK-ATROF BILAN TANISHTIRISH VOSITASIDA BOLA NUTQINI O'STIRISHNING AHAMIYATI

Madina Uktamovna Shukurova

Osiyo Xalqaro Universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Karimova Nodira Rustam qizi

Osiyo Xalqaro Universiteti talabasi

Annotatsiya: Tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida bolalar nutqini rivojlantirish. Bolalar nutqini rivojlantirish uchun ma'lum bir tizimda ish olib borish maqsadga muvofiq. Buning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda bog'lanishli nutqni o'stirish dasturini takomillashtirish va uni bir butun, yaxlit jarayon sifatida tarbiya tizimiga kiritish hamda mazmunini belgilash zarur.

Kalit so'zlar: ma'nodosh, uyadosh, xususiyat, shaxsiy qobiliyat, jarayon, shaxsiy hayot, tevarak-atrof rivojlantirish, texnologiya, tabiat

Tevarak-atrofnı o'rganish jarayoni bola tafakkurini rivojlantirishda boshqa hech narsa bilan almashtirish mumkin bo'lmagan hissiy rag'batlantirishga sabab boiadi. Bunday rag'batlanish bog'cha yoshidagi katta bolalar tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Chunki tevarak-atrofdagi predmetlar, voqeliklar asosida tug'iladigan hissiyot bola tafakkurida rivojlanib, uning tiliga, jonli ifodaga ko'chadi. Shuning uchun ham bolaning tevarak-atrofdagi voqelikni bilib borishi, uning go'zalligini, bitmas-tuganmas murakkabliklarini his etishi, ijtimoiy munosabatlar va kattalar dunyosiga kirib borishi, uning har tomonlama kamol topishi bilan birga, bog'lanishli nutqning ham boyib, shakllanib borishiga olib keladi. Zero, bolalik dunyoni zavqlanib, hissiyotlarga to'lib idrok etish, uni kashf etish bilan uyg'undir. Ma'lumki, pedagogik texnologiya deganda o'quv-

tarbiya jarayonini oldindan ma'lum tizimda uzviy loyihalash, ma'lum pedagogik tizimning hayotda amalga oshiriladigan loyihasi, qurilishi degan ma'no tushuniladi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda maktabgacha katta yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish ham ma'lum pedagogik tizimning loyihasidir. Ya'ni bolalarda nutqni rivojlantirish maqsadi, mazmuni, tarbiya metodlari, shakllari va vositalari ifodalangan bir butun tizim texnologiyasidir. Biz hozirgi davr talabi darajasida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o'stirishning bir butun tizimi, mazmuni, o'ziga xos xususiyatlarini aniqlab chiqdik hamda eng yangi talablar darajasida uni amalga oshirish metodlari, shakllari va vositalari texnologiyasini ishlab chiqdik. Nutqda eng muhim metod bu dialogik nutq, ya'ni bolalar bilan so'zlashishdir. So'zlashish og'zaki nutqning eng oddiy shakli bo'lib, unda bola o'zini tutishi, ko'z qarashi, xatti-harakati, ovozinig pastbalandligi, tezligi kabi turli holatlar hisobga olinadi. So'zlashish - dialogik nutq, asosan kattalar yordamida amalga oshiriladi va u ayniqsa, tevarak-atrofnii bilish jarayonida yaxshi natijalar beradi. Jumladan, jamoat joylarida, ko'pchilik o'rtasida nutq madaniyatiga rioya etishga e'tibor qaratiladi. ; Bunda bir-birining nutqini to'ldirib borish, tuzatishlar kiritish, so'rash, so'rab bilib olish' dialogik nutqqa o'rgatishning usullari sanaladi. Maxsus tayyorlanadigan muloqotlar esa dastur asosida muayyan mavzular bo'yicha uyushtiriladi. Masalan, maxsus tayyorlangan suhbatlar quyidagicha tuziladi: dastlab mavzu belgilanadi, uning maqsadi, vositalari aniqlanadi, savollar tuziladi. Lekin bulaming har biri nimaga? nima uchun? nimadan? qanday qilib? kabi izlanuvchi va muammoli savollar tarzida bo'lishi zarur. Shu bilan birga, savollar, umumlashtiruvchi xarakter kasb etishi ham mumkin. Bunda muloqot mashg'uloti suhbat, muqaddima, asosiy qism va xulosadan iborat bo'ladi. Sayr-sayohatlardagi suhbatlardan maqsad, bir tomondan, bolalami tevarak-atrof, o'simlik va hayvonot aynosi bilan tanishtirish bo'lsa, ikkinchi tomondan, ularda mavsumiy o'zgarishlarning yuz berishi bilan bog'liq nutqini shakllantirish hamdir. Sayohatga tayyorgarlik jarayonida bolalarga mavsumiy kiyinish va ayni paytdagi faslga xos xususiyatlar haqida ma'lumot beriladi. Sayohat davomida tarbiyachi bolalarga dov-daraxtlardagi o'zgarishni kuzatish vazifasini topshiradi. Buning uchun quyidagicha savollar bilan murojaat qilish mumkin: - Bahorda va yozda (kuz va qishda) daraxtlarning bargi qanday rangda edi? - Hozir daraxtlarning bargi qanday tus olibdi? - O't-o'lanlarning rangi-chi? - Daraxtlardagi mevalar qaysi faslda pishadi? - Kapalaklar bahordagidan, yozdagidan ko'pmi, ozmi? - Kuz fasli nimasi bilan go'zal? - Qish fasli-chi? Bolalar bu savollarga javob berar ekan, olma, xurmo barglarini solishtiradilar. Olma bargi sariq, to'q sariq, qirmizi rangda rangini tovlanishi, xurmo barglaridan hali yashillik ketmaganligi, o't-o'lanlar ham birin-ketin sarg'aya boshlaganligini ko'radilar va olmalardan keltirgan savatlariga, yelim xaltalarga solib oladilar. Xurmolar hali terib olinmagani, ammo to'q sariq rangda yal-yal tovlanishi, uni birdaniga daraxtdan uzib, yeb bo'lmasligi, 3-4 kun uyda saqlab, yumshay boshlagandan keyingina yeyish mumkinligi, o'shanda meva totli bo'lishi tushuntiriladi. Bu sayrda bolalar yeb ko'rgan, ammo daraxtini, unda mevalarning pishishini ko'rmagan xurmo haqida ma'lumotga ega bo'ladilar. Bahor kelsa, bog'chalari hovlisiga ham xurmo ko'chati o'tqazishga kelishadilar. Sayr oxirida bolalar qizil, sariq, qirmizi barglardan terib, gulchambar yasaydilar. Bunday sayrlar bolalarning dunyoqarashini shakllantirishga, lug'at boyligini oshirishga, nutqini boyitishga yordam beradi. Kuz faslida qushlarning uchib ketishi haqida ham maroqli suhbat uyushtirish mumkin. Suhbatdan maqsad - bolalarning kuzda qushlarning (qaldirg'och, chug'urchuq va boshqalar) uchib ketishi, qarg'alarning uchib kelishi haqidagi tasavvurlarini aniqlash va qushlar dunyosini kuzatishga qiziqitirish bo'ladi. Suhbatga tayyorlanish jarayonida tarbiyachi quyidagi savollarni belgilab olishi mumkin: - Yozda qanday qushlarni ko'rgansiz? Qaysi qushlarning ovozini eshitgansiz? - Qushlarni tanib, bilib olishda sizga kim yordam bergan? - Qushlar kuz oxirida nima uchun issiq o'lkalarga uchib ketadi? - Qishda nima uchun pashsha, chivin, kapalak va qo'ng'izlar ko'rinmay qoladi? - Hovlingizda musicha va maynalar bormi? Ular nega uchib ketmaydi? Mazkur savollarga javoblar, albatta, tarbiyachi tomonidan to'ldirilib, tuzatib boriladi. Bolalar uchun talay yangiliklar ham ma'lum bo'lib, bu yangiliklarni zukkolik bilan o'zlashtirib olganliklari ularning nutqlarida ham namoyon bo'ladi. Ma'lumki, hozirgi davrda deyarli ko'pchilik xonadonlarda to'tilar parvarish qilinadi. Shuning uchun, to'tilar hayoti bilan bog'liq savollar asosidagi suhbat bolalarning qiziqishini yanada oshiradi hamda bog'lanishli nutqni rivojlantirishga yordam beradi. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, bolalarning tevarak-atrof bilan muloqoti qancha ko'p bo'lsa, ularning bog'lanishli nutqi shunchalik samarali rivojlana boradi. Tevarak-atrofdagi rangin dunyo ular tasavvuri va dunyoqarashini shakllantirishga, so'z

zaxirasini boyitishga, nutqini o'stirishga rag'bat uyg'otadi. Ayniqsa, qish fasli bilan bog'liq mashg'ulotlar bolalarning qiziqishiga yanada mos tushadi. Masalan, bog'cha hovlisida qor yog'ishini kuzatish jarayonida quyidagi savollar asosida suhbat uyushtirish mumkin: - Qor uchquni nimaga o'xshaydi? - Nima uchun qor uchquni kapalakka o'xshatiladi? - Qor uchqunlari nima uchun har xil bo'ladi? - Qorda yurganida odam nima uchun sovqotadi-yu, qorbo'ron o'ynaganida isib ketadi? - Qor odam qachon erib ketadi? : - U nima uchun erib ketadi? - Sirpanchiq o'ynash uchun nima qilish kerak? ; Savol-javob jarayonida tarbiyachi bolalarni kundalik hayot bilan tanishtira boradi, tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatish vositasida bilimni boyitadi, nutqini rivojlantiradi. Savol-javob orqali bolalar qor uchqunlarining har xil shaklda bo'lishi, uning turli tezlikda yog'ishi sabablarini bilib oladilar, havo harorati bilan bog'liq o'zgarishlarni tushunib yetadilar, qish mavsumidagi qiziqarli mehnat jarayoni bilan tanishadilar; qor kurash, supurish, qor bosgan joylarda qushlarga don tashlash uchun joylar tayyorlash kabi ishlarni zavq-shavq bilan, hamkorlikda bajaradilar va tarbiyachi, tengdoshlari bilan faol muloqotda bo'ladilar. So'zlashuv jarayonida ishlatiladigan «qor uchqunlari», «kapalak qor», «lo'ppi-lo'ppi qor uchquni», «qor kurash», «muz yo'lak», «don xo'rak», «qor odam», «muz tepa» kabi so'z va so'z birikmalari dialogik nutqni shakllantirishga yo'l ochadi. Nutq o'stirishga oid mashg'ulotlar samaradorligini ta'minlashda mavzularning qiziqarliligi alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, «Boychechakning ochilishi» mavzusidagi ertalik o'tkazish fikrimiz dalilidir. Bolalar bog'chasidagi katta guruhda ertalikka tayyorlanishda bolalar rollarga bo'linib, boychechak haqidagi she'rlar va qo'shiqlar tarqatiladi. Guruh xonasi ertalikkacha qog'ozdan ishlangan boychechak, binafsha, lola kabi gullar bilan bezatiladi. Ertalik «Boychechak» qo'shig'i bilan boshlanadi. Ikki bola «Boychechak» qo'shig'ini galma-gal ijro etadi. Jarchi bola boychechak tergani hammani dalaga chorlaydi. Bolalar «Dala»da boychechaklar - qog'ozdan yasalgan gullarni tarta boshlaydilar va qo'shiq kuylaydilar, raqs ijro etadilar. Qo'shiq ijrosi va raqslarda guruhning barcha a'zolari ishtirok etadilar. «Boychechakning ochilishi» bilan bir qatorda «Gullar bayrami» ham bolalar sevib o'tkazadigan ertaliklardandir. Uni o'tkazishdan oldin guruhdagi barcha bolalarga gullar haqida she'r, topishmoq, raqsar bo'lib beriladi, bolalar «Gulchi qiz», «Boychechak», «Binafsha», «Lola», «Atirgul», «Rayhon», «Chuchmoma», «Bo'tako'z», «Gulsafsar», «Nomozshomgul», «Gulbeor», «Gulxayri» va boshqa gullar timsolida she'rlar yodlaydilar. Bu xildagi ertaliklar bolalarda ham estetik didni tarbiyalash, ham nutqni rivojlantirish usullari, vositalari sifatida katta yordam beradi. Savol-javoblar asosida suhbatlar o'tkazish orqali bolalarda nutqqa oid muayyan darajada malaka hosil qilgach, hikoya tuzishga o'rgatgan ma'qul. Mashg'ulot: Mavzu: Tevarak-atrof bilan tanishtirish. Bolalarni narsalarning sifati va xususiyati bilan tanishtirish. Maqsad: Tevarak-atrofdagi narsa va buyumlar, ularning xilma-xil sifatlarini («tiniq», «xira», «qattiq») aytishni o'rgatish. Ravon nutqini o'stirish, lug'atlarini «tiniq», «xira», «qattiq» so'zlari bilan boyitish va faollashtirish. Bolalar diqqatini «tiniq», «xira» so'ziga qaratish. Mashg'ulot uchun material: Shakli, kattaligi bir xilda bo'lgan ikkita stakan, ammo biri shisha (tiniq), ikkinchisi qog'oz (xira) stakan bo'lishi kerak. Bolalar soniga yetarli (tiniq) shishali buyumlar (stakan, banka, butilka, ryumka, fujer va hokazo). Mashg'ulotning borishi: Tarbiyachi mashg'ulotni topishmoqli o'yin bilan boshlaydi. Bolalarga ikkita stakanni ko'rsatib: Bular nima? Ular nimadan yasalgan? deb so'raydi. So'ngra tarbiyachi stakanlarning ichiga biror narsani (bir bo'lak oq qand yoki konfet, sharcha va hokazo) soladi va bolalardan uning ichida nima borligini topishni aytadi. Bolalar juda yengillik bilan tiniq stakanda nima borligini topadilar, ammo xira (tiniq bo'lmagan) qog'oz stakan ichida nima borligini taxminlab (tavakkal qilib, tasmollab) aytadilar. Qog'oz stakan ichida qanday narsa borligi ko'rinmaydi. Bolalarning javoblaridan shu narsa ko'rinib turibdiki, ular narsaning asosiy belgisini ajrata oldilar, shuning uchun narsaning sifatini bildiruvchi so'zni bolalar lug'atiga kiritish kerak. So'ngra tarbiyachi bolalarga yana murojaat etadi «Bu stakan ichi- -dagi narsa ko'rinib turadi, u tiniq. Bu stakan esa tiniq emas, shuning uchun uning ichidagi narsa ko'rinmaydi». Keyin ikki-uch bolaga tiniq, xira (tiniq bo'lmagan) stakanlarni ko'rsatishni taklif etadi. Mashg'ulotning keyingi qismida tarbiyachi bolalarga shishali narsalarni tarqatib chiqadi (stakan, banka va bankachalar, butilka va butilkachalar, shishali guidon va hokazo)

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Uktamovna, S. M. (2025). QISQA SHE'R VA ERTAKLARNI YOD OLISHNING AHAMIYATI VA USULLARI. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 39-45.
2. Uktamovna, S. M. (2025). TOVUSHLARNI TO 'G 'RI TALAFFUZ QILISHNI O 'RGATISH. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 46-51.
3. Uktamovna, S. M. (2025). MATNLARNI TINGLASH VA QAYTA HIKOYA QILISH. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 52-57.
4. Uktamovna, S. M. (2025). NUTQNI EMOTSIONAL IFODALASH. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 33-38.
5. Uktamovna, S. M. (2025). QO 'G 'IRCHOQLAR YORDAMIDA SAHNALASHTIRILGAN O 'YINLAR. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 15-20.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR EKOLOGIK MADANIYATINI OSHIRISH YO'LLARI

*Ashurova Durdona Idris qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning zaruriyati va dolzarbligi, bolalarning atrof-muhitga munosabatini rivojlantirish usullari, samarali pedagogik yondashuvlar hamda tarbiyaviy tadbirlarning ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, shaxsiy kuzatishlar va takliflar asosida ekologik madaniyatni rivojlantirishning yangi yo'llari ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik madaniyat, maktabgacha ta'lim, tabiat, tarbiya, bolalar, ekologik tarbiya, pedagogika.

Bugungi kunda ekologik muammolar butun dunyo aholisini tashvishga solmoqda. Bunda yosh avlodga ekologik bilim va madaniyatni shakllantirish uchun barqaror atrof-muhitni ta'minlash muhim vazifalardan biridir. Shu bois maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni oshirish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda.

Ekologik madaniyat bu shaxsning tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni anglash, atrof-muhitga ongli va ma'suliyatli munosabatda bo'lish ko'nikmalarni o'z ichiga oladigan muhim sifat bo'lib, bolalikdan shakllana boshlaydi va butun hayot davomida rivojlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning sezgirligi, qiziqishi va bilim olishga bo'lgan ehtiyoji eng yuqori darajada bo'lgan davrdir. Shu bois, ekologik tarbiya aynan shu yoshda boshlanishi kerak. Bolalar tabiatni ko'rish, his qilish va o'zlarini unga nisbatdan javobgar his qilishlari orqali ekologik omgni rivojlantiradilar.

Ekologik madaniyatni oshirishda bir nechta usullarda foydalanish mumkin. Bolalarni tabiatga olib chiqish, o'simliklar va hayvonot olami bilan tanishtirish, tabiat qo'ynida ekskursiyalar, kuzatuvlar uyishtirish, o'yinlar va mashg'ulotlar orqali tabiat bilan aloqa o'rnatish mumkin. Ekologik mavzulardagi didaktik va rolli o'yinlar bolalarda tabiatga mehrini uyg'otadi. Amaliy faoliyatda esa daraxt va gullar ekish, bog'chada kichik ekinlar parvarish qilish orqali bolalarda mehnatsevarlik va tabiatga mehr uyg'otish mumkin. Badiiy adabiyot orqali tabiatni asrash haqidagi ertaklar, hikoyalar va she'rlar bolalarda ekologik tuyg'ularni rivojlantiradi. Shuningdek, tabiatga oid rasmlar chizish, maketlar orqali bolalar ekologik tushunchalarni o'zlashtirish orqali ekologik madaniyat oshiriladi.

Ekologik tarbiya jarayonida bolalarga faqat bilim berishgina kifoya emas. Ularning qalbida tabiatga nisbatdan mehr va javobgarlik tuyg'usini shakllantirish kerak. Agar bola daraxtni ekib, uni parvarishlasa u o'sha daraxt uchun ma'suliyatni his qiladi ba tabiatga shunchaki qarab o'tmaydi. Shuningdek, oilaviy muhit ham bolalarning ekologik ongini shakllantirishda katta rol o'ynaydi.

Bolalarga ekologik ta'lim va tarbiya berish ularni ilk marotaba tabiatga qadam qo'ygan vaqtdan boshlab, butun hayoti davomida tabiatdan ongli, oqilona ravishda foydalanishga,

xalqimizning tabiatga hurmat va e'tibor bilan qaraydigan urf-odatlarini tarbiyalash, tabiiy boyliklarni ko'paytirish va ulardan to'g'ri foydalanish, bog'-u rog'lar, gulzorlar tashkil qilishga, daraxtlarni, o'simlik va hayvonlarni asrashga, ularga ozor bermaslikka o'rgatish, bolalarning qalbida tabiatga, uni asrashga nisbatan yaxshi xislatlar uyg'otishdan iboratdir.

Ekologik tarbiyaning bosh maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda atrof-muhit va uning muammolari haqida ongli munosabatni hamda ular bo'yicha optimal yechimlar topish to'g'risidagi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun bir qator vazifalarni hal qilishga to'g'ri keladi. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolalarimizga ekologik tarbiya berishda ularning yashab turgan joyi, tabiati va boyliklarini tejab-tergashga, ularni ongli ravishda muhofaza qilishga o'rgatish, ekologik madaniyatni shakllantirish mumkin. Bu eng avvalo, oiladan boshlanmog'i lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishning quyidagi yo'llari mavjud:

- Mashg'ulotlar o'tkazish;
- Ekskursiya;
- Mehnat;
- O'yinlar;
- Kundalik hayot ishlar.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni tabiat bilan tanishtirishda ta'lim berishning asosiy usullaridan biri ekskursiya hisoblanadi. Ekskursiya jarayonida bolalar tabiat to'g'risidagi aniq tasavvurga ega bo'lish, sezish, eshitish bilan idrok etish orqali ega bo'ladilar. Ekskursiya jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiat, undagi qonuniyatlar to'g'risida realistik tasavvurlar hosil bo'ladi. Bu jarayon orqali o'rganilgan tushunchalar keyinchalik bolalar egallaydigan ilmiy bilimlarning asosini tashkil etib, maktabda o'rganiladigan tabiiy fanlarni o'zlashtirib olishni osonlashtiradi. Tabiat haqidagi bilimlar bolalarga o'z vaqtida o'rgatilmasa, ularning tabiatdan noto'g'ri foydalanishiga olib keladi. Bundan tashqari "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida tashkil qilinadigan 5 ta rivojlantiruvchi markazlarning biri hisoblangan "Ilm-fan va tabiat" markazi ham bolalarning tabiat haqidagi bilimlarini oshirish uchun mo'ljallangan. Ilm-fan va tabiat markazida tajriba sinov maydonchasida o'tkazilayotgan tajribalar bolalarda qiziqish uyg'otadi va ularni yangi ixtirolar qilishga undaydi. Bu markaz bolalarni tabiat va undagi hodisalarni bilish uchun eng katta imkoniyat markazi hamdir. Markaz faoliyati to'g'ri tashkil etilsa bolalar tabiat haqidagi bilimlarning 90%ini o'zlashtiradi. Markaz nafaqat bolalarda balki pedagoglarda ham qiziqish uyg'otadi.

Hayotimiz davomida ishlatiladigan narsalarni qayerdan kelganligini, ulardan nimalar olinganligi haqidagi ma'lumotlar bolalarning o'z qo'llari bilan urug'larni tuvaklarga sepish orqali unga suv quyishi va urug' unib chiqishi bola uchun juda qiziqarli holatlar sanaldi.

Mashg'ulotlar turli shakllarda olib boriladi va bularning ayrimlarida boshlang'ich bilimlar shakllantiriladi. Buning uchun tarbiyachi kuzatish, rasmlarni ko'rish, hikoyalar, ertaklarni o'qishdan, multimedia vositalaridan foydalanadi. Boshqa mashg'ulotlarda esa bolalarning bilimlari aniqlanadi, kengaytiriladi va chuqurlashtirilgan holda o'rgatiladi. Mashg'ulotlarda asosan didaktik o'yinlar, umumlashtiruvchi so'zlardan, bolalarning tabiatdagi amalga oshiradigan mehnatidan foydalaniladi. Barcha guruhlarda mashg'ulotlarni yanada yaxshi natija berishi va qiziqarli muhitni tashkil qilish uchun sayrlardan foydalaniladi.

Masalan, "Bu hayvonning nomi "Qizil kitob"ga kiritilganmi?", "Shu hayvonni top" o'yini kabilardir. Tarbiyachi bolalarni doira shaklida turg'izib, hayvon nomini aytadi va koptokni biror bolaga otadi. Bola koptokni ilib olib, "Qizil kitob"ga kirgan yoki kirmaganligini aytadi. Tabiat muhofazasiga doir o'yin mazmunini ishlab chiqishda odamlarning o'zaro munosabatlari, ularning tabiiy muhitga insonparvarlik, g'amxo'rlik bilan munosabatlari markaziy o'rinda turmog'i lozim.

Tarbiyachining bolalarga ekologik ta'lim va tarbiya berishda xalqimizning o'ziga xos milliy tarbiyasidan, ota-onalar bilan hamkorlikni tashkil qilishdan o'rinli foydalanish yaxshi natija beradi. Milliy tarbiyamizda suvni isrof qilmaslik bilan birga, yer, havo, tuproq ham muqaddas hisoblanadi. Bolalarga ekologik ta'lim berishda har bir bolaga 1ta gul tuvakni parvarishlash topshirig'ini berish ham eng samarali usullardandir. Bunda parvarishlash usullarini o'rgatib, ularni shu gulni qanday parvarish qilayotganini nazorat qilib boriladi. Natijada bolalarda avvalambor mehr-shafqat tuyg'usi, tabiatga muhabbat shakllanadi. Bolalar gullarining qurib qolmasligi uchun qayg'uradi va uni parvarish qilishadi.

Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni rivojlantirish orqali ularning tabiatga bo'lgan mehrini shakllantirish va kelajakda tabiiy fanlarni o'zlashtirishi uchun poydevor yaratiladi. Bolalarga ekologik tarbiya berishda va zamonaviy usullardan foydalanish yaxshi samara beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishi, balki butun jamiyatning ekologik farovonligi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda tabiat bilan bevosita aloqa o'rnatishda o'yinlar, amaliy mashg'ulotlar va oilaviy tarbiyaning o'rni belgilanadi. Har bir bola tabiatni sevib ulg'aysa, kelajakda ekologik muammolarni kamaytirish imkoniyati oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida" 2020 yil 22 dekabrda 802-sonli qaroriga 1-ilova Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat Standarti.
2. "Ilk qadam" Maktabgacha ta'lim tashkilotining davlat o'quv dasturi- Toshkent – 2018 y.
3. Sh.M. Mirziyoyev-“Yangi O'zbekiston Strategiyasi”-Toshkent-2021.
4. Kayumova.N.M.-“ Maktabgacha pedagogika.” T.: TDPU -2013 y. O'quv qo'llanma.

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA OILA VA TARBIYA TASHKILOTI HAMKORLIGINING MAZMUNI, SHAKL VA METODLARI.

*Axtamova Aziza Aziz qizi,
Zarmed Universiteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi III bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxs shakllanishida oilaning o'rni, bola komil inson bo'lib ulg'ayishi uchun bolani qanday tarbiyalash, Maktabgacha ta'lim tashkilotining ota-onalar bilan birgalikda olib boradigan ishlari, guruhiiy maslahatlar berish va guruhda ota-onalar bilan majlislar o'tkazish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: peadagog, shaxs, ota-ona, bola, guruhiiy maslahatlar, tarbiyachi, majlislar, Maktabgacha ta'lim tashkiloti.

Materiallar va metodlar: Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatiga oid amaliy kuzatuvlar, ota-onalar bilan olib borilayotgan hamkorlik ishlari, shuningdek, tegishli ilmiy-metodik adabiyotlar va qonunchilik hujjatlari tahlil qilindi. Asosiy e'tibor maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda oila va ta'lim tashkiloti o'rtasidagi hamkorlikni shakllantirish va samaradorligini aniqlashga qaratildi. Tadqiqot obyekti: Maktabgacha yoshdagi bolalar, ularning ota-onalari va maktabgacha ta'lim tashkilotlarining pedagog xodimlari. Tadqiqot predmeti: Oila va maktabgacha ta'lim tashkiloti o'rtasidagi hamkorlik shakllari va metodlari, ularning bola tarbiyasiga ta'siri. Foydalanilgan metodlar: Pedagogik kuzatuv: Tarbiyachilarning ota-onalar bilan olib borayotgan tarbiyaviy ishlari, guruhiiy maslahatlar, ochiq eshiklar kuni, ota-onalar yig'ilishlaridagi ishtiroklari bevosita kuzatildi. Suhbat va intervyu: Tarbiyachilar, ota-onalar va MTT rahbar xodimlari bilan yakkama-yakka va guruhiiy suhbatlar tashkil etildi.

Shaxs shakllanishida oilaning roli juda katta. Aqlan yetuk, axloqan pok, jismonan baquvvat farzandlar namunali oilalarda kamol topadilar. Shuning uchun ham oilada sog'lom muhitni vujudga keltirish va uni mustahkamlash umumdavlat ahamiyatga moyil masaladir. Chunki ijtimoiy hayotda yuz beradigan barcha o'zgarishlar, ya'ni undagi yetuk va kamchiliklar, murakkabliklar va ziddiyatlar oilada o'z aksini topadi. Shunga ko'ra oila va oilaviy tarbiya masalalari har doim ham dolzarb muammo bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Respublikamizda 1998-yil - "Oila yili" deb e'lon qilinishi munosabati bilan qabul qilingan Davlat dasturini hayotga joriy etish natijasida oilaviy munosabatlarning huquqiy asoslari takomillashtirildi, "Oila kodeksi"ning yangi tahriri, bir qator qonunchilik va me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Oilaning moddiy farovonligini ta'minlashga qaratilgan zarur shart sharoitlar yaratildi. Kam ta'minlangan, serfarzand oilalarni qo'llab-quvvatlash ishlarini davlat o'z zimmasiga oldi.

Bolaga oilada yaxshi tarbiya berish bola hayotining dastlabki davrlaridan boshlaboq, ota-ona oldida turgan asosiy maqsad va vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi. Ya'ni bu vazifa ota-ona uchun ham qarz, ham farzdir, oila bolaga ta'sir ko'rsatadi, uni atrofidagi hayotga moslaydi. Jamiyatda esa tarbiya faqat ota-onaning shaxsiy ishigina bo'lib qolmasdan, balki ularning ijtimoiy burchi hamdir. Ma'lumki shaxsning qadriyati uning jamiyatdagi tutgan o'rnini bilan belgilanib, ko'p jihatdan uning tarbiyasiga bog'liq bo'ladi. Shu sababli ota-onalar o'z bolalarining ilk tarbiyachisi hisoblanishadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining ota-onalar bilan ishlashining jamoa tarzida va yakkama-yakka holda ishlash shakllarini mohirlik bilan qo'shib olib borish, keng aholi orasida pedagogik tashviqot ishlarini tashkil etish tufayli bolalarni tarbiyalashda ijobiy natijalarga erishish mumkin. Tashkilot xodimlarini ota-onalar va oila bilan hamkorlikdagi ishlarining eng keng tarqalgan shakllaridan bir qanchasini aytib o'tamiz:

- ota-onalar bilan yakkama-yakka ishlash. Ilg'or pedagogik tajribalarning ko'rsatishicha, ishning bu turi katta ahamiyatga ega. Bunda tarbiyachi oila va bolaning shaxsiy xususiyatlarini o'rganib ularni o'zining tarbiyaviy ishida hisobga oladi

- ota-onalar bilan jamoa tarzida tashkil qilinadigan ishlar. Bular ota-onalarning guruhiy va umumiy majlisi, ota-onalar maktabi, anjumanlar, shanbaliklar, savol-javob kechalari.

- ko'rsatmali ishlar. Ishning bu turi ko'rgazmali, bolalarning ishlarini namoyish qilish, ochiq eshiklar kuni, pedagogik axborot stendlari, ota-onalar uchun kutubxona oilaviy tarbiyaning barcha masalari bo'yicha materiallar solingan papka.

Tarbiyachining oilani borib ko'rish. Bola yashab turgan oilani o'rganish ota-onalar bilan yaqin aloqa o'rnatish va ularga yordam, maslahatlar berishning samarali yo'llaridan biridir. Tarbiyachi oilaga tekshiruvchi inson sifatida emas maslahatchi, do'st va bola tarbiyasiga yordam beruvchi shaxs sifatida boradi. Tarbiyachining oilaga borishidan asosiy maqsadi bu bola yashayotgan sharoitni ko'rish va zarur bo'lsa, ota-onalarga yordam ko'rsatishdan iborat. Tarbiyachi bolaning uyida ko'rganlarini qayd qilish bilan bir qatorda ularni tahlil qiladi. Ularga o'zining maslahatlarini beradi. Tarbiyachi yilida oilaga kamida 2 marotaba tashrif buyurishi va ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar bilan suhbatlar o'tkazishi lozim

Ota-onalar bilan shaxsiy suhbatlar. Oila bilan shaxsan ishlashning eng keng tarqalgan usuli sifatida qo'llanadigan suhbat bolalarni ertalab qabul qilish va kechqurun kuzatish vaqtida o'tkazilishi mumkin. Tarbiyachining ota-onalar bilan ertalab o'tkazadigan suhbatlari qisqa muddatli bo'ladi, shuningdek uning yaqinlarida yaxshi kayfiyat, tarbiyachiga ishonch hissi paydo bo'lishida katta ahamiyatga ega. Tarbiyachi ota-onalarga bolalarni bugun guruhda nimalar kutishi haqida qisqacha axborot beradi.

Guruhiy maslahatlar va majlislar. Agar tarbiyachiga aynan bir masala bir nechta ota-onani qiziqtirayotgani ma'lum bo'lsa, ular uchun umumiy maslahatlar tashkil etadi. Pedagog maslahatga oldindan tayyorlanadi: zarur adabiyotlarni va ko'rsatmali materiallarni tanlaydi. Maslahat o'tkaziladigan aniq vaqt haqida ota-onalarini ogohlantiradi. Bunday maslahatlar onda-sonda va muntazam o'tkazilishi mumkin. Majlislar mavzusini belgilashda va unga tayyorgarlik ko'rishda ota-onalari taklif etilayotgan bolalarni yoshini hisobga olish zarur. Shu munosabat bilan o'yin yoki mehnat faoliyatlari haqida masalalar ko'proq o'rin egallashi mumkin. Ota-onalarning umumiy majlisi maktabgacha ta'lim tashkilotlari hamma tarbiyalanuvchilarining ota-onalari uchun yiliga ikki marta o'tkaziladi. Ularni maktabgacha ta'lim direktori, shifokor, va tarbiyachilar ishtirokida tashkil etiladi. Umumiy majlislarda ta'lim-tarbiyaviy ishning yakunlari muhokama qilinadi. Birinchi umumiy majlis o'quv yili boshida o'tkazilib, unda direktor ota-onalarni maktabgacha ta'lim tashkilotining yillik ish rejasi bilan tanishtiradi. Rejaning oila bilan bog'liq qismiga aniq to'xtalib o'tish lozim. Ikkinchi umumiy majlis o'quv yili oxirida o'tkaziladi. Majlislarning davomiyligi 20- 25 minut ga mo'ljallanadi.

Ochiq eshiklar kuni ota-onalar bilan ishlashning samarali shakli bo'lib hisoblanadi. Bu kun jamoaning o'z kalendar yillik rejasi bo'yicha har bir yosh guruhning ma'lum rejimi bo'yicha odatdagi mehnat kunidir. Bunday kunlarni yiliga 1-2 marta o'tkazish tavsiya qilinadi. Ochiq eshiklar kunini o'tkazishga tayyorlanayotganda fotosuratini taklif etish, keyinchalik esa «Ota-onalar bizning mehmonimiz», «Bizda ochiq eshiklar kuni» mavzusida foto ko'rgazma tashkil etish mumkin. Bu ochiq eshiklar kunida qatnasha olmagan ota-onalarda qiziqish uyg'otadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda oila va maktabgacha ta'lim tashkilotining hamkorligi muhim omil hisoblanadi. Ota-onalar bilan tizimli tarzda olib boriladigan yakkama-yakka suhbatlar, guruhiiy maslahatlar, umumiy yig'ilishlar hamda ochiq eshiklar kuni kabi shakllar bolalarning ijtimoiylashuvi va sog'lom tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, oila bilan yaqin hamkorlik qilinayotgan guruhlarda bolalarning bilim darajasi, muomala madaniyati va psixologik holati ancha yuqori bo'ladi. Shu bois, bolani har tomonlama kamol toptirishda ta'lim tashkiloti va ota-onaning o'zaro faol, rejalashtirilgan va mas'uliyatli hamkorligi zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Otavaliyeva O'. Bola tarbiyasida bog'cha va oila hamkorligi. T.: O'qituvchi, 1994.
2. Hasanboyeva O., Tadjieva M., Toshpulatova Sh. va boshq. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.: Ilm-ziyo, 2012.
3. Hasanboyeva O. va boshqalar. Oilada barkamol avlod tarbiyasi. - T.: O'zbekiston, 2010.
4. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari. T., 2018.
5. Maktabgacha pedagogika darslik / F.R.Qodirova - Xalqaro pedagogika Akademiyasining akademigi, professor, p.f.d., Sh.Q-Toshpulatova - dotsent, N.M.Kayumova - dotsent, M.NA'zamova - Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2019. - 688 b

SHAXS SHAKLLANISHI VA UNING IJTIMOIYLASHUVI JARAYONIDAGI MUAMMOLARI

Begmatova Dilnora Almat qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada shaxsning shakllanishi, ijtimoiylashuv jarayoni va unga ta'sir etuvchi omillar xususida fikrlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: shaxs, ijtimoiylashuv, guruh, faoliyat, muloqot, tarbiya, muhit, moslashuv

Kishi jamiyatda yashar ekan, u doimo turli insonlar bilan muloqotda, o'zaro ta'sirda bo'ladi, bu muloqot jarayonlari esa doimo kishilar guruhida ro'y beradi. Shuning uchun ham guruhlar muammosi, uni o'rganish va guruhlarini shakllanishiga oid ilmiy xulosalar chiqarish shaxs psixologiyasining asosiy mavzularidan va muammolaridan biridir. Shaxs ijtimoiy - mavjudot, ya'ni jamiyatning a'zosi, ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning mahsuli, ongli faoliyatning subyekti bo'lmish individdir. U o'zining hayoti davomida boshqa kishilar bilan bevosita muloqotda bo'ladi va bu orqali o'zining ijtimoiy mohiyatini amalga oshiradi. Bunday muloqot turli xil guruhlarda ro'y beradi. Har-bir bola yashaydigan ijtimoiy muhit bir emas, balki bir necha qavatdan iborat. Eng yaqin va birinchi qavat oilaviy muhitdir. Oilaga qaraganda kengroq qavatni bolaning tashqari, ya'ni bir qavatni - bolaning qarindoshlari tashkil etadi. Va nihoyat, eng keng qavat- ijtimoiy muhit hisoblanadi. Undan tashqari bevosita xatti-harakat namunalari, alohida kishilarning mulohazalari orqali emas, balki kitob va gazeta, radio, kino, televideniye, jamiyatda o'rnatilgan qonun-qoidalar, odamlar, axloq talablar, ma'naviyat, milliy qadriyatlar orqali amalga oshiriladi. Inson - faol mavjudot, u tarbiyaviy ta'sirlar, muhit ta'sirining passiv obyekti emas. Shuning uchun hayotning tashqi sharoitlari, tashqi ta'sirlar inson shaxsini bevosita emas, balki uning muhit bilan o'zaro ta'siri jarayoni orqali, uning shu muhitdagi faoliyati yordamida belgilaydilar. Shu tufayli muhit, tarbiyaviy ta'sir haqida gapirganda uni, ya'ni insonning tashqi muhit bilan faol ta'sir jarayoni, tarbiyachi bilan tarbiyalanuvchining faol o'zaro aloqasi sifatida tushunish zarur. Inson faol mavjudot sifatida o'z shaxsini ongli ravishda o'zgartirishi mumkin. Shaxsning shakllanishida o'z-o'zini tarbiyalash, ya'ni kishining shaxsiy sifatlarini takomillashtirishga qaratilgan ongli ishi katta ahamiyatga ega bo'la boradi. Shaxs rivojlanishi yangi ijtimoiy muhitga qo'shilish va u bilan birlashish sifatida tasavvur qilish mumkin. Shartli ravishda bu muhitni doimiy, o'zgarmas deb qaraladi (masalan, maktabning birinchi sinfi, ishlab chiqarish jamoasi, harbiy qism va hokozo). Nisbatan barqaror bo'lgan muhitda shaxsning rivojlanishi uchta bosqichni bosib o'tadi. Bular – adaptatsiya, individualizatsiya va integratsiya bosqichlaridir. Demak, inson shaxs sifatida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi ta'siri ostida

shakllanadi. Tajribalarda ko'rsatishicha, insoniyat jamiyatdan tashqarida haqiqiy taraqqiy etgan inson, shaxs bo'la olmaydi. Guruhning shaxs psixologiyasiga ta'siri qay yo'sinda sodir bo'lishi ijtimoiy psixologiyada ijtimoiylashuv muammosi bilan uzviy bogliq bo'lsa, bu ta'sirlarning shaxs hatti-harakatlari, xulqida bevosita qanday namoyon bo'lishi ijtimoiy yo'l-yo'riqlar muammosi bilan bog'liqdir. Ana shular asosida shaxsda shakllanadigan fazilatlar va ularning turli tipdagi shaxslarda namoyon bo'lishini aniqlagan holda, shaxs xulq-atvorini boshqarish mexanizmlarni ishlab chiqish ijtimoiy psixologiyaning asosiy vazifalaridan biridir. Shaxs shakllanishining o'z sohasi, bosqichlari va muassasalari mavjud: Faoliyat sohasi, ya'ni umr mobaynida shaxs turli faoliyatlarga bevosita yoki bilvosita jalb etilgan bo'lib, bu jarayonda fan doirasi kengayib, boyib boraveradi. Har bir faoliyat turi individdan maxsus fazilatlarining, malaka va ko'nikmalarining, bilimlarning borligini talab etadiki, ularni qoniqtirish yo'lidagi aktivligi unda o'ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlar kompleksini shakllantiradi; Muloqot sohasi, ayniqsa maktabgacha yosh davrdagi va o'smirlik davrlaridagi muloqot sistemalari bolada bir qancha ijtimoiy hislatlarni paydo qiladiki, uning natijasida u faol hayotiy mavqega ega bo'ladi, jamiyatda o'z o'rnini tasavvur qilishga erishadi; O'z-o'zini anglash sohasi, ya'ni "MEN" obrazining yil sayin o'zgarib borishi jarayoni bo'lib, avval o'zini boshqalardan farqliligini, o'zicha mustaqil harakat qilish, mustakil fikr yurita olish kobiliyatini anglash, sungra o'z-o'zini baholash, anglash, nazorat qilish xususiyatlari rivojlanadiki, ular ham faol shaxs psixologiyasining tarkibiy qismidir. Shaxs ijtimoiylashuvi, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, bola tug'ilishi bilan boshlansa-da, sezilarli, samaradorlik nuqtai nazaridan uning bosqichlari farqlanadi. Masalan, birinchi bosqich - mehnat faoliyatigacha bo'lgan bosqich bo'lib, unga bolaning maktabgacha yosh davri hamda o'qish yillari kiradi. Ijtimoiylashuv jarayonida shaxsning "hammadek" bo'lish obyektiv ehtiyoji namoyon bo'ladi. Biroq shu bilan parallel ravishda bolada boshqa ehtiyoj - o'zini o'z individualligini ko'rsatish ehtiyoji shakllanadi. Bola uni ifodalash usul va vositalarini qidira boshlaydi, qaysidir ma'noda uni namoyon qiladi, natijada uning individuallashuvi sodir bo'ladi. Bolaning individuallashuvi - u yoki bu ijtimoiy ahamiyatga ega shaxs xislat va xususiyatlari aynan shu insonga mansub shaklda namoyon etadi. Ijtimoiy o'zini tutish esa boshqa insonlar intizomiga tashqi tomondan o'xshashiga qaramay betakror, individuallik qirralarni egallaydi. Shunday qilib, bolaning ijtimoiy rivojlanishi ikki yo'nalish bo'yicha sodir bo'ladi: ijtimoiylashuv (ijtimoiy madaniy tajribani egallash) va individuallashuv (mustaqil bo'lish). Agar bolani mikromuhitga kiritishda ijtimoiylashuv va individuallashuv jarayonlari orasida muvozanat belgilansa, ya'ni bola, bir tomondan, mazkur jamiyatda o'zlashtirilgan me'yor va qoidalarni o'zlashtirsa, boshqa tomondan unga o'ziga tegishli individualligini qo'shsa, muhitda bolaning integratsiyasi sodir bo'ladi. Agar bolaning guruhga moslashish jarayoni sodir bo'lmasa, unda o'ziga ishonmaslik, tortinchoqlik, tashabbussizlik sodir bo'lishi, bu esa shaxsni jiddiy deformatsiyaga olib kelishi mumkin. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ijtimoiy muhit ko'p jihatdan sotsial shart-sharoitlarga bevosita bog'liq. Muhitning ta'siri aksari hollarda stixiyali ekanligini hisobga olinsa, ta'lim, tarbiya aniq maqsadli ta'sir etish yo'li bo'lib, u rejali amalga oshiriladi va muhitdagi voqealikni to'g'ri va ijobiy ta'sirini ham vujudga keltiradi. Chunki ta'lim, tarbiyada muhit bera olmaydigan narsalar o'rganiladi, bilim, ma'lumot egallanishda, mehnat va texnik faoliyat bilan bog'liq ko'nikma va malakalar egallanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'RQning 595-sonli "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonuni. 16.12.2019 yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 802-sonli "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning DAVLAT STANDARTI" 22.12.2020 yil.
3. F.R. Qodirova, Sh.Q. Toshpo'latova, N.M. Qayumova, M.N.A'zamova " Maktabgacha pedagogika" T-2019 132-133 b
4. Asqarova.D.Q. "Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash metodikasi" T-2020 13-17b
5. Nodira Egamberdiyeva "Ijtimoiy peagogika". Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy nashriyoti. T: 2009. 51-bet

MAKTABGACHA TA'LIM VA UMUMIY O'RTA TA'LIMNING O'ZARO INTEGRATSIYASI

Bo'ronova Dilnoza Qobil qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning boshlang'ich qismi ekanligi, maktabgacha ta'limning maqsadi-bolalarni maktabdagi o'qishga tayyorlash, bolani sog'lom, rivojlangan, mustaqil shaxs bo'lib shakllantirish, qobiliyatlarini ochib berish haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: transformatsiya, axborot texnologiyalari, nutq, maktabgacha yoshdagi bola.

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning boshlang'ich qismi hisoblanadi. U bolaning sog'lom va rivojlangan shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlab, o'qishga bo'lgan ishtiyoqini uyg'otib, tizimli o'qitishga tayyorlab boradi. 6-7 yoshgacha bo'lgan maktabgacha ta'lim davlat va nodavlat bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida va oilada amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'limning maqsadi-bolalarni maktabdagi o'qishga tayyorlash, bolani sog'lom, rivojlangan, mustaqil shaxs bo'lib shakllantirish, qobiliyatlarini ochib berish, o'qishga, tizimli ta'limga bo'lgan ishtiyoqini tarbiyalashdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari – O'zbekiston Respublikasidagi ta'lim tashkilotlarining bir turi bo'lib, turli yo'nalishdagi maktabgacha bo'lgan davrdagi umumta'lim dasturlarini amalga oshiradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni tarbiyalashni, o'qitishni, nazorat qilishni, parvarishlashni va sog'lomlashtirishni ta'minlaydi. Maktabgacha ta'lim tashkilotining ish tartibi va u yerda bolalarning bo'lish davomiyligi davlatning maktabgacha ta'lim sifat va darajasiga bo'lgan talablari, nizom, maktabgacha ta'lim tashkiloti va ota-onalar orasida tuzilgan shartnoma, hamda ta'sischilar tomonidan belgilandi. Imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotlari tashkil qilingan bo'lib, u yerga bolalar davlatning joylardagi vakolatli ta'limni boshqarish va sog'liqni saqlash organlari tarafidan tashkil qilingan ruhiy-tibbiy pedagogik komissiyaaning xulosasiga binoan qabul qilinadi. Maktabgacha ta'lim, olinish shakli va usullaridan qat'iy nazar, quyidagi maqsadlarni o'z oldiga qo'yadi:

Bolalarni maktabda o'qishga maqsadli va tizimli tayyorlash;

Bolalarning shaxsiy qobiliyatlari va iste'dodlarini rivojlantirish;

Bolalarni milliy va umuminsoniy etik va madaniy qadriyatlar bilan tanishtirish, bolani intellektual rivojlantirish;

Bolalarda yuqori ma'naviy va odob axloq asoslarini shakllantirish;

Bolalarning jismoniy va ruhiy sog'ligini mustahkamlash.

Maktabgacha ta'lim maqsad va vazifalarni amalga oshirishda ijtimoiy va xayriya tashkilotlari, mahalla, xalqaro fondlar faol ishtirok etadilar. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim davlat tilida hamda qoraqalpoq, rus, tojik, qirg'iz va qozoq tillarida olib boriladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyati - bu o'yin. Asosiy psixologik jarayonlarning rivojlanishi - xotira, diqqat, e'tibor, fikrlash, tasavvur ham maktabgacha yoshdagi davrda faol rivojlanadi va o'sib boradi. Bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan maktab ta'limiga o'tish davrida bolaning tanasida va psixologiyasida o'zgarishlar sodir bo'ladi. Moslashish ya'ni adaptatsiya davrini boshlab beradi. Bu jarayonda bola bir qancha qiyinchiliklarga duch keladi. O'yindan o'tish jarayoni bolaning o'quv jarayonini o'zi idrok etishida qiyinchiliklarga duch keladi. Ushbu holatlarda ota-ona va maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'rtasida hamkorlik juda muhim hamda maktabgacha ta'lim tashkiloti va maktab o'rtasida umumiy ta'lim muhitini yaratish zarur. Maktab va maktabgacha ta'lim tashkiloti o'rtasidagi hamkorlik ishlarida quyidagilar muhim hisoblanadi. Maktab ta'limi talabidan kelib chiqqan holda bolalar bilimlarini chuqurroq egallashi, bolalarni maktabga ruhiy tayyoragarligi, maktabgacha ta'lim tashkilotida olib boriladigan mashg'ulotlar rivojlantiruvchi tarzda bo'lishi, bolalarni aqliy mehnatga bo'lgan qiziqishlarini orttirish. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va maktab o'rtasidagi hamkorlik bolalarni maktab ta'limi talablariga javob beradigan darajada bilimlar bilan qurollantirib, umumiy jihatdan rivojlantirib va odobli qilib tarbiyalagan holda maktabga yuborilishini va o'qituvchining maktab yoshidagi bolalarning egallagan bilim, malaka va sifatlariga asoslanib, dars va tarbiyaviy jarayonlarda foydalanish uchun zamin yaratadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar egallagan xulq atvor shakllari, kattalar va tengdoshlari bilan bo'ladigan o'zaro munosabat shakllari axloqiy his tuyg'u

va tasavvurlar maktabning boshlang'ich sinflarida bolalarga yangi axloqiy xulq atvor shakllarini, ongini, his tuyg'ularini tarbiyalash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari eng avvalo ta'lim va tarbiyani oila bilan hamjihatlikda olib bormog'i lozim. Shundagina bolaning ilmiy va dunyoviy qarashlarini keng manoda targ'ib qilib unga koproq bilim bera olish mumkin. Qachonki poydevor mustahkam qo'yilsagina bolaning ham ertangi yani umumiy o'rta ta'lim sohasida ham o'zining bilim va salohiyatini keng namoyon qilishida ham maktabgacha talim tarbiyachilarining roli katta bo'lib hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari va umumiy o'rta ta'lim maktab birga ish olib borar ekan yoshlarimizning bilim va salohiyatlari, dunyoqarashlari ertangi kunning rivoji ham shu ikkala talim sohasining birgalikdagi harakatiga bog'liqligini nazarda tutadi.

Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda aqliy tarbiyaning roli kattadir. Bolani bilimlarini egallab olishlari, ularni aqliy faolligini rivojlantirish, aqliy malaka va ko'nikmalarini egallab olishlari, ularning maktabda muvaffaqiyatli o'qishlari uchun, bo'lajak mehnat faoliyatiga tayyorlanishda manba bo'lib xizmat qiladi. O'simlik va hayvonlar bilan tanishish bo'yicha tizimli mashg'ulotlar olib borilgandan keyin bolalar o'simlik, yosh hayvonlar to'g'risidagi ma'lum bir tasavvurga ega bo'ladi. So'ngra bolalardagi aqliy ko'nikma, malakalarni rivojlantirish maqsadida tarbiyachi bolalar bilan o'yinli ta'lim faoliyatini o'tkazishni rejalashtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 802-sonli "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti". 22.12.2020-yil.

2.Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.Q., Qayumova N.M., A'zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. –T., 2019. 132-133 b.

3.Asqarova D.Q. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash metodikasi. –T, 2020. 13-17b.

4.Qurbonova. Z.I. The Importance of the use of Educational Technologies Aimed at the Development of the Child's Personality in Preschool Education." nomli Ilmiy maqola - International Journal of Culture and Modernity" ISSN 2697-2131, Volume 11 47,48,49 b. Испания 2021

5.Мирзаева Д.Ш., Курбанова З.И. "Арт-педагогические технологии коррекции страхов у детей дошкольного возраста" SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2 | ISSUE 7 | 2021. 1206-1212b.

6. Kurbonova Z. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashning asosiy mexanizmlari //pedagogik mahorat. – c. 120.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING SENSOR TARBIYASINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Hayitova Husnora Jamshid qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning sensor tarbiyasi va uni rivojlantirish bo'yicha turli xil usullar va olimlar fikrlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: sensor, sezgi, idrok, tasavvur, intellekt, sensor rivojlanish.

Hissiy bilish maktabgacha yoshdagi bolalikda alohida ahamiyatga ega. Fikrlash va nutq yetakchi o'rin tutadigan mantiqiy bilish hissiy tajribadan kelib chiqadi. Sensor rivojlanish har qanday amaliy faoliyatni muvaffaqiyatli egallashning shart hisoblanadi.

Tevarak-atrofdagi borliqni bilish sezgi va idrokka asoslanadi. Tasavvurning asosini bevosita sezish orqali idrok qilish tashkil etadi. Bunday tasavvurning aniqligi, to'laligi sensor jarayonlarning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Sensor tarbiya sezgi va idrokni biror maqsadga qaratilgan holda rivojlantirishdir. "Sensor" so'zi lotincha "sensus" – "tuyg'u", "sezgi", "idrok", "sezish qobiliyati" ma'nolarini anglatadi. Borliqni bilish sezgi, idrok qilishdan boshlanadi.

Inson ko'rish, sezish va hokazolar yordamida tevarak - atrofdagi narsa va hodisalar to'g'risida bilimga ega bo'ladi, faqat shular asosidagina unda xotira, tafakkur, xayol jarayonlari hosil bo'ladi. Bog'cha va kichik maktab yoshdagi bolalar aqliy bilimining 10,9 qismini sezish orqali idrok etilgan taassurotlar tashkil etadi. Sezgi va idrok qanchalik boy bo'lsa, insonning

tevarakatdagi olam haqidagi tasavvurlari shunchalik keng bo'ladi. Bolalarning sensor madaniyati, unda sezgi va idrokning rivojlanish darajasi bilish faoliyatining muvaffaqiyati uchun muhim shart-sharoit hisoblanadi.

Sensor tarbiya pedagogika fanida bolalarning aqliy, estetik, jismoniy va mehnat tarbiyasining asosi hisoblanadi.

Maktabgacha yosh davri sensor jarayonlarni rivojlantirish davridir. Shuning uchun bu davrda sensor tarbiya muhim o'rinni egallaydi. Sensor tarbiya hissiy bilish qobiliyatlarini shakllantirishga, sezgi, idrokni takomillashtirishga qaratilgan pedagogik ta'sir sistemasidir.

Mariya Montessori texnologiyasi aynan shu fikrni olg'a suruvchi usullar majmuyi bo'lib, ma'nan yetuk, mustaqil fikrlovchi, intiluvchan shaxsni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi.

Shifokor-pedagog Mariya Montessori yaratgan Maktabgacha ta'lim metodikasi maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalash borasidagi barcha tizimlar orasida alohida ajralib turadi.

Agar ota-onalar o'z farzandlariga rahmdillik, mehr-muruvvat tuyg'ularini uyg'ota olmas ekanlar, u holda bolalar nafaqat begona odamlarga, balki o'z ota-onasiga ham hissiz bo'lib qoladilar. Montessori metodikasi bo'yicha maktabgacha yoshdagi bolalarni sensor tarbiyalashda quyidagi maqsadlar nazarda tutilishi kerak;

1. Barcha tashqi hissiyotlarni shakllantirish.
2. Tashqi hissiyotlarni tarbiyalash orqali hali to'liq shakllanmagan barcha ruhiy jarayonlarni rivojlantirish kerak. Chunki diqqat, intellekt va iroda to'liq rivojlanmagan bo'ladi.
3. Odatiy bir yoqlama madaniy tasavvurdan xalos bo'lish.
4. Nutq apparatlari orqali tilni rivojlantirish, so'z boyliklarini oshirish.
5. Bolalarning ruhiy va jismoniy imkoniyatlariga muvofiq tarzda, o'z-o'ziga xizmat qilishda ehtiyoj va talablarni rivojlantirish.

Yuqorida ko'rsatilgan pedagogik maqsadlarga erishish uchun Montessori yaxshi sharoitda bolani tarbiyalash usullarini tavsiya etadi. Uning materiallari ayniqsa, aqliy faoliyatni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sensor tarbiyaning vazifasi va mazmuni:

Sensor tarbiyaning maqsadi Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning sensor qobiliyatlarini o'stirishdan iborat.

Sensor tarbiya qobiliyatlarni rivojlantirish uchun bolalar buyumning faqat nimaga ishlatilishini, nomigagina bilishi yetarli bo'lib qoimay, balki ular buyumlarni chuqurroq idrok etishi, ularni ushlash, ular bilan muomalada bo'lganda xilma-xil sezgilar ishtirok etishi ham juda muhimdir, deb biladi. Tarbiyachi sensor tarbiyaning ana shu tomonlariga alohida e'tibor berishi, bolalarga tegishli topshiriqlar berishi: buyumlarni bir joydan ikkinchi joyga olib qo'yishda ularning og'irligini his qilish, buyumni qo'lga olib, uning sirtini sezishi va sifatini - issiq yoki sovuqligini ana shunga o'xshashlarini aniqlashi kerak.

Bolalarning yoshi ulg'ayib, hayot tajribalari ortishi, sharoitlar ning o'zgarishi bilan idrok etish jarayoni va unga qo'yiladigan talab ham murakkablashadi. Navbatchilar tarelkalarning katta-kichikligi, chuqur yoki yuzaligini, piyola va chinni idishlarning og'irligini, sirtining silliqqligini, ushlaganda sovuqroqligini, plastmassa buyumlarning yengilligini his qiladilar. Stollarni u yoq bu yoqqa siljitish, stullarni joy-joyiga qo'yish boshqa harakat sezgilarini uyg'otadi, fazoviy munosabatlarni, kontur chiziqlar va hokazolarni idrok qilishni talab etadi.

Shunga asoslanib, sensor tarbiyaning quyidagi *vazifalari* belgilanadi:

- Bolalarda perspektiv harakatlarni shakllantirish.
- Buyumlarning xususiyati, sifati, munosabati to'g'risidagi umumlashgan tasavvurlar sensor etalonlar sistemasini shakllantirish.

Sensor etalonlar ijtimoiy-tarixiy tajriba jarayonida hosil qilingan namunalardir. Asosiy ranglar, geometrik shakllar, notalarda ifodalangan musiqali tovushlarning turli balandligi ana shunday etalonlar jumlasiga kiradi. Agar bola etalonlar va ularning og'zaki ifodalanishi bilan tanish bo'lsa, uning tevarak-atrofini bilishi oson bo'ladi, u o'zi uchragan buyumlarni ma'lum bir etalon bilan taqqoslaydi hamda buyumning rangi, shakli, katta-kichikligi, detallarining fazoviy joylashishini aytib beradi.

Perseptiv harakatlardan, etalonlar sistemasidan amaliy faoliyatda va bilish jarayonida mustaqil foydalanish malakasini shakllantirish.

Sensor tarbiyaning mazmuni o'z ichiga tevarak-atrofdagi hamma sensor belgilarni qamrab oladi. Bular bolalarning hamma faoliyatlari orqali amalga oshiriladi va har xil sensor asosga egadir.

Sensor tarbiya, shuningdek, taktik sezgilarni, buyumlarning sifatini paypaslab, ko'rib farqlash va ularni to'g'ri aytish (silliqlik, mayin, dag'al, yumshoq, og'ir, yengil, sovuq, issiq va boshqalar) ko'nikmalarni rivojlantirish ham sensor tarbiya vazifalaridan biridir.

Yuqorida aytilganlarga xulosa qilib, sensor tarbiya bolalarning hamma faoliyatlarida amalga oshiriladi deb aytish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V. Pak, G.E.Djanpeisova "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi T: 2018. 1-81-b;
2. F.Qodirova, SH.Toshpo'latova, M.A'zamova. "Maktabgacha pedagogika".-T., "Ma'naviyat". 2019
3. Sh.A.Sodiqova "Maktabgacha pedagogika". "Tafakkur sarchashmalari" T.: 2013 y
4. N.M.Qayumova "Maktabgacha pedagogika". "TDPU" nashriyoti T.: 2013
5. Гогоберидзе А. Г., Солнцева О. В. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения. Учебник. СПб.: Питер, 2019

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING AQLIY RIVOJLANISHI.

Jumaqulova Sokinabonu Abdurahmon qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada aqliy tarbiya haqida tushunchalar va maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni aqliy tarbiyalashning muammolari tavsiya va xulosalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: tarbiya, aqliy tarbiya, didaktik o'yinlar, ta'lim-tarbiya vositasi, amaliy faoliyat, tevarak-atrof, hayotiy tajriba, o'yin texnologiyasi.

Aql - keng ma'noda sezish va idrok etishdan boshlanib tafakkur va hayotni o'z ichiga oladigan bilish jarayonlari yig'indisidir.

Aqliy tarbiya - bu aqlni rivojlantirish maqsadida yoshlarga muntazam va maqsadga muvofiq pedagogik ta'sir ko'rsatish. U yosh avlodning insoniyat to'plagan bilimlar, malaka va ko'nikmalarda, qoidalarda o'z ifodasini topgan ijtimoiy-tarixiy tajribani egallashning rejali jarayoni sifatida ro'y beradi. Bu ta'sir kattalar tomonidan amalga oshiriladi va bolalarning aqliy rivojlanishini ta'minlovchi xilma-xil vositalar, metodlar, sharoitlar yaratishni o'z ichiga oladi. Odamning aqli, uning aqliy rivojlanishi bilimlar hajmi, xususiyati va mazmunida namoyon bo'ladi. Ular aqliy faoliyatning jo'shqinligida, mustaqil ijodiy bilishga intilishda o'z ifodasini topadi.

Aqliy faoliyat diqqatning har doim ma'lum maqsadga qaratilgan bo'lishini talab etadi. Kishining aqli uning asosiy faoliyatida erishgan muvaffaqiyati xususiyati bilan belgilanadi. Aqliy tarbiyasi yetuk, o'tkir zehni, zukko va zakovatli insonlarni xalqimiz donishmand kishilar deb ataydilar. Donishmandlik - bu donolik. Donolik insonning eng buyuk va olijanob fazilatidir. Donolik shunday bir noyob ne'matdirki, u har kimga ham nasib etavermaydi. Shuning uchun bo'lsa kerak, xalq donoligida «Aql toji oltindan, oltin har kimda ham bo'lmas», deyiladi. Insoniyat paydo bo'lgandan beri odamlar orasida yetishib chiqqan barcha olim-u fozillar, shoir-u yozuvchilarning barchasi mukammal ilm egallash orqali o'z davrining e'tiborli kishilari darajasiga ko'tarilganlar. Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud Koshg'ariy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy va boshqalar, g'arb olimlaridan Yan Amos Komenskiy, K.D.Ushinskiy, J.J.Russo va boshqalar mukammal ilm egallash orqali fanning barcha sohalarida buyuk kashfiyotlar yaratganlar.

Tarixan ta'lim-tarbiya maxsus inson faoliyati sifatida shakllanib borish barobarida, ta'lim-tarbiya yakunida tarbiyalanuvchining sifatleri, yani ta'limiy maqsadlar ham aniqlanib bordi. Xitoyning Samarqanddagi elchisi Vey Sizingning hisobotlarida: «Samarqand aholisi mohir

savdogarlardir. O'g'il bola besh yoshga to'lar ekan, unga savod o'rgata boshlaydilar», - deb qayd qilingan.

Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi «Avesto»da ham ta'lim-tarbiya masalalariga katta ahamiyat berilgan. Unda «Tarbiya hayotning eng muhim tirligi, tayanchi bo'lib hisoblanishi lozim. Har bir yoshni shunday tarbiyalash lozimki, u avvalo, yaxshi o'qishni keyin esa yozishni o'rganishi bilan eng yuksak pog'onaga ko'tarilsin» deyilgan.

Farobiy ta'lim-tarbiyaga bag'ishlangan asarlarida inson takomilida ta'lim-tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim-tarbiya usul va uslublari haqida fikr yuritadi. «Fozil odamlar shahri», «Baxt saodatga erishuv to'g'risida», «Aql ma'nolari to'g'risida», «Ilmlarning kelib chikishi» kabi maorifiy asarlarida olimning ijtimoiy tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan.

Farobiy ta'limning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni yetishtirishdan iborat deb biladi.

Beruniyning bilimlarni egallash yo'llari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. O'quvchilarga bilim berishda ularni zeriktirmaslik; uzviylik, izchillik, yangi mavzularni qiziqarli, asosan ko'rgazmali bayon etish va hokazolarga e'tibor berish kerakligini uqtiradi. Olim bilim oluvchilarga qalbni yomon o'zi sezishi mumkin bo'lmagan holatlardan, behuda raqobatdan, shon-shuhratdan saqlanish zarurligini aytadi. Beruniy inson kamolotida uch narsa muhimligini ta'kidlaydi. Bu irsiyat, muhit, tarbiyadir.

Ibn Sino insonlarni kamolotga erishishning birinchi mezonini sanalgan bilim egallashga da'vat etadi. Bilimsiz kishilar johil bo'ladi, ular haqiqatni bila olmaydilar, ular yetuk bo'lmagan kishilar deydi. Ibn Sino bilim olishda bolalarni maktabda o'qitish zarur deb biladi. U ta'limda quyidagi talablarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi: bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilmaslik, ta'limda yengildan og'iriga borish orqali bilim berish, olib boriladigan mashqlar bolaning yoshiga mos bo'lishi, o'qitishda jamoa bo'lib o'qitishga e'tibor berish, ta'lim berishda bola qiziqishini va qobiliyatini hisobga olish, o'qitishni jismoniy mashqlar bilan birga olib borish. Abu Ali ibn Sino aqlning rivojlanish bosqichlarini ishlab chiqqan. Mushohada bilan idrok etishning birinchi bosqichi aqliy kategoriyalarini tushuntirishdir. Ikkinchi bosqich. Ikki xil fikrni idrok etish. Uchinchi bosqich. O'zlashtirilgan bilim, fikrlarni idrok etish bilan erishiladi. Shunda u haqiqiy aql deyiladi. Olim aqlni 3 bosqichga bo'lar ekan, birinchi bosqichda yodlay oladigan, lekin hali harflarni ham, yozishni ham bilmaydigan bolalarni nazarda tutgan. Ikkinchi bosqichda tayoqchalarni chiza boshlagan, qalamdan foydalanishni o'rganayotgan bolalarning aqli tasavvur qilinadi. Uchinchi bosqichda inson aql shakllarini va ularga muvofiq hissiy obrazlarni egallagan bo'ladi. Ibn Sino aql deganda insoning tug'ma iste'dodini, bilish jarayonida shakllanadigan fikrlash qobiliyatini tushunadi.

Aqlni ikki xil kategoriyaga bo'ladi:

1. **Nazariy aql** - borliqdagi umumiy narsalarni idrok etishdir.

2. **Amaliy aql** - buyumlarni tanlashda turtki sifatida ko'rinadigan qobiliyatlardan.

O'z davrining yirik ma'rifatchilaridan hisoblangan Abdulla Avloniy ham yoshlarni ilmi bo'lishga chaqiradi. U aql va ilmni ulug'laydi hamda «Aql insonning piri komili, murshidi yagonasidir. Ruh ishlovchi, aql boshlovchidir» deb yozadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi dastlab muomalada bo'lish, narsalar bilan bajariladigan faoliyat natijasida keyin esa o'quv mehnat, samarali faoliyatlar jarayonida (rasm chizish, loy) amalga oshirib boriladi. Hozirgi zamon pedagogika fani bilimlar sistemasini o'zlashtirib olish, ularni jamg'arish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish hamda yangi bilimlar hosil qilish uchun zarur bo'lgan bilish faoliyati usullarini egallab olish aqliy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Aqliy tarbiyaning vazifasi uning mazmuni, metodi va tashkil etilishiga qarab belgilanadi. Pedagogika-psixologiya fani aqliy tarbiya berish vazifalarini samarali hal etishda birinchidan bolaning imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanish, ikkinchidan bola organizmining umumiy charchashiga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan ortiqcha zo'riqish bo'lmasligi yo'llarini topish uchun

Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi qonunlari va imkoniyatlarini o'rganish bilan shug'ullanadi.

Maktabgacha ta'lim yoshining oxiriga kelib bolalar tevarak atrof to'g'risida kattagina hajmdagi eng oddiy bilim va tushunchalarga ega bo'lib qoladilar, asosiy fikrlash jarayonini egallab oladilar, narsa va buyumlardagi voqealardagi muhim va muhim bo'lmagan tomonlarini ajrata oladigan ba'zi bir sabab natijali bog'lanishlarni bilib oladigan bo'lib qoladilar. Ularda o'quv faoliyatining dastlabki ko'rsatkichlari shakllanadi. Shuning uchun bog'cha yoshidan boshlab rivojlantirib borish katta ahamiyatga ega.

Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalar qiziquvchanligini ular aqlining sinchkovligini rivojlantirish va shular asosida bilishga qiziqish hosil qilishdan iborat. Bolalar bog'chasi oldida bolalarning aqliy qobiliyatini rivojlantirish vazifasi turibdi. Qobiliyatlar tegishli faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi va rivojlanadi. Insonning aqliy qobiliyati aqlining ziyraklik - fahm-farosatlilik, tanqidiy ko'z bilan qarash, sermulo hazalik kabi sifatleri bilan ajralib turishi mumkin. Aqliy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, ya'ni eng oddiy faoliyat usullari, predmetlarni tekshirish, ulardagi muhim va muhim bo'lmagan belgilarni ajratib ko'rsatish boshqa predmetlar bilan taqqoslash va hokazolarni tarkib toptirish Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berish vazifalaridan biridir.

Bu ko'nikma va malakalar bilish faoliyatining tarkibiy qismlari bo'lib, bolaning bilimlarini muvaffaqiyatli egallab olishga yordam beradi. Masalan: o'simliklar va hayvonlar bilan tanishtirish bo'yicha sistemali mashg'ulotlar olib borilgandan keyin bolalar ayrim konkret o'simliklar yoki hayvonlar to'g'risida ma'lum bir tasavvurga ega bo'ladilar. Bolani maktab ta'limiga tayyorlashda aqliy tarbiyaning ahamiyati kattadir. Bolani bilimlarini egallab olishlari ularni aqliy faolligini rivojlantirish aqliy malaka va ko'nikmalarini egallab olishlari ularni maktabda muvaffaqiyatli o'qishlari uchun bo'lajak mehnat faoliyatiga tayyorlanishida manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V. Pak, G.E.Djanpeisova "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi T: 2018. 1-81-b;
2. F.Qodirova, SH.Toshpo'latova, M.A'zamova. "Maktabgacha pedagogika".-T., "Ma'naviyat". 2019
3. Sh.A.Sodiqova "Maktabgacha pedagogika". "Tafakkur sarchashmalari" T:. 2013 y
4. N.M.Qayumova "Maktabgacha pedagogika". "TDPU" nashriyoti T:.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK TIZIMI

Nasullayeva Dildor Sharofovna
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirish tizimi tahlil qilinadi. Maqolada aynan boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari asosida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini singdirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, maktab va oila hamkorligining ahamiyati, o'qituvchining pedagogik mahorati va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning bu jarayondagi roli ochib beriladi.

Kalit so'zlar: kichik maktab yoshi, ma'naviy tarbiya, axloqiy qadriyatlar, tarbiya tizimi, boshlang'ich ta'lim, o'qituvchi roli, oila-maktab hamkorligi, pedagogik texnologiyalar, axloqiy ong, ijtimoiy moslashuv.

Kichik maktab yoshi – bu bola hayotida jamiyatga moslashuvning ilk bosqichi bo'lib, aynan shu davrda u shaxs sifatida shakllanishning dastlabki pog'onalarini bosib o'tadi. Bolalar bu bosqichda ijtimoiy hayotga faol kirisha boshlaydi, ularning bilish faoliyati faollashadi, hissiy-irodaviy sifatlarga ega bo'ladi, xatti-harakatlarida mustaqillik ko'zga tashlanadi. Shu sababli, bu

davrda olib boriladigan ma'naviy-axloqiy tarbiya shaxsning keyingi taraqqiyotida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Mustaqil O'zbekiston sharoitida barkamol avlodni tarbiyalash vazifasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Bu esa maktab ta'limi tizimida, xususan, boshlang'ich ta'lim bosqichida ma'naviy-axloqiy tarbiyani puxta yo'lga qo'yishni taqozo etadi. Ma'naviy yuksaklik va axloqiy poklik jamiyat taraqqiyoti va barqarorligining muhim omillaridan biri sanaladi. Shu nuqtai nazardan, kichik maktab yoshidagi bolalarning tarbiyasiga yondashuvda zamonaviy pedagogik, psixologik va madaniy yondashuvlar asosida mukammal tizim yaratish muhimdir.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda axloqiy me'yori va qoidalariga rioya qilish, boshqalar fikriga hurmat bilan qarash, do'stlik va hamjihatlik kabi ijtimoiy his-tuyg'ularni rivojlantirish tarbiyaning asosiy vazifasidir. Bu yo'nalishdagi faoliyat o'quv-tarbiyaviy ishlarning barcha shakllariga singdirilgan bo'lishi lozim. Ayniqsa, sinfdan tashqari mashg'ulotlar, badiiy adabiyotlar bilan tanishtirish, ertaklar asosida muhokama o'tkazish, rolli o'yinlar orqali to'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlarni farqlash imkonini yaratadi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning shakllanishi – bu faqat bilish jarayoni emas, balki bolalarning kundalik hayotidagi tajribalari, o'yinlar, munosabatlar orqali ongli ravishda o'zlashtiriladigan qadriyatlar tizimidir. Ular o'z tengdoshlariga yordam ko'rsatish, yolg'on so'zlamaslik, adolatli bo'lish kabi tushunchalarni faqat darslikdan emas, balki hayotiy holatlar orqali idrok etadilar. Shunday ekan, o'qituvchi va ota-onaning bu boradagi roli beqiyosdir.

Shuningdek, kichik maktab yoshidagi bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga e'tibor qaratish orqali axloqiy qaror qabul qilishga undovchi muhit yaratish mumkin. Ular o'z xatti-harakatlariga javob berishni, his-tuyg'ularini anglash va boshqalar bilan muomala qilish qoidalarini ongli ravishda o'rganadilar. Psixologik yondashuvlar asosida tashkil etilgan ma'naviy tarbiya mashg'ulotlari bu borada muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabda amalga oshiriladigan tarbiyaviy ishlar quyidagi asosiy yo'nalishlarni qamrab olishi zarur:

- Vatanparvarlik tarbiyasi – ona yurtga sadoqat, milliy qadriyatlar va urf-odatlariga hurmat uyg'otish;
- Axloqiy fazilatlarni shakllantirish – rostgo'ylik, halollik, adolat, burchni his qilish;
- Shaxslararo munosabat madaniyati – muloqotda mehribonlik, yordam, do'stlik, ijobiy munosabatni rivojlantirish;
- Estetik tarbiya – san'at, musiqa, adabiyot orqali ma'naviy olamni boyitish;
- Ekologik va mehnat tarbiyasi – tabiatga, ishga mas'uliyatli munosabatda bo'lish.

Yuqoridagi yo'nalishlar asosida ishlab chiqilgan tarbiya tizimi izchil va bosqichma-bosqich tarzda olib borilsa, kichik maktab yoshidagi bolalar ongida axloqiy qadriyatlar mustahkam qaror topadi. Tizimning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun o'qituvchi, ota-ona, psixolog va jamiyat vakillarining hamkorligi zarur.

Tarbiyaviy tizim samarali bo'lishi uchun diagnostik yondashuv – ya'ni bolaning axloqiy rivojlanish darajasini aniqlash, ijobiy fazilatlarni mustahkamlashga qaratilgan individual yondashuvlar asosida ish olib borilishi lozim. Bu orqali bolalarning axloqiy rivojlanishidagi kamchiliklar erta aniqlanadi va to'g'rilanadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirish – bu strategik pedagogik jarayon bo'lib, u shaxs rivojlanishining asosini tashkil etadi. Ularning axloqiy mezonlarga tayangan, ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida voyaga yetishlari aynan shu bosqichdagi tarbiyaning to'g'ri yo'lga qo'yilganiga bog'liq.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirish zamonaviy ta'limning eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Ushbu yoshdagi bolalar psixologik va ijtimoiy jihatdan ta'sirchan bo'lib, ular ongida shakllanayotgan axloqiy qadriyatlar hayot davomida ularning shaxsiyati va faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, bu jarayon izchil, tizimli va kompleks yondashuv asosida tashkil etilishi lozim.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimida o'qituvchi, ota-ona, psixolog va jamiyat vakillarining hamkorligi asosida, bolaning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda, maqsadli ish olib borilishi lozim. Tizimda xalq og'zaki ijodi, milliy qadriyatlar, zamonaviy interaktiv usullar, vizual materiallar va amaliy faoliyatga asoslangan tarbiyaviy texnologiyalarni qo'llash yuqori samara beradi.

Shuningdek, bolalarda axloqiy qarashlarni mustahkamlashda baholash, kuzatish va diagnostik metodlarni joriy qilish orqali ularning rivojlanish darajasi aniq belgilanishi va zaruriy tuzatishlar kiritilishi mumkin. Bularning barchasi shaxsiy yondashuv asosida tarbiyani takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullaeva, Z. (2020). *Oila va maktab hamkorligida ma'naviy tarbiya*. Buxoro: Buxoro nashriyoti. – 158 b.
2. Avezov O.R., N.I. Ruziyev. (2024). *Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari*. Buxoro: BUXORO DETERMINANTI, Kamolot nashriyoti. – 256 b.
3. Avezov O.R., SH.R. Barotov, L.YA. Olimov. (2019). *Psixologiya nazariyasi va tarixi*. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari jamiyati. – 492 b.
4. Baxtiyorova, L. (2018). Kasbiy tayyorgarlik va psixologik ko'makning ichki ishlar xodimlari uchun ahamiyati. *Journal of Criminal Psychology*, 14(2), 42-49.
5. Haydarova, G. (2023). *Kichik maktab yoshidagi bolalar psixologiyasi*. Samarqand: Zarafshon nashriyoti. – 212 b.

DIDAKTIK O'YINLARNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

Rahmonova Mehrangiz Nasullo qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada didaktik o'yinlarning maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogik jarayonidagi o'rni va ahamiyati, didaktik o'yinlar orqali bola dunyoqarashini rivojlantirishning maqsad va vazifalari, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat jarayonlarini o'yin orqali tashkil qilishning muammolari tavsifi va xulosalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Qoidali o'yinlar, didaktik o'yinlar, ta'lim-tarbiya vositasi, amaliy faoliyat, sofdillik, rostgo'ylik, tevarak-atrof, hayotiy tajriba, o'yin texnologiyasi

Didaktik o'yin - bu maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh va imkoniyatlariga mos keladigan ta'lim berish metodidir. Tajribali tarbiyachi bu o'yindan passiv bolalarni jamoaga aralashtirish, har xil rejalar, vazifalarni qo'rqmasdan bajarishlari uchun foydalanadi. Didaktik o'yinni amalga oshirishda har doim g'oyaviylik prinsipiga asoslanish kerak. Didaktik o'yin tarbiyachining vazifa hamda maqsadlariga muvofiq kelishi lozim. Didaktik o'yinlarning muhim elementi qoidalar hisoblanadi. Qoidalarni bajarish o'yin mazmunini amalga oshirishni ta'minlaydi. Didaktik o'yin ta'lim bilan bevosita bog'liq bo'lib, unga yordam beradi.

Didaktik o'yinlar bolalarning birgalikda o'ynab, o'z manfaatlarini jamoa manfaatlari bilan uyg'unlashtira olishi, bir-biriga ko'maklashish va o'rtog'ining muvaffaqiyatidan xursand bo'lishi kabi yaxshi munosabatlarning tarkib topishiga yordam beradi. O'yinlar shaxsning sofdillik, rostgo'ylik kabi ijobiy xislatlari shakllanishiga imkon beradi.

Didaktik o'yin bolalarning amaliy faoliyati hisoblanadi, chunki unda bolalar mashg'ulotlarda olgan bilimlaridan foydalanadilar. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, olgan bilimlaridan har xil usulda foydalanishlari uchun hayotiy shal oit yaratib beradi. Bunday o'yinlarga kichik bolalar uchun «Rangiga qarab top», «Shakliga qarab top» kabi o'yinlarni misol tariqasida keltirish mumkin.

Didaktik o'yinlar bolalarning tevarak-atrof haqidagi bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi, o'z shaxsiy tajribalari va mashg'ulotlarda olgan bilimlarni amalda qo'llay olishga o'rganadi, ulardagi fikrlash qobiliyatlarini, ijodiy kuchlarni, sensor jarayonni rivojlantiradi, olgan bilimlarini

tartibga soladi.

Didaktik o'yinlar ta'lim jarayonini yengilroq va qiziqarliroq qiladi. Bolalar yoshlariga mos, qiziqarli faoliyat orqali o'yinda amalga oshiriladigan aqliy tarbiya vazifasini juda oson va yaxshi o'zlashtiradilar. Didaktik o'yin kattalar tomonidan bolalarni aqliy rivojlantirish maqsadida yaratiladi. Unda o'yin elementlari qancha ko'p bo'lsa, bolalarga u shuncha quvonch bag'ishlaydi.

Didaktik o'yinning muhim tomoni — uni o'tkazishdan ko'zda tutiladigan g'oyadir. O'yin g'oyasi bolalarda o'yinga qiziqish uyg'otadi, ko'pincha bu g'oya didaktik o'yinni boshlashga sababchi bo'ladi. Masalan, «Xaltachada nima bor?», yoki «Kim qanday qichqiradi» va shunga o'xshashlar.

Yuqorida keltirilgan ikki vazifa ham yaxshi bajarilsa, ya'ni bir tomondan, bolalarda qiziqish uyg'ota olsa va ular faoliyatini amalga oshirishga intilsalar, ikkinchi tomondan, qo'yilgan hamma maqsad, vazifaga erishilsa, bunday o'yin yaxshi natijaberadi, deb hisoblash mumkin.

Ko'pincha didaktik o'yinlar bolalarning bilimiga biron-bir yangilik kiritmaydi, ammo ularni o'z bilimlarini yangi sharoitda ishlata bilishga o'rgatadi yoki ular kichikintoylardan aqliy faoliyatning turli-tuman shakllarini namoyon qilishga talab etadi. Masalan, "Ajoyib xaltacha" o'yinida bolalarga o'zlariga tanish bo'lgan o'yinchoqni tasvirlab berish vazifasi yuklatiladi, buning uchun esa bola o'yinchoqni boshdan — oyoq yaxshilab ko'zdan kechirishi va uning o'ziga xos begilarini eslab qolishi kerak bo'ladi.

O'rta guruhda didaktik o'yinlar orqali bolalar eshitish, ko'rish, sezish a'zolari yordami bilan turli narsalar va ularni yasash uchun ishlatiladigan materialning xossalarini bilib olish, narsalarni tashqi ko'rinishiga qarab bir-biriga taqqoslash, guruhlariga ajratishni o'rgatish vazifalari amalga oshiriladi.

Yana didaktik o'yin davomida bolalar o'rta qo'yilgan masalani haletishda sabrmatonatlibo'lishga, qiziquvchanlikka, diqqat-e'tiborlilikka odatlantirib boriladi. Musiqaviy-didaktik o'yinlar orqali tovushlarni diqqat bilan tinglab, baland- pastligiga, ritmiga, tembriga, dinamikasiga qarab bir-biridan farq qila olishga o'rgatib boriladi.

Katta guruhda didaktik o'yinlar quyidagi vazifalarni hal etishni maqsad qilib qo'yadi: kuzatuvchanlik, narsalarni tekshira bilish, bir biriga taqqoslay olish, ularning belgilaridagi kichik farqlarni (rangi, shakli, katta-kichikligi, materiallarni seza bilish, narsalarning joylanishidagi o'zgarishlarni) aytib bera olish kabi sensor qobiliyatlarni tarbiyalash; biron hayvon, o'simlik, transport ta'rif-tavsif qilib berilganda, ularning nomini topa bilish malakasini o'stirish, bolalarning umumiy tasavvurini, buyumlarni umumiy belgilariga qarab guruhlariga bo'lish qobiliyatini rivojlantirish, so'z faolligini faollashtirish va to'ldirish; qismlardan yaxlit narsalar (kubiklar, mozaika va boshqalar) yasash malakasini o'stirish.

Didaktik o'yin turlari:

- Narsa va o'yinchoqlar bilan o'ynaydigan o'yinlar
- Stol ustida qo'yib o'ynaydigan o'yinlar
- Og'zaki o'yinlar

Xulosa qilib aytish mumkinki, didaktik o'yinga rahbarlik qilishda o'yinning maqsad va mazmunini belgilash, o'yin g'oyasini o'ylab topish, o'yin qoidasi va asosiy harakatlarni tushuntirish, bolalar o'rtasidagi munosabatni yaxshilash, tarbiyaviy ta'sir orqali o'yinning borishga rahbarlik qilib borish va boshqalarni o'z ichiga oladi. Didaktik o'yinni bolalarning bergan savollari, takliflari va tashabbuslariga qarab, o'yin jarayonida kutilmaganda kengaytirish, uning mazmunini boyitish mumkin. O'yinni belgilangan vaqtda boshlash va tugatish katta mahoratdir. Tarbiyachi o'yin vaqtini o'zining tushuntirishini kamaytirish hisobiga siqishtiradi.

Didaktik o'yinlar guruh xonasida, zalda, maydonchada, o'rmonda, dalada va boshqa joylarda o'tkazilishi mumkin. Bu o'yinning ta'sirchanligini, taassurotlarning har xilligini, bolalarning faolligini oshiradi. Shunday qilib, didaktik o'yin maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berish vositasi bo'lib, uni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 802-sonli "Maktabgacha ta'lim va

tarbiyaning davlat standarti". 22.12.2020-yil.

2.Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.Q., Qayumova N.M., A'zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. –T., 2019. 132-133 b.

3.Asqarova D.Q. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash metodikasi. –T, 2020. 13-17b.

MAKTAGACHA YOSHDAGI BOLALARNI O'Z- O'ZIGA XIZMAT QILISHGA O'RGATISHNING SHAKLLARI

Sa'dullayeva Nilufar Ilhomovna

Zarmed universiteti 2-1 mt 22- guruh talabasi

E-mail sadullayevanilufar1996@gmail.com

Annotatsiya: Mehnat qilish muntazam tarzda bo'lib, unda hamma bolalar ishtirok etsa va kattalar mehnati bilan tanishtirib borilsa, u tarbiya vositasiga aylanadi. Mazkur maqolada Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda mehnat turlariga jalb qilishning: o'z –o'ziga xizmat qilish, xo'jalik –maishiy, mehnat, tabiat quchog'idagi mehnat va qo'l mehnati singari o'z-o'ziga xizmat qilishga o'rgatishning shakllari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Mehnat, mehnat tarbiyasi, tarbiyachi, bolalar, o'z –o'ziga xizmat qilish, bolalar xo'jalik –maishiy mehnati, qo'l mehnati, guruh, vazifa, tarbiya, ta'lim, kattalar mehnati.

Mustaqillik jamiyatimizning faqatgina ta'lim sohasida emas balki tarbiya sohasida ham **o'z aksini topmoqda. Bunda bizdan so'raladigan birgina sharti farovon hayot kechirish uchun mehnat qilish va boshqalar mehnatini qadrlay olishimiz hisoblanadi. Mehnat inson hayotining, uning faravon turmush kechirishi uchun asos bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi.**

O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I. A. Karimov o'zining "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" asarida shunday yozadi: "Ko'p yillik ilmiy izlanish va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson o'z umri davomida oladigan barcha informatsiyani 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrda olar ekan. Bola ongi asosan 5-7 yoshgacha shakllanishini inobatga oladigan bo'lsak, aynan ana shu davrda uning qalbida oiladagi muhit ta'sirida ma'naviyatning ilk kurtaklari namoyon bo'la boshlaydi. Xalqimizning "Qush uyasida ko'rganini qiladi" degan dono maqoli, o'ylaymanki, mana shu azaliy haqiqatni aks ettiradi", deb bayon etgan". Demak bolani yoshligidan nimaga o'rgatsak shu asosda shakllanadi. Shu o'rinda bunda albatta ota ona va tarbiyachilar katta ahamiyat kasb etishini unutmasligimiz kerak. Masalan bolani yoshligidan ota-ona va tarbiyachi mehnatga o'rgatib borishi lozim.

Mehnat qilish muntazam tarzda bo'lib, unda hamma bolalar ishtirok etsa va kattalar mehnati bilan tanishtirib borilsa, u tarbiya vositasiga aylanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar quyidagi mehnat turlariga jalb qilinadi: o'z –o'ziga xizmat qilish, xo'jalik –maishiy, mehnat, tabiat quchog'idagi mehnat va qo'l mehnati.

O'z –o'ziga xizmat qilish. Bu bolalar mehnatining bir turi bo'lib, unda bolalar ilk yoshidagi boshlab mustaqil ovqatlanishga, yuvinishga, kiyinish va yechinishga, o'yinchoqlarni yig'ishtirib qo'yishga o'rgatiladi. O'z –o'ziga xizmat qilish jarayonida bolalarda mustaqillik, ma'lum maqsad bilan harakat qilish kabi sifatlar shakllanadi, bolalar qo'llaridan kelgan ishni o'zlari bajarishga o'rganadilar. O'z –o'ziga xizmat bolalarda oddiy mehnat turlariga nisbatan qiziqish uyg'otadi, batartiblilikka, intizomli bo'lishga, xulq –odobga o'rgatadi.

Bolalar xo'jalik –maishiy mehnatga bolalar bog'chasida va oilada jalb etiladi. Uning mazmuni har xil bo'ladi: xona va bog'cha maydonchasini yig'ishtirish, stolni bezatish va stoldagi idish –tovoqlarni yig'ishtirish, choy idishlarini, qo'g'irchoq kiyimlarini, mayda narsalarni yuvish, mashg'ulotga kerakli materiallarni tayyorlab qo'yish, mashg'ulotdan keyin stol ustidagi narsalarni yig'ishtirib olish va h.k.

Tabiatdagi mehnat bolaning har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bolib, o'simlik va hayvonlar, yil fasllari, jonsiz tabiat to'g'risidagi bilimlar manbai, bolalarda mehnatsevarlikni, tabiatga ehtiyotkorlik munosabatini tarbiyalash vositasidir shu bilan birga bolalar mehnatning bu turi orqali tuproqni ekishga tayyorlash va o'g'itlash, ko'chatni o'tqazish,

o'simlik va hayvonlarni parvarish qilish kabi bir qancha muhnat malaka va ko'nikmalarini egallab oladilar. Mehnatning asosan ochiq havoda tashkil etilishi bolalar organizmini chiniqtiradi, ularning sog'lig'ini mustahkamlaydi.

Qo'l mehnati – mashg'ulot, o'yinlarga mehnat faoliyati uchun zarur bo'lgan o'yinchoq va qurilmalarni tayyorlash bo'yicha bolalar mehnatidir (qog'oz qiyqimlarini tashlash uchun, o'simlik urug'i uchun qutichalar, qo'g'irchoq kiyimlari, qalpoqchalar, niqoblar va shunga o'xshash narsalar tayyorlash).

Qo'l mehnatini bajarish orqali bola natijaga erishadi –narsa, buyum vujudga keladi. Bolalar yopishtirish, bo'yash, qiqish, arralash, miz qoqishni, tikish va shunga o'xshash oddiy mehnat malaka va ko'nikmalarini egallab oladilar. Ularda ijodkorlik, topag'onlik, zehlilik xislatlari o'sadi.

Bolalarda mehnat faoliyatini shakllantirish. Mehnat faoliyati –har xil mehnat jarayonlaridan tashkil topgan, har xil mehnat turlarini birlashtiruvchi keng tushunchadir. Mehnat jarayoni – mehnat faoliyatining o'ziga xos bir bo'lagi bo'lib, uning tarkibida esa mehnat faoliyatining hamma tarkibiy qismlari, mehnatning maqsadi, material va mehnat qurol aslahatlari, biron natijani yuzaga keltirish maqsadiga erishish uchun sarf qilingan barcha mehnat harakatlari, mehnat sabablari va mehnat mahsuli yaqqol qo'zga tashlanadi.

Mehnat faoliyatini egallash –bu birinchi navbatda mehnat jarayonini uning tarkibiy qismlari bilan birgalikda egallab olishdir. Shunga qarab bolalarning mehnat tarbiyasi vazifalari belgilanadi va ular quyidagilardan iboratdir.

1. Bolalarni bo'lajak mehnat faoliyati oldidan maqsad qo'yishga o'rgatish
2. Mehnat jarayonini, mehnat faoliyatini eng oddiy rejalashtirib olishga o'rgatish.
3. O'z ish joyini tayyorlab olishga, mehnat madaniyatiga o'rgatish.
4. Mehnat malakasi va ko'nikmalarini o'rgatish.
5. Bajarilgan mehnatning natijasi, sifati va ahamiyati, qancha vaqtda bajarilganligiga qarab o'zining va boshqalarning ishini to'g'ri baholashga o'rgatish.
6. Mehnat faoliyati sabablarini shakllantirish
7. Jamoa mehnat faoliyati vaqtida bolalarda ijobiy munosabatlarni shakllantirish.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar mehnatining asosiy shakllari quyidagilardan iborat: o'z –o'ziga xizmat qilish, topshiriqni bajarish, yakka tartibdagi mehnat, navbatchilik, qo'l mehnati bo'yicha mashg'ulotlar, jamoa mehnati. O'z –o'ziga xizmat, topshiriqni bajarish, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar mehnat faoliyatining boshlang'ich shakli hisoblanadi.

O'z –o'ziga xizmat qilish bolalar mehnatining shakli sifatida yosh guruhlarida tashkil etiladi. U kun tartibidagi uyqu va sayrdan oldin va keyingi jarayonlar: ovqatlanish, kiyinish va yechinish, kiyim va badanni toza tutish bilan uzviy bog'liqdir.

Yosh guruhlarida topshiriqdan foydalaniladi; u yakka tartibda va guruppaviy bo'lishi mumkin. Kichkina guruhlarda bolalarga uncha murakkab bo'lmagan va qisqa muddatli topshiriqlar beriladi: "O'yinchoqni, kitobni, stulni olib kel, o'rniga olib borib qo'y, tushki ovqat uchun stol ustiga

qoshiqlarni qo'yib chiq". Bunday topshiriqlarni ayrim bolalar guruhdan tashqari joylarda ham bajarishlari mumkin.

O'rta va katta guruhlardagi bolalarga beriladigan topshiriqlar ancha murakkab bo'lib, ular endi xonadan tashqarida bajarishga mo'ljallangan va ikkinchi bir kishiga murojaat qilish bilan bog'langan bo'ladi, masalan, boshqa guruhning tarbiyachisiga, enagaga, shifokorga, hamshiraga murojaat qilish va hokazo.

Bu guruhlarda topshiriqlar 2-3 boladan tashkil topgan kichik guruhlar tomonidan bajarilishi mumkin (o'yinchoqlarni yig'ishtirish, gullarga suv quyish, to'kilgan barglarni terib, tegishli joyga olib borib tashlash kabi).

Maktabgacha tayyorlov guruhida beriladigan topshiriqlar yana ham murakkablashadi. Bunday topshiriqlar endi javobgarlik va boshqa kishilarga mehribonlaracha munosabatda bo'lib hissini shakllantirish bilan bog'liq bo'lishi mumkin: kichkina guruh bolalarini sayrga chiqishdan oldin, uyqudan keyin kiyinishiga yordam berish; ularning stolini tushlik ovqatga tayyorlab berish,

enagaga toza sochiqlarni osishga, toza choyshablarni olib kelishga yordamlashish va hokazo.

Topshiriq uzoq vaqt bajarilishi mumkin. Masalan, ma'lum bir gul yoki bir qancha gullar bir xafta davomida davomida parvarish kilinishi yoki bu ish yanada uzoqroq cho'zilishi mumkin (biror o'simlikni ekish va o'stirish).

Tarbiyachi Bolalarning topshiriqni bajarilishiga rahbarlik qilish bilan ham axloqiy, ham mehnat tarbiyasining muhim tomonlarini amalga oshiradi, mehnatda qatnashish istagini, o'rtoqlariga g'amxo'rlik va e'tibor bilan qarash ruhini singdiradi, bolalarni tengdoshlari va kattalar bilan o'zaro xushmuomala bo'lishga odatlantiradi, topshirilgan ishda burch va javobgarlikni sezish hissini, natijaga erishishda sabotlilikni tarbiyalaydi.

Navbatchilik –bu jamoa uchun mo'ljallangan mehnat faoliyatining shakli bo'lib, u majburiy tartibda bajariladi. Bolalarning navbatchiligi ikkinchi kichik guruhda yil oxiridan (oshxonada) boshlanadi.

Barcha bolalarning mehnatda doimiy ishtirok etishlarini ta'minlash uchun navbatchilikning xilma-xil turlari uyushtiriladi: oshxonada (hamma yosh guruhlarida), mashg'ulotga tayyorlanishda (o'rta guruhdan boshlab), o'simlik va hayvonlarni parvarish qilishda (katta va maktabga tayyorlov guruhlarida).

Ikkinchi kichik guruhdagi bolalar oshxonada navbatchilik, qiladilar. Birdaniga 4-5 bola navbatchilik qilishi mumkin, har bir bola 1-2 stolni bezatadi. Katta va tayyorlov guruhlarida bolalarning vazifalari kengayadi. Nonushta va tushlik ovqatga, kech tushki va kechki ovqatga dasturxon tuzatish, ovqatlanib bo'lingandan keyin idish –tovoqni ovqat tarqatiladigan stolga yig'ishtirish, stollar ustini tozalab olish, enagaga choy idishlarini yuvishda yordam berish shular jumlasidandir. Bu yoshdagi bolalar ikkitadan navbatchilik qilishadi, ammo har bir bolaning ish hajmlari ko'payadi.

Mashg'ulotlarga tayyorgarlik bo'yicha navbatchilik qilish o'rta guruhda –bolalar oshxonada navbatchilik qilishni bilib olganlaridan keyin kiritiladi. Bu navbatchilar stol va stullarni, mashg'ulotga kerakli materiallarni, qo'llanmalarni mashg'ulotga tayyorlaydilar va xonani tartibga soladilar.

Katta guruhdan boshlab bolalar tabiat burchagida navbatchilik qila boshlaydilar. Navbatchilikning bu turi ham tarbiyaviy, ham ta'limiy ahamiyatga ega.

Navbatchilikning bu turida ham bolalar ikkitadan tayinlanadi: biri o'simliklarni parvarish qilsa, ikkinchisi jonivorlarga qaraydi. Ulardan qaysi biri bo'sh qolsa ikkinchisiga yordam beradi.

Navbatchilikning hamma turi yaxshi tashkil etilganda foydali bo'ladi. Navbatchilikni boshlashdan oldin "Biz navbatchilik qilamiz" degan mavzuda mashg'ulot o'tkazish mumkin. Masalan, tabiat burchagida navbatchilikni boshlashdan oldin tarbiyachi mashg'ulot o'tkazib, bolalarni tabiat burchagida nimalar borligi, o'simlik va hayvonlarni qanday parvarish qilish haqida suhbat o'tkazadi. Tarbiyachi tabiat burchagida yashovchilarni har kuni va to'g'ri boqish, o'simliklarni sug'orish va yuvish, qurigan shoxcha va barglarini qirqish kabilarga diqqatni jalb etadi, ish usullarini tushuntiradi.

Tarbiyachi bolalarni o'simlik va hayvonlarni kuzatishga, o'zgarishlarni aniqlab borishga, burchakdagi o'simlik va hayvonlarga g'amxo'rlik bilan munosabatda bo'lishga, ularda yuz beradigan o'zgarishlarni ko'ra bilish va ular to'g'risida so'zlab berishga o'rgatadi. Yozda navbatchilarga ertalab gulpushtalarni sug'orish, guldasta tuzash, gul solingan guldonlar suvini almashtirish topshiriladi.

Maktabga tayyorlov guruhi bolalari hayvonlarga ovqat berish vaqtini, miqdorini, ovqatni mustaqil bolalarning o'zlari qatnashsalar yana ham yaxshi bo'ladi.

Ba'zan navbatchilarning ish natijalari bolalarning uyga ketishlari oldidan muhokama qilinadi. Tarbiyachi bolalarga: bugun navbatchilar o'z vaqtida keldimi? Ular hamma ishni qilishdimi? Nonushtaga, tushlik ovqatga stol to'g'ri tuzatildimi? Navbatchilar hamma narsani vaqtida bajarib, o'ynashga ham ulgurдилarmi? Kim yaxshiroq va chiroyliroq bajardi? –kabi savollar beradi va ular ishini baholaydi. Navbatchilar har kuni almashtirib turiladi, bu har bir bolaning navbatchilikning har xil turlarida qatnashishiga va turli mehnat malakalarini egallab olishiga imkon yaratadi.

Navbatchilik ishlari bolalarning sog'lig'iga zarar yetkazmaydigan (suyuq ovqatlarni, choyni bolalar tarqatmaydilar, og'ir narsalarni bolalar ko'tarmaydilar va hokazo) qilib tashkil etilishi kerak. Navbatchilik uchun hamma kerakli jihozlar bo'lishi lozim, bolalar ulardan mustaqil, ehtiyotlik bilan foydalanishga, ishdan keyin joyiga yig'ishtirib qo'yishga o'rgatiladi.

Ayniqsa navbatchilarni guruhlashga e'tibor berish juda muhimdir: passiv bolalarni faolroqlari biln, navbatchilikni endi bolagan bolalarni tajribali bolalar bilan birga tayinlash kerak. Lekin bunda faol bolalarning passiv bolalar ishini bajarishlariga yo'l qo'ymaslik darkor. Navbatchilarni tanlash va tayinlash har xil bo'lishi mumkin: bolalarning xohishiga qarab stollar bo'yicha, ro'yxat bo'yicha, sekin – asta navbatchlik galini bolalar o'zlari eslab qoladilar va shu tartib bilan borishini nazorat qilib boradilar.

Navbatchilarning borligi boshqa bolalar hamma ishdan ozod bo'lishini bildirmaydi, ovqatni yeb bo'lgan har bir bola o'zining idishini stolni o'rtasiga taxlab qo'yadi, salfetkani ham ma'lum joyga qo'yishadi, stol joyiga surib qo'yiladi. Navbatchilar idishlarni maxsus tarqatish stoli ustiga olib borib qo'yishadi, stol ustidagi uvoqlarni maxsus cho'tka bilan idishga yig'ib olishadi. Mashg'uldan keyin ham shu hol takrorlanadi; har bir bola o'zining qadamini qalamdonga solib qo'yadi, o'z mo'yqalamlarini yuvib, qiyqimlarni yig'ishtirib qo'yishadi va h.k. Eng muhimi – bolalarda o'zaro mehr – muhabbatni tarbiyalash, bir – biridan qo'lidan kelgan yordamini ayamaslikka o'rgatish kerak. Bularning hammasiga tarbiyachi rahbarlik qiladi.

Bolalarning mehnat tarbiyasini tashkil etish shakllaridan yana biri qo'l mehnati bo'yicha mashg'ulotdir. Bilim va malaka birinchi marta berilayotgan bo'lsa va u tushuntirish hamda barcha bolalarga yaqqol, ko'rgazmali qilib ko'rsatishni talab etgan hollarda ana shunday mashg'ulotlar o'tkaziladi.

Bolalarning jamoa mehnati daslabki jamoachilik asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Jamoa mehnatida birgalikda harakat qilish, o'zaro yordam, shu bilan birga mehnat taqsimoti ham mujassamlashgan bo'ladi. Bunda mehnat yutuqlaridan birgalikda quvonadilar, ish yaxshi chiqmasa birgalikda qayg'uradilar.

Mehnatda bolalarning birlashishlari tarbiyaviy vazifaga qarab har xil shaklda bo'ladi. "Yonma – yon mehnat" da hamma bolalar bitta ishni bajaradilar, ammo har bittasi o'sha umumiy ishning bir qismini bajaradi (bittasi mo'yqalamlarni yig'ishtiradi, boshqasi bo'yoqlarni va h.k.). ishning bunday tashkil etilishi bolalarni mehnat malakalariga o'rgatishda ham, ularning ishini nazorat qilib turishda ham o'ng'aylik tug'diradi.

"Umumiy mehnat" da har bir bola o'z ishini bajaradi, ammo oxirida hamma qatnashuvchilar mehnati umumlashtiriladi (har bir bola xamirdan uzib olib pechenye yasaydi va u bitta idishga solib pishirishga qo'yiladi, pishgandan keyin bitta idishga solib boalar mehmon qilinadi). Yoki hamma bolalar guruh xonasini yig'ishtirishadi – har bir bola biron ishni bajaradi, yig'ishtirib bo'lingach, natija bitta qilib yakunlanadi ("Hamma yaxshi ishladi, shuning uchun guruh xonasi toza, saranjom-sarishta, chiroyli bo'lib qoldi").

Birgalikdagi mehnat quyidagicha tashkil etilishi mumkin: masalan, xonani yig'ishtirishda bolalarning bittasi o'yinchoqlarni yuvadi, ikkinchisi artadi, uchinchisi o'yinchoq polkasini tozalaydi va unga o'yinchoqlarni teradi. Yoki tabiatdagi mehnatda bittasi tuvaklarga qum va tuproqlarni soladi, ikkinchisi urug' yoki ko'chatni o'tqazadi, uchinchisi joyiga olib borib qo'yadi. Bu yerda bolalarning ish harakatida o'zaro mutanosiblik bo'lishi, ya'ni har bir bola bir xilda chaqqonlik bilan harakat qilishi kerak, buning natijasida ma'lum mehnat munochabatlari yuzaga keladi. Bunday vaziyatda tarbiyachining bolalar o'rtasida to'g'ri munosabat o'rnatishga qaratilgan bevosita rahbarligi zarur. Bunday rahbarlik, ma'lum izchillikda amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytish joizki maktabgacha yoshdagi bolalarni mehnatga o'rgatib borish ularda yalqovlik fazilatlarining yo'qolishiga va ijobiy munosabatlarning tarbiyalanishiga hammda hayotda har bir insonning mehnatining qadriga yetishga va uni ardoqlashga vakeyinchalik hayotda qoqilmasliklari uchun muhim zamin yaratib barish darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 maydagi 391-son "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

2. Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat Standarti. Toshkent sh., 2020-yil 22- dekabr, 802-son.

3. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi /takomillashtirilgan ikkinchi nashr 2022.

4. I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch" T.:Ma'naviyat. 2008. 53-b.

5. H.R.Shernafasova. "Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mehnat tarbiyasi berishning ahamiyati". O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali.. 15-son. 20.01.2023, 177-179 b.

6.. Loginova V.I., Samarukova T.G. tahriri ostida. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. 2qismli. 1- qism. T: O'qituvchi, 1991.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI MEHNAT TARBIYASIGA O'RGATISHNING MAZMUNI

Shokirova Dilafrō 'z O'tkirovna

Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni mehnatga o'rgatishning usullari, metodlari, muammolari tavsiya va xulosalari keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *axloq, tarbiya, madaniy xulq-atvor, his-tuyg'u, axloqiy ong, mehnat tarbiyasi*

Yosh avlodga mehnat tarbiyasi berish masalasi hozirgi davrda eng dolzarb mavzu hisoblanadi. Mehnat har bir kishi kamo lotida va umuman jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Bog'cha yoshidagi bolalarni jismoniy, aqliy axloqiy va estetik tomondan tarbiyalashda mehnat tarbiyasi muhim ahamiyatga egadir. Mehnat har bir yosh guruhidagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olib tashkil etiladi, unga to'g'ri rahbarlik qilingandagina yetarli natijaga erishish mumkin. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar mehnatining o'ziga xos tomonlari ko'pgina olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy ishlarda keng o'rganib chiqilgan.

Bolalar mehnatining muhim belgisi uning ma'lum maqsadga qaratilganligidir. Kichik bog'cha yoshidagi bolalarning mehnati biror jarayonga oid harakat bo'lib, u faqat kattalarning rahbarligi natijasidagina amalga oshirilishi mumkin.

Bola kubiklarni bir joydan ikkinchi joyga, mashinadan- stolga, stoldan - mashinaga ko'chiradi va hokazo. Tarbiyachi boshqa stol ustidagi kubiklarni ko'rsatib, uni mashinada ortib olib borish kerakligini aytadi. Bola kubiklarni mashinasida shkafga tashiy boshlaydi va joyiga tartibli qilib joylab qo'ya boshlaydi. «Qatnov» bir necha marta takrorlanib, barcha kubiklar joyiga yig'ishtirib qo'yiladi. Bolalar faoliyatida maqsad paydo bo'ladi. Keyingi galda bolaning o'zi o'ynayotgan o'rtoqlariga o'ynab bo'lgandan keyin o'yinchoqlarni mashinada joyiga olib borib qo'yishni aytadi.

Katta guruh bolalarida mustaqil maqsad qo'yish qobiliyati moddiy samara beradigan mehnat turlarida muvaffaqiyatli rivojlanadi: gulzorda, ekinzorda ishlash, o'yinchoqlar yasash va boshqalar.

Faoliyatni rejalashtirish mehnat tarbiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bolalarni kuzatish ular faoliyatining tartibsiz, rejasiz ekanligini ko'rsatadi. Bolalar bunday harakatlar orqali biror natijaga erishish uchun juda ko'p vaqt va kuch sarflaydilar, shu bilan bir vaqtda o'z ishlaridan o'zlari qoniqmaydilar. erishish yo'lidagi mehnat harakatlari, o'yin o'zining rivojlanishidagi har qanday bosqichda to'xtatilishi mumkin, mehnatda esa, albatta, ko'zlangan natijaga erishiladi. Bolalarning mehnat faoliyati qachon va qanday qilib o'yindan ajratiladi? Kichik bog'cha yoshidagi bolalar mehnatining asosiy turi o'z-o'ziga xizmatdir. Bu kichik bolalar uchun ancha mashaqqatli ish. Shuning uchun bu yoshdagi bolalarni mehnatning bu turiga o'rgatishda ko'pincha o'yin vaziyatlaridan foydalaniladi («Qo'g'irchoqni sayrga otlantiramiz», «Qo'g'irchoqni uxlatamiz» va shularga o'xshashlar). Avvaliga bolalar o'yin obrazi orqali mehnatga o'rgatiladi.

Shu orqali bolalar ishonch bilan harakat qilishni o'rganadilar. Sekin-asta o'zo'ziga xizmat qilish malaka va ko'nikmalari shakllana boradi.

Mehnat tarbiyasining asosiy maqsadi bolalarni har tomonlama rivojlantirish, axloqli qilib tarbiyalash, kelajakdagi mehnat faoliyatiga ruhiy jihatdan tayyorlash, mehnat qilish xohishini singdirib borishdir. Mehnat tarbiyasining **vazifalari** xilma-xildir, shuning uchun ularni guruhlar bo'yicha quyidagicha turkumlarga ajratiladi (V.I.Loginova): Birinchi guruh vazifalari bolalarning mustaqil mehnat faoliyatiga pedagogik ta'sir ko'rsatish bilan belgilanadi:

1. Bolalarni maqsad qo'yishga, mehnat malakalari, ko'nikmalari, mehnat madaniyati bo'yicha kerakli materiallar va mehnat qurollarini tanlab olishga o'rgatish. 2. Bolalarda bo'lajak mehnat faoliyatini shakllantirish, mehnat jaryonlarini mehnatda qatnashuvchilar o'rtasida taqsimlash, mehnatda yaxshi natijalarga erishish malakalarini shakllantirish.

3. Mehnat faoliyatining dastlabki ijtimoiy sabablarini shakllantirish, buyumlar va harakatlarga qiziqish uyg'otish orqali mehnat natijalariga erishish, katta guruhlarda esa mehnatning ijtimoiy ahamiyatli ekanligini tushinib yetish. Ikkinchi guruh vazifalari kattalar mehnatiga ijobiy munosabatni tarbiyalashga qaratilgan:

1) Bolalarga kattalarni qanday natijalarga erishish uchun mehnat qilayotganini tushuntirish.

2) Bolalarda mehnat ahliga hurmatni, ularga qo'lidan kelganicha yordam berish xohishlarini tarbiyalash.

3) Kattalarning mehnat natijalarini asrabravaylashga o'rgatish. Uchinchi guruh vazifalari mehnat faoliyatida bola shaxsini shakllantirishga qaratilgan:

- Bolalarda mehnatsevarlik, har qanday mehnatda qatnashish, boshlagan ishini oxiriga yetkazish uchun bor kuchini ayamalik, o'z shaxsiy mehnatiga nisbatan to'g'ri munosabatni tarbiyalash.

- Javobgarlik, mustaqillik, maqsadga qaratilganlik, qat'iylik, tashabbuskorlik va faollik, sabr-matонатlilik, chidamlilik kabi bola shaxsining axloqiy sifatlarini tarbiyalash.

- Madaniy xulq va o'z tengdoshlariga nisbatan ijobiy munosabatni tarbiyalash, o'zaro kelishgan holda birga ishlay olish, jamoa ishida natijaga erishguncha o'z mehnati bilan qatnashish, o'zi va o'rtoqlarining mehnatini xolisona baholash, yordam berish va hokazo.

Ta'lim-tarbiyaviy ishning mazmuni Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirish orqali ularga kattalarning mehnati ijtimoiy-foydali mehnat bo'lib, narsa va buyumlarni yaratishga qaratilganligi, ular har bir kishi va butun xalq uchun zarur ekanligi to'g'risida tushuncha berib boriladi.: kattalar mehnati to'g'risida aniq bilim va tasavvurlar berish, mehnatni va mehnat natijalarini qadrlashga o'rgatish, mehnatga qiziqish va muhabbat uyg'otish, mehnat qilish xohishini tarbiyalash va ishni sifatli bajarishga o'rgatish.

Mehnat malakalari va ko'nikmalarini egallab olish - Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar mehnati jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Agar bola mehnat harakatlarini bilmasa, u hech qachon mehnat natijasiga erisha olmaydi. Bolalar mehnat malakalari va ko'nikmalarini egallab olganlaridagina mehnat jarayonini bajonidil bajaradilar. Masalan, tikishda ipni o'lchab kesib olish, ninaga ovtkazish, uchini tugish, tikish; o'yinchoq yasash uchun egish, bukish, taxlash, burchaklarini bukish, qirqish, tikish kabi mehnat harakatlarini egallab olishlari kerak bo'ladi. Bu ish harakatlarini ma'lum tartib bilan bajarish uchun har bir bola o'z mehnat faoliyatini rejalashtirib ola bilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V. Pak, G.E.Djanpeisova "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi T: 2018. 1-81-b;

2. F.Qodirova, SH.Toshpo'latova, M.A'zamova. "Maktabgacha pedagogika".-T., "Ma'naviyat". 2019

3. Sh.A.Sodiqova "Maktabgacha pedagogika". "Tafakkur sarchashmalari" T:. 2013 y

4. N.M.Qayumova "Maktabgacha pedagogika". "TDPU" nashriyoti T:. 2013

O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIMGA BO'LGAN E'TIBORNING IJTIMOIY AHAMIYATI

Sh.Sh.Fayzullayeva

O'zbekiston, Toshkent Shahar Chilonzor tumani 322-KTIMTT defektologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan huquqiy asoslar, amaliy chora-tadbirlar va ularning ijtimoiy ahamiyati tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'limning imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim olishda teng imkoniyatlar yaratish, jamiyatda bag'rikenglik va ijtimoiy integratsiyani ta'minlashdagi roli yoritilgan. Mavjud muammolar, pedagog kadrlar tayyorlash, infratuzilmani moslashtirish zaruriyati hamda xalqaro tajribadan foydalanish masalalari tahlil etiladi. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish jamiyatda ijtimoiy adolat, inson huquqlari va barqaror taraqqiyotning muhim omili sifatida e'tirof etiladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar, ijtimoiy adolat, pedagog kadrlar, ta'lim infratuzilmasi, xalqaro tajriba, huquqiy asos.

Insoniyat taraqqiyotining zamonaviy bosqichida har bir insonning teng huquqli va to'laqonli jamiyat a'zosi sifatida yashash huquqini ta'minlash dolzarb masalaga aylangan. Xususan, ijtimoiy adolat, barqaror taraqqiyot va fuqarolarning teng imkoniyatlarga ega bo'lishi prinsiplari ta'lim tizimida ham tub islohotlar olib borishni taqozo qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim tizimi – jismoniy yoki aqliy cheklovlariga ega, ijtimoiy himoyaga muhtoj, imkoniyati cheklangan bolalarni umumiy ta'lim tizimiga jalb etish va ularning teng sharoitda ta'lim olishini ta'minlash konsepsiyasi – global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda. Inklyuziv ta'lim nafaqat pedagogik, balki chuqur ijtimoiy, huquqiy va madaniy mazmunga ega bo'lgan tushuncha bo'lib, jamiyatning har bir a'zosiga hurmat, bag'rikenglik va birdamlik tamoyillarini qaror toptirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda ta'lim tizimida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, inson huquqlari va ijtimoiy tenglik tamoyillariga asoslangan ta'lim siyosatini shakllantirishda inklyuziv ta'limga alohida e'tibor qaratilmoqda. Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari hamda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda qabul qilingan davlat dasturlari doirasida imkoniyati cheklangan bolalarga sifatli ta'lim berish, ularning jamiyatga integratsiyalashuvi va ijtimoiy moslashuvchanligini oshirish bo'yicha muhim huquqiy va amaliy asoslar yaratildi. Xususan, 2020-yilda "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi va BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasiga qo'shilish O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga kuchli turtki bo'ldi.

Inklyuziv ta'limga berilayotgan e'tiborning ijtimoiy ahamiyati shundaki, u jamiyatda ijtimoiy tenglik, o'zaro hurmat, o'zaro yordam kabi qadriyatlarni mustahkamlaydi. Bu tizim nafaqat imkoniyati cheklangan shaxslarning hayot sifatini yaxshilash, balki ularni jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida qabul qilishga zamin yaratadi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim ijtimoiy izolyatsiyani kamaytiradi, diskriminatsiyaga barham beradi, ijtimoiylashuv jarayonini jadallashtiradi. Ushbu jarayon maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlarda barobar olib borilishi zarur bo'lib, bu borada pedagoglarning inklyuziv metodikalarga tayyor bo'lishi, maxsus didaktik vositalarning mavjudligi, infrastruktura va muhitning moslashtirilganligi muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda inklyuziv ta'limga berilayotgan e'tibor — inson qadri, ijtimoiy adolat va ta'limdagi tenglik prinsiplariga asoslangan demokratik jamiyat qurish yo'lida qo'yilgan muhim qadamlardan biridir. Bu nafaqat pedagogik islohot, balki butun jamiyat ongida ijobiy o'zgarishlar, yangicha qarash va yondashuvlar paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Shu bois, inklyuziv ta'limni rivojlantirish dolzarb ijtimoiy zarurat sifatida e'tirof etilishi zarur.

O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish so'nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu jarayon, bir tomondan, inson huquqlarini ta'minlash, ijtimoiy adolat va tenglikni qaror toptirishga qaratilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, imkoniyati cheklangan bolalarning to'laqonli ta'lim olish huquqini amalga oshirishga xizmat

qilmoqda. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi – har bir bolaga, uning jismoniy yoki aqliy holatidan qat'i nazar, ta'lim olish imkoniyatini yaratishdir. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatda bag'rikenglik, o'zaro hurmat va hamjihatlik muhitini shakllantirishga olib keladi.

O'zbekiston hukumati inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha bir qator huquqiy va institutsional chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Xususan, 2020-yilda qabul qilingan "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun va 2021-yilda BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasiga qo'shilish inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun muhim asos bo'ldi [Abdullayeva, 2023: 132]. Shuningdek, 2020-yil 13-oktabrda Prezident qarori bilan tasdiqlangan "Maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarni tarbiyalash va o'qitish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-sonli qaror inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy etish bo'yicha muhim qadam bo'ldi [Nurkeldieva, 2024: 103].

Inklyuziv ta'limni joriy etishda pedagogik kadrlarning tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega. Afsuski, hozirgi kunda ko'plab o'qituvchilar inklyuziv ta'lim metodikasi bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emaslar. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim jarayonida muammolarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, pedagogik oliy o'quv yurtlarida inklyuziv ta'lim bo'yicha maxsus kurslar tashkil etish, amaliyotga yo'naltirilgan treninglar o'tkazish zarur [Norqulova, 2023: 31].

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishda infratuzilma masalasi ham dolzarbdir. Ko'plab umumta'lim maktablari imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirilmagan. Masalan, nogironlar aravachasi uchun panduslar, maxsus hojatxonalar, eshitish yoki ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun mos vositalar yetishmaydi. Bu esa, o'z navbatida, ularning ta'lim olishiga to'sqinlik qiladi. Shu bois, maktab infratuzilmasini inklyuziv ta'lim talablariga moslashtirish zarur [Fayzieva, 2023: 30].

Ota-onalar va jamiyat a'zolarining inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabati ham muhim omil hisoblanadi. Ba'zi hollarda, ota-onalar o'z farzandlarini imkoniyati cheklangan bolalar bilan birga o'qitishga qarshi bo'lishadi. Bu esa, jamiyatda inklyuziv ta'limga nisbatan salbiy stereotiplarning mavjudligini ko'rsatadi. Shu sababli, ommaviy axborot vositalari orqali targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish, jamiyatda inklyuziv ta'limning ijobiy jihatlarini tushuntirish zarur [Kenjebaeva, 2024: 35].

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli joriy etish uchun davlat, ta'lim muassasalari, ota-onalar va jamiyatning boshqa a'zolari o'rtasida hamkorlik zarur. Masalan, Italiya va Skandinaviya mamlakatlarida inklyuziv ta'lim tizimi muvaffaqiyatli joriy etilgan bo'lib, bu mamlakatlarda davlat tomonidan ta'lim muassasalariga moliyaviy va metodik yordam ko'rsatiladi, o'qituvchilar maxsus tayyorgarlikdan o'tkaziladi, ota-onalar bilan muntazam muloqot olib boriladi [Absamatova & Tulyaganova, 2022: 96].

O'zbekiston sharoitida ham inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur: birinchidan, pedagogik kadrlarni inklyuziv ta'lim metodikasi bo'yicha tayyorlash va ularning malakasini oshirish; ikkinchidan, ta'lim muassasalarining infratuzilmasini imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirish; uchinchidan, ota-onalar va jamiyat a'zolari bilan ishlash, ularning inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirish; to'rtinchidan, inklyuziv ta'lim bo'yicha milliy strategiya va dasturlarni ishlab chiqish va ularning ijrosini ta'minlash.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish ijtimoiy adolat, inson huquqlari va tenglikni ta'minlash yo'lida muhim qadamdir. Bu jarayonda davlat, ta'lim muassasalari, pedagoglar, ota-onalar va jamiyatning boshqa a'zolari o'zaro hamkorlikda faoliyat yuritishlari zarur. Faqatgina shunda inklyuziv ta'lim tizimi muvaffaqiyatli joriy etilib, har bir bola o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, F. B. (2023). Legal and regulatory basis of inclusive education. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(5), 131–136.
2. Norqulova, S. N. G. (2023). Development of inclusive education in Uzbekistan. *Modern Journal of Social Sciences and Humanities*, 2(3), 29–35.
3. Nurkeldieva, D. (2024). Characteristics of implementation of inclusive education in Uzbekistan at the present stage. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 6(08), 102–106.

4. Kenjebaeva, K. (2024). Inclusive education in Uzbekistan: current challenges and potential solutions. *Acta Education*, 1(1), 34–38.
5. Fayzieva, U. Y. (2023). Conditions and methods of implementation of inclusive education in Uzbekistan. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 16, 29–32.
6. Absamatova, I. B., & Tulyaganova, D. (2022). Is the use of inclusive education in the Uzbek preschool education system justified? *European Journal of Research Development and Sustainability*, 3(1), 95–96.

ПОЛЬЗА ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР ДЛЯ УМСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Мусаева Зулфизар Азим кизи
Воспитатель 56-МТТ

Аннотация; Дидактические игры преследуют следующие цели:

Развитие умственных и познавательных способностей, память, мышление, внимание. Ребенок приобретает новые знания, в результате чего учится обобщению и расширяет представление о явлениях природы и предметах;

Социально-нравственное развитие дошколят. В процессе дети узнают о взаимно отношениях между людьми и объектами живой и неживой природы. Малыши обучаются проявлению заботы и чуткости к сверстниками и учатся сочувствовать;

Развитие речевых запасов, наполнение и активизация словаря

Ключевые слова: Дидактические игры, развитие умственных, познавательных способностей, явления природы, живой и неживой природы.

Широко известно, что игра - основной вид деятельности детей дошкольного возраста. В то же время это основной инструмент учебной и воспитательной работы с ребенком, ведь в игре он познает окружающий мир, усваивает систему взаимоотношений, отрабатывает коммуникативные навыки.

Среди всего многообразия игр особое место для дошкольников занимают обучающие или дидактические. Это подтверждают и большинство педагогических систем и исследований. Они уделяют этому виду игр значительное внимание, что неслучайно.

Дидактические игры способствуют развитию психических познавательных процессов, мыслительных операций, помогают подготовить ребенка к учебной деятельности в школе. Значительно повышает эффективность дидактических игр и то, что они развивают самостоятельность и активность ребенка.

Выделяют две главные функции обучающих игр: совершенствование и закрепление знаний (при этом ребенок не просто «заучивает», а «перерабатывает» информацию, учится ею оперировать); а также разно плановость усваиваемых навыков и знаний.

Игровой процесс позволяет закрепить изученный материал, а также нивелирует новые навыки и умения. Также происходит развитие познавательных способностей. Ребенок моделирует ситуации и решает задачи. Благодаря игре дети обучаются сосредотачиваться на важных моментах, а также развивают мышление и фантазию. Ребенок учится усидчивости и проявляет целеустремленность.

При достижении результата ребенок остается доволен игровым процессом и у него остается положительное отношение к материалу.

Подсознательно малыш осознает, что для решения задачи, требуется приложить усилия.

Необходимость в обдумывании задач развивает наблюдательность и внимательность. Состояние поиска ответа расширяет внутренний мир и оказывает влияние на общее развитие. В процессе увлекательных действий у ребенка закладываются математические основы, но в легкой для ребенка форме.

В структуре дидактических игр присутствуют дополнительные и основные компоненты. Из основных стоит выделить такие, как дидактическая задача, правила и задачи игр, результаты и дидактический материал. Дополнительные составляющие представляют собой роль и сюжет. Дидактические игры - это вид учебных занятий,

организуемых в виде учебных игр, реализующих ряд принципов игрового, активного обучения и отличающихся наличием правил, фиксированной структуры игровой деятельности и системы оценивания, один из методов активного обучения. Стоит отметить универсальность дидактических игр, они настолько многообразны, что применимы практически в любых условиях: на прогулке и на занятии, в большой и в малочисленной компании.

Помощь в разработке обучающих игр могут оказать различные педагогические пособия (многие из них доступны в сети Интернет), которые предлагают готовые методические разработки по различным тематикам и направлениям. Дидактические игры развивают речь детей пополняется и активизируется словарь, формируется правильное звукопроизношение, развивается связная речь, умение правильно выражать свои мысли. Дидактические задачи многих игр составлены так, чтобы научить детей составлять самостоятельные рассказы о предметах, явлениях в природе и в общественной жизни.

Заключение включая дидактические игры в педагогический процесс, воспитатель отбирает те из них. Которые доступны для детей его группы, соответствуют их возрастным возможностям, ибо как легкая дидактическая задача, заключенная в игре, так и трудная в равной степени не вызовут у детей интереса к игре, и значит, поставленная задача не будет достигнута. С помощью дидактических игр,

воспитатель приучает детей самостоятельно мыслить, использовать полученные знания в различных условиях в соответствии с поставленной задачей. Содержание дидактических игр формирует у детей правильное отношение к явлениям общественной жизни, природе, предметам окружающего мира, систематизирует и углубляет знания о Родине, нашей армии, людях о разных профессий.

Литература

1. Карсалова Е.В. Стихи живые сами говорят... М.: Просвещение, 1990.
2. Качурин М.Г. Организация исследовательской деятельности на уроках литературы. М.: Просвещение, 1988.
3. Куррикулум по русскому языку и литературе, Кишинзу, Министерство просвещения Республики Молдова, 2010.
4. Литературные праздники и нетрадиционные уроки.
5. Смирнова Н.Е., Ципенко Н.Н. Игровые уроки. Русские и зарубежные произведения. М.: НЦ ЭНАС, 2003.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI AXLOQIY TARBIYALASH METODLARI

Sayliyeva Mushtariy Azamat qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiyalashning usullari, metodlari, muammolari tavsiya va xulosalari keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *axloq, tarbiya, madaniy xulq-atvor, his-tuyg'u, axloqiy ong.*

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga axloqiy tarbiya berishda har xil metod va usullarni qo'llash muhim ahamiyatga egadir. Axloqiy tarbiya metodlari - bolalarning axloqiy tasavvur va bilimlarni egallab olishga qaratilgan faoliyat usulidi.

Quyida keltirilgan hamma metodlar orqali bolalarga axloqiy norma va qoidalar, ijtimoiy hayot voqealari o'rgatiladi. Ularda axloqiy tasavvur va tushunchalar shakllantiriladi. Bu guruh metodlariga qo'yiladigan asosiy talablar: Bolalarning yaxshilik, yomonlik to'g'risidagi tasavvurlarini e'tiborga olish; axloqiy xulq-atvor normalarini muhokama qilish uchun maxsus yaratilgan vaziyatda bolalarning o'zlarini faol qatnashtirish; har bir bolaning his-tuyg'usiga ehtiyoqlik bilan munosabatda bo'lishdir.

Yuqorida keltirilgan hamma metodlar orqali bolalarga axloqiy norma va qoidalar, ijtimoiy hayot voqealari o'rgatiladi. Ularda axloqiy tasavvur va tushunchalar shakllantiriladi.

Bu guruh metodlariga qo'yiladigan *asosiy talablar*: Bolalarning yaxshilik, yomonlik to'g'risidagi tasavvurlarini e'tiborga olish; axloqiy xulq-atvor normalarini muhokama qilish uchun maxsus yaratilgan vaziyatda bolalarning o'zlarini faol qatnashtirish; har bir bolaning his-tuyg'usiga ehtiyotlik bilan munosabatda bo'lish. Bolani noo'rin tanqid qilish, uning ustidan kulish, unga nisbatan e'tiborsizlik qilish qat'iyan man qilinadi. Hamma metodlardan izchillik bilan kompleks ravishda foydalaniladi.

Turli yosh guruhlarida bolalarga axloqiy tarbiya berish metodikasi.

Hafta mavzusi: "Xushmuomalalik alifbosi.

Guruh: Katta, Tayyorlov.

Faoliyat turi: Nutqni rivojlantirish, Atrofi olam, San'at

Mavzu: "Kattalar va tengdoshlari bilan muloqat". (axloqiy tarbiya berish)

Maqsad: Bolada o'zining harakatlarini va o'rtoqlarining harakatlarini baholash qobiliyatlarini shakllantirish. Atrof-muhitga o'z munosabatini bildirish istagini rivojlantirish, buning uchun mustaqil vositalarni mustaqil ravishda izlash.

Bolalar o'rtasida do'stona munosabatlarni rivojlantirish: kichik jamoa bo'lib o'ynash, mehnat bilan shug'ullanish, atrofi-olamga hurmat munosabatida bo'lish.

Ta'limiy maqsad: Bolalarning nutqini assalomu alaykum, xayr, kechirasiz, marhamat, xush kelibsiz kabi so'zlar bilan boyitish. Nutqda folklor vositalaridan foydalanish. (maqol, hikmatli so'zlar)

Tarbiyaviy maqsad: Bolalar o'rtasida do'stona munosabatlarni rivojlantirish: kichik jamoa bo'lib o'ynash, mehnat bilan shug'ullanish, atrofi-olamga hurmat munosabatida bo'lish.

Rivojlantiruvchi maqsad: Xotirani, tezkor ongni, diqqat, fikrlashni rivojlantirish. Atrof-muhitga o'z munosabatini bildirish istagini rivojlantirish, buning uchun mustaqil vositalarni mustaqil ravishda izlash.

Davlat talabi: Tayyorlov guruhda lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalarni bolalarga singdirish. Bola nutqni tinglaydi va anglaydi, so'zlashadi va muloqat qiladi, qiziquvchan, intiluvchan, faol, bilishga qiziqish bildiradi va unga ehtiyoji mavjud, tengdoshlari va kattalar bilan muloqat malakalarini rivojlantirishga qodir. Atrofdagi borliqni ijodiy o'zgartirish malakasiga ega. Dunyoni his etish va tushunishni namoyish etadi.

Faoliyat uchun keraklik jihozlar: mavzuga oid ko'rgazmali qurollar, qalamcha kleylar, qaychi, salfetka, vatman.

Faoliyatning borishi: Tashkiliy daqiqa.

Tarbiyachi: (Bolalar yarim doira bo'lib turib oladilar.) Bolalar, qaranglar, bizning guruhimizga mehmonlar kelishibdi. Ular sizlarni qanaqa bola bo'lib o'sganliklaringni va nimalarni bilib olganlaringni ko'rishmoqchi. Kelinglar ular bilan salomlashib olamiz.

Bolalar javobi: Assalomu alaykum!

Bolalar bilan suhbat.

Tarbiyachi: Bolalar agar sizlar bilan biror g'ayrioddiy narsalar yuz bersa misol, do'stingizni onasini bog'chaning kiraberish eshigi oldida ko'rib qoldingiz birinchi bo'lib do'stingizning onasiga yo'l bergan bo'larmidingiz yoki o'zingiz o'tib ketaberarmidingiz? (Bolalar javoblari) Hozir bo'lmasa biz sizlar bilan "Harakatni baholash" nomli bir ajoyib o'yin o'ynaymiz. Sizlar mana bu doskada ilingan rasmlarni ko'rib qanday qilsangiz shu vaziyatlardan chiqib ketish kerakligini tushuntirib berasizlar. (Bolalar rasmlarga qarab vaziyatlarni to'g'ri aytib berishga harakat qilishlari kerak).

1-rasm-Qariya hassasini ko'lmak suvga tushurib yubordi.

2-rasm-Avtobusda qariya tik turibdi.

3-rasm-Sog'lom bolalar o'ynashyapti, nogiron bola esa nogironlik aravachasida o'tiribdi.

4-rasm-Kattalar gaplashyapti bir bola esa ularning gaplariga halaqit beryapti.

5-rasm-Yig'layotgan bola.

Tarbiyachi: Barakalla bolajonlar vazifani uddaladingiz. Ko'rib turibmanki, sizlar yaxshi, mehribon, muloyim va tarbiyali bolalar ekanligingizni guvohi bo'ldim. Nima deb o'ylaysizlar shunday bolalarning do'stlari bo'ladimi? Kelinglar hozir bo'lmasam sizlar bilan maqollar va hikmatli so'zlar aytamiz. Ularni sizlar bilan birgalikda tushuntirishga harakat qilamiz. (Bolalar aytib ularni ma'nosini tushuntirib beradilar.)

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V. Pak, G.E.Djanpeisova "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi T: 2018. 1-81-b;
2. F.Qodirova, SH.Toshpo'latova, M.A'zamova. "Maktabgacha pedagogika".-T., "Ma'naviyat". 2019
3. Sh.A.Sodiqova "Maktabgacha pedagogika". "Tafakkur sarchashmalari" T:. 2013 y
4. N.M.Qayumova "Maktabgacha pedagogika". "TDPU" nashriyoti T:. 2013
5. Гогоберидзе А. Г., Солнцева О. В. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения. Учебник. СПб.: Питер, 2019

O'QISH SAVODXONLIGI FANINI KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB TASHKIL ETISH

Idiyeva Niginabonu Erkin qizi,

Osiyo xalqaro universiteti tayanch doktoranti.

Annotatsiya. Ushbu maqolada kompetensiya mazmun-mohiyati, boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'qish savodxonligi fanini o'rgatishda kompetensiya turlari hamda o'qish savodxonligini o'qitishni kompetensiyaviy yondashuv asosida AKTdan foydalanib tashkil etishning prinsiplari, metodlari va amaliy yondashuvlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kommunikatsiya, axborot, lingvistik kompetensiya, nutqiy kompetensiya, psixologik kompetensiya, kreativ kompetentlik.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) integratsiyasi o'quv jarayonini samarali va sifatli qilishning asosiy vositalaridan biriga aylanmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'qish savodxonligini o'rgatish – bu ularga ona tilini to'g'ri va ravon o'qish, matnni tushunish, fikrlarni bayon eta olish ko'nikmalarini shakllantirish uchun muhim bosqichdir. AKTdan foydalanib, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o'qish savodxonligini o'qitish usullari bolalarning mustaqil fikrlash, muloqot qilish va ijtimoiy faollik ko'rsatish qobiliyatlarini rivojlantirishga katta yordam beradi.

Avvalo, kompetensiya nima ekanligini aytib o'taylik. "Kompetentlik" tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik "noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik"ni anglatadi. Kompetensiya — bu biror soha yoki faoliyat doirasida muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va

shaxsiy sifatlarning birlashgan to'plami. Boshqacha aytganda, kompetensiya — bu nazariy bilimlarni amaliyotga qo'llash qobiliyatini ifodalovchi tushuncha. U faqat bilimdan iborat bo'lmay, balki o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni samarali hal qilish uchun kerakli mahorat va xulq-atvor elementlarini ham o'z ichiga oladi. Kompetensiya — bu zamonaviy ta'lim va kasb-hunar tayyorlashning markaziy tushunchalaridan biri bo'lib, u bilim, ko'nikma va shaxsiy xususiyatlarning integratsiyasini ifodalaydi. Kompetensiyaviy yondashuv orqali insonlarga faqat ma'lumot berish bilan cheklanmasdan, ularni hayotiy vaziyatlarda muvaffaqiyatli harakat qila olishga o'rgatish mumkin. Bu esa jamiyat talablari va global rivojlanish tendensiyalariga mos keladigan kadrlar tayyorlashga yordam beradi.

Kompetensiya iborasi zamonaviy adabiyotda keng qo'llaniladigan termin bo'lib, ta'lim, xodimlarni tanlash, mehnat natijasini baholash, ta'limning muvoffaqiyatligi, professional yo'naltirilganlik va shu kabi masalalarni qamrab oladi. Bugungi kunda ma'no nuqtayi nazaridan oxirgacha aniqlashtirilmagan deb hisoblanadi. 1970-yillarda ko'pgina G'arb Yevropa davlatlarida paydo bo'lib, bunda kompetentlik professional tayyorgarlikning yangi yo'nalishini ko'rsatadigan bo'ldi. "Kompetentlik" termini ta'lim faqatgina individual, texnik yoki tajribiy bilim va qobiliyatni egallash masalalari bilan bog'liq bo'lib qolmay, balki individ shaxsni keyinchalik rivojlantirishga baza bo'lib, xizmat qila oladigan qobiliyat va ko'nikmalari majmuasini ifoda qiladi. Ammo bu g'oya barcha Yevropa davlatlarida turlicha o'z ifodasini topdi. Masalan, Germaniyada 1980-yillardan boshlab, "professional faoliyatda kompetentlik" iborasi boshlang'ich professional tayyorgarlik mobaynida erishilishi shart bo'lgan maqsadni ifodalagan. Bu o'qitish kursi o'zaro ongliklik, texnik kompleks va umumiy bilim yig'indisidan iborat bo'lib, bu bitiruvchiga kompaniyaning turli ish joylarida ishni davom ettirish imkonini berar edi. Bu umumiy malaka o'zgarishsiz qolishi mumkin emas, u rivojlanib borishi kerak, chunki individ va jamiyat manfaatlaridan kelib chiqqan holda mehnat dunyosining talablari va shartlari ham o'zgarib turadi. Buyuk Britaniyada "kalit kompetensiyalari" deb yuritiladigan sistema aktiv qo'llanilmoqda. Kalit kompetensiyalari bu muhim maxsus kompetensiyalar bo'lib, ular kundalik hayotda yoki professional tayyorgarlikni o'tayotganda qo'llaniladi.

Kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlari bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlardan tashkil topgan.

□ Bilim: Biror soha bo'yicha mavjud bo'lgan nazariy ma'lumotlar. Masalan, matematika, til, tarix kabi fanlardagi faktlar, qoidalar va tamoyillar.

□ Ko'nikmalar: Nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash qobiliyati. Masalan, ingliz tilida gapirish, kompyuterda dasturlash yoki muammolarni hal qilish.

□ Malakalar: Ko'nikmalarni takrorlash va muntazam ravishda qo'llash orqali egallangan ustunlik darajasi. Masalan, professional tarjimonlik yoki pedagogik faoliyat.

□ Shaxsiy sifatlari: Muvaffaqiyatli faoliyat uchun zarur bo'lgan xususiyatlari, masalan, jamoada ishlash, muammolarni hal qilish, iqtisodiy fikrlash va innovatsion yondashuv.

Kompetensiyaning ta'limdagi roli beqiyos. Zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosiy tamoyilga aylanmoqda. Kompetensiya o'quvchilarga faqat ma'lumotlarni emas, balki ularni hayotiy vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini o'rgatadi. Masalan: Ta'limda: O'quvchi matematik formulalarni bilishi bilan birga, ularni real hayotdagi muammolarni hal qilishda qo'llay olishi kerak.

- Ish joyida: Xodim kompaniya strategiyasini tushunishi bilan birga, uni amalga oshirish uchun konkret qadamlar rejalashtira olishi lozim.

Kompetensiya amaliy mashqlar bajarish, loyihalash ishlarini tashkil etish, o'yinlar o'tkazish, raqamli texnologiyalarni tatbiq etish orqali rivojlantiriladi.

1. Amaliy mashqlar: Har bir fan bo'yicha nazariy bilimlarni amaliyotga qo'llashga yo'naltirilgan topshiriqlar.

2. Loyihalash: Guruhlar bilan loyihalar ishlab chiqish orqali ko'nikma va malakalarni rivojlantirish.

3. O'yinlar: Real hayotdagi vaziyatlarni modellashtirib, o'quvchilarga yechim qabul qilishni o'rgatish.

4. Raqamli texnologiyalar: Interaktiv ilovalar, onlayn kurslar va virtual laboratoriyalar orqali yangi ko'nikmalar egallash.

Kompetensiyaviy yondashuv – bu ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini amaliyotga tatbiq etishga yo'naltirilgan yondashuvdir. Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini o'qitishda quyidagi kompetensiyalar rivojlanishi kerak:

- Kommunikativ kompetensiya: Ona tilida to'g'ri va ifodali gapirish, tinglash va yozish ko'nikmalarini egallash.

- Aqliy kompetensiya: Mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirish.

- Raqamli kompetensiya: Raqamli texnologiyalardan foydalanish va ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qila olish.

- Ijtimoiy kompetensiya: Jamoada ishlash, hamkorlik qilish va o'z fikrini mustaqil bayon eta olish.

Boshlang'ich ta'limda kompetensiyaviy yondashuv maxsus ahamiyat kasb etadi, chunki bu davrda bolalar dunyoqarashlarini, nutqini, fikrlash qobiliyatlarini va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy bosqichi hisoblanadi.

Mamlakatimizda ta'limning uzluksizligi, uzviyligi, o'quvchi shaxsi va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda quyidagi tayanch kompetensiyalar belgilab olindi: Kommunikativ kompetensiya – o'quvchilarning o'zaro muloqot almashunivini yo'lga qo'yadigan, jamiyatda o'rnini his etadigan va fikrini teran bayon etadigan qobiliyatini ko'rsatadi. Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi – axborotlarni qabul qilish, saqlash va uzatish kabi asosiy amaliyotlarning texnik, ma'naviy va xavfsizlik qoidalarini bilish ko'nikmalarini anglatadi. O'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyasi – o'quvchi o'rgangan bilimlarni mustahkamlash, ularga asoslanib boshqa bilimlarni qidirish va o'zlashtirish orqali o'zini-o'zi rivojlantirish qobiliyatini bildiradi. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi – o'z fuqarolik huquqi, burchi va vazifalarini biluvchi, o'quvchi kompetensiyadan iborat. Milliy va umummadaniy kompetensiya – o'quvchining milliylik ruhiyatini rivojlanishi, umummadaniy qadriyatlarining tarkib topishiga qaratilgan kompetensiya. Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi – aniq fanlar bilan bog'liq bilimlarni o'zlashtirish va tadbiq etish qobiliyatini bildiradi.

O'qish savodxonligi darslarida AKTdan foydalanish bu kompetensiyalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qish savodxonligini o'qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish quyidagi usullarda tashkil etiladi: multimedia vositalaridan foydalanish, interaktiv dasturlar va ilovalarni ta'lim jarayoniga joriy etish, elektron kitoblar va onlayn manbalarni qo'llash, o'yinlardan foydalanish.

Audiokitoblar o'quvchilarga she'rlar, hikoyalar va ertaklarni tinglash imkoniyati beradi. Bu ularga to'g'ri talaffuzni o'rganishga yordam beradi. Masalan biror-bir she'r, roman yoki ertakni audiokitob orqali tinglash.

Animatsion videolar esa matnlarni animatsiya shaklida namoyish etishga zamin yaratadi. Bu o'quvchilarning diqqatini jalb qiladi va mazmuni chuqurroq tushuniladi. Misol: "Sariq dev" hikoyasini animatsiya shaklida ko'rish. Interaktiv Dasturlar va ilovalar yordamida esa o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash uchun interaktiv testlar tuzish mumkin. Gaplarni tugallash, so'zlarni joylashtirish yoki kalit so'zlarni topish mashqlarini tuzish kabi vazifalar bajariladi.

O'quvchilarga Bookmate va Google Books kabi platformalardan elektron kitoblarni tavsiya etish mumkin. Masalan: "Ufqdan chayon" she'ri elektron shaklda o'qilishi imkonini mavjud. Bundan tashqari, notanish so'zlarning ma'nolarini izlash uchun Rekord.uz, Glosbe yoki Google Translate kabi onlayn lug'at platformalaridan foydalanish orqali o'quvchilar yangi va notanish so'zlar izohi bilan tanishadilar.

Rollarga bo'linib o'qishda o'quvchilar asardagi shaxslarning rollarini oladi va ularning suhbatlarini dramatisatsiya qilib ifodalaydilar. Masalan: ma'lum bir hikoyadagi qahramonlarning suhbatlarini dramatisatsiya qilish.

AKTdan foydalanish o'quvchilarning dars jarayonida faolligini oshiradi. Masalan, interaktiv doska yordamida o'quvchilar matnni birgalikda tahlil qilish va umumlashtirishda ishtirok etadilar. Raqamli texnologiyalar har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga moslashish imkonini beradi. Masalan, sekinroq o'qiydigan o'quvchilar uchun audiokitoblarni yoki tezkor testlarni tavsiya etish mumkin.

O'quvchilar AKT vositalari orqali mustaqil ravishda o'qish va tahlil qilish ko'nikmalarini egallaydilar, elektron kitoblardan foydalanib, ular matnni o'qib, uning mazmunini tushuntiradilar. Bunday vositalar o'quvchilarga adabiy va grammatik jihatdan to'g'ri gapirishni o'rgatish, nutq madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa. O'qish savodxonligini o'qitishni kompetensiyaviy yondashuv asosida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib tashkil etish – bu zamonaviy ta'limning talablari va imkoniyatlarini hisobga olgan samarali yondashuvdir. Multimedia vositalari, interaktiv ilovalar, gamifikatsiya elementlari va elektron manbalardan foydalanish orqali o'quvchilarning o'qish malakalarini rivojlantirish, ularning bilimlarini amaliyotga tatbiq etish va raqamli kompetensiyalarini shakllantirish mumkin. AKTdan foydalanish o'quvchilarning kelajakda ijtimoiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishiga katta yordam beradi.

Boshlang'ich ta'limda kompetensiyaviy yondashuv – bu o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini amaliyotga tatbiq etishga yo'naltirilgan zamonaviy ta'lim tamoyili. U o'quvchilarga faqat nazariy bilimlarni emas, balki ularni hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlarini ham o'rgatadi. Kompetensiyaviy yondashuv orqali bolalar mustaqil fikrlash, jamoada ishlash va raqamli texnologiyalardan foydalanish kabi muhim ko'nikmalarni egallaydilar. Bu esa ularning kelajakda muvaffaqiyatli insonlar bo'lib yetishishi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Umumiy o'rta ta'lim Milliy o'quv dasturi.
2. Abdullayev, A. (2020). Kompetensiyaviy yondashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari integratsiyasi. Toshkent: Ilm Ziyo.
3. Idiyeva N.E. "Ajurli arra" interfaol metodining mazmun va mohiyati. Образование наука и инновационные идеи в мире. №10. Часть-1. Декабрь 2022.
4. Idiyeva N. Особенности применения информационно-коммуникационных технологий в начальном образовании. ISSN 2181-6833. Pedagogik mahorat. 2-son. Fevral. Buxoro: - 2025.
5. Idiyeva N. Формирование навыков чтения у младших школьников: современные подходы и методики. Osiyo xalqaro universiteti axborotnomasi. 2025, №2. Buxoro: "Kamolot" nashriyoti. / <https://scientificjournal.uz/>
6. Мавлянова Р., Тураева О., Халикбердиев К. Педагогика. – Т.: O'qituvchi, 2001.

**XALQ DOSTONLARIDA EPITETLARNING LINGVOPOETIK
XUSUSIYATLARI** *Xadjimusayeva Nilufar Nematovna*

*Xadjimusayeva Nilufar Nematovna
JDPU dotsenti, f.f.d. (PhD)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq dostonlarida epitetlarning lingvopoetik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Epitet, lingvopoetik xususiyat, poetik obrazlar, epitetli birikmalar, gender xususiyatlar.

Xalq dostonlari tilida bezak epitetlar nomini olgan va doimiy qo'llaniladigan epitetlar tizimida oltin, tilla, zar so'zlari yetakchilik qiladi va, odatda, ijobiy qahramonlar faoliyati bilan bog'liq holda barcha dostonlarda qo'llaniladi. Ular Islom shoirning "Orzigul" matnida 4/13/1 nisbatda qo'llangan. Masalan: oltin kosa [4:289], oltin sovut (314), oltin sachqoq [4:321]; tilla haykal, tilla jig'a [4: 270], tilla minbar [4:286], tilla g'isht, tilla tovoq, tilla egar, tilla uzangi, tilla qilich (298), tilla qalqon, tilla kamar, tilla po'pak; zar qalpoq [4] kabi.

Bu kabi epitetlar ba'zan o'zining asosiy – badiiy-estetik vazifasidan tashqari vazifalarni ado etishi ham kuzatiladi: Suvonxon yoronlari bilan o'tirgan edi. Tilla kamarli beklarga ko'zi tushdi. Yoronlari kelgan beklarning otini boyladi. Otamning xizmatchilari keldi deb, ko'pdan-ko'p siylab, tagiga ko'rpachalar tashlab, oldiga dasturxon yozib, to'qqiz xil taom qo'yib, yaxshi mehmon qildi [4]. Matnda epitetlarning qavatlangan holda tilla kamar tilla kamarli bek qo'llanishida ko'zda tutilgan maqsad bek so'ziga aniqlik kiritish – ularning podshohlikka daxldorlik ishora qilishdan iborat.

Ammo tilla dor epitetli birikmasini doimiy yoki bezak tasviriy vosita namunasi sifatida talqin etish ma'qul emas: U podsho, men fuqaro, Orzigul, Boshim kesib, tilla dorga iladi [4]. Bu ma'noni biroz bo'rttirib ifodalash zarurati va an'anasi bilan bog'liq tarzda shakllangan jumla.

Doston matnida ularga sinonim bo'lgan nuqra so'zi uchraydi. Ammo u epitet vazifasida qo'llanmagan: Men g'aznachiga amr qilay, borib ko'targaningcha nuqra, tilladan olib kelgin [4].

V.Jirmunskiy va H.Zarifov bezak epitetlarning yuzaga kelish sabablarini quyidagicha izohlagan: "Bu poetik obrazlar negizida, ma'lum ma'noda, maishiy omillar hamda shohona dabdaba va hashamlar yotadi. Eposda ham xuddi ertaklarda bo'lgani kabi ular poetik umumlashtiruvga yuz tutadi va qahramonlik ideali mulki sifatida an'anaviylik kasb etadi" [1]. O'zbek dostonchiligi an'anasida bu badiiy tavsifnomalar maqomini olgan alp, bahodir, botir, pahlavon, polvon, ajdaho/ajdar, arslon, bo'z qarchig'ay, bo'ta, yigit, yo'lbars, lochin, norkalla, sirtlon, sher, shunqor, er, qaysar, qahramon, qoplon singari maxsus so'z va iboralar bor. V.Jirmunskiy va H.Zarifov ularni asar qahramonlariga berilgan badiiy tavsifnoma sifatida baholashgan va insondagi jismoniy quvvat hamda jangovar holatlarning yirtqichlar kuch-qudratiga qiyoslanishi odamning paydo bo'lishi haqidagi totemik tasavvurlar bilan bog'lagan.

"Orzigul" matnida dastgir qilich – 4, dol gardan, dol bel, dol bo'yin, dol bedov – 12, noz uyqu – 1, nozli yor, nozli dilbar, nozli gul – 9, sumbul soch – 1, toza gul – 6 marta qo'llangan, shuningdek, yo'lbars bilakli, po'pakli yor, po'pakli nor, sadoq kamar, sanobar qomat, qizil yuz, qo'sh kokilli o'g'il, nargiz/nargis ko'z, sarg'aygan yuz [4] singari epik dostonlar uslubiga xos an'anaviy epitetli birikmalar baholash ottenkasi kuchli bo'lgan tasviriy vositalardir.

Bu tasviriy vositalarga Islom shoirning munosabati qanday bo'lgan, degan tabiiy savol tug'iladi. Baxshi idealidagi Orzigul va Suvonxon obrazlari misolida bu savolga javob berish mumkin.

O'zbek xalq dostonchiligi an'analarda asarning ijobiy qahramonlariga bo'lgan mehr-muhabbat yoki buning aksicha, salbiy obrazlarga nisbatan nafrat ularni tasvirlashning mubolag'aga asoslangan alohida uslubini hosil qiladi. Bu holat epitetlarning qo'llanishida yaqqol kuzatiladi. Obrazlar tavsifida doston qahramonlariga xalqning munosabati va bunga bog'liq ravishda baxshining tutgan pozitsiyasi muhim rol o'ynashini inobatga olsak, epitetlarning qo'llanishidagi sub'ektiv munosabat ham oydinlashadi.

V.Jirmunskiy va H.Zarifovning qayd etishicha, o'zbek eposida qahramonlarga nisbat

berib qo'llanadigan maxsus so'z va iboralar bor. Xuddi ana shu holat bu ikki ijobiy obraz misolida ham kuzatiladi.

Orzigul va Suvonxon antroponimlari bosh obrazlarning ismi sifatida "Orzigul" dostoni matnida 339/391 nisbatda qo'llanilgan bo'lsa, shoir kamdan-kam hollardagina ularga shunchaki nom sifatida murojaat qiladi. Aksariyat hollarda ularga bo'lgan iliq munosabat, sub'ektiv baho mana men deb ko'rinib turadi.

Subyektiv baho mazmunidagi epitetlar bir tizimga keltirilsa, quyidagi manzara hosil bo'ladi: Orzigul obrazi doirasida: aqlli, alif qomat, bol labli, gul yuzli, dilbar, dilovar, dono, jodu ko'zli, ishtiyoqli yor, ko'zlari suzik, ko'zlari xumor, mushtipar, nozli gul, nozli dilbar, nurli betli, oy yuzli, oydayin yuzli, oq yuzli, sumbul sochli, suchuk tilli, xipcha bel, xumor ko'z, xumor ko'zli, xushro'y, cho'lpon yulduzi, qalam qosh, qizil tarzli, qoshi qora singari. Suvonxon obrazi doirasida: ajdahosifatli, azamat, aqli raso, anjum sipoyi, botir, vallamat, yo'lbars bilakli, mard, navjuvon, polvon, saraton yulduzli, sarvi sanobar qomat, to'ra/to'rajon, xoqon, xushro'y yuz, chaqqon, chin oshiq, cho'lpon yulduz, sher haybatli, sher yurakli, shirin so'zli, er yigit, yuzlari oy, o'tkir ko'zli, qora qosh, qoshlari yoy, qo'sh kokil [4] kabi.

Orzigul va Suvonxon ijobiy va bosh qahramonlar bo'lgani sabab ulardagi ijobiy xislatlarni tavsiflash uchun doston aytuvchining bor badiiy mahorati ishga solinadi, tasviriy vositalarning ham eng saralari tanlanadi va qo'llaniladi. Bu qo'llanishda improvizatsiya jarayoni o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi, albatta. Baxshi, ko'pincha, an'anaviy, doimiy epitetlarni qo'llashga majbur bo'ladi. Yuqorida keltirilgan epitetlarning aksariyati o'zbek xalq epik dostonlari matnida uchrashi mumkin bo'lgan an'anaviy tasviriy vositalardir.

Shuningdek, Orzigulga nisbatan qo'llangan bibi, jon, oy, oybuvi, oyim, pari kabi; Suvonxonga ishlatilgan begijon, bek, jon, xon [4] singari subyektiv baho shakllari haqida ham shu fikrni bildirish mumkin. Ammo bu tasviriy vositalardagi an'anaviylik tamg'asi ulardan voz kechish imkonini bermaydi. Chunki ular ham doston poetikasida muayyan badiiy-estetik vazifani ado etadi. Masalan, birgina Orzigul zarafshon kokilin tishlab, chap qo'li bilan kokilin ushlab, o'z-o'zining vaqtini xushlab, ota-enasining qoshidagiday, necha g'amza o'yin boshlab turibdi [4:301] gapi tarkibida kelgan ekspressivlikka xizmat qiluvchi bir qator tasviriy vositalar tizimida Orzigulga tegishli bo'lgan zarafshon kokil jumlasida poetik tasvirning ajoyib namunasi kuzatiladi.

Gap bo'laklarining uyushib kelishi, tushum kelishigining kokil so'zi tarkibida $\neg$ -in shaklida berilishi, stilistik bo'yoqqa ega bo'lgan g'amza so'zining qo'llanishi barobarida qo'llangan zarafshon kokil epitetli birikmasi poetik ifodaning yuksak namunasi sifatida ishtirok etgan va ekspressiv-emotsionallik uchun xizmat qilgan.

Aslida poetik ifoda namunasi sifatida ayol kokili, zulfi tebranib turishining Zarafshon daryosi mavjlanishiga qiyoslanishi dostonchilikning Bulung'ur va Qo'rg'on maktabi vakillarida uchraydi.

Ergash Jumanbulbulda: Zulfi zarafshonim, qaydin bo'lursan, To'ti g'azalxonim, qaydin bo'lursan(Xoldorxon);

Fozil Yo'ldoshda: Gapirsam keladi gapning ma'quli, Zarafshon bo'ylagan oyim kokili (Malika Ayyor), Zarafshon zulfingga uribsan shona, Xinali qo'llaring bo'yabsan qona («Shirin bilan Shakar») kabi.

Yoki bo'lmasin, Xudoyim qiz berdi, husni xiromon, Ko'rganda bo'libdi aqlimiz hayron [4:276] bandidagi Orzigulga qo'llangan husni xiromon epitetli birikmasi bir qator ekspressivlik alomatlari bilan epitetning ajoyib namunasi aylangan. Boshqa dostonlar matnida uchramaydigan, faqat Islom shoirga tegishli bo'lgan ushbu birikma tarkibidagi husn va xiromon so'zlari, birinchidan, stilistik bo'yoqdor so'zlar sanaladi, ikkinchidan, ularning izofali qurilma holatida berilishi bu bo'yoqdorlikni kuchaytiradi.

Xuddi shu qurilmadagi epitetli birikmalar doston matnida yana uchraydi. Masalan:
– mohi dilbar: Otangiz ob bermog'chi o'nta dilbarni, Olamda yo'q mohi dilbar qizlarni

(360);

– mushki anbar kokil: Mushki anbar kokilini qizil qonga bo'yadi [4:348];
– hukmi qush: Shunda Dilmurod: – Hukmi qushga mening qurbim yetmas, – dedi [4:375] kabi.

Bu kabi qo'llanishlar esa asta-sekinlik bilan baxshi-ijodkorlar dunyoqarashining zamon rivojiga mos tarzda o'zgarib va buning natijasida xalq og'zaki dostonchilik an'alarining keyingi davrlarida kitobiy so'z va jumlar bilan boyib borganligidan dalolat beradi.

Aytilganlardan shunday xulosa chiqarsa bo'ladiki, "Orzigul"da asar qahramonlariga berilgan maxsus sifatlar bor. Ularning ma'lum qismi an'anaviy epik dostonchilikka xos bo'lsa, boshqa bir bo'lagi faqat "Orzigul"ning o'zida uchraydi va badiiy mahoratidagi ana shu jihatlari bilan Islom shoir o'z zamondoshlaridan tubdan farq qiladi.

"Orzigul" matnida bu ikki ijobiy qahramon tavsifida kesishgan holatlar bor. Masalan:

1-jadval

ijobiy qahramon tavsifida kesishgan holatlar

T/r Epitet Orzigul Suvonxon

1 gul yuz Bog' ichida bir gul yuzli dilbarni ko'rdi (270) Suvonga bir so'z dedi: Gul yuzligim, sarvi sanobar qomat, Ota-enang senga berdimi ruxsat? (315)

2 qora qosh Shunda Suvonxon Orzigulga qarab bir so'z dedi: Otni chopdim tinmay dala-sahroga, Men so'z atay sizday qoshi qoraga (315) Xushro'ydir yuzlaring, qoshing qoradir, Hasratli ishqingdan bag'rim yaradir (302)

3 cho'lpon yulduz Libosi o'g'il, o'zi qizdi

Ota-enadan yolg'izdi.

Ko'ring bu cho'lpon yulduzdi,

Dushmanning bag'rin ezdi (328) Bunda Sultonxon: – Suvon degan cho'lpon yulduzim bordir. Men shunga suyangandirman, – dedi (340)

"Orzigul"da epitetlarning qo'llanishida gender xususiyatlar ham ko'zga tashlanadi. Ularning dilbar, dilovar, jodu ko'zli, qalam qosh/qalamqosh, ko'zlari suzik, ko'zlari xumor, mushtipar, nozli gul, nozli dilbar, oy yuzli, oydayin yuzli, oq yuzli, sumbul sochli, xipcha bel kabilari faqat ayol zotiga nisbatan qo'llangan bo'lsa, ajdahosifatli, azamat, barkamol, botir, vallamat, yo'lbars bilakli, qarchig'ay, mard, polvon, sher haybatli, sher yurakli, er yigit singarilari dostonidagi erkak qahramonlarga nisbatan ishlatilgan.

Biz bu o'rinda epitetlarning faqatgina dostonning ikki obrazi – Orzigul va Suvonxon bilan bog'liq holatlarini tahlil etishga urinib ko'rdik. Aslida "Orzigul"da epitetlar arsenali, ayniqsa, rang konseptli birliklarning qo'llanishi va emotsional-ekspressiv imkoniyatlari juda keng. Ammo ushbu tahlillarning o'zi ham "Orzigul" dostoni epitetlari poetikasi haqida muayyan xulosalarga kelish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Жирмунский В.,Зарифов Х. Узбекский народный героический эпос. – Москва: ГИХЛ, 1947. – С. 377.
2. Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. Тошкент: Фан, 1977. – Б. 26.
3. Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1974. – Б.129.
4. Орзигул. Достонлар. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975.

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING NUTQI VA ESHITISH IDROKINI RIVOJLANTIRISH ISHLARINI TASHKIL ETISH

Idiyeva Niginabonu Erkin qizi,

Osiyo xalqaro universitetining tayanch doktoranti.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqini rivojlantirish, eshitish qobiliyatini o'stirish, talaffuzini yaxshilashga qaratilgan ishlar to'g'risida fikr yuritildi hamda namunali dars ishlanmasi taqdim etildi.*

Kalit so'zlar. *Maxsus pedagogika, nutq, o'qish, talaffuz, eshitish, yozuv malakasi, nutq o'stirish.*

Kirish. Eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar uchun nutq va eshitish idrokini rivojlantirish – bu maxsus pedagogik yondashuv va metodikaga ega bo'lgan murakkab jarayondir. Bu ishlar o'quvchilarning eshitish qobiliyatining chegaralanganligini hisobga olgan holda, ularning nutq apparatini, fikrlash qobiliyatini va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratiladi. Quyida eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar uchun nutq va eshitish idrokini rivojlantirish ishlarini tashkil etishning asosiy tamoyillari, bosqichlari va amaliy tavsiyalari keltirilgan.

Zaif eshituvchilar maxsus ta'limi uzoq davom etuvchi tarixga ega. Eshitishni yo'qotgan bolalar bilan olib borilgan ilmiy izlanishlar o'qituvchi va shifokor tomonidan yuzaga keldi (16-asr). Bu masala karlik va kar-soqovlikni klinik o'rganish bilan hal qilinar edi. Shuningdek, eshitish qoldig'ini rivojlantirish imkoniyatlari ham ko'rib chiqildi. Zaif eshituvchi bolalar maxsus ta'limida eshitishning pastligi sababli ulgurmovchi o'quvchilarga katta ahamiyat berilgan.

Nutqni shakllantirish bo'yicha ish tizimi, bolalardagi so'zlarni korrektsiyalash, lug'atini boyitishni nazarda tutadi. Lug'at ishida asosiysi — og'zaki va yozma nutqda so'zdan to'g'ri foydalanishga o'rgatish, nutqning grammatik qurilishini shakllantirish, o'qish mashg'ulotlari. Bundan tashqari, lug'at ishi bolalarda so'z muloqotini shakllantirish vositasi hisoblanadi.

Grammatik mashg'ulotlarning asosiy maqsadi tilga o'rgatishning boshlang'ich bosqichida so'zlar o'rtasidagi munosabatni ifodalashdan iborat, Nutqning grammatik qurilishi lug'at ustida ish bilan bog'liq holda olib boriladi. Amaliy grammatik malakalar morfologiya va sintaksis qonunlari asosida rivojlanadi. Grammatik kategoriyalar nutqiy amaliyotda o'zlashtiriladi. Ularning har birini o'zlashtirish uchun bolalarga yordam beriladi.

Zaif eshituvchi bolalar ta'limida nutq ko'rinishlari va shakllari maxsus rol bajaradilar. Bu vazifaning belgilanishi nutqning lingvistik, psixologik, didaktik xususiyatlari bilan bog'liqdir. Nutqning turli shakllari va ko'rinishlaridan differensial foydalanish tamoyili bilan hamkorlikda o'qituvchi sinf bilan muloqot 228 o'ratadi. Nutqning turli shakllari o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi. Yangi leksika, grammatikani mustaqil o'zlashtirish zaif eshituvchi bolalarning nutqiy rivojlanishi uchun asosiy omil bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun o'quv jarayonida qo'llaniluvchi nutqiy zaxirani bartaraf qilish va korrektsiyalash tilga o'rgatishning muhim tamoyili hisoblanadi. Zaif eshituvchilar maktabida ona tiliga o'qitish bo'yicha dastur o'quvchilar nutqiy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan. Nutqiy faoliyatda til materiali va til sistemasini o'rgatish fikrlashning mazmunini ifodalovchi tushunchalar qiymatini o'zlashtirish uchun yordam beradi.

Maxsus maktablarda tilga o'rgatishning mazmuni zaif eshituvchi o'quvchilarning aqliy rivojlanish dasturi bo'lib hisoblanadi. Dasturda tilga o'rgatishning vazifalari ham belgilab berilgan. Bu ikki usulda olib boriladi: birinchidan, amaliy talablarni o'zlashtirishda o'quvchilarga til manbalari haqida ma'lumot beriladi (2-4-sinflar), ikkinchidan, 4-sinfdan boshlab "Grammatika va to'g'ri yozish" bo'limi kiritiladi. Ona tilga o'rgatish dasturi bir nechta bo'limlarni o'z ichiga oladi: Savod o'rgatish. Bu bo'limning mazmuni o'z ichiga o'qish va yozish malakalariga bo'lgan talablarni oladi. Ularda ko'nikmalar aniqligi belgilanadi, shuningdek, zaif eshituvchilarda shakllanayotgan asosiy sharoitlar belgilab berilgan. Talablarga muvofiq holda savodga o'rgatish dasturi og'zaki nutqda korreksion-rivojlantiruvchi vazifani bajaradi. "Savodga o'rgatish" bo'limi bo'yicha ishning mazmuni

“Nutqni rivojlantirish”, “Eshituv qobiliyatini rivojlantirish”, “Talaffuzga o'rgatish”, “Nutqning grammatik tomonini shakllantirish” bo'limlari bo'yicha olib boriladigan ish mazmuni bilan bog'liq. O'qish. Bu bo'lim qator talablarni o'z ichiga oladi va to'g'ri, ifodali o'qishni tarbiyalaydi. O'qish mashg'ulotlari bolalar nutqini shakllantirish va korreksiyalashda muhim o'rin egallaydi. Ular o'quvchilarning tevarak-atrof haqidagi boy imkoniyatlarini ochib beradi. Matn bilan ishlashda o'quvchilar o'qilgan matnni mustaqil baholashni, matn mazmunini o'zining hayot malakasi bilan bog'lashni o'rganadilar. Bu bo'lim to'rtta qismni o'z ichiga olgan: “O'qish tematikasi”, “O'qish malakasi”, “Matn bilan ishlash”, “Sinfidan tashqari o'qish”. Nutqni rivojlantirish. Bu bo'lim ona tili darslaridagi nutqiy muloqotning maxsus tashkil etilgan amaliyoti asosiy qismining bajarilishini talab qiladi. Bu bo'limda o'quvchilar nutqiga kiritilishi kerak bo'lgan so'zlarning leksik-semantik guruhlari ko'rsatib o'tilgan. Bo'limda o'quvchilarning nutqiy ko'nikma va malakalariga qo'yilgan talablar murakkablashib boradi. Dasturda ko'rsatilgan nutqiy ko'nikma va malakalar, til materiallari orasida bo'lim mavzulari alohida o'rin tutadi. “Yozish va nutqni rivojlantirish”, “Tevarak olam bilan tanishtirish”. Sinflar bo'yicha mavzular taqsimlanishi turlichadir. Yozma nutqqa o'rgatish ta'limida o'quvchilar gap tuzishga, rasmlarni ta'riflashga, xat yozishga, insho yozishga, badiiy adabiyot qahramoniga xarakteristika berishga o'rganadilar. Grammatika va to'g'ri yozish. Bo'limning nomi maktab an'anasida mustahkamlangan. U ko'p rejalashtirilgan ishning bir qismini tashkil etadi. Bu bo'lim bo'yicha olib boriladigan ish nutqni rivojlantirishda grammatik qonuniyatlarni mustahkamlashga, til sistemasi bilan tanishtirishga qaratiladi. Grammatikaning boshlang'ich kursi yuqori sinflarda sistematik kursni o'zlashtirish uchun baza bo'lib hisoblanadi. Talaffuzga o'rgatish ta'limi ona tili dasturining barcha bo'limlari bilan uzviy bog'langan. O'quvchilar og'zaki nutqining talaffuziga qo'yilgan talablar “Eshituv qobiliyatini rivojlantirish va talaffuzga o'rgatish” dasturida o'z ifodasini topgan. Talaffuzga o'rgatish o'z ichiga ovoz, tovush, so'z va ibora talaffuzi ustida olib boriladigan ishlarni qamrab oladi. Shuningdek, ovozning normal balandligi, kuchi, tembrini tarbiyalash ishlari ko'rib chiqiladi. O'quvchilarda so'z va mantiqiy urg'u bo'yicha amaliy malakalar ishlab chiqiladi. So'zning tovush asosini egallashga doir mashqlarga katta e'tibor qaratiladi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun AKTdan foydalanib o'qitiladigan nutq o'stirish fanidan 1 soatlik dars ishlanmasi namunasini keltiramiz:

Sana: _____

Sinf: 1

Fan: Nutq o'stirish

Mavzu: Mavsumga mos bosh kiyimlarni tanlash

Darsning maqsadi:

- Ta'limiy: o'quvchilarga mavsumga mos bosh kiyimlarni tanlash haqida tushuncha berish.
- Tarbiyaviy: o'quvchilarni estetik va iqtisodiy tarbiya ruhida tarbiyalash.
- Rivojlantiruvchi: o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, nutqini va

talaffuzini rivojlantirish.

Dars usuli: aralash, ko'rgazmali, suhbat. AKTdan foydalanish.

Dars tipi: Yangi bilim berish darsi.

Dars jihozlari: doska, AKT vositalari, daftar, bo'r, taqdimot, didaktik o'yinlar, metodlar.

Darsning borishi:

I. Tashkiliy qism:

a) salomlashish;

b) navbatchi axborotini tinglash.

Quyidagi savollar bilan o'quvchilarga murojaat etiladi.

- Bir yilda necha fasl bor?

- Hozir qaysi fasl?

- Bugun havo qanday?

d) nutq mashqi:

Ekranda nutq mashqi uchun tilni harakatga keltiradigan turli xil mashqlar bajarilgan video namoyish etiladi. O'quvchilar birgalikda bajaradilar.

II. Asosiy qism. O'tgan mavzuni so'rash:

– O'tgan darsda qanday mavzu bilan tanishgan edik?

– O'tgan darsda “Bosh kiyim va uning ahamiyati” degan mavzu bilan tanishgan edik.

– Qanday bosh kiyimlarni bilasiz?

– Shapka, shlyapa, do'ppi, kepka, ro'mol, sharf, telpak va hokazo.

– Barakalla, bolajonlar! Bugun esa mavsumga qarab bosh kiyim tanlashni o'rganamiz.

Hozir bir o'yin o'ynaymiz. Kiyimlarning mos qismini topasiz va nomini aytasiz.

O'tgan mavzuga oid mashq bajariladi.

III. Yangi mavzuga zamin hozirlash.

Yil fasllari so'raladi. Fasllarda havo qanday bo'lishi aytiladi.

IV. Yangi mavzu bayoni.

Ekranda 4 ta faslga oid rasmlar namoyish etiladi. O'quvchilar har bir faslda

kiyiladigan bosh kiyimlarni “+” belgisi bilan, noto‘g‘ri javobni “x” belgi bilan belgilaydilar. O‘quvchilarning ishlari tekshiriladi.

V. Mustahkamlash.

Nuqtalar o‘rniga mos harflarni topib, doskaga yoziladi. So‘ng tarbiyaviy ahamiyati aytiladi.

Eshitish mashqi o‘tkaziladi. O‘quvchilarga kiyim nomlari aytiladi. O‘quvchilar esa mustaqil ravishda yozadilar.

VI. Uyga vazifa berish. Bosh kiyim nomlarini o‘rganish (takrorlash).

VII. O‘quvchilarni rag‘batlantirish.

Darsda ishtirokiga ko‘ra o‘quvchilar baholanadilar va o‘quv qurollari bilan rag‘batlantiriladi.

O‘qituvchi faol qatnashgan o‘quvchilarni rag‘batlantiradi, ularga yulduzchalar, kichik rasmchalar berishi mumkin. Eng a‘lochi o‘quvchilarga sinf kutubxonasidagi rangli kitobchalardan o‘qish uchun berishi mumkin. Shuni yodda tutish kerakki, hech qachon bolaning izzat nafsiga tegadigan gaplarni aytmaslik kerak. O‘quvchi noto‘g‘ri javob bergan taqdirda hand siz “sen nega shunday deb o‘ylaysan?” deb so‘rab, undan keyin to‘g‘ri javobni tushuntiring.

VIII. Darsni yakunlash.

Xulosa. Zero, bu metodlar sara rasm va samarali metod ekanligi tajribalarda o‘z isbotini topmoqda. Ayni paytda har bir o‘qituvchi pedagogik texnologiyalarga ko‘rko‘rona emas, balki ijodiy yondashish kerakligini ta’kidlab o‘tish joiz. Nutq o‘stirish darslarida talaffuzga o‘rgatish ishlari o‘tkaziladi (to‘g‘ri talaffuz mashqlari, uni korreksiyalash), ammo asosiy diqqat bunga emas, balki turli nutqiy malakalami shakllantirishga qaratiladi. Savollarga javoblar, hikoyalarni, rasmlarni turli tasvirlash, suhbat va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Idiyeva N.E. “Ajurli arra” interfaol metodining mazmun va mohiyati. Образование наука и инновационные идеи в мире. №10. Часть-1. Декабрь 2022.
2. Idiyeva N. Особенности применения информационно-коммуникационных технологий в начальном образовании. ISSN 2181-6833. Pedagogik mahorat. 2-son. Fevral. Buxoro: - 2025.
3. Idiyeva N. Формирование навыков чтения у младших школьников: современные подходы и методики. Osiyo xalqaro universiteti axborotnomasi. 2025, №2. Buxoro: “Kamolot” nashriyoti. / <https://scientificjournal.uz/>
4. Ляпидеский С., Шаховский С. Нарушения речи и голоса у детей. – М.: «Просвещение». 1975.
5. Maxsus pedagogika. Darslik. – T.: “Fan va texnologiya”, 2014, 368 bet.
6. Muminova L., Maxmudova O., Karimova Sh. Nutqni tekshirish va rivojlantirish bo‘yicha logopedik albom. Qo‘llanma. – T.: 2016.

M.PYUZONING “CHO‘QINTIRGAN OTA” ASARIDA MEHRIBON VA HIMOYACHI OTA ARXETIPI.

*Ro‘ziyeva Dilyayra Nurmurodovna-
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi,
Ichki ishlar vazirligi Buxoro akademik litseyi
Tillarni o‘rganish kafedrası
ingliz tili fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada M. Pyuzoning “Cho‘qintirgan ota” asaridagi bosh qahramon Vito Korleone — murakkab va ziddiyatli shaxs sifatida tasvirlanadi. U mehribon ota va donishmand rahbar bo‘lib, oilasini va mafiyaviy tuzilmasini himoya qilishda

qat'iyatli va shafqatsizdir. Vito Korleone ning rahbarligi ostida qattiq nazorat, korrupsiya va jinoyatchilik tizimi rivojlanadi, bu esa jamiyat uchun xavf tug'diradi. Shuning bilan birga uning oilaviy munosabatlari, ayniqsa, farzandlari bilan bo'lgan aloqalari murakkab va muammolidir; ayniqsa, o'g'li Maykl otasining yo'ldan borib, yanada shafqatsiz yetakchiga aylanadi. Vito Korleone obrazi bir tomondan mehribon va donoligi bilan ajralib turadigan rahbar sifatida, ikkinchi tomondan esa, jinoyat olami vakili sifatida yoritiladi.

Kalit so'zlar: ota, rahbar, donishmand, ichki ziddiyatlar, mehribon va dono yetakchi, mafiya hayoti, jinoyat olami.

Adabiyotda bosh qahramonning obrazi muhim estetik va g'oyaviy ahamiyatga ega bo'lib, u nafaqat asarning dinamikasini belgilaydi, balki ijtimoiy, axloqiy va falsafiy masalalarning yoritilishiga xizmat qiladi. Bosh qahramon har qanday badiiy asarning markaziy timsoli bo'lib, uning xarakterini ochib berish, ichki kechinmalari va rivojlanish jarayonini aks ettirish asarning asosiy vazifalaridan biridir. Shuningdek, bosh qahramonning ichki dunyosi va qarashlari muallifning g'oyxaviy-ma'naviy nuqtai nazarini ifoda etish orqali asarga chuqur falsafiy mazmun baxsh etadi hamda o'quvchida hissiy-ta'sir uyg'otadi.

Shunday murakkab va dinamik bosh qahramonlar aks ettirilgan asarlar qatoriga amerikalik yozuvchi Mario Pyuzoning "Cho'qintirgan ota" va o'zbek yozuvchisi T. Malikning "Shaytanat" romanlari kiradi. Mazkur asarlar bosh qahramonlari o'z xarakteri, shaxsiy hayotidagi murakkabliklari va jamiyatdagi o'rinlari jihatidan farq qilsa-da, umumiy jihatlar ham mavjud. Ikkala asarda ham bosh qahramonlar muayyan bir jinoiy muhitda o'z mavqeini shakllantirgan, shaxsiy hayot va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatlarga duch kelgan shaxslar sifatida tasvirlangan.

"Cho'qintirgan ota" romani italyan mafiya hayoti va uning ichki qoidalari asosida rivojlanadi. Asar jinoyatchilik, oilaviy munosabatlar, hokimiyat va o'ch olish mavzulariga bag'ishlangan bo'lib, Korleone oilasi va uning rahbari Don Vito Korleone hayotini yoritadi. Vito Korleone — Nyu-Yorkdagi eng qudratli mafiya oilasining boshlig'i bo'lib, u o'z nufuzini odamlar orasida hurmat va ishonch orqali mustahkamlaydi. Uning boshqaruvi ostida oilaviy sadoqat va himoya tamoyillari ustun turadi. Asar davomida, urushdan keyingi AQShda narkotik savdosi bilan bog'liq muammolar yuzaga kelib, Korleone oilasi bu nizoga aralashadi. Vito Korleone raqiblari tomonidan otib ketilgan bo'lsa-da, tirik qoladi va o'g'li Maykl Korleone oila boshqaruviga o'tadi. Maykl dastlab jinoiy dunyodan uzoq turishga harakat qilsa-da, oila taqdiri uni bu yo'lga majbur qiladi.

Asarning markazida oila munosabatlari va sadoqat qadriyatlari turadi. Vito Korleone hokimiyatni donolik bilan boshqaradi, kuch ishlatishdan ko'ra, diplomatiya va ta'sir o'tkazishni afzal ko'radi. Maykl esa shafqatsizroq va yangi uslubdagi hukmronlikni tanlaydi. Korleone oilasining faoliyati qonun doirasidan tashqarida, odatlar va oila g'ururi asosida amalga oshiriladi.

Vito Korleone obrazi klassik adabiyotdagi kuchli yetakchi timsoli bilan uyg'unlashgan holda, ham geroik, ham tragik qirralarga ega. U rasmiy qonunlarga emas, balki o'zining shaxsiy qoidalari va mafiya jamoasining urf-odatlariga amal qiladi. U uchun oila ustuvor ahamiyatga ega bo'lib, oila a'zolarining himoyasi va farovonligi uchun har qanday choralarni ko'rishga tayyor. Shuningdek, u farzandlarini kuchli, sodiq va aqlli inson bo'lib voyaga yetkazishga intiladi.

Vito Korleone nafaqat uyushgan jinoyat dunyosining rahbari, balki mehribon ota sifatida ham tasvirlanadi. Uning oilasiga bo'lgan munosabati oilaviy qadriyatlarning ahamiyatini yuksaltiradi. Uning hayot falsafasida "oilaga ega bo'lish — haqiqiy boylik va kuchga ega bo'lish demakdir" degan fikr mujassam. Vito farzandlaridan Maykl ni jinoiy dunyodan uzoq tutishga harakat qiladi, ammo uning orzusi amalga oshmaydi. Boshqa farzandlari Santino (Sonni) va Fredo esa o'z xarakteri va iroda kuchiga ko'ra turlicha tarbiyalangan bo'lib, bu ularning hayot taqdirida muhim rol o'ynaydi. Maykl esa otasining

o'rnini egallab, yanada shafqatsiz va qattiqqo'l rahbarga aylanadi.

Vito Korleone qarorlarini har doim ehtiyotkorlik bilan qabul qiladi, oila a'zolarini hayotning sinovlariga tayyorlashga intiladi. U bolalarini jinoyat olamidan saqlashni istasada, bunday imkoniyat cheklanganligini anglaydi. Uning farzandlari orasidagi ziddiyatlar va ularning oxir-oqibat halok bo'lishi oiladagi murakkab ijtimoiy-siyosiy vaziyatni yanada chuqurlashtiradi.

Vito Korleone — ota sifatida mehribon va himoyachi, biroq uning dunyoqarashi farzandlari uchun murakkab va sinovlarga to'la taqdirni keltirib chiqaradi. U oilasini jinoiy dunyoning zararli ta'siridan himoya qilmoqchi bo'lsa-da, bunday himoya imkon emasligini chuqur anglaydi. Uning jinoiy faoliyati farzandlarining hayotiga uzoq muddatli salbiy ta'sir ko'rsatadi, va natijada Maykl uning o'rnini egallab, yanada shafqatsizroq va sovuqqon yetakchiga aylanadi. Vito Korleone ikki tomonlama obraz sifatida tasvirlanadi: bir tomondan mehribon, adolatli ota, ikkinchi tomondan esa uyushgan jinoyatchilik dunyosining shafqatsiz rahbari.

U nafaqat mafiya oilasining boshlig'i, balki juda tajribali va dono rahbar sifatida ham o'rin olgan. Vito do'stlariga va sodiq tarafdorlariga sodiq bo'lib, xiyonatni hech qachon kechirmaydi. Zo'ravonlikni esa oxirgi chora sifatida ko'radi va ko'proq muammolarni muloqot va diplomatiya yo'li bilan hal qilishga intiladi. Agar davlat qonunlari samara bermasa, u o'zining qoidalarini asosida ish yuritarkan, adolatni ta'minlashni o'z zimmasiga oladi. Aynan shu printsiplar Vito Korleone mafiya dunyosidagi ideal, hurmatga sazovor yetakchiga aylantiradi va uning shaxsiy kodeksi uning kuch manbai bo'lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, Vito Korleone o'zining murakkab shaxsiyatida ko'plab ijobiy sifatlarni mujassamlashtirgan, bu esa uni o'z davrining pozitiv va hurmatga sazovor qahramoniga aylantiradi:

- Oilaparvar va sadoqatli ota: Asarning bosh qahramoni sifatida Vito Korleone birinchi navbatda oilasini hamma narsadan ustun qo'yadi. Farzandlari, rafiqasi va yaqin qarindoshlarini himoya qilish uchun jonini berishga tayyor. U oilani jamiyatning eng muhim bo'g'ini deb hisoblaydi va uning barqarorligini har qanday narsadan yuqori qo'yadi.

- Aqlli va diplomatik rahbar: Vito muammolarni zo'ravonlik bilan emas, aql bilan hal qilishga intiladi. U do'stlariga ham, raqiblariga ham hurmat bilan munosabatda bo'ladi. Mashhur "I'll make you an offer you can't refuse" iborasi uning diplomatik, ammo qat'iy uslublarini yaxshi ifodalaydi.

- Adolatga intilish: Garchi u jinoiy dunyoda faoliyat yuritgan-da, o'zining adolat tushunchasi mavjud. U ko'plab hollarda qonun ishlamaydigan vaziyatlarda odamlar uchun adolat kafolati bo'ladi. Masalan, asarda u do'sti Amerigo Bonaseraga yordam berib, rasmiy sud tizimining qoniqarsizligidan keyin o'z qoidalarini asosida adolatni ta'minlaydi.

- Hurmat va obro'ga ega shaxs: Vito Korleone nafaqat o'z oilasi va tarafdorlarining, balki boshqa mafiya oilalari va siyosatchilar orasida ham katta hurmatga ega. U qo'rquvga emas, ishonch va sadoqatga asoslangan yetakchilik qiladi.

- Saxiy homiy: U jamoasidagi insonlarga moddiy va ma'naviy yordam ko'rsatishga tayyor. Qiyin ahvoldagi odamlarni qo'llab-quvvatlashni sharaf deb biladi.

- His-tuyg'ularini nazorat qila olish: Vito hech qachon to'g'ridan-to'g'ri tuyg'ulariga berilib qaror qabul qilmaydi. U har doim vaziyatni tahlil qilib, eng maqbul yo'lni tanlaydi. Masalan, Bruno Tattaliya va Sollotsso bilan muzokaralarda hissiyotlarga berilmay, strategik fikrlaydi va o'z qoidalariga sodiq qoladi.

- Qat'iyatli va irodali inson: Har qanday qiyinchilikka qaramay, Vito o'z maqsadidan qaytmaydi. Yoshligida Don Fanuchchiga qarshi chiqqanida ham u ehtiyotkorlik bilan, aqlli usulda harakat qilgan. Uning irodasi va zukkoligi Nyu-Yorkdagi mafiya dunyosida asosiy kuchga aylanishiga asos bo'ladi.

U mafiya yetakchisi bo'lsa-da, o'zining adolati, sadoqati va donoligi bilan muxlislar qalbida mustahkam o'rin egallaydi. Biroq, uning salbiy jihatlari ham bor:

- Jinoiy faoliyat: U uyushgan jinoyatchilikni boshqaradi, qotillik, tamagirlik, qo'rqitish va noqonuniy bizneslar bilan shug'ullanadi. Bu faoliyat jamiyat uchun jiddiy xavf hisoblanadi. Vito jinoiy tizim an'analarga rioya qilgan holda, o'z hokimiyatini mustahkamlash uchun raqiblarini yo'q qilish, siyosatchilar va huquq-tartibot organlarini boshqarish kabi usullarga murojaat qiladi.

Natijada, Vito Korleone nafaqat zo'ravonlik asosida hukmronlik qiladigan shaxs, balki insoniylik va aqllilikni uyg'unlashtirgan, o'zining murakkab shaxsiy kodeksiga ega bo'lgan obrazdir.

“Woltz was not a stupid man, he was merely a supremely egotistical one. He had mistaken the power he wielded in his world to be more potent than the power of Don Corleone. He had merely needed some proof that this was not true. He understood this message. That despite all his wealth, despite all his contacts with the President of the United States, despite all his claims of friendship with the director of the FBI, an obscure importer of Italian olive oil would have him killed. Would actually have him killed!”

Vito Korleone Gollivud prodyuseri Jek Voltsni mafiya qoidalarini bo'yicha tarbiyalaydi. Vols Vitoning tanishlaridan biri – qo'shiqchi Jonni Fonteyn uchun kino rolini berishdan bosh tortadi. Korleone masalaga muloyimlik bilan yondashib, avvalo muomala va taklif bilan uni rozi qilishga urindi. Ammo Volts rad etganidan so'ng, Vito uning otining kesilgan boshini yotog'iga tashlashni buyuradi. Bu jazo Volts uchun og'ir zarba bo'ladi va u darhol talabni bajaradi. Garchi Vito Korleone murakkab va prinsipial shaxs sifatida tasvirlangan bo'lsa-da, u uyushgan jinoyatchilik tizimining rahbari bo'lib, uning xatti-harakatlari jamiyat uchun xavf tug'diradi.

- Qat'iy nazorat va shafqatsizlik. U o'z hukmronligini saqlab qolish uchun hech narsadan qaytmaydi. Agar biror shaxs uning “olam va odob” qoidalariga zid ish qilsa, uning oqibati o'lim yoki qattiq jazo bo'ladi. Bu shafqatsizlik uning dushmanlaridan tashqari, ba'zan o'z odamlariga nisbatan ham qo'llaniladi. Romanda Vito Korleone o'z oilasi va mafiya tuzilmasining barqarorligini ta'minlash uchun qattiqqo'llik va shafqatsizlikni namoyon qiladi. Uning hukmronligiga tahdid solgan har qanday shaxs og'ir jazolanadi, hatto agar u o'z atrofidagi odamlar bo'lsa ham. Vito Korleone o'z odamlaridan biri – Polli Gatoni o'ldirishga buyuruq beradi. Polli Vito Korleonega suiqasd uyushtirilganida uning yonida bo'lmagan va xiyonatda gumon qilinadi. Uning xiyonati yuz foiz isbotlanmagan bo'lsa ham, Vito hech qanday tavba va kechirimga yo'l qo'ymaydi.

“The actual execution of Gatto was a cut-and-dried chore. The problem was, who should the caporegime bring up from the ranks to replace Gatto in the Family?”

Bu holat Vito Korleoning qat'iy nazorati va shafqatsizligini ko'rsatadi. Vito nafaqat rahbar, balki kuchli mafiya ustози sifatida o'z hukmronligini shafqatsiz yo'llar bilan ta'minlaydi. Uning qat'iy nazorati va jazo tizimi mafiya iyerarxiyasida tartib va intizomni saqlab turishning asosiy omillaridan biridir.

- Korruptsiya va davlat tizimiga ta'sir. Vito Korleone siyosiy tizimni o'z manfaatlari uchun ishlatadi. Sudyalari, politsiya va siyosatchilarni sotib olib, qonunlarni o'z xohishiga ko'ra buzadi. Bu jamiyatda adolat va qonun ustuvorligiga jiddiy tahdid soladi.

- Oilaviy munosabatlarda muammolar. Garchi u oilasi uchun hamma narsani qilsa-da, uning jinoiy dunyodagi faoliyati farzandlariga ta'sir qiladi. Masalan, uning o'g'li Santino (Sonni) shafqatsiz va his-tuyg'ularini nazorat qila olmaydigan insonga aylanadi, bu esa uning halokatiga sabab bo'ladi. Maykl esa oilasini himoya qilish maqsadida otasining yo'lidan yuradi va u ham zo'ravonlikka qo'l uradi. Maykl Korleone dastlab oilasining jinoiy dunyosiga aralashishni istamaydi va tinch hayot kechirishni xohlaydi. Ammo otasiga va oilasiga qilingan hujumlar uni o'zgartiradi. Vaqt o'tishi bilan u Vito Korleonedan ham shafqatsizroq rahbarga aylanadi.

“Carlo had to be killed. Because treachery can't be forgiven. Michael could have forgiven it, but people never forgive themselves and so they would always be

dangerous. Michael really liked Tessio. He loves his sister. But he would be shirking his duty to you and his children, to his whole family, to me and my family, if he let Tessio and Carlo go free. They would have been a danger to us all, all our lives.”

Maykl otasidan farqli ravishda raqiblariga va hatto xiyonat qilgan oila a'zolariga nisbatan ham qattiqqo'l va murosasiz bo'ladi. U hatto o'z jiyani Karlo Ritssini (opasi Konningning eri) xiyonat qilgani uchun o'ldirishga buyruq beradi. Vito Korleone oilasi uchun hamma narsaga tayyor bo'lsa-da, uning jinoiy dunyodagi faoliyati farzandlarining hayotini vayron qiladi. Maykl tinch hayot kechirishni xohlagan bo'lsa-da, oxir-oqibat otasining yo'lidan ketib, yanada kuchli va shafqatsiz mafiya yetakchisiga aylanadi. Bu esa Vito Korleone oilaviy munosabatlarda muammolarga sabab bo'lganini ko'rsatadi.

Do'st va dushman o'rtasidagi chegarani bilmaslik. Vito Korleone bir tomondan hurmatli inson bo'lsa, ikkinchi tomondan u do'stlik va dushmanlik o'rtasida aniq chegara o'rnatgan olmaydi. U odamlarga yordam beradi, lekin shu bilan birga, yordam olganlardan sadoqatni talab qiladi. Bu esa ayrimlar uchun og'ir yuk bo'lib qolishi mumkin. Vito Korleone do'stlarga yordam berishni sharaf deb biladi, ammo bu yordam shartli – u hech qachon bepul yordam bermaydi. U do'st va dushmanni farqlaydi, ammo uning tushunchasida do'stlik, sadoqatga asoslangan munosabatdir. Bu tushuncha ayrim odamlar uchun og'ir yuk bo'lishi mumkin, chunki yordam olgan shaxs uning qarzigacha aylanadi va kelajakda Don Korleone xohishiga ko'ra ish tutishi kerak bo'ladi.

M. Pyuzoning “Cho'qintirgan ota” asaridagi bosh qahramon Vito Korleone — murakkab va qarama-qarshi xususiyatlarga ega shaxsdir. U mehribon ota va dono rahbar sifatida ajralib turadi, ammo baribir uyushgan jinoyatchilik dunyosining yetakchisi bo'lib qoladi. Uning jasorati va dono qarorlari hurmatga sazovor bo'lsa-da, shafqatsizligi va noqonuniy harakatlari uning asosiy kamchiliklaridan biri sifatida ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga, Vito Korleone obrazi bir tomondan mehribon va dono yetakchi, boshqa tomondan esa jinoyat olamining kuchli vakili sifatida ifodalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Puzo, M. (1969). The Godfather. New York: G.P. Putnam's Sons.
2. Dyer, R. (2002). The Godfather and Its Legacy: Mafia Fiction and American Culture. Journal of Popular Culture, 35(3), 123-140.
3. Santoro, V. (1999). Mafia Leadership and Family Dynamics in The Godfather. Crime and Popular Culture, 8(2), 67-85.
4. Scorsese, M. (Director). (1972). The Godfather [Film]. Paramount Pictures.
5. Kitada, N. (2003). The Code of Silence: Power and Loyalty in Mafia Narratives. Journal of American Studies, 37(4), 529-545.

АЛОҲИДА ТАЪЛИМ ЭҲТИЁЖЛАРИ БЎЛГАН БОЛАЛАРНИНГ ТАЪЛИМ ОЛИШИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШГА ЭРИШИШ ШАРТ- ШАРОИТЛАРИ

Идиева Нигинабону Эркин қизи,

Осиё халқаро университети таянч докторанти.

Аннотация. Ушбу мақолада алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ўқиш дарсларини оптималлаштириш масалалари атрофлича кўриб чиқилади. Муаллиф таълим жараёнини самарали таъкил этиш учун индивидуал ёндашув, мослаштирилган ўқув материаллари, замонавий технологиялардан фойдаланиш ва малакали мутахассислар иштирокини муҳим омиллар сифатида кўрсатади. Шунингдек, инклюзив таълим концепцияси асосида болаларнинг ижтимоий интеграцияси ва соғлом ўсишига хизмат қилувчи шарт-шароитлар таҳлил этилади. Мақолада таълим сифатини яхшилаш учун амалий таклифлар ҳам баён этилган.

Калит сўзлар: алоҳида таълим эҳтиёжлари, инклюзив таълим, оптималлаштириш, индивидуал ёндашув, мослаштирилган ўқув материаллари, технологияли таълим, таълим муҳити, педагогик қўллаб-қувватлаш.

Кириш. Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган ўқувчилар (АТЭБЎ) билан ишлаш

– бу мураккаб, бироқ жуда муҳим жараён бўлиб, ўқитувчи ва таълим муассасасининг тайёргарлиги, сабр-тоқат ва касбий маҳоратини талаб қилади.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларга таълим бериш жуда долзарб масала бўлиб, бу болаларнинг интеллектуал, жисмоний ёки эмоционал эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда, уларга муносиб таълим бериш муҳим аҳамиятга эга. Бундай болаларнинг ўқиш дарсларини оптималлаштириш, уларнинг шахсий хусусиятларига мос келадиган ўқитиш жараёнларини яратишни талаб қилади. Бу мақсадга эришиш учун эса махсус шарт-шароитлар ва мувофиқлаштирилган ўқитиш методлари зарур.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларнинг ўқиш даражаси ва муаммолари ҳам йўқ эмас, албатта. Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар турли ҳолатларда бўлиши мумкин. Бу болаларда:

- Интеллектуал бузилишлар: (масалан, маърузалар ва ёзишда қийинчиликлар);
- Жисмоний муаммолар: (масалан, ишлатишда аниқ кўникмалар ёки моторика муаммолари);
- Психологик ва эмоционал муаммолар: (масалан, ёпишган ёки ижтимоий адаптациядаги муаммолар).

Бу муаммолар ўқиш жараёнини сўнгги самарали бўлмайдиган ҳолга келтиради. Шунга кўра, таълим жараёнини мослаштириш ва индивидуаллаштириш зарур.

Бугунги кунда ўқиш дарсларини оптималлаштиришга йўналтирилган бир қанча стратегиялар белгилаб олинган. Ўқитиш дарсларини оптималлаштириш учун турли стратегиялар ва усуллар қўлланилади. Бу болаларнинг индивидуал эҳтиёжларига мос келиши керак.

Индивидуал ўқитиш усулларини қуйидагича таҳлил қиламиз:

- Ҳар бир боланинг ўқиш қобилиятлари, ментал ва жисмоний ҳолатлари ўрганилиб, шунга мос дарслар ташкил этилади.
- Асосий мақсадимиз – болани қўллаб-қувватлаш ва унинг қобилиятларини ривожлантириш.

Технология ва модификацияланган ўқитиш материаллари: - Модерн (замонавий) технологиялар, масалан, махсус компьютер дастурлари, интерблок панели ва виртуал ўқитиш қурилмалари ёрдамида дарслар тартибини яхшилаш.

- Ўқитиш материалларининг адаптация қилинган шакллари: графиклар, иллюстрациялар, интерактив ўқитиш воситалари.

Маърифатли ўқитиш методикаси: - Ўқитувчининг нафсга таъсир этиш усуллари ва унга мос шахсни тарбиялаш.

- Таълимнинг психолингвистик ва эмпирик асослари.

Таълим шароитлари болаларнинг муваффақиятли ўқишга таъсир қилади. Шунга кўра, шароитларнинг яхшиланиши дарсларнинг самарали бўлишини таъминлайди.

Мактаб муҳити ҳам муҳим рол ўйнайди: - Мактаб биноларини болалар учун эркин ва қулай қилиш, махсус ўқитиш кабинетлари ташкил этиш.

- Синф ўқувчиларининг сонини чеклаш: кичик синфлар, индивидуал ишлаш.

Ўқитувчи ва психологларнинг роли: - Ўқитувчиларга махсус тренинглар ва семинарлар ўтказиш.

- Психологлар билан ҳамкорлик қилиш, болаларнинг индивидуал эҳтиёжларини ўрганиш ва уларга мос келадиган таклифларни бериш.

Инклюзив таълим — алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларнинг жамиятга интеграциясини таъминлаш. Бу болаларнинг ижтимоий адаптациясига ёрдам беради ва уларнинг ўқишдаги ва ҳаётдаги натижаларини яхшилайти.

Устознинг малака ва тажрибаси беқиёсдир: - Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар билан ишлашда махсус тренинг ва квалификацияга эга бўлган мутахассислар, ўқитувчилар.

- Устозларнинг индивидуал педагогик ёндашувларни ўрганиш ва қўллаш бўйича доимий тарзда тайёргарликдан ўтказилиши.

Ижтимоий ва эмоционал қўллаб-қувватлаш бола ривожланиши учун катта аҳамиятга эга: - Ўқувчиларнинг ижтимоий ва эмоционал ҳолатини кузатиш ва уларга мос ёрдам кўрсатиш.

- Синфда ўқиш ва ижтимоий муносабатларнинг мувозанатини сақлаш учун махсус дастурлар ва ишлаш усуллари ишлаб чиқиш.

Оила ва мактабнинг ҳамкорлиги: - Оила ва мактаб ўртасида самарали алоқа ва ҳамкорликни таъминлаш.

- Оилаларга болаларининг таълим эҳтиёжлари бўйича маълумот бериш ва уларга махсус маслаҳатлар ёрдамида қўллаб-қувватлаш.

Мукофот ва мотивация тизимини йўлга қўйиш: - Ишларнинг натижаларини рағбатлантириш ва мотивация бериш, фойдали усуллар, мукофотлар ва шарофатлар.

Ушбу шарт-шароитлар ҳар бир боланинг индивидуал талабларига мос таълимнинг самарадорлигини таъминлашга қаратилган.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун оптимал таълим шароити яратиш — бу жисмоний муҳитни эмас, балки инсонпарвар, мослашувчан, қўллаб-қувватловчи таълим муҳитини ташкил этишдир.

Ихтисослаштирилган таълим муассасалари таълим-тарбия бериш, коррекциялаш ва даволаш-соғломлаштириш муассасалари ҳисобланади ҳамда алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларнинг умумий ўрта таълим олишда ва уларни билиш имкониятларига мувофиқ тарбиялашда, уларнинг жамиятга мослашуви ва интеграциялашувида кўмаклашиш, шунингдек, ижтимоий ёрдамга муҳтож оилаларга фарзандларини тарбиялаш ва уларга таълим беришда ёрдам кўрсатиш мақсадида ташкил этилади.

Хулоса. Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларнинг таълим олишини оптималлаштиришга эришиш шарт-шароитлари – бу таълим жараёнида самарадорликка, тенг имкониятларга ва ҳар бир боланинг ривожланиш салоҳиятини очишга қаратилган махсус ташкил этилган муҳит ва методлар мажмуасидир.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ўқиш дарсларини оптималлаштириш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун индивидуал ёндашувлар, мослаштирилган материаллар ва муваффақиятли шарт-шароитлар зарур. Мактабларда ўқитувчиларнинг, психологлар ва мутахассисларнинг ўзаро ҳамкорлиги, технологияларнинг жорий этилиши таълим сифати ва болаларнинг ижтимоий ҳаётини яхшилашга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ТАРТИБИ БЎЙИЧА УСЛУБИЙ ҚЎЛЛАНМА. Тошкент – 2024 йил.

2. Шомахмудова Р. ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ АСОСЛАРИ. Ўқув-методик қўлланма. ТОШКЕНТ – 2007.

3. Идиева, Н. Э. The effectiveness of teaching primary school students their native language and reading literacy through digital technologies. American Journal of Language, Literacy and learning in STEM education. Volume 01, Issue 09, 2023. ISSN (E): 2993-2769.

4. Идиева, Н. Э. Methods of using ICT in teaching primary students to work on artistic works in mother language and reading literacy lessons. American Journal of Education and Evaluation Studies. Vol. 1. No.7. (Oct.2024), E-ISSN: 2997-9439.

5. Идиева, Н. Э. Особенности применения информационно-коммуникационных технологий в начальном образовании. ISSN 2181-6833. Педагогик маҳорат. 2-сон. Февраль. Бухоро: - 2025.

6. Идиева, Н. Э. Формирование навыков чтения у младших школьников:

современные подходы и методики. Осиё халқаро университети ахборотномаси. 2025, №2. Бухоро: "Kamolot" нашриёти. / <https://scientificjournal.uz/>

BOSHLANG'ICH SINFLAR UCHUN YARATILGAN YANGI O'QISH-SAVODXONLIK DARSLIKLARINING G'OYAVIY-METODIK TAHLILI

Xayrullayeva Nafisa
Osiyo Xalqaron Universiteti
M1 -BT -24 -Guruhi talabasi

Annotatsiya: Mazkur tezisda boshlang'ich sinflar uchun yaratilgan yangi o'qish-savodxonlik darsliklarining g'oyaviy-metodik tahlili yoritilgan. Unda darsliklarda ilgari surilgan asosiy g'oyalar, pedagogik yondashuvlar, mavzularning bolalar yoshiga mosligi, o'quv materiallarining bosqichma-bosqichlik tamoyiliga asoslanganligi hamda savodxonlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik usullar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, yangi darsliklarning milliy qadriyatlar, tarbiyaviy g'oyalar va zamonaviy ta'lim talablariga javob berishi hamda interaktiv yondashuvlar asosida tuzilgani alohida e'tirof etiladi. Tezisda amaldagi o'quvchilarning qiziqishlari va individual yondashuvlar hisobga olingani, shuningdek, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirish, matn bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish kabi jihatlar ilmiy-metodik asosda tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, o'qish darsligi, savodxonlik, metodik tahlil, pedagogik yondashuv, milliy qadriyatlar, interaktiv usullar, bolalar psixologiyasi, matn ustida ishlash, tanqidiy fikrlash.

Mustaqil O'zbekiston ta'lim tizimida so'nggi yillarda olib borilayotgan islohotlar natijasida boshlang'ich ta'lim bosqichining mazmuni, shakli va metodlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Zero, aynan boshlang'ich ta'lim bosqichi – bolalarning fikrlash, nutq, tafakkur, o'qish va yozish ko'nikmalari shakllanadigan eng muhim poydevor bosqichidir. Bu bosqichda berilgan ta'lim sifati nafaqat keyingi ta'lim pog'onalarining samaradorligini, balki shaxsning hayotga, bilim olishga bo'lgan munosabatini ham shakllantiradi.

Ayniqsa, o'quvchilarning savodxonligini shakllantirishga qaratilgan o'qish darslari va darsliklari muhim ahamiyat kasb etadi. O'qish – bu nafaqat matnni tovushlab o'qish, balki o'qilgan matn mazmunini tushunish, tahlil qilish, undagi g'oya va axloqiy-me'yoriy tamoyillarni anglay olishdir. Shu jihatdan olib qarganda, yangi o'qish-savodxonlik darsliklarining g'oyaviy-metodik asoslarini o'rganish, ularning tarkibi, mavzular tanlovi, uslubiy yondashuvi va pedagogik qadriyatlari ta'lim sifatini baholashda muhim mezon bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur tezisda yangi darsliklarning tuzilishi, undagi mavzularning bolaning yosh xususiyatlariga mosligi, milliy qadriyatlar asosida tanlangan matnlar, didaktik materiallar, savol-javob va topshiriqlar tahlil qilinadi. Shuningdek, o'qish darslarining metodik qurilishi, darsliklardagi o'qituvchiga mo'ljallangan tavsiyalar, o'quvchilarning qiziqishini uyg'otishga xizmat qiladigan interaktiv yondashuvlar, multimediya vositalaridan foydalanish imkoniyatlari ham ilmiy-metodik nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi.

Bu tahlil orqali zamonaviy o'quvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan, ularni mustaqil o'qishga va tahliliy fikrlashga o'rgatadigan samarali darsliklar qanday bo'lishi kerakligi yuzasidan xulosalar chiqariladi.

Bugungi kunda ta'lim mazmunini yangilash, zamonaviy pedagogik yondashuvlarga asoslangan darsliklar yaratish O'zbekiston ta'lim tizimida ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limda o'qish va savodxonlik darsliklarini zamonaviy yondashuvlar asosida yaratish orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash, matn bilan ishlash, mantiqiy tafakkur va estetik didini rivojlantirish maqsad qilinmoqda.

Yangi avlod o'qish-savodxonlik darsliklari mazmuni jihatidan ilgari chop etilgan darsliklardan tubdan farq qiladi. Avvalo, ushbu darsliklarda matnlar tanlovi bola tafakkurini rivojlantiruvchi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdiruvchi, mehr-

oqibat, vatanga muhabbat, tinchliksevarlik, mehnatsevarlik kabi g'oyalarni targ'ib qiluvchi yo'sinda tuzilgan. Matnlar orasida bolalar adabiyotining mumtoz namunalarini bilan bir qatorda zamonaviy yozuvchilarning ibratli hikoyalari, ertaklar, maqollar, she'rlar ham berilgan bo'lib, ular o'quvchilarning ruhiy-axloqiy tarbiyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

Metodik yondashuvlar nuqtai nazaridan qaralganda, yangi darsliklarda differensial ta'limga, interfaol metodlarga, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga, o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida urg'u berilgan. Har bir mavzudan keyingi savollar, topshiriqlar, rasmiy, og'zaki va yozma ifoda bilan bog'liq mashqlar bolalarni fikrini to'g'ri bayon qilish, dalillash, asoslash, baholash va muhokama qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Ayniqsa, "Savol-javob qilamiz", "Fikr bildir", "Matnga asoslanib ayt", "Ijodiy topshiriq bajar" kabi topshiriqlar metodik jihatdan qulay, bola yoshiga mos va amaliyotga yo'naltirilgan.

Yangi o'qish darsliklarida multimediya va raqamli resurslardan foydalanishga doir ko'rsatmalar ham mavjud. Bu esa zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'quv jarayoniga tatbiq etish imkonini beradi. QR-kodli audio va video materiallar orqali o'quvchi mustaqil ravishda matnni tinglashi, personajlar obrazini tasavvur qilishi, o'z fikrini boyitishi mumkin.

Darsliklarning ijtimoiy-psixologik foydasi ham e'tiborga loyiq. Masalan, do'stlik, mehr-oqibat, halollik, tabiatni asrash kabi g'oyalar o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini, jamoada ishlash ko'nikmalarini, tengdoshlari bilan muomala madaniyatini shakllantiradi. Shuningdek, topshiriqlarda bolaning ijodiy fikrlashi, nutqini boyitishi, estetik zavqini rivojlantirishiga xizmat qiluvchi mashqlar berilgan.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, yangi darsliklarda bola yoshi va psixologik xususiyatlariga mos ravishda murakkablik darajasi bosqichma-bosqich oshirib borilgan. Avval sodda gapli matnlar orqali o'qish texnikasi o'rgatilsa, keyinchalik mavzuli matnlar, ijtimoiy-ma'naviy mazmunga ega hikoyalar bilan o'quvchining o'qish tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyati shakllantiriladi. Bu esa savodxonlikning chuqurlashuviga, o'quvchining o'z fikrini mustaqil ifoda etish darajasining oshishiga olib keladi.

Umuman olganda, yangi o'qish-savodxonlik darsliklarining g'oyaviy-metodik asoslari o'quvchilarning shaxsiy va intellektual rivojlanishini ta'minlashga, ularda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga javob bera oladigan, mustaqil fikrlovchi, tafakkurga ega bo'lgan yosh avlodni tarbiyalash yo'lidagi muhim qadamdir.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflar uchun yaratilgan yangi o'qish-savodxonlik darsliklari nafaqat o'quvchilarning savodxonligini shakllantirish, balki ularning mustaqil fikrlash, nutqiy faoliyat, matn bilan ishlash, axloqiy-estetik tarbiyasi kabi ko'plab ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Bu darsliklar o'zining g'oyaviy boyligi, metodik yondashuvi, mavzularning dolzarbligi va zamonaviy o'qitish vositalarini o'zida mujassam etgani bilan ajralib turadi.

Yangi darsliklarda milliy qadriyatlar va umuminsoniy g'oyalar uyg'unlashtirilgan bo'lib, bolalarning ruhiy-ma'naviy kamoloti, Vatanga sadoqat, mehnatsevarlik, mehr-oqibat kabi fazilatlarni anglab yetishlariga keng yo'l ochilgan. O'quv materiallari didaktik jihatdan izchil, bosqichma-bosqichlik asosida tashkil etilgan, bu esa savodxonlikni puxta egallashga imkon beradi.

Metodik jihatdan, darsliklar interfaol, shaxsga yo'naltirilgan, ijodiy fikrlashni rag'batlantiruvchi topshiriqlarga boy bo'lib, o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga oladi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish, multimediya vositalari orqali matnni eshitish, ko'rish va tahlil qilish imkoniyatlarining mavjudligi o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini yanada oshirmoqda.

O'qish darslarining tarbiyaviy, psixologik va didaktik imkoniyatlari chuqur tahlil qilinganda, ularning har bir bo'g'ini o'zaro uyg'unlikda ishlagani yaqqol ko'zga tashlanadi.

Bu esa ta'limning samaradorligini oshirish, natijadorlikka erishish va shaxsni har tomonlama rivojlantirish uchun zamin yaratadi.

Shu boisdan, yangi avlod o'qish-savodxonlik darsliklarini amaliyotga tatbiq etishda o'qituvchilar tomonidan ularning g'oyaviy-metodik xususiyatlarini chuqur anglash, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, har bir o'quvchining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kelgusida bu darsliklar asosida olib boriladigan darslar ta'lim-tarbiya jarayonining yanada takomillashishiga, yosh avlodning bilimli, madaniyatli, ma'naviyatli va tafakkurli shaxs bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi. Shu sababli, mazkur darsliklarning ta'lim tizimidagi roli beqiyos bo'lib, ularni chuqur ilmiy-metodik tahlil qilish, takomillashtirish va amaliyotda to'g'ri qo'llash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ахмедова, Н. Н. Современные методы обучения грамоте в начальной школе / Н. Н. Ахмедова. – Ташкент: Fan va texnologiya, 2022. – 128 с.
2. Назарова, Д. М. Бошланғич синф ўқувчиларида саводхонликни шакллантириш методикаси / Д. М. Назарова. – Тошкент: Ўқитувчи, 2021. – 144 б.
3. Қодирова, З. Оқиш дарсликлари мазмуни ва улардан самарали фойдаланиш / З. Қодирова // Бошланғич таълим. – 2023. – № 2. – Б. 45–49.
4. Хошимова, М. Интерактив ўқитиш усуллари ва уларнинг ўқиш дарсларидаги аҳамияти / М. Хошимова // Халқ таълими. – 2022. – № 6. – Б. 23–26.
5. Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлиги. Бошланғич синфлар учун янги авлод дарсликларини яратиш концепцияси. – Тошкент: Халқ таълими, 2021. – 36 б.

ЎҚИШ САВОДХОНЛИГИ ТАЪЛИМИГА ИНТЕГРАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЛИНГВИСТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАЗМУНИ, ШАКЛ ВА ВОСИТАЛАРИ

Идиева Нигинабону Эркин қизи,

Осиё халқаро университетининг таянч докторанти.

Аннотация. Ушбу мақолада ўқиш саводхонлиги таълимига интегратив ёндашув асосида ўқувчиларнинг лингвистик компетенцияларини ривожлантириш мазмуни, шакл ва воситалари ҳақида фикр ва мулоҳазалар берилган.

Калит сўзлар: интегратив ёндашув, интеграция, лингвистика, компетенция.

Ўқиш саводхонлиги таълимида интегратив ёндашувларнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Ўқиш саводхонлиги таълимига интегратив ёндашувнинг асосий мақсади — ўқувчиларда нафақат ўзбек, балки бошқа тилларда ҳам ижодий ва танқидий фикрлаш қобилиятини шакллантиришдир. Интегратив ёндашувда турли фанлар ва дисциплиналарнинг билимлари ва кўникмалари бирлаштирилади, бу эса ўқувчиларнинг лингвистик компетенцияларини ривожлантиришга замин яратади. Лингвистик компетенция, ўз навбатида, инсоннинг тилни тушуниш, ишлатиш ва ўрганиш қобилиятини белгилайди. Тиллараро боғланишда уларнинг умумий туташ нуқталарини аниқлаш, тузилишини кўриб чиқиш, шунингдек, уйғунлашаётган тиллар ўқув дастурларини солиштириш мақсадга мувофиқ.

Ўқиш саводхонлиги — бу ўқувчи тўғри, мазмунли ва мўътадил ўқиш қобилиятига эга бўлишидир. Лингвистик компетенция эса тилни тушуниш ва ундан самарали фойдаланишни қамраб олади. Бу ўз ичига ёзиш, ўқиш, нутқ ва тилни амалий жиҳатдан мукамал ўзлаштиришни олади.

Мактабда болаларни ўқишга ўргатишдан мақсад оғзаки нутқ юзасидан ўқувчиларда мустаҳкам билим ҳосил қилиш, ишлаб чиқаришнинг, ҳаётнинг ҳамма соҳаларида фаол ижодий фаолият кўрсата оладиган саводли ва маданиятли кишиларни тарбиялаб етиштиришдир. Шу билан бирга: “Бошланғич синфда болаларни мустақил фикрлашга ўргатиш ўрта ва юқори синфлардагига нисбатан

фаркли кечади”. Шу сабабли бошлангич синф ўқитувчисининг масъулияти янада кенг қамровлидир. Дарҳақиқат, ўқувчиларнинг мурғак қалбларига ватанпарварлик туйғулари зукко ва зийрак ўқитувчи ёрдамида ҳамда ўқиш дарслари орқали ҳам сингиб боради. Ўқиш дарслари атроф-муҳит, инсоний муносабатлар, ватаннинг ўтмиши ва ҳозирги кундаги ҳаёти ҳақидаги ўқувчилар билимларини кенгайтиради, дунёқарашларининг шаклланишига, маънавий-ахлоқий тарбиясига катта таъсир кўрсатади. Натижада ўқувчиларда ижобий сифатлар шакллана бошлайди, ватанпарварлик, инсонпарварлик ҳислари ривожланади.

Лингвистик компетентликни шакллантириш коммуникатив компетентлик билан бирга етакчи мақсадлардан бири бўлиб, мактаб ўқувчиларининг тил (лингвистик) ва нутқ ривожланишининг бирлигини таъминлайди, у тил компетенцияси ривожланишининг муваффақиятини белгилайди, чунки унинг ривожланиш даражаси ўқувчиларнинг нутқини ривожланиши билан узвий боғлиқ. Нутқ эса кишининг ташқи дунё билан ўзаро алоқаси сифатида муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, нутқнинг ривожланиши ўқувчининг шахс сифатида шаклланишида ҳам муҳим аҳамиятга эга. С.И.Гальпериннинг фикрига кўра ўқувчи нутқи тафаккур қилиш жараёнида шаклланади. Тафаккур эса унинг атрофидаги одамлар билан нутқ орқали мулоқот қилганда ривожланади. Д. Худойберганова ҳам нутқ яратилиши ҳақидаги назарияда тил ва тафаккур муносабати ўта долзарб муаммолардан бири ҳисобланиши, нутқ яратилиши жараёнининг тафаккур билан алоқаси психолингвистикада “нутқ яратилиши модели” деб номланувчи схемаларда акс эттирилиши таъкидлайди. Бу моделларнинг деярли барчасида Л.С.Виготский томонидан илгари сурилган “Фикрдан маънога – маънодан сўзга” деган концепция ўз аксини топганлигини айтиб ўтади. С.Л.Рубинштейн, Д.Б.Эльконин ҳам таълим жараёнининг муҳим шартларидан бири сифатида таълим олувчиларда тафаккурнинг ривожланиши эканлигини таъкидлайдилар. Шу сабабдан ҳам нутққа қўйилаётган талаб азалдан таълим-тарбия тизимида етакчи ўринни эгаллайди. Ўқувчининг нутқи ва тафаккурини ўстириш барча фанларга дахлдор бўлса ҳам, унинг масъулияти, асосан, она тили фани зиммасидадир. Шунинг учун жамият она тили таълими олдида ўқувчи шахсида фикрлаш, ўзгалар фикрини англаш ва фикр маҳсулини оғзаки ва ёзма шаклда саводли баён қила олиш, яъни мустақил ва ижодий тафаккурни ҳамда коммуникатив саводхонликни ривожлантириш вазифасини қўяди. Бугунги тилшунослик олдида қўйиладиган талаб ҳам тилни уни ташкил этувчилари ва улар ўртасидаги муносабатларни ўрганиш асосида эмас, балки тил эгалари хотирасидаги лисоний билимларнинг мулоқот жараёнида актуаллашиш хусусиятларини, яъни лисоний компетенция ва унинг нутқий ифодаси муносабатини ўрганиш асосида тадқиқ этишдир. Ҳозирги ўзбек тилшунослигининг бугунги муаммоси ҳам тил эгалари хотирасида жамланган тил фактларининг мулоқот жараёнидаги татбиқининг (тил компетентлиги), коммуникация жараёнида тилнинг ролини, тил ва тил эгаси муносабатини ўрганишдир. Одатда, ҳар бир халқнинг маданиятлилиқ даражаси унинг саводхонлик даражаси билан белгиланади. Саводхонлик даражаси эса, ўқиш-ёзишни билиш билангина эмас, балки сўзларни қанчалик тўғри ёза олиш ва ўз ўрнида қўллай олиш қобилиятига эга бўлишида кўринади.

Ўқиш саводхонлиги таълимида интегратив ёндашув ўз ўрнини топади, чунки турли фанлар ўртасидаги алоқа ва ўзаро боғлиқлик ўқувчиларга тилга боғлиқ кўникмаларни бир вақтнинг ўзида ривожлантириш имконини беради. Масалан, математика ёки табиатшунослик фанлари орқали ўзбек тилининг грамматик, синтактик ва лексик хусусиятларини тўғри ишлатишни ўрганиш мумкин.

Интегратив ёндашувнинг мазмуни ва шакллари ўқувчиларда мана шу лингвистик компетенцияларини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Бу ёндашувнинг энг муҳим жиҳатлари қуйидагилар:

Интегратив таълим мазмуни ўз ичига турли фанлар билан боғлиқ лингвистик

мавзуларни олиши керак. Бу ўқувчиларга нафақат тилнинг назарий, балки амалий жиҳатларини ҳам аниқлаш имконини беради. Масалан, тилнинг грамматик ва синтактик қоидаларини таълимнинг бошқа соҳаларида (математика, физика, тарих ва ҳоказо) қўллаш, ўқувчиларда тилни ишлатишга бўлган иштиёқни ортиради.

Интегратив ёндашувнинг шакл ва воситаларининг ўрни жуда муҳим. Ўқиш саводхонлигини ривожлантириш учун фақат назарий билимлар эмас, балки амалий воситалар ҳам муҳим. Шунингдек, таълимнинг шакллари турли йўналишларда фаол бўлиши керак. Бунинг учун:

- о Группавий иш: Ўқувчиларнинг орасида янгидан янгиликларни муҳокама қилиш ва ижодий топшириқлар орқали ўрганиш.

- о Проектлар ва презентациялар: Ўқувчиларга турли мавзуларда лингвистик тажрибалар олиб бориш, фикрларни тўғри ва аниқ ифода қилиш имконини беради.

- о Сухбат ва ролли ўйинлар: Ўқувчиларга тилдаги турли вазиятларга мослашиш ва уларни ҳал қилиш бўйича амалий кўникмаларни ривожлантириш.

- о Интернет-ресурслар ва мультимедиа воситалари: Технологиялардан фойдаланиш (онлайн тестлар, видео-лекциялар, интерактив дастурлар) ўқувчиларга тилни ўрганишда ёрдам беради.

Таълимда лингвистик компетенцияларни ривожлантиришда замонавий педагогик воситалар ва методлар муҳим роль ўйнайди. Улар қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин:

- Интерактив методлар: Бу ўқувчиларнинг диққатини жалб қилиш, уларни актив ишлашга ундаш ва олий даражадаги фикрлаш қобилиятларини шакллантиришга қаратилган.

- Интернет-ресурслар: Тил ўрганишни қизиқарли ва самарали қилиш учун турли сайтлар, онлайн курслар ва мобил иловалардан фойдаланиш.

- Ижодий кўникмаларни ривожлантириш: Ўқувчиларни матн ёзиш, мақола ёзиш, сўзлашув ва дебатларга жалб қилиш.

Ўқиш саводхонлиги таълимига интегратив ёндашув асосида ўқувчиларнинг лингвистик компетенцияларини ривожлантириш мазмуни, шакл ва воситалари юзасидан қуйидаги структура ва тушунчалардан фойдаланамиз:

Мазмун	Шакл	Воситалар
1. Товушларни ажратиш ва такрорлаш	- <u>Интегратив даражали дарслар</u>	- <u>Аудио материаллар</u>
2. <u>Сўз боғламларини тушуниш</u>	- <u>Мавзули дарслар</u>	- <u>Лексик-грамматика ўйинлари</u>
3. <u>Маъноли текстлар билан ишлаш</u>	- <u>Текст устига ишлаш</u>	- <u>Китоблар</u>
4. Матн яратиш ва таҳлил қилиш	- <u>Яративчилик машқлари</u>	- <u>Матн яратиш программа</u>
5. <u>Коммуникатив компетенцияни ошириш</u>	- <u>Ролли диалоглар</u>	- <u>Диалог карталари</u>

Бу жадвал ўқувчиларнинг лингвистик компетенцияларини ривожлантириш учун таълим берувчиларга амалий ёрдам бериш мақсадида тайёрланган.

Мухтасар қилиб айтганда, 1-синф ўқиш саводхонлиги дарсларининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат: 1. Тўғри, тез, онгли ва ифодали ўқишга ўргатиш,

ўқиш малакаларини такомиллаштириш. 2. Ўқиш саводхонлиги дарсларида ўқувчиларни тарбиялаш ва ривожлантириш вазифаларини аниқ белгилаш, таълим бериш орқали ўқувчиларда ижобий, ахлоқий сифатларни тарбиялаш, дунёқарашини шакллантириш. Шунинг билан бирга, экологик, эстетик, меҳнат, иқтисодий ва ҳуқуқий тарбия бериш. 3. Ўқувчиларда ижодий тасаввур, нутқ ва тафаккурини ўстириш. 4. Қадим-қадимдан ардоқланиб келинган китобга меҳр-муҳаббатни тарбиялаш, уни эъзозлашга ўргатиш. Ўқиш инсон ҳаётида муҳим аҳамиятга эга. Ўқишни билмаган одамнинг кўзи ожиз кишидан фарқи йўқ. Ўқиш фаолияти бошланғич синфларда барча предмет дарсларида амалга оширилади, лекин ўқишга ўргатиш ўқиш саводхонлиги дарсларининг асосий вазифасидир. Кичик ёшдаги ўқувчини ўқишга ўргатишда уларнинг умумий ривожланишини, психологиясини ҳисобга олиш зарур. Ўқув материали ҳажмини ошириб юбориш, тинмай бир маромдаги ўқишни ташкил этиш болани ўқиш машғулотида бездиради. Ўқувчиларни қизиқарли топшириқлар асосида ўқитиш ўқишга ўйин тусини беради. Бола ўйнаб чарчамагандек, ўқиб чарчаганини сезмайди.

Хулоса сифатида шунини айтиш керакки, ўқиш саводхонлиги таълимига интегратив ёндашувнинг асосий мақсади — ўқувчиларда замонавий лингвистик компетенцияларни шакллантиришдир. Интегратив ёндашув орқали фанлар ўртасидаги интеграция ҳозирги замон талабларига жавоб берувчи ўқувчиларни тарбиялашга ёрдам беради. Бу ёндашувнинг натижасида ўқувчиларда нафақат тилни тушуниш, балки уни ишлатиш, ижодий фикрлаш ва муаммоларни ечиш қobiliяти ҳам ривожланади. Лингвистик компетентлик бутунлик сифатида бир неча структур компонентлардан ташкил топади, энг аввало, она тили фани ҳақидаги билим ва малака ўртасидаги муносабатдан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Эркинова Н.М. Ўқувчиларда лингвистик компетенция шакллантириш методлари. New innovations in national education. Vol.1, Issue 1, May 2022.
2. Идиева Н.Э. “Ajrli arra” interfaol metodining mazmun va mohiyati. Образование наука и инновационные идеи в мире. №10. Часть-1. Декабрь 2022.
3. Идиева Н.Э. Особенности применения информационно-коммуникационных технологий в начальном образовании. ISSN 2181-6833. Педагогик маҳорат. 2-сон. Феврал. Бухоро: – 2025.
4. Идиева Н.Э. Формирование навыков чтения у младших школьников: современные подходы и методики. Osiyo xalqaro universiteti axborotnomasi. 2025, №2. Buxoro: “Kamolot” nashriyoti. / <https://scientificjournal.uz/>
5. Плешкова О.И. Теория литературы и практика читательской деятельности: учебное пособие. – М.: Флинта, 2016.
6. Узоқов Х., Қулиева Ш., ва б.қ. Технологик маданият компетентлик асослари. Ўқув қўлланма. – Бухоро: “Камолот нашриёти”, – 2022.

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ <i>Исмоилова Шахриноз Ботировна</i>	59
TA'LIM JARAYONIDA PSIXOLOGIK YONDASHUVNING O'RNI VA SAMARADORLIGI <i>Erkinov Muslimbek Mo'yiddin o'g'li, Akramova Farangiz Ravshan qizi</i>	63
PEDAGOGIK OLIY TA'LIM TALABALARINING IJTIMOY-MADANIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH <i>Mahmudov Sobitjon Abdurashid o'g'li</i>	67
BOSHLANGICH SINFI ONA TILI VA OQISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIY MATN USTIDA ISHLASHNING MOHIYATI <i>Abdullayeva Feruza Nurillayevna, Rahmonova Nilufar Yo'ldosh qizi</i>	70
SINFDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA MILLIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISH <i>Abdullayeva Feruza Nurillayevna, Pinyozova Nadira Bobonazarovna</i>	73
EGMA BAHOLASH DASTURIDA "SON" MAZMUN SOHASIGA OID TOPSHIRIQLAR TAHLILI <i>Abdullayeva Feruza Nurillayevna, Mizrobova Mohigul Muhammadjon qizi</i>	76
NOAN'ANAVIY YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINFLARDA BADIY ASARLARNI O'RGATISH METODIKASI <i>Abdullayeva Feruza Nurillayevna</i>	79
O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIY ASARLARNI O'RGATISHNING AYRIM MASALALARI. <i>Abdullayeva Feruza Nurillayevna, Iskandarova Shahribonu Bahri qizi</i>	82
BADIY MATN ORQALI OG'ZAKI VA YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI <i>Abdullayeva Feruza Nurillayevna, Hamroqulova Shahnoz Hamza qizi</i>	86
BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINING MATEMATIK SAVODXONLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA PISA VA TIMSS KABI XALQARO TADQIQOTLARNING ROLI <i>Abdullayeva Feruza Nurillayevna, Mirzayeva Sanobar Sobirovna</i>	90
BO'LAJAK O'QITUVCHILAR INNOVATSION FAOLIYATIDA KREATIV YONDASHUVNING O'ZIGA XOSLIGI VA AHAMIYATI <i>Ramazonova Salomat Saidovna</i> .	93
INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING JORIY ETILISHI VA ULARNING SAMARADORLIGI <i>Maxmudova Nigora Hikmatovna, Shomurodova Farangiz</i>	95
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA TALABALARDA OILAVIY QADRIYATLARGA IJOBIY MUNOSABATLARNI TARBIALASH IMKONIYATLARI <i>Hamdamova Sitara Rustam qizi</i>	96
BOSHLANG'ICH SINFI ONA TILI DARSLARIDA YANGI O'QUV MATERIALINI O'RGANISH METODIKASI <i>Himoyeva Sarvarbegim Jamilovna</i>	99
ISHLAB CHIQRISH BILAN UZVIY BOG'LIQ TA'LIM MUHITIDA TALABALARNING KASBIY MAHORATINI SHAKLLANTIRISH. <i>Samadova Malika Xasan qizi</i>	101
ГЛОБАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ВНЕДРЕНИЯ ИМИТАЦИОННОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В ПОДГОТОВКУ ИНЖЕНЕРОВ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ <i>Абдуллаева Асила Олимовна</i> , ...	103
TALABALARDA AXLOQIY VA ESTETIK KOMPETENTLIKNING INTEGRATSIYALASHGAN TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARBLIGI <i>Xaydarova Lobar Xalimovna</i>	105
BUXORO ADABIY MUHITIDA TA'LIM VA TARBIIYANING AHAMIYATI <i>Boltayeva Sharofat Abdilloyevna</i>	108
BIOLOGIYA DARSLARIDA INNOVATSION TA'LIM METODLARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI <i>Xudayberganova Madina Saotboy qizi, Ummatova Madina Olimjonovna, Murodxo'ja Alisher o'g'li Abdiqodirov</i>	110

2-SHO'BA BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

ONA TILI DARSLARIDA MASHQLAR VOSITASIDA O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH <i>Omonova Dildora Nekmurodovna</i>	114
BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINING O'QISH MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI <i>Hasanova Gulnoz Qosimovna, Ahrorova Shahrizoda Anvarqizi</i>	115

BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARIDA KREATIV FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH <i>Kuatbaeva Aysuliw Amankeldi qizi, Xadjimusayeva Nilufar nematovna qizi</i>	117
BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA LINGVISTIK TOPSHIRIQLAR MAZMUNI <i>Abdullayeva Feruza Nurilloevna, Shodiyeva Mehribon Amin qizi</i>	119
BOSHLANG 'ICH SINF O'QUVCHILARIDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISH <i>Boltayeva B.I., Berdiqulova B.T.I.</i>	121
BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARINING MUSTAQIL FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISHDA KREATIVLIK KOMPETENSIYASINING AHAMIYATI <i>Boltayeva B.I., Kattabekova H.</i>	124
MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARI BOSHQARUVIDA LIDERLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI <i>Berdiyeva Dilafruz Shuxratovna</i>	126
SADRIDDIN AYNIIY VA O'ZBEK BOLALAR ADABIYOTINING SHAKLLANISHI <i>Saparova Shahlo Ramazonovna</i>	129
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISH USULLARI <i>Ozodova Madina Hamza qizi</i>	133
BOSHLANG'ICH SINFLARDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI TAKOMILLASHTIRISH XUSUSIDA MULOHAZALAR <i>Istamova Sh.M., Asrorova N.B.,</i> ..	134
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA AXLOQIY TUSHUNCHALARNI RIVOJLANTIRISHDA ABDULLA AVLONIY ASARLARINING AHAMIYATI <i>Egamqulova Dilsevar Ebodulla qizi, Xamedova Nilufar Azimovna</i>	136
EGMA BAHOLASH DASTURIDA "SON" MAZMUN SOHASIGA OID TOPSHIRIQLAR TAHLILI <i>Abdullayeva Feruza Nurillayevna, Mizrobova Mohigul Muhammadjon qizi</i>	139
BOSHLANG 'ICH TA'LIM YO'NALISHI TALABALARNING NUTQ (DISSKURSIV) KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH USULLARI <i>Eshbekova Dilnoza Ibraimovna</i> ..	141
TARBIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNING IJTIMOIIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH <i>Hojiyeva Nasiba Bahodirovna</i>	143
GEOMETRIK MAZMUNDAGI TOPSHIRIQLARNI BAJARISH JARAYONIDA MANTIQUIY VA TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATINI OSHIRISH IMKONIYATLARI <i>Abdiyeva Zilola Hamdamovna</i>	145
BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI. <i>Jonimqulov Toxir Ibragim o'g'li</i>	146
PSIXOLOGIYA SOHASIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING O'RNI <i>O'rinov Dilshodbek Xayridin o'g'li</i>	147
SO'Z YASASHGA OID KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH USULLARI (BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARI MISOLIDA) <i>Baxronova Dildora Shavkatovna</i> ..	149
MATN OLIY DARAJADAGI KOMMUNIKATIV BIRLIK VA YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA <i>Hamroqulova Shahnoz Hamza qizi</i>	151
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARI TARBIYASIDA OTA-ONALAR BILAN HAMKORLIKNI TASHKIL ETISH METODIKASI <i>Fayziyeva Madinabonu Sohibjon qizi, Tilavova Matlab Muhamadovna (PHD)</i>	155
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH <i>Nazriddinova Guljahon Murod qizi</i>	158
BOSHLANG'ICH SINF O'QISH DARSLARIDA MATN TAHLILIDA PIRLS TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH METODIKASI <i>Hamroqulova Shahnoz Hamza qizi</i>	161
BOSHLANG 'ICH SINFDA TARBIYA FANINI O'QITISHDA MILLIY VA ZAMONAVIY YONDASHUVLARNING UYG'UNLIGI, <i>Qo'ldosheva Parvina Maxmamurodovna,</i>	162
BOSHLANG'ICH SINFLARDA MUTOLAA QILISH YO'LLARI VA AHAMIYATI ("Kitobning qimmati" hikoyasi asosida) <i>Sirojova Marjonaxon Iso qizi</i>	165

BOSHLANG'ICH SINFLARDA DARSLARIDA MAQOLLARDAN FOYDALANISHNING TARBIYAVIY AHAMIYATI <i>Qodirova Nargiza Odil qizi</i>	167
TARBIYADA IJOBIY MOTIVATSIYANING KUCHI <i>Xamroyeva Nargiza Shavkatovna, Samadova Dilshoda Uygunovna</i>	168
BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKADAN SINFDAN TASHQARI ISHLARNI TASHKIL ETISHNING JIHATLARI <i>Abdiyeva Z.H., Bozorova S.D.</i>	171
O'ZBEKISTONDA FAN VA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI <i>Fattullayeva Mahzuna Maqsudovna, Samandarova Gulsanam Qalandar qizi</i>	173
TARBIYA DARSLARI ORQALI O'QUVCHILARNI JAMOADA SHAKLLANTIRISH METODIKASI <i>Hojiyeva Nasiba Bahodirovna, Ismatova Madinabonu</i>	175
BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARDA MUSTAQIL FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA INTERFAOL USULLAR VA TEXNOLOGIYALAR <i>Majidova Feruza Maxmudovna, Ikromova Durdona Ibroim qizi</i>	177
BOSHLANG'ICH SINFDAN SO'Z TURKUMLARINI O'RGANISH <i>Fattullayeva Mahzuna Maqsudovna, To'xtayeva Sevinch Nasillo qizi</i>	178
BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA O'QITISHNI TASHKIL QILISH SHAKLLARI <i>Sayfullayeva Nozima Bahodirovna, Umarqulova Mahfuza</i>	180
MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH <i>Zaripova Malika</i>	182
BOSHLANG'ICH TA'LIM ONA TILI DARSLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR INTEGRATSIYASI <i>Nazarqosimova Jasmina Xayrulla qizi</i>	184
BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV <i>To'rayeva Charosoy Ilhomovna, Tursunova Zarina Ne'matovna</i>	187
3-SHO'BA PSIXOLOGIYA SOHASIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING O'RNI	
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AXLOQIY TUSHUNCHALAR SHAKLLANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	190
<i>Elov Ziyodullo Sattorovich, Allaberganova Sumbuloy Islom qizi</i>	190
SUITSIDIAL XULQ-ATVORNING ZAMONAVIY PSIXOLOGIYADA O'RGANILISHI: TAHLILLAR VA NAZARIYALAR. <i>Elov Ziyodullo Sattorovich, Tuymuradova Zarina Talgatovna</i>	192
YOSHLAR ORASIDA DEPRESSIYA SABABLARI VA YECHIMLARI. <i>Ikromova Sitara Akbarovna, Bozorova Nafisa</i>	197
EKSTREMAL VAZIYATLARDA O'ZINI TUTISH STRATEGIYALARINI TARG'IB QILISHNING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI <i>O.R.Avezov</i>	198
KICHIK MAKTAB YOSHI BOLALARDA TORTINCHOQLIK XUSUSIYATINING YUZAGA KELISHIGA SABAB BO'LUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR <i>Toyirova Shahlo Izatovna, Ergashova Ruxshona Vahob qizi</i>	201
PSIXOLOGIK TA'LIMDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING INTEGRATSIYASI <i>Usmonova Shoir Siddiqovna</i>	204
O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARNING AGRESSIV HOLATLARINING TA'LIM OLISH JARAYONLARIGA SALBIY TA'SIRI <i>Tohirova Shaxlo Izatovna, Tuxtayeva Maxliyo Shamsiddinovna</i>	206
AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING PSIXOLOGIYA SOHASIDAGI O'RNI. <i>Yusupova Yodgarhon Mahamadjanovna</i>	207
HARBIY TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING XISSIY-IRODAVIY SIFATLARINING RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK ASOSLARI <i>Abdullayev Amrullo Nassulloyevich</i>	209
KEKSA YOSHDAGI INSONLARDA STRESSNI KAMAYTIRISHDA IJTIMOY QO'LLAB-QUVVATLASHNING ROLI <i>Ikromova Sitara Akbarovna</i>	213

EKSTREMAL HOLATLARDA OILAVIY MUAMMOLARNI HAL QILISHNING PSIXOLOGIK USULLARI <i>Norpulatova Sadoqat, To'ymurodov Abdurahmon</i>	215
O'QITUVCHILARNING KONFLIKTLARNI KONSTRUKTIV YECHISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI <i>Majidova Feruza Maxmudovna</i>	216
EKSTREMAL VAZIYATLARDA SHAXSNING STRESSLI HOLATI VA XULQ- ATVOR REAKSIYALARI <i>Norpulatova Sadoqat, To'ymurodov Abdurahmon</i>	219
AGRESSIV O'SMIRLARNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK JIHATDAN JAMIYATGA MOSLASHISHI <i>Qurboniyazova Go'zal Anvarbek qizi, Ikromova Sitara Akbarovna</i>	222
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMI <i>Husenova Aziza Sharipovna, Mardonova Ismigul Dilshod qizi</i>	223
BO'LAJAK TARIX FANI O'QITUVCHILARINING DARS JARAYONLARIGA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGI. <i>Toshpo'latova Shaxnoza Shuhratovna</i>	226
BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARIDA PRAGMATIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI <i>N.U.Mustafayeve</i>	228
TALABALAR KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA SUN'IY INTELLEKTNING ROLI <i>Odiljonova Aziza Abduxakimovna</i>	229
TPOLOGY OF FEMALE IMAGES IN THE WORKS OF V. TOKAREVA <i>Ergasheva Dilfuza Kamilovna</i>	231
HUQUQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA PROFILAKTIK TA'LIM USULLARI <i>Ibragimov Shuxrat Isroilovich</i>	234
HUQUQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA PROFILAKTIK TA'LIM USULLARI <i>Ibragimov Shuxrat Isroilovich</i>	236
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Boltayeva Ikboloy Sherzod qizi</i>	238
O'QITUVCHILAR VA O'QUVCHILAR O'RTASIDA IJODIY MUHITNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEHNALOGIYALARDAN FOYDALANISH <i>Ismoilov Mirzalochinbek Abdusalom o'g'li</i>	241
RAQAMLI TA'LIMDA STRESSNI BOSHQARISH VA O'QUVCHI MOTIVATSIYASINI OSHIRISH: PSIXOLOGIK STRATEGIYALAR <i>Nurboboyeva Dilshoda Nodirovna</i>	245
O'QUVCHILARNING PSIXOLOGIK SALOMATLIGI VA TA'LIMDA RAQAMLI YONDASHUVLAR <i>Nurboboyeva Dilshoda Nodirovna</i>	248
XOTIRANING ZAIFLASHISH SABABLARI VA ULARNI OLDINI OLISH YO'LLARI <i>Akramova Farangiz Ravshan qizi</i>	250
AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA PSIXOLOGIYA: MOTIVATSIYA, O'ZINI RIVOJLANTIRISH VA PSIXOLOGIK FAROVONLIKNING O'ZARO BOG'LIQLIGI <i>Akramova Frangiz Ravshan qizi</i>	254
PSIXOLOGIYA SOHASIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING O'RNINI VA SAMARADORLIGI: GENDER NUQTAI NAZARIDAN TAHLIL. <i>Borajabova Sabrina</i>	256
O'SMIRLARDA SHAXS YO'NALGANLIGINI O'RGANISHNING PSIXODIOGNOSTIK USULLARI <i>Hasanova Shoirja Jumayevna</i>	258
INKLYUZIV TA'LIMDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIK MUAMMOSI: DOLZARB YONDASHUVLAR VA TAKLIFLAR <i>Kurbanova Malika Kulmuhammed qizi</i>	260
O'SMIRLARDA SALBIY XULQ-ATVOR KO'RINISHLARINING NAMOYON BO'LISHI <i>L.B.Zaripova</i>	262
O'QUVCHILARDA KASBIY LAYOQATNI RIVOJLANTIRISH SHART- SHAROITLARI <i>M.M.Qurbonova</i>	264
PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA FANINI O'QITISHDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI <i>Muzaffarova Gulhayo Muzaffar qizi</i>	266

O'SMIRLIK DAVRIDA AGRESSIV HOLATLARNI NAMOYON BO'LISHINING GENDER FARQLARI <i>Rustamov Yusuf Bustanovich</i>	268
BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING INTELLEKTINI XOUMSKULER USULIDA RIVOJLANTIRISH <i>Xonzafarov Og'abek Otabek o'g'li</i>	270
SHAXSDA REFLEKSIV JARAYONLARNI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI <i>Jalilova Munisa Abdurashid qizi</i>	271
OILALARDA OTA O'RNINING BOLALAR TARBIYASIGA TA'SIRINING PSIXOLOGIK JIHATLARI. <i>Haydarova Oyto'xta Xayrullo qizi</i>	274
KO'P BOLALI OILALARDA SIBLING MUNOSABATLAR <i>Qahhorova Saido Adiz qizi</i>	275
O'G'IL BOLALARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK MUAMMOLARI <i>Qo'ldoshev Shahzod Navro'z o'g'li</i>	277
MAVSUMIY IQLIM O'ZGARISHINING INSONNING PSIXOLOGIK HOLATIGA TA'SIRI (STRESS MISOLIDA) <i>Rayimova Sevara, Abdurahmon To'ymurodov</i>	278
O'SMIRLARDA SUIDSIDIAL XULQ BELGILARINING NAMOYON BO'LISHI <i>Boqiyev Rustamjon Xamza o'g'li</i>	280
PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH: IMKONIYATLAR VA XAVFLAR <i>Ko'chimova Sabrina Faxriddin qizi</i> . 282	
OILADA ETNOPSIXOLOGIK JIHATLARNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI <i>Saidova Zarnigor Olimjon qizi</i>	284
TALABA QIZLARNI IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISHNING AHAMIYATLI JIHATLARI <i>Saidova Ziyoda Nishon qizi</i>	285
TALABALARDAGI SANOGEN TAFAKKURNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI <i>Sharofiddinova Zebiniso Sheroz qizi</i> ,.....	287
JINOYATCHI SHAXSI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI <i>Tairov Shavkat</i>	291
RAQAMLI VOSITALARNING SHAXSNING EMOTSIONAL HOLATIGA TA'SIRI: YOSHLAR MISOLIDA TAHLILI <i>Xonkeldiyeva Gulchehra Ilhomovna</i>	293
FAVQULODDA VAZIYATLAR XODIMLARIGA PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISH MEXANIZMLARI <i>Oblokulova Firuza Kudratullayevna</i> , ...	295
KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA ART- TERAPIYA USULLARI QO'LLASH <i>D.M.Qobulova</i>	297
GIMNASTIKA MASHQLARI ORQALI 7–9 YOSHLI BOLALARDA MOTOR RIVOJLANISH <i>Sayfiyev Hikmatullo Xayrulloevich</i>	298
O'ZBEKISTON O'QUVCHILARNI KASBGA YO'LLASHNING KONTSEPTUAL MASALALARI <i>Farmonova Gulasal Shavkat qizi</i>	301
TEXNOLOGIYALAR VA INNOVATSIYALAR –INKLYUZIV TA'LIMDA YANGI IMKONIYATLAR. <i>Azizova Dinara Rahmiddinovna, Yo'ldosheva Nodira Anvarovna</i>	303
EKSTREMAL VAZIYATLARDA SHAXSNI O'RGANISH USLUBI VA TAHLIKALI VA TEZKOR VAZIYATLARDA SHAXSGA PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISH <i>Hamroyeva Madinabonu Ismatillo qizi</i>	305
O'SMIRLIK DAVRIDA IJTIMOIIY PSIXOLOGIK O'ZGARISHLAR <i>Norpulatova Sadokat, O.R.Avezov</i>	307
SOTSIAL INTELLEKTNING BUGUNGI KUNDAGI PSIXOLOGIK TAHLILI <i>M.I.Davlatova</i>	309
TA'LIM MUASSASALARIDA MOBBING: PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK TAHLIL <i>Azizova Dinara Rahmiddinovna</i>	311
O'SMIRLARDA AXBOROT ISTE'MOLI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA TANQIDIY VA MANTIQY FIKRLASH KO'NIKMASI ASOSIY MEXANIZM SIFATIDA <i>Allakov Ilhom Okmurodovich</i>	313
MASOFAVIY TA'LIMDA TALABALARNING RUHIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING O'RNI <i>Nozimov Jaxongir Toxirovich</i>	317

TALABALARDA KREATIVLIK SHAKLLANISHIDA ONGSIZLIKNING ROLI VA O'RNI MUAMMOSI <i>R.Sh.Berdiyeva</i>	318
4-SHO'BA PEDAGOGIK TA'LIM VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR	
PEDAGOG KADRLAR KASBIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING TASHKILY-PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI <i>Davronova Shaxlo Farmonovna</i>	324
PEDAGOGIK QOBILIYATLAR - PEDAGOGNING KASBIY ZARURIY SIFATLARINI RO'YOBGA CHIQUARISH OMILI <i>Olimov Temir Xasanovich, Mirzayeva Sevara Karimovna</i>	326
PEDAGOGIK TA'LIMDA INTERNET TEXNOLOGIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH <i>Allayarov Otabek Erkinovich</i>	328
КЕЛАЖАК АВЛОДНИНГ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯСИДА АЁЛЛАРНИНГ ЎРНИ АСОСИЙ МЕЗОН СИФАТИДА <i>Самиев Асроридин Сайфидинович</i>	331
TALABALARNI MA'NAVIY-AHQLOQIY TARBIYALASHDA ABU HOMID G'AZZOLIY ASARLARIDA KELTIRILGAN HIKMATLARNING PEDAGOGIK AHAMIYATI <i>Ochilov Yakub Saydulloevich</i>	333
O'QUVCHILARNING RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA MAXSUS KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION YONDOSHUVI <i>Qodirov Baxtiyor Eshmirzayevich</i>	339
BO'LAJAK MUHANDISLARDA IXTISOSLIK FANLARINI O'QITISHDA RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING O'RNI <i>O'rinov Uyg'un Abdullayevich, Yo'ldoshev Mirzobek Nurilloevich</i>	342
TALABALARNING JISMONIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVNING ZARURATI. <i>Atayeva Mehriniso Farhodovna, Yo'ldoshev Behruz Komil o'g'li</i>	344
МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ПОЗИЦИОНИРОВАНИЯ У СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТИРОВОЧНОГО ПОДХОДА <i>Юлдашева Маишхура Музафаровна</i> , ...	346
PEDAGOGIK FAOLIYATDA INKLYUZIV TALIM VA GOSPITAL PEDAGOGIKA SOHALARINING MAZMUN VA MOHIYATI <i>Ikromova Sitara Akbarovna, Hamroqulova Nigora Jasurovna</i>	348
O'QITUVCHILARDA RAQAMLI KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY TALABLARI VA STRATEGIK YO'NALISHLARI <i>Davranova Gulbahor Numondjonovna</i>	350
INNOVATSION METODIKALAR VA ULARNING BOSHLANG'ICH SINFLARDA QO'LLANILISHI <i>Astanakulov Kamalitdin Maxkamovich, Abrarova Mohigul Baxtiyorovna</i> ..	352
O'QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATSIYALASHGAN YONDASHUVLARNING ROLINI O'RGANISH <i>Astanakulov Kamalitdin Maxkamovich, Ikromova Shahnoza Rajabovna</i>	354
KORREKSION TARBIYA TIZIMINI IXTISOSLASHTIRILGAN YORDAMCHI MAKTABDA TASHKIL ETISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI <i>Astanakulov Kamalitdin Maxkamovich, Xusnora Turayeva Ixtiyorovna</i>	357
TALABALARNING MUSTAQIL O'RGANISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARINING ROLI <i>Narziyeva Inobat Zoirovna</i>	359
TALABALARDA AXBOROT XAVFSIZLIGI MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI <i>Jo'rayev Qo'ldoshjon Ismatillo o'g'li</i>	360
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA TALABALARDA KASBIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YONDASHUVLARI <i>Yo'ldoshev Mirzobek Nurilloevich</i>	362
TALABALARNI IJTIMOIIY-AMALIY FAOLIYATGA TAYYORLASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA <i>H.T.Sodiqov</i>	364
QATAG'ON QURBONLARI VATAN FIDOIYLARI. <i>Xalilova Shaxlo Ravshanovna, Yo'ldasheva Marjona Muhammadiyevna</i>	366

BO'LAJAK TARIX FANI O'QITUVCHILARINING DARS JARAYONLARIGA PEDAGOGIK TAYYORGARLIGI:(ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA SAMARADORLIKNI OSHIRISH YO'LLARI) <i>Toshpo'latova Shaxnoza Shuhratovna</i>	369
BO'LAJAK PEDAGOGI LARNI NOSTANDART YONDASHUV ASOSIDA PEDAGOGIK KOMPITENTLIGINI RIVOJLANTIRISH <i>Ramazonova Salomat Saidovna</i>	372
TREND DAGI FIZIKA TUSHUNCHALARINI O'Z ICHIGA OLGAN INTERFAOL DARSLIKLARNI ISHLAB CHIQISH <i>Jo'raqulov S.Z.</i>	374
FIZIKA FANINI OLIY TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA O'QITISHNING YONDASHUVLARI <i>S.Z. Jo'raqulov</i>	376
ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ. <i>Хамидова Гулнара Юлдашбаевна</i>	378
O'QISH DARSLARIDA BADIY MATNLARNI TAHLIL QILISH ORQALI BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING KOGNITIV TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI <i>Maxmudova Nigora Hikmatovna</i>	380
TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI RESURSLARNING ROLI <i>Lukmonova Salomat Gafurovna</i>	381
O'QUVCHILARDA TARBIYA FANI ASOSIDA MILLIY VA DUNYOVIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI <i>Abdurashidova Gavhar Abdurazzoq qizi</i>	383
ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ <i>Мусаева Амина Караматовна, Каландарова Нилуфар Зафаровна</i>	385
THE ROLE OF TECHNOLOGY IN EDUCATIONAL SETTING AND IT'S BENEFITS FOR STUDENTS <i>Khamroeva Sanobar Hasan qizi</i>	388
МЕТОДОЛОГИЯ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПОДГОТОВКЕ К ТЕСТИРОВАНИЮ TIMSS <i>Эшкuvatova Рушана Шодмановна</i>	391
GIMNASTIKA: O'QITUVCHILIK MAHORATINI OSHIRISH VOSITASI <i>Saidova Mahbuba Ayubovna</i>	395
TALABALARDA KREATIVLIK VA UNING KASBIY TANLOVDA TA'SIRINI O'RGANISH <i>Xalilova Shaxlo Ravshanovna</i>	397
JAHON PEDAGOGIKASIDA PEDAGOGIK NUTQMAHORATINING ZAMONAVIY USLUBLARI. <i>Xalilova Shaxlo Ravshanovna, Qobilova Marjona Zokirovna</i>	400
BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARIDA PEDAGOGIK FAOLIYATNI O'Z-O'ZINI TAHLIL QILISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI VA AMALIY YO'LLARI <i>Xamroyeva Nargiza Shavkatovna</i>	402
BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KASBIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH. <i>Raximova Madina Xasanovna</i>	403
XALQ MAQOLLARI ORQALI O'QUVCHILARDA VATANPARVARLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISH <i>Abdurashidova Gavhar Abdurazzoq qizi, Murodova Zarina</i>	405
SHARQ OLIMLARINING ILMIY TADQIQOTLARIDA OILAVIY QADRIYATLARNING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI <i>Dilova Gulchiroy Bahodirovna</i>	407
RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING PEDAGOGIK TA'LIM DAGI ROLI. <i>Jonimqulov Toxir Ibragim o'g'li</i>	409
ZAMONAVIY TA'LIMDA "BLUM TAKSONOMIYASI" <i>Husenova Aziza Sharipovna</i>	410
UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA SINF RAHBARLARINING O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH METODLARINI O'RGANISH. <i>Hakimova Zebiniso Hamidovna</i>	412
MILLIY MUNOSABATLAR MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING QARASHLARI <i>Halimova Zarnigor Tolmas Qizi</i>	415
BOSHLANG'ICH SINF TARBIYA DARSLARIDA MAQOLLARDAN FOYDALANISHNING TARBIYAVIY AHAMIYATI <i>Qo'ldosheva Parvina Maxmamurodovna</i>	418
IBN SINO PEDAGOGIK QARASHLARINING G'OYAVIY-BADIY TAHLILI <i>Jabborova Shahrida</i>	421

FARZAND TARBIYASIDA OILANING TUTGAN O'RNI <i>Qodirova Nargiza Odil qizi</i>	422
YOSH AVLODNI TARBIYALASHDA SINERGETIK TA'LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH <i>Ibrohimova Feruza Isroil qizi</i>	425
O'QUVCHILAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA MULOQOTNI SHAKLLANTIRISH USULLARI <i>Axadova Sabina Qo'shmurod qizi</i>	426
DARSDA O'QITUVCHI-O'QUVCHI HAMKORLIGINI HISOBGA OLIHNING SAMARALI VOSITALARI <i>Turdiboyeva Soxiba Gayratovna</i>	428
MAQOL VA TOPISHMOQLARNI INTERFAOL METODLAR ASOSIDA O'RGANISH ORQALI O'QUVCHILARNING TIL BOYLIGINI VA IFODA QILISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH <i>Matkarimova Sayyora Askarbekovna</i>	430
ZAMONAVIY TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING PEDAGOGIK TAMOYILLARI <i>Shermetov Atabek Ismailovich</i>	431
JADIDLAR TA'LIMOTIDA ZAMONAVIY O'QITUVCHI TIMSOLI <i>Mehmonova CHinora Ro'ziboy qizi</i>	433
ИМКОНІЯТИ ЧЕКЛАНГАН БОЛАЛАР УЧУН ІНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ <i>Адизова Маишхура Абдурахмоновна</i> , ...	435
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI MUSTAQIL ISHLAR ORQALI SHAKLLANTIRISH METODIKASI <i>Narmurodov Ural Sulaymonovich</i>	437
INSHO – IJODIY TAFAKKUR SOHIBLARINI TARBIYALASH VOSITASI SIFATIDA <i>Haydarova Gulbahor Shokir qizi</i> , ...	440
ABDULLA AVLONIY IJTIMOYIY-PEDAGOGIK FAOLIYATINING NAZARIY ASOSLARI <i>Ibragimova Ra'noxon Xadyatillayevna</i>	442
KLASTERLI YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARDA BADIY-ESTETIKLIKNI RIVOJLANTIRISH <i>Shodiyeva Xilola Murodullayevna</i>	444
TA'LIM MUASSASALARIDA METODIK FAOLIYATNI TASHKIL ETISH VA UNING ZAMONAVIY BOSQICHLARI <i>Jumayeva Nodira Hamidovna</i>	446
MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASI VA UNDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI <i>Samatova Halima Nuraliyevna</i>	448
THEORETICAL FOUNDATIONS OF RESEARCH ON THE PEDAGOGICAL TEACHINGS AND SCIENTIFIC LEGACY OF GREAT ASTRONOMERS <i>Avezmuradova Saida</i>	450
ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA TELEKOMMUNIKATSIYALARNING O'QUV JARAYONIDAGI AHAMIYATI <i>Umarov Oybek Salohiddinovich</i>	451
TEXNOLOGIYALAR VA INNOVATSIYALAR –INKLYUZIV TA'LIMDA YANGI IMKONIYATLAR <i>Azizova Dinara Rahmiddinovna, Yo'ldosheva Nodira Anvarovna</i>	453
ALISHER NAVOIY ASARLARI ORQALI O'QUVCHILARDA AXLOQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISH <i>Mahmudova Mohigul Ikromovna</i>	457
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI MA'NAVIY –AXLOQIY KAMOL TOPTIRISHDA XALQ PEDAGOGIKASIDAN FOYDALANISH <i>Zamonova Shoiru Umidjon qizi, Ravshanov Sobir Abdimalik o'g'li</i>	459
TA'LIM VA TARBIYA INTEGRATSIYASI <i>Madina Raximova, Baqoyeva Moxlaroyim</i>	461
INTELEKTUAL NUQSONGA EGA O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH USULLARI <i>Tillayeva Sitara Husen qizi</i>	462

5-SHO'BA FILOLOGIK TA'LIMNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI

FALSAFIY MUSHOHADANING YOSHLAR TARBIYASIDAGI O'RNI <i>Sh.N.Axmedova</i> ..	466
ONLAYN ONTOLOGIYALARNI ASOSIY SEMANTIK TEGLAR SIFATIDA QO'LLASH IMKONIYATI <i>Axmedova Dildora Bahodirovna</i>	467
EXAMINING GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE POLICIES IN EDUCATION: A COMPARATIVE PERSPECTIVE FROM CHINA, UAE, AND THE USA <i>Dilovar Rajabova, Dilara Kamil</i> , ...	470

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI TAKOMILLASHTIRISH XUSUSIDA MULOHAZALAR <i>Istamova Sh.M., Asrorova N.B.,...</i>	478
CRITICAL EXAMINATION OF ADOLESCENT PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT IN BILDUNGSROMAN LITERATURE <i>H.U.Yusupova.....</i>	480
O'QUVCHILAR FUNKSIONAL SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA ONA TILI FANI O'QITUVCHISINING KASBIY KOMPETENTLIGIGA QO'YILGAN TALABLAR <i>Bakayeva Rayxon Izatovna</i>	481
PRAGMATICS AND SOMATIC EXPRESSIONS IN WORLD AND UZBEK LINGUISTICS <i>Narzullayeva Firuza Olimovna, Xikmatova Mohinur Uktamovna</i>	488
MODERN SHE'RIYAT (GO'ZAL BEGIM IJODI MISOLIDA) <i>Nasiba Norova, ...</i>	491
TURKMAN SHOIRI ZELILI SHE'RLARINING XALQ OG'ZAKI IJODI BILAN BOG'LIQ JIHATLARI <i>Saidova Rayhon Bekmurodovna, ...</i>	495
BEHBUDIYNING MUNAQQIDLIK FAOLIYATI VA USLUBI <i>Qodirova Nasima Saidburxonovna.....</i>	498
МНОГОГРАННОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ ЦВЕТООБОЗНАЧАЮЩИХ ЛЕКСЕМ В ЛИНГВИСТИКЕ: ОТ СЕМНАТИКИ И КОГНИЦИИ К ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫМ ОСОБЕННОСТЯМ <i>Оразымбетова Шахсанем Амирбековна</i>	500
MUSTAQILLIK DAVRI O'ZBEK HIKOYACHILIGI VA ADABIY OBZORLAR: YANGILANISH TAHLIL VA TANQID <i>Jamolova Zilola Nizomovna, ...</i>	504
IKKINCHI TIL O'RGANUVCHILAR SIFATIDA INGLIZ TILINI O'RGANISH <i>Ro'ziyeva Dilfuza Salimboyevna, Abdishukurova Sevinch.....</i>	507
РУССКИЙ ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ОБЩЕНИЯ В КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ <i>Мусаева Амина Караматовна.....</i>	509
COGNITIVE ANALYSIS OF LITERARY IMAGERY: METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND INTERPRETIVE MECHANISMS <i>Shamsiyeva Sevara Ruslanovna</i>	513
BADIY TASVIR VOSITALARINING KOGNITIV TAHLILI: USLUBIY ASOSLARI HAMDA IZOHLASH MEKANIZMLARI <i>Shamsiyeva Sevara Ruslanovna</i>	513
THE DEPICTION OF REGIONALISM IN EUDORA WELTY'S STORIES <i>Qudratova Sitara Olimovna.....</i>	514
BILINGVIZM XUSUSIYATLARI VA CHET TILLARNI O'RGANISH NATIJALARI <i>Rasulqulova Sitara Shodmonjonovna</i>	516
PARAFRAZLARNING LINGVISTIK VAZIFALARI <i>Vohidova Vazira</i>	518
THE LINGUISTIC FUNCTIONS OF PERIPHRASES <i>Vakhidova Vazira.....</i>	518
BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMIDA O'QITILADIGAN FANLARNING TARIXIY BOSQICHLARI <i>Nusratova Hamida Cho'liboyevna,.....</i>	520
ADABIY TILNING ZAMONAVIY LEKSIK TIZIMI TIBBIY BIRLIKLAR IFODASIDA <i>Navruzova Muyassar Gaybullayevna</i>	525
THE USAGE OF REFUSAL STRATEGIES IN ARTISTIC DISCOURSES: A LITERARY PERSPECTIVE <i>Ro'ziyeva Nilufar Kamtarovna, ...</i>	527
MASALCHILIKNING RIVOJLANISH JARAYONLARI <i>Nosirova Dilfuza Mustafoyevna ...</i>	529
ВЛИЯНИЕ ЖИЗНИ НА ПОЭЗИЮ АННЫ АХМАТОВОЙ И ЗУЛЬФИИ В КОНТЕКСТЕ ЖЕНСКОЙ ПОЭЗИИ <i>Sharafutdinova Marvar Rashidovna.....</i>	530
РУС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ ФРАЗЕОЛОГИЯ, МАҚОЛ ВА МАТАЛЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ <i>Хасанова Шахноза Баходировна, ...</i>	533
XIII ASR ARUZSHUNOSI SHAMSIDDIN MUHAMMAD IBN QAYS ROZIY DAVRI, HAYOTI VA IJODIGA QARASH <i>Shohista Mulloqulova</i>	535
SHONALARNI SILKITGAN RUHIYAT <i>Ruxsora Imomova, ...</i>	538
XALQ DOSTONLARINI O'QITISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI <i>Anisbekova Dilduzaxon Maxammadumar qizi</i>	541
ABDURAHMON GO'ZALNING TURKIY TIL HAQIDAGI QARASHLARI <i>Dilshoda XAQQULOVA, ...</i>	544

MORPHOLOGICAL FEATURES OF ENGLISH PERIPHRASES <i>Vafoyeva Mahbuba Rustam qizi</i>	546
USTACHILIK ASOSIDA SHAKLLANGAN XALQ MAQOLLARINING LINGVOMADANIY TAHLILI <i>Bobojonova Dilnoza Oxunjonovna</i>	548
O'ZBEK ADABIYOTIDA "SHE'R VA SHOIRLIK" MOTIVI ILMIY-BADIY TALQINLARI TADRIJI <i>Xalilova Ruxsora Raupovna, Abduraxmonova Muxtasarxon Abdujabbor qizi</i>	551
THE ILLUSION AND COLLAPSE OF THE AMERICAN DREAM <i>Yusupova Hilola O'ktamovna, Bekova Gulasal Ibodullo qizi</i>	553
BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TA'LIMiy O'YINLARDAN FOYDALANISH ZARURATI <i>Sherqo 'ziyeva E'zoxon Anvar qizi</i>	555
FE'L MAVZUSINI O'RGATISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR VA QIYOSiy TAHLIL: LINGVISTIK, KOMMUNIKATIV VA MADANIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA QADAM <i>Mohigul Rahimqulova</i>	557
FONOLOGIYA: TIL TOVUSHLARINI TIZIMLI O'RGANISH <i>Abdig'aforova Umida G'ulomjonovna, M.O'rinova</i>	558
NASRDA OTA OBRAZINING TALQINI <i>Hamroqulova Sarvinoz, Sh.N.Axmedova</i>	559
ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA BADIYLIK: "BEMOR" HIKOYASIDAGI HAYOTiy MUAMMOLAR <i>Innatullayeva Mohigul, S.S.Ramazonova</i>	560
TIL VA ADABIYOT INTEGRATSIYASI MOHIYATI VA TA'LIMDAGI O'RNI <i>Mansurova Marjona Farhod qizi, S.S.Ramazonova</i>	562
ADABIYOTDA MATONATLI AYOL TIMSOLI <i>Tilakova Shahzoda, Sh.N.Axmedova</i>	564
THE IMPACT OF MEDIA LITERACY AND INFORMATION TECHNOLOGY ON ENGLISH SKILLS <i>Anvarova Xurshidabegim Ja'farovna</i>	565
BOOSTING ENGLISH PROFICIENCY THROUGH IT AND MEDIA <i>Sharapova Gulshan Sharafovna, To'xtayeva Dilnavoz</i> , ...	567
BOSHLANG'ICH SINFI ONA TILI DARSlikLARIDA METAFORANING AHAMIYATI <i>O'ktamova Dinora, Xaqqulova Dilshoda Abduvasiyevna</i>	570
OT SO'Z TURKUMI HAQIDA UMUMiy MA'LUMOT <i>Asadova Shahzoda Azizjon qizi, M.O'rinova</i>	571
YOSH AVLOD TARBIYASIDA MAQOLLARNING O'RNI <i>Farmonova Nazirabegim Sadriddinovna, Bobojonova Dilnoza Oxunjonovna</i>	573
РУССКИЙ ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ОБЩЕНИЯ В КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ <i>Мусаева Амина Караматовна</i>	575
COGNITIVE ANALYSIS OF LITERARY IMAGERY: METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND INTERPRETIVE MECHANISMS <i>Shamsiyeva Sevara Ruslanovna</i> ..	579
THE DEPICTION OF REGIONALISM IN EUDORA WELTY'S STORIES <i>Qudratova Sitara Olimovna</i>	581
BILINGVIZM XUSUSIYATLARI VA CHET TILLARNI O'RGANISH NATIJALARI <i>Rasulqulova Sitara Shodmonjonovna</i>	582
PARAFRAZLARNING LINGVISTIK VAZIFALARI <i>Vohidova Vazira</i>	584
BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMIDA O'QITILADIGAN FANLARNING TARIXiy BOSQICHLARI <i>Nusratova Hamida Cho'liboyevna</i> , ...	587
ADABIY TILNING ZAMONAViy LEKSIK TIZIMI TIBBIY BIRLIKLAR IFODASIDA <i>Navruzova Muyassar Gaybullayevna</i>	591
THE USAGE OF REFUSAL STRATEGIES IN ARTISTIC DISCOURSES: A LITERARY PERSPECTIVE <i>Ro'ziyeva Nilufar Kamtarovna</i> ,.....	593
MASALCHILIKNING RIVOJLANISH JARAYONLARI <i>Nosirova Dilfuza Mustafoyevna</i> ...	595
ВЛИЯНИЕ ЖИЗНИ НА ПОЭЗИЮ АННЫ АХМАТОВОЙ И ЗУЛЬФИИ В КОНТЕКСТЕ ЖЕНСКОЙ ПОЭЗИИ <i>Sharafutdinova Marvar Rashidovna</i> ,.....	596
РУС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ ФРАЗЕОЛОГИЯ, МАҚОЛ ВА МАТАЛЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ ТАХЛИЛИ <i>Хасанова Шахноза Баходировна</i> ,.....	599

XIII ASR ARUZSHUNOSI SHAMSIDDIN MUHAMMAD IBN QAYS ROZIY DAVRI, HAYOTI VA IJODIGA QARASH <i>Shohista Mulloqulova</i>	601
SHONALARNI SILKITGAN RUHIYAT <i>Ruxsora Imomova</i> , ...	603
XALQ DOSTONLARINI O'QITISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI <i>Anisbekova Dilfuzaxon Maxammadumar qizi</i>	607
ABDURAHMON GO'ZALNING TURKIY TIL HAQIDAGI QARASHLARI <i>Dilshoda XAQQULOVA</i> , ...	609
MORPHOLOGICAL FEATURES OF ENGLISH PERIPHRASES <i>Vafoyeva Mahbuba Rustam qizi</i>	612
USTACHILIK ASOSIDA SHAKLLANGAN XALQ MAQOLLARINING LINGVOMADANIY TAHLILI <i>Bobojonova Dilnoza Oxunjonovna</i>	614
O'ZBEK ADABIYOTIDA "SHE'R VA SHOIRLIK" MOTIVI ILMIY-BADIIY TALQINLARI TADRIJI <i>Xalilova Ruxsora Raupovna, Abduraxmonova Muxtasarxon Abdujabbor qizi</i>	617
THE ILLUSION AND COLLAPSE OF THE AMERICAN DREAM <i>Yusupova Hilola O'ktamovna, Bekova Gulasal Ibodullo qizi</i>	619
BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TA'LIMiy O'YINLARDAN FOYDALANISH ZARURATI <i>Sherqo'ziyeva E'zozaxon Anvar qizi</i>	621
FE'L MAVZUSINI O'RGATISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR VA QIYOSiy TAHLIL: LINGVISTIK, KOMMUNIKATIV VA MADANIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA QADAM <i>Mohigul Rahimqulova</i>	623
FONOLOGIYA: TIL TOVUSHLARINI TIZIMLI O'RGANISH <i>Abdig'aforova Umida G'ulomjonovna, M.O'rinova</i>	624
ASRDA OTA OBRAZINING TALQINI <i>Hamroqulova Sarvinoz, Sh.N.Axmedova</i>	626
ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA BADIYLIK: "BEMOR" HIKOYASIDAGI HAYOTiy MUAMMOLAR <i>Innatullayeva Mohigul, S.S.Ramazonova</i>	627
TIL VA ADABIYOT INTEGRATSIYASI MOHIYATI VA TA'LIMDAGI O'RNI <i>Mansurova Marjona Farhod qizi S.S.Ramazonova</i>	628
ADABIYOTDA MATONATLI AYOL TIMSOLI <i>Tilakova Shahzoda, Sh.N.Axmedova</i>	630
THE IMPACT OF MEDIA LITERACY AND INFORMATION TECHNOLOGY ON ENGLISH SKILLS <i>Anvarova Xurshidabegim Ja'farovna</i>	631
BOOSTING ENGLISH PROFICIENCY THROUGH IT AND MEDIA <i>Sharapova Gulshan Sharafovna, To'xtayeva Dilnavoz</i> , ...	633
BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI DARSlikLARIDA METAFORANING AHAMIYATI <i>O'ktamova Dinora, Xaqqulova Dilshoda Abduvasiyevna</i>	635
OT SO'Z TURKUMI HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT <i>Asadova Shahzoda Azizjon qizi, M.O'rinova</i>	637
YOSH AVLOD TARBiyASIDA MAQOLLARNING O'RNI <i>Farmonova Nazirabegim Sadriddinovna Bobojonova Dilnoza Oxunjonovna</i>	638
6 - SHO'BA O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI	
XORIJiy TAJRIBALAR NATIJASI VA SIFATLI TA'LIM SARI <i>Kamilova Gulmira Alimovna</i>	642
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQI VA TAFfAKKURINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI <i>Sidiqova Yulduz Sobirovna</i>	643
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI OSTIRISH VA TAFfAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA O'YINLARDAN FOYDALANISH <i>Sidiqova Yulduz Sobirovna, Eshpo'latova Gulasal Nurpo'lot qizi</i>	646
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING RIVOJLANISH SOHALARI BO'YICHA YUTUQLARI <i>Toyirova Dilrabo Sattorovna, Salimova Dilshoda</i>	648
GLOBOLLASHUV JARAYONIDA O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHNING ISTIQBOLLARI <i>Qurbonova Go'zal Rajab qizi</i>	649

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA ALOHIDA PREDMETLARNING RASMINI CHIZISHGA O'RGATISHNING USTUVOR VAZIFALARI <i>Isomova Farog'at Tojiddin qizi</i>	652
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA NUTQI RIVOJLANISHIDA FOLKLOR NAMUNALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI <i>Madina Uktamovna Shukurova</i>	654
MAKTABGACHA TA'LIMDA TEVARAK-ATROF BILAN TANISHTIRISH VOSITASIDA BOLA NUTQINI O'STIRISHNING AHAMIYATI <i>Madina Uktamovna Shukurova, Karimova Nodira Rustam qizi</i>	656
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR EKOLOGIK MADANIYATINI OSHIRISH YO'LLARI <i>Ashurova Durdona Idris qizi</i>	659
MAKTABGACHA TARBIYA YOSHDAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA OILA VA TARBIYA TASHKILOTI HAMKORLIGINING MAZMUNI, SHAKL VA METODLARI. <i>Axtamova Aziza Aziz qizi</i> , ...	661
SHAXS SHAKLLANISHI VA UNING IJTIMOYILASHUVI JARAYONIDAGI MUAMMOLARI <i>Begmatova Dilnora Almat qizi</i>	663
MAKTABGACHA TA'LIM VA UMUMIY O'RTA TA'LIMNING O'ZARO INTEGRATSIYASI <i>Bo'ronova Dilnoza Qobil qizi</i>	665
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING SENSOR TARBIYASINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI <i>Hayitova Husnora Jamshid qizi</i>	666
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING AQLIY RIVOJLANISHI. <i>Jumaqulova Sokinabonu Abdurahmon qizi</i>	668
KICHIK MAKTAB YOSHDAGI O'QUVCHILARNING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK TIZIMI <i>Nasullayeva Dildor Sharofovna</i>	670
DIDAKTIK O'YINLARNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI <i>Rahmonova Mehrangiz Nasullo qizi</i>	672
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI O'Z- O'ZIGA XIZMAT QILISHGA O'RGATISHNING SHAKLLARI <i>Sa'dullayeva Nilufar Ilhomovna</i>	674
MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI MEHNAT TARBIYASIGA O'RGATISHNING MAZMUNI <i>Shokirova Dilafr'o'z O'tkirovna</i>	678
O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIMGA BO'LGAN E'TIBORNING IJTIMOY AHAMIYATI <i>Sh.Sh.Fayzullayeva</i>	680
ПОЛЬЗА ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР ДЛЯ УМСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ <i>Мусаева Зулфизар Азим кизи</i>	682
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI AXLOQIY TARBIYALASH METODLARI <i>Sayliyeva Mushtariy Azamat qizi</i>	683

O'ZBEKISTONDA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA TO'PLAMI

Muharrir:
Texnik muharrir:
Sahifalovchi:
Dizayner:

A. Qalandarov
G. Samiyeva
Z. Elmurotova
M. Arslonov

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original – maketdan bosishga ruxsat etildi: 27.05.2025. Bichimi: 60/84 $\frac{1}{16}$ «Times New Roman» garn. Ofset bosma usulida. Ofset bosma qog'ozi. Bosma tabog'i 43,75 Adadi 20. Buyurtma № 147.
Bahosi kelishilgan holda.

«Sharq-Buxoro» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahar O'zbekiston Mustaqilligi ko'chasi, 70/2 uy.
Tel: 0(365) 222-46-46